

الذی المنصور

(الحکم)

سُنَنُ أَبِي دَاوُدَ

(افادات)

حضرت مولانا محمد عاقل صیّد

صدر مدرس، مظاہر العلوم، تھانہ نور، ہند

(تفہیم)

- ① دیکھنا کہ اقل کہیں ماکھل، غریب، مہاجر، مسکین
- ② دیکھنا کہ ان کے دل میں کیا ہے اور ان کے دل میں کیا ہے
- ③ دیکھنا کہ ان کے دل میں کیا ہے اور ان کے دل میں کیا ہے
- ④ دیکھنا کہ ان کے دل میں کیا ہے اور ان کے دل میں کیا ہے
- ⑤ دیکھنا کہ ان کے دل میں کیا ہے اور ان کے دل میں کیا ہے
- ⑥ دیکھنا کہ ان کے دل میں کیا ہے اور ان کے دل میں کیا ہے
- ⑦ دیکھنا کہ ان کے دل میں کیا ہے اور ان کے دل میں کیا ہے
- ⑧ دیکھنا کہ ان کے دل میں کیا ہے اور ان کے دل میں کیا ہے

تمام فنون کے کتب ہمارے ویب سائٹ اور پلے سٹور سے فری ڈاؤن لوڈ کریں۔ ہم روزانہ کی بنیاد پر اس میں مزید نئے کتب شامل کر رہے ہیں نئے شامل شدہ کتب لیے روزانہ ہمارے پلے سٹور اور ویب سائٹ کو باقاعدگی سے چیک کیا کریں۔

اپنی کتاب کو ہمارے ویب سائٹ پر شائع کرنے کے لیے رابطہ کریں

تفاسیر	خطبات	منطق
احیث	سیرت	معانی
فقہ	تاریخ	تصوف
سوانح حیات	صرف	تقابل ادیان
درس نظامی	نحو	تجوید
لغت	فلسفہ	نعت
فتاوی	حکمت	تراجم
اصلاحی	بلاغت	تبلیغ و دعوت
آڈیو درس	مناظرے	تمام فنون

الدر المنضود

فی حل

سنن أبي داود

افادات:- حضرت مولانا محمد عاقل صیب

صدر مدرس مظاہر العلوم سہارنپور (ہند)

مترجمین:

[رفقاء] دار التصفیف والتحقیق

زیر نگرانی

مولانا شاہ فیصل فاضل وفاق المدارس

پیشگو.....دریم جلد

خصوصیات

- ① د کتاب پہ اول کنبی د اصول حدیث مفیدہ مقدمہ
- ② د بذل المجهود شرح أبي داود عربی شرحی خلاصہ اونچور
- ③ د متن تولو احادیث تہ اعراب ورکول
- ④ د هر کتاب پہ اول کنبی هغی سره متعلقه ضروری مباحث
- ⑤ د هر حدیث تخریج د مصدر، کتاب او رقم په حولي سره
- ⑥ د مشکلو لغاتو حل
- ⑦ په فقهی مباحثو کنبی د مذاہبو بیان
- ⑧ د فریق مخالف دلائل
- ⑨ د فریق مخالف د دلائلو څخه جوابونه
- ⑩ د مذهب حنفی دلائل او وجوه ترجیح

خوړونکي

فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پیشور

د چاپ حقوق صرف ناشر سره محفوظ دی

د کتاب نوم: الدر المنضود فی حل سنن ابی داؤد
 مؤلف: حضرت مولانا محمد عاقل صاحب دامت برکاتهم
 زیر نگرانی: مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس
 خپرونکی: فیصل کتب خانه محله جنگی پېښور

د ملایو ډیو پټي

مکتبه فخر الدین رازی هرات [نمائنده فیصل کتب خانه در هرات]	چدید اسلامی کتب خانه خوست
المصباح کتب خانه کابل	روغانیوال کتب خانه جلال آباد
رحیمی کتب خانه خوست	حرم کتب خانه کابل
فلاح کتب خانه جلال آباد	موتی مبارک کتب خانه غزنی
مکتبه خواجه عبداللہ انصاری غزنی	واحدی کتب خانه خوست
مکتبه نعمانیه غزنی	مکتبه رحمانیه قندهار
مکتبه نعت کتب خانه کابل	دعوت کتب خانه جلال آباد
شریف الله کتب خانه کابل	تقوی کتب خانه جلال آباد
حقانیه کتب خانه گردیز	
مسلم کتب خانه جلال آباد	
مکتبه رحمانیه خوست	
مکتبه رشیدیہ کابل	

خپرونکی

فیصل کتب خانه

مدینه ټاور محله جنگی پېښور قصه خوانی پېښور
 موبائیل ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست ابواب و مضامین

شمار	مضمون	صفحه
۲۷	باب التَّائِمِينَ وَرَأَى الْإِمَامَ	۲۷
۲۷	اول بحث	۲۷
۲۷	دویم بحث	۲۷
۲۷	دریم بحث	۲۷
۲۷	خلورم بحث	۲۷
۲۸	پنجم بحث	۲۸
۲۸	د شافعیه اهم مستدل	۲۸
۲۸	په حدیث د وائل باندې کلام	۲۸
۲۸	د شعبه په حدیث باندې د امام بخاری نقد او زموږ د طرف نه د دې جواب	۲۸
۲۹	(د احنافو د طرفه جوابونه)	۲۹
۳۰	دعوی البیهقی	۳۰
۳۰	شوق نیموی حنفی	۳۰
۳۰	د حافظ ابن القیم بیان کړې وجه د ترجیح	۳۰
۳۱	د شافعیه یو بل دلیل	۳۱
۳۲	د، حتی یسمع من یلیه من الصف الاول، جواب	۳۲
۳۳	د حضرت امام بخاری استدلالات	۳۳
۳۳	د حنفیه دلائل	۳۳
۳۴	حضرت سهارنپوری <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> رائی	۳۴
۳۴	د شوق نیموی رائی	۳۴
۳۵	د امام بیهقی یو بل نقد	۳۵
۳۵	شرح حدیث	۳۵
۳۵	تحقیق روایت	۳۵
۳۶	د لفظ المقرئ تحقیق	۳۶
۳۷	باب التَّصْفِيقِ فِي الصَّلَاةِ	۳۷
۳۸	مضمون حدیث	۳۸
۳۹	د مونخ په حالت کښې استخلاف د امام کله جائز دي	۳۹
۴۰	باب الإِشَارَةِ فِي الصَّلَاةِ	۴۰
۴۰	شرح حدیث	۴۰

شمار	مضمون	صفحه
۴۱	باب فِي مَسْجِ الْحَصَى فِي الصَّلَاةِ.....	۴۱
۴۲	باب الرَّجُلُ يُصَلِّي مُخْتَصِرًا.....	۴۲
۴۲	باب الرَّجُلُ يَغْتَمِدُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى عَصَا.....	۴۲
۴۳	شرح حديث.....	۴۳
۴۳	معذور دپاره قيام في الصلوة مسئله.....	۴۳
۴۴	د حضرت گنگوهی کمال احتیاط.....	۴۴
۴۴	باب النَّهْيُ عَنِ الْكَلَامِ فِي الصَّلَاةِ.....	۴۴
۴۴	باب فِي صَلَاةِ الْقَاعِدِ.....	۴۴
۴۵	شرح حديث باندي تفصيلي كلام.....	۴۵
۴۷	د علامه سندی رائي.....	۴۷
۴۸	د معذور مونځ به مستلقيا وي يا مضطجعا؟.....	۴۸
۴۹	دفع د تعارض بين الحديثين.....	۴۹
۵۱	باب كَيْفَ الْجُلُوسُ فِي التَّشَهُّدِ.....	۵۱
۵۱	مذاهب ائمه.....	۵۱
۵۲	د حنفيه دلائل.....	۵۲
۵۳	باب مَنْ ذَكَرَ التَّوْرَةَ فِي الرَّابِعَةِ.....	۵۳
۵۶	باب التَّشَهُّدِ.....	۵۶
۵۶	ابحاث ثلاثه.....	۵۶
۵۶	بحث اول : (د تشهد حكم).....	۵۶
۵۶	بحث ثاني : (راجع تشهد).....	۵۶
۵۶	(د تشهد ابن مسعود <small>رضي الله عنه</small> وجوه د ترجيح).....	۵۶
۵۶	(د امام اعظم رحمه الله د ذهانت يوه عجيبه واقعه).....	۵۶
۵۷	بحث ثالث : (د تشهد د الفاظو تشریح).....	۵۷
۵۷	د حضور <small>صلی الله علیه و آله</small> کمال فصاحت او بلاغت.....	۵۷
۵۸	د يو اشکال او جواب.....	۵۸
۵۸	يو بل اشکال.....	۵۸
۵۸	لطيفه التحيات.....	۵۸
۵۹	يو اشکال او جواب.....	۵۹
۶۰	د تشهد په اخيره کښې دعاء.....	۶۰
۶۱	په مانځه کښې د درود حکم.....	۶۱

شمار	مضمون	صفحه
۶۳	د حديث مضمون	۶۳
۶۵	تشهد ابن عباس <small>رضي الله عنه</small>	۶۵
۶۵	د سماع الحسن عن سمره بحث	۶۵
۶۶	د مصنف په كلام باندې يو اشكال	۶۶
۶۷	باب الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ التَّشَهُّدِ	۶۷
۶۷	مباحث اربعه متعلقه بدرود شريف	۶۷
۶۷	بحث اول: (په مونځ كښې د درود شريف وئيلو حكم)	۶۷
۶۸	بحث ثاني: (د آل محمد <small>عليهم السلام</small> مصداق)	۶۸
۶۸	بحث ثالث: (د صلوة معنى او تفسير)	۶۸
۶۸	بحث رابع: (په صلوة ابراهيمي كښې تشبيه باندې كلام)	۶۸
۶۹	(د ابراهيم په تخصيص باندې سوال)	۶۹
۷۱	باب مَا يَقُولُ بَعْدَ التَّشَهُّدِ	۷۱
۷۳	باب إِخْفَاءِ التَّشَهُّدِ	۷۳
۷۳	باب الإِشَارَةِ فِي التَّشَهُّدِ	۷۳
۷۳	په تشهد كښې د اشارې روايات	۷۳
۷۴	د ملا علي قارى تاليف	۷۴
۷۴	د اشارې سره متعلق مباحث اربعه	۷۴
۷۴	بحث اول: (د اشارې كيفيت)	۷۴
۷۵	بحث ثاني: (گوته به كله اوچتولي شي)	۷۵
۷۵	بحث ثالث: (د اشارې په وخت حركت وركول)	۷۵
۷۵	بحث رابع: (آيا باقې گوتې د اول نه بندول پكار دي؟)	۷۵
۷۸	په مانځه كښې دې د مصلي نظر كوم طرف ته پكار دي؟	۷۸
۷۸	باب كَرَاهِيَّةُ الْإِعْتِمَادِ عَلَى الْيَدِ فِي الصَّلَاةِ	۷۸
۷۸	(د اعتماد على اليد دوه قسمونه)	۷۸
۷۹	باب فِي تَخْفِيفِ الْقُعُودِ	۷۹
۸۰	د حديث په شرح كښې دوه قوله:	۸۰
۸۰	باب فِي السَّلَامِ	۸۰
۸۰	د تسليمه واحده او د تسليمتينو بحث:	۸۰
۸۱	د تسليمه واحده توجيه	۸۱
۸۳	شرح السند:	۸۳

شمار	مضمون	صفحه
۸۴	د مونځ په سلام کښې د وبرکاته زیاتې:	۸۴
۸۶	باب الرَّدُّ عَلَى الْإِمَامِ.....	۸۶
۸۶	باب التَّكْبِيرِ بَعْدَ الصَّلَاةِ.....	۸۶
۸۷	باب حَذْفِ التَّسْلِيمِ.....	۸۷
۸۸	باب إِذَا أَخَذْتَ فِي صَلَاتِهِ يَسْتَقْبِلُ.....	۸۸
۸۹	باب فِي الرَّجُلِ يَتَطَوَّعُ فِي مَكَانِهِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ الْمَكْتُوبَةُ.....	۸۹
۹۰	مضمون حدیث:	۹۰
۹۱	باب السَّهْوِ فِي السَّجْدَتَيْنِ.....	۹۱
۹۱	د سهوي متعلق څو مسائل او بحثونه:	۹۱
۹۳	مضمون حدیث:	۹۳
۹۴	د ذوالیدین حدیث توجیه عند الحنابلہ.....	۹۴
۹۴	د احنافو توجیه او تقریر:	۹۴
۹۵	د جمهورو د طرف نه تردید:	۹۵
۹۵	ذوالیدین او ذو الشمالین هم یو دی:	۹۵
۹۷	په حدیث باندې د مرسل ابوهریره کیدو کلام:	۹۷
۹۸	د سجدې سهوي دپاره تکبیر تحریمه:	۹۸
۱۰۱	د عمران <small>رضی الله عنه</small> حدیث په قصه د سهوه کښې:	۱۰۱
۱۰۲	حدیث د ابوهریره او حدیث د عمران او حدیث د معاویه:	۱۰۲
۱۰۲	باب إِذَا صَلَّى خَمْسًا.....	۱۰۲
۱۰۳	مذاهب ائمه:	۱۰۳
۱۰۳	آیا دا حدیث د جمهورو دلیل دی؟	۱۰۳
۱۰۴	د مصنف د کلام تشریح:	۱۰۴
۱۰۶	باب إِذَا شَكَّ فِي الثَّنَتَيْنِ وَالثَّلَاثِ مَنْ قَالَ يُلْقِي الشَّكَّ.....	۱۰۶
۱۰۶	د ائمه د مذاهبو تفصیل:	۱۰۶
۱۰۶	(د احنافو مسلک)	۱۰۶
۱۰۶	(د شوافعو مسلک)	۱۰۶
۱۰۶	(د موالکو مسلک)	۱۰۶
۱۰۶	(د حنابلو مسلک)	۱۰۶
۱۰۷	د استیناف دلیل:	۱۰۷
۱۰۷	د حدیث توجیه:	۱۰۷

شمار	مضمون	صفحه
۱۰۸	شرح حدیث:	۱۰۸
۱۰۹	باب مَنْ قَالَ يُتِمُّ عَلَى أَكْبَرِ ظَنِّهِ	۱۰۹
۱۱۱	باب مَنْ قَالَ بَعْدَ التَّسْلِيمِ	۱۱۱
۱۱۱	باب مَنْ قَامَ مِنْ ثِنْتَيْنِ وَلَمْ يَتَشَهَّدْ	۱۱۱
۱۱۲	باب مَنْ نَسِيَ أَنْ يَتَشَهَّدَ وَهُوَ جَالِسٌ	۱۱۲
۱۱۲	الفرق بين الترجعتين:	۱۱۲
۱۱۲	په مسئله الباب کښې مذاهب ائمه:	۱۱۲
۱۱۳	د جابر جعفی جرح او تعديل:	۱۱۳
۱۱۴	د مصنف د کلام تشریح:	۱۱۴
۱۱۵	د حنفیانو مستدل:	۱۱۵
۱۱۵	د امام بیهقي نقد:	۱۱۵
۱۱۵	دویم نقد:	۱۱۵
۱۱۵	د ابن ابی لیلی وغیره مسلک:	۱۱۵
۱۱۶	باب سَجَدَتِي السَّهْوُ فِيهِمَا تَشَهُدٌ وَتَسْلِيمٌ	۱۱۶
۱۱۶	باب انصراف النساء قبل الرجال من الصلاة	۱۱۶
۱۱۶	باب كيف الانصراف من الصلاة	۱۱۶
۱۱۶	دفع التكرار بين الترجعتين:	۱۱۶
۱۱۷	د حضرت شیخ رائي:	۱۱۷
۱۱۸	باب صلاة الرجل التطوع في بيته	۱۱۸
۱۱۸	مذاهب علماء:	۱۱۸
۱۱۹	شرح حدیث:	۱۱۹
۱۲۰	باب مَنْ صَلَّى لِغَيْرِ الْقِبْلَةِ ثُمَّ عَلِمَ	۱۲۰
۱۲۰	په مسئله الباب کښې د ائمه مذاهب:	۱۲۰
۱۲۱	تشریح:	۱۲۱
۱۲۱	د تحويل قبله په حقله دوه مختلف حدیثونه:	۱۲۱
۱۲۲	حدیث الباب سره متعلق مباحث عشره	۱۲۲
۱۲۲	بحث اول:	۱۲۲
۱۲۲	بحث ثانی:	۱۲۲
۱۲۲	بحث ثالث: د مخبر په خبر باندې د مونځگذارو تاویدل	۱۲۲
۱۲۲	بحث رابع: د دې مخبر او اعلان کونکې نوم څه وو؟	۱۲۲

شمار	مضمون	صفحه
۱۲۲	بحث خامس: نسخ القطی بخبر الواحد	۱۲۲
۱۲۳	بحث سادس: کیفیة الاستداره	۱۲۳
۱۲۳	بحث سابع:	۱۲۳
۱۲۳	بحث ثامن:	۱۲۳
۱۲۳	بحث تاسع:	۱۲۳
۱۲۳	بحث عاشر:	۱۲۳
۱۲۴	تفريع أبواب الجمعة	۱۲۴
۱۲۴	باب فضل یوم الجمعة وَلَیْلَةِ الْجُمُعَةِ	۱۲۴
۱۲۴	ما قبل سره مناسبت:	۱۲۴
۱۲۴	بحث اول: د ما قبل سره مناسبت	۱۲۴
۱۲۴	بحث ثانى: د لفظ جمعه تحقیق	۱۲۴
۱۲۴	بحث ثالث: خصائص الجمعة	۱۲۴
۱۲۵	بحث رابع: د افضل الايام مصداق او د دې تعین	۱۲۵
۱۲۶	په شرح د حدیث کنبی د شراحو دوه قولونه:	۱۲۶
۱۲۸	شرح حدیث او د نفحاتو په شمیر کنبی د علماؤ اختلاف:	۱۲۸
۱۲۸	باب الإجابة أیَّة سَاعَةٍ هِيَ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ	۱۲۸
۱۲۹	ساعة اجابة کنبی اقوال او قول راجع تعین سره د وجه د ترجیح نه:	۱۲۹
۱۳۰	باب فضل الجمعة	۱۳۰
۱۳۱	مضمون حدیث:	۱۳۱
۱۳۲	باب التَّشْدِيدِ فِي تَرْكِ الْجُمُعَةِ	۱۳۲
۱۳۲	شرح حدیث:	۱۳۲
۱۳۳	باب كَفَّارَةِ مَنْ تَرَكَهَا	۱۳۳
۱۳۳	د قول ابوداؤد تشریح:	۱۳۳
۱۳۴	باب مَنْ تَجَبَّ عَلَيْهِ الْجُمُعَةُ	۱۳۴
۱۳۵	د حدیث نه د حنفیه خلاف استدلال او د هغې تردید:	۱۳۵
۱۳۶	شرح حدیث:	۱۳۶
۱۳۶	محمل حدیث الحنفیه:	۱۳۶
۱۳۶	حدیث الباب د امام محمد د قول دلیل دې:	۱۳۶
۱۳۷	باب الْجُمُعَةِ فِي الْيَوْمِ الْمَطِيرِ	۱۳۷
۱۳۷	مناسبة الحديث بالترجمة:	۱۳۷

شمار	مضمون	صفحه
۱۳۸	د صاحب بذل توجیه:	۱۳۸
۱۳۸	باب التَّخْلُفِ عَنِ الْجَمَاعَةِ، فِي اللَّيْلَةِ الْبَارِدَةِ.....	۱۳۸
۱۳۹	مناسبة الحديث بالترجمة:	۱۳۹
۱۴۱	الكلام في اثناء الاذان:	۱۴۱
۱۴۲	باب الْجُمُعَةِ لِلْمَمْلُوكِ وَالْمَرْأَةِ.....	۱۴۲
۱۴۲	باب الْجُمُعَةِ فِي الْقَرْيِ.....	۱۴۲
۱۴۲	محل اقامة جمعه او په دې کښې د ائمه اربعة مذاهب:	۱۴۲
۱۴۳	په جمعه کښې د خومره کسانو شرکت ضروری دی:	۱۴۳
۱۴۴	حديث الباب د جمعه في القرى خلاف دې:	۱۴۴
۱۴۴	(آيا د قريه اطلاق صرف په کلو باندې کيږي؟)	۱۴۴
۱۴۵	(آيا جواثي کلي وو؟)	۱۴۵
۱۴۶	مضمون حديث:	۱۴۶
۱۴۶	جواب الحنفية عن الحديث الثاني:	۱۴۶
۱۴۶	دلائل الحنفية:	۱۴۶
۱۴۸	باب إِذَا وَافَقَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ يَوْمَ عِيدٍ.....	۱۴۸
۱۴۹	مسئلة الباب کښې مذاهب علماء:	۱۴۹
۱۴۹	مضمون حديث:	۱۴۹
۱۵۰	(د حديث الباب نه جوابات)	۱۵۰
۱۵۱	باب مَا يُقْرَأُ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ.....	۱۵۱
۱۵۱	مذاهب ائمه:	۱۵۱
۱۵۲	باب اللَّبْسِ لِلْجُمُعَةِ.....	۱۵۲
۱۵۳	الفوائد الحاصلة من الحديث:	۱۵۳
۱۵۵	شرح السند:	۱۵۵
۱۵۵	باب التَّحَلُّقِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ قَبْلَ الصَّلَاةِ.....	۱۵۵
۱۵۶	د انشاد الشعر في المسجد بحث:	۱۵۶
۱۵۷	د متعارضه رواياتو په مينځ کښې تطبيق:	۱۵۷
۱۵۸	باب فِي اتِّخَاذِ الْمِنْبَرِ.....	۱۵۸
۱۵۸	د ترجمة الباب غرض:	۱۵۸
۱۵۹	مضمون حديث:	۱۵۹
۱۶۰	دفع د تعارض بين الروايات:	۱۶۰

شمار	مضمون	صفحه
۱۶۱.....	یو بل دفع د تعارض:	۱۶۱
۱۶۱.....	د منبر شریف په باره کښې یوه واقعه:	۱۶۱
۱۶۱.....	واقعه حنین الجذع:	۱۶۱
۱۶۲.....	باب مَوْضِعِ الْمِنْبَرِ.....	۱۶۲
۱۶۲.....	شرح حدیث:	۱۶۲
۱۶۲.....	باب الصَّلَاةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ قَبْلَ الزَّوَالِ.....	۱۶۲
۱۶۲.....	مذاهب ائمه:	۱۶۲
۱۶۳.....	د شافعيه د دليل جواب:	۱۶۳
۱۶۳.....	په اوقات منهيه کښې د مکې مکرمې استثناء:	۱۶۳
۱۶۴.....	د شافعيه په دليل باندې نقد:	۱۶۴
۱۶۴.....	باب فِي وَقْتِ الْجُمُعَةِ.....	۱۶۴
۱۶۴.....	د جمعي مونځ قبل الزوال کښې د علماؤ اختلاف:	۱۶۴
۱۶۴.....	د حنابلې دليل او د هغې جواب:	۱۶۴
۱۶۶.....	باب النَّدَاءِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ.....	۱۶۶
۱۶۶.....	شرح حدیث:	۱۶۶
۱۶۷.....	د جمعي د دویم آذان د محل تعیین:	۱۶۷
۱۶۸.....	حدیث باندې یو اشکال او د هغې جواب:	۱۶۸
۱۶۹.....	باب الْإِمَامُ يُكَلِّمُ الرَّجُلَ فِي خُطْبَتِهِ.....	۱۶۹
۱۷۰.....	مضمون حدیث:	۱۷۰
۱۷۰.....	باب الْجُلُوسِ إِذَا صَعِدَ الْمِنْبَرُ.....	۱۷۰
۱۷۱.....	باب الْخُطْبَةِ قَائِمًا.....	۱۷۱
۱۷۱.....	مسائل الباب:	۱۷۱
۱۷۲.....	آیا د جمعي خطبه د رکعتینو قائم مقام ده؟.....	۱۷۲
۱۷۳.....	د خطبي ارکان:	۱۷۳
۱۷۳.....	باب الرَّجُلُ يَخْطُبُ عَلَى قَوَاسٍ.....	۱۷۳
۱۷۵.....	مضمون حدیث:	۱۷۵
۱۷۵.....	شرح حدیث:	۱۷۵
۱۷۶.....	د بنس الخطيب ان، توجيهات:	۱۷۶
۱۷۷.....	د امام طحاوی رائي:	۱۷۷
۱۷۸.....	(د بنت الحارث اسم)	۱۷۸

شمار	مضمون	صفحہ
۱۷۸	شرح حدیث:.....	۱۷۸
۱۷۹	باب رَفَعَ الْيَدَيْنِ عَلَى الْمِنْبَرِ.....	۱۷۹
۱۸۰	مضمون حدیث:.....	۱۸۰
۱۸۰	باب إقْصَارِ الْخُطْبِ.....	۱۸۰
۱۸۱	باب الدُّثُومِ مِنَ الْإِمَامِ عِنْدَ الْمُوعِظَةِ.....	۱۸۱
۱۸۱	د تحمل حدیث قسم وجاده.....	۱۸۱
۱۸۱	شرح حدیث:.....	۱۸۱
۱۸۲	باب الْإِمَامُ يَقْطَعُ الْخُطْبَةَ لِلْأَمْرِ يَخْذُ.....	۱۸۲
۱۸۲	مضمون حدیث:.....	۱۸۲
۱۸۳	باب الْإِخْتِبَاءِ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ.....	۱۸۳
۱۸۳	د جمهورو د طرف نه د حدیث جواب:.....	۱۸۳
۱۸۴	باب الْكَلَامِ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ.....	۱۸۴
۱۸۴	مذاهب ائمه:.....	۱۸۴
۱۸۶	مضمون حدیث:.....	۱۸۶
۱۸۶	باب اسْتِثْنَانِ الْمُحَدِّثِ الْإِمَامَ.....	۱۸۶
۱۸۶	د ترجمه الباب غرض:.....	۱۸۶
۱۸۷	باب إِذَا دَخَلَ الرَّجُلُ الْإِمَامَ يَخْطُبُ.....	۱۸۷
۱۸۸	د حدیث جوابات:.....	۱۸۸
۱۸۹	باب تَخْطِي رِقَابِ النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ.....	۱۸۹
۱۹۰	تخطی رقاب کله جائز دی؟.....	۱۹۰
۱۹۰	شدید وعید:.....	۱۹۰
۱۹۰	باب الرَّجُلُ يَنْعَسُ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ.....	۱۹۰
۱۹۱	د مصنف په ترجمه باندې اشکال:.....	۱۹۱
۱۹۱	باب الْإِمَامُ يَتَكَلَّمُ بَعْدَ مَا يَنْزِلُ مِنَ الْمِنْبَرِ.....	۱۹۱
۱۹۲	مضمون حدیث:.....	۱۹۲
۱۹۲	باب مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْجُمُعَةِ رَكْعَةً.....	۱۹۲
۱۹۲	د جمعی په مانجھه کبني د مسبوق کیدو حکم:.....	۱۹۲
۱۹۳	باب مَا يُقْرَأُ بِهِ فِي الْجُمُعَةِ.....	۱۹۳
۱۹۴	مختار ائمه:.....	۱۹۴
۱۹۵	باب الرَّجُلُ يَأْتِي بِالْإِمَامِ وَبَيْنَهُمَا جِدَارٌ.....	۱۹۵

شمار	مضمون	صفحه
۱۹۵	(اختلاف ائمه).....	۱۹۵
۱۹۶	شرح حديث بحيث ينحل به المقام:.....	۱۹۶
۱۹۶	(د حديث الباب رومې جواب).....	۱۹۶
۱۹۶	(د حديث الباب دويم جواب).....	۱۹۶
۱۹۷	باب الصَّلَاةِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ.....	۱۹۷
۱۹۷	د جمعې په سنن قبله كښې د ائمه مذهب:.....	۱۹۷
۱۹۸	د سنن قبله ثبوت:.....	۱۹۸
۱۹۹	نور دلائل:.....	۱۹۹
۱۹۹	مضمون حديث:.....	۱۹۹
۲۰۰	(د مقصوده نه څه مراد دى؟).....	۲۰۰
۲۰۲	باب صَلَاةِ الْعِيدَيْنِ.....	۲۰۲
۲۰۲	وجه تسميه:.....	۲۰۲
۲۰۲	د اختر د مانځه حكم:.....	۲۰۲
۲۰۳	شرح حديث:.....	۲۰۳
۲۰۴	د كفارو په تهورونو كښې شركت:.....	۲۰۴
۲۰۴	باب وَقْتُ الْخُرُوجِ إِلَى الْعِيدِ.....	۲۰۴
۲۰۵	باب خُرُوجِ النِّسَاءِ فِي الْعِيدِ.....	۲۰۵
۲۰۶	مضمون حديث:.....	۲۰۶
۲۰۶	مسئله الباب كښې د ائمه مذهب:.....	۲۰۶
۲۰۸	شرح حديث:.....	۲۰۸
۲۰۸	باب الْخُطْبَةِ يَوْمَ الْعِيدِ.....	۲۰۸
۲۰۹	مضمون حديث:.....	۲۰۹
۲۰۹	اول من قدم الخطبة:.....	۲۰۹
۲۱۰	وجوب تبليغ:.....	۲۱۰
۲۱۰	تبليغ په چا چا باندي واجب دى:.....	۲۱۰
۲۱۱	د حديث مضمون:.....	۲۱۱
۲۱۲	باب يَخْطُبُ عَلَى قَوْسٍ.....	۲۱۲
۲۱۳	باب تَرْكِ الْأَذَانِ فِي الْعِيدِ.....	۲۱۳
۲۱۳	مضمون حديث:.....	۲۱۳
۲۱۵	باب التَّكْبِيرِ فِي الْعِيدَيْنِ.....	۲۱۵

شمار	مضمون	صفحه
۲۱۵.....	تکبیرات عیدین سره متعلق مسائل اربعه.....	۲۱۵
۲۱۵.....	مسئله اولی:.....	۲۱۵
۲۱۵.....	مسئله ثانیه:.....	۲۱۵
۲۱۵.....	مسئله ثالثه:.....	۲۱۵
۲۱۵.....	مسئله رابعه:.....	۲۱۵
۲۱۷.....	د حنفیانو په دلیل باندې د شافعیه نقد:.....	۲۱۷
۲۱۷.....	باب مَا يُقْرَأُ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ.....	۲۱۷
۲۱۸.....	باب الْجُلُوسِ لِلْخُطْبَةِ.....	۲۱۸
۲۱۸.....	باب يَخْرُجُ إِلَى الْعِيدِ فِي طَرِيقٍ وَيَرْجِعُ فِي طَرِيقٍ.....	۲۱۸
۲۱۹.....	باب إِذَا لَمْ يَخْرُجِ الْإِمَامُ لِلْعِيدِ مِنْ يَوْمِهِ يَخْرُجُ مِنَ الْعَدِ.....	۲۱۹
۲۱۹.....	مسئله الباب کښې مذاهب ائمه:.....	۲۱۹
۲۲۰.....	باب الصَّلَاةِ بَعْدَ صَلَاةِ الْعِيدِ.....	۲۲۰
۲۲۱.....	باب يُصَلِّي بِالثَّانِي الْعِيدُ فِي الْمَسْجِدِ إِذَا كَانَ يَوْمَ مَطَرٍ.....	۲۲۱
۲۲۲.....	جَمَاعُ أَبْوَابِ صَلَاةِ الْإِسْتِسْقَاءِ وَتَفْرِيعُهَا.....	۲۲۲
۲۲۲.....	باب.....	۲۲۲
۲۲۲.....	بحث اول: د استسقاء لغوی تحقیق.....	۲۲۲
۲۲۲.....	بحث ثانی: د دې مشروعیت.....	۲۲۲
۲۲۲.....	بحث ثالث: دا د دې امت خصوصیت دې.....	۲۲۲
۲۲۲.....	بحث رابع: (د استسقاء د مونځ په جماعت کښې اختلاف).....	۲۲۲
۲۲۲.....	بحث خامس: (په صلوۍ استسقاء کښې د خطبي حکم).....	۲۲۲
۲۲۲.....	بحث سادس: (د تحویل رداء حکم).....	۲۲۲
۲۲۳.....	بحث سابع: (د تکبیرات زوائد حکم).....	۲۲۳
۲۲۳.....	بحث ثامن: (د استسقاء د مونځ د وخت مسئله).....	۲۲۳
۲۲۳.....	د روایات الباب جائزه او د استسقاء دپاره د مانځه ثبوت:.....	۲۲۳
۲۲۵.....	د خادر اړولو طریقه:.....	۲۲۵
۲۲۶.....	باب فِي أَيِّ وَقْتٍ يُحَوَّلُ رِدَاءُهُ إِذَا اسْتَسْقَى.....	۲۲۶
۲۲۶.....	د رداء د تحویل وخت او د صلوۍ استسقاء په کیفیت کښې د ائمه اختلاف:.....	۲۲۶
۲۲۸.....	باب رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي الْإِسْتِسْقَاءِ.....	۲۲۸
۲۲۸.....	(د آبی اللحم وجه تسمیه).....	۲۲۸
۲۲۹.....	شرح حدیث:.....	۲۲۹

شمار	مضمون	صفحه
۲۲۹	(د بعضی الفاظو لغوی تحقیق)	۲۲۹
۲۳۱	فی الحديث تقديم الخطبة على الصلوة:	۲۳۱
۲۳۲	مضمون حدیث:	۲۳۲
۲۳۳	باب صَلَاةِ الْكُسُوفِ	۲۳۳
۲۳۳	ابحاث ثمانية:	۲۳۳
۲۳۴	بحث اول: (د کسوف لغوی معنی او په کسوف او خسوف کښې فرق)	۲۳۴
۲۳۴	بحث ثاني: (د کسوف د مونځ حکم)	۲۳۴
۲۳۴	بحث ثالث: (په دور نبوی ﷺ کښې د کسوف واقعه)	۲۳۴
۲۳۵	بحث رابع: (د صلوة الکسوف طریقه)	۲۳۵
۲۳۵	بحث خامس: (دفع تعارض بين الروايات)	۲۳۵
۲۳۶	بحث سادس: (د صلوة کسوف وخت)	۲۳۶
۲۳۶	بحث سابع: آیا په صلوة کسوف کښې خطبه شته؟	۲۳۶
۲۳۷	بحث ثامن: (آیا په کسوف قمر کښې هم مونځ دي؟)	۲۳۷
۲۳۸	شرح حدیث:	۲۳۸
۲۳۹	باب مَنْ قَالَ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ	۲۳۹
۲۳۹	د ترجمه الباب غرض:	۲۳۹
۲۴۳	مضمون حدیث:	۲۴۳
۲۴۳	د توحيد ركوع واله حدیث:	۲۴۳
۲۴۴	نور روایات:	۲۴۴
۲۴۴	باب الْقِرَاءَةُ فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ	۲۴۴
۲۴۵	(دفع تعارض بين الحديثين)	۲۴۵
۲۴۶	باب يُنَادَى فِيهَا بِالصَّلَاةِ	۲۴۶
۲۴۶	باب الصَّدَقَةِ فِيهَا	۲۴۶
۲۴۶	باب الْعَتَقِ فِيهِ	۲۴۶
۲۴۷	باب مَنْ قَالَ يَرْكَعُ رَكَعَتَيْنِ	۲۴۷
۲۴۷	د ترجمه الباب او د حدیث تشریح:	۲۴۷
۲۴۹	باب الصَّلَاةِ عِنْدَ الظُّلْمَةِ وَنَحْوِهَا	۲۴۹
۲۴۹	د امام بخاری او د مصنف په ترجمه الباب کښې فرق:	۲۴۹
۲۴۹	مذاهب ائمه:	۲۴۹
۲۵۰	باب السُّجُودِ عِنْدَ الْآيَاتِ	۲۵۰

شمار	مضمون	صفحه
۲۵۱.....	د حدیث شرح او په سجده منفرده کښې مذاهب ائمه:	۲۵۱.....
۲۵۱.....	تَفْرِیعُ أَبْوَابِ صَلَاةِ السَّفَرِ.....	۲۵۱.....
۲۵۱.....	باب صَلَاةِ الْمُسَافِرِ.....	۲۵۱.....
۲۵۲.....	د حضرت عائشه <small>رضی اللہ تعالیٰ عنہا</small> د حدیث مضمون کوم چه د حنفیانو مؤید دې:	۲۵۲.....
۲۵۲.....	(د شوافعو دلائل).....	۲۵۲.....
۲۵۲.....	(د احنافو د طرفه جواب).....	۲۵۲.....
۲۵۳.....	په قصر او اتمام کښې د مذاهب ائمه تفصیل:	۲۵۳.....
۲۵۴.....	په وجوب د قصر کښې د حنفیه دلائل:	۲۵۴.....
۲۵۵.....	شرح السند:	۲۵۵.....
۲۵۵.....	باب مَتَى يُقْصَرُ الْمُسَافِرُ.....	۲۵۵.....
۲۵۵.....	د ترجمه الباب تشریح:	۲۵۵.....
۲۵۶.....	د حدیث نه د ظاهریه استدلال او د هغې جواب:	۲۵۶.....
۲۵۶.....	د قصر په مسافه کښې د ائمه اربعه مذاهب:	۲۵۶.....
۲۵۸.....	باب الْأَذَانِ فِي السَّفَرِ.....	۲۵۸.....
۲۵۸.....	باب الْمُسَافِرِ يُصَلِّي وَهُوَ يَشْكُ فِي الْوَقْتِ.....	۲۵۸.....
۲۵۹.....	باب الْجَمْعُ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ.....	۲۵۹.....
۲۶۰.....	اختلاف روایات په وخت کښې اوفق بالقرآن لره ترجیح:	۲۶۰.....
۲۶۰.....	په جمع بین الصلوتین کښې د ائمه مذاهب:	۲۶۰.....
۲۶۱.....	آیا جمع فی الحضر هم جائز ده؟.....	۲۶۱.....
۲۶۲.....	جمع تقدیم او جمع تاخیر باندې بحث:	۲۶۲.....
۲۶۲.....	د روایات الباب تجزیه:	۲۶۲.....
۲۶۳.....	د حدیث مضمون:	۲۶۳.....
۲۶۳.....	د حنفیانو د مسلک واضح دلیل:	۲۶۳.....
۲۶۶.....	جمع فی الحضر:	۲۶۶.....
۲۶۸.....	د جمع بین الصلوتین یوه لطیفه توجیه:	۲۶۸.....
۲۶۹.....	د جمع تقدیم نفی:	۲۶۹.....
۲۷۰.....	باب قِصَرِ قِرَاءَةِ الصَّلَاةِ فِي السَّفَرِ.....	۲۷۰.....
۲۷۰.....	باب التَّطَوُّعِ فِي السَّفَرِ.....	۲۷۰.....
۲۷۱.....	د باب په متعارض روایتونو کښې تطبیق:	۲۷۱.....
۲۷۲.....	باب التَّطَوُّعِ عَلَى الرَّاحِلَةِ وَالْوَثْرِ.....	۲۷۲.....

شمار	مضمون	صفحه
۲۷۳	د وتر علی الراحله حدیث جواب:	۲۷۳
۲۷۳	د طحاوی نظر:	۲۷۳
۲۷۴	د تحریمه په وخت کښي استقبال قبله کښي اختلاف:	۲۷۴
۲۷۵	باب الْفَرِیضَةُ عَلَى الرَّاحِلَةِ مِنْ عُذْرِ	۲۷۵
۲۷۵	شرح حدیث:	۲۷۵
۲۷۵	باب مَتَى يُتِمُّ الْمُسَافِرُ	۲۷۵
۲۷۵	د اقامت په موده کښي د ائمه مذاهب:	۲۷۵
۲۷۷	د باب د احادیثو تجزیه:	۲۷۷
۲۷۹	باب إِذَا أَقَامَ بِأَرْضِ الْعَدُوِّ يَقْصُرُ	۲۷۹
۲۸۰	باب صَلَاةُ الْخَوْفِ	۲۸۰
۲۸۰	د مصنف اهتمام:	۲۸۰
۲۸۱	صلوة الخوف سره متعلق مباحث سته:	۲۸۱
۲۸۱	بحث اول: د صلوة الخوف مشروعیت په کومه موقع باندې او په کوم کال کښي شوې وو؟	۲۸۱
۲۸۲	غزوه خندق کښي صلوة الخوف ولې نه وو کړې شوې:	۲۸۲
۲۸۲	د یو تاریخي مسئلې حل:	۲۸۲
۲۸۲	بحث ثانی: (د حضور ﷺ نه صلوة الخوف کله او څوځله کول ثابت دی؟)	۲۸۲
۲۸۳	بحث ثالث: (آیا صلوة الخوف د حضور ﷺ نه پس هم مشروع دي؟)	۲۸۳
۲۸۳	بحث رابع: (خاص د قتال په حالت کښي صلوة المسایفه جائز دي که نه؟)	۲۸۳
۲۸۳	بحث خامس: (آیا صلوة الخوف صرف په سفر کښي مشروع دي؟)	۲۸۳
۲۸۴	بحث سادس: (د خوف په وجه د رکعاتو په تعداد کښي هم څه کمی راځي او که نه؟)	۲۸۴
۲۸۴	صلوة الخوف کښي د ائمه مختارات:	۲۸۴
۲۸۷	یو اشکال او د هغې جواب:	۲۸۷
۲۸۷	باب مَنْ قَالَ يَقُومُ صَفٍّ مَعَ الْإِمَامِ وَصَفَّ وَجَاءَ الْعَدُوُّ	۲۸۷
۲۸۸	د حدیث د ترجمه الباب سره په مطابقت کښي سختوالی او د دې حل:	۲۸۸
۲۸۹	باب مَنْ قَالَ إِذَا صَلَّى رَكْعَةً وَتَبَتَ قَائِمًا أَتَمُّوا لَأَنْفُسِهِمْ رَكْعَةً... الخ	۲۸۹
۲۹۰	(د ذات الرقاع وجه تسمیه)	۲۹۰
۲۹۱	باب مَنْ قَالَ يُكَبِّرُونَ جَمِيعًا وَإِنْ كَانُوا مُسْتَذْبِرِي الْقِبْلَةِ	۲۹۱
۲۹۵	د صلوة الخوف یو (زیاتی ضمني) صورت:	۲۹۵
۲۹۵	باب مَنْ قَالَ يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رَكْعَةً ثُمَّ يَسْلَمُ فَيَقُومُ كُلُّ صَفٍّ فَيُصَلُّونَ لَأَنْفُسِهِمْ رَكْعَةً	۲۹۵
۲۹۶	په پنځم او شپږم باب کښي فرق:	۲۹۶

شمار	مضمون	صف
۲۹۷	حديث الباب (حديث ابن عمر) د چا مستدل دي:	۲۹۷
۲۹۸	باب مَنْ قَالَ يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رُكْعَةً ثُمَّ يُسَلِّمُ	۲۹۸
۲۹۹	د حنفيانو اختيار كړی صورت كښي دليل:	۲۹۹
۲۹۹	باب مَنْ قَالَ يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رُكْعَةً وَلَا يَقْضُونَ	۲۹۹
۳۰۱	باب مَنْ قَالَ يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رُكْعَتَيْنِ	۳۰۱
۳۰۳	باب صَلَاةِ الطَّالِبِ	۳۰۳
۳۰۳	د ائمه مذاهب:	۳۰۳
۳۰۴	شرح حديث:	۳۰۴
۳۰۵	ما اسفيد من الحديث:	۳۰۵
۳۰۵	حديث الباب د جمهور خلاف دي:	۳۰۵
۳۰۶	كتاب التطوع	۳۰۶
۳۰۶	باب التَّطَوُّعِ وَرُكْعَاتِ السُّنَّةِ	۳۰۶
۳۰۶	د روايتوپه باره كښي د مالكيه اختلاف:	۳۰۶
۳۰۸	شرح حديث:	۳۰۸
۳۰۸	د تعارض بين الحديثين جواب:	۳۰۸
۳۰۹	باب رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ	۳۰۹
۳۱۰	باب فِي تَخْفِيفِهِمَا	۳۱۰
۳۱۲	د حديث مضمون:	۳۱۲
۳۱۲	مناسبة الحديث بالترجمة:	۳۱۲
۳۱۳	شرح حديث:	۳۱۳
۳۱۴	په روايت كښي د راوی وهم او د هغې اصلاح:	۳۱۴
۳۱۵	باب الاَضْطِجَاعَ بَعْدَهَا	۳۱۵
۳۱۸	باب إِذَا أَدْرَكَ الْإِمَامَ وَلَمْ يُصَلِّ رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ	۳۱۸
۳۱۸	مذاهب ائمه:	۳۱۸
۳۲۰	باب مَنْ قَاتَلَهُ مَتَى يَقْضِيهَا	۳۲۰
۳۲۰	(آيا د سنتو قضا رسته؟)	۳۲۰
۳۲۱	د نسخو اختلاف او د صحيح نسخې تعين:	۳۲۱
۳۲۲	باب الْأَرْبَعُ قَبْلَ الظُّهْرِ وَبَعْدَهَا	۳۲۲
۳۲۲	(تطبيق بين الروایتين)	۳۲۲
۳۲۲	شرح حديث:	۳۲۲

شمار	مضمون	صفحه
۳۲۳	د صلوة الزوال ثبوت او فضيلت:	۳۲۳
۳۲۴	باب الصَّلَاةِ قَبْلَ الْعَصْرِ	۳۲۴
۳۲۴	باب الصَّلَاةِ بَعْدَ الْعَصْرِ	۳۲۴
۳۲۵	د اوقات منهيہ ابتداء:	۳۲۵
۳۲۵	(د ائمه مذاهب)	۳۲۵
۳۲۷	مضمون حديث:	۳۲۷
۳۲۷	المسائل الثابتة بالحديث:	۳۲۷
۳۲۸	باب مَنْ رَخَّصَ فِيهِمَا إِذَا كَانَتِ الشَّمْسُ مُرْتَفِعَةً	۳۲۸
۳۲۸	د حديث الباب محل عن الفقهاء:	۳۲۸
۳۳۰	شرح حديث:	۳۳۰
۳۳۱	د حديث تفسير:	۳۳۱
۳۳۲	باب الصَّلَاةِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ	۳۳۲
۳۳۲	د ركعتين قبل المغرب په روايتي حيثيت سره ثبوت:	۳۳۲
۳۳۳	د دې مانځه په حقله د فقهاؤ اقوال:	۳۳۳
۳۳۵	المثبت اولى من النافي قاعده مطلق نه ده بلكه مقيد ده:	۳۳۵
۳۳۵	باب صَلَاةِ الضُّحَى	۳۳۵
۳۳۵	لغوى تحقيق:	۳۳۵
۳۳۶	د صلوة الضحى په حقله د رواياتو اختلاف:	۳۳۶
۳۳۶	د رواياتو د اختلاف توجيهاه:	۳۳۶
۳۳۶	په صلوة الضحى كښې د فقهاؤ اقوال:	۳۳۶
۳۳۷	د صلوة الاشراف تحقيق:	۳۳۷
۳۳۸	شرح حديث:	۳۳۸
۳۴۰	مناسبة الحديث بالترجمة:	۳۴۰
۳۴۰	(تعارف د راوى)	۳۴۰
۳۴۲	د حضرت عائشه <small>رضي الله عنها</small> په حيرت كښې اجونكي د عمل اهتمام:	۳۴۲
۳۴۳	باب فِي صَلَاةِ النَّهَارِ	۳۴۳
۳۴۳	په حديث الباب كښې د، النهار، د زيادت تحقيق:	۳۴۳
۳۴۴	په حديث سره ثابته مسئله كښې د ائمه مسالك:	۳۴۴
۳۴۵	په سند كښې د شعبه نه غلطی:	۳۴۵
۳۴۶	باب صَلَاةِ التَّسْبِيحِ	۳۴۶

شمار	مضمون	صفحه
۳۴۶	د صلوٰۃ التسبیح حدیث تخریج او تحقیق:	۳۴۶
۳۴۷	د صلوٰۃ التسبیح کیفیت:	۳۴۷
۳۴۹	باب رُكْعَتِي الْمَغْرِبِ أَيْنَ تُصَلِّيَانِ.....	۳۴۹
۳۵۰	(تطبيق بين الروایتین)	۳۵۰
۳۵۰	شرح السند:	۳۵۰
۳۵۱	باب الصَّلَاةِ بَعْدَ الْعِشَاءِ.....	۳۵۱
۳۵۲	أَبْوَابُ قِيَامِ اللَّيْلِ.....	۳۵۲
۳۵۲	باب نَسْخِ قِيَامِ اللَّيْلِ وَالتَّيْسِيرِ فِيهِ.....	۳۵۲
۳۵۴	باب قِيَامِ اللَّيْلِ.....	۳۵۴
۳۵۵	یو اشکال او د هغې جواب:	۳۵۵
۳۵۷	باب التَّعَايُسِ فِي الصَّلَاةِ.....	۳۵۷
۳۵۸	باب مَنْ نَامَ عَنْ حِزْبِهِ.....	۳۵۸
۳۵۹	باب مَنْ نَوَى الْقِيَامَ فَنَامَ.....	۳۵۹
۳۵۹	باب أَيُّ اللَّيْلِ أَفْضَلُ.....	۳۵۹
۳۵۹	د صفاتو احادیثو په باره کښې مختلف مذاهب:	۳۵۹
۳۶۰	باب وَقْتُ قِيَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ اللَّيْلِ.....	۳۶۰
۳۶۳	د آیه په مصداق کښې گڼې اقوال:	۳۶۳
۳۶۳	باب افْتِتَاحُ صَلَاةِ اللَّيْلِ بِرُكْعَتَيْنِ.....	۳۶۳
۳۶۳	په شروع کښې دوو رکعاتو لړه لاند کولو کښې مصلحت:	۳۶۳
۳۶۴	(د لفظ تجوز لغوی تحقیق)	۳۶۴
۳۶۵	باب صَلَاةِ اللَّيْلِ مَثْنًى مَثْنًى.....	۳۶۵
۳۶۵	د وترو په رکعات ثلاثه کښې د حنفیانو تائید:	۳۶۵
۳۶۵	باب فِي رَفْعِ الصَّوْتِ بِالْقِرَاءَةِ فِي صَلَاةِ اللَّيْلِ.....	۳۶۵
۳۶۸	د قول ابوداؤد صحیح تشریح او تحقیق:	۳۶۸
۳۶۹	الترجیح بن الجهر بالقراءة والسريها:	۳۶۹
۳۷۰	باب فِي صَلَاةِ اللَّيْلِ.....	۳۷۰
۳۷۱	اول بحث: د تهجد رکعاتونه.....	۳۷۱
۳۷۱	دویم بحث: د وتر د رکعاتونو شمیر.....	۳۷۱
۳۷۲	د وترو په باره کښې دوه مشکل روایتونه او د هغې حل:	۳۷۲
۳۷۳	د شوافعو او حنابله په نیز د وتر د ادا کولو طریقه:	۳۷۳

شمار	مضمون	صفحه
۳۷۵	شرح حدیث:	۳۷۵
۳۷۷	د حدیث په شرح کښې دوه قوله:	۳۷۷
۳۷۹	د حدیث مضمون:	۳۷۹
۳۸۰	یو اشکال او د هغې جواب:	۳۸۰
۳۸۲	په تسلیمه واحده کښې د امام مالک دلیل:	۳۸۲
۳۸۳	شرح السند:	۳۸۳
۳۸۵	د سند تصحیح و تحقیق او د نسخو د اختلاف بیان:	۳۸۵
۳۸۹	د روایت په وهم باندې خبرداري:	۳۸۹
۳۹۲	شرح حدیث:	۳۹۲
۳۹۳	باب مَا يُؤْمَرُ بِهِ مِنَ الْقَضَاءِ فِي الصَّلَاةِ	۳۹۳
۳۹۳	(ماقبل سره ربط او مناسبت)	۳۹۳
۳۹۶	په دوه حدیثونو کښې دفع د تعارض:	۳۹۶
۳۹۵	کتاب تفریع أبواب شهر رمضان	۳۹۵
۳۹۵	باب فِي قِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ	۳۹۵
۳۹۵	د رمضان د لفظ استعمال طریقه او د دې وجه د تسمیه:	۳۹۵
۳۹۶	شرح حدیث:	۳۹۶
۳۹۶	(په قیام اوصیام سره کوم گناهونه معاف کېږي؟)	۳۹۶
۳۹۷	د روایات الباب تجزیه:	۳۹۷
۳۹۷	د تراویح ابتداء:	۳۹۷
۳۹۸	بحث ثانی: (د رکعاتونو د تعداد دوه شقونه)	۳۹۸
۳۹۸	(۱) عدد رکعات في العهد النبوي	۳۹۸
۳۹۹	(۲) عدد رکعات في العهد الفاروقي	۳۹۹
۴۰۴	شرح حدیث:	۴۰۴
۴۰۵	یو اشکال او جواب:	۴۰۵
۴۰۵	باب فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ	۴۰۵
۴۰۵	د ماقبل سره مناسبت:	۴۰۵
۴۰۶	وجه تسمیه:	۴۰۶
۴۰۶	د دې خداوندی عطیه سبب او منشاء:	۴۰۶
۴۰۷	د دې شېې په تعین کښې د علماؤ اقوال:	۴۰۷
۴۰۹	د دې شېې علامات:	۴۰۹

شمار	مضمون	صفحه
۴۱۰	مضمون حدیث:	۴۱۰
۴۱۲	شرح حدیث:	۴۱۲
۴۱۲	باب فِيمَنْ قَالَ لَيْلَةٌ اخَذَى وَعِشْرِينَ	۴۱۲
۴۱۴	یو اشکال او جواب:	۴۱۴
۴۱۵	باب مَنْ رَوَى أَنَّهَا لَيْلَةٌ سَبْعَ عَشْرَةَ	۴۱۵
۴۱۵	باب مَنْ رَوَى فِي السَّبْعِ الْاَوَاخِرِ	۴۱۵
۴۱۵	دفع تعارض بین الحدیثین:	۴۱۵
۴۱۶	باب مَنْ قَالَ سَبْعٌ وَعِشْرُونَ	۴۱۶
۴۱۶	باب مَنْ قَالَ هِيَ فِي كُلِّ رَمَضَانَ	۴۱۶
۴۱۷	أَبْوَابُ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ وَتَحْزِينِهِ وَتَرْتِيلِهِ	۴۱۷
۴۱۷	باب فِي كَيْفِ يُقْرَأُ الْقُرْآنُ	۴۱۷
۴۱۷	د ما قبل سره ربط:	۴۱۷
۴۱۸	د قرآن په ختمولو کښې د حضور صلی الله علیه وسلم معمول:	۴۱۸
۴۱۸	د قرآن په ختمولو کښې د سلفو معمول:	۴۱۸
۴۱۹	باب تَحْزِينِ الْقُرْآنِ	۴۱۹
۴۲۱	مضمون حدیث:	۴۲۱
۴۲۱	د تحزيب "فمی بشوق" تشریح:	۴۲۱
۴۲۳	د حضور (صلی الله علیه وسلم) معمول په تهجد کښې د کومو سورتونو لوستلو وو:	۴۲۳
۴۲۴	زمونږ د اکابرو د عمل بالسنة مثال:	۴۲۴
۴۲۵	شرح حدیث:	۴۲۵
۴۲۷	باب فِي عَدَدِ الْآتِي	۴۲۷
۴۲۷	شرح حدیث:	۴۲۷
۴۲۸	كِتَابُ سُجُودِ الْقُرْآنِ	۴۲۸
۴۲۸	باب تَفْرِيعُ أَبْوَابِ السُّجُودِ وَكَيْفَ سَجْدَةٍ فِي الْقُرْآنِ	۴۲۸
۴۲۸	ابحاث اربعه:	۴۲۸
۴۲۸	بحث اول: د سجده تلاوت حکم	۴۲۸
۴۲۸	بحث ثاني: د سجود القرآن تعداد	۴۲۸
۴۲۸	بحث ثالث: د سجده تلاوت طريقه او کيفيت	۴۲۸
۴۲۹	بحث رابع: په سامع باندې د سجدې د وجوب شرائط	۴۲۹
۴۲۹	بحث خامس: سجده تلاوت دپاره د طهارت حکم	۴۲۹

شمار	مضمون	صفحه
۴۳۱.....	باب مَنْ لَمْ يَرَ السُّجُودَ فِي الْمَقْصَلِ.....	۴۳۱
۴۳۲.....	باب مَنْ رَأَى فِيهَا السُّجُودَ.....	۴۳۲
۴۳۳.....	د حديث مضمون:.....	۴۳۳
۴۳۳.....	شرح حديث:.....	۴۳۳
۴۳۳.....	(په دغه موقع سجد نه کونکې څوک وو؟).....	۴۳۳
۴۳۴.....	د مشرکینو د سجدې منشاء:.....	۴۳۴
۴۳۷.....	باب السُّجُودِ فِي { إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ } وَ { اقْرَأْ }.....	۴۳۷
۴۳۷.....	باب السُّجُودِ فِي { ص }.....	۴۳۷
۴۳۸.....	باب فِي الرَّجُلِ يَسْمَعُ السَّجْدَةَ وَهُوَ رَاكِبٌ وَفِي غَيْرِ الصَّلَاةِ.....	۴۳۸
۴۳۹.....	شرح حديث:.....	۴۳۹
۴۴۰.....	باب مَا يَقُولُ إِذَا سَجَدَ.....	۴۴۰
۴۴۰.....	(په سجده تلاوت کښې به کومه دعا وئيلې شي؟).....	۴۴۰
۴۴۱.....	د عمل بالرؤيا مثال:.....	۴۴۱
۴۴۱.....	باب فَيَمْنُ يَقْرَأُ السَّجْدَةَ بَعْدَ الصُّبْحِ.....	۴۴۱
۴۴۱.....	شرح حديث:.....	۴۴۱
۴۴۲.....	مذاهب ائمه:.....	۴۴۲
۴۴۲.....	كتاب تفريع أبواب الوتر.....	۴۴۲
۴۴۲.....	باب اسْتِخْبَابِ الْوَتْرِ.....	۴۴۲
۴۴۲.....	شرح حديث:.....	۴۴۲
۴۴۳.....	د وجوب وتر دپاره دليل:.....	۴۴۳
۴۴۴.....	باب فَيَمْنُ لَمْ يُؤْتِرْ.....	۴۴۴
۴۴۵.....	باب كَمِ الْوَتْرِ.....	۴۴۵
۴۴۵.....	د حنفيه د طرف نه د حديث جواب:.....	۴۴۵
۴۴۶.....	باب مَا يَقْرَأُ فِي الْوَتْرِ.....	۴۴۶
۴۴۶.....	په حديث الباب باندې كلام:.....	۴۴۶
۴۴۷.....	په صلوة الوتر کښې کوم کوم سورتونه لوستل منقول دي:.....	۴۴۷
۴۴۷.....	باب الْقُنُوتِ فِي الْوَتْرِ.....	۴۴۷
۴۴۸.....	(مزید دوه بحثونه).....	۴۴۸
۴۴۸.....	بحث اول: (قنوت في الوتر مشروع دي که نه؟).....	۴۴۸
۴۴۸.....	بحث ثاني: (په صلوة الفجر کښې مشروع دي که نه؟).....	۴۴۸

شمار	مضمون	صفحه
٤٤٨.....	بحث ثالث: (قنوت قبل الركوع دي يا بعد الركوع؟)	٤٤٨.....
٤٤٨.....	بحث رابع: (قنوت دپاره غوره دعا)	٤٤٨.....
٤٤٩.....	بحث خامس: (آيا قنوت نازل په ټولو مونځونو كښې مشروع ده؟)	٤٤٩.....
٤٥٠.....	بحث سادس: (قنوت في الوتر)	٤٥٠.....
٤٥٠.....	د قنوت في الوتر باره كښې د محدثينو طرز عمل:	٤٥٠.....
٤٥٠.....	بحث سابع: (قنوت في الفجر)	٤٥٠.....
٤٥١.....	شرح السند:	٤٥١.....
٤٥٣.....	حديث ابى بن كعب <small>رضي الله عنه</small> تعليقا:	٤٥٣.....
٤٥٣.....	په حديث ابى <small>رضي الله عنه</small> باندې د مصنف نقد:	٤٥٣.....
٤٥٤.....	د الاضطراب الواقع في السند تشریح:	٤٥٤.....
٤٥٦.....	د مصنف په كلام باندې نقد:	٤٥٦.....
٤٥٦.....	باب في الدُّعَاءِ بَعْدَ الْوُتْرِ.....	٤٥٦.....
٤٥٧.....	د وتر قضاء د كوم وخته پورې ده:	٤٥٧.....
٤٥٨.....	باب في الْوُتْرِ قَبْلَ التَّوَمِ.....	٤٥٨.....
٤٥٩.....	باب في وَقْتِ الْوُتْرِ.....	٤٥٩.....
٤٦٠.....	د مصنف <small>رحمه الله</small> يو عادت:	٤٦٠.....
٤٦٠.....	باب في نَقْضِ الْوُتْرِ.....	٤٦٠.....
٤٦١.....	(د نقض وتر مسئلې توضيح)	٤٦١.....
٤٦١.....	د جمهورو دليل:	٤٦١.....
٤٦٢.....	باب الْقُنُوتِ فِي الصَّلَوَاتِ.....	٤٦٢.....
٤٦٢.....	د ترجمه الباب توضيح:	٤٦٢.....
٤٦٣.....	د شافعيه دلائل او دهغي نه جواب:	٤٦٣.....
٤٦٣.....	د حنفيه دلائل:	٤٦٣.....
٤٦٥.....	شرح حديث:	٤٦٥.....
٤٦٨.....	باب في فَضْلِ التَّطَوُّعِ فِي الْبَيْتِ.....	٤٦٨.....
٤٦٩.....	باب الْحَثُّ عَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ.....	٤٦٩.....
٤٧٠.....	باب في ثَوَابِ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ.....	٤٧٠.....
٤٧٠.....	تفضيل بعض القرآن على بعض:	٤٧٠.....
٤٧١.....	شرح حديث مع اشكال و جواب:	٤٧١.....
٤٧١.....	(عالم افضل دي كه قاري؟)	٤٧١.....

شمار	مضمون	صفحه
۱۷۳	شرح حدیث:	۱۷۳
۱۷۴	شرح حدیث:	۱۷۴
۱۷۵	باب فَايَحْتِ الْكِتَابِ	۱۷۵
۱۷۵	(وجه تسمیه ب سبع مثانی)	۱۷۵
۱۷۶	اختلاف روایتین:	۱۷۶
۱۷۶	د "اجابة النبي (صل الله عليه وسلم) في الصلوة" حکم:	۱۷۶
۱۷۷	باب مَنْ قَالَ هِيَ مِنَ الطَّوْلِ	۱۷۷
۱۷۷	په ترجمه الباب کنبی دوه احتمالات:	۱۷۷
۱۷۸	باب مَا جَاءَ فِي آيَةِ الْكُرْسِيِّ	۱۷۸
۱۷۸	(د صیغه لِیْهِنَّ تحقیق)	۱۷۸
۱۷۹	بابُ فِي سُورَةِ الصَّمدِ	۱۷۹
۱۸۰	باب فِي الْمُعَوَّذَتَيْنِ	۱۸۰
۱۸۱	باب اسْتِخْبَابِ التَّرْتِيلِ فِي الْقِرَاءَةِ	۱۸۱
۱۸۱	د صاحب قرآن مصداق:	۱۸۱
۱۸۲	د جنت درجات:	۱۸۲
۱۸۳	شرح حدیث:	۱۸۳
۱۸۵	د حدیث ام سلمه <small>رضی اللہ عنہا</small> تحقیق من حیث الروایة والدراية:	۱۸۵
۱۸۷	شرح السند:	۱۸۷
۱۸۸	د حدیث په تشریح کنبی اقوال علماء بالبسط:	۱۸۸
۱۸۹	د قراة بالالحن تحقیق او اختلاف علماء:	۱۸۹
۱۹۰	شرح حدیث:	۱۹۰
۱۹۱	باب التَّشْدِيدِ فِيمَنْ حَفِظَ الْقُرْآنَ ثُمَّ نَسِيَ	۱۹۱
۱۹۱	د نسیان قرآن نه مراد:	۱۹۱
۱۹۱	باب أَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ	۱۹۱
۱۹۲	د حدیث الباب د معنی په تحقیق کنبی اشباع کلام:	۱۹۲
۱۹۲	(اول) مشکل لا یدری معناه	۱۹۲
۱۹۳	(ثانی) تادیة المعنی باللفظ المترادف	۱۹۳
۱۹۳	(ثالث) (د سبعة احرف نه سبع لغات مراد دی)	۱۹۳
۱۹۴	(رابع) (د سبعة احرف نه قراة سبع مراد دی)	۱۹۴
۱۹۴	د حضرت شیخ الحدیث او د علامه جزری رائي:	۱۹۴

شمار	مضمون	صفحه
۴۹۵	د حضرت گنگوهی رائي:.....	۴۹۵
۴۹۵	(خامس) (د حضرت شاه ولی الله صاحب رائي).....	۴۹۵
۴۹۷	يو اشكال او جواب:.....	۴۹۷
۴۹۷	باب الدُّعَاء.....	۴۹۷
۴۹۸	د احاديث الباب نه مستفاد كيدونكي آداب دعاء:.....	۴۹۸
۴۹۹	جامع ترين او ماثور دعاگانې:.....	۴۹۹
۵۰۰	كومه دعا قابل قبول ده:.....	۵۰۰
۵۰۰	دعاء افضله ده، او كه ترك دعاء او تفويض (رضا بقضاء).....	۵۰۰
۵۰۱	د قائلين تفويض (ترك دعاء) دپاره دليل:.....	۵۰۱
۵۰۱	(جواب از طرف جمهور).....	۵۰۱
۵۰۱	(د امام قشيري رائي).....	۵۰۱
۵۰۱	(د اكمال الشيم تبصره).....	۵۰۱
۵۰۲	د عارفينو دعاء د عبادت مغز دي:.....	۵۰۲
۵۰۶	شرح حديث:.....	۵۰۶
۵۰۸	د اسم اعظم بحث:.....	۵۰۸
۵۰۹	شرح حديث:.....	۵۰۹
۵۱۲	باب التَّسْبِيحِ بِالْخَصِيِّ.....	۵۱۲
۵۱۵	شرح حديث:.....	۵۱۵
۵۱۶	باب مَا يَقُولُ الرَّجُلُ إِذَا سَلَّمَ.....	۵۱۶
۵۱۶	د فرض مونخونو نه پس دعاء سره متعلق ابحات اربعه مفیده علمیه:.....	۵۱۶
۵۱۶	بحث اول: (د فرض مونخونو نه پس دعا مشروع ده كه نه؟).....	۵۱۶
۵۱۷	بحث ثاني: (ذكر د فرائضو نه فورا پس او كه د رواتبو نه پس؟).....	۵۱۷
۵۱۷	بحث ثالث: (د فرض مونخ نه پس منقول دعاگانې).....	۵۱۷
۵۲۳	بحث رابع: (د فرض مونخ نه پس په هیئت اجتماعی او رفع یدین سره دعا ثابت ده كه نه؟).....	۵۲۳
۵۲۵	باب فِي الْإِسْتِغْفَارِ.....	۵۲۵
۵۲۶	شرح حديث:.....	۵۲۶
۵۳۰	صلوة التوبه او صلوة الحاجة:.....	۵۳۰
۵۳۱	الحديث المسلسل او دهغي تعريف:.....	۵۳۱
۵۳۲	په دعاء كښي د تكرار استحباب:.....	۵۳۲
۵۳۴	د ذكر بالجهر ثبوت:.....	۵۳۴

شمار	مضمون	صفحه
۵۳۴	شرح حدیث :	۵۳۴
۵۳۶	باب التَّهْيِ عَنْ أَنْ يَدْعُوَ الْإِنْسَانُ عَلَى أَهْلِهِ وَمَالِهِ	۵۳۶
۵۳۷	باب الصَّلَاةِ عَلَى غَيْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	۵۳۷
۵۳۷	ترجمة الباب والا مسئلي باندي فقهي حيثيت سره مدلل كلام:	۵۳۷
۵۳۷	(په غير انبياء باندي د صلوة وسلام حكم)	۵۳۷
۵۳۸	(د حدیث الباب نه جواب)	۵۳۸
۵۳۸	د حضرت امام بخاري <small>رحمته الله</small> رأي:	۵۳۸
۵۳۹	باب الدُّعَاءِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ	۵۳۹
۵۳۹	(د راويه تعارف)	۵۳۹
۵۳۹	د خپل خان دپاره ملائكو نه دعا كولو شكل:	۵۳۹
۵۴۰	(نحوي تحقيق)	۵۴۰
۵۴۰	باب مَا يَقُولُ إِذَا خَافَ قَوْمًا	۵۴۰
۵۴۱	د حضور اكرم (صلى الله عليه وسلم) شجاعت:	۵۴۱
۵۴۱	باب فِي الْإِسْتِخَارَةِ	۵۴۱
۵۴۱	امور ثمانية متعلقه باستخاره:	۵۴۱
۵۴۱	د استخاري لغوي معنى	۵۴۱
۵۴۴	باب فِي الْإِسْتِعَاذَةِ	۵۴۴
۵۴۵	د ټولو نه زياتو دعاگانو ذخيره په كوم كتاب كښي ده؟	۵۴۵
۵۴۵	يو خائسته نصيحت:	۵۴۵
۵۴۸	شرح حدیث	۵۴۸

.....

.....

باب التَّامِينَ وَرَاءَ الْإِمَامِ

باب دی په بیان د امین کښې وروسته د امام نه

د امین په باره کښې خو بحثونه دی اولاً هغه واورئ د دینه روستو مشهور اختلافی مسئله امین بالجهر والسر به بیان کړو.

۱. امین د قرآن کریم یا د سوره فاتحې جزء دې یا نه دې.

۲. دلفظ د امین لغوی معنی او لفظی تحقیق.

۳. په مانځه کښې د امین شرعی حکم.

۴. په مانځه کښې امین وئیل د چا دپاره شته او د چا دپاره نشته.

۵. د امین استحباب بالجهر دې یا بالسر.

اول بحث

په دې باندې د مفسرینو اتفاق دې چې لفظ د امین نه خاص د سوره فاتحې جزء دې او نه د مطلق قرآن ځکه چې قاعده دا ده چې د سوره فاتحه په ختمیدو باندې معمولی سکت نه پس مفصولا دې لره لوستلې شی دې دپاره چې د غیر قرآن د قرآن سره خلط رانه شی.

دویم بحث

په دې کښې مختلف لغات دی.

(۱) مشهور امین دې د همزې په مد او په تخفیف د میم سره.

(۲) امین د همزې په قصر سره او تخفیف د میم.

(۳) امین د همزې مد او تشدید د میم سره دَامْ یَوْمُ نه د اسم فاعل د جمع صیغه ده یعنی قاصدین، مطلب به دا وی چې ای الله مونږ ستا قصد کونکې یو.

خو دا دې واضحه وی چې دا قول د جمهورو خلاف شاذ او مردود دې بلکه لیکلې ئې دی چې، انها من لحن العوام.

امین د اسماء افعال نه دې او امر دې په معنی د اسمع و استجب، او وئیلې شوې دی چې د دې معنی، فلیکن کذا لک ده او دا هم وئیلې شوې دی چې، انه اسم من اسماء الله تعالی، او د دینه وړاندې حرف نداء مقدر ده یعنی امین، خو دا قول ضعیف دې، او وئیلې شوې دی چې دا مغرب دې د فارسی دلفظ، همین است، نه.

دریم بحث

امین وئیل د جمهورو په نیز مستحب یا سنت دې او عندالظاهریه واجب او د روافضو په نیز بدعت او مفسد د صلوٰه دې، دابن حزم ظاهری په نیز د امام په حق کښې سنت او د مقتدی په حق کښې فرض دې.

څلورم بحث

د ائمه ثلاثه په نیز د سوره فاتحې نه پس په مانځه کښې امین وئیل د امام او منفرد او مقتدی ټولو په حق کښې سنت دې، د امام مالک په دې کښې مختلف روایات دی د دوی مشهور قول دا دې چې امین د غیر امام دپاره دې د امام په حق کښې مشروع نه دې، او یو

روایت د دوی نه دا دې چه په امام باندې صرف په سری مونخونو کښې دې جهری کښې نه دې، دریم روایت د جمهورو په مثل دې.

پنځم بحث

دا حنافو په نیز باندې آمین مطلقا بالسردې او امام احمد مطلقا د جهر قائل دې، او حضرت امام شافعی د امام په حق کښې د جهر قائل دې او د مقتدی په حق کښې د دوی نه دوه روایتونه دي، قول قدیم کښې جهر دې او د دوی په نیز په دې باندې فتوی ده، او قول جدید کښې سرا دې، دا ټول اختلاف په جهری مونخونو کښې دې او په سری مونخونو کښې آمین په اتفاق سره سرا دې.

[۹۳۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ، عَنْ حُجْرِ أَبِي الْعَنَسِ الْحَضْرَمِيِّ، عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَرَأَ: وَلَا الضَّالِّينَ سُورَةَ الْفَاتِحَةِ آيَةً، قَالَ: آمِينَ وَرَفَعَ بِهَا صَوْتَهُ."

ترجمه: د وائل بن حجر نه روایت دی هغه ویلي دي وو رسول الله ﷺ چې کله به یې ولوستلو و لا الضالین، هغه به ویل: آمین. او خپل اواز به یې اوچت کړو.

تشریح: قوله: حدثنا محمد بن كثير انا سفيان عن سلمة عن حجرة ابى العنيس عن وائل بن حجر قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قرأ ولا الضالين قال آمين ورفع بها صوته، د وائل بن حجر د دې حدیث نه شافعیه وغیره په خپل مسلك باندې استدلال کوی.

د شافعیه اهم مستدل

دې حضراتو سره په دې مسئله کښې یو بل حدیث د ابوهریره رضی الله عنه دې د کوم تخریج چه دارقطنی او حاکم کړې دې او هغه د دوی اهم دلیل دې، اصل استدلال د دوی د هغې نه دې نو ځکه حافظ ابن حجر په خپل مشهور تصنیف بلوغ المرام کښې اولاً په دې سره استدلال کړې دې، او امام بخاری په دې مسئله کښې په یو بل حدیث سره استدلال کړې دې کوم چه په دې باره کښې غیر صریح او غیر واضح دې بلکه هغه محض د دوی یو استنباط دې کوم چه دلته په ابوداؤد کښې هم راروان دې مونږ به ئې هلته په رسیدلو سره اوبښایو.

په حدیث د وائل باندې کلام

اوس تاسو د باب رومبې حدیث د وائل د حدیث متعلق واورئ، زمونږ د طرف نه په جواب کښې وئیلې شوې دی چه دا حدیث مضطرب دې ځکه چه د دې روایت کونکی دوه دي، سفيان ثوري او شعبه بن الحجاج، دواړه لوئې محدث او امامان دي، سفيان ثوري دې حدیث لره رفع بها صوته سره او د دوی معاصر او هم پله یعنی شعبه دې لره خفض بها صوته سره نقل کوی، د تعارض په صورت کښې د ترجیح وار راغلو هغه حضرات د سفيان ثوري روایت ته ترجیح ورکوی او احناف د دې برعکس د شعبه روایت ته د ترجیح قائل دي.

د شعبه په حدیث باندې د امام بخاری نقد او زمونږ د طرف نه د دې جواب

حضرت امام بخاری رحمه الله د سفيان روایت لره ترجیح ورکوی او دا لاندینی وجوهات بیانوی

۱: سنن الترمذي الصلاة ۷۲ (۲۴۸)، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۵۸)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الافتتاح ۴ (۸۸۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۴ (۸۵۵)، مسند احمد (۳۱۶۷)، سنن الدارمي/الصلاة ۳۹ (۱۲۸۳) (صحیح)

کوم چه امام ترمذی رحمہ اللہ په سنن ترمذی کښې نقل کړې دی. و حدیث سفیان اصح من حدیث شعبه و اخطاء شعبه فی مواضع من هذا الحدیث، او بیا د دې نه پس د شعبه د اوهامو نشاندهی فرمائی.

اول دا چه هغوی په سند کښې عن حجر ابی العنبر و ثیلې دې حال دا دې چه صحیح حجر بن العنبر دې، او فرمائېلې ئې دې چه د حجر کنیت ابو العنبر نه دې بلکه د دوی کنیت ابوالسکن دې، ۲، شعبه دا غلطی کړې ده چه هغوی د حجر بن العنبر او د وائل په مینځ کښې د علقمه اضافه کړې ده حال دا دې چه داسې نه ده بلکه حجر بن العنبر براه راست د وائل بن حجر نه روایت کوي، ۳، شعبه خفض بها صوته نقل کړې دې حال دا دې چه صحیح مد بها صوته دې (۱) زمونږ د طرف نه په دې کښې دهرې یوې خبرې جواب ورکړې شوې دې، (د احنافو د طرفه جوابونه)

۱، دا خبره صحیح نه ده چه صحیح حجر بن العنبر دې او ابوالعنبر غلط دې چنانچه ابن حبان د دوی کنیت ابو العنبر لیکلې دې، په خپله حافظ ابن حجر په تهذیب التهذیب او تقریب دواړو کښې لیکلی دی او پاتې شوه دا خبره چه د دوی کنیت ابوالسکن دې نو د دې مقتضی دا نه ده چه د دوی کنیت دې ابوالعنبر نه وی دواړه کیدې شی لکه چه څنگه د حضرت علی رضی اللہ عنہ دوه کنیت دی ابوالحسن او ابوتراب، دغه شان د سنن ابوداؤد په ټولو نسخو کښې په خپله د سفیان روایت کښې عن حجر ابی العنبر واقع دې څنگه چه د شعبه په روایت کښې دی.

هم دغه شان علامه شوق نیموی فرمائی چه شعبه ابوالعنبر په وینا کولو کښې متفرد نه دې بلکه د دوه متابعت کړې دې محمد بن کثیر او وکیع او محارب، دا ټول رواة د سفیان ثوری نه هم داسې روایت کوي کما فی البیهقی والدارقطنی، او د محمد بن کثیر روایت خو په خپله دلته په ابوداؤد کښې دې چه هغی طرف ته رومي هم اشاره شوې ده.

۲، د دې جواب دا دې چه دا نقد صحیح نه دې بلکه کیدې شی چه د حجر روایت د دواړو نه وی اولاً هغه دا په واسطه د علقمه روایت کوي او بیا ورته د سند علو حاصله شوې وی او براه راست د وائل نه روایت کوي، علامه شوق نیموی فرمائی چه دا روایت په دواړه شانه دې بالواسطه او بلا واسطه، مسند احمد او مسند ابوداؤد طیالسی کښې د دې تصریح شته دې، چنانچه په دې دواړو کتابونو کښې داسې دی، سمعت علقمة يحدث عن

(۱) د امام بخاری په دې باره کښې یو اشکال دا هم منقول دې چه د شعبه په روایت کښې علقمه دې حال دا دې چه د علقمه سماع د خپل پلار وائل نه ثابت نه ده، د دې جواب زمونږ د طرف نه دا ورکړې شوې دې چه دا خبره د تحقیق خلاف ده، تحقیقی خبره دا ده چه د وائل دوه ځامن دی علقمه او عبد الجبار، عبد الجبار وروکې دې د دوی سماع واقعي د خپل پلار نه ثابت نه ده، علقمه لوتې دې د دوی سماع د خپل پلار نه ثابت نه ده، امام ترمذی رحمہ اللہ په کتاب الحدود کښې د پورته ذکر شوې مضمون تصریح کړې ده د هغې تفصیل زمونږ په نیز په رفع یدین په بحث کښې تیر شوې دې. والله اعلم بالصواب.

وائل و سمتعت وائلا.

۳، دا خبره چه شعبه مد بها صوته په ځانې خفض بها صوته په غلطی سره نقل کړې دې ډیره عجیبه ده ځکه چه دا خو ستاسو بعینه دعوی او متنازع امر دې عین مدعی لره وجه د ترجیح څنگه جوړولې شی، چه څنگه تاسو خفض بها صوته وایئ ستاسو خصم درفع بها صوته په حقله هم دا وئیلې شی او په دلیل کښې د شعبه روایت پیش کولې شی واخلئ د امام بخاری رحمته الله علیه بیان کړې شوې وجوه د ترجیح ټول ختم شول.

دعوی البیهقی

شوافعو حضراتو د سفیان د روایت یوه وجه د ترجیح بله بیان کړې ده هغه دا چه قال البیهقی لا اعلم خلافا بین العلماء انهم قالوا ان سفیان و شعبة اذا اختلفا فالقول قول سفیان، او بیا د دینه پس د دې په ثبوت کښې هغوی د یحی بن سعید قول پیش کړې دې، لیس احد احب الی من شعبة و لا يعدله عندی احد و اذا خالفه سفیان اخذت بقول سفیان، په دې باندې زموږ د طرف نه وئیلې شوې دی، کما فی البذل) دا خو صرف د یحی القطان قول او د هغوی رائي شوه په دې سره اجماع څنگه ثابت شوه. غرض دا چه فریقینو د دې دواړو په یو بل باندې فوقیت باندې د ائمه حدیث اقوال پیش کړې دی.

شوق نیموی حنفی

علامه شوق نیموی فرمائی چه په دې دواړو کښې د یو ترجیح په بل باندې متفق علیه نه ده بلکه د دواړه قسمه اقوال د ائمه فن نه ملاویرې، د بعضو نه د شعبه ترجیح معلومیرې په سفیان باندې او د بعضو نه د دې په عکس، هغوی فرمائی چه زما په ذهن کښې د شعبه د روایت یوه ډیره ښه وجه د ترجیح ده او هغه دا چه سفیان ثوری اگر که ثقه او حجة دې خوځنې وختونو کښې هغه تدلیس کوی،

قال الذهبی انه ربما کان یدلس عن الضعفاء و لکن له نقد و ذوق، او هغه دا په عن سره روایت کوی او د شعبه عادت د تدلیس نه وو، لاعن الثقات و لا عن الضعاف، او دی باوجود هغه په لفظ د اخبار سره روایت کوی.

د حافظ ابن القیم بیان کړې وجه د ترجیح

دغه شان حافظ ابن القیم په اعلام الموقعین کښې د سفیان د روایت وجه د ترجیح یوه دا بیان کړې ده چه علاء بن صالح او محمد بن سلمة بن کهیل دې دواړو د ده متابعت کړې دې، د دې جواب دا دې چه علاء بن صالح د ثقاتو نه نه دې په تقریب التهذیب کښې ئې لیکلې دی چه، صدوق له اوهام و قال الذهبی فی المیزان قال ابوحاتم کان عنق الشيعة و قال ابن المدینی روی احادیث مناکیر، او هم داسې محمد بن سلمه هم ضعیف دې لهذا دا متابعت مفید نه دې.

حضرت رحمته الله علیه په بذل کښې فرمائی که کوم سرې د سفیان په متابعت کښې علی بن صالح پیش کړی لکه چه د دې باب په حدیث ثانی کښې راروان دی نو د دې جواب دا دې چه علی بن صالح خو واقعی ثقه دې خو په صحیح سند کښې علاء بن صالح دې لکه چه په نورو

کتابونو د حدیث سنن ترمذی او مصنف ابن ابی شیبہ نه معلومیری بلکه حافظ تصریح کړې ده په دې خبره باندې چه د ابوداؤد روایت وهم دې او د علاء په باره کښې اوس تیر شو چه هغه ضعیف دې.

د شافعيه یو بل دلیل

دې حضراتو د خپل مذهب په تائید کښې ځنې نور احادیث هم پیش کړې دي مثلاً حدیث د ابوهریره رضی الله عنه کوم چه دارقطنی او حاکم روایت کړې دې، کان النبی صلی الله علیه وسلم اذا فرغ من قراءة ام القرآن رفع صوته و قال آمین، حاکم وانی دا حدیث صحیح او علی شرط الشخین دې او دا هغه حدیث دې د کوم طرف ته چه زمونږ په نیز اشاره د باب په شروع کښې راغلې ده او دا چه دا د دوی اهم مستدل دې، چنانچه په سبل السلام په شرح د بلوغ المرام کښې امیر یمانی (اهل حدیث) فرمائی چه، والحدیث حجة بینة للشافعيه، د دې جواب زمونږ د طرف نه په آثار السنن کښې علامه شوق نیموی دا ورکړې دې چه حافظ ابن القیم ته د حاکم د تصحیح نه دهوکه شوې ده چنانچه هغه په اعلام الموقنین کښې فرمائی چه، رواه الحاکم باسناد صحیح، حال دا دې چه د دې حدیث په سند کښې اسحاق بن ابراهیم چا ته چه اسحاق بن زبریق هم وئیلې شی دا ډیر ضعیف دې، ضعیف جدا، د صحاح سته په مصنفینو کښې چا هم د هغه نه روایت نه دې اغستې، و ضعفه النسائی و ابوداؤد و کذب محمد بن عوف الطائی و قال الحافظ فی التقریب صدوق یهیم کثیرا.

تاسو ته د دې روایت حال معلوم شو او حافظ ابن حجر په بلوغ المرام کښې په دې مسئله کښې صرف دا یو حدیث او دویم د وائل بن حجر حدیث ذکر کړې دې.

[۹۳۳] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ الشَّعْبِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَيَّرٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كَهَيْلٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَنَابِلٍ بْنِ حُجْرٍ، أَنَّهُ صَلَّى خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَجَهْرًا بِأَمِينٍ"، وَسَلَّمَهُ عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ خَدَيْهِ".

د وائل بن حجر نه روایت دی، بېشکه هغه مونږ وکړو وروسته د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه، نو جهري وکړو په آمین سره، او سلام یې وگرځولو ښي خوا ته، او چپ خوا ته تردې چې ما ولیدلو سپینوالی د انگو د هغه.

[۹۳۴] (٢) حَدَّثَنَا نَعْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا صَفْوَانُ بْنُ عَيْسَى، عَنْ بِشْرِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عَمْرِو بْنِ هُرَيْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا تَلَا غَيْرَ الْمُغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ سُورَةَ الْفَاتِحَةِ آيَةً، قَالَ: آمِينَ، حَتَّى يَتِمَّ مَنْ يَلِيهِ مِنَ الصَّفِّ الْأَوَّلِ".

د ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي، و رسول الله صلی الله علیه وسلم چې کله به یې ولوستلو غیر المغضوب عليهم و لا الضالین نو ویل به یې آمین تردې چې څوک به په اول صف کې وو هغوی به اوریدلو.

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۵۸) (حسن صحيح)

(٢): سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۴ (۸۵۳)، (تحفة الأشراف: ۱۵۴۴۴) (ضعيف)

د، حتی یسمع من یلیه من الصف الاول، جواب

حضرات شافعیه په دې سلسله کښې د یو بل حدیث نه استدلال کوي دابن عم دابی هریره حدیث چه کوم وړاندې راروان دې او په ابن ماجه کښې هم دې چه دهغی الفاظ دا دې، کان رسول الله ﷺ اذا تلا غیر المفضوب علیهم ولا الضالین قال آمین حتی یسمع من یلیه من الصف الاول، او د ابن ماجه په روایت کښې، فیرج بها المسجد زیادت هم دې.

زمونږ د طرف نه د دې جواب دا دې چه دا حدیث ضعیف دې ځکه چه د دې په سند کښې بشر بن رافع دې د چا چه امام بخاری، یحیی بن معین او امام نسائی تضعیف کړې دې او ابن حبان خو دا فرمائی چه دا سړې موضوعی احادیث روایت کوي د دېنه علاوه یوه خبره بله هم ده او هغه دا چه دا حدیث ستا په حق کښې مفید د مدعی نه دې ځکه چه د دې حدیث نه خو دا معلومیږي چه د دوی آمین لره د صف اول په مقتدیانو کښې څو خلقو کوم به چه حضور ﷺ ته به نژدې وو هغوی به اوریدلو، د دینه خو د جهر ثبوت نه کیږي، او دا مطلب دې دپاره دې چه من الصف الاول کښې من تبعیضیه دې بیانیه نه دې او دا من بیانیه کیدې هم نه شی چه ټول اول صف واله به اوریدلو ځکه چه په دې مطلب باندې دا عقلی اشکال به وی چه دا څه خبره ده چه رومبی صف واله خو به ټولو د دې ځانې نه تر هغه ځانې پورې اوریدو او د دویم صف او دریم صف واله هغه مونځ کونکی به نه اوری کوم چه د امام په محاذات کښې وی حال دا دې چه د دوی فاصله امام ته په نسبت سره د ډیرو اول صف واله نه کم ده.

[۹۳۵] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سُمَيٍّ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قَالِ الْإِمَامُ: غَيْرُ الْمَفْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ سُورَةَ الْفَاتِحَةِ آيَةً، فَقُولُوا: آمِينَ، فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ".

د ابو هریره رضی الله عنه روایت دی بهشکه نبی ﷺ ویلي دي: کله چې وایي امام غیر المفضوب علیهم ولا الضالین نو تاسو وایي آمین، بهشکه د چا وینا چې برابر شي د وینا د ملانکو سره نو بخښنه به وشي د مخکنو گناهونو.

[۹۳۶] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَبِّحِ، أَنَّهُمَا أَخْبَرَاهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا أَمَّنَ الْإِمَامُ فَأَمِنُوا، فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ تَأْمِينَهُ تَأْمِينُ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ". قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "آمِينَ".

د ابو هریره رضی الله عنه روایت دی بهشکه رسول الله ﷺ ویلي دي: کله چې آمین وایي امام نو تاسو هم آمین وایي، بهشکه د چا آمین چې آمین د ملانکو سره برابر شو، نو هغه ته به وبخښلی شي هغه گناهونه چې مخکې یې کړي وي. ویلي دي ابن شهاب: و و رسول الله ﷺ چې ویل یې آمین.

۱: صحیح البخاری/الأذان ۱۱۱ (۷۸۰)، ۱۱۳ (۷۸۲)، وتفسیر الفاتحة ۳ (۴۴۷۵)، والذوات ۶۳ (۶۴۰۲)، سنن النسائي/الافتتاح ۳۴ (۹۳۰)، موطا امام مالك/الصلاة ۱۱ (۴۵)، مسند احمد (۲۳۸۷۲، ۴۵۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۸ (۱۲۸۱)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۷۶)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ۱۸ (۴۱۰)، سنن الترمذي/الصلاة ۷۳ (۲۵۰)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۱۴ (۸۵۱) (صحيح)
۲: نظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۳۳۰، ۱۵۴۲) (صحيح)

د حضرت امام بخاری استدلالات

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ زمونږ دلتہ په باب کښې چه کوم څلورم حدیث دی، عن ابی هریره رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا قال الامام غیر المفضوب علیهم و لا الضالین فقولوا آمین، د دې حدیث نه د مقتدی په آمین بالجهر وئیلو باندې استدلال فرمائیلې دې هغه داسې چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چه کله امام فاتحه پوره کړی نو مقتدیانو لره پکار دی چه هغوی دې آمین اووایی، د امام بخاری په ذهن کښې دا دی چه د قول متبادر معنی قول بالجهر دې یعنی په زوره دې اووئیلې شی حالانکه دا بس هسی خبره ده دغه شان حضرت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دې باب په پنځم حدیث سره چه دهغی الفاظ دا دی، عن ابی هریره رضی اللہ عنہ ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا امن الامام فامنوا، په دې سره هغوی د امام په آمین بالجهر باندې استدلال فرمائیلې دې ځکه چه مقتدیانو ته د امام د آمین وئیلو علم هغه وخت کیدې شی کله چه هغه جهراً اووایی خو دا خبره هم څه زیاته صفا او صریح نه ده ځکه چه د دې معنی دا هم کیدې شی چه کله امام د آمین مقام ته اورسی نو تاسو هم آمین وائی او دا د وړاندې نه معلومه ده چه د آمین مقام د فاتحې په ختمیدو باندې دې.

د حنفیه دلائل

اوس په دې سلسله کښې د حنفیه او مالکیه دلائل واورئ.

اول دلیل: قال تعالی، ادعوا ربکم تضرعاً و خفیة، آمین هم دعا ده لهذا هغه هم خفیة پکار ده، دلیل ثانی: د وائل بن حجر حدیث په طریق د شعبه کوم چه په مسند احمد ترمذی او مسند ابوداؤد طیالسی کښې موجود دې او دا وړاندې تیر شوې دی چه روایت د شعبه زمونږ په نیز د سفیان په روایت باندې راجح دې.

دلیل ثالث: حدیث د ابو هریره رضی اللہ عنہ یعنی د باب څلورم حدیث کوم چه په بخاری شریف کښې هم موجود دې، اذا قال الامام غیر المفضوب علیهم ولا الضالین فقولوا آمین، د دې حدیث نه معلومیږي چه امام آمین سرا وائی ځکه که دا تسلیم کړې شی چه امام آمین بالجهر وائی نو د دې تقاضا دا وه چه د مقتدی آمین دې د امام په آمین باندې مرتب کړې شی نه د سورة فاتحه په آخری آیت باندې، په آخری آیت باندې ځکه معلق کړې شوې دې چه جهراً هغه لوستلې شی، او که کوم سړې دا اووایی چه د دې باب په پنځم حدیث کښې، اذا امن الامام فامنوا، راغلې دی، نو مونږ په اووایو چه د دې توجیه خوممکن ده کوم چه وړاندې تیره شوې ده، خو تاسو اوبښائی که د امام آمین جهراً اومنلې شی نو په دې باندې پورتنې حدیث په کوم کښې چه د مقتدی آمین لره غیر المفضوب علیهم ولا الضالین باندې معلق کړې شوې دې څه توجیه به وی؟

دلیل رابع: د سمرة بن جندب حدیث یعنی حدیث السکتین په کوم باندې چه کلام مخکښې په خپل مقام باندې تیر شوې دې دا حدیث په دې باندې دال دې چه امام آمین سرا وائی ځکه چه د حدیث مضمون دا دې چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم مونږونو کښې دوه سکتی کیدې شی یو د افتتاح صلوۃ په وخت کښې دا سکته خو د ثناء لوستلو دپاره وه او دویمه سکته غیر المفضوب علیهم ولا الضالین باندې، دا سکته د آمین دپاره وه، او که دا سکته د امام د آمین

دپاره اونه منلې شي بلکه د بل کوم مقصد دپاره وي او دا اوونيلې شي چه امام لره امين بالجهر ونييل دي د دې سکتې نه پس، نو تقدم المقتدى على الامام فى التامين به لازم شي ځکه چه په دې حديث د ابوهريره رضي الله عنه کښې پورته ذکر شوې په دې خبره باندې تصريح ده چه کله امام غير المضروب عليهم و لا الضالين اولولى نو تاسو امين وايئ، نو چه کله د مقتدى تامين د سوره فاتحي په ختم باندې د امام دسکتې په وخت کښې اوشې او ستاسو په قول باندې امام د سکتې نه پس امين اوواى نو په دې صورت کښې تقدم على الامام موندل ظاهر دي کوم چه په اتفاق سره ممنوع دي.

حضرت سهارنپوری رحمته الله عليه رائي

د باب رومبي حديث يعنى د وائل بن حجر حديث چه دهغې يو طريق کښې رفع بها صوته او په بل طريق کښې خفض بها صوته مذکور دي، په دې باندې تفصيلي کلام په شروع کښې تير شوې دي، هغه حضرات د سفیان طريق لره او احناف د شعبه طريق لره ترجيح ورکوي، د حضرت سهارنپوری رائي په بذل المجهود کښې دا ده چه دواړه حديثونه په خپل خپل ځاني باندې صحيح دي هيڅ يو لره په بل باندې هيڅ ترجيح نشته دي او په هر حال کښې په دوئ کښې په ظاهر کښې تعارض دي، نو ځکه د رفع د تعارض شکل دا دي چه داسې اوونيلې شي چه حضور صلی الله علیه و آله کله کله امين بالجهر ونييلې دي د امت د تعليم دپاره او دا مطلب نه دي چه دوئ به هميشه دي لره په جهر سره ونيلو ځکه چه امين دعا ده او اصل په دعا کښې اخفاء ده، قرينه په دې باندې د اکابرو صحابه کرامو رضي الله عنهم عمل دي (۱) لکه حضرت عمر او علي رضي الله عنه چنانچه علامه عيني د حضرت عمر او علي رضي الله عنه په باره کښې په روايت د طبراني في تهذيب الآثار کښې نقل کړې دي، لم يكن عمر و علي رضي الله عنه يجهران بسم الله الرحمن الرحيم و لا بامين، او دغه شان امام طحاوي رحمته الله عليه هم د دې تخريج کړې دي، او هم داسې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه هم عدم الجهر مروی دي.

د شوق نيموی رائي

او علامه شوق نيموی د رفع د تعارض يو بل صورت اختيار کړې دي، هغه دا چه د رفع نه مراد رفع يسير واغستلې شي (معمولی غوندې جهر) او د خفض نه مراد خفض غير شديد يعنى څه اندازه رو، لهذا اوسن په دواړو کښې هيڅ تعارض پاتې نه شو او مطلب دا دي چه حضور صلی الله علیه و آله به په مانځه کښې امين نه ډير په زوره ونيلو او نه بالکل ورو بلکه داسې چه صرف د رومبي صف ځنې نژدې ولاړ ئې واورى، کما جاء فى حديث ابن عم ابى هريره حتى يسمع من يليه من الصف الاول.

(۱) احقر عرض کوي که مقصود مطلقاً په دې سلسله کښې د متعارضه رواياتو جمع کول وي نو دا تقرير ډير مناسب وو خو داسې نه ده بلکه دلته مقصود په روايت د سفیان او روايت د شعبه کښې تطبيق ورکول دي نو په دې کښې اشکال دي ځکه چه دا دواړه دوه مستقل حديثه نه دي بلکه هم يو حديث په دوو مختلفو طريق باندې دي پس مخرج د حديث واحد دي او د دې راوی صحابي هم يو دي نو بيا دي لره جدا جدا په دوو وختونو باندې محمول کول مشکل دي، ۱۲۰مه

د امام بیهقی یو نقد

امام بیهقی په سنن کبری کښې فرمائی چې دا حدیث یعنی حدیث د وائل خپله د شعبه نه داسې مروی دې څنگه چې سفیان روایت کوی یعنی په ځانې د خفض بها صوته رفع بها صوته دې، د دې جواب په بذل المجهود کښې دا لیکلې دې چې د شعبه دا روایت روایت شاذه دې، بعضې روایتو د شعبه نه داسې روایت کړې دې خو هغوی په دې کښې متفرد دی، د دې نه علاوه د شعبه ټول تلامذه او ملگرو خفض بها صوته روایت کړې دې، و هذا آخر ما اردنا ذکره فی هذا البحث، والله الموفق.

په دې باب کښې مصنف د اووه احادیثو تخریج کړې دې په کومو کښې تر اوسه پورې په پنځو احادیثو باندې کلام تیر شو.

[۹۳۷] (حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ رَاهُوَيْه، أَخْبَرَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عُمَانَ، عَنْ بِلَالٍ، أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا تَسْبِقْنِي بِأَمِينٍ).

د بلال نه روایت دی، بېشکه هغه ویلي دي: ای د الله رسوله! مه مخکې کېږه زمانه په امین سره. قوله، عن بلال انه قال يا رسول الله لا تسبقني بأمين،

شرح حدیث

د حدیث بظاهر مطلب دا دې چې حضرت بلال رضی الله عنه په مانځه کښې امام پسې قراعت کولو څه حصه د دې په رومبې سکتې کښې کومه چې د دعا د استفتاح دپاره وی، یا د امام د قراعت دسکتو په مینځ کښې به ئې اغستلو او کومه حصه به چې باقی پاتې شوه د هغې په باره کښې به ئې د حضور صلی الله علیه و آله ته عرض او کړو چې کله تاسو د قراعت فاتحه نه فارغ شئ نو روستو په امین وئیلو کښې تیزی مه کوئ لږ غوندې توقف کوئ چې زه د فاتحې باقی حصه اولولم او بیا تاسو سره په امین کښې شریک شم او د موافقت امام فی التامین فضیلت راته حاصل شی. مذکوره حدیث د فاتحه خلف الامام سره متعلق دې خو چونکه په دې کښې د امین ذکر هم دې نو ځکه مصنف دا دلته راوړې دې، د دې حدیث نه هم ظاهري او سطحي طور باندې د امین بالجهر ثبوت کیږي خو تحقیقي او یقیني طور باندې نه.

تحقیق روایت

دویمه خبره دا ده چې په دې حدیث باندې د محدثینو کلام دې، ابوحاتم فرمائی، رفعه خطاء، د ابن ابی شیبې د روایت نه معلومیږي چې دا جمله لا تسبقني بأمين د حضرت ابوهريره رضی الله عنه ده کله چې هغه په بحرین کښې مؤذن وو، او دا خبره هغوی دخپل جومات امام علاء بن الحضرمي ته کړې وه، او د بیهقی د روایت نه دا معلومیږي چې د ابوهريره رضی الله عنه دا خطاب مروان سره وو ابوهريره رضی الله عنه د هغه مؤذن وو، نیز دا دې واضح وی چې د ابن ابی شیبې واله روایت لره امام بخاری رحمته الله هم تعلیقا ذکر کړې دې، زمونږ د دې بیان نه دا ثابتې شوه چې دا حدیث موقوف علی ابی هريره رضی الله عنه دې او د دې تعلق د حضرت بلال رضی الله عنه او د حضور صلی الله علیه و آله سره هیڅ نشته دې، نیز دا روایت منقطع هم دې د ابوعثمان سماع د بلال نه نه.

۱: تقدربه أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۰۴۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲/۸) (ضعیف)

ده ثابته، او زه دا هم وایم چه دغه شان خطاب د حضور ﷺ سره مناسب هم نه دي خلاف د ادب محسوسیری.

[۹۳۸] حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ الدَّمَشَقِيُّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْغُرَيَابِيُّ، عَنْ صَبِيحِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحَمَصِيِّ، حَدَّثَنِي أَبُو مُصْبِحٍ الْمَقْرَأِيُّ، قَالَ: كُنَّا نَجْلِسُ إِلَى أَبِي زُهَيْرٍ النَّمِيرِيِّ، وَكَانَ مِنَ الصَّحَابَةِ، فَيَتَحَدَّثُ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ، فَإِذَا دَعَا الرَّجُلَ مَنَابِدَعَاءَ، قَالَ: اخْتِمْهُ بِأَمِينٍ، فَإِنْ أَمِينَ مِثْلَ الطَّائِعِ عَلَى الضَّعِيفَةِ. قَالَ أَبُو زُهَيْرٍ: أَخْبَرَكُمْ عَنْ ذَلِكَ، خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَأَتَيْنَا عَلَى رَجُلٍ قَدْ أَلْعَزَّ فِي الْمَسْأَلَةِ، فَوَقَّفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَمِعُ مِنْهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَوْجِبَ إِنْ خَتَمَ"، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: يَا بَنِي شَيْءٍ يَخْتِمُ؟ قَالَ: "بِأَمِينٍ"، فَإِنَّهُ إِنْ خَتَمَ بِأَمِينٍ فَقَدْ أَوْجِبَ"، فَالْتَمَعَرَفَ الرَّجُلُ الَّذِي سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَى الرَّجُلَ، فَقَالَ: اخْتِمْ يَا فُلَانُ بِأَمِينٍ وَأَبْشِرْ. وَهَذَا لَفْظُ مُحَمَّدٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: الْمَقْرَأُ: قَبِيلٌ مِنْ حَمِيرٍ.

مونږ ته حديث بيان کړی دی ابو مصبح المقرائي، هغه وايي: وو مونږ چې کېناستلو به زهير النميري سره، او هغه د صحابو نه وو، نو بنائسته خبرې به يې کولي، کله چې به يو سړي زموږ نه دعا کوله هغه به ويل: ختم يې کړه په امين سره، بېشکه امين پشان د مهر دی په کاغذ باندې، ويلي دي ابو زهير: زه خبر درکوم تاسو ته د هغې نه؟ مونږ ووتلو د رسول الله ﷺ سره يوه شپه، مونږ يو سړي ته راغلو چې په اصرار يې کولو په سوال کې، نو ودریدلو نبي ﷺ اوریدل يې د هغه نه، نو نبي ﷺ وويل: واجب شوه که چېرې مهريې ولگوه. نو يو سړي وويل د قوم نه: په کوم شي باندې مهر ولگوي؟ هغه وويل: په امين سره، که چيري هغه په امين سره مهر ولگوه نو واجب شوه. لارلو هغه سړي چې تپوس يې کړی د نبي ﷺ نه نه، نو راغی هغه سړي ته، ويلي ويل: مهر لگوه په امين سره ای فلانی، او زيری واخله. دا لفظ د محمود دی. ويلي دي ابو داود: ويلي شوي دي چې مقراء د حمير نه دي.

تشریح: قوله: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ.. عَنْ صَبِيحِ بْنِ مُحَرَّزٍ الْحَمَصِيِّ...، صَبِيحُ په ضمه د صاد او فتح د صاد يعنی مصغر او مکبر دواړه شان سره منقول دي.

د لفظ المقرئي تحقيق

حدثنی ابو مصبح المقرئي: په بعضو نسخو کېنې داسې دی يعنی د راء پس همزه او ياء او په بعضو نسخو کېنې المقری په وزن د المعطی بغير د همزي، او په بعضو نسخو کېنې المقرائي درا او همزي په مينخ کېنې الف سره، يو اختلاف خودا دي چه دا لفظ ممدود دي يا مقصور، دويم اختلاف دا دي چه دا په ضمه د ميم او فتح د ميم دواړه شانه ضبط کړې دي (د دي تحقيق تعلق خود ضبط د کلمي سره وو، وړاندې د دي نسبت په باره کېنې واورئ) بعض علماء وائی چه دا نسبت مقرا طرف ته دي کوم چه په دمشق کېنې يو قريه ده په دي صورت کېنې به ميم مفتوح وي، او بعضي وائی چه دا نسبت مقرا په وزن د مکرم طرف ته دي کوم چه په يمن کېنې يو ښار دي په کوم کېنې چه د عقيقو کان (معدن) دي د هغه خاني محدثينو ته المقرئيون وئيلې کيږي، د دي ټولو نه معلومه شوه چه دا د القراءت نه

ماخوږ نه دې لکه څنگه چه وائی، القارئ المقرئ .
 قوله : فاذا دعا الرجل منا بدعاء قال اختمه بأمين فان أمين مثل الطابع على الصحيفة:
 د حدیث مضمون دا دې چه ابو زبیر کوم چه د صحابو نه دې هغوی به مونږ ته بنائسته
 بنائسته احادیث اورول یا بنه بنه خبرې به نې کولې د هغوی دا عادت وو چه کله به زمونږ نه
 چا دعا غوغتله نو هغوی به ده ته فرمائیل چه په خپله دې دعا لره په آمین سره ختموه، (یا
 داسې ترجمه او کړئ) په دې باندې د آمین مهر اولگوه ځکه چه آمین په شان د مهر دې کوم
 چه په یو کتاب یا تحریر باندې لگولې شی.

بَابُ التَّصْفِيقِ فِي الصَّلَاةِ

باب دی په بیان د تقونو ویستلو کې په مانځه کې

[۹۳۹] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي، فرمايلي دي رسول الله ﷺ : تسبیح د سړو
 لپاره دی، او تفیق ویستل د لاس نه د ښځو لپاره دی.

تشریح: قوله: التسبیح للرجال والتصفیق للنساء، یعنی که امام ته په مانځه کېنې کومه سهوه را
 پیښه شی نو که روستو ترینه سړې وی نو د سبحان الله په ذریعه سره دې امام له تنبیه ورکړی
 او که مقتدی ښځه ده نو هغه د لاس او پرقوی د جمهور علماء او ائمه ثلاثه هم دا مذهب دې
 په دې مسئله کېنې د امام مالک اختلاف مشهور دې هغه فرمائی چه لقمه ورکونکې سړې
 وی یا ښځه دواړو دپاره تسبیح مشروع دی هغه وائی چه د حدیث مطلب دا نه دې کوم چه
 جمهور وائی بلکه مطلب دا دې چه تسبیح مردانه فعل او تصفیق یعنی لاس پر قول دا زنانه
 فعل دې، ای التصفیق خارج الصلوة من شان النساء، یعنی حضور ﷺ د انکار او مذمت په طور
 باندې فرمائی، او د جمهورو د مطلب تائید د دې حدیث نه کیږی چه دهغی الفاظ دا دی کوم
 چه په وړاندې حدیث کېنې راروان دی، اذا ناکم شی فی الصلوة فلیسبح الرجال و لیصفح
 النساء، او د تصفیح طریقه کومه چه وړاندې په کتاب کېنې هم مذکور ده دا ده چه د ښی لاس
 دوه گوتې د گس لاس په تلی باندې اووهلې شی او دویم قول دا دې چه د احد الکفین پشت
 لره په بطن اخی باندې اووهی او هغه تصفیق کوم چه مذوم دې هغه دا دې چه احد الکفین
 لره په بطن اخی باندې اووهلې شی د کوم د وجه نه چه آواز په زوره سره پیدا کیږی دا د لاهو
 او لعب د قبیلې نه دې او رومې تصفیق هغه د تنبیه دپاره دې.

(۱): صحيح البخاري/العمل في الصلاة ٥ (١٢٠٣)، صحيح مسلم/الصلاة ٢٣ (٤٢٢)، سنن النسائي/السهو ١٥ (١٢٠٨)،
 سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ٦٥ (١٠٣٤)، (تحفة الأشراف: ١٥١٤١)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ١٦٠ (٣٦٩)،
 مسند احمد (٢/٢٦١، ٣١٧، ٣٧٦، ٤٣٢، ٤٤٠، ٤٧٣، ٤٩٢، ٥٠٧)، سنن الدارمي/الصلاة ٩٥ (١٤٠٣) (صحيح)

[۹۴۰] حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَهَبَ إِلَى بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ لِيُصَلِّحَ بَيْنَهُمْ، وَحَاطَتِ الصَّلَاةُ فَجَاءَ الْمُؤَذِّنُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: أَتُصَلِّي بِالنَّاسِ؟ فَأَقِيمَ، قَالَ: نَعَمْ، فَصَلَّى أَبُو بَكْرٍ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ فِي الصَّلَاةِ، فَتَخَلَّصَ حَتَّى وَقَفَ فِي الصَّفِّ فَصَفَّقَ النَّاسُ، وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ لَا يَلْتَفِتُ فِي الصَّلَاةِ، فَلَمَّا أَكْثَرَ النَّاسُ التَّصْفِيقَ التَفَتَ فَرَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَشَارَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ امْكُثْ مَكَانَكَ، فَرَفَعَ أَبُو بَكْرٍ يَدَيْهِ فَحَمِدَ اللَّهَ عَلَى مَا أَمَرَهُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ذَلِكَ، ثُمَّ اسْتَأْخَرَ أَبُو بَكْرٍ حَتَّى اسْتَوَى فِي الصَّفِّ، وَتَقَدَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: "يَا أَبَا بَكْرٍ، مَا مَنَعَكَ أَنْ تَتَّبِعَ إِذَا أَمَرْتُكَ؟" قَالَ أَبُو بَكْرٍ: مَا كَانَ لِابْنِ أَبِي قُحَافَةَ أَنْ يُصَلِّيَ بَيْنَ يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا لِي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرْتُمْ مِنَ التَّصْفِيقِ؟ مَنْ نَابَهُ شَيْءٌ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَسْبَحْ، فَإِنَّهُ إِذَا سَبَّحَ التَّفَتَ إِلَيْهِ، وَإِنَّمَا التَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا فِي الْقَرِيبَةِ.

د سهل بن سعد نه روایت دی بهشکه رسول الله ﷺ لارلو بني عمرو بن عوف ته د صلح دپاره، او نزدې شو وقت د مونځ، راغی مؤذن ابوبکر رضی الله عنه ته، ویی ویل: ایا ته خلقو ته مونځ کوي چې اقامت وکړم؟ هغه وویل: او، نو مونځ وکړو ابوبکر نو راغی رسول الله ﷺ او خلق په مانځه کې وو، نو راغی تردې چې په صف کې ودریدو، نو لاسونه تپ و هل خلقو، او ابوبکر نه کتل په مانځه کې، هرکله چې خلقو تپي زیاتې کړې نو ویی کتل، نو رسول الله ﷺ یې ولیدلو، نو هغه ته رسول الله ﷺ اشاره وکړه چې په خپل ځای باندې پاتې شه، نو ابوبکر خپل لاسونه اوچت کړل، د الله حمدیې وویل په هغې باندې چې د الله رسول ورته امر وکړو، بیا ابوبکر وروسته شو تردې چې په صف کې ودریدو، او مخکې شو رسول الله ﷺ، هرکله چې فارغ شو ویی ویل: ای ابوبکر! ته څه شي منع کړي کله چې درته ما امر وکړو چې په خپل ځای پاتې شه. وویل ابوبکر: مناسب نه د ابن ابی قحافه لپاره چې مونځ وکړي مخکې د رسول الله ﷺ ته، وویل رسول الله ﷺ: څه دې مالره چې تاسو مې ولیدلئ چې لاسونه تقول مو زیات کړل؟ چاته چې په مانځه کې څه شي پېڅ شي نو تسبیح دي وایي، کله چې څوک تسبیح ووايي نو هغه ته به کتل کېږي، بهشکه لاسونه تقول دا د ښځو لپاره دی. ویلي دي ابوداود: دا په فرضو کې.

تشریح: قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم ذهب الى بني عمرو بن عوف ليصلح بينهم. الخ، مضمون حديث

يو ځل د قبيله عمرو بن عوف کومه چه د انصارو يوه قبيله وه او قبا ته راغلی وو په اتفاق سره د دوی په خپلو کښي جنگ اوشو نو حضور ﷺ د دوی په مينځ کښي د صلحي کولو دپاره د ماسپيڅين مونځ کولو نه پس تشریف يوړو او د تلو په وخت کښي حضور ﷺ حضرت بلال رضی الله عنه ته او فرمائيل که زما واپسی تر مازيگر پورې او نه شوه نو د حضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه باندې مونځ اوکړه، چنانچه د مازيگر وخت راغلو او د حضور ﷺ

۱: صحيح البخاري/العمل في الصلاة ۵ (۱۲۰۴)، صحيح مسلم/الصلاة ۲۲ (۴۲۱)، (تحفة الأشراف: ۴۷۴۳)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الإمامة ۷ (۷۸۵)، ۱۵ (۷۹۴)، السهو ۴ (۱۱۸۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۶۵ (۱۰۳۴)، موطا امام مالك/الصلاة ۲۰ (۶۱)، مسند احمد (۳۳۷۵)، سنن الدارمي/الصلاة ۹۵ (۱۴۰۴) (صحيح)

واپسی تر هغه وخته پورې نه وه شوې نو ځکه صدیق اکبر په جومات کښې مونځ شروع کړو اوس رومبې رکعت کې کړې وو چه حضور ﷺ تشریف راوړلو او صفونه کې خیرې کړل او رومبې صف ته اورسیدو او شامل شو خلقو د صدیق اکبر ﷺ متوجه کولو دپاره تصفیق اوکړو، کله چه خلقو تصفیق زیات کړو نو بیا هغه متوجه شو او محسوس کې کړه چه حضور ﷺ تشریف راوړې دې نو په دې باندې دوی د واپس کیدو اراده اوکړه دې دپاره چه حضور ﷺ مونځ ورکړی نو دوی په اشارې سره منع کړو (کله چه صدیق اکبر ﷺ دا اوکتل چه حضور ﷺ ما پسې مونځ کولو دپاره تیار دې نو هغوی په دې باندې د الله پاک شکر ادا کولو دپاره، دواړه لاسونه اوچت کړل (څنگه چه په دعا کښې پورته کوی) د الله حمد او ثناء کې اوکړه خو ابوبکر صدیق ﷺ هلته پاتې نه شو تر دې چه روستو راغلو او صف کښې اودریدو او حضور ﷺ د امام په ځانې باندې اورسیدو او مونځ کې ورکړو.

د مونځ په حالت کښې استخلاف د امام کله جائز دي

په دې حدیث کښې یوه اختلافی مسئله ده هغه دا چه یو مونځ یو امام شروع کړی او په مینځ کښې په خپله روستو شی او بل سرې مونځ کولو دپاره وړاندې کړی داسې کول د شوافعو او مالکیه په نیز جائز دی، نووی د شوافعو قول صحیح او صاحب منهل د مالکیه قول هم دا لیکلې دي او د احنافو په نیز لکه څنگه چه په بذل کښې د درمختار نه نقل کړې دي چه بلا عذر استخلاف جائز نه دي او که اول امام د قراءت مفروض اندازه او نه کړې شی د څه وجه نه ورته حصر پېښ شی نو بیا بل سرې مونځ ورکولې شی گینې نه شی ورکولې، زمونږ علماء د دې واقعی توجیه دا کوی چه دلته صدیق اکبر ﷺ باندې د حضور ﷺ د راتلو د وجه نه حصر واقع شوې وو، والله تعالی اعلم.

فانده: هم داسې قسمه قصه په کتاب الطهارة کښې د مسح علی الخفین په باب کښې تیره شوې ده هلته د رومبې نه مونځ ورکونکې حضرت عبدالرحمن بن عوف وو په دواړو کښې فرق دا دي لکه چه هلته تیر شوې دی چه حضرت عبدالرحمن بن عوف هم د حضور ﷺ په راتلو باندې روستو کیدل او غوغتل خو د حضور ﷺ په اشاره باندې هم هلته کې مونځ اوکړو اودلته قصه د صدیق اکبر ﷺ د روستو کیدو ده په دې باندې کلام هلته تیر شوې دي.

[۹۴۱] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: كَانَ قِتَالُ بَيْنِ بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَاهُمُ لِيُصَلِّحَ بَيْنَهُمْ بَعْدَ الظُّهْرِ، فَقَالَ لِبَلَالٍ: "إِنْ حَضَرَتْ صَلَاةُ الْعَصْرِ وَلَمْ أَتِكَ، فَمُرْ أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ"، فَلَمَّا حَضَرَتِ الْعَصْرُ أَذَّنَ بَلَالٌ، ثُمَّ أَقَامَ، ثُمَّ أَمَرَ أَبَا بَكْرٍ فَتَقَدَّمَ، قَالَ فِي آخِرِهِ: إِذَا نَأَى بَعْضُكُمْ شَيْءًا فِي الصَّلَاةِ فَلْيَسْتَعِزَّ بِالرَّجَالِ، وَلْيُصَفِّحِ النِّسَاءَ".

د سهل بن سعد نه روایت دی هغه ویلي دي د بني عمرو بن عوف په مینځ کې جنگ وو، نو دغه خبره رسول الله ﷺ ته ورسیده نو هغه راغی دوی ته چې صلح وکړي د دوی په مینځ کې د ماسپڅین نه وروسته، هغه وفرمایل بلال ته: که چېرې د مازیگر مانځه وخت راغی او

۱: صحیح البخاري بالأحكام ۳۶ (۷۱۹۰)، سنن النسائي للإمامة ۱۵ (۷۹۴)، (تحفة الأشراف: ۶۶۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۳۲/۵، ۲۳۶)، دي الصلاة ۹۵ (۱۴۰۴) (صحیح)

زه راغلی نه وم، نو امر وکړه ابوبکر ته چې مونځ وکړي خلقو ته. کله چې مازیگر راغی اذان وکړو بلال، بیایي اقامت وکړو، بیایي امر وکړو ابوبکر ته، نو مخکې شو، هغه ویلي دي په اخیر د هغې کې: کله چې تاسو ته څه شی پېڅ شي په مانځه کې نو سړي دي تسبیح وایی، او تصفیح دې کوي زنانه.

[٩٤٢] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَالِدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنْ عِيْسَى بْنِ أَيُّوبَ، قَالَ: قَوْلُهُ التَّصْفِيحُ لِلنِّسَاءِ: تَقْرُبُ بِأَصْبُعَيْنِ مِنْ يَمِينِهَا عَلَى كَفِّهَا الْيُسْرَى.

د عیسی بن ایوب نه روایت دی هغه ویلي دي: قول د هغه (التصفیح للنساء) مونږ به وهلو په دوه گوټو د ښي لاس سره ورغوی د چپ لاس.

باب الإِشَارَةُ فِي الصَّلَاةِ

باب دی په بیان د اشاره کې په مانځه کې

[٩٤٣] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ شَبُوبَةَ الْمُرَوِّزِيُّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُشِيرُ فِي الصَّلَاةِ.

د انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت دی بېشکه نبي صلی الله علیه و آله وو چې اشاره یې کوله په مانځه کې. قوله، عن انس بن مالك ان النبي صلی الله علیه و آله كان يشير في الصلوة.

شرح حديث

په دې کښې دوه احتماله دي یو دا چې په اشارې سره مراد اشاره بالسبابه وی کومه چې په تشهد کښې وی خو چونکه تشهد او د دې د متعلقاتو ابواب خو به وړاندې راځي نو ځکه د مصنف مراد دا نه شي کیدې لهذا د اشارې نه اشاره لاجل الحاجة مراد ده لکه چې د سلام په جواب کښې اشاره کول یا بله خبره پوهه کولو دپاره.

[٩٤٤] (٣) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنْ أَبِي غَطَفَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ، يُعْنَى فِي الصَّلَاةِ، وَالتَّصْفِيحُ لِلنِّسَاءِ، مَنْ أَشَارَ فِي صَلَاتِهِ إِشَارَةً تَفْهَمُ عَنْهُ فَلْيَعُدْ لَهَا، يُعْنَى الصَّلَاةُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا الْحَدِيثُ وَهَمٌّ.

د ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي، چې فرمایلي دي رسول الله صلی الله علیه و آله: تسبیح د سړو لپاره دی. یعنی په مانځه کې. او تصفیح د زنانو لپاره دی، چا چې مانځه کې داسې اشاره وکړه چې سړي ترېنه فهم اخسته نو اعاده دې وکړي. یعنی د مانځه ویلي دي ابوداود: دا حدیث وهم دی. خو د رد السلام دپاره د اشارې باب وړاندې تیر شوي دي نو ځکه هم دویم احتمال مراد دې، زمونږ فقهاؤ تصریح کړې ده چې که کوم سړي مونځ کونکي سره خبرې او کړي او دې په څه باندې پوهه کړي نو دا جائز ده او مونځ کونکي په خپله د دې جواب په لاس یا د سر په اشارې سره ورکولې شي خو رد السلام بالاشاره لره زمونږ فقهاؤ

١: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ٩١٨٨) (صحیح)

٢: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٤٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٣٨٣) (صحیح)

٣: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٤٥٥) (ضعیف)

مکروه لیکلې دي، کما تقدم فی باب.

قوله، من اشار فی صلوته اشاره تفهم عنه فليعد لها، د حديث دا جمله د وړاندیني حديث خلاف ده ځکه چه د دينه معلومېږي که کوم سرې په مانځه کښې اشاره کومې خبرې باندې بل پوهه کړي نو ده لره د مونځ اعاده کول پکار دي، نو ځکه مصنف فرمائي، قال ابو داؤد هذا الحديث وهم، دارقطني او بيهقي هم دې زيادت لره غير صحيح گرځولې دي او دا کيدې شي چه دا د ابن اسحاق راوی قول وي، دغه شان د دې حديث په سند کښې ابو غطفان دي، ونيلې شوې دي چه هغه رجل مجهول دي خو دا صحيح نه ده ابو غطفان چه دهغه نوم ابو طريف دي ثقه راوی دي، او يا د دې حديث به دا توجيه کولې شي چه په دې کښې دا عاده صلوۃ امر په طريقې د استحباب سره دي نه په طريقې د وجوب سره، فليعد لها، په دې کښې لام زائد دي او ضمير راجع دي صلوۃ طرف ته يعنى فليعد الصلوۃ، يا لام د الی په معنى کښې دي او، فليعد د عود نه دي، اى فليعد الی الصلوۃ، پکار ده چه مونځ گذار طرف ته راوگرځي.

باب فِي مَسْحِ الْحَصَى فِي الصَّلَاةِ

باب دی په بيان د هوارولو د کا نوکې په مانځه کې

[۹۴۵] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ شَيْخٍ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا ذَرٍّ يَرْوِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَإِنَّ الرَّحْمَةَ تَوَاجَّهُ فَلَا يَمْسَحُ الْحَصَى".

د ابو الاحوص نه روايت دي، د مديني يو شيخ دي، هغه اوريدلي دي د ابوذر نه، هغه روايت کوي د نبي ﷺ نه، هغه وييلي دي: کله چې پاڅېږي يو کس ستاسو نه مانځه ته بېشکه رحمت د هغه سره مخ کېږي، نو نه دي مسح کوي کاني.

تفسير: د حديث مضمون دا دي چه کله سرې مونځ شروع کړي نو د مونځ په حالت کښې د الله تعالی رحمت ده طرف ته متوجه وي لهذا د دې رحمت حاصلولو دپاره مونځگذار لره هم دې طرف ته متوجه کيدل پکار دي په يو داسې مشغوليدل نه دي پکار د کوم د وجه نه چه د مونځ نه توجه لرې شي مثلاً سجدي ته د تلو په وخت کښې د سجدي د ځانې نه خاوره يا کانري نه دي لرې کول پکار، په حديث کښې د کانري ذکر دي ځکه چه په هغه زمانه کښې په مسجد نبوي کښې کانري خاوره کړې شوې وو.

د جمهورو علماؤ په نيز باندې مسح الحصی په مانځه کښې مکروه دي او د ظاهريه په نيز حرام دي خو يو ځل لرې دکولو اجازت په حديث کښې مذکور دي، بعضو د دې ممانعت حکمت دا لیکلې دي چه دا د تواضع منافي دي او بعضي دا وائي چه د دې مصلحت دا دي چه کانري د سجده نه محروم نشي ځکه چه هر کانري دا غواړي چه مونځگذار په ما باندې سجده اوکړي لکه چه د مصنف ابن ابی شيبه په روايت مقطوعه کښې دي.

(۱) سنن الترمذي للصلاة ۱۶۳ (۳۷۹)، سنن النسائي للسهو ۷ (۱۱۹۲)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۶۳ (۱۰۲۷)، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۹۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۵۰/۵، ۱۶۳)، سنن الدارمي للصلاة ۱۱۰ (۱۴۲۸) (ضعيف)

[۹۴۶] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ مُعَيْقِبٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تُمْسَخُوا وَلْتُمْصَلُوا، فَإِنْ كُنْتُمْ لَا بُدَّ فَاعْلَا فَوَاحِدَةً تَسْوِيَةً الْحَصَى".

د معيقب نه روایت دی، بېشکه نبي ﷺ ويلي دي: ته مه مسح کوه او حال دا چې ته په مانځه کې يې، که چېرې ته خامخا کونکې يې نو يو ځل برابر د کاهو دي.
تشریح: قوله: فان كنت لا بد فاعلا فواحدة تسوية الحصى: دا آخری لفظ د يوراوی د اړخ نه د مسح الحصى تفسير دي، په ترکیب کښې بظاهر دا د مبتداء محذوف خبر دي تقدير عبارت دا دي، وهو (ای المسح) تسوية الحصى، چه د مسحي نه مراد تسوية الحصى دي.

بَابُ الرَّجُلِ يُصَلِّي مُخْتَصِرًا

باب دی په بیان د سري کې چې مونځ کوي او لاسونه يې په تشوبا ندي اځودي وي
دا باب مکرر دي د دينه لس، دولس بابو وړاندي باب في التخصير تير شوې دي خو هلته مصنف يو بل حديث فرمايلي دي کوم چه دلته مذکور نه دي هغه دي او کتلي شي هلته تير شوې دي، حضور ﷺ د، صلب في الصلوة، نه منع فرمايلي ده.

[۹۴۷] (۲) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ كَعْبٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْإِخْتِصَارِ فِي الصَّلَاةِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يَعْنِي يَضَعُ يَدَهُ عَلَى خَاصِرَتِهِ.

د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دی هغه ويلي دي: منع کړي ده رسول الله ﷺ د اختصار (لاس کېخو د لونه په تشو) نه په مانځه کې. ويلي دي ابوداود: يعني چې ردي خپل لاس په تشي باندي.
تشریح: قوله: نهی رسول الله ﷺ عن الاختصار في الصلوة، او د بخاری شریف په روایت کښې دي، نهی عن التخصير في الصلوة، دا اختصار او تخصير په تفسير کښې گڼر اقوال دي او د دي حکم او حکمت د منع د دي ټولو څيزونو بيان په وړاندي ځاني کښې تير شوې دي.

بَابُ الرَّجُلِ يَعْتَمِدُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى عَصَا

باب دی په بیان د سري کې چې تکیا کوي په مانځه کې په امسا باندي

[۹۴۸] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْوَابِصِيُّ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ شَيْبَانَ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، قَالَ: قَدِمْتُ الرَّقَّةَ، فَقَالَ لِي بَعْضُ أَصْحَابِي: هَلْ لَكَ فِي رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: قُلْتُ: غَنِيمَةُ، فَدَفَعْنَا إِلَى وَابِصَةَ، قُلْتُ لِصَاحِبِي: نَبِّدْ، فَتَنَظَّرَ إِلَيْهِ، فَإِذَا عَلَيْهِ قَلَنْسُوءٌ لَا طِئَةَ ذَاتِ أَذْنَيْنِ، وَبُرُّسٌ خَزْ أَغْبَرٌ، وَإِذَا هُوَ مُعْتَمِدٌ عَلَى عَصَا فِي صَلَاتِهِ، فَقُلْنَا: بَعْدَ أَنْ سَلَّمْنَا؟ فَقَالَ: حَدَّثَنِي أُمِّ قَيْسٍ بِنْتُ مَجْنَسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَمَّا أَسْنَى وَحَمَلَ اللَّحْمَ اتَّخَذَ عُمُودًا فِي مَصَلَاةٍ يَعْتَمِدُ عَلَيْهِ".

(۱): صحيح البخاري للعمل في الصلاة ۸ (۱۲۰۷)، صحيح مسلم للمساجد ۱۲ (۵۴۶)، سنن الترمذي للصلاة ۱۶۷ (۳۸۰)، سنن النسائي للسهو ۸ (۱۱۹۳)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۶۲ (۱۰۲۶)، (تحفة الأشراف: ۱۱۴۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۲۶۳، ۴۲۵/۵، ۴۲۶)، سنن الدارمي للصلاة ۱۱۰ (۱۴۲۷) (صحيح)

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۵۴۶)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للعمل في الصلاة ۱۷ (۱۲۲۰)، صحيح مسلم للمساجد ۱۱ (۵۴۵)، سنن الترمذي للصلاة ۱۶۹ (۳۸۳)، سنن النسائي للافتتاح ۱۲ (۸۸۹)، مسند احمد (۳۳۲/۲، ۲۹۰، ۲۹۵، ۳۳۱، ۳۹۹)، سنن الدارمي للصلاة ۱۳۸ (۱۴۶۸) (صحيح)

(۳): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۴۵) (صحيح)

د هلال بن یساف نه روایت دی هغه ویلي دي: زه راغلم رقي ته ماته زما بعضو ملگرو وویل: ایا ستا یو سړي ته شوق شته د ملگرو د نبی ﷺ نه؟ هغه وایي ما وویل: دا خو غنیمت دی، مونږ یې وابصه ته بوتلو، ما خپل ملگري ته وویل: مونږ به د هغه صفاتو ته گورو، نو په هغه باندې خولۍ وه جوخته دوه غوږونو والا، او یو اوچته خولۍ وه د رېښمو چې خرڅونکي وه، او هغه په تکیا کونکي په امسا باندې په مانځه کې، مونږ وویل وروسته د سلام نه، هغه وویل: ماته حدیث بیان کړی دی ام قیس بنت محسن: بېشکه رسول الله ﷺ چې هرکله بودا شو او غوښه یې واخسته، یوه ستنه یې جوړه کړه د م انځه په ځای کې چې تکیايي کوله په هغې.

تشریح: قوله: عن هلال بن يساف قال قدمت الرقة.. الخ،

شرح حدیث

د حدیث مضمون دا دی چې زه مقام رقه (د یو ځانې نوم دی) ته اورسیدم نو ماته زما بعضي ملگرو او وئیل، (زیاد بن ابی الجعد، کما فی مسند احمد) آیا تالره یو صحابی سره د ملاقات رغبت شته دی، مطلب دا وو چې دلته په دې ښار کښې د یو صحابی قیام دی (یعنی اوسېږي) که هغه سره لیدل غواړی نو راځه، قال کنت غنیمه، ما ورته او وئیل دا ملاقات خو یو ډیر لوڼې نعمت او غنیمت دی هغه وائی بیا مونږ لارو د وابصه بن معبد په خدمت کښې، قلت لصاحبی لبداء فنظر الی دله، بلال بن یساف وائی چې ما خپل ملگري ته او وئیل اوس مونږ په تلو سره به رومې کار دا کوو چې د دې صحابی حلیه به گورو، فاذا علیه قلنسوة لا طیبة ذات اذنین، مونږ چې لارو اومولیدل چې د هغه په سر باندې داسې توبی ده کومه چې سره یو ځانې ده یعنې پورته نه ده او هغه توبی دوه غوگونو واله وه (څنگه چې زمونږ په اطرافو کښې بعضي خلق د ژمی په موسم کښې د غوږونو د حفاظت دپاره په سروی، او یوه ورینه چینه خاوریني رنگ واله ئې اغوستې وه، خراس کپړې ته وائی کومه چې د وړې او رېښم نه اودلي کپړې یعنې مخلوط نه خالص رېښم او نه خالص وړې، د دې اطلاق په خالص رېښمې کپړه باندې هم کپړې، و اذا هو معتمد علی عصا فی صلوته، یعنې چې کله مونږ هلته اورسیدو نو اوموکتل چې هغه داسې توبی او چینه اغوستې وه او دغه وخت هغه د لرگي په سهارې سره ولاړ وو مونږ ئې کولو، مسئله دا ده چې اعتماد فی الصلوة په نفل کښې مطلقا جائز دی او فرض کښې بغیر د عذر نه مکروه ده.

دمعذور دپاره د قیام فی الصلوة مسئله

دلته په بذل المجهود کښې دا مسئله لیکلې ده چې کوم معذور یا ضعیف سړي په فرض مونږ کښې بغیر د سهارې نه په قیام باندې قادر نه وی نو ده نه قیام ساقطېږي نه بلکه په سهاره باندې به په ولاړه مونږ کول ضروري دی که سهاره د چا انسان وی یا د یو لرگي وغیره، په ناسته باندې کول جائز نه دي تر دې که کوم سړي په پوره قیام باندې قادر نه وی نو څومره وخت چې قیام کولې شی قیام کول واجب دی او بیا که غواړی نو کیدنې، په طحطاوی کښې لیکلې دی چې خصوصاً د صاحبینو په مسلک باندې دا قیام ځکه ضروري

دې چه هغوی قادر بقدره الغیر لره قادر گرځوی، او د منهل نه معلومېږي چه دا مذکوره بالا مستند ا قیام د حنفيه، حنابله او شافعيه د یو جماعت په نیز باندې هم واجب دې خو دا ده چه د مالکيه په دې کښې اختلاف دې هغوی په داسې صورت کښې د قیام د وجوب قائل نه دی، په بذل کښې د حضرت گنگوهی د تقریر نه هم دا نقل کړې دی کوم چه پورته فقهاؤ نه نقل کړې شوي دي چه حتی المقدور قیام ضروري دي.

د حضرت گنگوهی کمال احتیاط

په خپله د حضرت گنگوهی قدس سره په سوانح کښې لیکلې دي چه حضرت په خپل آخري زمانه کښې د شدت ضعف او مرض په حالت کښې د دو خادمانو په سهارې په اودریدو او فرض مونځ به ئې ادا کولو.

بَابُ النَّهْيِ عَنِ الْكَلَامِ فِي الصَّلَاةِ

باب دی په بیان د منع کي د خبرونه په مانځه کي

تشریح: قوله: فنزلت و قوموا لله قانتين فامرنا بالسكوت و نهينا عن الكلام،

(د کلام فی الصلوة نسخ په مدینه منوره کښې)

[۹۴۹] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ الْحَارِثِ بْنِ شُبَيْلٍ، عَنْ أَبِي عَمْرِو الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ، قَالَ: كَانَ أَحَدُنَا يَكَلِّمُ الرَّجُلَ إِلَى جَنْبِهِ فِي الصَّلَاةِ، فَنَزَلَتْ: وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةٌ ٢٣٨ "فَأَمْرُنَا بِالسُّكُوتِ وَنَهْيُنَا عَنِ الْكَلَامِ".

د زيد بن ارقم نه روايت دی هغه ويلي دي: وو به يو کس زمونږ چي خبرې به يي کولي د نزدې ملگري خپل سره په مانځه کي، نو نازل شو (و قوموا لله قانتين) اودرېږئ الله ته په عاجزي سره. نو مونږ ته امر وشو په سکوت سره، او مونږ منع شو د خبرونه.

د دې حديث نه معلومه شوه چه د کلام فی الصلوة نسخ په مدینه منوره کښې شوې ځکه چه دا آيت د کوم نه چه نسخ کېږي په اتفاق سره مدني دي، د حضراتو شافعيو رأيي دا ده چه نسخ الکلام فی الصلوة په مکة مکرمه کښې شوې دي، د دې څه اندازه وضاحت په باب رد السلام فی الصلوة کښې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په حديث، فلما رجعنا من عند النجاسي، په ذيل کښې تير شوي دي او زيات مفصل کلام به په باب السجود السهو کښې د حديث ذواليدین د لاندې انشاء الله تعالى راشي.

بَابُ فِي صَلَاةِ الْقَاعِدِ

باب دی په بیان د مونځ ناست کي

دا خبره مشهوره ده که نفل مونځ بغير د عذر نه په ناسته او کړې شي نو د دې ثواب نيم دي او که عذر سره وي نو بيا ثواب پوره دي.

(۱): صحيح البخاري/العمل في الصلاة ٢ (١٢٠٠)، وتفسير البقرة ٤٢ (٤٥٣٤)، صحيح مسلم/المساجد ٧ (٥٣٩)، سنن الترمذي/الصلاة ١٨٥ (٤٠٥)، وتفسير البقرة (٢٩٨٦)، سنن النسائي/السهو ٢٠ (١٢٢٠)، تحفة الأشراف: (٣٦٦١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٨٧٣) (صحيح)

[۹۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ بْنِ أَغَيْنَ، حَدَّثَنَا جَبْرِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالٍ يَعْنِي ابْنَ يَسَافٍ، عَنْ أَبِي يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "صَلَاةُ الرَّجُلِ قَاعِدًا نِصْفُ الصَّلَاةِ" فَأَتَيْتُهُ فَوَجَدْتُهُ يَصَلِّي جَالِسًا، فَوَضَعْتُ يَدَيَّ عَلَى رَأْسِهِ، فَقَالَ: "مَا لَكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو؟" قُلْتُ: حَدَّثْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَّكَ قُلْتَ: "صَلَاةُ الرَّجُلِ قَاعِدًا نِصْفُ الصَّلَاةِ"، وَأَنْتَ تَصَلِّي قَاعِدًا، قَالَ: "أَجَلٌ وَلَكِنِّي لَسْتُ كَأَحَدٍ مِنْكُمْ".

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی هغه ویلي دي: ماته حدیث بیان شوی دی بېشکه رسول الله ﷺ ویلي دي: د سړي په ناسته مونځ دا نیم مونځ دی، نو زه راغلم ما هغه وموندلو چې مونځ یې کولو په ناسته، ما خپل لاسونه په سر باندې کېخودل د تعجب د وجې نه، هغه وویل: څه دي تالره ای عبد الله بن عمرو! نو ما وویل: ای د الله رسوله! بېشکه تا ویلي دي: مونځ د سړي په ناسته دا نیم مونځ دی، او ته مونځ کوي په ناسته، هغه وویل: آو، لکن زه نیم پشان د یو کس ستاسو نه.

تشریح: قوله: قال اجل و لکنی لست کا حد منکم... د دینه معلومه شوه چه د حضور ﷺ دا خصوصیت دې چه دوی ته به قاعدا مونځ بغیر د عذر نه کولو باندې هم پوره ثواب ملاویری.

[۹۱] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرِيْدَةَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ الرَّجُلِ قَاعِدًا، فَقَالَ: "صَلَاتُهُ قَائِمًا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهِ قَاعِدًا، وَصَلَاتُهُ قَاعِدًا عَلَى النِّصْفِ مِنْ صَلَاتِهِ قَائِمًا، وَصَلَاتُهُ نَائِمًا عَلَى النِّصْفِ مِنْ صَلَاتِهِ قَاعِدًا".

د عمران بن حصین نه روایت دی، بېشکه هغه تپوس وکړو د نبی ﷺ نه د مونځ د سړي په ناسته، هغه وفرمایل: مونځ د هغه په ولاړه دا افضل دی د مونځ د هغه نه په ناسته، او مونځ د هغه په ناسته دا نیمایي دی د هغه مونځ چې په ولاړي کوي، او مونځ د هغه په اودو دا نیمایي دی د مونځ د هغه په ناسته.

تشریح: قوله: عن عمران بن حصين انه سأل النبي ﷺ عن صلاة الرجل قاعدا فقال.. و صلوته نائما على النصف من صلاة قاعدا، د حدیث مضمون دا دی چه د صلوٰة قاعدا ثواب د صلوٰة قائما نه نیم دی او صلوٰة نائما یعنی مضطجعا ثواب د صلوٰة قاعدا نه نیم دی، معلومه شوه چه په ولاړه باندې د مونځ کولو ثواب په ملاستې مونځ کولو نه څلور چنده زیات دی.

شرح حدیث باندې تفصیلی کلام

د دې حدیث په تشریح کښې شراحو ډیر څه تفصیل لیکلې دي مونږ هم مختصرا بیان کوو، پرمېې دوه خبرې ازده کړئ اول دا چه فرض مونځ بغیر د عذر نه په ناسته یا په ملاسته په

(۱): صحيح مسلم / المسافرين ١٦ (٧٣٥)، سنن النسائي / قيام الليل ١٨ (١٦٦٠)، (تحفة الأشراف: ٨٩٣٧)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ١٤١ (١٢٢٩)، موطا امام مالك / صلاة الجماعة ٦ (١٩)، مسند احمد (١٦٢/٢، ١٩٢، ٢٠١، ٢٠٣)،

سنن الدارمي / الصلاة ١٠٨ (١٤٢٤) (صحيح)

(۲): صحيح البخاري / تقصير الصلاة ١٧ (١١١٥)، ١٨ (١١١٦)، ١٩ (١١١٧)، سنن الترمذي / الصلاة ١٦٢ (٣٧١)، سنن النسائي / قيام الليل ١٩ (١٦٦١)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ١٤١ (١٢٣١)، (تحفة الأشراف: ١٠٨٣١)، وقد أخرجه: مسند

احمد (٤٣٣/٤، ٤٣٥، ٤٤٢، ٤٤٣) (صحيح)

اتفاق سره جائز نه دې او که په عذر سره او کړی نو جائز دې بلکه په ثواب کښې هم څه کمې نشته پوره ثواب به ورته ملاوېږي، دویمه خبره دا ده چه نفل مونځ اگر که په ناسته بغیر د عذر نه جائز دې خو په دې کښې ثواب نیم دې او که عذر سره وی نو په دې کښې به ثواب پوره وی خو په ملاسته نفل مونځ کول بغیر د عذر نه عند الجمهور جائز نه دې.

(اشکال): د دې تمهید نه پس د دې حدیث په باره کښې واورئ که دا حدیث په مفترض باندې محمول کوی نو لامحاله معذور سړې به مراد وی ځکه چه فرض خو په ناسته یا په ملاسته بغیر د عذر نه جائز نه دې، خو په دې کښې به دا اشکال وی چه بیا د اجر تنصیف ولې دې، لهذا په مفترض باندې به محمول نه وی او که دې لره په متنفل باندې محمول کوی نو بیا دوه صورتونه دی یا به معذور وی یا غیر معذور، که معذور دې نو تنصیف د اجر ولې؟ او که غیر معذور دې نو قاعدا نفل کول اگر که جائز دې خو په ملاسته باندې کول جائز نه دی، حال دا دې چه په حدیث کښې هغه مذکور دې.

حاصل دا شو چه که حدیث لره مفترض معذور باندې محمول کوی نو تنصیف د اجر ولې دې او که په متنفل غیر معذور باندې محمول کوی نو هغه نائما کله جائز دې؟ او البته د حسن بصری رحمته الله او بعضې سلفو په نیز جائز دې، کما نقله الترمذی فی جامعه، هم داسې یو روایت د شافعیه نه هم دې، حافظ ابن حجر وائی چه متاخرین شافعیه د دې حدیث په بناء باندې هم دې قول لره (جواز النفل مضطجعا بلا عذر) ترجیح ورکړې ده، او داسې یو روایت د جواز د مالکیه نه هم منقول دې څنگه چه قاضی عیاض فرمائیلي دی، دغه شان غالباً بعضې کتب احنافو کښې هم یو قول د دې د جواز (لیکلي دې خو د مشهور قول پیش نظر په مذاهب اربعه کښې نفل بلا عذر مضطجعا جائز نه دې،

(دویم جواب): لهذا دا حدیث د تاویل محتاج دې، امام خطابی د دې توجیه دا کړې ده چه دا په هغه معذور مفترض باندې محمول دې کوم چه قیام یا قعود باندې خو قادر دې خو ډیر په سخته او مشقت سره، مثلاً یو سړې دومره کمزورې دې چه هغه په ناسته خو فرض مونځ کولې شی خو ډیر په سختی سره نو که داسې سړې په ملاسته باندې مونځ او کړی نو جائز دې خو که په ناسته باندې او کړی نو دوچند ثواب به وی گیني نیم به وی، هم داسې یو سړې په ولاړه باندې مونځ کولو باندې خو قادر دې خو په ډیر مشقت سره نو که دا سړې په ناسته مونځ او کړی نو جائز دې خو که په ولاړه مونځ او کړی نو دوچند ثواب به وی گیني نیم به وی.

(دویم جواب): او حضرت اقدس گنگوھی رحمته الله دې حدیث لره خو محمول کړې په هغه قسمه معذور باندې دې کوم چه د خطابی په کلام کښې مذکور دې یعنی کوم چه په مشقت سره قیام او قعود باندې قادر وی خو متنفل باندې نه په مفترض باندې، هغه فرمائی (کما فی الکوکب) چه داسې معذور دپاره په ملاسته مونځ کول جائز دې خو فرض جائز نه دې یعنی کوم معذور چه فرض مونځ په ناسته باندې کولو باندې قادر خو دې خو د ډیر مشقت نه پس

نویا په دې صورت کښې که چرې حدیث په متنفل غیر معذور باندې محمول کړې شی نو هیڅ اشکال نشته.

نو د حضرت په نیز د دپاره په ملاسته باندې فرض مونځ کول جائز نه دی بلکه ناسته ضروری ده په خلاف د نفل نه چه هغه په ملاسته کولې شی.

د علامه سندی راتې

علامه سندی په حاشیه د نسائی، ص: ۲۴۵، کښ په دې حدیث باندې کلام کوی او لیکي چه د دې حدیث د وړاندې زمونږ بعضې متاخرینو په نفل مونځ کښې بغیر د عذر نه مضطجعا جائز گرځولې دې خو اکثر و علماؤ د دې انکار کړې دې او په ملاسته باندې بغیر د عذر نه نفل کول ئې بدعت گرځولې دې، بیا د دېنه پس هغوی د دې حدیث توجیه دا کړې ده چه د دې حدیث نه مقصود صحت د صلوٰة او فساد د صلوٰة بیان کول نه دی بلکه په صلوٰتینو صحیحینو کښې د یو په بل باندې فضیلت بیانول مقصود دی، اوس دا چه کوم مونځ صحیح دې او کوم نه دې صحیح دا به د قواعدو نه معلومېږي، پس د حدیث مطلب دا دې چه کوم مونځ په ناسته صحیح وی د هغې ثواب به په ولاړه باندې کولو سره نیم وی خوا که هغه فرض وی یا نفل هم داسې کوم مونځ چه په ملاسته صحیح وی د هغې ثواب به په ناسته باندې کولو سره نیم وی، او هغه لیکي چه دا خبره چه کومه مشهور ده چه د معذور د مونځ ثواب په ناسته یا په ملاسته باندې کولو سره ناقص کیږي دا مونږ نه منو، انتهى کلامه.

ځکه چه دا خبره د عمران بن حصین د حدیث د ظاهر خلاف ده، لهذا د دې حدیث د وړاندې دا به منل وی چه د عذر په صورت کښې هم په ناسته باندې مونځ کول د ثواب د نقصان باعث دې او د دې په خلاف باندې کوم صریح دلیل نشته دې، (۱) والله تعالی اعلم.

[۹۵۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ طَهْمَانَ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ، عَنْ ابْنِ بَرِيْدَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: كَانَ بِي النَّاصُورُ، فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "صَلِّ قَائِمًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ".

د عمران بن حصین نه روایت دی هغه ویلي دي: په ما باندې بواسیر وو، نو ما تپوس وکړو د نبی ﷺ نه، نو هغه وویل: مونځ کوه په ولاړه، که چیرې طاقت دې نه وي نو په ناسته باندې، او که طاقت دې نه وي نو په اړخ باندې.

تشریح: قوله: عن عمران بن حصین قال کان بی الناصور: او په بعضو نسخو کښې الناصور سین سره دې او دبخاری شریف په یو روایت کښې، کان بی بواسیر، او په دویم روایت کښې، و کان ميسورا، بواسیر هم د باسور جمع ده بواسیر خو مشهور مرض دې په مقعد کښې ورم پیدا شی او ناصور زخم ته وائی د دې تعلق هم د مقعد سره وی.

قوله، فان لم تستطع فاعدا، که په ناسته باندې مونځ او کړې شی نو د ناستې کیفیت به څه وی په دې کښې اختلاف دې د امام صاحب په نیز باندې افتراش اولی دې څنگه چه په التحیات کښې کینی هم دا یو روایت د مزنی د امام شافعی نه دې او د امام مالک او احمد او

(۱) لهذا اوس که مونږ دا حدیث په قدرت لرونکی سړی باندې محمول کړو که هغه متنفل وی یا مفترض وی نو هیڅ اشکال به نه وی.
(۲) سنن الترمذی/ الصلاة ۱۵۷ (۳۷۲)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۳۹ (۱۲۲۳)، (تحفة الأشراف: ۱۰۸۳۲) (صحیح)

صاحبینوپه نیز تربیع (یعنی پرلتی) اولی دې هم دا یو روایت د امام شافعی دې.
د دې حضراتو دلیل دا دې چه د ناستې هیئت د قیام د هیئت نه مختلف دې او دا ناسته
چونکه د قیام بدل ده نو ځکه د دې هیئت به هم د قعود اصلی نه مختلف پکار وی.
د معذور مونځ به مستلقیا وی یا مضطجعا؟

تشریح: قوله: فان لم تستطع فعلی جنب: په ملاسته باندې د مونځ کولو دوه صورتونه دی یو
مضطجعا علی یمینه، یعنی په بڼی ډډه باندې او دویم مستلقیا یعنی ستونی ستغ سملی
داسی چه مخ او قدمونه ئې د قبلې په اړخ وی (۱) د جمهورو په نیز رومبې صورت اولی دې
اگر چه دواړه جائز دی او شافعیه د وجوب قائل دی لهذا د دوی په نیز که کوم سرې باوجود
ددی چه مضطجعا کولو باندې قدرت وی او مستلقیا او کړی نو مونځ به ئې صحیح نه وی،
او د مالکیه او حنابلې په نیز صرف د استحباب درجه ده، د جمهورو دلیل حدیث الباب دې
او حنفیه دا وائی چه د مستلقی اشاره به د کعبې دهوا طرف ته یعنی د دې فضاء طرف ته به
واقع وی او فضاء د کعبې آسمانه پورې قبله ده په خلاف د مضطجع نه چه د ده اشاره به
خیلو قدمونو طرف ته وی نه د قبلې په اړخ.

[۹۵۳] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ،
قَالَتْ: "مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي شَيْءٍ مِنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ جَالِسًا قَطُّ حَتَّى دَخَلَ فِي السِّنِّ،
فَكَانَ يَجْلِسُ فِيهَا قِيْرًا حَتَّى إِذَا بَقِيَ أَرْبَعُونَ أَوْ ثَلَاثُونَ آيَةً قَامَ فَقَرَأَهَا، ثُمَّ سَجَدَ".

د عائشي رضی الله عنها نه روایت دی هغې ویلي دي: ما هېڅ کله نه دی لیدلی رسول الله ﷺ چې
قراعت یې کولو د شپې مونځ کې په ناسته، تردې چې عمر یې زیات شو، نو وو هغه چې
کېناستلو به په هغې کې نو لوستلو به یې، تردې چې څلوېښت او یا دېرشت ایتونه به پاتې
شول نو وبه دریدلو هغه به یې ولوستل بیا به یې سجده وکړه.

تشریح: قوله: ما رايت رسول الله ﷺ يقرأ في شيء من صلاة الليل جالسا قط حتى دخل في السن:
یعنی د تهجد مونځ به حضور ﷺ د زور والی نه وړاندې هم په ولاړه کولو د دېنه پس په
آخر عمر کېنې به ئې په ناسته کولو.

موله: حتی اذا بقی اربعون او ثلاثون آیه قام.. الخ: یعنی کله به چه حضور ﷺ په ناسته باندې
مونځ کولو نو هغه وخت بی ئی داسی کول چه کله به دیرش، څلوېښت ایتونه باقی پاتې شو
نو دا به ئې په ولاړه باندې لوستل د دینه پس به رکوع ته تلل چه ټول مونځ په ناسته باندې
نه وی څه حصه په ولاړه باندې هم اوشی.

(۱) په دې شان چه سر او اوږو د لاندې یوه لویه تکیه کېږدی چه اشاره او کړې شی بغیر د دینه اشاره نه
شی کیدی. ۱۲ مه.

(۲) صحیح البخاري/تقصیر الصلاة ۲۰ (۱۱۱۸)، صحیح مسلم/المسافرین ۱۶ (۷۳۱)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۶۳ (۳۷۲)،
سنن النسائي/قيام الليل ۱۶ (۱۶۵۰)، سنن ابن ماجه/لقامة الصلاة ۱۴۰ (۱۲۲۷)، (تحفة الأشراف: ۱۶۹۰۳، ۱۶۸۶۷)، ولقد
أخرج: موطا امام مالك/ صلاة الجماعة ۷ (۲۳)، مسند احمد (۴۷۶، ۸۳، ۱۲۷، ۲۳۱) (صحیح)

[۹۵۴] حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَانَ يُصَلِّي حَالًا قَبِيرًا وَهُوَ جَالِسٌ، وَإِذَا بَقِيَ مِنْ قِرَاءَتِهِ قَدْرُ مَا يَكُونُ ثَلَاثِينَ أَوْ أَرْبَعِينَ آيَةً قَامَ فَقَرَأَهَا وَهُوَ قَائِمٌ، ثُمَّ رَكَعَ، ثُمَّ سَجَدَ، ثُمَّ يَفْعَلُ فِي الرُّكْعَةِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ ذَلِكَ." قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ عَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

عائشه چي بي بي د نبي ﷺ ده روايت کوي بېشکه نبي ﷺ وو چي مونځ يي کولو په ناسته، نو قراۍت يي کولو او هغه به ناست وو. کله چي به د هغه د قراۍت نه په اندازه د دېرشت او يا څلوېښت ايتونو پاتې شونو وبه دريدلو هغه به يي ولوستل، بيا به يي رکوع او سجده وکړه، بيا به يي په دويم رکعت کې کوه په پشان د هغې ويلي دي ابوداؤد. نقل کړی دی دې لره علقمة بن وقاص د عائشي نه او هغې د نبي ﷺ نه په مثل د هغې.

[۹۵۵] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ بُذَيْلَ بْنَ مَيْسَرَةَ، وَأَيُّوبَ يُحَدِّثَانِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي لَيْلًا طَوِيلًا قَائِمًا، وَلَيْلًا طَوِيلًا قَاعِدًا، فَإِذَا صَلَّى قَائِمًا رَكَعَ قَائِمًا، وَإِذَا صَلَّى قَاعِدًا رَكَعَ قَاعِدًا."

د عائشي رضی الله عنها نه روايت دی هغې ويلي دي وو رسول الله ﷺ چي مونځ يي کولو اوږده شپه په ولاړه، او اوږده شپه په ناسته، کله چي به يي مونځ کولو په ولاړه، نو رکوع به يي په ولاړه کوله، او چي کله به يي مونځ کوله په ناسته نو رکوع به يي هم په ناسته کوله. **تشریح:** قوله: قوله کان رسول الله ﷺ یصلی لیلا طویلا قائما و لیلا طویلا قاعدا فاذا صلی قائما رکع قائما: یعنی بعضې اوقات به داسې اوشو چه د شپې به تر ډیره پورې حضور ﷺ نفلونه په ولاړه باندې کول او بیا هم په دې شپه کښې به ئې نفلونه تر ډیر وخته پورې په ناستې باندې کول، که مونځ به ئې په ولاړه شروع کړو نو په ولاړه به رکوع ته تلو او که په ناسته به ئې شروع کړو نو په ناسته به رکوع ته تلو، حاصل دا چه بعضې رکعاتونه به ئې پوره په ولاړه باندې کول او بعضې به ئې پوره په ناسته باندې کول.

دفع د تعارض بین الحديثین

دا حدیث د مخکښې حدیث خلاف دې په کوم کښې چه دا دی چه کوم مونځ به حضور ﷺ په ناسته شروع کولو نو په هغې کښې به رکوع ته د تلو نه وړاندې اودریدل، د دې تعارض مشهور جواب دا دې چه دا دوه قسمه معمول دی کوم چه په مختلفو وختونو او زمانو باندې معمول دی په یو زمانه کښې به ئې داسې کول او په بله زمانه کښې به ئې داسې نه کول، نه به ئې مدام داسې کول او نه مدام هغه سې، او د حضرت گنګوهی رضی الله عنه په تقریر کښې د دې یوه بله توجیه مذکور ده هغه دا چه د دې دویم حدیث مطلب دا دې چه کله به حضور ﷺ په مانځه کښې په ناسته باندې قراۍت پوره کړو نو صرف رکوع ته د تلو دپاره به نه اودریدل بلکه رکوع

۱: صحيح البخاري/تفسير الصلاة ۲۰ (۱۱۱۹)، صحيح مسلم للمسافرين ۱۶ (۷۳۱)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۵۸ (۳۷۴)، سنن النسائي/قيام الليل ۱۶ (۱۶۴۹)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۰۹، ۱۷۷۳۲)، وقد أخرجه: موطأ امام مالك/صلاة الجماعة ۷ (۲۳)، مسند أحمد (۱۷۸/۶) (صحيح)
۲: صحيح مسلم للمسافرين ۱۶ (۷۳۱)، سنن النسائي/قيام الليل ۱۶ (۱۶۴۷)، (تحفة الأشراف: ۱۶۲۰۱، ۱۶۲۰۳)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۰۰/۸، ۲۲۷، ۲۶۱، ۲۶۵) (صحيح)

به نې هم په دې حالت كښې كوله، او په رومي حديث كښې ركوع ته د تلو نه وړاندې كوم چه د اوږيدل مذكور دې هغه داسې چه په ولاړه به نې څو آياتونه اولوستل بيا به ركوع ته تلل، د اوږيدلو نه پس سمدستي ركوع كول هلته مذكور نه دې او دلته په دويم حديث كښې د اوږيدلو نه پس سمدستي ركوع ته د تلو نفې ده، فلا تعارض بين الحديثين.

د حديث الباب نه يوه مسئله دا هم معلومه شوه، چه څنگه نفل مونځ ټول په ناسته باندې كول جائز دې نو بغير د عذر نه داسې كول هم جائز دې چه بعضې حصه د مونځ په ولاړه او بعضې حصه په ناسته باندې او كړې خو د قيام نه قعود طرف ته راشي يا د قعود نه قيام طرف ته، په منهل كښې ليكلې دې چه د امام ابو حنيفه، مالك او شافعي رحمهم الله وغيره د اكثر و علماؤ دا مذهب دې، او د هدايه په آخر كښې ليكلې دې چه د صاحبينو په نيز نفل مونځ په ولاړه باندې شروع كولو نه پس بغير د عذر نه په ناسته باندې جائز نه دې.

[۹۵۶] (حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، حَدَّثَنَا كَهْمَسُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ "أَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقرأُ السُّورَةَ فِي رَكْعَةٍ؟" قَالَتْ: الْمَفْصَلُ، قَالَ: قُلْتُ: فَكَانَ يُصَلِّي قَاعِدًا؟ قَالَتْ: حِينَ حَطَّمَهُ النَّاسُ."

د عبد الله بن شقيق نه روايت دې هغه وايي: ما تپوس وکړو د عائشي نه، ايا و ورسول الله ﷺ چې لوستلويي سورت په هر رکعت کې؟ هغه وايي: او مفصل. هغه وايي: ما وويل: ايا هغه به په ناسته مونځ کولو، هغه وايي:

تشریح: قوله: سألت عائشة اكان رسول الله ﷺ يقرأ السورة في ركعة قالت المفصل: په بعضو نسخو كښې د السور په ځانې باندې السورة (مفردا) مذكور دې او د بيهقي د روايت الفاظ دا دي، هل كان رسول الله ﷺ يقرن بين السور قالت من المفصل، حاصل د سوال دا دې چه حضور ﷺ به څو څو سورتونه يو ځانې كول او په مانځه كښې به نې لوستل نو هغوی جواب وركړو چه او د مفصل سورتونو نه به نې يو ځانې كول او لوستل به نې، مفصل د قرآن پاك په اووه منزلونو كښې داخرى منزل نوم دې د سورة حجرات يا د سورة ق نه تر آخر د قرآن پورې ځكه چه دا سورتونه واره واره دې او بيا بيا بسم الله سره فصل راځي نو ځكه نې مفصل نوم ايځودلې شوې دې، اوس دا چه حضور ﷺ به كوم كوم سورتونه يو ځانې لوستل هغه كوم سورتونه دې د دې بيان هم د دې كتاب په ابواب الصلوة اليل نه پس يو باب راروان دې، ص: ۱۹۸، باب تخریج القرآن كښې راځي، چه د هغې مضمون دا دې چه، عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرماني چه حضور ﷺ به د تهجد په مانځه كښې په يو ركعت كښې دوه سورتونه يو ځانې لوستل، النجم والرحمن في ركعة و اقتربت والحاقة في ركعة وانظروا و الذاريات في ركعة، الحديث، دې حديث لره به نې په حديث د النظائر سره تعبير كولو ځكه چه په دې كښې مذكور دې چه، كان رسول الله ﷺ يقرأ النظائر، حضرت شيخ ليكلې دې چه صاحب د بدائع تصريح كړې ده، لا يكره الجمع بين السورتين في ركعة.

قوله، حين حطمه الناس : یعنی نفل مونځ په ناسته باندې دوی هغه وخت شروع کړو چه کله خلقو دوی لره مات کړلو یعنی دوی ﷺ د خلقو په خدمت کولو سره زړه زړه شول.

باب كَيْفَ الْجُلُوسُ فِي الشَّهَادَةِ

باب دی په بیان د کیفیت د کیناستلو کې په تشهد کې

په التحیات کښې څنگه ناسته پکار ده دا مختلف فیه مسئله ده.

مذاهب ائمه

د امام ابوحنیفه په نیز که تشهد اول وی یا آخر په دواړو کښې افتراش مسنون دې یعنی گسه پښه غزول او په دې باندې کونایتی ایخودل او بنی پښه اودرول، او د امام مالک په نیز مطلقاً تورک دې یعنی کونایتی په زمکه باندې ایخودل او دواړه پښې په زمکه باندې غزول او بنی طرف ته رااوښکل، د بنځو په حق کښې حنفیه هم د دې قائل دی، او د امام شافعی او احمد په نیز په اول تشهد او ثانی کښې فرق دې، اول کښې افتراش او په دویم کښې تورک او په کوم مونځ کښې چه یو تشهد وی لکه د صبا او د جمعی مونځ نو په دې کښې د امام احمد په نیز افتراش دې او د امام شافعی په نیز په دې کښې هم تورک دې نو گویا د امام احمد په نیز تورک هغه مانځه پورې خاص شو کوم چه دوه تشهد واله وی او د امام شافعی په نیز باندې دا قید نشته دې بلکه د کوم تشهد نه پس چه سلام دې خواه هغه یو تشهد واله وی یا دوو واله په هغې کښې تورک دې.

اصل منشاء د دې اختلاف خو د احادیثو اختلاف دې خو د حکمت او مصلحت په درجه کښې د شافعیه په نیز د تورک علت طول جلوس (د ناستې اوردوالې) دې او په افتراش کښې نسبت مشقت وی او آخری تشهد طویل وی نو ځکه په دې کښې تورک کیخودلې شو په خلاف د اولې قعدې نه چه په هغې کښې د مختصر کیدو د وجه نه څه مشقت نه وو نو ځکه په هغې کښې افتراش کوم چه اصل دې هغه باقی اوساتلې شو دا خو شافعیه وائی او حنابلہ دا حکمت بیانوی چه اصل په قعود کښې افتراش دې خو روستو راتلونکی ته دا معلومه شی چه امام په کوم تشهد کښې دې نو ځکه د اول او آخر د کیناستلو په کیفیت کښې فرق اوساتلې شو او په کومو مونځونو کښې چه یو تشهد وی هلته فرق او امتیاز ته څه حاجت نشته دې.

[۹۵۷] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: قُلْتُ: لَا نَظَرَنَ إِلَى صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يُصَلِّي، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَكَبَّرَ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى حَازَا بَأَذُنَيْهِ، ثُمَّ أَخَذَ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَهُمَا مِثْلَ ذَلِكَ، قَالَ: ثُمَّ جَلَسَ فَأَفْتَرَشَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى، وَوَضَعَ يَدَهُ الْيُسْرَى عَلَى فُجْذَةِ الْيُسْرَى، وَحَدَّ مِرْفَقَهُ الْأَيْمَنَ عَلَى فُجْذَةِ الْيُمْنَى، وَقَبَضَ ثُنْتَيْنِ، وَحَلَقَ حَلَقَةً، وَرَأَيْتُهُ يَقُولُ هَكَذَا: وَحَلَقَ بِشَرِّ الْإِبْهَامِ وَالْوُسْطَى وَأَشَارَ بِالسَّبَابَةِ".

د وائل بن حجر نه روایت دی هغه ویلي دي، ما وویل زه به خامخا گورم مونځ د رسول الله ﷺ چې هغه څنگه مونځ کوي، نو ودریدلو رسول الله ﷺ مخ یې کړو قبلي ته، نو تکبیر یې

۱: انظر حديث رقم (۷۲۶)، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۸۱) (صحيح)

وویل اوچت یې کړل لاسونه تردې چې برابري کړل دواړه د غوږونو سره، بیایې ونيولو چې لاس په ښې لاس، هرکله چې یې اراده وکړه چې رکوع وکړي اوچت یې کړل د هغې پشان. هغه وویل: بیا کېناستلو او خوره یې کړه چپه خپه، او کېخوده چې لاس خپل په چپ ورون خپل باندې، او کړه یې کړه خپله ښې څنگل په ښې ورون باندې، او راغونډي یې کړي دوه گوټې، او حلقه یې جوړه کړه، او ما هغه ولیدلو چې داسې یې کول. او حلقه جوړه کړه بشر د ابهامي او وسطی نه، او اشاره یې وکړه په سبابی باندې.

[۹۵۸] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: "سُنَّةُ الصَّلَاةِ أَنْ تَنْصِبَ رِجْلَكَ الْيُمْنَى وَتُثْنِيَ رِجْلَكَ الْيُسْرَى".

د عبد الله بن عمر نه روایت دی هغه ویلي دي: سنت د مانځه دا دی چې ودروي ته خپله ښې خپه او راتا وکړي خپله چپه خپه.

تشریح: قوله: عن ابن عمر قال سنة الصلوة ان تنصب رجلك اليمنى و تثني رجلك اليسرى: ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی چې په تشهد کښې د ناستې مسنون طریقه دا ده چې ښې پښه ولاړه اوساتې او گسه پښه راماته کړي یعنې راتوښې کړي او په زمکه باندې خوره کړي.

دا اثر د ابن عمر مجمل دې په دې کښې دا نه دی بیان کړې شوې چې گسه پښه په زمکه باندې خوره کړي؟ پښه دې په کوناتو باندې اوساتې یا په زمکه باندې، که پښې باندې ایخودل مراد دی نو بیا خو به افتراش شی او که په زمکه باندې کیخودلې شی نو بیا خو به دا تورک شی دا روایت په اصل کښې د مؤطا امام مالک دې د دې په بعضو طریقو کښې خو هم داسې مجملا دي، او په یو بل روایت کښې د دې وضاحت مذکور دې هغه دا چې کوناتې په زمکه باندې اوساتې نه په قدم باندې لهذا دا به تورک شی، په دې روایت کښې په یو بل اعتبار سره هم اجمال دې هغه دا چې دا کیفیت د جلوس مطلقا دې لکه څنگه چې مالک په وائی یا صرف په قعه آخیره کښې دي.

حافظ ابن حجر په فتح الباری کښې یو بل روایت وړاندې ایخودې دې او فیصله ئې کړې ده چې دلته په دې حدیث کښې قعه آخیره مراد ده کما هو مسلک الشافعيه.

د حنفیه دلائل

او حنفیه کوم چې مطلقا د افتراش قائل دي د هغوی استدلال حدیث د عائشه او حدیث المسی فی الصلوة او هم داسې د وائل بن حجر روایات دي. (بذل ص ۱۵).

[۹۵۹] (٢) حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ: "مِنْ سُنَّةِ الصَّلَاةِ أَنْ تُضْجَعَ رِجْلُكَ الْيُسْرَى وَتَنْصِبَ الْيُمْنَى".

عبد الله بن عمر ویلي دي: د سنت د مانځه نه دا خبره ده چې ته تکیا کړي خپله چپه خپه او

١: صحیح البخاري للأذان ۱۴۵ (۸۲۷)، سنن النسائي للتطبيق ۹۶ (۱۱۵۷)، (تحفة الأشراف: ۷۲۶۹)، وقد أخرجه: مؤطا امام مالك للصلوة ۱۲ (۵۱) (صحیح)

٢: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۷۲۶۹) (صحیح)

و دروي بنی خپه.

[۹۶۰] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَنَادٍ، مِثْلَهُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ عَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ: عَنْ يَحْيَى أَيْضًا، مِنَ السَّنَةِ. كَمَا قَالَ جَرِيرٌ.

د یحیی نه روایت دی په په اسناد خپل سره د هغې پشان. ویلي دي ابوداود: ویلي دي حماد بن زید هغه روایت کوي د یحیی نه هم دغه رنگه: د سنت نه دا خبره ده، لکه څنگه چې جریر ویلي دي.

[۹۶۱] (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ أَرَاهُمُ الْجُلُوسَ فِي التَّشْهَدِ، قَدْ ذَكَرَ الْحَدِيثَ.

د یحیی بن سعید نه روایت دی بېشکه قاسم بن محمد، ونبودلو دوی ته کېناستل په تشهد کې. نو ذکر یې کړو حدیث.

[۹۶۲] (٢) حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ وَكَيْعٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ الزُّبَيْرِ بْنِ عَدِيٍّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَلَسَ فِي الصَّلَاةِ افْتَرَشَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى حَتَّى اسْوَدَّ ظَهْرُ قَدَمِهِ".

د ابراهیم نه روایت دی هغه ویلي دي: و و نبي ﷺ کله چې په کېناستلو په مانځه کې، خوره یې کړه خپله چپه تر دې چې توره شوه شا د خپې د هغه. تشریح: قوله: اذا جلس في الصلوة افترش رجله اليسرى حتى اشوى ظهر قدمه: او چونکه گسه پښه به دوی راتاوهلو سره به غزوله نو ځکه د قدم په شا باندې به پښه جوړه شوه، په لغت کېنې دي، اشوى الصف، اى الصفر للیس، کله چه واخه او داوونو ځانگې د اوچیدو د وجه نه زیرې شی، د باب آخری حدیث مرسل نخعی دې ځکه چه ابراهیم نخعی کوم چه تابعې دې هغه دې لره براه راست د حضور ﷺ نه نقل کوی خو مشهور بین المحدثین دا دې چه مراسیل النخعی اقوی من مسانیده، کما مر فی الهدل. ص، ۵. ج، ۱.

بَابُ مَنْ ذَكَرَ التَّوْرَكَ فِي الرَّابِعَةِ

باب دی په بیان د ذکر د تورک کې په څلورم رکعات کې

په دې باب کېنې مصنف د ابوحمید ساعدی حدیث په گنر طریق سره ذکر کړې دې دا حدیث د رفع یدین په باب کېنې هم تیر شوې دې د دې په بعضې طریق کېنې په قعده اولی کېنې افتراش او په قعده اخیره کېنې تورک مذکور دې، لکه څنگه چه د شافعیه او حنابله مسلک دې خو په دې سلسله کېنې دا حدیث مضطرب دې لکه څنگه چه د دې بیان په بذل، ص، ۱۷، ج، ۲، کېنې تیر شوې دې او دلته هم مصنف په متن کېنې بیان کړې دې.

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۷۲۶۹) (صحیح)

(٢): انظر حديث رقم (۹۵۸)، (تحفة الأشراف: ۷۲۷۹، ۱۹۱۲۰۴) (صحیح)

(٣): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۲۶۹، ۱۸۴۰۴) (ضعیف)

[۹۶۳] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ يَعْنِي ابْنَ جَعْفَرٍ، وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ يَعْنِي ابْنَ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُهُ فِي عَشْرَةٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ أَحْمَدُ: قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حُمَيْدٍ السَّاعِدِيَّ فِي عَشْرَةٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُمْ أَبُو قَتَادَةَ، قَالَ أَبُو حُمَيْدٍ: أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: فَأَخْبِرْ، فَقَالَ: قَدْ كَرَّ الْحَدِيثُ، قَالَ: "وَيَفْتَحُ أَصَابِعَ رِجْلَيْهِ إِذَا سَجَدَ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، وَيَرْفَعُ وَيَتْنِي رِجْلَهُ الْيُسْرَى فَيَقْعُدُ عَلَيْهَا، ثُمَّ يَصْنَعُ فِي الْأُخْرَى مِثْلَ ذَلِكَ"، فَقَدْ كَرَّ الْحَدِيثُ، قَالَ: "حَتَّى إِذَا كَانَتِ السَّجْدَةُ الَّتِي فِيهَا التَّسْلِيمُ آخِرَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى، وَقَعْدَ مُتَوَرِّكًا عَلَى شِقِّهِ الْيُسْرَى". زَادَ أَحْمَدُ، قَالُوا: صَدَقْتَ، هَكَذَا كَانَ يُصَلِّي، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي حَدِيثِهِمَا الْجُلُوسَ فِي الثَّانِيَةِ كَيْفَ جَلَسَ.

د ابو حميد الساعدي نه روايت دی هغه ويلي دي: ما د هغه نه واوريدل او هغه د لسو کسانو سره وو د ملگرو د رسول الله ﷺ نه، او ويلي دي احمد: ماته خبر را کړی دی محمد بن عمرو بن عطاء، هغه وايي: ما واوريدلي دي د ابو حميد الساعدي نه، هغه د لسو کسانو سره وو د ملگرو د نبي ﷺ نه، بعضي د هغوی نه ابو قتادة دی، ويلي دي ابو حميد: زه ډېر پوه یم د تاسو نه په مونځ د رسول الله ﷺ، هغوی وويل: پېش کړه، نو ذکر يې کړو حديث. هغه وايي: او کولاوولي به يې گوتې د دواړو خپو چې کله به يې سجده کوله، بيا به يې ويله: الله اکبر، او اوچتول به يې لاسونه، او راغونډوله به يې چپه خپه، کېناستلو به په هغې، بيا يې کول په دويم رکعات کې د هغې پشان. نو ذکر يې کړو حديث هغه وويل: تردې چې کله به وروستنی سجده شوه نو وروسته به يې کړه چپه خپه، او کېناستلو به په تورک سره په خپل چپ طرف باندې. زيات کړي دي احمد: هغوی وويل: تا رشتيا وويل، همدغسې مونځ يې کولو، او هغو دواړو ذکر کړی دی په خپل حديث کېناستل په دوه رکعاتونو کې چې هغه به څنگه کېناستلو.

قوله، و يفتح اصابع رجليه اذا سجد: يعنى په سجده کېنې د پنبو گوتې اودروى او دې لره لږ غونډې قبلې طرف ته مائله کړی، دا لفظ په خاء معجمه سره دي.

[۹۶۴] (۲) حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْبَغْدَادِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ اللَّيْثِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيِّ، وَيَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حُلْحُلَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ عَطَاءٍ، أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا مَعَ نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَهْدُوا الْحَدِيثَ، وَلَمْ يَذْكُرْ أَبَا قَتَادَةَ، قَالَ: "فَإِذَا جَلَسَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ جَلَسَ عَلَى رِجْلِهِ الْيُسْرَى، فَإِذَا جَلَسَ فِي الرُّكْعَةِ الْأُخْرَى قَدَّمَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَجَلَسَ عَلَى مَقْعَدَيْهِ".

د محمد بن عمرو بن عطاء نه روايت دی، هغه ناست وو د څه نفرو سره د ملگرو د رسول الله ﷺ نه د دې حديث، او ابو قتادة يې نه دی ذکر کړی، هغه وايي: چې کله به هغه کېناستلو په دوه رکعاتو نو کېناستلو به په چپه خپه باندې، کله چې به په وروستني رکعات کې کېناستلو نو مخکې به يې کړه خپله چپه خپه، او کېناستلو به په مقعد خپل باندې.

(۱): انظر حديث رقم: ۷۳۰، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۷) (صحيح)

(۲): انظر حديث رقم: ۷۳۰، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۷) (صحيح)

[۹۶۵] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا ابْنُ لُحَيْعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَلْهَلَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو الْعَامِرِيِّ، قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسٍ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ فِيهِ: "فَإِذَا قَعَدَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ قَعَدَ عَلَى بَطْنِ قَدَمِهِ الْيُسْرَى وَنَصَبَ الْيُمْنَى، فَإِذَا كَانَتِ الرَّابِعَةُ أَقْبَى بَوْرِكِهِ الْيُسْرَى إِلَى الْأَرْضِ وَأَخْرَجَ قَدَمَيْهِ مِنْ نَاحِيَةٍ وَاحِدَةٍ".

د محمد بن عمرو بن العامري نه روایت دی، هغه ویلي دي: زه وم په یو مجلس کې، (د دې حدیث، هغه ویلي دي په هغې کې: چې کله به کېناستلو په دویم رکعات نو کېناستلو به په خپته د چپي خپي، او ودروله به یې بنې خپه، کله چې به څلورم رکعات وو نژدې به یې کړو خپل چپ کوناته یې په ځمکه، او راوېستل به یې دواړه قدمونه یو طرف ته.

[۹۶۶] (۲) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبُو بَدْرٍ، حَدَّثَنِي زُهَيْرُ أَبُو خَيْمَةَ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحَرِّ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ عَبَّاسِ بْنِ عُيَاشٍ بْنِ سَهْلٍ السَّاعِدِيِّ، أَنَّهُ كَانَ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَبُوهُ، فَذَكَرَ فِيهِ، قَالَ: "فَسَجَدَ فَانْتَصَبَ عَلَى كَفِّهِ وَرُكْبَتَيْهِ وَصَدْرِهِ قَدَمَيْهِ وَهُوَ جَالِسٌ، فَتَوَرَّكَ وَنَصَبَ قَدَمَهُ الْأُخْرَى، ثُمَّ كَبَّرَ فَسَجَدَ، ثُمَّ كَبَّرَ فَقَامَ وَلَمْ يَتَوَرَّكَ، ثُمَّ عَادَ فَرَكِعَ الرُّكْعَةَ الْأُخْرَى فَكَبَّرَ كَذَلِكَ، ثُمَّ جَلَسَ بَعْدَ الرُّكْعَتَيْنِ حَتَّى إِذَا هُوَ أَرَادَ أَنْ يَنْهَضَ لِلْقِيَامِ قَامَ بِتَكْبِيرٍ، ثُمَّ رَكِعَ الرُّكْعَتَيْنِ الْأُخْرَيْنِ فَلَمَّا سَلَّمَ سَلَّمَ عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: لَمْ يَذْكُرْ فِي حَدِيثِهِ مَا ذَكَرَ عَبْدُ الْحَمِيدِ فِي التَّوَرُّكِ وَالرُّفْعِ إِذَا قَامَ مِنْ ثَلَاثِينَ.

د عباس او یا د عیاش بن سهل الساعدي نه روایت دی، بېشکه هغه په یو مجلس کې وو چې د هغه پلار هم پکې وو، نو هغه ذکر کړه په هغې کې، هغه ویلي دي: نو هغه سجده وکړه په دواړو ورغوو، او زنگونانو، او په سپنو د قدمونو او هغه ناست وو، تورک یې وکړو، او ویي دروله خپله بله خپه، بیایي تکبیر وکړو او سجده یې وکړه، بیایي تکبیر وکړو ودریدلو او تورک یې ونه کړو، بیا واپس شو هغه بل رکعت یې وکړو، نو همدغسې تکبیر یې وکړو بیا کېناستلو وروسته د دوه رکعاتو نه تردې چې کله به چې هغه اراده وکړه چې اوچت شي پاڅیدو ته پاڅیدلو به تکبیر ته، بیایي وکړل دوه رکعاته نور، هرکله به یې چې سلام گرځولو نو سلام به یې گرځولو خپل بنې طرف ته، او چپ طرف ته ویلي دي ابو داود: هغه نه دې ذکر کړي په خپل حدیث کې هغه چې ذکر کړي دي عبد الحمید په تورک کې او په رفع کې چې کله به پاڅیدلو د دویم رکعات نه.

[۹۶۷] (۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو، أَخْبَرَنِي فُلَيْحٌ، أَخْبَرَنِي عَبَّاسُ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: اجْتَمَعَ أَبُو حَمِيدٍ، وَأَبُو أُسَيْدٍ، وَسَهْلُ بْنُ سَعْدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ، فَذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ، وَلَمْ يَذْكُرِ الرُّفْعَ إِذَا قَامَ مِنْ ثَلَاثِينَ وَلَا الْجُلُوسَ، قَالَ: "حَتَّى فَرَغَ، ثُمَّ جَلَسَ فَافْتَرَشَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى، وَأَقْبَلَ بِصَدْرِ الْيُمْنَى عَلَى قِبْلَتِهِ".

خبر را کړی دی ماته عباس بن سهل، هغه ویلي دي راجمع شو ابو حمید او ابو اسید او سهل بن سعد او محمد بن مسلمة، ذکر یې کړو دا حدیث او ذکر یې نه کړه رفع د دوه رکعاتو نه، او نه جلوس، هغه ویلي دي: تردې چې فارغ شو بیا کېناستلو خوره یې کړه چپه خپه، او د بنې سپنه یې قبلې ته مخامخ کړه.

۱: انظر حديث رقم: ۷۳۳، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۷) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم: ۷۳۳، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۲) (ضعيف)

۳: انظر حديث رقم: ۷۳۳، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۲) (صحيح)

بَابُ الشَّهَادَةِ

باب دی په بیان د تشهد حکم

ابحاث ثلاثه

په دې ځانې کښې دوه مسئلې دي، اول د تشهد حکم، دویم دا چه دا د کوم امام په نیز کوم تشهد راجح دې ځکه چه تشهد د گنړو صحابو د روایاتو نه په مختلف الفاظو سره وارد دې، دریمه خبره د تشهد د الفاظو تشریح.

بحث اول : (د تشهد حکم)

د امام مالك په نیز تشهد اول او آخر دواړه سنت مؤکده دي، د امام شافعی او امام احمد علی القول الصحيح په نیز تشهد اول واجب او تشهد ثانی فرض دې، او د حنفیه په ظاهر الروایه کښې دواړه واجب دي او روایت ثانیه دا دې چه اول سنت او ثانی واجب دې.

بحث ثانی : (راجح تشهد)

په روایات د حدیثو کښې درې تشهد زیات مشهور دي، ۱، تشهد ابن مسعود رضی الله عنه، ۲، تشهد ابن عباس رضی الله عنه، ۳، تشهد عمر بن الخطاب رضی الله عنه، د ابن مسعود رضی الله عنه د تشهد الفاظ هغه دي کوم چه مونږ او تاسو لولو او د تشهد د ابن عباس رضی الله عنه کوم چه په خپله وړاندې په دې کتاب کښې څو احادیثه روستوراروان دي د هغې الفاظ دا دي، التحیات المبارکات الصلوات الطیبات لله السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته الى آخره، او تشهد عمر کوم چه په مؤطا امام مالك او مشکوٰۃ کښې هم دې د هغې لفظ دا دي، التحیات لله الزاکیات لله الطیبات الصلوات لله السلام عليك ايها النبي الى آخره، په دې دریواړو کښې حنفیه او حنبله اول تشهد او امام شافعی تشهد ثانی او امام مالك تشهد ثالث اختیار لره کړې دي،
(د تشهد ابن مسعود رضی الله عنه وجوه د ترجیح)

د تشهد ابن مسعود گنړې وجې د ترجیح دي :

۱. دا تشهد د شلو نه په زیاتو طریق سره مروی دې.

۲. د گنړو صحابه نه مروی دې، ابو موسی اشعری، ابن عمر و عائشه رضی الله عنهم اجمعین، امام ترمذی، فرماني، هو اصح حدیث زوی فی الشهد، په دې کښې دوه واوراځي په خلاف د تشهد د ابن عباس او عمر رضی الله عنه نه چه په هغې کښې یو واورا هم نشته دې،
(د امام اعظم رحمه الله د ذهانت یوه عجیبه واقعه)

نو ځکه یوه قصه مشهوره ده کومه چه په حاشیه د ترمذی کښې د شرح السنة نه نقل کړې ده، یو اعرابی امام ابوحنیفه رضی الله عنه ته راغلو امام صاحب خپلو ملگرو سره ناست وو دې راغلو او سوال ئې اوکړو، بواو او بواوین، امام صاحب جواب ورکړو، بواوین، په دې باندي اعرابی اووئیل، بارك الله فیک کما بارك فی لا و لا، حاضرینو ته هیڅ پته او نه لگیده چه څه سوال او شو او د دې څه جواب ورکړې شو، د شاگردانو په پوښتنې کولو باندي امام صاحب او فرمائیل چه دې سړی زمانه د تشهد په باره کښې سوال کړې وو چه ستاسو په نیز

کوم راجح دې یو واو واله لکه چه د ابو موسی اشعری په تشهد کښې دې یا دوو واو واله لکه چه د ابن مسعود په تشهد کښې دې نو ما جواب ورکړو چه دوو واو واله نو هغه ما ته دعاء او کړه چه څنگه الله تعالی د زیتون په اونه کښې برکت فرمائیلې دې دغه شان دې ستا په علم کښې هم برکت او فرمائی، قال الله تعالی، من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية، ۳. د دې تشهد خصوصیت دا دې چه د دې الفاظ په ټولو روایاتو کښې هم یو دی هیڅ اختلاف په کښې نشته دې.

۴. دا تشهد متفق علیه دې بخاری او مسلم دواړو دې لره اختیار کړې دې.

بحث ثالث : (د تشهد د الفاظو تشریح)

التحيات لله، یعنی ټول انواع د تعظیم او تسلیم د الله تعالی شانه دپاره دی. ابوسلیمان خطابی مشهور شارح د حدیث دې فرمائی چه په هره زمانه کښې د هر بادشاه دپاره د سلام او آداب جدا جدا طریقې دی خو د الله پاک شایان شان په دې کښې یو هم نه وو نو ځکه حضور ﷺ دې ټولو انواعو د سلام ته اشاره فرمائی،^(۱) او دا ټول د الله پاک پورې خاص فرمائی یعنی ټول انواع د تعظیم او تسلیم صرف د الله پاک دپاره دی.

په اصل کښې د تشهد دا الفاظ کوم چه د مانځه په آخر کښې لوستلې کیږي د الله پاک د تعظیم په اظهار کښې ډیر جامع او مانع دی، زمونږ د عجمو په ژبه باندي چونکه دا ختلي دی مونږ دا فرافر یعنی په جلتی سره لولو او د دې ژوروالی ته سوچ نه کوو، هم داسې د خطبه ماثوره دا الفاظ، الحمد لله نحمده و نستعينه و نستغفره و نؤمن به و نؤكل عليه و نعوذ بالله من شرور انفسنا و من سيئات اعمالنا.. الخ، ډیر لوڼې جامع او مانع دی دې لره فصحاء او بلغاء د عرب ښه پیژنی.

د حضور ﷺ کمال فصاحت او بلاغت

د مسلم شریف په، ص، ۲۸۵، کښې په یو روایت کښې دی د یو اعرابی په وړاندې حضور ﷺ دا خطبه اولوستله هغه صحابی چه دا واوریده نو ډیر متاثره شو او حضور ﷺ ته ټي عرض او کړو چه دا کلمات لږ بیا او وایه حضور ﷺ دویم ځلی دریم ځلی اولوستله نو هغه اعرابی او وئیل چه ما د لویو لویو کاهنانو او ساحرانو او شاعرانو کلام اوریدلې دې خو ما داسې کلمات تراوسه پورې د چا نه دې اوریدلی کوم چه د سمندر ویخ ته رسیدلې وی، لقد بلغنا غرس البحر، د حضرت اقدس گنگوهی په تقریر الحل الفهم کښې د دې جملې ډیره ښه تشریح کړې ده.

^(۱) او دا اشاره کونکې حضور ﷺ دې د حضور ﷺ نه زیات فصیح او بلیغ نه څوک تیر شوي دې او نه شته او حضور ﷺ دا تعظیم او تکریم د الله پاک په دربار کښې د وړاندې کولو اسلوب اختیار فرمائیلې دې، په یوه بله موقعه باندي حضور ﷺ د الله پاک د حمد او ثناء په طور باندي فرمائیلې دی، اللهم لا احصي ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك، ملا علی قاری لیکلې دی چه کما اثنيت علي نفسك نه غالباً دې آیت کریمه ته اشاره ده، قلله الحمد رب السموت ورب الارض رب العالمين، وله الكبرياء في السموات والارض وهو العزيز الحكيم،

بهر حال یو تفسیر خو دا دې چه د التحیات نه مراد ټول انواع د تعظیم او تسلیم دی او د الصلوات نه مراد صلوات خمسہ یا فرائض او نوافل ټول مونځونه مراد دی او د الطیبات نه مراد کلمات طیبہ دی، او یو قول دا دې چه د التحیات نه مراد عبادات قولیه او د الصلوات نه مراد عبادات فعلیه او د الطیبات نه مراد عبادات مالیه دی.

د یو اشکال او جواب

السلام عليك باندی دا یو اشکال کیږی چه د مانځه په حالت کښی یو انسان سره خطاب کول ممنوع او مفسد د صلوٰۃ دی، یو جواب د دې دا ورکړې شوې دې چه دا د حضور ﷺ د خصائصو نه دی او د بعضو روایاتو نه دا هم معلومیږی لکه چه په بخاری شریف کښی دی چه صحابی فرمائی چه کله حضور ﷺ دنیا کښی تشریف فرما وو هغه وخت به مونږ هم دا لفظ د السلام عليك استعمالول او کله چه دوی د دنیا نه تشریف یووړ نو مونږ د خطاب د صیغې په ځانې السلام على النبی وئیل شروع کړل، خو په بذل کښی دا لیکلې دی چه دا د بعضی صحابؤ اجتهاد وو هغوی به په خپلې رائې سره داسې کول او د حضور ﷺ تعلیم کوم چه د امت دپاره وو هغه هم په صیغې د خطاب سره دې لهذا هم هغه قابل عمل دې، او دویمه خبره دا هم ده چه حضور ﷺ به په خپل ژوند کښی په کثرت سره سفرونو کښی وو کله به حضور ﷺ د صحابؤ د وړاندې وو او کله به حضور ﷺ نه غائب وو، هغه وخت ټولو حالاتو کښی که حالت د غیب وو یا د حضور کله چه صیغه د خطاب استعمالیدله نو د دوی د وفات نه پس هم داسې کیدل پکار دی.

یو بل اشکال

که څوک سرې او وائی چه د دینه خو دا معلومیږی چه حضور ﷺ حاضر او ناظر دې نو ځکه خو خطاب کولې کیږی، د دې جواب د دې مضمون نه مستفاد کیدې شی کوم چه وړاندې په لطیفه د التحیات کښی راروان دې هغه دا چه د دې الفاظو ابتداء خو د حضور ﷺ د معراج په موقع باندې کوم وخت چه حضور ﷺ د الله تعالی په حضور کښی سلام او نیاز وړاندې کولو د هغې په جواب کښی د الله پاک د طرف نه شوې وو مونږ خو د هغې الفاظو نقل کونکي یو لکه څنگه چه تاسو به اوریدلې وی چه د اعراب یو قسم اعراب حکانی وی، نو دا الفاظ هم دلته ابتدائی نه دی بلکه حکانی دی، فالحمد لله اشکال رفع شو، او یو جواب د دې دا دې کوم چه د بعضی مشائخو د کلام نه مستفاد دې چه زمونږ مراد خو دا دې چه، یا الله زمونږ د عاجزانو د طرف نه د خپل نبی په بارگاه کښی السلام عليك اورسوه لکه څنگه چه زمونږ په عرف کښی په سفر باندې تلونکی واله ته وئیلې شی چه فلانکی بزرگ ته زمونږ د طرف نه السلام عليكم وړاندې کړه.

لطفه التحیات

په شروحو د حدیث کښی د التحیات په باره کښی لیکلې دی چه کله په واقعه د معراج کښی حضور ﷺ د الله تعالی په بارگاه کښی حاضر شو نو حضور ﷺ د الله پاک حمد او ثناء په دې مخصوص الفاظو سره عرض کړه، التحیات لله والصلوات و الطیبات، نو د الله تعالی د

طرف نه جواب ملاو شو السلام عليك ايها النبي و رحمة الله و بركاته (حضور ﷺ په هيڅ موقعه باندې هم خپل امت نه وو هير كړې نو ځكه) حضور ﷺ د الله پاك په بارگاه كښې عرض او كړو السلام علينا و على عباد الله الصالحين، مطلب دا وو چه اي الله ستا د طرف نه سلامتې صرف په ما باندې نه بلكه ما سره په نورو نيكو بندگانو باندې هم پكار ده، دا ټول منظر جبرئيل امين كتلو نو په دې باندې هغوی سمدستي او فرمائيل، اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله.

يو اشكال او جواب

د حضور ﷺ حمد او ثناء د الله په دربار كښې په ليله المعراج كښې په يو مخصوص مقام باندې د سدره المنتهى نه وړاندې شوې وه نو په دې باندې حضرت شيخ دا اشكال ليكلي دي چه جبرئيل امين خو په سدره المنتهى ته رسيدو باندې پاتې شوې وو نو بيا په دغه وخت كښې په حمد او ثناء كښې كوم څانگې وو چه شهادتين ئې لوستلې؟ حضرت دا اشكال په خپل مکتوب گرامی كښې كړې دي، د بنده په ذهن كښې د دې جواب دا دي چه كيدې شي په واپسې كښې چه كله حضور ﷺ حضرت جبرئيل ته خپله قصه اورولې وى نو بيا به هغوی داسې وئيلي وى چه اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله، والله تعالى اعلم.

[۹۶۸] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى، عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ، حَدَّثَنِي شَقِيقُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: كُنَّا إِذَا جَلَسْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ، قُلْنَا: السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ قَبْلَ عِبَادِهِ السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ وَفُلَانٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَقُولُوا السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ، فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ، وَلَكِنْ إِذَا جَلَسَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ: التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، فَإِنَّكُمْ إِذَا قُلْتُمْ ذَلِكَ أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، أَوْ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، ثُمَّ لِيَخْتَرِ أَحَدُكُمْ مِنَ الدُّعَاءِ أَعْجَبَهُ إِلَيْهِ فَيَدْعُو بِهِ".

عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ ويلي دي: وو مونږ چې كله به د رسول الله ﷺ سره په مانځه كې كېناستلو مونږ به ويل: سلام دي وي په الله باندې مخكې د بندگانو د هغه نه، سلام دي وي په فلان او فلان، وويل رسول الله ﷺ: تاسو مه وايي چې سلام دي وي په الله بېشكه الله پاك پخپله سلام دي، لکن كله چې كښې يو كس ستاسو نه نو ودې وايي: ټول قولي عبادتونه (ستائينې) الله لره دي، او بدنې عبادتونه او مالي عبادتونه، سلام دي وي په تا باندې اي نبي او رحمت د الله دي وي او برکتونه د الله دي وي په هغه، سلام دي وي په مونږ او په بندگانو د الله چې نيكان دي، كله چې تاسو داسې وايي نو دا رسېږي هر يو نيك بنده ته په اسمان او ځمكه كې. او يا په مابين د اسمان او ځمكه كې. زه گواهي كوم چې نشته لائق دي عبادت مگر يو الله، او زه گواهي كوم چې بېشكه محمد د الله بنده او رسول دي،

(۱) صحيح البخاري للأذان ۱۴۸ (۸۳۱)، ۱۵۰ (۸۳۵)، والعمل في الصلاة ۴ (۱۲۰۲)، والاستئذان ۳ (۶۲۳۰)، ۲۸ (۶۲۶۵)، والدعوات ۱۷ (۶۳۲۸) والتوحيد ۵ (۷۳۸۱)، صحيح مسلم للصلاة ۱۶ (۴۰۲)، سنن النسائي للتطبيق ۱۰۰ (۱۱۶۳)، ۱۱۶۱ (۱۱۶۱)، والسهو ۴۱ (۱۲۷۸)، ۴۳ (۱۲۸۰)، ۵۶ (۱۲۹۹)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۲۴ (۸۹۹)، (تحفة الأشراف: ۹۲۴۵)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۱۰۳ (۲۸۹)، والنكاح ۱۷ (۱۱۰۵)، مسند احمد (۳۷۷۱)، ۳۸۲، ۴۰۸، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۲۲، أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۱۰۳ (۲۸۹)، والنكاح ۱۷ (۱۱۰۵)، مسند احمد (۳۷۷۱)، ۳۸۲، ۴۰۸، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۸، ۴۳۱، ۴۳۷، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۵۰، ۴۵۹، ۴۶۴، سنن الدارمي للصلاة ۸۴ (۱۳۷۹) (صحيح)

بیا دې غوره کړي یو کس ستاسو نه هغه دعاء چې هغه ته ډېره خوښه وي نو هغه دې وکړي. قوله: حدثنا مسدد.. الخ، قوله، لا تقولوا السلام على الله فان الله هو السلام: امام نووی فرمائی چې مطلب دا دې چې سلام د الله تعالی په نومونو کښې خپله یو نوم دې بیا د السلام على الله څه مطلب دې، او بعضې نورو شارحینو دا لیکلې دی چې سلام چې کوم دې هغه په اصل کښې د سلامتې دعاء ده چې دهغې محتاج بندگان دی الله ته د دې ضرورت نشته دې هغه خو په خپله سلامتیا ورکونکې دې.

قوله، ثم ليتخير احدكم من الدعاء اعجبه اليه: یعنی د تشهد نه پس چې کوم سړی ته کومه دعاء خوښه وي او د ده د حال مناسب وي هغه دې د الله نه او غواړي.

د تشهد په اخیره کښې دعاء

په دې حديث کښې دا مسئله اختلافی ده چې په مانځه کښې کوم کوم قسم دعاء غوختلی شی په دې باندې دلته مفصل کلام په باب دعاء الاستفتاح کښې قال مالك لا بأس بالدعاء في الصلوة في اوله و اوسطه. الخ، په ذیل کښې تیر شوې دې د خلاصې په طور باندې دومره واورئ چې په دې کښې درې مذهبه دی عند الجمهور ادعيه ماثوره یعنی هغه دعاګانې کومې چې په قرآن او حديث کښې راغلې دي لوستلې شی، او د حنفیه په کتابونو کښې لیکلې دي چې هغه دعاګانې چې د قرآن د الفاظو سره مشابه وي د کومو سوال چې د غیر الله نه نه شی کیدې هغه لوستلې شی، او بعضې علماؤ لکه ابراهيم نخعی فرمائی، لا يدعى الا بما يوجد في القرآن.

[٩٦٩] (حَدَّثَنَا تميم بن المنتصر، أخبرنا إسحاق يعني ابن يوسف، عن شريك، عن أبي إسحاق، عن أبي الأخوص، عن عبد الله، قال: كنا لأنذري ما نقول إذا جلسنا في الصلاة، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد علم، فذكر نحوه. قال شريك: وحديثنا جامع يعني ابن أبي شاذان، عن أبي وأبل، عن عبد الله، بمثله، قال: "وكان يعلمنا كلمات، ولم يكن يعلمناهن كما يعلمنا التشهد: اللهم ألف بين قلوبنا، وأصلح ذات بيننا، واهدنا سبل السلام، ونجنا من الظلمات إلى النور، وجننا الفواحش ما ظهر منها وما بطن، وبارك لنا في أسماعنا وأبصارنا وقلوبنا وأزواجنا وذرياتنا، وثب علينا ألت التواب الرحيم، واجعلنا شاكرين لنعمتك مثنين بها قابليها وأتمها علينا".

د عبد الله نه روایت دی هغه ویلي دي: وو مونږ چې نه پوهېدو چې څه شی ووایو په مانځه کې، او وو رسول الله ﷺ چې بنودلی شوی وو ورته، ذکر یې کړه د هغه پشان ویلي دي شریک: او مونږ ته حديث بیان کړی دی جامع یعنی ابن ابی شداد، د وائل نه، او هغه د عبد الله نه، په مثل د هغې، هغه ویلي دي: او وو چې رابنودلي یې مونږ ته کلمي او هغه نه وو چې مونږ ته یې بنودلي هغې لره، ځنګه یې چې مونږ ته تشهد رابنودلو. آی الله ته مېنه واچوي زمونږ په زړونو کې، او روغه راولې زمونږ په مینځ کې، او راوښی مونږ ته لارې د سلامتیا، او نجات راکړي مونږ ته د تیارو نه رڼا ته، او توبه قبوله کړي زمونږ، بېشکه ته توبه قبلونکی یې او رحیم یې، وگرځوي مونږ شکریه کونکي ستا د نعمت، ثنا ویونکي د

هغې، د هغې قبلونکي او پوره يي کړي په مونږ.

تشریح: قوله: و کان يعلمنا کلمات و لم یکن یعلمناهن کما یعلمنا التهشد: یعنی حضور ﷺ به مونږ ته یوه بله دعا خودله خو هغه به نې دومره اهتمام سره نه خودله خومره اهتمام سره به نې چه تشهد خودلو او یا مطلب دا دې چه دا دویمه دعاء به حضور ﷺ د تشهد نه هم زیات په اهتمام سره خودله هغه دعاء وړاندې په کتاب کښې مذکور ده، زه په سبق کښې طالبانو ته وایم چه دا ډیره ښه او ډیره جامع مانع دعا ده دا ضرور یادول او لوستل پکار دی د مانځه په اخیره کښې د سلام نه وړاندې او د دینه علاوه نورې دعاګانې هم لوستلې شي بلکه زه خو دا هم وایم چه د حدیثو په کتابونو کښې په سونو بلکه په زرګونو دعاګانې راغلې دي هر سړی لره پکار دی چه دا دعاګانې دې خپل وړاندې کړې دي او د کتابونو نه د خپل خپل حال مناسب منتخب کول او په یو کاپي کښې لیکل پکار دی د همیشه دپاره د وظیفې په توګه باندې د لوستلو دپاره.

[۹۷۰] (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحَرِّ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مَخْمَرَةَ، قَالَ: أَخَذَ عَلْقَمَةُ بِيَدِي فَحَدَّثَنِي، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ أَخَذَ بِيَدِهِ، وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ بِيَدِ عَبْدِ اللَّهِ "فَعَلَّمَهُ التَّشَهُدَ فِي الصَّلَاةِ، فَذَكَرَ مِثْلَ دُعَاءِ حَدِيثِ الْأَعْمَشِ، إِذَا قُلْتَ هَذَا أَوْ قَضَيْتَ هَذَا فَقَدْ قَضَيْتَ صَلَاتَكَ، إِنْ شِئْتَ أَنْ تَقُومَ فَقُمْ، وَإِنْ شِئْتَ أَنْ تَقْعُدَ فَأَقْعُدْ".

د قاسم بن مخيمرة نه روايت دی هغه ويلي دي، علقمه زما لاس ونيولو، ماته يي حديث بيان کړو چې عبد الله بن مسعود زما لاس ونيولو، او رسول الله ﷺ ونيولو لاس د عبد الله، وبي ښودلو هغه ته تشهد په مانځه کې، نو ذکر يي کړه پشان د دعاء د حديث د اعمش: کله چې تا وويله دا او يا دې پوره کړه دا نو تا خپل مونځ پوره کړو، که چېرې ستا خوښه وي چې پاڅېږي نو پاڅېږه، او که چېرې دې خوښه وي چې کښې نو کښه.

تشریح: قوله: فذكر مثل دعاء حديث الاعمش: د اعمش حديث د دې باب رومبي حديث دې خو په دې کښې خو کومه دعا مذکور نه ده ځکه صاحب منهل ليکلي دي چه دلته لفظ د دعاء نه دې پکار بلکه داسې کيدل پکار دی، فذكر مثل حديث الاعمش، دویمه خبره دا ده چه د ذکر د ضمير مرجع هم يو شارح نه دی ليکلي لهذا ضمير به مطلق راوی طرف ته راجع وي. قوله: اذا قلت هذا او قضيت هذا فقد قضيت صلوته: امام خطابی فرماني چه د دې جملې په باره کښې د روايتو اختلاف دې بعضې دې لره مرفوعا روايت کوی او بعضې موقوف او هغه وړاندې ليکي چه که د دې رفع ثابت شي نو بيا به دا دليل وي په دې خبره باندې چه د تشهد نه پس صلوۃ علی النبی واجب نه دي.

په مانځه کښې د درود حکم

زه وایم چه مسئله مختلف فیه ده د حنفیه او مالکیه خو دا مذهب دي، البته د امام شافعی او احمد په نیز باندې فرض دې یعنی قعده اخیره کښې، دلته په بذل کښې یوه مسئله بله هم ليکلي ده هغه دا چه د دینه معلومیږي چه قعده اخیره په مقدار د تشهد باندې فرض ده،

۱: تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۹۴۷۴)، وانظر رقم (۹۶۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۴۲۲) (شاذ)

زه وایم چه د جمهورو علماؤ او ائمه ثلاثه مذهب هم دا دې خو د مالکيه په دې کنبې اختلاف دې هغوی د فرضیت قائل نه دی، کما فی الانوار الساطعه، دغه شان د دې حدیث نه دا هم معلومه شوه تسلیم فی الصلوة فرض نه دې لکه څنگه چه حنفیه وائی خلافا للجمهور، د دې بحث دباب الوضوء په شروع کنبې په وتحلیلها التسلیم کنبې تیر شوي دي.

[۹۷۱] (۱) حَدَّثَنَا نَعْرَبْنُ عَلَى، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يُحَدِّثُ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي التَّشْهَدِ: "التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ الصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ". قَالَ ابْنُ عُمَرَ: زِدْتُ فِيهَا "وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ". قَالَ ابْنُ عُمَرَ: زِدْتُ فِيهَا "وَحَدَّةَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ".

د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دی، هغه روایت کوي د رسول الله ﷺ نه په باره د تشهد کې: تولی عبادتونه (ستائینې) د الله لپاره دي چې بدني او مالي عبادتونه دي، سلامتیا دي وې په تا باندې ای نبی رحمت او برکت د الله دې وي. هغه وایي: ویلي دي ابن عمر: تا زیادت کرو په هغې کې: (و برکاته) سلامتیا دي وې په مونږ او په نیکانو بندگانو د الله، زه گواهي کوم چې نشته مستحق د عبادت مگر یو الله دی. وویل ابن عمر: ما زیات کرو په هغې کې: (وحده لا شریک له). او زه گواهي کوم چې بېشکه محمد د الله بنده او رسول دی.

[۹۷۲] (۲) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، م وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ جَبْرِ، عَنْ جَطَّانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيِّ، قَالَ: صَلَّى بِنَا أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ، فَلَمَّا جَلَسَ فِي آخِرِ صَلَاتِهِ، قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: أَقْرَبُ الصَّلَاةِ بِالْبِرِّ وَالزَّكَاةِ، فَلَمَّا انْقَضَتْ أَبُو مُوسَى أَقْبَلَ عَلَى الْقَوْمِ، فَقَالَ: أَيْكُمْ الْقَابِلُ كَلِمَةً كَذَا وَكَذَا، قَالَ: فَأَرَمَ الْقَوْمُ، فَقَالَ: أَيْكُمْ الْقَابِلُ كَلِمَةً كَذَا وَكَذَا، فَأَرَمَ الْقَوْمُ، قَالَ: فَلَعَلَّكَ يَا حِطَّانُ أَنْتَ قُلْتَهَا، قَالَ: مَا قُلْتُهَا، وَلَقَدْ رَهَيْتُ أَنْ تَبْكَعَنِي بِهَا، قَالَ: فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: أَنَا قُلْتُهَا، وَمَا أَرَدْتُ بِهَا إِلَّا الْخَيْرَ، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: أَمَا تَعْلَمُونَ كَيْفَ تَقُولُونَ فِي صَلَاتِكُمْ؟ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَنَا، فَعَلَّمَنَا، وَبَيَّنَ لَنَا سُنَّتَنَا، وَعَلَّمَنَا صَلَاتَنَا، فَقَالَ: "إِذَا صَلَّيْتُمْ فَأَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ، ثُمَّ لِيُؤْمَرْ أَحَدُكُمْ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا قَرَأَ غَيْرَ الْمُغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ سُورَةَ الْفَاتِحَةِ آيَةً، فَقُولُوا: آمِينَ، يُحْيِكُمُ اللَّهُ، وَإِذَا كَبَّرَ وَرَكَعَ فَكَبِّرُوا وَارْكَعُوا، فَإِنَّ الْإِمَامَ يَرْكَعُ قَبْلَكُمْ وَيَرْفَعُ قَبْلَكُمْ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَبِتِلْكَ بِتِلْكَ، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، يَسْمَعُ اللَّهُ لَكُمْ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، وَإِذَا كَبَّرُوا سَجَدُوا فَكَبِّرُوا وَاسْجُدُوا، فَإِنَّ الْإِمَامَ يَسْجُدُ قَبْلَكُمْ وَيَرْفَعُ قَبْلَكُمْ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَبِتِلْكَ بِتِلْكَ. فَإِذَا كَانَ عِنْدَ الْقَعْدَةِ فَلْيَكُنْ مِنْ أَوَّلِ قَوْلِ أَحَدِكُمْ أَنْ يَقُولَ: التَّحِيَّاتُ الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، لَمْ يَقُلْ أَحَدٌ: وَبَرَكَاتُهُ، وَلَا قَالَ: وَأَشْهَدُ، قَالَ: وَأَنْ مُحَمَّدًا.

(۱): تفرد به أبو داود، وراجع: موطا امام مالك للصلاة ۱۳ (۵۳)، (تحفة الأشراف: ۷۳۹۶) (صحیح)

(۲): صحیح مسلم للصلاة ۱۶ (۴۰۴)، سنن النسائي للإمامة ۲۸ (۸۳۱)، والتطبيق ۲۳ (۱۰۶۵)، ۱۰۱ (۱۱۷۳)، والسهو ۴۴ (۱۲۸۱)، سنن ابن ماجه لأقامة الصلاة ۲۴ (۹۰۱)، (تحفة الأشراف: ۸۹۸۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۴۰۱، ۴۰۵، ۴۰۹)، سنن الدارمي للصلاة ۷۱ (۱۳۵۱) (صحیح)

د حطان بن عبد الله الرقاشي نه روايت دی هغه ويلي دي: مونږ ته ابو موسی اشعري ومونځ وکړو، کله چې کېناستلو په اخير د مانځه کې، وويل يو سړي د قوم نه، ثابت شوی دی مونځ په نيکۍ او پاکۍ سره، هرکله چې وگرځيدلو ابو موسی مخامخ شو قوم ته، ويلي: تاسو کې کوم دا فلانی فلانی کلمه وويله؟ هغه وايي: چې قوم چوپ شو، هغه وويل: په تاسو کې کوم داسې داسې کلمه وويله؟ قوم چوپ شو، هغه وويل: شايد چې تا ويلي وي حطانه! هغه وويل: ما نده ويله، بېشکه زه وريريدم چې ته به ما چوپ کړي په هغې سره، هغه وايي: چې يو سړي د قوم نه وويل: ما وويله زما اراده نه وه مگر د خير، نو وويل ابو موسی: آيا تاسو ته پته نشته چې مانځه کې به څه وايي، بېشکه رسول الله ﷺ مونږ ته خطبه راکړه مونږ ته يې تعليم راکړو او مونږ ته يې زمونږ سنت راوښودل او مونږ ته يې زمونږ مونځ راوښودلو، هغه وايي: کله چې تاسو مونځ کوئ نو صفونه نيغ کړئ، تاسو ته دې د تاسو نه يو کس امامت وکړي، کله چې هغه تکبير وايي تو تاسو هم تکبير وايي، او کله چې هغه غير المغضوب عليهم و لا الضالين وايي نو تاسو امين وايي، تاسو سره به الله محبت وکړي، او کله چې تکبير ووايي او رکوع وکړي، نو تاسو هم تکبير وايي او رکوع کوئ، بېشکه امام ستاسو نه مخکې رکوع کوي او سر اوچته وي مخکې ستاسونه، رسول الله ﷺ وويل: دا دهغې په بدل کې شه، او کله چې هغه سمع الله لمن حمده ووايي نو تاسو وايي: ای الله ربه زمونږ تالره حمد دی، الله اوري ستاسو، ځکه الله پاک ويلي دي په ژبه د نبي خپل سره: اوري الله حمد د هغه چا چې د هغه حمد وايي، او کله چې هغه تکبير ووايي او سجده وکړي نو تاسو هم تکبير وايي او سجده کوئ، بېشکه امام سجده کوي مخکې ستاسو نه او سر اوچتوي مخکې ستاسو نه، وويل رسول الله ﷺ دا د هغې په مقابل کې شو، کله چې وخت د قعدې راشي، نو تاسو نه د يو کس اولنی قول دې دا شي: چې ټول عبادتونه خاص الله لره دي، مالي او بدني عبادتونه خاص الله لره دي، سلام دې وي په تا باندې ای نبي رحمتونه د الله دې وي او برکتونه د الله دې وي، سلامتيا دې وي په مونږ او د الله په نيکانو بندگانو، زه گواهي کوم چې نشته مستحق د عبادت مگر يو الله دی، او زه گواهي کوم چې محمد ﷺ د الله بنده او رسول دی احمد ويلي دي (و برکاته) اونه يې (واشهد) ويلي دي، هغه ويلي دي: (و ان محمداً).

د حديث مضمون

حطان بن عبد الله وائی چه د يو ځل خبره ده چه زمونږ استاذ ابو موسی اشعري مونږ ته مونځ راکړو کله چه تشهد کېښي کيनाستلو نو د روستو نه يو مقتدی د مونځ په مدح او تعريف کېښي دا جمله او وئيله کومه چه پورته مذکور ده، يعنی مونځ سره د تعلق او مينې د وجه نه بيخاله او او بې ارادې د هغه د ژبې نه دا الفاظ او وتل د کومو مطلب چه دا دې چه مونځ نيکي او د گناهونو نه پاکي سره برقرار ساتلی شوې دې، يعنی مونځ دير بنه عمل دې او د دې سره گناه هم معاف کيږي کله چه ابو موسی اشعري د مانځه نه فارغ شو نو خلقو طرف ته متوجه شو او پوښتنه ئې اوکړه چه دا الفاظ چا وئيلي وو؟ خلق چپ وو دويم ځلی ئې بيا

دا سوال او کړو بیا هم هغوی چپ وو نو ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه خپل مخصوص شاگرد حطان ته او وئیل چه ای حطان هم تا به دا وئیلې وی (خکه چه چا سره د استاذ زیات خصوصیت او بې تکلفی وی هم هغه رتی) نو په دې باندې حطان او وئیل چه جی ما خونه وو وئیلې خو ما سره دا ویره وه چه تاسو به هم ما رتی، بیا وړاندې په حدیث کښې دا دی چه کوم څه سړی دا الفاظ وئیلې وو ابو موسیٰ هغه پوهه کړو چه په مانځه کښې دننه د خپل ځان نه څه نه دې وئیل پکار بلکه چه کوم مونږ ته حضور صلی الله علیه و آله خودلې دی هم هغه لوستل پکار دی، او بیا د مونځ مفصل طریقه کومه چه حضور صلی الله علیه و آله صحابه کرامو ته تعلیم فرمائیلې وه هغه ئې بیان کړه.

[٩٧٣] (١) حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ النَّظْرِ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، حَدَّثَنَا قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي غَلَابٍ يُحَدِّثُهُ، عَنْ حِطَّانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيِّ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، زَادَ "فَإِذَا قَرَأْتُمُ الْقُرْآنَ، وَقَالَ فِي الشَّهَادَةِ بَعْدَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ زَادَ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَقَوْلُهُ فَانصَبُوا لَيْسَ بِمَحْفُوظٍ لَمْ يَجِئْ بِهِ إِلَّا سَلِيمَانُ التَّيْمِيُّ فِي هَذَا الْحَدِيثِ.

ابو قتاده ته ابو غلاب بیان کړی دی، هغه ته حطان بن عبد الله الرقاشي بیان کړی دی، د دې حدیث هغه زیات کړي دي: کله چې هغه قراءت کوي نو چوپ شئ، او هغه وویل په تشهد کې وروسته د اشهد ان لا اله الا الله نه، هغه زیات کړو: (وحده لا شریک له) ویلي دي ابوداود: او قول د هغه (فانصبوا) دا محفوظ نه دی، په دې سره راتگ نه دی کړی مگر سليمان التيمي کړی په دې حدیث کې.

٥، حدثنا عاصم بن النظر.. الخ، قوله، زاد فاذا قراءنا فانصبوا: په تیر شوي حدیث کښې دقتاده نه روایت کونکې هشام وو او دلته د معتمر پلار سليمان تيمي دې د زاد ضمير هغه طرف ته راجع دي،

قوله، انصبوا ليس بمحفوظ و لم يجيئ بن الا سليمان التيمي.

(و اذا قرأ فانصبوا) په دې باندې تفصیلی کلام دفاتحه خلف الامام په بحث کښې تیر شوي دي

[٩٧٤] (٢) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، وَطَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُنَا الشَّهَادَةَ كَمَا يُعَلِّمُنَا الْقُرْآنَ، وَكَانَ يَقُولُ: "الشَّهَادَاتُ الْمُبَارَكَاتُ الصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ".

د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دی بېشکه هغه ویلي دي: وورسول الله صلی الله علیه و آله چې رابښودلو به یې مونږ ته تشهد لکه څرنګه چې به یې مونږ ته قرآن رابښودلو، او هغه به ویل: پېشکشیانې د برکت والا، عبادتونه بدنې مالي خاص الله لره دي، سلام دې وي په تا باندې ای نبی او رحمت د الله دې وي او برکتونه دې وي، سلام دې وي په مونږ او په نیکانو بندگانو د الله، زه گواهي کوم چې نشته لائق د عبادت مګر یو الله دی، او زه گواهي کوم چې محمد د الله رسول دی.

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٨٩٨٧) (صحيح)

(٢): صحيح مسلم للصلاة ١٦ (٤٠٣)، سنن الترمذي للصلاة ١٠٤ (٢٩٠)، سنن النسائي للتطبيق ١٠٣ (١١٧٥)، والسهو ٤٢ (١٢٧٩)، سنن ابن ماجه للإقامة ٢٤ (٩٠٠)، (تحفة الأشراف: ٥٧٥٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٩٢/١) (صحيح)

تشهد ابن عباس رضی اللہ عنہما

قوله، عن ابن عباس انه قال كان رسول الله ﷺ يعلمنا القرآن.. الخ : دا هم هغه دتشهد دابن عباس دي کوم چه شافعيه اختيار کړې دي، مونږ وايو چه په دي سره ابن عباس متفرد دي، بله داچه د دي په الفاظو کښې ټول رواه متفق هم دي، حضرات مالکيه وائي چه زمونږ تشهد راجح دي ځکه چه حضرت عمر رضی اللہ عنہ دي لره په منبر باندي تعليم فرمائيلي وو، حضرت شيخ محمد بن اوجز کښې ليکي چه د ابن مسعود د تشهد واله الفاظو لره حضرت ابوبکر صديق رضی اللہ عنہ په منبر باندي تعليم فرمائيلي وو، کما ورد في رواية الطحاوي.

[۹۷۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ سَفْيَانَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ مُوسَى أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سَعْدٍ بْنُ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ، حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ سَمُرَةَ، عَنْ أَبِيهِ سُلَيْمَانَ بْنِ سَمُرَةَ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ، أَمَّا بَعْدُ "أَمْرًا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَانَ فِي وَسْطِ الصَّلَاةِ أَوْ جِئَ الْإِقْضَاءُ فَمَا قَابَدُوا قَبْلَ التَّسْلِيمِ، فَقُولُوا: التَّحِيَّاتُ الطَّيِّبَاتُ وَالصَّلَوَاتُ وَالْمُلُكُ لِلَّهِ، ثُمَّ سَلِّمُوا عَلَى النَّبِيِّ، ثُمَّ سَلِّمُوا عَلَى قَارِبِكُمْ، وَعَلَى أَنْفُسِكُمْ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سُلَيْمَانُ بْنُ مُوسَى كُوفِي الْأَصْلُ كَانَ بِدِمَشْقَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: دَلَّتْ هَذِهِ الصَّحِيفَةُ عَلَى أَنَّ الْحَسَنَ سَمِعَ مِنْ سَمُرَةَ.

د سمره بن جندب نه روايت دي: اما بعد: مونږ ته امر کړي دي رسول الله ﷺ کله چې به د مانځه په مينځ کې وو او يا په وخت د ختميدو د مانځه کې، چې شروع کړي مخکې د تسليم نه او وايي: پېشکشياني مالي او بدني، او بادشاهي الله لره ده، بيا سلام واريوئ ښې طرف ته، بيا سلام وکړي په قاري باندي او په خپلو ځانونو باندي. ويلي دي ابوداود: سليمان بن موسى اصل کوفي دي او په دمشق کې وو. ويلي دي ابوداود: دي صحيفي دلالت وکړو په دي چې حسن د سمره نه اوريدلي دي.

قوله، عن سمره بن جندب اما بعد : دا مکتوب د سمره يا دا اووايه چه دصحيفه سمره دويم حديث دي او رومبي حديث په ابواب المساجد کښې باب اتخاذ المساجد في الدور کښې تير شوي دي اوس څلور نور پاتې دي،

د سماع الحسن عن سمره بحث

قوله، قال ابوداود و دلت هذه الصحيفة ان الحسن سمع من سمره : حضرت حسن بصری مشهور تابعي دي د تابعينو په طبقه وسطی کښې د هغوی شمير کيږي په دي کښې خو شک نشته دي چه د بعضي صحابه نه د دوي سماع ثابته ده او د بعضو نه د دوي سماع مختلف فيده ده، امام احمد او ابو حاتم رازي کوم چه د فن رجال لوڼي امامان دي هغوی فرمائي چه د حسن سماع د ابن عمر، انس، عبدالله بن مغفل، عمرو بن تغلب د دي څلورو صحابو نه ثابته ده او د دينه علاوه نور داسې دي د کومو په سماع کښې چه ډير اختلاف دي بعضي تسليموي او بعضي نه، هم داسې په کتابونو د صحاح کښې ډير روايات داسې دي کوم چه حسن د سمره بن جندب نه روايت کوي اوس نژدې په باب السکة عند الافتتاح کښې د حسن روايت د

١: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۶۱۷) (ضعيف)

سمره نه تیر شوې دې خو په دې کښې د محدثینو اختلاف دې چه د سمره نه د حسن سماع ثابت ده یا نه، علامه زیلعی په نصب الرایه کښې په دې باندې تفصیلی کلام کړې دې په دې کښې هغوی د علماؤ درې اقوال ذکر کړې دی، ۱، د یو جماعت رائي ده په کومو کښې چه امام دار قطنی او امام نسائی هم دې چه د حسن د سمره نه صرف حدیث العقیقه اوریدلې دې چنانچه د بخاری شریف په کتاب العقیقه کښې دی، ابن سیرین یو سری ته اووئیل چه د حسن بصری نه لار شه تپوس او کره چه هغوی حدیث العقیقه د چا نه اوریدلې دې، هغوی جواب ورکړو، سمعه من سمره، (۱)، ۲، یو جماعت وائی چه د حسن سماع د سمره نه مطلقا ثابت ده یعنی د حدیث العقیقه قید نشته دې بلکه بعضې نور حدیثونه ئې هم اوریدلې دی کوم چه دوی د هغه نه روایت کوی د دې قائل دی، علی بن مدینی، امام بخاری، ترمذی او حاکم صاحب مستدرک، امام ترمذی د حسن عن سمره ډیر زیات روایتونو باندې د صحت حکم لگولې دې، ۳، د ابن حبان او یحی بن معین رائي دا ده چه، لم یثبت مطلقا، د دې تمهید نه پس په دې پوهه شه چه مصنف چه کوم دا فرمائی چه صحیفه سمره په دې خبره دلالت کوی چه د حسن سماع د سمره نه ثابت ده.

د مصنف په کلام باندې یو اشکال

حافظ ابن حجر په تهذیب کښې فرمائی چه دا خبره زمونږ په پوهه کښې نه راځی چه څنگه دلالت کوی؟ بظاهر د حافظ اشکال صحیح دې ځکه چه دا خبره وړاندې تیره شوې ده چه د صحیفه سمره ټول روایتونه په یو سند سره مروی دی او هغه هم هغه سند دې کوم چه پورته ذکر شوې دې او په دې کښې حسن نه دې ذکر، باقی، د حافظ اشکال به هغه وخت زیات قوی وو که مصنف دا فرمائیلې وې چه دا حدیث په دې خبره باندې دلالت کوی حالانکه داسې ئې نه دی وئیلې، اوس کیدې شی چه د دې صحیفې نه ضمنا د دې دیو عبارت یا روایت نه دا ثابت وی مگر دا که حافظ د دې پوره صحیفې مطالعه کړې وی نو بیا بله خبره ده، او صاحب منهل دا توجیه کړې ده چه د دې صحیفې په سندونو کښې سلیمان روایت کوی د سمره نه او سلیمان او حسن بصری دواړه د یوې طبقې دی لهذا کله چه په دوی کښې د یو سماع ثابت شوه نو ظاهره ده چه د بل سماع به هم ثابت وی د اتحاد د طبقې د وجه نه. حضرت شیخ د بذل په حاشیه کښې لیکي چه مولى عبد الجبار اهل حدیث د چا چه بنده سره خط او کتابت دې هغوی ما ته اولیکل چه شیخ حسین عرب یعنی بهوپالی په خپل کتاب قرۃ العین کښې لیکلې دی چه هغوی د سنن په بعضو قلمی نسخو کښې یو سند لیدلې دې په کوم کښې چه داسې دی، حدثنا الحسن قال سمعت سمره.. الخ، پس که دا نسخه ثابت او صحیح وی نو بیا د مصنف دا خبره هم صحیح ده. والله تعالى اعلم بالصواب.

باب الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ التَّشْهِيدِ

باب دی په بیان د درود کښې په نبی صلی الله علیه وسلم وروسته د تشهد نه

مباحث اربعه متعلقه بدروود شریف

دې ځانې کښې یو څو بحثونه دي. ۱، په مانځه کښې د درود شریف لوستلو حکم او په دې کښې مذاهب ائمه، ۲، د صلوٰة معنی او د دې تفسیر، ۳، د آل محمد مصداق، ۴، په صلوٰة ابراهیمی کښې په تشبیه باندې کلام.

بحث اول: (په مونځ کښې د درود شریف وئیلو حکم)

د شافعيه او حنابله په نیز د تشهد اخیر نه پس درود شریف لوستل فرض دي د شافعيه په نیز صرف اللهم صل علی محمد، او د حنابله او د بعضې شافعيه په نیز دلته د صلوٰة علی آل حکم هم دا دي لهذا د دوی په نیز اللهم صل علی محمد و علی آل محمد لوستل فرض دي. (۱) دا فرضیت د درود د دوی په نیز باندې قعده اخیره کښې دي او قعده اولی کښې د ائمه ثلاثه په نیز درود نشته دي او د امام شافعی قول قدیم هم دا دي البته د دوی په قول جدید کښې قعده اولی کښې هم صلوٰة علی النبی مستحب دي لکه څنگه چې علامه سخاوی په القول البديع کښې لیکلي دي د شافعيه استدلال په فرضیت د درود کښې آیت کریمه، یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه و سلموا تسلیما، سره دي ځکه چې امر مطلق دوجوب دپاره وي، حنفیه وائی چې امر د تکرار تقاضا نه کوي لهذا درود صرف یو ځل لوستل فرض دي لکه چې حج په ټول عمر کښې صرف یو ځل فرض دي او آیت کریمه کښې د حالت صلوٰة تعین نشته، قاله الکرخي، او د امام طحاوی رائي دا ده چې کله د حضور ﷺ نوم مبارک واورې نو درود شریف لوستل واجب دي.

[۹۷۶] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: قُلْنَا: أَوْ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَمَرْتَنَا أَنْ نُصَلِّيَ عَلَيْكَ، وَأَنْ نُسَلِّمَ عَلَيْكَ، فَأَمَّا السَّلَامُ فَقَدْ عَرَفْنَا، فَكَيْفَ نُصَلِّيُ عَلَيْكَ؟ قَالَ: "قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ".

د کعب بن عجره نه روایت دی هغه ویلي دي، مونږ وویل - او یا هغوی وویل - ای د الله رسوله! تا مونږ ته امر کړی دی چې درود ووايو په تا، او سلام ووايو په تا، سلام خو مونږ وپېژندلو، درود به په تا څنگه وایو؟ هغه وفرمایل: ووايي: ای الله ته رحمت وکړي په محمد او په آل د محمد، لکه څنگه چې تا رحمت کړی دی په ابراهیم، او برکت راولېږي په

(۱) او اکمل درود دا دي، اللهم صلي علي سيدنا محمد وعلي آل سيدنا محمد كما صليت علي سيدنا ابراهيم وعلي آل سيدنا ابراهيم وبارك علي سيدنا محمد وعلي آل سيدنا محمد كما باركت علي سيدنا ابراهيم وعلي آل سيدنا ابراهيم في العالمين انك حميد مجيد

۲: صحيح البخاري/أحاديث الأنبياء ۱۰ (۳۳۷۰)، وتفسير الأحزاب ۱۰ (۷۹۹۷)، والدعوات ۳۲ (۱۳۵۷)، صحيح مسلم/الصلاة ۱۷ (۴۰۶)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۳۴ (۴۸۳)، سنن النسائي/السهو ۵۱ (۱۲۸۸)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۲۵ (۹۰۴)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۱۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۴، ۲۴۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۸۵ (۱۳۸۱) (صحيح)

محمد او په آل د محمد لکه څرنګه چې تا برکت را لېږلی دی په ابراهیم، بېشکه ته ستایلی شوی یې او لوی یې.

قوله، ام السلام فقد عرفناه فكيف نصلی عليك : دوی د سلام لوستلو طریقه خو دا ښودلې ده یعنې په التحیات کښې چه کومه راځی السلام عليك ايها النبي ورحمة الله و برکاته.

بحث ثانی : (د آل محمد ﷺ مصداق)

قوله، قولوا اللهم صلى على محمد و آل محمد : د آل په مصداق کښې څو اقوال دي (۱)، په چا باندې چه د زکوة مال حرام دي لکه بنو هاشم او د شافعيه په نیز په حرمت د زکوة کښې بنو هاشم سره بنو المطلب هم دي. ۲، هر مؤمن متقی. ۳، ټول امت اجابت. ۴، ازواج مطهرات و اولاد او د دوی نه علاوه د حضور ﷺ هغه ټول خاندان واله په کومو باندې چه صدقه حرامه ده. ۵، اولاد د فاطمې او دهغوی نسل. ۶، د حضور ﷺ ازواج او ذريت او د آل ابراهیم نه مراد حضرت اسماعیل او اسحاق علیهم السلام او د هغوی اولاد دي.

بحث ثالث : (د صلوٰة معنی او تفسیر)

د صلوٰة معنی او تفسیر کښې څو اقوال دي. ۱، ثناء الله تعالى عليه عند ملائکته، د ملائکو د وړاندې د الله تعالى د حضور ﷺ تعریف او توصیف کول، ۲، د الله تعالى رحمت په رسول الله باندې، ۳، صلوٰة په معنی د تعظیم یعنې د الله تعالى شانه د طرف نه د حضور ﷺ اعزاز او اکرام په دنیا او آخرت کښې، په دنیا کښې د حضور ﷺ نوم روښانه کول او د دوی دراوړلې شوې دین او شریعت بقاء او ترقی سره په آخرت کښې تکثیر د ثواب او د تشفیع امت په ذریعه.

بحث رابع : (په صلوٰة ابراهیمی کښې تشبیه باندې کلام)

تشبیه باندې اشکال یعنې په هغه درود کښې کوم ته چه درود ابراهیمی وائی صلوٰة محمدی لره صلوٰة ابراهیمی سره تشبیه ورکړې شوې ده چه ای الله څنګه صلوٰة چه ته په ابراهیم ﷺ باندې لیرې هم داسې زمونږ په پیغمبر محمد ﷺ باندې هم رااو لیرې، حال دا دي چه مشبه به اقوی وی د مشبه نه، نو آیا صلوٰة ابراهیمی زیات اقوی او اعلی دي د صلوٰة محمدی نه؟

د دي اشکال حافظ ابن حجر لس توجیهات ذکر کړي دي من جمله د دېنه یو دا ده، دلته تشبیه په نفس صلوٰة او اصل صلوٰة کښې ده د قدر او مرتبې په اعتبار سره نه ده لکه څنګه چه په دي آیت کریمه کښې دي، انا اوحينا اليك كما اوحينا الى نوح، كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم، لهذا کیدی شي چه صلوٰة محمدی افضل او اقوی وی د صلوٰة ابراهیمی نه، ۲، د کما صلیت تعلق د آل محمد سره دي علی محمد سره نه دي، یعنې مشبه صرف د صلوٰة آل محمد سره دي، ۳، د مجموع تشبیه د مجموع سره ده لهذا مشبه به صلوٰة

۱، امام نووی په دي کښې مختصراً درې قوله لیکلي دي. ۱، جميع الامة دي لره هغوی د محققینو قول ګرځولي دي. ۲، بنو هاشم و بنو المطلب، ۳، د حضور ﷺ اهل بیت او ذريت. ۱۲ منه،

ابراهيم و آل ابراهيم دې او آل ابراهيم کښې په خپله حضور ﷺ هم داخل دې ځکه چه حضور ﷺ د ابراهيم عليه السلام د خوښې د اسماعيل عليه السلام د اولاد نه دې لهذا د مشبه به په جانب کښې په خپله حضور ﷺ هم شامل دې، ۲، د مشبه به د مشبه نه اقوی او افضل کيدل ضروری نه دی کله د دې برعکس هم وی، او البته د مشبه به اشهر او اعرف کيدل ضروری دی، کما فی قوله تعالى، الله نور السموات والارض مثل نوره کمشکوة فيها مصباح، او گوري په دې آيت کښې نور خدا مشبه او نور د مصباح مشبه به دې، اوس ظاهره ده چه د ډيوې رنډا د الله د نور د وړاندې څه څيز دې يقينا کمزوري ده خو د حسی او مشاهد کيدو د وجه نه ډیر واضح او ښکاره څيز دې، دغه شان حضور ﷺ د ابراهيم عليه السلام نه اگر که اعلى او افضل دې خو په وصف د شهرت کښې ابراهيم عليه السلام د حضور ﷺ نه من وجه وړاندې دې چنانچه د ابراهيم عليه السلام تعظيم په ټولو ملتونو او طوائف کښې معروف او مسلم وو يهود او نصاری تر دې چه مشرکين ټول د دوی د تعظيم قائل وو (۱) نو ځکه دلته صلوٰه محمدی لره په صلوٰه ابراهيمی سره تشبيه ورکړې شوه.

(د ابراهيم په تخصیص باندې سوال)

په دې ځانې کښې یو سوال بل کیږي کوم چه علامه سخاوی هم په القول البدیع کښې ذکر کړې دې، هغه دا چه په دې درود کښې د ابراهيم عليه السلام تخصیص ولې کړې شوې دې انبیاء خو نور هم دی،

(جواب اول): د دې جواب یو خو دا کیدې شی چه ابراهيم عليه السلام د زمونږ د حضور ﷺ نه پس د ټولو انبیاء نه افضل دې،

(جواب دوم): او یو جواب دا دې چه په شب معراج کښې د حضور ﷺ د گټرو انبیاء سره ملاقات شوې وو په هغوی کښې صرف ابراهيم عليه السلام دا وو چا چه د ملاقات په وخت د حضور ﷺ په واسطې سره د دوی امت ته سلام و نیلې وو چه خپل امت ته زما سلام وایه او دا ورته اوښایه چه جنت یو هوار میدا دې او د دې ونې سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر دی. (ترمذی ص، ۱۷۴، ج ۲)

[۹۷۷] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: "صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ".

مونږ ته بیان کړی دی شعبه د دې حدیث، هغه وویل: رحمت راولېږي په محمد او په آل د محمد لکه څنگه چې تا رحمت لېږلی دی په ابراهيم.

[۹۷۸] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا ابْنُ بِشْرِ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ الْحَكَمِ، بِإِسْنَادٍ بِهِ، قَالَ: "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ".

(۱) اگر که د دی دا منل او د تعظيم قائل کيدل عند الله معتبر نه دی، قال تعالى ما کان ابراهيم يهوديا ولا نصرانيا ولكن کان حنيفا مسلما وما کان من المشرکين، ۱۲ منه
(۲) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۳) (صحیح)
(۳) انظر حديث رقم: ۹۷۶، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۳) (صحیح)

آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ الزُّبَيْرُ بْنُ عَدِيٍّ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، كَمَا رَوَاهُ مُسْعَرٌ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: "كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ، وَبَارَكَ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَسَاقِ مِثْلَهُ".

حکم نه روایت کوي په خپل اسناد سره د دې حدیث، هغه ویلي دي: ای الله ته رحمت وکړي په محمد او په آل د محمد، لکه څنګه چې تا رحمت رالېږلي دی په ابراهیم بېشکه ته ستایلی شوی یې او لوی یې، ای الله برکت راولېږي په محمد او په آل د محمد لکه څنګه چې تا برکت رالېږلي دی په ابراهیم باندې، بېشکه ته ستایلی شوی یې او لوی یې. ویلي دي ابو داود: د دې روایت زبیر بن عدي کړی دی د ابن ابی لیلی نه لکه څنګه چې روایت کړی دی مسعر مګر هغه داسې ویلي دي: (کما صليت على آل ابراهيم انک حميد مجيد، و بارک علی محمد) او بیان یې کړو د هغې پشان.

[۹۷۹] (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، مَرْوَحَدَّثَنَا ابْنُ السَّرَرِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرْقِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو حَمِيدٍ السَّاعِدِيُّ، أَنَّهُمْ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ نُصَلِّيُ عَلَيْكَ؟ قَالَ: "قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارَكَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ".

ابو حميد الساعدي ویلي دي، بېشکه هغوی وویل: ای د الله رسوله، مونږ څنګه درود ووايو په تا؟ هغه وفرمايل: تاسو وايي: ای الله رحمت راولېږي په محمد او په بیبيانو د هغه او په اولاده د هغه، لکه څنګه چې تا رحمت لېږلي دی په ابراهیم علیه السلام، او برکت راولېږي په محمد او په بیبيانو او اولاده د هغه لکه څنګه چې تا برکت لېږلي دی په آل د ابراهیم بېشکه ته ستایلی شوی یې او لوی یې.

[۹۸۰] (٢) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَعِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُجَوِرِ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ هُوَ الَّذِي أَرَى النَّدَاءَ بِالصَّلَاةِ، أَخْبَرَهُ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: أَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَجْلِسٍ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ، فَقَالَ لَهُ بَشِيرُ بْنُ سَعْدٍ: أَمَرَنَا اللَّهُ أَنْ نُصَلِّيَ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَكَيْفَ نُصَلِّيُ عَلَيْكَ؟ فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَمْتَنَيْنَا أَنَّهُ لَمْ يَسْأَلْهُ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قُولُوا"، فَقَدْ كَرَّمَنِي حَدِيثُ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ زَادَ فِي آخِرِهِ "فِي الْعَالَمِينَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ".

د ابو مسعود الانصاري نه روایت دی، بېشکه هغه ویلي دي: راغی مونږ ته رسول الله ﷺ په مجلس د سعد بن عباده کې، هغه ته بشر بن سعد وویل: مونږ ته الله امر کړی دی چې په تا باندې سلام ووايو ای د الله رسوله! نو درود څرنگه ووايو په تا؟ رسول الله ﷺ چوپ شو تردې چې مونږ تمنی وکړه چې هغه ترېنه تپوس نه وی کړی، بیا وویل رسول الله ﷺ تاسو وايي: ذکر یې کړه معنی د حدیث د کعب بن عجرة، زیات یې کړو په اخیر د هغې کې: (في

١: صحيح البخاري/أحاديث الأنبياء ١٠ (٣٣٦٩)، والدعوات ٣٣ (٦٣٦٠)، صحيح مسلم/الصلاة ١٧ (٤٠٧)، سنن النسائي/السهو ٥٥ (١٢٩٥)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٢٥ (٩٠٥)، تحفة الأشراف: ١١٨٩٧، وقد أخرجه: موطا امام مالك/لمصر الصلاة ٢٢ (٦٦)، مسند احمد (٤٢٤/٥) (صحيح)

٢: صحيح مسلم/الصلاة ١٧ (٤٠٥)، سنن الترمذي/تفسير الأحراب (٣٢٢٠)، سنن النسائي/السهو ٤٩ (١٢٨٦)، تحفة الأشراف: ١٠٠٠٧، وقد أخرجه: موطا امام مالك/لمصر الصلاة ٢٢ (٦٧)، مسند احمد (١١٨/٤، ١١٩، ٢٧٤/٥)، سنن الدرر في الصلاة ٨٥ (١٣٨٢) (صحيح)

العالمین انک حمید مجید.

[۹۸۱] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ عَقْبَةَ بْنِ عَمْرٍو، بِهَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: "قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأَمِينِ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ".

د عقيبۀ بن عامر نه روايت دی، د دې خبر، هغه ويلي دي چې تاسو وايي: ای الله ته رحمت وکړي په محمد نبي امي باندې، او په آل د محمد ﷺ باندې.

[۹۸۲] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَبَّارُ بْنُ يَسَّارٍ الْكِلَابِيُّ، حَدَّثَنِي أَبُو مَعْطَرٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ طَلْحَةَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كُرَيْزٍ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الْهَاشِمِيُّ، عَنْ الْمُجِيرِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكْتَالَ بِالْمَكِّيَّاتِ الْأَوْفَى، إِذَا صَلَّيَ عَلَيْنَا أَهْلَ الْبَيْتِ، فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَأَزْوَاجِهِ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ، وَذُرِّيَّتِهِ، وَأَهْلِ بَيْتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ".

د ابو هريره رضی الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي: چالره چې دا خبره خوشحالي چې پیمانۀ کړي په پوره پیمانې سره، کله چې درود وايي په مونږ اهل بیتو باندې، نو وايي دي: ای الله ته رحمت وکړي په محمد او په بیبيانو د هغه چې ميندې د مؤمنانو دې، او په اولاده د هغه او په اهل بیتو د هغه، لکه څنگه چې تا رحمت کړی دی په ابراهيم عليه السلام، بېشکه ته ستايلى شوی يي او لوی يي.

قوله، مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكْتَالَ بِالْمَكِّيَّاتِ الْأَوْفَى.. الخ، يعنى کوم سړې چې دا غواړي چې هغه د خپل درود ثواب پوره يا په لوڼې پیمانې سره ناپ کړی نو هغه لره پکار دی چې په دې الفاظو سره درود اولولى، اللهم صل على محمد النبی و ازواجه امهات المؤمنین و ذريته و اهل بيته کما صليت على آل ابراهيم انک حمید مجید.

بَابُ مَا يَقُولُ بَعْدَ التَّشْهِدِ

باب دی په بیان د هغې حکې چې د تشهد نه وروسته يي وايي

د تشهد نه پس چې کوم خيز لوستلې شی هغه خو درود شريف دې د کوم ذکر چې وړاندې باب کښي تير شو لهذا دا به اووښلې شی چې مراد دا دې، بعد التشهد والصلوة على النبي.

[۹۸۳] (۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، حَدَّثَنِي حَسَّانُ بْنُ عَطِيَّةَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَائِشَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا قَرَأَ أَحَدُكُمْ مِنَ التَّشْهِدِ الْآخِرِ فَلْيَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْ أَرْبَعٍ: مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ، وَمِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَمِنْ شَرِّ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ".

ابو هريره رضی الله عنه به ويل چې رسول الله ﷺ ويلي دي: کله چې يو سړی فارغه شي د وروستنې

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۰۰۷) (حسن)

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۶۵) (ضعيف)

(۳): صحيح مسلم للمساجد ۲۵ (۵۸۸)، سنن النسائي/السهو ۶۴ (۱۳۱۱)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۲۶ (۹۰۹)، تحفة الأشراف: ۱۴۵۸۷، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الجنائز ۸۷ (۱۳۷۷)، مسند احمد (۲/۲۳۷)، سنن الدارمي/الصلاة ۸۶ (۱۳۸۳) (صحيح)

تشهد نه نو پناهی د غواری په الله باندې د خورو نه: د عذاب د جهنم نه، او د عذاب د قبر نه، او د فتني د ژوند او مرگ نه، او د شر د مسیح الدجال نه.

قوله، اذا فرغ احدكم من التشهد الآخر فليتعوذ بالله من اربع، الخ، په بعضې روایاتو کښې دا دعا داسې راغلې ده، اللهم اني اعوذبك من عذاب القبر و اعوذبك من عذاب فتنة المسيح الدجال و اعوذبك من فتنة المحيا و الممات، دې سره نزدې الفاظ په راتلونکې حديث کښې راروان دي. بعضې علماء لکه طاؤس په اخري تشهد کښې د دې دعاء د وجوب قائل دي او جمهور صرف د استحباب، دغه شان د جمهورو په نيز دا دعاء به په اخري تشهد کښې لوستلې شي لکه څنگه چه په حديث کښې تصريح ده، او ابن حزم ظاهري په اول تشهد کښې هم د دې دعاء د وجوب قائل دي.

[۹۸۴] (۱) حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةٍ، أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ يُوسُفَ الْبَغْدَادِيُّ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ بَعْدَ التَّشَهُّدِ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدَّجَالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ".

د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دی، هغه روایت کوي د رسول الله ﷺ نه بېشکه هغه وو چې ویل به یې وروسته د تشهد نه: ای الله زه پناه غواړم په تا باندې د عذاب د جهنم نه، او پناه غواړم په تا باندې د عذاب د قبر نه، او پناه غواړم په تا باندې د فتني د دجال نه، او پناه غواړم په تا باندې د فتني د ژوند او مرگ نه.

[۹۸۵] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ الْمَعْلَمِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ مَعْظَلَةَ بْنِ عَلِيٍّ، أَنَّ مَحْجَنَ بْنَ الْأَدْرِعِ حَدَّثَهُ، قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا هُوَ بِرَجُلٍ قَدْ قَضَى صَلَاتَهُ وَهُوَ يَتَشَهُّدُ، وَهُوَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ يَا اللَّهُ الْأَحَدَ الْعَمَدَ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ، أَنْ تُغْفِرَ لِي ذُنُوبِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ، قَالَ: فَقَالَ: "قَدْ غُفِرَ لَهُ، قَدْ غُفِرَ لَهُ" ثَلَاثًا.

محجن بن الادرع حديث بيان کړی دی هغه ویلي دي: داخل شو رسول الله ﷺ مسجد ته، هغه داسې سړی ولیدو چې خپل مونځ یې پوره کړی وو، او هغه تشهد ویلو او هغه ویل: ای الله زه سوال کوم د تانه، ای الله احد او بینیازه ذاته، هغه چې څوک ترې پیدا نه دي او نه هغه د چانه پیدا دی، او نشته د هغه مثال هېڅوک، دا چې وبخښي ماته گناهونه زما بېشکه ته بښونکي او مهربان یې. هغه وایي: چې هغه وفرمایل: بېشکه بخښنه به وشي هغه ته، بېشکه بخښنه به وشي هغه ته. درې ځل.

فانده: امام نسائي د تشهد نه پس په دعاگانو کښې هغه مشهوره دعاء هم ذکر کړې ده کومه چه ټول لولی، یعنی اللهم انی ظلمت نفسي، الخ، دا دعاء د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه مروی ده هغوی یو ځل حضور ﷺ ته عرض کړې وو چه ما ته په مانځه کښې دیو دعاء

۱: صحیح مسلم للمساجد ۲۵ (۵۸۸)، سنن الترمذي للدعوات ۷۷ (۳۴۹۴)، سنن النسائي للجائز ۱۱۵ (۲۰۶۵)، سنن ابن ماجه للدعاء ۳ (۳۸۴۰)، (تحفة الأشراف: ۵۷۲۱)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للقرآن ۸ (۳۳)، مسند احمد (۲۴۲/۱)، ۲۵۸، ۲۹۸، ۳۱۱، ویاتی برقم (۱۵۴۲) (حسن صحیح)

۲: سنن النسائي للسهو ۵۸ (۱۳۰۲)، (تحفة الأشراف: ۱۱۲۱۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۳۸/۴) (صحیح)

دلوستلو تعلیم او فرمائي په دې باندې حضور ﷺ هغوی ته او فرمائیل چه دا دعاء لولئ، دا دعاء په اصل کښې ډیر اهمه ده علامه سندی د نسائی په حاشیه کښې د دې دعا تشریح کوی او لیکي چه د دینه معلومیږي چه هر انسان اگر که هغه مرتبې د صدیقینو ته ولې نه نوې رسیدلې کثیر التقصیر ډیر کمې کونکې دې، وجه د دې دا ده چه په انسان باندې د الله تعالی نعمتونه بیشمیره او بې حده او بې حساب دی په کومو کښې چه د ټولو نه کم د شکر ادا کولو هم طاقت نشته دې بلکه حقیقت خو دا دې چه د بنده د الله تعالی په نعمتونو کښې د کوم نعمت شکر ادا کول دا په خپله یو مستقل نعمت دې کوم چه موجب د شکر دې گویا زمونږ شکر په خپل محتاج د شکر دې، لهذا که مونږ د دې شکر په توفیق باندې شکر او کړو نو دا شکر الشکر به هم یو نعمت وی لهذا د دې شکر به هم واجب وی، (۱) و هکذا الی غیر النهایه، لهذا ثابت شوه چه بنده د یو نعمت شکر هم نه شی ادا کولې نو د ټولو نعمتونو شکر به څه ادا کړی اودا سراسر تقصیر او ظلم دې نو ځکه ئې او وئیل ظلمت نفسی ظلما کثیرا.

باب اخفاء التشهد

باب دی په بیان د پتوالي د تشهد کې

هم دغه شان ترجمه الباب په ترمذی کښې هم دې، باب ما جاء انه يخفى التشهد، دا مسئله اجماعی ده د ټولو په دې باندې اتفاق دې چه تشهد به په پټه باندې لوستلې شی.

[۹۸۶] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "مِنَ السُّنَّةِ أَنْ يُخْفَى التَّشَهُدُ".

د عبد الله نه روایت دی هغه ویلي دي: د سنت نه دا خبره ده چې سړی پټ ووايي تشهد. قوله، من السنة ان يخفى التشهد، د صحابی قول من السنة کذا د حدیث مرفوع په حکم کښې دې، صرح به الاصوليون.

باب الإشارة في التشهد

باب دی په بیان د اشاره کې په تشهد کې

په تشهد کښې د اشارې روایات

په تشهد کښې اشاره بالمسبحه د صحیح مسلم او د سنن د روایاتو نه ثابت شوه، په بخاری شریف کښې ما داسې حدیث اونه موندلو او نه د چا په کلام کښې مې د دې حواله اوموندله، خو امام نووی په شرح د مسلم کښې په دې باندې څه مستقلة ترجمه نه ده قائمه کړې بلکه هغوی د اشاره فی التشهد حدیث لره په باب صفة الجلوس فی الصلوة په ذیل کښې ذکر کړې دې، هم دغه شان جمهور علماء سلفا و خلفا او مذاهب اربعة د دې په استحباب باندې متفق دی خو حنفیانو کښې بعضې متاخرینو دې لره مکروه گنرلې ده، په تنویر

۱، یعنی شکر الشکر به هم یو نعمت شی لهذا شکر د شکر الشکر به هم واجب وی، هکذا الی غیر النهایه، لهذا ثابت شوه چه بنده صرف د یو نعمت شکر هم نه شی ادا کولې نو بیا د باقی نعمتونو نوبت څنگه راتلې شی، والله الموفق ولا حول ولا قوة الا بالله.

۲، سنن الترمذی للصلوة ۱۰۴ (۲۹۱)، (تحفة الأشراف: ۹۱۷۲) (صحیح)

الابصار (د درمختار متن کښې دی، ولا یشیر بسبابة عند الشهادة و علیه الفتوى) صاحب درمختار د ځنې نورو کتابونو حواله هم ورکړې ده په کومو کښې چه اشاره بالسبابة مکروه لیکلې ده، خو هغه په خپله فرمائی چه دا روایت معتمدنه دې صحیح هم دا ده چه اشاره کول پکار دی لکه څنگه چه حضور ﷺ د فعل نه ثابت ده.

د ملا علی قاری تالیف

او ملا علی قاری د دې اشارې په ثبوت کښې یوه مستقلة رساله لیکلې ده، تزیین العبارة فی تحقیق الاشارة، په اصل کښې دا رساله د خلاصه کیدانی (د کتاب نوم) په رد کښې لیکلې شوې ده ځکه چه کیدانی په خپله رساله کښې اشاره بالسبابة حرام گرځولې ده چه دهغی ملا علی قاری په خپل دې تصنیف کښې په سخته سره تردید فرمائیلې دې، هغه لیکي چه بعضي د ماوراء النهر اوسیدونکي او اهل خراسان او عراق او روم او بلا دهند چا چه دا سنت ترک کړې دې هغه قابل اعتبار نه دي ځکه چه دا د تحقیق نه هم خلاف ده او د خپل مسلک بلکه د ائمه اربعه د مسلک نه هم خلاف ده، حضرت شیخ د بذل په حاشیه کښې لیکلې دی چه حضرت مجدد الف ثانی هم په خپل مکتوباتو کښې د اشاره بالمسبحه انکار فرمائیلې دې او د حضرت مجدد صاحب د طرف نه مرزا مظهر جان جانان په خپلو مکاتیب، ص، ۴۰، کښې دا عذر وړاندې کړې دې چه د مجدد صاحب په زمانه کښې په هندوستان کښې د احادیثو کتابونه مشتهر شوي نه وو.

د دېنه پس دا ازده کړئ چه دا اشاره بالمسبحه په کیفیت کښې د ائمه څه اختلاف دی هغه هم واورئ.

د اشارې سره متعلق مباحث اربعه

بحث اول: (د اشارې کیفیت)

د جمهور علماؤ په نیز دا اشاره به قبض اصابع سره وی او د مالکیه مذهب تصریح په الشرح الکبیر کښې موجود ده، خو حضرت شیخ په اوجز کښې لیکلې دی چه ما په مدینه منوره کښې اهل مدینه لره په بسط اصابع سره اشاره کونکې لیدلې دی او خطابي هم دا عمل د اهل مدینه لیکلې دې.

بیا حنفیه او حنابله په صورت د اشارې کښې د تحلیق قائل دی یعنی خنصر او بنصر به راماته کړی او ابهام او وسطی سره به حلقه جوړه کړې شی بیا به مسبحه سره اشاره او کړې شی، او د شافعيه په نیز په دوو صورتونو کښې دې یو صورت اختیار کړی، عقد درې پنځوس، ۵۳، یا عقد دریوشت، ۲۳، د رومبی شکل دا دې چه د ابهام راس د مسبحه اصل سره اوساتی او د عقد د دریوشتو شکل دا دې چه راس ابهام لره د وسطی په بیخ کښې اوساتی، او د مالکیه په نیز (کما فی الشرح الکبیر) ص، ۲۵۰، ج، ۱. د اشارې په وخت د اصابعو عقد هغه هیئت مستحب دې کوم چه تقریبا د یو کم دریشو عقد وی په دې شان چه په شروع کښې درېوآره گوتې راماتې کړی (د ابهامې د غوښې سره نې یوځانې کړی، او مسبحه دې خوره کړی او ابهامه دې په شاد وسطی باندې کیږدی.

بحث ثانی : (کوته به کله اوچتولې شی)

د اشارې په وخت کښې د حنفيه په نیز د نفی په وخت کښې به گوته پورته کړی یعنی لا اله باندې او عند الاثبات یعنی الا الله باندې دې دا کیږدی، (۱) او د شافعيه په نیز باندې الا الله په وخت کښې دې اشاره او کړی او بیا آخره پورې دې مسبحه گوته اوچته اوساتی دا حضرات د ادا امت رفع قائل دی.

حنابله وائی یشیر کله مر علی لفظ الجلاله، یعنی کله چه هم په تشهد کښې لفظ د الله راشی نو په هغی باندې دې اشاره او کړی، او د مالکیه مسلک دا دې چه اشاره بالمسبحه د تشهد د شروع نه تر آخره تشهد پورې او د دېنه پس هم تر سلام پورې دې او کړی.

بحث ثالث : (د اشارې په وخت حرکت ورکول)

مالکیه د اشارې په وخت دمسبحه گوته یمینا او شمالا د تحریک (خوزؤل) قائل دی ائمه ثلاثه د دې تحریک قائل نه دی د دې ذکر په راتلونکې حدیث الباب کښې هم راروان دې.

بحث رابع : (ایا باقی گوته د اول نه بندول پکار دی؟)

د حنفيه په نیز قبض اصابع به د اشاره په وخت کښې وی په شروع کښې به گوته مبسوط وی او د ائمه ثلاثه په نیز باندې خه وخت چه د تشهد دپاره کینی د هغه وخت نه به گوته راماتی کړی.

(خبردارې) د اشارې په وخت مسبحه دی بیخی نیغه او د آسمان طرف ته نه کړی بلکه دا دې د قبلي طرف ته مائله کړی لکه څنگه چه وړاندې په حدیث کښې راروان دی، قدحناها شیئا.

[۹۸۷] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُعَاوِيِّ، قَالَ: رَأَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ وَأَنَا أَعْبَثُ بِالْحَصَى فِي الصَّلَاةِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ نَهَانِي، وَقَالَ: اصْنَعُوا كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ، فَقُلْتُ: وَكَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ؟ قَالَ: "كَانَ إِذَا جَلَسَ فِي الصَّلَاةِ وَضَعَ كَفَّهُ الْيُمْنَى عَلَى فَخْذِهِ الْيُمْنَى، وَقَبَضَ أَصَابِعَهُ كُلَّهَا، وَأَشَارَ بِأَصْبَعِهِ الَّتِي تَلِي الْإِبْهَامَ وَوَضَعَ كَفَّهُ الْيُسْرَى عَلَى فَخْذِهِ الْيُسْرَى".

د علي بن عبد الرحمن المعاوي نه روایت دی هغه ویلي دي، زه ولیدم عبد الله بن عمر او لوبي مې کولې په گېتکو په مانځه کې، هرکله چې فارغ شو نو زه یې منع کړم، او ویی ویل: داسې کوه لکه څنگه چې به رسول الله ﷺ کولو، ما وویل رسول الله ﷺ به څنگه

(۱) د احنافو په نیز خو مشهور هم دا ده خو په دې کښې د حضرت گنگوهی رانی دا نه ده، هغه فرمائی دا اشاره تر سلام پورې باقی پاتې کیدل پکار دی د حدیث نه هم دا ثابت ده (کلافی تذکره الرشید، ص، ۱۱۳، والکوکب، ۳۰۸، ج ۲. خود کوکب د حاشی نه معلومېږی حضرت شیخ په دې باندې منشر نه دې په امداد الفتاوی، ص. ۲۰۷، ج. ۱، کښې هم په دې باندې تفصیلی کلام دې د دې حاصل هم دا دې چه عند الاثبات اشاره دې ختم کړې شی، ما بعضی اساتذہ لیدلې دی چه هغوی به مسبحه لره عند الاثبات بیخی خو نه کیخوده خو لره غوندي به نې رابښکته کوله د دېنه پس ما ته په فتاوی محمودیه کښې هم دا خبره ملاؤ شوه. والله تعالی اعلم.

(۲) صحیح مسلم للمساجد ۲۱ (۵۸۰)، سنن النسائي للتطبيق ۹۸ (۱۱۶۱)، والسهو ۲۲ (۱۲۶۷) ۳۳ (۱۲۶۸)، (تحفة الأشراف: ۷۳۵۱)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للصلاة ۱۱ (۴۸)، سنن الدارمي للصلاة ۸۲ (۱۳۷۸) (صحیح)

کول؟ هغه وويل: وو چې کله به کېناستلو په مانځه کې نو کېخودلو به يې خپل ښې ورغوی په په خپل ښې ورون، او راتولي به يې کړې خپلې تولې گوتې، او اشاره به يې کوله په خپلې هغې گوتې چې کومه به ابهامي ته نژدې وه، او کېخودلو به يې خپل چپ ورغوی په خپل چپ ورون باندې.

[۹۸۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَزَّازُ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدُ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ حَكِيمٍ، حَدَّثَنَا عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزَّبْرِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَعَدَ فِي الصَّلَاةِ جَعَلَ قَدَمَهُ الْيُسْرَى تَحْتَ فَخْذِهِ الْيُمْنَى وَسَاقِهِ، وَفَرَسَ قَدَمَهُ الْيُمْنَى وَوَضَعَ يَدَهُ الْيُسْرَى عَلَى رُكْبَتِهِ الْيُسْرَى، وَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى فَخْذِهِ الْيُمْنَى وَأَشَارَ بِأَصْبُعِهِ". وَأَرَأَا عِبْدَ الْوَاحِدِ وَأَشَارَ بِالسَّبَابَةِ.

عبد الله بن زبير د خپل پلار نه روايت کوي هغه ويلي دي: وو رسول الله ﷺ چې کله به يې قعه کوله په مانځه کې وبه يې گرځوه خپل چپ قدم د ښې ورون او پونډې لاندې، او اوار به يې کړو خپل چپ قدم، او کېخودلو به يې خپل چپ لاس په چپ زنگون، او کېخودلو به يې خپل ښې لاس په ښې ورون، او اشاره به يې کوله په خپله گوته. او عبد الواحد مونږ ته وښودلو چې اشاره يې کوله په سبابي سره.

[۹۸۹] (۲) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَسَنِ الْبَيْهَقِيُّ، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزَّبْرِ، أَنَّهُ ذَكَرَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُشِيرُ بِأَصْبُعِهِ إِذَا دَعَا وَلَا يُحَرِّكُهَا". قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَذَاذَ عَمْرُو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَامِرٌ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَذُو كَذَلِكَ، وَيَتَحَامَلُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ الْيُسْرَى عَلَى فَخْذِهِ الْيُسْرَى".

د عبد الله بن زبير نه روايت دی بېشکه هغه ذکر کړي دي: بېشکه نبي ﷺ وو چې اشاره يې کوله په خپله گوته چې کله به يې دعا کوله، او هغه به يې نه خوزوله. ويلي دي ابن جريج: او زيات کړي دي عمرو بن دينار، هغه وايي: ماته خبر را کړی دی عامر د خپل پلار نه، بېشکه هغه وليده نبي ﷺ چې دعا يې کوله هم دغسې، او پيغمبر ﷺ به باريدلو په خپل چپ لاس سره په خپل چپ ورون باندې.

قوله، کان يشير باصبعه اذا دعا ولا يحركها، د عبد الله بن زبير ﷺ د دي حديث نه معلومېږي چه د اشارې په وخت به گوتې لره ښې او گس طرف ته حرکت نشي ورکولی لکه څنگه چه د جمهورو مسلک دي، مالکيه د تحريك قائل دی لکه څنگه چه د باب په شروع کښې تير شوې دي. د هغوی استدلال د وائل بن حجر د حديث نه دي کوم چه په بيهقي کښې مذکور دي، فرايته يحركها، جمع بين الحديثين داسې کړې شوې ده چه د تحريك نه مراد عين اشاره ده ځکه چه اشاره هم په تحريك سره وي نو دي اشارې دپاره گوته پورته کول او ايخودل هم دا تحريك دي.

قوله، و يتحامل النبي ﷺ بيده اليسرى على فخذه اليسرى، دتحامل معنی د بار اچولو ده او

(۱): صحيح مسلم / المساجد ۲۱ (۵۷۹)، سنن النسائي / التطبيق ۹۹ (۱۱۶۳)، والسهو ۳۵ (۱۲۷۱)، ۳۹ (۱۲۷۶)، (تحفة الأشراف: ۵۲۶۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۴) (صحيح)
(۲): سنن النسائي / السهو ۳۵ (۱۲۷۱)، (تحفة الأشراف: ۵۲۶۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۴) (شاذ)

دلته مراد لاس په پتون باندې ایڅودل او دې لره خورول دی، او د گس لاس قید بظاھر د دې دپاره دې چه ښې لاس خو مقبوض الاصابع وی سړی لره د دې په ذریعې سره اشاره کول وی خصوصاً د مالک په نیز خو د التحیات په شروع کښې اخیره پورې اشاره کیدل وی نو گویا هغه لاس په یو بل کار کښې مشغول دې په خلاف د گس لاس نه چه د دینه هیڅ کار نه شی اغستلې هغه په گس پتون باندې خور وی، او د دینه اشاره یوه بله خبره هم معلومېږي کومه چه زما په ذهن کښې راځی چه په التحیات کښې دې ملا نیغه ساتی روستو طرف ته دې نه کړوی لکه څنگه چه گدئ (بالخت) ته د شا لگولو په وخت کښې کوی نو هله به تحمل علی الفخذ معنی او موندلې شی کومه چه دلته په حدیث کښې مذکور ده او زما د دې خبرې تائید د هغه روایت نه هم کیږي په کوم کښې چه دا دی چه په گس لاس سره دې د گس زنگون لقمه جوړه کړی (یعنی د گس لاس د گوتو سرونه دی زنگون طرف ته راکاره کړی) د مسلم په روایت کښې دی، ویده اليسرى علی فخذ اليسرى و، یلقم کفه اليسرى رکتیه.

[۹۹۰] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا ابْنُ عُجْلَانَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزَّيْتَرِ، عَنْ أَبِيهِ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: "لَا يَجَاوِزُ بَصْرَةَ إِشَارَتِهِ". وَحَدِيثُ حُجَّاجٍ أَثَمٌ.

عامر بن عبد الله بن الزبير د خپل پلار نه روایت کوي د دې حدیث، هغه وایي: د هغه سترگو به تجاوز نه کولو د هغه د اشارې نه، او حدیث د حجاج ډیر پوره دی.

[۹۹۱] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا عَصَامُ بْنُ قِدَامَةَ مِنْ بَنِي بَجِيلَةَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ نُمَيْرٍ الْخَزَاعِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "وَأَضْعَا ذِرَاعَهُ الْيُمْنَى عَلَى فُخْذِهِ الْيُمْنَى، رَافِعًا أَصْبَعَهُ السَّبَابَةَ قَدْ حَنَاهَا شَيْئًا".

مالک بن نمیر الخزاعي روایت کوي د خپل پلار نه، هغه ویلي دي: ما ولیدلو نبي ﷺ چې هغه ایڅودلي وه خپله ښې څنگل په خپل ښي ورون باندې، اوچتونکی وو د خپلې سبابې گوتې، هغه لږه شان کړه کړې وه.

قوله، رافعا اصبعه السبابة قد حناها شيئا، په دې باندې کلام د باب په شروع کښې تیر شوي دي، امام نسائي په دې باندې مستقل ترجمه قائم کړې دي، باب احناء السبابة في الإشارة، ص، ۱۸۷، هغوی په دې باب کښې چه کوم حدیث ذکر کړي دې د هغې الفاظ دا دي، رافعا اصبعه السبابة قد احناها شيئا، او د نسائي، ص، ۱۷۳، باندې په یو بل روایت کښې دی، و اشار باصبعه التي تلى الابهام في القبلة، دا روایت زیات واضح دي د دې نه معلومېږي چه اشاره قبلي طرف ته پکار ده لا الی الفوق و لا الی اليمين و اليسار، دغه شان د نسائي هم په دې روایت کښې دی، ورځی بصره اليها، یعنی د اشارې په وخت نظر هم دې گوتې طرف ته پکار دي د دې دپاره چه کوم کار هم وی هغه دي د توجه سره وی هم د دې نوم خشوع او حضور قلب دي، اللهم ارزقنا منه شيئا.

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۲۶۴) (حسن صحيح)
(٢): سنن النسائي للسهو ۳۶ (۱۲۷۲)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۲۷ (۹۱۱)، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۱۰)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴/۴۷۱) (ضعيف)

په مانځه کښې د مصلی نظر کوم طرف ته پکار دی؟

مسئله مختلف فیه ده د مالکیه مشهور مذهب دا دی کوم چه صاحب منهل هم د ابن رشد په حواله سره لیکلي دي چه د مصلی نظر په مانځه کښې قبلي طرف ته پکار دی (۱) بغیر د دینه چه څه خیز ته التفات او کړی او نه دي سر څښکته گوی (د بعضي صوفیانو پشان ځکه چه په دي صورت کښې به مخ په قبله پاتي نه شی).

شافعيه او حنابله فرمائي چه د مصلی نظر موضع سجود طرف ته پکار دی او شافعيه د تشهد حالت لره د دینه مستثنی کړې دي دغه وخت به نظر اشارې طرف ته پکار وي، او علامه شامی ليکي چه زمونږ په نیز په ظاهر الروایه کښې صرف دومره منقول دی چه نظر د مصلی منتهی موضع سجود کیدل پکار دی، او نور مشايخ لکه امام طحاوی او کرخي نه دا تفصیل منقول دي چه د مصلی نظر د قیام په حالت کښې موضع د سجود طرف ته او په رکوع کښې قدمینو طرف ته او په حالت د سجدي کښې د پوزې نرمی طرف ته او په قعدہ کښې خپل غیر طرف ته او د سلام په وخت کښې اوږو طرف ته.

بَابُ كَرَاهِيَةِ الْإِعْتِمَادِ عَلَى الْيَدِ فِي الصَّلَاةِ

باب دی په بیان د کراهیت د تکیا کولو کي په په لاس باندې په مانځه کي

د دینه وړاندې یو باب تیر شوي دي د اعتماد علی العصا، باب الرجل يعتمد فی الصلوة علی عصا، (د اعتماد علی الید دوه قسمونه)

د اعتماد علی الید نه مراد یا خو عند النهوض یعنی د سجدي کله چه نه فارغ شی او اودریږي، دا مسئله مختلف فیه ده، حنفیه او حنابله خو دا وائی چه په رکبتینو باندې دي لاس کیږدي او اودیدریږي او د امام شافعی په نیز باندې په زمکه باندې دي کیږدي او د مالکیه د مسلك تفصیل سره د نورو ائمه نه د رفع یدین وآله باب کښې د ابو حمید ساعدی د حدیث د لاندې تیر شوي دي، (۲) او یا د اعتماد نه مراد قعدہ کښې لاسونه د پتونو په ځانې په زمکه باندې لگول، مصنف په دي باب کښې دواړه قسمه روایتونه ذکر کړي دي بعضي په رومبي معنی کښې مراد دی او بعضي په دویمه معنی کښې.

[۹۹۲] (۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ شَبُوهٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الْقَزَّالِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَمِيَّةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ: أَنْ يَجْلِسَ الرَّجُلُ فِي الصَّلَاةِ وَهُوَ مُعْتَمِدٌ عَلَى يَدَيْهِ". وَقَالَ ابْنُ شَبُوهٍ: "نَهَى أَنْ يَعْتَمِدَ الرَّجُلُ عَلَى يَدَيْهِ فِي الصَّلَاةِ". وَقَالَ ابْنُ رَافِعٍ: "نَهَى أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ وَهُوَ مُعْتَمِدٌ عَلَى يَدَيْهِ". وَذَكَرَهُ فِي

(۱) حافظ ابن کثیر په خپل تفسیر کښې، فولوا وجوهکم شطره، آیت د لاندې لیکلي دي چه د دینه مالکیه په دي باندې استدلال کړي دي چه د مصلی نظر مخامخ طرف ته پکار دي نه داسې لکه چه ائمه ثلاثه فرمائي چه د سجدي ځانې ته پکار دي ځکه چه د دي دپاره به سر لږ ښکته کول وي په تکلیف سره کوم چه د قیام منافي دي، (۱۲)

(۲) د مالکیه په نیز باندې خو چونکه د پاسیدو په وخت رکبتین د زمکې نه رومبي اوچتیري نو ځکه لاسونه د رومبي نه په زمکه باندې وي.

(۳) تخریج: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۰۴)، وقد أخرجه: حم (۱۸۷/۲) (صحیح)

بَابُ الرَّفْعِ مِنَ السُّجُودِ، وَقَالَ ابْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ: "نَهَى أَنْ يَغْتَمِدَ الرَّجُلُ عَلَى يَدَيْهِ إِذَا نَهَضَ فِي الصَّلَاةِ".

د ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دی هغه ویلي دي: منع کړي ده رسول الله ﷺ - ویلي دي احمد بن حنبل - د دېنه چې کینې سړی په مانځه کې، او هغه تکیا کړي وي په خپل لاس. او ویلي دي ابن شېویه: منع یې کړې ده چې تکیا وکړي سړی په خپل لاس په مانځه کې. او ویلي دي ابن رافع: منع یې کړي ده د دېنه چې مونځ وکړي سړی او هغه تکیا کونکی وي په خپل لاس. او هغه ذکر کړی دی په باب د رفع کې د سجدي نه. او ویلي دي ابن عبد الملك: منع یې کړې ده چې سړی تکیا وکړي په خپلو لاسونو کله چې پاڅېږي په مانځه کې.

[۹۹۳] (۱) حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ هِلَالٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، سَأَلْتُ نَافِعًا عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي وَهُوَ مُشَبَّكٌ يَدَيْهِ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: تِلْكَ صَلَاةُ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ.

د اسماعیل بن امیه نه روایت دی هغه وایی ما تپوس وکړو د نافع نه، په باره د هغه سړي کې چې مونځ کوي او مشبک وي (یو لاس یې په بل کې ورکړی وي) د دواړو لاسونو. هغه وایی چې ابن عمر وویل: دغه د مغضوب علیهم مونځ دی.

[۹۹۴] (۲) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ زَيْدٍ بْنُ أَبِي الزَّرْقَاءِ، حَدَّثَنَا أَبِي. م وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ وَهَذَا لَفْظُهُ جَمِيعًا، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا يَتَكَبَّرُ عَلَى يَدَيْهِ الْيُسْرَى وَهُوَ قَاعِدٌ فِي الصَّلَاةِ، قَالَ هَارُونُ بْنُ زَيْدٍ: سَاقِطًا عَلَى شِقِّهِ الْأَيْسَرِ، ثُمَّ اتَّفَقَا، فَقَالَ لَهُ: "لَا تَجْلِسَ هَكَذَا، فَإِنَّ هَكَذَا يَجْلِسُ الَّذِينَ يُعَذَّبُونَ".

د ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دی: بېشکه هغه ولیدلو یو سړی چې تکیا یې کړي وه په خپل چپ لاس او هو ناست وو په مانځه کې. - ویلي دي هارون بن زید: چې پریوتی وي په چپ طرف، بیا دواړه متفق شوي دي. هغه ورته وویل: داسې مه کېنه، بېشکه داسې هغه کسان کېني چې عذاب ورکول کېږي.

بَابُ فِي تَخْفِيفِ الْقُعُودِ

باب دی په بیان د تخفیف د قعود کې

[۹۹۵] (۳) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ كَأَنَّهُ عَلَى الرَّضْفِ، قَالَ: قُلْتُ: حَتَّى يَقُومَ؟ قَالَ: حَتَّى يَقُومَ".

ابو عبیده د خپل پلار نه روایت کوي: بېشکه نبی ﷺ وو په دوه اولنو رکعاتونو کې گویا چې هغه په گرمو کاهو باندې وو. هغه وایی مونږ وویل: تر پاڅیدلو پورې؟ هغه وویل: تر پاڅیدلو پورې.

قوله، کان فی اراکعتین الاولین کانه علی الرضف، رضف د رضفة جمع ده په معنی د گرم کاهری،.

(۱): تخريج: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۰۴) (صحیح)

(۲): تخريج: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۵۱۳)، وقد أخرجه: حم (۱۱۷۲) (حسن)

(۳): سنن الترمذي للصلاة ۱۵۸ (۳۶۶)، سنن النسائي للتطبيق ۱۰۵ (۱۱۷۷)، (تحفة الأشراف: ۹۶۰۹)، وقد أخرجه: مسند

احمد (۲۸۶۷۱، ۴۱۰، ۴۲۸، ۴۳۶، ۴۶۰) (ضعيف)

د حدیث په شرح کښې دوه قوله:

د دې حدیث په شرح کښې دوه قوله دي، اول دا چه در کعتین اولیین نه مراد قعده اولی ده او مطلب دا دي چه حضور ﷺ به قعده اولی مختصر کوله او داسې په جلتی به پاسیدو چه گویا توده کانړې دي په کوم باندې چه زیات وخت نه شی کیناستلې، یعنی صرف تشهد به ئې لوستلو او بیا به پاسیدو درود او دعاء به ئې نه لوستله، د جمهورو علماؤ او د ائمه ثلاثه هم دا مذهب دي او د امام شافعی قول قدیم هم دا دي او د دوی قول جدید دا دي لکه څنگه چه رومبی باب الصلوة علی النبی کښې تیر هم شوې دي چه په قعده اولی کښې هم درود لوستل مستحب دي خو صرف په محمد ﷺ باندې بغیر د آل د محمد نه اللهم صل علی محمد.

د مصنف پشان امام ترمذی او نسائی هم د حدیث هم دا معنی مراد اغستی ده د نسائی ترجمه باب التخفيف فی التشهد الاول او د ترمذی، ص، ۴۸، ما جاء فی مقدار القعود فی الركعتین الاولیین، او د حدیث دویم مطلب دا هم کیدی شی چه در کعتین اولیین نه مراد قعده اولی نه ده بلکه رومبی او دریم رکعت دي چه کله رومبی رکعت به ئې پوره کړو او دویم دپاره اودریدو، او هم دغه شان چه کله به ئې دریم رکعت اوکړو او څلورم دپاره به پاسیدله نو داسې په جلتی به پاسیدل چه ته به وائی لکه چه حضور ﷺ په تود کانړې باندې دي، بظاهر په دي صورت کښې د استراحت د جلسې نفی کیږی، جلسه استراحت هم په دي دوو رکعاتو کښې کیږی دهغه خلقو په نیز څوک چه د دي قائل دي.

قوله، قلنا حتی يقوم قال حتی يقول، په دي عبارت کښې اغلاق دي د دي تشریح د ترمذی د روایت نه کیږی چه دهغې الفاظ دا دي، قال شعبة ثم حرك سعد شفتیه بشی فاقول حتی يقوم فيقول حتى يقوم، مطلب دا دي چه شعبه وائی چه ما دخپل استاذ سعد بن ابراهيم نه د مذکوره حدیث الفاظ په ښه شان اوریدلې وو د دینه پس هغوی چه کوم لفظ وئیلې وو هغه ما ښه وانه وریدلو ما دخپل اطمینان دپاره د هغوی نه پوښتنه اوکړه چه وړاندې د حدیث لفظ، حتی يقوم، دي نو هغوی او وئیل او هم حتی يقوم دي.

باب فی السلام

باب دی په بیان د سلام کي

داسې او گنړی چه دا د صفت صلوة آخری باب دي ځکه چه سلام د افعالو د صلوة نه آخری فعل دي، او باب رفع الیدین عند التحريمه د صفت صلوة رومبی باب وو د هغه ځانې نه تر دي ځانې پوره تقریبا ټول اویا بابونه دي د کومو نه چه مونږ فارغ شو. فله الحمد و المنة. پوهیدل پکار دي چه په کتاب الطهارة کښې د تحريمها التکبير و تحليها التسليم حدیث د لاندې دوه مسئلې تیرې شوې دي، یو د سلام حکم من حیث الفرض و الوجوب او دویمه مسئله د عدد سلام.

د تسليمه واحده او د تسليمتينو بحث:

دلته د مصنف غرض د سلام عدد بیانول دي، ائمه ثلاثه او جمهور علماء په مانځه کښې

د تسلیمتینو قائل دی او امام مالک د تسلیمه واحده قائل دې تلقاء وجهه مانلا الی الیمین، د امام او منفرد په حق کښې دې، او د مقتدی په حق کښې درې سلامونه رومېې سلام بنی طرف ته دویم تلقاء وجهه او دریم سلام گس طرف ته په دې شرط چه دې طرف ته څوک مصلی وی گڼی نشته دې، امام شافعی په یو قول کښې او بعضې صحابه کرام لکه ابن عمر او عائشه رضی الله عنهما او هم داسې حسن بصری او عمر بن عبدالعزیز هم د یو سلام قائل دی، سبل السلام شرح د بلوغ المرام کښې لیکلې دی چه د تسلیمتینو روایتونه د پنځلسو صحابه کرامو نه مروی دی په کومو کښې چه بعضې صحیح دی او بعضې حسن او بعضې ضعیف دی، د عبدالله بن مسعود په حدیث کښې کوم چه دلته مصنف راوړې دې امام ترمذی د دې په حقله "حدیث حسن صحیح" لیکلې دې، حافظ په التلخیص الخیر کښې لیکلې دی، اخرجه الاربعة والدار قطنی و ابن حبان، دغه شان حافظ صاحب فرمائی چه د دې حدیث اصل صحیح مسلم کښې شته هغه دا چه په مکه مکرمه کښې یو مالدار سړې وو هغه به چه کله مونځ کولو نو دوه سلامونه بنی او گس طرف ته به ئې گرځول په دې باندې عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او فرمایل، ائی علقها ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يفعل،^(۱) د امام مالک استدلال د اهل مدینه عمل او حدیث عائشه سره دې چه د هغې الفاظ دا دی، ثم یسلم تسلیمه، رواه اصحاب السنن و الحاکم،

امام ترمذی فرمائی و اصح الروایات عن النبی صلى الله عليه وسلم تسلیمتان، او د یو سلام واله حدیث باندې هغوی کلام فرمایلې دې، حافظ ابن حجر په فتح الباری کښې لیکي چه امام بخاری د سلام په سلسله کښې گنر ابواب قائم فرمایلې دی د مالکیه په رد کښې ئې هم یو باب منعقد فرمایلې دې، خو د سلام د عدد یو صریح حدیث ئې ذکر کړې نه دې نه د تسلیمتینو او نه د تسلیمه واحده خو امام مسلم دوه حدیثونه د ابن مسعود او سعد بن ابی وقاص د تسلیمتینو په سلسله کښې ذکر فرمایلې دی، دغه شان حافظ لیکي چه ابن عبدالبر د تسلیمه واحده روایتونه معلل گرځولي دي.

د تسلیمه واحده توجیه

زمونږ حضرت گنگوهی د دې توجیه دا فرمایلې ده چه دا روایت محمول دې په رفع صوت او په جهر باندې، یعنی رومېې سلام به هغوی په زوره باندې وئیلو په خلاف د دویم سلام نه، او د دې تائید د بعضې روایت د الفاظو نه کیږي، مثلاً د ابوداؤد روایت کښې دی، یسلم تسلیمه یکاد یوقظ اهله، چه یو سلام به حضور ﷺ دومره په زوره وئیلو چه اوده خلق به ویځ شول، او بعضې مشانخو دا تاویل کړې دې چه ممکن دا ده چه حضور ﷺ به په صلوة اللیل کښې کله کله یو سلام باندې اکتفاء فرمائیلې او د دوو سلامونو واله احادیث محمول دی په فرض مونځ باندې کوم به چه حضور ﷺ په جومات کښې ټولو سره ادا کول. احقر وائی غالباً ځکه خو د یو سلام واله روایت مصنف دلته نه دې ذکر کړې بلکه هغه ئې په ابواب صلوة اللیل کښې راوړې دي.

^(۱) دا خصلت هغوی د کوم ځاني نه زده کړې وو؟ بیشکه حضور ﷺ هم داسې کول. ۱۲ منه

[۹۹۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ. ۛ وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ. ۛ وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ. ۛ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمَخَارِيزِيُّ، وَزَيْدُ بْنُ أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِيزِيُّ. ۛ وَحَدَّثَنَا تَائِبُ بْنُ الْمُنْتَعِمِ، أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ شَرِيكَ. ۛ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ كُلْهَمٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، وَالْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَسْلُمُ عَنْ يَمِينِهِ، وَعَنْ شِمَالِهِ حَتَّى يَرَى بَيَاضَ خَدَيْهِ، السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا لَفْظُ حَدِيثِ سُفْيَانَ، وَحَدِيثِ إِبْرَاهِيمَ لَمْ يَقْتِضِهِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، وَيُحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، وَعَلَقَمَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: شُعْبَةُ كَانَ يُنْكِرُ هَذَا الْحَدِيثَ، حَدِيثَ أَبِي إِسْحَاقَ أَنْ يَكُونَ مَرْفُوعًا.

د عبد الله نه روایت دی، بېشکه نبي ﷺ وو چي سلام يي اړولو بني طرف ته، او چپ طرف ته، تردې چي ليدلي به شو سپينوالی د اننگو د هغه السلام عليكم ورحمة الله، السلام عليكم ورحمة الله. ويلي دي ابوداود: او دا لفظ د حديث د سفيان دی، او حديث د اسراييل نه، او هغه تفسير نه دی کړی. ويلي دي ابوداود: او روایت کړی دی زهير د هغي د ابی اسحاق نه، او يحيی بن آدم د اسراييل نه او هغه د ابو اسحاق نه او هغه د عبد الرحمن بن الاسود نه او هغه د خپل پلار نه، او د علقمه نه او هغه د عبد الله نه. ويلي دي ابوداود: شعبه به دا حديث منکر گڼلو. حديث د ابو اسحاق. چي دا دي مرفوع وي.

۱- حدثنا محمد بن كثير.. الخ، مصنف د تسليمينو په باره کښي اولاً د عبد الله بن مسعود حديث ذکر فرمايلي دي او ثانياً ئي د وائل بن حجر او ثالثاً ئي د جابر بن سمره، ددي دريوارو روايتونو نه د تسليمينو ثبوت کيږي، د عبد الله بن مسعود حديث سند خو ډير لوڼي دي ځکه چه په هغي کښي پنځه تحويله دي د کومو تفصيل به چه وړاندې راشي. قوله، کلهم عن ابی اسحاق عن ابی الاحوص، د دي حديث د سند مدار په ابواسحاق باندې دي، د ابواسحاق نه روایت کونکی ډير دی، د کلهم د ضمير مرجع د هر سند آخری راوی دي نو د رومي سند آخری راوی سفيان دي او د دويم زانده د دريم ابوالاحوص د خلورم عمر بن عبید د پنځم شريك او د شپږم آخری راوی اسراييل، دا ټول رواة دي حديث لره روایت کوی د ابواسحاق نه، ابواسحاق ملتقى الاسانيد دي.

اوځان پوهه کړئ چه په دريم سند کښي چه کوم ابو الاحوص راغلي دي هغه بل يو دي دهغه نوم سلام بن سليم دي او په آخيره کښي چه کوم ابوالاحوص راغلي دي هغه عوف بن مالک دي. قوله، قال ابوداؤد و هذا لفظ حديث سفيان و حديث اسراييل لم يفسره، دلته په حديث کښي دوه جملې دي يوه په شروع کښي کان يسلم عن يمينه و عن شماله، او دويمه په آخره کښي السلام عليكم ورحمة الله، دا جمله د دويمې جملې تفسير دي مصنف فرمائي چه دا جمله

۱: سنن الترمذي/ الصلاة ۱۰۹ (۲۹۵)، سنن النسائي/ السهو ۷۱ (۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶)، سنن ابن ماجه/ الاقعة الصلاة ۲۸ (۹۱۴)، (تحفة الأشراف: ۹۱۸۲، ۹۵۰۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/ ۳۹۰، ۴۰۶، ۴۰۹، ۴۱۴، ۴۴۴، ۴۴۸)، سنن الشافعي/ الصلاة ۸۷ (۱۳۸۵) (صحیح)

تفسیریه صرف سفیان ذکر کړې ده اسرائیل نه ده ذکر کړې.
قال ابوداؤد و رواه زهير عن ابی اسحاق و یحیی بن آدم عن اسرائیل عن ابی اسحاق عن عبد الرحمن ابن الاسود عن ابیه،

شرح السند:

رومبی پنځه سندونه داسې دی چه په دې کښې د ابواسحاق او عبد الله بن مسعود په مینځ کښې صرف یوه واسطه ده د ابوالاحوص او په شپږم سند کښې کوم چه د اسرائیل دې په هغې کښې واسطه خو یوه ده خو د ابوالاحوص سره سره اسود هم شامل دې، او و رواه زهير سره چه کوم سندونه مصنف بیانوی په هغې کښې ابواسحاق او د عبد الله بن مسعود په مینځ کښې دوه واسطې دی، د عبد الرحمن بن اسود او د اسود، نو گویا دوه فرقه شو یو خو دا چه په تیر شوې سندونو کښې ابواسحاق او د صحابی په مینځ کښې صرف یوه واسطه وه او د زهير او یحیی بن آدم په روایت کښې دوه واسطې دی، او دویم فرق د واسطې د تعیین دې چه هلته واسطه د ابوالاحوص وه او دلته د هغه په ځانې باندې د عبد الرحمن بن الاسود او اسود ده.

قوله، و علقمة عن عبدالله، په دې کښې یو احتمال خو دا دې چه که د علقمه عطف په عبد الرحمن باندې وی نو په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه ابو اسحاق د روایت کوی د علقمه نه او علقمه د عبد الله بن مسعود نه، دویم احتمال دا دې چه د علقمه عطف په ابیه باندې وی نو په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه عبد الرحمن څنگه د خپل پلار اسود نه روایت کوی دغه شان د علقمه نه هم روایت کوی او بیا دا دواړه اسود او علقمه د عبد الله بن مسعود نه روایت کوی، په اول احتمال کښې به د ابو اسحاق روایت نیغ په نیغه د علقمه نه وی او په دویم احتمال کښې به د ابواسحاق روایت د اسود او علقمه دواړو نه په واسطې د عبد الرحمن وی او دا ټول سندونه به داسې شی.

۱: ابواسحاق عن ابی الاحوص عن ابن مسعود، په دې کښې د شروع شپږ سندونه راغلل،

۲: ابواسحاق عن الاسود عن ابن مسعود رضی الله عنه

۳: ابواسحاق عن عبد الرحمن بن الاسود عن الاسود عن عبد الله بن مسعود،

۴: ابواسحاق عن علقمه عن ابن مسعود رضی الله عنه،

قوله: قال ابوداؤد و شعبة كان ينكر هذا الحديث حديث ابی اسحاق، شعبة د دې حديث انکار بظاهر کښې به د دې دپاره کوی چه د دې په سند کښې اختلاف او اضطراب دې ځکه چه ابواسحاق دا حديث هم د ابوالاحوص نه روایت کوی او کله د عبد الرحمن بن الاسود نه او کله د علقمه نه، او په ظاهره کښې د مصنف میلان هم دې طرف دې گیني د شعبة راځي به ئې نه وه نقل کړې یا د نقل کولو نه پس به ئې د دې تردید کړې وو، خو امام ترمذی د دې حديث په حقله وئیلې دی، هذا حديث حسن صحيح، نو گویا د امام ترمذی د شعبة د دې راځي سره اتفاق نشه دې ځکه چه کیدې شی چه دا روایت په دې ټولو طریق سره محفوظ او ثابت وی، والله تعالی اعلم.

[۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ قَيْسٍ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كَهَيْلٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَكَانَ يُسَلِّمُ عَنْ يَمِينِهِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، وَعَنْ شِمَالِهِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ".

د علقمه بن وائل نه روایت دی هغه روایت کوي د خپل پلار نه، هغه وايي: ما مونځ وکړو د نبي ﷺ سره، هغه به سلام اړولو بني طرف ته (السلام عليكم ورحمة الله وبركاته) او چپ طرف ته (السلام عليكم ورحمة الله)

۲: حدثنا عبدة بن عبد الله.. الخ، قوله السلام عليكم ورحمة الله وبركاته.

د مونځ په سلام کښې د وبرکاته زیادت

د وائل بن حجر په دې حدیث کښې دوبرکاته زیارت صرف په رومي سلام کښې موجود دي، حضرت په بذل المجهود کښې په دې باندې تفصیل سره کلام فرمائيږي دې چه دهغي چه دا دې چه د دې زیادت امام نووي او ابن الصلاح محدث انکار کړي دي خو حافظ ابن حجر دې لره ثابت گنړلي نو ځکه هغوی په بلوغ المرام کښې د تسليمتينو په حقله هم دا یو حدیث د وائل بن حجر په کوم کښې چه د و ببرکاته زیادت ذکر کړي او لیکلي ئې دي رواه ابو داود باسناد صحیح، او علامه شوکانی لیکي چه دا زیادت په صحیح د ابن حبان کښې د ابن مسعود په حدیث کښې هم مذکور دي او دغه شان په ابن ماجه کښې هم خو زمونږ حضرت سهارنپوری رحمته الله علیه د دې رائي سره متفق نه دي بلکه دا فرمائي چه دا زیادت شاو دې، او د عبدالله بن مسعود چه څومره روایتونه هم په دې حقله په صحاح سته او مسند احمد او بیهقی او طحاوی وغیره په کتب حدیث کښې موجود دي په هغې کښې دا زیادت چرته هم ملاؤنشو، د ابن ماجه نسخه چه کومه مونږ سره ده په دې کښې هم زیاتي نشته دي، والله تعالی اعلم.

فانده: د سلام مسنون الفاظ څه دي د دې تفصیل صاحب منهل لیکلي دي په هغې کښې دا ئې هم لیکلي دي چه د ائمه ثلاثه په نیز السلام عليكم ورحمة الله مسنون طریقه ده او د مالکيه په نیز دورحمة الله زیاتي مسنون نه دي او لیکلي ئې دي چه حنابله او سرخسی من الحنفیه او رویانی او امام الحرمین من الشافعيه په نیز په رومي سلام کښې دو برکاته زیاتي هم مستحب دي، احقر وائی چه دلته یو اختلاف بل دي هغه دا چه د نسائي شریف په بعضې روایتونو کښې سلام الی اليمين یعنی بني طرف ته سلام گرځولو کښې السلام عليكم ورحمة الله او سلام الی اليسار یعنی گس طرف ته سلام گرځولو کښې صرف السلام عليكم وارد دي بغیر د ورحمة الله نه او امام نسائي هم جدا جدا دوه بابونه قائم کړي دي نو پس ممکنه ده چه حضور ﷺ کله داسې هم کړي وی خو چونکه اکثر روایتونو کښې دا فرق نشته دي نو ځکه جمهورو عدم فرق لره اختیار کړي دي په منهل کښې لیکلي دي حتی پری بیاض خده نه معلومېږي چه مصلی لره پکاردی چه د سلام په وخت کښې په التفات یمینا او

شمالا کنبی مبالغه او کړی، هم دامذهب دې دائمه ثلاثه شافعیه، حنفیه او حنابلہ اود مالک فی روایه، او د امام مالک دویم روایت دا دی چه د سلام په وخت کنبی التفات مخامخ پکار دې مانلا الی الیمین، حاصل دا چه د دوی په نیز التفات صرف بنی طرف ته آسان دې.

[۹۹۸] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكْرِيَّا، وَكَعْبَةُ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقِبْطِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ أَحَدُنَا أَسَارَ يَدَيْهِ مِنْ عَنْ يَمِينِهِ، وَمِنْ عَنْ يَسَارِهِ، فَلَمَّا صَلَّي، قَالَ: "مَا بَالُ أَحَدِكُمْ يَرْمِي يَدَيْهِ كَأَنَّهُمَا أَذْنَابُ خَيْلٍ شَمْسٍ، إِنَّمَا يَكْفِي أَحَدَكُمُ أَوْ الْآيَةُ أَحَدَكُمُ أَنْ يَقُولَ هَكَذَا"، وَأَشَارَ بِأَصْبَعِهِ يُسَلِّمُ عَلَى أَخِيهِ مِنْ عَنْ يَمِينِهِ وَمِنْ عَنْ شِمَالِهِ.

د جابر بن سمره نه روایت دی هغه ویلي دي: وو مونږ کله چې به مونږ مونځ کولو وروسته د رسول الله ﷺ نه سلام به اړولو یو کس زمونږ نه اشاره به یې کوله هغه چاته چې د هغه بنی طرف ته وو، او هغه چاته چې د هغه چپ طرف ته وي، هرکله چې هغه مونځ وکړو ویي ویل: څه دي یو کس ستاسو لره چې اشاره کوي په خپل لاس باندې گویا هغه لکی د مستو اسونو دي؟ بېشکه بس کېږي د یو لپاره ستاسو نه. او ایا نه کافي کېږي د یو کس لپاره ستاسو نه. چې ووايي داسې: او اشاره یې وکړه په خپله گوته سلام به یې اچولو په خپل ورور چې د هغه بنی طرف ته وو او هغه چې د هغه چپ طرف ته وو.

۳: حدثنا عثمان بن أبي شيبة.. الخ، د باب په شروع کنبی مونږ دا بنودلې وو چه په دې باب کنبی مصنف د دریو صحابه کرامو روایات اغستی دی د ابن مسعود، وائل بن حجر، جابر بن سمره، د دې ځانې نه هم دا دریم حدیث شروع کیږي نو ځکه مصنف په گټرو طریق سره چه دهغې سیاق مختلف دی ذکر فرمائیلې دی، په دې کنبی په بعضو کنبی رفع یدین عند السلام موندلې کیږي په کوم باندې چه حضور ﷺ انکار فرمائیلې دي، اکثر محدثین خو هم دا فرمائی چه د حضور ﷺ دا انکار، ما لی اراکم رافعی ابديکم کانها اذنا ب خیل شمس، هم په دې رفع عند السلام باندې دي، او احناف علماء دا فرمائی چه د حضور ﷺ دا انکار په دواړو باندې دې رفع عند السلام باندې هم او رفع فی الثناء الصلوة عند الركوع وغيره باندې هم، د دې نور وضاحت زمونږ په نیز د رفع یدین په بحث کنبی تیر شوي دي.

[۹۹۹] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، عَنْ مِسْعَرٍ بِإِسْنَادٍ وَمَعْنَاهُ، قَالَ: "أَمَا يَكْفِي أَحَدَكُمُ أَوْ أَحَدُهُمْ أَنْ يَضَعَ يَدَهُ عَلَى فَخْذِهِ، ثُمَّ يُسَلِّمُ عَلَى أَخِيهِ مِنْ عَنْ يَمِينِهِ، وَمِنْ عَنْ شِمَالِهِ".

مسعر روایت کړی دی په اسناد او معنی د هغه حدیث سره، هغه ویلي دي: ایا نه کافي کېږي د یو لپاره ستاسو نه، او یا د دوی نه، چې کېږي خپل لاس په خپل ورون باندې، بیا سلام وکړي په خپل ورور د بنی طرف نه، او د چپ طرف نه.

۱: صحيح مسلم/الصلوة ۲۷ (۴۳۱)، سنن النسائي/السهو ۵ (۱۱۸۶)، ۶۹ (۱۳۱۹)، ۷۲ (۱۳۲۷)، (تحفة الأشراف: ۲۲۰۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۸۷۵، ۸۸، ۹۳، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۷) (صحيح) ۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۲۲۰۷) (صحيح)

[۱۰۰۰] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ كَيْمِ بْنِ عَطَابٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ رَافِعُوا أَيْدِيَهُمْ، قَالَ زُهَيْرٌ: أَرَأَيْتَ قَالَ: فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: "مَا لِي أَرَاكُمْ رَافِعِي أَيْدِيَكُمْ كَأَنَّهُمْ أَذْنَابُ خَيْلٍ شُمُسِ، اسْكُنُوا فِي الصَّلَاةِ".

د جابر سمرة نه روایت دی هغه ویلی دی: راغی مونږ ته رسول الله ﷺ او خلق اوچتونکي وو د لاسونو خپلو. ویلی دی زهیر: زما خیال دی. په مانځه کې، هغه وفرمایل: څه دی مالره چې زه تاسو وېنم اوچتونکي د لاسونو خپلو گویا دا لکۍ د اسونو مستو دي؟ په ارام شی په مانځه کې.

بَابُ الرَّدِّ عَلَى الْإِمَامِ

باب دی په بیان د جواب کي امام ته

[۱۰۰۱] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ، أَبُو الْجَمَاهِرِ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَشِيرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: "أَمَرَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَرُدَّ عَلَى الْإِمَامِ، وَأَنْ نَتَحَابَّ، وَأَنْ يُسَلِّمَ بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ".

د سمرة نه روایت دی هغه ویلی دی: مونږ ته امر کړی دی نبي ﷺ چې مونږ جواب ورکړو امام ته، او مونږ محبت وکړو، او د دې چې چې سلام وکړي بعضي زموږ نه بعضو نورو ته. قوله، ان ردّ علی الامام و ان نتحاب و ان یسلم بعضنا علی بعضی، درد علی الامام مطلب دا دی چه کله مقتدی په مانځه کښې السلام علیکم او وائی نو د کم په خطاب کښې دې امام هم شامل کړی، او د باقی حدیث مطلب ظاهر دې مونږ ځکارو لره پکار دی چه په خپلو کښې یو بل سره مینه وساتي او یو بل ته سلام کوی په مانځه کښې هم او د مانځه نه بهر هم، په مانځه کښې د سلام کولو مطلب دا دی چه هر مقتدی کله السلام علیکم او وائی نو چه څنگه په دې کښې د امام نیت کوی هم دغه شان دې په مانځه کښې د شریک کیدونکو مقتدیانو نیت هم او کړی بلکه علماؤ لیکلې دی چه هغه ملائک کومې چه په مانځه کښې شریک دی د هغوی نیت دې هم او کړې شی.

بَابُ التَّكْبِيرِ بَعْدَ الصَّلَاةِ

باب دی په بیان د تکبیر کي وروسته د مانځه نه

[۱۰۰۲] (۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا سَفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ أَبِي مَعْبُدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "كَانَ يُعَلِّمُ انْقِضَاءَ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالتَّكْبِيرِ".

د ابن عباس نه روایت دی هغه ویلی دی: وو چې معلومولی به شو پوره والی د مانځه د رسول الله ﷺ په تکبیر سره.

قوله، عن ابن عباس قال كان يعلم انقضاء صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم بالتكبير، حضرت

(۱): صحيح مسلم / الصلاة ۲۷ (۴۳۰)، سنن النسائي / السهو ۵ (۱۱۸۵)، (تحفة الأشراف: ۲۱۲۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۸۸، ۸۷، ۹۳، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۷) (صحيح)

(۲): سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۳۰ (۹۲۲)، (تحفة الأشراف: ۴۵۹۷) (ضعيف)

(۳): صحيح البخاري / الأذان ۱۵۵ (۸۴۲)، صحيح مسلم / المساجد ۲۳ (۵۸۳)، سنن النسائي / السهو ۷۹ (۱۳۳۱)، (تحفة الأشراف: ۶۵۱۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۲۲/۱) (صحيح)

ابن عباس رضي الله عنه فرمائي چه مونږ خلقو ته به د حضور ﷺ د مونځ (کوم به چه په جومات کښې ادا کيدو) د دې د پوره کيدو خبر د تکبير په ذريعې سره کيدو يعنې د فرض مونځ نه پس به د حضور ﷺ په زمانه کښې صحابه کرامو د سلام گرځولو نه پس په جهر سره الله اکبر ونيلو په کوم سره به چه مونږ پوهه شو چه اوس په جومات کښې مونځ ختم شو.

د دې حديث نه د بالجهر ذکر استحباب د فرض مونځ نه پس ثابتېږي، بعضې سلف او ابن حزم ظاهري د دې قائل وو خو جمهور او ائمه اربعه د دې قائل نه دي هغوی د دې توجيه دا کوي چه کيدې شي چه څو ورځې د اسلام په شروع کښې داسې شوې وي د ذکر د تعليم دپاره ځکه چه په دغه ورځو کښې به هره ورځ خلق په اسلام کښې داخلېدل او هغوی چونکه د دې نه ناخبره وو نو دې نوې مسلمانانو ته د زده کړې دپاره به داسې کيدل بيا د دې دا سلسله رستو قائمه پاتې نه شوه لهذا دا يو وختي حکم وو کوم چه هغه وخت منسوخ شوې وو، او بعضې علماؤ د دې دا توجيه کړې ده چه د دې حديث د تکبير نه تکبير د تشرېق مراد دې کوم چه په ايام تشرېق کښې مشروع دی، او دا د هرې زمانې حکم نه دي، والله تعالى اعلم.

دلته يو اشکال کيږي چه ابن عباس رضي الله عنه په خپله په مانځه کښې ولې نه شريك کيدو لري ولې ناست وو او اوريدل نې، د دې جواب امام نووي دا ليکلي دي چه دوی د حضور ﷺ په زمانه کښې کم عمره وو نو دا واقعه د دوی د وړوکوالي ده، او يو جواب دا هم کيدې شي چه د دې حديث تعلق ټولو خلقو سره نه دي بلکه د هغه ماشومانو او ښځو سره دي کومو به چه په کور کښې مونځونه کول او هم دغه شان معذوره خلق هم.

[۱۰۰۳] (حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى الْبَلْخِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، أَنَّ أَبَا مَعْبُدٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ "رَفَعَ الصَّوْتِ لِلذِّكْرِ حِينَ يَنْصَرِفُ النَّاسُ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ، كَانَ ذَلِكَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"، وَأَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: كُنْتُ أَعْلَمُ إِذَا انْصَرَفُوا بِذَلِكَ وَأَسْمَعُهُ.

ابن عباس خبر ورکړی دی هغه ته: بېشکه اوچتول د اواز لپاره د ذکر کله چې خلق فارغه شي د فرض مونځ نه، دا وو په زمانه د رسول الله ﷺ کې. او بېشکه ابن عباس ويلي دي: زه پوهيدم په هغې چې کله به دوی فارغ شو او ما به اوريدلو هغې لره.

باب حَذْفِ التَّسْلِيمِ

باب دی په بيان د اختصار د کولو د سلام کې

[۱۰۰۴] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفَرَّائِيُّ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ قُرَّةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "حَذْفُ السَّلَامِ سُنَّةٌ". قَالَ عِيسَى: نَهَانِي ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ رَفْعِ هَذَا الْحَدِيثِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سَمِعْتُ أَبَا عُمَيْرٍ عِيسَى بْنَ يُونُسَ

۱: صحيح البخاري ۱۵۵ (۸۴۱)، صحيح مسلم للمساجد ۲۳ (۵۸۳)، (تحفة الأشراف: ۶۵۱۳)، وقد أخرجه: مسند

أحمد (۳۶۷/۱) (صحيح)

۲: سنن الترمذي للصلاة ۱۱۱ (۲۹۷)، (تحفة الأشراف: ۱۵۲۳۳)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۵۳۲/۲) (ضعيف)

الْفَاخُورِيُّ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: لَمَّا رَجَعَ الْفَرَّائِيُّ مِنْ مَكَّةَ تَرَكَ رَفَعَهُ هَذَا الْحَدِيثَ، وَقَالَ: نَهَاهُ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ عَنْ رَفْعِهِ.

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه وييلي دي چې رسول الله ﷺ وييلي دي: اختصار د سلام سنت دی. وييلي دي عيسي: زه منع کړی يم ابن المبارک د مرفوع کولو د دې حديث نه، او هغه وييلي دي: هغه لره منع کړی دی احمد بن حنبل د مرفوعيت د دېنه.

قوله، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم حذف السلام سنة، د دې دوه تفسيرونه کړي شوي دي، حذف الحركة عن لفظ الجلالة، يعنى د سلام په آخر کښې چه کوم لفظ د الله دې په ورحمة الله کښې د دې حرکت لره حذف کړه او ساکن ئې اولوله، او دويم تفسير دا کړي شوي دي. الاسراع و ترك المد و الاطالة، يعنى د مانځه سلام په جلتی سره گرځول او فارغ کيدل ډير په قلاړه او تجويد سره نه لوستل، په دې کښې مصلحت دا دي که امام صاحب دې لفظ لره ښه په تجويد سره په رابښکلو سره اولولی نو کيدې شي يو مقتدی د امام نه وړاندې سلام اووائی او فارغ شي نو په دې کښې به تقدم على الامام فى السلام لازم شي کوم چه د جمهورو په نيز مفسد د صلوۍ دې او د حنفيه په نيز مکروه دي.

زمونږ حضرت شيخ نورالله مرقدہ به هم دا غوغتل چه د امام سلام دی مختصر وي په دې کښې دې اوږدوالي اونه موندلې شي.

امام ترمذی د دې روستو فرمائی، قال ابن المبارك يعنى ان لا تمد مدًا و روى عن ابراهيم النخعي انه قال التكبير جزم و السلام جزم، په منهل کښې ليکلې دی دا مسئله اجماعی ده په دې کښې هيڅ اختلاف نشته دي او مصلحت په دې کښې هم هغه دي کوم چه پورته ذکر شو، خو صاحب دعون المعبود په دې کښې د بعضي اهل تشيع اختلاف نقل کړي دي چه هغوی وائی چه په دې کښې جلتی کول مکروه ده بلکه سکون او وقار سره کيدل پکار دی، خو علامه شوکانی فرمائی، و هو مردود بهذا الدليل الخاص،

بَابُ إِذَا أَحْدَثَ فِي صَلَاتِهِ يَسْتَقْبِلُ

باب دی، کله چې بې اودسه شي په مانځه کې

دا قسمه باب په کتاب الطهارة کښې هم تير شوي دي دا باب دلته مکرر دي، لهذا په دې مسئله کښې اختلاف او دلائل ټول تير شوي دي، دغه شان دي مسئلې طرف ته اشاره په باب فرض الوضوء کښې لايقبل الله صلوۍ احدکم اذا احدث حتى يتوضأ د لاندې هم تير شوي ده.

[۱۰۰۵] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَكِيمِ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، عَنْ عِيسَى بْنِ جَطَّانَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ سَلَامٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ طَلْحٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا قَسَأَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَنْعَرْ، فَلْيَتَوَضَّأْ وَلْيَعِدْ صَلَاتَهُ".

د علي بن طلح نه روايت دی هغه وييلي دي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي: کله چې فسکی واچوي يو کس ستاسو نه په مانځه کې نو لار دې شي اودس دي وکړي او اعاده د مانځه دي وکړي.

قوله، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا فسا احدكم فى الصلوة فليصرف فليتوضأ و ليعد صلوته، كه چرته په مانځه كښې بې اودسې پيښه شي نو د اودس نه پس په تير شوې مونځ باندې بناء كولې شي يا نه د ائمه ثلاثه په نيز جائز نه ده بلكه د مونځ اعاده او استيناف واجب دي، د حنفيه په نيز بناء جائز ده خو استيناف غوره دي او قصدا دځان بې اودسه كولو په صورت كښې د حنفيه په نيز باندې هم بناء جائز نه ده.

باب فى الرجل يتطوع فى مكانه الذى صلى فيه المكتوبة

باب دى په بيان سړي كې چې نفل كوي په هغه ځاى كې چې په كوم كې يې فرض كړي دي د دې باب نه وړاندې په ابواب الامامة كښې په دې سلسله كښې باب تير شوې دي، باب الامام يتطوع فى مكانه.

[۱۰۰۶] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، وَعَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ لَيْثٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَيَعْجُزُ أَحَدُكُمْ؟" قَالَ: عَنْ عَبْدِ الْوَارِثِ، أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ أَوْ عَنْ شِمَالِهِ، زَادَ فِي حَدِيثِ حَمَّادٍ فِي الصَّلَاةِ: يَعْنِي فِي السُّجَّةِ.

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دى هغه ويلې دي چې رسول الله ﷺ ويلې دي: ايا كمزورى دى يو كس ستاسو نه. هغه ويلې دي: د عبد الوارث نه. چې مخكې شي او يا وروسته شي، او يا ښي طرف ته او يا چپ طرف ته. هغه زيات كړي دي په حديث كې. (في الصلاة) يعنې په نفلو كې

قوله، ايعجزكم احدكم ان يتقدم او يتاخر... الخ، تاسو نه دومره نه شى كيدې چه د فرض مونځ نه فارغ كيدو نه پس د خپل ځانې نه لرې شئ وړاندې يا وروستو يا ښى يا ځس طرف ته نفلونه يا سنتونه او كړئ، په دې كښې ترغيث دي چه داسې كول پكار دي، په دې كښې علماؤ دوه فائدي ليكلي دي، يو ازاله د اشتباه او دويمه استكثار د شهود، ځكه كه د فرض مونځ كولو نه پس ټول مونځ كونكى په خپل ځانې باندې دويم ځلى د سنتونو دپاره نيتونه او تړى نو جومات ته وروستو راتلونكى خلقو ته به په رومبى ځل باندې دا شبه كيدې شي چه د جماعت مونځ ولاړ دي او مونځ كيږي، او دويم مصلحت كوم چه بيان كړې شو هغه دا دي چه د قيامت په ورځ د زمكې هره هغه حصه په كومې باندې چه انسان عبادت كړې وي هغه به گواهي وركوي، لهذا خپل ځان دپاره گواهان زياتول پكار دي، و فى المنهل و ذلك لتكثير مواضع السجود كما قال البخارى و البغوى لان مواضع السجود تشهد له يوم القيامة كما فى قوله تعالى، يومئذ تحدث اخبارها،

[۱۰۰۷] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا أَشْعَثُ بْنُ شُعْبَةَ، عَنِ الْبُنْهَالِ بْنِ خَلِيفَةَ، عَنِ الْأَزْرَقِيِّ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا إِمَامٍ لَنَا بُكْنَى أَبَا رُمَّةً، فَقَالَ: صَلَّيْتُ هَذِهِ الصَّلَاةَ أَوْ مِثْلَ هَذِهِ الصَّلَاةِ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ

۱: صحيح البخاري للأذان ۱۵۷ (۸۴۸ تعليقا)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۲۰۳ (۱۴۲۷)، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۷۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۴۲۵) (صحيح)
۲: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۰۴۱، ۱۲۰۳۷) (حسن لغيره)

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ يَقُومَانِ فِي الصَّفِّ الْمَقْدَمِ عَنْ يَمِينِهِ، وَكَانَ رَجُلٌ قَدْ شَهِدَ التَّكْبِيرَةَ الْأُولَى مِنَ الصَّلَاةِ، فَصَلَّى نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ سَلَّمَ عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ بَسَارِهِ حَتَّى رَأَيْنَا بَيَاضَ خَدَّيْهِ، ثُمَّ انْقَلَبَ كَأَنَّهُ تَالِ ابْنِ رَمْثَةَ يَعْنِي نَفْسَهُ، فَقَامَ الرَّجُلُ الَّذِي أَدْرَكَ مَعَهُ التَّكْبِيرَةَ الْأُولَى مِنَ الصَّلَاةِ يَشْفَعُ، فَوَلَّبَ إِلَيْهِ عُمَرُ، فَأَخَذَ بِمَنْكِبِهِ فَهَزَّهُ، ثُمَّ قَالَ: اجْلِسْ، فَإِنَّهُ لَمْ يَهْلِكْ أَهْلُ الْكِتَابِ، إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ صَلَواتِهِمْ فَصَلَّ، فَرَفَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَصَرَهُ، فَقَالَ: "أَصَابَ اللَّهُ بِكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَقَدْ قِيلَ: أَبُو أَمِيَّةَ مَكَانَ ابْنِ رَمْثَةَ.

د ازرق بن قيس نه روايت دی هغه وييلي دي: مونږ ته مونځ وکړو زمونږ يو امام ابو رمله ورته ويلى کيدو، هغه وييلي دي: مونږ دا مونځ وکړو. او په مثل د دې مونځ. د نبي ﷺ سره، هغه وايي: چې ابوبکر او عمر ولاړ وو په مخکني صف کې بنې طرف د هغه ته، او هغه يو سړى وو چې راگير کړى يې وو تکبير اولى د مانځه نه، نو مونځ وکړو د الله نبي ﷺ بيا يې سلام وگرځولو بنې طرف ته، او چپ طرف ته تردې چې مونږ وليدلو سپينوالى د انتگو د هغه، بيا پاڅيدلو پشان د پاڅيدلو د ابو رمله. يعنې. پاڅيدلو هغه سړى چې تکبير اولى يې د هغه سره موندلى وو د مانځه نه نفل يې کول، نو عمر پرې ورتوب کړ او هغه يې د ولي نه ونهولو ويي خوزولو، بيا يې وويل: کينه بهشکه نه دي هلاک شوي اهل کتاب مگر په دې خبره چې نه وو په مابين د مونځونو د هغوى کې فصل، نو پيغمبر ﷺ خپلې سترگې اوچتې کړې، ويي ويل: صواب ته ورسولو الله ستا په وجه اى د خطاب خويه. وييلي دي ابوداؤد: او ويلى شوى دى ابو اميه په ځاى د ابو رمله باندې.

قوله، صلى بنا امام لنا يكتفى ابارمته، الخ، د ابورمله په نوم کښې اختلاف دې په تقريب التهذيب کښې نې ليکلې دى، قيل اسمه رفاعه بن يثربى و يقال عكسه و يقال عمارة بن يثربى و يقال حيان بن وهيب و قيل جندب و قيل خشخاش، او د بعضې کتابونو د حديث نه معلومېږي چه دا لفظ ابوريمه دې، حافظ په تقريب کښې فرمائى چه ده لره ابن منده هم داسې ضبط کړې دې، خو د ابوداؤد په نسخو کښې ابورمله دې، حضرت ﷺ په بذل کښې د دې راوى په تحقيق کښې ډير څه تحرير کړې دى مونږ خو دلته څه چه حافظ په تقريب کښې ليکلې دى په هغې باندې اکتفاء کړې ده.

دا ډير اوږد حديث دې ددې مضمون دادې:

مضمون حديث:

ازرق بن قيس وائى يو ځل مونږ ته يو امام مونځ راکړو چه هغه کښت ابورمله وو هغوى د مونځ کولو نه روستو يوه واقعه واوروله چه يو ځل ما يو مونځ د حضور ﷺ سره اوکړو او د حضرات شيخين ابوبکر و عمر ﷺ معمول په مانځه کښې په رومبى صف کښې بنې طرف ته د اودريدلو وو نو داسې اوشول چه يو سړى کوم چه د شروع نه په مانځه کښې شريک وو د حضور ﷺ د سلام گرځولو نه پس او د حضور ﷺ د قبلي نه مخ اړولو او ناستې نه پس، کانفتال ابى رمله، د دې مطلب دا دې چه ابو رمله وائى چه لکه څنگه چه زه اوس ستاسو د وړاندې سلام گرځولو نه پس اړخ مې بدل کړو او ناست يم دغه شان حضور ﷺ هم ناست وو، غرض دا چه هغه سړى کوم چه د شروع نه په مانځه کښې شريک وو

اودريدو او په کوم ځانې کښې نې چه فرض مونځ کړې وو هم هلته نې نفل مونځ شروع کړو نو حضرت عمر رضي الله عنه اودريدلو او دغه سرې نې د دواړو اوږو نه اونيولو او په زړه نې اوخوزولو او ونې فرمائيل د اهل کتابو هلاکت او بربادې هم د دې وجه نه شوې وه چه د هغوی په مونځونو کښې به فصل نۀ وو فرض به نې د نفلو سره يوځانې کول، د اهل کتابو په آسماني کتابونو کښې تحريف کول او په احکامو کښې د خپل ځانه تغير او کمې زياتې کول خو مشهور دی، غالبا د حضرت عمر مراد دا دې چه کوم ځانې کښې فرض مونځ اوکړې شی نو سمدستی هغه ځانې کښې اودريدل او نفل مونځ کول دا هم يو قسم خلط او تغير دې، بيا حضور صلى الله عليه وسلم د حضرت عمر رضي الله عنه د دې کار تصويب او تحسين او فرمائيلو.

باب السَّهْوِ السَّجْدَتَيْنِ

باب دی په بیان د سهوه کې په دوه رکعاتونو کې

د سجدتینو نه مراد رکعتین دی یعنی که کوم سرې دوه رکعاتونه ادا کول هیر کړی او د څلورو پځانې په دوو رکعاتونو باندې سلام اوگرځوی نو د دې څۀ حکم دې.
د دې ځانې نه ابواب السهو شروع کیږی یعنی سجده سهوه او د هغې احکام،
د سهوي متعلق څو مسائل او بحثونه:

دلته رومي څو مسائل واورئ:

- ۱: سجده سهوه د حنفیه په نیز واجب ده او د امام شافعی په نیز سنت ده،
- ۲: د سجدې سهوي دپاره د تکبیر افتتاح ضرورت شته او که نۀ د ائمه ثلاثه په نیز نشته دې د امام مالک په نیز شته دې په دې شرط چه سجده سهوه بعد السلام وی او که قبل السلام وی نو بيا د دې دپاره د تکبیر تحریمې حاجت نشته دې،
- ۳: د سجده سهوي نه روستو تشهد لوستل ضروری دی او که نۀ، ائمه ثلاثه وائی که سجده سهوه بعد السلام اوکړې شی نو بيا خوبه دویم ځلی تشهد لوستلې شی گینی نۀ، او د حنفیه په نیز په هر صورت کښې به لوستلې شی، او د حسن بصری مذهب دا دې چه د سجده سهوي نه روستونۀ تشهد شته دې او نۀ سلام، د دې مسئلې دپاره مصنف وړاندې یومستقل باب ترلې دې چه دهغې الفاظ دادې، باب سجدتی السهو فیهما تشهد و تسلیم،
- ۴: سجده سهوه قبل السلام ده او که بعد السلام، د حنفیه په نیز مطلقا بعد السلام ده او عند الشافعی مطلقا قبل السلام ده، او د امام مالک په نیز دلته تفصیل دې که هغه سهوه چه دهغې وجه نه سجده کوی د نقصان د قبیلې نه ده نو بيا به خو سجده سهوه قبل السلام وی او که سهوه د زیاتې د قبیلې نه وه نو سجده سهوه به بعد السلام وی، د دوی د مذهب یادولو طریقه دا ده چه، القاف للقاف و الدال للدال، امام احمد فرمائی چه هر حدیث لره به د هغې په موقع باندې استعمالولې شی، یعنی په کومه سهوه باندې چه حضور صلى الله عليه وسلم سجده قبل السلام کړې ده مونږ به هم په هغې سهوه کښې سجده قبل السلام کوو او په کومه سهوه کښې چه حضور صلى الله عليه وسلم سجده بعد السلام کړې ده په هغې کښې به مونږ هم سجده سهوه بعد السلام کوو او کوم صورت چه په کوم حدیث کښې نۀ دې راغلې په هغې کښې به قبل

السلام وی، د اسحاق بن راهویه مذهب هم د امام احمد پشان دی خو هغه دا فرمائی چه د کومې سهوي په حقله د حضور ﷺ نه خه نه دی ثابت په هغې کنبې به د امام مالک قول اغستلې کیرې، یعنی که هغه سهوه د نقصان د وجه نه ده نو قبل السلام او که د زیاتی د قبیلې نه ده نو بعد السلام، دغه شان امام مالک فرمائی چه کله نقصان او زیاتی دواړه جمع شی نو نقصان لره به غلبه ورکولې کیرې او سجده سهوه به قبل السلام وی.

[۱۰۰۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدِي صَلَاتِي الْعِشِيِّ الظُّهْرِ أَوِ الْعَصْرِ، قَالَ: فَصَلَّى بِنَا رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى خَشْبَةٍ فِي مَقْدَمِ الْمَسْجِدِ، فَوَضَعَ يَدَيْهِ عَلَيْهِمَا إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى يُعْرِفُ فِي وَجْهِهِ الْغَضَبُ، ثُمَّ خَرَجَ سَرْعَانَ النَّاسِ وَهُمْ يَقُولُونَ: قُصِرَتِ الصَّلَاةُ قُصِرَتِ الصَّلَاةُ وَفِي النَّاسِ أَبُو بَكْرٍ، وَغَمَرَهَا بَابُهُ أَنْ يَكَلِّمَهَا، فَقَامَ رَجُلٌ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَمِّيهِ: ذَا الْيَدَيْنِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُنْسِيتَ أَمْ قُصِرَتِ الصَّلَاةُ؟ قَالَ: "لَمْ أُنْسَ، وَلَمْ تُقْصَرِ الصَّلَاةُ" قَالَ: بَلْ نَسِيتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْقَوْمِ، فَقَالَ: "أَصْدَقُ ذُو الْيَدَيْنِ؟" فَأَوْمَتُوا، أَيْ نَعَمْ، "فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى مَقَامِهِ فَصَلَّى الرُّكَعَتَيْنِ الْبَاقِيَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ مِثْلَ سُجُودِهِ أَوْ أَطْوَلَ، ثُمَّ رَفَعَ وَكَبَّرَ، ثُمَّ رَفَعَ وَكَبَّرَ، ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ مِثْلَ سُجُودِهِ أَوْ أَطْوَلَ، ثُمَّ رَفَعَ وَكَبَّرَ". قَالَ: فَقِيلَ لِمُحَمَّدٍ: سَلَّمَ فِي السُّهُوِّ، فَقَالَ: لَمْ أَحْفَظْهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَلَكِنْ نَسِيتُ أَنْ عَمْرَانَ بْنَ حَصِينٍ، قَالَ: ثُمَّ سَلَّمَ.

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي: مونږ ته رسول الله ﷺ مونځ وکړو، يو د مونځونو د بيگاه نه. چې ماسپڅين او مازيگر دی. هغه ويلي دي: مونځ يې وکړو مونږ ته دوه رکعاته، بيا يې سلام وگرځولو بيا پاڅيدلو يو لرگي ته چې د مسجد مخکنی حصه کې وو، خپل لاسونه يې يو د بل د پاسه په هغې کېخودل، پيژندلی شوه د هغه په مخ کې غوسه، بيا ووتل جلتی کونکي د خلقو نه او هغوی ويل: لنډ شوی دی مونځ، لنډ شوی دی مونځ، او په خلقو کې ابوبکر او عمر هم وو، هغوی دواړه د هغه نه وويريدل چې خبرې ورسره وکړي، نو پاڅيدلو يو سړی رسول الله ﷺ به هغه ته ذو الیدین ويلو، هغه وويل: ای د الله رسوله! ايا تانه هېر شو او که نه مونځ کې قصر راغلی دی؟ هغه وفرمايل: ما نه هېر کړی نه دی او قصر هم نه دی راغلی. هغه وويل: بلکه تا هېر کړو ای د الله رسوله! رسول الله ﷺ قوم ته رامخامخ شو، وبي ويل: ايا ذو الیدین رشتيا وايي؟ هغوی اشاره وکړه چې آو، رسول الله ﷺ خپل ځای ته لاړو، دوه باقي رکعاتونه يې وکړل، بيا يې سلام وگرځولو بيا يې تکبير وويله او سجده يې وکړه پشان د سجدي د هغې او اوږده د هغې نه، بيا اوچت شو او تکبيري وويله، بيا يې تکبير او سجده يې وکړه پشان د سجدي د هغې، او يا اوږده د هغې نه، بيا اوچت شو او تکبيري وويله. هغه وايي: وويل شول محمد ته: په سهوه کې يې سلام وگرځولو؟ هغه وويل: ماته دا حفظ نه دی د ابوهريره نه، لکن ماته خبر را کړی شوی

(۱) صحيح مسلم/المساجد ۱۹ (۵۷۳)، (تحفة الأشراف: ۱۴۱۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ۸۸ (۴۸۲)، والأذان ۶۹ (۷۱۴)، والسهو ۳ (۱۲۲۷)، ۴ (۱۲۲۸)، ۸۵ (۱۳۶۷)، والأدب ۴۵ (۶۰۵۱)، وأخبار الأحاد ۱ (۷۲۵۰)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۸۰ (۳۹۹)، سنن النسائي/السهو ۲۲ (۱۲۲۵)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۳۴ (۱۲۱۴)، مسند احمد (۲۸۴، ۲۳۷/۲) (صحيح)

دی عمران بن حصین نه، هغه ویلي دي: چې بیایي سلام وگرځولو.
۱: حدثنا محمد بن عبيد، الخ، قوله، عن ابی هريرة قال صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم
احدى صلاتي العشي الظهر والعصر،

مضمون حدیث:

ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی چه یوه ورځ حضور صلی اللہ علیہ وسلم مونږ خلقو ته د ماسپڅین یا د مازیگر مونږ
راکړو او هم په دوو رکعاتونو باندې ئې سلام اوگرځولو او بیا په جومات کښې وړاندې
طرف ته یو لږگې خځ کړې شوې وو او خپل دواړه لاسونه ئې په هغې باندې کیخودل او د
غصې آثار د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په مخ مبارک باندې ښکاره وو، دوه رکعاته کولو نه پس چه کوم
جلتئ کونکي وو (د خوانانو ټولگي) هغوی سمدستی د جومات نه تلونکي وو او دا وینا
کونکي وو، قصرت الصلوة قصرت الصلوة، یعنی په مانځه کښې تخفیف اوکړې شو د څلورو
رکعاتونو په ځانې دوه رکعاته پاتې شول په مونږ کونکو کښې حضرات شیخین ابوبکر و
عمر رضی اللہ عنہما هم وو حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته خو دڅه عرض کولو د دوی همت اونه شو (ځکه چه مشهوره
ده نزدیکیان را بیش بود حیرانی، یعنی کوم خلق چه نزدې وی هغوی ته ویره هم زیاته وی او
د عامو خلقو څه خاص پرواه نه وی) فقام رجل کان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسميه
ذالدين.. الخ، ذوالیدین حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته عرض اوکړو یا رسول الله څه خبره ده په مانځه کښې
تخفیف واقع شو یا تاسو هیر کړو، د دې سوال او جواب نه روستو دحضور صلی اللہ علیہ وسلم رومبی
مونږ باندې بناء اوکړه او دوه رکعاته ئې نور اوکړل او سجده سهوه ئې هم او فرمائيله،
په دې حدیث کښې یو څو خبرې دي، ۱: ابوهریره رضی اللہ عنہ کوم چه د دې حدیث راوی دې هغوی
کله خو په شک سره دا فرمائی چه دا واقعه د ظهر یا د عصر د مونږ ده او کله د عصر تعیین
او کله د ظهر تعیین فرمائی.

شارحین د دې جواب دا ورکوی چه په اصل کښې خو دوی ته په تعیین کښې شک وو نو
ځکه خو کله په شک سره بیان کوی او ځنی وختونو کښې په سوچ کولو سره د ماسپڅین
راني غالب شی نو د ظهر تعیین به ئې فرمائیلو او کله چه به د عصر راني لره غلبه اوشوه نو
د عصر تعیین به ئې فرمائیلو، ۲: په دې حدیث کښې ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائيلي دي چه مونږ
خلقو ته حضور صلی اللہ علیہ وسلم مونږ راکړو، حنفیه وائی چه دا مراد نه دي چه خپله ابوهریره رضی اللہ عنہ ته ئې
ورکړې وو ابوهریره رضی اللہ عنہ په دې واقعه کښې شریک نه وو، لهذا مراد دا دي چه زمونږ قوم او
زمونږ د جماعت خلقو ته حضور صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ورکړو، یا دا اوایی چه زمونږ مسلمانانو رور و
ته دحضور صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ورکړو او د حنفیه په نیز د دې تاویل ضرورت دي دپاره دي چه په دې
واقعه کښې د ذوالیدین نه موجود کیدل یقینی دي ځکه چه هغه په جنگ بدر کښې شهید
شوې وو تر دې وخته پورې ابوهریره رضی اللہ عنہ اسلام نه وو راوړې د دوی اسلام راوړل په اووم
کال د هجرت کښې دي لهذا دا حدیث د ابوهریره رضی اللہ عنہ مرسل شو ابوهریره رضی اللہ عنہ به دا د یو
قدیم الاسلام صحابی نه اوریدلې وی او بیان کړې به ئې وی.
۳: د کلام فی الصلوة مسئله مختلف فیه ده کومه چه وړاندې تیره شوې ده حنفیه او حنابله

په نیز باندې کلام فی الصلوة مطلقا قليل وی یا کثیر عمدا یا نسیانا ټول ناجائز او مفسد د صلوٰة دې او شافعيه فرمائی چې کلام قليل که نسیانا وی نو د دې گنجائش او جواز شته دې، او مالکيه فرمائی چې که کلام یسیر قصدا د مونځ د اصلاح په غرض سره وی نو جائز دی او که هم هسي نسیانا وی نو ناجائز دی، دا حضرات شافعيه او مالکيه دواړه ددې حدیث نه استدلال کوی لهذا دا حدیث د حنفیه او حنابله خلاف شو.

د ذوالیدین د حدیث توجیه عند الحنابله

خلاف خو د حنابله سره هم پکار دې خو هغوی کلام فی الصلوة یو خاص شکل استثنا کړې دې کوم چې امام ترمذی په خپل سنن کښې د حضرت امام احمد د طرف نه نقل کړې دې لهذا هغوی د اشکال نه بچ شول او هغه شکل دا دې چې که کوم سړې خواه هغه امام وی یا مقتدی په مونځ کښې کلام او کړی او دا خیال او کړی چې زما مونځ پوره شوې دې خواه په واقع کښې پوره شوې نه وی نو دا صورت جائز دې او دلته قصه کښې هم داسې شوې دی ځکه چې دا خو ظاهره ده چې حضور ﷺ هم دا سوچ کړې وو چې ما مونځ پوره ادا کړې دې ځکه چې حضور ﷺ فرمائی، لم انس و لم تقصر، خو ذوالیدین هم دا گنډله چې مونځ پوره شوې دې او هغوی هم په دې سوچ سره دا وینا کړې وه.

په اصل کښې هغوی دا گنډله چې ورځ تر ورځه د وحی په نازلیدلو سره په احکامو کښې کمې زیاتې کیرې نو بظاهر په مانځه کښې قصر شوې دې او د څلورو په ځانې دوه پاتې شوې دی خو بیا هم هغوی احتیاطا د حضور ﷺ نه تپوس او کړو چې حضور ﷺ ته څه هیره خو نه ده پیښه شوې،

اوس پاتې شو احناف شکر الله مساعیهم، د دوی په نیز باندې کلام فی الصلوة هیڅ ی، صورت هم مستثنی نه دې.

د احنافو توجیه او تقریر:

هغوی د دې جواب ورکړو چې دا واقعه د کلام فی الصلوة د نسخ نه د وړاندې ده د کلام فی الصلوة نسخ د دې واقعي نه روستو شوې ده لهذا په دې سره استدلال صحیح نه دې، جمهور وائی چې دا واقعه د نسخ نه د روستو ده ځکه چې د کلام فی الصلوة نسخ په مکه کښې شوې ده او دا واقعه د مدینې ده قرینه د دې د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه حدیث دې کوم چې په باب رد السلام فی الصلوة کښې تیر شوې دې، فلما رجعنا من عند النجاشی، ځکه چې دلته د رجوع نه مراد اوله رجوع یعنی واپس کیدل دی کوم چې د مکې په طرف باندې شوې وه او دا قصه د ذوالیدین د آخری هجرت ده ځکه چې د دې راوی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې چا چې په اووم کال د هجرت کښې اسلام راوړې وو، زمونږ د طرف نه اوله خو د دې جواب دا ورکړې شوې دې چې جناب والا دا حدیث د چا موافق هم نه دې نه د شافعيه او نه د مالکيه، ځکه چې شافعيه د نسیانا کلام د جواز قائل دی او دا کلام نسیانا کوم ځانې دې دا خو عمدا وو کما هو ظاهر، او د مالکيه خلاف هم دې ځکه چې د ذوالیدین کلام اگر که د اصلاح د صلوٰة په ارادې سره وو خو د سرعان الناس یعنی جلتی کونکو خلقو کلام خو په

دې غرض سره نه وو دا جواب خو الزامی وو او تحقیقی جواب زمونږ دا دې چه دا واقعه د ذوالیدین د نسخ الکلام فی الصلوة نه د وړاندې ده، ځکه چه زمونږ تحقیق دا دې چه نسخ الکلام په مدینه کښې د هجرت په اوله کښ شوي دې نه په مکه کښې او په دې باندې قرینه د زید بن ارقم هغه حدیث دې کوم چه په باب النهی عن الکلام فی الصلوة کښې تیر شوي دې په کوم کښې چه داسې دی، فنزل قوله تعالى قوموا لله فانتين فامرنا بالسكوت و نهينا عن الکلام، او زید بن ارقم رضی الله عنه انصاری صحابی دې په خپله هم مدنی دې او دا آیت هم په اتفاق سره مدنی دې لهذا دا به منل وی چه نسخ الکلام فی الصلوة په مدینه کښې شوي دې او هغه قرینه چه کومه تاسو وړاندې کړې ده د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د حدیث د هغې په حقله مونږ دا وایو چه هلته د رجوع نه مراد رجوع ثانی مراد ده کومه چه د مدینې طرف ته شوي وه په دې صورت کښې به د زید بن ارقم او د ابن مسعود رضی الله عنه دواړو حدیثونه متفق شی گڼی په دواړو کښې به تعارض وی، او د ابن مسعود رضی الله عنه رجوع ثانی الی المدینه د هجرت په اوله کښې وو د جنگ بدر نه وړاندې کما تقرر فی محله.

پس معلومه شوه چه نسخ الکلام هم د هجرت په اوله کښې شوي دي او دا قصه د ذوالیدین هم د هجرت په اوله کښې او د بدر نه د وړاندې ده، وجه دا ده چه ذوالیدین په جنگ بدر کښې شهید شوي وو لهذا دا قصه هم د بدر نه د وړاندې ده ابوهریره رضی الله عنه په خپله په دې کښې شریک نه وو لهذا دا حدیث د صحابی مرسل دې، نو چه کله صورت حال دا دې چه نسخ الکلام فی الصلوة او دغه شان قصه د ذوالیدین د دواړو وقوع د بدر نه د وړاندې ده نو اوس یقین سره نه شی وئیلی کیدی چه په دې کښې کومه یوه وقوع وړاندې شوي ده او کومه په اخره کښې، فلا یصح الاستدلال به لاجل احتمال النسخ.

د جمهور و د طرف نه تردید:

هغوی زمونږ د دې تقریر دا جواب ورکړې دې چه په جنگ بدر کښې شهید کیدونکو کښې ذوالیدین نه دې بلکه ذوالشمالین دې او دا قصه د صاحب ذوالیدین ده، د امام زهری نه په دې کښې غلطی شوې ده چه هغوی د دې واقعي په روایت کښې د ذوالیدین په ځانې ذوالشمالین وئیلی دې حال دا دې چه داسې نه ده بلکه صاحب قصه ذوالیدین دې د چا چه په خلافت د معاویه کښې انتقال شوي دې، او ذوالشمالین یو بل صحابی دې کوم چه په جنگ بدر کښې شهید شوي دې، لهذا دې حدیث لره مرسل د صحابی گنرلو ضرورت نشته دې دا قصه د هجرت د آخره ابوهریره رضی الله عنه په خپله په دې کښې شریک وو.

ذوالیدین او ذوالشمالین هم یو دی:

زمونږ علماؤ جواب ورکړو چه ذوالیدین او ذوالشمالین دواړه هم یو دی او د دې دلیل د نسائی شریف روایت دې په نسائی، ص، ۱۸۲، حدیث کوم چه ابن شهاب د ابو سلمه نه روایت کوی او ابو سلمه د ابوهریره رضی الله عنه نه په کوم کښې چه دا دې چه حضور صلی الله علیه و آله ته یو ځل سهوه پیښه شوه، فقال له ذوالشمالین اقصر الصلوة ام نسيت يا رسول الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اصدق ذوالیدین، او هم دغه شان دې لره عمران بن ابی انس هم د ابو سلمه نه

روایت کوی، او گوری په دې روایت کښې هم په یو سړی باندې د ذوالیدین او ذوالشمالین اطلاق کیږي.

علامه سندھی د نسائی په حاشیه کښې لیکي چه ابن عبدالبر فرمایلې دی چه په دې قصه کښې ذوالشمالین وئیلو کښې زهری متفرد دې چا هم د ده متابعت نه دې کړې حال دا دې چه عمران بن ابی انس د نسائی په روایت کښې د زهری متابعت کوی، لهذا د تفرد دعوی باطله ده، حضرت سهارنپوری رحمته الله علیه په بذل کښې د نسائی نه علاوه هم د خنی حدیثو کتابونو حواله ورکړې ده چه په هغې کښې هم داسې دی مثلاً مسند بزار او د طبرانی معجم کبیر نه معلومیږي چه دا دواړه یو دی هم دا رائي د ابن حبان او ابن سعد ده او هم دې لره ترجیح ورکړې ده ابن الاثیر الجزری په جامع الاصول کښې او مبرد په الکامل کښې او یو جماعت دا وائی چه دا دواړه جدا جدا دی هم د دوی نه سهیلی دې، او بیهقی ابن الاثیر الجزری صاحب اسد الغابه (۱) او ابن منده دا ټول حضرات وائی چه د زهری نه په دې کښې غلطی واقع شوې ده. دغه شان هغوی وئیلې دی چه دا دواړه یو څنگه کیدې شی حال دا چه د دواړو نوم او قبیله مختلف دی ذوالشمالین عمیر بن عمرو الخزاعی دې او ذوالیدین خرباق بن عمر السلمي دې، زمونږ د طرف نه جواب ورکړې شوې دې چه کیدې شی خرباق ئې لقب وی او عمیر ئې نوم، او د دې تائید د دېنه کیږي چه ولدیت د دواړو یو دې یعنی عمرو، پاتې شوه دا خبره چه یو خزاعی دې او بل سلمی، نو د دې جواب دا دې چه سلمی نسبت دې د سلیم طرف ته کوم چه ددې قبیلې جدا علی دې او سلیم په اصل کښې دوه دی سلیم بن ملک او سلیم بن منصور، سلیم بن منصور بهشکه غیر خزاعی دې خو سلیم بن ملک په خپله د قبیله خزاعه نه دې لهذا دواړه یو کیدې شی.

حافظ وائی چه د بعضی ائمه رائي دا ده چه دا احتمال هم کیدې شی چه دا قصه د دواړو سره پېښه شوې وی ذوالیدین او ذوالشمالین په کومو کښې چه یو د ابوهریره رضی الله عنه سره شریک وی او دویم لره هغوی مرسل روایت کړې وی، دغه شان دا هم وئیلې شوې دی چه ذوالیدین او ذوالشمالین د هر دواړو لفظونو اطلاق په دواړو سړو باندې کیږي د دې وجه نه اشتباه واقع شوه، تر دې پورې د باب په رومبی حدیث باندې تفصیلی کلام اوشو.

[۱۰۰۹] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي وَبٍّ، عَنْ مُحَمَّدٍ بِإِسْنَادِهِ، وَحَدِيثُ حَمَّادٍ أَيْضًا: قَالَ: "صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمْ يَقُلْ: بِنَا، وَلَمْ يَقُلْ: فَأَوْمَنُوا، قَالَ: فَقَالَ النَّاسُ: نَعَمْ، قَالَ: لَمْ رَفَعَهُ وَلَمْ يَقُلْ: وَكَبَّرَ، لَمْ كَبَّرُوا سَجْدَةً مِثْلَ سَجْدَةِ أَطْوَلِ، لَمْ رَفَعَهُ وَكَبَّرَ حَدِيثُهُ، لَمْ يَذْكُرْ مَا بَعْدَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ فَأَوْمَنُوا إِلَّا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكُلٌّ مِنْ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ لَمْ يَقُلْ: فَكَبَّرُوا لَذَكَرَ رَجَعَهُ."

(۱) ابن الاثیر الجزری صاحب جامع الاصول یو دی او دا ابن الاثیر الجزری صاحب داسد الغابه بل دې دا دواړه ورونږه دی دلته د یو دریم سړی دې ابن الجزری، صاحب د حصن حصین محمد بن محمد بن محمد الجزری.

(۲) صحیح البخاری للأذان ۶۹ (۷۱۴)، السهو ۴ (۱۲۲۸)، أخبار الأحاد ۱ (۷۲۵۰)، سنن الترمذی للصلاة ۱۷۶ (۳۹۹)، سنن النسائی للسهو ۲۲ (۱۲۲۵)، (تحفة الأشراف: ۱۴۴۹)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للصلاة ۱۵ (۶۰)، مسند احمد (۴۲۳، ۳۳۵/۲) (صحیح)

د محمد نه روایت دی په اسناد د هغې سره، او حدیث د حماد اتم دی، هغه ویلي دي: مونږ وکړو رسول الله ﷺ هغه پکې (بنا) نه دی ویلي، او نه یې دي ویلي (فاومثوا) هغه وایي: وویل خلقو! او، هغه وایي بیا اوچت شو، او هغه نه دي ویلي: (و کبر، ثم کبر و سجد مثل سجوده، او اطول، ثم رفع) او پوره شو حدیث د هغه. هغه ذکر نه کړو هغه وروسته د دېنه، او هغه ذکر نه کړو (فاومثوا) مگر حماد بن زید ویلي دي ابوداؤد او هر چا چې دا حدیث روایت کړی دی نه یې دي ویلي (فکبر) او نه یې ذکر کړی دی (رجع).

[۱۰۱۰] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرٌ يَعْنِي ابْنَ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا سَلَمَةُ يَعْنِي ابْنَ عَلْقَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعْنَى حَمَادٍ كَلَّمَهُ إِلَى آخِرِ قَوْلِهِ: نَبَيْتُ أَنَّ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ، قَالَ: ثُمَّ سَلَّمَ، قَالَ: قُلْتُ: فَالتَّشَهُدُ، قَالَ: لَمْ أَسْمَعْ فِي التَّشَهُدِ، وَأَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يَتَشَهَّدَ"، وَلَمْ يَذْكُرْ: كَانَ يُسَمِّيهِ ذَا الْيَدَيْنِ، وَلَا ذَكَرَ: فَاوْمَثُوا، وَلَا ذَكَرَ: الْغَضَبُ، وَحَدِيثُ حَمَادٍ، عَنْ أَيُّوبَ، أَثَمَ.

د ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي مونږ ته رسول الله ﷺ مونږ وکړو، په ټولې معنی د حماد سره تر اخبرې قول د هغه پورې، چې نبیت ان عمران بن حصین قال ثم سلم، هغه وایي ما وویل تشهد؟ هغه وویل ما نه دي اوریدلي په باره د تشهد کې، او ماته دا خوښه ده چې تشهد ووايي، او هغه نه دی ذکر کړی (کان یسمیه ذا الیدین) او هغه نه دی ذکر کړی (فاومثوا) او نه یې دي ذکر (الغضب) او حدیث د حماد د ایوب نه اتم دی.

۲: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمٍ، أَخ، قَوْلُهُ، وَحَدِيثُ حَمَادٍ أَثَمَ، بِهِ رُومِي حَدِيثُ كُنْصِي د أَيُّوبَ نَه رَوَايَتُ كُونَكِي حَمَادٍ وَوِ او دَلْتَهُ مَالِكٌ دِي، مُصَنَّفٌ وَائِي چَه د حَمَادٍ حَدِيثُ د مَالِكٍ د حَدِيثِ نَه اَتَمَّ يَعْنِي پوره دې، قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَقُلْ بِنَا، يَعْنِي حَمَادٌ پَه خِپَل رَوَايَتُ كُنْصِي د ابوهريره رضي الله عنه قول، صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ، نَقَلَ كَرِي دِي او مَالِكٍ صَرَفَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَثِيلِي دِي، بِنَا، نِي نَه دِي وَثِيلِي

په حدیث باندې د مرسل ابوهريره کیدو کلام:

دا خبره وړاندې تیره شوې ده زمونږ د طرف نه چه په دې واقعه کښې ابوهريره رضي الله عنه شریک نه وو نو که هغوی صرف صلی رسول الله ﷺ ونیلې وی نو بیا خو هیڅ اشکال نشته دې او که صلی بنا ئې ونیلې وی نو په دې کښې تاویل تیر شوې دې چه دبنا نه مراد د مسلمانانو جماعت دې په خپله متکلم په دې کښې داخل نه دې، امام طحاوی رحمه الله د دې ډیر مثالونه پیش کړي دي، نزال بن سبره وائی، قال لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم، حال دا دې چه نزال تابعي دې هغوی حضور ﷺ نه وو لیدلې، او طاؤس په یو موقع باندې وئیلې دی، قدم علينا معاذ بن جبل، حال دا دې چه طاؤس هلته موجود نه وو هم داسې حسن بصری فرمائی، خطبنا عتبة بن عروان، حال دا دې چه حسن د دې خطبې په وخت کښې موجود نه وو خو په یو روایت کښې دی ابوهريره رضي الله عنه فرمائی، بینا انا اصلی، د دې جواب دا دې چه کیدې شی دا روایت بالمعنی وی.

(۱): صحيح البخاري/السهو ۴ (۱۲۲۸)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۶۸۹) (صحيح)

[۱۰۱۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ نَعْرِ بْنِ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، وَهَشَامٍ، وَنَحْوِي بْنِ عَتِيقٍ، وَأَبْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قِصَّةِ ذِي الْيَدَيْنِ، "أَنَّهُ كَبَّرَ وَسَجَدَ، وَقَالَ هَشَامُ يَعْنِي ابْنَ حَسَّانٍ كَبَّرَ، ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يَرَوِي هَذَا الْحَدِيثَ أَيضًا حَبِيبُ بْنُ الشَّهِيدِ، وَنَحْمُذٌ، وَيُونُسُ، وَعَاصِمُ الْأَحْوَلِ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، لَمْ يَذْكُرْ أَحَدٌ مِنْهُمْ مَا ذَكَرَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ هَشَامٍ، "أَنَّهُ كَبَّرَ، ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ". وَرَوَى حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ هَذَا الْحَدِيثَ، عَنْ هَشَامٍ، لَمْ يَذْكُرْ أَنَّ هَذَا الَّذِي ذَكَرَهُ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ "أَنَّهُ كَبَّرَ، ثُمَّ كَبَّرَ".

ابو هريره رضي الله عنه د نبي صلی الله علیه و آله نه روایت کوي په قصي د ذو الیدین کې چې هغه تکبیر وویل او سجده یې وکړه، او ویلي دي هشام یعنی ابن حسان تکبیری وویل و بیایي تکبیر وویل او سجده یې وکړه. ویلي دي ابوداود: دا حدیث هم حبیب بن الشهید او حمید او یونس او عاصم الاحول د محمد نه او هغه د ابو هريره نه روایت کړی دی، یو کس هم هغه شی نه دی ذکر کړی کوم چې حماد بن زید د هشام نه ذکر کړي دي، چې هغه تکبیر وویل و بیایي تکبیر وویل او سجده یې وکړه. او روایت کړی دی حماد بن سلمه او ابوبکر بن عیاش د دي حدیث د هشام نه، دواړو نه دی ذکر کړی د هغه نه دا کوم چې حماد بن زید ذکر کړی دی، چې هغه تکبیر وکړ و بیایي تکبیر وکړو.

د سجدي سهوي دپاره تکبیر تحریمه.

قوله: و قال هشام يعني ابن حسان كبر ثم سجد، دلته دوه ځلي تکبیر ذکر دي، د باب په شروع کښې د سجدي سهوي د طریقي په بیان کښې تیر شوې دي چې د امام مالک په نیز که سجده سهوه بعد السلام وی نو په دي صورت کښې تکبیر تحریمه به وئیلې شی، یو ځل به الله اکبر د تحریمې په نیت سره او وائی او دویم ځل به سجدي ته د تلو دپاره، د دي روایت نه د مالک په تائید کړی، وړاندې مصنف فرمائی چې د حماد بن زید نه علاوه چا هم دوه ځلي لفظ د کبر نه دي نقل کړي لهذا دا زیادت شاذ دي.

[۱۰۱۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ قَارِسٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: "وَلَمْ يَسْجُدْ سَجْدَتِي السُّهُو حَتَّى يَقْنَهُ اللَّهُ ذَلِكَ".

سعید بن المسیب او عبید الله بن عبد الله د ابو هريره رضي الله عنه نه روایت کوي د دي قصي، هغه وایی: او هغه دوه سجدي د سهوي ونه کړي تردې چې الله ورته یقین و اچولو دي. ۴: حدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ قَارِسٍ، الخ، قوله، و لم يسجد سجدتي السهو حتى يقنهُ الله ذلك، یعنی په دي واقعه کښې حضور صلی الله علیه و آله سجده سهوه هغه وخت اوکړه کله چې الله تعالی د دوي په زړه کښې د دي خبرې یقین و اچولو چې آو واقعی ما نه سهوه شوې ده او مو څلورو رکعاتو په ځانې مې په دوو رکعاتو سلام گرځولې دي، په ظاهر کښې دا د هغه اشکال جواب دي چې کله حضور صلی الله علیه و آله ته د دي خبرې یقین او شو چې مانه هیڅ سهوه نه ده شوې لکه څنګه چې حضور صلی الله علیه و آله فرمائیلي وو، لم انس و لم تقصر، نو بیا حضور صلی الله علیه و آله د خلقو په وینا باندي د خپل

۱: انظر حديث رقم: (۱۰۰۸)، (تحفة الأشراف: ۱۴۴۱۵، ۱۴۴۶۹) (شاذ)

۲: تهرد په ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۳۱۹۲، ۱۵۲۰۵، ۱۴۱۱۵) (ضعيف)

یقین خلاف عمل څنگه او کړو نو راوی د دې جواب ورکړو چه حضور ﷺ صرف د خلقو په وینا باندې داسې نه وو کړی بلکه د الله تعالی د یقین پیدا کولو نه پس ئې کړې وو، او مسئله هم دا ده لکه چه په درمختار کښې لیکلې دی چه که د امام او مقتدیانو په مینځ کښې د سهوې په حقله اختلاف رائي اوشی نو که امام لره په خپلې خبرې باندې یقین وی نو د مونځ اعاده یا سجده سهوه دې نه کوی او که امام لره یقین نه وی نو بیا به د قوم خبرې لره اختیاروی، هسې خو دا مسئله ډیر تفصیل غواړی علامه شامی د دې تفصیل لیکلې دې کوم چه په بذل المجهود کښې موجود دې.

تنبیه: په بعضې روایاتو کښې د، حتی یقنه الله، په ځانې باندې، حتی لقاء الناس، راغلې دې، د دې مطلب به هم دا اغستل غواړی چه د خلقو تلقین او د الله تعالی یقین ورکولو نه روستو حضور ﷺ سجده سهوه او کړه، او په بعضې روایاتو کښې د سجده سهوه مطلقاً نفی ده لکه چه وړاندې راځی، و لم یسجد سجدة السهو، هم دغه شان شراحو لیکلې دی چه د زهری روایت په دې سلسله کښې مضطرب دې، (۱).

[۱۰۱۳] (۱) حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ أَبِي إِسْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، أَنَّ أَبَا بَكْرٍ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي حَتْمَةَ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَهْدِي الْخَبَرَ، قَالَ: "وَلَمْ يَسْجُدِ السَّجْدَتَيْنِ اللَّتَيْنِ تُسَجَّدَانِ إِذَا شَأْنُكَ حَتَّى لِقَاءَ النَّاسِ". قَالَ ابْنُ شَهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي يَهْدِي الْخَبَرَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: وَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، وَعَبِيدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، وَعِمْرَانُ بْنُ أَبِي أَنَسٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَالْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ جَمِيعًا، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، يَهْدِي الْقَصَّةَ، وَلَمْ يَذْكُرْ أَنَّهُ سَجَدَ السَّجْدَتَيْنِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ الزُّبَيْدِيُّ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي حَتْمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ فِيهِ: "وَلَمْ يَسْجُدِ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ".

ابن شهاب نه روایت دی چې ابو بکر بن سلیمان بن ابی حصمة خبر ورکړی دی هغه ته، چې هغه ته رسیدلی دی چې بېشکه رسول الله ﷺ، دا خبر هغه وایي: هغه هغه دوه سجدي ونه کړي چې د هغه د شک لپاره کېږي تردې چې خلقو ورته د هغې علم ورکړو. ویلي دي ابن شهاب: او ماته خبر راکړی دی د دې خبر سعید بن المسیب د ابو هريره نه، هغه وایي: ماته خبر راکړی دی ابو سلمة بن عبد الرحمن او ابو بکر بن الحارث بن هشام، او عبید الله بن عبد الله. ویلي دي ابوداود: د دې روایت کړی دی یحیی بن ابی کثیر او عمران بن ابی انس د ابو سلمة بن عبد الرحمن نه او د علاء بن عبد الرحمن نه او هغه د پلار نه، او ټولو د ابو هريره نه د دې قصې، او هغه نه دی ذکر کړی چې هغه دوه سجدي وکړي. ویلي دي ابوداود: او د دې روایت کړی دی زبیدی د زهیري نه او هغه د ابی بکر بن سلیمان بن ابی حتمه نه او هغه د نبی ﷺ نه، هغه ویلي دي په هغې کې: او ویي نه کړي دوه سجدي د سهوي.

(۱) غوره دا ده چه داسې اووئیلې شی چه مطلق نفی کوم ځانې ده هلته هم مقید مراد دې یعنی، حتی یقنه الله تعالی، (۱۲)۔

(۲) سنن النسائي للسهو ۲۲ (۱۲۳۲)، (تحفة الأشراف: ۱۳۱۸۰، ۱۵۱۹۲) (صحیح)

[۱۰۱۴] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعَ أَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنَّا بِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى الظُّهْرَ فَسَلَّمَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ، فَقِيلَ لَهُ: نَقَصْتَ الصَّلَاةَ، فَصَلَّى رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دی بېشکه نبي صلی الله علیه و آله د ماسپڅین مونځ وکړو سلام یې په دوه رکعاتو وگرځولو، هغه ته وویل شول تا مونځ کم کړو؟ هغه دوه رکعاته وکړل، بیایي دوه سجدي وکړي.

[۱۰۱۵] (۲) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أَسَدٍ، أَخْبَرَنَا شَبَابَةُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُلُبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ مِنَ صَلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: أَقْصَرْتَ الصَّلَاةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمْ نَسِيتَ؟ قَالَ: "كُلُّ ذَلِكَ لَمْ أَفْعَلْ"، فَقَالَ النَّاسُ: قَدْ فَعَلْتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، "فَرَكِعْتُمَا رُكْعَتَيْنِ أُخْرَيَيْنِ، ثُمَّ انْصَرَفَ وَلَمْ يَسْجُدْ سَجْدَتَيِ السُّهُوِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ دَاوُدُ بْنُ الْحَصَنِ، عَنْ أَبِي سَفْيَانَ مَوْلَى أَبِي أَحْمَدَ، عَنَّا بِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: "ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ بَعْدَ التَّلَامُ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دی، بېشکه نبي صلی الله علیه و آله فارغ شو د دوه رکعاتو د فرضونه، هغه ته یو سړي وویل: مونځ کم شوی دی ای د الله رسوله! که د تانه هېر شو؟ هغه وفرمایل دا ټول مې نه دي کړي، خلغو وویل بېشکه تا دا کړی دی ای د الله رسوله! نو هغه دوه رکعاته نور وکړل، بیا فارغ شو او د سهودي دوه سجدي یې ونه کړي ویلي دي ابو داود. روایت کړی دی داود بن الحصین د ابو سفیان نه چې مولى د ابن ابی احمد دی. هغه روایت کوي د ابو هريره نه او هغه روایت کوي د نبي صلی الله علیه و آله نه د دې قصي، هغه وویل بیایي دوه سجدي وکړي د سلام نه وروسته او هغه ناست وو.

تشریح: قوله: ثم سجد سجدتين و هو جالس بعد التسليم:

د دې روایت نه او د دې نه روستو راتلونکو دوو روایتونو نه دا معلومیږي چه په دې موقعه باندې حضور صلی الله علیه و آله سجده سهوه بعد السلام کړې وه لکه څنگه چه د حنفیانو مسلک دي او دا حدیث د مالکيه خلاف دي ځکه چه د هغوی په نیز د نقصان په صورت کښې سجده سهوه قبل السلام ده او دا هم د نقصان صورت وو خو د دې باوجود حضور صلی الله علیه و آله سجدي بعد السلام او کړي.

[۱۰۱۶] (۳) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، حَدَّثَنَا عِكْرَمَةُ بْنُ عَمَّارٍ، عَنْ مُمْضِمِ بْنِ جُوَيْسٍ الْهَفَّانِيِّ، حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، بِهَذَا الْحَبَرِ، قَالَ: "ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السُّهُوِ بَعْدَ مَا سَلَّمَ".

مضمم بن جوس الهفاني وایي ماته حدیث بیان کړی دی ابو هريره د دې خبر، هغه ویلي دي: بیایي دوه سجدي د سهوي وکړي پس د سلام نه.

(۱): صحيح البخاري/الأذان ٦٩ (٧١٥)، السهو ٣ (١٢٢٧)، سنن النسائي/السهو ٢٢ (١٢٢٨) (تحفة الأشراف: ١٤٩٥٢)،

وقد أخرجه: مسند احمد (٣٨٦٢، ٤٦٨) (صحيح)

(۲): سنن النسائي/السهو ٢٢ (١٢٢٥)، (تحفة الأشراف: ١٣٥١٤)، وقد أخرجه مسند احمد (٤٢٣/٢) (حسن صحيح)

[۱۰۱۷] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ ثَابِتٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ. رَوَدَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَامَةَ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ، فَذَكَرَ مَوْحَدِيثَ ابْنِ سِيرِينَ"، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتِي السَّهْوِ".

د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه ویلی دی: مونږ ته رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ وکړو سلام یې په دوه رکعاتو وگرځولو، ذکر یې کړو پشان د حدیث د ابن سیرین د ابو هریره نه، هغه وویل: بیایي سلام وگرځولو بیایي وکړي دوه سجدي د سهوي.

[۱۰۱۸] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ. رَوَدَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا مُسْلِمَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ الْحَدَّاءُ، حَدَّثَنَا أَبُو قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَلَّبِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: سَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ثَلَاثِ رَكَعَاتٍ مِنَ الْعَصْرِ، ثُمَّ دَخَلَ، قَالَ: عَنْ مُسْلِمَةَ الْحَجَرِ، فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ: الْخِرْبَاقُ، كَانَ طَوِيلَ الْيَدَيْنِ، فَقَالَ لَهُ: أَقْصَرَتِ الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَخَرَجَ مُغْضَبًا يَجُرُّ رِدَاءَهُ، فَقَالَ: "أَصْدَقُ؟" قَالُوا: نَعَمْ، فَصَلَّى تِلْكَ الرَّكْعَةَ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْهَا، ثُمَّ سَلَّمَ.

د عمران بن حصین نه روایت دی هغه ویلی دی: سلام وگرځولو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په درې رکعاتونو د مازیگر کې، بیا داخل شو. ویلی دی مسلمة. په کوټو ته، نو هغه ته یو سړی پاڅیدلو چې هغه ته خرباق ویلی کېږي، هغه د اوږدو لاسونو والا وو، هغه ورته وویل: ای کم شوی دی مونږ ای د الله رسوله! نو په غوسه ووتلو او خپل خادري راڅکلو، هغه وویل: ایا رشتیایي وویل؟ هغوی وویل: آو، نو دغه رکعات یې وکړو، بیایي سلام وگرځولو، بیایي دوه سجدي د هغې وکړي بیایي سلام وگرځولو.

۶: حدثنا مسدد، الخ، قوله، عن عمران بن حصين،

د عمران رضی اللہ عنہ حدیث په قصه د سهوه کښي:

تراوسه پورې د ابوهریره رضی اللہ عنہ د روایاتو سلسله روانه وه اوس دا حدیث د عمران بن حصین راغلي دي دا د تیر شوی روایت خلاف دي په دې کښي دا دی چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم یو ځل د مازیگر په مانځه کښي په دریو رکعاتونو باندې سلام اوگرځولو، اوس که دې لره مستقل واقع اوگرځولې شی نو بیا خو هیڅ اشکال نشته، او که دا هم هغه د ذوالیدین واله واقع ده د کوم راوی چه ابوهریره رضی اللہ عنہ وو نو بیا به تعارض راشی، په دې کښي د محدثینو اختلاف دي امام ابن خزیمه او د هغوی د متبعینو رائي د واقعي د تعدد ده چه دا دوه جدا جدا واقعي دي، شوکانی هم دې لره ظاهر گرځولي ده او د حافظ ابن حجر رائي د عدم تعدد ده چه دا دواړه حدیثونه د یوې واقعي سره متعلق دي.

زه وایم چه هم داسې وړاندې یو دریم حدیث راوان دي د معاویه بن حذیف په هغې کښي هم دا دی چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم یو رکعت باقی وو نو حضور صلی اللہ علیہ وسلم سلام اوگرځولو.

۱: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۳۴ (۱۲۱۳)، (تحفة الأشراف: ۷۸۳۸) (صحیح)

۲: صحیح مسلم للمساجد ۱۹ (۵۷۴)، سنن النسائي للسهو ۲۳ (۱۲۳۷، ۱۲۳۸)، ۷۵ (۱۳۳۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة

۱۳۴ (۱۲۱۵)، (تحفة الأشراف: ۱۰۸۸۲)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴/۲۷، ۴/۲۹، ۴/۳۵، ۴/۳۷، ۴/۴۰، ۴/۴۱) (صحیح)

حديث د ابوهريره او حديث د عمران او حديث د معاويه:

د ابن رسلان د ابوداؤد د شارح رائي دا ده چه دا دريواره حديثونه جدا جدا او مختلفي قصي دي د ابوهريره رضي الله عنه د حديث قصه جدا ده په دې کښې د حضور ﷺ دوه رکعاته پاتي شوي وو، او په حديث د عمران او معاويه بن حديج په دې دواړو کښې د حضور ﷺ نه يو رکعت هير شوي وو خو د عمران بن حصين رضي الله عنه حديث د مازيگر مونغ سره متعلق دې اود معاويه بن حديج حديث کښې د ماينام د مونغ قصه ده. (کذا في حاشية البذل)

قوله: ثم دخل قال عن مسلمة الحجر: حجر د حجرة جمع ده مصنف فرمائي د الحجر لفظ دمسلمة بن محمد په روايت کښې دې او د مصنف د دويم استاذ يعني مسدد په روايت کښې نشته دې، د حديث مضمون دا دې چه يو ځل حضور ﷺ د مازيگر په مانځه کښې په دريو رکعاتونو باندې سلام او گرځولو او د سلام گرځولو نه پس د ازواج مطهراتو په حجرو کښې د چا په حجره کښې د خپل ځانې نه پاسيدو او تشریف ټي يورلو ځکه چه حضور ﷺ خو دا کنړل چه ما مونغ پوره ورکړې دې.

فانده: په تحفة الاحوذی د ترمذی په شرح کښې د علامه عینی نه نقل کړې دي چه حضور ﷺ نه په مانځه کښې پنځه قسمه سهوه واقع شوې ده، ترك القعدة الاولى، التسليم في الركعتين في الرباعية، التسليم على ثلاث ركعات (لو سلم تعدد القصتين) زيادة ركعة فصلی خمس ركعات، السجود على الشك كما في حديث ابي سعيد.

باب إِذَا صَلَّيْ خَمْسًا

باب دی، کله چې مونغ وکړي پنځه رکعاته

[۱۰۱۹] (١) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، وَمُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ الْمَعْنَى، قَالَ حَفْصٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرُ خَمْسًا، فَقِيلَ لَهُ: أَزِيدُ فِي الصَّلَاةِ، قَالَ: "وَمَا ذَاكَ؟" قَالَ: صَلَّيْتُ خَمْسًا، فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا سَلَّمَ.

د عبد الله نه روايت دی هغه وييلي دي: مونغ وکړو رسول الله ﷺ د ماسپڅين پنځه رکعاته، هغه ته وول شول: ايا زيادت شوی دی په مانځه کې؟ هغه وويل: دا څه شی دی؟ هغه وويل: تا مونغ وکړو پتځه رکعاته، نو هغه دوه سجدي وکړي وروسته د سلام نه.

تشریح: قوله: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم الظهر خمسًا، يو ځل حضور ﷺ د ماسپڅين مونغ د څلورو په ځانې پنځه رکعاته او کړل او سلام ټي او گرځولو خلقو لقمه بظاھر د دې وجه ورنه کړه چه کيدې شی په حکم کښې بدلون شوې وی او د څلورو په ځانې پنځه شوې وی، غرض دا چه حضور ﷺ ته عرض او کړې شو، نو حضور ﷺ د دې په تلافی يعنی نقصان کښې سجده سهوه او کړه، باقی روايت کښې دا مذکور نه دی چه په څلورم رکعت باندې حضور ﷺ قعده کړې وه او که نه.

١: صحيح البخاري/الصلاة ٣١ (٤٠١)، ٣٢ (٤٠٤)، والسهو ٢ (١٢٢٦)، والأيمان ١٥ (٦٦٧١)، وأخبار الآحاد ١ (٧٢٤٩)، صحيح مسلم/المساجد ١٩ (٥٧٤)، سنن الترمذي/الصلاة ١٧٧ (٣٩٢)، سنن النسائي/السهو ٢٦ (١٢٥٥، ١٢٥٦)، سنن ابن ماجه/الصلوة ١٢٩ (١٢٠٣)، ١٣٠ (١٢٠٥)، ١٣٣ (١٢١١)، (تحفة الأشراف: ٩٤١١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٧٦١، ٣٧٩، ٣٧٩، ٤٢٩، ٤٤٣، ٤٤٨، ٤٥٥، ٤٦٥) سنن الدارمي/الصلاة ١٧٥ (١٥٣٩) (صحيح)

مذاهب ائمه:

جمهور علماء خو دا فرمائی چه په دواړو صورتونو کښې مونځ صحیح شی سجده سهوه کول پوره دی او احناف دا وائی چه په څلورم رکعت باندې د کیناستو په صورت کښې به مونځ صحیح شی سجده سهوه کول به کافی وی، او که بغیر د قعدې نه سرې اودریږي نو که سجدي ته د تلو نه وړاندې وړاندې ورته رایاد شی او قعدې طرف ته رااوگرځي نو مونځ به صحیح شی او که سجدي ته لاړو نو د حنفيه په نیز د هغه مونځ به باطل شی، شیخین خو دا فرمائی چه د دة فرض به باطل شی او د دة دا مونځ به نفل شی لهذا یو رکعت دې ورسره بل شامل کړی، او د امام محمد په نیز مطلقا به باطل شی.

ایا دا حدیث د جمهورو دلیل دي؟

جمهور علماء د دې حدیث نه استدلال کوی، حنفيه دا وائی چه، خلط بین الفرض والنفل مفسد صلوۃ دي که کوم سرې فرض مونځ د دې د پوره کولو نه وړاندې د نفلو سره خلط کړی نو مونځ به باطل شی، د آخری قعده نه کولو د وجه نه په پنځم رکعت کښې داخلیدو سره چه دهغې تحقق په سجدي سره کیږي خلط بین الفرض والنفل قبل تکمیل الفرض لازمیري نو ځکه به مونځ باطل شی، په خلاف د آخری قعده کولو سره چه هلته اگر که خلط لازمیري خو بعد تکمیل الفرض، لهذا مونځ به صحیح شی، دا خبره خو د حنفيه اصولی ده خو جمهور دا وائی چه ستاسو دا تفصیل د حدیث خلاف دي حدیث خو مطلق دي، حنفيه وائی چه په حدیث کښې څه مذکور دی دا واقعه جزئیه ده اوس ظاهره ده چه د مطلق تحقق به د دې په دوو فردو کښې د یو فرد په ضمن کښې وی لهذا دلته په دې واقعه کښې اوس دوه احتماله دي آخری قعده کول او نه کول، خو یقیني وقوع به په دې کښې د یو وی نو ځکه مونځ صرف یو صورت اختیار کړو او دا صورت هغه دي د کوم قرینه چه مونځ سره موجود ده او هغه قرینه دا ده چه راوی وائی، صلی الظهر خمنا، اوس ظهر خو به هله ظهر وی کله چه د دې ټول فرائض پوره شوي وی او یو په دې کښې آخری قعده هم ده زمونځ خبره خو دا ده اوس وړاندې ستاسو اختیار دي. (۱)

(۱) خو احنافو چه کوم شکل اختیار کړي دي په دې کښې یو عقلی اشکال دي کم چه غالبا علامه سندھی د نسائی په حاشیه کښې لیکلي دي هغه دا که دا فرض کړي شی چه حضور ﷺ په څلورم رکعت باندې قعده کړي وه نو په دې کښې تکرار د سهوي لازمیري او هغه داسې چه مونځ تپوس کوو چه کله حضور ﷺ په څلورم رکعت باندې ناست وو نو څه ئې گنرلي وو او ناست وو که دویم رکعت ئې گنرلي وو نو بیا اودریږو نه پس یو رکعت ئې ولي او کړو دوه کول پکار وو، لهذا دا دویمه سهوه شوه او که څلورم رکعت ئې گنرلي وو او ناست وو نو بیا پنځم رکعت دپاره ولي یاسیدل، لهذا ورومې صورت به اختیارول غواړي او په هغې کښې تکرار د سهوي دي، زه وایم چه دا گیدی شی چه اوونیلې شی چه حضور ﷺ په څلورم رکعت باندې ناست خو وو او دې لره ئې څلورم گنرلي وو خو وروستو دوی ته د دې په باره کښې تردد شوي وو چه دا څلورم دي یا دریم په دې بناء باندې حضور ﷺ یو رکعت بل اوکړو په دې باندې به دا اشکال بل وی چه بیا حضور ﷺ سجده سهوه ولي اونه کړه، د دې جواب باندې دي غور اوکړي شی یا دي دا اوونیلې شی چه په دې موقعه باندې حضور ﷺ به دا د بیان دجواز دپاره ترک کړي وی ځکه چه د بعضي علماؤ په نیز سجده سهوه غیر واجب ده. -

[۱۰۲۰] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَلَا أَذْرَى زَادَ أَمْرُ نَقْصٍ، فَلَمَّا سَلَّمَ، قِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ؟ قَالَ: "وَمَا ذَاكَ؟" قَالُوا: صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا، فَثَنَى رِجْلَهُ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَسَجَدَ بِهِمْ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، فَلَمَّا انْقَضَى أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "إِنَّهُ لَوْ حَدَّثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ أَتَيْنَاكُمْ بِهِ، وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أُنْسِي كَمَا تَلْسُونُ، فَإِذَا نَسِيتُ فذَكِّرُونِي" وَقَالَ: "إِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَتَمَرَّ الْعَوَابَ فَلْيَتَمَّ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيَسْلَمْ، ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ".

د علقمه نه روایت دی هغه وایی چې عبد الله ویلی دی: مونخ وکړو رسول الله ﷺ. ویلی دی ابراهیم: زه نه پوهیږم چې زیادت یې وکړو او که نقصان یې وکړو. هرکله چې یې سلام وگرځولو، هغه ته وویل شول ای د الله رسوله! ایا په مانځه کې څه شی پېڅ شوی دی؟ هغه وفرمایل: او دا څه شی دی؟ هغوی وویل: تا مونخ وکړو دومره دومره، خپه یې راغونډه کړه او مخ یې کړو قبلي ته، نو دوه سجدي یې وکړي دوی ته، بیایي سلام وگرځولو، هرکله چې فارغ شو مخ کړو مونږ ته رسول الله وسلم، ویی ویل: که چېرې مانځه کې څه شی پېڅ شوی وی نو مابه تاسو ته خبر درکړی وی په هغې سره، لیکن زه بشریم هېږوم که څنگه چې تاسو هېږوئ، کله چې مانه هېر شي نو ماته یې رایاد کړئ. او ویی ویل: کله چې څوک د تاسو نه شک وکړي په مانځه کې نو یقین دی ولټوي، نو اتمام دې وکړي په هغې پسې، بیا دې سلام وگرځوي بیا دې دوه سجدي وکړي.

[۱۰۲۱] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ ثُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، بِهَذَا، قَالَ: "فَإِذَا نَسِيَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ" ثُمَّ تَحَوَّلَ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ حُصَيْنٌ نَحْوَ حَدِيثِ الْأَعْمَشِ.

د عبد الله نه روایت دی د دې حدیث هغه ویلی دی: کله چې هېر کړي یو کس ستاسو نه نو دوه سجدي دې وکړي. بیا راوگرځیدلو او دوه رکعاته یې وکړل. ویلی دي ابوداود: نقل کړی دی حصین پشان د حدیث د اعمش.

د مصنف د کلام تشریح:

دلته مصنف دا حدیث په دوو طریق سره ذکر کړې دې اول په طریقې د منصور عن ابراهیم ثانیاً بطریق الاعمش عن ابراهیم، اوس دلته مصنف طریق الاعمش لره ترجیح ورکوی په طریق د منصور باندې ځکه چې حصین د اعمش موافقت کړې دې او د دې په مقابله کېنې لکه چې څنگه حضرت په بذل کېنې لیکلې دی امام بیهقی د منصور روایت لره ترجیح ورکړې ده د اعمش په روایت باندې، اوس دا چې په دې دواړو روایتونو کېنې څه فرق دې په هغې پوهیدل پکار دی او هغه دا دې چې دا واقع کومه چې په حدیث کېنې مذکور ده چې

۱: صحیح البخاري/الصلاة ۳۱ (۴۰۱)، الإیمان ۱۵ (۶۶۷۱)، صحیح مسلم/المساجد ۱۹ (۵۷۲)، سنن النسائي/السهو ۲۵ (۱۲۴۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۳۳ (۱۲۱۲)، (تحفة الأشراف: ۹۴۵۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۳۷۹)، (۴۱۹، ۴۳۸، ۴۵۵) (صحیح)

۲: صحیح مسلم/المساجد ۱۹ (۵۷۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲۹۵ (۱۲۰۳)، (تحفة الأشراف: ۹۴۲۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۴۲۴) (صحیح)

حضور ﷺ یو خلی د ماسپخین مونخ پنخه رکعاته او کړل نو د سلام نه پس ئې د صحابه په خبرولو باندې سجده سهوه او فرمائيله او یو د قاعدې خبره حضور ﷺ تنبیها او فرمائيله، لو حدث فی الصلوة شیء الباتکم به و لكن الما انا بشر انسى کما تنسون، الخ، دا ټوله جمله حضور ﷺ کله ارشاد او فرمائيله د منصور د روایت نه خو معلومیږي چه دا جمله حضور ﷺ د سجده سهوي نه فارغیدونه پس په آخره کنبې او فرمائيله او د اعمش د روایت نه معلومیږي چه دا خبره حضور ﷺ د سجده سهوي کولو نه وړاندې ارشاد فرمائیلي وه، من حیث الفقه والقواعد، د منصور روایت راجح پکار دې گیني د اعمش د روایت مطابق به یه مانځه کنبې خبرې کول لازم راشي، والله تعالی اعلم.

[۱۰۲۲] (١) حَدَّثَنَا نَعْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ، رَوَى عَنْ يُونُسَ بْنِ يُونُسَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، وَهَذَا حَدِيثُ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدٍ اللَّهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسًا، فَلَمَّا انْقَلَبَ تَوَشَّشَ الْقَوْمُ بَيْنَهُمْ، فَقَالَ: "مَا شَأْنُكُمْ؟" قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ زِيدَ فِي الصَّلَاةِ؟ قَالَ: "لَا" قَالُوا: فَإِنَّكَ قَدْ صَلَّيْتَ خَمْسًا، فَأَنْقَلَبَ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أُنْسِي كَمَا تَنْسُونَ".

د علقمه نه روایت دی هغه ویلي دي ویلي دي عبد الله: مونخ وکړو مونږ ته رسول الله ﷺ پنځه رکعاته، هرکله چې فارغ شو نو خلقو پټې پټې خبرې شروع کړې په خپل مینځ کې، هغه وویل: ستاسو څه حال دی؟ هغوی وویل: ای د الله رسول! ایا زیادت شوی دی په مانځه کې؟ هغه وویل: نه، هغوی وویل: بېشکه تا مونږ وکړو پنځه رکعاته، نو وگرځیدلو دوه سجدې یې وکړې بیایي سلام وگرځولو، بیایي وویل: بېشکه زه بشر یم ستاسو په شان زه هېروم لکه څنگه چې تاسو هېروی.

[۱۰۲۳] (٢) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ يَغْنِي ابْنُ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، أَنَّ سُوَيْدَ بْنَ قَيْسٍ أَخْبَرَهُ، عَنْ عَمْرٍاءَ بْنِ حُدَيْجٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى يَوْمًا فَسَلَّمَ، وَقَدْ بَقِيََتْ مِنَ الصَّلَاةِ رُكْعَةٌ" فَأَذْرَكَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: نَسِيتَ مِنَ الصَّلَاةِ رُكْعَةً، "فَرَجَعَهُ، فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ وَأَمَرَ بِلَالًا، فَأَقَامَ الصَّلَاةَ، فَصَلَّى لِلنَّاسِ رُكْعَةً" فَأَخْبَرْتُ بِذَلِكَ النَّاسَ، فَقَالُوا لِي: أَتَعْرِفُ الرَّجُلَ؟ قُلْتُ: لَا، إِلَّا أَنْ أَرَاهُ، فَمَرَّ بِي، فَقُلْتُ: هَذَا هُوَ، فَقَالُوا: هَذَا طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهِ.

د معاوية بن حديج نه روایت دی بېشکه رسول الله ﷺ مونږ وکړو یوه ورځ نو سلام یې وگرځولو، او په تحقیق سره پاتې شوی وو د مانځه نه یو رکعات، نو یو سړي هغه پیدا کړو او ویي ویل: تا د مانځه نه یو رکعاته هېر کړو، نو واپس شو او جومات ته داخل شو، او امر یې وکړو بلال ته مونږ یې ودرولو، خلقو ته یې یو رکعات مونږ وکړو، نو خلق په دې سره خبر کړل، هغوی ماته وویل: ایا ته هغه سړی پېژني؟ ما وویل: نه، مگر دا چې یې وینم هغه، هغه تېر شو په ما، ما وویل: دا هغه دی، هغوی وویل: دا طلحه بن عبید الله دی. ۳: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعْدٍ، الخ، قوله، عن معاوية بن حديج، الخ، په دې روایت باندې کلام په تیر شوي باب کنبې تیر شوي دي.

١: صحيح مسلم/المساجد ١٩ (٥٧٢)، سنن النسائي/السهو ٢٦ (١٢٥٧، ١٢٥٨)، (تحفة الأشراف: ٩٤٠٩)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٤٤٨، ٤٢٨/١) (صحيح)

٢: سنن النسائي/الأذان ٢٤ (٦٦٥)، (تحفة الأشراف: ١١٣٧٦)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٤٠١/٦) (صحيح)

بَابُ إِذَا شَكَّ فِي الثَّنَتَيْنِ وَالثَّلَاثِ مَنْ قَالَ يُلْقَى الشَّكَّ

باب دی کله چې شک وکړي په دوو او درېو کې، هغه چا چې ویلي دي شک به پرېږدي کچرته یو سړی ته د مانځه په حالت کښې د رکعاتو نو په شمیر کښې شک او شبه وی نو ده لره څه کول پکار دی، په دې کښې د بعضې علماؤ رائي خو دا ده چې داسې سړی لره پکار دی چې د شک پېښیدلو نه پس دې سمدستی کینی او دوه سجدي کولو نه پس دې سلام او گرځوی نه د استیناف ضرورت شته دې او نه د تحری او نه د بناء علی الاقل دا قول منسوب دې حسن بصری رحمه الله طرف ته.

د ائمه د مذاهبو تفصیل:

(د احنافو مسلک)

د حنفیه په نیز دا مسئله مثله ده د دې درې صورتونه دی په یو صورت کښې استیناف د سر نه مونځ کول، او په یو صورت کښې بناء علی الاقل المتیقن، او په یو صورت کښې بناء علی الظن الغالب، او هم دې ته تحری وائی، کوم سړی ته چې په مانځه کښې داسې شک او شبه په کثرت سره نه پېښېږي بلکه اتفاقاً کله کله اوشی نو استیناف یعنی د سره دې مونځ او کړی، او کوم سړی چې ته چې داسې شک او شبه ډیره پېښېږي د هغه دپاره تحری ده، د تحری نه پس کوم طرف ته چې رجحان زیات وی هغه دې اختیار کړی او که د سوچ نه پس یو طرف ته غلبه نه وه نو بیا بناء علی الاقل ده، مثلاً یو سړی ته شبه پېښه شوه چې د ده درې رکعاته شوی دی یا څلور نو که د سوچ کولو نه پس ئې یو طرف ته رجحان اوشی نو هغه دې اختیار کړی کینی چې کوم کم دې هغه

متعین دې یعنی درې رکعاتو لره دې اختیار کړی لهذا یو رکعت دې بل او کړی،

(د شوافعو مسلک)

امام شافعی د بناء علی الاقل قائل دې او په روایاتو کښې چې کوم د تحری ذکر راځي د هغې په حقله فرمائی چې د تحری معنی د قصد کول یعنی چې کومه خبره صواب او صحیح دی هغې لره اختیارول، هغه فرمائی چې صواب او صحیح څیز هم اقل متیقن دې،

(د مالکيو مسلک)

او د امام مالک مسلک دا دې چې که مصلی مستنکح یعنی چا ته چې شک او شبه ډیره پېښېږي د هغه دپاره د تحری حکم دې په خپلې تحری دې عمل او کړی او که غیر مستنکح دې نو ده لره پکار دی چې بناء علی الاقل دې او کړی،

(د حنابلو مسلک)

او د امام احمد مشهور مذهب دا دې چې په دې سلسله کښې د امام او منفرد په مینځ کښې فرق دې، امام دپاره تحری او په ظن غالب باندې عمل کول دی او منفرد لره په بناء علی الاقل باندې، د امام احمد په په دې مسئله کښې دوه روایتونه دی یو د مطلق تحری، بناء علی الاقل مطلقاً (ذکره الحافظ ابن القيم) تیر شوی تفصیل نه دا هم معلومه شوه چې په ائمه

ثلاثه کښې څوک هم د استیناف قائل نه دې بلکه د تحری یا د بناء علی الاقل قائل دی، هغوی دا وائی چه د استیناف روایت ضعیف دې.

د استیناف دلیل:

زه وایم چه د استیناف روایت په کتب صحاح کښې خو ما په کوم کښې نه دې لیدلې صاحب هدایه دې لره د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه مرفوعاً روایت کړې دې او بعضې نورو صحابه طرف ته ئې منسوب کړې دې، خو حافظ ابن حجر په الدرايه کښې لیکلې دی چه دا حدیث ماته چرته مرفوع نه دې ملاؤ شوې او موقوفاً علی ابن عمر مصنف ابن ابی شیبه کښې ملاؤ شوې دې.

[۱۰۲۴] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، عَنْ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلْيُلْقِ الشَّكَّ وَلْيَبْنِ عَلَى الْيَقِينِ، فَإِذَا اسْتَيْقَنَ التَّمَامَ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، فَإِنْ كَانَتْ صَلَاتُهُ تَامَةً كَانَتِ الرُّكْعَةُ نَافِلَةً وَالسَّجْدَتَانِ، وَإِنْ كَانَتْ نَاقِصَةً كَانَتِ الرُّكْعَةُ تَمَامًا لِمَا لِي صَلَاتِهِ وَكَانَتِ السَّجْدَتَانِ مُرْغَمَتَي الشَّيْطَانِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ، عَنْ زَيْدٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَحَدِيثُ أَبِي خَالِدٍ أَشْبَعُ.

د ابو سعيد الخدري رضی الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي چې ویلي دي رسول الله صلی الله علیه و آله: کله چې شک وکړي یو ستاسو نه په خپل مونځ کې نو شک دې وغورځوي، او بناء دي وکړي په یقین باندې، کله چې یې یقین د تمام راغلو نو دوه سجدي دي وکړي، که چېرې د هغه مونځ پوره وو نو شي به یو رکعات نفل او دوه سجدي، او که چېرې ناقص وو شي به رکعاته پوره کونکي د مونځ د هغه، او شي به دوه سجدي ذلیله کونکي د شیطان. ویلي دي ابوداؤد: د دې روایت کړی هشام بن سعد او محمد بن مطرف د زید نه او هغه د عطاء بن یسار نه، او هغه د ابو سعيد الخدري نه او هغه د نبی صلی الله علیه و آله نه، او حدیث د ابو خالد ډیر پوره دی.

۱: حدثنا محمد بن العلاء. الخ، قوله، عن ابی سعيد الخدري قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا شك احدكم في صلوة فليلق الشك و لين على اليقين، د دې حدیث نه شافعيه استدلال کوی چه د شک په صورت کښې هم، بناء علی الاقل، کول پکار دی هم دغه متعین دې.

د حدیث توجیه:

حنفيه او نور حضرات فرمائی چه په روایاتو کښې د تحری ذکر هم راځی نو دې دپاره د حدیث مطلب به دا اخستلې شی چه د تحری باوجود هم یو طرف ته رجحان او میلان نه وی او شک باقی پاتې شی نو داسې سړی لره بناء علی الاقل کول پکار دی او د داسې سړی په حقله حنفیان هم دا وائی.

قوله، فان كانت صلوة تامة كانت الركعة نافلة والسجدتان،

۱: صحيح مسلم/المساجد ۱۹ (۵۷۱)، سنن النسائي/السهو ۲۴ (۱۲۳۹)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۳۲ (۱۲۱۰)، (تحفة الأشراف: ۴۱۶۳، ۱۹۰۹۱)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ۱۶ (۶۲/مرسلا)، مسند احمد (۳/۳۷، ۵۱، ۵۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۷۴ (۱۵۳۶) (حسن صحيح)

شرح حدیث:

یعنی د داسې سړي مونځ که د یو رکعت کولو نه وړاندې پوره شوې وی نو دا یو رکعت به نفل شی او دوه سجدي به د قائم مقام د نفلو د دویم رکعت شی، نو گویا د داسې سړي به څلور رکعاته فرض شی او دوه نفل، او که یو رکعت یوځانې کولو نه وړاندې مونځ ناقص وو نو اوس یو رکعت کولو سره فرض مونځ به پوره شی او دوه سجدي به زیاتي شی، دې سجدينو ته مرغمتین وئیلې شوې دی یعنی شیطان لره رسوا او ذلیل کونکې، شیطان خو په شک کښې واچولو او دا ئې غوښتل چه د دوه فرض مونځ هم پوره نه شی او دوه خپل فرض مونځ پوره کړو او زیاتي دوه سجدي ئې هم اوکړې په کومو سره چه شیطان په خپل مقصد کښې ناکام او ذلیل او خوار شو.

[۱۰۲۵] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رِزْمَةَ، أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "سَمَى سَجْدَتِي السَّهْوِ الْمَرْغَمَتَيْنِ".

د ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دی بېشکه نبی صلی الله علیه و آله مسمی یې کړي دوه سجدي د سهوي ذلیله کونکي د شیطان.

مرغمتین د ارغام نه دي وئیلې کیږي ارغم الله انغه ای الصقه بالرغام، رغام په معنی د خاورې یعنی الله تعالی دې د دوه پوزه په خاورو ککړه کړی، او دا ترغیم سره هم کیږي لکه چه وړاندې راځی، فالسجدتان ترغیم للشیطان.

[۱۰۲۶] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلَا يَذِرْ كُمْ صَلَّى ثَلَاثًا أَوْ أَرْبَعًا فَلْيَصِلْ رُكْعَةً وَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ قَبْلَ التَّسْلِيمِ، فَإِنْ كَانَتِ الرُّكْعَةُ الَّتِي صَلَّى خَامِسَةً شَفَعَهَا بِمَاتَيْنِ، وَإِنْ كَانَتْ رَابِعَةً فَالْجَدَّتَانِ تَرْغِيمٌ لِلشَّيْطَانِ".

د عطاء بن یسار نه روایت دی بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلي دي: کله چې شک وکړي یو کس ستاسونه په خپل مونځ کې او هغه نه پوهیږي چې څومره مونځ یې وکړو، درې او که څلور، نو یو رکعاته مونځ دي وکړي، او دوه سجدي دي وکړي په داسې حال چې هغه ناست وي مخکې د سلام نه، که چېرې وو هغه رکعات چې ده وکړو پنځم نو هغه به جوفت کړي په دې دوه سجده و سره، او که چېرې وو څلورم رکعات نو دوه سجدي ذلت شو لپاره د شیطان.

[۱۰۲۷] (۳) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقَارِي، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ بِإِسْنَادٍ مَالِكٍ، قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَإِنْ اسْتَيْقَنَ أَنْ قَدْ صَلَّى ثَلَاثًا فَلْيَقُمْ فَلْيَتِمَّ رُكْعَةً بِسُجُودِهَا، ثُمَّ يَجْلِسْ فَيَتَشَهَّدُ، فَإِذَا فَرَغَ فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا أَنْ يُسَلِّمَ فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ، ثُمَّ لِيُسَلِّمَ". ثُمَّ ذَكَرَ مَعْنَى مَالِكٍ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ، وَحَفْصِ بْنِ مَيْسَرَةَ، وَدَاوُدُ بْنُ قَيْسٍ، وَهَشَامُ بْنُ سَعْدٍ، إِلَّا أَنَّ هَاشِمًا بَلَّغَهُ بِأَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۶۱۴۴) (صحیح)

۲: انظر حديث رقم: (۱۰۲۴)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳، ۱۹۰۹۱) (صحیح)

۳: انظر حديث رقم: (۱۰۲۶، ۱۰۲۴)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳، ۱۶۳) (صحیح)

زید بن اسلم په اسناد د مالک سره روایت کړی دی هغه ویلي دي: پېشکه نبي ﷺ وویل: کله چې شک وکړي یو کس ستاسو نه په خپل مونځ کې که د هغه یقین وو چې هغه درې رکعاته مونځ کړی دی نو پاڅېږي به او یو رکعات به وکړي سره د سجدو نه، بیا به کښي او تشهد به وایي، کله چې فارغ شي، پاتې نه شي مگر دا چې سلام وگرځوي نو دوه سجدي دي وکړي د ناستې په حالت کې، بیا دي سلام وگرځوي. بیایي ذکر کړه معنی د مالک ویلي دي ابوداود: او همداسې روایت کړی دی ابن وهب د مالک نه او د حفص بن میسره نه اود داود بن قیس نه او دهشام بن سعد نه، مگر هشام دا رسولی دی ابو ساعد الخدری ته.

بَابُ مَنْ قَالَ يُتِمُّ عَلَى أَكْبَرِ ظَنِّهِ

باب دهغه چا دی چې هغه ویلي دي پوره والی به کوي په غالب گمان باندې

یعنی تحری دي او کړی او کوم طرف ته ئې چه گمان غالب وی هغه دي اختیار کړی

[۱۰۲۸] (۱) حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا كُنْتَ فِي صَلَاةٍ فَشَكَّكَتَ فِي ثَلَاثٍ أَوْ أَرْبَعٍ وَأَكْبَرُ ظَنِّكَ عَلَى أَرْبَعٍ تَشَهُدَتْ، ثُمَّ سَجَدَتْ سَجْدَتَيْنِ وَأَنْتَ جَالِسٌ قَبْلَ أَنْ تُسَلِّمَ، ثُمَّ تَشَهُدَتْ أَيْضًا، ثُمَّ تُسَلِّمَ." قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنْ خُصَيْفٍ، وَلَمْ يَرْفَعْهُ، وَوَأَفَّقَ عَبْدُ الْوَاحِدِ أَيْضًا سَفِيَّانَ، وَشَرِيكَ، وَاسْرَائِيلَ، وَاخْتَلَفُوا فِي الْكَلَامِ فِي مَثْنِ الْحَدِيثِ وَلَمْ يُسْنِدُوهُ.

د عبد الله نه روایت دی، هغه روایت کوي د رسول الله ﷺ نه، هغه ویلي دي: کله چې ته یې په مانځه کې او شک دي شو په درې او څلورو کې، او غالب گمان دي په څلورو وو، نو په قعده به کښي بیا به دوه سجدي وکړي په ناسته، مخکې د سلام نه، بیا به په تشهد کښي، بیا به سلام وگرځوي ویلي دي ابوداود د دي روایت کړی دی عبد الواحد د خصیف نه او نه یې دی مرفوع کړی. او همدارنگه موافقت کړی دی د عبد الواحد سره سفیان او شریک او اسرائیل، او اختلاف کړی دی دوی په په متن د حدیث کې او هغوی مسند کړی نه دی.

قوله: قال ابوداود رواه عبدالواحد عن خصيف و لم يرفعه و وافق عبدالواحد ايضا سفیان و شريك و اسرائيل. حاصل دا چه دي حدیث لره مرفوعاً نقل کولو کښي د خصیف د شاگردانو نه محمد بن سلمه متفرد دي چنانچه عبدالواحد دي حدیث لره موقوفاً روایت کړي دي او سفیان وغیره په دي کښي د عبد الواحد موافقت کړي دي اگر که د متن الفاظ به نقل کولو کښي سفیان او شریک وغیره په خپلو کښي مختلف دي خو موقوفاً په نقل کولو کښي ټول متفق دي

[۱۰۲۹] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامُ الدَّسْتَوَائِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا عِيَّاضٌ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِلَالِ بْنِ عِيَّاضٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلَمْ يَذَرْ زَادَ أَمْرُ نَقْصٍ

(۱) ن الکبری / السهو ۱۲۶ (۶۰۵)، وانظر رقم: (۱۰۱۹)، (تحفة الأشراف: ۹۶۰۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/ ۴۲۸، ۴۲۹ موقوفاً) (ضعيف)

(۲) سنن الترمذي / الصلاة ۱۷۹ (۳۹۶)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۲۹ (۱۲۰۴)، (تحفة الأشراف: ۴۳۹۶)، وقد أخرجه: صحيح مسلم / المساجد ۱۹ (۵۷۱)، سنن النسائي / السهو ۲۴ (۱۲۴۰)، موطا امام مالك / الصلاة ۱۶ (۶۲)، مسند احمد (۱۲۳، ۱۲۴، ۵۰، ۵۱، ۵۳، ۵۴)، دي / الصلاة ۱۷۴ (۱۵۳۱) (ضعيف)

فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ وَهُوَ قَاعِدٌ فَإِذَا أَتَاهُ الشَّيْطَانُ، فَقَالَ: إِنَّكَ قَدْ أَحَدَلْتَ، فَلْيَقُلْ: كَذَبْتَ إِلَّا مَا وَجَدَ رِجَالِي فِيهِ أَوْ صَوْتًا بِأَذْنِهِ". وَهَذَا لَفْظُ حَدِيثِ أَبِي هَانٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَقَالَ مَعْمَرٌ، وَعَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، وَعِيَّاضُ بْنُ هِلَالٍ: وَقَالَ الْأَوْزَاعِيُّ: عِيَّاضُ بْنُ أَبِي زُهَيْرٍ.

د ابو سعید الخدری رضی اللہ عنہ نه روایت دی بېشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ویلي دي: کله چې مونږ وکړي یو ستاسو نه او هغه ته پته نه وي چې زیات یې وکړو او که نقصان یې وکړو، نو دوه سجدي دي په ناسته وکړي، کله چې ورته شیطان راشي ورته ووايي: چې ته خو بې اودسه شوي نو ودي وایي: تا دروغ وویل، مگر دا که بیاموځي باد په پوزې سره او یا اواز په غوږ سره. او دا لفظ د حدیث د ابان دی. ویلي دي ابوداؤد: او ویلي دي معمر او علي بن المبارک: عیاض بن هلال. او ویلي دي اوزاعي: عیاض بن ابی زهیر دی.

۲: حدثنا محمد بن العلاء، الخ، قوله، إذا صلى أحدكم فلم يدر زاد أم نقص فليسجد سجدين و هو قاعدا.. الخ، په دې حدیث کښي تحریر یا بناء علی الاقل د یوهم ذکر نشته، غالباً هم دا حدیث ماخذ دې د هغه مسلك کوم چه حسن بصری وغیره اختیار کړې دې لکه څنگه چه په تیر شوی باب کښي تیر شول.

[۱۰۳۰] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنْ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ يُصَلِّي، جَاءَهُ الشَّيْطَانُ فَلَبَسَ عَلَيْهِ حَتَّى لَا يَدْرِي كَمْ صَلَّى، فَإِذَا وَجَدَ أَحَدَكُمْ ذَلِكَ فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَا رَوَاهُ ابْنُ عُيَيْنَةَ، وَمَعْمَرٌ، وَاللَيْثُ.

د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دی بېشکه هغه ویلي دي: بېشکه یو کس ستاسو نه کله چې پاڅېږي او مونږ کوي شیطان ورته راشي نو گډوډی راولي په هغه تردې چې هغه نه پوهېږي چې څومره مونږ یې وکړو، کله چې بیاموځي یو کس ستاسو نه دغه نو دوه سجدي دي وکړي په ناسته باندې. ویلي دي ابوداؤد: همدارنگه روایت نقل کړی دی ابن عیینة او معمر او لیث.

[۱۰۳۱] (۲) حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الزُّهْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، بِهَذَا الْحَدِيثِ بِإِسْنَادِهِ، زَادَ "وَهُوَ جَالِسٌ قَبْلَ التَّسْلِيمِ".

دې طریق سره هم د محمد بن مسلم نه هم په دې سند سره همدا حدیث نقل دې، په دې کښي دا اضافه ده چه هغه دې د سلام نه مخکښي کښي (دوه سجدي دي او کړی).

[۱۰۳۲] (۳) حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ، أَخْبَرَنَا أَبِي، عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الزُّهْرِيُّ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، قَالَ: "فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمَ، ثُمَّ يُسَلِّمَ".

مونږ ته حدیث بیان کړی دی محمد بن مسلم الزهري د هغې په اسناد او معنی سره، هغه ویلي دي: دوه سجدي دي وکړي مخکې د سلام نه بیا دي سلام وگرځوي.

۱: صحيح البخاري/الأذان ٤ (٦٠٨)، والعمل في الصلاة ١٨ (١٢٢٢)، والسهو ٦ (١٢٣١)، ٧ (١٢٣٢)، وبده الخلق ١١ (٣٢٨٥)، صحيح مسلم/الصلاة ٨ (٣٨٩)، والمساجد ١٩ (٥٧٠)، سنن النسائي/الأذان ٣٠ (٦٧١)، (تحفة الأشراف: ١٥٢٤٤)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ١٧٩ (٣٩٧)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٣٥ (١٢١٦)، موطا امام مالك/السهو ١ (١)، مسند احمد (٣١٣/٢، ٣٩٨، ٤١١، ٤٦٠، ٥٠٣، ٥٢٢، ٥٣١) وتقدم برقم (٥١٦) (صحيح).

۲: انظر ما قبله (تحفة الأشراف: ١٥٢٥٦) (حسن صحيح).

۳: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٣٥ (١٢١٦)، (تحفة الأشراف: ١٥٢٥٢) (حسن صحيح).

باب مَنْ قَالَ بَعْدَ التَّسْلِيمِ

باب دی په بیان دهغه چا کي چي وايي وروسته د سلام نه

[۱۰۳۳] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْفَرٍ، أَنَّ مُصْعَبَ بْنَ شَيْبَةَ أَخْبَرَهُ، عَنْ عَتَبَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ شَكَ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا يَسْلَمُ".

د عبد الله بن جعفر نه روایت دی بېشکه رسول الله ﷺ ویلي دي: چا چې شک وکړو په مانځه کې نو دوه سجدي دي وکړي وروسته د سلام نه. قوله، عن عبدالله بن جعفر... الخ،

دا عبد الله د حضرت علي رضی الله عنه ورور د جعفر بن ابی طالب خوښي دي د صغار یعنی ورور صحابه نه دي د حضور ﷺ د انتقال په وخت د لسو کالو وو،

سجده سهوه قبل السلام ده یا بعد السلام د دي تفصیل په شروع کښي تیر شوي دي

باب مَنْ قَامَ مِنْ ثِنْتَيْنِ وَلَمْ يَتَشَهَّدْ

باب دی په بیان دهغه چا کي چي پاخیږي دوه رکعاتو نه او تشهد ونه وايي

یعنی اوله قعده هیره شی، په حدیث الباب کښي دا دی چه یو ځل حضور ﷺ نه داسي اوشو نو حضور ﷺ په دي صورت کښي سجده سهوه فرمائيلي وه کومه چه قبل السلام وه، د سهوي دا شکل د نقصان وو په کوم کښي چه حضور ﷺ سجده سهوه قبل السلام اوکړه. اوس د شوافعو په نیز خو په هر ځاني کښي داسي کيږي او ماليکه دا د نقصان واله صورت پورې خاص کوي، او زموږ د لیل د تیر شوي باب حدیث دي په کوم کښي چه مطلقا د سجده سهوي بعد السلام حکم مذکور دي.

[۱۰۳۴] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ بُحَيْنَةَ، أَنَّهُ قَالَ: "صَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قَامَ فَلَمْ يَجْلِسْ فَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ وَانْظَرْنَا التَّسْلِيمَ كَثُرَ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ قَبْلَ التَّسْلِيمِ، ثُمَّ سَلَّمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

د عبدا لله بن بحينه نه روایت دی هغه ویلي دي مونځ وکړو مونځ ته رسول الله ﷺ دوه رکعاته، بیا پاڅیدلو او کینه ناستلو، نو پاڅیدل خلق د هغه سره، هرکله چې یي مونځ پوره کړو نو مونځ انتظار وکړو د سلام هغه تکبیر وویلو، نو دوه سجدي یي وکړي او هغه ناست وو مخکي د سلام نه، بیایي سلام وگرځولو نبي ﷺ.

[۱۰۳۵] (۳) حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا أَبِي، وَبِقِيَّةٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ بِمَعْنَى إِسْنَادِهِ

(۱) سنن النسائي السهو ۲۵ (۱۲۴۹، ۱۴۵۰) تحفة الأشراف: ۵۲۲۴، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱/ ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶) (حسن لغيره)
(۲) صحيح البخاري الأذان ۱۴۶ (۸۲۹)، ۱۴۷ (۸۳۰)، والسهو ۱ (۱۲۲۴)، ۵ (۱۲۳۰)، والأيمان ۱۵ (۶۶۷۰)، صحيح مسلم للمساجد ۱۹ (۵۷۰)، سنن الترمذي الصلاة ۱۷۲ (۳۹۱)، سنن النسائي للتطبيق ۱۰۶ (۱۱۷۸، ۱۱۷۹)، والسهو ۲۸ (۱۲۶۲)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۳۱ (۱۲۰۶)، (تحفة الأشراف: ۹۱۵۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للصلاة ۱۷ (۶۵)، مسند أحمد (۳۴۶، ۳۴۵/۵)، سنن الدارمي للصلاة ۱۷۶ (۱۵۴۰) (صحيح)
(۳) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۹۱۵۴) (صحيح)

وَحَدِيثُهُ، زَادَ "وَكَانَ مِنَّا الْمُتَشَهِّدُ فِي قِيَامِهِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ سَجَدَهُمَا ابْنُ الزُّبَيْرِ، قَامَ مِنْ ثِنْتَيْنِ قَبْلَ التَّسْلِيمِ، وَهُوَ قَوْلُ الزَّهْرِيِّ.

حديث بيان كړی دی شعیب د زهري نه په معنی د اسناد هغې او حديث د هغه سره، هغه زیادت كړی دی: او وو بعضي زمونږ نه تشهد ویونكي په قیام کې ویلي دي ابوداود: او همدارنگه دواړه سجدي كړي دي ابن الزبير، پاڅیدلو د دوه ركعاتو نه مخکې د سلام نه، او هغه قول د زهري دی.

قوله، و هو قول الزهري، د امام زهري قول هم دا دې چه په مذكوره صورت كښې (وهو ترك القعدة الاولى) سجده سهوه قبل السلام دې او كړې شی.

بَابُ مَنْ نَسِيَ أَنْ يَتَشَهَّدَ وَهُوَ جَالِسٌ

باب دی په بیان دهغه چا کې چې هېرشي ترینه تشهد او هغه ناستوي

الفرق بين الترجمتين:

په سابقه ترجمه او دې ترجمه كښې د اول تشهد د هیریدو بیان دې خو فرق بين الترجمتين دا دې چه رومي ترجمه كښې دا وو چه ده ته تشهد د قیام نه پس رایاد شی او په دې دویم باب كښې د دې فید نشته ی بلکه عام دې نیغ اودریدو نه پس وریاد شی یا د دې نه وړاندې.

[۱۰۳۶] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْوَلِيدِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ شُبَيْلٍ الْأَخْمَسِيُّ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا قَامَ الْإِمَامُ فِي الرُّكْعَتَيْنِ فَإِنْ ذَكَرَ قَبْلَ أَنْ يَسْتَوِيَ قَائِمًا فَلْيَجْلِسْ، فَإِنْ اسْتَوَى قَائِمًا فَلَا يَجْلِسْ وَيَسْجُدْ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَلَيْسَ فِي كِتَابِي عَنْ جَابِرِ الْجَعْفَرِيِّ إِلَّا هَذَا الْحَدِيثُ.

د مغیره بن شعبه ^{رضی الله عنه} نه روایت دی هغه ویلي دي چې فرمایلي دي رسول الله ﷺ. کله چې پاڅېږي امام د دوه ركعاتو نه، كه ورته په یاد شو مخکې د ودریدو نه نو کښي دي، كه چېرې برابر ودریدلو نو نه دي کښي، او دوه سجدي دي وکړي د سهوي ویلي دي ابوداود او نشته زما په کتاب کې د جابر جعفي نه مگر هم دا حديث.

۱: حدثنا الحسن بن عمرو، الخ، قوله، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قام الامام في الركعتين فان ذكر قبل ان يستوى قائما فليجلس،

په مسئله الباب كښې مذاهب ائمه:

امام شافعي هم د دې قائل دې او د حنفيانو ظاهر الرواية هم دادي او دې لره ابن الهمام هم اختيار كړې دې يعنی كه رومي تشهد هیر كړی نو كه داودریدو نه وړاندې ورته رایاد شی نو تشهد ته دې واپس راشی او كه نیغ اودریدو نه پس ورته رایاد شی نو نه دې كښي بلکه تشهد دې پرېږدی، او په دې كښې دویم روایت چه كوم د حنفيانو مشهور روایت دې هغه دا كه په داسې وخت كښې ورته رایاد شو كله چه دې اقرب الى القيام وی نو اودیدریرې او كه

۱: سنن الترمذي للصلاة ۱۵۷ (۳۶۵)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۳۱ (۱۲۰۸)، (تحفة الأشراف: ۱۱۵۲۵)، وقد أخرجه مسند أحمد (۲۵۳/۴، ۲۵۴)، سنن الدارمي للصلاة ۱۷۶ (۱۵۴۲) (صحيح)

اقرّب الى القعود وی نو کیدینی، او د مالیکه مسلک دا دی چه کوم سرې قعده اولی پریردی او اودریری نو ترخو پورې چه ئې لاسونه په زمکه باندې لگیدلې وی نو رایا دیدو باندې دې واپس شی او که لاسونه ئې د زمکې نه پورته شوې وی نو بیا دې نه واپس کیږی. (۱).

او که کوم سرې د دې قاعدې نه خلاف اوکړی یعنی په کوم صورت کښې چه اودریدل وو هغه د اودریدو په ځانې کیناستلو نو د دې څه حکم دې، د امام مالک په نیز خو هیڅ باک نشته دې مونځ نه باطلیږی د حنفیانو نه هم یو روایت دا دې او په دې باندې فتوی ده، او دویم روایت دا دې چه مونځ باطلیږی، او د شوافعو په نیز رجوع الی القعده جائز نه ده بلکه حرام ده او که کوم سرې واپس شی عامدا عالما بتحريمه نو د دې مونځ به فاسد شی او که ناسیا وی نو فلا تبطل صلوته ویلزمه القيام عند تذکره.

قال، ابوداؤد و ليس في كتابي عن جابر الجعفي الا هذا الحديث،

د جابر جعفی جرح او تعدیل:

د جابر جعفی توثیق او تضعیف مختلف فیه دې یو جماعت لکه شعبه او سفیان وغیره د دې توثیق کړې دې او یحیی بن معین او امام ابوحنیفه د دې تکذیب کړې دې و قال ما رایت اکذب من جابر الجعفی، په بذل کښې لیکلې دی چه دې رافضی وو بلکه سیاتی د عبدالله بن سبا د ملگرو نه وو، او د ده عادت د روافضو پشان تقيه وه هم د دې وجه نه بعضې محدثینو ته د دې په حقله دهوکه وشوه او هغوی د دې توثیق اوکړو، والله تعالی اعلم.

[۱۰۳۷] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْجَشْمِيُّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا السُّعُودِيُّ، عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ، قَالَ: صَلَّى بِنَا الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ فَتَهَضَّ فِي الرُّكْعَتَيْنِ، قُلْنَا: سُبْحَانَ اللَّهِ، قَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ، وَمَضَى، فَلَمَّا أَتَمَّ صَلَاتَهُ وَسَلَّمَ "سَجَدَ سَجْدَتَيْ السُّهُو" فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضَعُ كَمَا صَنَعْتُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ ابْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنْ الشَّعْبِيِّ، عَنْ الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ، وَرَوَاهُ أَبُو عَمْرِو بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: صَلَّى بِنَا الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ، مِثْلَ حَدِيثِ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: أَبُو عَمْرِو بْنُ أَبِي السُّعُودِيِّ، وَفَعَلَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ مِثْلَ مَا فَعَلَ الْمُغِيرَةُ، وَعُمَرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ، وَالضَّحَّاكُ بْنُ قَيْسٍ، وَمَعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سَفْيَانَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ أَقْبَى بِذَلِكَ وَعُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا فِيهِمْ قَامَرٌ مِنْ ثَلَاثِينَ، ثُمَّ سَجَدُوا وَابْعَدَ مَا سَلَمُوا.

د زیاد بن علاق نه روایت دی، هغه ویلي دي: مونځ وکړو مونځ ته مغیره بن شعبه نو اوچت شو په دوه رکعاتو کې، مونځ وویل: سبحان الله، هغه وویل: سبحان الله او روان شو، هرکله چې یې مونځ پوره کړو او سلام یې وگرځولو، دوه سجدي د سهوي یې وکړي، هرکله چې فارغ شو یې ویل: ما لیدلی وو رسول الله ﷺ داسي یې وکړل لکه څنگه چې ما وکړل. ویلي دي ابوداؤد: او همدارنگه روایت کړی دی ابن ابی لیلی د شعبي نه او هغه د مغیره بن شعبه نه او هغه مرفوع کړو. او روایت کړی دی هغی لره عمیس د ثابت بن عبید نه، هغه ویلي دي: مونځ وکړو مونځ ته مغیره بن شعبه پشان د حدیث د زیاد بن علاق. ویلي دي ابو

(۱) په اصل کښې د مالکیه مذهب دا دی چه سجدي نه پورته کیدو په وخت کښې رکبتین دې د زمکې نه ورومې پورته کړي شی او یدین وروستو، کما تقدم فی محله ۱۲ منه.
سنن الترمذی للصلاة ۱۵۲ (۳۶۵)، (تحفة الأشراف: ۱۱۵۰۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۵۴، ۲۵۳، ۲۵۴/۴)، سنن الدارمی للصلاة ۱۷۶ (۱۵۴۲) (صحیح)

داود: چې ورور د مسعودي دی. او وکړل سعد بن ابی وقاص پشان د هغې چې کړي دي مغیره او عمران بن حصین او او ضحاک بن قیس او معاویه بن ابی سفیان او ابن عباس فتوی ورکړي ده په دې سره او عمر بن عبد العزیز ویلي دي ابوداؤد: او دا د هغه چا په باره کې دی چې د دوه رکعاتو نه پاڅېږي، بیا سجده وکړي وروسته د سلام نه. قوله، قال ابوداؤد و کذا لك رواه ابن ابی لیلی عن الشعبي،

د مصنف د کلام تشریح:

د مصنف غرض په دې کلام سره څه دی، په دې کښې دوه احتمال له دی اول دا چې مصنف دا فرمائی چې څنگه پورته روایت کښې د کوم راوی چې زیاد بن علاق دې سجده سهوه بعد السلام مذکوره دغه شان د ابن ابی لیلی او ابوعمیس دې دواړو هم سجده سهوه بعد السلام ذکر کړې ده، او بیا دوراندې تلو نه پس مصنف د بعضې نورو صحابه لکه سعد بن ابی وقاص او عمران بن حصین وغیره مذهب هم دا نقل کوی چې دا ټول حضرات د سجده سهوه بعد السلام قائل دی خو په هر صورت کښې نه بلکه په هغه صورت کښې کوم چې دلته مذکور دې یعنی د قعه اولی د ترک کولو په صورت کښې.

او دویم احتمال د مصنف په غرض کښې دا دې چې د مغیره بن شعبه د دې حدیث په بیان کولو کښې رواه مختلف دی، جابر جعفی خو دې لره د حضور صلی الله علیه وسلم حدیث قولی گرځولې دې لکه څنگه چې د باب په رومبی حدیث کښې دی، قال رسول الله صلی الله علیه وسلم. الخ، او د جابر نه علاوه نورو رواه لکه زیاد بن علاق او ابن ابی لیلی او ابوعمیس دې ټولو دې حدیث لره بل شان بیان کړې دې هغه دا چې مغیره بن شعبه یو ځل مونځ ورکړو چې په هغې کښې ئې چې قعه اولی هیره کړه او اودریدو او بیا ئې وروستو سجده سهوه بعد السلام اوکړه او بیا ئې داسې وفرمائیل، رایت رسول الله ﷺ یصنع کما صنعت، په دې صورت کښې دا حدیث قولی نه بلکه فعلی به وی.

[۱۰۳۸] (۱) حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ، وَالرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ، وَعُمَرَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَشُعْبَةُ بْنُ مُخَلَّبٍ بِمَعْنَى الْإِسْنَادِ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ حَدَّثَهُمْ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْكَلْبِيِّ، عَنْ زُهَيْرٍ يَعْنِي ابْنَ سَالِمٍ الْعَنَسِيَّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ نُفَيْرٍ، قَالَ عُمَرُو: وَحَدَّثَ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ثَوْبَانَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لِكُلِّ سَجْدَتَانِ بَعْدَ مَا يُسَلِّمُ". وَلَمْ يَذْكُرْ عَنْ أَبِيهِ غَيْرَ عُمَرُو.

د ثوبان رضی الله عنه روایت دی: هغه روایت کوي د نبی ﷺ نه هغه ویلي دي: د هرې سهوي دوه سجدې دي وروسته د سلام نه. او نه دی ذکر کړی د هغه د پلار نه بغیر د عمر نه. خلاصه دا چې اکثر روایتو دې حدیث لره فعلی او جابر جعفی دې لره قولی گرځولې دي. ۳: حدثنا عمرو بن عثمان. الخ، قوله، عن ثوبان عن النبي صلى الله عليه وسلم قال لكل سهو سجدتان بعد ما يُسلم، لره په غور سره واورئ.

د حنفیانو مستدل:

دا حدیث د سجده سهوې بعد السلام صریح دلیل دی او حدیث قولی هم دې نه فعلی او په دې کښې قاعده کلیه بیان کړې شوې ده لکه څنگه چې حنفیان وائی فالحمد لله، خو د دې په سند کښې اسماعیل ابن عیاش دې کوم چې ضعیف دی.

د امام بیهقی نقد:

پس امام بیهقی هم په دې بناء باندې حدیث لره په معرفة السنن والاثار کښې ضعیف ګرځولې دي، د دې جواب دا دی چې دا خبره بین المحدثین مشهوره ده د کومې چې بیهقی په خپله هم قائل دي چې د ابن عیاش روایت خو د اهل حجاز او عراق نه ضعیف دي خو د شامیانو نه صحیح دي او دلته دا روایت د عبید الله بن عبید کلاعی دي کوم چې شامی دي لهذا هیڅ اشکال نشته.

دویم نقد:

د دینه پس پوهه شی چې امام بیهقی په خپل یو بل تصنیف یعنی سنن بیهقی کښې په دې حدیث باندې معنوی حیثیت سره هم کلام کړې دي هغه دا چې د دې حدیث نه معلومېږي چې د هرې سهوې دپاره مستقل دوه سجدي پکار دي لهذا که کوم سړي په مانځه کښې دوه ځل سهوه شي نو د د لره څلور کول پکار دي حال دا دي چې ائمه اربعه کښې د چا هم دا مذهب نه دي البته ابن ابی لیلی د دې قائل دي چې په تکرار د سهوې سره تکرار د سجود راځي لهذا د حنفیانو دا مستدل مخدوش شو د دې اشکال جواب زمونږ د طرف نه دا ورکړې شوې دي چې، لکل سهو، کښې لفظ د کل مجموعی دي افرادي نه دي یعنی د ټولو سهوو دپاره دوه سجدي دي لهذا هیڅ اشکال نشته دي، او یو جواب بل هم کیدي شي چې په دې حدیث کښې لفظ د کل افراد دمصلین په اعتبار سره راوړلي شوي دي یعنی کوم مصلی ته چې هم سهوه راپېښه شي د هر مصلی دپاره هم دا حکم دي، یا د انواعود سهوې په اعتبار سره لفظ د کل راوړلي شوي دي یعنی د کومې نوع سهوه چې هم وی خواه دنقصان د قبیلې نه وی یا د زیاتې د قبیلې نه وی د ټولو یو شان حکم دي، وهذان الجوابان الاخیران خاطری ابوعلیهم.

د ابن ابی لیلی وغیره مسلک:

پورته د ابن ابی لیلی مذهب تیر شوې دي د دوی په نیز تکرار د سهوې سره تکرار د سجود واجبیږي، او امام اوزاعی د تکرار د سهوې په صورت کښې دا فرمائی چې که سهوه دوه ځلې د یو قسم نه وی د قبیلې د نقصان یا د قبیلې د زیادت نه نو په دې صورت کښې به تکرار د سجود نه وی او که د دوو جدا جدا قسمونو وی نو بیا به تکرار د سجود وی، (من المنهل)

.....

باب سَجْدَتِي السَّهْوِ فِيهِمَا تَشَهُدٌ وَتَسْلِيمٌ

باب دی په بیان د دوه سجود سهوي کې چې په دواړو کې تشهد او سلام دی

[۱۰۳۹] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ قَارِي، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي أَشْعَثُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ خَالِدِ بْنِ الْحَدَّادِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَلَّبِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى بِهَمْ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ تَشَهُدَ، ثُمَّ سَلَّمَ".

د عمران بن حصین نه روایت دی، بېشکه نبی ﷺ مونږ وکړو دوی ته نو سوه شو، نو دوه سجدي یې وکړي، بیایي تشهد وویل و بیایي سلام وگرځولو.

دامسئله مختلف فیه دې دا اختلاف تفصیل د ابواب السهو په شروع کې تیر شوې دې.

باب انْصِرَافِ النِّسَاءِ قَبْلَ الرِّجَالِ مِنَ الصَّلَاةِ

باب دی په بیان د واپس د ښځو کې مخکې د سړو نه د مانځه نه

[۱۰۴۰] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، وَمُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ هِنْدِ بِنْتِ الْحَارِثِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ مَكْتًا قَلِيلًا وَكَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ ذَلِكَ كَيْمَا يَنْفُذُ النِّسَاءَ قَبْلَ الرِّجَالِ".

د ام سلمه رضی الله عنها نه روایت دی هغې ویلي دي: وور رسول الله ﷺ کله چې به یې سلام وگرځولو نو وخت به یې تېرولو لږ، او هغوی به لیدل دا د دې لپاره چې اوځي ښځې مخکې د سړو نه. ترجمه او حدیث دواړه واضح دی د تشریح محتاج نه دی د دې ترجمه الباب او حدیث الباب حواله دلته ډیره وړاندې په باب طول القيام من الركوع و بین السجدين د حدیث دلاندې راغلي ده په کوم ځاني کې چې، فجلسته بین التسليم والانصراف، مذکور دي.

باب كَيْفَ الْإِنْصِرَافِ مِنَ الصَّلَاةِ

باب دی چې انصراف د مانځه نه به څنګه وي

دفع التكرار بين الترجمتين:

د دې سلسلې یو باب په ابواب الامامة کې تیر شوې دي، باب الامام ينحرف بعد التسليم، د انحراف معنی هم انصراف ده لهذا بظاهر کېږي دا تکرار دې په دې باندې تفصیلی کلام په رومې ځاني کې تیر شوې دي لاجاهه الی الاعادة.

[۱۰۴۱] (٣) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّلَالِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَمَّاكُ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ قَبِيصَةَ بِنِ هُلْبٍ رَجُلٍ مِنْ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "وَكَانَ يَنْحَرِفُ عَنْ شِقَائِهِ".

١: سنن الترمذي/ الصلاة ١٧٨ (٣٩٥)، سنن النسائي/ السهو ٢٣ (١٢٣٧)، والكبرى/ صفة الصلاة ٥٨ (١١٥٩)، تحفة الأشراف: (١٠٨٨٥) (شاذ)

٢: صحيح البخاري/ الأذان ١٥٢ (٨٣٧)، ١٥٧ (٨٤٩)، ١٦٣ (٨٦٦)، ١٦٧ (٨٧٠)، سنن النسائي/ السهو ٧٧ (١٣٣٤)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ٣٣ (٩٣٢)، تحفة الأشراف: (١٨٢٨٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٩٦٦، ٣١٠، ٣١٦) (صحيح)

٣: سنن الترمذي/ الصلاة ١١٣ (٣٠١)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ٣٣ (٩٢٩)، تحفة الأشراف: (١١٧٣٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٥/٢٢٦) (حسن صحيح)

ترجمه: د قبيصه بن هلب نه روايت دی چې دا يو سړی دی د طبي نه، هغه روايت کوي د خپل پلار نه، بېشکه هغه مونځ وکړو د نبي ﷺ سره او هغه به گرځيدلو د مانځه نه په دواړو طرفونو باندې.

قوله، فکان ينصرف عن شقيه، حضرت ﷺ په بذل کښې د انصراف معنی کښې دوه احتمال لیکلې دي، تحول الی القوم، او مشی الی موضع الحاجة، یعنی پورته کیدو سره تلل، مونږ په وړاندې ځانې کښې لیکلې دي چې تیر شوی باب کښې تحول الی القیام لره بیانول مقصود وو او په دې باب کښې مشی الی موضع الحاجة مراد دې، یعنی امام د مانځه نه فارغ شوی او پاسی او بنی یا گس طرف ته اوځی د دې احتمال تائید د دینه هم کیږی چې وړاندې روايت کښې دی، قال عمارة اتيت المدينة فرايت منازل النبي صلى الله عليه وسلم عن يساره، یعنی حضور ﷺ اکثر د مانځه نه فارغیدو نه پس گس طرف ته راتاویدو، وړاندې راوی وائی ځکه چې د حضور ﷺ حجرې هم گس طرف ته وې گویا دې دپاره به حضور ﷺ دې طرف ته راتاویدو.

د حضرت شیخ راټي:

حضرت شیخ لامع الدراری په حاشیه کښې په دې موضوع باندې تفصیلی کلام کړې دې او یوه خبره ئې دا هم لیکلې ده چې انحراف او انصراف په معنی کښې یو د بل تابع کړې شی یعنی اگر که دا دوو جدا جدا معنی دي د دې باوجود یو د بل تابع کولې شی، هغه داسې چې تحول الی القوم لره د موضع حاجت تابع او گرځولې شی، یعنی که امام ته مثلاً بنی طرف ته تلل وی، هغه طرف ته حجره وغیره کیدو د وجه نه تحول الی القوم به هم بنی طرف ته وی نو هم هغه طرف ته دې مخ کړی او کیدینی او که موضع حاجت گس طرف ته وی نو هغې طرف ته دې مخ کړی او کیدینی او که داسې اونه کړې شی نو بیا د پورته کیدو او تلو په وخت کښې به دوران یعنی راتاویدل وی، دا څه چې مونږ دلته اولیکل او څه چې په تیر شوي باب کښې وو دا ټول چې یوځانې شی نو الحمد لله کافی او شافی بحث به شی د کوم ماخذ چې د لامع حاشیه ده.

[۱۰۴۲] (حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَرَ، عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: لَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ نَصِيْبًا لِلشَّيْطَانِ مِنْ صَلَاتِهِ أَنْ لَا يَنْصَرِفَ إِلَّا عَنْ يَمِينِهِ، وَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ مَا يَنْصَرِفُ عَنْ شِمَالِهِ". قَالَ عُمَارَةُ: أَتَيْتُ الْمَدِيْنَةَ بَعْدُ، فَرَأَيْتُ مَنَازِلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ يَسَارِهِ.

د عبد الله نه روايت دی هغه ویلي دي: نه دي گرځوي یو گس ستاسو نه حصه د شیطان لپاره په خپل مونځ کې، چې نه راگرځي مگر بنې طرف ته، او بېشکه ما لیدلی وو رسول الله ﷺ ډیر ځل به راگرځیدلو چې طرف ته ویلي دي عمارة: زه وروسته مدینې ته راغلم ما ولیدل کورونه د رسول الله ﷺ چې طرف د هغه ته.

۱: صحیح البخاري/الأذان ۱۵۹ (۸۵۲)، صحیح مسلم/المسافرین ۷ (۷۰۷)، سنن النسائي/السهو ۱۰۰ (۱۳۶۱)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۳۳ (۹۳۰)، (تحفة الأشراف: ۹۱۷۷)، و قد أخرجه: مسند احمد (۳۸۳/۱، ۴۲۹، ۴۶۴)، سنن الدرهمي/الصلاة ۸۹ (۱۳۹۰) (صحیح)

بَاب صَلَاةِ الرَّجُلِ التَّطَوُّعِ فِي بَيْتِهِ

باب دی د نفلي مانځه د سړي په خپل کور کې

په دې باب کېښې مصنف دوه مرفوع حدیثونه ذکر فرمائیلې دي، حدیث د ابن عمر، اجعلوا فی بیوتکم من صلوتکم، او دویم حدیث د زید ابن ثابت، صلوة المرء فی بینه الفضل من صلوته فی مسجدی هذا الا المكتوبة، او هم دا دوه حدیثونه امام ترمذی هم ذکر فرمائیلې دي دغه شان امام بخاری په ابواب التهجد، ص، ۱۱۸، باندې باب التطوع فی البيت ترجمه قائمه کړې ده په هغې کېښې ئې هم دا حدیث د ابن عمر ذکر فرمائیلې دي.

مذاهب علماء:

امام نووی فرمائی چې جمهور علماء (دائمه ثلاثه وغیره) مذهب هم دا دي چې نوافل مطلقا راتبه وغیر راتبه په کور کېښې کول مستحب دي، هغوی فرمائی چې د سلفو نه د یو جماعت رائي دا ده چې دا ټول په جومات کېښې ادا کول غوره دي، او دریم مسلک د امام مالک او سفیان ثوری دي هغه دا چې د ورځې نوافل په جومات کېښې ادا کول غوره دي او د شپې نوافل په کور کېښې، حافظ فرمائی چې د امام مالک مستدل د بخاری یو روایت دي د کوم الفاظ چې دا دي، و بعد المغرب رکعتین فی بینه، او په یو روایت کېښې دي، فاما المغرب والعشاء ففی بینه، خو حافظ په دې استدلال باندې اشکال کړې دي او هغه دا چې ظاهر خو دا ده چې حضور ﷺ داسې قصدا نه کول بلکه د دې وجه نه چې د ورځې به دوی د خلقو په کارونو کېښې مشغول وو نو ځکه به دوی په جومات کېښې ادا کول، او د شپې به مشغولتیا د خلقو سره نه وه نو ځکه به هغوی دا په کور کېښې ادا کول، او ابن رشد د امام مالک د مذهب حکمت دا لیکلې دي چې د ورځې د سړي د خپلو اهل بیتو سره د مشغولیدو ویره ده نو ځکه د ورځې نوافل په جومات کېښې ادا کول غوره دي او د شپې په وخت کېښې دا ویره څه زیاته نه وي نو ځکه په کور کېښې ادا کول غوره دي، لهذا که کوم سړی ته د کور والو سره د مشغولتیا ویره نه وي نو د ورځې نوافل هم په کور کېښې ادا کول غوره دي، زمونږ په نیز په بحر الرائق وغیره کېښې هم دا لیکلې دي که کوم سړی ته په کور کېښې د مشغولتیا ویره وي نو بیا په جومات کېښې ادا کول غوره دي.

او په معارف السنن، ص، ۱۱۱، کېښې د مولانا انور شاه کشمیری نه نقل کړې دي چې اصل مذهب خو هم دا دي خو روستو ارباب فتاوی دا لیکلې دي چې اداء السنن فی المسجد افضل دي دي دپاره چې روافضو سره بظاهر تشبیه رانه شي چې هغوی سنت نه ادا کوي، دغه شان پوهیدل پکار دي چې د دې حکم نه هغه نوافل مستثنی دي کوم چې د اسلام د شعائرو نه دي هغه هم په جومات کېښې ادا کول غوره دي لکه عیدین او تراویح او کسوف او استسقاء وغیره.

[۱۰۴۳] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنِي ثَائِفٌ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلَاتِكُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا قُبُورًا".

د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلي دي: وگرځوی په خپلو کورونو کې د مونځونو ستاسو نه، او تاسو مه نیسئ هغې لره پشان د قبرونو. قوله، اجعلوا فی بیوتکم من صلوتکم، الخ، یعنی د خپلو مونځونو نه بعضې په خپلو کورونو کېنې ادا کوئ د دې بعضو نه مراد ظاهره ده چه نفلونه دي. ځکه چه فرض مونځونه خو جماعت سره ادا کولې شی او محل د جماعت جوماتونه دي.

قوله، ولا تتخذوها قبورا، یعنی څرنگه چه مړي په خپلو قبرونو کېنې مونځ نه کوي هم دغه شان د مونځ په پریخودلو سره تاسو خپل کورونه په منزله د قبرونو مه جوړوي، یا دا چه څنگه په مقبره کېنې مونځ نشي کولې د خپلو کورونو سره دا معامله مه کوئ.

شرح حدیث:

په دې صورت کېنې دا د حدیث ټکره به د ماقبل دپاره تاکید وی او بعضو دې لره جمله مستأنفه گرځولې ده چه دا یو بل مستقل حکم دي په کورونو کېنې قبرونه نه دي جوړول پکار هلته دي مړي دفن نه کړې شی او حضور لره چه د هغوی په کور کېنې دفن کړې شوي دي نو دا د انبیاء و خصوصیات دي، دا جمله د دویم مطلب په صورت کېنې هم د ماقبل سره مربوط کیدې شی، هغه داسې که په کورونو کېنې قبرونه جوړ کړې شی او هلته مړي دفن کړې شی نو هغه کور به مقبره شی او په مقبره کېنې مونځ کول مکروه دی حال دا چه په کورونو کېنې د مونځ کولو حکم دي، او بعضې ظرفاء د دې یو بل مطلب لیکلې دي هغه دا چه په کورونو کېنې هم مونځ کول پکار دی او که میلمه راشي نو د هغه میلستیا او خوراک څښکاک ورکول هم پکاردی نه داسې لکه چه په مقبره کېنې وی چه هلته هیڅ میلستیا کونکي نه وی.

[۱۰۴۴] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِيح، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "صَلَاةُ الْمَرْءِ فِي بَيْتِهِ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهِ فِي مَسْجِدِي هَذَا إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ".

د زید بن ثابت نه روایت دی بهشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ویلي دي: مونځ د سړي په کور کې هغه ډیر افضل دی د مونځ د هغه نه زما په دې مسجد کې مگر فرض نه.

(۱) صحیح البخاري للصلاة ۵۲ (۴۳۲)، والتهجد ۳۷ (۱۱۸۷)، صحیح مسلم للمسافرين ۲۹ (۷۷۷)، سنن الترمذي للصلاة ۲۱۴ (۴۵۱)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۸۶ (۱۳۷۷)، (تحفة الأشراف: ۸۱۴۲)، وقد أخرجه: سنن النسائي لإقامة الليل ۱ (۱۵۹۹)، مسند احمد (۱۲۳، ۱۶، ۶۷۲) ویاتی برقم: (۱۴۴۸) (صحیح)

(۲) صحیح البخاري للأذان ۸۱ (۷۳۱)، والأدب ۷۵ (۶۱۱۳)، والاعتصام ۳ (۷۲۹۰)، صحیح مسلم للمسافرين ۲۹ (۷۸۱)، سنن النسائي لإقامة الليل ۱ (۱۶۰۰)، (تحفة الأشراف: ۳۶۹۸)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۲۱۹ (۴۵۰)، موطا امام مالك/ صلاة الجماعة ۱ (۴)، مسند احمد (۵/ ۱۸۲، ۱۸۴، ۱۸۶، ۱۸۷)، سنن الدارمي للصلاة ۹۶ (۱۴۰۶) ویاتی هذا الحديث برقم (۱۴۴۷) (صحیح)

بَاب مَنْ صَلَّى لِغَيْرِ الْقِبْلَةِ ثُمَّ عَلِمَ

باب دی په بیان دهغه چا کي چي مونځ وکړي د قبلي له بلي خواته بيا ورته پته ولکي داسې او گنړي چه دا يو بغير د استيشن پليت فارم دې کوم چه ناخاپه راغلو، زما مطلب دا دې چه د مصنفينو طريقه دا ده چه کله هغوی د يوې نوع د مسائلو نه فارغ شي نو د بل قسم مسائل شروع کوي نو د هغې دپاره اول يو ښکاره سرخی (عنوان کلی) قائموي په لفظ د کتاب سره یا د دې پشان بل يو لفظ، او بيا د هغې د لاندې د هغې مناسب ابواب راوړي، دلته مصنف داسې نه دی کړی، او امام نسائي کړې دی هغوی د کتاب المساجد او د هغې د ابوابو نه فارغ کيدونه پس د کتاب القبلة سرخی قائمه کړې ده او بيا د هغې د لاندې خو ابواب د هغې مناسب راوړي دي، په هغه ټولو کښې يوه ترجمه هغوی دا قائمه کړې ده چه باب استبانه الخطاء بعد الاجتهاد، او بيا د هغې د لاندې ئې هم هغه حديث ذکر کړي دې کوم چه امام ابوداؤد په دې باب کښې راوړي دې، د نسائي او ابوداؤد د ترجمې الفاظ اگر که مختلف دي خو مسئله دواړو يوه بيانوي.

د دې نه پس تاسو پوهه شئ چه کومه مسئله مصنف دلته بيانوي هغه وقوع الخطاء في التحري ده کومه چه د فقهي مشهوره مسئله ده هغه دا چه چاته د قبلي طرف د صحيح علم نه وي او څوک ښودنکې هم نه وي نو د دې سړي دا حکم دې.

په مسئله الباب کښې د ائمه مذاهب:

چه داسې سړي دې د قبلي تحري او کړي يعنی د قبلي په باره کښې غور او خوض او کړي او يو رائي دې قائمه کړي او کوم طرف ته چه زيات ميلان وي هغه دې قبله او گرځوی او دې طرف ته دې مونځ شروع کړي، او که فرض کړه په مانځه کښې دننه تحري بدله شي نو په مانځه کښې دې هغې طرف ته راتا و شي او که د دويم طرف په حقله ئې هم رائي بدله شوه نو په مانځه کښې دې هغې دريم طرف ته خپل مخ بدل کړي تر دې چه څلورو طرفونو ته د تاويدو نوبت راشي نو هم څه ټاک نشته دې مونځ به صحيح شي دا د حنفيانو مذهب دې او هم دا د حنابله قول هم دې، او د مالکيه په نيز باندې اعاده في الوقت ده نه بعد الوقت، او د شوافعو په دې کښې دوه قوله دي، قسطلاني فرمائي اظهر القولين اعاده د وجوب ده، او قول ثاني عدم الاعاده ده خو امام نووي په شرح د مسلم کښې د حديث الباب د لاندې دا ليکلي دي چه اصح قول د شوافعو عدم الوجوب دې، (۱) او حافظ ابن حجر صرف يو قول يعنی وجوب الاعاده ليکلي دي، د دينه معلوميري چه د قسطلاني خبره صحيح ده.

[۱۰۴۵] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، وَحُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصْحَابَهُ "كَانُوا يَصَلُّونَ تَحْوِيئَتِ الْمَقْدِسِ، فَلَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ آيَةُ قَوْلِ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا

۱، زمونږ شيخ به فرمائيل چه د امام نووي عادت دې چه په کومه مسئله کښې د امام شافعي دوه قوله وي نو د مسلم شريف حديث چه کوم د دوي د قول مطابق وي هم د هغې په حقله هغه (نووي) ليکي چه هم دا د شافعي مذهب دې.

۲، صحيح مسلم للمساجد ۲ (۵۲۷)، (تحفة الأشراف: ۳۱۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۸۴/۳) (صحيح)

كُنْتُمْ قَوْلًا وَجُوهَكُمْ شَطْرَةَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ آيَةَ ٢٢ قَمَرٌ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ فَنَادَاهُمْ وَهُمْ رُكُوعٌ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ: إِلَّا إِنْ الْقِبْلَةَ قَدْ حَوَّلْتَ إِلَى الْكَعْبَةِ مَرَّتَيْنِ، فَمَا لَوْ أَكْمَأْتُمْ رُكُوعًا إِلَى الْكَعْبَةِ".

د انس رضي الله عنه نه روایت دی، بېشکه نبي ﷺ او د هغه ملګري وو چې مونځ يې کولو طرف د بيت المقدس ته، هرکله چې نازل شو دا ايت (فول وجهک شطر المسجد الحرام وحيث ما كنتم فولوا وجوهکم شطره) نو تير شو يو سړی د بنو سلمه نه، نو اواز يې وکړو دوی ته او هغوی په رکوع کې وو د سحر په مانځه کې طرف د بيت المقدس ته: خبر شئ بېشکه قبله بدله شوه کعبې طرف ته، دوه ځل، نو دوی واوریدل څنگه چې وو د رکوع په حالت کې.

تشریح:

۱: عن انس ان النبي صلى الله عليه وسلم و اصحابه كانوا يصلون نحو بيت المقدس فلما نزلت هذه الآية. الخ، د هجرت په ابتداء کښې به حضور ﷺ بيت المقدس طرف ته مونځ کولو د دې نه پس تحويل د قبلې اوشو، تحويل د قبلې کله شوې وو او څومره مودې پورې حضور ﷺ په مدينه منوره کښې د قيام په وخت کښې د بيت المقدس طرف ته مونځ کړې دې دغه شان قبل الهجرة په مکه مکرمه کښې به حضور ﷺ کوم طرف ته مونځ کولو دا ټول بحثونه زمونږ په کتاب الاذان کښې، احليت الصلوة الى ثلاثة احوال الحديث، د لاندې تير شوې دی.

قوله، فحر رجل من بنى سلمة فناداهم وهم ركوع في صلوة الفجر نحو بيت المقدس الا ان القبله قد حولت الى الكعبة، الخ، پوهیدل پکار دی چه کومه قصه په دې حديث کښې مذکور ده يعنى دا چه صحابه کرامو په يو جومات کښې د صبا مونځ کولو کله چه رکوع ته اورسيدل نو د جومات نه بهر ئې يو اعلان کونکى اعلان واوريدلو، الا ان القبله قد حولت، خبردار شئ قبله بدله شوې ده.

د تحويل قبله په حقله دوه مختلف حديثونه:

دا حديث د ابن عمر دې او د صبا د مونځ قصه ده لکه څنگه چه په روايت کښې تصريح ده، دغه شان دا حديث په بخارى او مسلم کښې هم دې، دغه شان يوه بله قصه کومه چه په بخارى او مسلم او ترمذی کښې هم مذکور ده په هغې کښې د مازيګر د مونځ ذکر دې او د هغې راوی براء بن عازب دې، دې لره دې تعارض او نه گنرلې شى بلکه دا دوه جدا جدا قصې دي د مازيګر د مونځ قصه کومه چه د براء بن عازب حديث کښې ده هغه د بنو حارثه د جومات ده کوم چه په مدينه کښې داخل دې او د صبا د مونځ قصه د کوم راوی چه ابن عمر دې کومه چه دلته په ابوداؤد کښې دې دا خارج د مدينې نه يعنى د قبا واقعه ده، داخل د مدينې ته دا خبر رومبې اورسيدو يعنى د مازيګر په مانځه کښې او په قبا کښې اطلاع ورپسې ورځ اوشوه کله چه خلقو د صبا مونځ کولو، دلته څو علمى بحثونه دي چه دهغې زده کول چه ضرورى دی.

حديث الباب سره متعلق مباحث عشره

بحث اول:

د قبلې تحويل د حضور ﷺ په مانځه کښې دننه شوې وو يا نه؟ که د حضور ﷺ په مانځه کښې شوې وي نو بيا کوم مونځ وو او په کوم جومات کښې وو، د حضرت گنگوهي ﷺ رائي دا ده چه تحويل خارج صلوٰه شوې وو د حضور اقدس ﷺ په مانځه کښې دننه نه وو شوې، حضرت فرمائي چه څوک داسې وائي هغه غلط دي، علامه سيوطي د رائي نه هم دا معلومېږي، (کما في الاوجز) خو مشهور عند الشراح دا ده چه في وسط الصلوٰه شوې ده.

بحث ثاني:

اوس دا چه په کوم مونځ او په کوم جومات کښې شوې دي، حافظ ﷺ وائي چه په دي کښې روايات مختلف دي، ظاهر د حديث د براء نه معلومېږي چه هغه د ماسپخين مونځ دي هم دغه شان محمد بن سعد په طبقات کښې ذکر کړې دي چه حضور ﷺ په مسجد نبوي کښې د ماسپخين مونځ کولو دوه رکعاته ئې کړې ووو چه د قبلې د تحويل حکم نازل شو پس حضور ﷺ هم په مانځه کښې مخ واړولو، او ونيلې شوې دي چه حضور ﷺ د ام بشر د ملاقات دپاره بنو سلمه ته تشریف اوړې وو هغوی د حضور ﷺ دپاره دودئ تياره کړې وه چه د ماسپخين د مانځه وخت راغلو حضور ﷺ په مانځه کښې مشغول وو چه په دي حال کښې تحويل اوشو، نو گویا نيم مونځ ئې بيت المقدس طرف ته ادا کړې وو او نيم مونځ ئې بيت الله طرف ته هم د دي وجه نه دي جومات نوم مسجد القبلتين شو.

بحث ثالث: د مخبر په خبر باندې د مونځگذارو تاویدل

په دي کښې دوه قصې دي يو د اهل قبا او دويم د بنو حارثه لکه څنگه چه د دي تفصيل په شروع باب کښې تير شو.

بحث رابع: د دي مخبر او اعلان کونکي نوم څه وو؟

مشهوره دا ده چه د دۀ نوم عباد بن بشر دي و هو الراجح و قيل عبادة بن نهيك، خو د ابوداؤد په روايت کښې، رجل من بني سلمة، واقع دي حال دا دي چه عباد بن بشر د بنو حارثه نه دي، نو کيدې شي چه په يو واقع کښې عباد بن بشر وي او په بله کښې بل څوک وو.

بحث خامس: نسخ القطعی بخبر الواحد

نسخ القطعی بخبر الواحد، يعنی څنگه چه صحابه د رومي نه مونځ کولو د هغوی قبله خو قطعی او يقيني وه او د مخبر دا خبر خو خبر واحد دي نو حکم قطعی په خبر واحد سره څنگه منسوخ شو، د دي دوه جوابونه دي، اول دا چه دا خبر واحد محتف بالقرائن وو او کوم خبر واحد چه محتف بالقرائن وي هغه مفيد د يقين وي لکه څنگه چه تاسو په شرح نخبه کښې لوستلې دي او د دي مثال هم هلته تير شوې دي لهذا دا نسخ القطعی بالقطعی ده نه بالظنی، او دويم جواب دا دي چه د صحابه کرامو په زمانه کښې نسخ القطعی بخبر الواحد جائز وه د دي وجه دا دوه چه د احاديثو چه کومي درجې او مراتب دي يو حسن دي بل صحيح بل ضعيف، دا اختلاف د سند د احوالو په اعتبار سره دي چه د کومي درجې سند

وی د هغې درجې حدیث منلې شی ګینې حدیث من حیث الحدیث یعنی فی حد ذاته قطعی او یقینې دې د دې د ضعیف کیدو هیڅ سوال نه پيدا کېږي بلکه د سند او رواتو د ضعف د وجه نه حدیث ته ضعیف وئیلې کېږي او چونکه صحابه کرام او د حضور ﷺ په مینځ کېږي څه واسطه او سند حائل نشته نو ځکه د صحابی په حق کېږي هیڅ یو حدیث هم ضعیف کیدې نه شی ځکه چه هغه نیغ په نیغ د حضور ﷺ د ژبې مبارکې نه اوريدلو لهذا د صحابی په حق کېږي خبر واحد هم قطعی او یقینې وو د دې انکار کفر وو.

بحث سادس: کیفیت الاستداره

کیفیت الاستداره یعنی دا خلق څنگه په مانځه کېږي تاو شو د دې بیان د طبرانی په روایت کېږي داسې دې، فتحول النساء مکان الرجال و الرجال مکان النساء، د دې تشریح دا ده چه بیت المقدس د مکې نه بالکل په جانب مقابل کېږي دې، بیت المقدس د مدینې نه په جانب د شمال کېږي دې او مکه په جانب د جنوب کېږي ده اوس چه قبله د شمال په ځانې جنوب طرف ته شوه نو دا ممکنه نه ده چه امام او مقتدی ټول په خپلو ځایونو باندې پاتې شی او صرف مخ واری ځکه چه په دې صورت کېږي امام به د ټولو نه روستو پاتې شی د ده نه وړاندې به د سړو صف شی او د هغوی نه وړاندې به د ښځو صف نو د ټولو نه وړاندې به د ښځو صف شی، او دا کیدې نه شی چه امام خو دې په خپل ځانې باندې وی او مخ دې واری او د سړو او ښځو صفونو دې د خپل ځانې نه بدل شی او امام پسي روستو راشي، ځکه چه امام پسي روستو په جومات کېږي دومره ځانې نشته چه هلته ټول راځانې شی نو ځکه د دې شکل دا شو چه امام به د خپل ځانې نه یعنی مقدم د مسجد نه منتقل شو او مؤخر یعنی آخر د جومات ته راغلو او د ښځو صف د خپل ځانې نه د سړو ځانې ته او سړی د خپل ځانې نه منتقل شو او د ښځو ځانې ته راغلل، (افاده الحافظ ابن حجر)

بحث سابع:

پورته تیر شوي صورت کېږي ظاهره ده چه د مانځه په مینځ کېږي مشی او عمل کثیر اوموندلې شو، او دا خبره موجب د اشکال ده، حافظ ﷺ د دې دوه جوابونه لیکلې دي، اول دا چه کیدې شی دا واقعه د عمل کثیر د تحریم نه وړاندې وی ځکه چه یوه زمانه هغه وه په کومه کېږي چه کلام فی الصلوة او عمل کثیر فی الصلوة جائز وو روستو دا ټول منسوخ شو، دویم جواب دا دې چه کیدې شی دا واقعه د تحریم نه روستو وی خو چونکه عمل کثیر د مونځ د مصلحت دپاره وو نو ځکه دې لره مغتفر او مگر خولې شو.

بحث ثامن: اختلاف الروایات فی مدة النسخ،

بحث تاسع: صلوته علیه الصلوة والسلام بمكة این کانت ای فی ای جانب، دا دواړه بحثونه وړاندې تیر شوي دي په کتاب الاذان کېږي.

بحث عاشر:

هغه کوم احکام دي په کومو کېږي چه د نسخې وقوع دوه یا درې ځلې شوي، د یو قول په بناء باندې تحویل قبله هم د دې قبیلې نه ده د دې بیان په باب الوضوء مما مست النار کېږي

تیر شوي دي، تلك عشرة كاملة فله الحمد والمنة.

قوله، فمالوا كما هم ركوع الى الكعبة، په دي كښي كاف دمفاجاة او مبادرة دپاره دي او د ركوع لفظ د راكم جمع ده يعنى اعلان اوريدو سره هغه خلق سمدستي د ركوع په حالت كښي كعبي طرف ته او گرځيدل، د دي حديث نه ډير فوائد مستفاد شو كوم چه د حديث شارحينو ليكلي دي يودهغي نه دا دي چه د نسخي حكم د مكلف په حق كښي تر هغه وخت پوري ثابت نه وي ترڅو پوري چه ده ته اطلاع نه وي، او گوري دلته نسخ د قبلي يوه ورځ وړاندې شوي وه خو اهل قبا ته د دي خبر ورپسې ورځ باندې د صبا په مانځه كښي او شو نو بيا هغوي په دي باندې عمل شروع كړو او د ډېنه وړاندې هغوي په خپل اجتهاد او د استصحاب حال په توگه باندې د بيت المقدس طرف ته مونځ كولو حال دادې چه د دوي دا اجتهاد غلط وو نو ځكه فقهاؤ دا مسئله مستبطل كړې ده چه د قبلي په حقله كه په تحري او اجتهاد كښي غلطى واقع شي نو هغه معاف ده د ائمه مذاهب په دي كښي تير شوي دي.

تفريع أبواب الجمعة

د جمعي مباركې احكام او مسائل

باب فضل يوم الجمعة وليلة الجمعة

باب دی په بیان د فضیلت د ورځ د جمعي كي او په شپي د جمعه كي

ما قبل سره مناسبت:

تراوسه پوري د صلوۃ خمسسه او هغي سره متعلق احكامو او مسائلو بيان روان وو اوس د دي ځاني نه مصنف د صلوات مخصوصه لكه جمعه او استسقاء، كسوف او د عيدينو بيان شروع كوي د تفريع معنى تفصيل او تجزيه ده، كوم مضمون چه تفصيل غواړي او د هغي په باره كښي مصنف قصد د گنرو ابوابو قائلولو وي نو د هغي په شروع كښي مصنف اكثر د تفريع لفظ راوړي لهذا دا عنوان په منزله د كتاب دي لكه څنگه چه د هغي د لاندې ډير بابونه دي دغه شان په دي كښي هم څو بحثونه دي.

بحث اول: د ما قبل سره مناسبت

د ما قبل سره مناسبت، د دي بيان اوس پورته ذكر شو.

بحث ثانى: د لفظ جمعه تحقيق

د جمعه د لفظ لغوي تحقيق او وجه تسميه، دا مضمون په كتاب الطهارة باب غسل الجمعة كښي تير شوي دي.

بحث ثالث: خصائص الجمعة

حافظ ابن قيم په زاد المعاد كښي د جمعي د ورځې دري ديرش، ۳۳، خصوصيات ذكر كړي دي په هغي كښي حافظ ابن حجر د پنځويشتو اختصار كړي دي كوم چه حضرت په بذل المجهود كښي نقل فرمايلي دي، او علامه سيوطي رحمته الله عليه په دي باندې يوه مستقلة رساله ليكلي ده، اللعة من خصائص الجمعة، په دي كښي هغوي د جمعي سره متعلق سل، ۱۰۰، خصائص او احكام ذكر فرمايلي دي.

بحث رابع: د افضل الایام مصداق او د دې تعین

نوزده کول پکار دی چه په دې سلسله کښې روایات مختلف دی، مصنف په دې باب کښې د دینه چه رومبې کوم حدیث ذکر کړې دې د هغې معلومیږي چه افضل الایام د جمعی ورځ ده، حافظ منذری لیکي چه د دې حدیث تخریج د امام ابوداؤد نه علاوه امام ترمذی او نسائی هم کړې دي، او امام ترمذی رحمته الله علیه فرمایلې دي چه هذا حدیث صحیح، او امام بخاری رحمته الله علیه د دې حدیث یوه تکره کومه چه د جمعی د اجابت د وختونه سره متعلق ده هغه ذکر کړې ده، او امام مسلم رحمته الله علیه د دې حدیث رومبې حصه، خیر یوم طلعت علیه الشمس یوم الجمعة، ذکر فرمایلې ده، شوکانی فرماني چه د دې حدیث نه معلومیږي چه یوم الجمعة افضل الایام ده او په دې سره جزم کړې دی ابن العربی خو په صحیح د ابن حبان کښې د عبدالله بن قرط حدیث سره مرفوعا مروی دی، افضل الایام عند الله تعالی یوم النحر، او په صحیح د ابن حبان کښې د جابر رضی الله عنه نه مرفوعا راغلې دی، ما من یوم افضل عند الله تعالی من یوم عرفة، حافظ عراقی په دې مختلفو روایتونو کښې جمع داسې کړې ده چه داسې اووئیلې شی چه ایام اسبوع (هفته) کښې یوم الجمعة افضل ده، او د ټول کال په ورځو کښې یوم عرفة افضل ده یا یوم النحر، دغه شان هغوی دا هم فرمایلې دي چه د یوم الجمعة دافضلیت حدیث زیات صحیح دي.

[۱۰۴۶] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ فِيهِ الشَّمْسُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ أَهْبَطَ وَفِيهِ تَبَّ عَلَيْهِ، وَفِيهِ مَاتَ، وَفِيهِ تَقُومُ السَّاعَةُ، وَمَا مِنْ ذَاتَةٍ إِلَّا وَهِيَ مُبِيعَةٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مِنْ حِينَ تُصْبِحُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ شَفَقًا مِنْ السَّاعَةِ إِلَّا الْحَيَّ وَالْإِنْسَ، وَفِيهِ سَاعَةٌ لَا يَصَادِفُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ يُصَلِّي يَسْأَلُ اللَّهَ حَاجَةً إِلَّا أُعْطَاهَا إِلَّاهَا". قَالَ كَعْبٌ: ذَلِكَ فِي كُلِّ سَنَةٍ يَوْمٌ؟ فَقُلْتُ: بَلَى، فِي كُلِّ جُمُعَةٍ، قَالَ: فَقَرَأَ كَعْبُ التَّوْرَةَ، فَقَالَ: صَدَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: ثُمَّ لَقِيتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ فَحَدَّثَنِي بِمَجْلِسٍ مَعَ كَعْبٍ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ: قَدْ عَلِمْتُ أَبَةَ سَاعَةٍ هِيَ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَقُلْتُ لَهُ: فَأَخْبِرْنِي بِهَا، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ: هِيَ آخِرُ سَاعَةٍ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ، فَقُلْتُ: كَيْفَ هِيَ آخِرُ سَاعَةٍ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ، وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَصَادِفُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ يُصَلِّي" وَتِلْكَ السَّاعَةُ لَا يُصَلِّي فِيهَا؟ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ: أَلَمْ يَقُلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ جَلَسَ مُجْلِسًا يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ فَهُوَ فِي صَلَاةٍ حَتَّى يُصَلِّي"؟ قَالَ: فَقُلْتُ: بَلَى، قَالَ: هُوَ ذَاكَ.

د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي، چې رسول الله صلی الله علیه و آله ویلي دي: بهترینه ورځ چې نمر په هغې کې راختلی دی ورځ د جمعی ده، په هغې کې آدم پیدا شوی دی او په هغې کې راخسته شوی دی، او په هغې کې یې توبه قبوله شوي ده، او په هغې کې وفات شوی دی،

۱: سنن الترمذی/الجمعة ۲ (۴۹۱)، سنن النسائی/الجمعة ۴۴ (۱۴۳۱)، (تحفة الأشراف: ۲۰۲۵، ۱۵۰۰۰)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الجمعة ۳۷ (۹۳۵)، والطلاق ۲۴ (۵۲۹۴)، والدعوات ۶۱ (۶۴۰۰)، (في جميع المواضع مقتصر على قوله: فيه الساعة...) صحيح مسلم/الجمعة ۴ (۸۵۲)، ۵ (۸۵۴ ببعضه)، سنن النسائی/الجمعة ۴ (۱۳۷۴)، ۴۵ (۱۴۳۱)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۹۹ (۱۱۳۷)، موطا امام مالك/صلاة الجمعة ۷ (۱۶)، مسند احمد (۲/۲۳۰، ۲۵۵، ۲۵۷، ۲۷۲، ۲۸۰، ۲۸۴، ۴۰۱، ۴۰۳، ۴۵۷، ۴۶۹، ۴۸۱، ۴۸۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۰۴ (۱۶۱۰) (صحيح)

او په دې کې به قیامت قائمېږي، نشته هېڅ یوه دابه مگر هغه چغې وهي په ورځ د جمعه کې، د صبح نه واخله تر نمر ختلو پورې د وجې د ویرې د قیامت نه، مگر پیران او انسانان نه، او په دې کې یو ساعت دی چې نه مخ کېږي د هغې سره بنده مسلمان او هغه مونځ کوي او سوال وکړي د الله نه د څه حاجت، مگر ورپه کړي هغه هغه ته. ویلي دي کعب: دا په ټول کال کې هره ورځ، ما وویل: بلکه په هره جمعه کې. هغه وایي: چې کعب تورات ولوستلو، هغه وویل: چې نبي ﷺ رشتیا ویلي دي، ویلي دي ابوهریره: بیا زه مخامخ شوم د عبد الله بن سلام سره نو ورته بیان وکړو زما د مجلس د کعب سره، نو وویل عبد الله بن سلام: یقیناً ماته پته ده چې هغه کوم ساعت دی، وویل ابوهریره: ما وویل هغه ته: ماته د هغې خبر راکړه، نو وویل عبد الله بن سلام: دا اخیری ساعت دی د ورځې د جمعي نه، او بېشکه رسول الله ﷺ ویلي دي: نه مخامخ کېږي ورسره د مانځه په حالت کې. او په دغه وخت کې مونځ نه کوي، وویل عبد الله بن سلام: ایا نه وو ویلي رسول الله ﷺ څوک چې کېناستلو چې انتظاري کولو د مانځه تردې چې مونځ وکړي، هغه وایي: چې ما وویل: ولي نه، هغه وویل: هغه هم دا دی.

په شرح د حدیث کښې د شراحو دوه قوله دی:

قوله، فيه خلق آدم و فيه ابط. الخ: د جمعي په ورځې راتلونکې د کومو کارونو ذکر چه په دې حدیث کښې دې ددې په حقله د شراحو دوه قوله دی کوم چه امام نووی نقل کړې دی، ۱: دقاضی عیاض رائي دا ده چه د دې امورو ذکر کولو مقصود د دې ورځې فضیلت ثابتول نه دی بلکه کوم لوڼې کارونه چه په دې ورځ پېښیدونکې یا راتلونکې دی صرف د هغې اطلاع ورکول مقصود دی دې دپاره چه انسان په دې ورځ باندې اعمال صالحه کولو دپاره تیار شي د نعمت د حصول دپاره او د نعمة یعنی د ضرر د لرې کولو دپاره، ځکه چه د آدم ﷺ د جنت نه وتل او په دې ورځ باندې قیامت قائمیدل دا څه د فضیلت خبره نه ده.

۲: د دې په مقابله کښې دابوبکر بن العربی رائي په عارضة الاخوذي شرح د ترمذی کښې دا ده چه دا ټول امور د فضیلت د ثابتولو دپاره ذکر کړې شوې دی ځکه چه د آدم ﷺ د جنت نه وتل او دنیا ته راتلل د لوڼې نسل او د اولاد په وجود کښې د راتلو سبب دې کوم چه په انبیاء او اولیاء باندې مشتمل دي، دغه شان د هغوی د جنت نه وتل طردا نه وو بلکه د څه وخت دپاره د حوائجو پوره کولو دپاره وو او بیا هم هلته واپس تلل وو، دغه شان د اهل حق جنت کښې داخلیدل او د اهل باطل په جهنم کښې داخلیدل دا د قیامت په ورځ باندې موقوف دی لهذا د دې نه د دې ورځې فضیلت ظاهر دي.

قوله، و ما من دابة الا وهي مسيخة يوم الجمعة من حين تصبح حتى تطلع الشمس شققا من الساعة الا الجن والانس، یعنی د جمعي په ورځ د صبح صادق نه واخله تر نمر ختلو وخت پورې څومره حیوانات چه دی غیر د جن او انس نه هغوی غوږونه لگولې وی (د شپیلې آواز اوریدلو دپاره) د قیامت د ویرې نه ځکه چه قیامت به په دې ورځ راځي لکه څنگه چه د دې نه وړاندې حدیث کښې تیر شوی دی، د دینه دا هم معلومه شوه چه د قیامت وقوع به د

جمعی په ورځ د صبح صادق په وخت کښې وی، دا ډیر د عبرت ځانې دې چه د قیامت ویره او د دې فکر عامو ځناورو ته خو وی او انسان ته نه وی.

وراندې په دې حدیث کښې د اجابت د وختونو ذکر دې کومو لره په اوریدلو سره کعب احبار (چه دمخضر مینو نه دې د ابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کښې نې اسلام راوړلو او د توراۍ لوڼې عالم وو) هغه ابوهریره رضی الله عنه مخاطب کولو سره اوښل او وائی چه دا د اجابت وختونه په کال کښې صرف یو جمعه کښې وی ابوهریره رضی الله عنه او فرمائیل نه په هره جمعه کښې وی نو په دې باندې کعب توراۍ راپورته کړو او ونې کتلو او بیا نې د ابوهریره رضی الله عنه تصدیق او کړو او ونې وښل، صدق رسول الله صلی الله علیه وسلم، د دینه معلومه شوه چه شریعت محمدیه د مخکښې آسمانی کتابونو دپاره مصدق دې، او داسې هم وښلې شی چه مخکښې آسمانی کتابونه د دې دپاره مصدق دی. قال ابوهریره رضی الله عنه ثم لقيت عبدالله بن سلام، حضرت ابوهریره رضی الله عنه روستو د عبدالله بن سلام رضی الله عنه سره ملاؤ شو او کومې خبرې اترې چه د دوی د کعب احبار سره شوې وې هغه نې دوی ته ذکر کړې په دې باندې عبدالله بن سلام رضی الله عنه او فرمائیل زه پیژنم چه هغه کوم وخت دې، د ابوهریره رضی الله عنه په تپوس کولو سره هغوی اوبښودل چه هغه د جمعی د ورځې آخری وختونه دی وړاندې د حدیث مضمون واضح دي. (۱)

[۱۰۴۷] (۱) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ الصَّنَعَانِيِّ، عَنْ أَوْسِ بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنْ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمُ الْجُمُعَةِ، فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ قُبِضَ، وَفِيهِ النَّفْخَةُ، وَفِيهِ الصَّعْقَةُ، فَأَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ مَعْرُوضَةٌ عَلَيَّ" قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَيْفَ نُغَرِّضُ صَلَاتَنَا عَلَيْكَ وَقَدْ أَرَمْتَ؟ يَقُولُونَ: بَلَيْتَ، فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ عَلَى الْأَرْضِ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ".

د اوس بن اوس نه روایت دی هغه ویلي دي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ویلي دي: بېشکه ستاسو په ورځو کې بهترینه ورځ ورځ د جمعی ده، په دې کې ادم پیدا شوی دی، او په هغې کې

(۱) دا روایت دلته مختصر دې پوره مفصل روایت په نسائی شریف، ص، ۲۱۰، کښې دې په هغې دا هم دې چه ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه زه یو ځل کوه طور ته اورسیدلم ما هلته کعب احبار اوموندلو یوه ورځ هلته ایسار اوم ما هغوی ته د حضور صلی الله علیه وسلم حدیثونه واورول او هغه ماته توراۍ اورولو د دې په ضمن کښې ابوهریره رضی الله عنه هغوی ته د جمعی د ورځې د فضیلت حدیث هم واورولو په کوم باندې چه کعب احبار او وښل دا وختونه د اجابت په کال کښې صرف یو ځل وی او په دې کښې دا هم دی چه په واپسې کښې زما لیدل د عبدالله بن سلام رضی الله عنه سره اوشو او ما هغوی ته عرض اوکړو چه زه د کوه طور ته واپس راروان یم هلته زما د کعب احبار سره لیدل اوشول، او څه خبرې اترې چه د هغه سره شوې وې هغه چه کله عبدالله بن سلام رضی الله عنه ته نقل کولې نو کله نې چه نقل کولې تر دې چه اورسیدو دې پورې چه کعب احبار دا وښلې وو چه، ذلک یوم فی کل سنة، نو په دې باندې سمدستی عبد الله بن سلام رضی الله عنه او وښل، کذب کعب، بیا وړاندې ابوهریره رضی الله عنه پوره خبره اوبښودله چه آو ما هم د هغه تردید کړې وو او روستو بیا هغوی دا اومنله، ۱۲ منه.

(۱) سنن النسائي للجمعة ۵ (۱۳۷۵)، سنن ابن ماجه للجناز ۶۵ (۱۶۳۶)، (تحفة الأشراف: ۱۷۳۶)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۸/۴)، سنن الدارمي للصلاة ۲۰۶ (۱۶۱۳) (صحيح)

وفات شوی دی، او په هغې کې قیامت دی، او په هغې بهوشه کیدل دي، زیات کړی په ما باندې درود په دي کې، بېشکه ستاسو درود پیش کېږي په ما باندې. هغه وايي: چې وویل دوی: ای د الله رسوله، او څنگه به زموږ درود پیش کېږي په ما باندې او بېشکه ته به زور شوی یې. هغوی وايي: ته به زور شوی یې؟ هغه وویل: بېشکه الله عز وجل حرام کړي دي اجساد د انبیاءو.

قوله، و فيه النفخة و فيه الصعقة:

شرح حدیث او د نفخاتو په شمیر کښی د علماء اختلاف:

د نفخه نه مراد نفخة البعث ده کومې ته چې نفخة الاحیاء هم وئیلې کېږي یعنې نفخه ثانیه په کوي سره به چې ټول خلق ژوندي شي او د قبرونو نه به راپاسی، او د صعقې نه مراد نفخة الصعق ده یعنې نفخه اولی په کومې سره به چې ټول ذی روح خیزونه مړ شي، کما فی قوله تعالى و نفخ فی الصور فصعق من فی السموات و من فی الارض الا من شاء الله ثم نفخ فيه اخرى فاذا هم قیام ینظرون، د دې آیت نه بظاهر هم دا معلومېږي چې نفخة الصعق نفخه اولی ده په کومې سره به چې ټول مړه شي د دینه پس به شپیلې پوک وهلې شي په کومې سره به چې ټول ژوندي شي کومې ته چې نفخة البعث وئیلې کېږي، خو د آیت شریف ترتیب خو د قیاس مطابق دې چې اول ئې اول ذکر کړو ثانی ئې ثانیاً، خو په حدیث کښې ترتیب د دې برعکس دي، پوهیدل پکار دی چې د نفخاتو په عدد کښې اختلاف دې دوه خو متفق علیه دی نفخة الاماتة او نفخة البعث، (نفخة الاحیاء) او د بعضې علماؤ رائي دا ده چې نفخات درې دی دوه خو هغه کومې چې پورته ذکر شوې او یوه به د دې دواړو نه رومي وي په کومې سره به چې په زمکه باندې زلزله راشي او تسیر الجبال او تکویر شمس او انکدار نجوم او تسجیر البحار وغیره لوټي کارونو وقوع به کېږي خو په دې نفخې سره به خلق مړی نه خو سخت حیران او سرگردانه به شي بیا به د دي نه پس نفخه ثانیه او ثالثه اوموندلې شي د کومو ذکر چې په حدیث کښې دي او بعضو څلورم او پنځم قسم هم ذکر کړي دي د کومو تفصیل چې په لامع الدراری، ص، ۲۷، ج، ۳، کښې دي.

۲: حدثنا هارون بن عبدالله. الخ، قوله، فاكثرُوا على من الصلوة فيه، د دینه د جمعي په ورځ په خاص توګه د صلوة على النبی ﷺ مامور به کیدل معلومېږي، او په نورو ډیرو روایتونو کښې هم د جمعي په ورځ خصوصیت سره د درود ترغیب راغلي دي.

باب الإجابة آية ساعة هي في يوم الجمعة

باب دی په بیان د اجابت کې چې دا کوم ساعت دی د جمعي په ورځ

د جمعي د ورځې فضیلت د دې وجه نه هم دي چې په دې کښې یو وخت د اجابت دي په کوم کښې چې کومه دعاء هم د الله تعالی نه او غواړي حضور ﷺ فرمائيلې دي هغه قبلېږي، د دې اجابت د وخت ذکر په صحیحینو بلکه په ټولو صحاح سته کښې موجود دي، البته د دې وخت په تعین کښې په روایاتو کښې ډیر اختلاف دي.

[۱۰۴۸] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عُمَرُو بْنُ يَعْنَى ابْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ الْجَلَاءَ مَوْلَى عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَا سَلَمَةَ يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَهُ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: "يَوْمَ الْجُمُعَةِ ثَلَاثَا عَشْرَةَ يُرِيدُ سَاعَةٌ لَا يُوْجَدُ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ شَيْئًا إِلَّا آتَاهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ، قَالَ تَسْأَلُهَا آخِرَ سَاعَةٍ بَعْدَ الْعَصْرِ".

د جابر بن عبد الله نه روایت دی، هغه روایت کوي د رسول الله ﷺ نه، بېشکه هغه ويلي دي: د جمعي ورځ دولس- دده اراده د ساعت وه، نه موندل کېږي هېڅ مسلمان چې سوال کوي د الله عز وجل نه دڅه شي، نو ولټوي هغې لره په اخرنۍ ساعت کې وروسته د مازيگر نه.

[۱۰۴۹] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ بَكْرِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: أَسَمِعْتَ أَبَاكَ يُحَدِّثُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شَأْنِ الْجُمُعَةِ؟ يَعْنِي السَّاعَةَ، قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، سَمِعْتُهُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "هِيَ مَا بَيْنَ أَنْ يَخْلُسَ الْإِمَامُ إِلَى أَنْ تُقْضَى الصَّلَاةُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يَعْنِي عَلَى الْمَنْبَرِ.

د ابو بردة بن ابی موسی الاشعري نه روایت دی هغه ويلي دي، وويل ماته عبد الله بن عمر: ایا تا د خپل پلار نه اوریدلي دي چې د رسول الله ﷺ نه حدیث بیانوي په باره د جمعي کې. یعني هغه ساعت؟ هغه وایی: چې ما وويل: آو، ما د هغه نه اوریدلي دي چې ويلي یې: ما اوریدلي دي د رسول الله ﷺ نه چې ويلي یې: هغه د وخت د کېناستلو د امام نه تر پوره کیدو د مانځه پوري دی. ويلي دي ابو داود. یعني په منبر باندې.

ساعت اجابت کښې اقوال او دقول راجح تعین سره د وجه د ترجیح نه:

حافظ ابن حجر په دې کښې دوه څلویښت اقوال په تفصیل سره لیکلي دي او د هر قول په حقله کې د حدیثو د کتابونو نه روایتونه پیش کړي دي، (۳) او بیا په آخر کښې د یو بل قول اضافه کړې ده د کوم په حقله چه هغه فرمائی چه هغه ما د شمس الدین الجزری په مشهور کتاب الحصن الحصین کښې ملاؤ شوي دي، صاحب حصن حصین په دې سلسله کښې اته اقواله ذکر کولو نه پس دا لیکلي دي چه زما رائي دا ده چه، انها وقت قراءة الامام الفاتحة فی صلوة الجمعة الى ان يقول آمين، او بیا حافظ په آخره کښې لیکلي دي چه په دې ټولو اقوالو کښې ارجح الاقوال دوه قوله دي یو هغه چه کوم په حدیث د ابو موسی اشعري رضی الله عنه کښې مذکور دي او دویم هغه کوم چه د عبد الله بن سلام رضی الله عنه په حدیث کښې دي.

زه وایم چه د عبد الله بن سلام رضی الله عنه حدیث خو دلته تیر شوي دي په کوم کښې چه دی، هی آخر ساعة من يوم الجمعة، دا روایت د ابو داؤد نه علاوه په ترمذی او نسائی کښې هم شته دغه شان په ابو داؤد کښې د حضرت جابر رضی الله عنه نه هم مرفوعا هم دا منقول دی او د ابو موسی اشعري رضی الله عنه حدیث وړاندې په ابو داؤد کښې راروان دي چه د کوم الفاظ دا دی، هی ما بین

(۱): سنن النسائي/الجمعة ۱۴ (۱۳۹۰)، (تحفة الأشراف: ۳۱۵۷) (صحیح)

(۲): صحیح مسلم/الجمعة ۴ (۸۵۳)، (تحفة الأشراف: ۹۰۷۸) (صحیح)

(۳): حضرت سهانپوری رضی الله عنه په بذل کښې دا ټول اقوال په اختصار او حذف د روایاتو سره ذکر فرماتيلي دي، ۱۲۰ منه.

ان يجلس الامام الى ان تقضى الصلوة، یعنی کوم وخت چه امام د خطبه ورکولو دپاره په منبر باندي کښی د هغه وخت نه واخلي تر مونځ پوره کولو پورې، حضرت امام شافعی، امام نووی، بیهقی، ابن العربی، قرطبی دې ټولو حضراتو دې لره اختیار کړې دي ځکه چه د عبدالله بن سلام رضی الله عنه حدیث خو د سنن روایت دې او د ابو موسی اشعری رضی الله عنه حدیث په احد الصحيحین یعنی صحیح مسلم شریف کښې موجود دې، عرف الشذی کښې لیکلې دي چه امام ابو حنیفه او احمد د سنن روایت لره اختیار کړې دي^(۱)

امام ترمذی د امام احمد نه نقل کړې دي چه، اکثر الاحادیث علی ذالك، ددې قول واله دا وائی چه د صحيحین یا احد الصحيحین روایت لره ترجیح هغه وخت وی کله چه محدثینو نقد نه وی کړې او دلته داسې نه ده بلکه د ابو موسی په حدیث باندي جرح کړې شوي ده چه صحیح داده چه هغه د ابو بردة رضی الله عنه قول دې دمخړه نه علاوه بل چا دا مرفوعاً نه دي روایت کړې، دغه شان منقطع هم دې ځکه چه د مخړه سماع د خپل پلار نه ثابت نه ده، او بعضو روایتو دې لره موقوفا علی ابی موسی روایت کړې دي، غرض دا چه د مسلم روایت معلل دي. د دې ټولو اقوالو نه یو قول دا دي چه دا ساعت اوس باقی نه دي پاتې شوي په شروع کښې د حضور صلی الله علیه و آله په وخت کښې وو روستو پورته کړې شو، خو محدثین لکه قاضی عیاض او ابن القيم ابن عبدالبر وغيره حضراتو د دې قول تردید فرمائیلې دي چه دا غلط دي، ابن القيم فرمائی چه دا خو وئیلې شی چه د دې تعین پورته کړې شوي لکه څنگه چه په یو روایت کښې دي، ثم النسيتها، رواه الحاكم، او د اصل ساعت په حقله دا وینا غلطه ده، چنانچه د یو جماعت رائي دا ده چه دا ساعت د جمعي په ورځ کښې پټ دي د دې صحیح علم چا ته نشته دي په شان د ليلة القدر او اسم اعظم لهذا د جمعي په ورځ کثرت سره دعاء کول پکار دي په دې امید او طمع باندي چه ساعت د اجابة میسر شی درافعی او صاحب مغنی میلان هم دې طرف ته دي.

بَابُ فَضْلِ الْجُمُعَةِ

باب دی په بیان د فضیلت د جمعي کښې

مقصود د جمعي د مونځ فضیلت لره بیانول دي، او مصنف په دې باب کښې چه کوم حدیث ذکر کړې دي په دې کښې د صلوۃ جمعه او خطبه د دواړو فضیلت مذکور دي، امام بخاری هم دا ترجمه قائمه کړې ده او بیا په دې باب کښې هغوی تکرر الی الجمعة واله روایت ذکر فرمائیلې دي، فكانما قرب بدنة فكانما قرب بقرة، الخ،

[۱۰۵۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الوُضُوءَ، ثُمَّ أَتَى الْجُمُعَةَ فَاسْتَمَعَ وَأَلَصَّتْ غَيْرُهُ مَا بَيْنَ الْجُمُعَةِ إِلَى

(۱) دغه شان اسحاق بن راهويه ومن المالكية الطرطوشي و حكي العلاني ان شيخه ابن الزمكاني شيخ الشافعية في وقته كان يختاره ويحكيه عن نص الشافعي وقال ابن عبد البر انه ثبت في هذا الباب ۱۲.

(۲) صحيح مسلم للجمعة ۸ (۸۵۷)، سنن الترمذي للجمعة ۵ (۴۹۸)، سنن ابن ماجه لأقلمة الصلاة ۶۲ (۱۰۲۵)، ۸۱ (۱۰۹۰)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۰۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/ ۴۲۴) (صحيح)

الْجُمُعَةِ، وَزِيَادَةُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، وَمَنْ مَسَّ الْحَصَى فَقَدْ لَغَا".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي، چې رسول الله ﷺ ويلي دي: چا چې اودس وکړو او بنائسته اودس يې وکړو، بيا جمعي مانځه ته راغی غوږ يې گڼخوده او چوپ شو نو وبه بخښل شي هغه ته مابین د دې جمعي کې تر بلې جمعي پورې، او درې ورځې نورې، او چا چې کانی مس کړو نو هغه لغوه کار وکړو.

[۱۰۵۱] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عَيْسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءُ الْخُرَاسَانِيُّ، عَنْ مَوْلَى أَمْرَأَتِهِ أَمْرِ عُثْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى مَنبَرِ الْكُوفَةِ، يَقُولُ: "إِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ غَدَتِ الشَّيَاطِينُ بِرَأْيَاتِهَا إِلَى الْأَسْوَاقِ فَيَرْمُونَ النَّاسَ بِالْثَرَابِثِ أَوْ الرِّبَاطِثِ، وَيَتَّبِعُونَهُمْ عَنِ الْجُمُعَةِ، وَتَقْدُ وَالْمَلَائِكَةُ فَيَجْلِسُونَ عَلَى أَبْوَابِ الْمَسْجِدِ، فَيَكْتُبُونَ الرَّجُلَ مِنْ سَاعَةِ وَالرَّجُلَ مِنْ سَاعَتَيْنِ حَتَّى يَخْرُجَ الْإِمَامُ، فَإِذَا جَلَسَ الرَّجُلُ فَجَلَسَ يَسْتَمِئْنَ فِيهِ مِنَ الْإِسْتِمَاعِ وَالنَّظَرِ فَأَنْصَتَ وَلَمْ يَلْمُكَ كَانَ لَهُ كِفْلَانِ مِنْ أَجْرٍ، فَإِنْ تَأَيَّ وَجَلَسَ حَيْثُ لَا يَسْمَعُ فَأَنْصَتَ وَلَمْ يَلْمُكَ كَانَ لَهُ كِفْلٌ مِنْ أَجْرٍ، وَإِنْ جَلَسَ فَجَلَسَ يَسْتَمِئْنَ فِيهِ مِنَ الْإِسْتِمَاعِ وَالنَّظَرِ فَلَغَا وَلَمْ يَنْصِتْ كَانَ لَهُ كِفْلٌ مِنْ وَذْرٍ، وَمَنْ قَالَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ لِمُصَاحِبِهِ صَبَّ فَقَدْ لَغَا، وَمَنْ لَغَا فَلَيْسَ لَهُ فِي جُمُعَتِهِ تِلْكَ شَيْءٌ". ثُمَّ يَقُولُ فِي آخِرِ ذَلِكَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ ذَلِكَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ ابْنِ جَابِرٍ، قَالَ: بِالرِّبَاطِثِ، وَقَالَ مَوْلَى أَمْرَأَتِهِ أَمْرِ عُثْمَانَ بْنِ عَطَاءٍ.

د عطاء الخراساني نه روايت دی، هغه روايت کوي د مولى د بنخي هغه نه چې هغه ام عثمان ده، هغه وايي: ما اوریدلي دي د علي رضي الله عنه نه په منبر د کوفه کې هغه ويل: کله چې شي ورځ د جمعه، روان شي شيطانان د خپلو بيرغونو سره بازارونو ته، خلق ولي په موانعو سره، او دوی وروسته کوي د جمعي نه، او ځي ملاتګي سحر او کيني په دروازو د مسجد کې، هغوی ليکي سړي لره د يو ساعت نه، او سړی د دوه ساعتونو نه، تردې چې امام راوځي، کله چې کيني سړی په داسې ځای کې چې قادر وي په هغې کې د اوریدو نه او د نظر کولو نه امام ته، او چوپ شي او لغوه ونه کړي وي به د هغه لپاره دوه حصي د اجر وي، که چيري لري شو او کېناستلو په داسې ځای کې چې اواز نه اوري او چوپ شو او لغوه يې ونه کړه د هغه لپاره يو اجر دی، او که چېرې په داسې ځای کې کېناستلو چې په کتلو او اوریدلو قادر وو او لغوه يې وکړه او چوپ نه شو نو وي به د هغه لپاره يوه حصه د گناه نه، او چا چې وويله خپل ملګري په ورځ د جمعه کې چې چوپ شه، بېشکه هغه لغوه وکړه، او چا چې لغوه وکړه نو نشته د هغه لپاره د جمعي د هغه نه هېڅ شی بيا به يې ويل په اخير د هغې کې: ما اوریدلي دي د رسول الله ﷺ نه دغه يې ويل ويلي دي ابوداود: د دې روايت کړی دی وليد بن مسلم د ابن جابر نه هغه ويلي دي بالرباث، او هغه ويلي دي مولى د بنخي د هغه چې مور د عثمان بن عطاء ده.

مضمون حديث:

قوله، اذا كان يوم الجمعة غدت الشياطين برأياتها الى الاسواق: يعنى چه کله د جمعي ورځ وی نو د شيطانانو ډلې په خپلو مخصوصو جهنمو او علامو سره سحر وختی بازارونو طرف ته اوځي

۱: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۳۴۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۹۳/۱) (ضعيف)

دې دپاره چه کوم خلق بازارونو ته د خپلو خپلو ضرورتونو دپاره راغلی دی یا هم په بازارونو کښې دکانو باندې کارونه کوی نو د هغوی دپاره دا شیطانون موانع او بندونه پیدا کړی د جمعی طرف ته د تلونه، او ددې په مقابله کښې فرښتې د جمعی په ورځ د سحر نه د جوماتونو په دروازو باندې لارې شی او کینی دې دپاره چه د هر راتلونکی نوم د هغه په خانه کښې اولیکي، په رومبی وخت کښې راتلونکی نوم د هغه په خانه کښې او په دویم وخت کښې د راتلونکی نوم په دویمه خانه کښې و هکذا، او دا د نومونو لیکلو سلسله د خطیب منبر ته د رسیدلو پورې وی د دینه پس فرښتې خپلې صحیفې او رجسرونه رااونغاړی او کیږدی. قوله، بالترايث او الریاث، اول د تربیثه جمع ده او ثانی د ربیثه جمع ده، تربیثه په معنی د بندولو او ربیثه په معنی د مانع او عارض.

بَابُ التَّشْدِيدِ فِي تَرْكِ الْجُمُعَةِ

باب دی په بیان د تشدید کي په پرېځودلو د جمعه کي

[۱۰۵۲] (حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدَةُ بْنُ سَفْيَانَ الْخَضْرَمِيُّ، عَنْ أَبِي الْجَعْدِ الضَّمْرِيِّ كَأَنَّهُ لَهٗ مُصْحَبَةٌ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ تَرَكَ ثَلَاثَ جُمُعٍ تَهَاوَنًا بِهَا طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ".

د ابو الجعد الضمري نه روایت دی، او د هغه صحبت وو، بېشکه رسول الله ﷺ ویلي دي: چا چې درې جمعی پرېځوي د وجې د سپکوالي دهغي نه، نو الله به مهر ولگوي د هغه په زړه. قوله. من ترك ثلاث جمع تهاونا بها طبع الله على قلبه،

شرح حدیث:

د تهاون نه مراد تساهل او عدم اهتمام دې یعنی کوم سړې چه صرف د غفلت او سستی د وجه نه بغیر د شرعی عذر نه د درېو جمعو مونځ ترك کړی نو الله تعالی د ده په زړه باندې مهر اولگوي، یعنی داسې سړې په قساوت قلب یعنی د زړه په سختوالي کښې اخته شی د کوم د وجه نه چه بیا د خیر خبره دننه نه ننوځی، او د طبع نه مراد د کفر مهر نه دې لکه څنگه چه په آیت کریمه کښې دی، ختم الله على قلوبهم و على سمعهم الاية، ځکه چه د جمعی په ترك کولو سره سړې کافر کیږی نه، او هم داسې د تهاون نه مراد استخفاف او اهانت نه دې ځکه چه استخفاف خو د یوې جمعی هم کفر دې بیا د دریو قید څنگه دې؟ او هم داسې د طبع نه هم د کفر مهر مراد نه شی اغستلې خو البته دلته د ثلاثا قید که نه وي نو دا ممکنه وه چه د تهاون نه مراد استخفاف او د طبع نه مراد طبع د کفر واغستلې شی، والله تعالی اعلم. په دې حدیث کښې د ثلاث سره د متوالیا قید مذکور نه دې ځکه چه علماؤ لیکلي دي چه که یو سړې په ټول کال کښې د یوې جمعی مونځ هم ترك کړی او بیا دویم کال کښې د دویمې جمعی او په دریم کال کښې د دریمې جمعی نو بیا به هم هغه د دې وعید مستحق

۱: سنن الترمذي / الصلاة ۲۴۲ (الجمعة ۷) (۵۰۰)، سنن النسائي للجمعة ۲ (۱۳۷۰)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۹۳ (۱۱۲۵)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۸۳)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للجمعة ۹ (۲۰)، مسند احمد (۴۲۴/۳)، سنن الدارمي للصلاة ۲۰۵ (۱۶۱۲) (حسن صحيح)

وی، اللهم احفظنا منه، البته په مسند الفردوس کنبی یو مرفوع حدیث کنبی کوم چه د حضرت انس رضی الله عنه نه مروی دې متوالیا قید په کنبی شته دې، من ترك ثلاث جمع متوالیات (من المنهل)

باب گفارة من تركها

باب دی په بیان د کفاري دهغه چا کي چي جمعه پریردي

د جمعی ترک کول بغیر د عذر نه ظاهره ده چه گناه کبیره ده رومبي خو د مسلمان نه د دې کیدل نه دی پکار او که اوشی نو د دې دتلافی دپاره توبه او استغفار لازم دې بلکه د کفاري په توگه دینار یا نیم دینار لکه څنگه چه په حدیث کنبی مذکور دی چه د وس مطابق صدقه ورکول غوره دی، او دا امر د نذب او استحباب دپاره دې خو د جمعی د مونځ په بدله کنبی قضاء د ماسپڅین واجب ده او هم هغه د دې اصل بدل دي.

[۱۰۵۳] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا هَمَامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ قُدَامَةَ بْنِ وَبَرَةَ الْعُجَيْنِيِّ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ مِنْ غَيْرِ عَذْرٍ فَلْيَتَصَدَّقْ بِدِينَارٍ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَبِنِصْفِ دِينَارٍ." قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَكَذَا رَوَاهُ خَالِدُ بْنُ قَيْسٍ، وَخَالَفَهُ فِي الْإِسْنَادِ وَوَأَقْفَهُ فِي الْمَتْنِ.

د سمره بن جندب نه روایت دی، هغه روایت کوي د نبی صلی الله علیه و آله نه هغه ویلي دي: چا چي جمعه پرېخوده بغیر د عذر نه نو صدقه دي کړي یو دینار، که چیرې یې نه موندلو نو نیم دینار دي صدقه کړي. ویلي دي ابوداؤد: او همداسې روایت کړی دی خالد بن قیس، او مخالفت یې ورسره کړی دی په اسناد کې او موافقت یې ورسره کړی دی په متن. قوله، قال ابوداؤد و هكذا رواه خالد بن قيس خالفه في الاسناد و وافقه في المتن،

د قول ابوداؤد تشریح:

د دې حدیث په سند او متن دواړو کنبی د رواتو اختلاف دې، د متن اختلاف د همام په روایت کنبی داسې دې، فليتصدق بدینار و ان لم يجد فنصف دینار، او په دویم روایت کنبی د دینار په ځای د درهم لفظ دې، او په هغې کنبی دصاع حنطة او نصف صاع اضافه ده او وړاندې یو دریم روایت کنبی د کوم راوی چه سعید بن بشر دی په هغې کنبی د مد او نصف مد ذکر دې، او په سند کنبی د اختلاف تفصیل دا دې چه د دې حدیث مدار په قتاده باندې دې د قتاده نه روایت کونکی گنړ دی یو همام دې د چا روایت چه د باب په شروع کنبی دې هغوی دا د قتاده نه داسې روایت کوي، عن قدامة بن وبرة عن سمره بن جندب، د قتاده دویم شاگرد خالد بن قیس دې مصنف وائی چه خالد د همام په اسناد کنبی مخالفت کړې دې خو مصنف دې لره نه دې بیان کړې، بیهقی کنبی د خالد روایت موجود دې د کوم سند چه داسې دې، عن قتادة عن الحسن عن سمره، یعنی دقتاده او سمره په مینځ کنبی د قدامه په ځای د حسن واسطه ده او دریم شاگرد د قتاده ایوب دې د چا کنیت چه ابوالعلاء دې هغوی دا

۱: سنن النسائي/الجمعة ۳ (۱۳۷۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۹۳ (۱۱۲۸)، (تحفة الأشراف: ۴۶۳۱، ۱۹۲۳۱)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۴/۸۵) (ضعيف)

حدیث مرسله ذکر کړې دې د صحابی نوم شي ترك کړې دې، خلورم شاگرد د قتاده سعيد بن بشير دې هغوی متن داسې بیان کړې دې څنگه چه ایوب بیان کړې دې یعنی بدرهم او نصف درهم، (۱) خو یو بل فرق شي کړې دې او هغه دا چه د صاع حنطه په ځانې شي مد ذکر کړې دې او په سند کښې د دوي دا مخالف شي کړې دې چه سمره شي هم ذکر کړې دې په خلاف د ایوب نه چه هغوی سمره نه دې ذکر کړې بلکه حدیث شي مرسله ذکر کړې وو.

[۱۰۵۴] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، وَاسْتَحَقَّ بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَيُّوبَ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ قَدَامَةَ بْنِ وَبَرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ قَاتَنَهُ الْجُمُعَةُ مِنْ غَيْرِ عَذْرِ فَلْيَتَصَدَّقْ بِدِرْهَمٍ، أَوْ نِصْفِ دِرْهَمٍ، أَوْ صَاعٍ حِنْطَةٍ، أَوْ نِصْفِ صَاعٍ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ يَشِيرٍ، عَنْ قَتَادَةَ هَكَذَا، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: "مُدًّا أَوْ نِصْفَ مُدٍّ"، وَقَالَ: عَنْ سَمُرَةَ: قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ يُسْأَلُ عَنِ اخْتِلَافِ هَذَا الْحَدِيثِ، فَقَالَ: هُمَا مِنْ عِنْدِي أَحْفَظُ مِنْ أَيُّوبَ يَعْنِي أَبَا الْعَلَاءِ.

د قدامه بن وبره نه روایت دی هغه وایي: رسول الله ﷺ ویلي دي: د چانه چي جمعه فوت شوه بغیر د عذر نه نو صدقه دي وکړي په یو درهم سره او یا په نیم درهم سره، او یا په یوه پیمانه د غنمو سره، او په نیمه پیمانه سره. ویلي دي ابوداود: ما اوریدلي دي د احمد بن حنبل نه چي تپوس یې کولو د اختلاف د دې حدیث، نو وویل همام: زما په نزد هغه ډیر احفظ دی د ایوب نه، قصد یې ابو العلاء وو.

باب مَنْ تَجِبَ عَلَيْهِ الْجُمُعَةُ

باب دی په بیان دهغه چا کي چي جمعه پرې واجب ده

یعنی په کومو کومو خلقو باندې د جمعي مونځ فرض دې صرف په اهل مصر باندې یا په اهل قریه یعنی د کلی په اوسیدونکو باندې هم، او هم داسې د مصر نه بهر چه کوم خلق په اطرافو کښې اوسیږي په هغوی باندې هم واجب دې او که نه، د بخاری او ترمذی ترجمه دغه شان ده چه، باب ما جاء من کم یؤتی الی الجمعة، یعنی د آبادي نه څومره فاصلې باندې اوسیدونکو دپاره د جمعي مونځ له راتلل ضروری دی.

د دینه پس دا زده کول پکار دی چه دلته دوه مسئلې دی یوه خو مسئله الباب یعنی من تجب علیه الجمعة، کومه چه مصنف دلته بیانوی او دویمه مسئله د محل اقامة جمعه یعنی د جمعي مونځ کوم ځانې کښې کیدې شی او کوم ځانې نه، د دې باب وړاندې راروان دې، باب الجمعة فی القرى.

[۱۰۵۵] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِيحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جَعْفَرٍ حَدَّثَهُ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: كَانَ النَّاسُ يَلْتَابُونَ الْجُمُعَةَ مِنْ مَنَازِلِهِمْ وَمِنْ الْعَوَالِي.

(۱) په خلاف د همام نه چه هغوی د درهم په ځانې باندې دینار ذکر کړې دي.

(۲) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۴۶۳۱، ۱۹۲۳۱) (ضعیف)

(۳) صحيح البخاري للجمعة ۱۵ (۹۰۲)، والبيوع ۱۵ (۲۰۱۷)، صحيح مسلم للجمعة ۱ (۸۴۷)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۸۳)، وقد أخرجه: سنن النسائي للجمعة ۹ (۱۲۸۰) (صحيح)

د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دی چې بي بي د پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ده، هغې ویلي دي: خلق به تلل جمعي ته د خپلو کورونو نه او د باندو نه.

۱: حدثنا احمد بن صالح، الخ، قوله كان الناس ينتابون الجمعة من منازلهم و من العوالي، دا حديث د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا دي امام بخاری دي لره هم په دي باب کښې ذکر کړې دي، د دي حديث نه امام بخاری او دغه شان امام ابوداؤد وغيره حضرات دا ثابتول غواړي چه په اهل قريه باندې هم جمعه واجب ده.

د حديث نه د حنفيه خلاف استدلال او د هغې تردید:

او قرطبي وغيره علماؤ دا هم ليکلي دي چه دا حديث د حنفيانو خلاف دي ځکه چه هغوی په اهل قريه باندې جمعه واجب نه گرځوي، خو په خپله حافظ ابن حجر او نور شراحو د شوافعو د دي تردید کړې دي او دا ئې ونيلې دي چه دا د حنفيانو خلاف نه دي بلکه د دي نه خو دا ثابتيږي چه په اهل قريه باندې د جمعي مونځ واجب نه دي ځکه که واجب وي نو هغه خلق به وار په وار ولې راتلل ټولو لره راتلل پکار وو، د دي اشکال نه د بچ کيدو دپاره امام خطابی يوه عجيبه خبره کړې ده او هغه دا چه د شوافعو په نيرد دا مسئله مختلف فيہ ده چه د جمعي مونځ فرض لعينه دي يا فرض علی الکفايه، او دائې ونيلې دي چه داکثرو فقهاؤ رائي هم دا ده چه هغه فرض علی الکفايه دي، خو نورو شوافعو شارحينو د خطابی د دي قول ډير سخت تردید کړې دي چه مذاهب اربعه په دي خبره باندې متفق دي چه جمعه فرض عين ده. (من البدل)

[۱۰۵۶] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ قَارِسٍ، حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ يَعْنِي الطَّائِفِيَّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ تُبَيْعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هَارُونَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْجُمُعَةُ عَلَى كُلِّ مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ جَمَاعَةٌ، عَنْ سُفْيَانَ مَقْصُورًا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، وَلَمْ يَرْفَعُوهُ وَأَمَّا أَسَدُ قَبِيصَةَ.

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی، هغه روایت کوي د نبي صلی اللہ علیہ وسلم نه هغه ویلي دي: جمعه لازم ده په هر هغه چا چې اذان اوري. ویلي دي ابوداؤد: د دي حديث روایت يو جماعت کړی دی د سفیان نه په داسې حال کې چې دا موقف دی په عبد الله بن عمرو، او دوی نه دی مرفوع کړی، او قبیصه مسند ذکر کړی دی.

۲: حدثنا محمد بن يحيى بن فارس، الخ، قوله، عن عبد الله بن عمرو عن النبي صلى الله عليه وسلم قال الجمعة على كل من سمع النداء، په دي باب کښې مصنف دوه حديثه ذکر کړې دي، رومېي حديث كان الناس ينتابون الجمعة، او دويم دا چه امام ترمذی په دي حديث باندې ليکی چه، و به قال الشافعي و احمد، او ابن العربي مالکی شارح د ترمذی د امام مالك طرف ته هم دا منسوب کړې دي، گویا د ائمه ثلاثه هم دا مذهب دي.

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۸۴۵) (حسن لغيره) (ملاحظه هو: صحيح أبي داود: ۱۰۵۶، وإرواه الفيل: ۵۹۳)

شرح حدیث:

د حدیث ترجمه دا ده چه جمعه په هر هغه سړی باندې واجب ده کوم چه د جمعی آذان واورى بظاهر د دینه معلومېږي چه کوم سړې د جمعی آذان وانه وری په هغه باندې واجب نه ده، خودښار د اوسیدونکو په حقله د ټولو علماؤ دا اتفاق دې چه په هغوی باندې د جمعی مونځ واجب دې که آذان واورى او که نه، حافظ ابن حجر وغیره شارحینو د دې توجیه دا کړې ده چه د اوریدلو نه مراد عام دې که حقیقه وی یا حکما یعنی بالفعل سماع او موندلې شی یا بالقوه، ځکه چه د ښار واله که وانه وری خو که متوجه وی نو او دریدلې شی.

محمل حدیث الحنفیه:

او احقر ته په دې کښې د شیخ ابن الهمام خبره خوښه شوې ده هغه فرمائی چه د دې حدیث تعلق د اهل مصر سره نه دې بلکه هغه خلقو سره دې کوم چه په فناء د مصر یعنی د ښار په اطرافو کښې اوسېږي یعنی که هغوی ته د آذان آواز رسی نو هغوی دې ښار ته راشی او د جمعی مونځ دې ادا کړی او که نه رسی نو بیا په هغوی باندې د جمعی مونځ واجب نه دې. د دې نه پس دا زده کول پکار دی چه د ښار د فناء په مصداق کښې د فقهاؤ مختلف اقوال دی په حاشیه د ترمذی کښې په حواله د ابن الهمام لیکلې دی چه، واختلفوا فيه، او بیا هغوی یو څو اقوال ذکر کړي دي، ۱: تر کوم ځانې پورې چه د ښار آواز رسی،

۲: په دریو فرسخو کښې دننه دننه، ۳: د یو میل په اندازه، ۴: د دوو میلو په اندازه، ۵: د شپږو میلو په اندازه، ۶: کوم خلق چه د ښار نه دومره لرې اوسېږي چه هغوی په ښار کښې د جمعی مونځ ادا کړی نو د ماښام کیدو نه وړاندې بغیر د تکلیف نه خپل ځانې ته رسیدې شی نو بیا په هغوی باندې جمعه واجب ده گڼی نه ده، صاحب بدائع دې قول لره خوښ کړې دې، وهذا احسن، اه

زه وایم چه آخری قول لره په مسافه غدویه سره تعبیر کوی او په اصل کښې دا خبره د حدیث نه ماخوذه کوم چه په ترمذی کښې په روایت د ابوهریره رضی الله عنه مذكور دې چه حضور صلی الله علیه و آله اوفرمائیل، الجمعة علی من آواه الليل الی اهل، خو دا حدیث په اتفاق سره ضعیف دې امام ترمذی هم په دې باندې کلام کړې دې، په ترمذی کښې دی دی چه یو سړی د امام احمد په وړاندې دا حدیث پیش کړو نو هغه په دې باندې سخت خفه شو او وئې فرمائیل، استغفر ربك استغفر ربك،

حدیث الباب د امام محمد د قول دلیل دې:

د دېنه پس واورئ چه حضرت سهارنپوری رحمته الله علیه په بدل المجهود کښې د شرح منیه نه د ښار د اطرافو واله په حقله نقل کړې دی چه کوم خلق د ښار نه بهر اوسېږي او د هغوی او د ښار په مینځ کښې فرجه یعنی خلاء نه وی بلکه عمارتونه د هغه ځانې پورې رسیدلې وی نو په هغوی باندې جمعه واجب ده که آذان واورى او که نه ده، او کوم خلق چه داسې دی چه دهغوی او د ښار په مینځ کښې مزرعه (پټې) یا مرعى (چراگاه یعنی ورشو) جدائی وی نو په داسې خلقو باندې د جمعی مونځ واجب نه دې اگرچه د آذان آواز واورى خود امام محمد رحمته الله علیه نه

روایت دی چه که داسی خلق د جمعی اذان آوری نو په هغوی باندې د جمعی مونځ واجب دی او که نه آوری نو واجب نه دی. زه وائم چه د باب دا دویم حدیث د امام محمد رحمه الله د روایت ډیر نزدې دی.

قال ابوداؤد روی هذا الحديث جماعة عن سفیان مقصورا علی عبدالله بن عمرو، یعنی په دی حدیث کښې د رواتو اختلاف او اضطراب دی دی لره د سفیان نه روایت کونکی ډیر دی اکثر و دی حدیث لره موقوفا ذکر کړې دی او قبیصه کوم چه په پورته سند کښې مذکور دی دی لره د سفیان نه مسندا یعنی مرفوعا ذکر کړې دی.

باب الْجُمُعَةِ فِي الْيَوْمِ الْمَطِيرِ

باب دی په بیان د جمعه کې د باران په ورځ

یوم مطیر او یوم ماطر او یو ماطر او یو ماطر هر شان لوستلې شی، یعنی د باران ورځ. په اصل کښې د جمعی د وجوب او صحت د جمعی دپاره ډیر شرطونه دی څنگه چه د جماعت د وجوب دپاره هم بعضې شرطونه دی که په هغه شرطونو کښې کوم شرط اونه موندلې شی نو د جماعت مونځ ساقطیږي، مگر کثیر یعنی ډیر باران هم د دی عذرونو نه دی کوم چه جماعت ساقطوی نو چه هر کله په دی سره جماعت ساقطیږي نو جمعه به هم ساقطیږي ځکه چه د جمعی مونځ بغیر د جماعت نه صحیح نه دی.

[۱۰۵۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا هَبَاءُ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ يَوْمَ حَنْزَلٍ كَانَ يَوْمَ مَطَرٍ "فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنَادِيَهُ أَنْ الصَّلَاةَ فِي الرَّحَالِ".

ابو الملیح روایت کوي د خپل پلار نه، بېشکه ورځ د حنین وه ورځ د باران، نو امر وکړو نبي صلی الله علیه و آله خپل اواز کونکي ته: بېشکه مونځ په خپلو ځایونو کې وکړئ. ۱: حدثنا محمد بن کثیر الخ، عن ابی الملیح عن ابیه، د ابوالملیح په نوم کښې اختلاف دی قیل اسمه عامر و قیل زید، او د دوی د پلار نوم اسامة بن عمیر دی، (قاله الترمذی، ص، ۲) ان یوم حنین کان یوم ماطر فامر النبی صلی الله علیه سلم منادیه ان الصلوة فی الرحال، یعنی د جنگ حنین په ورځ باران وریږي نو حضور صلی الله علیه و آله په مؤذن باندې اعلان اوکړو، الصلوة فی الرحال، یعنی قافلې واله دی په خپلو خپلو ځیمو کښې ځانله ځانله بغیر د جماعت نه مونځ اوکړی، یعنی د ماسپڅین ځکه چه د جمعی مونځ خو بغیر د جماعت نه نه کیږي. مناسبه الحدیث بالترجمة:

د دی حدیث نه معلومه شوه چه د باران د وجه نه جماعت ساقطیږي لهذا د دی په وجه سره به جمعه هم ساقطیږي، کما تقدم آنفا.

[۱۰۵۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ صَاحِبٍ لَهُ، عَنْ أَبِي مَلِيحٍ، أَنَّ ذَلِكَ كَانَ يَوْمَ جُمُعَةٍ.

۱: سنن النسائي للإمامة ۵۱ (۸۵۵)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۳۵ (۹۳۱)، (تحفة الأشراف: ۱۳۳)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۷۵، ۷۴، ۲۴/۵) (صحيح)
 ۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۳۳) (صحيح)

د ابو ملیح نه روایت دی، بېشکه دغه د جمعی ورځ وه.

[۱۰۵۹] حَدَّثَنَا نَعْرُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ حَبِيبٍ: أَخْبَرَنَا عَنْ خَالِدِ الْحَدَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْمَلِيعِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَنَ الْحَدِيثِيَّةِ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ، وَأَصَابَهُمْ مَطَرٌ لَمْ يَبْتَلِ أَسْفَلَ نِعَالِهِمْ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَصَلُّوا فِي رِحَالِهِمْ.

ابو المليح د خپل پلار نه روایت کوي، بېشکه هغه حاضر شوی وو نبي ﷺ ته په زمانه د حدیبیه کې په ورځ د جمعه کې، او دوی ته باران ورسیدو چې د دوی د پیزار لاندې حصه یې لمد نه کړه، نو امر یې وکړو دوی ته چې مونځ وکړي په خپلو ځایونو کې. په دې حدیث کېنې اگر ګه د جمعی ذکر نشته، خو طریقه د استدلال هغه ده کومه چې پورته ذکر شوه، او حضرت ﷺ په بذل کېنې دا لیکلې دی چې مطابقت په دغه شان دې چې د راتلونکي حدیث نه معلومېږي چې دا واقع د جمعی د ورځې وه.

۲: حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، قَوْلُهُ، عَنْ أَبِي الْمَلِيعِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَنَ الْحَدِيثِيَّةِ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ وَأَصَابَهُمْ مَطَرٌ.. الخ، او ګورئ په دې کېنې د جمعی د ورځې تصریح ده، خوزه وایم چې د جمعی د ورځې کیدو نه دا نه لازمیږي چې د دې تعلق به هم د جمعی د مونځ سره وي، بلکه دا کیدې شي چې د دې تعلق د ماسپڅین مونځ یا د مازیګر د مونځ سره وي، ځکه چې د حضور ﷺ په خپلو سفرونو کېنې په براری (صحراء) کېنې جمعه کول ثابته نه ده، لهذا که په دې واقع کېنې باران نه وو نو بیا به هم دوی جمعه نه ادا کوله، لهذا د استدلال طریقه هم هغه غوره ده کومه چې مونځ پورته ذکر کړه.

د صاحب بذل توجیه:

په بذل المجهود کېنې یو بله توجیه لیکلې ده هغه دا که اومنلې شي چې حضور ﷺ د سفر په دوران کېنې د حدیبیه په مقام کېنې د جمعی مونځ ادا کولو، خو په دې موقعه کېنې د باران د وجه نه ئې ادا نه کړو، نو د دې وجه دا کیدې شي چې حدیبیه اگر که د براری نه ده خو د مکې د توابع نه ده لکه څنګه چې منی، د شیخینو په نیز د مکې د توابع نه ده ځکه چې هغوی هلته د جمعی د مونځ قائل دي په خلاف د امام محمد چې د هغوی په نیز هلته د جمعی مونځ جائز نه دي، والله تعالی اعلم.

بَابُ التَّخْلُفِ عَنِ الْجَمَاعَةِ فِي اللَّيْلَةِ الْبَارِدَةِ

باب دی په بیان د وروستوالي د جمعی نه په یخه شپه کې او په شپه د باران کې

د ترجمه الباب حاصل دا دي چې په سخت ژمی خصوصاً چې کله د شپې وخت وي د هغه عذرونو نه دې کوم چې د جماعت ساقطونکي دي نو چې هر کله سختي یخني سره جماعت ساقطېږي نو د دې نه معلومه شوه چې د جمعی ساقطونکي هم دې ځکه چې جمعه بغير د جماعت نه صحیح نه ده.

مناسبة الحديث بالترجمة:

هم د دې مناسبت دوجې نه مصنف دې ترجمه الباب لره په كتاب الجمعة كښې راوړې دې،
گينې د شپې د جمعې مونځ كوم ځانې وى؟
حضرت ﷺ په بډل كښې ليكلې دى چه ابن بطال په دې خبره باندي اجماع نقل كړې ده چه
برځ او مطر يعنى يخنى او باران دواړه د تاخر عن الجماعة عذرونه دى، او علامه شامى رحمته الله
هغه عذرونه كوم چه د جماعت ساقطونكى دى شل شمار كړې دى او هغه نې په نظم كښې
ذكر كړې دى په حاشيه دلامع، ص، ۲۵۰، ج، ۱، كښې هم مذكور دى يو د هغې سخت ژمې
هم دې.

[۱۰۶۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ تَزَلَّ بِضَجْنَانَ فِي
لَيْلَةِ بَارِدَةٍ، فَأَمَرَ الْمُنَادِي فَنَادَى أَنْ الصَّلَاةَ فِي الرَّحَالِ. قَالَ أَيُّوبُ، وَحَدَّثَنَا نَافِعٌ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا كَانَتْ لَيْلَةُ بَارِدَةٍ أَوْ مَطِيرَةٍ أَمَرَ الْمُنَادِي فَنَادَى الصَّلَاةَ فِي الرَّحَالِ".

د نافع نه روايت دى چې بېشكه ابن عمر راغى ضجنان ته په يخه شپه كې، امري وکړو اذان
کونکي ته نو اذان يې وکړو: بېشكه مونځ په کورونو کې دى. ويلي دي ايوب: او مونځ ته
حديث بيان کړى دى نافع د ابن عمر نه، بېشكه رسول الله ﷺ وو کله چې به شپه يخه وه او يا
به باراني وه، امر به يې وکړو اواز کونکي ته هغه به اواز وکړو: مونځ په خپلو ځايونو کې دى.

[۱۰۶۱] (۲) حَدَّثَنَا مُؤَمِّلُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: نَادَى ابْنُ عُمَرَ بِالصَّلَاةِ
بِضَجْنَانَ، ثُمَّ نَادَى أَنْ صَلُّوا فِي رَحَالِكُمْ، قَالَ فِيهِ: ثُمَّ حَدَّثَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ: "كَانَ
يَأْمُرُ الْمُنَادِي فَيُنَادِي بِالصَّلَاةِ، ثُمَّ يُنَادِي أَنْ صَلُّوا فِي رَحَالِكُمْ فِي اللَّيْلَةِ الْبَارِدَةِ وَفِي اللَّيْلَةِ الْمَطِيرَةِ فِي السَّفَرِ".
قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، وَعُبَيْدُ اللَّهِ، قَالَ فِيهِ: "فِي السَّفَرِ فِي اللَّيْلَةِ الْفَرْدَةِ أَوِ الْمَطِيرَةِ".

د نافع نه روايت دى هغه ويلي دي اواز وکړو ابن په مونځ کولو په ضجنان کې، بيایي اواز
وکړو: مونځ په خپلو ځايونو کې وکړئ، هغه وويل په هغې کې: بيایي حديث بيان کړو د
رسول الله ﷺ نه: هغه به امر کولو اذان کونکي ته نو اذان به يې وکړو، بيا به يې اواز وکړو
چې مونځ وکړئ په خپلو ځايونو کې په يخه شپه کې، او په شپه د باران کې په سفر کې.
ويلي دي ابوداود: او د دې روايت کړى دى حماد بن زيد د ايوب نه او د عبید الله نه، هغه
ويلي دي په هغې کې: په سفر کې په يخه شپه کې، او يا د باران په شپه کې.

[۱۰۶۲] (۳) حَدَّثَنَا عَلَمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو اسَامَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ نَادَى بِالصَّلَاةِ
بِضَجْنَانَ فِي لَيْلَةٍ ذَاتِ بَرْدٍ وَرِيحٍ، فَقَالَ فِي آخِرِ نِدَائِهِ: أَلَا صَلُّوا فِي رَحَالِكُمْ، أَلَا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُ الْمُؤَذِّنَ إِذَا كَانَتْ لَيْلَةٌ بَارِدَةٌ أَوْ ذَاتَ مَطَرٍ فِي سَفَرٍ يَقُولُ: "أَلَا صَلُّوا فِي رَحَالِكُمْ".

۱: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۳۵ (۹۳۷)، (تحفة الأشراف: ۷۵۵۰)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للأذان ۱۷ (۶۳۲)، ۴۰،
(۶۶۶)، صحيح مسلم للمسافرين ۳ (۶۹۷)، سنن النسائي للأذان ۱۹ (۶۵۵)، موطا امام مالك للصلاة ۲ (۱۰)، مسند احمد
(۴/۱، ۵۳، ۶۳)، سنن الدارمي للصلاة ۵۵ (۱۳۱۱) (صحيح)
۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۷۵۵۰) (صحيح)
۳: صحيح مسلم للمسافرين ۳ (۶۹۷)، (تحفة الأشراف: ۷۸۳۴) (صحيح)

نافع د ابن عمر رضی الله عنہما نه روایت کوي، بېشکه هغه اذان وکړو د مانځه لپاره په ضجنان کې په شپه کې چې یخه وه او د باد والا وه، هغه وفرمایيل په اخیر د اذان کې: خبردار! مونځ وکړئ په خپلو کورونو کې، بیایي وفرمایيل: بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله وو چې امر یې کولو مؤذن ته کله چې به شپه یخه وه، او یا د باران والا وه په سفر کې، چې وایي: خبردار! مونځ وکړئ په خپلو کورونو کې.

۱: حدثنا عثمان بن أبي شيبة، الخ، قوله، فقال في آخر ندائه الا صلوا في رحالكُم، د فی آخر ندائه مطلب دا نه دي چې په اذان کښې دا کلمات او وائی بلکه د اذان نه فارغیدو نه پس مراد دي ځکه چې د دینه وړاندې روایت کښې تیر شوې دي، نادی ابن عمر بالصلوة بضجنان ثم نادی ان صلوا في رحالكُم، د لفظ ثم نه دا معلومیږي چې بعد الفراغ وو.

[۱۰۶۳] (١) حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ يَعْنِي، أَذْنَ بِالصَّلَاةِ فِي لَيْلَةٍ ذَاتِ بَرْدٍ وَرِيحٍ، فَقَالَ: أَلَا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُ الْمُؤَذِّنَ إِذَا كَانَتْ لَيْلَةٌ بَارِدَةً أَوْ ذَاتُ مَطَرٍ، يَقُولُ: "أَلَا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ".

د نافع نه روایت دی چې بېشکه ابن عمر - يعني - اذان یې وکړو یخه شپه کې چې د یخۍ او باد والا وه، هغه وویل: خبر شی مونځ وکړئ په خپلو کورونو کې، بیایي وویل: بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله وو چې امر به یې کولو مؤذن ته کله چې شپه یخه وي او یا د باران والا وي، هغه دي وایي: خبردار مونځ وکړئ په خپلو کورونو کې.

[۱۰۶۴] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: نَادَى مُنَادِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ فِي الْمَدِينَةِ فِي اللَّيْلَةِ الْمَطِيرَةِ وَالْغَدَاةِ الْقَرَّةِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَى هَذَا الْخَبَرُ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ الْقَاسِمِ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ فِيهِ: فِي السَّفَرِ.

نافع د ابن عمر نه روایت کوي هغه ویلي دي: اذان وکړو اذان کونکي د رسول الله صلی الله علیه و آله په دغې سره په مدینه کې په باراني شپه کې، او په سحر یخ کې ویلي دي ابوداود: او روایت کړی دی د دي خبر یحیی بن سعید الانصاري د قاسم نه او هغه د ابن عمر نه او هغه د نبی صلی الله علیه و آله نه، هغه پکې ویلي دي: (في السفر).

۲: حدثنا عبدالله بن محمد النفيلي، الخ، قوله، نادی منادی رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك في المدينة، د ابن عمر د تیر شوی او راتلونکی ټولو روایتونو نه دا معلومیږي چې دا واقعه د سفر ده خو د ابن اسحاق په روایت کښې د دي ټولو نه خلاف دي، د دي حدیث مدار په نافع باندې دي د نافع په شاگردانو کښې صرف محمد ابن اسحاق په فی المدینه لفظ وئیلې دي او نور شاگردان ایوب او عبید الله فی السفر وئیلې دي، ظاهره دا ده چې ابن اسحاق ته په دي کښې وهم شوې دي.

١: صحيح البخاري/الأذان ٤٠ (٦٦٦)، صحيح مسلم/المساجدين ٣ (٦٩٧)، سنن النسائي/الأذان ١٧ (٦٥٥)، موطا امام مالك/الصلوة ٢ (١٠)، مسند احمد (٦٣/٢)، (تحفة الأشراف: ٨٣٤٢) (صحيح)

٢: تهرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ٨٤١٣) (منكر)

[۱۰۶۵] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَمَطَرْنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لِيَعْمَلَ مَنْ شَاءَ مِنْكُمْ فِي رَحْلِهِ".

د جابر رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي: وو مونږ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په سفر کې نو په مونږ باران وشو، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفرمایل: مونږ دي وکړي د چا چې خوښه وي ستاسو نه په خپل خای کې.

[۱۰۶۶] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْحَمِيدِ صَاحِبُ الزِّيَادِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحَارِثِ ابْنُ عَمْرِو مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ لِمُؤَذِّنِهِ فِي يَوْمٍ مَطِيرٍ: "إِذَا قُلْتَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولَ اللَّهِ، فَلَا تَقُلْ: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، قُلْ: صَلُّوا فِي بُيُوتِكُمْ"، فَكَانَ النَّاسُ اسْتَنْكَرُوا ذَلِكَ، فَقَالَ: قَدْ فَعَلَ دَامَنَ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي، إِنَّ الْجُمُعَةَ عَزْمَةٌ، وَإِنِّي كَرِهْتُ أَنْ أَخْرِجَكُمْ فَمَشُونِ فِي الطَّيْنِ وَالْمَطَرِ.

بېشکه ابن عباس ویل خپل مؤذن ته د باران په ورځ: کله چې تا وویل ان محمدا رسول الله بیا حی علی الصلاة، بلکه ووايه: مونږ وکړئ په خپلو کورونو کې. گویا چې خلقو دغه بد وگڼه، نو هغه وویل: بېشکه دا کار کړی دی هغه چا چې د مانه ډېر غوره دی، بېشکه جمعه لازم ده، او بېشکه ما بد وگڼل چې تاسو اوباسم او په ختو باران کې روایان یې.

۳: حدثنا مسدد، الخ، قوله، عن ابن عباس قال لمؤذنه في يوم مطير اذا قلت، الخ، به دي روایت کښې دی چه حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ د باران په ورځ خپل مؤذن ته کله آذان ورکوی نو په ځانې د حی علی الصلاة صلوا فی بیوتکم اوایه.

د ابن عمر رضی اللہ عنہ دتیر شوې روایت نه دا معلومیږي چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به دا اعلان د آذان نه روستو کولو نه د آذان په مینځ کښې، بظاهر ابن عباس رضی اللہ عنہ داسې اجتهاد د خپل ځانه کړې دي، او وړاندې روایت کښې چه راروان دي چه خلقو دي لره ښه اونه گنډل نو په دي باندې هغوی اوفرمائیل چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم داسې کړې وو، کیدې شی چه د دي تعلق د مطلق اعلان سره وی نه د هغه اعلان سره چه په مینځ د آذان کښې وی.

الكلام في اثناء الاذان

خو امام احمد رحمته اللہ علیہ د ابن عباس رضی اللہ عنہ د حدیث نه په دي خبره باندې استدلال کړې دي چه د آذان په مینځ کښې خبرې کول بلا کراهیت جائز دي، او داؤدی کوم چه مشهور محدث دي هغه دا فرمائی چه د آذان په مینځ کښې کلام خو جائز نه دي او نه په دي باندې په حدیث سره استدلال صحیح دي بلکه داسې ده چه په داسې وخت کښې کوم آذان کولې کیږي نو داسې کلمات په خپله د دي آذان جزء جوړ شی نو دي لره نه هم په آذان کښې شاملولې شی، او د حنفیانو په نیز کلام فی الاذان مکروه دي او د امام مالک او شافعی په نیز خلاف اولی دي.

۱: صحيح مسلم للمسافرين ۳ (۶۹۸)، سنن الترمذي للصلاة ۱۸۹ (۴۰۹)، (تحفة الأشراف: ۲۷۱۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۳۱۲، ۳۲۷، ۳۹۷) (صحيح)
 ۲: صحيح البخاري للأذان ۱۰ (۶۱۶)، ۴۱ (۶۲۸)، والجمعة ۱۴ (۹۰۱)، صحيح مسلم للمسافرين ۳ (۶۹۹)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۳۵ (۹۳۹)، (تحفة الأشراف: ۵۷۸۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۲۷۷) (صحيح)

باب الْجُمُعَةُ لِلْمَلُوكِ وَالْمَرَأَةِ

باب دی په بیان د جمعه کې د غلام او ښځې دپاره

[۱۰۶۷] حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ، حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا هُرَيْرٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ قُتَيْبِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْجُمُعَةُ حَقٌّ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ فِي جَمَاعَةٍ إِلَّا أَرْبَعَةً: عَبْدٌ مَمْلُوكٌ، أَوْ امْرَأَةٌ، أَوْ صَبِيٌّ، أَوْ مَرِيضٌ." قَالَ أَبُو دَاوُدَ: طَارِقُ بْنُ شِهَابٍ قَدْ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَسْمَعْ مِنْهُ شَيْئًا.

د طارق بن شهاب نه روایت دی، هغه روایت کوي د نبي ﷺ نه، هغه فرمایلي دي: جمعه ثابت ده واجب ده په هر مسلمان د جمعي سره، مگر په څلورو نه، یو په عبد مملوک، او په ښځه، او په ماشوم، او په مریض. ویلي دي ابوداود: طارق بن شهاب پیغمبر ﷺ لیدلی دی او هېڅ یې تربنه نه دي اوریدلي.

۱: حدثنا عباس بن عبد العظیم، الخ، قوله، الجمعة حق واجب على كل مسلم الا اربعة عبد مملوك او امرأة او صبي او مريض، دا حدیث د صحابی مرسل دي طارق بن شهاب اگر که صحابی دي خو صغیر السن دي د هغوی سماع د حضور ﷺ نه ثابت نه ده. د دي حدیث مضمون دا دي چه په څلورو کسانو باندې جمعه واجب نه ده، غلام، ښځه، صبی، مریض،

پوهیدل پکار دی چه د جمعي مونځ په هر چا باندې واجب نه دي بلکه په هغه مسلمان باندې واجب دي کوم چه سرې وی مقيم وی او آزاد وی، د ابوداود په دي حدیث کښي د مسافر استثناء نشته دي، د مسافر حکم د طبرانی په روایت کښي دي د کوم راوی چه ابن عمر رضی الله عنهما دي، ليس على المسافر جمعة، (سبل السلام) د ائمه اربعة مذهب دا دي چه په دي ټولو باندې جمعه فرض نه ده خو داود ظاهري په عبد یعنی غلام کښي اختلاف کړي دي د دوي په نيز باندې په مملوک باندې هم جمعه واجب ده، لقوله تعالى فاسعوا الى ذكر الله، هم دغه شان په لیونی باندې هم واجب نه ده، په بذل المجهود کښي لیکلي دي چه د حنفيانو په نيز باندې دوجوب د جمعي دپاره شپږ شرطونه دي، العقل، والبلوغ والحرية، والذكورة والاقامة، و صحة البدن.

باب الْجُمُعَةُ فِي الْقَرْيِ

باب دی په بیان د جمعه کې په کلو کې

دا دویمه مسئله ده د کومې ذکر چه زمونږ په نيز د دي نه وړاندې په باب من تجب عليه الجمعة په شروع کښي راغلي وو یعنی محل اقامة جمعه.

محل اقامة جمعه او په دي کښي د ائمه اربعة مذاهب:

پوهیدل پکار دی چه د جمعي مونځ په هر ځای کښي نه کیږي چنانچه په دي کښي د علماء اتفاق دي چه براری او منابل الاعراب یعنی ځنگل او بیابان او د اوبو چینی کوم ځای کښي

چه اهل خيام (خانه بدوش) خو ورخو دپاره مقيم کيږي په داسې مقاماتو باندې اقامت د جمعي په اتفاق سره صحيح نه دې، هم دا وجه ده چه په دې باندې د ټولو اتفاق دې چه په ميدان عرفات کښې د حجاجو دپاره جمعي مونځ کول صحيح نه دې.

بلکه محل اقامة جمعه مستقل کلي او آبادي کيدل پکار دی خواه که مختصر کلي وی چنانچه دشافعي او حنابله په نيز لکه څنگه چه د هغوی د کتابونو نه معلوميږي دادې چه د جمعي مونځ په هر داسې کلي کښې قائمولى شي کوم چه مستقل آباد وي، يعنى خو ورخو دپاره عارضى هلته مقيم نه وي هلته باقاعده کورونه جوړ شوي وي خواه که کچه او پاڅه نژدې نژدې وي څنگه چه په آبادي کښې وي داسې نه وي چه يو کور دلته وي او دويم مثلا په يو فرلانگ باندې وي، د دوى په کتابونو کښې ليکلې دي چه د دوو کورونو په مينځ کښې که د درې سو و ذراعو يعنى گزونو فاصله که وي نو په داسې کلي کښې اقامت د جمعي جائز نه دې (۱) دغه شان دا چه په مانځه کښې کم نه کم څلويښت کسان شريك وي، او د مالکيه په کتابونو کښې ليکلې دي چه هلته بازار او جومات هم وي ځکه چه د دوى په نيز باندې غير د جومات نه د جمعي مونځ صحيح نه دې اگر که هغه ښار وي. الحاصل د جمهورو علماؤ په نيز مطلقا که کلي وړوکې وي يا لوڼې په دواړو کښې جمعه جائز ده.

او په حنفى مذهب کښې د دې تصريح ده چه مصر د شرائطو د جمعي نه دې او اهل فتاوى د قصبې او لوڼې کلي لره هم په دې حکم کښې ليکلې دي د کوم کلي مردم شماری چه درې څلور زره وي مطلقا مسلمانان وي او که غير مسلم، او هلته د حاجت ضرورى څيزونه هم ملاويږي، دوکانونه وي دا قريه کبيره يعنى لوڼې کلي او قصبه گنرلې شي په دې کښې هم اقامت د جمعي جائز دې، او د مصر تعريف کښې دا ليکلې دي چه، بلدة كبيرة فيها سكك و اسواق و كذا فيها امير او قاض، يعنى هغه لوڼې کلي په کوم کښې چه باقاعده سرکونه او کوڅې او بازار وي امير يا قاضى وي.

په جمعه کښې د څومره کسانو شرکت ضرورى دى:

او دا چه مونږ کوم اوونيل چه د شافعيه او حنابله په نيز باندې د څلويښتو کسانو شرکت ضرورى دې په دې کښې د نورو ائمه مذاهب دا دي، د امام مالک په نيز باندې د دولسو کسانو حاضريدل ضرورى دى، او د امام ابوحنيفه په نيز د امام نه علاوه ددرې کسانو کيدل ضرورى دى، او د صاحبينو په نيز باندې د امام نه علاوه د دوو کيدل پوره دى، اوس د دلائلو بحث باقى پاتې شو.

[۱۰۶۸] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَحُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمُغَرَّمِيُّ لَفْظُهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ طَهْمَانَ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِنَّ أَوَّلَ جُمُعَةٍ جُمِعَتْ فِي الْإِسْلَامِ بَعْدَ جُمُعَةِ جُمِعَتْ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ لَجُمُعَةٍ جُمِعَتْ بِجَوَائِزٍ قَرِيبَةٍ مِنْ قُرَى الْبَحْرَيْنِ. قَالَ عُثْمَانُ: قَرِيبَةٌ مِنْ قُرَى عَبْدِ الْقَيْسِ.

(۱) کذا في الاوجز، وفي المنهل ذهب الشافعية والحنابلة الى انها تقام في كل قرية فيها اربعون رجلا احرارا بالغين عقلاء مقيمين بها لا يتقلون عنها الا الحاجة) ۱۲ منه.

(۲) صحيح البخاري الجمعة ۱۱ (۸۹۲)، والمغازي ۶۹ (۱۳۷۱)، (تحفة الأشراف: ۶۵۲۹) (صحيح)

د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي: بېشکه اولنی جمعه چې خلق پکې راجمع شوي دي په اسلام کې ورسته د هغه جمعي نه چې جمع کړی شوي وو په مسجد د رسول الله صلی الله علیه و آله کې په مدينه کې، خامخا هغه جمعه ده چې جمع شوې ده په جوثاء کې، دا يو کلی دی د کلو د بحرین نه. ويلي دي عثمان: د کلو د عبد القيس نه.

۱. حدثنا عثمان بن أبي شيبة الخ، قوله، عن ابن عباس قال ان اول جمعة جمعت في الاسلام بعد جمعة جمعت في مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم بالمدينة لجمعة جمعت بجواثي قرية من قرى البحرين، مصنف رحمته الله په دې باب کښې د جمعه في القرى د اثبات دپاره دوه حديثه ذکر کړي دي، يو د ابن عباس رضي الله عنه دا حديث يعنی حديث جواثي او دويم د کعب بن مالك رضي الله عنه حديث کوم چه د دينه روستور اخی.

د رومي حديث نه استدلال په دې شان دي، د دينه معلوميری چه د حضور صلی الله علیه و آله په زمانه کښې جواثي کښې کومه چه يوه قريه وه د جمعي مونځ قائم کړې شوې وو د دينه صفا ښکاره کيږي چه اقامت د جمعي في القرية جائز دي.

حديث الباب د جمعه في القرى خلاف دي:

د دېنه پس زده کول پکار دی چه رومي حديث د بادی الرائي کښې خو د امام شافعي او جمهورو دليل دي خو په حقيقت کښې دا حديث د حنفيانو دليل دي لکه څنگه چه په بذل المجهود کښې علامه شوق نيموی نه نقل کړې دي، هغه داسې چه په دې حديث کښې تصريح ده د دې خبرې چه د قريه جواثي نه وړاندې د مدينې منورې په چارچاپيره کښې هيڅ کلی کښې جمعه نه وه قائم شوې، اوس کتل پکار دی چه دا اقامة الجمعة في الجواثي د کوم کال واقعه ده چنانچه واقدي او دغه شان حافظ ابن حجر د دې تصريح کړې ده چه دا واقعه د هغه وخت ده کله چه وفد عبدالقيس د حضور صلی الله علیه و آله په خدمت کښې راغلې وو نو په واپسې کښې هغوی هلته په رسيدو سره جمعه قائمه کړه دا واقعه د اتم کال د هجرت ده يعنی د حضور صلی الله علیه و آله د وصال نه تقريبا دوه کاله وړاندې واقعه ده، اوس سوال دا دي چه آيا په دې دومره اوږده موده کښې د مدينې په چارچاپيره کښې څلويښت کسانو هم اسلام نه وو قبول کړې، ظاهره چه تر اتم کال د هجرت پورې ډيرو کلو ته اسلام رسيدلې وو د اسلام خوريدل او اشتهار شوې وو د دېنه باوجود هلته د جمعي مونځ نه کيدو نو د دې وجه سواد دينه څه کيدې شی چه اقامت جمعه في القرى جائز نه ده. فريق ثانی د دې حديث نه چه کوم رخ د استدلال اختيار کړې دي يعنی لفظ د قريه د دي په حقله زمونږ علماء فرمائيلي دي چه دلته دوه امره قابل تحقيق دي، اول دا چه د قريه اطلاق صرف په کلی باندې کيږي يا مصر او ښار باندې هم، دويمه دا چه دا واقعه او نفس الامر څه وو، آيا جواثي يو ورکې شان کلې وو يا لويه قصبه او ښار وو.

(ايا د قريه اطلاق صرف په کلو باندې کيږي؟)

اول امر سره متعلق عرض دي چه قرآن او حديث کښې په گڼرو مقاماتو باندې لوڼې لوڼې ښارونو او کلو باندې د قريه اطلاق شوې دي، مثلاً، قالوا لو لا نزل هذا القرآن على رجل من

القريتين عظيم الايه، دلته د قريتينو نه مراد مکه او طائف دي د کومو چه ښار کيدل منلې شوې دي او مثلاً، واسئل القرية التي کنا فيها الايه، په دې آيت کښې د قريه نه مراد ملک مصر دي، لهذا صرف دلفظ قريه د اطلاق د وجه نه په دې حديث سره استدلال کول صحيح نه دي ځکه چه معلومه شوه چه د قريه اطلاق په لوڼې ښار باندې هم کيږي.

(ايا جواشي کلي وو؟)

د امر ثاني متعلق عرض دي چه ديرو ائمه جواشي لره ښار ښودلې دي چنانچه ابن التين او ابن الاعرابي وغيره په دې باندې د مدينې اطلاق کړې دي، دامره القيس شاعر د کلام نه هم دا معلومېږي چه جواشي يو وړو کي غوندي کلي نه وو ځکه چه ده خپلې قافلې لره د جواشي تاجرانو سره تشبيه ورکړې او وائي،

ورحنا كأننا من جواشي عشية

تعالى النعاج بين عدل و محقب

يعنى زمونږ قافله سامان او ښکار سره را واپس شوه نو داسې معلوميدله چه هغه د جواشي د تاجرانو قافله ده کوم چه سامان پورته کوي او ځي، د جواشي تاجرانو سره تشبيه هغه وخت مناسب ده کله چه هغه وړو کي کلي نه وي، د دې دواړو نه علاوه يو دريم څيز هم د کتلو دي هغه دا چه د اهل جواشي د عمل له استدلال کولو دپاره دا هم ضروري دي چه حضور ﷺ ته دغه وخت د تجميع علم هم شوې وي، پس خلاصه د کلام دا شوه چه په دې حديث سره استدلال کولو صحت په دريو امورو باندې موقوف دي، په کومو کښې چه يو هم ثابت نه دي، ۱، عدم اطلاق القرية على المدينة، ۲، کون جواشي قرية لا مدينة، ۳، اطلاعه ﷺ على هذا التجميع و تقريره، والله تعالى اعلم بالصواب.

[۱۰۶۹] (حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَعْبٍ بْنِ مَالِكٍ، وَكَانَ قَائِدَ أَبِيهِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ بَعْرُهُ، عَنْ أَبِيهِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا سَمِعَ الْيَدَاءَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ تَرَحَّمُ لِأَسْعَدَ بْنِ زُرَّارَةَ، فَقُلْتُ لَهُ: إِذَا سَمِعْتَ الْيَدَاءَ تَرَحَّمْتَ لِأَسْعَدَ بْنِ زُرَّارَةَ، قَالَ: لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ جَمَعَ بَنَاتِي هَزْمَ النَّبِيِّ مِنْ حَرَّةِ بَنِي بِيَّاضَةَ فِي نَقِيعٍ، يُقَالُ لَهُ: نَقِيعُ الْخَضَمَاتِ، قُلْتُ: كَمْ أَتَمَّ يَوْمِي؟ قَالَ: أَرْبَعُونَ.)

د عبد الرحمن بن كعب بن مالک نه روایت دي او هغه راهنما د خپل پلار وو وروسته د هغې نه چې نظريې لرې شو، هغه روایت کوي د خپل پلار کعب بن مالک نه، هغه به چې به کله د جمعي اذان واوريدلو نو د رحم دعاء به يې کوله د اسعد بن زراره دپاره، نو ما وويل هغه ته: کله چې ته اذان ووري د رحم دعاء کوي اسعد بن زراره ته، هغه ويل: ځکه هغه اولنی هغه څوک دی چې مونږ ته يې د جمعي مونځ وکړو مونږ ته په هزم النبیت کې د خور د بني بياضه نه په هغه ډنډ کې، چې هغې ته به نقيع الخضومات ويلی شو، ما ورته وويل: تاسو هغه وخت څومره کسان ويې؟ هغه وويل: څلوېښت.

۱: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۷۸ (۱۰۸۲)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۴۹) (حسن).

قوله: عن عبدالرحمن بن كعب بن مالك و كان قائد ابيه بعد ما ذهب بصره.

مضمون هديت:

كعب بن مالك صحابي چه كله نابينا يعنى روند شو نو د هغوى خوښي عبد الرحمن د هغوى قائد وو يعنى د لاس نه نيكونكي او بوتلونكي، هغوى د خپل پلا كعب بن مالك نه روايت كوي چه ما خپل پلار كعب اوليدلو چه كله به هم هغوى د جمعي په ورځ د جمعي آذان واوريدلو نو د اسعد بن زراره دپاره به ئې د رحمت او مغفرت دعاء كوله، عبد الرحمن وائي چه يوه ورځ ما د خپل پلار نه د دې وجه تپوس او كړه نو هغوى او فرمايل، لانه اول من جمع بنا فى هزم النبى، چه اسعد بن زراره دپاره دعاء ځكه كوم چه هغوى دلته په مدينه منوره كښې يو ځانې د كوم نوم چه هزم النبى دې مونږ ټولو خلقو ته ئې د ټولو نه رومبې د جمعي مونځ راكړې وو، من حرة بنى بياضة، په مدينه كښې د يو ځانې نوم دې، نقيع الخضات، دا هم د يو ځانې نوم دې، په اصل كښې نقيع هغه ښكته زمكي ته وائي په كوم ځانې كښې چه اوبه جمع شى او وابنه رازرغون شى، د دې حديث د ذكر كولو نه هم د مصنف مقصود اقامه جمعه فى القرية لره ثابتول دى، اوگورئ اهل مدينه لره به اسعد بن زراره په مقام هزم النبى كښې جمعه وركوله، هزم النبى خو هم يو قريه ده ښار خونه دې.

جواب الحنفية عن الحديث الثانى:

۱. په دې حديث سره محمد بن اسحاق متفرد دې كوم چه متكلم فيه او مدلس دې او هغه دې لره په عن سره روايت كوي لهذا حديث ضعيف دى.
۲. دې حضراتو دا كار يعنى اقامت جمعه په خپلې رائي او اجتهاد سره هغه وخت كړې وه چه هغه وخت د جمعي مونځ مشروع شوې هم نه وو، چنانچه مصنف عبدالرزاق كښې يو روايت دې چه د ابن سيرين مرسل دې د كوم الفاظ چه دا دى، جمع اهل المدينة قبل ان يقدمها رسول الله ﷺ و قبل ان تنزل الجمعة... واجتمعوا الى اسعد بن زراره فصلى بهم يومئذ، خلاصه د دې روايت دا ده چه د حضور ﷺ د مدينه تشریف راوړلو نه وړاندې اهل مدينه مشوره او كړه چه يهود او نصارى هر يو د خپل عبادت دپاره يوه ورځ مقرر كړې ده په كومه كښې چه هغوى جمع كيږي او عبادت كوي لهذا مونږ لره هم يوه ورځ متعين كول پكار دى چنانچه په خپلو كښې په مشورې سره د جمعي د ورځې تعين اوشو،
۳. هزم النبى د مدينې نه خارج څه مستقل كلي يا بانډه نه وه بلكه دا ځانې د مدينې د اطرافو نه دې لكه څنگه چه د هغه روايتونو د الفاظو نه معلومېږي كوم چه صاحب معجم البلدان ذكر كړې دى او دهلته نه حضرت په بذل المجهود كښې دا روايتونه نقل كړې دى د دې مذكوره امورو مخې ته كولو سره د دې حديث نه استدلال څنگه صحيح كيدي شى.

دلائل الحنفية:

۱. اثر على، يعنى د حضرت على عليه السلام هغه موقوف حديث د كوم تخريج چه عبدالرزاق او ابن ابى شيبه په گنرو سندونو سره كړې دې د كوم الفاظ چه دا دى، لا جمعة و لا تشرىق الا فى مصر جامع، خو امام نووى رحمه الله د دې په حقله ليكلي دي چه، اتفقوا على ضعفه، جواب دا

دې چه د دې په ضعف باندې اتفاق د نووی نه علاوه بل چا نه دې نقل کړې، صرف دومره ونيلې شي چه د دې بعضې طرق ضعیف دی په کومو کښې چه حجاج بن ارطاة دې، او بعضې طرق د دې صحیح دی د کومو اعتراف چه حافظ ابن حجر هم په الدراية فی تخریج احادیث الهدایة کښې کړې دي.

۲. دویم دلیل زمونږ د طرف نه دا وړاندې کړې شوې دې چه، عدم التجميع فی قبا مع شرعية الجمعة قبل ذالك بمكة، د دې وضاحت دا دې چه د جمعي مشروعييت د سورة جمعه د نزول نه وړاندې په مکه مکرمه کښې شوې وو لکه څنگه چه دې لره منلې ده علامه سیوطی شافعی رحمته الله علیه په اتقان کښې او شیخ ابن حجر مکی شافعی په شرح المنهاج کښې او هم دغه شان علامه شوکانی په نیل الاوطار کښې (اگرچه حافظ ابن حجر عسقلانی دې لره نه دې تسلیم کړې، خو په مکه مکرمه کښې حضور صلی الله علیه و آله وسلم ته د جمعي په اقامت باندې قدرت نه وو شوې او په قبا کښې یقینا قدرت وو ځکه چه د حضور صلی الله علیه و آله وسلم قیام هلته څلوارلس یا څلیرشت ورځې شوې وو لکه څنگه چه د بخاری شریف په دوو مختلفو روایتونو کښې دی او د دې باوجود په اتفاق سره هلته حضور صلی الله علیه و آله وسلم جمعه نه وه قائم کړې د کومې وجه چه هم دا وه چه هغه قریه وه، بلکه هلته دمنتقل کیدو نه پس چه مدینې ته اورسیدل نو په مسجد بنو سالم کښې حضور صلی الله علیه و آله وسلم د جمعي مونځ ادا کړو.

حافظ ابن قیم د دې اشکال جواب دا ورکړې دې چه د حضور صلی الله علیه و آله وسلم قیام په قبا کښې صرف څلور ورځې وو د گل په ورځ حضور صلی الله علیه و آله وسلم هلته اورسیدلو او د جمعي په ورځ د صبا په وخت کښې د هغه ځانې نه مدینې طرف ته روان شول حال دا دې چه د بخاری په یو روایت کښې د حضور صلی الله علیه و آله وسلم هلته قیام څلوارلس ورځې (۱) او په یو بل روایت کښې څلیرشت ورځې مذکور دی، هسې خو د اهل تاریخ هم په دې مسئله کښې اختلاف دې، سیره ابن هشام کښې د محمد بن اسحاق صاحب المغازی قول څلور ورځې قیام منقول دې، دغه شان حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په فتح الباری، ص، ۱۹۵، ج، ۷، کښې د ابن حبان او موسی بن عقبه د دې دواړو قول هم د محمد بن اسحاق موافق ذکر کړې دې، خو حافظ ابن کثیر په الهدایه والنهایه، ص، ۱۹۸، ج، ۳، کښې د موسی بن عقبه نه دوه ویشت ورځې قیام نقل کړې دې او د واقدی نه ئې څلوارلس ورځې نقل کړې دې البته د محمد بن اسحاق نه ئې د څلورو ورځو قیام نقل کړې دې.

۳. دریم دلیل د حضرت عائشه رضی الله عنها حدیث، کان الناس یتتابون الجمعة من منازلهم و من العوالی، کوم چه یو څو بابو وړاندې تیر شوې دې او په هغې باندې کلام هم تیر شوې دې.

(۱) بخاری شریف کښې په ابواب الهجرة کښې، بضعة عشر یوما، مذکور دې او په ابواب المساجد کښې، اربعة وعشرين یوما، راغلې دی، په دې باندې حافظ لیکلې دی چه په بعضې نسخو کښې هم داسې دی او په اکثره کښې اربعة عشر یوما دي او هم دا صحیح دې، غرض دا چه په دې مسئله کښې حافظ صاحب هم پریشانه دې ځکه چه حافظ صاحب خو د بخاری شریف لوني وفادار شارح دې او حتي الامکان د اختلاف دروایاتو په صورت کښې د بخاری شریف روایت لره ترجیح ورکوی او په دې معامله کښې د بخاری شریف روایت د ده د مسلک خلاف گرځیدلې دې. ۱۲مه

۴. څلورم دليل زمونږ هغه حديث كيدې شى كوم چه په راتلونكى باب كښې راځي د كوم مضمون چه دا دې چه يو ځل اختر او جمعه دواړه جمع شول نو حضور ﷺ د اختر مونغ كولو نه پس اعلان او فرمائيلو چه د چا زړه غواړي هغه دې د جمعي دپاره پاتې شى او څوك چه نه غواړي هغه دې لار شى، و انا مجمعون، او مونږ خو به د جمعي مونغ كوو يعنى اهل مدينه او كوم اهل قرى چه د اختر دمونغ دپاره راغلې وو هغوى بغير د جمعي د ادا كولو نه تلې شى ځكه چه په اهل قرى باندې د جمعي مونغ واجب نه دې، حضرت امام شافعى د دې دا تاويل فرمائيلې دې چه اگر كه په اهل قرى باندې د جمعي مونغ واجب نه وو خو په دې خاص صورت كښې يعنى چه كله د جمعي په ورځ باندې اختر هم وى نو د اهل قريه نه د جمعي مونغ ساقطېږي، د جمعه فى القرى بحث بحمدالله پوره شو د حنفيانو سره نور هم قرائن شته دې خو دلته د دلائلو استقصاء مقصود نه ده زمونږه اكابرو په دې مسئله باندې مستقل رسالې هم تصنيف فرمائيلې دي، حضرت گنگوهى اوثق العزى فى تحقيق الجمعة فى القرى او حضرت شيخ الهند ايضاح الادله، او حضرت تهانوى التحقيق فى اشتراط المصر للتجمع، د دې مطالعه كول پكار دى.

باب إِذَا وَافَقَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ يَوْمَ عِيدٍ

باب دى كله چې براهه شى ورځ د جمعي دورځ د اختر سره

يعنى كه اختر د جمعي په ورځ وى نو د دې څه حكم دې؟ د جمعي او اختر دواړه مونږونه به ادا كولې شى يا صرف يو.

[۱۰۷۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِيَّاسِ بْنِ أَبِي رَمْلَةَ الشَّامِيِّ، قَالَ: شَهِدْتُ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سَفْيَانَ وَهُوَ يُسَالُ زَيْدَ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: أَشْهَدُكَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِيدَيْنِ اجْتِمَعَا فِي يَوْمٍ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَكَيْفَ صَنَعْتَ؟ قَالَ: صَلَّى الْعِيدَ، ثُمَّ رَخَّصَ فِي الْجُمُعَةِ، فَقَالَ: "مَنْ شَاءَ أَنْ يُصَلِّيَ فَلْيُصَلِّ".

د اياس بن ابى رمله الشامي نه روايت دى، هغه ويلي دي: زه حاضر شوم د معاوية بن ابى سفيان سره، او هغه تپوس كولو د زيد بن ارقم نه، هغه وويل: ايا ته حاضر شوى يي د رسول الله ﷺ سره دوه اخرونو ته چې دواړه په يوه ورځ كې جمع شوي وي؟ هغه وويل: او، هغه وويل: هغه څنگه چل وكړو؟ ويي فرمايل: مونږ يي وكړو د اختر او رخصت يي وكړو په جمعه كې، هغه وفرمايل: د چا چې خوښه وي چې مونږ وكړي نو ودي كړي.

۱. حدثنا محمد بن كثير، قوله، شهدت معاوية بن ابى سفيان و هو يسال زيد بن ارقم قال اشهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم عيدين اجتمعا فى يوم قال نعم، اياس بن رمله وائى چه زه د حضرت معاويه ﷺ په خدمت كښې حاضر ووم هغه وخت كله چه هغوى سوال كولو د حضرت زيد بن ارقم ﷺ نه چه آيا ته د حضور ﷺ په خدمت كښې په كومه داسې ورځ

۱: سنن النسائي للعيدين ۳۱ (۱۵۹۲)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۶۶ (۱۳۱۰)، (تحفة الأشراف: ۳۶۵۷)، وقد أخرجه مسند أحمد (۳۷۲/۴)، سنن الدارمي للصلاة ۲۲۵ (۱۶۵۳) (صحيح)

کښې موجود وې په کومه ورځ چه دوه اخترونه جمع شوې وی نو هغوی افرمائیل، او، د عیدین اطلاق تغلیبا په جمعه او اختر باندې کړې شوې دې.

فقال کیف صنع، الخ، تپوس ئې اوکړو چه حضور ﷺ هغه ورځ څه کړې وو زید بن ارقم رضی الله عنه جواب ورکړو چه حضور ﷺ د اختر مونځ اوکړو او بیا ئې خلقو ته د جمعي د مونځ په باره کښې عام اجازت ورکړو چه د چا زړه غواړی نو ادا دې کړی او که نه غواړی نو نه دې کوی.

مسئله الباب کښې مذاهب علماء:

په دې مسئله کښې د علماؤ اختلاف دې، د امام احمد مذهب دا دې چه کوم سړې د امام سره د اختر مونځ ادا کړی نو اوس د ده نه د جمعي مونځ ساقطیږي یعنی جمعه کول په ده باندې ضروری نه ده خو د جمعه نه کولو په صورت کښې د ماسپڅین مونځ ادا کول به ضروری وی هغه نه ساقطیږي، خو دا حکم د دوی په نیز باندې د امام نه د غیر دې د امام نه جمعه نه ساقطیږي، د امام مالک رضی الله عنه نه هم دا یو روایت دې او دویم روایت دا دې چه، لابد من الجمعة، او هم دا د حنفیانو مذهب دې، او امام شافعی رضی الله عنه دا فرمائی چه د ښار اوسیدونکو دپاره خو د جمعي مونځ ضروری دې خو هغه کلی واله کوم چه ښار ته د اختر مونځ ادا کولو دپاره راشی هغوی ته د اختر مونځ ادا کولو نه پس اختیار دې د جمعي مونځ ادا کولو او نه ادا کولو.

غرض دا چه د اجتماع د عیدینو په شکل کښې د ښار په اوسیدونکو باندې دواړه مونځونه واجب دی البته د اهل قریه نه د دې جمعي ورځې مونځ ساقطیږي، خو د دې په ځانې د ماسپڅین مونځ کول ضروری دی (۱) او د حنفیانو په نیز باندې خو په اهل قریه باندې د جمعي مونځ مطلقا واجب نه دې که د اختر ورځ وی یا نه وی.

[۱۰۷۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَرِيفٍ الْجَلِّيُّ، حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا ابْنِ الزُّبَيْرِ فِي يَوْمِ عِيدٍ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ أَوَّلَ النَّهَارِ، ثُمَّ رَحْنَا إِلَى الْجُمُعَةِ "فَلَمْ يُخْرِجْ إِلَيْنَا فَصَلَّيْنَا وَحْدَانًا" وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِالطَّائِفِ، فَلَمَّا قَدِمَ ذَكَرْنَا ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: أَصَابَ السَّنَةُ.

د عطاء بن ابی رباح نه روایت دی هغه ویلي دي: مونځ وکړو مونځ ته ابن الزبیر د اختر په ورځ په ورځ د جمعي کې په اول سر د ورځ کې، بیا مونځ جمعي ته لاړلو، هغه مونځ ته راونه وتلو نو مونځ ځانله مونځ وکړو، او وو ابن عباس په طائف کې، هرکله چې راغلو مونځ دا ذکر کړه هغه ته، هغه وویل: سنت ته رسیدلی دی.

مضمون هدیث:

قوله: حدثنا محمد بن طريف. الخ، قوله، عن عطاء بن ابی رباح قال صلى بنا ابن الزبير: عبدالله بن الزبير رضی الله عنه کله چه د مکې امیر وو نو د یو ځلې واقعه ده چه د جمعي په ورځ اختر شو نو هغوی د صبا په وخت کښې خلقو ته د اختر مونځ ورکړو بیا دېنه پس کله چه د جمعي وخت

(۱) یعنی عندالجمهور خلافا لعطاء بن ابی رباح فإنه اسقط الظهر أيضا، كما في المتن لم يزد عليهما حتي صلى العصر ۱۲ منه.

(۲) صحيح مسلم صلاة العیدین (۸۸۶)، (تحفة الأشراف: ۵۸۹۶) (صحيح)

راغلو نو خلق د جمعی مونځ کولو دپاره راغلل خو هغوی د جمعی ادا کولو دپاره د دننه نه بهر راغلل پس خلقو مجبوراً د ماسپڅین مونځ خانله خانله ادا کړو، ابن عباس رضی الله عنه دغه وخت په مکه کښې موجود نه وو بلکه په سفر کښې وو کله ئې چه د هغې ځانې نه تشریف راوړلو نو اهل مکه هغوی ته د دې واقعی ذکر او کړلو نو هغوی او فرمائیل، اصحاب السنة، یعنی هغوی د شرعی قاعدې مطابق کړې دی، د ابن الزبیر رضی الله عنه فعل ته خو دا وئیلې شی چه هغه د صحابی فعل دې مرفوع حدیث نه دې خو حضرت ابن عباس رضی الله عنه خو دې لره د حدیث موافق فرمائی، د دې جواب به مونږ وړاندې ورکړو.

[۱۰۷۲] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ خَلْفٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: اجْتَمَعَ يَوْمَ جُمُعَةٍ وَيَوْمَ فِطْرِ عَلَى عَهْدِ ابْنِ الزُّبَيْرِ، فَقَالَ: عِيدَانِ اجْتَمَعَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ، فَجَمَعَهُمَا جَمِيعًا فَصَلَّاهُمَا رَكْعَتَيْنِ بَكْرَةً لَمْ يَزِدْ عَلَيَّهَا حَتَّى صَلَّى الْعَصْرَ.

ويلي دي عطاء: جمع شوه ورځ د جمعي او د ورکوتې اختر په زمانه د ابن الزبير کي، هغه وويل: دوه اخترونه دي په يوه ورځ کي نو دواړه يي جمع کړل او ويي کړل دوه رکعاته په وخت، زيادت يي ونه کړو په دواړو تردې چي مونځ يي وکړو د مازيگر.

[۱۰۷۳] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُصَفَّى، وَعُمَرُ بْنُ حَفْصٍ الْوَصَائِيُّ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ الْبَغِيرَةِ الصَّدِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: "قَدْ اجْتَمَعَ فِي يَوْمِكُمْ هَذَا عِيدَانِ، فَمَنْ شَاءَ أَجْزَأَهُ مِنَ الْجُمُعَةِ، وَإِنَّا مُجْتَمِعُونَ". قَالَ عُمَرُ: عَنْ شُعْبَةَ.

د ابو هريره رضی الله عنه نه روايت دی، هغه روايت کوي د رسول الله صلی الله علیه و آله بېشکه هغه ويلی دي: ستاسو په دې ورځ کي دوه اخترونه جمع شوي دي، د چا چي خوښه وي نو کافي دی هغې لره د جمعي نه، او بېشکه مونږ جمع کونکي يو. ويلی دي عمر: د شعبه نه.

قوله: فمن شاء اجزأه من الجمعة وانا مجتمعون، یعنی حضور صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه نن ورځ دوه اخترونه جمع شوې دی نو چه کوم سرې دا غواړی چه د اختر مونځ به د دپاره پوره شی د جمعي نه نو دا کيدې شی خو مونږ به په هر حال کښې جمعه ادا کوو،

(د حدیث الباب نه جوابات)

حنفيه او شافعيه داسې وائی چه د مونږ نه مراد اهل مدینه دی او کومو خلقو ته چه حضور صلی الله علیه و آله د جمعي نه کولو اجازت ورکړې دې دا هغه اهل قری دی کوم چه حضور صلی الله علیه و آله سره د اختر مونځ ادا کولو دپاره راغلي وو نو حضور صلی الله علیه و آله د جمعه نه ادا کولو اجازت صرف هغه کلی والو خلقو ته ورکړې وو، او د حنفيانو په نیز په اهل قریه باندي د جمعي مونځ واجب نه دي او د شافعيه په نیز اگر که واجب دي خو په دې خاص صورت کښې واجب نه دي، لهذا دا حدیث د حنفيانو خلاف نه دي (۳) هم دا جواب د تیر شوې احادیثو هم دي او هغه چه ابن عباس رضی الله عنه مطلقاً د نه کولو اجازت ورکړې دي نو دا د خپل علم او گمان مطابق به ئې وئیلې

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۲۸۳) (صحیح)

(۲): سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۶۶ (۱۳۱۱)، (تحفة الأشراف: ۱۲۸۲۷) (صحیح)

(۳): بلکه د جمعه فی القری په مسئله کښې دا حدیث د حنفيانو دلیل جوړيدی شی، کما تقدم ۱۲۱۲

وی، ابن عباس رضی الله عنه د حضور صلی الله علیه و آله په زمانه کښې صغیر السن یعنی وړوکې وو کیدې شی د حضور صلی الله علیه و آله په مراد باندې پوهه شوې نه وی او حدیث لره هغوی عام گنرلې وی حال دا دې چه د حضور صلی الله علیه و آله اجازت اهل قریه دپاره وو نه د اهل مدینه دپاره او که بالفرض دا احادیث د ترک جمعه دپاره عام اجازت او گنرلې شی کما قال احمد نو بیا به د جمهورو د طرف نه جواب دا وی چه زمونږ استدلال د عموماتو نه دي یعنی په هغه احادیثو او دلائلو سره کومو سره چه د جمعي مطلقاً فرضیت ثابت دي داختر او غیر اختر هیڅ فرق نشته دي او د دي باب احادیث دومره قوی نه دی کوم چه د دي دلائلو مقابله او کړې شی، والله تعالی اعلم بالصواب.

باب مَا يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ

باب دی په بیان د سحر مونږ کي د جمعي په ورځ

[۱۰۷۴] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُخَوَّلِ بْنِ رَاشِدٍ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ تَنْزِيلَ السَّجْدَةِ، وَهَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ".

د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دی، بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله وو چې لوستل یې په مانځه د سحر کي په ورځ د جمعه کي، تنزیل السجده، او هل اتي علی الانسان حین من الدهر. قوله، عن ابن عباس ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يقرأ في صلاة الفجر تنزيل السجدة و هل اتي على الانسان حین من الدهر، او د طبرانی په یو روایت کښې د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه حدیث سره، یدیم ذلك، راغلي دي، یعنی حضور صلی الله علیه و آله به همیشه د جمعي په ورځ د صبا په مانځه کښې سوره سجده او سوره دهر تلاوت فرمائیلو، او د دي حدیث نورې طریق چه کوم وړاندې په کتاب کښې مذکور دی دا زیاتې دي چه، وفي صلاة الجمعة بسورة الجمعة و اذا جاءك المنافقون، د جمعي د مانځه د قرأت دپاره یو مستقل باب ما یقرأ فی صلاة الجمعة، وړاندې په کتاب کښې راروان دي په هغې باندې به خبره هلته کوو.

مذاهب ائمه:

د جمعي په ورځ د صبا په مانځه کښې د دي دواړو سورتونو لوستل د شافعيه او حنابله په نیز سنت دی خو حنابله دا وائی چه دا دواړو سورتونو دي بغير د مواظبة نه اولوستلې شی (منهل) او د حنفيانو په نیز د دي سورتونو لوستل کله کله مستحب دی د ماثور د اتباع په نیت سره او هم دي سورتونو لره متعین کول او په دي باندې همیشوالي کول د حنفيانو په نیز مکروه دی، اوس پاتې شو د مالکيه مذهب نو د هغوی په نیز مشهور قول کښې په فرض مونږ کښې د داسې سورت لوستل په کوم کښې چه سجده وی مکروه دی حتی چه د جمعي په ورځ د صبا په مانځه کښې هم د سورة سجده لوستل او دویم روایت د دوي دا دي

۱: صحيح مسلم للجمعة ۱۷ (۸۷۹)، سنن الترمذي للصلاة ۲۵۸ (۵۲۰)، سنن النسائي للافتتاح ۴۷ (۹۵۶، ۹۵۷)، والجمعة ۲۸ (۱۴۲۲)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۶ (۸۲۱)، مسند احمد (۲۲۷۱، ۳۰۷، ۳۱۶، ۳۲۸، ۳۳۴، ۳۵۴)، (تحفة الأشراف: ۵۶۱۳) (صحيح)

چه د ازدحام یعنی د گنډې په وخت کښې یعنی کله چه جماعت ډیر وی نو بیا کراهت شته گڼی شته، دریم روایت د دوی دا دې چه، یکره فی السریة دون الجهریة، او د شافعیه مذهب دا دې چه د سجدي واله سورت لوستل په فرضو کښې جائز دې خو سجده د تلاوت دې نه کوی، فلو سجد عالما بتحریمة بطلت الصلوة، او د امام احمد رحمته الله مذهب دا دې چه، یکره فی السریة دون الجهریة فان قرا لا یسجد و عند الحنفیة یکره فی السریة و نحو جمعة و عید، دا ټول تفصیل په الفیض السمائی کښې مذکور دې، امام نسائی باب قائم کړې دې، باب السجود فی الفریضة، د پورتنې تفصیل نه دا معلومه شوه چه دلته دوه مسئلې دی او د سجدي واله سورت په فرض مومخ کښې لوستل، دویمه دا چه په فرض مومخ کښې که د سجدي واله سورت اولوستلې شی نو په دې کښې سجده د تلاوت دې او کړې شی یا نه.

لطیفه: دا وړاندې راغلې دی چه د شوافعو په نیز په دې سورتونو باندې مواظبت غوره دې، او حنفیانو په نیز احیاناً، په دې باندې شیخ ابن الهمام رحمته الله لیکي چه مسئله خو دا وه چه په فعل باندې دې مواظبت او نه کړې شی بلکه احیاناً دې اولوستلې شی، او بعضې حنفیة العصر دا کړې دی چه هغوی د دې سورتونو په ترك باندې مواظبت کړې دې، زه وایم په خلاف د شافعیه وغیره چه هغوی په دې فعل باندې مواظبت کونکې دی، نو د یو امی هندی سړی قصه واورولې شوه چه هغه د حج کولو نه پس واپس خپل وطن هندوستان ته راغلو نو دلته ئې د هغه ځانې خبرې اورول شروع کړې نو هغه دا هم اوښودل چه ما یوه عجیبه خبره اولیدله چه د جمعې په ورځ به صبا په مانځه کښې همیشه درې رکعاته کیدل، او حضرت گنگوهی رحمته الله په تقریر کښې دا دی چه زمونږ په نیز د دې سورتونو لوستل کله کله مستحب دی یا اکثر، او په کثرت کښې دوه احتمال له دی فی نفسه کثرت یا کثرة الوجود علی العدم، یعنی نه د لوستلو په مقابله کښې د دې سورتونو لوستل ډیروی.

[۱۰۷۵] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مُحَمَّدٍ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، "وَزَادَ فِي صَلَاةِ الْجُمُعَةِ بِسُورَةِ الْجُمُعَةِ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ".

د مخول نه روایت دی په اسناد او معنی د هغی سره، او هغه زیادت کړی دی د جمعې په مانځه کې سورة الجمعة او اذا جاءك المنافقون.

باب اللبس للجمعة

باب دی په بیان داغوستلو کې د جمعې دپاره

[۱۰۷۶] (٢) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَأَى حُلَّةَ سَيِّدَاءٍ، يَغْنَى: تَبَاغُ عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ اشْتَرَيْتَ هَذِهِ فَلَبِستَهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَلِلْوُفْدِ إِذَا قَدِمُوا عَلَيْكَ،

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٥٦١٣) (صحيح)

(٢): صحيح البخاري/ الجمعة ٧ (٨٨٦)، والعديد ١ (٩٤٨)، والهيبة ٢٧ (٢٦١٢)، ٢٩ (٢٦١٩)، والجهاد ١٧٧ (٣٠٥٤)، واللباس ٣٠ (٥٨٤١)، والأدب ٩ (٥٩٨١)، ٦٦ (٦٠٨١)، صحيح مسلم/ اللباس ١ (٢٠٦٨)، سنن النسائي/ الجمعة ١١ (١٣٨٣)، والعديد ٤ (١٥٦١)، والزينة ٨٣ (٥٢٩٧)، ٨٥ (٥٣٠١)، (تحفة الأشراف: ٨٠٢٣، ٨٣٣٢٥)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/ اللباس ١٦ (٣٥٨٩)، مسند احمد (٢/ ٢٠، ٣٩، ٤٩) وبإني هذا الحديث في اللباس (٤٠٤) (صحيح)

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّمَا يَلْبَسُ هَذِهِ مَنْ لَا خَلَاقَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ"، ثُمَّ جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا حُلَّةٌ، فَأَعْطَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مِنْهَا حُلَّةً، فَقَالَ عُمَرُ: كَسَوْنِيهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَقَدْ قُلْتَ فِي حُلَّةِ عَطَّارٍ مَا قُلْتَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي لَمُ أَكْسُهَا لِتَلْبَسَهَا" فَكَسَاهَا عُمَرُ أَحَالَه مُشْرِكًا بِمَكَّةَ.

د عبد الله بن عمر نه روایت دی، بهشکه عمر بن الخطاب ولیدله یوه جوړه سیراء. یعني چې خرخیدله د دروازي سره، هغه وویل: ای د الله رسوله! که دا دې اخستی وه او اغوستي دي وه د جمعي په ورځ او د وفد لپاره کله چې راځي تاته، وویل رسول الله ﷺ: بهشکه اغوندي دا هغه څوک چې د هغه حصه نه وه په اخرت کې. بیا رسول الله ﷺ ته د هغې نه جوړي راغلي، نو وريي کړه عمر ته یوه جوړه، عمر وویل: تا ماته راواغوسته ای د الله رسوله! او تا ویلي وو په جوړو د عطارد کې هغه څه چې تا ویلي وو، نو رسول الله ﷺ وویل: ما تاته دې لپاره درنه کړه چې ته یې واغوندي. نو عمر خپل یو ورور ته ورکړه چې مکه کې وو او مشرک وو.

۱. حدثنا القعنبی - قوله - ان عمر بن الخطاب رای حُلَّةَ سیراء یعنی تبع عند باب المسجد، دا حلة سیراء صفت سره او حلة سیراء اضافت سره دوراه شان لوستلې شوې ده، سیراء یو خاص قسم کپړه وی په کومې کښې چه رینسم هم وی او په بعضو نسخو کښې د دې تفسیر په خالص رینسمی کپړې سره هم کړې دي.

قوله، فی حلة عطارد، عطارد د حضور ﷺ په زمانه کښې یو سړې وو چا چه هم د حضور ﷺ په زمانه کښې روستو اسلام راوړې وو ده لره یو باچا د رینسمو حله (یعنی چینه) ورکړې وه کومې لره چه هغه خرخول غوښتل لکه څنگه چه د طبرانی په یو روایت کښې دی، نو حضرت عمر رضی الله عنه دا جوړه واغستله او د حضور ﷺ په خدمت کښې حاضر شو چه که تاسو افرمائی نو زه دا به ستاسو دپاره واخلم، لفظ د عطارد منصرف او غیر منصرف دواړه شان لوستلې شی، فکساها عمر اخاله مشرکا بمکه، بیا حضرت عمر رضی الله عنه هغه جوه خپل یو مشرک ورور ته واغستوله کوم چه په مکه کښې اوسیدو، بعضې وائی چه هغه د ده اخیا فی رور وو او بعضې وائی چه رضاعی وو د هغه نوم عثمان بن حکیم لیکلې دي، په دې کښې اختلاف دي چه روستو هغه اسلام راوړې وو یا نه د سرو دپاره لباس حریر یعنی د رینسمو اغوستل ناجائز دی د دې تفصیل به په کتاب اللباس کښې راشی.

الفوائد الحاصلة من الحديث:

په بذل کښې لیکلې دی چه د دې حدیث نه مستفادېږي چه کفار د فروع اسلام یعنی د اسلامی احکامو مکلف نه دي ځکه چه حضرت عمر رضی الله عنه دې خبره باندې پوهیدو چه هغه مشرک به دا د رینسمو لباس خامخا اغوندي او ظاهره دا ده چه حضور ﷺ ته د دې لیرلو علم وو دغه شان دا هم معلومه شوه چه مسلمان خپل مشرک رسته دار سره احسان او صله رحمی کولي شی خو هغه سره مودت او ذرۍ تعلق ممنوع دي.

حضرت لیکي چه د دې نه یوه بله مسئله هم مستفاد کېږي د کومې چه امام صاحب قائل دي هغه دا چه د امام صاحب په نیز د یو مسلمان خپل کور یا دوکان داسې سړی لره په

کرایه باندې ورکول جائز دی د چا په باره کښې چه دا معلومه وی چه هغه به دې لره په یو حرام کار کښې استعمالوی مثلاً بیع خمر وغیره یا یو مجوسی یا وثنی لره په کرایه باندې ورکول د چا په حقله چه دا معلومه وی چه هغه به په دې کښې خپل یو مذهبی کار کوی آتش پرستی یعنی د نمر عبادت کول یا بت پرستی وغیره.

[۱۰۷۷] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِيحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، وَعَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَجَدَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ حَلَّةً اسْتَبْرَقَ ثِيَابًا بِالسُّوقِ فَأَخَذَهَا، فَأَتَى بِهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: ابْتِغِ هَذِهِ تَجَمَّلَ بِهَا لِلْعِيدِ وَلِلْوُفُودِ، ثُمَّ سَأَلَ الْحَدِيثَ، وَالْأَوَّلُ أَتَمُّ.

سالم د خپل پلار نه روایت کوي، هغه وویل: پیاموندله عمر بن الخطاب یوه جوړه د رېښمو نه چې خرڅیدله په بازار کې، نو هغه یې واخسته رایې وړه رسول الله ﷺ ته هغه وویل: دا واخله او ځان پرې ښائسته کړه د اختر لپاره او د وفدونو دپاره، بیایې حدیث بیان کړو، او اولنی اتم دی.

قوله: وجد عمر بن الخطاب حلة استبرق ثياب بالسوق. الخ، کوم رېښم چه نرئ قسم واله وی هغې ته دیباج وائی، مارق من الحریر، او استبرق هغه رېښم کوم چه دپیر وی، ما غلظ من الحریر.

[۱۰۷۸] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِيحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، وَعَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَجَدَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ حَلَّةً اسْتَبْرَقَ ثِيَابًا بِالسُّوقِ فَأَخَذَهَا، فَأَتَى بِهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: ابْتِغِ هَذِهِ تَجَمَّلَ بِهَا لِلْعِيدِ وَلِلْوُفُودِ، ثُمَّ سَأَلَ الْحَدِيثَ، وَالْأَوَّلُ أَتَمُّ.

حدیث بیان کړی دی یحیی بن حبان، بهشکه رسول الله ﷺ ویلي دي: هېڅ شی نشته دی یو کس ستاسو باندې که چېرې بیامومي. او یا نشته په یو کس ستاسو که چېرې پیدا کړی. چې ونیسي دوه جامي د جمعي د ورځې دپاره، سوی د جامو د کار د هغه نه. ویلي دي عمرو: خبر را کړی دی ماته ابن ابی حبيب د موسی بن سعد نه او هغه د ابن حبان نه او هغه د ابن سلام نه، بهشکه هغه اوریدلي دي د رسول الله ﷺ نه چې هغه ویل دغه په منبر. ویلي دي ابوداؤد: او د دې روایت کړی دی وهب بن جریر د خپل پلار نه او هغه د یحیی بن ایوب نه، او هغه د یزید بن ابی حبيب نه او هغه د موسی بن سعد نه او هغه د یوسف بن عبد الله بن سلام نه او هغه د نبی ﷺ نه.

۳. حدثنا احمد بن صالح، الخ، قوله، ان محمد بن يحيى ابن حبان حدثه، دا حدیث مرسل دي ځکه چه محمد بن يحيى تابعی دي، قوله، ما على احدكم ان وجد او ما على احدكم، دا شك د راوی دي داسې ئې فرمائيلي وو یا داسې.

(۱): صحيح مسلم للباس ۱ (۲۰۶۸)، سنن النسائي للعیدین ۴ (۱۵۶۱)، (تحفة الأشراف: ۶۸۹۵) (صحيح)

(۲): سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۸۲ (۱۰۹۵)، (تحفة الأشراف: ۵۳۳۴، ۱۱۸۵۵)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للجمعة ۸ (۱۷) (صحيح)

د حدیث مطلب دا دې چه حضور ﷺ ارشاد فرمائی چه په تاسو کښې د چا دپاره په دې کښې څه خرج دې چه د جمعې په ورځ هغه دوه کپړې تیارې کړی کله چه د جمعې ورځ راشی نو هغه دې واغوندي، سوی ثوبی مهته، د روزگار د جامو نه علاوه، یعنی کومې جامې چه سرې واغوندي او پوره جمعه کار کوی او خدمت کوی د هغې نه علاوه خاص د جمعې دورځې دپاره د جامو یوه جوړه پکار ده، قال عمرو واخبرنی ابن ابی حبيب،

شرح السند:

پورته په سند کښې د ابن وهب دوه استاذان مذکور دی یو یونس او دویم عمرو، د عمرو رومې روایت د يحيى بن سعيد نه وو، اوس ابن وهب دا وائی چه زما استاذ عمرو دې حدیث لره څنگه چه عمرو د يحيى بن سعيد نه روایت کوی دغه شان ابن ابی حبيب نه هم روایت کوی خو فرق په دواړو کښې دا دې چه رومې روایت د حضور ﷺ نه نقل کونکې محمد بن يحيى دې کوم چه تابعی دې لهذا هغه روایت خو مرسل شو، او دې دویم روایت کښې محمد بن يحيى بن حبان او د حضور ﷺ په مینځ کښې ابن سلام واسطه ده لهذا دا روایت د مرسل په ځانې باندې مسند شو. خو د ابن سلام په مصداق کښې دوه احتماله دی که د ده نه مراد عبد الله بن سلام صحابی دې نو بیا خو دا روایت منقطع شو ځکه چه د ابن حبان سماع د عبد الله بن سلام نه ثابت نه ده،^(۱) او دویم احتمال دا دې چه د ابن سلام نه مراد د عبد الله بن سلام څوئي وی د چا نوم چه یوسف دې لکه څنگه چه په راتلونکې روایت کښې راځی دې د کشرانو صحابه نه دې او ابن حبان د دوی زمانه موندلې ده لهذا په دې صورت کښې به دا روایت مسند او متصل وي.

باب التَّحَلُّقِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ قَبْلَ الصَّلَاةِ

باب دی په بیان د حلقه کې د جمعې په ورځ مخکې د مانځه نه

[۱۰۷۹] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ عُجْلَانَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "نَهَى عَنِ الشِّرَاءِ وَالْبَيْعِ فِي الْمَسْجِدِ، وَأَنْ تُنْشَدَ فِيهِ ضَالَّةٌ، وَأَنْ يُنْشَدَ فِيهِ شِعْرٌ، وَنَهَى عَنِ التَّحَلُّقِ قَبْلَ الصَّلَاةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ".

عمرو بن شعيب نه روایت دی او هغه د خپل پلار نه روایت کوي او هغه د خپل نیکه نه کوي، بهشکه رسول الله ﷺ منع کړي ده د شراء او د بيع نه په مسجد کې، او دا چې اعلان وکړی شي په هغې کې د ورک شوي شي، او دا چې وویل شي پکې شعر، او منع یې کړي ده د حلقې جوړولو نه د مانځه نه مخکې په ورځ د جمعه کې.

قوله. ان رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن الشراء و البيع فى المسجد، په جومات کښې دننه بيع او شراء دا د جومات استعمال په غیر ما وضع له کښې دې ځکه چه د مساجدو بناء

^(۱) ځکه چه د محمد بن يحيى پيدانش، ۴۷، هجرى کښې شوې دې او د عبد الله بن سلام وفات په، ۴۳، هجرى کښې شوې دې.

^(۲) سنن الترمذی للصلاة ۱۲۴ (۳۲۲)، سنن النسائي للمساجد ۲۳ (۷۱۶)، (تحفة الأشراف: ۸۷۹۶)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه للمساجد ۵ (۷۴۹)، مسند احمد (۱۷۹/۲) (حسن)

د تلاوت د قرآن او ذکر الله دپاره ده.

دا نهی د حنفیه او شافعیه په نیز د کراهیت دپاره ده د غیر معتکف په حق کښې او د حنابلہ په نیز مطلقا د تحریم دپاره ده که بیع قلیل یعنی لږه وی یا کثیر یعنی ډیره وی معتکف وی یا غیر معتکف وی، حضرت امام احمد رحمہ اللہ په دې کښې متشدد دې او د بعضې شوافعو په نیز مطلقا جائز دې، او د امام طحاوی رائي کومه چه هغوی په شرح معالی الآثار کښې روایاتو سره ثابت کړې ده دا ده چه ممانعت په نفس بیع او شراء سره نه دې بلکه په کثرت بیع او شراء یعنی د اغستلو او خرڅولو په ډیروالی سره دې، دې هم اغستل او خرڅول کوی او هغه هم اغستل او خرڅول کوی تر دې چه د جومات حالت د بازار مشابہ شی، که یو یا دوو سړی ځانله ځانله اغستل او خرڅول او کړی نو په دې کښې هیڅ باک نشته دې، چنانچه امام طحاوی رحمہ اللہ په یو روایت سره د حضرت علی رضی اللہ عنہ په جومات کښې په ناستې سره خصف نعل (پیزار گندل او جوړول) ثابت فرمایلې دی د کوم علم چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته هم وو، چنانچه حضور صلی اللہ علیہ وسلم د دی په باره کښې د یوې واقعي د لاندې او فرمائیل، و لکنه خاصف النعل فی المسجد، امام طحاوی رحمہ اللہ فرمائی د دینه معلومه شوه چه عمل فی المسجد جائز دې خو د نفس عمل دپاره نه د کثرت عمل دپاره، که ډیر خلق په جومات کښې خپل خپل پیزار سمولو دپاره کښې په کوم سره چه د جومات هیئت بدل شی نو ظاهره ده چه د دې څوک اجازت ورکولې شی.

وان تشد فی ضالة، د دې بیان په ابواب المساجد کښې په باب فی کراهية انشاد الضالة فی المسجد د لاندې تیر شوې دې، و ان ینشد فی شعر،

د انشاد الشعر فی المسجد بحث:

په دې حدیث کښې د انشاد شعر فی المسجد نه منع کړې شوې ده او د ډیرو روایاتو نه د دې جواز معلومېږی، چنانچه امام ترمذی رحمہ اللہ د دې حدیث په ذیل کښې فرمائی، وقد روى عن النبی صلی الله علیه وسلم فی غیر حدیث رخصة فی انشاد الشعر فی المسجد، چنانچه په صحیحینو کښې دی چه یو ځل د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د مسجد نبوی سره تیریدل او شو هغه وخت حضرت حسان رضی اللہ عنہ د حضور صلی اللہ علیہ وسلم شاعر په جومات کښې شعرونه وئیل نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغوی طرف ته په تیز نظرونو سره او کتل نو په دې باندې حضرت حسان رضی اللہ عنہ عرض او کړو، کنت انشد فیہ و فیہ من هو خیر منك، چه ما به په جومات کښې اشعار د هغه چا په موجودگي کښې وئیل کوم چه د دستانه افضل وو (یعنی حضور صلی اللہ علیہ وسلم) دغه شان د ترمذی په یو روایت کښې دی چه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به د حضرت حسان رضی اللہ عنہ دپاره په جومات کښې منبر ایخودلو بیا به هغه په هغې باندې اودریدلو او په اشعارو کښې به ئې د کفارو بدی بیانوله، دا حدیث د ترمذی په ابواب الاستیذان، ص، ۱۰۷، ج، ۲، په آخره کښې دې او دې ځانې کښې د حضرت انس رضی اللہ عنہ یو بل حدیث دې چه کله حضور صلی اللہ علیہ وسلم په عمرة القضاء کښې مکې مکرمې ته داخلیدو نو عبداللہ بن رواحه رضی اللہ عنہ به د حضور صلی اللہ علیہ وسلم نه وړاندې دا اشعار لوستل او روان به وو.

خلوا بنی الکفار عن سیله
ضربا یزیل الهام عن مقلله
اليوم نضربکم علی تنزیله
و یدهل الخلیل عن خلیله

د متعارضه روایاتو په مینځ کښې تطبیق:

الحاصل، په دې باره کښې د جواز او منع دواړه شان روایتونه راغلې دي جمهورو علماؤ د دې په مابین کښې تطبیق دغه شان فرمایشي دي چې د منع تعلق د هغه اشعارو سره دي په کوم کښې چې تفاخر وی یا د داسې سرې مدح وی کوم چې قابل د مدح نه وی، یا د داسې سرې مذمت یعنی بدی د چا مذمت چې جائز نه وی او کله چې اشعار د دین او اسلام د مدحې او د کفارو د مذمت یا د بل څه حکمت خبرې وی او د مکارم اخلاق ترغیب وی نو په دې کښې څه باک نشته دي.^(۱)

د حدیث شارحینو ابن العربی او امام نووی وغیره هم دا لیکلي دي او یو عالم دي ابو عبد الله البونی د هغوی رائي دا ده چې احادیث النهی د احادیث د اذن دپاره ناسخ دي خو چا هم د دوی موافقت نه دي کړې (من المنهل) د امام طحاوی رحمته الله علیه رائي هم دلته هم هغه ده چې ممانعت د مطلقا انشاد شعر نه نه دي بلکه د دې کثرت او غلبې سره دي چې ډیر خلق په جومات کښې کینی او شعر او شاعری او بیت بازی شروع کړي دا ممنوع ده.

و نهی عن التحلق قبل الصلوة يوم الجمعة: یعنی د جمعي په ورځ د جمعي د مونځ نه وړاندې بعضې خلق راشي او په جومات کښې حلقه جوړه کړي او کینی د دېنه منع کړې شوې ده ځکه چې دا هیئت د مونځ د هیئت خلاف دي د صف بندی خلاف دي په دې سره قطع صفوف لازمیږي کله چې څه خلق په جومات کښې حلقه جوړه کړي او کینی نو دومره برخه د صف نه منقطع شي او نورې هم بعضې خرابي دي مثلا دا چې کله خلق حلقه جوړه کړي او کینی نو په خبرو اترو کښې مشغول شي حال دا دي چې په جومات کښې آمد یعنی راتلل د مونځ د ادا کولو دپاره وي نه د خبرو اترو دپاره، او په حدیث کښې د قبل الصلوة دقید نه معلومیږي چې بعد الصلوة تحلق فی المسجد ممنوع نه دي د مونځ نه پس په حلقه جوړولو سره کیناستې شي، دغه شان د جمعي د ورځ د علاوه په نورو ورځو کښې د تحلق اجازت دي د جمعي د ورځې خصوصیت خو د دي وجه نه دي چې په دي ورځ په جومات کښې گنډه وي

(۱) ابن العربی فرمائي چې انشاد الشعر فی المسجد کښې هیڅ حرج نشته دي کله چې هغه اشعار د دین او دینداری په مدح کښې وي اگرکه «ضمننا په دي اشعارو کښې علي عادت العرب» د خمر یعنی شرابو او د هغې د خپشو صفاتو ذکر د مدحې په توگه ولي نه وي.

قصیده بآنت سعاد، او په تحقیق سره په جومات کښې مدح کړې ده کعب بن زبیر رضی الله عنه د حضور صلی الله علیه و آله په خپله مشهوره قصیده کښې «قصیده بآنت سعاد سره مشهوره ده» چې د هغې د شروع مصرعه دا ده، ع، بآنت سعاد فقلبي اليوم متبول، په کومې کښې چې وړاندې لار شي نو د خمر د مدحې په باره کښې دغه شان دي، کانه منهل بالراح معلول، په بذل کښې لیکلي دي چې حافظ عراقی فرمائي چې دا قصیده مونږ ته په گنډو طریقو سره رارسیدلې ده خو په دي کښې یو طریق هم صحیح نه دي، محمد بن اسحاق هم دي قصیدې لره ذکر کړې ده خو په سند منقطع سره هغه فرمائي او که تسلیم کړې شي چې دا قصیده د حضور صلی الله علیه و آله د وړاندې په جومات کښې لوستلې شوې ده نو بیا مونږ دا وایو چې په دي کښې په څه ځانې کښې د شرابو مدح نه ده شوې البته د ریق شرابو مدح په دي کښې ده (بذل).

خلق ډير وختی په جومات کښې جمع کيدل شروع کيږي، د تبکیر الی الجمعة د حکم د وجې نه، او په حلقه جوړولو سره کیناستلو سره روميې خو د مونځ هیئت باقی نه پاتې کيږي د کوم دپاره چه راغلي وی دویمه دا چه د ځاني تنگ والې راځي هلته څوک دویم کس نه شی کیناستلې وغیره وغیره خرابی دی، او د امام طحاوی رانې د لته هم هغه ده چه ممانعت د نفس تحلق نه دې بلکه د کثرت تحلق دې چه مختلف خلق خپلې خپلې جوړې کړی او په جومات کښې کینی، صرف په یوه نیمه حلقه جوړولو سره کیناستلو کښې څه باک نشته دې، والله تعالی اعلم بالصواب.

باب فی اتخاذ المنبر

باب دی په بیان د جوړولو د منبر کې

دا ترجمه نورو مصنفینو حضراتو هم قائمه کړې ده، چنانچه امام بخاری او امام ترمذی رحمهما الله، باب الخطبة علی المنبر، باب ترلې دې.

د ترجمه الباب غرض:

حضرت گنگوهی په تقریر الکوکب الدرې کښې لیکلې دی، شاید د دېنه مقصود د مصنف دا ثابتول دی چه دا بدعت یا خلاف تواضع نه دی او په دې کښې شاید څوک دا اوگنړی چه دا به د جابره او د متکبرینو عادت وی، بلکه دا خو د حضور ﷺ نه ثابت دی، نیز دا ئې لیکلې دی چه د حضور ﷺ د منبر درې درجات یعنی پورې وی په دریمه باندي به هغوی کیناستل او د دوئ قدمونه مبارک به په دویمه پورې باندي وو، بیا د حضور ﷺ نه روستو صدیق اکبر ﷺ ادباً په دویمه باندي کیناستل او په روميې باندي به ئې قدمونه وو، بیا د دوئ نه روستو حضرت عمر فاروق ﷺ په دریمه پورې باندي کیناستلو او په زمکه باندي به ئې پښې وی، بیا حضرت عثمان ﷺ دپاره اوس بله پورې نه وه پاتې نو ځکه هغوی به د ټولو نه اولنئ درجه باندي کیناستلو، او په حاشیه د کوکب کښې لیکلې دی چه په شروع کښې یو څو کاله به حضرت عثمان ﷺ دا اوکړل چه په آخری پورې باندي به کیناستلو د حضرت عمر ﷺ پشان بیا روستو ئې پورتنئ پورې باندي کیناستل شروع کړل.

[۱۰۸۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْقَارِيِّ الْقُرَشِيُّ، حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ بْنُ دِينَارٍ، أَنَّ رَجُلًا أَتَا سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ السَّاعِدِيَّ وَقَدْ امْتَرَوْا فِي الْمِنْبَرِ مِمَّ عُوْدَةُ، فَسَأَلُوهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنِّي لَا أَعْرِفُ مِمَّا هُوَ، وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ أَوَّلَ يَوْمٍ وَضِعَ، وَأَوَّلَ يَوْمٍ جَلَسَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى فَلَانَةٍ أَمْرًا قَدْ سَمَّاهَا سَهْلٌ أَنْ مَرِيَ غُلَامُكَ النَّجَّارُ أَنْ يَفْعَلَ لِي أَعْوَادًا أَجْلِسُ عَلَيْهَا إِذَا كَلَّمْتُ النَّاسَ" فَأَمَرْتُهُ فَعَمِلَهَا مِنْ طَرَفَاءِ الْغَابَةِ، ثُمَّ جَاءَ بِهَا فَأَرْسَلْتُهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَأَمَرَ بِهَا فَوَضِعَتْ هَاهُنَا" فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى عَلَيْهَا وَكَبَّرَ عَلَيْهَا، ثُمَّ رَكَعَ وَهُوَ عَلَيْهَا، ثُمَّ نَزَلَ الْقَهْقَرَى فَجَدَفَ فِي أَصْلِ الْمِنْبَرِ، ثُمَّ عَادَ" فَلَمَّا قَرَعَ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ، فَقَالَ: "أَيُّهَا النَّاسُ

۱: صحيح البخاري للصلاة ۱۸ (۳۷۷)، والجمعة ۲۶ (۹۱۷)، صحيح مسلم للمساجد ۱۰ (۵۴۴)، سنن النسائي للمساجد ۴۵ (۷۴۰)، (تحفة الأشراف: ۴۷۷۵)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۹۹ (۱۴۱۶)، مسند احمد (۳۳۷/۵)، سنن الدارمي للصلاة ۴۵ (۱۲۹۳) (صحيح)

إِنَّمَا صَنَعْتُ هَذَا لِتَأْتُوا بِي، وَلِتَعْلَمُوا صَلَاتِي."

مونږ ته حديث بيان کړی دی ابو حازم بن دينار، بېشکه څه سړي راغلل سهل بن سعد الساعدي ته، او د هغوی شک وو په منبر کې چې د څه شي نه وو د هغه لرگی، نو هغه نه یې تپوس وکړو د هغه په باره کې، هغه وویل: قسم په الله زه پیژنم چې هغه د څه شي نه وو، او ما هغه لیدلی وو په اولنۍ ورځ چې کېخودلی شو، او اولنۍ ورځ چې ناست وو په هغې باندې رسول الله ﷺ، ولېږلو رسول الله ﷺ فلانکې ته. یوه ښځه چې مسمی کړه هغې لره سهل. چې امر وکړه ستا نجار غلام ته چې ماله څه لرگی تیار کړي چې زه پرې کینم چې کله د خلقو سره خبرې کوم، نو هغې ورته امر وکړو نو هغه یې جوړ کړو د طرفاء الغابه نه، بیایي راوړلو هغې ولېږلو نبی ﷺ ته، نو امر یې وکړو نو هغه کېخودلی شو دلته، ما ولیدلو رسول الله ﷺ مونږ یې وکړو په هغې او تکبیر یې وویل په هغې، بیایي رکوع وکړه په هغې، په شا راګوز شو، سجده یې وکړه بیخ د منبر سره، بیا واپس شو، هرکله چې فارغ شو خلقو ته راماخامخ شو، ویي ویل: ای خلقو ما داسې وکړل چې تاسو ما پسې اقتداء وکړئ، او تاسو پوهه شئ زما په مانځه.

قوله: ان رجلا اتوا سهل بن سعد الساعدي و قد امثروا في المنبر مم عوده الخ،

مضمون حديث

بعضې خلق سهل بن سعد ته راغلل کومو چه چه د منبر شريف په لرگی کښې اختلاف کولو او په خپلو کښې په جهګړه وو هغوی راغلل او د دوی نه ئې پوښتنه او کړه چه د حضور ﷺ منبر شريف د کومې اونې د لرگی نه جوړ شوې وو، هغوی او وئیل او واقعی زه دا خبره ډیره ښه پیژنم چه هغه د کوم لرگی نه جوړ کړې شوې وو او د جوړولو نه پس چه کله په رومبې ځل باندې حضور ﷺ په هغې باندې کیناستلو ټول زما په ذهن کښې دی ټول زما د لیدلې شوې دی.

الی فلانة امرأة، د حديث مضمون دا دې چه حضور ﷺ يو انصاری ښځې ته دا خبر اولېږلو چه ته خپل غلام یعنی خادم باندې کوم چه د ترکانړئ کار کوی زما دپاره منبر جوړ کړه چنانچه هغې ښځې خپل غلام ته او وئیل او منبر ئې جوړ کړو.

قوله، من طرفاء الغابه، غابه د مدينې نژدې د يو ځانې نوم دې طرفاء وائی د جهاؤ اونې ته، او د بخاری په روايت کښې د دې په ځانې د، ائل الغابه، دې خو په دې کښې څه تعارض نشته دې هغه د طرفاء اونې يو قسم لیکلې دې چه د طرفاء څلور قسمه دی په کومو کښې چه يو ائل هم دې، بیا وړاندې حديث کښې دا دی چه کله هغه منبر جوړ شو او هغه د هغې په ځانې باندې کېخودلې شو نو په رومبې ورځې حضور ﷺ په هغې باندې اودریدلو او مونږ ئې ورکړو تکبیر تحریمه قیام او رکوع ئې په دې باندې او کړل او سجده ئې د هغې نه څښکته راګوز شول او اونې کړه، او بیا حضور ﷺ په منبر باندې د مونږ کولو مصلحت بیان اوفرمائیلو چه تاسو زما مونږ اوګورئ او د دې په ښه شان اتباع او کړې شئ ځکه چه روستو صفونو واله په پوره شان امام لره نه شی لیدلې په خلاف د دې نه چه کله په منبر

باندې اوریږي او مونځ او کړې شی نو ظاهره ده چه ټول مقتدیان به یې اولیدلې شی. دا حدیث متفق علیه دې په بخاری او مسلم دواړو کښې شته، د دې انصاری ښځې په نوم کښې اختلاف دې وئیلې شوې دی چه، لم يعرف اسمها و قيل اسمها فکیه و قيل عائشة، دغه شان د دې غلام په نوم کښې هم اختلاف دې قیل اسمه قبیصة و قیل باقوم، او بعضې کتابونو کښې باقوم رومی لیکلې دې و قیل میمون، حافظ رحمته الله دې آخری قول لره اختیار کړې دې دفع د تعارض بین الروایات:

د دې حدیث د ظاهر نه معلومیږي چه حضور صلی الله علیه و آله په خپله دې ښځې ته د منبر جوړولو وینا کړې وه او د بخاری په یو روایت کښې دی چه دې ښځې په خپله حضور صلی الله علیه و آله ته عرض کړې وو، یا رسول الله الا اجعل لك شیئا تقعد علیه، د دې توجیه دا کیدی شي چه رومیې په خپله دې ښځې درخواست کړې وو روستو حضور صلی الله علیه و آله هم د دې یادگیرنې او پوره کولو دپاره قاصد لیږلې وی.

فانده: په تاریخ خمیس، ص، ۶۸، ج، ۲، کښې لیکلې چه د دې منبر جوړول په اتم کال د هجرت کښې شوې وو او علامه عینی د ابن سعد نه اووم کال نقل کړې دې او د مولانا انور شاه کشمیری قطعی رانې دا ده چه د دې اتخاذ په دویم کال د هجرت کښې شوې وو هغه فرمائی چه ما سره گنړ روایتونه داسې موجود دی کوم چه په دې باندې دلالت کوی.

[۱۰۸۱] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي رَوَاحٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَدَنَ، قَالَ لَهُ تَمِيمُ الدَّارِيُّ: أَلَا اتَّخِذُ لَكَ مِنْبَرًا يَا رَسُولَ اللَّهِ يَجْمَعُ، أَوْ يَحْمِلُ عِظَامَكَ؟ قَالَ: "بَلَى" فَاتَّخَذَ لَهُ مِنْبَرًا مَرَّتَيْنِ.

د ابن عمر رضی الله عنه نه روایت دی بېشکه نبی صلی الله علیه و آله چې هرکله غټ شو (دروند) هغه ته تمیم الداری وویل: ایا نه جوړوو تالره منبر ای د الله رسوله! چې جمع کوي (او یا باروي) هډوکي ستا؟ هغه وفرمایل: ولې نه، جوړیې کړو د هغه لپاره منبر دوه پورو والا.

۳. حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، قَوْلُهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَدَنَ، د لفظ د باب تفعیل نه دې په تشدید د دال سره یا دمجرد نه دې په تخفیف سره دواړه شانه دې لوستلې شوې دې د ټولو نه رومیې دا لفظ په ابواب الامامت کښې په باب ما جاء ما يؤمر به المأمون من اتباع الامام کښې تیر شوې دې هم هلته دې د دې تحقیق او کتلې شی، د دې نه پس دویم ځلې دا مضمون په باب الرجل يعتمد فی الصلوة علی عصا کښې دغه شان تیر شوې دې، ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم لَمَّا اسَنَّ و حمل اللحم، اوس دریم ځل دا لفظ دلته راغلې دې.

قال له تميم الداري الا اتخذ لك منبرا يا رسول الله، د باب په دویم حدیث کښې دا دی چه حضرت تمیم داری د حضور صلی الله علیه و آله په خدمت کښې د منبر جوړولو پیشکش او کړو او بیا هم هغوی دا منبر جوړ کړو.

يو بل دفع د تعارض:

دا حديث د تير شوي حديث خلاف دې او خو دا د سنن حديث دې ابوداؤد او بيهقي دې لره روايت كړې دې او رومي حديث متفق عليه دې ظاهره ده چه ترجيح به هم دې لره وي او يا دا توجيه او كړې شي چه اصل خو هغه دې كوم چه د باب په رومي حديث كښې تير شوې دې خو د دې خبر تميم داري ته نه وو نو خكه هغوی د خپل طرف نه د حضور ﷺ په خدمت كښې درخواست اوراندې كړو او حضور ﷺ هغه منظور كړو په دې شان چه هغه هم په دې سلسله كښې سعی او كوشش او كړی او كومي ښځې ته چه د جوړولو دپاره ونيلې شوې وو هغې سره دې ملاؤشی او د جوړولو تقاضا دې او كړی او بيا هم داسې اوشول، والله تعالى اعلم.

قوله. مرقاتين، د دېنه معلومه شوه چه د منبر شريف صرف دوه درجې وي حال دا دې چه په مشهور روايت كښې دا دی چه د دې درجې (پورې) درې وي، جواب دا دې چه كيدې شي چه په دې روايت كښې د ټولو نه رومي پورې په كومي باندې به چه حضور ﷺ كيناستلو هغه ئې نه وي شمير كړې لهذا مطلب دا شو چه په كومي پورو باندې به هغوی پورته كيدل هغه دوه وي.

د منبر شريف په باره كښې يوه واقعه:

په منهل كښې كښې ليكلې دي (لكه څنگه چه پورته تير شو) چه په دې كښې درې درجې وي او هم دغه شان دې هيئت راوان وو تر دې چه حضرت معاويه رضی الله عنه د خپل خلاف په زمانه كښې مروان ته كوم چه دغه وخت د مدينې امير وو دا اوليكل چه دا منبر شريف د دې ځانې نه اوباسه او دلته ما ته ملك شام ته ئې را اوليره نو مروان د دة د حكم په تعميل كښې دې لره د هغه د ځانې نه اوويستلو او د حضرت معاويه رضی الله عنه طرف ته ئې د ليرلو اراده او كړه نو په مدينه كښې يو دم نمر تندر اونيولو ټوله مدينه توره تياره شوه تر دې چه د ورځې ستوري ښكاره شو او سخته هوا شروع شوه مروان او پريدلو جومات ته راغلو او هغه خلقو ته خطبه وركړه او په هغې كښې ئې دا اووئيل چه تاسو خلق به دا گنړی چه زه دا منبر امير المؤمنين ته ليرل غواړم او هغه دې لره غواړی خو داسې نه ده نه خو امير المؤمنين داسې غواړی او نه زه داسې كول غواړم، امير المؤمنين خو ما ته دا حكم راكړې دې چه زه د دې په درجو يعنی پورو كښې اضافه يعنی زياتوالي او كرم او دې لره پورته كرم چنانچه ما په دې كښې د لاندې درې پورې زياتې كړې او په خپل ځانې كښې مې نصب كړو.

واقعه حنين الجذع:

او هغه حنين الجذع يعنی د تنې ژړا واقعه خو د احاديثو په كتابونو كښې مشهوره ده كومه چه د حضور ﷺ په ښكاره معجزاتو كښې شميرلې شي كومه چه د بخاری شريف په صفة، ۱۲۵، باندې ده چه په شروع كښې به حضور ﷺ د كهجورې يوې تنې ته كومه چه په مسجد نبوي كښې وه تكيه لگوله او خطبه به ئې وركوله بيا چه كله منبر جوړ شو او د دې تنې په ځانې باندې حضور ﷺ په منبر باندې تشریف فرما شول نو هغه تنه د جدائی په وجه باندې د هغه اوبسې پشان آوازونه شروع كړل كومي نه چه بچې ورك شوې

وی دې اواز لره ټول جومات واله واوریدلو نو حضور ﷺ د منبر نه راكوز شو او دې تنې ته نژدې ئې تشریف راوړو او په دې باندې ئې خپل لاس مبارك كيخودلو چه په هغې سره هغه چپ شوه، حنین الجذع واله روایت چونكه په ابو داود شریف كښې نشته دې نو ځكه دې لره د مقام په مناسبت سره ذكر كړې شو.

باب مَوْضِعِ الْمِنْبَرِ باب دی په بیان د خای د منبر كې

[۱۰۸۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، قَالَ: "كَانَ بَيْنَ مَنبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ الْحَائِطِ كَقَدْرِ مَمَرِ الشَّاةِ".

د سلمة بن الاكوع رضي الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي وو په مابین د منبر د رسول الله كې او مابین د دیوال كې په اندازه د تهریدو د گد.

قوله، كان بين منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم وبين الحائط كقدر ممر الشاة،

شرح حدیث:

د حائط نه مراد مخامخ دیوال یعنی د قبلي دیوال دې، منبر شریف په جومات كښې دننه مخامخ دیوال په كوم ځانې كښې چه د امام محراب وی هغې سره پیوست وو، د دیوال او منبر په مینځ كښې فاصله تقریباً دیو گز په اندازه په څومره ځانې كښې چه بیزه تیریدلي شی دومره وه، په بذل كښې لیکلي دي چه منبر شریف د محراب ښی اړخ ته وو د استقبال قبله په صورت كښې، یعنی په جومات كښې دننه مخ په قبله اودریدلو په اعتبار سره ښی اړخ ته وو، په منهل كښې لیکلي دي چه د دې حدیث تخریج بخاری او مسلم دواړو كړې دي دغه شان دا حدیث په دې باندې دلالت كوی چه منبر د جومات دننه دیوال سره بالكل یوځانې نه دې پكار بلكه د دواړو په مینځ كښې لږه غوندي فاصله پكار ده.

باب الصَّلَاةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ قَبْلَ الزَّوَالِ

باب دی په بیان د مانځه كې په ورځ د جمعه كې د زوال نه مخكې

د دې باب تعلق د اوقات منهيې سره دي، د دې سلسلې گنر ابواب د صلوة الخوف نه روستو ابواب التطوع و ركعات السنة د لاندې راروان دي، گویا د اوقات منهيې اصل بیان هلته راځي نو ځكه د دې تفصیل به مونږ انشاء الله هم هلته كوو.

مذاهب ائمه:

دلته په دې باب كښې خاص د جمعي د ورځې د مكروه وخت بیان دي، په اصل كښې د جمهورو علماؤ ائمه ثلاثه په نیز اوقات مكروه درې دي، وقت الطلوع، وقت الغروب، وقت الاستواء، یعنی نصف النهار، او د امام مالك رضي الله عنه په نیز صرف دوه دي، وقت الاستواء د هغوی په نیز باندې وقت مكروه نه دي جمعه وی یا غیرد جمعي نه كومه ورځ وی په دې وخت

(۱) صحيح البخاري/الصلاة ۹۱ (۴۹۷)، صحيح مسلم/الصلاة ۴۹ (۵۰۹)، (تحفة الأشراف: ۱۵۳۷)، وقد أخرج: مسند احمد (۵۴، ۱۶۷۱) (صحيح)

کښې د هغوی په نیز مونځ کول مکروه نه دی، البته دامام شافعی په نیز د جمعی د ورځې تخصیص دی چه په دې کښې عندالاستواء نفل مونځ کولې شی هم دا رائي د امام ابویوسف ده، او د اکثر و علمانو رائي دا ده چه د اوقات منهيه په باره کښې جمعه او غیر جمعه دواړه برابر دی، د حضرت امام شافعی دلیل د باب رومېني حدیث دي.

[۱۰۸۳] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَنَّ كَرَةَ الصَّلَاةِ نِصْفَ النَّهَارِ إِلَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَقَالَ: إِنَّ جَهَنَّمَ تُسَجَّرُ إِلَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هُوَ مُرْسَلٌ، مُجَاهِدٌ أَكْبَرُ مِنْ أَبِي الْخَلِيلِ، وَأَبُو الْخَلِيلِ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ أَبِي قَتَادَةَ.

د ابو قتاده نه روایت دی، هغه روایت کوي د نبی ﷺ نه بېشکه هغه مکروه کښلی دی مونځ په نیمايي د ورځ کې مگر په ورځ د جمعی نه، او هغه وویل بېشکه جهنم گرمولی شي مگر په ورځ د جمعی نه. ویلي دي ابوداود. هغه مرسل دی، مجاهد مشردی د ابو الخلیل نه، او ابو الخلیل نه دی اوریدلی د ابو قتاده نه.

۱. حدثنا محمد بن عيسى الخ، قوله، عن أبي قتادة عن النبي صلى الله عليه وسلم انه كره الصلوة نصف النهار الا يوم الجمعة و قال ان جهنم تسجر الا يوم الجمعة، يعنى نصف النهار كرم ته چه زمونږ په عرف کښې د زوال وخت وائی کښې مونځ مکروه دي خو د جمعی ورځ د دینه مستثنی ده صرف د جمعی په ورځ په نصف النهار کښې مونځ کول جائز دی او د دې وجه حضور ﷺ دا ارشاد فرماتیلې ده چه په هره ورځ کښې د نصف النهار په وخت کښې جهنم لره تیزولی شي غیر د جمعی دورځې نه چه په دې ورځ کښې تسجیر د جهنم نه کیږي.

د شافعيه د دلیل جواب

امام شافعی او امام ابویوسف رحمهما الله هم دې حدیث سره استدلال کړې دي، د جمهورو د طرف نه د دې جواب دا دي چه دا حدیث ضعیف دي منقطع دي د ابو الخلیل سماع د ابو قتاده نه ثابت نه ده لکه څنگه چه په خپله وړاندې په کتاب کښې راروان دی او د مطلق منع حدیث صحیح دي په هغې باندې څه کلام نشته دي، دغه شان محرم او په مبیح کښې چه کله تعارض وی نو ترجیح محرم لره وی.

په اوقات منهيه کښې د مکې مکرمې استثناء:

دلته په دې یوه خبره بله هم پوهیدل پکار دی چه د حضرات شافعيه په نیز باندې اوقات منهيه چه څومره هم دی د هغې تعلق د غیر مکه سره دي او مکه مکرمه کښې د دوی په نیز باندې هیڅ وخت هم مکروه نه دي هلته هر وخت مونځ ادا کولې شی د دې په دلیل کښې هغوی د حضرت جبیر بن مطعم رضی الله عنه هغه حدیث مرفوع وړاندې کوی کوم چه په کتاب الحج کښې په باب الطواف بعد العصر، ص، ۲۶۰، دلاندې راروان دي. لا تمنعوا احدا بطوف بهذا البيت ویصلی اى ساعة شاء من لیل او نهار، زمونږ د طرف نه به د دې جواب انشاء الله هم هلته راځي.

(۱): تقریبه ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۲۰۸۳) (ضعیف)

د شافعيه په دليل باندې نقد:

قوله، قال ابوداؤد هو مرسل، مرسل په معنی د منقطع دي، چونکه دا حديث په کوم باندې چې مصنف کلام فرمائي په مذکوره مسئله کښې د شافعيه دليل دي نو ځکه شيخ ابن حجر مکی شارح د مشکوٰۃ کوم چې شافعي دي هغوی د مصنف د دي نقد جواب دا ورکړې دي چې هيڅ حرج نشته دا حديث په طريق موصول سره هم ثابت دي په دي باندې ملا علي قاري حنفی ^{رحمته الله} فرمائي چې د دي حواله دي پيش کړې شي چې په کوم طريق سره دا موصول ثابت دي او هغه په کوم کتاب کښې دي.

باب في وقت الجمعة

باب دی په بيان د وقت د جمعي کې

يعني د جمعي د ورځې د فرض مونځ دوخت تقابل د دي نه معلومېږي چې د تير شوې باب تعلق د جمعي د فرض مونځ سره نه وو بلکه د جمعي په ورځ د نصف النهار په وخت کښې د نفل مونځ سره وو. (۱)

د جمعي مونځ قبل الزوال کښې د علماء اختلاف:

د دي نه پس دا زده کول پکار دي چې د ائمه ثلاثه او جمهورو علماؤ په نيز د جمعي د مونځ وخت هم هغه دي کوم چې د ماسپڅين د مونځ چې د هغې ابتداء د زوال نه پس وي او د امام احمد او اسحق بن راهويه او د بعضي سلفو په دي کښې اختلاف دي د هغوی په نيز د جمعي مونځ د زوال نه وړاندې هم جائز دي. په دي باب کښې مصنف دوه حديثه ذکر فرمائيلې دي يو د حضرت انس بن مالك ^{رضي الله عنه} چې د حضور ^{صلی الله علیه و آله} معمول مبارك د جمعي د مونځ بعد الزوال کولو وو، دا حديث خو د جمهورو دليل دي.

د حنابله دليل او د هغې جواب:

او د باب دويم حديث کوم چې د سلمة بن الاكوع نه مروی دی د کوم الفاظ چې دا دي چې، كنا نصلی مع رسول الله صلى الله عليه وسلم الجمعة ثم ننصرف و ليس للحيطان في، د دي حديث نه حنابله استدلال کوي چې د جمعي مونځ قبل الزوال جائز دي ځکه چې د حديث مطلب دا دي چې مونځ به د حضور ^{صلی الله علیه و آله} سره د جمعي مونځ اوکړو او کورونو طرف ته به واپس شو نو تر هغه وخته پورې به د غربي ديوالونو سورې په زمکه باندې نه وو، ظاهره خبره ده چې قبل الزوال د هر يو څيز سورې که ديوال وي او که بل څه څيز او هغه د مغرب طرف ته وي او بعد الزوال کله چې نمر د مغرب يعني نمر پريواته طرف ته واورې نو هغه وخت به د غربي ديوال سورې يقينا په شرقي جانب باندې پريوځي او دلته راوی وائي چې کله به مونځ د جمعي د مانځه نه فارغ شو او واپس به راتللو نو بيا به هم د غربي ديوال سورې نه وو نو اوس ضرور د دي مقتضي دا ده چې دا اومنلې شي چې د جمعي مونځ قبل الزوال کړې شوې وو کما هو مذهب الحنابله، د دي جواب د جمهورو د طرف نه دا ورکړې شوې دي چې دا

(۱) خو په بدل المجهود کښې هم د تير شوي باب د لاندې د جمعي د فرض، مونځ اختلاف ذکر کړې شوي دي په خپله حضرت هم په دي باندې تنبيه فرمائيلې ده. (۱۲۰) منہ.

حديث بخارى او نسائى كښي هم شته هلته په دې حديث كښي يو زيادت دې چه، وليس للحيطان في يستظل به، يعنى دومره سوري نه وو په كوم سره چه سوري حاصل كړې شي او د نمر نه د خان ساتلو دپاره پوره شي نو معلومه شوه چه د مطلق سوري نفى نه ده ځكه چه قاعده داده چه كله نفى په مقيد باندې داخله شي نو ددې تعلق قيد سره وي لكه چه اوواني، ماجاء نى زيد راكباً، نو دلته د مطلق مجئ نفى مراد نه ده بلكه د قيد نفى مراد ده و هو الركوب.

[۱۰۸۴] (١) حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحَبَابِ، حَدَّثَنِي فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ التَّيْمِيُّ، سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ إِذَا مَالَتْ الشَّمْسُ".

عثمان بن ابی التیمی ویلي دي ما اوریدلي دي د انس بن مالک نه، هغه به ویل: و و رسول الله ﷺ نه چې د جمعی مونځ یی کولو چې کله به نمر مائل شو.

[۱۰۸۵] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ الْحَارِثِ، سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجُمُعَةَ، ثُمَّ تَنَصَّرَفَ وَلَيْسَ لِلْحَيَاطَانِ فِيَّ".

سلمه بن الاكوع نه روایت دی هغه ویلي دي: و و مونځ چې مونځ مو کولو د رسول الله ﷺ سره د جمعی، بیا به تللو او د دیوالونو به سوری نه وو.

[۱۰۸۶] (٣) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: "كُنَّا نَقِيلُ وَنَتَغَدَّى بَعْدَ الْجُمُعَةِ".

د سهل بن سعد نه روایت دی هغه وایی: مونځ به قیلوله او کوله د غرمي خوراک د جمعی نه وروسته.

عن سهل بن سعد قال كنا نقيل و نتغدى بعد الجمعة، د دې حديث نه هم په جمعه قبل الزوال باندې استدلال كړې شوې دې په دې شان چه غداء د صبا خوراك ته ونيلې كيږي كومه چه قبل الزوال وي او عشاء د ماښام خوراك ته وائي، دغه شان قیلوله هغه استراحت او آرام ته وائي كوم چه قبل الزوال وي، او په دې حديث كښي صحابي فرمائي چه مونځ خلقو به د حضور ﷺ په زمانه كښي غداء او قیلوله دواړه د جمعی د مونځ نه پس كول، لهذا د دينه معلومه شوه چه د جمعی مونځ به ئې د زوال نه وړاندې كولو، ځكه، كه چرته بعد الزوال ئې كړې وې نو دې نه پس چه كوم خوراك وي هغې ته غداء ونيل به صحيح نه وي بلكه داسې خوراك ته به عشاء وائي هم داسې قیلوله ته به هم كه بعد الزوال وي نو هغې ته به قیلوله ونيل صحيح نه وي.

١: صحيح البخاري/الجمعة ١٦ (٩٠٤)، سنن الترمذي/الجمعة ٩ (٥٠٣)، (تحفة الأشراف: ١٠٨٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٢٨٣، ١٥٠، ٢٢٨) (صحيح)

٢: صحيح البخاري/المغازي ٢٥ (٤١٦٨)، صحيح مسلم/الجمعة ٩ (٨٦٠)، سنن النسائي/الجمعة ١٤ (١٣٩٢)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٨٤ (١١٠٠)، (تحفة الأشراف: ٤٥١٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٧٤، ٥٠)، سنن الدارمي/الصلاة ١٩٤ (١٥٨٧) (صحيح)

٣: والاستاذان ٣٩ (٦٢٧٩)، (تحفة الأشراف: ٤٦٨٣)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الجمعة ٩ (٨٥٩)، سنن الترمذي/الصلاة ٢٦١ (الجمعة ٢٦) (٥٢٥)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٨٤ (١٠٩٩) (صحيح)

د دې جواب دا دې چه کوم څيز د کوم قائم مقام وی په هغې باندې هم د هغې اطلاق کېږي، کوم سړې چه د ناظم په ځانې باندې کيښی او کار او کړی خواه که هغه د يو خو ورځو وی نو هغې ته به هم ناظم ونيلی شی، او د ابوداؤد او نسائي په کتاب الصوم کښې يو روايت دې چه عرباض بن ساريه رضي الله عنه فرمائی چه يو ځل حضور ﷺ پيشمني خورلو زه د هغوی د وړاندې تيريدلم نو هغوی او فرمايل، هلم الى الغداء المبارك، په دې حديث کښې پيشمني کوم چه د شپې په آخره کښې خورلې کيږي حضور ﷺ پرې د غداء اطلاق کړې دې چونکه د روژه دار پيشمني د غداء قائم مقام وی نو ځکه حضور ﷺ په دې باندې د غداء اطلاق فرمائيلې دې، زمونږ حضرت شيخ نور الله مرقدہ به فرمائيل چه اې روره ته د جمعي مونځ راکاږي او دې اړخ ته ئې راوړې نو دا غداء او قيلوله بل اړخ ته ولې نه راکاږي.

بَابُ النِّدَاءِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ

باب دی په بیان د اذان کې په ورځ د جمعه کې

[۱۰۸۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي السَّائِبُ بْنُ يَزِيدَ، "أَنَّ الْأَذَانَ كَانَ أَوَّلَهُ حِينَ يَجْلِسُ الْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِي عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَى بَكْرٍ، وَتَمْرَرَضَى اللَّهُ عَنْهُمَا" فَلَمَّا كَانَ خِلَافَةُ عُثْمَانَ وَكَثُرَ النَّاسُ أَمَرَ عُثْمَانُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ بِالْأَذَانِ الثَّالِثِ، فَأَذَنَ بِهِ عَلَى الزُّورَاءِ، فَثَبَّتَ الْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ."

مونږ ته خبر راکړی دی سائب بن یزید: بېشکه اولنی اذان وو کله چې به امام کېناستلو په منبر باندې په ورځ د جمعه کې په زمانه د نبی ﷺ او ابی بکر او عمر رضي الله عنه کې، کله چې خلافت د عثمان شو او خلق ډیر شول نو امر وکړو عثمان په ورځ د جمعه کې په دریم اذان سره، نو اذان یې وکړو د زوراء په مقام کې، برقرار شو امر په دغې. د باب رومبې حديث دې، اخبرنی السائب بن یزید ان الاذان کان اوله حین یجلس الامام علی المنبر يوم الجمعة، الخ.

شرح حدیث:

سائب بن یزید د صغار صحابه نه دې د حضور ﷺ نه د دوی سماع ثابت ده د حضور ﷺ د وفات په وخت کښې دوی واره وو د دوی عمر اووه کاله وو (ترمذی، ص، ۲۸، ج، ۲)، هغه فرمائی چه د حضور ﷺ او د شیخینو په زمانه کښې د جمعي په ورځ یو اذان وو کوم وخت به چه امام منبر ته اورسیدلو، حضرت عثمان غنی رضي الله عنه په خپله زمانه کښې د مسلمانانو ډیروالی ته او کتل او د دریم اذان زیاتوالې ئې اوکړو کوم به چه د جومات نه بهر یو ځانې باندې چه د کوم نوم زوراء وو کولې کیدو، د زیادت د علت طرف ته اشاره په خپله په حديث کښې موجود ده چه د خلقو ډیروالی دې ځکه چه رومبې اذان خو به په جومات کښې دننه منبر سره نزدې کولې کیدو چه د هغې آواز به ټولو خلقو ته رسول مشکل وو، دې دریم

(۱) صحیح البخاري/الجمعة ۲۱ (۹۱۲)، ۲۲ (۹۱۳)، ۲۴ (۹۱۵)، ۲۵ (۹۱۶)، سنن الترمذی/الصلاة ۲۵۵ (الجمعة ۲۰) (۵۱۶)، سنن النسائي/الجمعة ۱۵ (۱۳۹۳)، سنن ابن ماجه/لإقامة الصلاة ۹۷ (۱۱۳۵)، (تحفة الأشراف: ۳۷۹۹)، وقله أخرجه: مسند احمد (۴۵۰۴۴/۳) (صحیح)

آذان لره تغلیباً آذان وئیلې شوې دې اقامت لره هم دواړو آذانونو سره شامل کړې شوې دي، او په یو روایت کښې د بالآذان الثالث په ځانې باندې بالآذان الاول دي، په دې کښې څه منافات نشته د حضرت عثمان رضی الله عنه آذان ته ثالث وئیل په اعتبار د مشروعیت سره دې چه د رومبې نه دوه مشروع دی روستو بیا دا دریم مشروع شو، او اول وئیل دې لره په دې اعتبار سره دی چه دا فعلاً په دې دواړو باندې مقدم دي.

[۱۰۸۸] حَدَّثَنَا النَّفِيلُ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: "كَانَ يُؤْذَنُ بَيْنَ يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ، وَأَبَى بَكْرٍ وَعُمَرُ" ثُمَّ سَأَلَ تَحْوِثِ يُونُسَ.

د سائب بن یزید نه روایت دی، هغه ویلي دي: آذان به کولی شو مخامخ د رسول الله صلی الله علیه و آله کله چې به هغه په منبر کېناستلو د جمعي په ورځ په دروازه د مسجد کې، او د ابی او د عمر بیایي بیان کړو حدیث پشان د حدیث د یونس.

قوله: عن السائب بن يزيد قال كان يؤذن بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا جلس على المنبر يوم الجمعة على باب المسجد، دا د هغه رومبې حدیث دویم طریق دې اول دا د ابن شهاب نه روایت کونکی یونس وو او دې لره د هغوی نه روایت کونکی د محمد بن اسحاق دي، محمد بن اسحاق په روایت کښې یو زیاتې دي کوم چه د یونس په روایت کښې نه وو.

د جمعي د دویم آذان د محل تعیین:

هغه دا چه په دې کښې د آذان د محل تعیین دي یعنی علی باب المسجد، چه دا آذان د خطیب په منبر باندې د کېناستلو نه پس د هغه د وړاندې په باب مسجد باندې به وو د جومات دا دروازه شمالی اړخ ته وه د خطیب د وړاندې، او د جنوب په اړخ باندې د قبلي په جانب باندې د حضور صلی الله علیه و آله منبر شریف او مصلی وه، او د دې متبادر معنی دا ده چه دا آذان به د جومات نه خارج وو خو دا زیاتې د بخاری په روایت کښې نشته دي او د دې راوی هم محمد بن اسحاق دي کوم چه متکلم فیه دي، د بخاری د روایاتو سیاق ته په نظر کولو سره دا وئیلې شو چه دا آذان به منبر سره نژدې په جومات کښې کیدو چنانچه مهلب د بخاری شارح فرمائی، الحکمة فی جعل الاذان فی هذا المحل ليعرف الناس بجلوس الامام على المنبر فيصتولون له اذا خطب، یعنی په دې ځانې د آذان کولو کښې مصلحت دا دي چه کوم خلق د امام نه په فاصله باندې دی د جومات په آخری حصه کښې په جومات کښې دننه په آواز کولو سره به دوی ته معلومه شی چه اوس امام منبر ته رسیدلې دي او هغه دي د دې دپاره انصات یعنی چپوالې اختیار کړی، اگر که د مهلب بیان کړی حکمت باندې حافظ رحمته الله علیه د ابن اسحاق د روایت د الفاظو پیش نظر دا اشکال کړې دي چه دا آذان خو به د جومات په دروازه باندې وو نو پس ظاهره دا ده چه دا آذان به دمطلق اعلام دپاره وو نه د خالص انصات یعنی چپوالی دپاره او چه کله د دویم آذان زیاتوالې اوشو نو اوس دا وئیلې شی چه رومبې آذان خو به دنفس اعلام دپاره وو او کوم

۱. انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۳۷۹۹) (منکر)

چه د خطیب د وړاندې به کیدو هغه د انصات دپاره وو، (کذا فی الفتح، ص، ۳۲۷، ج، ۲)
 د دې نه معلومه شوه چه حافظ ابن حجر دا خبره منلې ده چه د حضرت عثمان رضی الله عنه په زمانه
 کښې د جمعي په ورځ رومي اذان په مقام زوراء باندې خارج د مسجد نه او دویم اذان به د
 خطیب د وړاندې په جومات کښې کیدو، اگر که د مهلب د کلام تقاضا خو دا ده چه دا اذان
 هم د حضور ﷺ په زمانه کښې منبر سره نزدې په جومات کښې کیدو پس صاحب هدایه
 لیکلی، و اذا صعد الامام المنبر جلس و اذن المؤذن بين يدي المنبر بذلك جرى التواتر، هسي
 خو عام طور سره فقهاء په جومات کښې دننه اذان لره مکروه او خلاف اولی لیکي خو
 زمونږ حضرت سهارنپوری رحمته الله صاحب بذل المجهود په خپل تالیف تنشيط الاذان فی تحقیق
 محل الاذان کښې لیکلی دی چه دا کراهیت او خلاف اولویت د عام اذان په اعتبار سره دې
 د جمعي د دویم اذان سره د دې تعلق نشته دې د دې احکام جدا دی، چنانچه د دې اذان په
 حقله یو چیستان (دونړه) مشهوره ده چه اوسنایي چه هغه کوم اذان دې چه په هغې کښې
 زیات آواز پورته کول مطلوب نه دې، حضرت ته د دې په باره کښې مستقل تصنیف لیکلو
 نوبت د دې دپاره پېښ شو چه په هغه زمانه کښې بریلیانو د جانب نه دا فتنه پورته شوې وه
 چه د دې دویم اذان په جومات کښې وئیل بدعت او مکروه تحریمی دې، په بذل المجهود
 کښې حضرت ﷺ د علی باب المسجد، د لاندې لیکي چه، تمسک به رئیس اهل البدعة فی
 زماننا احمد رضا البریلوی و اذاع الفتن والشور فی هذه المسئلة و کتب فیها الكتب والرسائل و لی
 فیها رسالة وجيزة، الخ،

[۱۰۸۹] (۱) حَدَّثَنَا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي ابْنَ إِسْحَاقَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ السَّائِبِ، قَالَ: "لَمْ يَكُنْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا مُؤَذِّنٌ وَاحِدٌ بِلَالٌ" ثُمَّ ذَكَرَ مَعْنَاهُ.

د سائب نه روایت دی، هغه ویلي دي: نه وو د رسول الله ﷺ لپاره مگر یو مؤذن چې بلال
 وو، بیایي ذکر کړه معنی د هغې.

۳. حدثنا هناد بن السري الخ، قوله، عن السائب قال لم يكن لرسول الله صلى الله عليه وسلم الا
 مؤذن واحد بلال، دا حدیث په بخاری شریف کښې هم دې په دې باندې امام بخاری رحمته الله
 ترجمه ترلې ده، باب المؤذن الواحد يوم الجمعة،

حديث باندې يو اشكال او د هغې جواب:

د يوم الجمعة قيد سره يو اشكال لرې شو او هغه دا چه دحضور ﷺ دپاره د بلال رضی الله عنه نه
 علاوه يو بل مؤذن ابن ام مكتوم هم وو، چنانچه په روایت کښې راځي چه، لا یفرنکم اذان
 بلال فانه يؤذن بليل فكلوا واشربوا حتى يؤذن ابن ام مكتوم، د دې جواب د ترجمة الباب نه ظاهر
 شو چه د راوی مراد د جمعي د مونځ مؤذن دې او هغه صرف بلال وو، دغه شان په روایاتو
 سره ثابت ده چه د حضور ﷺ دریم مؤذن سعد قرظ هم وو خو دوی لره حضور ﷺ د مسجد
 قباء مؤذن جوړ کړې وو نه د مسجد نبوی دغه شان د حضور ﷺ په مؤذنانو کښې

د ابو محذوره شمیر هم دې خو دوئ لره حضور ﷺ په مکه کښې د مسجد حرام مؤذن جوړ کړې وو او دلته خبره د مسجد نبوی د مؤذن کيږي.
او د اصل اشکال یو بل جواب هم ورکړې شوې دې هغه دا چه د مؤذن نه مراد تاذین دې چه د حضور ﷺ په زمانه کښې د جمعي دپاره به صرف یو آذان وو.

[۱۰۹۰] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ قَارِي، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، أَنَّ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ ابْنَ أَخِي تَمِيمٍ أَخْبَرَهُ، قَالَ: "وَلَمْ يَكُنْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرُ مُؤَذِّنٍ وَاحِدٍ"، وَسَأَقُ هَذَا الْحَدِيثَ وَلَيْسَ بِتَمَامِهِ.

بېشکه سائب بن یزید چې خوری د نمر دی خبر ورکړی دی ابن شهاب ته، هغه ویلي دي: او نه وو د رسول الله ﷺ لپاره بغیر د یو مؤذن نه، او بیان یې کړو دا حدیث، پوره نه.
فانده: امام ابو داؤد رحمہ اللہ خو دتو خدا دتعدد د مؤذنینو دپاره کوم باب نه دې قائم کړې په خلاف د امام نسائی چه هغوی په دې سلسله کښې څو بابونه ترلې دي، چنانچه یو ترجمه الباب دا دي، المؤذنان للمسجد الواحد، او دویم ترجمه دا ده، هل يؤذن جميعا وفرادى، دریمه ترجمه دا ده چه، اذان المنفردین فی السفر،

باب الإمام يَكَلِّمُ الرَّجُلَ فِي خُطْبَتِهِ

باب دی په بیان د امام کي چې خبرې کوي د سري سره په خطبه کي

یعنی پخپله خطیب د خطبي په مینځ کښې یو سري سره خبرې کولې شی؟ حضرت ﷺ په بذل کښې د ملا علی قاری رحمہ اللہ نه نقل کوی او لیکلی دی چه مسئله دا ده چه د حنفیانو په نیز د خطیب دپاره د خطبي په مینځ کښې خبرې کول مکروه ده او که هغه خبرې د امر بالمعروف د قبیلې نه وی نو جائز دی او د بذل په حاشیه کښې د علامه شعراني نه دا نقل کړې دی چه د خطیب کلام کله چه د مانځه د مصلحت دپاره وی د امام مالک رحمہ اللہ په نیز باندې مباح دي، خلافا للاثمه ثلاثة.

فانده: د دې ترجمه الباب د لاندې یوه بله مسئله هم راتلې شی هغه دا چه منبر ته په رسیدلو سره د امام تسلیم یعنی سلام اچولو کښې اختلاف دي حنفیه او مالکیه د دې قائل نه دی پخلاف د امام احمد او شافعی چه د دوئ په نیز باندې د خطیب منبر ته رسیدو سره السلام علیکم وئیل سنت دی، چنانچه په حرمینو کښې په دې باندې عمل دي د دې سلسلې روایاتو لره علامه زیلعی په نصب الرايه کښې ذکر کړې دی د ابن ماجه او طبرانی وغیره روایتونه یکسر ضعیف دي، بلکه د ابن ماجه روایتونو لره خو بعضو په کومو کښې چه امام ابو حاتم رازی هم دې موضوع ګرځولې دي.

د دې باب مقابل یو څو ابوابه روستو راځي، باب الکلام و الامام یخطب، یعنی د خطبه په وخت کښې په حاضرینو او سامعینو کښې د چا خبرې کول، د دې حکم به هم هغه ځانې کښې راشي، په دې باب کښې مصنف صرف یو حدیث د حضرت جابر رحمہ اللہ بیان کړې دي.

۱. انظر حديث رقم: ۱۰۸۷، (تحفة الأشراف: ۳۷۹۹) (صحیح)

[۱۰۹۱] (۱) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ كَعْبٍ الْأَلْطَاكِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: لَمَّا اسْتَوَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، قَالَ: "اجْلِسُوا" فَسَمِعَ ذَلِكَ ابْنُ مَسْعُودٍ فَجَلَسَ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ، فَرَأَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "تَعَالَى يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا يُعْرَفُ مُرْسَلًا، إِمَّا رَوَاهُ النَّاسُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمُحَمَّدُ هُوَ شَيْخٌ.

د جابر نه روایت دی هغه ویلي دي هرکله چې برابر شو رسول الله ﷺ په ورځ د جمعه نو هغه به ویل کینی، نو ابن مسعود دغه خبره واوریده نو کیناستلو په دروازه د مسجد کې، نو رسول الله ﷺ ولیدلو، ویي فرمایل: راشه عبد الله بن مسعوده! ویلي دي ابوداود: دا پیژندلی شي مرسل، خلقو روایت کړی دی د عطاء نه او هغه د نبی ﷺ نه، او محمد شیخ قابل اعتبار دی.

مضمون حدیث:

یو ځل د جمعي په ورځ چه کله رسول الله ﷺ منبر ته اورسیدله (کیدې شی بعضې خلقو حضور ﷺ لره ولاړ لیدلې وی) نو حضور ﷺ او فرمائیل خلقو کینی، کله چه حضور ﷺ دا ارشاد او فرمائیلو نو دغه وخت عبد الله بن مسعود ﷺ جومات ته داخلیدلو د جومات په دروازه کښې وو چه ناڅاپه ئې د حضور ﷺ دا فرمان واوریدلو نو بیا وړاندې نه شو بلکه هم هغله په دروازه کښې کیناستلو د امر مبارکه په امتثال یعنی پوره کولو کښې کله چه حضور ﷺ دا اولیدل چه دوی خوهم هلته کیناستل نو او ئې فرمائیل، تعال یا ابن مسعود. قال ابوداود هذا يعرف مرسل، یعنی د معروفو روایتونو نه دا معلومیږي چه دا حدیث د عطاء نه مرسل مروی دی (بغیر د ذکر د صحابی نه)

ومحمد و هو شيخ، لفظ شيخ د ادنی درجې تعدیل دپاره دې بظاهر دا وئیل غواړی چه دې حدیث لره د مرسل پځاني مسنداً روایت کونکی محمد بن یزید راوی دې او هغه ډیر ثقه نه دي.

باب الْجُلُوسِ إِذَا صَعِدَ الْمِنْبَرَ

باب دی د کیناستلو کله چې منبر ته وخیږي

[۱۰۹۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ يُعْنِي ابْنَ عَطَاءٍ، عَنْ الْعُمَرِيِّ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ خُطْبَتَيْنِ كَانِ يَجْلِسُ إِذَا صَعِدَ الْمِنْبَرَ حَتَّى يَفْرَغَ أَرَاهُ قَالَ الْمُؤَذِّنُ، ثُمَّ يَقُومُ فَيَخْطُبُ، ثُمَّ يَجْلِسُ فَلَا يَتَكَلَّمُ، ثُمَّ يَقُومُ فَيَخْطُبُ".

نافع د ابن عمر نه روایت کوي چې هغه ویلي دي وو نبی ﷺ چې دوه خطبي به یې ویلي. کیناستلو به کله چې به منبر ته ختلو تردې چې فارغ شو. زما خیال دی چې هغه وویل: مؤذن. بیا به پاڅیدلو نو خطبه به یې ویله، بیا به کیناستلو او خبري به یې نه کولي، بیا به پاڅیدلو او خطبه به یې ویله.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۴۶۴) (صحیح)

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۷۲۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للجمعة ۳۰ (۹۲۸)، صحيح مسلم للجمعة ۱۰ (۸۶۱)، سنن الترمذي للصلاة ۲۴۶ (الجمعة ۱۱) (۵۰۶)، سنن النسائي للجمعة ۳۳ (۱۴۱۷)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۸ (۱۱۰۳)، مسند أحمد ۹۸۷۲، سنن الدارمي للصلاة ۲۰۰ (۱۵۹۹) (صحیح)

د خطیب منبر ته رسیدلو نه پس په شروع کښې د آذان پوره کیدو په انتظار کښې کیناستل د جمهور علماء او ائمه اربعه په نیز مستحب دی، خو امام نووی رحمہ اللہ په دې کښې د حنفیانو اختلاف لیکلې دې چه هغوی دې قائل نه دي او دا د امام مالک هم یو روایت دا دي، حضرت شیخ د اوجز په صفحه ۲۲۸ ج ۱، کښې لیکلې چه په دې مسئله کښې د حنفیانو اختلاف د ابن بطال وغیره بعضې شراحو هم نقل کړې دي خو دا نقل صحیح نه دي علامه عینی په شرح د بخاری کښې په دې باندې ډیر زور سره رد فرمائیلې او دغه شان علامه باجی مالکی هم د مالکیه مذهب د جمهورو موافق لیکلې دي.

بَابُ الْخُطْبَةِ قَائِمًا

باب دی په بیان د خطبه کي په ولاړه

مسائل الباب:

په بذل کښې د شوکانی نه نقل کړې دي چه د خطبي قائما کیدل عند الجمهور واجب دی او د حنفیانو په نیز باندې سنت دي، او د بذل په حاشیه کښې د امام احمد مسلك د حنفیه موافق لیکلې دي یعنی سنیت، دغه شان د مالکیه په دې کښې دوه قوله دي، كما في الشرح الكبير للدردير، خو د ابن العربي مالکی مختار او غوره وجوب د قیام دي، كما في عارضة الاحوذی، دغه شان په بدائع کښې لیکلې دي چه د حنفیه په نیز په خطبه کښې قیام شرط نه دي، قاعدة یعنی په ناسته باندې هم جائز ده، وړاندې هغه لیکي، روی عن عثمان انه كان يخطب قاعدا حين كبر و اسن، او شوکانی لیکي، اخرج ابن ابي شيبة عن طاؤس قال خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم قائما و ابوبكر و عمر و عثمان، و اول من جلس على المنبر معاوية، و في رواية منه ان معاوية انما خطب قاعدا لما كثر شحم بطنه و لحمه،

[۱۰۹۳] (١) حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ سِمَاكِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَخْطُبُ قَائِمًا، ثُمَّ يَجْلِسُ، ثُمَّ يَقُومُ فَيَخْطُبُ قَائِمًا، فَمِنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ كَانَ يَخْطُبُ جَالِسًا فَقَدْ كَذَبَ، فَقَالَ: فَقَدْ وَاللَّهِ صَلَّيْتُ مَعَهُ أَكْثَرَ مِنَ الْفَيِّ صَلَاةً.

د جابر بن سمرة نه روایت دی بېشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو چي خطبه به یي ویله په ولاړه، بیا به کیناستلو، بیا به پاخیدلو خطبه به یي ویله په ولاړه، چا چي تاته بیان وکړو چي هغه به ناسته خطبه ویله نو دروغ یي وویل هغه وفرمایل یقیناً قسم په الله ما مونځ کړی دی د هغه سره زیات د دوه زره مونځونو نه.

۱. حدثنا عبدالله بن محمد النفيلي الخ، قوله، كان يخطب قائما ثم يجلس ثم يقوم فيخطب، : دلته دوه مسئلې دي اول دا چه دواړه خطبې واجب دي یا يوه، دويمه دا چه د جلوس بين الخطبتين خه حکم دي؟ پس د جمهور علماء په کومو کښې چه حنفیه او مالکیه هم دي په نیز يوه خطبه واجب ده او دويم خطبه سنت ده، او امام شافعی د وجوب الخطبتين قائل دي او .

(۱) صحيح مسلم للجمعة ۱۰ (۸۶۲)، (تحفة الأشراف: ۲۱۵۶)، وقد أخرجه: سنن النسائي للجمعة ۳۲ (۱۴۱۶)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۸۵ (۱۱۰۵)، مسند احمد (۸۹/۵، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۷)، سنن الترمذي للصلاة ۱۹۹ (۱۵۹۸) (حسن)

امام احمد نه دوه روايتونه دي خو مشهور د دوي د وجوب روايت دي کما في المعنى وغيره، او جلوس بين الخطبتين يعنى د دوو خطبو په مينځ کښي کيښاستل نو د جمهور علماء په نيز سنت دي او د امام شافعي په نيز واجب دي، (کذا قال الشيرازي والقاري والشوكاني) دلته يوه مسئله بله ده او هغه دا چه د نفس خطبي څه حکم دي؟ نو جواب دا دي چه د جمهورو علماء ائمه اربعه په نيز د جمعي خطبه واجب او شرط د صحت صلوۃ ده.

ايا د جمعي خطبه د رکعتينو قائم مقام ده؟

امام نووي رحمته الله فرمائي دي دپاره چه د جمعي په مانځه کښي کوم قصر شوي دي او د څلورو په ځاني باندې دوه رکعاته کولي شي نو دا قصر هم د خطبي د وجه نه دي گويا خطبه د رکعتينو بدل ده (منهل) په حاشيه د بذل کښي ليکلي دي چه امام مالک هم په مدونه کښي د دي تصريح کړي ده او د حنابلو د کتابونه نه هم دا معلومېږي، خو د حنفيانو په نيز داسي نه ده چنانچه د درمختار په صفة، ۱۵۰ کښي دي، و هل هي قائمة مقام رکعتين الاصح لا بل کسظرها في الثواب،^(۱) نو ځکه د حنفيانو په نيز د جمعي د خطبي دپاره هغه شرائط نشته دي کوم چه د مانځه دپاره دي لکه استقبال قبله، طهارت وغيره، دا مذاهب خو د ائمه اربعه شول، او د حسن بصري، ابن حزم، داؤد ظاهري، او ابن حبيب مالکي په نيز خطبه صرف مستحب ده نه شرط ده او نه واجب ده د علامه شوکاني ميلان هم دي طرف ته دي. (منهل) ، قوله، فقد والله صليت معه اكثر من الفی صلوۃ حضرت جابر رضي الله عنه فرمائي چه کوم سرې دا اوواني چه حضور صلی الله علیه و آله وسلم به په ناسته باندې خطبه ورکوله نو هغه کاذب دي ځکه چه ما د حضور صلی الله علیه و آله وسلم سره د دوو زرو نه زيات مونځونه کړي دي، د دينه د جمعي مونځونه مراد نه دي بلکه مطلق فرض مونځونه مراد دي ځکه چه حضور صلی الله علیه و آله وسلم صرف په مدني ژوند کښي کوم چه لس کاله دي د جمعي مونځ ادا فرمايلي وو او په لسو کالو کښي تقريبا څلور سوه اتيا، ۴۸۰، جمعي راځي.

[۱۰۹۴] (١) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، وَعُمَرَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ الْمَعْنَى، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، حَدَّثَنَا يِمَّاكُ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: "كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُطْبَتَانِ كَانَتَا يَجْلِسُ بَيْنَهُمَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَيَذْكُرُ النَّاسَ."

د جابر بن سمرة نه روايت دي هغه ويلي دي: وي رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم لپاره دوه خطبي چې کښاستلوبيه د دواړو په مينځ کې او قرآن به يې لوستلو، او خلقو ته به يې نصيحت کولو. قوله: عن جابر بن سمرة قال كان لرسول الله صلى الله عليه وسلم خطبتان يجلس بينهما يقرأ القرآن و يذكر الناس،

^(۱) علامه شامي ليکي، هذا تاويل لما ورد به الاثر من ان الخطبة كسظر الصلوۃ فان مقتضاه انها قامت مقام رکعتين من الظهر كما قامت الجمعة مقام رکعتين منه فيشترط له شروط الصلوۃ كما هو قول الشافعي (۱۲) منه. ^(۲) صحيح مسلم للجمعة ۱۰ (۸۶۲)، (تحفة الأشراف: ۲۱۶۹) (حسن).

د خطبې ارکان:

په دې کښې څه قدرې اختلاف دي، علامه شعراني په خپل تاليف ميزان الكبرى کښې ليکلي دي چه عند الشافعي و احمد او د امام مالك په قول راجح کښې د خطبې پنځه ارکان دي، حمد او ثناء، صلوة او سلام على النبي ﷺ التذكير يعنى وعظ او نصيحت، القراءة، الدعاء للمؤمنين والمؤمنات، او د امام ابوحنيفه او د مالك نه په يو روايت کښې فرمائى چه د خطبې حقيقت مطلق ذکر دي يعنى ذکر الله كما قال الله تعالى، اذا نودى للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا الى ذكر الله، لهذا د دوى په نيز باندې صرف تهليل يا تسبيح يا تحميد پوره دي، او صاحبين فرمائى چه، لابد من كلام يسمي خطبة عادة، يعنى داسې مختصر غوندي کلام چه کوم ته په عرف کښې خطبه وئيلي شي (ميزان) او صاحب منهل د شافعيه او حنابله په نيز باندې د خطبې ارکان هم پنځه ليکلي دي، او د مالیکه په نيز هغوى ليکلي دي چه د دې ارکان اته دي، بعضې شرطونو لره هم هغوى په ارکانو کښې شامل کړي دي او اته نې وئيلي دي مثلاً د دې په عربى کښې کيدل او جهرا کيدل، په جومات کښې کيدل وغيره وغيره، هغوى د شافعيه او حنابله مذهب هم دا ليکلي دي چه د خطبې په عربى کښې کيدل شرط دي.

[۱۰۹۵] (١) حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَخْطُبُ قَائِمًا، ثُمَّ يَقْعُدُ قَعْدَةً لَا يَتَكَلَّمُ" وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

د جابر بن سمرة نه روايت دي هغه ويلى دي: ما رسول الله ﷺ وليدلو چي خطبه يي ويله په ولاړه، بيا به کېناستلو لگ شاته خبرې به يي نه کولي، او حديث يي بيان کړو.

باب الرَّجُلُ يَخْطُبُ عَلَى قَوَيْسٍ

باب دی په بيان سري کي چي خطبه وايي په لينده باندې

[۱۰۹۶] (٢) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا شَهَابُ بْنُ خَرَّاشٍ، حَدَّثَنِي شُعَيْبُ بْنُ زُرَيْقٍ الطَّائِفِيُّ، قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى رَجُلٍ لَهُ صُحْبَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُقَالُ لَهُ: الْحَكَمُ بْنُ حَزْنٍ الْكَلْفِيُّ فَأَنشَأَ، يُحَدِّثُنَا، قَالَ: وَقَدْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَابِعَ سَبْعَةٍ، أَوْ ثَامِيَةَ تِسْعَةٍ، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، زُرْنَاكَ فَأَذْعَمَ اللَّهُ لَنَا بَخِيرًا، فَأَمَرَنَا، أَوْ أَمَرْنَا بِشَيْءٍ مِنَ الثَّمَرِ وَالشَّانِ إِذْ ذَاكَ دُونَ فَأَقَمْنَا بِهَا أَيَّامًا شَهْدًا فِيهَا الْجُمُعَةُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَقَامَ مُتَوَكِّئًا عَلَى عَصَا أَوْ قَوَيْسٍ، فَحَيَّدَ اللَّهُ وَأَثْنَى عَلَيْهِ كَلِمَاتٌ خَفِيفَاتٌ طَيِّبَاتٌ مُبَارَكَاتٌ، ثُمَّ قَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ لَنْ تُطِيعُوا أَوْلَى تَفْعَلُوا كُلَّ مَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ وَلَكِنْ سَيِّدُوا وَأَبْشِرُوا". قَالَ أَبُو عَلِيٍّ: سَمِعْتُ أَبَا دَاوُدَ، قَالَ: لَبَّيْتَنِي فِي شَيْءٍ مِنْهُ بَعْضُ أَصْحَابِنَا وَقَدْ كَانَ انْقِطَعَتْ مِنَ الْقِرْطَاسِ.

د شعيب بن زريق الطائفي نه روايت دي هغه ويلى دي زه کېناستم يو سري ته چي د هغه صحبت وو د رسول الله ﷺ سره، چي هغه ته حکم بن حزن الکلفي ويلى کيدو، هغه مونږ حديث بيان کړو، او ويي ويل: زه وفد کي راغلم رسول الله ﷺ ته اوم د اوو نه، او نهم د

١: سنن النسائي الكبرى / الصلاة العيدين ٢٣ (١٧٨٨)، (تحفة الأشراف: ٢١٩٧) (حسن)

٢: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ٣٤١٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢١٢/٤) (حسن)

نهو نه. مونږ داخل شو په هغه، مونږ وویل ای د الله رسوله! مونږ ستا ملاقات وکړو مونږ ته دعاء وکړه د خیر، امریې وکړو زمونږ لپاره په څه شی سره د کجورون، او حالت په دغه وخت کې کمزوری وو، همدغسې مونږ ډیرې ورځې پاتې شو، مونږ حاضر شو جمعی ته د رسول الله ﷺ سره، هغه پاڅیدلو د تکیا په حالت کې په امسا باندې، او په لینده باندې، د الله حمدیې وویل او ثنایې وویل د هغه، سپکې او پاکې او برکتې کلمې وې، بیایې وویل ای خلقوا تاسو هېڅکله طاقت نه لرئ. او یا هېڅ کله نشئ کولی. ټول هغه څه چې تاسو نه یې امر کیدی شي، لیکن نیغ شئ او زیری واخلي. ویلي دي ابو علي ما واوریدل د ابوداود نه هغه ویل مضبوط کړی دی مالره بعضو ملگرو زما څه شی د دېنه، او بېشکه پرې شوی دی څه شی د کتابچې نه.

۱. حدثنا سعيد بن منصور. الخ، د دې حدیث د راوی صحابی نوم حکم بن حزن دې، قوله، متوکنا علی عصا او قوس فحمد الله و اثنی علیه، د دې حدیث نه معلومه شوه چه حضور ﷺ به د جمعی په ورځ چه کله خطبه ورکوله نو عصا یا کمان به ئې په لاس مبارک کښې ساتلو او په هغې باندې به ئې د اودریدلو دپاره اډونه لگوله.

په مسئله الباب کښې مذاهب ائمه د جمهورو علماؤ او ائمه ثلاثه مطلق مسلك دا دې چه خطیب لره پکار دی چه په یو لرگی وغیره باندې اډونه اولگوي او اودریږي، په دې کښې ئې حکمت دا لیکلې دې چه په دې سره لاسونه د عبث فعل او حرکت نه بندول او د سکون کیفیت حاصلیدل دی لکه څنگه چه د مانځه په حالت دقیام کښې د وضع الیدین هم یو حکمت دا بیان کړې شوې دې، او بعضې دخطباء او د مقررینو عادت وی چه هغوی په بیان کښې لاسونه بیا بیا غزوی او حرکت ورکوی، دا څیز خلاف سنت دې، نو د عصا په لاس کښې کیدل د سکون حالت قانمولو کښې معین دې.

اوس دا چه عصا په کوم لاس کښې کیدل پکار دی، د شافعیه او مالکیه په نیز په ښی لاس کښې او د حنابلې په نیز په چه هر یو لاس کښې وی، بیا شافعیه دا وائی چه گس لاس لره دې په منبر باندې کیږدی چه بل لاس هم مشغول پاتې شی، او حنابلې دا وائی چه اختیار مند دې که دویم لاس د منبر په غاړه باندې کیږدی یا دا زورند اوساتی، صاحب منهل لیکي چه د دې تفصیلونو څه دلیل یا ثبوت په حدیث کښې نشته دې، دا مذاهب خو د جمهورو او ائمه ثلاثه شو پاتې شوه مسئله د حنفیه و، دفعها، احنافو خبره په دې سلسله کښې زما په خیال کښې محقق او منقح نه ده، هغه حضرات دافرمائی چه کوم ملک مسلمانانو عنوة د قتال په ذریعې سره فتح کړې وی هلته خطیب لره پکار دی چه، متکنا علی سیف، خطبه ورکړی او دا توره د ده په گس لاس کښې کیدل پکار دی او گویا په دې کښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چه دا ملک د توری په زور سره فتح شوې دې نو که تاسو خلق الله دې نه کړی د اسلام نه واورئ نو په مونږ کښې دا توره باقی پاتې ده، کذا فی مراقی الفلاح، په دې باندې علامه طحطاوی لیکي چه په دې کښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چه اتکا، علی عصا یا علی قوس مکروه ده، خو په دې کښې ابن امیرالحاج بحث کړې دې هغه دا چه د

ابوداؤد وغیره د روایاتو نه دا بحث ثابت دی چه حضور ﷺ به په مدینه کښې په عصایا قوس باندې اتکاء فرمائیله، «بیا دې لره مکروه یا خلاف سنت ونیل څنگه صحیح دی»

مضمون حدیث

دا صحابی دې فرمائی چه زه د حضور ﷺ په خدمت کښې په یو وفد کښې شامل حاضر شوم، مونږ ټول ملگری اووه کسان وو په کومو کښې چه اووم زه ووم یا ټول نهه وو په کومو کښې چه نهم زه ووم مونږ د حضور ﷺ خدمت ته اورسیدو او حضور ﷺ نه مونږ د دعاء درخواست اوکړو نو حضور ﷺ زمونږ دپاره څه کهجورې راوغوغلې او د مسلمانانو حالت دغه وخت څه کم وو، یعنی مالی حالت نې کمزورې وو. (۱)

شرح حدیث

قوله، و لكن سددوا وابشروا (۲): حضور ﷺ ارشاد فرمائی چه هر عمل علی وجه الکمال او څنگه چه د هغې حق دې پوره کول د چا د وس خبره نه ده، لهذا څومره چه تحمل او برداشت وی د هغې په اندازه کوشش کوئ او میانه روی اختیار کړئ مهبالکل همت بانیلی او مه د دې قصد کوی چه هر عمل به علی وجه الکمال پوره کوم، قال الله تعالى، فاتقوا الله ما استطعتم، چه د استطاعت مطابق د تقوی ژوند تیروئ، و قال النبي صلى الله عليه وسلم لن يشاذ الدين احد الا غلبه، چه کوم سرې په دیني کارونو کښې د خپل طاقت نه زیات کوشش کوی او وړاندې تلل غواړی نو هغه به مغلوب شی او د ده نه به او نه شی لهذا د اعتدال لاره اختیارول پکار دی په کوم چه افراط او تفريط یعنی کمی او زیاتې نه وی

[۱۰۹۷] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا عُمَرَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ، عَنْ أَبِي عِيَّاضٍ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ إِذَا تَشَهَّدَ قَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ نَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، مِنْ مَيْدَةِ اللَّهِ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، أَرْسَلَهُ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ، مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشِدَ، وَمَنْ يَعْصِهِمَا قَالَهُ لَا يَضُرُّهُ إِلَّا نَفْسُهُ وَلَا يَضُرُّ اللَّهَ شَيْئًا".

د ابن مسعود رضی الله عنه روایت دی، بېشکه رسول الله ﷺ وو چي کله به يي خطبه ويله نو هغه به ويل الحمد لله: ټول حمدونه الله لره دي، مونږ د هغه نه مدد غواړو، او د هغه نه بخښنه غواړو، او پناه نيسو الله پورې د شرونو د خپلو نفسونو نه، چاته چي الله هدايت وکړي د هغه گمراه کونکي نشته، او څوک چي گمراه کړي د هغه لپاره هدايت کونکي نشته دی، زه گواهي کوم چي نشته مستحق د عبادت مگر يو الله دی، او زه گواهي کوم چي محمد د الله بنده او رسول دی، الله رالېږلی دی په حق سره زيری ورکونکی او ويره ورکونکی نزدې

(۱) داني دې دپاره اوښل چه کيدې شی د چا دا خيال راشی چه د ميلمنو خاطر صرف په کهجورو سره اوکړي شو د دينه زيات يو بيزه وغيره په ذريعې سره ولې او نه شو، ډوډی، غوښه وغيره به نې پرې خوړولې وه. (۲)

(۳) خلقو ته زيری واوروی او هغوی ته د علم ترغيب ورکوی، لکه څنگه چه زمونږ حضرت شيخ د فضائلو رسائل تصنيف کولو سره دا کار په ډير ښه طريقه پوره کړې دی، (۱۲) منه. (۴) تقرده ابوداود، (تحفة الأشراف: ۹۶۳۶) ويأتي هذا الحديث في النكاح (۲۱۱۹) (ضعيف)

فيامت ته، چا چې د الله او د رسول اطاعت وکړو نو هغه په هدايت شو، او چا چې د دواړو نافرمانی وکړه نو بېشکه هغه ضرر نه شي ورکولی مگر خپل خان ته، او الله ته هيڅ ضرر نشي ورکولی.

[۱۰۹۸] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الرُّادِيُّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ، أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ شِهَابٍ، عَنْ شَهَابٍ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، قَالَ: وَمَنْ يَعَصِيهِمَا فَقَدْ غَوَى، وَنَسَأَلُ اللَّهَ رَبَّنَا أَنْ يَجْعَلَنَا مِنْ مَنْ يُطِيعُهُ وَيُطِيعُ رَسُولَهُ وَيَتَّبِعُ رِضْوَانَهُ وَيَجْتَنِبُ سَخَطَهُ، فَأَمَّا نَحْنُ بِهِ وَلَهُ.

د يونس نه روايت دی بېشکه هغه تپوس وکړو د ابن شهاب نه د خطبي د رسول الله ﷺ په ورځ د جمعه کې، نو هغه ذکر کړه پشان د هغه، هغه وويل: او چا چې نافرمانی وکړه د دواړو يقيناً هغه گمراه شو، او سوال کوو د الله نه چې رب زمونږ دی چې مونږ وگرځوي د هغه چانه چې د هغه اطاعت کوي او د هغه د رسول طاعت کوي، او تابعدار وي د رضا د الله، او خان ساتي د غوسې د هغه نه بېشکه مونږ د هغه پورې او د هغه يو.

[۱۰۹۹] (٢) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ سَعِيدٍ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ رَفِيعٍ، عَنْ تَمِيمِ الْقَطَّانِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، أَنَّ خَطِيبًا خَطَبَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشَدَ وَمَنْ يَعَصِيهِمَا، فَقَالَ "قُمْ أَوْ اذْهَبْ بِئْسَ الْخَطِيبُ أَنتَ".

د عدي بن حاتم نه روايت دی، بېشکه يو خطيب خطبه ويله د نبي ﷺ په حضور کې، هغه وويل: (من يطع الله ورسوله فقد رشد، او من يعصهما) نو هغه وفرمايل: پاڅه. او يا لاره شه. ناکاره خطيب يې ته.

۲. حدثنا مسدد الخ، قوله، عن عدي بن حاتم ان خطيبا خطب عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال من يطع الله ورسوله و من يعصهما فقال قم او اذهب بنس الخطيب انت، دا روايت مختصر دي په دې کښې د خطبي پوره الفاظ مذکور نه دي، د روايت اصل الفاظ لکه څنگه چه د نورو کتابونو د حديثو مسلم وغيره نه معلومېږي داسې دی چه، من يطع الله ورسوله فقد رشد و من يعصهما فقد غوى،

د بنس الخطيب انت، توجيهاات:

په دې خطيب باندې حضور ﷺ چه کوم انکار فرمايلي وو د دې په حقله د عام شراحو رائي دا ده چه دا انکار د دې دپاره وو چه دې خطيب الله او رسول لره په يو ضمير کښې راجمع کړل او د دواړو دپاره ئې ضمير د تشبيه استعمال کړو حال دا دې چه په ضمير د تشبيه کښې د تسويه ايهام يعنی د برابري والی وهم دې گويا الله او رسول دوړو لره العياذ بالله په يوه درجه کښې ږدی خو په دې باندې دا اشکال کيږي چه دالله او رسول دپاره د تشبي دضمير استعمال په ډيرو مرفوع رواياتو کښې ثابت دې مثلاً، من كان الله ورسوله حب اليه مما سواهما، د دې جواب عزالدين ابن عبد السلام دا ورکړې دې چه دا د حضور

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٩٤٠٧، ١٩٣٥٤) (ضعيف) (دا حديث مرسل دي)

(٢): صحيح مسلم الجمعة ١٣ (٨٧٠)، سنن النسائي/النكاح ٤٠ (٣٢٨١)، (تحفة الأشراف: ٩٨٥٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٥٦٤، ٣٧٩) (صحيح)

خصوصیات دی د بل چا دپاره جائز نه دی، بیا په دې باندې دا اشکال کړې شوي دي چې حضور ﷺ د خطبې هم دا الفاظ د تشبیه په ضمیر سره عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه ته ښودلې وو نو بیا دا د حضور ﷺ خصوصیات کوم ځانې شو لهذا دا جواب صحیح نه شو، نور هم څو جوابونه ورکړي شوي دي، ۱:- دا انکار د خصوصیت د مقام د وجه نه دې یعنی د موقع او محل د خلاف کیدو د وجه نه ممکن ده په دې موقع باندې داسې حاضرین او سامعین یعنی اوريدونکو کښې بعضې داسې وی چې د هغوی په باره کښې د تسویه یعنی برابروالی وهم او گمان کیدې شو، ۲:- دا انکار د متکلم د خصوصیت د وجه نه دې د ده د حال او اسلوب بیان نه د تسویه وهم کیدې شی، ۳:- په دې انکار سره مقصود بیان د اولویت دې نه د عدم جواز.

د امام طحاوی رائي:

دلته د ټولو شارحینو نه جدا ده، حضرت شیخ نورالله مرقده به فرمائیل چې زما په دې کښې د امام طحاوی رائي ډیره خوښه شوه هغوی په خپل تصنیف مشکل الآثار کښې د دې په حقله لیکلې دي چې حضور ﷺ دا انکار د وقف فی غیر محله د وجه کړې وو چې دې خطیب بي ځایه خپله ساه ماته کړه او وقف ئې اوکړو په کوم سره چې د معنی فساد لازمیږي، (۱) او گوري دلته په کلام کښې دوه شرطونه دي، او د هر شرط نه پس متصلاً د دې جزاء مذکور ده، من یطع الله و رسوله، شرط دې، فقد رشد، د دې جزاء ده او، من یعصهما، دویم شرط دې او، فقد غوی، د دې جزاء ده، دې خطیب د رومبی شرط په جزاء باندې د وقف پځانې باندې په دویم شرط باندې ساه ماته کړه، من یطع الله و رسوله فقد رشد و من یعصهما، تر دې ځانې پورې ئې په یو ساه کښې اولوستل او وقف ئې اوکړو او، فقد غوي، ئې مستقل جدا ساه کښې اولوستلو چې دهغې د وجه نه د، فقد رشد، تعلق د ماقبل او مابعد دواړو شرطونو سره اوشو او مطلب دا شو چې کوم سړې د الله او د رسول اطاعت کوی هغه کامیاب دې او څوک چې د دې دواړو نافرمانی کوی هغه کامیاب دې او څوک چې د دې دواړو نافرمانی کوی.

[۱۱۰۰] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ مَعْنٍ، عَنْ نُسَيْبِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ النُّعْمَانِ، قَالَتْ: مَا حَفِظْتُ قِيَامًا مِنْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَأَنَّ يُخْطَبُ بِمَا كُلُّ جُمُعَةٍ". قَالَتْ: "وَكَاكَ تَنُورُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَنُورُنَا وَاجِدًا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: بَنَتْ حَارِثَةُ بْنُ النُّعْمَانِ، وَقَالَ ابْنُ إِسْمَاعِيلَ: أُمُّ هَاشِمٍ بَنَتْ حَارِثَةَ بْنَ النُّعْمَانِ.

۱، لکه څنگه چې یو پاکستانی سړې ما اولیدلو چې هغه به حاجیانو ته د طواف په وخت کښې په هغوی باندې د طواف دعاگانې لوستلې او په دعا، کښې چې کله به لاحول ته اورسیدلو نو ونیل به ئې، لاحول ولا، یعنی په دویم، لا، باندې به ئې وقف کولو او په دویمه ساه به ئې ونیل، قوة الا بالله، حال دا دې چې پکار دا وو چې، لاحول، ولاقوة، په دې طواف کونکو کښې بعضې عرب هم وو هغوی د ده د دې طرز نه ډیر پریشانې ښکاریدل چې دا، لاحول ولا، څه څیز دې په دې باندې ما له ډیر خدا راغله چې دا غریب عرب د دې عجمی په جال کښې گیر شول ۱۲، دا واقعه هم د وقف فی غیر محله یو مثال دې.

۲: صحیح مسلم للجمعة ۱۳ (۸۷۲)، سنن النسائي للجمعة ۲۸ (۱۴۱۲)، تحفة الأشراف: (۱۸۳۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۳۲/۱، ۴۳۶، ۴۶۳) (صحیح)

د لور د حارث بن النعمان نه روایت دی، هغه ويلي دي. ما نه دی یاد کړی سورت ق مگر د خولي د رسول الله ﷺ نه، هغه به په هغه سره خطبه کوله هره جمعه، هغه ويلي دي. او زمونږ او د رسول الله ﷺ تنور یو وو. ويلي دي ابوداؤد: ويلي دي روح بن عباده د شعبه نه، هغه وويل: بنت حارثة النعمان، او ويلي دي ابن اسحاق: ام هشام بنت حارثة بن النعمان.

(د بنت الحارث اسم)

قوله: عن بنت الحارث بن النعمان، صحيح بنت حارثة دي لکه څنگه چې وړاندې راروان دی د دوی کنیت ام هشام دي دا د عمره بنت عبدالرحمن اخيافي خور ده، د وړاندې روایت نه معلومېږي چې دې حديث لره ام هشام نه د دې خور عمره هم روایت کوي.

قوله، قالت ما حفظت قاف الا من في رسول الله، ام هشام وائی چې ماته سورة قاف په ياده صرف د دې وجه نه ياد شو چې ما به دا د حضور ﷺ نه د جمعې په خطبه کښې اوریدلو حضور ﷺ به دې لره د هرې جمعې په خطبه کښې لوستلو.

د خطبې ارکان څه دی په دې کښې اختلاف زمونږ په نیز وړاندې تیر شوي دي د علماؤ په دې کښې اختلاف کیږي چې محل د قراءت کومه خطبه ده خطبه اولی یا ثانیه؟ په بذل المجهود کښې د نورو علماؤ د اقوالو لیکلو نه پس د حنفیه دا مذهب لیکلي دي چې د دوی په نیز باندې په خطبه اولی کښې قراءت د قرآن مسنون دي.

قوله، قالت و كان تنور رسول الله صلى الله عليه وسلم و تنورنا واحداً،

شرح حديث:

ام هشام وائی چې زمونږ او د حضور ﷺ تنور چې په هغه دودې پخېږي یو وو، گویا دا د حضور ﷺ سره خپل جوار یعنی گواندیتوب ثابتوی چې هم د دې قرب یعنی نزدیکی د وجه نه به هغه هره جمعه د حضور ﷺ سره کوله، او کومه خبره چې هغه نقل کوي هغه هغه ته ښه ياده ده هم دا مقصد دي د دې کلام د ذکر کولو نه.

[۱۱۰۱] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سِمَاكٌ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: "كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَصْداً وَخُطْبَتُهُ قَصْداً يَقْرَأُ آيَاتِ مِنَ الْقُرْآنِ وَيَذْكُرُ النَّاسَ".

د جابر بن سمرة رضی الله عنه نه روایت دی، هغه ويلي دي. وو مونږ د رسول الله ﷺ درميانه او خطبه دهغه درميانه، چې هغه به پکې څه ایتونه د قرآن لوستل، او خلکو ته به يې نصیحت کولو.

تشریح: قوله: كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم قصداً و خطبته قصداً، قصد په معنی د مقتصد او معتدل دي یعنی د حضور ﷺ مونږ او خطبه دواړه به معتدل وو او د حضور ﷺ خطبه به ډیره اوږده نه وه چې دهغه د اوریدو نه څوک سترې شی لکه څنگه چې د اکثر و خطیبانو عادت وی د اوږدو خطبو

تنبیه: د مونږ او خطبې معتدل کیدو دپاره دا ضروری نه ده چې دواړه دي برابر وی بلکه د جمعې مونږ نسبتاً د خطبې نه اوږد کیدل پکار دی چنانچه په مسلم شریف کښې د حضرت

(۱) سنن النسائي الجمعة ۳۵ (۱۴۱۹)، صلاة العيدین ۲۵ (۱۵۸۵)، سنن ابن ماجه إقامة الصلاة ۸۵ (۱۱۰۶)، تحفة الأشراف: (۲۱۶۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۸۷۵، ۸۸، ۹۳، ۹۸، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۰۷) (حسن)

عمار رضی اللہ عنہ مرفوع حدیث دی چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل، ان طول صلوة الرجل و قصر خطبه منة من فقهه، چه د سری د مونخ او یدیدل او د خطبې لنډ کیدل د ده د فقیه کیدو نښه ده چه په دې حدیث کښې د مونخ د اوږدوالی نه فی نفسه د دې اوږدوالی مراد نه دې بلکه بالنسبة الی الخطبة، د دې وجه ظاهره ده چه مونخ اصل او مقصود دې او خطبه د دې د متعلقاتو نه ده، فقهاؤ لیکلې دی چه د خطبې مقدار د طوال مفصل د سورتونو نه د یو سورت په اندازه کیدل پکار دی.

[۱۱۰۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ أُخْتَيْهَا، قَالَتْ: مَا أَخَذْتُ قِ إِلَّا مِنْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَأَن يَفْرُقَهَا فِي كُلِّ جُمُعَةٍ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَذَا رَوَاهُ يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، وَأَبْنُ أَبِي الرَّجَالِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ أُمِّ هِشَامِ بِنْتِ حَارِثَةَ بْنِ النُّعْمَانِ.

عمره د خپلې خور نه روایت کوي هغې ویلي دي ما نه دی یاد کړی سورت ق مگر د خولې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه، هغه به لوستلو په هره جمعه کې ویلي دي ابو داود همدا سې روایت کړی دی یحیی بن ایوب او ابن ابی الرجال د یحیی بن سعید نه او هغه د عمرې نه او هغې د ام هشام بنت حارثة بن النعمان نه.

[۱۱۰۳] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ السَّرْحِ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي، يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ أُخْتٍ لِعُمَرَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ كَأَنَّهُ أَكْبَرُ مِنْهَا، بِمَعْنَاهُ.

د عمرې نه روایت دی هغه د خپلې خور نه روایت کوي چې لور د عبد الرحمن ده، هغه مشره وه د عمرې نه، په معنی د هغه حدیث سره.

بَابُ رَفْعِ الْيَدَيْنِ عَلَى الْمِنْبَرِ

باب دی په بیان د اوچتولو د لاسونو کې په منبر باندې

دا هم هغه څیز راغلو کوم چه مونږه په باب الرجل یخطب علی قوس کښې بیان کړې وو چه په لاس کښې د همسا اغستلو کښې یو حکمت دا هم دې چه د خطبې په دوران کښې خطیب خپل لاسونه او نه غورزو ی.

[۱۱۰۴] (۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: رَأَى عُمَارَةَ بْنَ رُوَيْبَةَ بَشَرَ بْنَ مَرْوَانَ وَهُوَ يَدْعُو فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ، فَقَالَ عُمَارَةُ: قَبِعَ اللَّهُ هَاتَيْنِ الْيَدَيْنِ. قَالَ زَائِدَةُ: قَالَ حُصَيْنٌ: حَدَّثَنِي عُمَارَةُ، قَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ مَا يَزِيدُ عَلَى هَذِهِ يَغْنِي السَّابَةَ الَّتِي تَلِي الْإِبْهَامَ".

د حصین بن عبد الرحمن نه روایت دی هغه ویلي دي عماره بن رویبه بشر بن مروان ولیدلو او هغه دعاء کوله د جمعی په ورځ، وویل عماره الله دي هلاک کړي دا دواړه لاسونه، ویلي

(۱): انظر حديث رقم: ۱۱۰۰، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۶۳) (صحيح)

(۲): انظر حديث رقم: ۱۱۰۰، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۶۳) (صحيح)

(۳): صحيح مسلم الجمعة ۱۳ (۸۷۴)، سنن الترمذي للصلاة ۲۵۱ (الجمعة ۱۹) (۵۱۵)، سنن النسائي للجمعة ۲۹ (۱۴۱۳)،

(تحفة الأشراف: ۱۰۳۷۷)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۳۵/۴، ۱۳۶، ۲۶۱)، سنن الدارمي للصلاة ۲۰۱ (۱۶۰۱) (صحيح)

دي زائده. وويل حصين: ماته حديث بيان كړی دی عماره، هغه ويلي دي: پېشكه ما رسول الله ﷺ ليدلی وو او هغه په منبر وو زیادت یې نه کولو په دې، يعني په سبابي هغې باندي چې ابهامي ته نژدې ده

قوله، رأى عماره بن روية بشر بن مروان و هو يدعوني يوم الجمعة فقال عماره قبح الله هاتين اليدين،

مضمون حديث:

عماره يو صحابي دې هغوی د بشر بن مروان کوم چه د عبد الملك بن مروان رور او د کوفي امير وو هغه لره اوليدلو چه هغه د جمعي په ورځ خطبه ورکولو په وخت کښې خپلو لاسونو لره حرکت ورکوي، عماره رضي الله عنه ښکاره په هغه باندي انکار او فرمائيلو چه الله دې دا لاسونه تباه کړی، او وړاندي فرمائی چه ما حضور ﷺ ليدلي وو چه کله کله به ئې په خطبه کښې صرف په يوې گوټي سره اشاره فرمائيله د دينه زيات نه.

[۱۱۰۵] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بَشَرٌ يَعْنِي ابْنَ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَعْنِي ابْنَ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُعَاوِيَةَ، عَنْ ابْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: "مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاهِرًا يَدَيْهِ قَطُّ يَدْعُو عَلَى مِنْبَرِهِ وَلَا عَلَى غَيْرِهِ، وَلَكِنْ رَأَيْتُهُ يَقُولُ هَكَذَا: وَأَشَارَ بِالسَّبَابَةِ وَعَقَدَ الْوُسْطَى بِالْإِبْهَامِ".

د سهل بن سعد نه روایت دی هغه ويلي دي: ما نه دی ليدلی رسول الله ﷺ چې اوچتونکي وو د خپلو لاسونو هېڅکله د دعاء په حالت کې په منبر باندي، او نه په غير د منبر نه، ليکن ما هغه ليدلی وو چې ويل يې: داسې، اشاره يې وکړه په سبابي او راغونډه يې کړه ووسطی او ابهامه.

تشریح: قوله: ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم شاهراً يديه، ما حضور ﷺ لره په خطبه کښې که هغوی به په منبر وو يا په غير منبر باندي چرې هم لاس پورته کونکې او غورزونکې نه دي ليدلي.

باب إقصار الخطب

باب دی په بیان د لنډوالي د خطبي کې

[۱۱۰۶] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ لُحَيْمٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي رَاشِدٍ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، قَالَ: "أَمَرَ نَارِسُ بْنُ رَافِعٍ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِإِقْصَارِ الْخُطْبِ".

د عمار بن ياسر نه روایت دی هغه ويلي دي مونږ ته امر کړی دی رسول الله ﷺ په لنډوالي د خطبي.

[۱۱۰۷] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، أَخْبَرَنِي شَيْبَانُ أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ يَمَّانَ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ السَّوَامِيِّ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُعِيلُ الْمَوْعِظَةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، إِنَّمَا هُنَّ كَلِمَاتٌ بَيِّنَاتٌ".

(١): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ٤٨٠٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٣٧/٥) (ضعيف)
(٢): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٣٧٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٢٠/٤) (صحيح)
(٣): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ٢١٩٢) (حسن)

د جابر بن سمره السواني نه روایت دی، هغه ویلي دي وو رسول الله ﷺ چې نه یې اوږدولو نصیحت د جمعي په ورځ، بېشکه وي به هغه لږي شانه کلمي نوټ د خطبي د اختصار مضمون په تیر شوی باب کښې تیر شوي دي

باب الدُّنُومِ مِنَ الْإِمَامِ عِنْدَ الْمُوعِظَةِ

باب دی په بیان د نزدیوالي کې امام ته په وخت د نصیحت کې

په دې باندې کلام په کتاب الطهارة کښې غسل یوم الجمعة کښې، ثم بکروا بتکر و مشی و لم یرکب و دنا من الامام.. الحديث، د لاندې تیر شوي دي

[۱۱۰۸] (حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: وَحَدَّثَ فِي كِتَابِ أَبِي بَحْظٍ يَدِيهِ وَلَمْ أَسْمَعْهُ مِنْهُ، قَالَ فَتَادَهُ: عَنْ يَحْيَى بْنِ مَالِكٍ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "اخْضَرُوا الذِّكْرَ، وَأَذْنُوا مِنَ الْإِمَامِ فَإِنَّ الرَّجُلَ لَا يَزَالُ يَتَّبَعُهُ حَتَّى يُؤَخَّرَ فِي الْجَنَّةِ وَإِنْ دَخَلَهَا".

د سمره بن جندب نه روایت دی، بېشکه نبي ﷺ ویلي دي تاسو ذکر ته حاضر شئ او امام ته نزدې شئ، بېشکه سړی همېشه وي چې لري کيږي تردې چې وروسته شي په جنت کې اګر ورته داخل شي.

د تحمل حدیث قسم وجاده

قوله، قال وجدت في كتاب أبي بحظ يده و لم اسمعه منه، معاذ بن هشام وانی چه دا حدیث کوم چه زه بیانوم دې لره ما د خپل پلار یعنی هشام په کتاب کښې موندلې دې کوم کتاب چه هغوی په خپل لاس سره لیکلې وو او ما دا حدیث براه راست د هغوی نه نه دې اوریدلې. د تحمل حدیث قسم وجاده: پوهیدل پکار دی چه دا د تحمل حدیث د اقسامونه د کومو ذکر چه په شروع د کتاب کښې په ابتدائي مباحثو کښې تیر شوي دي هغه قسم دي کوم ته چه وجاده وانی چه ي، راوی ته د یو محدث د لاس لیکلې شوی خو احادیث په یو کتاب یا کاغذ باندې ملاؤ شی په دې شرط چه هغه دغه محدث پیژنی هم او دې کتاب نه نقل کونکی دپاره دا جائز نه ده چه، حدثنی یا اخبرنی فلان، او وانی بلکه، وجدت في كتاب فلان و نیل پکار دی، د اکثر و علماؤ په نیز د وجاده نه نقل شوي حدیث د منقطع په حکم کښې دي. او دلته خو په سند کښې د انقطاع تصریح ده ځکه چه هغه وانی چه، ولم اسمعه منه، په وجاده باندې کلام په بذل کښې په صفحه، ۱۸۷، ج. ۲، کښې دلته او وړاندې د کتاب الصلوة په آخر کښې په صفحه، ۳۵۱، باندې هم راروان دي

شرح حدیث

قوله، فان الرجل لا يزال يتبعه حتى يؤخر في الجنة: په حدیث کښې د امام ته نزدې کیدو حکم دي، ظاهره ده چه امام ته دا قرب او نزدیکت هغه وخت حاصلیدي شی کله چه په اول وخت کښې جومات ته راوړسی او په رومبی صف کښې کینی، فرمائی چه کوم سړي د امام نه لرې وی نو د تاخیر په وجه باندې کیدي شی چه جنت ته په داخلیدو کښې به هم وروستو او

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۶۳۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۱/۱۰/۵) (حسن)

بعد کښې به وی او یا مطلب دا دی چه کله جومات ته په تاخیر سره رسیدو په وجه سره به په وروستنو صفونو کښې پاتې شی نو جنت کښې به هم لاندې درجو حاصلیدل وی د اوچتو درجو نه به محروم شی اگر که جنت ته به خامخا داخلیری.

بَابُ الْإِمَامِ يَقْطَعُ الْخُطْبَةَ لِلْأَمْرِ يَحْدُثُ

باب دی په د قطع کولو د امام کې لره د وچې دیو کار نه چې پېښ شي

یعنی د یو راتلونکی عارض د وجه نه امام خطبه منقطع کولې شی او که نه؟ د حدیث الباب نه معلومیری چه او کولې شی.

[۱۱۰۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ حَبَابٍ حَدَّثَهُمْ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَقْبَلَ الْحَسَنُ، وَالْحُسَيْنُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَلَيْهِمَا قَمِيصَانِ أَحْمَرَانِ يَعْثُرَانِ وَيَقُومَانِ، فَنَزَلَ فَأَخَذَهُمَا فَصَعَدَ بِهِمَا الْمِنْبَرَ، ثُمَّ قَالَ: "صَدَقَ اللَّهُ إِثْمًا أَمْوَالَكُمْ وَأَوْلَادَكُمْ فِتْنَةً سَوْرَةَ التَّغَابُنِ آيَةً"، رَأَيْتُ هَذَيْنِ فَلَمْ أَصْبِرْ، ثُمَّ أَخَذَ فِي الْخُطْبَةِ.

عبد الله بن بریده د خپل پلار نه روایت کوي هغه ویلي دي: مونږ ته خطبه وویلله رسول الله ﷺ، نو حسن او حسین راغلل (په دواړو باندې سره قميصونه وو لیدل او پاڅیدل، نو خکته شو دواړه یې راوچت کړل، منبر ته یې وخېژول، بیایي وویل: الله رشتیا ویلي دي (بېشکه ستاسو مالونه او اولاد فتنه ده) ما دا دواړه ولیدل نو ما صبر ونه کړو، بیایي په کې شروع شو.

مضمون حدیث:

قوله: خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فاقبل الحسن والحسين عليهما قميصان احمران يعثران ويقومان. الخ، یو ځلې حضور ﷺ مونږ ته په منبر باندې خطبه راكوله حضور ﷺ او کتل چه د مخامخ نه د حضور ﷺ دواړه نوسی حسن او حسین ﷺ را روان دی دواړو سور رنگي قميصونه اغوستي دی او د راتلو په وخت کښې هغه دواړه ماشومان په تلو تلو کښې به راغورزیدل او پورته کیدل کله چه حضور ﷺ دا کیفیت اولیدلو نو خطبه ئې اودروله د منبر نه راښکته شو او هغوی دواړه ئې پورته کړل او خان سره ئې په منبر باندې کینول د دېنه پس حضور ﷺ بیا خطبه شروع کړله.

د دې حدیث نه د ترجمه الباب ثبوت کیږی چه د عارض د وجه نه خطیب خطبه منقطع کولې شی دغه شان دا هم معلومه شوه چه کلام فی الخطبه جائز دي د دې مستقل باب هم تیر شوې دي هلته دا تیر شوې دی چه د خطیب کلام اگر که د امر بالمعروف د قبیلې نه وی یا د څه ضرورت یا د مجبوری د وجه وی نو په اتفاق سره جائز دي گیني بغیر د ضرورت نه کلام د حنفیانو په نیز مکروه دي خو په دې سره خطبه نه فاسدیری.

ملا علی قاری رحمته الله په، یعثران و يقومان، باندې لیکي چه د هغوی دواړو بیا غورزیدل د کم عمری د وجه نه وو ډیر واره وو، خو حضرت په بذل کښې دا لیکې دی چه داسې نه وه

۱: سنن الترمذي/المناقب ۳۱ (۳۷۷)، سنن النسائي/الجمعة ۳۰ (۱۴۱۴)، والعیدین ۲۷ (۱۵۸۶)، سنن ابن ماجه/اللباس ۲۰ (۳۶۰۰)، (تحفة الأشراف: ۱۹۵۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۵۴/۵) (صحيح)

ځکه چه دغه وخت د هغوی عمر بظاهر د څلور کالو او دریو کالو وو ځکه چه د حسن رضی الله عنه پیدائش په دریم کال د هجرت کښې په رمضان کښې دې او د حسین رضی الله عنه په څلورم کال د هجرت کښې په شعبان کښې او د منبر بناء په اتم یا اووم کال د هجرت کښې ده او د دریو څلورو کالو ماشوم دومره وړوکی او کمزوري نه وی چه بیا بیا دې غورزیږی بلکه ظاهر داده چه ددوی بیا بیا غورزیدل د قمیص د اوږدوالی د وجه نه وو هغوی به په خپل قمیص کښې په انختلو انختلو سره غورزیدل.

زه وایم چه د حضرت صلی الله علیه و آله د رائي تائید د بعضي روایاتو د الفاظو نه هم کیږی چنانچه د نسائی، ص، ۲۰۹، د روایت الفاظ دی چه، یعثران فی قمیصهما.

قوله: ثم قال صدق الله انما اموالکم و اولادکم فتنه، او د ابن ماجه په روایت کښې د رسوله زیادت دې، صدق الله و رسوله، اوس خو دا یا به د راوی وهم گرځولې شی یا دې د دې مناسب تاویل او کړې شی (۱).

باب الإحتباء والإمام مخطب

باب دی په بیان د احتباء په داسې حال کې چې امام خطبه وایی

یعنی د اوریدونکو د خطبې په وخت کښې په پرلتی واهلو سره کیناستل، په دې باب کښې مصنف دوه حدیثونه ذکر کړي دی رومي د ممانعت او دویم د جواز.

[۱۱۱۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ، حَدَّثَنَا الْمُقَرَّبُ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي مَرْحُومٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "نَهَى عَنِ الْحُبُوبَةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامَ مَخْطَبٌ".

د سهل بن معاذ بن انس نه روایت دی هغه روایت کوي دخپل پلار نه، بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله منع کړي ده د احتباء نه په ورځ د جمعه کې په داسې حال کې چې خطبه وایی. تشریح: علماؤ د منع دا حکمت لیکلې دې چه د ناستې دا هیئت او شکل د خوب راوستونکې دې ځکه چه په داسې ناستې سره آرام زیات ملاویرې نو ځکه د خوب د راتلو ویره وه، خو جمهور او ائمه اربعه ټول د دې د جواز قائل دی.

د جمهور و د طرف نه د حدیث جواب:

دا دې چه ضعیف دې ابو مرحوم د چا نوم چه عبد الرحیم بن میمون دې هغه راوی ضعیف دې او په بل حدیث کښې دی چه، عن یعلی بن شداد قال شهدت مع معاوية بیت المقدس.. الخ، یعلی بن شداد وائی چه زه یو ځل د حضرت معاویه رضی الله عنه سره په بیت المقدس ته لارم هغوی د جمعی مونځ ورکړو نو چه کله زه هلته اورسیدم نو ما او کتل چه اکثر صحابه کرام کوم چه په جومات کښې موجود وو هغوی د امام د خطبې په وخت کښې د حبوه یعنی د پرلتی واهلو په حالت کښې ناست وو.

(۱) مثلاً داسې دې اوونیلې شی چه تقدیر د عبارت دا دې، صدق الله و صدق رسوله، یعنی الله رینستیا ونیلې چه د هغې تصدیق رسول الله کوی او دا هم ونیلې شی چه اگر که قول خود الله دې خو امت ته خو په د واسطه رسول الله رارسیدلې دې د دې حیثیت نه دې لره زیات کړې شو.

سنن الترمذي للصلاة ۲۵۳ (الجمعة ۱۸) (۵۱۴)، (تحفة الأشراف: ۱۱۲۹۹)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴۳۹/۳) (حسن)

[۱۱۱۱] (۱) حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ رَشِيدٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ حِيَانَ الرَّقِّيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَانَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: "شَهِدْتُ مَعَ مُعَاوِيَةَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ لَجْمَةٍ بَنَّا فَنَظَرْتُ، فَإِذَا جُلُوسٌ فِي الْمَسْجِدِ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَرَأَيْتُهُمْ مُخْتَبِينَ وَالْإِمَامَ مُخْطَبًا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ يَخْتَبِي وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ، وَأَنْسُ بْنُ مَالِكٍ، وَشَرِيحٌ، وَصَعْصَعَةُ بْنُ صُوحَانَ، وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيْبِ، وَإِبْرَاهِيمُ النَّخَعِيُّ، وَمَكْحُولٌ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعْدٍ، وَلُعَيْمُ بْنُ سَلَامَةَ، قَالَ: لَا بَأْسَ بِهَا. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَلَمْ يَلْغُ أَنْ أَحَدًا كَرِهَهَا إِلَّا عَبَادَةَ بْنَ نَسِيٍّ.

د یعلی بن شداد نه روایت دی هغه وایی زه حاضر شوم د معاویه سره بیت المقدس ته نو هغه مونږ ته جمعه وکړه، نو وکتل نو ډیر د هغه کسانو نه چي په مسجد کې وو د رسول الله ﷺ صحابه وو، ما ولیدل چي احتباء یې کړي وه او امام خطبه ویله. ویلي دي ابوداود: وو ابن عمر احتباء یې کوله او امام به خطبه ویله همدارنگه انس بن مالک او شریح او صعصعة بن صوحان، او سعید بن المسیب او ابراهیم النخعی او مکحول او اسماعیل بن محمد بن سعد او نعیم بن سلامة، هغوی ویلي دي: هېڅ پروا نه کوي ویلي دي ابوداود: ماته خبر نه دی رسیدلی چي دا چا مکروه گڼلی وي سوا د عبادة بن نسی نه.

تشریح: دا دویم حدیث د جمهورو دلیل کیدې شی، امام طحاوی رحمته الله د منع روایت په حېوه مستانفه باندې محمول کړې دي یعنی سرې عین د خطبې په مینځ کښې خپل نشست بدل کړی او پرلتی اووهی، ځکه چه بظاھر د خطبې اودریدو او توجه الی الامام کښې دا مخل دي یعنی خلل اچونکي دي، او د جواز روایت په حېوه سابقه باندې محمول دي یعنی د خطبې د شروع کیدو نه وړاندې هم داسې ناست وی، او یو جواب وړاندې راغلې دي چه د منع روایت ضعیف دي.

قال ابوداؤ و لم یلغنی ان احدا کرهها الا عبادة بن نسی، او امام ترمذی رحمته الله په جامع ترمذی کښې فرمائی، و قد کره قوم من اهل العلم الحیوة يوم الجمعة والامام یخطب، په بذل کښې لیکلې دی چه مکحول شامی او عطاء او حسن بصری د دي دریواړو نه هم یو قول د کراهیت منقول دي.

بَابُ الْكَلَامِ وَالْإِمَامِ مُخْطَبٌ

باب دی په بیان د خبرو کې او امام خطبه وایی

مذاهب ائمه.

د جمعی د خطبې په وخت کښې خبرې کول د جمهورو علماؤ او ائمه ثلاثه په نیز حرام دی او د شوافعو په دي کښې دوه قوله دی یو پشان د جمهورو، او دویم قول د عدم حرمت د کلام دي دا د دوی قول جدید دي او هم د دي قائل دی سفیان ثوری او داؤد ظاهری، او دا انصات یعنی چپوالې صرف مستحب دي، دغه شان حرمت کلام عند الجمهور د خطبې په شروع باندې دي هم دا رائې د صاحبینو ده او د امام ابوحنیفه ره په نیز باندې د کلام حرمت

د امام په خروج او د هغه منبر ته په رسیدلو باندې کیږي، د امام صاحب استدلال په هغه روایت مرفوعه سره دي، ادا خرج الامام فلا صلوة ولا کلام، خو ابن همام فرماني چه د دي حديث رفع غریب ده معروف دا ده چه دا د زهري کلام دي کوم لره چه امام مالک رحمته الله علیه په مؤطا کښي ذکر کړي دي چه دهغي الفاظ دا دي، خروجه يقطع الصلوة و کلامه يقطع الکلام، او هم دي لره صاحبينو اختيار کړي دي يعني د مونخ کراهيت په نفس خروج د امام باندې او د کلام حرمت په ابتداء د خطبي د شروع کيدو باندې دي، په منهل کښي ليکلي دي چه دا د هغه سړي په حق کښي دي کوم چه خطبه اوري که په جومات کښي وي يا د جومات نه بهر وي، او کوم سړي ته چه د خطبي آواز نه رسي د لرې کيدو د وجه نه نو د جمهورو په نيز خود ده هم دا حکم دي يعني د کلام حرمت، خو امام احمد او ابراهيم نخعي رحمته الله علیهما فرماني چه، لا يحرم فی حق،

[۱۱۱۲] (١) حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قُلْتَ انصتْ وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ فَقَدْ لَغَوْتَ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دي بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ويلي دي: کله چې ته وويله چوپ شه او امام خطبه ويله نو تا لغوه وکړه.

تشریح: قوله: اذا قلت انصت والامام يخطب فقد لغوت، دا حديث مشهور دي په صحاح سته کښي موجود دي. لغو وائي هغه کلام ته چه دهغي خه فائده نه وي، وقيل الاثم وقيل الميل عن الصواب (د سمي لاري نه لرې کيدل)، دا حديث په حرمت د کلام باندې د خطبي په وخت کښي د جمهورو دليل دي ځکه چه کله دغه وخت کښي امر بالمعروف ممنوع دي نو عامه خبره خوبه په طريقه اولي ممنوع وي.

فائده: امام بخاري رحمته الله علیه په دي سلسله کښي دوه بابونه قائم کړي دي، باب الاستماع الى الخطبة، او دويم باب الانصات يوم الجمعة، انصات وائي يو کلام ته د اوريدلو دپاره چپ پاتي کيدل دا عامه خبره ده که آواز رسي او که نه رسي، کما هو مسلك الجمهور و قد تقدم فيه خلاف احمد و النخعي.

[۱۱۱۳] (٢) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَأَبُو كَامِلٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ جَبْرِ الْمُعَلِّمِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يُخْطَبُ الْجُمُعَةُ ثَلَاثَةَ نَفَرٍ: رَجُلٌ حَضَرَهَا يَلْعَوُ وَهُوَ حَظُّهُ مِنْهَا، وَرَجُلٌ حَضَرَهَا يَدْعُو فَيُورِجُلٌ دَعَا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ شَاءَ أَعْطَاهُ وَإِنْ شَاءَ مَنَعَهُ، وَرَجُلٌ حَضَرَهَا يَنْصِتُ وَسُكُوتٌ وَلَمْ يَخْطُرْ رَقَبَةً مُسْلِمٍ وَلَمْ يُؤْذِ أَحَدًا فَبِهِ كَفَّارَةٌ إِلَى الْجُمُعَةِ الَّتِي تَلِيهَا وَزِيَادَةٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، وَذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَانٍ سَوْرَةِ الْأَنْعَامِ آيَةً ۝".

١: سنن النسائي/الجمعة ٢٢ (١٤٠٢، ١٤٠٣)، والعبدین ٢١ (١٥٧٦)، (تحفة الأشراف: ١٣٢٤٠)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الجمعة ٣٦ (٣٩٤)، صحيح مسلم/الجمعة ٣ (٨٥١)، سنن الترمذي/الصلوة ٢٥١ (الجمعة ١٦) (٥١٢)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٨٦ (١١١٠)، مؤطا امام مالك/الجمعة ٢ (٦)، مسند احمد (٢/٢٤٤، ٢٧٢، ٢٨٠، ٣٩٣، ٣٩٦، ٤٨٥، ٥١٨، ٥٣٢)، سنن الدارمي/الصلوة ١٩٥ (١٥٨٩) (صحيح).
٢: تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ٨٦٦٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/١٨١، ٢١٤) (حسن).

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی هغه روایت کوي د نبی ﷺ نه، هغه ویلي دي: جمعي ته دري قسمه خلق راځي: یو سړی دی چې ورته حاضر شي او لغوه وکړي دا د هغه نصیب شو، او یو سړی حاضر شو چې دعاء کوي نو دا داسې سړی دی چې الله پاک لره رابلي که د هغه خوښه شوه ور به یې کړي او که د هغه خوښه شوه نو نه به یې ورکوي، او یو سړی دی حاضر شو ورته په چوپ والي سره، او خپه نه ږدي په خټ د مسلمان، او هېچا ته ضرر نه رسوي نو دا کفاره شوه د راتلونکي جمعي پورې، او زیاتي درې ورځي، او دا د دې وجې نه چې الله فرمایي: (چا چې راتلل وکړل په یوې نیکی سره نو د هغه بدل لس چنده ده).

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال يحضر الجمعة ثلاثة نفر... الخ.

مضمون حدیث:

دا دې چه د جمعي په مانځه کښې شرکت کونکی درې قسمه سړی دی:
 ۱. هغه خلق کوم چه د خطبي په وخت کښې خه عبث فعل یا خبرې اترې کوي د داسې خلقو حکم دا دې چه د داسې خلقو په برخه کښې هم هغه لغوه څیز راځي د جمعي ثواب او د دې فضيلت د دوی په حق کښې هيڅ نشته دې،

۲. کوم سړی چه د خطبي په وخت کښې کلام یا عبث فعل خو خه نه کوي خو د خطبي اوریدو په ځانې باندې په دعاء غوغتلو کښې مشغول شي نو د ده په حق کښې هم يقيني فائده نشته دې، الله تعالی لره اختیار دې چه ده لره ورکوي او که نه ورکوي،

۳. کوم خلق چه د بغیر د تخطی رقاب (یعنی د خلقو په ستونو باندې اوریدل) او بغیر د خه ایذاء ورکولو نه په خاموشي سره په جومات کښې کښي نو د داسې خلقو دپاره د جمعي مونځ د دې جمعي نه تر راتلونکي جمعي پورې کفاره د سيئات وی او درې ورځي زیاتي.

باب استیذان المحدث الإمام

باب دی په بیان د اجازت غوښتلو کې د بې اودسه د امام نه

یعنی که یو مقتدی ته په مانځه کښې حدث یعنی بې اودسی راپیښه شي نو هغه به اوس د جومات نه د وتلو دپاره د امام نه څنگه اجازت غواړي ځکه چه امام خو په مانځه کښې مشغول دې.

د ترجمة الباب غرض:

په اصل کښې د دې ترجمې قائمولو مقصد دا دې چه په کلام پاک کښې دی، و اذا كانوا معه على امر جامع لم يذهبوا حتى يستاذنوه، یعنی صحابه کرام به د حضور ﷺ دمجلس نه بغیر د اجازت غوغتلو نه نه تلل، د دینه معلومه شوه چه سړی لره پکار دی چه په مجلس کښې بغیر د مجلس د صدر د اجازت نه پورته نه شي، لهذا مقتدی لره هم پکار دی چه د امام د استیذان نه بغیر د جومات نه لار نه شي، نو د مصنف غرض بظاهر دې ترجمې سره د ترك استیذان د رخصت بیانول دی چه هغه وخت کښې استیذان ساقط دې کله چه امام په مانځه کښې د مشغول کیدو د وجه نه یا داسې اووایی چه غرض د استیذان کیفیت لره بیانول دی او هغه کیفیت دا دې کوم چه د ترجمة الباب نه معلومیږي، فليأخذ بانفه ثم لينصرف، یعنی

خپله پوزه دې په لاس سره اوښی، په پوزه نیولو کښې گویا په ظاهر کښې عذر دې چه د څه عذر د وجه ځم.

[۱۱۱۴] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَسَنِ الْمِصْبِصِيُّ، حَدَّثَنَا حَجَّارٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا أَحَدُكُمْ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَأْخُذْ بِنَفْسِهِ ثُمَّ لِيَنْصَرِفْ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَأَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمْ يَذْكُرَا عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

عائشي رضی اللہ عنہا ویلي دي ویلي دي نبي ﷺ کله چې یو سری بی اودسه شي ستاسو نه نو ودي نیسي خپله پوزه بیا دې لار شي ویلي دي ابوداود: حماد بن سلمه او ابو اسامة روایت کړی دی د هشام نه او هغه د خپل پلار نه او هغه د نبي ﷺ نه. دواړو عائشه رضی اللہ عنہا نه ده ذکر کړي.

تشریح: قوله: اخذ انف کښې بظاھرہ اشارہ ده رعاف طرف ته خو چونکه په دې کښې تصریح نشته نو ځکه دې ته تکذیب نه شي وئيلي بلکه دا دستر العورة او اخفاء القبيح د قبيلي نه دي يعنی د خپل یو عیب یا نقص پرده پوشي کول، خپل یو نقص د خلقو د وړاندې ظاهر کول بغير د څه ضرورت یا مصلحت نه مناسب نه ده، او دغه شان کولو کښې د خلقو نه سلامتیا ده گیني خلق به ور پورې توقې کوی یا به په غیبت کښې اخته شي، نو داسې کول دخپل ځان په لحاظ سره غوره دی او د نورو په لحاظ سره هم.

قوله: قال ابوداؤد و رواه حماد بن سلمه، الخ، تیر شوي روایت د ابن جریج وو کوم چه هغوی د هشام نه روایت کړې وو، مصنف فرمائي چه حماد او ابوسلمه دې حدیث لره د هشام نه روایت کړو نو د سند په آخر کښې د عروه نه پس ئې عائشه نه ده ذکر کړې لهذا روایت مرسل شو نو وینا دا کول دی چه دې حدیث لره بعضي راویانو مسنداً او بعضو مرسلان نقل کړې دي.

بَابُ إِذَا دَخَلَ الرَّجُلُ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ

باب دی، کله چې سری داخل شي او امام خطبه وايي

يعنی که یو سړي جومات ته په داسې وخت کښې داخل شي چه د جمعي خطبه شروع وی نو دغه وخت کښې تحية المسجد کول پکار دی او که نه؟ امام شافعي او احمد د دې قائل دی حنفيه مالکيه د دې منکر دی، په دې باب کښې مصنف رحمه الله صرف هم یو حدیث ذکر کړې دي يعنی د سَلِيك غطفاني قصه په گټرو طرقو (سندونو) سره.

[۱۱۱۵] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَمْرِو وَهُوَ ابْنُ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَجُلًا جَاءَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ، فَقَالَ "أَصَلَّيْتَ يَا فُلَانُ؟" قَالَ: لَا، قَالَ: "فَمَرَّكَم؟".

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۰۴۳)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۳۸ (۱۲۲۲) (صحيح)

۲: صحيح البخاري للتهجد ۲۵ (۱۱۶۶)، والجمعة ۲۲ (۹۳۰)، ۳۳ (۹۳۱)، صحيح مسلم للجمعة ۱۴ (۸۷۵)، سنن الترمذي للصلاة ۲۵۰ (الجمعة ۱۵) (۵۱۰)، سنن النسائي للجمعة ۱۶ (۱۳۹۶)، (تحفة الأشراف: ۲۵۱۱)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۸۷ (۱۱۱۳)، مسند احمد (۲۹۷/۳، ۳۰۸، ۳۱۹)، سنن الدارمي للصلاة ۹۶ (۱۴۰۶) (صحيح)

د جابر رضی الله عنه نه روایت دی. بېشکه یو سړی راغی د جمعي په ورځ او نبی صلی الله علیه و آله خطبه ویله، ویي فرمایل ایا مونځ دي وکړو ای فلانی؟ هغه وویل نه، هغه وفرمایل پاڅه مونځ وکړه. قوله، عن جابر رضي الله عنه ان رجلاً جاء يوم الجمعة والنبي صلى الله عليه وسلم يخطب فقال أصليت يا فلان قال لا قال قم فاركع، د دې سړی نوم سُلَيْك غطفانی دې لکه څنگه چې په دویم او دریم حدیث کښې د دې تصریح ده او هم دا نوم د بخاری او مسلم په روایت کښې هم دې ددوئ په نسب کښې اختلاف دې، قیل سُلَيْك بن هُدْبَة و قیل سُلَيْك ابن عمرو، خو د طبرانی په یو روایت کښې د سُلَيْك په ځاني باندې نعمان بن فوقل راغلې دې، د علامه عینی رحمته الله رانې خو د تعدد واقعي دې او د حافظ میلان عدم تعدد طرف ته دې هغه وائی چې صحیح هم سُلَيْك دې. شافعيه او حنابله دې حدیث سره استدلال کوی.

د حدیث جوابات:

نورو حضراتو د دې گټر جوابونه ورکړي دي:

۱. د دار قطنی د روایت نه معلومېږي چې حضور صلی الله علیه و آله دې سړی دپاره خطبه اودروله او ولاړ وو، و انصت عن الخطبة،
۲. دا واقعه د خطبې شروع کیدو نه وړاندې پېښه شوې وه چنانچه امام نسائی په سنن کبری کښې باب قائم کړې دې، باب الصلوة قبل الخطبة،
۳. د نسخ الکلام فی الصلوة نه د وړاندې واقعه ده ځکه چې خطبه په حکم د صلوة کښې ده بیا چې کله د خطبې په مینځ کښې امر بالمعروف ونهی عن المنکر ممنوع شو کوم چې فرض کار دې نو تحية المسجد کوم چې نفل دی په طریقه اولی سره منسوخ شو، قال الطحاوی و ابن العربی،
۴. دا د ذکر شوې سړی خصوصیت دې ځکه چې په روایاتو کښې راځي چې، کان ذا بذافة، چې دا سړی ډیر خراب حال، غریب او فقیر وو، په یو روایت کښې دی چې، و کان عرباناً، نو حضور صلی الله علیه و آله خلقو لره ده باندې صدقه کولو دپاره د خطبې په مینځ کښې ده ته د مونځ کولو حکم اوکړو چې خلق د ده بدحالی باندې خبردار شي او د ده اعانت او امداد اوکړي او خلقو د ده امداد اوکړو په کپړو وغیره ورکولو سره کما فی رواية فالقوا ثباتاً،
۵. دا سړی صاحب تربیت وو او غالباً د صبا مونځ ده نه وو کړې نو ځکه حضور صلی الله علیه و آله ده ته اولاً د قضاء مونځ کولو حکم او فرمائیلو، چنانچه د دې تائید د بعضې الفاظو د روایت نه کیږي، لکه، أصليت يا فلان، ځکه که د تحية المسجد سره د دې حدیث تعلق وي نو بیا د حضور صلی الله علیه و آله د سوال حاجت نه وو ځکه چې هغه سړی د دوئ په وړاندې جومات ته داخل شوې وو او د هغه تحية المسجد نه کول ظاهر وو،
۶. دا حدیث خبر واحد دې چې د احادیث صحیحه او نص قطعی نه خلاف دې، قال الله تعالى، واذا قرئ القرآن فاستمعوا له، الاية، نو دغه وخت کښې مونځ کول د خطبې د استماع یعنی وریدلو نه خلاف دې لهذا په دې حدیث باندې به عمل نه کولې کیږي، اشکال: خو یو اشکال باقی پاتې شو هغه دا چې حضور صلی الله علیه و آله خو قاعده کلیه بیانوي، اذا جاء

احدکم يوم الجمعة والامام یخطب فلیصل رکعتین.

(جواب): د دې جواب دا کیدی شی چه دا حدیث مبیح دی او نور احادیث محرم دی او قاعده ده چه دمحرّم او د مبیح په مینځ کښې د تعارض په وخت کښې محرم لره ترجیح ورکولې شی، والله تعالی اعلم.

[۱۱۱۶] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَبُوبٍ، وَاسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمَغْنِي، قَالَا: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُوَيْبَانَ، عَنْ جَابِرٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَا: جَاءَ سُلَيْكُ الْغَطَفَانِيُّ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ، فَقَالَ لَهُ "أَصَلَيْتَ شَيْئًا؟" قَالَ: لَا، قَالَ: "صَلِّ رَكْعَتَيْنِ يَجُوزُ فِيهِمَا".

جابر او ابو صالح دواړه د ابوهريره نه روايت کوي، دواړو ويلي دي راغی سلیک الغطفاني او رسول الله ﷺ خطبه ويله، هغه ورته وفرمايل څه مونځ دي وکړو؟ هغه وويل نه، هغه ورته وفرمايل دوه رکعاته مونځ وکړه او سپکوالی پکې وکړه.

[۱۱۱۷] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ الْوَلِيدِ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ طَلْحَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُحَدِّثُ، أَنَّ سُلَيْكًا جَاءَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، زَادَ: ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ، قَالَ: "إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَلْيَصِلْ رَكْعَتَيْنِ يَجُوزُ فِيهِمَا".

د جابر بن عبد الله نه روايت دی چې حدیث یې بیانوه، بېشکه سلیک راغی، ذکر یې کړه پشان دهغه حدیث زیادت یې پکې وکړو بیا مخامخ شو خلقوته ویې فرمايل کله چې یو تاسونه راشي او امام خطبه کوي دواړه رکعاته مونځ دي وکړي او اختصار دې پکې وکړي.

بَابُ تَخْطِي رِقَابِ النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ

باب دی په بیان د خپو کڅخودو کې دی د خلقو په څټونو د جمعي په ورځ

[۱۱۱۸] (۳) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الزَّاهِرِيَّةِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُشَيْرٍ صَاحِبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَجَاءَ رَجُلٌ يَخْطِي رِقَابَ النَّاسِ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُشَيْرٍ: جَاءَ رَجُلٌ يَخْطِي رِقَابَ النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اجْلِسْ فَقَدْ أَذَيْتَ".

د ابو الزاهريه نه روايت دی، هغه ويلي دي وو مونږ د عبد الله بن بسر سره چې صحابي د رسول الله ﷺ دی د جمعي په ورځ، نو راغی یو سړی چې تیریدلو په څټونو د خلقو، وويل عبد الله بن بسر: راغی سړی تیریدلو په څټونو د خلقو د جمعي په ورځ او د رسول الله ﷺ خطبه ويله، هغه ته نبي ﷺ وويل کښه تا تکلیف ورکړو.

تشریح: یعنی که یو سړی د جومات د وړاندې او اول صف فضیلت حاصلولو دپاره د جمعي په ورځ د خلقو په ستونو باندې واوړی او وړاندې لار شی نو د دې د ممانعت بیان، د رومبی صف د فضیلت حاصلولو دا طریقه غلطه ده چه د خلقو په ستونو باندې واوړی او

۱: صحیح مسلم الجمعة ۱۴ (۸۷۵)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۸۷ (۱۱۱۴)، (تحفة الأشراف: ۲۲۹۴، ۱۲۳۸)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۳۱۶۳) (صحیح)
۲: تقریبه ابو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۳۹)، مسند أحمد (۲۹۷/۳) (صحیح)
۳: سنن النسائي الجمعة ۲۰ (۱۴۰۰)، (تحفة الأشراف: ۵۱۸۸)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۸۷۴، ۱۹۰) (صحیح)

وړاندې لار شى بلکه د دې صحيح طريقه تکبير الى الجمعة يعنى جمعې ته مخکښې راتلل دى چه دهغې فضيلت په احاديثو کښې راغلې دې، يعنى په اول وخت کښې جومات ته اورسى او دا فضيلت حاصل کړى نه دا چه په تاخير سره راشي او د تخطي رقاب يعنى د خلقو په ستونو باندې واورى او وړاندې صف ته د رسيدلو کوشش کوى، په اصل کښې تخطي رقاب د اکرام مسلم خلاف ده بلکه په دې کښې ايذاء د مسلمان ده کومه چه حرامه ده که د جمعې ورځ وى يا د غير جمعې ورځ، خو چونکه د دې نوبت عموما د جمعې په ورځ راځي د خلقو د ډير والى د وجه نه نو ځکه د دې قيد لگوى، امام نووى رحمته الله عليه فرماني د دې د حرمت تصريح کړې ده او نورو حضراتو مکروه ليکلې دى، د بعضو نه په دې کښې تشديد منقول دې دکعب احبار نه منقول دى هغه فرماني، لان ادع الجمعة احب الى من ان اتخطى الرقاب.

تخطي رقاب کله جائز دې؟

خو په دې کښې څه مستثنيات دى، چنانچه بعضې علماؤ امام لره د دې نه مستثنى کړې دې يعنى د ده په حق کښې جائز دې اگر که ده لره هم پکاردى چه په احتياط سره وړاندې لار شى هم داسې که په وړاندې صف کښې خالى ځانې پاتى وى نو د هغې ډکولو دپاره د تخطي رقاب اجازت دې، هم داسې په دې مسئله کښې بعضې علماؤ د هغه سړى هم استثنا کړې ده چه د کوم سړى تيريدل دا خلق موجب د برکت گنړى مثلاً، پير و مرشد يا يو بزرگ، دغه شان فقهاؤ قبل خروج الامام او هم داسې د عدم ايذاء په صورت کښې د تخطي رقاب گنجائش ليکلې دې، او د عدم ايذاء صورت دا دې چه د چا جامې يا لاس پښه وغيره پائمال نه کړې شى.

سخت وعيد:

په يو روايت مرفوعه کښې د کوم تخريج چه امام ترمذى او ابن ماجه کړې دې تخطي رقاب باندې سخت وعيد راغلې دې، من تخطى رقاب الناس يوم الجمعة اتخذ جسراً الى جهنم، کوم سړى چه د جمعې په ورځ تخطي رقاب اوکړى نو هغه لره به د جهنميانو دپاره جهنم ته د تللو دپاره پل جوړ کړې شى يعنى هغوى به ده لره د پښو لاندې پائمال کونکى لار شى، دا مطلب په هغه صورت کښې دې کله چه، اتخذ، لره فعول مجهول اولوستلې شى، بعضې علما واني چه دا ډيره سخته ده، صحيح دا ده چه دا د معروف صيغه ده په دې صورت کښې به مطلب دا وى چه ده ځان ته جهنم ته د تللو دپاره لاره هواره کړه.

بَابُ الرَّجُلِ يَنْعَسُ وَالْإِمَامُ يُخْطِبُ

باب دى په بيان د سړي کي چي خوب ورشي او امام د خطبي په حالت کي وي

[۱۱۱۹] (١) حَدَّثَنَا هَذَا بَنُ السَّرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَلْيَتَحَوَّلْ مِنْ مَجْلِسِهِ ذَلِكَ إِلَى غَيْرِهِ".

(١) سنن الترمذی للصلاة ۲۶۲ (الجمعة ۲۷) (۵۲۶)، (تحفة الأشراف: ۸۱۰۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۲، ۳۲، ۱۳۵) (صحیح)

د ابن عمر رضی الله عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي ما اوریدلي دي د رسول الله صلی الله علیه و آله نه هغه به ویل کله چې خوب ورشي یو سړي ته یو کس ستاسو نه او هغه په جماعت کې وي نو لاړ دي شي د خپل ځای نه بل ځای ته.

قوله، اذا نعت احدکم و هم فی المسجد فلیتحول من مجلسه ذالک الی غیره، د ترمذی په روایت کښي د یوم الجمعة زیادت دي، اذا نعت احدکم یوم الجمعة.

د حدیث مطلب خو ظاهر دي چه کوم سړي د جمعي په ورځ جومات کښي په یو ځای باندې کښي که ده لره په هغه ځای کښي په ناسته ناسته باندې نعتس (پرکالي)، راشی نو ده لره پکار دي چه د هغه ځای نه پاسی او خپل ځای بدل کړي چه په دي نقل و حرکت او د ځای بدلولو سره د ده خوب لاړ شي، د حدیث په مضمون باندې هیڅ اشکال نشته.

د مصنف په ترجمه باندې اشکال

خو مصنف رحمته الله علیه چه په دي کښي په خپل اجتهاد سره چه کوم عموم پیدا کړي دي که خطبه شروع وی نو بیا هم پاسیدل پکار دی دا موجب د اشکال دي ځکه چه د خطبي په وخت کښي انصاف یعنی چپوالی او استماع یعنی اوریدلو نه علاوه د په بل ځیز کښي اخته کیدل ممنوع دي تر دي چه د احتیاء هم ممانعت دي لکه څنگه چه وړاندې ذکر شوي دي امام طحاوی رحمته الله علیه فرمائي چه دا حدیث په حبه مستأنفه باندې محمول دي، نو چه هر کله د اړخ بدلولو ممانعت دي نو د ځای بدلولو به څنگه گنجائش کیدی شي خو مصنف رحمته الله علیه چونکه دي لره جائز گنري لهذا دا به او ویلي شي چه دا د دوی خپل مسلک دي.

باب الإمام یتکلم بعد ما یُنزل من المنبر

باب دی په بیان دهغي کي چې امام خبرې کوي پس دراخته کیدلود منبر نه

د امام صاحب رحمته الله علیه په نیز باندې د خروج امام یعنی د امام منبر ته د رسیدو نه واخله تر فراغ عن الصلوة پورې خبرې اترې کول مکروه دی او د صاحبینو په نیز باندې د خطبه شروع کیدو نه دهغي د ختمیدو پورې خبرې کول مکروه دی لهذا د دوی په نیز باندې د امام د منبر نه راکوزیدو نه پس خبرې جائز دي خو دا دي هم واضحه وی چه دا د مقتدی په حق کښي دی، او خپله د امام په حق کښي خو ظاهره دا ده چه جائز دی او د دي ترجمې تعلق هم د امام سره دي او د دي نه وړاندې، باب الامام یتکلم الرجل فی خطبه، تیر شوي دي هغي طرف ته دي رجوع او کړي شي.

[۱۱۲۰] (حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، لَا أَذْرِي كَيْفَ قَالَ مُسْلِمٌ أَوْ لَا، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُنْزَلُ مِنَ الْمِنْبَرِ فَيَقْرَأُ لَهُ الرَّجُلُ فِي الْحَاجَةِ، فَيَقُومُ مَعَهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ، ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: الْحَدِيثُ لَيْسَ بِمَعْرُوفٍ عَنْ ثَابِتٍ هُوَ مِمَّا تَقَرَّدَ بِهِ جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ.

د انس رضی الله عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي ما ولیدلو رسول الله صلی الله علیه و آله چې راخسته شو د منبر نه نو سړي به ورته راغی د حاجت دپاره، نو د هغه سره به ودریدلو تر دي چې حاجت یې پوره

۱: سنن الترمذی/الصلوة ۲۵۶ (الجمعة ۲۱) (۵۱۷)، سنن النسائي/الجمعة ۳۶ (۱۴۲۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۸۹ (۱۱۱۷)، (تحفة الأشراف: ۲۶۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۷، ۳/۱۱۹) (ضعيف) (والصحيح هو الحديث رقم: ۲۰۱)

شي، بيا به پاڅيدلو او مونځ به يې كولو. وييلي دي ابوداؤد: دا حديث د ثابت نه معروف نه دی دا هغه دی چې جرير ورباندې تفرد كړی دی د حازم نه.

مضمون حديث:

حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چې ما رسول الله ﷺ اوليدلو چې بعضي وختونو كښې به داسې كيدل چې كله به حضور ﷺ د منبر نه راكوز شول نو كوم صاحب د حاجت به د خپل حاجت په سلسله كښې حضور ﷺ سره خبرې كول غوځتل نو حضور ﷺ په هغوی سره خبرې كولې د دېنه پس به ئې مونځ كولو خو مصنف رحمه الله په دې حديث باندې په خپله اشكال كړې دي چنانچه فرمائي، قال ابوداؤد والحديث ليس بمعروف عن ثابت، مصنف رحمه الله فرمائي چې دا حديث منكر او شاذ دي جرير بن حازم په دې سره متفرد دي د دۀ نه علاوه بل چا دي لره د ثابت نه نه دي روايت كړي، امام ترمذي هم د دې حديث به حقله دا فرمائيلى دی چې دا وهم دي بلكه صحيح ده چې كومه خبره په حديث كښې مذكور ده يعنې ديو صاحب حاجت د حضور ﷺ سره خبرې كول دا د جمعي د مونځ او د خطبې قصه نه ده بلكه دا واقعه د ماسخوتن د مانځه د وخت ده د يو واري خبره ده چې د ماسخوتن د مانځه دپاره اقامت شوې وو او مونځ شروع كيدونكې وو چې يو صاحب حاجت حضور ﷺ ته نژدې شواو د حضور ﷺ سره په خبرو شو.

بَابُ مَنْ أَذْرَكَ مِنَ الْجُمُعَةِ رَكْعَةً

باب دی په بیان د هغه چا کې چې د جمعي نه يې يو رکعات بيا موندلو

[۱۱۲۱] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ أَذْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أَذْرَكَ الصَّلَاةَ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه وييلي دي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي: چا چې د مانځه نه يو رکعات بيا موندلو نو هغه مونځ بيا موندلو.

فوله، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من ادرك ركعة من الصلوة فقد ادرك الصلوة، د حديث دوه مطلبه كيدې شي. ۱. كوم سړې چې د هر مونځ په اندازه د يو ركعت وخت اومومي نو د دۀ په ذمه باندې هغه مونځ واجب شو لكه چې يوسړې د يو مونځ په بالكل اخري وخت كښې په سلام كښې داخل شو يا حائضه د خپل حيض نه پاكه شوه. ۲. د دينه د جماعت افضيلت سراد دي چې چا يو ركعت د جماعت سره اوموندلو نو دۀ ته في الجملة د جماعت فضيلت حاصل شو، دې حديث كښې اگر كه د جمعي څه ذكر نشته دي خو صلوة د خپل عموم په بناء باندې جمعي ته هم شامل دي.

د جمعي په مانځه كښې د مسبوق كيدونكې حكم:

دلته يوه مسئله بله اختلافی ده هغه هم د دې حديث نه مستنبط كيږي هغه دا كه څوك د جمعي په مانځه كښې مسبوق شي نو د دۀ څه حكم دي، طائفة من السلف عطاء، طاؤس او د

(۱) صحيح البخاري/المواقيت ۲۹ (۵۸۰)، صحيح مسلم/المساجد ۳۰ (۶۰۷)، سنن النسائي/المواقيت ۳۰ (۵۵۱)، (تحفة الأشراف: ۱۵۲۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/لوقوت الصلاة ۲ (۱۵)، دي/الصلاة ۲۲ (۱۲۵۶، ۱۲۵۷) (صحيح)

مجاهد مسلك دا دې چه د امام سره د دواړو ركعاتونو موندل ضروري دى بلكه د خطبې هم لهذا كه د يوسړى نه د جمعي خطبه فوت شوه نو هغه دې اوس د ماسپخين څلور ركعاته او كړي، او ائمه ثلاثه او امام محمد عليه السلام فرماني چه د جمعي د صحت دپاره امام سره كم نه كم د يو ركعات موندل ضروري دى كه د چا نه د امام سره دواړه ركعاته فوت شي مثلاً په التحيات كښي راشي او شامل شي نو د ده د جمعي مونځ فوت شو په ده باندي د ماسپخين بناء كول پكار دى، او شيخين يعنى د امام ابوحنيفه او ابويوسف رحمهما الله په نيز باندي امام سره د يو ركعات موندل ضروري نه دى بلكه د امام د سلام گرځولو نه وړاندي كه يو سړي تكبير تحريره او وائي او په مانځه كښي شامل شي نو د ده د جمعي مونځ صحيح دي.

د جمهورو استدلال په حديث الباب سره دي دا حديث د سنن اربعة دي او د شيخينو استدلال د شيخينو (بخاري او مسلم) حديث سره دي كوم چه دلته هم په باب السعي الى الصلوة كښي تير شوي دي، ما ادركتم فصلوا و ما فاتكم فاتموا، چه څومره مونځ د امام سره او مومني هغه امام سره او كړي او كوم چه امام سره اونه موندلي شي هغه پوره كړي، د دې نه معلومه شوه چه كوم مونځ د امام سره كولو نه فوت شي هم هغه دي او كړي شي او ظاهره ده چه دلته كوم مونځ د امام سره فوت شوي دي هغه صلوٰة جمعه دي لهذا مسبق به هم دي لره كوي.

باب مَا يَقْرَأُ فِي الْجُمُعَةِ

باب دى په دهغي كې چې په جمعه كې لوستلى شي

[۱۱۲۲] (١) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقْرَأُ فِي الْعِيدَيْنِ وَيَوْمَ الْجُمُعَةِ بِسَبْعِ أَسْمَاءِ الْأَعْلَى وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ، قَالَ: وَرُبَّمَا اجْتَمَعَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ فَقَرَأَ بِهِمَا".

د نعمان بن بشير نه روايت دى، بېشكه رسول الله ﷺ وو چې لوستل يي په اخترونو او جمعه كې سبع اسم ربك الاعلى او هل اټاك حديث الغاشية، هغه ويلى دي: او كله به دواړه راجمع شو په يوه ورځ كې نو دواړه به يي لوستل.

[۱۱۲۳] (٢) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هَمْرَةَ بِنْتِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَازِنِي، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ الضَّعَّاكَ بْنَ قَيْسٍ سَأَلَ النَّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ: مَاذَا كَانَ يَقْرَأُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى الرَّسُولَةِ الْجُمُعَةِ؟ فَقَالَ: "كَانَ يَقْرَأُ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ".

ضحاک بن قيس د نعمان بن بشير تپوس وکړو چې رسول الله ﷺ به څه شی لوستل د

(١): صحيح مسلم الجمعة ۱۶ (۸۷۸)، سنن الترمذي الصلاة ۲۶۸ (الجمعة ۳۳) (۵۳۳)، سنن النسائي الجمعة ۳۹ (۱۴۲۵)، والعیدین ۳۱ (۱۵۹۱)، سنن ابن ماجه إقامة الصلاة ۹۰ (۱۱۲۰)، ۱۵۷ (۱۲۸۱)، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۱۲)، وقد أخرجه: موطا امام مالك الجمعة ۹ (۱۹)، مسند احمد (۴/۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۳، ۲۷۶، ۲۷۷)، سنن الدارمي الصلاة ۲۰۳ (۱۴۲۵) (صحيح)
(٢): صحيح مسلم الجمعة ۱۶ (۸۷۸)، سنن النسائي الجمعة ۳۹ (۱۴۲۴)، سنن ابن ماجه إقامة الصلاة ۹۰ (۱۱۱۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۳۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك الجمعة ۹ (۱۹)، مسند احمد (۴/۲۷۰، ۲۷۷)، دي الصلاة ۲۰۳ (۱۶۰۷)، (صحيح) (۱۶۰۸)

جمعي په ورځ وروسته د سورة الجمعة نه؟ هغه وفرمايل: لوستلو به يې هل اتاك حديث الغاشية (په دويم ركعات كې).

[۱۱۲۴] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ بِلَالٍ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ أَبِي رَافِعٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا أَبُو هُرَيْرَةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَقَرَأَ سُورَةَ الْجُمُعَةِ، وَفِي الرُّكْعَةِ الْآخِرَةِ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ، قَالَ: فَأَذْرَكْتُ أَبَاهُ رِزَّةً حِينَ انْصَرَفَ، فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّكَ قَرَأْتَ سُورَتَيْنِ كَانَ عَلَى رَضَى اللَّهِ عَنْهُ يَقْرَأُ بِهِمَا بِالْكُوفَةِ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِهِمَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ.

ابن ابو رافع ويلي دي مونږ ته ابو هريره مونځ وکړو د جمعي په ورځ نو ويې لوستلو سورة الجمعة او په وروستني ركعات كې اذا جاءك المنافقون، هغه وويل: ما وموندلو ابو هريره كله چې فارغ شو او ورته ومي ويل: تا دوه سورتونه ولوستل علي عليه السلام به په كوفه كې لوستل، ابو هريره وويل: بېشكه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه اوريدلي دي دواړه د جمعي په ورځ په دې سلسله كښې مصنف عليه السلام درې حديثونه ذكر كړي دي.

۱. د نعمان بن بشير چه حضور صلى الله عليه وسلم به د اخرونو او د جمعي په مانځه كښې سورة الاعلى او سورة الغاشية لوستلو.

۲. دا هم د نعمان بن بشير نه مروی دی چه په رومي ركعات كښې به ئې سورة الجمعة او په دويم ركعت كښې به ئې سورة الغاشية.

۳. د ابو هريره حديث، په رومي ركعت كښې به سورة الجمعة او په دويم ركعت كښې به ئې سورة المنافقون، رومي او دويم حديث احد الصحيحين يعنى مسلم شريف كښې هم مذكور دی او امام بخاري عليه السلام نه په دې سلسله كښې نه كوم ترجمة الباب قائم كړې او نه ئې كوم حديث ذكر كړې دې د ائمه فقه په دې كښې اختلاف دي.

مختار ائمه:

په منهل كښې ليكلي دي چه د امام شافعي او احمد په نيز باندې افضل دا ده چه په رومي ركعات كښې سورة الجمعة او په دويم ركعت كښې سورة المنافقون اولوستلې شي، د امام مالك په نيز اولی دا ده چه په رومي ركعت كښې سورة الجمعة او په دويم ركعت كښې سورة الغاشية، حنفيان دا وائي چه امام لره اختيار دي كه جمعه وي يا غير جمعه چه كوم سورت غواړي او دې لولي.

د دېنه په رومي باب ما يقرأ في صلاة الصبح يوم الجمعة د لاندې په بدل المجهود كښې د حسن بصری قول مصنف ابن ابی شيبه نه دا نقل كړې دي چه، انه يقرأ الامام بما شاء، او د نورو بعضي صحابه او علماء نه هم د يو خاص سورت د قصد كراهيت نقل كړې شوې دي لكه عبد الله بن مسعود او سفيان بن عيينه، ابو اسحاق مروزي بيا پوهيدل پكار دي چه د حنفيانو هغه مذهب نه دی كوم چه صاحب منهل او نور شارحين

۱. صحيح مسلم الجمعة ۱۶ (۸۷۷)، سنن الترمذي الصلاة ۲۵۷ (الجمعة ۲۲) (۵۱۹)، سنن ابن ماجه إقامة الصلاة ۹۰ (۱۱۱۸)، (تحفة الأشراف: ۱۴۱۰۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۴۲۹) (صحيح)

لیکي بلکه زمونږ فقهاؤ تصریح کړې ده چه کوم سورتونه په احادیثو کښې منقول دی د هغې په مانځه کښې کله کله لوستل مندوب او مستحب دی.

قوله، عن جعفر عن أبيه، دا جعفر، جعفر صادق دې کوم چه د محمد باقر خونی دې، د خونی لقب صادق او پلار لقب باقر دې، د اهل بیتو نه دې، سلسله نسب ئې دغه شان دې، جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب، د حضرت حسین علیه السلام د خونی نوم هم علی دې او لقب ئې زین العابدین دې.

[۱۱۲۵] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَعْبُدِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْجُمُعَةِ بِسَبْعِ أَسْمَاءِ رَّبِّكَ الْأَعْلَى وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ".

د سمره بن جندب نه روایت دی بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله به لوستلو د جمعي په مونځ سبح اسم ربک الاعلی او هل اتاک حدیث الغاشیه.

باب الرَّجُلُ يَأْتُمُّ بِالْإِمَامِ وَيَبِينُهُمَا جَدَارٌ

باب دی په بیان د سړي کې چې اقتداء کوي د امام پسې او په مینځ د دواړو کې دیوال وي په مسئله الباب او حدیث الباب باندې پوهیدلو نه وړاندې د جمهورو علماؤ او د حنفیانو فقهی اختلاف زده کړئ

(اختلاف ائمه)

هغه دا چه شافعيه وغیره په نیز اختلاف مکان د اقتداء د صحت نه مانع نه دې، مثلاً امام په جومات کښې وی او مقتدی د جومات نه بهر وی یا دا چه امام د سړک یعنی د لارې دې طرف ته وی او مقتدی بل طرف ته او په مینځ کښې لاره حائل وی، یا په مینځ کښې یو نهر حائل وی او مخامخ مقتدی ته امام ښکاری، بلکه د اقتداء د صحت نه مانع د هغوی په نزد حیلوت دې، حیلوت هم هغه کوم چه د امام د حال لره موجب د اشتباه وی نه نفس حیلوت، او د حنفیانو په نیز باندې په دې دواړو کښې هر یو مانع د صحت د اقتداء دې د مکان اختلاف هم او حیلوت هم (۲) په کوم سره چه په مقتدی باندې د خپل امام حال مشتهه کیږی یعنی دا نه معلومیږی چه هغه دې وخت کوم رکن ادا کوی اوس د دینه پس تاسود حدیث مضمون واورئ

[۱۱۲۶] (۲) حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حُجْرَتِهِ وَالنَّاسُ يَأْتُمُونَ بِهِ مِنْ وَرَاءِ الْحُجْرَةِ".

د عائشې رضی الله عنها نه روایت دی هغې ویلی دي رسول الله صلی الله علیه و آله په خپله کوټه کې مونځ وکړو او خلقو ورپسې د حجري نه اخوا اقتداء کړې وه

۱: سنن النسائي الجمعة ۳۹ (۱۴۲۳)، (تحفة الأشراف: ۴۶۱۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹، ۱۴، ۱۳، ۷/۵) (صحيح)
 ۲: ففي الدر المختار ان كان الطريق نافذا فمانع والا فلا،، والحاثل يمنع الاقتداء ان لم يشته حال امامه بسماع او روية ولم يختلف المكان حقيقة ولا حكماً،
 ۳: صحيح البخاري للأذان ۸۰ (۷۲۹)، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۳۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۰/۸) (صحيح)

عن عائشة رضي الله عنها قالت صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجرته والناس ياتمون به من وراء الحجرة، يعني يو ځل حضور ﷺ په خپله حجره کښې مونځ کولو او خلقو دوی پسې روستود حجرې نه بهر نیت ترلې وو.

شرح حدیث بحیث ینحل به المقام:

د حجرې په مصداق کښې دوه قوله دي، حجره عائشة رضی الله عنها کومه چه د حضور ﷺ او د دوی مسکن وو یا حجره الحصر یعنی د جومات په یو گوټ کښې بوجی اودرولو سره د اعتکاف وغیره په موقع باندې به حضور ﷺ دپاره یوه حجره غونډې جوړلې شوه، پس که دلته په حدیث کښې د حجرې نه حجره الحصر مراد دې نو بیا خو هیڅ اشکال نشته دې ځکه چه نه خو دا د اختلاف مکان صورت دې او نه داسې حیلولت کوم چه موجب د اشتباه وی، لهذا حدیث د چا خلاف هم نه دې، او که د حجرې نه مراد حجره عائشه مراد دې نو په دې صورت کښې ظاهره ده چه اختلاف د مکان اوموندلې شو کوم چه د حنفيانو په نیز باندې مانع عن الاقتداء دې، لهذا حدیث د حنفيانو خلاف شو او د جمهورو خلاف ځکه نه دې چه د دوی په نیز باندې اختلاف مکان بهر حال مانع عن الاقتداء نه دې البته حیلولت د دوی په نیز باندې مانع دې او دلته اگر که حیلولت هم موندلې شوې دې خو داسې حیلولت نه دې کوم چه موجب د اشتباه وی ځکه چه د بخاری په روایت کښې دی چه، فرای الناس شخص النبي صلى الله عليه وسلم، نو چه کله مقتديانو ته حضور ﷺ په نظر راتلو نو اشتباه د حال کوم ځانې اوموندلې شوه، لهذا حنفيانو لره د جواب فکر کول پکار دی.

(د حدیث الباب دویمې جواب)

یو جواب خو دا کیدې شی چه ظاهره دا ده چه دلته په حدیث کښې حجره الحصر مراد ده ځکه که حجره عائشه مراد وی نو بیا به دا اشکال وی چه حضور ﷺ صحابه کرامو ته څنگه په نظر راتلو لکه څنگه چه د بخاری په روایت کښې دی، آیا د حجرې شریفې دیوالونه دومره مختصر او واره وو چه د بهر سړی دننه سړی ته کتلې شی، یو جواب خو دا شودا جواب خو منعی دې،

(د حدیث الباب دویم جواب)

دویم جواب تسلیمی دی چه مونږ منو چه د حجرې نه مراد حجره عائشه ده نو د اختلاف مکان جواب به دا وی چه زمونږ په نیز باندې مانع عن الاقتداء هغه اختلاف مکان دې کوم چه حقیقه هم وی او حکماً هم وی، او دلته اختلاف مکان اگر که حقیقه موندلې شوې دې خو حکماً نه، ځکه چه په جومات کښې کوم صف جوړ وو هغه د حجرې دروازې سره متصل وو، او د حجرې شریفې دروازه مشهوره ده چه د جومات طرف ته پرانستلې شوې وه، نو چه هر کله د جومات صفونه د حجرې شریفې تر دروازې پورې رارسیدلې وو نو د اتصال صفوف د وجه نه مکان حکماً متحد شو، فالحمد لله على ذلك، په هیڅ صورت کښې هم حدیث زمونږ خلاف نه شو، ما د دې حدیث په حل کولو کښې ډیر غور او فکر اوکړو، والله العارف و له الحمد والمنة.

باب الصَّلَاةِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ

باب دی په بیان د مونځ ککې وروسته د جمعی نه

د دې باب نه مقصود د جمعی د ورځې د سنتو بیانول دی خو مصنف رحمۃ اللہ علیہ ترجمې لره سنن بعدیه یعنی روستنو سره خاص کړو سنن قبلیه سره په ترجمه کښې هیڅ تعرض نې او نه کړو، حضرت امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ترجمه داسې قائمه کړې ده چه، باب الصلوة بعد الجمعة و قبلها، هغوی په ترجمه کښې ذکر خو د دواړو کړې دې خو خلاف قیاس ذکر کښې نې بعدیه مقدم او قبلیه لره مؤخر کړې دی چه د هغې به یقینا څه وجه وی، وجه هم هغه ده کومه چه امام بخاری د باب د لاندې ذکر کړې ده په هغې کښې د سنن قبیله خو ذکر نشته دې او امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په رواتب ظهر واله روایت کښې ذکر کړې دی، په کوم کښې چه دی چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به قبل الظهر رکعتین او دغه شان بعد الظهر رکعتین کول.

د بخاری شراح لیکي چه امام بخاری د جمعی مونځ لره په ماسپڅین باندې قیاس کوی کوم سنتونه چه د ماسپڅین دپاره مشروع دی، هغې لره په طریقې د قیاس جمعی دپاره هم ثابتول غواړی ځکه چه جمعه د ماسپڅین د مونځ بدل ده، او دا هم وئیلې شوې دی چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د ابن عمر رضی اللہ عنہما هغه روایت طرف ته اشاره کړې ده کوم چه په سنن ابوداؤد کښې مذکور دې، (د باب رومبې حدیث هم دا دې)

د دینه پس زده کول پکار دی چه د جمعی سنن بعدیه خو په اتفاق سره ثابت دی او ائمه اربعه هم د دې قائل دی، امام ترمذی امام شافعی او احمد مذهب د رکعتین بعد الجمعة نقل کړې دې، او د طرفینو په نیز باندې روستنی سنتونه څلور رکعاته دی او دامام ابویوسف په نیز باندې شپږ رکعاته دی، او دامام مالک مشهور مذهب کوم به چه وړاندې په خپل ځانې باندې راشی دا دې چه هغه د رواتب مطلقا قائل نه دې غیر د سنت الفجر نه، غرض دا چه د جمعی سنن بعدیه په ثبوت باندې د ائمه اربعه اتفاق دې.

د جمعی په سنن قبلیه کښې د ائمه مذاهب:

البته په سنن قبلیه کښې اختلاف دې حنابله د دې قائل نه دی او مصنف رحمۃ اللہ علیہ هم حنبلی دې نو ځکه نې په ترجمه کښې هم دې لره نه دی ذکر کړی، او حافظ ابن قیم حنبلی خو د سنن قبلیه په شدت سره انکار کړې دې په دې شان چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم معمول د جمعی د مانځه دپاره خروج بعد الزوال وو یعنی د زوال نه پس به متصلا د حجرې شریفې نه جومات ته تشریف راوړلو او نیغ به منبر ته رسیدلو نو د سنن قبلیه وخت کوم ځانې وو، او د شافعیه نه په دې کښې دوه روایه دی، نفی، اثبات، امام نووی اثبات لره ترجیح ورکړې ده او هم دا د حنفیانو مذهب دې.

[۱۱۲۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَأَى رَجُلًا يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِي مَقَامِهِ، فَدَفَعَهُ، وَقَالَ: أَتُصَلِّي الْجُمُعَةَ أَرْبَعًا؟ وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُصَلِّي يَوْمَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ وَيَقُولُ هَكَذَا فَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟

د نافع نه روایت دی، پېشکه ابن عمر یو سړی ولیدلو چې دوه رکعاته مونځ یې کولو د جمعي په ورځ په خپل ځای کې، نو هغه یې دېکه کړو، او ویي ویل: ایا ته د جمعي څلور رکعاته مونځ کوي؟ او وو عبد الله چې مونځ یې کولو د جمعي په ورځ دوه رکعاته په خپل کور کې، او ویل به یې: دارنگه رسول الله ﷺ کړي دي.

[۱۱۲۸] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ "يُطِيلُ الصَّلَاةَ قَبْلَ الْجُمُعَةِ، وَيُصَلِّي بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ" وَيُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ.

د ابن عمر نه روایت دی هغه ویلي دي: وو ابن عمر چې اوږدولو به یې مونځ مخکې د جمعي نه، او د جمعي نه وروسته به یې دوه رکعاته کور کې کول، او بیان به یې کولو چې رسول الله ﷺ به داسې کول.

تشریح: قوله: کان ابن عمر يطيل الصلوة قبل الجمعة و يصلي بعدها ركعتين في بيته، دا فعل اگر که د ابن عمر دې او په دې لحاظ سره دا حدیث موقوف دې، خو وړاندې هغوی فرماني چه، ان رسول الله صلى الله عليه وسلم کان يفعل ذالك، نو ځکه دا حدیث مرفوع شو.

د سنن قبله ثبوت:

د دې حدیث نه صلوٰة قبل الجمعة و بعد الجمعة د دواړو ثبوت کيږي ځکه د بخاری بعضي شارحینو لیکلي دي (کما تقدم قریباً) چه د امام بخاری رحمته الله اشاره د ترجمة الباب په ذریعې سره هم دې حدیث د ابن عمر رضی الله عنه ته ده خو چونکه دا حدیث د امام بخاری د شرط موافق نه وو نو ځکه ئې دا وانغستلو او صرف اشاره ئې دې طرف ته اوکړه، خو حافظ ته په دې حدیث سره د سنن قبله په ثبوت کښې اشکال دې، اول خو ځکه چه، کان يفعل ذالك، اشاره بعضو وئيلي دي چه صرف و يصلي ركعتين في بيته، طرف ته ده مجموعې طرف ته نه ده، او دویم اشکال حافظ د سنن قبله په حقله هم هغه کړې دې کوم چه پورته د حافظ ابن قیم نه نقل کړې شوي دي چه د هغې خلاصه دا ده چه، د يطيل الصلوة قبل الجمعة نه څه مراد دې؟ که قبل الزوال مراد وی نو بیا خو د جمعي دوخت نه کیدو د وجه نه دا د جمعي سنتونه څنگه شول، او که دا اوئيلي شي چه بعد الزوال مراد دی نو بیا دا څنگه صحیح کیدې شي ځکه چه حضور ﷺ خوبه د زوال نه پس سمدستی جومات ته تشریف اوړلو او هم هغه وخت به ئې منبر ته تشریف اوړو او په اول وخت کښې به د جمعي آذان شروع شونو بیا د سنتو وخت کوم ځانې وو؟

(۱): سنن النسائي/الجمعة ۴۳ (۱۴۳۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۹۰ (۱۱۱۸)، (تحفة الأشراف: ۷۵۴۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الجمعة ۳۹ (۹۲۷)، صحيح مسلم/المسافرين ۱۵ (۷۲۸)، والجمعة ۱۸ (۸۸۲)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۵۹ (الجمعة ۲۴) (۵۲۲)، موطا امام مالك/قصر الصلاة ۲۳ (۶۹)، مسند احمد (۴۹۹/۲، ۴۹۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۴۷ (صحيح)

(۲): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۷۵۴۸) (صحيح)

نور دلائل:

زده کول پکار دی چه د سنن قبلیه د قائلینو استدلال د ابن عمر رضی الله عنهما د حدیث نه علاوه نور هم ځنی احادیثو سره دې مثلاً، د عبدالله بن مغفل رضی الله عنه حدیث چه متفق علیه دې، بین کل آذاین صلوة، د دې حدیث په عموم کښې د جمعی آذان هم راځی، او بعضې صریح روایات هم دی چنانچه د سنن ابن ماجه او په طبرانی کښې د ابن عباس رضی الله عنهما نه مروی دې چه، کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصلی قبل الجمعة اربعاً لکن فیہ مبشر بن عبید من الوضاعین، هم دغه شان حجاج بن ارطاة او عطیه عوفی دواړه ضعیف دی، علامه زیلعی په نصب الراية کښې نور هم ګڼر روایتونه ذکر کړي دي په کومو کښې چه بعضې داسې هم دي د چا په سند باندې چه هغوی هیڅ کلام او نقد نه دي کړي، دغه شان امام ترمذی رحمته الله فرمائی چه، وروی عن عبدالله بن مسعود انه کان یصلی قبل الجمعة اربعاً و بعدها اربعاً، دا وړاندې تیر شوې دی چه امام نووی رحمته الله هم د ثبوت قول اختیار فرمائیلي دي.

[۱۱۲۹] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ عَطَاءٍ بْنُ أَبِي الْخَوَّارِ، أَنَّ نَافِعَ بْنَ جَبْرِ أَرْسَلَهُ إِلَى السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ ابْنِ أَخْتِ تَمْرِ يَسْأَلُهُ عَنْ شَيْءٍ رَأَى مِنْهُ مُعَاوِيَةَ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: صَلَّيْتُ مَعَهُ الْجُمُعَةَ فِي الْمَقْصُورَةِ، فَلَمَّا سَلَّمْتُ قُمْتُ فِي مَقَامِي فَصَلَّيْتُ، فَلَمَّا دَخَلَ أَرْسَلَ إِلَيَّ، فَقَالَ: لَا تَعْدِلِمَا صَنَعْتَ إِذَا صَلَّيْتَ الْجُمُعَةَ، فَلَا تَصِلْ بِهَا بِصَلَاةٍ حَتَّى تَكَلِّمَ أَوْ تُخْرِجَ، فَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَمَرَ بِذَلِكَ أَنْ لَا تُوَصِّلَ صَلَاةً بِصَلَاةٍ حَتَّى يَتَكَلَّمَ أَوْ يُخْرِجَ".

نافع بن جبیر عمر بن عطاء ولېرلو سائب بن یزید ته چې خوری د نمر دی، تپوس یې کولو د هغه نه د یو شي چې معاویه د هغه نه لیدلی وو په مانځه کې، هغه وویل: ما مونځ وکړو د هغه سره د جمعی په مقصوره کې، کله چې ما وسلام وگرځولو زه خپل ځای کې ودریدم مونځ مې وکړو، هرکله چې هغه راغی ماته څوک راولېرلو، ویي ویل: مه واپس کېږه هغه څه ته چې تا وکړل کله چې ته د جمعی مونځ وکړي وروسته ورپسې مونځ مه کوه تردې چې خبرې وکړي، او اوڅي، بېشکه نبي صلی الله علیه وسلم امر کړی دی په دې، چې یو ځای نه کړی شي یو مونځ د بل مونځ سره تردې چې خبرې وکړي او یا اوڅي. قوله، اخبرنی عمر بن عطاء ان نافع بن جبیر ارسله الی السائب بن یزید یساله عن شیء رأی منه معاویه فی الصلوة،

مضمون حدیث:

عمر بن عطاء وائی چه زه نافع بن جبیر سائب بن یزید ته اولېرلم، (دا سائب د کشرانو صحابه کرامو نه دي، چه زه لار شم او د هغوی نه دا سوال او کړم چه ستا کوم هغه څیز دي کوم چه حضرت معاویه رضی الله عنه تاسو نه لیدلي دي) مطلب دا دي چه ستا او د معاویه په مینځ کښې څه واقع پېښه شوې وه او ستاسو کوم فعل باندې هغوی انکار فرمائیلي وو) هغوی اوخودل چه ما یو ځل د حضرت معاویه رضی الله عنه سره په مقصوره کښې د جمعی مونځ ادا کړو د

(۱) صحیح مسلم الجمعة ۱۸ (۸۸۳)، (تحفة الأشراف: ۱۱۴۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۹۹، ۹۵/۴) (صحیح)

مانځه نه پس ما سمدستی د ستونیت بلا فصل هم په هغه ځانې باندې اوتړلو، معاویه چه کله خپل مونځ اوکړو او کور ته دننه لاړو نو هغوی زه رااوغو غنلم او اوښی فرمائیل چه د فرض مونځ نه پس هم په هغه ځانې باندې سنت کول نه دی پکار، په فرض او نفل کېنې وصل نه دي پکار بلکه فصل پکار دي چه د هغې دوه صورتونه دي یا خو دهغه ځانې نه پورته شی او بل ځانې کېنې او کړی یا په مینځ کېنې دخبرو وغیره په ذریعې سره فصل اوشی.

(د مقصوده نه څه مراد دی؟)

په دې حدیث کېنې د مقصوده لفظ راغلی دي مقصوده هغه وړوکې کوتې ته وائی کومه به چه په جومات کېنې د محراب په ځانې باندې جوړولې شوه چه په هغې کېنې امام او دده خواص مونځ اوکړې شی، امام نووی رحمته الله علیه فرمائی چه د دینه معلومه شوه چه په جومات کېنې مقصوده جوړول جائز دی که امیر په دې کېنې مصلحت او ضرورت گنړی، په پخوا زمانه کېنې به د خلفاء دپاره دا جوړولې شوه، د ټولو نه وړاندې حضرت معاویه رضی الله عنه د خپل تحفظ دپاره جوړه کړې وه کله چه یو خارجی په دوی باندې حمله کړې وه، قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمائی چه په مقصوده کېنې د جمعي مونځ هغه وخت جائز کیدی شی کله چه په دې کېنې د مونځ کولو عام اجازت وی او که د یو څو کسانو دپاره مخصوص وی نو بیا به په دې کېنې مونځ صحیح نه وی (ځکه چه په دې صورت کېنې به هغه مقصوده د جامع د حکم نه خارج شی یا داسې اووایه چه اذن عام د جمعي د صحت د شرائطو نه دي، دحضرت ابن عمر رضی الله عنه په باره کېنې ئې لیکلې دي چه هغوی به په مقصوده کېنې مونځ نه کولو او که د وړاندې نه به په هغې کېنې وو نو د مانځه دپاره به بهر راتلو

[۱۱۳۰] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رِزْمَةَ الْمَوْزِي، أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ إِذَا كَانَ بِمَكَّةَ فَصَّلَى الْجُمُعَةَ تَقَدَّمَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ تَقَدَّمَ فَصَلَّى أَرْبَعًا، وَإِذَا كَانَ بِالْمَدِينَةِ صَلَّى الْجُمُعَةَ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى بَيْتِهِ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ وَلَمْ يُصَلِّ فِي الْمَسْجِدِ، فَقِيلَ لَهُ: فَقَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ ذَلِكَ".

د ابن عمر نه روایت دی هغه ویلي دي وو به کله چې به مکه کې وو نو د جمعي مونځ به یې کولو، مخکې به شو دوه رکعاته مونځ به یې وکړو، بیا به مخکې شو څلور رکعاته مونځ به یې وکړو، او کله چې به په مدینه کې وو مونځ د جمعي به یې کولو، بیا به راغلو کورته نو دوه رکعاته مونځ به یې وکړو، او مونځ به یې نه کولو په مسجد کې، هغه وویل وو رسول الله صلی الله علیه و آله چې داسې یې کول.

تشریح: قوله: عن عطاء عن ابن عمر قال کان اذا کان بمکه... الخ، د قال ضمیر د عطاء او د کان ضمیر د ابن عمر طرف ته راجع دي یعنی چه کله به ابن عمر په مکه کېنې وو نو د جمعي د مانځه نه پس به لږ غوندې وړاندې شو او اولاً به ئې دوه رکعاته او د دې نه پس لږ غوندې وړاندې شو او څلور رکعاته به ئې کول، او چه کله به هغوی په مدینه کېنې وو نو جمعي د مانځه نه پس به د جومات په ځانې کورته راغلو او صرف دوه رکعاته به ئې کول او فرمائیل

به نې چه حضور ﷺ به هم داسې كول.

شارحینو لیکلې دی چه شاید د دې فرق وجه دا وی چه د دوی کور د حرم نه لرې وو نو ځکه په حرم کښې به نې سنت كول او په مدینه کښې چونکه د دوی کور په کوم کښې چه دوی مقیم وو هغه بالکل د جومات سره متصل وو نو ځکه به نې هلته كول.

[۱۱۳۱] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّازُ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا، عَنْ سَهْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ ابْنُ الصَّبَّاحِ: قَالَ: "مَنْ كَانَ مُصَلِّيًا بَعْدَ الْجُمُعَةِ فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا وَتَمَّ حَدِيثُهُ"، وَقَالَ ابْنُ يُونُسَ: إِذَا صَلَّيْتُمُ الْجُمُعَةَ فَصَلُّوا بَعْدَهَا أَرْبَعًا، قَالَ: فَقَالَ لِي أَبِي: يَا بُنَيَّ، فَإِنْ صَلَّيْتَ فِي الْمَسْجِدِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَتَيْتَ الْمَنْزِلَ أَوِ الْبَيْتَ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ.

د ابو هريره رضی اللہ عنہ روایت دی هغه ویلي دي چي رسول الله ﷺ فرمایلي دي . ویلي دي ابن الصباح . هغه وویل : څوک چي د تاسو نه مونځ کونکی وي وروسته د جمعی نه نو مونځ دي وکړي څلور رکعاته . او پوره شو حدیث د هغه . او ویلي دي ابن یونس : کله چي تاسو د جمعی مونځ وکړئ نو وروسته ترېنه څلور رکعاته کوئ هغه وایي ماته زما پلار وویل ای بچور په کله چي ته په مسجد کې مونځ وکړي په مسجد کې دوه رکعاته بیا کور ته راشي نو دوه رکعاته وکړه .

[۱۱۳۲] (۲) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ.

عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ وائی چه رسول الله ﷺ به د جمعی نه پس دوه رکعت په خپل کور کښې كول، ابوداؤد وائی او عبدالله بن دینار هم دا حدیث د ابن عمر نه دغسې روایت کړې ده .

[۱۱۳۳] (۳) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، "أَنَّهُ رَأَى ابْنَ عُمَرَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ، فَيَتَمَّازُ عَنْ مُصَلَاةِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ الْجُمُعَةَ قَلِيلًا غَيْرَ كَثِيرٍ، قَالَ: فَبَرَكْتُ رَكْعَتَيْنِ، قَالَ: ثُمَّ تَمَشِي أَنْفُسَ مِنْ ذَلِكَ، فَبَرَكْتُ أَرْبَعًا رَكَعَاتٍ، قُلْتُ لِعَطَاءٍ: كَمْ رَأَيْتَ ابْنَ عُمَرَ يَصْنَعُ ذَلِكَ؟ قَالَ: مَرَارًا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ وَلَمْ يَرْفَعْهُ.

ابن جریج نه روایت دی هغه وایي ماته خبر را کړی دی عطاء ، بېشکه هغه ابن عمر لیدلی وو، چي مونځ یې کولو وروسته د جمعی نه نو جدا به شو د خپل د مونځ د ځای هغې نه چي مونځ به یې پکې کړی وو د جمعی لږ شاتنه ډیر نه، هغه وایي دوه رکعاته به یې وکړل . هغه وایي : بیا به تللو لږ شاتنه د دغې نه څلور رکعاته به یې کول . ما وویل عطاء ته ابن تا څو ځل لیدلی وو چي دغسې یې کړي وو؟ هغه وویل څو ځل ویلي دي ابوداؤد او د دې روایت عبد الملک بن سلیمان کړی دی او پوره کړی یې نه دی .

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۹۰، ۱۲۶۵۴)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الجمعة ۱۸ (۸۸۱)، سنن الترمذي/الجمعة ۲۴ (۵۲۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۹۵ (۱۱۳۰)، مسند احمد (۴۴۲، ۲۴۹/۲، ۴۹۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۰۷ (۱۶۱۵) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم: ۱۱۲۷، (تحفة الأشراف: ۶۹۴۸) (صحيح)

۳: سنن النسائي/الجمعة ۴۲ (۱۴۲۹)، (تحفة الأشراف: ۷۳۲۹) (صحيح)

قوله: اخبرني عطاء انه راى ابن عمر يصلى بعد الجمعة فينماز عن مصلاه الذى صلى فيه الجمعة، ينماز د انمياز نه دې مَيَز معنی ده جدا کول. دې لره ئې باب انفعال ته بوتلو، ابن عمر رضي الله عنه به د جمعي د مانځه نه پس سنت ادا کول پس لرې به شو او دهغې ځانې نه به جدا شو کوم ځانې به ئې چه د جمعي مونځ کړې وو، قليلا، لږ غوندي او دوه رکعاته به ئې کول، ثم يمشى انفس من ذالك، او بيا به لږ غوندي نور لرې شو او څلور رکعاته به ئې او کړل، د دېنه معلومه شوه چه ابن عمر رضي الله عنه به د جمعي نه پس شپږ رکعاته کول، اولاً به دوه او بيا به ئې څلور، په حنفيانو کښې امام ابويوسف هم د دې قائل دي خو هغه فرمائي چه رومبې څلور رکعاته او کړې شي بيا دوه، غالباً د دې وجه دا ده چه په يو حديث کښې راځي چه، لا يصلى بعد صلاة مثلها،

باب صَلَاةِ الْعِيدَيْنِ

باب دی په بیان د مونځ داختر نوکې

د صلوات مخصوصه بیان شروع دې د دې سلسلې يو مونځ يعنی د جمعي د مونځ بيان تير شو، د عیدین نه مراد عيد الفطر او عيد الاضحی دي.
وجه تسميه:

عيد د عود نه ماخوځ دې په اصل کښې عود و و په قاعدې د اعلال سره واؤ ساکن ماقبل مسکور موندلو د وجه نه عيد شو، بعضې خو وجه تسميه دا ليکي چه دا د عود نه ماخوځ دې ځکه چه دا ورځ هر کال خوشحالي راوړي او واپس راځي نو ځکه دې ته عيد وئيلي شي او مسرت او خوشحالي د کومې خبرې ده؟ هغه د روژو پوره کيدل او مغفرت د گناهونو او د جهنم نه د خلاصی ده ځکه چه عيد الفطر د رمضان المبارک نه پس رومبې ورځ ده او د رمضان په مياشت کښې د گناهونو معافی او د جهنم نه خلاصی په گټور روايتونو سره ثابت دي، او د عيد الاضحی ورځ د عرفې د ورځې نه پس راځي او يوم عرفه افضل الايام ده په دې کښې لکھونو انسانان د حج غوندي عظيم عبادت کوي، په دې کښې هم په کثرت سره گناهونه معاف کيږي او جهنم نه خلاصی وي نو ځکه وائي چه د اختر په ورځ خوشحالي د هغه سړې دپاره ده څوک چه د رمضان المبارک قدردانی اوکړي او د خپل گناهونو د معافی پروانه حاصله کړې وي، لا لمن لبس الجديد و اكل الثريد، دغه شان دا وئيلي شوې دي چه د عيد تسميه د عانده نه ماخوځ ده په معنی د فائده او انعام، په دې ورځ چونکه دعوائد (انعامات الهیه) کثرت او ديروالي وي په دې بناء باندې دې ته عيد وئيلي شي.
ليکلی شوی دی چه د وړوکی اختر مونځ په ۲ هجري کښې مشروع شو او هم په دغه کال د شعبان په مياشت کښې د روژې فرضيت دي.

د اختر د مانځه حکم:

صلوة العیدین عند الحنفیه واجب دي، لانه عليه السلام واطب عليهما بغير ترك، و لقوله تعالى

فصل لربك وانحر و قوله تعالى ولتكبروا الله على ما هداكم، ونيلي شوې دى (۱) چه آيت اولی په عيد الاضحی باندې محمول دې د دې مونځ او قربانی او د آيت ثانيه اشاره د عيد الفطر طرف ته ده، او د جمهورو په نيز باندې سنت مؤکد دې، ابوسعید اصطخری او د امام احمد په مشهور مذهب کښې فرض کفايه دې، په جوهره نيره کښې ليکلې دى چه د حنفيانو په دې کښې دوه قوله دى، اول انها واجبة و هو المشهور و قيل سنة مؤكدة قال فى المبسوط و هو الاظهر.

[۱۱۳۴] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثُمَيْمٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَهُمْ يَوْمَانِ يَلْعَبُونَ فِيهِمَا، فَقَالَ: "مَا هَذَانِ الْيَوْمَانِ؟" قَالُوا: كُنَّا نَلْعَبُ فِيهِمَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَبْدَلَ كُمْ بِهِمَا خَيْرًا مِنْهُمَا: يَوْمَ الْأَضْحَى، وَيَوْمَ الْفِطْرِ".

انس رضي الله عنه نه روايت دى هغه ويلي دي راغی رسول الله صلی الله علیه و آله مدینې ته او د هغوی دوه ورځې وي لوبې به يې کولې په هغو دواړو کې، دا دواړه د څه ورځې وي؟ هغوی وويل مونږ به لوبې کولې په هغه دواړو کې په جاهليت کې، ويلي دي رسول الله صلی الله علیه و آله بېشکه الله پاک بدل کې درکړی دی تاسو ته ډېر غوره د هغې دواړو نه، د غټ اختر ورځ ده، او د ورکونې اختر ورځ ده.

قوله: قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة و لهم يومان يلعبون فيها فقال ما هذان اليومان،

شرح حديث:

کله چه حضور صلی الله علیه و آله هجرت اوکړو او مدینې ته ئې تشریف راوړه نو چه کوم مسلمانان هلته اوسیدل هغوی لره حضور صلی الله علیه و آله اولیدل چه د کال په دوو ورځو کښې به هغوی لوبې کولې او خوشحالی به ئې کوله د حضور صلی الله علیه و آله په سوال باندې صحابه عرض اوکړو چه په دې ورځو کښې خوشحالی دلته د وړاندې نه د جاهليت د زمانې نه راروانه ده، د دې دوو ورځو نه مراد د نورز او د مهر جان ورځ ده، نوروز د جنورئ اول تاریخ په کوم کښې چه د نمر تحویل په برج حمل کښې وی او په مهر جان کښې د نمر تحویل برج میزان کښې کیږي، ليکلې دى چه دا دواړه ورځې د حرارت او برودت يعنی گرموالی او یخوالی په اعتبار سره ډیر معتدل وی او دا چه ورځ او شپه په دې کښې برابر وی.

ونيلي شوې دى چه په تيره زمانه کښې حکماء واقفين د علم هیئت دې ورځو لره اختیار کړې وې نورو خلقو به د دوی په دې کښې اتباع کوله تر دې چه انبياء عليهم السلام تشریف راوړلو نو هغوی د دې ابطال او تردید او فرمائیلو چنانچه وړاندې په حدیث کښې حضور

(۱) په دې باندې دې دا اشکال اونه کړې شی چه د صلو تین العیدین ثبوت په نص قطعی سره دې نو د عیدین مونځ فرض پکار وو، جواب دا دې چه دا نص د ثبوت په اعتبار سره خو اگر که قطعی دې خو د دلالت په اعتبار سره قطعی نه دې يعنی په دې دواړو آیتونو کښې چه کوم مضمون ثابتولې شی د دې آیتونو دلالت په هغې باندې قطعی نه دې، د دویمې معنی احتمال هم شته، قطعی الثبوت دپاره دا ضروری نه ده چه هغه دې قطعی الدلالت هم وی، او فرضیت هغه وخت ثابتیږي کله چه هغه نص قطعی الثبوت والدلالت دواړه وی (۱۲).

(۱) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۶۱۹)، وقد أخرجه: سنن النسائي للعیدین (۱۵۵۷)، مسند احمد (۱۰۳/۳، ۱۷۸،

(۲۵۰، ۲۳۵) (صحیح)

ﷺ دا هم فرمائی چه، ان الله قد ابدلكم بهما خيرا منهما، چه الله تعالى اي مسلمانانو تاسو لره د تشكر د اظهار او خوشحالي كولو دپاره د دې دواړو په بدله كښې دوه نورې ورځې دركړې دي كومې چه د دېنه غوره دي، يوم الاضحى او يوم الفطر، دا دواړه ورځې د دېنه ولې غوره دي د دې وجه خو ښكاره ده چه د دې دواړو انتخاب د حكماء او فلاسفه د طرف نه وو او د دې دواړو ورځو انتخاب د الله تعالى او د الله در رسول او د انبياء د طرف نه دي.

د كفارو په تېوارونو كښې شريكت:

علماؤ د دې حديث د لاندې ليكلي دي چه د كفارو په تېوار او د خوشحالي په ورځ كښې د مسلمانانو خوشحالي كول سخته گناه ده، ابو حفص كبير الحنفى فرمائی چه كوم سړې په نيروز كښې يو مشرك ته كومه معمولي غوندي هديه مثلا بيضه، (اگي) د دې ورځې د تعظيم په اعتقاد سره اوليږي نو هغه به كافر شي او د هغه ټول اعمال به حبط يعنى ضائع شي، او كه د ورځې د تعظيم په طور باندې نه وي بلكه صرف د محبت د اظهار او تعلق دپاره داسې او كړې نو كافر كيږي نه البته د تشبيه د وجه نه مكروه ضرور به وي د دې هم خان ساتل ضروري دي.

بَابُ وَقْتِ الْخُرُوجِ إِلَى الْعِيدِ

باب دی په بیان د وخت د وتلو کې اختر مانع ته

د اختر د مونځ وخت په اتفاق سره د ارتفاع شمس يعنى د نمر ختلو نه تر زواله پورې دي، كه د اختر مونځ په رومي ورځ باندې په دې وخت كښې اونۍ كړې شي نو روستو د دې قضاء شته او كه نه؟ دا مسئله مختلف فيهِ ده د دې مستقل باب وړاندې راروان دي.

[۱۱۳۵] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْمُفِيرَةِ، حَدَّثَنَا صَفْوَانُ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خُمَيْرٍ الرَّحْبِيُّ، قَالَ: "خَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُسْرِ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ النَّاسِ فِي يَوْمِ عِيدِ فِطْرٍ أَوْ أَضْحَى، فَأُكِّرَ إِنْطَاءَ الْإِمَامِ، فَقَالَ: إِنَّا كُنَّا قَدْ فَرَعْنَا سَاعَتَنَا هَذِهِ وَذَلِكَ حِينَ التَّسْبِيحِ."

يزيد بن خمير الرحبي وايي: چې عبد الله بن بسر چې د رسول الله ﷺ صحابي دي راووتلو د خلقو سره د اختر ورکوتي اختر په ورځ او يا د غټ اختر په ورځ، نو هغه بد وگڼلو وروستوالی د امام، هغه وويل مونږ به وو چې په دې وخت کې به وزگار شوي وو. او دغه د اشارت وقت وو.

قوله: فقال انا كنا قد فرغنا ساعتنا هذه، د حديث مضمون دا دي چه عبد الله بن بسر چه يو صحابي دي هغوی د حضور ﷺ نه پس په خپله زمانه كښې خلقو سره د اختر مونځ دپاره لارلو خو امام صاحب دغه وخت پورې عيدگاه ته نه وو رارسيدلي نو هغوی دا تاخير يعنى روستوالی محسوس كړو او په دې باندې ئې انكار او فرمائيلو او اونۍ فرمائيل چه د حضور ﷺ په زمانه كښې خو به مونږ تر دې وخته پورې د اختر مونځ كړې وو او فارغ شوي به وو.

و ذالك حين التسبيح، دا بظاهر د عبد الله بن بسر كلام دي، مطلب دا دي چه د اختر د مونځ اول وخت او د دي د وخت ابتداء د هغه وخت نه كيږي په كوم وخت كښي چه تسبيح يعني نفل مونځ كول جائز شي، يعني د نمر ختلو نه روستو چه نفل مونځ كول جائز كيږي هم هغه د اختر د مونځ وخت دي (لهذا د اختر مونځ په اول وخت كښي كول پكار دي) (كذا في المنهل) او حضرت په بذل كښي دا ليكلي دي چه ذالك حين التسبيح د يزيد بن خمير كلام دي او لفظ د ذالك اشاره هغه وخت طرف ته ده د كوم په رسيدو كښي چه امام تاخير كړي وو، او مراد د يزيد بن خمير دا دي چه تر كوم وخته پوري امام نه وو راغلي دا هغه وخت وو په كوم كښي چه نفل مونځ كول جائز كيږي (يعني اول وخت د اختر)

فانده: دا خو مونځ وړاندي بيان كړي دي چه د اختر د مونځ وخت د ارتفاع شمس يعني نمر ختلو نه تر زواله پوري دي، د دېنه زيات دا زده كړئ چه په بعضي بعضي رواياتو كښي دا راځي چه حضور ﷺ به د وړوكي اختر مونځ هغه وخت ادا كولو كله به چه نمر د دوو نيزو په پورته والي باندي وو او د لوئي اختر مونځ به ئي هغه وخت كولو كله به چه نمر يوه نيزه وو. كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي بنا يوم الفطر والشمس على قيد رُمحين والاضحى على قيد رمح، د دينه معلومه شوه چه د لوئي اختر په مانځه كښي تعجيل او وړوكي اختر كښي نسبة تاخير مسنون دي (۱)

باب خُرُوجِ النِّسَاءِ فِي الْعِيدِ

باب دی په بیان د وتلو د ښځو کې اخترا ته

د ښځو وتل په عامو مونځونو كښي او په دي كښي چه څه اختلاف دي هغه په خپل ځاني كښي تير شوي دي په دي باب كښي خاص د اختر د مونځ دپاره د ښځو د وتلو بيان كول مقصود دي چه آيا ښځي د اختر د مانځه دپاره عيدگاه ته تلې شي او كه نه؟

[۱۱۳۶] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، وَبُؤْسٍ، وَحَبِيبٍ، وَبَحْثِيِّ بْنِ عَتِيقٍ، وَهَشَامٍ فِي آخِرِينَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، أَنَّ أُمَّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: "أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نُخْرِجَ ذَوَاتِ الْخُدُورِ يَوْمَ الْعِيدِ" قِيلَ: فَأَلْحِضُ؟ قَالَ: "لِيَشْهَدَنَّ الْخَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُسْلِمِينَ" قَالَ: فَقَالَتِ امْرَأَةٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنْ لَمْ يَكُنْ لِإِحْدَاهُنَّ ثَوْبٌ كَيْفَ تَصْنَعُ؟ قَالَ: "تَلْبِسُهَا صَاحِبَتُهَا طَائِفَةً مِنْ ثَوْبِهَا".

د محمد نه روايت دي، بېشكه ام عطيه ويلي دي، امر كړي دي مونځ ته رسول الله ﷺ چي

(۱) په دي كښي حكمت او مصلحت دا ليكلي دي چه په عيد الاضحى كښي د مانځه نه د فراغيدو نه پس قرباني او د دي متعلقه امور كول وي لهذا په مانځه كښي دي جلتي او كړي شي په خلاف د عيد الفطر نه چه هلته د مانځه نه پس اختر سره متعلق بل څه خاص كار نشته دي، يوه خبره بله هم ده چه په لوئي اختر كښي د مانځه نه وړاندي امساك يعني خوراك څښكاك پريخودل مستحب دي او مستحب دا دي چه د دي ورځي خوراك څښكاك ابتداء ضيافت د الله يعني د قرباني په غوښي سره وي (۱۲ منه)

(۱) صحيح البخاري/الحيف ۲۳ (۳۲۴)، والصلاة ۲ (۳۵۱)، والعيدين ۱۵ (۹۷۴)، ۲۰ (۹۸۰)، ۲۱ (۹۸۱)، والحج ۸۱ (۱۶۵۲)، صحيح مسلم/العيدين ۱ (۸۹۰)، والجهاد ۴۸ (۱۸۱۲)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۷۱ (۵۳۹)، سنن النسائي/الحيف والاستحاضه ۲۲ (۳۹۰)، والعيدين ۲ (۱۵۵۹)، ۳ (۱۵۶۰)، سنن ابن ماجه/لإقامة الصلاة ۱۶۵ (۱۳۰۸)، (تحفة الأشراف: ۱۸۰۹۵، ۱۸۱۰۱، ۱۸۱۱۰، ۱۸۱۱۲، ۱۸۱۱۴)، وقد أخرج: مسند أحمد (۸۵/۵)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۲۳ (۱۶۵۰) (صحيح)

او کارو مونږ پردو والا (زنانه) د اختر په ورځ، وویل شول: د حیض والا هم؟ هغه وفرمایل: حاضرې دي شي خير او دعوت د مسلمانانو ته. هغه وایي: چې وویل یوې ښځې ای د الله رسول له که چېرې په مونږ د یوې کسې جامه نه وي نو څه به کوي؟ هغه وفرمایل: وروادې غوندي ملگرې د هغې هغې ته یوه تکړه د خپلې جامې نه.

قوله: امرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ان نخرج ذوا الخدور يوم العيد قيل فالحیض،

مضمون حدیث:

ام عطیه رضی الله عنها فرمائی چې حضور صلی الله علیه و آله مونږ ته حکم او فرمائیلو چې د اختر په ورځ باندي مونږ په گوټ کښې ناستې جینکې هم د اختر د مانځه دپاره رااوځو، خدور د خدر جمع ده خدر پردې ته وائی او د دې اطلاق د کور په هغه گوټ باندي هم کیږي په کوم باندي چې پرده زورنده وی په کوم کښې چې عام طور باندي باکره جینکې کینی پاسی. نو چې هر کله په حدیث کښې د ذوات الخدور وتلو حکم دې نو د دی نه د ډیر عمر والو ښځو حکم خو په طریقه اولی معلوم شو، وړاندي په حدیث کښې دی چې حضور صلی الله علیه و آله نه تپوس او کړې شو چې حائضه ښځې په دې ورځ باندي څه او کړی نو حضور صلی الله علیه و آله او فرمائیل چې دوی لره هم د خیر او برکت په مجامعو کښې حاضریدل پکار دی د مسلمانانو په دعاء کښې شریک کیدل پکار دی، دغه شان حضور صلی الله علیه و آله د یوې ښځې په سوال باندي او فرمائیل چې کومې ښځې سره برقع یا خادر وغیره نه وی نو د هغې ملگرې لره پکار دی چې هغې ته د پردې دپاره د خپل خادر یوه حصه واغوندوی.

مسئله الباب کښې د ائمه مذاهب:

د دې حدیث نه خو معلومیږي چې د ټولو ښځو عیدگاه ته وتل پکار دی اوس دا کتل دی چې په دې کښې فقهاء څه وائی په ائمه کښې دامام احمد په دې حدیث باندي عمل دې د دوی په نیز باندي مطلقا ځوانه و غیر ځوانه ټولو دپاره دا جائز دی خو یو څو شرطونو سره، عدم التطیب، عدم التزین بالثیاب الفاخرة او د بعضې علماؤ په نیز باندي د ښځو د اختر د مانځه دپاره تلل مطلقا مکروه دی لکه سفیان ثوری، ابراهیم نخعی او ابن المبارک وغیره، په دې کښې دریم مذهب د ائمه ثلاثه حنفیه شافعیه مالکیه دې هغوی فرمائی چې، يجوز للعجائز دون الشواب، خو هغه شرطونو سره کوم چې پورته مذکور دی، د دینه معلومه شوه چې د جمهورو علماؤ او د ائمه ثلاثه په نیز په دې مسئله کښې د اختر مونځ او په عامو مونځو کښې کوم فرق نشته دې د ټولو حکم یو دې، البته حنابله د اختر د مانځه او په نورو مونځونو کښې د فرق قائل دی او د ظاهر د احادیثو نه د حنابله تائید کیږي ځکه چې په نورو مونځونو کښې د خروج ترغیب په یو حدیث کښې نشته دې صرف اجازت راغلي دي په خلاف د صلوٰة عید نه چې په دې کښې حضور صلی الله علیه و آله، امر بالخروج، فرمائی، والله اعلم بالصواب.

[۱۱۳۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، بِهَذَا الْحَبْرِ، قَالَ: "وَيَعْتَزِلُ الْحَيْضُ مُصَلِّي الْمُسْلِمِينَ" وَلَمْ يَذْكُرْ: الثُّوبَ، قَالَ: وَحَدَّثَ عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ أَرْفَةَ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ أَرْفَةَ أُخْرَى، قَالَتْ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ كَرَّمَعْنِي حَدِيثُ مُوسَى فِي الثُّوبِ.

د ام عطيه نه روايت دی د دې خبر، هغه وویل او لري کيږي به حائضي د مصلي د مسلمانانو نه، او ذکر د ثوب يې ونه کړو، هغه وویل او حديث يې بيان کړی دی د حفصي نه، هغې د يوې ښځې نه چې حديث يې بيانولو د يوې بلې ښځې نه، هغې ويلي دي وویل شو: ای د الله رسوله! ذکر يې کړه معنی د حديث د موسی په ثوب کې.

تشریح: قوله: و يعتزل الحيض مصلي المسلمين، یعنی حائضې ښځې چه کله عیدگاه ته د مانځه دپاره لارې شی نو د عیدگاه نه دې جدا یو طرف ته کینی، دا د اعتزال حکم د دې دپاره نه دې چه د حائضو ښځو عیدگاه ته داخلیدل ممنوع دې ځکه چه عیدگاه د جومات په حکم کښې نه ده بلکه د دې دپاره دې چه د صفونو قطع رانشی که ټولو ښځو سره ناستې وی دغه شان د هغه ځای د ککر یعنی گنده کیدو احتمال هم شته.

[۱۱۳۸] (۲) حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَاصِمُ الْأَخْوَلُ، عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: كُنَّا نَوْمَرُ بِهَذَا الْحَبْرِ، قَالَتْ: وَالْحَيْضُ يَكُنْ خَلْفَ النَّاسِ فَيَكْبُرُونَ مَعَ النَّاسِ.

د ام عطيه نه روايت دی هغې ويلي دي وو مونږ چې امر به راته کیدی شو د دې خبر، هغې ويلي دي او حائضي به وروسته د خلقو نه وي، تکبير وايي د خلقو سره.

۳. حدثنا النفيلي.. الخ، قوله، فيكبرون مع الناس، یعنی خارج الصلوة، ځکه چه هغوی په مانځه کښې نه دی داخل البته په تکبير ونيلو کښې دې نورو سره شريک وي.

[۱۱۳۹] (۳) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ يَعْنِي الطَّيَالِسِيَّ، وَمُسْلِمٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَطِيَّةَ، عَنْ جَدِّهِ أُمِّ عَطِيَّةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ جَمَعَ نِسَاءَ الْأَنْصَارِ فِي بَيْتٍ، فَأَرْسَلَ إِلَيْنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَقَامَ عَلَى الْبَابِ، فَسَلَّمَ عَلَيْنَا، فَرَدَدْنَا عَلَيْهِ السَّلَامَ، ثُمَّ قَالَ: أَنَا رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْكُمْ "وَأَمَرْنَا بِالْعِيدَيْنِ أَنْ نَخْرُجَ فِيهِمَا الْحَيْضُ وَالْعَتَقُ، وَلَا جُمُعَةٌ عَلَيْنَا، وَهَذَا عَنْ أَتْبَاعِ الْجَنَابِ."

د ام عطيه نه روايت دی، بهشکه رسول الله ﷺ چې هرکله مدینې ته راغی، راجمع يې کړي ښځې د انصارو په يو کور کې، مونږ ته يې عمر بن الخطاب راولېږلو، په دروازه کې ودریدو مونږ ته يې سلام وکړو، مونږ ورته د سلام جواب ورکړو، بيایي وویل زه د رسول الله ﷺ استازی یم تاسو ته، او مونږ ته يې امر کړی په اخترونو کې چې اوباسو په دواړو کې حائضي ښځې او هغه جینکې چې بلوغ ته نژدې وي، او نشته جمعه په مونږ باندې او مونږ يې منع کړي یو د جنازو نه.

قوله: عن ام عطية ان رسول الله صلى الله عليه وسلم لما قدم المدينة جمع النساء الانصار في بيت،

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۸۰۹۵) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم: ۱۱۳۶، (تحفة الأشراف: ۱۸۰۹۵، ۱۸۱۱۴، ۱۸۱۲۸) (صحيح)

۳: نورد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۶۸۰)، وقد أخرجه: (۵/۸۵، ۸۶، ۸۷) (ضعيف)

شرح هديت:

دا واقعه د فتح مکه نه روستوده يعنی حضور ﷺ د فتح مکه نه پس کله چه مدينې منورې ته واپس تشریف راوړلو نو هغه وخت حضور ﷺ د انصارو ښځو لره په يو کور کښې راجمع کړې او بيعت ئې فرمائيلې وو، په بذل کښې ليکلې دی چه د فتح مکه په ورځ په مکه کښې په حضور ﷺ باندې، يا ايها النبي اذا جاءك المؤمنات يابعنك، آيت شريف په کوم کښې چه د بيعت مضمون مذکور دې نازل شوې وو، په دې موقع باندې حضور ﷺ د سرو لره په صفا باندې بيعت فرمائيلې وو او ښځو لره د صفا د لاندې، د دينه پس بيا مدينې منورې ته په واپسې باندې حضور ﷺ د انصارو ښځو لره بيعت او فرمائيلو کوم چه په بيعت النساء سره مشهور دې، په بيعت کښې چه په کومو څيزونو باندې عهد اغستلې شوې وو هغه په دې آيت کښې مذکور دی او دا آيت په سورة ممتحنه کښې دې.

وراندې په حديث کښې د بيعت صورت مذکور دې هغه دا چه حضور ﷺ حضرت عمر رضی الله عنه سره د خپل طرف نه بيعت کولو دپاره د انصارو ښځو ته اوليرلو هغوی لارل او په دروازه کښې اودريدل او هم دبهر نه ئې سلام اوکړو ښځو د هغې جواب ورکړو بيا ئې اوفرمايل چه زه د حضور ﷺ د طرف نه راليرلې شوې يم د بيعت کولو دپاره او د آيت په مضمون باندې ئې د حضور ﷺ نه بيعت واغستلو.

قوله، ان نخرج فيهما الحيض والعق، عتق د عاتق جمع ده د دې جمع عواتق هم راځي دا باکره يعنی پيغلې ښځې ته وائي، يا په معنی د شابه يعنی بالغه يا هغه کومه چه قريب البلوغ وی د دې نه وړاندې ذوات الحذور لفظ په حديث کښې راغلي دي د هغې طرف ته اشاره ده.

باب الخطبة يوم العيد

باب دی په بيان د خطبه کې د اختر په ورځ

د اخترنو خطبه سنت ده په خلاف د جمعي د خطبې چه هغه واجب ده او شرط هم ده ځکه په مانځه باندې مقدم ده او د اخترنو خطبه په اتفاق سره مؤخر ده

[۱۱۴۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رَجَاءٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، قَالَ: أَخْرَجَ مَرْوَانَ الْمُنْبَرِّ فِي يَوْمِ عِيدٍ، فَبَدَأَ بِالْخُطْبَةِ قَبْلَ الصَّلَاةِ، فَقَامَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا مَرْوَانُ خَالَفْتَ السَّنَةَ أَخْرَجْتَ الْمُنْبَرِّ فِي يَوْمِ عِيدٍ وَلَمْ يَكُنْ يُخْرَجُ فِيهِ، وَبَدَأْتَ بِالْخُطْبَةِ قَبْلَ الصَّلَاةِ، فَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْخَدْرِيُّ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ، فَقَالَ: أَمَّا هَذَا فَقَدْ قَضَى، مَا عَلَيْهِ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَاسْتَطَاعَ أَنْ يَغَيِّرَهُ بِيَدِهِ فَلْيَغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَوْفَى الْإِيمَانِ".

د ابو سعيد الخدري نه روايت دی هغه ويلي دي مروان د اختر په ورځ منبر راوېستلو، خطبه يې شروع کړه د مانځه نه مخکې، يو سړی پاڅيدلو ويي ويل: ای مروانه! تا مخالفت

۱: صحيح مسلم/الايمن ۲۰ (۴۹)، سنن الترمذي/الفتن ۱۱ (۲۱۷۲)، سنن النسائي/الايمن ۱۷ (۵۰۱۱، ۵۰۱۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۵۵ (۱۲۷۵)، (تحفة الأشراف: ۴۰۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۰/۳، ۲۰، ۴۹، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۹۲)، وأعادته المصنف في الملاحم (۴۳۴۰) (صحيح)

و کړو د سنت نه، منبر دي راوېستلو د اختر په ورځ، او دا به نه راوېستلی کيږي، او خطبه دې د مانځه نه مخکې شروع کړه، ابو سعید الخدری وویل: دا څوک دی؟ هغوی وویل: فلانی د فلانی خوی، هغه وویل: هر چې دا دی ده پوره کړه هغه څه چې په ده باندې وو، ما اوریدلي دي د رسول الله ﷺ نه ویل به یې: چا چې د تاسو نه منکر ولیدلو او طاقت یې وو چې بندي کړي په خپل لاس سره نو بند دي کړي په خپل لاس، که طاقت یې نه وي نو په ژبه سره، او که طاقت یې نه وي نو په زړه سره، او دا کمزوری ایمان دی.

تشریح: قوله: عن ابی سعید الخدری قال اخرج مروان المنبر فی يوم عيد فبدأ بالخطبة قبل الصلوة،

مضمون حدیث:

ابو سعید الخدری رضی الله عنه فرمائی چې یو ځل مونږ کله چې مروان د مدینې امیر وو د اختر د مونځ دپاره عیدگاه ته اورسیدلو نو هلته په رسیدلو سره مونږ او کتل چې مروان د خطبې ورکولو دپاره منبر بهر ایځودې وو بیا کله چې د مانځه وخت راغلو نو مروان ابتداء د خطبې نه اوکړه او مونځ ئې مؤخر کړو.

فقام رجل فقال يا مروان خالفت السنة، یو سړې اوریدلو او په مروان باندې ئې اعتراض اوکړو چې تا دوه کارونه خلاف سنت اوکړل، یو اخراج المنبر یعنی د منبر رااوځکل حال دا چې حضور ﷺ به په منبر باندې خطبه نه ورکوله او دویم څیز ابتداء بالخطبة، یعنی په خطبې سره شروع کول په دې باندې ابو سعید الخدری رضی الله عنه او فرمائیل چې دې نهی عن المنکر کونکي حق ادا کړو.

د مروان په باره کښې لیکلې دی چې هغه به په خپله خطبه کښې په اهل بیت د علی او اصحاب د علی باندې تعریض کولو او د هغوی به ئې مذمت کولو، نو ځکه به ډیر خلق د هغه خطبه اوریدو نه بغیر پاسیدل او تلل به کله چې ده دا اوکتل نو بیا دویم حرکت ئې دا اوکړو چې خطبه ئې په مانځه باندې مقدم کړه ځکه چې بغیر د مانځه نه خلق واپس کیدې نه شول نو ځکه مجبورا به ئې خطبه اوریدله، د فقام رجل په باره کښې حافظ لیکلې دی چې شاید دا سړې ابو مسعود بدری دې لکه څنگه چې د مصنف عبدالرزاق د روایت نه معلومېږي، او د بعضې روایاتو نه معلومېږي چې انکار کونکې په خپله ابو سعید الخدری رضی الله عنه وو پس کیدې شی دا دوه جدا جدا واقعي وی.

اول من قدم الخطبة:

د خطبې د تقدیم په حقله امام ترمذی رحمته الله علیه په صفحه ۷۰، کښې فرمائی، یقال اول من خطب قبل العيد مروان، په دې باندې په کوکب کښې لیکلې دی یعنی په نیت فاسده سره گیني د مروان نه وړاندې د خطبې تقدیم حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه کړې دې، خود هغوی د تقدیم منشاء نور څه وه او بله دا چې د ده په زمانه کښې مسلمانان ډیر زیات شوې وو د عیدگاه آخره پورې رسیدلې وو نو هغوی په دې خیال سره چې د خلقو نه د اختر مونځ فوت نه شی مونځ ئې د خطبې نه وروستو کړو او په دې باندې د دغه زمانې د صحابه یا تابعینو نه چا هم انکار نه وو فرمائیلې لهذا د هغوی دا کار فعل حسن شو.

حضرت شیخ رحمہ اللہ د کوکب په حاشیه کښې لیکلې دی چه علامه سیوطی رحمہ اللہ په تاریخ الخلفاء کښې تقدیم الخطبه علی الصلوٰۃ لره د اولیات عثمان نه شمار کړې دې، او داثې هم وئیلې دی چه، اول من قدم الخطبه علی الصلوٰۃ معاویه، لکه څنگه چه د مصنف عبدالرزاق د یو روایت نه معلومېږي، خو بعضې علماء په کومو کښې چه ملا علی قاری رحمہ اللہ هم دې (کما فی البدل) لیکلې دی چه حضرت عثمان یا معاویه رضی اللہ تعالیٰ عنہما ته د تقدیم د خطبې نسبت کول غلط دی ځکه چه په حدیث الباب کښې تصریح ده چه د مروان نه وړاندې داسې هیچا نه وو کړی چنانچه د بخاری، ص، ۱۲۱، په روایت کښې دی چه، فقال ابوسعید فلم یزل الناس علی ذلک حتی خرجت مع مروان، الخ، دغه شان د بخاری شریف په دویم روایت کښې دی چه ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی، شهدت العید مع رسول الله صلی الله علیه وسلم و ابی بکر و عمر و عثمان فکلهم کانوا یصلون قبل الخطبة، دغه شان علامه عینی رحمہ اللہ هم فرمائی چه حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته د دې نسبت کول صحیح نه دی.

تنبیه: په حدیث الباب کښې مذکور دی چه، اخرج مروان المنبر، په دې کښې دا اشکال دې چه دا د بخاری او مسلم د روایت خلاف دې په بخاری شریف صفحه، ۱۲۱، کښې دی چه ابوسعید الخدری رضی اللہ عنہ فرمائی چه زه د مدینې امیر مروان سره عیدگاه ته اورسیدم هلته مونږ اولیدل چه یو منبر جوړې شوې دې کوم چه کثیر بن الصلت جوړ کړې وو نو مروان په هغې باندې د خطبې ورکولو اراده اوکړه، دې روایت نه معلومېږي چه هلته منبر جوړ شوې وو نو بیا د اخراج منبر کوم روایت چه په ابوداؤد کښې مذکور دې د دې څه مطلب دې؟ د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه د ابوداؤد دا روایت د منبر د بناء نه وړاندې دې، کیدې شی مروان په شروع کښې په مصلی یعنی عیدگاه کښې ایخودې وی بیا د خلقو د اعتراض د وجه نه ئې په هغه ځانې کښې مستقل جوړ کړې وی.

وجوب تبلیغ:

په دې حدیث کښې د امر بالمعروف او نهی عن المنکر حکم مذکور دې، په منهل صفحه، ۳۱۶ ج، ۶، کښې لیکلې دی چه دا امر بالاجماع د وجوب دپاره دې، قاضی عیاض رحمہ اللہ فرمائی چه امر بالمعروف او نهی عن المنکر د اسلام د دعائمو نه دې یعنی د اسلام یو اهم رکن دې، چه دهغې په وجوب باندې د ټولو اتفاق دې سوا د روافضو نه، صاحب منهل لیکي چه امر بالمعروف دپاره دا شرط نه دی چه امر کونکې دې په خپله هم عامل یعنی عمل کونکې وی ځکه چه دلته دوه حقونه جمع کیږي یو په خپله د بدئ نه منع کیدل، او دویم بل لره د بدئ نه منع کول، دا دواړه حقونه جدا جدا او مستقل دی په یو حق نه موجودیدلو سره دویم حق نه ساقطیږي، دا جدا خبره ده چه درجه د کمال دا ده چه دې په خپله هم عمل کونکې وی.

تبلیغ په چا چا باندې واجب دې:

او بیا هغه وړاندې لیکي چه د اسلام هغه واجبات کوم چه بالکل ښکاره دی لکه مونځ او روژه او دغه شان هغه محرمات د کومو حرمت کښې مشهور دې لکه، زنا او د شرابو

څښکل وغیره د دې څیزونو تبلیغ په علما، او غیر علما په ټولو باندې برابر دې دا فریضه په ټولو باندې یوشان عائدیږي البته د اسلام چه کوم احکام مخفی او غیر ظاهر دی د هغې ابلاغ یعنی ورسول تر علماؤ پورې خاص دی.

[۱۱۴۱] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَامَ يَوْمَ الْفِطْرِ فَصَلَّى، فَبَدَأَ بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْخُطْبَةِ، ثُمَّ خَطَبَ النَّاسَ، فَلَمَّا فَرَغَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَزَلَ فَأَتَى النِّسَاءَ فَذَكَرَهُنَّ وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى يَدِ بِلَالٍ، وَبِلَالٌ بِاسِطٌ ثَوْبُهُ تُلْقَى فِيهِ النِّسَاءُ الصَّدَقَةُ". قَالَ: تُلْقَى الْمَرْأَةُ فَتَحْمِلُهَا وَيُلْقِينَ وَيُلْقِينَ، وَقَالَ ابْنُ بَكْرٍ: فَتَحْمِلُهَا.

د جابر بن عبد الله نه روایت دی هغه ویلي دي ما اوریدلي دي د هغه نه چې ویل به یې: بېشکه نبی ﷺ ودریدلو د ورکوټې اختر په ورځ، نو شروع شو په مانځه مخکې د خطبې نه، بیایې خطبه وویلله خلقو ته، هرکله چې فارغ نبي ﷺ راځسته شو بنځو ته ورغی، وعظ یې ورته وکړو او هغه تکیا وکړه په لاس د بلال، او بلال خپله جامه خوره کړي وه بنځو به پکې صدقې اچولې. هغه وایي: اچولو به بنځې گوتمه خپله، او اچولو به دوی اچولو به دوی، او ویلي دي ابن بکر: فتختها (په زیادت د تاء سره).

تشریح: قوله: فلما فرغ نبي الله صلى الله عليه وسلم نزل فأتى النساء، په لفظ د نزل باندې اشکال دي ځکه چه د دېنه معلومیږي چه حضور ﷺ په منبر وغیره یو اوچت څیز باندې خطبه ورکوله، او وړاندې تیر شوې دی چه دا د سنت نه خلاف ده د حضور ﷺ نه په منبر باندې خطبه ورکول ثابت نه دی د دې وجه نه حافظ محمد ﷺ د دې لفظ تاویل کړې دي او هغه دا چه د نزول نه مراد نزول من مکان عال الی سافل نه دي بلکه مطلق انتقال من مکان الی مکان دي.

د حدیث مضمون:

دا دې چه حضور ﷺ د مونځ نه پس خطبه اولاً سړو ته ورکړې وه، بنځې چونکه په عیدگاه کښې ځانله او یو طرف ته وې تر هغه ځانې پورې د خطبې آواز نه ورسیدلو نو ځکه حضور ﷺ د سړو د ځانې نه منتقل شو او کوم طرف ته چه بنځې وی هغه طرف ته ئې تشریف یوړلو، حضرت بلال رضی الله عنه د حضور ﷺ خادم خاص دوی سره وو حضور ﷺ د دوی په سهارې یعنی ادونې سره روان وو حضور ﷺ خو په خطبه ورکولو کښې مشغول شو او حضرت بلال رضی الله عنه کپړه غوړولې وه (ځکه چه حضور ﷺ په خطبه کښې د صدقې ترغیب هم و رکولو ځکه) او بنځو په دې کښې د اچولو کالی د غوړونو والی او د لاسونو او خپو گوټې غرض دا چه څه هم دوی سره وو هغه ئې په دې کپړه کښې اچول، زمونږ حضرت شیخ محمد ﷺ به فرمائیل چه اهل مدارس چه په جلسو کښې کومه چنده راغونډ وی د دې اصل دا حدیث دي، ویلین و یلقین، د دې ځانې نه دا اچوی او د هغه ځانې نه هغه اچوی، و قال ابن بکر فتختها، یو روای د فتخها او یو روای فتختها ویلې دي، فتخته په تاء سره مفرد دي او فتح بغیر د تاء نه جمع ده، لوئې گوټی ته وائی.

۱. صحيح البخاري/المعدين ۷ (۹۶۱)، صحيح مسلم/المعدين (۸۸۵)، (تحفة الأشراف: ۲۴۴۹)، وقد أخرجه: سنن النسائي/المعدين ۶ (۱۵۶۳)، ۱۹ (۱۵۷۶)، مسند أحمد (۳/۳۱۴، ۳۱۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۱۸ (۱۶۴۴) (صحيح)

[۱۱۴۲] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ. ح. وَحَدَّثَنَا ابْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: أَشْهَدُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، وَشَهِدَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَّهُ خَرَجَ يَوْمَ فِطْرِ فَعَلَّ، ثُمَّ عَطَبَ، ثُمَّ أَقَى النِّسَاءَ مَعَهُ بِلَالٌ". قَالَ ابْنُ كَثِيرٍ: أَكْبَرُ عِلْمِ شُعْبَةَ، فَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ فَجَعَلْنَ يُلْقِينَ.

د عطاء نه روایت دی هغه وایي زه گواهي کوم په ابن عباس، او ابن عباس گواهي کوي په رسول الله ﷺ، بېشکه هغه ووتلو د ورکوتې اختر په ورځ مونځ يې وکړو، بيا يې خطبه وويله، بيا بنځوته راغی اودهغه سره بلال وو. ويلي دي ابن کثير: لوی علم د شعبه دا دی. چې امريي وکړو هغوی ته په صدقي سره نو شروع شوې هغوی چې اچولو يې.

[۱۱۴۳] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَأَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، بِمَعْنَاهُ، قَالَ: "فَقَطَّنَ أَنَّهُ لَمْ يُنْجِعِ النِّسَاءَ، فَمَشَى إِلَيْهِنَّ وَبِلَالٌ مَعَهُ، فَوَعظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ" فَكَانَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُرْطَ وَالْخَاتَمَ فِي ثَوْبِ بِلَالٍ.

د ابن عباس نه روایت دی په معنی دهغه حدیث سره، هغه وایي: د هغه گمان دی چې هغه بنځوته نه دی اورولی، لارلو هغوی ته اوبلال ورسره وو، نووعظ يې ورته وکړو او امريي ورته وکړو په صدقه، وه به زنانه چې اچولو به يې اوالی او گوتمه په جامه د بلال کې.

[۱۱۴۴] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي هَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُعْطِي الْقُرْطَ وَالْخَاتَمَ، وَجَعَلَ بِلَالٌ يَجْعَلُهُ فِي كِسَابِهِ، قَالَ: فَقَسَمَهُ عَلَى فُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ.

د ابن عباس نه روایت دی په دي حدیث کې هغه ويلي دي: شروع شوه بنځه چې ورکوله به يې اوالی او گوتمه، او شروع شو بلال چې اچولو به يې په خپله جامه کې، هغه وایي: هغه تقسیم کړي په غريبانو مسلمانانو باندې.

بَابُ يَخْطُبُ عَلَى قَوَيْسٍ

باب دی چې خطبه وایي په لپندې باندې

[۱۱۴۵] (۴) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي جَنَابٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْبَرَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "نَوَّلَ يَوْمَ الْعِيدِ قَوْسًا فَنَظَبَ عَلَيْهِ".

يزيد بن البراء د خپل پلار نه روایت کوي، بېشکه نبي ﷺ ته ورکړی شو د اختر په ورځ لپنده، خطبه يې وويله په هغې.

۱: صحيح البخاري/الأذان ۱۶۱ (۸۶۳)، والعيدین ۱۶ (۹۷۵)، ۱۸ (۹۷۷)، والزكاة ۳۳ (۱۴۴۹)، والنكاح ۱۲۵ (۵۲۴۹)، واللباس ۵۶ (۵۸۸۰)، والاعتصام ۱۶ (۷۳۲۵)، صحيح مسلم للعیدین (۸۸۴)، سنن النسائي للعیدین ۱۳ (۱۵۷۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۵۵ (۱۲۷۳)، (تحفة الأشراف: ۵۸۸۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۲۰/۱، ۲۲۶، ۲۴۳، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۵۷، ۳۶۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۱۸ (۱۶۴۴)، وانظر ما يأتي برقم (۱۱۵۹) (صحيح)

۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۸۸۳) (صحيح)

۳: انظر حديث رقم: ۱۱۴۲، (تحفة الأشراف: ۵۸۸۳) (صحيح)

۴: تقدم به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۹۶۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۸۲/۴، ۳۰۴) (حسن)

تشریح: قوله: ان النبی صلی الله علیه وسلم نزل يوم العيد قوما فخطب علیه، نزل د ماضی مجهول صیغه ده تنویل په معنی د عطاء کول یعنی حضور ﷺ ته د اختر په مونغ کمان پیش کړې شو او حضور ﷺ به د هغې په سهاره باندې اودریدلو او خطبه به یې ورکوله، په ابواب الجمعة کښې په باب الرجل یخطب علی قوس کښې تیر شوې دې؛ د دې متعلقات دې هلته اوکتلی شی.

باب تَرْكُ الْأَذَانِ فِي الْعِيدِ

باب دی په بیان د ترک د آذان کې په اختر کې

د اختر مونغ بغیر د آذان او اقامت نه دې عندالائمه اربعة، حافظ عراقی او ابن قدامه حنبلی په دې باندې اجماع نقل کړې ده البته ابن قدامه د عبدالله بن زبیر په حقله لیکلې دی چه هغه د اخترونو دپاره د آذان او اقامت قائل وو او د نورو هم ډیرو حضراتو نوم په دې کښې اختسلې شی چنانچه وئیلې شی چه، اول من اذن فی العیدین ابن زیاد و قیل حجاج و قیل مروان و قیل معاویه، ابن العربی فرمائی چه حضرت معاویه رضی الله عنه ته د دې نسبت کول غیر موثق طریقې سره دي.

[۱۱۴۶] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَابِسٍ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عَبَّاسٍ: أَشْهَدُ الْعِيدَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَوْلَا مَنَزَلَتِي مِنْهُ مَا شَهِدْتُهِ مِنَ الصَّغَرِ، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعَلَمَ الَّذِي عِنْدَ دَارِ كَثِيرِ بْنِ الصَّلْتِ "فَصَلَّى، ثُمَّ خَطَبَ وَلَمْ يَذْكُرْ أَذَانًا وَلَا إِقَامَةً، قَالَ: ثُمَّ أَمَرَ بِالصَّدَقَةِ، قَالَ: فَجَعَلَ النِّسَاءُ يُشِيرْنَ إِلَى أَذَانِهِنَّ وَحُلُوقِهِنَّ، قَالَ: فَأَمَرَ بِبَلَالٍ، فَأَتَاهُنَّ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

د عبد الرحمن بن عباس نه روایت دی هغه ویلي دي: تپوس وکړو یو سړي د ابن عباس نه، ایا ته د رسول الله ﷺ سره اختر ته حاضر شوی یې؟ هغه وویل: او، که زما مرتبه د هغه سره نه وی نو زه به په ورکووالي کې حاضر شوی نه وم، نو راغی رسول الله ﷺ هغه نخې ته چې د کثیر بن الصلت د کور په خوا کې وه مونغ یې وکړو، بیایې خطبه وویل، او ذکر د آذان یې ونه کړو او نه د اقامت، هغه وایی: بیایې امر وکړو مونږ ته په صدقې باندې. هغه وایی: شروع شوې ښځې چې اشارې یې کولې خپلو غوږونو او مړو ته. هغه وایی: امر یې وکړو بلال ته، راغی هغوی ته بیا واپس شونې ﷺ.

تشریح: قوله: سال رجل ابن عباس اشهدت العيد مع رسول الله صلى الله عليه وسلم قال نعم و لو لا منازلي منه ما شهدت من الصغر، منزلي منه ما شهدت من الصغر،

مضمون حدیث:

یو سړی د حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته تپوس اوکړو چه آیا د حضور ﷺ په زمانه کښې تاسو د حضور ﷺ سره عیدگاه ته تللې وی او د اختر مونغ موکړې دې هغوی او فرمائیل او

۱: صحیح البخاری للأذان ۱۶۱ (۸۶۳)، العیدین ۱۶ (۹۷۵)، ۸۱ (۹۷۷)، النکاح ۱۲۵ (۵۲۴۹)، الاعتصام ۱۲۵ (۵۲۴۹)، سنن النسائي للعیدین ۱۸ (۱۵۷۶)، (تحفة الأشراف: ۵۸۱۶) (صحیح)

داسې شوې دی او که زما د حضور ﷺ سره خصوصی تعلق او رسته نه وی نو شاید زه به د هغوی سره د وړوکوالی د وجه نه عیدگاه ته نه شوم تللي، (ځکه چه واره ماشومان د لویو سره بغیر د څه خصوصی قربت یا د تعلق نه داسې ځایونو ته کوم ځانې شریک کیدې شي، دا ټول ښه پیژنی چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه د حضور ﷺ د ترة خوښی وو او د دېنه علاوه د علم او فضل، عقل او دانش حامل وو.

قوله: فاتی رسول الله صلى الله عليه وسلم العلم الذي عند دار كثير بن الصلت، ابن عباس رضی الله عنه حضور ﷺ سره عیدگاه ته د تشریف اورولو بیان کوی او دا چه دغه وخت عیدگاه کوم ځانې وه د دې پته یعنی ځانې ښائی، چه حضور ﷺ هغه میدان ته تشریف یوړلو په کوم کښې چه یو خاص قسم ښه او علامه وه، او دا ځانې د کثیر بن الصلت د کور سره نزدې دې، مراد دا دې چه دغه وخت د کثیر بن الصلت کور چه کوم ځانې کښې وو هغې سره نزدې عیدگاه وه، کثیر بن الصلت د لویو تابعینو نه دې، د دې روایت نه دې دا اونه گنرلي شي چه دا کور د حضور ﷺ په زمانه کښې هم موجود وو، ځکه چه دا کور د حضور ﷺ د وصال نه څه موده پس جوړ شوې وو وړاندې نه وو.

د دې حدیث نه دا هم معلومه شوه چه د حضور ﷺ په زمانه کښې عیدگاه وه او د دې څه خاص ښه او علامه هم وه یعنی مثلاً، څه بناء (آبادی) یا ستون (ستن).

واضح دې وی چه داروایت متفق علیه دې امام بخاری او مسلم دواړو ددې تخریج کړې دې. قوله: و لم يذكر اذاناً ولا إقامة، راوی وائی چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه د دې سوال په جواب کښې د اختر د مونځ دپاره د آذان او اقامت هیڅ یو ذکر هم نشته دې، لهذا د دینه معلومه شوه چه د اختر دپاره آذان او اقامت نشته دې.

[۱۱۴۷] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى الْعِيدَ بِلَا أَذَانٍ وَلَا إِقَامَةٍ". وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُمَرُ، أَوْ عُثْمَانُ، شَكَّ يَحْيَى.

د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دی بېشکه رسول الله ﷺ د اختر مونځ وکړو بې د آذان او اقامت نه، او ابو ابکر او عمر، او یا عثمان شک کړی دی یحیی.

[۱۱۴۸] (٢) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَهَنَادٌ وَهَذَا لَفْظُهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوِسِ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ يَحْيَى، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: "صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرَ مَرَّةٍ وَلَا مَرَّتَيْنِ الْعِيدَيْنِ بِغَيْرِ أَذَانٍ وَلَا إِقَامَةٍ".

د جابر بن سمرة نه روایت دی هغه ویلي دي: ما مونځ د اختر وکړو د نبی ﷺ سره یو ځل نه او نه دوه ځله بغیر د آذان او اقامت نه.

١: صحيح البخاري/العیدین ۸ (۹۶۲)، ۱۹ (۹۷۸)، التفسیر ۳ (۴۸۹۵)، صحيح مسلم/العیدین ۸ (۸۸۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۵۵ (۱۲۷۴)، (تحفة الأشراف: ۵۶۹۸) (صحیح)

٢: صحيح مسلم/العیدین (۸۸۷)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۶۷ (الجمعة ۳۲) (۵۳۲)، (تحفة الأشراف: ۲۱۶۶)، ولفه آخرجه: مسند احمد (۱۰۷، ۹۴/۵) (حسن صحیح)

باب التَّكْبِيرِ فِي الْعِيدَيْنِ

باب دی په بیان د تکبیر کې په اخترونو کې

تکبیرات عیدین سره متعلق مسائل اربعه

(۱) حکم التکبیر، (۲) عدد التکبیر، (۳) محل التکبیر، (۴) مسئله اختلافیه

مسئله اولی:

تکبیرات عیدین د حنفیه او مالکیه په نیز واجب دي او د امام شافعی او احمد په نیز سنت دي.

مسئله ثانیه:

په دي کښې د علماؤ لس اقوال دي کوم چه حضرت په بذل المجهود کښې ذکر فرمائيږي دي مونږ دلته د هغې نه صرف د ائمه اربعه مذاهب بيانوو، د ائمه ثلاثه په نیز باندې په اولنی رکعت کښې اووه تکبیرات دي او په دویم رکعت کښې پنځه، خو د امام شافعی په نیز په رومبي رکعت کښې اووه تکبیرات د تکبیر تحریمه نه علاوه دي او مع تحریمه اته دي، او د امام مالک او احمد په نیز باندې اووه تکبیرات سره د تحریمه دي، او د حنفيانو په نیز باندې ټول تکبیرات شپږ دي په هر رکعت کښې درې درې تکبیرات دي.

مسئله ثالثه:

د ائمه ثلاثه په نیز محل د تکبیر په دوو رکعتو کښې قبل القراءة دي، او د حنفيانو په نیز باندې فرق دي په اولنی رکعت کښې تکبیرات قبل القراءة دي او په دویم رکعت کښې قبل الركوع دي، په دي صورت کښې به موالات بين القراءتين اوشي، او د جمهورو په نیز باندې تکبیرات د قراءتين په وسط کښې کيږي، په شرح احياء کښې ليکلي دي چه موالات بين القراءتين او تکبیر ثلاثا د عبدالله بن مسعود، ابو موسی اشعري، ابوسعید الخدري، براء بن عازب او د ابوهريره رضي الله عنه نه منقول دي، چنانچه په مصنف عبدالرزاق کښې د علقمه او اسود نه روايت دي چه د يو ځل واقعه ده چه عبدالله بن مسعود رضي الله عنه تشریف فرما وو او دغه وخت دوی سره حذیفه او ابو موسی اشعري رضي الله عنه موجود وو چه په حاضرینو کښې سعید بن العاص د تکبیرات عیدین په باره کښې سوال اوکړو، حضرت حذیفه رضي الله عنه او فرمائيږي د اشعري نه تپوس اوکړي په دي باندې ابو موسی او فرمائيږي د عبدالله بن مسعود نه تپوس اوکړي ځکه چه هغه زمونږ ټولو نه اقدم او اعلم دي، ابن مسعود رضي الله عنه نه سوال اوکړي شونو هغوی د تکبیراتو عدد او د دي د ترتيب په باره کښې هم هغه بيان اوکړو د کومو چه حنفيان قائل دي.

مسئله رابعه:

دلته يوه بله اختلافی مسئله ده هغه دا چه تکبیرات د عیدینو د امام ابوحنفیه او شافعی او احمد دريوارو په نیز باندې د رفع یدینو سره دي او د امام مالک په روايت کښې دا دي چه رفع یدین به صرف په تکبیر تحریمه کښې وي په باقی تکبیراتو کښې به نه وي و اله ذهب ابو یوسف.

[۱۱۴۹] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا ابْنُ هُبَيْرَةَ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُكَبِّرُ فِي الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى فِي الْأُولَى سَبْعَ تَكْبِيرَاتٍ، وَفِي الثَّانِيَةِ خَمْسًا".

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی چې تکبیر یې ویلو په ورکوتې او غټ اختر کې، په اولني کې اوه تکبیرونه او په دویم کې پنځه.

۱: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ.. الخ، قوله، عن عائشة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يكبر في الفطر والاضحى في الاولى سبع تكبيرات و في الثانية خمسًا، دا حديث په عدد د تكبيراتو كښې د ائمه ثلاثه مستدل دي، د دې په سند كښې ابن لهيعة اعرابي دی چه متكلم فيه دي، او واقعه دا ده چه څنگه د امام احمد نه منقول دی چه د تكبيراتو د عيدين په سلسله كښې يو صحيح او قوی حديث نشته دي.

[۱۱۵۰] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ السَّرِّحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ هُبَيْرَةَ، عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، قَالَ: "سَوَى تَكْبِيرَتِي الرَّكُوعَ".

د ابن شهاب نه روایت دی په اسناد د هغې سره او په معنی د هغې سره، هغه ویلي دي: علاوه د دوه تکبیرونو د رکوع نه.

[۱۱۵۱] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الطَّائِفِيَّ يُحَدِّثُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "التَّكْبِيرُ فِي الْفِطْرِ سَبْعٌ فِي الْأُولَى، وَخَمْسٌ فِي الْآخِرَةِ، وَالْقِرَاءَةُ بَعْدَهُمَا كِلْتَاهُمَا".

د عبد الله بن عمرو بن العاص نه روایت دی هغه ویلي دي، ویلي دي نبي ﷺ: تکبیر په اولني کې اوه دي، او پنځه دي په وروستني کې، او قراعت وروسته د دواړو نه دی.

[۱۱۵۲] (۴) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ يَعْنِي ابْنَ حَيَّانَ، عَنْ أَبِي يَعْقَلٍ الطَّائِفِيَّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَذَّيْجَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُكَبِّرُ فِي الْفِطْرِ الْأُولَى سَبْعًا، ثُمَّ يَقْرَأُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ، ثُمَّ يَقُومُ فَيُكَبِّرُ أَرْبَعًا، ثُمَّ يَقْرَأُ، ثُمَّ يَرْكَعُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ وَكِيعٌ، وَابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَا: "سَبْعًا وَخَمْسًا".

د عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده نه روایت دی، بېشکه نبي ﷺ وو چې تکبیر یې ویلو په ورکوتې اختر کې په اولني رکعات کې اوه، بیا به یې قراعت لوستلو، بیا به یې تکبیر ویلو بیا ودریدلو تکبیرونه به یې ویل څلور، بیا به یې قراعت کولو، بیا به یې رکوع کوله. ویلي دي ابوداود: روایت کړی دی وکیع او ابن المبارک، دواړو ویلي دي: اوه او پنځه.

[۱۱۵۳] (۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَابْنُ أَبِي زِيَادٍ الْمَعْنَى قَرِيبٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا زَيْدُ يَعْنِي ابْنَ حُبَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَكْحُولٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو عَائِشَةَ جَلِيسٌ لِأَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْعَاصِ سَأَلَ

۱: سنن ابن ماجه/ إقامة ۱۵۶ (۱۲۸۰)، (تحفة الأشراف: ۱۶۴۲۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶۵/۶، ۷۰) (صحيح)

۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۶۴۲۵) (صحيح)

۳: سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۵۶ (۱۲۷۸)، (تحفة الأشراف: ۸۷۲۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۰/۲) (حسن)

۴: انظر حديث رقم: ۱۱۵۱، (تحفة الأشراف: ۸۷۲۸) (حسن صحيح)

۵: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۳۹۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۱۷۴) (حسن) (ملاحظه هو: صحيح أبي داود)

أَنَا مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ، وَحَدَّثَنِي بَنُ الْيَمَانِ: كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَبِّرُ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ؟ فَقَالَ أَبُو مُوسَى: "كَانَ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا تَكْبِيرَةً عَلَى الْجَنَائِزِ"، فَقَالَ حَدَّثَنِي: صَدَقَ، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: كَذَلِكَ كُنْتُ أَكَبِّرُ فِي الْبَهْرَةِ حَيْثُ كُنْتُ عَلَيْهِمْ، وَقَالَ أَبُو عَائِشَةَ: وَأَنَا حَاضِرُ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ.

بہشکہ سعید بن العاص تپوس وکرو د ابو موسی الاشعری نہ او د حذیفہ بن الیمان نہ، خرنکہ وورسول اللہ ﷺ چي تکبیر به یی ویلو په غت او ورکوتی اخترونو کی؟ ابو موسی وویل: هغه به څلور تکبیرونه ویل په جنازو باندې وویل حذیفه: رشتیایي وویل، وویل ابو موسی: همداسې به ما تکبیرونه ویل په بصره کې، په کوم ځای کې چې زه مشر وم په هغوی او ویلي دي ابو عائشه: او زه حاضر وم سعید بن العاص ته.

قوله فقال ابو موسى كان يكبر اربعا تكبيرة على الجنائز، ابو موسى اشعري رضي الله عنه دا حديث د کوم تصديق چه حضرت حذیفه رضي الله عنه هم کړې دې د حنفيانو دليل دې د دوی په نیز باندې په رومي رکعت کښې سره د تکبیر تحریمه څلور تکبیرات دی، دغه شان په دویم کښې هم سره د تکبیر د رکوع څلور دی.

د حنفيانو په دليل باندې د شافعيه نقد:

په دې باندې شافعيه وغيره دا نقد کړې دې چه د دې په سند کښې يو راوی ابو عائشه دې کوم چه مجهول دې، دغه شان عبد الرحمن بن ثوبان دا ضعيف دې، د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه د عبد الرحمن بن ثوبان جرح متفق عليه نه ده بلکه ډيرو علماؤ د دة توثيق کړې دې، په بذل کښې په دې باندې تفصیلی کلام دې، او هم داسې ليکلي ئې دي چه د ابو عائشه نه روايت کونکی دلته په سند کښې مکحول دې او د دة متابعت کړې دې خالد بن معدان لکه څنگه چه په تهذيب التهذيب وغيره کتابونو د رجال کښې موجود دی علامه زيلعي فرمائی چه، سكت عنه ابوداؤد ثم المنذرى و رواه احمد فى مسنده.

باب مَا يُقْرَأُ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ

باب دی چې څه به لوستل کېږي په غت او ورکوتی اختر کې

[۱۱۵۴] (حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هَمْرَةَ بْنِ سَعِيدِ الْمَازِنِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ سَأَلَ أَبَا وَاقِدٍ اللَّيْثِيَّ: مَاذَا كَانَ يَقْرَأُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ؟ قَالَ: "كَانَ يَقْرَأُ بِهَاقِ وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ وَاقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَالشَّقُّ الْقَمَرُ".

بہشکه عمر بن الخطاب تپوس وکرو د ابو واقد الليثي نه، رسول اللہ ﷺ به څه شی لوستلو غت او ورکوتی اختر کې؟ هغه وویل: هغه به لوستل په دواړو کې ق و القرآن المجید او اقتربت الساعة او الشق القمر.

په حديث الباب کښې دی چه يو ځل حضرت عمر رضي الله عنه د ابو واقد ليثي نه سوال او فرمائيلو چه حضور ﷺ به د اخترونو په مانځه کښې څه لوستل هغوی او فرمائيل چه سورة قاف او

۱: صحيح مسلم/العیدین ۳ (۸۹۱)، سنن الترمذي/للصلاة ۲۶۸ (الجمعة ۳۳)، (۵۳۴، ۵۳۵)، سنن النسائي/العیدین ۱۱ (۱۵۶۸)، سنن ابن ماجه/لإقامة ۱۵۷ (۱۲۸۲)، (تحفة الأشراف: ۱۵۵۱۳)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/العیدین ۴ (۸)، مسند احمد (۲۱۷/۵، ۲۱۸، ۲۱۹) (صحيح)

سورة قمر به ئې لوستل، او د دينه وړاندې په ابواب الجمعة كښې د نعمان بن بشير په حديث كښې تير شوې دې چه حضور ﷺ به د اخرونو او د جمعي په مانځه كښې سبح اسم ربك الاعلى او هل اتاك حديث الغاشيه لوستل، يعنى كله به ئې هغه لوستل او كله دا.

باب الْجُلُوسِ لِلْخُطْبَةِ

باب دى په بيان د كېناستلو كې د خطبي دپاره

[۱۱۵۵] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَّازُ، حَدَّثَنَا الْقُضْلُ بْنُ مُوسَى السَّيْنَانِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِيدَ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ، قَالَ: "إِنَّا نَخْطُبُ، فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَجْلِسَ لِلْخُطْبَةِ فَلْيَجْلِسْ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَذْهَبَ فَلْيَذْهَبْ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا مَرْسَلٌ عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

د عبد الله بن السائب نه روايت دى هغه وايي زه حاضر شوم د رسول الله ﷺ سره اختر ته، هر كله يې چې مونځ پوره كړو، ويي ويل: مونږ خطبه وايو د چا چې خوښه وي چې كښې نو هغه دي كښې، او د چا چې خوښه وي چې لاړ شي نو لاړ دي شي. ويلى دي ابوداؤد: دا مرسل دى د عطاء نه او هغه د نه ﷺ نه نقل كړى دى.

قوله، قال انا نخطب فمن احب ان يجلس للخطبة فليجلس و من احب ان يذهب فليذهب، په بډل المجهود كښې ليكلي دي چه د دې نه معلومه شوه چه د خطبي د اوريدلو دپاره كېناستل واجب نه دى، انتهى كلامه، خو كه كښې نو انصاف يعنى چپوالى او سكوت پرې لازم دې. قال ابوداؤد هذا مرسل، يعنى صحيح دا ده چه دا حديث د عطاء مرسل دې دصحابى يعنى عبد الله بن السائب ذكر دلته په سند كښې صحيح نه دى، يو راوى د صحابى نوم په غلطۍ سره زيات كړې دې او دې حديث لره ئې مسند جوړ كړې دې حال دا دې چه په اصل كښې دا روايت مرسل وو.

باب يُخْرِجُ إِلَى الْعِيدِ فِي طَرِيقٍ وَيَرْجِعُ فِي طَرِيقٍ

باب دى په بيان د وتلو كې د اختر لپاره په يوه لاړ او را تلل په بله لاړ

[۱۱۵۶] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَخَذَ يَوْمَ الْعِيدِ فِي طَرِيقٍ، ثُمَّ رَجَعَ فِي طَرِيقٍ آخَرَ".

د ابن عمر ﷺ نه روايت دى، بېشكه رسول الله ﷺ لاړلو د اخير په ورځ يوه لاړ بيا را واپس شو په بله لاړ.

په حديث الباب كښې دى چه ابن عمر ﷺ فرماني چه حضور ﷺ به عيد گاه ته د تللو دپاره يوه لاړه اختياروله او د واپس كيدو دپاره به ئې بله لاړه، فقهاؤ هم دې اختلاف د لارې يعنى د لارې بدلولو لره مستحب ليكلي دي، د دې علماؤ ډير حكمتونه ليكلي دي، حافظ ابن حجر فرماني چه د شلو نه زيات زما د وړاندې حكَم يعنى حكمتونه جمع شوې دى،

۱: سنن النسائي/العیدین ۱۴ (۱۵۷۲)، سنن ابن ماجه/إقامة ۱۵۹ (۱۲۹۰)، (تحفة الأشراف: ۵۳۱۵) (صحیح)

۲: سنن ابن ماجه/إقامة ۱۶۲ (۱۲۹۹)، (تحفة الأشراف: ۷۷۲۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۰۹/۲) (صحیح)

مثلاً، شهادة الطريقين و سكانهما من الثقلين، یعنی دې دپاره چه د قیامت په ورځ دواړه لارې د دې سړی په حق کښې گواهی ورکړی او هم دغه شان د دواړو ځایونو ساکنین یعنی اوسیدونکی جن او انس، ۲. د اسلام د شان او شوکت اظهار، ۳. حصول البركة للطريقين.

باب إِذَا أَلْمَخُورُ جَرَّ الْإِمَامَ لِلْعِيدِ مِنْ يَوْمِهِ يَخْرُجُ مِنَ الْغَدِ

باب دی، کله چې امام د اختر په ورځ ونه وځي نو وځي صباه

یعنی د اختر مونځ د څه وجه نه د اختر په ورځ باندې اونه کړې شی نو ورپسې ورځ کښې به د دې قضاء کولی شی.

[۱۱۵۷] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي وَحْشِيَّةٍ، عَنْ أَبِي عُمَيْرِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ عُمُومَةٍ لَهُ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَكْبًا جَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشْهَدُونَ أَنَّهُمْ رَأَوْا الْهِلَالَ بِالْأَمْسِ "فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَفْطَرُوا، وَإِذَا أَصْبَحُوا أَنْ يَغْدُوا إِلَى مُصَلَّاهُمْ".

د ابو عمير بن انس نه روایت دی، هغه روایت کوي د هغه د تروڼو نه چې د رسول الله ﷺ د صحابو نه وو: بېشکه یو وفد راغی رسول الله ﷺ ته هغوی گواهی کوله چې مونږ سپوږمۍ لیدلې ده پرون، نو امر یې وکړ هغوی ته چې روژه ماته کړي، چې کله صباح کړي دوی نو لارې شي خپلې مصلی ته.

تشریح: قوله: ان ركبًا جاؤا الى النبي صلى الله عليه وسلم يشهدون انهم راءوا الهلال بالامس فامرهم ان يفطروا و اذا اصبحوا ان يغدوا الى مصلاهم، یعنی یوه قافله او جماعت د مدینې نه د بهر نه د حضور ﷺ په خدمت کښې راغلو او هغوی په راتلو سره شهادت ورکړو چه هغوی په تیر شوي یوکم دیرشمې نیتې باندې د اختر میاشت لیدلې ده حضور ﷺ د هغوی شهادت قبول او فرمائیلو او خلقو ته ئې د روژې د ماتولو حکم ورکړو او دا چه راروانه ورځ دې عیدگاه ته د مانځه دپاره راوړسی.

په مسئله الباب کښې مذاهب ائمه:

د دینه معلومه شوه چه د اختر د مانځه قضاء شته که د امام او قوم ټولو نه فوت شی د وړوکی اختر صرف په ورپسې ورځ باندې او د لوڼې اختر د یوم النحر تر آخری ورځ پورې د حنفیانو مذهب هم دا دې لکه څنگه چه په هدایه کښې لیکلې دې او په بذل کښې هم، خو حضرت شیخ رحمه الله د بذل په حاشیه کښې لیکلې دی چه امام طحاوی رحمه الله د اختر د مانځه د قضاء مذهب صرف د امام ابویوسف نقل کړې دې، او امام صاحب رحمه الله طرف ته ئې دا منسوب کړې دی چه هغه د قضاء قائل نه دې، علامه شوکانی د امام احمد، امام ابوحنیفه او د صاحبینو مذهب د قضاء د مشروعیت لیکلې دې، او ملا علی قاری د امام شافعی په دې کښې دوه قوله ذکر کړې دی خو په روضة المحتاجین صفحه، ۲۲۶، کښې لیکلې دی چه، یسُنْ قضاءها ان خرج وقتها، او علامه شعرانی رحمه الله د امام مالک مذهب د عدم قضاء لیکلې دې او هم دا د انوار ساطعه نه هم معلومیږي، خلاصه دا چه د ائمه ثلاثه په نیز قضاء شته ده

(۱) سنن النسائي للعیدین ۱ (۱۵۵۸)، سنن ابن ماجه للصيام ۶ (۱۶۵۳)، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۰۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۷/۵، ۵۸) (صحیح)

او د ماليکه په نیز باندې نشته.

دلته یوه مسئله بله ده د کومې دپاره چه امام بخاری ترجمه قائمه کړې ده، باب اذا فاته العيد یصلی رکعتین، چه که په کوم ښار کښې د اختر مونځ شوې وی او یو سړې په دې کښې شریک نه شی نو د دې سړې په حق کښې هم قضاء شته او که نه، حضرت شیخ رحمته الله علیه په تراجم بخاری صفحه، ۲۰، ج، ۳، کښې لیکلې دی چه د ماليکه په دې کښې څلور روایتونه دی، راجع دا دې چه داسې سړې دپاره قضاء د اختر مستحب ده منفرداً لا جماعة، هم داسې د شافعیه په نیز هم مشروع ده خو منفرداً، و عند الحنابلة یسن قضاها یومها قبل الزوال و بعده علی صفتها، او د حنفیانو مسلک ئې په درمختار کښې دا لیکلې دې چه، ولا یصلیها وحده ان فاتت مع الامام.

[۱۱۵۸] (۱) حَدَّثَنَا حَمَّزَةُ بْنُ نُصَيْرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سُوَيْدٍ، أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ أَبِي يَعْنَى، أَخْبَرَنِي إِسْحَاقُ بْنُ سَالِمٍ مَوْلَى ثَوْبَلِ بْنِ عَدِيٍّ، أَخْبَرَنِي بَكْرُ بْنُ مَبِشَرٍ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: "كُنْتُ أَغْدُو مَعَ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَصَلَّى يَوْمَ الْفِطْرِ وَيَوْمَ الْأَضْحَى، فَتَسْلُكُ بَطْنَ بَطْحَانَ حَتَّى نَأْتِيَ الْمَصَلَّ، فَتُصَلِّيَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ تَرْجِعُ مِنْ بَطْنِ بَطْحَانَ إِلَى بُيُوتِنَا".

مونږ ته خبر را کړی دی بکر بن مبشر الانصاري، هغه ویلي دي: وم زه چې تلم به د صحابو د رسول الله صلی الله علیه و آله سره مصلی ته د ورکوتې او غټ اختر په ورځ، مونږ به تللو د بطحان په مینځ کې تردې چې مصلی ته به راغلو، نو مونږ به مونځ وکړو د رسول الله صلی الله علیه و آله سره بیا به واپس کیدو خپلو کورونو ته د بطحان په مینځ.

تشریح: قوله: کنت اغدو مع اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم الى المصلی، یو صحابی بکر بن مبشر فرمائی چه مونږ به عیدگاه ته تللو د بطن بطحان په لار باندې «بطحان د یوې وادې نوم دې، او بیا به هم په دې لارې سره واپس راتللو، د دینه معلومه شوه چه د لارې بدلول ضروری نه دی بلکه صرف سنت یا مستحب دی.

د دې حدیث د ترجمه الباب سره هیڅ مناسبت نشته دې بلکه دسابقه ترجمې سره ئې مناسب دې، لهذا دې حدیث لره دلته ذکر کول بظاهر د ناسخینو تصرف دې.

بَابُ الصَّلَاةِ بَعْدَ صَلَاةِ الْعِيدِ

باب دی په بیان د مونځ کې وروسته د اختر مانځه نه

د اختر په ورځ د اختر د مانځه نه وړاندې یا وروستو نفل کول د حنفیانو په نیز باندې مکروه دی د امام او غیر امام دواړو دپاره، د اختر نه وړاندې خو مطلقاً او د اختر د مانځه نه پس صرف په مصلی یعنی عیدگاه کښې په کور کښې کولې شی، د ابن ماجه په حدیث کښې دی چه حضور صلی الله علیه و آله به بعد العيد په کور کښې رکعتین کول، او د امام شافعی په نیز کراهیت صرف د امام په حق کښې دې مطلقاً او د مقتدی دپاره مطلقاً جائز دې، او امام مالک رحمته الله علیه فرمائی چه د امام په حق کښې خو کراهیت مطلقاً دې او د مقتدی په حق کښې کراهیت هغه وخت دې کله چه مونځ په عیدگاه کښې وی او که په جومات کښې وی د کوم عذر باران وغیره د وجه نه نو بیا د مقتدی په حق کښې مکروه نه دی (المنهل وغیره) او د

حنابله مذهب په مغنی وغیره کښې دا لیکلې دې چه کراهیت خاص د مانځه تر ځانې پورې دې خواه که په مصلی کښې وی یا په جومات کښې د دینه علاوه په نور ځایونو کښې مطلقاً جائز دي.

[۱۱۵۹] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فِطْرِ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُصَلِّ قَبْلَهُمَا وَلَا بَعْدَهُمَا، ثُمَّ أَتَى النِّسَاءَ وَمَعَهُ بِلَالٌ، فَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ، فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي خُرْصَهَا وَيَسْخَاهَا".

د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دی، هغه ویلي دي: راووتلو رسول الله ﷺ د ورکوتې اختر په ورځ دوه رکعاته مونځ یې وکړو مخکې او وروسته یې ترېنه مونځ ونه کړو، بیا بنځو ته راغی او بلال ورسره وو، هغوی ته یې امر وکړو په صدقي سره، نو شروع شوه بنځه چې غورځوله به یې خپله او الی او گوتمه.

قوله خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم فطر فصلی رکعتین لم یصل قبلها ولا بعدها، د انمه د مذاهبو تفصیل د ترجمه الباب د لاندې تیر شوې دې، دا حدیث د امام شافعی د مسلك عین مطابق دې ځکه چه د دې حدیث تعلق د امام سره دې او حضور ﷺ امام وو او حضور ﷺ د اختر د مانځه نه وړاندې یا بعد نفل مونځ نه دې کړې او هم دا شافعیه وائی چه کراهیت صرف د امام دپاره دې مالیکه هم دا وائی چه کراهیت صرف د امام دپاره دې او د مقتدی په حق کښې د دوی په نیز تفصیل دې.

قوله، تلقی خرصها، د غوړونو والی، و سخاها، د غاړې امیل.

بَابُ يُصَلِّي بِالنَّاسِ الْعِيدُ فِي الْمَسْجِدِ إِذَا كَانَ يَوْمَ مَطَرٍ

باب دی چې مونځ کوي خلقوته په مسجد کې کله چې د باران ورځ وي

[۱۱۶۰] (۱) حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ. م حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا رَجُلٌ مِنَ الْفَرَوِيتِينَ، وَسَمَاءُ الرَّبِيعِ فِي حَدِيثِهِ عِيسَى بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنُ أَبِي قُرُوقَةَ، سَمِعَ أَبَا يَحْيَى عِيْدَ اللَّهِ التَّيْمِيَّ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ أَصَابَهُمْ مَطَرٌ فِي يَوْمٍ عِيدٍ "فَصَلَّى بِهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعِيدِ فِي الْمَسْجِدِ".

د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دی: بهشکه ورسیدو هغوی ته باران د اختر په ورځ نو مونځ وکړو دوی ته رسول الله ﷺ د اختر په مسجد کې.

تشریح: قاعده دا ده چه د اختر مونځ دې په صحراء یعنی عیدگاه کښې ادا کړې شی الا بعلر مثل المطر، چنانچه په حدیث الباب کښې دی چه یو ځل په مدینه منوره کښې د اختر په ورځ باندې باران وو چه دهغې د وجه نه حضور ﷺ د اختر مونځ د عیدگاه په ځانې باندې په

۱: صحيح البخاري/العیدین ۸ (۹۶۴)، ۲۶ (۹۸۹)، الزکاة ۲۱ (۱۴۳۱)، اللباس ۵۷ (۵۸۸۱)، ۵۹ (۵۸۸۳)، صحيح مسلم/العیدین (۸۸۴)، سنن الترمذی/الجمعة ۳۵ (۵۳۷)، سنن النسائي/العیدین ۲۹ (۱۵۸۸)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۶۰ (۱۲۹۱)، (تحفة الأشراف: ۵۵۵۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۵۵/۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۱۹ (۱۶۴۶)، وانظر أيضا حديث رقم: (۱۱۴۲) (صحيح)

۲: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۶۷ (۱۳۱۳)، (تحفة الأشراف: ۱۴۱۲۰) (ضعيف)

جومات کښې ادا کړو د جمهورو علماؤ او ائمه ثلاثه هم دا مذهب دې، په دې کښې د امام شافعی اختلاف دې هغه فرمائی چې په اختر کښې قاعده دا ده چې دا دې په جومات کښې ادا کړې شی که ټول خلق په جومات کښې راتللې شو هغوی فرمائی چې د حضور ﷺ د اختر د مانځه دپاره خروج الی المصلی د ضیق مسجد یعنی د جومات د تنگوالی د وجه و.

جَمَاعُ أَبْوَابِ صَلَوةِ الْإِسْتِسْقَاءِ وَتَفْرِيعُهَا

د استسقاء د ابوابو مجموعه او د دې متعلقات

بَاب

باب د استسقاء مونځ او د دې احکام او مسائل

ضمیر (په تفریعها کښې) د ابواب طرف ته راجع دې، ای تفریع ابواب صلوة الاستسقاء، لفظ د جماع په ورزن د کتاب او په وزن د رمان دواړه شان صحیح دې په معنی د جامع یا د مجموع، دا لفظ د دینه وړاندې په ابواب الامامة کښې هم راغلي دې یعنی د ابواب الاستسقاء د تفصیل مجموعه یا جامع بیان، په شروع کښې د تمهید په طور باندې د یو څو خبرو زده کول ضروری دی او په حدیث الباب باندې پوهیدلو دپاره فائده مند دی.

بحث اول: د استسقاء لغوی تحقیق

استسقاء د سُقِیاء نه ماخوذ ده یعنی باران، او د استسقاء معنی شوه طلب السُقِیاء، د الله پاک نه د باران طلب کول.

بحث ثانی: د دې مشروعیت

د دې مشروعیت په شپږم کال د هجرت کښې شوې وو.

بحث ثالث: دا د دې امت خصوصیت دې

صلوة استسقاء د دې امت د خصائصو نه ده.

بحث رابع: (د استسقاء د مونځ په جماعت کښې اختلاف)

د جمهورو علماؤ او د ائمه ثلاثه او د صاحبینو په نیز باندې د استسقاء د مانځه دپاره باجماعت مونځ مشروع او مسنون دې او د امام ابوحنیفه په نیز د دې حقیقت دعاء او استغفار دې د دوی په نیز باندې د استسقاء دپاره باجماعت مونځ مسنون یا مشروع نه دې، (قولان) که خلق یواځی بغیر د جماعت نه مونځ او کړی نو هیڅ باک نشته دې، په دې باندې کلام د باب د رومبی حدیث د لاندې راروان دې.

بحث خامس: (په صلوة استسقاء کښې د خطبې حکم)

په صلوة استسقاء کښې د ټولو علماؤ په نیز باندې خطبه مسنون ده سواد امام صاحب رحمته الله علیه نه ځکه چې هغه د باجماعت د مانځه قائل نه دې، خو خطبه به په زمکه باندې وی نه په منبر باندې.

بحث سادس: (د تحویل رداء حکم)

د خطبې په دوران کښې تحویل رداء یعنی د خادر اړول د امام دپاره د ائمه ثلاثه او د امام محمد په نیز باندې سنت دې د امام صاحب په نیز باندې سنت نه دې، لعلم الخطبة و الصلوة

بجماعة، او د امام ابو یوسف رحمہ اللہ نه روایت مختلف دي.

بحث سابع: (د تکبیرات زوائد حکم)

په دې مانځه کښې د امام احمد او شافعی رحمهما الله په نیز تکبیرات زوائد مشروع دي د اختر د مانځه پشان، هم دا یو روایت د امام محمد رحمہ اللہ نه هم دي او د امام مالک او ابو یوسف په نیز باندې په دې کښې تکبیرات زوائد نشته.

بحث ثامن: (د استسقاء د مونځ د وخت مسئله)

د استسقاء د مونځ وخت د جمهورو په نیز باندې هم هغه دي کوم چه د اختر دي او په یو روایت کښې د امام شافعی نه دا دي چه مطلقا کوم وخت چه غواړي کولې شي.

[۱۱۶۱] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ تَائِبٍ الْمُرَوِّزِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَمِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "خَرَجَ بِالنَّاسِ لِيَسْتَسْقِيَ، فَصَلَّى بِهِمَا رَكْعَتَيْنِ جَهْرًا بِالْقِرَاءَةِ فِيهِمَا، وَحَوْلَ رِدَائِهِ وَقَرَعَ يَدَيْهِ قَدَعًا وَاسْتَسْقَى وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ".

د عباد بن تميم نه روایت دي، هغه روایت کوي د خپل تره نه، بېشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم راووتلو خلقو ته لپاره د طلب د استسقاء خلقو ته يي دوه رکعاته لمونځ وکړو، جهریي وکړو په قراءت سره په دواړو کې، او تحویل د خادريي وکړو، او لاسونه يي اوچت کړل، دعاء يي وکړه او مخ يي کړو قبلي ته.

تشریح: قوله: عن عباد بن تميم عن عمه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج بالناس يستسقى فصلی بهم رکعتين جهر بالقراءة فيهما.. الخ، دا حديث د عم عباد یعنی د عباد د تره دي د چا نوم چه عبد الله بن زيد بن عاصم دي.

د روایات الباب جائزه او د استسقاء دپاره د مانځه ثبوت:

په دې باب کښې مصنف رحمہ اللہ صرف دوه حدیثونه ذکر کړي دي یو د دوی او بل د ابن عباس رضی اللہ عنہما رومبي حدیث لره نې په گنرو طریقو سره او دویم حدیث نې صرف په یو طریق سره ذکر کړي دي او د دینه روستو راتلونکی باب کښې مصنف رحمہ اللہ گنر روایات ذکر کړي دي د مختلفو صحابه کرامو نه خو په هغې کښې په اکثر و کښې د صلوۃ ذکر نشته دي بلکه صرف د دعاء ذکر دي، صرف یو روایت د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا داسي ذکر کړي دي په کوم کښې چه مونځ ذکر شوي دي خو مصنف په دې باندې د غرابت حکم لگولې دي لکه چه هغه خائې کښې به راشي، نو گویا په سنن ابوداؤد کښې په لسو روایتونو کښې صرف په دریو کښې د مونځ ذکر دي، د عبد الله بن زيد بن عاصم، ابن عباس، عائشه رضی الله عنهم اجمعين. امام بخاری رحمہ اللہ د استسقاء دپاره گنر تراجم او ابواب قائم کړي دي په کومو کښې چه گنر

۱: صحيح البخاري/الاستسقاء ۱ (۱۰۰۵)، ۴ (۱۰۱۲)، ۱۵ (۱۰۲۳)، والدعوات ۲۵ (۶۳۴۳)، صحيح مسلم/الاستسقاء ۱ (۸۹۴)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۷۸ (الجمعة ۴۳) (۵۵۶)، سنن النسائي/الاستسقاء ۲ (۱۵۰۴)، ۳ (۱۵۰۶)، ۵ (۱۵۰۸)، ۶ (۱۵۰۹)، ۷ (۱۵۱۰)، ۸ (۱۵۱۱)، ۱۲ (۱۵۱۹)، ۱۴ (۱۵۲۱)، سنن ابن ماجه/الإقامة ۱۵۳ (۱۲۶۷)، (تحفة الأشراف: ۵۲۹۷)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/صلاة الاستسقاء ۱ (۱)، مسند احمد (۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۸۸ (۱۵۴۱) (صحيح)

حدیثونه ذکر کړې دي، خو په هغې کښې د مونځ ذکر صرف د عبدالله بن زيد بن عاصم رضي الله عنه په بعضې طرقو کښې دی او هم دا حال د مسلم شریف هم دي، حافظ ابن قیم په زاد المعاد کښې او شیخ عبدالحق محدث دهلوی د سفر السعاده په شرح کښې لیکلې دي چې د حضور صلی الله علیه و آله نه استسقاء (د باران دعاء) شپږ ځله ثابته ده او په دې شپږو کښې صرف یو ځل د مونځ ثبوت ملاوېږي، نو ځکه امام صاحب فرمائي چې د استسقاء حقیقت دعاء او استغفار دي، کما قال الله تعالی، استغفروا ربکم انه کان غفارا یومل السماء علیکم مدرارا، په آیت کریمه کښې نزول مطر یعنی د باران وریدل په استغفار باندې مرتب کړې شوې دي، په هدایه کښې د امام صاحب نه نقل کړې دي چې هغوی او فرمائیل چې د حضور صلی الله علیه و آله نه استسقاء منقول ده خو په دې کښې صلوٰه منقول نه دي، په دې باندې علامه زیلعی په نصب الرایه کښې اعتراض کړې دي چې د ثبوت صلوٰه انکار صحیح نه دي، د دې جواب شیخ ابن الهمام ورکړې دي چې د صاحب هدایه مراد مطلقاً نفی نه ده بلکه د کوم استسقاء چې هغه ذکر کوی خاص په هغه استسقاء کښې د مونځ نفی مقصود ده چنانچه یو دوه کرځو نه پس صاحب هدایه په خپله فرمائي چې، فعله مرة و ترکه أخرى.

حاصل دا چې استسقاء د حضور صلی الله علیه و آله نه په کثرت سره منقول ده خو په دې کښې د مونځ ثبوت صرف په یو ځل کښې دی نو بیا مونځ ته سنت څنګه وئیلې شي ځکه چې مسنون خود حضور صلی الله علیه و آله دائمی معمول یا کم نه کم اکثر معمول ته وائی او دلته داسې نه ده، هم دغه شان په یو روایت کښې دی چې د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کښې یو ځل قحط سالی وه نو هغوی د حضور صلی الله علیه و آله تره محترم حضرت عباس رضي الله عنه د خان سره عیدګاه ته بوتلو او هغوی ئې په منبر باندې کینول او په خپله هغوی سره برابر لاندې او دریدلو او د هغوی په وسیله سره ئې دعاء غوغتل شروع کړل، اللهم انا تنوسل اليک بعم نبيک، او تر دیر وخته پورې دعاء غوغتله د منبر نه له راڅکته شوې نه وو چې باران شروع شو، په حدیث الباب کښې دی چې، وجهر بالقراءة، د ائمه اربعه مذهب هم دادي چې داستسقاء دپاره په مانځه کښې قراعت به جهرای.

[۱۱۶۲] (١) حَدَّثَنَا ابْنُ السَّرْحِ، وَسَلِّمَانُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذُئْبٍ، وَيُونُسُ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبَّادُ بْنُ تَمِيمٍ الْمَازِنِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ عَمَّهُ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا يَسْتَسْقِي، فَنُحِلَّ إِلَى النَّاسِ ظَهْرُهُ يَدْعُو اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ." قَالَ سَلِّمَانُ بْنُ دَاوُدَ: "وَأَسْتَقْبَلُ الْقِبْلَةَ وَحَوْلَ رِذَاءَةِ لَمْ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ." قَالَ ابْنُ أَبِي ذُئْبٍ: "وَقَرَأَ فِيهِمَا." زَادَ ابْنُ السَّرْحِ: "يُرِيدُ الْجَهْرَ."

د تمیم المازني نه روایت بېشکه هغه اوریدلي دي د خپل تره نه، او هغه وو د صحابو د رسول الله صلی الله علیه و آله نه، ویل یې: راووتلو رسول الله صلی الله علیه و آله یوه ورځ چې طلب د باران یې کولو خلقو ته یې خپله شا وگرځوله الله یې رابللو. ویلي دي سلیمان بن داود: مخ یې کړو قبلي ته او تحویل د خادريي وکړو. بیایي دوه رکعاته مونځ وکړو. ویلي دي ابن ابی ذئب. او قراعت یې وکړو په هغې دواړو کې زیادت کړی دی ابن السرح: چې اراده یې وه د جهر.

تشریح: قوله: انه اسمع عمه، د دوی نوم عبداللہ بن زید بن عاصم دی لکه چه وړاندي تیر شو، امام بخاری رحمہ اللہ فرمائی چه سفیان بن عیینہ ته دلتہ وهم شوې دي چه دا عبداللہ بن زید صاحب آذان دي یعنی عبداللہ بن زید بن عبدربه، حال دا دي چه داسي نه ده.

[۱۱۶۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ، قَالَ: قَرَأْتُ فِي كِتَابِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ يَغْنِي الْجَنَاحُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ الزُّبَيْدِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، بِهَذَا الْحَدِيثِ بِإِسْنَادِهِ، لَمْ يَذْكُرِ الصَّلَاةَ، قَالَ: "وَحَوْلَ رِذَاءَةٍ فُجِعَلَ عِطَافُهُ الْأَيْمَنُ عَلَى عَاتِقِهِ الْأَيْسَرِ، وَجُعِلَ عِطَافُهُ الْأَيْسَرُ عَلَى عَاتِقِهِ الْأَيْمَنِ، ثُمَّ دَعَا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ".

د محمد بن مسلم نه د دي حديث روايت دي په خپل اسناد سره هغه نه دي ذکر کړي مونځ، هغه ويلي دي: او تحويل د خادريي وکړو، ويي گرځولو طرف د هغې د بني طرف په خپل چپ طرف د غاړې، او ويي گرځولو چپ طرف د خپلې په بني طرف، بيایي دعاء وغوښتله د الله عزوجل نه.

تشریح: قوله: و حول رذائه و جعل عطاؤه الايمن على عاتقه الايسر و جعل عطاؤه الايسر على عاتقه الايمن، عطا ف خادر ته وائی دلتہ ترينه مراد د خادر يو گوټ دي.

د خادر اړولو طريقه:

مطلب دا دي چه د خادر اړول د حضور ﷺ نه په دي شان دي چه بني لره په گس او گس لره په بني یعنی د خادر چه کومه حصه په بني او گه باندي وه هغه ئې په گس طرف باندي کړله او کومه حصه چه په گسه او گه باندي وه هغه ئې په بني طرف باندي کړله، په بذل کښې ليکلې دي چه دا هغه وخت ده کله چه خادر مدور یعنی گول وي او که مربع یعنی څلور گوټيز وي نو پورته طرف به ښکته او ښکته طرف به پورته کړي، او که قباء وي نو اپوته دي کړي یعنی بطنه یعنی دننه طرف دي ظاهره یعنی ښکاره کړي او ظاهره دي بطنه کړي یعنی دننه حصه دي بهر کړي او د بهر حصه دي دننه کړي.

قوله، فلما ثقلت قلبها على عاتقه، یعنی حضور ﷺ به د خپل خادر اړول په شروع کښې په دي شان سره کول غوښتل چه اعلى به ئې اسفل او اسفل به ئې اعلى کړو خو دا ترينه اونۍ شول په دي کښې سختوالي پيدا شو نو بيا حضور ﷺ د تحويل رداء دا صورت اختيار کړو چه د خادر بني طرف به ئې گس او گس به ئې بني کړو.

[۱۱۶۴] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ عَمَادِ بْنِ عَمِيْرٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ، قَالَ: "اسْتَسْقَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَغُلِيَتْ لَهُ سُدَاءُ، فَأَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَأْخُذَ بِأَسْفَلِهَا فَيَجْعَلَهُ أَعْلَاهَا، فَلَمَّا ثَقُلَتْ قَلْبُهَا عَلَى عَاتِقِهِ".

پېشکه عبد الله بن زید ویلي دي طلب د اوبو وکړو رسول الله ﷺ په هغه یوه شری وه توره، نو اراده وکړه رسول الله ﷺ چې ونیسي لاندې اړخ د هغې چې بره یې کړي، هرکله چې دا کار دروند شو نو تقلیب د خادريي وکړو په خپله غاړه.

۱: انظر حديث رقم: (۱۱۶۱)، (تحفة الأشراف: ۵۲۹۷) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم: (۱۱۶۱)، (تحفة الأشراف: ۵۲۹۷) (صحيح)

باب فی اُتی وقت یحوّل رداءه إذا استسقی

باب دی، کله به خادراوي کله چې طلب د باران کوي

[۱۱۶۶] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ يَلَالٍ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عِبَادِ بْنِ تَمِيمٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "خَرَجَ إِلَى الْمُصَلَّى يَسْتَسْقِي، وَانَّهُ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَدْعُوا اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، ثُمَّ حَوَّلَ رِدَاءَهُ".

عباد بن تميم نه روايت دی، بېشکه عبد الله بن زید ورته خبر ورکړی دی، بېشکه رسول الله ﷺ راووتلو مصلی ته طلب د باران یې کولو، او هغه چې کله اراده وکړه چې دعاء وکړي نو مخ یې واړولو قبلې ته، بیایي تحویل د خادرو وکړو.

تشریح: قوله: عن عباد بن تميم ان عبدالله بن زيد، په دې روايت کښې د عباد د تړه د نوم تصريح مذکور ده په تير شوی روايت کښې د نوم تصريح نه وه، وانه لما اراد ان يدعو استقبال القبلة ثم حوّل ردائه.

د رداء د تحویل وخت او د صلوٰة استسقاء په کیفیت کښې د ائمه اختلاف:

د دې حديث نه معلومېږي چې تحویل رداء حضور ﷺ د استقبال قبله نه پس کړې دې حال دا دې چې د حنفيانو په نيز تحویل رداء مقدم دې په استقبال قبله باندې ځکه چې د دوی په نيز باندې د صلوٰة استسقاء طريقه دا ده چې اول دې دوه رکعتونه مونځ اوکړې شي د مانځه نه فارغ کيدو نه پس دې امام خلقو ته خطبه ورکړي او د خطبې په مينځ کښې دې تحویل رداء اوکړي او بيا خطبه پوره کيدو نه پس دې امام قبلې ته مخامخ اودريږي او دعاء دې اوغواړي، لهذا د دې حديث توجيه دې دا اوکړې شي چې لفظ د ثم دلته د واؤ په معنی کښې واغستلې شي چې د ترتيب د مخالفت اشکال لرې شي، او د شافعيه په نيز باندې د صلوٰة استسقاء طريقه دا ده، (کما فی الانوار الساطعه) چې رومي دې دوه رکعتونه مونځ اوکړې شي د مانځه نه پس دې امام دوه خطبې خلقو ته واوړوي په اولنۍ خطبه کښې دې دعاء د استسقاء اوکړي او بيا دې د دويمې خطبې په مينځ کښې استقبال قبله او تحویل رداء اوکړي او خپله خطبه دې پوره کړي او ځان دې فارغ کړي، د دې مذکوره کیفیت مقتضی دا ده چې دا حديث دې د شوافعو هم خلاف اووئيلې شي ځکه چې په دې حديث کښې دعاء استسقاء د استقبال قبله نه پس ده حال دا دې چې د شوافعو په نيز دعاء د استسقاء په اولنۍ خطبه کښې کيږي.

[۱۱۶۷] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عِبَادَ بْنَ تَمِيمٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ الْمَازِنِيَّ، يَقُولُ: "خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمُصَلَّى، فَاسْتَسْقَى وَحَوَّلَ رِدَاءَهُ حِينَ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ".

عباد بن تميم ويلي دي، ما اوريدلي دي د عبد الله بن زيد المازني نه هغه به ويل: راووتلو

۱: انظر حديث رقم: (۱۱۶۱)، (تحفة الأشراف: ۵۲۹۷) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم: (۱۱۶۱)، (تحفة الأشراف: ۵۲۹۷) (صحيح)

رسول الله ﷺ مصلی طلب د باران یی وکړو، او تحویل د خادر یی وکړو کله چې یی قبلي ته مخ کړو.

[۱۱۶۵] (۱) حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ، وَعُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ نَحْوَهُ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كِنَانَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، قَالَ: أَرْسَلَنِي الْوَلِيدُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ عُثْمَانُ ابْنُ عُقْبَةَ: وَكَانَ أَمِيرَ الْمَدِينَةِ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَسْأَلُهُ عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْإِسْتِسْقَاءِ، فَقَالَ: "خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَبَدِّلًا مُتَوَاضِعًا مُتَضَرِّعًا حَتَّى أَتَى الْمُصَلَّى، زَادَ عُثْمَانُ: فَرَفَى عَلَى الْمَنِيرِ، ثُمَّ انْقَفَا، وَلَمْ يَخْطُبْ خُطْبَكُمْ هَذِهِ، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلْ فِي الدُّعَاءِ وَالتَّضَرُّعِ وَالتَّكْبِيرِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ كَمَا يُصَلِّي فِي الْعِيدِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَالْإِخْبَارُ لِلْنَّفِيلِيِّ، وَالصَّوَابُ ابْنُ عُقْبَةَ.

ماته حديث بيان کړی دی هشام بن اسحاق بن عبد الله بن کنانه، هغه ویلي دي ماته خبر را کړی دی زما پلار، هغه وایي ولېره مالره ولید بن عتبه - ویلي دي عثمان بن عقیبه: او هغه وو د مدینې امیر - ابن عباس ته، چې زه ترېنه تپوس وکړم د مانځه د رسول الله ﷺ په باره د اوبو غوښتلو کې، هغه وایي: راووتلو رسول الله ﷺ کمزورې حالت کې عاجزي کونکی او زاري کونکی، تردې چې مصلی ته راغی - عثمان دا زیادت کړی دی: منبر ته وختلو، بیا دواړو اتفاق کړی دی - او خطبه یی ونه ویله ستاسو د دې خطبې پشان، لیکن همېشه وو په دعاء او تضرع او تکبیر ویلو کې، بیایي دوه رکعاته مونځ وکړو لکه څنگه چې مونځ کوه په اختر کې ویلي دي ابوداود: او اخبار د نفیلي دي، او صواب ابن عقیبه دی.

تشریح: قوله: خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم متبدلاً... الخ، حضور ﷺ په ثياب بذله یعنی په ډیر معمولی او ساده لباس کښې راوتلو، زاد عثمان فرقی علی المنبر، د مصنف رحمه الله دوه استاذان دی په دې کښې یو دا زیادت ذکر کړې دي او د دویم استاذ نفیلی په روایت کښې دا زیادت نشته، د دینه په وړاندې باب کښې په حدیث د حضرت عائشه رضی الله عنها کښې هم د منبر ذکر دې خو محدثینو په دې کښې کلام کړې دي، چنانچه راتلونکې حدیث د عائشه رضی الله عنها په باره کښې مصنف فرمایلې دی، هذا حدیث غریب، هم دغه شان حافظ ابن القیم رحمه الله په زاد المعاد کښې د منبر ذکر کولو په ثبوت کښې د تردد اظهار کړې دي فرمائی، فی القلب منه شيء، بله دا چه د بخاری شریف په یو روایت کښې دی چه یو خل عبد الله بن زید انصاری د ډیرو صحابه کرامو په موجودگي کښې صلوۃ استسقاء او کړلو د روایت الفاط دا دی، فاستسقی فقام لهم علی رجله علی غیر منبر، دغه شان په روایاتو کښې تصریح ده د دې خبرې چه د اختر د مانځه دپاره اخراج منبر نه کیدو بلکه په دې کښې به خطبه په زمکه باندې په اوږدو سره کیدله نو ځکه شراحو لیکلي دي چه که په اختر کښې منبر نه وو نو په استسقاء کښې به طریقه اولی سره نه دی پکار، ځکه په دې کښې خواظهار دتواضع او مسکنت ډیر وی. فلم یخطب خطبکم هذه، جمهور علماء په استسقاء کښې چونکه د خطبې قائل دی نو ځکه هغوی وائی چه په دې روایت کښې نفی د نفس خطبې نه ده بلکه د نفی

(۱) سنن الترمذي للصلاة ۲۷۸ (۵۵۸)، سنن النسائي للاستسقاء ۳ (۱۵۰۷)، سنن ابن ماجه لإقامة ۱۵۳ (۱۲۶۶)، (تحفة الأشراف: ۵۳۵۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۲۳۰، ۲۶۹، ۳۵۵) (حسن)

تعلق د قید سره دې نه د مقید سره، یعنی څنگه خطبه چه تاسو خلقو ورکوي داسې خطبه به حضور ﷺ نه ورکوله، او امام صاحب چونکه په دې کښې د خطبې قائل نه دې لهذا د هغوی د طرف نه به اووئیلې شی چه اصل هم د خطبې نفی ده چنانچه د راتلونکي کلام نه د دې تائید کيږي، و لکن لم یزل فی الدعاء والتضرع.

باب رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي الْإِسْتِسْقَاءِ

باب دی په بیان داوچتولو د لاسونو کې د باران په غوښتلو کې

یعنی د صلوۍ استسقاء نه پس رومې خطبه وی خطبه پوره کیدو نه پس امام لره پکار دی چه په ولاړه باندې لاسونه پورته کړي او قبلې ته مخامخ دعاء او کړي دا خود حنفيانو په نیز دی او د شوافعو په نیز دعاء خو به د لاسوه پورته کولو سره وی، خو په خطبه اولی کښې به مستقبلًا الى الناس وی و قد تقدم تفصيله.

[۱۱۶۸] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ حَبِوَةَ، وَعُمَرُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ إِهَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَوْلَى بَنِي أَبِي اللَّحْمِ، أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَسْتَسْقِي عِنْدَ أَحْجَارِ الزَّيْتِ قَرِيبًا مِنَ الزُّورَاءِ قَائِمًا يَدْعُو يَسْتَسْقِي رَافِعًا يَدَيْهِ قَبْلَ وَجْهِهِ لَا يَجَاوِزُ بِمَا رَأَسَهُ".

د مولی بنی ابی اللحم نه روایت دی، بېشکه هغه رسول الله ﷺ لیدلی وو چي د بارن غوښتنه یې کوله د احجار الزيت په خوا کې، نزدې زوراء ته په ولاړه، دعایي کوله باران یې غوښتلو لاسونه یې اوچت کړي وو برابر د مخ، د سر نه یې نه وو تېر کړي.
(د ابی اللحم وجه تسمیه)

تشریح: قوله: عن عمير مولى بنى أبي اللحم، أبى اللحم، صحابى دی په جنگ احد کښې شهید شوې وو د دوی په نوم کښې اختلاف دې گنر اقوال دي کوم چه په بذل کښې مذکور دی یو قول دا دې چه د دوی نوم عبد الله بن عبد الملك دې، أبى اللحم دوی ته ځکه وائی چه دوی به غوښه نه خوړله، أبى د اسم فاعل صیغه ده انکار کونکې، او بعضې وائی چه دوی د اسلام راوړلو نه وړاندې په حالت د کفر کښې هم چه کوم حیوان د غیر الله یعنې د بتانو په نوم باندې ذبح کړې کیدل هغه به ئې نه خوړل، دلته راوی عمير دې دا هم صحابى دې او د أبى اللحم آزاد کړې شوې غلام دې نو ځکه دوی ته مولی بنی أبى اللحم وائی او دلته په روایت کښې مولی أبى اللحم مذکور دې دا د روستو په اعتبار سره دې اصلا دا مولی أبى اللحم دې خو ظاهر دا ده چه أبى اللحم د وفات نه پس د دة د خامنو مولی وئیلې شی (بذل)

قوله: لا يجاوز بهما راسه، د راتلونکي روایت نه معلومیږي چه حضور ﷺ د استسقاء نه علاوه په بله کومه موقع باندې دعاء دپاره لاسونه نه دې پورته کړي، علماء د دې دا تاویل کړې دې چه مراد دا دې چه څنگه مبالغې سره به حضور ﷺ رفع یدین په صلوۍ استسقاء کښې کول په بله کومه موقع به ئې داسې نه کول، معلومه شوه چه د سر په برابري باندې به ئې ایخودل نو ظاهره ده چه په دې کښې هم مبالغه فی الرفع ده، فلا تعارض بينه وبين ما قالوا فى تاويل الحديث.

[۱۱۶۹] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي خَلْفٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ يَزِيدَ الْفَقِيرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَوَاكِي، فَقَالَ: "اللَّهُمَّ اسْقِنَا غَيْثًا مُغِيثًا مَرِيئًا نَافِعًا غَيْرَ ضَارٍّ عَاجِلًا غَيْرَ آجِلٍ"، قَالَ: فَاطْبَقْتُ عَلَيْهِمُ السَّمَاءَ.

د جابر بن عبد الله نه روایت دی هغه وایی: راغله نبي ﷺ ته نفسونه ژړا والا، هغه وویل: ای الله خړوب کړي مونږ په باران باندې فائده ورکونکي، ښه عافیت والا، د فائدي والا، نفع ورکونکي چې نقصان والا نه وي، په جلتی سره نه په تاخیر سره. هغه وایی: نو راجوخت شو په دوی اسمان (یعني باران عام شو).

شرح حدیث:

قوله: اتى النبي صلى الله عليه وسلم بواكى: بواكى د باكيه جمع ده يعنى نفوس باكيه، بعض ژړا کونکي سړي يا مراد ترينه ښځې ژړا کونکې دی يعنى څه ښځې او ماشومان ژړا کونکې د حضور ﷺ په خدمت کښې راغلل (د قحط سالی نه پرېشانه وو) او په بعضې نسخو کښې داسې دی چه، رایت النبي صلى الله عليه وسلم بواكى، د مضارع په صيغه سره يعنى يعتمد، مراد په لاس پورته کولو سره دعاء غوښتل دی.

(د بعضي الفاظو لغوی تحقيق)

قوله: اللهم اسقنا (۲): دا په مجرد کښې د باب ضرب نه راځي، دلته مجرد هم کيدې شي او د باب افعال نه په همزه قطعی سره هم احتمال شته، يا الله مونږ له داسې باران راکړه چه زمونږ دپاره معين او فرياد رس ثابت شي، مريئا، ښائسته او ښه انجام واله، مريعا، دا په فتح د ميم او ضمي دواړو سره لوستلې شوې دې يعنى شنکې رازرغونکې، د مراعه نه ماخوځ دې چه معنى تې شينکې ده، د فتحې په صورت کښې به دمجرد نه وي، مرغ مراعه، شين کيدل، او د ضمي په صورت کښې به د باب افعال نه آراع يريع اراعه، هم دغه شان وئيلې شوې دی چه دا لفظ مريعا په باء موحده سره دې په دې صورت کښې به دا ماخوځ وي د ربیع نه، فاطبقت عليهم السماء، سمدستی په مديني والو باندې وريخ خوره شوه.

[۱۱۷۰] (۳) حَدَّثَنَا نَعْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنَ الدَّعَاءِ إِلَّا فِي الْإِسْتِسْقَاءِ"، فَإِنَّهُ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَتَّى يَرَى بَيَاضَ إِبْطِلِهِ.

د انس رضی الله عنه روایت دی بېشکه نبي ﷺ وو چې نه به يي اوچتول خپل دواړه لاسونه په هېڅ دعاء کې مگر په استسقاء کې، بېشکه هغه به اوچتول دواړه لاسونه تردې چې د

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۱۴۱) (صحیح)

(۲): د استسقاء دعاء یو خو دا ده، اللهم اسقنا غيثا مغيثا مريئا نافعنا غير ضار عاجلا غير آجل، دويمه دعاء وړاندې راروانه ده، اللهم اسق عبادت و بهائمك واتشر رحمتك و احمي بلدك الميت، ۱۲ -

(۳): صحيح البخاري للاستسقاء ۲۲ (۱۰۳۱)، والمناقب ۲۳ (۳۵۶۵)، والدعوات ۲۳ (۶۳۴۱)، صحيح مسلم للاستسقاء ۱ (۸۹۵)، سنن النسائي للاستسقاء ۹ (۱۵۱۲)، وقيام الليل ۵۲ (۱۷۴۹)، سنن ابن ماجه/إقامة ۱۱۸ (۱۱۸۰)، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۱/۳، ۲۸۲)، سنن الدارمي للصلاة ۱۸۹ (۱۵۴۳) (صحیح)

تخریرونو سپېنوالی به یې ولیدل شو.

قوله: کان لا یرفع یدیه الا فی الاستسقاء، دا نفی یا خو د خپل علم په اعتبار سره کوی گیني په رفع یدین سره د حضور ﷺ دعاء غوغتل په نورو مواقع باندې هم ثابت دی، او یا به دا اووئیلې شی چه نفس رفع نفی مقصود نه ده بلکه د مبالغه فی الرفع نفی مراد ده په دې باندې کلام وړاندې تیر شوي دي.

[۱۱۷۱] ( ) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّعْفَرَانِيُّ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَسْتَقِي هَكَذَا، يَعْنِي، وَمَدَّ يَدَيْهِ وَجَعَلَ بَطْنُهُمَا مِمَّا يَلِي الْأَرْضَ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ"

د انس رضی الله عنه نه روایت دی، پېشکه نبي ﷺ وو چې طلب د باران یې کولو داسې - یعنی - اوږده یې کړل دواړه لاسونه او وېي گرځولي خټې د دواړو ځمکې طرف ته، تردې چې ما ولیدلو سپېنوالی د تخریرونو د هغه.

قوله: و جعل بطونهما مما يلي الارض، یعنی د دعاء په وخت کښې ئې لاسونه اپوته کړل دا تفاؤلا د قلب حال طرف ته اشاره ده، د شوافعو په کتابونو کښې دا هم لیکلې دی چه د دعاء په وخت کښې دې لاسونه اپوته پورته کړې شی نو په دې صورت کښې به دا د تحویل رداء د قبیلې نه شی او د بعضو شراحو رائي دا ده چه دا حدیث په خپل ظاهر باندې نه دې د لاسونه اپوته کول مراد نه دی بلکه د راوی غرض مبالغه فی الرفع لره بیانول دی چه حضور ﷺ به په دعاء کښې د لاسونه دومره پورته کړل چه د سر طرف ته د ښکته کیدو د وجه نه به د لاسونو شاه اړخ د آسمان طرف ته شول.

[۱۱۷۲] ( ) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ رَيْهِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِرَاهِيمَ، أَخْبَرَنِي مَنْ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُو عِنْدَ أَحْجَارِ الزَّيْتِ بِاسْطِطَاكْفِيهِ."

د محمد بن مروان نه روایت دی هغه وایي ماته خبر را کړی دی هغه چا چې نبي ﷺ یې لیدلی دی دعایی کوله د احجاز الزيت په خواکې چې خواره کړي یې وو خپل دواړه لاسونه.

[۱۱۷۳] ( ) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ زِيَارٍ، حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مَرْوَرٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: شَكََا النَّاسُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَحْوَطَ الْمَطَرِ، فَأَمَرَ بِمَنْبِرٍ قُوضِعَ لَهُ فِي الْمَصَلِيِّ، وَوَعَدَ النَّاسَ يَوْمَ مَا يَخْرُجُونَ فِيهِ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبِينَ بَدَا حَاجِبُ الشَّمْسِ، فَقَعَدَ عَلَى الْمَنْبِرِ فَكَبَّرَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَحَمِدَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّكُمْ شَكُوتُمْ جَذَبَ دِيَارَكُمْ وَاسْتَخَارَ الْمَطَرُ عَنْ إِبَانِ زَمَانِهِ عَنْكُمْ، وَقَدْ أَمَرَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ تَدْعُوهُ وَوَعَدَكُمْ أَنْ يَسْتَجِيبَ لَكُمْ، ثُمَّ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ، اللَّهُمَّ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْغَنِيُّ وَنَحْنُ الْفُقَرَاءُ أَنْزِلْ عَلَيْنَا الْغَيْثَ، وَاجْعَلْ مَا أَنْزَلْتَ لَنَا قُوَّةً وَبَلَاغًا إِلَى جِبِينَ"، ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَلَمْ يَزَلْ فِي الرَّفْعِ حَتَّى بَدَا بَيَاضُ إِبْطَيْهِ، ثُمَّ حَوَّلَ إِلَى النَّاسِ ظَهْرَهُ وَقَلْبَ، أَوْ حَوَّلَ رِءَاةَهُ، وَهُوَ رَافِعُ يَدَيْهِ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ، وَنَزَلَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَأَنشَأَ اللَّهُ سَحَابَةً فَرَعَدَتْ وَبَرَقَتْ، ثُمَّ أَمْطَرَتْ بِأَذْنِ اللَّهِ،

۱: صحيح مسلم الاستسقاء ۱ (۸۹۶)، (تحفة الأشراف: ۳۲۳)، وقد أخرجه: (۱۵۳/۳، ۲۴۱) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۹۰۰) (صحيح)

۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۳۴۰) (حسن)

فَلَمْ يَأْتِ مَسْجِدَهُ حَتَّى سَأَلَتِ السُّيُوفُ، فَلَمَّا رَأَى سُرْعَتَهُمْ إِلَى الْكِنِ فَجَحَّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِدُهُ، فَقَالَ: "أُشْهِدُ أَنْ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، وَأَنِّي عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ إِسْنَادُهُ جَيِّدٌ، أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَقْرَعُونَ. مِلْكٌ يَوْمَ الدِّينِ. وَإِنَّ هَذَا الْحَدِيثَ حُجَّةٌ لَهُمْ.

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغې ویلي دي: شکایت وکړو خلقو رسول الله ﷺ ته د بندیدلو د باران، نو امر یې وکړو په یو منبر، نو هغه ورله په مصلى کې کېخودلی شو، او وعده یې وکړه د خلقو سره یوه ورځ چې راوځي به په هغې کې، عائشي وویل: نو ووتلو رسول الله ﷺ کله چې ښکاره شوه سترگه د نمر، نو کېناستلو په منبر، تکبیر وویل: پیغمبر ﷺ، او د الله حمد یې وویل، بیایي وویل: تاسو شکایت وکړو د قحط د کورونو ستاسو، او د وروستوالي د باران نه د خپل وخت نه، او بېشکه الله امر کړی دی تاسو ته چې هغه راوبلئ، او تاسو سره یې وعده کړې ده چې ستاسو اجابت وکړي. بیایي وویل: ټول حمدونه الله لره دي چې رب د مخلوقاتو دی رحمن او رحیم دی مالک د ورځې د قیامت دی، نشته لائق د عبادت مگر هم هغه دی، کوي هغه چې هغه یې وغواړي، ای الله ته الله یې، نشته لائق د عبادت مگر ته غني یې او مونږ فقیران یو، نازل کړي په مونږ باندې باران، او وگرځوي هغه څه چې ته نازل کړي دی طاقت او رسونکی زمونږ مقصود ته تر یو وخت پورې، بیایي لاسونه اوچت کړل، همیشه وو په اوچتوالي کې تردې چې ښکاره شو سپینوالی د تخریبونو د هغه، بیایي خلقو ته شا وگرځوله، او څادر یې واړولو، او د هغه لاسونه اوچت وو، بیا مخامخ شو خلقو ته او راڅکته شو، دوه رکعاته مونږ یې وکړو، نو الله پیدا کړه وریځ نو غرو مېښت او برېښنا یې وکړه، بیایي باران وکړو د الله په آذن باندې، هغه لا خپل مسجد ته نه وو راغلی چې سیلابونه روان شول، هرکله چې یې د دوی سرعت ولیدلو خپلو کورونو ته نو وځنډل نبي ﷺ، تردې چې غاښونه یې ښکاره شول، نو هغه وویل: زه گواهي کوم چې الله پاک په هر شي باندې قدرت والا دی، او زه د الله بنده او رسول یم. ویلي دي ابوداؤد: او دا حدیث غریب دی، اسناد یې جید دی، د مدیني والا قراءت کوي مِلک یوم الدین، او دا حدیث د هغوی حجت دی.

قوله: فامر بمنبر فوضع له فی المصلی، په دې باندې کلام زمونږ په نیز وړاندې تیر شوې دې، قوله: انکم شکوتم جذب دیارکم و استیخار المطر عن ابان زمانه عنکم، تاسو ماته د خشک سالی او د قحط سالی شکایت کړې او د باران د روستو کیدو د دې د وخت نه، یعنی کوم وخت چه باران وریدل پکار وو هغه وخت اونه وریدلو او نور روستو کیدو، قوله: ثم اقبل على الناس و نزل فصلى رکعتين،

فی الحدیث تقدیم الخطبة علی الصلوة:

په دې حدیث کېنې د مونږ ذکر د خطبې نه پس دې او خطبه مقدم ده کوم چه د ټولو روایاتونو او مذاهبو نه خلاف دې، جواب دا دې چه دا حدیث غریب دې کما سیاتی قریبا فی المتن، دغه شان په دې حدیث کېنې اخراج دمنبر هم مذکور دې حال دا دې چه هغه هم ثابت نه دې لکه څنگه چه وړاندې تیر شو.

[۱۱۷۴] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، وَيُوسُفَ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَصَابَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ قَحْطٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَبِينًا هُوَ يَحْطُبُنَا يَوْمَ جُمُعَةٍ إِذْ قَامَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْكَ الْكَرَامُ، هَلْكَ الشَّاءُ، فَأَدْعُ اللَّهَ أَنْ يَسْقِينَا "فَمَدَّ يَدَيْهِ وَدَعَا". قَالَ أَنَسٌ: وَإِنَّ السَّمَاءَ لَمِثْلَ الزَّجَاجَةِ فَهَاجَتْ رِيحٌ، ثُمَّ أُنْشِأتُ سَحَابَةٌ، ثُمَّ اجْتَمَعَتْ، ثُمَّ أُرْسِلَتْ السَّمَاءُ عَزَّالِيهَا فَخَرَجْنَا نَحْمُضُ الْمَاءَ حَتَّى أَتَيْنَا مَنْازِلَنَا فَلَمْ يَزَلِ الْمَطَرُ إِلَى الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى، فَقَامَ إِلَيْهِ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَوْغَرَهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، تَهَدَّمَتِ الْبُيُوتُ فَأَدْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْبِسَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: "هُوَ الْيَنَاءُ وَلَا عَلَيْنَا" فَتَنَظَّرْتُ إِلَى السَّحَابِ يَتَصَدَّعُ حَوْلَ الْمَدِينَةِ كَأَنَّهُ الْكَلِيلُ.

د انس رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي: ورسیده د مديني والاو ته قحط په زمانه د رسول الله صلی الله علیه و آله کي، هغه يو ځل مونږ ته خطبه ويله د جمعي په ورځ، ناڅاپه يو سړی پاڅيدلو، ويي ويل: ای د الله رسوله! هلاک شو بهائم، هلاکي شوي گدې، دعاء وغواره د الله نه چې باران وکړي په مونږ، نو لاسونه يي اوږده کړل او دعايي وغوښته، وايي انس: اسمان په شان د شېشي وو، باد راواوته، بيايي وريځ جوړه کړه، بيا راجمه شوه، بيا راپرانيستي اسمان خولي، مونږ ووتلو داخل شو اوبو کي، تردې چې کورونو ته راغلو، همېشه وو باران تر بلې جمعي پورې، نو دغه سړی پاڅيدلو او يا بل، هغه وويل: ای د الله رسوله! کورونه وران شول، د الله نه دعاء وغواره چې بنديي کړي، نو تبسم وکړو رسول الله صلی الله علیه و آله بيايي وويل: گورد چاپيره زمونږ نه نه په مونږ، نو ما وگتل وريځ ته چې چاودله گورد چاپيره د مديني نه گويا کي هغه تاج دی.

قوله: حدثنا مسدد... الخ، دا هغه حديث دي کوم چه په بخاري او مسلم کښي هم شته.

مضمون حديث:

يو ځل حضور صلی الله علیه و آله د جمعي خطبه ورکوله دغه وخت يو سړی د حضور صلی الله علیه و آله په خدمت کښي د قحط سالي شکايت اوکړو نو حضور صلی الله علیه و آله دغه وخت د خطبي په مينځ کښي دعاء دپاره لاسونه پورته کړل، نو ځکه امام بخاري رحمه الله په دې باندې ترجمه قائمه کړې ده، باب الاستسقاء في خطبة الجمعة، او بيا لاس په لاس په شيبو شيبو باران وريدل شروع شو او تر راتلونکي جمعي پورې پرله پسې وريدو، ورپسې جمعه کښي بيا هم داسې د خطبي په دوران کښي دغه سړی يا بل يو سړی د باران د ډيروالي شکايت اوکړو نو په دې باندې حضور صلی الله علیه و آله اوځنډل د خلقو په حالت د سرعت انقلاب يعنی زر حالت بدليدلو باندې چه اول د باران نه کيدو د وجه نه پریشانه وو او اوس د ډيروالي د وجه نه ويرېږي، وان السماء لمثل الزجاجه، يعنی آسمان د وړاندې نه زيات صفا وو لکه څنگه چه شیشه وي د نوم دپاره هم وريځ نه وه چنانچه سمدستي هوا اوچليدله او هغې وريځې رانېکاره کړې ډيره وريځ جمع شوه، ثم ارسلت السماء عزاليها، بس بيا څه وو! بيا خو آسمان خپلې خولې پرانستلې، عزالي د عزلاء

۱: صحيح البخاري/الجمعة ۳۴ (۹۳۲)، الاستسقاء ۶ (۱۰۱۳)، ۷ (۱۰۱۴)، ۸ (۱۰۱۵)، ۹ (۱۰۱۶)، ۱۰ (۱۰۱۷)، ۱۱ (۱۰۱۸)، ۱۲ (۱۰۱۹)، ۱۴ (۱۰۲۱)، ۲۱ (۱۰۲۹)، ۲۴ (۱۰۳۳)، المنقب ۲۵ (۳۵۸۲)، (تحفة الأشراف: ۴۹۳)، وقد أخرجه: الاستسقاء ۱ (۸۹۷)، ۲ (۸۹۷)، سنن النسائي/الاستسقاء ۱ (۱۵۰۳)، ۱۰، مسند احمد (۱۰۴/۳)، ۱۸۲، ۱۹۴، ۲۴۵، ۲۶۱، ۲۷۱ (صحيح)

جمع ده د مشكيزې خولې ته وائی، قوله، ثم قال حوا الينا و لا علينا، داد حضور ﷺ كمال ادب دي او د باران د نعمت پوره پوره قدردانی ده، حضور ﷺ دا او نه فرمائیل چه، اللهم احبس المطر عنا، چه زمونږ نه باران بند كړه په دې كښې د الله تعالى د نعمت نه سترې كيدل موندلې كيرې، او يو د نعمت ناقدري ده نو ځكه دا ئې او فرمائيل يا الله د دې باران رخ بدل كړه كوم ځانې كښې چه د دې ضرورت وي هلته ئې منتقل كړه مونږ د دې نعمت نه ماړه شو. قوله، فنظرت الى السحاب يتصدع حول المدينة كانه اكليل، راوی وائی چه د حضور ﷺ د دعاء نه پس ټولې وريڅې د مدينې د آبادي نه راغونډې شوې او څلورو واړو طرف پورته خكښته داسې راجمع شوې چه دهغې نه داسې يو شكل جوړ شو لكه څنگه چه د سر د پاسه تاج وي.

[۱۱۷۵] (١) حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ حَمَّادٍ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: فَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيْهِ بِحِذَاءِ وَجْهِهِ، فَقَالَ: "اللَّهُمَّ اسْقِنَا" وَسَاقِ نَحْوَهُ.

د انس رضی الله عنه روایت دی، هغه اوریدلي دي د هغه نه چې ویل به یې: نو ذکر یې کړو پشان د حدیث د عبد العزیز، هغه ویلي دي: نو اوچت کړل رسول الله ﷺ خپل لاسونه برابر د مخ، ویي ویل: ای الله مونږ باندې باران وکړي. او بیان یې کړو په شان د هغې.

[۱۱۷۶] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: ح. حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ قَادِمٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَقَى، قَالَ: "اللَّهُمَّ اسْقِ عِبَادَكَ وَبِهَاطَمِكَ، وَالشُّرَرِ خَمَّتْكَ، وَأَخِي بَلَدَكَ الْمَيِّتَ". هَذَا لَفْظُ حَدِيثِ مَالِكٍ.

د عمرو بن شعيب نه عن ابیه عن جدہ نه روایت دی، هغه ویلي دي: و رسول الله ﷺ، کله چې به یې باران غوښتلو، ویل به یې: ای الله خړوبه کړي بندگان ستا، او چارپایان ستا، او خور کړي رحمت ستا، او ژوندی کړي ستا مړ ښار. دا لفظ د حدیث د مالک دی.

بَابُ صَلَاةِ الْكُسُوفِ

باب دی په بیان د مونږ د کسوف حکم

ابحاث ثمانية:

۱. معناه لغة والفرق بينه وبين الخسوف، ۲. حكم صلاة الكسوف، ۳. متى وجد الكسوف في زمنه صلى الله عليه وسلم وهل فيه تعدد، ۴. د صلاة الكسوف طريقه او په تعدد د ركوع كښې اختلاف، ۵. دفع التعارض بين تلك الروايات، ۶. وقت صلاة الكسوف، ۷. هل فيها خطبة ام لا، ۸. هل في خسوف القمر صلاة ام لا.

١: صحيح البخاري/الاستسقاء ٦ (١٠١٣)، ٧ (١٠١٤)، ٩ (١٠١٦)، ١٠ (١٠١٧)، صحيح مسلم/الاستسقاء ١ (٨٩٧)، سنن النسائي/الاستسقاء ١ (١٥٠٥)، (تحفة الأشراف: ٩٠٦) (صحيح)

٢: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٨٨١٦)، وقد أخرجه: موطأ امام مالك/الاستسقاء عن عمرو بن شعيب مرسلًا ٢ (٣) (حسن)

بحث اول: (د کسوف لغوی معنی او په کسوف او خسوف کښې فرق)

د کسوف معنی ده تغیر الی سواد یعنی توروالی ته مائله کیدل، بې نوره کیدل، مشهور عند الفقهاء دا ده چه کسوف خاص دې تر نمر پورې او خسوف تر سپوږمۍ پورې خو توسعا د یو استعمال په بل کښې کیږي، و قیل بالعکس^(۱)، یعنی کسوف د قمر دپاره دې او خسوف د نمر دپاره خو دا غلطه ده ځکه چه په قرآن کښې د خسوف استعمال د قمر دپاره شوې دې، فاذا برق البصر و خسف القمر، الآیه، (قاله العینی)

بحث ثانی: (د کسوف د مونځ حکم)

د کسوف په وخت کښې باجماعت مونځ کول متفق عیله مسئله ده په استسقاء کښې اگر چه اختلاف دې، کما تقدم، او دا مونځ د ائمه اربعه په نیز سنت مؤکده دې، او او ما په بعضې کتابونو د مالکيه کښې لیدلې دی هغوی لیکي چه عین سنت دې او وئیلې شوې دی چه سنت کفایه دې، او بعضې شافعيه لکه ابن خزیمه او هم داسې دبعضې حنفیانو نه وجوب منقول دی.

بحث ثالث: (په دور نبوی ﷺ کښې د کسوف واقعه)

ملا علی قاری رحمته الله لیکلې دی چه رومې ځل د حضور ﷺ په زمانه کښې کسوف په پنځم کال د هجرت کښې موندلې شوې وو او د امام نووی او ابن الجوزي رحمهما الله د پنځم کال په ځانې سپږم کال د هجرت لیکلې دې، او په دویم ځل باندې د دې وقوع کوم چه د صحاح په ټولو روایتونو کښې مشهور او معروف ده هغه ورځ ده په کومه ورځ چه د حضور ﷺ د ځونې ابراهیم انتقال شوې وو کوم چه د مشهور قول په بناء باندې په لسم کال د هجرت کښې پېښه شوې وه اگر که د نهم کال هم یو قول دې او د وقوع تاریخ هم لسم وو په میاشت کښې اختلاف دې، ربیع الاول یا رمضان دغه وخت د دوی عمر څه وو؟ وئیلې شوې دی چه د شپاړس میاشتو په عمر کښې او وئیلې شوې دی چه د اتلسو میاشتو په عمر کښې، او ولادت ئې د ذی الحجه په اتم کال د هجرت کښې وو.

بیا پوهیدل پکار دی چه په کلی طور باندې په دې کښې د علماء اختلاف دې چه د حضور ﷺ په زمانه کښې په کسوف او صلوٰه کسوف کښې تعدد شوې وو یا نه؟ یو جماعت امام احمد رحمته الله او بخاری او بیهقی وغیره د عدم تعدد قائل دی، او یو بل جماعت اسحاق بن

(۱) په مسلم شریف کښې زهری روایت کوي د عروه نه چه هغوی افرمائیل، لا تقل کسفت الشمس ولكن قل خسفت، خو دا خلاف مشهور دې اگر که یو قول دا هم دې چه عروه کوم وائی چه خسوف تر نمر پورې خاص دې ممکنه ده د عروه رانې هم دا وی خود حضرت گنگوهی په تقریر مسلم کوم چه د الحل المفهم په نوم سره چاپ شوې دې په دې کښې حضرت د عروه د کلام دا توجیه کړې ده چه د زهری اصل روایت کوم چه د عروه نه وو هغه په لفظ د خسف الشمس دې خو زهری په وخت د روایت کښې په ځانې د خسفت سره کسفت الشمس نقل کړې دې، عروه چه کله دا واوریدل نو په زهری باندې ئې رد او کړو چه څنگه تا زمانه دا روایت اوریدلې دې هم هغه شان ئې روایت کوه، تا ته په دې کښې د تغیر کولو څه اختیار نشته دې او د دوی دا مراد نه وو چه د کسوف استعمال په نمر کښې نه کیږي، والله تعالی اعلم بالصواب.

راهویه، ابن خزیمه، خطابی، ابن الجوزی د تعدد قائل دی.

بحث رابع: (د صلوٰۃ الکسوف طریقه)

د صلوٰۃ الکسوف طریقه د حنفیانو په نیز باندې هم هغه ده کومه چه د نورو مونځونو ده قراءت طویلله یعنی اوږد قراءت سره صرف دوه رکعت کول پکار دی، قراءت به سرا وی یا جهرا دا مسئله مختلف فیه ده، جمهور علماء او دائمه ثلاثه په نیز باندې سرا به وی، دامام احمد او صاحبینو په نیز جهرا، په خلاف د صلوٰۃ استسقاء نه چه په هغې کښې قراءت په اتفاق سره جهرا به وی، هم دغه شان په صلوٰۃ الکسوف کښې تکبیرات زوائد په اتفاق سره نشته دې په خلاف د صلوٰۃ استسقاء نه چه په دې کښې اختلاف دې دغه شان د جمهورو په نیز په دې کښې خطبه نشته دې پخلاف دامام شافعی نه چه هغه په دې کښې دخطبې قائل دي او د جمهورو علماؤ او ائمه ثلاثه په نیز د صلوٰۃ الکسوف طریقه د نورو مونځونو نه بالکل مختلف ده د دوی په نیز باندې صلوٰۃ الکسوف کښې دوه رکعت ده دی او په هر رکعت کښې دوه رکوع او دوه قیام دی یوه رکوع به اوکړی او بیا به قیام ته واپس شی او دویم قیام نه پس به بیا دویمه رکوع اوکړی، سجود او تشهد وغیره هم د نورو مونځونو پشان دی. روایات د حدیثو د تعدد د رکوع او قیام په باره کښې ډیر مختلف دی د صحاح په کتابونو کښې د یو رکوع روایات هم موجود دی او د دوو رکوع نه واخله تر پنځو رکوع پورې هم شته دي، د دې روایاتو نه امام بخاری رحمہ اللہ صرف د رکوعین روایات اخستې دي، او امام مسلم په صحیح مسلم کښې د رکوعین او دریو او څلورو رکوع واله روایات هم اغتسې دي، او امام ابوداؤد په دې باندې زیاتې د پتځو رکوع واله روایت هم اغتسې دي، خو ائمه ثلاثه په دې روایاتو کښې صرف د رکوعین واله روایات غوره کړې دي او باقی ئې ترك کړې دي، او حنفیان دا وائی چه څنگه تاسو د دوو نه زیات رکوع واله روایات ترك کړې دي نو مونږ وایو چه د یو نه زیات یعنی د دوو رکوع واله روایات هم ترك کول پکار دی، ځکه چه مشهور دا ده چه، اذا تعارض تساقط، لهذا درکوع واحد واله احادیث کوم چه د قیاس او اصل مطابق دی هم دې لره اختیار کړې شی نو ځکه اقل متیقن هم هغه دي او د یو رکوع نه زیات واله روایات مشکوک دي.

بحث خامس: (دفع تعارض بین الروایات)

اوس په دې روایات متعارضه کښې د تطبیق او دفع د تعارض شکل څه دي؟ په دې کښې د علماؤ دوه جماعته دي، یو جماعت هغه دي کوم چه د حضور ﷺ په زمانه کښې د تعدد کسوف قائل دي او دویم جماعت د عدم تعدد دي، کوم حضرات چه د تعدد قائل دي هغوی دا وائی چه دا اختلاف د اختلاف المباح د قبیلې نه دي یعنی په هر شان سره جائز او مباح دي، حضور ﷺ دي مونځ لره کله داسې کړې وو او کله هغه شان.

او کوم حضرات چه د تعدد قائل نه دي هغوی د دفع تعارض دپاره د ترجیح طریقه اختیاره کړې ده او د رکوعین واله روایات ئې راجح او باقی ټول روایات ئې معلل او وهم گرځولي دي، او د احنافو علماؤ رکوع واحد لره ترجیح ورکوی ځکه اول خو دا د قیاسي او اصل

مطابق دی او دویم دا چه په صلوٰۃ الکسوف کښې روایات دوه قسمه دی فعلیه او قولیه، په فعلیه کښې خو ډیر اختلاف دې او قولی روایات د تعارض نه سالم دی د دېنه صرف هم د رکوع واحد ثبوت کیږی، د دې روایاتو نشاندې به مونږ انشاء الله وړاندې کوو لهذا د نورو مونځونو پشان په دې کښې به هم یوه رکوع وی.

د تعدد درکوع واله روایاتو توجیه خو زمونږ د مشائخو نه داسې منقول ده چه حضور ﷺ به په دې مانځه کښې د عجائب او غرائب مشاهده فرمائیلې او د عالم آخرت بعضې مناظر هم حضور ﷺ ته اوخودلې شو، د جنت نعمتونه او د جهنم بلاګانې او مصیبتونه، دغه شان کله کله به حضور ﷺ دعا غوغتله او کله به ئې پناه غوغتله، او کله به حضور ﷺ د مانځه په حالت کښې وړاندې طرف ته قدم وړاندې کړو د جنت د اونیو غونچې نیولو دپاره، او کله به ئې د جهنم د نیولو نه ځان ساتلو دپاره روستولرې کیدلو، او د دې ټولو خبرو باوجود قرائت او قیام به دومره اوږد وو چه د معمول نه بالکل خلاف دې، نو ځکه بعضې بعضې صحابه کرامو ته به کله کله د حضور ﷺ دعا غوغتلو یا پناه غوغتلو د وجه دا شبه اوشوه چه شاید حضور ﷺ رکوع ته ځی بیا به ورته علم اوشو چه نه دی تلې لهذا اوبدریدل او چونکه د قیام مقدار ډیر اوږد وو نو ځکه مختلفو خلقو ته څو ځله دا نوبت راپیښ شو، نو وجه دا شوه چه په اصل کښې په تعدد درکوع کښې د داسې خبرې پیښیدل څه لرې خبره نه ده، اوس زمونږ په زمانه کښې هم په کوم جماعت کښې چه ګنډه او د خلقو ډیروالې وی مثلاً داخترپه مونځ کښې په عیدګاه کښې د داسې قسمه غلط فهمی نوبت راځی.

بحث سادس: (د صلوٰۃ کسوف وخت)

د حنفیه او حنابلې په نیز د مکروه وخت نه علاوه کښې کولې شی او د امام شافعی په نیز مطلقاً په هروخت کښې کولې شی، او د امام مالک په نیز د صلوٰۃ الکسوف وخت هم هغه دې کوم چه د اختر د مونځ وخت دې.

بحث سابع: ایا په صلوٰۃ کسوف کښې خطبه شته؟

امام شافعی په دې کښې د خطبې قائل دې په خلاف د جمهورو نه، امام بخاری رحمه الله په دې باندې یو مستقل باب قائم کړې دې، باب خطبة الامام فی الکسوف، جمهور دا وائی چه د کسوف په موقع باندې حضور ﷺ د مونځ قائمولو او تکبیر او د صدقې حکم ورکړې وو او د خطبې حضور ﷺ امر نه وو فرمائیلې او حضور ﷺ اگر که د مانځه نه پس خطبه ورکړې وه خو هغه خطبه معروفه نه وه بلکه هغه یو مخصوص خبردارې وو کوم چه هغه وخت سره مناسب وو ځکه چه په هغه زمانه د جاهلیت کښې خلقو دا ګنډله چه کسوف شمس یعنی نمر تندر نیول هغه وخت کیږی کله چه پیښه یا نوې خبره راپیښه شی په کومه ورځ چه په مدینه کښې کسوف شمس شوې وو هم په دغه ورځ د حضور ﷺ د خوښی وقات قصه راپیښه شوې وه په کومه سره چه د دې خلقو د خیال تائید کیدې شو نو ځکه حضور ﷺ دې خاص موضوع سره متعلق ارشاد فرمائیلې وو، لهذا دې ته د صلوٰۃ الکسوف خطبه نه شی وئیلې کیدې.

بحث ثامن: (ایا په کسوف قمر کښې هم مونځ دي؟)

امام بخاری په دې باندې مستقل باب قائم کړې دي، باب الصلوة فی خسوف القمر، خو د دې د لاندې چه امام بخاری ^{رحمه الله} کوم حدیث رااوړې دي په هغې کښې صرف د کسوف شمس ذکر دي د خسوف قمر نشته، بعضې شارحینو خو دا وئيلي دي چه د دې حدیث په بعضې طرق کښې د خسوف قمر ذکر دي امام بخاری هغې طرف ته اشاره کړې ده، او بعضې دا وائي چه امام بخاری په خسوف قمر کښې مونځ لره په قیاس سره ثابت کول غواړي چه څنگه په کسوف کښې مونځ شته هم دغه شان په خسوف کښې هم شته.

د حنفیانو په نیز باندې په خسوف قمر کښې باجماعت مونځ مسنون نه دي فرادی فرادی یعنی خائله خائله به کولې شی امام مالک هم په دې کښې د جماعت قائل نه دي پخلاف د امام شافعی او احمد نه چه دوی دواړه په دې کښې د صلوة باجماعت قائل دي، امام ترمذی په جامع ترمذی صفحه ۷۳، کښې فرمائي، و یرى اصحابنا ان یصلی صلوة الکسوف فی جماعة فی کسوف الشمس والقمر، د حضور ^ﷺ نه په دې کښې مونځ ثابت دي او که نه، په دې کښې د علماؤ اختلاف دي، د صحاح سته یا دیو مشهور روایت نه د دې ثبوت نشته دي، حافظ ابن قیم هم د ثبوت نه انکار کړې دي، علامه قسطلانی، ص، ۲۷۹، ج، ۲، کښې لیکي چه د سیرت ابن حبان په یو روایت کښې دی چه، انه ^ﷺ صلی بالناس فی خسوف القمر سنة خمس، بعضې علماؤ د دې تاویل دا کړې دي چه د دېنه د حضور ^ﷺ په خپله د مونځ کول مرادنه دي بلکه امر بالصلوة مراد دي، والله تعالی اعلم، په هر کیفیت سره که دا روایت صحیح دي نو د ثبوت دپاره کافی دي.

د حضرت شیخ په الابواب والتراجم کښې په دې باندې مزید کلام دي هغه دي اوکتلی شی، د دې باب ابتدائی مباحث پوره شول. (۱)

[۱۱۷۷] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي جَرِيرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عُمَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، أَخْبَرَنِي مَنْ أَصْدَقُ، وَظَنَنْتُ أَنَّهُ يُرِيدُ عَائِشَةَ، قَالَ: كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

۱. د کوم چه اجمال او فهرست دا دي:

۱. معني الكسوف لغة والفرق بينه وبين الخسوف وقال عروة لا تقولوا، الخ،

۲. حكمه، سنة مؤكدة عند الأربعة وعن بعض الحنفية الوجوب،

۳. متي وجد، يوم مات ابراهيم رضي الله عنه، ۱۰ ربيع الاول، ۱۱ رمضان، ۱۰ هجري، وهذا بالاتفاق،

۴. وهل فيه تعدد؟ قال البخاري والبيهقي لا وعند الخطابي والنووي، نعم قاري، ۵، هجري ابن الجوزي، ۶ هجري،

۵. صفة صلوة الكسوف ركوع او بركوعين،

۶. القراءة سرأ عند الجمهور وعند احمد والمصاحبين جهراً،

۷. وقتها غير المكروه عندنا واحمد وعند الشافعي مطلقاً وعند مالك وقت المبد، ۸ الخطبة عند الشافعي فقط بحث تعدد الركوع في

البخاري ركوعان لا غير وفي مسلم الي اربع ركوعات وفي ابی داؤد الي خمس، القائلون بالتعدد حملوه علي اختلاف

المباح، وبعدم التعدد اختاروا الترجيح، دطلبه حدیث او نوې مدرسينو د آسانتيا دپاره دا اجمال اوليکلي

شو والله الموفق.

۱: صحيح مسلم للكسوف ۱ (۹۰۱)، سنن النسائي للكسوف ۱۰ (۱۴۷۱)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۳)، وقد أخرجه: مسند

احمد (۷۷۱) (صحيح)

فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِيَامًا شَدِيدًا يَقُومُ بِالنَّاسِ، ثُمَّ يَرُكُّكُمْ، ثُمَّ يَقُومُ، ثُمَّ يَرُكُّكُمْ، ثُمَّ يَقُومُ، ثُمَّ يَرُكُّكُمْ، فَرُكُّكُمْ رُكْعَتَيْنِ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ ثَلَاثُ رُكْعَاتٍ يَرُكُّكُمْ الثَّالِثَةَ، ثُمَّ يَسْجُدُ حَتَّىٰ إِنَّ رَجُلًا يَوْمِئِذٍ لَيَغْشَىٰ عَلَيْهِمْ مِمَّا قَامَ بِهِمْ حَتَّىٰ إِنَّ سَجَالَ الْمَاءِ لَتَنْصَبُ عَلَيْهِمْ، يَقُولُ إِذَا رُكُّكُمْ: اللَّهُ أَكْبَرُ، وَإِذَا رَفَعَكُمْ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، حَتَّىٰ تَجَلَّتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، وَلَكِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يُخَوِّفُ بِهِمَا عِبَادَهُ، فَإِذَا كُفِيََا قَافَزُوا إِلَى الصَّلَاةِ".

عبید بن عمیر نه روایت دی، هغه وایي ماته خبر را کړی دی هغه چا چې زه یې تصدیق کوم، او زما گمان دی چې د هغه اراده عاشقه وه، هغه ویلي دي: خپل شو نمر په زمانه د رسول الله ﷺ کې، نو پاڅیدلو رسول الله ﷺ په پاڅیدلو سختو سره، چې ودریدلو خلقو ته، بیایي رکوع وکړه، بیا پاڅیدلو، بیایي رکوع وکړه، دوه رکعاته یې وکړل، په هر رکعات کې درې رکوع وي، چې رکوع یې وکړه دریمه بیا به یې سجده کوله تردې چې څه سړي په دغه ورځ باندي بې هوشه شول د وجې د قیام نه، تردې چې بوکې د اوبو راوړولی شوې په دوی، ویل به یې چې کله یې رکوع کوله: الله اکبر، او چې کله یې سر اوچت کړو: سمع الله لمن حمده، تردې چې نمر روښانه شو، بیایي وویل: بېشکه نمر او سپوږمۍ نه خړیږي د چا د مرگ د وجې نه او نه د چا د ژوند د وجې نه، لیکن دا دوه نښې دي د نښو د الله نه ویروي په دی دواړو باندي خپل بندگان، کله چې دواړه خړ شي نو توجه وکړئ مانځه ته.

قوله، فقام النبي ﷺ قیاما شديدا، دا قیام د اوږدیدو د وجه نه سخت و و فقهاؤ تصریح کړې ده چه په دې مانځه کښې د قوم رعایت او تخفیف مطلوب نه دې بلکه قراءت اوږد پکار دې اگر که سخته وی، دا وړاندي تیر شوی دی چه په دې مونځ کښې قراءت د امام صاحب او د جمهورو په نیز باندي سرا دې، د امام احمد او صاحبینو په نیز باندي جهرا، زمونږ علماء کله د امام صاحب په قول باندي عمل کوی او کله د صاحبینو په قول باندي، زمونږ دلته په مدرسه مظاهر علوم کښې هم تر اوسه پورې دواړه شان شوې دی بعضې وختونو کښې سرا کړې شوې دې او په بعضې وختونو کښې جهرا.

که قراءت سرا وی نو د قیام اوږد والې زیات سخت تیریرې او د جهرا کیدو په صورت کښې چونکه توجه د قرآن اوږیدلو طرف ته شی نو په دې کښې زیات احساس نه کیږي.

شرح حدیث:

قوله، حتی ان رجالا يومئذ ليعشى عليهم مما قام بهم حتى ان سجال الماء لينصب عليهم، یعنی د قیام د اوږدوالي د وجه نه به په بعضې خلقو باندي بیخودی راتله او هغوی به غورزیدل او د بیخودۍ نه پخود کیدو دپاره به په دوی باندي د اوبو بالتی اړولې کیدل.

دلته دا سوال کیږي چه خلق خو به ټول په مانځه کښې مشغول وو نو بیا به په دوی باندي اوبه چا اړولې، جواب دا دې چه کیدې شی چه د مانځه نه د فارغ کیدو نه پس بهیول مراد وی یا دا اووئیلې شی چه د بیخوده کیدو د وجه نه ظاهره ده چه د دوی اودس ماتیده نو هغوی به د مانځه نه خارج شو نو یا خو به هم په دوی کښې بعضې په بعضو باندي اوبه اړولې یا هر یو د لږ ښه کیدو نه پس په خپل خان باندي په خپله اوبه اړوی، قوله، حتی تجلت

الشمس، یعنی حضور ﷺ دومره اوږد مونځ اوکړو چه د مانځه نه د فارغ کیدو پورې د نمر رنړا هم صفا شوې وه، په هدایه کښې لیکلې دی چه مقصود دا ده چه د کسوف پوره وخت په مونځ او دعاء کښې تیریدل پکار دی ترڅو پورې چه نمر پوره صفا شوې نه وی هم په دې کښې اخته وی خوا که مونځ اوږد وی یا د مونځ پځانې که غواړی نو د مونځ نه پس دې دعاء دومره اوږده کړی تر دې چه نمر صفا شی، او د امام صاحب نه یو روایت دا هم دې (کما فی البذل) چه د دوو رکعاتو قید نشته دې بلکه څلور او د دینه زیات هم کولې شی.

بَابُ مَنْ قَالَ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ

باب دی په بیان دهغه چا کي چي ويلي دي څلور رکوع دي

د رکعات نه مراد رکوعات دی، دا ترجمه د جهمورو د مسلک مطابق ده د دوی په نیز باندې د صلوٰۃ الکسوف په دوو رکعتونو کښې څلور رکوع دی، په هر رکعت کښې دوه رکوع دی.

د ترجمة الباب غرض:

خو په دې باب کښې چه مصنف رحمۃ اللہ علیہ کوم روایتونه ذکر فرمائيلې دی هغه په هر رکعت کښې دوه رکوع او درې رکوع تر دې چه پنځو رکوع پورې روایتونه شته نو ځکه د اشکال نه د بچ کیدو دپاره دا به وئيلې شی چه د مصنف رحمۃ اللہ علیہ غرض د دې ترجمه نه مطلق تعدد د رکوع لره ثابتول دی اوس که هغه دوه وی یا د دوو نه زیات وی، په دې صورت کښې دا کثر احادیثو مطابقت د باب سره د ترجمه الباب نه به ثابت شی خو اشکال یو بل دی او هغه دا چه په دې باب کښې مصنف رحمۃ اللہ علیہ د وحدت رکوع واله روایتونه هم راوړي دی، د دې دا جواب په پوهه کښې راتلې شی چه ممکنه ده چه د مصنف رحمۃ اللہ علیہ د ترجمه الباب نه دا وی چه، من قال اربع رکعات او اقل او اکثر من ذلك، یعنی اختلاف د روایاتو لره بیانول مقصود دی، او یا دا او وئيلې شی چه د ترجمه الباب نه مقصود خو هم تعدد د رکوع لره بیانول دی خو د یو رکوع واله روایات نه بیا بر اصل ذکر کړل چه یو رکوع کیدل خو هم اصل دی، یا بیا دا اقرار او کړې شی چه د دې روایاتو د دې باب سره هیڅ مناسبت نشته دې، دا څه ضروری نه ده چه د هر اشکال حل دې خامخا رااوځی.

[۱۱۷۸] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، حَدَّثَنِي عَطَاءٌ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَبْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ ذَلِكَ فِي الْيَوْمِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ إِبْرَاهِيمُ بْنُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّاسُ: إِنَّمَا كَسَفَتْ لِمَوْتِ إِبْرَاهِيمَ ابْنِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِالنَّاسِ سِتَّ رَكَعَاتٍ فِي أَرْبَعِ سَجَدَاتٍ، كَبَّرَ، ثُمَّ قَرَأَ طَالَ الْقِرَاءَةَ، ثُمَّ رَكَعَ نَحْوًا مِمَّا قَامَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَرَأَ دُونَ الْقِرَاءَةِ الْأُولَى، ثُمَّ رَكَعَ نَحْوًا مِمَّا قَامَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَرَأَ الْقِرَاءَةَ الثَّالِثَةَ دُونَ الْقِرَاءَةِ الثَّانِيَةِ، ثُمَّ رَكَعَ نَحْوًا مِمَّا قَامَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَأَتَمَّ السُّجُودَ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ قَامَ فَرَكَعَ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ لَيْسَ فِيهَا رُكْعَةٌ إِلَّا الَّتِي قَبْلَهَا أَطْوَلُ مِنَ الَّتِي بَعْدَهَا إِلَّا أَنَّ رُكُوعَهُ نَحْوًا مِنْ قِيَامِهِ، قَالَ: ثُمَّ تَأَخَّرَ فِي صَلَاتِهِ فَتَأَخَّرَتْ

۱: صحيح مسلم للكسوف ۳ (۹۰۴)، سنن النسائي للكسوف ۱۲ (۱۶۷۷)، (تحفة الأشراف: ۲۴۳۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/ ۳۷۴، ۳۸۲) (صحيح)

الصُّفُوفَ مَعَهُ، ثُمَّ تَقَدَّمَ فَقَامَ فِي مَقَامِهِ وَتَقَدَّمَ الصُّفُوفُ فَقَضَى الصَّلَاةَ وَقَدْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ، فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ بَشَرٍ، فَإِذَا رَأَيْتُمَا شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَعَصُوا حَتَّى تَنْجَلِيَ". وَسَاقَ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ.

د جابر بن عبد الله نه روایت دی هغه ویلي دي: خر شو نمر په زمانه د رسول الله ﷺ کې، او دغه وو په هغه ورځ کې چې مړ شوی وو پکې ابراهیم د رسول الله ﷺ څو، وویلله خلو: بېشکه خر شوی دی د وجې د مرګ د ابراهیم نه څو د رسول الله ﷺ، ودریدلو رسول الله ﷺ، پاڅیدلو مونځ یې وکړو خلو ته شپږ رکعاته په څلورو سجودو کې، تکبیر یې وویل، بیایي قراءت وکړو اوږد قراءت، بیایي رکوع وکړه قریب د ودریدو ته، بیایي سر اوچت کړو، قراءت یې وویل کم د اولني قراءت نه، بیایي رکوع وکړه چې نژدې وه ودریدو ته، بیایي سر اوچت کړو نو دریم ځل یې قراءت ولوستلو چې کم وو د دویم ځل نه، بیایي رکوع وکړه نژدې ودریدو ته، بیایي سر اوچت کړو خکته شو سجدي ته نو دوه سجدي یې وکړي، نو رکوع یې وکړي درې رکوع ګاني مخکې د سجدي نه، په دې کې رکوع نه وه مګر هغه مخکنۍ به اوږده وه د هغه وروستنۍ نه، مګر رکوع به یې قیام ته نژدې وه، هغه وایي: بیا وروسته شو په مانځه کې نو صفونه هم وروسته شول د هغه سره، بیا مخکې شو نو ودریدلو په خپل ځای کې او مخکې شول صفونه، مونځ یې پوره کړو، او یقیناً نمر ختلی وو، هغه وفرمایل: ای خلو! بېشکه نمر او سپوږمۍ دوه نښې دي د نښو د الله نه نه خبرېزي د چا د مرګ د وجې نه، کله چې تاسو د دې نه څه شی ووينئ نو مونځ کوئ تردې چې روښانه شی. او باقی حدیث یې بیان کړو.

[۱۱۷۹] (۱) حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي يَوْمٍ شَدِيدٍ الْحَرِّ، فَعَصَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَصْحَابِهِ، فَأَطَالَ الْقِيَامَ حَتَّى جَعَلُوا يَخْرُونَ، ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ، ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ، ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ، ثُمَّ سَجَدَ ثَلَاثِينَ، ثُمَّ قَامَ فَصَنَعَ نَحْوًا مِنْ ذَلِكَ فَكَانَ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ وَأَرْبَعُ سَجَدَاتٍ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

د جابر بن عبد الله نه روایت دی هغه ویلي دي: خر شو نمر په زمانه د رسول الله ﷺ کې په داسې ورځ کې چې سخته ګرمه وه، مونځ وکړو رسول الله ﷺ خپلو ملګرو ته، قیام یې اوږد کړو، تردې چې پریوتل، بیایي رکوع وکړه نو اوږده یې کړه، بیا اوچت شونو اوږد یې کړو، بیایي رکوع وکړه اوږده، بیا اوچت شو اوږد یې کړو، بیایي دوه سجدي وکړي، بیا ودریدلو و یې کړو پشان د هغې، نو شوي څلور رکوع ګاني او څلور سجدي، او حدیث یې بیان کړو.

[۱۱۸۰] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ السَّرْحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ،

۱: صحیح مسلم / الکسوف ۳ (۹۰۴)، سنن النسائي / الکسوف ۱۲ (۱۴۷۹)، (تحفة الأشراف: ۲۹۷۶)، وقد أخرجه: (۳۷۴/۳، ۳۸۲، ۳۳۵، ۳۴۹) (صحیح)

۲: صحیح البخاري / الکسوف ۴ (۱۰۴۶)، ۵ (۱۰۴۷)، ۱۳ (۱۰۵۸)، والعمل في الصلاة ۱۱ (۱۲۱۲)، وبدء الخلق ۴ (۳۱۹۹)، صحیح مسلم / الکسوف ۱ (۹۰۱)، سنن النسائي / الکسوف ۱۱ (۱۴۷۶)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۵۲ (۱۲۶۳)، (تحفة الأشراف: ۱۶۶۹۲)، وقد أخرجه: سنن الترمذي / الصلاة ۲۷۹ (الجمعة ۴۴) (۵۶۱)، موطا امام مالك / صلاة الکسوف ۱ (۱)، مسند احمد (۷۸، ۷۷۶، ۱۶۴، ۱۶۸)، سنن الدارمي / الصلاة ۱۸۷ (۱۵۶۸) (صحیح)

عَنْ يُونُسَ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: خُسِفَتِ الشَّمْسُ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَقَامَ، فَكَبَّرَ، وَصَفَّ النَّاسَ وَرَاءَهُ، فَأَقْرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، ثُمَّ كَبَّرَ، فَرَكِعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، ثُمَّ قَامَ فَأَقْرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً هِيَ أَذْيُ مِنَ الْقِرَاءَةِ الْأُولَى، ثُمَّ كَبَّرَ فَرَكِعَ رُكُوعًا طَوِيلًا هُوَ أَذْيُ مِنَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، ثُمَّ فَعَلَ فِي الرُّكْعَةِ الْأُخْرَى مِثْلَ ذَلِكَ فَاسْتَكْمَلَ أَرْبَعَ رُكْعَاتٍ وَأَرْبَعَ سَجْدَاتٍ، وَأَجَلَّتِ الشَّمْسُ قَبْلَ أَنْ يَنْعَرِفَ".

عائشه چې د نبی ﷺ بي بي ده نه روايت دی هغې ويلي دي: څه شو نمر په ژوند د رسول الله ﷺ کې، نو ووتلو رسول الله ﷺ مسجد ته، نو ودریدلو تکبیر يې وويلو او صف جوړ کړو خلقو وروسته د هغه نه، رسول الله ﷺ اوږد قراءت وکړو، بيا يې تکبیر وويله، اوږده رکوع يې وکړه، بيا يې سر اوچت کړو، وبي ويل سمع الله لمن حمده، ربنا ولك الحمد، بيا پاڅيدلو اوږد قراءت يې وويلو، چې هغه نزدي وو اولني قراءت ته، بيا يې تکبیر وويلو، رکوع يې وکړه اوږده چې نزدي وه اولنۍ رکوع ته، بيا يې وويل سمع الله لمن حمده ربنا ولك الحمد، بيا يې په دويم رکعات کې همدغسې وکړل، څلور رکعاتونه يې پوره کړه، او څلور سجدي يې وکړي، او روښانه شو نمر مخکې د فارغيدو نه.

[۱۱۸۱] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَنَبَةُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، قَالَ: كَانَ كَثِيرُ بْنُ عَبَّاسٍ يُحَدِّثُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ كَانَ يُحَدِّثُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ" مِثْلَ حَدِيثِ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَنَّهُ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ رُكْعَتَيْنِ".

عبد الله بن عباس حديث بيانوي، بېشکه رسول الله ﷺ مونځ وکړو په کسوف د نمر کې، په شان د حديث د عروة د عائشي نه او هغې د رسول الله نه بېشکه هغه مونځ وکړو دوه رکعاته په هر رکعات کې دوه رکوع وي.

[۱۱۸۲] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْفَرَاتِ بْنِ خَالِدٍ أَبُو مَسْعُودٍ الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الرَّازِيِّ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَحَدَّثْتُ عَنْ عُمَرَ بْنِ شَقِيقٍ، حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، وَهَذَا الْفُطُحُ وَهُوَ أَنَّهُ، عَنْ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، قَالَ: انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى بِهِمْ فَقَرَأَ بِسُورَةِ مِنَ الطُّورِ وَرَكْعَتَيْنِ رُكْعَاتٍ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ قَامَ الثَّانِيَةَ فَقَرَأَ سُورَةَ مِنَ الطُّورِ وَرَكْعَتَيْنِ رُكْعَاتٍ، ثُمَّ جَلَسَ كَمَا هُوَ مُسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةِ يَدْعُو حَتَّى أَجْلَى كُسُوفِهَا".

د ابی بن کعب نه روايت دی هغه ويلي دي: څه شو نمر په زمانه د رسول الله ﷺ کې، او بېشکه نبی ﷺ مونځ وکړو دوی ته، وبي لوستلو يو سورت د طولو نه، او رکوع يې وکړي پنځه رکوعانې، او دوه سجدي يې وکړي، بيا پاڅيدلو دويم ځل، يو يې لوستلو يو سورت

۱: صحيح البخاري / الكسوف ۴ (۱۰۵۲)، صحيح مسلم / الكسوف ۱ (۹۰۷)، سنن النسائي / الكسوف ۹ (۱۴۷۰)، تحفة

الأشراف: (۶۳۳۵) (صحيح)

۲: تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۴/۵) (ضعيف)

ﷺ خطبه بیان کړه.

تشریح: قوله: انه شهد خطبة يوما لسمره بن جندب قال قال سمره بينما انا و غلام من الانصار نرعى غرضين لنا حتى اذا كانت الشمس قيد رمحين او ثلاثة في عين الناظر من الافق اسودت حتى اضت كأنها تنومة، الخ، دا د دي باب اووم حديث دي د دي راوی سمره بن جندب صحابی دي او د غلام من الانصار نه مراد شاید د سمره خوښي عبدالرحمن دي لکه څنگه چه د دي روايت نه معلوميری کوم چه په راتلونکی، باب من قال یرکع رکعتين، کښې راروان دي.

مضمون حديث:

سمره بن جندب رضي الله عنه فرمائی يو ځل زه او يو انصاري هلك د حضور ﷺ په زمانه کښې د تيراندازي او د نښې ويشلو مشق کولو (صحابه کرامو به د جهاد د تياري کښې سورلي او د تيراندازي وغيره مشق کولو) تر دي چه کله نمر د کتونکو په نظر کښې دوه يا درې نيزې په اندازه پورته شو نو ناساپه توروالي او تياري کښې په بدليدلو شو او بي رنرا کيدو کيدو داسې شو چه گويا هغه تنومه دي، دا د يو وابنه نوم دي کوم چه په رنگ کښې توروالي ته مائله وي.

فقال احدنا لصاحبه انطلق بنا الى المسجد فوالله ليحدثن شان هذه الشمس لرسول الله صلى الله عليه وسلم في امته حدثا، مونږ يو بل ته اووئيل چه په دي کار کښې تيراندازي پريخودل او مسجد نبوي طرف ته تلل پکار دي قسم په الله د نمر دا حالت به د رسول الله ﷺ دپاره د دوي د امت په حق کښې يو خاص کار پيدا کړي، مطلب دا دي چه مونږ له دي وخت پکار دي چه د حضور ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او هلته لاړ شو او اوگورو چه دي وخت حضور ﷺ څه کوي او دي موقع کښې د امت دپاره د کوم څيز تعليم فرمائي، قال فدفعنا فاذا هو بارز، د دفعنا ترجمه خو دا ده چه مونږ ته دهکې راکړې شوې يعنې راتيلوالي شو او دلته مراد تيز تيز تلل دي لکه څنگه چه څوک چا لره تيل ورکړي او روان کړي، فاذا هو بارز (يعنې مونږ هلته لاړو او اومواوکتل چه حضور ﷺ بهر په مجلس کښې تشریف فرما دي، دا د بروز نه دي د کوم معنی چه د ظهور ده او مطلب دا دي چه دا د کسوف شمس په وخت کښې دوي په کور کښې نه وو بلکه بهر د خلقو په مينځ کښې ښکاره ناست وو (تشریف فرما وو).

د توحيد رکوع واله حديث:

په دي حديث کښې د حضرت سمره رضي الله عنه چه د صلوة الکسوف کوم کيفيت بيان کړې دي په دي کښې صرف يوه رکوع مذکور ده لهذا دا حديث د حنفيانو دليل دي.

[۱۱۸۵] (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ قَبِيصَةَ الْهَلَالِي، قَالَ: كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَخَرَجَ، فَرَعَا يَجْرُ تَوْبَهُ وَأَنَا مَعَهُ يَوْمَئِذٍ بِالْهَدْيَيْنَةِ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ فَأَطَالَ فِيهِمَا الْقِيَامَ، ثُمَّ انْعَرَفَ وَانْجَلَتْ، فَقَالَ: "إِنَّمَا هَذِهِ الْآيَاتُ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهَا، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهَا

او په بعضي نسخو کښې د بارز دي آرز وائی هجوم او گنډې ته يعنې دغه وخت حضور ﷺ د خلقو په يو جماعت کښې وو) ۱۲ منه.

سنن النسائي، الکسوف ۱۶ (۱۴۸۷، ۱۴۸۸)، (تحفة الأشراف: ۱۱۰۶۵)، وقد أخرجه: مستد احمد (۶۰/۵) (ضعيف)

فَصَلُّوا كَمَا خَدَتْ صَلَاةُ صَلَّيْتُمُوهَا مِنَ الْمَكْتُوبَةِ.

د قبصه الهلالي نه روايت دی، هغه ویلي دي: خر شو نمر په زمانه د رسول الله ﷺ کې، نو راووتلو د یرې سره چې جامه یې راڅکله او زه د هغه سره وم په دغه وخت کې په مدينه کې، دوه رکعاته مونځ یې وکړو، په دواړو کې یې قیام اوږد کړو، بیا لارلو او نمر روښانه شو، هغه وفرمایل: بېشکه دا ننې دي ویروي الله په دې سره کله چې تاسو دا ووينئ نو مونځ کوئ په شان د نزدې مونځ چې تاسو کړی وي د فرضونه.

تشریح: قوله: قوله، عن قبصة الهلالي، دا د قبصة ابن المخارق حديث هم د حنفيانو موافق دې په دې کښې صرف يوه رکوع مذکور ده او د يوه د بنوالی خبره دا ده چه دا قول او فعل دواړو لره جمع کونکې دې چنانچه د دې په آخر کښې د حضور ﷺ دا ارشاد دې چه، فاذا رايتموها فصلوا كاحداث صلوة صليتموها من المكتوبة، احدث د اسم تفضيل صيغه ده چه معنی ئې د اقرب ده او د حديث معنی جديد او نوې ده يعنی اوس په نزدې کښې چه کوم تاسو فرض مونځ کړې دې د هغې په شان دوه رکعته او کړئ (کسوف شمس په وخت کښې) او نزدې ئې چه کوم مونځ کړې وو هغه د سحر مونځ وو ځکه چه د کسوف مونځ چه هغوی کړې وو هغه دخانبت په وخت وو.

نور روايات:

دغه شان د حنفيانو يو بل دليل په، باب من قال يركع ركعتين، کښې راروان دې په هغې کښې د عبد الله بن عمرو بن العاص حديث مذکور دې په کوم کښې چه صرف يوه رکوع ده، دغه شان خلورم حديث د حضرت ابوبکره رضي الله عنه دې په نسائی کښې چه، ان النبي صلى الله عليه وسلم صلى ركعتين مثل صلواتكم هذه.

[۱۱۸۶] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ سَوِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَامِرٍ، أَنَّ قَبِصَةَ الْهَلَالِيِّ حَدَّثَهُ، أَنَّ الشَّمْسَ كَسَفَتْ، يَمَعْنِي حَدِيثُ مُوسَى، قَالَ: حَتَّى بَدَتْ النُّجُومُ.

د هلال بن عامر نه روايت دی بېشکه قبصة الهلالي ورته حديث بيان کړی دی، بېشکه نمر خر شو، په معنی د حديث د موسى سره، هغه وايي: تردې چې ستوري ښکاره شو.

باب الْقِرَاءَةِ فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ

باب دی په بيان د قراءت کې د کسوف په مانځه کې

[۱۱۸۷] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ سَلِيمَانَ بْنِ يَسَارٍ، كُلُّهُمَا قَدْ حَدَّثَنِي، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِالنَّاسِ، فَقَامَ فَخَرَزَتْ قِرَاءَتُهُ، فَرَأَيْتُ أَنَّهُ قَرَأَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، وَسَاقَ الْحَدِيثَ، ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ قَامَ فَأَطَالَ الْقِرَاءَةَ فَخَرَزَتْ قِرَاءَتُهُ، فَرَأَيْتُ أَنَّهُ قَرَأَ سُورَةَ آلِ عِمْرَانَ."

(١): تنظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۰۶۵) (ضعيف)

(٢): تقرده أبو داود (تحفة الأشراف: ۱۶۳۴۵، ۱۶۳۵۲، ۱۷۱۸۵)، وقد أخرجه: (حم ۳۲/۸) (حسن) صحيحه الحاكم (۱/ ۳۳۳)

محمد بن اسحاق وايي ماته حديث بيان كړي دي هشام بن عروة او عبد الله بن ابي سلمة د سليمان بن يسار نه، هغو ټولو ماته حديث بيان كړي دي د عروة نه او هغه د عائشي نه، هغې ويلي دي: څر شو نمر په زمانه د رسول الله ﷺ كې، راووتلو رسول الله ﷺ، مونځ يې وكړو خلقو ته، نو پاڅيدلو نو اټكل ولگولو د هغه د قراءت، نو ماته معلومه شوه چې هغه به سورة البقرة ويلي وي. او حديث يې بيان كړو. بيبي دوه سجدي وكړي، بيا پاڅيدلو اوږد قراءت يې وكړو ما اندازه ولگوله د هغه د قراءت، نو هغه سورة آل عمران لوستلې وو.

(دفع تعارض بين الحديثين)

تشریح: قوله: فخزرت قراءته، ما د حضور ﷺ د قراءت مقدار ته او کتل او اندازه مې اوکړه چې حضور ﷺ به سورة بقره لوستلې وي د دينه معلومېږي چې په دې مونځ کښې به قراءت سرا وي گڼي د اندازه کولو څه مطلب، او وړاندې په حديث کښې دي چې اندازه دا ده چې حضور ﷺ په دې دويم رکعت کښې سورة عمران لوستلې وي، او د دې نه په وړاندې حديث کښې، قرأ قراءة طويلة فجهر بها، راغلې دي حال دا دې چې دواړه حديثونه د حضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دي، لهذا په دواړو کښې تعارض اوشو، د دې جواب دامام احمد نه دا منقول دې هغوی فرماني چې په دې حديث سره زهري متفرد دي، او يوه توجيه حافظ په فتح الباري کښې دا کړې ده چې کيدې شي د دې نه مراد کسوف القمر وي نه کسوف الشمس، زه وایم يادې دا تاويل اوکړې شي چې د بعضي آياتونو بلا قصده جهر کول مراد دي.

[۱۱۸۸] (حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ مَزِيدٍ، أَخْبَرَنِي أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ، أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، فَجَهَرَ بِهَا"، يَعْنِي فِي صَلَاةِ الْكُسُوفِ.

د عائشي رضی الله عنها نه روایت دي، بېشکه رسول الله ﷺ قراءت يې وكړه اوږد قراءت، جهريي وكړه په هغې سره. يعنې د كسوف په مانځه كې.

[۱۱۸۹] (حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ كَذَا عِنْدَ الْقَاضِي، وَالصَّوَابُ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: خَسَفَتِ الشَّمْسُ "فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ مَعَهُ، فَقَامَ قِيَامًا طَوِيلًا بِأَحْوَمِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، ثُمَّ رَكَعَ"، وَسَأَقِي الْحَدِيثَ.

د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دي هغه ويلي دي: څر شو نمر نو مونځ وكړه رسول الله ﷺ او خلق د هغه سره وو، قيام يې وكړه اوږد قيام په اندازه د سورة البقرة، بيبي ركوع وكړه، او بيان يې كړه حديث.

بَابُ يُنَادَى فِيهَا بِالصَّلَاةِ

باب دی چې اواز کولی شي په هغې کې د مانځه دپاره

يعنې آياد کسوف د نمر دپاره به اعلان کولې شي دا يو سوال دې او د حديث الباب نه د دې جواب معلومېږي چې، الصلوة جامعة، وغيره الفاظو سره به خلقو ته خبرداري ورکولې کيږي.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۵۱۷) (صحیح)

۲: صحيح البخاري / الصلاة ۵۱ (۴۳۱)، الكسوف ۹ (۱۰۵۲)، صحيح مسلم للكسوف ۳ (۹۰۷)، سنن النسائي / الكسوف

۱۷ (۱۴۹۴)، (تحفة الأشراف: ۵۹۷۷)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۹۷/۱، ۳۵۸) (صحیح)

[۱۱۹۰] حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ نُمَيْرٍ، أَنَّهُ سَأَلَ الزُّهْرِيَّ، فَقَالَ الزُّهْرِيُّ: أَخْبَرَنِي عَائِشَةُ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَسَفَتِ الشَّمْسُ، "فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا، فَنَادَى أَبَانَ الصَّلَاةَ جَامِعَةً".

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغې ویلي دي: خر شو نمر، نو امر وکړو رسول الله ﷺ یو سړي ته، اوازي وکړ: مونځ راجمع کونکی دی.

بَابُ الصَّدَقَةِ فِيهَا

باب دی په بیان د صدقې کې په هغې کې

فیه ای فی حالة الكسوف، او یا دې دا او ویلې شی چه ضمیر صلوة کسوف ته راجع دې یعنی صلوة الكسوف، او فی په معنی د مع سره دې^(۱) یعنی د کسوف په وخت کښې مونځ سره صدقه وغیره کول لکه څنگه چه په حدیث الباب کښې مذکور دی د دې نه معلومه شوه چه کسوف شمس کښې د مانځه نه علاوه صدقه هم کول پکار دی. زمونږ په اطرافو کښې د مسلمانانو په دې باندې عمل په لیدلو کښې نه دې راغلې البته دلته مقامی هندوان په دې باندې ضرور عمل کوی صدقه خیرات کوی هندو فقیران د کسوف شمس په وخت کښې ما لیدلې دی چه راوځی.

[۱۱۹۱] حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا يَخْسَفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَادْعُوا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَكَبِّرُوا وَتَضَعُوا".

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی بېشکه نبی ﷺ ویلي دي: نمر او سپوږمۍ نه خړېږي د چا د مرګ د وجې نه، کله چې تاسو وینئ دا دعاء غواړئ د الله نه، تکبیر ووايي او صدقه کوی.

بَابُ الْعَتَقِ فِيهِ

باب دی په بیان د عتق کې په هغې کې

[۱۱۹۲] حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا زَاهِدَةُ، عَنْ هِشَامِ، عَنْ فاطمة، عَنْ أسماء، قَالَتْ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُ بِالْعَتَاةِ فِي صَلَاةِ الْكُوفِ".

د اسماء نه روایت دی هغې ویلي دي: و و نبی ﷺ چې امرېي کولو په ازادولو باندې په مانځه د کسوف کې.

تشریح: د وس مطابق غلامانو لره ازادول که چا سره غلام وی گیني په دې زمانه کښې نه خو په عامه توګه جهاد کيږي او نه د خلقو سره غلام او وینځی شته.

^۱: صحيح البخاري للكسوف (۱۰۶۵)، صحيح مسلم للكسوف ۱ (۹۰۱)، سنن النسائي للكسوف ۱۸ (۱۴۹۵)، ۲۱ (۱۴۹۸) (تحفة الأشراف: ۱۶۵۲۸) (صحيح)

^۲: د دې تاویل حاجت ځکه دې چه عین د مونځ په حالت کښې صدقه څنگه کولې شی.
^۳: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۴۸، ۱۷۱۷۳) (صحيح)

^۴: صحيح البخاري للكسوف ۱۱ (۱۰۵۴)، والعتق ۳ (۲۵۱۹)، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۵۱)، وقد أخرج: مسند احمد (۳۴۵۶۷)، سنن الدارمي للصلاة ۱۸۷ (۱۵۳۹) (صحيح)

باب مَنْ قَالَ يَرْكَعُ رَكَعَتَيْنِ

باب دی په بیان د هغه چا کي چي کوي به دوه رکعاته

[۱۱۹۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ الْخُرَاسِيُّ، حَدَّثَنِي الْحَارِثُ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْبَغَرِيِّ، عَنْ أَيُّوبَ السَّخْتِيَّانِيِّ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "فَجَعَلَ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ، وَيَسْأَلُ عَنْهَا حَتَّى أَتَجَلَّتْ".

د نعمان بن بشير رضي الله عنه نه روایت دی، هغه ویلي دي: خپه شو نمر په زمانه د رسول الله صلی الله علیه و آله کي نو شروع شو چي مونځ يي وکړو دوه دوه رکعاته، او تپوس يي کولو د هغې نه، تردې چي روښانه شو.

د ترجمة الباب او د حديث تشریح:

د رکعتين نه په ظاهر کښې د دې معنی حقیقی ده رکوعين مراد نه دی او د ترجمه غرض دا دي چه، یصلی رکعتين رکعتين، یعنی په یو ځل دې څلور او نه کړې شی بلکه دوه رکعته دي او کړې شی نو او دې گوري که نمر صفا شوې وی نو ډیره ښه ده گیني دوه رکعته دي نور او کړي، د دې وجه نه په حدیث الباب کښې دی چه، فجعل یصلی رکعتين رکعتين و یسال عنها، یعنی د دوو رکعاتو کولو نه پس به ئې د نمر په حقله تپوس او کړو چه صفا شوې دي او که نه او بیا به ئې دویم ځلی دوه رکعته کول، علامه عینی د دې حدیث شرح داسې کړې ده او د حافظ ابن حجر رائي دا ده چه په دې حدیث کښې د رکعتين نه مراد رکوعين دی (۱) او د حدیث مطلب حافظ دا اغستی دې چه حضور صلی الله علیه و آله به د یو رکوع نه پس سرې اولیرلو چه معلوم کړي چه نمر صفا شوې دي او که نه، او حافظ دا هم لیکلي دي چه بظاھر ده دا معلومول په مانځه کښې د اشارې په ذریعې سره به وی او علامه عینی رحمته الله چه کومه معنی بیان کړې ده هغه د ظاهر حدیث نه علاوه د احنافو د مسلک مطابق هم ده اول خود ځکه چه د حنفیانو د رکوعين فی کل رکعة یعنی په هر رکعت کښې د دوو رکوع قائل نه دی دویم ځکه چه زمونږه بعضې فقهاؤ لیکلي دي چه په صلوۃ الکسوف کښې د دوو رکعتو نه زیات هم کولې شی لکه څلور او شپږ کما فی البدل، ص، ۲۲۷، او حضرت گنگوھی رحمته الله په دې حدیث کښې د رکعتين نه مراد رکوعين اغستی دې لکه څنگه چه حافظ ابن حجر رحمته الله خو په حدیث کښې چه، یسال عنها، کوم مذکور دي د دې هغه مطلب ئې نه دي اغستی کوم چه حافظ اختیار کړې دي چه سرې اولیری او معلوم کړي بلکه د یسال عنها مطلب ئې دا اغستی دي چه په مانځه کښې به ئې د الله پاک نه سوال او دعاء کوله د نمر په باره کښې چه الله تعالی د دې حالت سم کړی او د دې رانړا واپس کړی، او د علامه عینی واله مطلب لره حضرت ځکه نه دي اختیار کړي چه دا د مشهور روایتونو خلاف دي ځکه چه د حضور صلی الله علیه و آله نه په کسوف کښې صرف دوه رکعته کول ثابت دی د دینه زیات نه.

۱: سنن النسائي للكسوف ۱۶ (۱۴۸۶)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۵۲ (۱۲۶۲)، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۳۱)، وقد أخرج: مستند أحمد (۲۶۷/۴، ۲۶۹، ۲۷۱، ۲۷۷) (منكر)
(۱) لکه څنگه چه د شوافعو مذهب دي د دوی په نیز باندې په هر رکعت کښې دوه رکوع او دوه قیام وي ۱۲ منه

[۱۱۹۴] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَكُنْ يَرُكُّهُ، ثُمَّ رَفَعَهُ فَلَمْ يَكُنْ يَرْفَعُهُ، ثُمَّ سَجَدَ فَلَمْ يَكُنْ يَسْجُدُ، ثُمَّ رَفَعَهُ فَلَمْ يَكُنْ يَسْجُدُ، ثُمَّ سَجَدَ فَلَمْ يَكُنْ يَسْجُدُ يَرْفَعُهُ، ثُمَّ رَفَعَهُ، وَقَعَلَ فِي الرُّكْعَةِ الْآخَرَى مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ نَفَخَ فِي آخِرِ سُجُودِهِ، فَقَالَ: أَلِفٌ، ثُمَّ قَالَ: رَبِّ أَلَمْ تُعَذِّبْنِي أَنْ لَا تُعَذِّبَهُمْ وَأَنَا فِيهِمْ، أَلَمْ تُعَذِّبْنِي أَنْ لَا تُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ"، فَقَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ صَلَاتِهِ وَقَدْ انْكَسَفَتِ الشَّمْسُ، وَسَاقَى الْحَدِيثَ.

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی، هغه ویلی دی: خپه شو نمر په زمانه د رسول الله ﷺ کې، ودریدلو رسول الله ﷺ، نژدې نه وو چې رکوع یې کړې وه، بیایې رکوع وکړه، نژدې نه وو چې اوچت شي، بیا اوچت شو، نژدې نه وو چې سجده وکړي، بیایې سجده وکړه، نژدې نه وو چې اوچت شي، بیا اوچت شو، نژدې نه وو چې سجده وکړي، بیایې سجده وکړه، نژدې نه وو چې اوچت شي، بیا اوچت شو، او ویې کړه په دویم رکعات کې په مثل د هغې، بیایې پوکی وکړو په اخیرنۍ سجده کې، ویې ویل: اَف، اَف، بیایې ویل: ای ربه! تا ماسره وعده نه وه کړې چې دوی ته به عذاب نه ورکوي حال دا چې زه په دوی کې یم، ایا تا ماسره وعده نه وه کړې چې ته به دوی ته عذاب نه ورکوي په داسې حال کې چې استغفار غواړې؟ فارغ شو رسول الله ﷺ د خپل مونځ نه، او نمر خلاص شوی وو، او حدیث یې بیان کړو.

تشریح: قوله: حدثنا موسى بن اسماعيل.. الخ، دا د عبد الله بن عمرو بن العاص حدیث دی او د حنفیانو دلیل دی کما تقدم قبل ذلك،

قوله: ثم نفخ في آخر سجوده فقال أ ف ا ف، یعنی حضور ﷺ په سجده کښې په زوره زوره ساه اخستله لکه څنگه چې د ساه بندیدلو (یا ستړی والی) په وخت کیږي.

قوله: فقال أ ف ا ف: حضور ﷺ به بعینه اَف اَف وئیل بلکه په نفخ یعنی پوکی وهل او ساه اغستلو سره چې کوم آواز راپورته کیږي د هغې د پوهه کولو دپاره په خپلو الفاظو کښې د هغې داسې تعبیر کوي، د راوی مقصود د حکایت صوت او یا د آواز د نقل ویستلو نه دی چې د دوی د ژبې نه بعینه دا لفظ راوتلو لکه څنگه چې په صوت غراب یعنی د کارغه آواز لره په غاق سره تعبیر کوي نو دا مطلب خو نه وی چې گیني کارغه بعینه هم داسې وائی بلکه دا خو د هغه د آواز نقل دی، سبحان الله څه غوره توجیه ده.

[۱۱۹۵] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا الْحَرِثِيُّ، عَنْ حَيَّانَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: بَيْنَمَا أَنَا أَتَرُّمِي بِأَسْهُمِي فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ كَسَفَتِ الشَّمْسُ فَنَبَذْتُهَا، وَقُلْتُ: لَا تُنْظَرَنَّ مَا أَحَدَثَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي كَسْفِ الشَّمْسِ الْيَوْمَ؟ فَأَنْتَبَهَتْ إِلَيْهِ وَهُوَ رَافِعٌ يَدَيْهِ يَسْتَعِزُّ وَيُسَبِّحُ وَيَدْعُو حَتَّى حَسِرَ عَنِ الشَّمْسِ، فَقَرَأَ سُورَتَيْنِ وَرَكَعَتَيْنِ.

۱: سنن النسائي للكوف ۱۴ (۱۴۸۳)، ۲۰ (۱۴۹۷)، سنن الترمذي للشمائل ۴۴ (۳۰۷)، (تحفة الأشراف: ۸۶۳۹)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للكوف ۳ (۱۰۴۵)، ۸ (۱۰۵۸)، صحيح مسلم للكوف ۵ (۹۱۰)، مسند احمد (۱۷۵/۲) (صحيح) ۱: صحيح مسلم للكوف ۵ (۹۱۳)، سنن النسائي / السكوف ۲ (۱۴۶۱)، (تحفة الأشراف: ۹۶۹۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶۱/۵، ۶۱/۲) (صحيح)

د عبد الرحمن بن سمره نه روایت دی، هغه ویلي دي: په دغه وخت کې ما وېشتل غشي په ژوند د رسول الله ﷺ کې ناخاپه څر شو نمر، ما وغورځول، او ما وویل زه به خامخا گورم چې د نمر څروالي نن ورځ رسول الله ﷺ ته څه شی پېښ کړه، زه ورسیدم هغه ته او هغه اوچتونکی وو خپلو لاسونو لره چې تسبیح او حمد یې ویلو، او تهلیل او دعاء یې کوله، تردې چې ښکاره شو نمر، ویي لوستل دوه سورتونه، او ویي کړل دوه رکعاته.

تشریح: قوله: عن عبد الرحمن بن سمره قال بينما انا اترقى، دا حدیث د دې نه وړاندې، باب من قال اربع رکعات، د لاندې تیر شوې دې مونږ هلته د دې حواله هم ورکړې ده.

باب الصَّلَاةِ عِنْدَ الظُّلْمَةِ وَنَحْوَهَا

باب دی په بیان د مونږ کې په وخت تیارې کې یا د دې په شان

یعنی که د کسوف نه علاوه بله څه د ویرې او خطرې خبره راپېښه شي مثلا تیز باد یا په ورځ کښې تیارة خوره کیدل هم داسې زلزله وغیره، په دې سلسله کښې امام بخاری رحمه الله باب قائم کړې ده، باب ما قيل في الزلازل والايات.

د امام بخاری او د مصنف په ترجمه الباب کښې فرق:

خو په دې باندې هغوی په لفظ د صلوة سره باب نه دې تړلې او نه ئې د باب د لاندې داسې روایت ذکر کړې دې په کوم کښې چه د مانځه ثبوت وی، خو زموږ مصنف رحمه الله په لفظ د صلوة سره باب تړلې دې، حضرت شیخ رحمه الله د بخاری په تراجم کښې لیکلې دی چه ابن قدامه حنبلی صرف د زلزلې په وخت کښې مونږ کول د امام احمد مذهب لیکلې دې او د نورو آیاتو او حوادثو پرم وخت کښې نه، هغوی د امام مالک او شافعی مذهب هم دا لیکلې دې ځکه چه د حضور ﷺ نه د غیر کسوف دپاره مونږ کول ثابت نه دی، او د حنفيانو مذهب هغوی دا لیکلې دې چه د دوی په نیز د ټولو آفاتو په وخت کښې د مونږ کول مستحب دی ځکه چه حضور ﷺ د صلوة کسوف علت دا بیان فرمایلي دي چه هغه یو آیه دې من آیات الله لهذا د ټولو آیاتو په وخت کښې مونږ کول پکار دی.

مذاهب ائمه:

خو حافظ ابن حجر په فتح الباری کښې دا لیکلې دی چه دا مسئله مختلف فیه ده او د امام احمد او اسحاق وغیره مذهب هغوی بغیر د تخصیص د زلزلې نه دا لیکلې دې چه د دوی په نیز باندې په داسې مواقعو کښې مونږ کول پکار دی، او د امام شافعی په باره کښې دا لیکلې دی چه هغوی د داسې کارونو دپاره مونږ کول د حدیث په صحت پورې معلق کړې دی یعنی که د حدیث نه ثابت شي نو بیا دې مونږ او کړې شي، حافظ رحمه الله فرمائي چه د ابن عباس نه په دې سلسله کښې روایت ثابت دې (په مصنف عبد الرزاق وغیره کښې موجود دې او د حنفيانو مذهب دا دې چه په داسې مواقعو کښې مونږ کول بلا جماعت مستحب دې.

۱، حافظ په دې کښې یو روایت د حضرت عائشه رضي الله عنها نه هم مرفوعا نقل کړې دې کوم چه په صحیح ابن حبان کښې دې چه دهغې دا دی، صلوة الايات ست رکعات ولربع سجعات) ۲۲ منه.

[۱۱۹۶] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ جَبَلَةَ بْنِ أَبِي رَوَّادٍ، حَدَّثَنِي حَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ النَّضْرِ، حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: كَانَتْ طَلَمَةَ عَلَى عَهْدِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: فَأَتَيْتُ أَنَسًا، فَقُلْتُ: يَا أَبَا حَمْزَةَ، هَلْ كَانَ بِمِثْلِكُمْ مِثْلُ هَذَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: مَعَاذَ اللَّهِ، إِنْ كَانَتْ الرِّيحُ لَكَشَتُدُ قُبَايِرَ الْمَسْجِدِ مَخَافَةَ الْقِيَامَةِ.

د عبید الله بن النضر نه روایت دی، ماته حدیث بیان کړی دی زما پلار، هغه ویلي دي تیاره شوه په زمانه د انس بن مالک کې، هغه وایي: زه راغلم انس ته، ما وویل: ای ابو حمزه! ایا تاسو ته به د رسول الله په زمانه کې د دې پشان رسیدلو؟ هغه وویل: پناه غواړم په الله، شان دادی چې که سختیدلو به باد نو مونږ به تیزی کوله مسجد ته د وجې د ویرې د قیامت نه.

بَابُ السَّجُودِ عِنْدَ الْآيَاتِ

باب دی په بیان د سجده کې په وخت د نبوکه

د حوادثو په وخت کښې الله پاک ته په سجده کښې پریوتل.

[۱۱۹۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي صَفْوَانَ الثَّقَفِيُّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا سَلَمٌ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانَ، عَنْ عِكْرَمَةَ، قَالَ: قِيلَ لِأَبْنِ عَبَّاسٍ: مَا تَفَلَّاتُ فَلَانَةَ بَعْضِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَرَّ سَاجِدًا، فَقِيلَ لَهُ: أَتَسْجُدُ هَذِهِ السَّاعَةَ؟ فَقَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا رَأَيْتُمْ آيَةً فَاسْجُدُوا"، وَأَيُّ آيَةٍ أَكْبَرُ مِنْ ذَهَابِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

د عکرمة نه روایت دی، هغه وایي: وویل شو ابن عباس ته، فلانی مړه شوه. بعضي د بیبيانو د نبی ﷺ نه. نو پریوتلو په سجده باندې، هغه ته وویل شول: ایا ته سجده کوي په دې وخت کې؟ هغه وویل: ویلي دي رسول الله ﷺ: کله چې تاسو څه نښه ووينئ نو سجده وکړئ. او کومه یوه نښه ډیره لویه د ختمیدو د بیبيانو د نبی ﷺ نه.

تشریح: قوله: قیل لابن عباس ماتت فلانة بعض ازواج النبی صلی الله علیه وسلم فخر ساجدا، د بعض ازواج نه مراد صفیه رضی الله عنها یا حفصه رضی الله عنها ده (قوله القاری) او په جمع الفوائد صفحه، ۲۳۲، ج، ۲، کښې د سوده رضی الله عنها تصریح ده.

په حدیث شرح او سجده منفرده کښې مذاهب ائمه:

د دې نه پس په دې پوهیدل پکار دی چه سجده منفرده د حنفیانو او مالکیه په نیز مشروع نه ده په خلاف د شوافعو او حنابله نه چه د هغوی په نیز تعبد بالسجدة المنفردة، معتبر دي لهذا حنفیه او مالکیه د خپل مسلک مطابق دلته سجده په صلوۍ باندې محمول کوي، هم دا اختلاف په سجده شکر کښې هم دي، د دې وجه نه د امام مالک رضی الله عنه په نیز مکروه ده د شوافعو وغیره په نیز مشروع بلکه مستحب ده د صاحبینو هم دا مذهب دي او دامام صاحب په نیز باندې غیر مشروع ده، بعضي وائی چه د امام صاحب رائي دا ده چه مشروع خوده خو مستحب او سنت نه ده، په دې کتاب یعنی سنن ابوداود کښې د کتاب الجهاد په آخره کښې

۱: تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۶۲۵) (ضعیف)

۲: سنن الترمذي/المناقب ۶۴ (۳۸۹۱)، (تحفة الأشراف: ۶۰۳۷) (حسن)

سجده شکر باندې یو مستقل باب راروان دې، باب فی سجود الشکر، بدل، ص، ۶۳، ج، ۲. قوله، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا رايتم اية فاسجدوا، یعنی تاسو چه کله کومه پېښه یا آسمانی آفت یا د زمکې آفت او گوری نو سجده کوئ، د شافعيه او حنابله په نیز دا حدیث په خپل ظاهر باندې دې، او د دوی په نیز صلوٰه هم مراد اغستلې شی ځکه چه په یو روایت کښې دی چه، کان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا حزبه امر بادر الى الصلوة، او د حنفيه د اصولو او مسلك متقضى دا ده چه د دینه مراد هم صلوٰه واغستلې شی. (کما تقدم قریئاً)

تَفْرِيعُ أَبْوَابِ صَلَاةِ السَّفَرِ

د سفر د مونځ د ابوابو تفريع (احکام و مسائل)

بَابُ صَلَاةِ الْمُسَافِرِ

باب دی په بیان د مانځه د مسافر کي

دلته پنځه مسائل دی: (کما فی حاشية اللامع والاوزن)

۱. مضافة الظهر: یعنی د شرعی سفر تعریف په کوم کښې چه مونځ په قصر سره کولې شی د دې مسئلې دپاره مستقل باب وړاندې راروان دې،
  ۲. متى يلحق المسافر: یعنی شرعی مسافر لره په مانځه کښې قصر د کوم ځانې نه شروع کول پکار دی.
  ۳. رخصة الظهر في السفر: آیا په هر شرعی سفر کښې مونځ په قصر سره کولې شی یا په یو خاص سفر کښې؟
  ۴. حکم الظهر: یعنی مسافر ته د قصر مونځ کول د رخصت درجه ده یا د عزیمت، قصر ضرور دې یا پوره هم جائز دی،
  ۵. مدة الإقامة: یعنی هغه کومه موده ده په کومه کښې چه د قیام په نیت سره شرعی مسافر د مقیم په حکم کښې کیږي، دا پنځه مسائل دی د کومو بیان به په خپل خپل باب کښې راشي، اوس بعضې مسائل نور هم دی، تطوع فی السفر، په سفر کښې سنت کول پکار دی او که نه، آذان فی السفر جمع بین الصلوتين فی السفر، په ذکر شوې باب سره د مصنف رحمه الله مقصود څلورمه مسئله بیانول دی.
- بحث رابع: (حکم الظهر): مسئله مختلف فیه ده، د حنفيه په نیز باندې قصر واجب دې او اتمام یعنی پوره کول ناجائز دی او که یو سړي اتمام او کړي نو حنفيه دا فرماني چه که دې سړي په دوو رکعتونو باندې قعده کړي وه نو بیا خو مونځ صحیح دې گیني فاسد دې، د دې وجه دا ده چه د حنفيه په نیز باندې په سفر کښې قصر یعنی دوه رکعت د رخصت په توگه باندې نشته دې بلکه هم دوه رکعت عزیمت دی بیا په دې باندې زیادت څنگه جائز کیدې شی.

[۱۱۹۸] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: "فُرِضَتِ الصَّلَاةُ رَكْعَتَيْنِ، وَرُكْعَتَيْنِ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ، فَأُقِرَّتْ صَلَاةُ السَّفَرِ، وَزِيدَ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ".

د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دی، هغې ویلي دي: فرض شوی دی مونځ دوه دوه رکعاته په حضر او سفر کې، نو په خپل حالت پاتې شو مونځ د سفر، او زیادت وکړی شو په مانځه د حضر کې. **د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د حدیث مضمون کوم چه د حنفیانو مؤید دي:**

د باب رومې حدیث یعنی حدیث د عائشه رضی اللہ عنہا سره د حنفیه تائید کيږي ځکه چه د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د حدیث مضمون دا دي چه په شروع کښې مونځونه هم دوه رکعته فرض شوي وو په سفر کښې وو یا په حضر کښې، بیا روستو په دي کښې ترمیم او شو هغه دا چه د حضر په مانځه کښې اضافه یعنی زیاتوالي او شو چه د دوو په ځاني باندې څلور رکعته شول، او د سفر مونځ په خپل زور حال باندې پاتې کړې شو، د دینه معلومه شوه چه په سفر کښې اصل هم دوه رکعته دي، دا مسلك خو د حنفیانو دي،

(د شوافعو دلائل)

او د شافعيه وغيره په نیز په سفر کښې دوه رکعته په طریقي د رخصت دي او عزیمت په سفر کښې هم څلور رکعته دي لهذا اتمام هم جائز دي د شافعيه استدلال په آیت کریمه، وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ، سره دي د کوم نه چه معلومېږي چه د مسافر دپاره قصر د سهولت او آسانتیا دپاره دي که هغه او کړي نو په دي کښې هېڅ حرج نشته دي، د نفی د حرج تقاضا دا ده که غواړي نو اتمام هم کولي شي کوم چه اصل دي او د حدیث د عائشه رضی اللہ عنہا تاویل هغه دا کوي چه د سفر مونځ په خپل حال باندې برقرار اوساتلې شوي یعنی، لَمَنْ ارَادَ اَنْ يَقْصُرَ عَلَى الرُّكْعَتَيْنِ (قاله النووي، ص، ۲۴۱)،

(د احنافو د طرفه جواب)

: دي په خلاف حنفیه دي حدیث د عائشه رضی اللہ عنہا لره په ظاهر باندې ساتي او د آیت کریمه جواب دا ورکوي چه دا آیت د سفر د مانځه سره متعلق نه دي بلکه د صلوة الخوف سره متعلق دي لکه څنگه چه په خپله په آیت کښې د دي تصریح ده او د قصر نه مراد قصر الصفة ي نه قصر العدد و بعبارة اخرى المراد القصر من حيث الكيفية لا من حيث الكمية، یعنی د څلورو رکعتونو په ځاني دوه رکعته کول مراد نه دي بلکه مونځ لره خفیف او مختصر کول، چه د ويري په حالت کښې مختصر مونځ زر او کړي شي دي لره دي اوږد نه کړي شي، او که دي لره په صلوة سفر باندې محمول کړي شي نو بیا به داسې اوو نیلې شي چه آیت کښې د مسافر په مونځ باندې د قصر اطلاق حقیقه او فی حد ذاته نه دي بلکه، بالنسبة الى صلوة الحضر، یعنی د حضر د مانځه په لحاظ سره د سفر مونځ ته قصر و نیلې شوي دي گیني په واقع کښې هغه هم پوره دي او قرینه په دي باندې حدیث د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا دي

۱: صحيح البخاري/الصلاة ۱ (۳۵۰)، وتقصير الصلاة ۵ (۱۰۹۰)، فضائل الصحابة ۷۶ (۳۷۲۰)، صحيح مسلم/المسائل ۱ (۶۸۵)، سنن النسائي/الصلاة ۲ (۴۵۶)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۸)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/قصر الصلاة ۱ (۹)، مسند احمد (۲۳۴/۶، ۲۴۱، ۲۶۵، ۲۷۲)، سنن الفلومي/الصلاة ۱۷۹ (۱۵۵۰) (صحيح)

په قصر او اتمام کښې د مذاهب اتمه تفصيل:

د دې نه پس په دې پوهيدل پکار دی چه د شافعيه وغيره په نيز اگر که اتمام جائز دي خو افضل هم قصر دي، امام نووی په شرح د مسلم کښې په صفحه ۲۴۱ کښې هم دې قول لره صحيح او مشهور ليکلي دي^(۱) دويم روايت د دوي دا دي چه اتمام افضل دي او دريم روايت نې دا دي چه هما سواء دواړه برابر دي، او علامه صاوی مالکی ليکلي دي چه قصر د امام مالک په نيز سنت مؤکده دي او د اوجز نه معلومېږي چه د دوي يو قول د قصر وجوب دي او يو د استحباب هم دي او د امام احمد يو قول دا دي چه قصر افضل دي، کما فی نيل المآرب، او يو قول دا دي چه سنت دي کما فی الروض المربع، او د امام احمد نه منقول دی چه، احب العافية عن هذه المسئلة، خلاصه د مذاهبو دا راوتله چه چه د حنفيانو په نيز اتمام ناجائز او د نورو علماؤ په نيز د دوي د يو قول په بناء باندې ناجائز او د يو قول په بناء باندې جائز دي، او د شافعيه د مسلك تحقيق په حاشيه کښې اوليکلي شو د دوي په نيز په يو صورت کښې اتمام افضل دي او په يو کښې قصر افضل دي خو اتمام جائز دي، بهر حال په خلاف د مالکيه او حنابله د دوي په يو قول کښې اتمام ناجائز دي.

[۱۱۹۹] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَمُسَدَّدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، رَوَى عَنْهُ حُشَيْشُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ أَهْمَرَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِيهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: أَرَأَيْتَ إِقْصَارَ النَّاسِ الصَّلَاةَ، وَإِنَّمَا قَالَ تَعَالَى: إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتَنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا سُورَةَ النَّسَاءِ آيَةً... فَقَدْ ذَهَبَ ذَلِكَ الْيَوْمَ؟ فَقَالَ: عَجِبْتُ مِمَّا عَجِبْتُ مِنْهُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ "صَدَقَ" تَصَدَّقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَأَقْبِلُوا صَدَقْتَهُ."

د يعلى بن اميه نه روايت دی هغه وايي ما وويل عمر بن الخطاب ته: ما خبر کړه په قصر د خلقو مانځه لره، بېشکه الله تعالى ويلي دي (که چېرې تاسو ويريدئ چې فتنه کې په واچوي تاسو لره کافران) نو هغه ورځ خو لاړه، هغه وفرمايل زه هم تعجب کوم د هغه څه نه چې ته ترېنه تعجب کوي، نو دا خبره ما ذکر کړه رسول الله ﷺ ته، هغه وويل دا يوه صدقه ده چې الله کړي ده په تاسو، نو تاسو هغه قبوله کړئ.

تشریح: قوله: يعلى بن اميه، دوي ته يعلى بن منيه هم وائي اميه نې د پلار نوم او منيه نې د

(۱) د شافعيه مشهور مسلك على الاسنة دا دي چه د دوي په نيز باندې اتمام افضل دي، خو امام نووی د دې برعکس قصر لره افضل ليکلي دي بظاهر صحيح هغه دي کوم چه د شافعيه په مشهور کتاب شرح اقناع کښې ليکلي دي چه د کوم مسافر سفر على مسافه يومين يا مرحلتين وي نو د هغه په حق کښې خو اتمام افضل دي (ځکه چه هغه د بعضي علماؤ په نيز باندې مسافر نه دي) او که د دوه سفر على مسافه ثلاثة مراحل يا ثلاثة ايام دي نو د دوه په حق کښې قصر افضل دي، خروجاً عن خلاف ابی حنيفة (هـ).

(۱) صحيح مسلم للمسافرين ۱ (۶۸۶)، سنن الترمذي/تفسير سورة النساء ۵ (۳۰۳۴)، سنن النسائي/تفسير الصلاة ۱ (۱۴۳۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۷۳ (۱۰۶۵)، (تحفة الأشراف: ۱۰۶۵۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۵۰/۱، ۳۶)، سنن الدارمي للصلاة ۱۷۹ (۱۵۴۶) (صحيح)

مور نوم، مشهور صحابی دې، قال قلت لعمر بن الخطاب اراءيت اقصار الناس الصلوة، و انھا قال الله عزوجل ان خلفتم ان يفتنکم اللہن کفروا، دا د باب دویم حدیث دې او رومې حدیث یعنی حدیث د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا باندې کلام د ترجمه الباب د لاندې تیر شوې دې، په دې حدیث کښې چه کوم سوال او جواب مذکور دی هغه ظاهر دی د تشریح محتاج نه دی د دې حدیث په آخر کښې دی چه، فاقبلوا صدقة، یعنی د سفر په مونځ کښې چه کوم قصر شوې وو هغه د الله تعالی د طرف نه یو بخشش دې دې لره قبول کړئ.

د دې حدیث نه حنفیه او شافعیه دواړه استدلال کوی، حنفیه وائی چه زمونږ دلیل دې، فاقبلوا د امر صیغه ده د کومې نه چه معلومیږي چه قصر فی صلوة السفر واجب دې، او شافعیه دا وائی چه دا حدیث زمونږ موافق دې ځکه چه د دینه معلومیږي چه په سفر کښې رکعتین کول په طریقې د قصر دی په رکعتینو باندې د قصر اطلاق هغه وخت به صحیح وی کله چه اصل فريضة خلور رکعاته وی.

په وجوب د قصر کښې د حنفیه دلائل:

په بذل المجهود کښې د حنفیه د مسلک په تائید کښې بالتفصیل اووه دلائل ذکر کړي دي، د ټولو نه رومې دلیل په دې کښې دا لیکلې دې چه د حضور ﷺ نه د مشهورو روایاتو په اعتبار سره په خپل ټولو سفرونو کښې هم قصر ثابت دې همیشه به حضور ﷺ قصر فرمائیلو که اتمام جائز وي نو کله به حضور ﷺ د جواز د بیان دپاره داسې کړې وي، او دویم دلیل په بذل کښې د یعلی بن امیه واله حدیث دې شافعیه خو د دې په حقله دا وائی چه په متصدق علیه باندې د صدقې قبول واجب نه دې بله ده لره په دواړو کښې اختیار دې، زمونږ د طرف نه د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه د داسې خیز تصدق په کوم کښې چه د تمليك احتمال نه وی لکه څنگه چه دلته رکعتین هغه په حکم د اسقاط کښې وی یعنی صاحب د حق خپل حق ساقط کړو لهذا د دې تحقق د بل په قبلولو باندې موقوف نه دې بلکه په هر حال کښې به ساقط شی.

[۱۲۰۰] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، وَحَمَّادُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي عَمْرٍاءَ يُحَدِّثُ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ أَبُو عَاصِمٍ، وَحَمَّادُ بْنُ مَسْعَدَةَ، كَمَا رَوَاهُ ابْنُ بَكْرٍ.

ما اوریدلي دي د عبد الله بن ابی عمارة نه چې حدیث یې بیانولو، ذکر یې کړو پشان د هغې ویلي دي ابوداؤد: د دې روایت کړی دی ابو عاصم او حماد بن مسعدة لکه څرنگه چې روایت کړی دی ابن بکر.

قوله، قال ابوداؤد رواه ابو عاصم و حماد بن مسعدة، كما رواه ابن بکر،

شرح السند:

مصنف رحمته الله دې حدیث د یعلی لره په دوو سندونو سره ذکر کړې دې د دواړو مدار په ابن جریج باندې دې په رومې سند کښې ابن جریج نه روایت کونکی یحی بن القطان وو او

دلته په دويم سند كښې عبدالرزاق او محمد بن بكر دې، په دواړو سندونو كښې چه كوم فرق دي مصنف ~~محمد بن عوف~~ هغه بنائى او دا وائى چه ابو عاصم او حماد بن مسعده هم دغه شان روايت كړې دي څنگه چه محمد بن بكر كړې دي، هغه فرق دا دي چه په رومېي سند كښې ابن جريج او د عبد الله بن بابيه په مينځ كښې واسطه د عبد الرحمن بن عبد الله وه او په دي دويم سند كښې د عبد الرحمن په ځانې د هغوى د پلار عبد الله ده، او دي فرق لره دغه شان هم تعبير كولې شى چه په رومېي سند كښې د ابن جريج استاذ عبد الرحمن وو او په دي دويم كښې د عبد الرحمن پلار عبد الله دي.

تفهيه: په بدل المجهود كښې په دي ځانې كښې د تشرېح په شروع كښې داسې دى ده د كومي نه چه دا وهم كيدې شى چه فرق په دواړو سندونو كښې د واسطه او عدم واسطه دي حال دا دي چه داسې نه ده بلكه فرق د واسطې د بدليدو دي بيا وړاندې حضرت چه د دي كوم تحقيق فرمائيلي دي هغه صفا دي.

بَابُ مَا يُقْصِرُ الْمَسَافِرُ

باب دی چې مسافر به کله قصر کوي؟

د ترجمه الباب تشریح:

د ترجمه الباب دوه مطلبه کيدې شى يو دا چه كوم سرې سفر شروع کوى نو هغه هم په خپل مانځه كښې قصر د كله نه كوى مسئله اختلافى ده.

په تقريبي توگه باندې د ائمه اربعه مذهب خو دا دي چه، اذا خرج من بيوت المصر، يعنى د آبادى نه بهر وتلو نه پس په مانځه كښې قصر شروع كړى، د امام شافعى مشهور قول دا دي چه په دي كښې سورالبلد (د ښار پناه) لره اعتبار دي كوم چه د لويو ښارونو كښې وى دي نه د تيريدلو نه پس دي قصر شروع كړى اگر كه هلته آبادى نه وى ختم شوې، او د مجاهد نه منقول دى كه د سفر شروع په ورځ كښې شوې وى نو شپې راتللو نه وړاندې دي قصر نه كوى، او كه د سفر ابتداء د شپې نه شوې وى نو ورځ كيدو نه وړاندې دي قصر نه كوى، د دي په مقابل كښې د عطاء مذهب دادې چه په آبادى كښې هم قصر جائز دي.

او دويم احتمال په ترجمه الباب كښې دا دي چه د مصنف غرض د دينه د قصر مسافت لره بيانول دى يعنى په كوم سفر كښې دننه قصر كيږي يعنى د شرعى سفر مقدار. د حديث الباب نه دا معلومېږي چه د مصنف غرض هم دي مسئلې لره بيانول دى چه په دي كښې اختلاف دي كومه چه وړاندې راروانه ده.

[۱۲۰۱] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَزِيدَ الْهَنَاتِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ عَنْ قُصْرِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ أَنَسٌ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ مَسِيرَةَ ثَلَاثَةِ أَمْيَالٍ أَوْ ثَلَاثَةِ فَرَاسِخَ، شُعْبَةُ شَكَّ، يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ".

د يحيى بن يزيد الهناتى نه روايت دى هغه ويلى دي ما تپوس وكړو د انس بن مالك نه، د قصر د مانځه، نو انس وويل: وورسول الله ~~صلى الله عليه وسلم~~ كله چې به وتلو په اندازه د درې ميلونو؛ او

یا درې فرسخونو. شک کړی دی شعبه. مونځ به کوي دوه رکعاته.
 ۱: حدثنا ابن بشار.. الخ، قوله، کان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا خرج مسيرة ثلاثة اميال او ثلاثة فراسخ... یصلی رکعتین،

د حدیث نه د ظاهريه استدلال او د هغې جواب:

د قصر مسافت یعنې د سفر شرعی مقدار کښې اختلاف دې، د ظاهريه په نیز د دې مقدار درې میله دی او د ظاهريه ډلې امام جزري په نیز یو میل دې، د ظاهريه استدلال هم ددې حدیث نه دې خو دې استدلال سره اولاً خو ځکه صحیح نه دې چې په حدیث کښې د راوی شک مذکور دې د دریو میلو او دریو فرسخو په مینځ کښې شعبه لره شک کیږي، یو فرسخ د دریو میلو وی په دې حساب سره د دریو فرسخو نهه میله کیږي، ثانیاً جمهور دا وائی چې حضور ﷺ به نه په دریو میلو باندې قصر کولو او نه په دریو فرسخو باندې، دا حدیث یا خو په اختصار باندې مبنی دې یا د راوی په ظن باندې بلکه د راوی په وهم باندې، صحیح صورت حال هغه دې کوم چې د باب په دویم حدیث کښې مذکور دې د کوم حاصل چې دا دې چې حضور ﷺ د خپل مکې په سفر کښې مدینې ته روانیدو نه پس چې ذوالحلیفه ته اورسیدلو کوم چې د سفر رومېې منزل دې هلته حضور ﷺ د قصر مونځ اوکړو کوم چې د مدینې نه تقریباً د شپږو میلو په فاصله باندې دې اوس که کوم سړې دا وائی چې حضور ﷺ به په شپږو میلو باندې قصر فرمائیلو نو دا صحیح نه ده ځکه چې ذوالحلیفه د حضور ﷺ د سفر منتهای یعنې آخری منزل نه وو هغه خو په مینځ کښې منزل وو لکه څنگه چې څوک د سهارنپور نه دهلی دپاره روان شی او په لاره کښې د دیوبند په استیث باندې د قصر مونځ اوکړی نو ولې د دې به دا معنی شی چې تر دیوبند پورې سفر کښې به قصر کولې کیږي.
 دا خو شو د باب رومېې حدیث باندې کلام او د ظاهريه د استدلال نه جواب.

د قصر په مسافه کښې د ائمه اربعه مذاهب:

اوس تاسو د قصر د مسافت په حقله د ائمه اربعه مذاهب واورئ، د ائمه ثلاثه په نیز د شرعی سفر مقدار، یومان او بوم و ليله، یعنې صرف دوه ورځې بغیر د شپې دملولو او یا یوه ورځ او یوه شپه، او مرحلتان، مرحله لوی منزل ته وی، او اربعة بُرُء، برد د برید جمع ده برید وړوکی منزل ته وائی کوم چې د دولسو میلو وی، یعنې څلور واره منزلونه یا دوه لوي منزلونه، او ستة عشر فرسخا، یو فرسخ د دریو میلو وی لهذا د شپاړسو فرسخو اته څلوېښت میلونه شول، دا تفصیل دې د ائمه ثلاثه په نیز.

و عندنا ثلاثه ایام من اقصر ایام السنة بسیر الابل او مشی الاقدام او لكه مراحل، یعنې درې ورځې یا درې لویې منزلونه، اصل تحدید خو زموږ په نیز باندې هم دا دې، قال فی الهدایة و لا عبرة بالفرسخ، یعنې زموږ په اصل مذهب کښې امیال او فراسخ لره اعتبار نشته دې، خو د هدایه په حاشیه کښې لیکلې دی چې البته مشایخ د حنفیه یعنې متاخرینو د فرسخ اعتبار کړې دې، بیا په دې کښې هغوی درې اقوال لیکلې دی، ۱. یویشتم فرسخ، ۲. اتلس فرسخ، ۳. پنځلس فرسخ، او دا ئې هم لیکلې دی چې فتوی په مینځنی قول باندې ده یعنې

په اتلسو فرسخو باندې، او یو فرسخ د دریو میلو وی نو اتلسو له په دریو کښې ضرب ورکولو سره څلور پنبستو میله کیږي خو د وروستنو مفتیان کرامو فتوی په اته څلوینست میلو باندې ده.

تنبیه: د جمهورو د ذکر شوي مسلك نه نه معلومیږي چه یوه مرحله د څلیریشتو میلو وی په دې حساب سره هغوی د مرحلتینو مقدار اته څلوینست میله بیان کړې دې اوس چه هر کله په مذهب حنفی کښې د شرعی سفر مقدار درې مراحل دې نو د دې ټول تعداد د میلونو په اعتبار سره دوه او یا میله کیږي، دا خبره د غور قابله ده.

فانده: مشهوره دا ده چه د احنافو په نیز د شرعی سفر مقدار د جمهورو د مقدار نه زیات دې په دې باندې زموږ استاذ مرشد حضرت شیخ نور الله مرقدہ دا اشکال فرمائیلو چه مشهوره خو دا ده حال دا دې چه څنگه د اته څلوینستو میلو د سفر مسافت د جمهورو په نیز دې هم دغه شان زموږ علماء هم نیکی نو بیا څه فرق پاتې شو خو د دې جواب پورته چه موږ کوم د مذاهبو تشریح کړې ده د هغې نه په خپله حل کیږي او هغه دا چه اصل خو زموږ په نیز تقدیر بالزمان دې یا بالمراحل او هغه زموږ په نیز باندې د جمهور نه زیات دې د هغوی په نیز دوه ورځې دی او زموږ په نیز باندې درې ورځې او دا تقدیر بالامیال خو د متاخرینو او اهل فتوی ایجاد او پیدا کړې شوې دې.

[۱۲۰۲] حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، وَأَبِي إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَيْسَرَةَ، سَمِعَا أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: "صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ بِالْمَدِينَةِ أَرْبَعًا، وَالْعَصْرَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكْعَتَيْنِ".

انس بن مالک ویلي دي: ما مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره د ماسپڅین، په مدینه کې څلور رکعاته، او د مازیگر په ذوالحلیفه کې دوه رکعاته.

بَابُ الْأَذَانِ فِي السَّفَرِ

باب دی په بیان د اذان کې په سفر کې

په سفر کښې اذان غیر مؤکد یعنی صرف مستحب دې، عند الاربعة، په هدایه کښې لیکلې دی چه د مسافر دپاره صرف اقامت باندې اکتفاء کول جائز دی، خو د اذان او اقامت دواړو پریخودل مکروه دی البته د داؤد ظاهري او د عطاء په نیز د مسافر په حق کښې هم فرض دی. دغه شان په دې هم پوهیدل پکار دی چه اذان د منفرد په حق کښې هم مستحب دې عندالجمهور والائمة الثلاثة، او د امام مالک نه مروی دی چه د منفرد دپاره صرف اقامت دې، و قبل لا يستحب و قبل يستحب لمن یرجو حضور الجماعة.

^۱: صحيح البخاري/تقصير الصلاة ۵ (۱۰۸۹)، والحد ۲۴ (۱۵۴۶)، ۲۵ (۱۵۴۸)، ۱۱۹ (۱۷۱۴)، والجهاد ۱۰۴ (۲۹۵۱)، صحيح مسلم/المسافرين ۱ (۶۹۰)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۷۴ (۵۴۶)، سنن النسائي/الصلاة ۱۱ (۴۷۰)، (تحفة الأشراف: ۱۶۶، ۱۵۷۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/ ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۷۷، ۱۸۶، ۲۳۷، ۲۶۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۷۹ (۱۵۴۸)، (بأني في الحج برقم ۱۷۷۳) (صحيح)

[۱۲۰۳] (۱) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّ أَبَا عَشَّانَةَ الْمُعَاظِرِيَّ حَدَّثَهُ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "يَعْجَبُ رَبُّكُمْ مِنْ رَأْيِي غَنَمٍ فِي رَأْسِ شَطِئَةٍ بِجَبَلٍ، يُؤْذَنُ بِالصَّلَاةِ وَيُصَلِّي، فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: انْظُرُوا إِلَى عَبْدِي هَذَا يُؤْذَنُ وَيُقِيمُ الصَّلَاةَ، يَخَافُ مِنِّي قَدْ غَفَرْتُ لِعَبْدِي وَأَدْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ".

د عقبة بن عامر نه روایت دی، هغه ویلي دي: ما اوریدلي دي د رسول الله ﷺ نه چې ویل یې: تعجب کوي رب ستا د ساتونکي د گډو نه په سر د غره کې، چې اذان کوي د مانځه دپاره، او مونځ کوي، نو وایي الله تعالی: او گوري زما دي بنده ته اذان کوي او مونځ قائموي، وهریږي د مانه، ما خپله بنده ته بخښنه وکړه او جنت ته مې داخل کړو. قوله، سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول يعجب ربك عزوجل من رأيي غنم في رأس شطبة بجبل يؤذن بالصلوة، الله تعالى د هغه شپونکي نه ډیر خوشحالیږي (یا ئې ډیر خوښوي) کوم چه د غره په څوکه باندې اذان ورکوي.

د دې حدیث د ترجمه الباب سره په مطابقت کښې اشکال دې په ترجمه الباب کښې د مسافر ذکر دې او په حدیث کښې د شپونکي د کوم دپاره چه د مسافر کیدل ضروري نه دی بلکه عام دي، جواب دا دي چه هم په دې عموم سره استدلال دي، خو غوره دا وه د مصنف دپاره چه هغه په دې باب کښې د مالک بن الحویرث حدیث ذکر کړې وې لکه څنگه چه هغې لره امام نسائي، ترمذی او امام بخاری رحمهم الله ذکر کړې دي امام بخاری په دې سلسله کښې د ابوذر حدیث هم ذکر فرمائيلي دي د کوم نه چه اذان فی السفر ثابتیږي.

بَابُ الْمُسَافِرِ يُصَلِّي وَهُوَ يَشْكُ فِي الْوَقْتِ

باب دی په بیان د مسافر کې چې مونځ کوي او د هغه شکوي په وقت کې

مسئله اجماعی ده چه سړی ته ترڅو پورې د وخت د داخلیدلو یقین او نه شی تر هغه وخته پورې ده لره په مانځه کښې شروع کول جائز نه دی مسافر وی یا مقیم، په ترجمه کښې د مسافر قید احترازی نه دي بلکه په دې حیثیت سره دي چه د وخت په حقله شک زیات ترهم په سفر کښې راپیښیږي.

[۱۲۰۴] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ السَّحَّاجِ بْنِ مُوسَى، قَالَ: قُلْتُ لِأَكْبَسَ بْنِ مَالِكٍ حَدَّثَنَا مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: كُنَّا إِذَا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السَّفَرِ، فَقُلْنَا: زَالَمَ الشَّمْسُ أَوْ لَمْ تَزَلْ، صَلَّى الظُّهْرَ ثُمَّ ارْتَحَلَ.

مسحاج بن موسی وایي ما وویل انس بن مالک ته، مونږ ته بیان کړه هغه څه چې ته اوریدلي دي د رسول الله ﷺ نه، هغه وویل: وو مونږ کله چې به د رسول الله ﷺ سره وو په سفر کې، مونږ به دا خیال کولو، چې نمر زوال وکړو او که نه، نو د ماسپڅین مونځ به یې کولو، بیا به روان شو.

۱: سنن النسائي بالأذان (٦٦٧/٢٦)، (تحفة الأشراف: ٩٩١٩)، وقد أخرجه: مسند أحمد (١٥٧، ١٤٥/٤) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٨٦)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/تفسير الصلاة ١٥ (١١١١)، ١٦ (١١١٢)، صحيح مسلم للمسافرين ٥ (٧٠٤)، سنن النسائي/المواقيت ٤١ (٥٨٧)، مسند أحمد (٢٦٥، ٢٤٧، ١١٣/٣) (صحيح)

قوله، فقلنا زالت الشمس او لم تزل صلى انظروا، د دینه د راوی مقصود مبالغه فی التعجیل لره بیانول دی چه په سفر کښې به حضور ﷺ د ماسپڅین مونځ بالکل په اول وخت کښې ادا کولو، مونځ به سوچ کولو چه خبر نشته چه په ښه شان به زوال شوي وی یا نه؟

[۱۲۰۵] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، حَدَّثَنِي حَمْزَةُ الْعَابِذِيُّ، رَجُلٌ مِنْ بَنِي ضَبَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ مَنْزِلًا لَمْ يَزُجِلْ حَتَّى يُصَلِّيَ الظُّهْرَ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: وَإِنْ كَانَ يَنْصِفُ النَّهَارَ؟ قَالَ: وَإِنْ كَانَ يَنْصِفُ النَّهَارَ."

یو سړی چې د بني ضبة نه دی هغه وایي ما اوریدلي دي د انس بن مالک نه هغه به ویل: و رسول الله ﷺ کله چې به یې پراو ونېولو نو نه به تلو تردې چې د ماسپڅین مونځ وکړي، نو هغه یو سړي وویل: اگر ووبه نیمایي دورځ کې؟ هغه وویل: اگر ووبه په نیمایي دورځ کې.

باب الْجَمْعُ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ

باب دی په بیان د جمع کولو دوه مونځونو کې

د سفر احکام روان دی د دېنه یو حکم دا دې چه د سفر د وجه نه جمع بین الصلوتین جائز دی، او دا خبره په ډیرو احادیثو سره ثابته ده خو د علماؤ په دې کښې اختلاف کیږي چه د جمع نه مراد جمع حقیقی ده یعنی من حیث الوقت (یو مونځ لره د بل مونځ په وخت کښې کول) یا جمع صوری چه دهغې مطلب دا دې چه رومبی مونځ لره بالکل د دې په آخری وخت کښې ادا کړې شی او دویم مونځ لره د دې په اول وخت کښې دلته صرف صورة جمع ده حقیقه نه دې ته جمع من حیث الفعل سره هم تعبیر کوی.

جمهور علماء، ائمه ثلاثه احادیثو لره په جمع حقیقی باندې محمول کوی او د دې د جواز قائل دی او حضرات احناف د جمع صوری، احادیث په دې سلسله کښې محتمل دی د بعضو نه بظاهر جمع حقیقی په پوهه کښې راځي او د بعضو نه صراحة د جمع صوری تائید کیږي، وړاندې په کتاب کښې دواړه شان روایتونه راروان دی.

داختلاف روایات په وخت کښې اوفق بالقران لره ترجیح:

زمونځ حضرت شیخ محمد بن یوسف په خپل تقاریرو کښې په کثرت سره به دا خبره فرمائیله چه د احنافو د اصولو نه یو دا دې چه هغوی د اختلاف روایاتو په وخت کښې اوفق بالقران لره اختیاروی او ظاهره خبره ده چه روایاتو لره په جمع صوری باندې محمول کول اوفق بالقران دی، قال الله تعالى، ان الصلوة كانت على المؤمنين کتابا موقوتا، په تفسیر بیضاوی کښې لیکلې دی چه، ای فرضا محدودا لاوقات لا يجوز اخراجها عن اوقاتها فی شیء من الاحوال، دغه شان جلال الدین سیوطی لیکي چه، کتابا مکتوبا، ای مفروضا، موقوتا، ای مقدرا وقتها فلا تؤخر عنه، د مشکوة شریف شرح التعليق الصبیح، ص، ۱۲۴، ج، ۲، کښې د شیخ اکبر محی الدین ابن العربی نه نقل کړې دی چه دا خبره بالکل واضحه ده چه د مونځ د وختونه هر یو ځانله ځانله نصوص صحیح او صریحه سره ثابت دي لهذا هیڅ یو مونځ لره د هغې د معین وخت نه

۱. سنن النسائي للمواقيت ۲ (۴۹۹)، (تحفة الأشراف: ۵۵۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۰/۳، ۱۲۹) (صحیح)

علاوه د بل په وخت کښې کولو جواز تر هغه وخته پورې نه شی کیدې ترڅو پورې چه د دې ثبوت په نص صریح غیر محتمل سره او نه شی او دلته داسې نه ده ځکه چه د جمع بین الصلوتین روایتونه محتمل او متکلم فیه دی یا صحیح دی خو نص نه دی.

په جمع بین الصلوتین کښې د ائمه مذاهب:

د دې نه پس دا زده کول پکار دی چه جمع بین الصلوتین کښې شپږ مذهب مشهور دی، ۱. الجواز مطلقاً و هو مذهب الاثمه الثلاثة، ۲. عدم الجواز مطلقاً وهو قول ابی حنیفة والصاحبین والنخعی والحسن، خو په عرفات او مزدلفه کښې چه کوم جمع بین الصلوتین کیږي هغه د دینه مستثنی دی په دې دواړو ځایونو کښې جمع بین الصلوتین بالا جماع جائز ده.

۳. يجوز الجمع اذا جذبته السير، یعنی که کوم د جلتی سفر وی (ایمرجنسی) دا د امام مالک مشهور قول دي، ۴. يجوز الجمع اذا اراد به قطع الطريق، بظاهر مطلب دا دي چه که جمع بین الصلوتین په دې مصلحت سره کولې شی چه سفر زر پوره شی نو بیا جائز دي گینی محض تفريحاً او د آسانتیا په توگه باندې جائز نه دي دا د ابن حبيب مالکی قول دي، ۵. جمع بین الصلوتین اگر که جائز دي خو مع الکراهية دا د امام مالك رحمته الله یو روایت دي، ۶. دابن حزم ظاهري مذهب دا دي چه جمع بین الصلوتین تاخیراً جائز دي تقدیماً نه، ددوی رائي داده چه د حضور صلی الله علیه و آله وسلم نه جمع بین الصلوتین په سفر کښې صرف تاخیراً ثابت ده (مثلاً ماسپڅین او مازیگر دواړه د مازیگر په وخت کښې کول) تقدیماً ثابت نه دي.

فانده: د جمع بین الصلوتین مختلف اسباب دی، ۱. لاجل الاستحاضة، چنانچه په دې سلسله کښې روایات په ابواب الاستحاضه کښې تیر شوې دي، ۲. جمع بین الصلوتین لاجل السفر (دا خو زیر بحث دي)، ۳. جمع بین الصلوتین فی الحضر لاجل المرض، دا په ائمه کښې صرف د امام احمد رحمته الله په نیز باندې جائز ده، ۴. جمع فی الحضر لاجل المطر، یعنی د حضر په حالت کښې د باران د زیاتوالی د وجه نه دوه مونځونو لره په یو ځای کښې جمع کول دا د ائمه ثلاثه په نیز باندې جائز دی د حنفیانو په نیز باندې جائز نه دی (بلکه د دوی په نیز خو یو قسم هم جائز نه دي) خو امام مالك دا فرمائی چه دا جمع لیلیتین یعنی د شپې په مونځونو کښې خو جائز ده او نهارتین یعنی د ورځې په مونځونو (ماسپڅین او مازیگر) کښې جائز نه ده. چنانچه د باران د زیروالی د وجه نه د دوی په نیز په مابنام او ماسخوتن دواړو کښې جمع کولې شی، خلق جومات ته د مابنام مونځ کولو دپاره تللي وو هلته تیز باران شروع شو نو دا خلق دي د مابنام دمونځ سره د ماسخوتن مونځ هم اوکړی دي دپاره چه په دویم ځلی په باران کښې راتلل رانه شی نو جائز ده خو د ماسپڅین او مازیگر په مونځونو کښې داسې کول جائز نه دی ځکه چه د ورځې کومه زیاته پریشانی نه وی، په خلاف د امام شافعی او احمد رحمهما الله نه چه د دوی په نیز ماسپڅین او مازیگر کښې هم جمع کولې شی.

ایا جمع فی الحضر هم جائز ده؟

د جمع فی الحضر یو قسم باقی پاتی شو یعنی بغیر د خه عذر او مجبوری نه جمع بین الصلوتین کول، دا قسم په انمه اریعه کښې د چا په نیز هم جائز نه ده او د بعضې نورو علماؤ په نیز باندې جائز ده بشرط ان لا يتخذة عادة ذهب اليه ابن سيرين و ربيعة الراي و ابن المنذر و جماعة من اصحاب الحديث.

[۱۲۰۶] حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ الْمَكِّيِّ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَامِرِ بْنِ وَائِلَةَ، أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ أَخْبَرَهُمْ، أَنَّهُمْ عَرَّجُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ "فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْمَعُ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ، فَأَعْرَضَ الصَّلَاةَ يَوْمًا، ثُمَّ عَرَّجَ فَصَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصَرَ جَمِيعًا، ثُمَّ دَخَلَ، ثُمَّ عَرَّجَ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ جَمِيعًا".

معاذ بن جبل دوی ته خبر ورکړی دی، بېشکه دوی ووتل د رسول الله ﷺ سره په غزوه د تبوک کې، رسول الله ﷺ وو چې جمع به یې کوله په مابین د ماسپڅین او مازیگر کې، او په مابین د مابنم او ماسخوتن کې، یوه ورځ یې مونځ وروسته کړو، بیا راووتلو د ماسپڅین او مازیگر مونځ یې وکړو، بیا ننوتلو، بیا راووتلو، مونځ یې وکړو د مابنم او د ماسخوتن.

تشریح: اوس مونږ د هغه تمهیدی مباحثو او مسائلو نه پس د کومو پیژندل چه ډیر ضروری او مفید وو د حدیث اصل مضمون لره اخلو.

قوله: حدثنا القعنبي عن مالك عن ابی الزبير المكي.. الخ، دا د جمع بین الصلوتین په باره کښې د حضرت معاذ رضی الله عنه حدیث دې کوم چه مصنف رحمه الله به مختلفو طرقو سره ذکر کړې دې د دې بعضې طرقو کښې جمع تقدیم مذکور ده.

ابن حزم ظاهري په سفر کښې د جمع تاخیر خو قائل دې خو د جمع تقدیم قائل نه دې هغه فرمائی چه جمع تقدیم په یو صحیح حدیث سره نه ده ثابت، او دا وړاندې راغلي دی چه احناف نه د جمع تقدیم قائل دی او نه د جمع تاخیر د دوی په نیز په دې ټولو احادیثو کښې د جمع نه مراد جمع صوری ده.

په جمع تقدیم او جمع تاخیر باندې بحث:

خو د جمع صوری واله توجیه او تاویل په جمع تاخیر کښې په آسانتیا سره کیدې شی په جمع تقدیم کښې مشکل دې ځکه چه د جمع تاخیر مطلب دا دې لکه څنگه چه په بعضې روایاتو کښې د دې تصریح ده چه حضور ﷺ به کله د یو سفر په مینځ کښې د کوم منزل نه روانیدلو نو که هغه وخت به د ماسپڅین وخت شروع شوې نه وو نو بغیر د مونځ کولو نه به د هغه ځانې نه روانیدلو او بیا وړاندې به لارلو او د ماسپڅین په آخر وخت کښې به ئې ماسپڅین او مازیگر جمع فرمائیل، دا خو شوه جمع تاخیر، په دې کښې د حنفیانو توجیه

۱- صحیح مسلم للمسافرین ۶ (۷۰۶)، والفضائل ۳ (۱۰۷/۶)، سنن انسائي للمواقيت ۱ (۵۸۸)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۷۴ (۱۰۷۰)، ولفظ مایاتی برقم: ۱۲۲۰، (تحفة الأشراف ۱۱۳۲۰)، وقد أخرج: سنن الترمذي للجمعة ۴۲ (۵۵۳)، موطا امام مالك لنصر الصلاة ۱ (۲)، مسند احمد (۲۹۷/۵، ۲۳۰، ۲۳۲، ۲۳۶، ۲۳۷)، سنن الترمذي للصلاة ۱۸۲ (۱۵۵۶) (صحیح)

خو په آسانه کیدې شی چه ماسپڅین ئې د دې په آخری وخت کښې او مازیگر ئې د دې په اول وخت کښې کړې دې.

او د جمع تقدیم کوم چه په بعضی ضعیف روایاتو سره ثابت دی د دې صورت دا راغلې دې چه حضور ﷺ به کله د یو منزل نه روانیدلو نو که دغه وخت به زوال شوې وو نو د ماسپڅین او دې سره به ئې د مازیگر مونځ کولو، نو اوس اوگورئ دا جمع تقدیم ده په دې کښې د جمع صوری توجیه ډیره مشکله ده، خلاف ظاهر ده د دې جواب زمونږ سره دا دې چه جمع تقدیم دسره ثابت نه ده، کما اعترف به ابن حزم.

د روایات الباب تجزیه:

د دې نه پس تاسو پوهه شی چه د باب دا رومبې حدیث د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه دې دې لره مصنف په گڼو طرقو سره ذکر کړې دې دا رومبې طریق د، عن مالک عن ابی الزبیر، دې په دې کښې صرف جمع تاخیر مذکور ده د دې نه پس متصلا هم دا حدیث د، سعد بن هشام، په طریق سره راروان دې په هغې کښې جمع تقدیم مذکور ده.

جواب دا دې چه سعد راوی ضعیف او متکلم فیه دې، دغه شان خو احادیثه روستو بیا هم دا حدیث د معاذ رضی الله عنه په یوې بلې طریقې سره راخی، یزید بن ابی حبيب عن ابی الطفیل، په هغې کښې هم جمع تقدیم موجود ده خو په دې روایتونو باندې محدثینو نقد کړې دې په خپله مصنف هم، قال ابوداؤد لم یرو هذا الحديث الا قتیة وحده، د دې نه علاوه بل چا د لیث نه په دې کښې د جمع تقدیم ذکر نه دې کړې، هم دا خبره امام ترمذی هم فرمائیږي ده، قال الترمذی حسن غریب تفرد به قتیة والمعروف عند اهل العلم حدیث معاذ من حدیث ابی الزبیر عن ابی الطفیل عن معاذ، بلکه ابن الجوزی خو دې حدیث د معاذ لره په کوم کښې چه جمع تقدیم موجود ده موضوع گرځولې دې، دغه شان وړاندې په کتاب کښې د حضرت انس رضی الله عنه حدیث راخی د هغې نه په صفا توگه دا معلومیږي چه حضور ﷺ صرف جمع تاخیر به فرمائیله نه جمع تقدیم.

[۱۲۰۷] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا عَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ اسْتَعْرَضَ عَلَى صَفِيَّةَ وَهُوَ بِمَكَّةَ، فَسَارَ حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ وَبَدَّتِ النَّجْمُ، فَقَالَ "إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا عَجَلَ بِهِ أَمْرٌ فِي سَفَرٍ جَمَعَ بَيْنَ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ، فَسَارَ حَتَّى غَابَ الشَّفَقُ، فَتَزَلَّ لَجَمْعَ بَيْنَهُمَا".

د نافع نه روایت دی بېشکه ابن عمر ته خبر ورکړی شو د مرگ د صفیه او هغه په مکه کې وو، نو روان شو تردې چې نمر ډوب شو او ستوري رابښکاره شول، نو هغه وویل: بېشکه نبی ﷺ وو چې کله به جلتي کوله په هغه باندې څه کار په سفر کې، نو جمع به یې کوله په مابین د دې دواړو مونځونو کې، نو روان شو تردې چې شفق غائب شو، نو راڅکته شول او

(۱): تفرد به أبو داود، ((تحفة الأشراف: ۷۵۸۱))، وقد أخرجه: صحيح البخاري/تقصير الصلاة ۶ (۱۰۹۱)، والعمرة ۲۰ (۱۸۰۵)، والجهاد ۱۳۶ (۳۰۰۰)، صحيح مسلم/المسافرين ۵ (۷۰۳)، سنن الترمذي/للاصلاة ۲۷۷ (۵۵۵)، سنن النسائي/للمواقيت ۴۳ (۵۹۶)، موطا امام مالك/للقصر الصلاة ۳۱ (۳)، مستند احمد (۵۱/۲، ۸۰، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۵۰)، سنن الدارمي/للاصلاة ۱۸۲ (۱۵۵۸) (صحيح)

دواړه یې جمع کړل.

۲. حدثنا سليمان بن داؤد العتکی... الخ، قوله، ان ابن عمر استصرخ علی صفیة و هو بمكة.

د حدیث مضمون:

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ته کله چه هغوی په مکه کښې وو، د هغوی د بی بی صفیه قاصد رااوړسیدلو او هلته لاړه او د دوی د بی بی د طرف نه ئې خبرې اوکړې، یعنی د دوی د بی بی د طرف نه ئې فریاد او استغاثه اوکړه، د استصراخ معنی ده د مصیبت په وخت کښې چا ته آواز کول د مدد دپاره، د ترمذی په روایت کښې د دې پځانې د، استغیث، لفظ دې، په اصل کښې د دوی بی بی کومه چه غالباً په مدینه منوره کښې وه هغه ډیر ناجوړه وه نو هغوی خپل خاوند ابن عمر رضی اللہ عنہما ته کله چه هغه په مکه کښې وو دیو قاصد په ذریعې سره دا وینا اولیږله چه، انی فی آخر یوم من ایام الدنيا و اول یوم من الاخرة، چه دا زما د ژوند آخری ورځ ده که مخ مې کتل غواړې نو سمدستی راشه، چنانچه په دې باندې هغوی سمدستی د هغه ځانې نه راروان شو او دا د مازیگر د مونځ نه پس وخت وو په لاره کښې د ماښام د مونځ وخت راغلو نو خادم ورته عرض اوکړو چه مونځ اوکړئ خو هغوی دغه وخت مونځ اونه کړو او روان وو وړاندې په حدیث کښې دی.

فساد حتی غاب الشفق فنزل فجمع بینها، یعنی د غروب شفق نه پس هغوی د سورلئ نه راکوز شول او د ماښام او ماسخوتن مونځ ئې د ماسخوتن په وخت کښې جمع کړو، بظاھر دا جمع حقیقی ده خو صورت حال دا دې چه مصنف دې واقعه سره په مختلفو طریقو سره مکرر درې وارې په دې باب کښې ذکر کړې ده وړاندې د یو روایت الفاظ دا دی چه، حتی اذا کان قبل غیوب الشفق نزل فصلی المغرب ثم انتظر حتی غاب الشفق فصلی العشاء.

د حنفیانو د مسلک واضح دلیل:

په دې روایت کښې تصریح ده چه هغه د غروب شفق نه پس نه وو بلکه د هغې نه وړاندې غروب ته نژدې د سورلئ نه کوز شو او د ماښام مونځ ئې ادا کړو بی لږ غوندې انتظار ئې او فرمائیلو تر دې چه کله غروب شفق او شو نو بیا ئې د ماسخوتن مونځ اوکړو، بحمد الله تعالی دا روایت بالکل صریح او صفا دی، لهذا په کوم روایت کښې چه دا دی چه د غروب شفق نه پس هغه د سورلئ نه کوز شو د هغې نه مراد قرب غروب یعنی غروب ته نژدې، دغه شان د نسائی شریف په یو روایت کښې دی چه، حتی اذا کان فی آخر الشفق نزل، د دینه هم دا معلومېږي چه د هغوی نزول د غروب شفق نه وړاندې شوې وو، دا خو اگر که د ابن عمر رضی اللہ عنہما فعل او د هغوی واقعه ده خو وړاندې په روایت کښې مزید دا هم راځي چه، ثم قال ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کان اذا عجل به امر صنع مثل الذی صنعت، ابن عمر رضی اللہ عنہما د دې جمع صوری نه پس فرمائی چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به هم په سفر کښې هم داسې کول، معلومه شوه چه د دې سلسلې په ټولو روایتونو کښې د جمع نه مراد جمع صوری ده، فله الحمد والمنة.

[۱۲۰۸] حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خَالِدٍ بْنُ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَوْهَبِ الرَّمْلِيِّ الْهَمْدَانِيُّ، حَدَّثَنَا الْمُفَضَّلُ بْنُ فُضَّالَةَ، وَاللَيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي الطَّفِيلِ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ قَبْلَ أَنْ يَرْتَحِلَ جَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، وَإِنْ يَرْتَحِلُ قَبْلَ أَنْ تَزِيغَ الشَّمْسُ أَخَّرَ الظُّهْرَ حَتَّى يَنْزِلَ لِلْعَصْرِ، وَفِي الْمَغْرِبِ مِثْلُ ذَلِكَ إِنْ غَابَتِ الشَّمْسُ قَبْلَ أَنْ يَرْتَحِلَ جَمَعَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ، وَإِنْ يَرْتَحِلُ قَبْلَ أَنْ تُغِيبَ الشَّمْسُ أَخَّرَ الْمَغْرِبَ حَتَّى يَنْزِلَ لِلْعِشَاءِ، لَمْ يَجْمَعْ بَيْنَهُمَا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ حَدِيثُ الْمُفَضَّلِ، وَاللَيْثِ.

د معاذ بن بن جبل رضي الله عنه نه روایت دی، بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله وو په غزوه د تبوک کې کله چې نمر به مائل شو مخکې د روانیدو نه، جمع به یې کوله په مابین د ماسپڅین او مازیگر کې، او که سفر به یې کولو مخکې د مائل کیدو د نمر نه، نو وروسته کولو به یې ماسپڅین تردې چې کوز به شو د مازیگر په وقت کې، او په ماښام کې به یې همدغسې کول، که نمر به ډوب شوی وو مخکې د روانیدو نه نو جمع به یې کوله په مابین د ماښام او ماسخوتن کې، او که روانیدو به مخکې د ډوبیدو د نمر نه نو وروسته کولو به یې ماښام تردې چې راڅکته به شو د ماسخوتن دپاره، بیا به یې جمع وکړه په مابین د دواړو کې. ویلي دي ابوداود: روایت کړی دی دې لره هشام بن عروه د حسین بن عبد الله نه او هغه د کرب نه او هغه د ابن عباس نه او هغه د نبی صلی الله علیه و آله نه پشان د حدیث د مفضل او دلث.

۳. حدثنا يزيد بن خالد.. الخ، دا د حضرت معاذ رضي الله عنه هغه حدیث دې په کوم کښې چه جمع تقدیم ذکر ده په کوم باندې چه زمونږ په نیز باندې کلام وړاندې تیر شوي دي.

[۱۲۰۹] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي مَوْدُودٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي يَحْيَى، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "مَا جَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ قَطُّ فِي السَّفَرِ إِلَّا مَرَّةً". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا يُرْوَى عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، مُوَفَّقًا عَلَى ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ لَمْ يَرَأِ ابْنَ عُمَرَ جَمَعَ بَيْنَهُمَا قَطُّ إِلَّا تِلْكَ اللَّيْلَةَ، يَعْنِي لَيْلَةَ اسْتَهْرَجَ عَلَى صَفِيَّةَ، وَرَوَى مِنْ حَدِيثِ مَكْحُولٍ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّهُ رَأَى ابْنَ عُمَرَ فَعَلَّ ذَلِكَ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ.

د ابن عمر رضي الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي: رسول الله صلی الله علیه و آله د ماښام او ماسخوتن په سفر کې هېڅ کله نه دی جمع کړی غیر د یو ځل نه. ویلي دي ابوداود: او دې روایت کېږي د ایوب نه، او هغه د نافع نه چې موقوف دی په ابن عمر باندې، هغه ابن عمر نه دی لیدلی، هغه جمع نه ده کړي مگر دغه شپه یعنې هغه شپه چې خبر ورته ورکړی شو د مرګ د صفيه، او نقل شوی دی د حدیث د مکحول نه، او هغه د نافع نه، بېشکه هغه ابن عمر لیدلی دی، کړی یې دی دغه یو ځل او یا دوه ځله.

۴. حدثنا قتيبة.. الخ، قوله، عن ابن عمر قال ما جمع رسول الله صلى الله عليه وسلم بين المغرب والعشاء قط في السفر الا مرة، په دې کښې یو لوښې اشکال دې چه حضور صلی الله علیه و آله صرف یو ځل په سفر کښې د ماښام او ماسخوتن جمع فرمائیلې ده، او حضور صلی الله علیه و آله خو څو څو ځله دا جمع

۱: انظر حديث رقم: ۱۲۰۶، (تحفة الأشراف: ۱۱۳۲۰) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم: (۱۲۰۷)، (تحفة الأشراف: ۷۰۹۳) (صحيح)

فرمائيلې ده، جواب دا دې چې د راوی مقصود مطلق سفر نه دې بلکه په ديو خاص سفر په باره کښي دا وائی چې په هغې کښي حضور ﷺ صرف يو خل جمع فرمائيلې وه، فلا اشکال.

[۱۲۱۰] حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزَّيْتْرِ الْمَكِّي، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا، وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ جَمِيعًا فِي غَيْرِ خَوْفٍ وَلَا سَفَرٍ"، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: أَرَى ذَلِكَ كَانَ فِي مَطَرٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ نَحْوَهُ، عَنْ أَبِي الزَّيْتْرِ، وَرَوَاهُ قُرَّةُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي الزَّيْتْرِ، قَالَ: فِي سَفَرٍ سَافَرْنَا هَاهُنَا إِلَى تَبُوكَ. s

د عبد الله بن عباس رضی الله عنه نه روایت دی، هغه ویلي دي مونځ وکړو رسول الله ﷺ د ماسپڅین او د مازیگر دواړه، او د ماښام او د ماسخوتن دواړه، بغیر د خوف او د سفر نه هغه وایي: ویلي دي مالک زما دا خیال دی چې دا په باران کې وو ویلي دي ابوداود او روایت کړی دی حماد بن سلمه پشان د هغې د ابو الزبیر نه، او روایت کړی دی قره بن خالد د ابو الزبیر نه هغه وایي: په یو سفر کې چې مونږ کړی وو تبوک ته.

تشریح: قوله: عن عبدالله بن عباس قال صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم الظهر والعصر جميعًا والمغرب والعشاء جميعًا في غير خوف ولا سفر، او په بعضې روایتونو کښي دغه شان دی چې، صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ثمانياً جميعاً و سبعاً جميعاً، ماسپڅین او مازیگر چې دواړه یو ځانې کړې نو اته رکعاته کیږي هغه حضور ﷺ یو ځانې او کړل او ماښام او ماسخوتن چې دواړه یو ځانې کړې نو اووه رکعاته کیږي هغه هم حضور ﷺ یو ځانې کړل.

جمع فی الحضر:

دا جمع بین الصلوتین فی السفر نه ده لکه څنگه په روایت کښي د دې تصریح ده بلکه دا جمع فی الحضر ده، نو ځکه امام ترمذی دې حدیث لره په ابواب السفر کښي نه دې ذکر کړې بلکه د ابواب السفر شروع کیدو نه وړاندې ئې یو مستقل باب ذکر کړې دې، دا واقعہ خاص د مدینې منورې ده لکه څنگه چې په وړاندې روایت کښي د دې تصریح ده دغه شان جمع دائمه ثلاثه په نیز د باران په موقعه باندې جائزده کما تقدم فی اول الباب.

قال مالك اری كان ذلك في مطر، امام مالك فرمائی زما خیال دا دې چې داسې حضور ﷺ د باران د وجه نه به کړې وی، خو دا خیال صحیح نه دې ځکه چې په راتلونکي روایت کښي راځي چې، من غير خوف ولا مطر، لهذا اوس د دې حدیث جواب ډیر سخت شو، چنانچه امام ترمذی په کتاب العلل کښي فرمائيلې دي چې زما په کتاب کښي یعنی په جامع ترمذی کښي دوه حدیثه داسې دي چې د کومو په ترك یعنی پریخودلو باندې د علماؤ اتفاق دې او هغه خلاف اجماع دي، په دې دواړو کښي یو خو دا حدیث دې کوم چې زیر بحث دې او دویم حدیث د کتاب الحدود دې چې حضور ﷺ د شارب خمر یعنی شراب څکونکي متعلق

۱: صحيح مسلم للمسافرين ۶ (۷۰۵) سنن النسائي للمواقيت ۱۶ (۶۰۲)، (تحفة الأشراف: ۵۶۰۸)، وقد أخرجه صحيح البخاري للمواقيت ۱۲ (۵۴۳)، سنن الترمذي للصلاة ۱ (۱۸۷)، موطا امام مالك لمصر الصلاة ۱ (۴)، مستند احمد (۲۲۱/۱)، (صحيح) ۲۲۳، ۲۸۳، ۳۴۹.

فرمائيلى دى چه په څلورم ځل باندې دې اووژلې شى.
د دې دوه حديثونو خلاف اجماع كيدل د ائمه اربعه او مشهور مذاهبو په اعتبار سره ده
گيڼى بعضې علماء د دې قائل دي چنانچه وړاندې تير شوې دى چه، دطائفة من الظاهريه
او دابن سيرين وغيره په نيز كله كله داسې كول جائز دى.
خو د حنفيانو دپاره د دې جواب آسان دې چه څنگه د سفر د روايات محمل د دوى په نيز
باندې جمع صوري ده هم داسې هغوى دلته هم وئيلي شى.

[۱۲۱۱] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "جَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِالْمَدِينَةِ مِنْ غَيْرِ خَوْفٍ وَلَا مَطَرٍ"، فَقِيلَ لِابْنِ عَبَّاسٍ: مَا أَرَادَ إِلَى ذَلِكَ؟ قَالَ: أَرَادَ أَنْ لَا يُخْرِجَ أُمَّتَهُ.

د ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی هغه ویلي دي رسول الله ﷺ جمع کړو په مابین د ماسپڅین
او مازیگر کې، او په مابین د ماښام ماسخوتن کې په مدینه کې بغیر د وېرې او باران نه،
ابن عباس ته وویل شول: د هغه په دې سره څه اراده وه؟ هغه وویل: اراده یې وه چې خپل
امت په مشقت کې ونه چوي.

[۱۲۱۲] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمُحَارِبِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ وَاقِدٍ، أَنَّ مُؤَذِّنَ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "الصَّلَاةُ، قَالَ: يَرْبِزُ حَتَّى إِذَا كَانَ قَبْلَ غُيُوبِ الشَّفَقِ نَزَلَ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ انْتَبَهَ حَتَّى غَابَ الشَّفَقُ وَصَلَّى الْعِشَاءَ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا عَجَلَ بِهِ أَمْرٌ صَنَعَ مِثْلَ الَّذِي صَنَعْتُ فَسَارَفَنِي ذَلِكَ الْيَوْمَ وَاللَّيْلَةَ مَسِيرَةَ ثَلَاثٍ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ ابْنُ جَابِرٍ، عَنْ نَافِعٍ نَحْوَ هَذَا بِإِسْنَادِهِ.

د نافع او عبد الله بن واقد نه روایت دی، بېشکه مؤذن د ابن عمر وویل: مونځ حاضر دی،
هغه وویل: زه زه، تردې شو مخکې د پتوالي د شفق نه خکته شو مونځ یې وکړو د ماښام،
بیایي انتظار وکړو تردې چې شفق غائب شو او د ماسخوتن مونځ یې وکړو، بیایي وویل:
بېشکه رسول الله ﷺ وو کله چې به کوم کار هغه په جلتی کړی وو نو داسې به یې کول
لکه څنگه چې ما وکړل، نو تللو په دغه ورځ او شپه کې په اندازه د درېو ویلي دي
ابوداود: روایت کړی دی د دې ابن جابر، د نافع نه، د دې پشان په خپل اسناد سره.

۶. حدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، الخ، قوله، حتى إذا كان قبل غيوب الشفق نزل فصلى المغرب ثم انتظر حتى غاب الشفق فصلى العشاء، دا روایت لکه څنگه چه وړاندې تیر شوې دى د جمع صوري
په باره کښې صریح دې اود حنفيانو ډیر واضح دلیل دې، ددې نه وړاندې روایت کښې
راځی چه، حتی اداکان عند ذهاب الشفق نزل، ددینه هم زمونږ تائید کړی.

[۱۲۱۳] (۳) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ ابْنِ جَابِرٍ، بِهَذَا الْمَعْنَى. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ ذَهَابِ الشَّفَقِ نَزَلَ فَجَمَعَ بَيْنَهُمَا.

۱: صحيح مسلم / المسافرین ۶ (۷۰۵) سنن الترمذی / الصلاة ۱ (۱۸۷)، سنن النسائي / للمواقيت ۴۶ (۶۰۳)، (تحفة الأشراف: ۵۴۷۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۵۴/۱) (صحيح)
۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۲۹۰) (صحيح)
۳: سنن النسائي / المواقيت ۴۴ (۵۹۶)، (تحفة الأشراف: ۷۷۵۹) (صحيح)

توجه: د ابن جابر نه روایت دی په دې معنی سره. ویلي دي ابوداود: او روایت کړی دی عبد الله بن العلاء د نافع نه، هغه ویلي دي: تردې چې کله د شفق تلو وخت شو نو خکته شو دواړه یی جمع کړل.

[١٢١٤] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُسَدَّدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، وَوَحْدَنَةُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرٍو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ ثَمَانِيًا وَسَبْعًا الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ"، وَلَمْ يُقَلِّ سُلَيْمَانُ، وَمُسَدَّدٌ: بِنَا. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ صَالِحُ مَوْلَى التَّوَعْمَةِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: فِي غَيْرِ مَطَرٍ.

د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه ویلی دي: مونږ ته رسول الله ﷺ مونځ وکړو په مدينه کې اته رکعاته او اووه رکعاته، د ماسپڅين او د مازیگر او د ماينام او د ماسخوتن. سليمان او مسدد نه دی ویلی (بنا). ویلي دي ابوداود: او نقل کړی دی صالح چې مولى د توامه دی د ابن عباس نه هغه ویلی دي: بغير د باران نه.

تشریح: قوله: صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بالمدينة ثمانيا و سبعا، دا دجمع بين الصلوتين في الحضرة والرواية دي په کوم باندې چه کلام وړاندې تیر شو.

[١٢١٥] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَارِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَابَتْ لَهُ الشَّمْسُ بِمَكَّةَ" فَجَمَعَ بَيْنَهُمَا سِرْفٍ.

د جابر رضي الله عنه نه روايت دی، بېشکه رسول الله ﷺ نمر غائب شو هغه ته په مکه کې نو جمع يې وکړه د دواړو په مينځ کې په سرف کې.

[١٢١٦] (٣) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ هِشَامٍ جَارُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: يَبْنِيهِمَا عَشْرَةُ أَمْيَالٍ، يَغْنِي بَيْنَ مَكَّةَ وَبَرْقٍ.

د هشام بن سعد نه روايت هغه ويلي دي: په ماين د دواړو کي لس مېله دي، يعني په ماين د مکه او سرف کي.

[١٢١٧] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ اللَّيْثِ، قَالَ: قَالَ رَبِيعَةُ، يَعْنِي كَتَبَ إِلَيْهِ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: وَأَنَا عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ فَمَرَرْنَا، فَلَمَّا رَأَيْنَاهُ قَدْ أَمْسَى، قُلْنَا: الصَّلَاةُ، غَابَتْ الشَّمْسُ "فَسَارَحَنِي غَابَ الشَّفَقُ، وَتَصَوَّيْتُ النُّجُومَ، ثُمَّ إِنَّهُ نَزَلَ فَصَلَّى الصَّلَاتَيْنِ جَمِيعًا، ثُمَّ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَذَبَهُ السَّيْرُ صَلَّى صَلَاتِي هَذِهِ" يَقُولُ: يَجْمَعُ بَيْنَهُمَا بَعْدَ لَيْلٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ عَاصِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَخِيهِ، عَنْ سَالِمٍ، وَرَوَاهُ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ذَوْيْبٍ، أَنَّ الْجَمْعَ بَيْنَهُمَا مِنْ ابْنِ عُمَرَ كَانَ بَعْدَ غُيُوبِ الشَّفَقِ.

عبد الله بن دينار بیان کړی دی چې ډوب شو نمر او زه د عبد الله بن عمر سره وم، نو مونږ روان شو هرکله چې مونږ ولیدلو چې بېگناه شو، مونږ وویل: مونږ حاضر شو، نو هغه روان

١: انظر حديث رقم: ١٢١٠، (تحفة الأشراف: ٥٣٧) (صحيح)

٢: سنن النسائي (المعجم الكبير: ٥٩٤)، (تحفة الأشراف: ٢٩٣٧)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٣/٣٨٠) (ضعيف)

(٢): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٩٥٠٩) (مقطوع)

١: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٧١٤٩) (صحيح)

شو تردې چې شفق ډوب شو، او رابښکاره شو ستورې، بیا هغه راڅکته شو دواړه مونځونه یې وکړه، بیایې وویل: ما لیدلی وو رسول الله ﷺ جلتي کوله په هغه باندې تلو نو مونځ به یې کولو پشان د مونځ زما چې دا دی، هغه وایي: جمع کول به یې دواړه وروسته د شپې نه. ویلي دي ابوداؤد: نقل کړی دی عاصم بن محمد د خپل ورور نه او هغه د سالم نه، او نقل کړی هغې لره ابن ابی نجیح د اسماعیل بن عبد الرحمن بن ذویب نه، جمع په مابین د دواړو کې د ابن عمر نه وروسته د ډوبېدو د شفق نه وه.

تشریح: قوله: فسار حتى غاب الشفق و تصويت النجوم، دا هم هغه د ابن عمر رضی الله عنهما روایت دې په کوم کښې چه وو چه، ان ابن عمر استصرخ علی صفة، دې روایت لره مصنف رحمه الله خو خله ذکر کړې دې د دینه وړاندې د دې لفظ په ځانې باندې غاب الشفق نه قبل غیوب الشفق تیر شوې دې، لهذا دلته به هم هغه مراد اغستلې شی، مشهوره ده چه قریب الشیء ته دعین الشیء، حکم ورکولې کیږي، تصويت النجوم، لفظی ترجمه ده کله چه ستوری ښکته راشی او مراد دا دې چه هغه ښکاره شول او اوپر قیدل، د مابینام وخت تقریبا یوه نیمه گهڼته پورې وی او ستوری بعض وختونو کښې گهڼته نیمه روستو پریږي، لهذا دا زمونږ خلاف نه دي. قوله، ان الجمع بينهما من ابن عمر کان بعد غیوب الشفق،

د جمع بین الصلوتین یوه لطیفه توجیه:

دا د اسماعیل بن عبد الرحمن راوی مقوله ده، د حضرت اقدس گنگوهی په تقریرونو کښې دی چه کله په کوم روایت کښې دا صراحة هم راشی چه حضور ﷺ د مابینام او ماسخوتن مونځ د غروب شفق نه پس جمع کړې دي لکه څنگه چه په دې روایت کښې دی، یا دا تصریح راشی چه حضور ﷺ د ماسپڅین او مازیگر مونځ لره د مازیگر په وخت کښې جمع فرمائيلي دي نو بیا هم د دېنه جمع حقیقی کیدل نه لازمیږي او که دا راشی چه د ماسپڅین او مازیگر لره ئې د مازیگر په وخت کښې ادا فرمائيلي وو د لفظ د جمع په ځانې باندې لفظ د اداء، نو بیشکه د دې مطلب به جمع حقیقی وی، وجه دا ده چه د جمع بین الفعلین تحقق د فعل ثانی د ابتداء سره وی نه د فعل اول د ابتداء نه، لهذا که ماسپڅین لره په آخر وخت کښې او کړی او مازیگر لره د مازیگر په اول وخت کښې شروع کړې شی نو اوگوری د جمع تحقق خو هم په مازیگر کښې اوشو حال دا دې چه هر مونځ د هغې په خپل وخت کښې ادا کړې شوې دي، لهذا د راوی دا وینا چه حضور ﷺ ماسپڅین او مازیگر لره د مازیگر په وخت کښې جمع فرمائيلي وو صحیح ده د حنفیانو خلاف نه ده، سبحان الله! محدث گنگوهی خومره غوره خبره بیان فرمائيلي ده.

[۱۲۱۸] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، وَابْنُ مَوْهَبٍ الْمُعْتَمِدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُفَضَّلُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ مَحْبَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا ارْتَحَلَ قَبْلَ أَنْ تَزِيغَ الشَّمْسُ أَخْرَ الظُّهْرِ إِلَى وَقْتِ الْعَصْرِ، ثُمَّ نَزَلَ فَجَمَعَ بَيْنَهُمَا، فَإِنْ زَاغَتِ الشَّمْسُ قَبْلَ أَنْ يَرْتَحِلَ صَلَّى الظُّهْرَ، ثُمَّ رَكِبَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ." قَالَ أَبُو دَاوُدَ:

(۱) صحيح البخاري/تفسير الصلاة ۱۵ (۱۱۱۱)، ۱۶ (۱۱۱۲)، صحيح مسلم للمسافرين ۵ (۷۰۴)، سنن النسائي للمواقيت ۶۱ (۵۸۷)، (تحفة الأشراف: ۱۵۱۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۴۷، ۳/۲۶۵) (صحيح)

كَانَ مُفْضِلٌ قَاضِي مِصْرَ، وَكَانَ مُجَابَ الدَّعْوَةِ، وَهُوَ ابْنُ فَضَالَةَ.

د انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي: رسول الله ﷺ وو چې کله به روانېدو مخکې د زوال د نمر نه وروسته به یې کړو ماسپڅین وقت د مازیگر ته، بیا به خکته شو او جمع به یې کړل دواړه، او که نمر به مائل شوی وو مخکې د روانیدو نه نو د ماسپڅین مونځ به یې وکړو، بیا به روان شو. ویلي دي ابوداود: مفضل د مصر قاضي وو، او مستجاب الدعوات وو، هغه ته ابن فضالة ویلی شي.

تشریح: قوله: عن انس بن مالك.. الخ، د حدیث مضمون دا دی چې د حضور ﷺ عادت دا وو چې په کوم سفر کښې به د منزل نه که روانیدل د نمر د زوال نه وړاندې وو نو بیا به حضور ﷺ بغیر د مونځ ادا کولو نه روانیدل او وړاندې به لارل او یو ځای کښې به کوز شول او ماسپڅین مونځ به یې د مازیگر سره یو ځای کولو (دا خو شو جمع تاخیر)

د جمع تقدیم نفی:

او که دروانیدلو نه وړاندې به د نمر زوال شوې وو نو صرف د ماسپڅین مونځ به یې کولو او د هغه ځای نه به روانیدل (د مازیگر مونځ به یې نه کولو) په دې حدیث کښې د جمع تاخیر ثبوت او د جمع تقدیم نفی ده، د دې حواله د بحث په شروع کښې تیره شوې ده.

۱۰. حدثنا قتيبة بن سعيد: دا د معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ هغه حدیث دی په کوم کښې جمع تقدیم مذکور ده په دې باندې کلام په تفصیل سره په شروع کښې تیر شوې دي.

[۱۲۱۹] (حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ إسمَاعِيلَ، عَنْ عَقِيلٍ، بِهَذَا الْحَدِيثِ بِإِسْنَادِهِ، قَالَ: "وَبَعْدَ الْمَغْرِبِ حَتَّى يَجْمَعَ بَيْنَهُمَا وَيَبْنَ الْعِشَاءُ حِينَ يَغِيبُ الشَّمْسُ".

عقیل نه روایت دی، د دې حدیث په اسناد خپل سره، هغه ویلي دي: او وروسته کولو به یې ماښام تردې چې جمع به یې کړو په ماښام دهغې اود ماسخوتن کې، کله چې به شفق ډوب شو.

[۱۲۲۰] (حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الطَّفِيلِ عَامِرِ بْنِ وَائِلَةَ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ إِذَا ارْتَحَلَ قَبْلَ أَنْ تَزِيغَ الشَّمْسُ أَخَّرَ الظُّهْرَ حَتَّى يَجْمَعَهَا إِلَى الْعَصْرِ فَيُصَلِّيُهَا جَمِيعًا، وَإِذَا ارْتَحَلَ بَعْدَ زَيْغِ الشَّمْسِ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا ثُمَّ سَارَ، وَكَانَ إِذَا ارْتَحَلَ قَبْلَ الْمَغْرِبِ أَخَّرَ الْمَغْرِبَ حَتَّى يُصَلِّيَهَا مَعَ الْعِشَاءِ، وَإِذَا ارْتَحَلَ بَعْدَ الْمَغْرِبِ عَجَّلَ الْعِشَاءَ فَصَلَّاهَا مَعَ الْمَغْرِبِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَلَمْ يَرَوْهُ هَذَا الْحَدِيثَ إِلَّا قُتَيْبَةُ وَحْدَهُ.

د معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ نه روایت دی: بهشکه نبی ﷺ وو په غزوه د تبوک کې کله چې به روانیدو مخکې د مائل کیدو د نمر نه نو وروسته به یې کړو ماسپڅین تردې چې جمع به یې کړو د مازیگر سره، نو دواړه به یې وکړل، او کله چې به روانیدو وروسته د مائل کیدو د نمر نه د ماسپڅین او مازیگر دواړه مونځونه به یې وکړل، بیا به روان شو، او وو چې کله به روانیدو مخکې د ماښام نه، نو وروسته به یې کړو تردې چې و به یې کړو د ماسخوتن سره، او چې کله به روانیدو وروسته د ماښام نه، نو رامنځکې به یې کړو ماسخوتن نو و به

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۵۱۵) (صحیح)

۲: سنن الترمذي بالصلاة ۲۷۷ (۵۵۳)، (تحفة الأشراف: ۱۱۳۲۱)، وقد أخرجه: حم (۲۴۱/۵) (صحیح)

یې کړو د ماښام سره ویلي دي ابو داود: دا حدیث یو اخی قتیبه روایت کړی دی.

بَابُ قِصْرِ قِرَاءَةِ الصَّلَاةِ فِي السَّفَرِ

باب دی په بیان د لنډوالي د قراءت د مانځه کې په سفر کې

[۱۲۲۱] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: غَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ "فَصَلَّى بِنَا الْعِشَاءَ الْأَخِيرَةَ، فَقَرَأَ فِي إِحْدَى الرَّكَعَتَيْنِ بِالتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ".

ترجمه: د براء بن عازب رضي الله عنه نه روایت دی، هغه ویلي دي: مونږ ووتلو د رسول الله صلی الله علیه و سلم سره په یو سفر کې، مونږ ته یې د ماسخوتن مونځ وکړو، نو ویې لوستلو په یو رکعات کې و التین و الزیتون.

بَابُ التَّطَوُّعِ فِي السَّفَرِ

باب دی په بیان د نفلو کې په سفر کې

زده کول پکار دی چه په حالت د سفر کښې د نوافلو مطلقه لوستل په اتفاق سره مستحب دی څوک هم د دې منکر نه دې البته رواتب یعنی سنن مؤکده کښې اختلاف دي، جمهور خو د دې د استحباب قائل دی خو بغیر د تاکد او اهتمام نه او په صحابه کرامو کښې ابن عمر رضي الله عنه د دې منکر دي، د حنفیانو په نیز مختلف روایتونه دی اول خو پشان د جمهورو دې یعنی مطلقا استحباب دویم قول مطلقا د عدم استحباب، دریم قول دا دې چه د سیر یعنی د سفر په حالت کښې عدم استحباب او د نزول (منزل ته په رسیدلو سره) په صورت کښې استحباب، د حدیث روایتونه هم په دې سلسله کښې مختلف دی.

[۱۲۲۲] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِي بُسْرَةَ الْغِفَارِيِّ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: صَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ سَفَرًا "فَمَا رَأَيْتُهُ تَرَكَ رَكْعَتَيْنِ إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ قَبْلَ الظُّهْرِ".

د براء بن عازب الانصاري نه روایت دی، هغه ویلي دي: زه ملگری شوی یم د رسول الله صلی الله علیه و سلم سره په اتلس سفرونو کې، ما هغه نه دی لیدلی چې هغه دوه رکعاته د ماسپڅین نه مخکې پریځي دي کله چې به نمر زوال وکړو.

تشریح: قوله: عن البراء بن عازب قال صحبت رسول الله صلى الله عليه وسلم ثمانية عشر سفرا فما رأيتُهُ ترك ركعتين إذا زاغت الشمس، د حضرت براء رضي الله عنه د دې روایت نه د رواتبو ثبوت کیږي د شافعيه وغیره په نیز باندې قبل الظهر هم رکعتین سنت دی.

قوله: صحبت ابن عمر في طريق قال فصلی بنا ركعتين.

۱: صحيح البخاري/الأذان ۱۰۰ (۷۶۷)، ۱۰۲ (۷۶۹)، وتفسير التين ۱ (۴۹۵۲)، والتوحيد ۵۲ (۷۵۴۶)، صحيح مسلم/الصلاة ۳۶ (۴۶۴)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۱۵ (۳۱۰)، سنن النسائي/الافتتاح ۷۳ (۱۰۰۲)، سنن ابن ماجه/الإقامة الصلاة ۱۰ (۸۳۴)، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۱)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ۵ (۲۷)، مسند احمد (۲۸۶/۴، ۲۸۷/۴، ۲۹۱/۳، ۳۰۲/۳، ۳۰۳/۳) (صحيح)

۲: سنن الترمذي/الصلاة ۲۷۶ (الجمعة ۴۱) (۵۵۰)، (تحفة الأشراف: ۱۹۲۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۹۵/۴، ۲۹۲/۴) (صحيح)

د باب په متعارض روایتونو کښې تطبیق:

د ابن عمر رضی اللہ عنہ دا حدیث د براء بن عازب رضی اللہ عنہ د حدیث خلاف دې په دې کښې ښکاره د روایتونو نفي ده او د براء په روایت کښې اثبات مذکور دې بلکه په خپله د ابن عمر رضی اللہ عنہ د نفي او اثبات دواړه روایتونه مروی دي، شرح حدیث د دفع د تعارض مختلف شکونه لیکلې دي (۱)، د نفي تعلق د روایت سره دې او د اثبات تعلق د نوافل مطلقه سره دې، (۲)، د نفي تعلق تاکد او اهتمام سره دې نفس فعل سره نه دې بغیر د اهتمام نه به نې کول، (۳)، د نفي تعلق د سنن قبلیه سره دې او د ثبوت تعلق د سنن بعدیه سره، د امام بخاری میلان هم دې طرف ته دې (۴)، نفي د غالب حال په اعتبار سره ده او اثبات احیاناً یعنی کله کله باندې محمول ده (اکثر به نې نه کول او کله کله به نې کول اختاره العلامة العینی).

[۱۲۲۳] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ بْنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: صَحِبْتُ ابْنَ عُمَرَ فِي طَرِيقٍ، قَالَ: فَصَلَّى بِنَا رُكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَقْبَلَ، فَرَأَى نَاسًا قِيَامًا، فَقَالَ: مَا يَصْنَعُ هَؤُلَاءِ؟ قُلْتُ: يَسْتَحُونَ، قَالَ: لَوْ كُنْتُ مُسْتَحًا أَتَمَمْتُ صَلَاتِي، يَا ابْنَ أَخِي، إِنِّي صَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السَّفَرِ "فَلَمْ يَزِدْ عَلَيَّ رُكْعَتَيْنِ حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ" وَصَحِبْتُ أَبَا بَكْرٍ فَلَمْ يَزِدْ عَلَيَّ رُكْعَتَيْنِ حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَصَحِبْتُ عُمَرَ فَلَمْ يَزِدْ عَلَيَّ رُكْعَتَيْنِ حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ تَعَالَى، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ سِوَةِ الْأَحْزَابِ آيَةٌ n.

حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب روایت کوي د خپل پلار نه، هغه ویلي دي: زه ملگری شوم د ابن عمر سره په یوه لار کې، هغه ویلي دي: چې مونږ یې وکړو مونږ ته دوه رکعاته، بیا مخامخ شو خلک یې ولیدل ولاړ، هغه وویل: دا خلک څه کوي؟ ما وویل: نفل کوي، هغه وویل: که زه نفل کونکی وم نو ما به پوره مونږ کړی وی، ای وراره! زه ملگری وم د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په سفر کې، هغه زیادت نه دی کړی په دوه رکعاتو تردې چې الله وفات کړو، او زه ملگری شوی یم د ابوبکر سره هغه زیادت نه دی کړی په دوه رکعاتو تردې چې الله وفات کړو، او زه ملگری شوی یم د عمر سره هغه زیادت نه دی کړی په دوه رکعاتو تردې چې الله وفات کړو، او زه ملگری شوی یم د عثمان سره هغه زیادت نه دی کړی په دوه رکعاتو تردې چې الله وفات کړو، او بېشکه الله تعالی ویلي دي: بېشکه ستاسو لپاره د الله په رسول کې نیکه مشري ده.

قوله، و صحبت عثمان فلم يزد علي ركعتين، په دې کښې اشکال دې ځکه چې د حضرت عثمان په باره کښې منقول دی چې هغوی به په آخره کښې د قصر په ځانې باندې اتمام یعنی پوره والي کولو، لهذا د دې تاویل به دا او کړې شی چې دا په غالب باندې محمول دې یعنی اکثر زمانې پورې به هغوی قصر کولو خو دلته په روایت کښې حتی قبضه الله موجود دې، لهذا زما په خیال کښې دا تاویل دې او کړې شی چې د راوی غرض د دې کلام نه قصر او اتمام لره بیانول.

۱: صحيح البخاري/تقصير الصلاة ۱۱ (۱۱۰۱)، صحيح مسلم/المسافرين ۱ (۶۸۹)، سنن النسائي/تقصير الصلاة ۴ (۱۵۹)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۷۵ (۱۰۷۱)، (تحفة الأشراف: ۶۶۹۳)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۲۷۴ (الجمعة ۳۹) (۵۴۴)، مسند احمد (۵۶، ۲۴/۲)، سنن الدارمي/المناسك ۴۷ (۱۹۱۶) (صحيح)

نه دی بلکه فرض مونځ باندې اکتفاء کول مراد دی سنن به ټپي نه کول، والله تعالی اعلم بالصواب.

بَابُ التَّطَوُّعِ عَلَى الرَّاحِلَةِ وَالْوُتْرِ

باب دی په بیان د نفلواو وترو وکولو کې په سورلي باندې

نوافل په سورلي باندې په ناستې سره په اشارې سره کول مطلقاً په عذر سره او بغیر د عذر نه بالاتفاق جائز دی د جمهورو علماؤ او ائمه ثلاثه په نیز د وترو هم دا حکم دې ځکه چې جمهور د وترو د وجوب قائل نه دی ځکه د هغوی په نیز باندې وتر د نوافلو په حکم کېنې دی نو ځکه مصنف رحمته الله علیه په ترجمه الباب کېنې وتر ذکر کړې دی، د حنفیانو په نیز باندې وتر علی الراجله بغیر د عذر نه جائز نه دی په دې مسئله کېنې صاحبین د امام صاحب سره دی اگر که په عدم وجوب د وترو کېنې صاحبین د جمهورو سره دی دا خبره د یاد ساتلو ده.

[۱۲۲۴] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَبِّحُ عَلَى الرَّاحِلَةِ أَيْ وَجْهَهُ تَوَجَّهَ وَيُوتِرُ عَلَيْهَا غَيْرَ أَنَّهُ لَا يُصَلِّيُ الْمَكْتُوبَةَ عَلَيْهَا".

سالم د خپل پلار نه روایت کوی، هغه ویلي دي: وو رسول الله صلی الله علیه و آله چې نفل به یې کول په سورلي کوم طرف ته چې به یې مخ وو، او وتر به یې کول په هغې، مگر فرض مونځ به یې پرې نه کولو.

تشریح: قوله: کان رسول الله صلی الله علیه و آله علیه وسلم یسبح علی الراجله ای وجهه توجّه و یوتر علیها، توجه په اصل کېنې تتوجه وو یو د تاء نه تخفیفاً حذف کوی دا د واحد مؤنث غائب صیغه ده ضمیر د راجله طرف ته راجع دې.

د وتر علی الراجله د حدیث جواب:

دا حدیث د حنفیانو خلاف دې امام طحاوی د دې جواب دا ورکړې دې چې د حدیث د راوی یعنی د ابن عمر رضی الله عنهما نه د دې خلاف مروی دی د کوم الفاظ چې دا دی، عن ابن عمر رضی الله عنه انه کان یصلی علی راحلته و یوتر بالارض وزعم ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم کان یفعل کذلک. دغه شان په مصنف ابن ابی شیبې کېنې هم بعضې روایات داسې دی په کومو کېنې چې دا دی چې حضرت ابن عمر رضی الله عنهما به د وتر مانع دپاره د سورلي نه نزول فرمائیلو، لهذا دا به ونیلي شی چې دوتر علی الراجله روایات د احکام وتر او دوجوب د وترو نه د وړاندې دی د وترو استحکام او وجوب تحقق دفعة یعنی په یوځل باندې نه دې شوې بلکه تدریجاً شوې دې.

د طحاوی نظر:

امام طحاوی د احنافو د مذهب ترجیح په طریق د نظر داسې ثابته کړې ده چې دلته دوه مسئلې اجماعی دی اول دا چې فرض مونځ بغیر د عذر نه په زمکه باندې په ناسته کول

(۱): صحیح البخاری/تقصیر الصلاة ۷ (۱۰۹۷)، صحیح مسلم للمصنفین ۴ (۷۰۰)، سنن النسائي/الصلاة ۲۳ (۴۹۱)، والمساجد ۴۶ (۷۴۰)، والقبلة ۲ (۷۴۵)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۱۳ (۱۶۳۱)، (تحفة الأشراف: ۶۹۷۸)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۲۲۸ (۴۷۲)، سنن النسائي/قيام الليل ۳۱ (۱۶۸۷)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲۷ (۱۲۰۰)، موطا امام مالك/قصر الصلاة ۳ (۱۵)، مسند احمد (۵۷/۲، ۱۳۸) (صحیح)

ناجائز دی هم دغه شان په سورلی باندې بغیر د عذر نه کول ناجائز دی. دویمه مسئله دا چه نفل مونځ بغیر د عذر نه په زمکه باندې په ناسته کول جائز دی دغه شان په سورلی باندې هم کول جائز دی، اوس دې دوو اجماعی مسئلو ته وړاندې کیخودلو سره دا نتیجه رااوځی چه قاعده دا ده چه کوم مونځ په زمکه باندې بغیر د عذر نه په ناسته کول جائز نه دی د هغې په سورلی باندې کول هم ناجائز دی او د کوم مونځ چه په زمکه باندې په ناسته باندې کول جائز دی د هغې په سورلی باندې هم بغیر د عذر نه کول جائز کیدل پکار دی.

[۱۲۲۵] (حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا رُبَيْعُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْجَارُودِ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي الْحَجَّاجِ، حَدَّثَنِي الْجَارُودُ بْنُ أَبِي سَبْرَةَ، حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا سَافَرَ فَأَرَادَ أَنْ يَتَطَوَّعَ اسْتَقْبَلَ بِنَاقَتِهِ الْقِبْلَةَ فَكَبَّرَ، ثُمَّ صَلَّى حَيْثُ وَجَّهَهُ رِكَابُهُ".

حدیث بیان کړی دی انس بن مالک، پېشکه رسول الله ﷺ: وو چې کله به یې سفر وکړو او اراده د نفلو به یې وکړه نو خپله اوبښه به یې قبلې ته مخامخ کړه تکبیر به یې وویل، بیا به یې مونځ کولو سورلی چې به کوم ځای ته د ده مخ واپرولو.

تشریح: قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان اذا سافر فاراد ان يتطوع استقبل بناقته القبلة. دې حدیث شریف نه معلومیږی چه تطوع علی الراحله کښې د تکبیر تحریمه په وخت استقبال قبله یعنی قبلې ته مخ کول پکار دی د دې نه پس چه کوم طرف ته هم تلل وی د سورلی مخ هغه طرف ته کړه، په بذل کښې لیکلې دی چه داسې کول د شافعیه په نیز واجب دی او د حنفیانو په نیز صرف مستحب او اولی دی دغه شان په دې کښې دا هم دی که فرض مونځ په سورلی باندې کوی (للعذر) نو د حنفیانو په نیز دلته هم استقبال عند التحريمه شرط دي.

د تحریمه په وخت کښې استقبال قبله کښې اختلاف:

د دینه بعد په دې پوهیدل پکار دی چه صلوٰه علی الدابه یعنی په سورلی باندې مونځ کولو کښې جهت د سفر هم قائم مقام د قبلې دې ابتداء هم او انتهاء هم البته عند التحريمه که استقبال قبله وی نو مستحب ده واجب نه ده خواه فرض مونځ وی یا نفل د حنفیانو او ټولو جمهورو هم دا مسلك دې البته د حنابله په یو روایت کښې دی چه عند التحريمه استقبال قبله شرط دي (كما في زاد المستقنع، ص، ۱۱)، لهذا په بذل وغيره بعضې کتابونو کښې چه کوم د شوافعو مسلك استقبال قبله د شرطیت لیکلې دي هغه محل د نظر دي، هم داسې د حنفیانو په نیز کله چه د مجبوری وخت کښې فرض مونځ په سورلی باندې جائز دي نو استقبال قبله عند التحريمه هم ساقطیږی، كما حققه الشامي.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۱۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/تقصير الصلاة ۱۰ (۱۱۰۰)، صحيح مسلم/المسافرين ۴ (۷۰۰)، سنن النسائي/المساجد ۴۶ (۷۴۲)، موطا امام مالك/ قصر الصلاة ۷ (۲۶)، مسند احمد (۲۰۳/۳) (حسن)

[۱۲۲۶] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِي الْحَبَابِ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي عَلَى حِمَارٍ وَهُوَ مُتَوَجِّهٌ إِلَى خَيْبَرَ".

د عبد الله بن عمر رضي الله عنه نه روایت دی، هغه ویلي دي: ما لیدلی دی رسول الله صلی الله علیه و آله چې مونږ یې کولو په خره باندې او د هغه مخ خيبر ته وو.

تشریح: قوله: عن عبدالله بن عمر انه قال راءيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي على حمار و هو متوجه الى خيبر، خيبر د مدینې نه د شمال په اړخ باندې دې او مکه د جنوب په اړخ، لهذا په دې صورت کښې استدبار قبله اوموندلې شو کومه چه په سورلۍ باندې د مونږ کولو په صورت کښې جائز دي.

تنبیه: دا حدیث په مسلم کښې هم موجود دي امام نووی لیکي چه په دې حدیث باندې دار قطنی نقد کړې دي چه د صلوٰة علی الحمار واله فعل د انس نه ثابت دي د حضور صلی الله علیه و آله نه صلوٰة علی الراحله (مونږ په اوبښه) باندې ثابت دي نه صلوٰة علی الحمار (اگر چه د حضور صلی الله علیه و آله نه رکوب علی الحمار ثابت دي دا امر آخر دي، هغه وائی چه په دې کښې وهم د عمرو بن يحيى المازني نه شوي دي. والله تعالى اعلم.

[۱۲۲۷] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي الزَيْدِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ: يَعْثُرُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَاجَةٍ، قَالَ: فَجِئْتُ وَهُوَ "يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ تَحَوُّ الْمَشْرِقِ، وَالسُّجُودُ أَخْفَضُ مِنَ الرُّكُوعِ".

د جابر رضي الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي زه رسول الله صلی الله علیه و آله ولېږم د یو حاجت دپاره، هغه وایی: زه راغلم او هغه مونږ کولو په خپله سورلۍ باندې طرف د مشرق ته، او سجده د رکوع نه خکته وه.

بَابُ الْفَرِيضَةِ عَلَى الرَّاحِلَةِ مِنْ عُدْرٍ

باب دی په د فرضي مونږ کي په سورلۍ د وچې د عذر نه

[۱۲۲۸] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ، عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رِيَّاحٍ، أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: هَلْ رُخِصَ لِلنِّسَاءِ أَنْ يُصَلِّيْنَ عَلَى الدَّوَابِّ؟ قَالَتْ: لَمْ يُرَخَّصْ هُنَّ فِي ذَلِكَ فِي شِدَّةٍ وَلَا رَخَاءٍ. قَالَ مُحَمَّدٌ: هَذَا فِي الْمَكْتُوبَةِ.

د عطاء بن ابی رباح نه روایت دی بېشکه هغه تپوس وکړو د عائشي رضي الله عنها نه، ایا هغه اجازت ورکړی دی ښځو ته، چې مونږ وکړي په دوابو باندې؟ هغې وویل: اجازت یې ورکړی نه دی دوی ته په دغې کې، نه په سختۍ کې او نه په راحت کې. ویلي دي محمد: دا په فرضي مونږ کې.

(۱): صحيح مسلم / المسافرين ۴ (۷۰۰)، سنن النسائي / الصلاة ۲۳ (۴۹۳)، (تحفة الأشراف: ۷۰۸۶)، وقد أخرجه: موطا امام مالك / قصر الصلاة ۷ (۲۵)، مسند احمد (۷/۲، ۴۹، ۵۲، ۵۷، ۷۵، ۸۳، ۱۲۸) (صحيح)

(۲): سنن الترمذي / الصلاة ۱۴۳ (۳۵۱)، (تحفة الأشراف: ۲۷۵۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۲۲، ۳۷۹، ۳۸۸) (صحيح)

(۳): تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۳۹۴) (صحيح)

تشریح: قوله: هل رخص للنساء ان يصلين على الدواب، الخ،

شرح حدیث:

د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه سوال اوکړې شو چه آیا د ښځو دپاره دا جائز ده چه هغوی د سورلئ په حالت کښې په سورلئ باندې فرض مونځ اوکړي، د ښځو تخصیص په سوال کښې شاید د دې دپاره وی چه هغه صنف نازک دی کیدې شی د دوی دپاره گنجائش وی، جواب ئې ورکړو چه جائز نه دی نه په یسر یعنی په آسانتیا کښې او نه په عسر یعنی په سختی کښې نه په مشقت کښې او نه په سهولت کښې او مطلب دا نه دی چه نه په عذر کښې او نه بغير عذر کښې ځکه چه د مجبوری او عذر په حالت کښې د سړو او ښځو دواړو دپاره جائز دي.

باب مَتَى يُتِمُّ الْمَسَافِرُ

باب دی چې کله به پوره کوي مسافر؟

مسافر به د مانځه اتمام کله کوي؟ کله چه سفر پوره کړي او خپل وطن ته واپس راشي یا دا چه په سفر کښې منزل ته اورسي هلته د اقامت نیت اوکړي.

د اقامت په موده کښې د ائمه مذاهب:

اوس دا چه موده د اقامت څه ده؟ د حنفیانو په نیز پنځلس ورځې د صحابه کرامو دهغه اثارو په بناء باندې کوم چه د حدیثو په کتابونو ترمذی وغیره کښې مذکور دی دغه شان صاحب هدایه او علامه زیلعی د دې تفصیل لیکلې دي او د ائمه ثلاثه په نیز څلور ورځې دي، کما قال الترمذی فی جامعه.

او د جمهورو دلیل دا دی چه حضور اقدس صلی اللہ علیہ وسلم په حجة الوداع کښې مهاجرینو ته فرمائیلې وو چه هغوی د اداء نسک یعنی د قربانی ادا کولو نه پس په مکه مکرمه کښې د دریو ورځو نه زیات قیام او نه کړي (ځکه چه مهاجر لره په غیر مهاجر کښې قیام جائز نه دی) د دینه معلومه شوه چه د دریو ورځو قیام شرعا قیام نه دی، د حدیث الفاظ په نسائی شریف کښې په صفحه ۲۱۲، کښې دا دی چه، یمکت المهاجر بعد قضاء نسکه ثلاثا،

خو قیام هغه معتبر دي کوم چه په نیت او ارادې سره وی او که بغير د نیت نه هم داسې پاتې شی نو بالا جماع مسافر به وی، و ان اتی علیه سنون، لکه څنگه چه امام ترمذی په دې باندې اجماع نقل کړې ده، زه وایم چه د ائمه ثلاثه او جمهورو مسلک خو هم دا دی خو د شافعيه مسلک (۱) په شرح اقناع، ص، ۱۴۴، ج، ۲، کښې ما دغه شان موندلې دي چه دا قول د هغوی په نیز مرجوح دي او راجح قول دا دی چه بغير د نیت نه به تر اتلسو ورځو پورې مسافر وی او

(۱) د دوی په نیز باندې مزید تفصیل دا دی که د یو سړی سفر د داسې حاجت دپاره وی د کوم په حقله چه ده ته یقین دي چه هغه کار په څلورو ورځو کښې نه کیري بلکه د څلورو نه به زیاتیري نو داسې مسافر به په خپله مقیم شی خواه که نیت اونه کړي او که هغه حاجت داسې وی د کوم په حقله چه هره ورځ دا توقع وی چه پوره به شی نو په داسې صورت کښې به تر اتلسو ورځو پورې مسافر وی د دینه پس به بغير د نیت نه مقیم شی.

قصر به کوی د دینه پس که پاتی کیری نو اتمام به کوی اگر که د اقامت نیت اونه کړی او دا دی هم واضحه وی چه د اقامت نیت به په هغه ځانې کښې معتبر وی په کوم ځانې کښې چه د اقامت صلاحیت وی په خلاف د سفر د جهاد نه ځکه چه د دښمن په زمکه کښې د اقامت صلاحیت نشته چنانچه مروی دی چه صحابه کرام په رامهرمز کښې تر نهه میاشتو پورې مقیم وو او په مانځه کښې ئې قصر کولو (البیهقی من حدیث انس) دغه شان ابن عمر رضی الله عنہما په آذربایجان کښې تر شپږو میاشتو پورې مقیم وو او قصر ئې کولو (المصنف لعبدالرزاق)

[۱۲۲۹] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُلْيَةَ وَهَذَا لَفْظُهُ، أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَشَهِدْتُ مَعَهُ الْفَتْحَ، فَأَقَامَ بِمَكَّةَ ثَمَانِي عَشْرَةَ لَيْلَةً لَا يُصَلِّي إِلَّا رُكْعَتَيْنِ، وَيَقُولُ: "يَا أَهْلَ الْبَلَدِ، صَلُّوا أَرْبَعًا نَأْتَا قَوْمَ سَفَرٍ".

د عمران بن حصین نه روایت دی هغه ویلي دي: ما غزا وکړه د رسول الله صلی الله علیه و آله سره او زه حاضر شوی یم د هغه سره فتحې ته، په مکه کې اتلس شپې پاتې شو، مونځ یې نه کولو مگر دوه رکعاته، او ویل به یې: آی د ښار والا! مونځ کوئ څلور بېشکه مسافر قوم یو تشریح: قوله: عن عمران بن حصين قال غزوت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم،

د باب د احادیثو تجزیه:

پوهیدل پکار دی چه په دې باب کښې مصنف رحمته الله علیه اولاً د عمران بن حصین حدیث ذکر فرمائیلې دې (صرف په یو طریق سره) د دې نه ئې د ابن عباس رضی الله عنہما حدیث په دریو طریقو سره ذکر کړې دې د دې ټولو تعلق د فتح مکې د عزوې سره دې د دې نه پس یو حدیث ئې د حضرت انس رضی الله عنہ ذکر فرمائیلې دې د دې تعلق د حجة الوداع د سفر سره دې.

د عمران بن حصین په حدیث کښې موده د اقامت اتلس ورځې مذکورده، اود ابن عباس رضی الله عنہما په حدیث کښې موده د اقامت په یو کښې پنځلس ورځې او په دویم کښې اوولس ورځې، هسې خو په دې سلسله کښې درې روایات دی، ۱۷، ۱۸، ۱۹، او مشهور او زیات واضح روایت د ۱۹، نولسو ورځو واله دې، په دې اختلاف کښې توجیه داسې کوی چه چا یوم الدخول او یوم الخروج یعنی د داخلیدلو او وتلو ورځ دواړه مستقل شمار کړې هغوی نورلس ورځې بیان کړې دی او چا چه دې دواړو لره ساقط کړې دی هغوی اوولس ورځې بیان کړې دی او چا چه دواړه یوځانې کړې دی هغوی اتلس ورځې بیان کړې دی، خو دلته د باب په یو حدیث کښې پنځلس ورځې مذکور دی د دې توجیه دا کیدی شي چه شاید راوی دا گنرلې وی چه په کوم روایت کښې اوولس ورځې راغلې دی هغه یوم الدخول او یوم الخروج لره مستقل شمار کړې دی نو ځکه هغه په دې کښې دوه ورځې کمې کړې او پنځلس پاتې شوي.

[۱۲۳۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَعُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، الْمَعْنَى وَاحِدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَقَامَ سَبْعَ عَشْرَةَ بِمَكَّةَ يَقْصُرُ الصَّلَاةَ". قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَمَنْ أَقَامَ سَبْعَ عَشْرَةَ قَصَرَ، وَمَنْ أَقَامَ أَكْثَرَ أَتَمَّ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ عَبَادُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَقَامَ سَبْعَ عَشْرَةَ..

د ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی، بېشکه رسول الله ﷺ پاتې شو په مکه کې اولس مونځ يې لندولو. وييلي دي ابن عباس: څوک چې اولس پاتې کيدو نو قصر به کوي، او څوک چې زيات پاتې کيدو نه پوره به يې کوي. وييلي دي ابوداود: وييلي دي عباد بن منصور د عکرمة نه او هغه د ابن عباس نه، هغه وييلي دي پاتې شو اولس.

[۱۲۳۱] (۲) حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ خَمْسَ عَشْرَةَ يَقْصُرُ الصَّلَاةَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَأَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الْوُهَيْبِيُّ، وَسَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، لَمْ يَذْكُرُوا فِيهِ ابْنَ عَبَّاسٍ.

د ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی هغه وييلي دي: پاتې شو رسول الله ﷺ په مکه کې د فتحي په کال پنځلس، قصر د مونځ يې کولو. وييلي دي ابوداود: دا حديث نقل کړی دی عبدة بن سليمان او احمد بن خالد الوهبي او سلمة بن الفضل د ابن اسحاق نه، هغوی پکې ابن عباس نه دی ذکر کړي.

[۱۲۳۲] (۳) حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنِي أَبِي، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ ابْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَقَامَ بِمَكَّةَ سَبْعَ عَشْرَةَ يُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ".

د ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی، بېشکه رسول الله ﷺ پاتې شو مکه کې اولس شپې مونځ يې کولو دوه رکعاته.

[۱۲۳۳] (۴) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَمُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ "فَكَانَ يُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ حَتَّى رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ"، فَقُلْنَا: هَلْ أَقَمْتُمْ بِهَا شَيْئًا؟ قَالَ: أَقَمْنَا بِهَا عَشْرًا.

د انس بن مالک رضی اللہ عنہ روایت دی هغه وييلي دي مونځ ووتلو د رسول الله ﷺ د مدینې نه مکې ته، هغه وو چې دوه رکعاته مونځ يې کولو تردې چې مونځ واپس شو مدینې ته، مونځ وويل: ایا تاسو هلته څه مقدار پاتې شوي وي؟ هغه وويل: مونځ پاتې شوي وو لس شپې.

۱: صحيح البخاري/تقصير الصلاة ١ (١٠٨٠)، المغازي ٥٢ (٤٢٩٨)، سنن الترمذي للصلاة ٢٧٥ (الجمعة ٤٠) (٥٤٩)،

سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٧٦ (١٠٧٥)، (تحفة الأشراف: ٦١٣٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٢٣/١) (شاذ)

٢: سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ٧٦ (١٠٦٧)، (تحفة الأشراف: ٥٨٤٩) (ضعيف منكر)

٣: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦١٤٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣١٥، ٣٠٢١) (ضعيف منكر)

٤: صحيح البخاري/تقصير الصلاة ١ (١٠٨١)، والمغازي ٥٢ (٤٢٩٧)، صحيح مسلم للمسافرين ١ (٦٩٣)، سنن الترمذي/

الصلاة ٢٧٥ (الجمعة ٤٠) (٥٤٨)، سنن النسائي/تقصير الصلاة ١ (١٤٣٧)، ٤ (١٤٥١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٧٦

(١٠٧٧)، مسند احمد (١٨٧/٣، ١٩٠، ٢٨٢)، سنن الدارمي للصلاة ١٨٠ (١٥٥١)، (تحفة الأشراف: ١٦٥٢) (صحيح)

تشریح: قوله: عن انس بن مالك قال خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، دا حديث د حضرت انس رضي الله عنه د سفر د حجة الوداع سره متعلق دي نو ځكه په دي كښې موده د اقامت لس ورځې مذكور دي حضور ﷺ په دي سفر كښې په څلورم ذي الحجه مكې مكرمې ته رسيدلې وو او په څلورمه ذي الحجه په صباڼي د مكې مكرمې نه واپسې فرمائيلې وه. حضور ﷺ د فتح مكې او حجة الوداع دواړو سفرونو كښې د قصر مونځ ادا فرمائيلې وو، حال دا دي چه عند الجمهور موده د اقامت څلور ورځې ده، جواب ظاهر دي هغه دا چه د دوي قيام بغير د نيت د اقامت سره وو او كه د دشمن په زمكه كښې نيت هم او كړي نو معتبر به نه وي او د حجة الوداع واله روايت جواب خو جمهور دا ورکوي چه د دوي دا لس ورځې قيام په يو ځاني باندي نه وو بلكه په مختلفو ځايونو كښې وو كله حضور ﷺ په مكه كښې وو او كله په مني كښې او كله په عرفات او مزدلفه كښې غرض دا چه په يو ځاني باندي حضور ﷺ مسلسل نه وو پاتې شوي.

تنبیه: مصنف رحمته الله عليه په دي باب كښې چه كوم روايات ذكر كړي دي نه هغه د جمهورو مستدل دي د مودې د اقامت په سلسله كښې او نه د حفيانو بس په يو لحاظ سره د شوافعو مستدل جوړيدي شي كه د اتلسو ورځو نه متجاوز شي نو بيا بغير د نيت د اقامت نه هم د مقيم په حكم كښې دي، د فريقينو دلائلو طرف ته اشاره د باب په شروع كښې تيره شوې ده.

[۱۲۳۴] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَابْنُ الْمُثَنَّى وَهَذَا لَفْظُ ابْنِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، قَالَ: ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ إِذَا سَافَرَ سَارَ بَعْدَ مَا تَغَرَّبَ الشَّمْسُ حَتَّى تَكَادَ أَنْ تَظْلِمَ، ثُمَّ يَنْزِلُ فَيُصَلِّي الْمَغْرِبَ، ثُمَّ يَدْعُو بِعَشَائِهِ فَيَتَعَشَّى، ثُمَّ يُصَلِّي الْعِشَاءَ، ثُمَّ يَرْجِعُ، وَيَقُولُ: هَكَذَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ. قَالَ عُثْمَانُ: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ، سَمِعْتُ أَبَا دَاوُدَ، يَقُولُ: وَرَوَى أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ حَفْصِ بْنِ عُبَيْدٍ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ أَبِي مَالِكٍ، أَنَّ أُسَامَةَ كَانَ يَجْمَعُ بَيْنَهُمَا جِبِينَ يَغِيبُ الشَّفَقُ، وَيَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ ذَلِكَ، وَرَوَاهُ الزُّهْرِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

ابن المثنى ويلي دي: ماته خبر راكړی دی عبد الله بن محمد بن عمر بن علي بن ابي طالب او هغه د خپل پلار او هغه د نيکه نه، بېشكه علي رضي الله عنه وو چې كله به يې سفر كولو وروسته د دوبيدو د نمر نه تردې چې تياره به نژدې شوه، بيا راڅكه شو د ماښام مونځ به يې كولو، بيا به يې خپله د ماښام دودۍ راوغوښتله هغه به يې وخوړه، بيا به يې د ماسخوتن مونځ كولو، بيا به روان شو، او ويل به يې داسې وو رسول الله ﷺ چې كول به يې ويلي دي عثمان د عبد الله بن محمد بن عمر بن علي نه، ما اوريدلي دي د ابوداود نه، هغه به ويل او روايت كړی دی اسامة بن زيد د حفص بن عبيد الله يعني ابن انس بن مالك نه، بېشكه

۱: تفرد به ابوداود، سنن النسائي للمواقيت ۴۴ (۵۹۲)، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۵۰) (صحیح لغيره) وحديث انس أخرجه: صحيح البخاري/تقصير الصلاة ۱۴ (۱۱۱۱، ۱۱۱۲) (مقتصر على الظهر والمصر فقط)، صحيح مسلم للمسافرين ۵ (۷۰۴)، سنن النسائي للمواقيت ۴۲ (۵۹۵)، (مقتصر على الشق الأول مثل البخاري)، (تحفة الأشراف: ۱۵۱۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۴۷/۳، ۲۶۵) (صحیح)

انس وو چې جمع به یې کوله په مابین د دواړو کې چې کله به شفق ډوب شو، او ویل به یې وو نبي ﷺ داسې به یې کول او روایت د زهري د انس نه دی او هغه د نبي ﷺ نه نقل کړی دی په مثل د هغې.

بَابُ إِذَا أَقَامَ بِأَرْضِ الْعَدُوِّ يَقْصُرُ

باب دی کله چې پاتې شي په ځمکه د دشمن کې نو قصر به کوي

د جمهورو علماؤ په نیز بغیر د نیت د اقامت نه نه مقیم کیږي، و ان اثنی علیه سنون، امام ترمذی په دې باندې د علماؤ اجماع نقل فرمائیلي ده او د دشمن په زمکه کښې نیت د اقامت معتبر هم نه دي، خو په دې کښې د شوافعو مسلک مونږ وړاندې نقل کړې دي کیدي شي هغه د دشمن د زمکې نه علاوه سره متعلق وي، فلیسنل.

[۱۲۳۵] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَبُوكَ عَشْرِينَ يَوْمًا يَقْصُرُ الصَّلَاةَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: غَيْرَ مَعْمَرٍ لَا يَسْنِدُهُ.

د جابر بن عبد الله نه روایت دی هغه ویلي دي: مقیم شو رسول الله ﷺ په تبوک کې شل ورځې مونږ کې یې قصر کولو. ویلي دي ابوداود: د معمر نه نور یې مرسل کوي مسند کوي یې نه.

بَابُ صَلَاةِ الْخَوْفِ

باب د خوف د مونږ احکام او مسائل

«مَنْ رَأَى أَنْ يُصَلِّيَ بِهِمْ وَهُمْ صَفَّانِ فَيَكْبُرُ بِهِمْ جَمِيعًا، ثُمَّ يَرْكَعُ بِهِمْ جَمِيعًا، ثُمَّ تَسْجُدُ الْإِمَامُ، وَالصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ، وَالْآخَرُونَ قِيَامًا يَخْرُسُونَهُمْ، فَإِذَا قَامُوا سَجَدَ الْآخَرُونَ الَّذِينَ كَانُوا خَلْفَهُمْ، ثُمَّ تَأَخَّرَ الصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ إِلَى مَقَامِ الْآخَرِينَ، وَتَقَدَّمَ الصَّفُّ الْأَخِيرُ إِلَى مَقَامِهِمْ، ثُمَّ يَرْكَعُ الْإِمَامُ وَيَرْكَعُونَ جَمِيعًا، ثُمَّ تَسْجُدُ وَتَسْجُدُ الصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ وَالْآخَرُونَ يَخْرُسُونَهُمْ، فَإِذَا جَلَسَ الْإِمَامُ وَالصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ سَجَدَ الْآخَرُونَ، ثُمَّ جَلَسُوا جَمِيعًا، ثُمَّ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ جَمِيعًا»، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: «هَذَا قَوْلُ سُفْيَانَ»

هغه څوک چې گڼي چې مونږ به کوي دوی ته چې دوه صفه وي نو تکبیر به وکړي ټولو ته، بیا به رکوع وکړي ټولو ته، بیا به سجده وکړي امام او هغه صف چې کوم ورته نژدې وي، او نور به ولاړ وي څوکیداري به کوي، کله چې هغوی پاڅېږي نو دا نور به سجده وکړي کوم چې وروسته د دوی نه وو، بیا به وروسته شي هغه صف کوم چې نژدې وو هغه ته ځای د وروستنیو ته، او وروستنی صف به مخکې شي ځای د هغوی ته، بیا به رکوع وکړي امام او ټول به رکوع وکړي، بیا به سجده وکړي او سجده به کوي هغه صف چې نژدې وو هغه ته نور به یې څوکیداري کوي، کله چې امام کښي او هغه صف چې نژدې وي هغه ته نو دا نور به سجده وکړي، بیا به ټول کښي، بیا به ټولو ته سلام وگرځوي. ویلي دي ابوداود: دا قول د سفیان دی.

۱: تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۲۵۸۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۹۵/۳) (صحیح)

د مصنف اهتمام

پوهیدل پکار دی چه مصنف رحمه الله د صلوة الخوف روایات او کیفیات چه په کوم اهتمام سره بیان کړي دي د صحاح سته په مصنفینو کښې چا هم په دومره تفصیل او اهتمام سره نه دي بیان کړي اگر که نسائی رحمه الله هم د دې روایاتو لره په ښه تفصیل سره بیان کړي دي خو دومره نه، مصنف رحمه الله دا صورت اختیار کړي دي چه اولاً هغه په ترجمه الباب کښې په خپلو الفاظو کښې د صلوة الخوف یوه طریقه لیکي او بیا د باب په ضمن کښې د دې موافق حدیث راوړي او دې لره ثابتوي، چنانچه مصنف رحمه الله د صلوة الخوف دپاره اته بابونه قائم کړي دي په هر ترجمه الباب کښې یو نوې کیفیت د صلوة الخوف ټي بیان کړي دي.

د اتمه اربعه په نیز ټولې طریقې مشروع دي اختلاف صرف په اولویت کښې دي البته په آخره کښې چه کوم دوه بابونه دي اووم او اتم هغه د جمهورو د مسلك خلاف دي نو ځکه جمهور هلته تاویل کوي د تاویل بیان چه کله هغه باب راشي هم هلته به راشي، مصنف رحمه الله اگر که بابونه خو اته قائم کړي دي خو په دې کښې صورتونه یولس به راځي یعنی اختلاف رواة په ضمن کښې زما په نیز د دېنه زیات نه دي اگر که امام نووی خو دا لیکلي دي چه امام ابوداؤد د دې شپاړس صورتونه ذکر کړي دي.

حضرت شیخ رحمه الله د مؤطا په شرح، اوجز المسالك، کښې د صلوة الخوف په شروع کښې اته بحثونه ذکر فرمائيلي دي او دې ټولو ته ټي اشاره په حاشیه د لامع کښې فرمائيلي ده په دې کښې څو بحثونه مونږ لره هم دلته بیانول دي، (۱) د صلوة الخوف مشروعیت کله شوي دي، د دې د کال په تعیین کښې، (۲) د حضور ﷺ نه صلوة الخوف په کومو کومو ځایونو کښې او څومره ځله کول ثابت دي، (۳) صلوة الخوف د حضور ﷺ نه روستو هم مشروع دي او که نه، (۴) عین د جنگ په وخت کښې مونږ کوم ته چه، صلوة المسایفه، وائي جائز دي او که نه، (۵) صلوة الخوف صرف په سفر کښې مشروع دي یا په حضر کښې هم، (۶) د ویرې د وجه نه د رکعتونو په شمیر کښې څه کموالي راځي او که نه.

د صلوة الخوف سره متعلق مباحث سته:

بحث اول: د صلوة الخوف مشروعیت په کومه

موقع باندې او په کوم کال کښې شوي وو؟

په دې کښې ډیر اختلاف دي کوم ته چه په کتلو سره تعجب کیږي چه دهغې تفصیل په اوجز کښې کتلي شئ خو په ابوداؤد کښې په دې سلسله کښې یو روایت دي چه هغې طرف ته ابن حجر رحمه الله هم میلان کړي دي، او زاد المعاد کښې ابن القیم رحمه الله هم دې لره اختیار کړي دي نو ځکه مونږ هم هغې لره دلته لیکو، هغه دا دي چه ابو عیاش الزرقی په روایت کښې تصریح ده چه حضور ﷺ صلوة الخوف د ټولو نه رومې په، عسفان، مقام کښې کړي وو او غزوه عسفان په اتفاق سره په شپږم کال د هجرت کښې ده، او په اوجز کښې د واقدی نه نقل کړي دي چه، مقام عسفان کښې د حضور ﷺ مونږ د عمرة الحديبيه په موقعه باندې وو، عمره حديبيه هم بهر حال په شپږم کال د هجرت کښې ده د دینو معلومه شوه چه د دې

مونځ مشروعت په شپږمه هجري کښې شوې دې، د ابو عياش د دې روايت مضمون کوم چه په کتاب کښې مذکور دې هغه دا دې چه مونږ د حضور ﷺ سره د عسفان په مقام کښې د ماسپخين مونځ اوکړو او په دې موقع باندې د مشرکينو د لښکر امير خالد بن الوليد وو کله چه صحابه کرام د مانځه نه فارغ شول نو مشرکينو په خپلو کښې اووئيل، لقد احبنا غرة لو کنا حملنا عليهم و هم في الصلوة، افا مونږ نه ډير لويه غلطی اوشوه مونږه موقع ورکه کړله ځه ښه به وو چه مونږ په مسلمانانو باندې د مونځ په حالت کښې حمله کړې وې، د ابوداؤد په روايت کښې خو دومره دی، په يو بل روايت کښې دا دی (ذکره في البذل، ص، ۲۵۴، ج، ۲، و کذا في مشکوة) چه

په دې باندې بعضې مشرکانو اووئيل د خفگان خبره نه ده اوس د دوی يو بل مونځ راتلونکې دې کوم چه د دوی په نيز د مال او اولاد نه زيات محبوب دې يعنی د مازيگر مونځ په دې کښې به مونږ په دوی باندې حمله اوکړو د دې خلقو په مينځ کښې دا خبرې کيدې چه بين الظهر والعصر يعنی د ماسپخين او مازيگر په مينځ کښې آيت القصر په کوم کښې چه صلوة الخوف مذکور دې هغه نازل شو، دشمن چه کند چو مهربان باشد دوست، دشمن اگر قويست مهربان قوي تر است، يعنی دشمن به زمونږ ځه اوکړی چه ملگری راباندې مهربانه وی، او که دشمن زمونږ زورآ ور دې نو زمونږ مهربان د هغوی نه زيات زورآ ور دې، چنانچه حضور ﷺ د لښکر دوه حصې کړې او دصلوة الخوف په طريقه يې د مازيگر مونځ ورکړو.

په غزوه خندق کښې صلوة الخوف ولې نه وو کړې شوې

په دې باندې تاسو يوه بله خبره واورئ هغه دا چه د ټولو علماؤ په دې باندې اتفاق دې چه حضور ﷺ په غزوه خندق کښې صلوة الخوف نه وو کړې (نو ځکه په هغې کښې د دوی څو مونځونه قضاء شول، خو په دې کښې اختلاف دې چه په دې دې غزوه کښې حضور ﷺ صلوة الخوف ولې نه وو کړې په دې کښې څو اقوال دی يو دا چه د مشرکينو د قتال د وجه نه حضور ﷺ ته وخت نه وو ملاؤ شوې چه مونځ اوکړی او بعضې وائی چه په قتال کښې د مشغوليدو د وجه نه د مونځ خيال ورته رانغلو، يو قول دا هم دې چه تر دغه وخته پورې دا مونځ نه وو مشروع شوې، د ابوداؤد په پورته ذکر شوې روايت کښې هم د دې آخری قول تائيد کيږی ځکه چه په دې باندې اتفاق دې چه غزوه عسفان د خندق نه پس ده او حال دا دې چه د دې مونځ مشروعت هم په غزوه عسفان کښې شوې وو

د يو تاريخی مسئلې حل

يوه بله تاريخی مسئله واورئ هغه دا چه په دې باندې د ټولو اتفاق دې چه حضور ﷺ په غزوه ذات الرقاع کښې صلوة الخوف کړې وو خو په دې کښې د مؤرخينو او محدثينو اختلاف کيږی چه غزوه ذات الرقاع د غزوه خندق نه مقدم ده يا د دې نه روستو ده دواړه رائي ذکر دی، د پورتنی ترتيب او مضمون مقتضی دا ده چه غزوه ذات الرقاع د خندق نه پس پيښه شوې ده گویا يو تاريخی اختلافی مسئله حل شوه.

بحث ثانی: (د حضور ﷺ نه صلوٰۃ الخوف کله او څو ځله کول ثابت دی؟)

په دې کښې هم د علماؤ اختلاف دې په بذل کښې حضرت د مراقی الفلاح نه نقل کړې دی چې حضور ﷺ صلوٰۃ الخوف، ۲۴، څلیریشته وارې کړې دي، او په اوجز کښې حضرت شیخ د ابن العربی نه هم دا نقل کړې دی، خو حافظ ابن قیم رحمۃ اللہ علیہ لیکلې دی چې، عشر مرات، امام نووی فرمائی چې ابن المالکی لیکلې دی چې، ان النبی صلی الله علیه وسلم صلاها فی عشرة مواطن، او علامه زیلعی فرمائی (کما فی الاوجز) بعضی فقهاء فرمائی چې حضور ﷺ صلوٰۃ الخوف په لسو ځایونو کښې ادا کړې دي خو هغه قول په کومو باندې چې د اصحاب السیر والمغازی استقرار شوې دي هغه دا دي چې حضور ﷺ دا مونځ صرف په څلور مواضعو کښې کړې دي:

۱، ذات الرقاع، ۲، بطن نحل، ۳، عسفان، ۴، ذی قرد،

ابن العربی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د صلوٰۃ الخوف کیفیت په ډیرو روایتونو کښې راغلې دي په دې کښې زیات صحیح شپاړس روایتونه دی کوم چې په خپلو کښې مختلف دي او ابن قیم رحمۃ اللہ علیہ په زاد المعاد کښې فرمائی چې په دې مختلفو کیفیتونو کښې اصل صرف شپږ کیفیات او طریقې دي هغوی فرمائی چې بعضو د دینه زیاتې هم لیکلې دي دې خلقو چې کوم ځانې کښې هم لږ غوندې د رواة اختلاف کتلې دي په کوم کیفیت کښې هغې لږه نې مستقل صورت گرځولې دي چې حضور ﷺ داسې هم کړې دي، حال دا دي چې هغه اختلاف د رواة دي، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ هم د دې رائي تائید کړې دي او دا وړاندې تیر شوې دي چې په سنن ابوداؤد کښې د دې یولس صورتونه مذکور دي.

بحث ثالث: (ایا صلوٰۃ الخوف د حضور ﷺ نه پس هم مشروع دي؟)

صلوٰۃ الخوف د جمهورو علماؤ او ائمه اربعه په نیز د حضور ﷺ د وفات نه پسي هم مشروع دي، ابویوسف فی رواية او ابن علیه، مزنی، دا حضرات فرمائی چې صلوٰۃ الخوف د حضور ﷺ پورې خاص وو، لقوله تعالی، و اذا كنت فيهم فاقمت لهم الصلوة، خو د جمهورو په نیز د حضور ﷺ نه روستو هم جائز دي ځکه چې د صحابه کرامو نه د حضور ﷺ نه روستو کول ثابت دي او د آیت نه چې د حضور ﷺ پورې کوم تخصیص معلومېږي د دې جواب دا ورکړې شوې دي چې، اذا كنت، سره چې کوم تخصیص په پوهه کښې راځي هغه د حضور ﷺ د وجود په اعتبار سره نه دي ترڅو پورې چې تاسو په دنیا کښې موجود ئې تر هغه وخته پورې دا مونځ کولې شی بلکه د حکم د بیانولو په لحاظ سره دي او مطلب دا دي چې تر څو پورې حضور ﷺ موجود دي نو خپل امت ته دي د صلوٰۃ الخوف طریقه په خپله کولو سره اوښائی یعنی تعلیم قولی باندې دي اکتفاء مه کوي، خو د دې نه باوجود زمونږ فقهاء لیکلې چې صلوٰۃ الخوف په خپل مخصوص کیفیت سره تر هغه وخت اولی دي چې کله خلق په یو امام پسي د مونځ کولو دپاره اصرار کوي لکه څنگه چې حضور ﷺ پسي ټولو صحابه کرامو غوغتل چې د چا زړه مات نه شی، او که داسې صورت نه وي نو بیا اولی او غوره دا ده چې دوه جدا جدا امامان یو یو جماعت لږه یو بل پسي پوره پوره مونځ ورکړي.

بحث رابع:

(خاص د قتال په حالت کښې صلوٰۃ المسایفه جائز دي که نه؟)

په حاشیه د لامع کښې لیکلې دي چې صلوٰۃ المسایفه د حنفيانو په نیز باندې جائز نه دي، صاحب هدایه رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې که عین د جنگ په وخت کښې مونځ جائز وي نو بیا به د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په غزوه خندق کښې مونځونه نه قضاء کیدل، (۱)، او د جمهور او ائمه ثلاثه په نیز باندې جائز دي، ماشیا و راکبا مع الکر والفر، په خلاف د حنفیه نه چې د دوی په نیز مع المسایفه یا مع المشی مونځ باطل دي او د بعضې علماؤ خو مذهب دا دي چې، التحام الحرب یعنی په سخت جنگ کښې که په څه شان سره د مونځ کولو باندې قدرت نه وي نو صرف تسبیح او تحمید، تهلیل او تکبیر باندې اکتفاء کول جائز دي دغه وخت دا تسبیحات د مونځ قائم مقام کیږي، امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ هم دي مسئلې لره، باب الصلوٰۃ عند مناهضة الحصون و لقاء العدو، کښې بیان کړې ده او د هغې خلقو ترديد نې کړې دي څوک چې دا وائی چې په داسې موقع باندې تکبیر او تسبیح کافی کیدی شي.

بحث خامس:

(ایا صلوٰۃ الخوف صرف په سفر کښې مشروع دي؟)

د جمهور او دوی سره د ائمه اربعه په نیز صلوٰۃ الخوف په حضر کښې هم مشروع دي سفر پورې خاص نه دي، امام نووی د امام مالک مذهب عدم الجواز فی الحضر نقل کړې دي، خو دا خلاف تحقیق دي، البته دابن الماجشون المالکی په نیز سفر پورې خاص دي.

بحث سادس:

(د خوف په وجه د رکعاتو په تعداد کښې هم څه کمی راځي او که نه؟)

د جمهورو علماء، ائمه اربعه په نیز د ویرې د وجه د رکعاتو په شمیر کښې څه کمی نه کیږي، د بعضې علماء لکه ابن عباس، حسن بصری، طاؤس، اسحق بن راهویه په نیز د سخت جنگ په صورت کښې د دوو رکعاتو په ځانې په یو باندې هم اکتفاء کول جائز دي، او یو قول خو دا دي چې که په مونځ باندې قدرت نه وي نو صرف تسبیح او تحمید او تکبیر هم د مونځ قائم مقام کیږي، (کما تقدم)

اوس د دي تمهیدی امورو نه پس تاسو د اصل مقصود په حقله واورئ هغه دا چې په ائمه اربعه کښې د کوم امام په نیز کومه طریقه د صلوٰۃ الخوف غوره او راجح ده دا وړاندې تیر شوې دي چې د صحیح روایتونو نه د صلوٰۃ الخوف شپاړس صورتونه ثابت دي او د جمهورو په نیز په دي ټولو طریقو سره صلوٰۃ الخوف ادا کول جائز دي البته ترجیح کښې اختلاف دي، بعضې علماء خو داسې هم دي کوم چې د ترجیح هم قائل نه دي چنانچه اسحق بن راهویه هم د دوی نه دي، امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ په جامع ترمذی کښې د دوی مقوله نقل کړې ده چې، و رای اسحق بن راهویه ان کل ما روی عن النبی صلی الله علیه وسلم فی صلوٰۃ الخوف فهو

(۱) په دي کښې یو قول دا دي چې دغه وخته پورې صلوٰۃ الخوف مشروع شوې وي (کما سبق).

جائز و هذا على قدر الخوف و لسا نختار حديث سهل بن ابی حنمه على غيره من الروايات،

صلوة الخوف كنبی د ائمه مختارات:

د حنفيانو په نيز غوره دا ده چه د لښكر امير لره پكار دى چه د لښكر دوه ډلې جوړې كړي يو د دښمن په مقابلې كښې او دريږي او يوه د جماعت د امام پسې امام دې دوى ته يو ركعت او كړي يو ركعت كولو نه پس دې دا ډله د دښمن مقابلې له لاره شى او كومه ډله چه د دښمن په مقابلې كښې ده هغه دې دلته امام پسې راشي امام دې دوى ته هم يو ركعت او كړي د امام خو چونكه دوه ركعت او شول نو ځكه هغه دې خپل مونځ ځانله پوره كړي او سلام دې او گرځوى او دا دويمه ډله كومې چه د امام سره يوه ركعت كړې دې د دښمن مقابلې له لاره شى د دې ډله خپل پاتې يو ركعت هم په دغه ځانې يا په كوم ځانې كښې چه د جماعت مونځ شوې وو هلته دې لار شى او دې كړي او سلام دې او گرځوى بيا د دينه پس دې دويمه ډله هم خپل پاتې ركعت دغه شان او كړي او مونځ دې پوره كړي.

په دې كيفيت كښې مشى فى حال الصلوة يعنى د مانځه په حالت كښې تلل كول خو لازميرې خو تقدم على الامام يعنى په امام باندې وړاندې كيدل نه لازميرې كوم چه د جمهورو په كيفيت كښې موندلې كيږي.

د ائمه ثلاثه په نيز غوره صورت دا دې چه كله اولنئ ډله امام سره يو ركعت او كړي نو هغه دې هم دغه وخت خپل دويم ركعت ځانله او كړي او سلام دې او گرځوى او د دښمن مقابلې ته دې لار شى او بيا دې دويمه ډله راشي او امام سره دې يو ركعت او كړي او دا ډله دې دغه وخت خپل دويم ركعت هم او كړي، اوس دا چه امام د دويم ركعت كولو نه پس د دې دويمې ډلې په سلام گرځولو كښې انتظار او كړي چه دواړه يو ځانې سلام او گرځوى يا انتظار دې نه كوي بلكه امام دې ځانله سلام او گرځوى، دا مختلف فييه ده، امام شافعى او احمد فرمائى چه انتظار دې او كړي او كله چه دويمه ډله د دويم ركعت نه فارغ شى نو دواړه دې يوځانې سلام او گرځوى، امام مالك هم رومبې د دې قائل وو روستو هغوى د دينه رجوع او كړه اوونئ فرمائيل چه انتظار دې نه كوي، د شافعيه او حنابله استدلال د يزيد بن رومان روايت سره دې او د مالكيه استدلال د قاسم بن محمد په روايت سره دې دا دواړه روايتونه وړاندې د كتاب په دريم باب كښې راوان دى.

پوهيدل پكار دى چه پوره ذكر شوې د صلوة الخوف صورت كوم چه ائمه ثلاثه اختيار كړې دې دې لره مالكيه او حنابله خو مطلقا اختياروي او حضرت امام شافعى دې كيفيت لره هغه وخت اختياروي كله چه دښمن د قبلې په اړخ كښې نه وي او كه دښمن د قبلې په جانب كښې وو نو دغه وخت د دوى په نيز يو دويم صورت غوره دې او هغه دا چه امام دې د ټول لښكر دوه صفونه جوړ كړي او دواړو ته يوځانې مونځ شروع كړي قيام او ركوع دې دواړه صفونه د امام سره او كړي د دينه پس امام او رومبې صف واله دې خو سجدي ته لار شى او دويم صف واله دې هم په قومه كښې ولاړ وي د دښمن د حفاظت دپاره (ځكه چه دښمن د قبلې په جانب كښې دې) كله چه امام او رومبې صف واله د سجود نه فارغ شى او او دريږي

نو بیا دې دویم صف واله سجدي ته لارې شی او د دواړو سجدو نه دې فارغ شی او اودیدریزې اوس د هر یو صف واله یو یو رکعت پوره شو، د دینه پس د صفونو ترتیب به بدل کړې شی رومبی صف واله به روستوراشی او وروستونی صف واله به وړاندې لارې شی او دویم رکعت به حسب سابق پوره کړی او ټول به یوځای سلام او گرځوی. مصنف د ټولو نه رومبی چه کوم باب قائم کړې دې په هغې کښې د صلوٰة الخوف هم دا صورت بیان کړې دې.

فائدة: ائمه ثلاثه چه د مونځ کوم کیفیت اختیار کړې دې هغه د سهل بن ابی حشمه په حدیث کښې مذکور دې او امام شافعی د دښمن په جانب د قبلي کیدو په صورت کښې چه کوم صورت اختیار کړې دې هغه د ابو عیاش زرقی په حدیث کښې ذکر دې، او حنفیانو چه کوم کیفیت اختیار کړې دې هغه وړاندې د کتاب د صلوٰة الخوف په بابونو کښې په شپږم باب کښې راروان دې د کوم په شروع کښې چه دی، و صلی عبدالرحمن بن سمره هکذا.

فائدة ثانية: پوهیدل پکار دی چه د جمهورو په طریق کښې د هرې دوو ډلو په رکعتینو کښې موالاة دې یعنی هره ډله به د امام سره یو رکعت کوی او هغه وخت به خپل دویم رکعت اوکړی او خپل مونځ به پوره کړی، په دې کیفیت کښې په رکعتینو کښې د تسلسل او موالاة د وجه نه مشی فی الصلوٰة نه لازمېږی، او د حنفیانو واله شکل کښې د یوې ډلې په رکعتینو کښې هم موالاة نشته دې بلکه دا دی چه هره ډله به د امام سره صرف یو رکعت اوکړی او لاره به شی او بیا د دینه پس به ترتیب وار دواړه ډلې یو بل پسې خپل دویم رکعت اوکړی.

[۱۲۳۶] (۱) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَبِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبِي عَيَّاشٍ الزُّرْقِيِّ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعُسْفَانَ، وَعَلَى الْمُشْرِكِينَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ، فَصَلَّيْنَا الظُّهْرَ، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: لَقَدْ أَصْبَنَّا غَرَّةً، لَقَدْ أَصْبَنَّا غَفْلَةً، لَوْ كُنَّا حَمَلْنَا عَلَيْهِمْ وَهُمْ فِي الصَّلَاةِ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الْقَضْرِ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، فَلَمَّا حَضَرَتِ الْعَصْرُ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ، وَالْمُشْرِكُونَ أَمَامَهُ فَصَفَّ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَفٌّ، وَصَفَّ بَعْدَ ذَلِكَ الصَّفِّ صَفٌّ آخَرٌ، فَرَكَّعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَكَعُوا جَمِيعًا، ثُمَّ سَجَدَ وَتَسَجَّدَ الصَّفُّ الَّذِي بَلَوْنَهُ، وَقَامَ الْآخَرُونَ يَخْرُسُونَهُمْ، فَلَمَّا صَلَّى هَؤُلَاءِ السَّجْدَتَيْنِ وَقَامُوا سَجَدَ الْآخَرُونَ الَّذِي كَانُوا خَلْفَهُمْ، ثُمَّ تَأَخَّرَ الصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ إِلَى مَقَامِ الْآخَرِينَ، وَتَقَدَّمَ الصَّفُّ الْأَخِيرُ إِلَى مَقَامِ الصَّفِّ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَكَعُوا جَمِيعًا ثُمَّ سَجَدَ وَتَسَجَّدَ الصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ وَقَامَ الْآخَرُونَ يَخْرُسُونَهُمْ، فَلَمَّا جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ سَجَدَ الْآخَرُونَ، ثُمَّ جَلَسُوا جَمِيعًا، فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ جَمِيعًا، فَصَلَّاهَا بِعُسْفَانَ، وَصَلَّاهَا يَوْمَ بَنِي سُلَيْمٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى أَبُو بَرْزَةَ، وَهَشَامٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، هَذَا الْمَعْنَى، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَذَلِكَ رَوَاهُ دَاوُدُ بْنُ حَصِينٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَكَذَلِكَ عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، وَكَذَلِكَ قَتَادَةُ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ جِطَّانٍ، عَنْ أَبِي مُوسَى فِعْلُهُ، وَكَذَلِكَ عِكْرِمَةُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَذَلِكَ هِشَامُ بْنُ غُرُوقَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ قَوْلُ الثَّوْرِيِّ.

۱. سنن النسائي صلاة الخوف (۱۵۵۰، ۱۵۵۱)، (تحفة الأشراف: ۳۷۸۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۹۷، ۶۰) (صحيح)

ابو عیاش الزرقی وایی: مونږ وو د رسول الله ﷺ سره په عسفان کې، او د مشرکانو مشر خالد بن الولید وو، نو مونږ مونځ وکړو د ماسپڅین، نو مشرکانو وویل: بېشکه ورسیدو چل ته، بېشکه مونږ ورسیدو غفلت ته، که چېرې مونږ حمله وکړه په دوی باندې په مانځه کې، نو نازل شو ایت د قصر په مابین د ماسپڅین او مازیگر کې، هرکله چې مازیگر راغی، نو ودریدلو رسول الله ﷺ مخامخ قبلي ته او مشرکین د هغه مخکې ته وو، نو صف جوړ کړو وروسته د رسول الله نه یو صف، او د دغې صف نه وروسته بل صف جوړ کړو، نو رکوع وکړه رسول الله ﷺ، ټولو رکوع وکړه، بیا سجده وکړه هغه صف چې هغه نزدې وو، او نو ولاړ وو پېره یې کوله د دوی، هرکله چې دوی دوه سجدي وکړي نو ودریدل، نو سجده وکړه نورو هغو چې وروسته د دوی نه وو، بیا وروسته شو هغه صف چې هغه ته نزدې وو ځای د نورو ته، او مخکې شو وروستنی صف ځای د اولني صف ته، بیا رکوع وکړه رسول الله ﷺ رکوع وکړه ټولو، بیا سجده وکړه هغه او سجده وکړه هغه صف چې کوم ورته نزدې وو او ودریدل نور چې څوکیداري یې کوله د دوی، هرکله چې کېناستلو رسول الله ﷺ او هغه صف چې ورته نزدې وو، سجده وکړه نورو، بیا ټولو کېناستل او سلام یې وگرځولو ټولو ته، دا مونځ یې په عسفان کې وکړو په ورځ د بني سلیم د دې روایت داود بن حصین کړی دی د عکرمه نه او هغه د ابن عباس نه، همدارنگه نقل کړی دی عبد المطلب د عطاء نه او هغه د جابر نه، همدارنگه قتادة د حسن او هغه د حطان نه او هغه د ابو موسی نه فعل د هغه، همدارنگه عکرمه بن خالد د مجاهد نه او هغه د نبی ﷺ نه، همدارنگه هشام بن عروه د خپل پلار نه او هغه د نبی ﷺ نه، او دا قول د ثوري دی.

قوله: حدثنا سعيد بن منصور، دا د صلوۃ الخوف د رومبې باب حدیث دې او دا د ابو عیاش زرقی هغه حدیث دې کوم لره چه امام شافعی هغه وخت اختیار کړې دې کله چه د بنمن په جانب د قبلي وی د کوم تفصیل چه د باب په شروع کښې تیر شوې دې د ابو عیاش نوم امام ترمذی فرمائی چه زید بن صامت دې دا انصاری صحابی دې.

قوله: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بعسفان، عسفان د مکې او مدینې په لاره کښې د مکه مکرمې سره نزدې د یو ځای نوم دې، په بعضې روایاتو کښې ضجنان لفظ راځی دواړه صحیح دی، ضجنان هم د یو ځای نوم دې دا غزه د دې دواړو ځایونو په مینځ کښې شوې وه، یا داسې اووايه لکه څنگه چه په بعضې روایاتو کښې دی چه د مسلمانانو د لښکر مقام عسفان کښې او د مشرکینو په ضجنان کښې وو.

غزه عسفان د بنولحيان سره په جمادی الاولی شپږم کال د هجری کښې شوې وه خو په دې کښې د جنگ نوبت نه وو راغلې بلکه د دښمن سره لیدل هم نه وو شوی.

قوله: و صلاها يوم بني سليم، یعنی غزه بنو سلیم، د یوم لفظ استعمال د حرب یعنی جنگ په معنی کښې عرب خلق کوی، ما یو ځل د خپل عالی شان استاذ الادیب الاریب مولانا اسعد الله صاحب نه اوریدلې وو، ایام العرب حروبها، دې غزوې ته غزه بحران هم وائی.

يو اشكال او د هغې جواب

دلته يو اشكال دې هغه دا چې يوم بنی سلیم په دریم کال د هجرت کښې پېښه شوې وه د جنگ بدر او جنگ احد په مینځ کښې تر دغه وخته پورې خو صلوٰۃ الخوف مشروع شوې نه وو ځکه چې د دې مشروعیت لکه څنګه چې پورته تیر شوې دی په غزوه عسفان کښې شوې وو کومه چې په شپږم کال د هجرت کښې شوې وه، حضرت ﷺ په بذل کښې لیکلې دی چې اصحاب السیر د دې غزوې په بیان کښې د صلوٰۃ الخوف ذکر نه دې کړې والله تعالیٰ اعلم صاحب منهل د دې جواب ورکړې دې چې کیدې شی دا غزوه دوه ځلې پېښه شوې وی یو ځل په دریم کال د هجرت کښې لکه څنګه چې مشهوره ده او دویم ځل د غزوه عسفان نه روستو په رومبې ځل کښې په دې کښې صلوٰۃ الخوف نه وی شوې او په دویم ځل کښې شوې وی نو ځکه په دې روایت کښې د کولو تصریح ده.

بَابُ مَنْ قَالَ يَقُومُ صَفٍّ مَعَ الْإِمَامِ وَصَفٍّ وَجَاءَ الْعَدُوُّ

باب دی په بیان د هغه چا کې چې وایي: ودرېږي به

یو صف د امام سره او بل صف مخامخ دشمن ته

يَقُومُ صَفٍّ مَعَ الْإِمَامِ وَصَفٍّ وَجَاءَ الْعَدُوُّ «فَيُصَلِّي بِالَّذِينَ يَلُونَهُ رُكْعَةً، ثُمَّ يَقُومُ قَائِمًا، حَتَّى يُصَلِّيَ الَّذِينَ مَعَهُ رُكْعَةً أُخْرَى، ثُمَّ يَنْصَرِفُونَ فَيُصَفُّونَ، وَجَاءَ الْعَدُوُّ وَتَجِيءُ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى فَيُصَلِّي بِهَمْ رُكْعَةً، وَيَثْبُتُ جَالِسًا، فَيَتِمُّونَ لِأَنْفُسِهِمْ رُكْعَةً أُخْرَى، ثُمَّ يَسْلِمُ بِهَمْ جَمِيعًا»

(دویم صورت) ودرېږي به یو صف د امام سره او بل صف مخامخ دشمن ته. مونږ به کوي هغو ته چې امام ته نژدې وي یو رکعت، بیا به ولاړ وي، تردې چې مونږ وکړي هغه کسان چې د هغه سره یې مونږ کړی دی بل رکعات، بیا به ځي ودرېږي په صف کې مخامخ دشمن ته، او راځي به هغه بله ډله مونږ به کوي هغوی ته یو رکعات، او ثابت به پاتې کېږي په ناسته، نو پوره کوي به خپل ځانله بل رکعات، بیا به سلام اړوي ټول په یو ځاني.

دا د صلوٰۃ الخوف دویم باب دی په دې کښې مصنف ﷺ د صلوٰۃ الخوف چې کوم صورت ذکر کړې دې هغه تقریباً هم هغه دې کوم چې اتمه ثلاثه اختیار کړې دې معمولی غونډې فرق دي چې امام د رومبې ډلې سره یو رکعت او کړو د دینه پس دې ډلې خپل دویم رکعت ځانله او کړو لکه څنګه چې د جمهورو په نیز وی خو تراوسه دې ډلې سلام نه دې ګرځولې بغير د سلام نه لارل (په خلاف د جمهورو نه چې د دوی په نیز د سلام نه پس ځي) د دینه پس به دویمې ډلې یو رکعت د امام سره او کړو او دویم رکعت ټي ځانله او کړو بیا امام سلام دې دواړو ډلو سره او ګرځولو.

[۱۲۳۷] (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ صَالِحِ بْنِ خُوَاتٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَازِمَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى بِأَصْحَابِهِ فِي غَوِيٍّ فَمَجَّعَهُمْ

۱. صحيح البخاري/المغازي ۳۲ (۴۱۳۱)، صحيح مسلم/المسافرين ۵۷ (۸۴۲و۸۴۱)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۸۱ (الجمعة ۴۶) (۵۶۶)، سنن النسائي/صلاة الخوف (۱۵۳۷)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۵۱ (۱۲۵۹)، (تحفة الأشراف: ۴۶۵)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ۱ (۲)، مسند احمد (۴۸۸/۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۸۵ (۱۵۶۳) (صحيح)

خَلْفَهُ صَفَيْنِ، فَصَلَّى بِالَّذِينَ يَلُونَهُ رُكْعَةً، ثُمَّ قَامَ فَلَمْ يَزَلْ قَائِمًا حَتَّى صَلَّى الَّذِينَ خَلْفَهُمْ رُكْعَةً، ثُمَّ تَقَدَّمُوا وَتَأَخَّرَ الَّذِينَ كَانُوا أَقْدَامَهُمْ فَصَلَّى بِرَأْسِهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُكْعَةً، ثُمَّ قَعَدَ حَتَّى صَلَّى الَّذِينَ تَخَلَّفُوا رُكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمَ."

د سهل بن ابی حشمه نه روایت دی، پېشکه نبي ﷺ مونځ يې وکړو خپلو ملگرو ته په خوف کې، ويې گرځول د خپل ځان نه وروسته دوه صفه، کوم کسان چې ورته نژدې وو هغوی ته يې يو رکعات وکړو، بيا ودریدو ولاړ وو، تردې چې مونځ وکړو هغو کسانو چې د ده نه وروسته وو يو رکعاته، بيا رامخکې شول، او وروسته شول هغه کسان چې د هغوی نه مخکې وو، هغوی ته نبي ﷺ يو رکعات وکړو، بيا کېناستلو تردې چې يو رکعات مونځ وکړو هغه خلقو چې وروسته وو، بيایي سلام وگرځولو.

تشریح: قوله: حدثنا عبيد الله بن معاذ. الخ، قوله، فجعلهم خلفه صفين.

د حديث د ترجمه الباب سره په مطابقت کښې گرانوالی او د دې حل:

دا تعبیر واضح نه دی خو غلط هم نه دی د دې تشریح دغه شان کیدې شی چې امام یوې ډلې لره خو خپل شاته کړی او دویمې ډلې لره د دښمن په مقابلې کښې خو چونکه دښمن بظاھر د امام شاه طرف (د قبلي په مقابلې کښې) وو نو ځکه هغه دویمه ډله هم په دې لحاظ سره امام پسې شوله.

حتى صلى الذين خلفهم ركعة، یعنی د امام اولې ډلې ته يو رکعت اوکړی او اودریزې تردې چې دې ډلې خپل دویم رکعت اوکړو.

د الذين مصداق رومبئ ډله ده او په خلفهم کښې د هم مصداق دویمه ډله ده که دلته د خلفهم په ځانې باندې خلفه وې نو ډیره واضحه خبره به وه ځکه چې رومبئ ډله په واقع کښې هم د امام پسې ده نه دویمې ډلې پسې، حضرت په بذل کښې لیکلې دی چې په تفسیر ابن جریر طبری کښې هم دا روایت دی چې په دې کښې هم خلفه دي باقی خلفهم لکه څنگه چې دلته په کتاب کښې دی د کوم مطلب چې دا شو چې رومبئ ډله کومه چې دویمې ډلې پسې ده په ظاهر کښې دا صحیح نه ده لهذا تاویل ته حاجت لری، تاویل دا کیدې شی چې دا ځانې د جنگ ځانې دي په دې خو پوهه شه چې کومه ډله د دښمن په مقابلې کښې ولاړه ده هم هغه مخکښې کیدنکې او مقدم ده او کومه ډله چې د دښمن په ځانې امام سره ده پسې ولاړه ده هغه گویا مؤخر ده (یعنی د دښمن نه)، غالباً هم دې لحاظ سره په دې روایت کښې رومبئ ډله د دویمې ډلې پسې گرځولې شوې ده، و هذا التوجيه خاطري ابو عنده، فظهرت المطابقة بين الحديث والترجمة فله الحمد والمنة، حضرت سهارنپوری ته هم په بذل المجهود کښې دې ځانې لره په حل کولو کښې دشواری او گرانوالی پورته کړې دي، حديث الباب او ترجمه الباب کښې د مطابقة دا مسئله هم په دې کتابونو کښې اهمیت لری خصوصاً په صحیح بخاری او سنن صغری للنسائی کښې.

قوله: ثم تقدموا، رومبئ ډله دې خپل دواړه رکعتونه اوکړی (د سلام نه رومبئ) او د دښمن طرف ته لاړله او گورئ! دلته د دښمن په مقابلې کښې تلونکو ته تقدم وئیلې شوې دي حال دا چې د دښمن وړاندې یعنی د قبلي په جانب نه دي نو ځکه زمونږ د ذکر شوې توجیه تائید

کیرې ښه پوهه شه.

و تاخر الذین کانوا قدامهم، او دویمه ډله کومه چه د رومبې ډله نه مقدم وه امام پسي راغلله. **قوله:** قال ابوداؤد اما رواية يحيى بن سعيد، الخ، دا عبارت دلته زیاتی دې د بذل په نسخې کښې دې او په بعضې نسخو کښې نشته دې د دې اصل محل د راتلونکې باب آخر دې هلته به هم راشي.

باب مَنْ قَالَ إِذَا صَلَّيْ رَكْعَةً وَتَبَّتْ قَائِمًا أَتَمَّوَالْأَنْفُسُ مَرْكْعَةً... الخ

باب دهغه خلقو دلیل چه هغوی وانی چه امام دې یو رکعت او کړی نو او دریرې به،
او هغوی (مقتدیان) به خپل دویم رکعت پوره کړی... الخ

إِذَا صَلَّي رَكْعَةً وَتَبَّتْ قَائِمًا أَتَمَّوَالْأَنْفُسُ مَرْكْعَةً ثُمَّ سَلَمُوا ثُمَّ انْصَرَفُوا فَكَانُوا وَجَاءَ الْعَدُوُّ وَاخْتَلَفَ فِي السَّلَامِ

(دریم صورت) امام دې یو رکعت او کړی نو او دریرې به، او هغوی (مقتدیان) به خپل دویم رکعت پوره کړی بیا دې سلام واپړی بیا به دوی واپس د دشمن مخې ته لاړشی، په تیرشوی صورت کښې صرف په سلام کښې اختلاف دې.

توضیح الباب:

یعنی امام چه کله رومبې ډلې ته رکعت او کړی او او دریده نو دې ډلې خپل دویم رکعت هم دغه وخت او کړو او سلام ئې او گرځولو.

د ائمه ثلاثه اختیار کړې شوي صورت:

دا دریم باب دې په دې ترجمه کښې او مخکښنې ترجمه کښې صرف هم دا فرق دې یعنې د سلام گرځولو او نه گرځولو، په رومبې ترجمه کښې دا وو چه رومبې ډله دې دواړه رکعتونه او کړی او بغیر د سلام گرځولو نه لاړله او دلته دی چه هغوی هم سلام او گرځولو دا بعینه هغه صورت دې کوم لره چه ائمه ثلاثه اختیار کړې دې، امام مالک او احمد مطلقا او امام شافعی د دشمن د غیر قبله کیدو په طرف کښې.

[۱۲۳۸] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُوْمَانَ، عَنْ صَالِحِ بْنِ خُوَاتٍ، عَمَّنْ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَوْمَ ذَاتِ الرِّقَاعِ صَلَاةَ الْخَوْفِ، أَنَّ طَائِفَةً صَفَّتْ مَعَهُ وَطَائِفَةٌ وَجَاءَ الْعَدُوُّ فَصَلَّى بِالنَّبِيِّ مَعَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ تَبَّتْ قَائِمًا، وَأَتَمَّوَالْأَنْفُسُ مَرْكْعَةً، ثُمَّ انْصَرَفُوا وَصَفُّوا وَجَاءَ الْعَدُوُّ، وَجَاءَتِ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى فَصَلَّى بِرِجْلِهِمُ الرُّكْعَةَ الَّتِي بَقِيَتْ مِنْ صَلَاتِهِ، ثُمَّ تَبَّتْ جَالِيًا، وَأَتَمَّوَالْأَنْفُسُ مَرْكْعَةً، ثُمَّ سَلَمُوا بِهِمْ. قَالَ مَالِكٌ: وَحَدِيثُ يَزِيدَ بْنِ رُوْمَانَ أَحَبُّ مَا سَمِعْتُ إِلَى.

صالح بن خوات روایت کوي د هغه چانه چې هغه مونځ کړی دی د رسول الله ﷺ سره د خوف په ورځ د ذات الرقاع کې، بېشکه یوې ډلې صف جوړ کړو د هغه سره، او بله ډله مخامخ د دشمن وه، نو مونځ یې وکړو هغې ته چې د هغه سره وه یو رکعات، بیا ولاړ پاتې

(۱) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۶۶۵) (صحیح)

شو، او پوره یې کړو ځانله، بیا لارل، او صف کې ودریدل مخامخ دشمن ته، او راغله هغه بله ډله، نو مونځ یې وکړو دوی ته هغه رکعات چې پاتې وو د هغه د مونځ نه، بیا کېناستلو او هغه پوره کړو ځانله، بیایې سلام وگرځولو ټولو ته. مالک ویلي دي: او حدیث د یزید بن روان ډیر غوره دی په هغې کې چې ما اوریدلي دي.

حدثنا القعنبي عن مالك عن يزيد بن رومان عن صالح بن خوات عن عمن صلى، الخ، صالح بن خوات روایت کوی د هغې صحابه کرامو نه کومو چه د حضور ﷺ سره مونځ کړې دي، د دینه مراد یا خو سهل بن ابی حشمه دي کما يظهر من رواية البخاري، یا د صالح پلار خوات بن جبیر دي کما جزم به النووي.

(د ذات الرقاع وجه تسمیه)

یوم ذات الرقاع، د دې غزوه نوم ذات الرقاع یا خو د دې د وجه نه دې چه په دې کښې د مسلمانانو سره سورلئ ډیرې کمې وې اکثر به پیدل وو د پیدل تللو د وجه نه (غریزو لارو کښې) پښې زخمې شولې نو ځکه صحابه کرامو به په پښو باندې ټکرې، یعنی د کپړو پټی تړلې وو، یا دې دپاره ورته وائی چه هلته یو غروو د مختلفو رنگونو کانړو واله لکه څنگه چه د مختلف رنگونو پټی وی، یا ځکه چه د مسلمانانو په جهنډو کښې هم د مختلفو رنگونو پټی وی.

قوله، ثم انصرف، ای بعد السلام و هذا هو الفرق بين الترجعتين كما اوضحته قبل ذلك، ثم ثبت جالساً، دا د یزید بن رومان روایت دې په کوم کښې چه د امام د دویمې ډلې دپاره د انتظار کول ذکر دی، و قد سبق تفصيله، قال مالك و حديث يزيد بن رومان احب ما سمعت الي، امام مالك فرمائی چه د یزید بن رومان حدیث په دې ټولو احادیثو کښې کوم چه ما د خپلو استاذانوه اوریدلي دی زما په نیز ډیر خوښ دي، خو مونږ په شروع کښې دا وئیلی دی چه روستو امام مالك د دې قول نه رجوع کړې او د قاسم بن محمد روایت لره ئې اختیار کړې دي کوم چه د دینه روستو متصلاً راروان دي.

[۱۲۳۹] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ خَوَاتٍ الْأَنْصَارِيِّ، أَنَّ سَهْلَ بْنَ أَبِي حَنْظَلَةَ الْأَنْصَارِيَّ حَدَّثَهُ، أَنَّ صَلَاةَ الْخَوْفِ: أَنْ يَقُومَ الْإِمَامُ، وَطَائِفَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَطَائِفَةٌ مُوَاخِةُ الْعَدُوِّ، فَيَرْكَعُ الْإِمَامُ رُكْعَةً وَيَسْجُدُ بِالَّذِينَ مَعَهُ، ثُمَّ يَقُومُ، فَإِذَا اسْتَوَى قَائِمًا ثَبَّتَ قَائِمًا وَأَتَمَّوْا لِأَنْفُسِهِمُ الرُّكْعَةَ الْبَاقِيَةَ، ثُمَّ سَلَمُوا وَانْهَرَفُوا وَالْإِمَامُ قَائِمٌ، فَكَانُوا وَجَاهُ الْعَدُوِّ، ثُمَّ يَقْبِلُ الْآخَرُونَ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا فَيُكَبِّرُونَ وَرَاءَ الْإِمَامِ فَيَرْكَعُ بِهِمْ وَيَسْجُدُ بِهِمْ، ثُمَّ يَسْلِمُ فَيَقُومُونَ فَيَرْكَعُونَ لِأَنْفُسِهِمُ الرُّكْعَةَ الْبَاقِيَةَ، ثُمَّ يَسْلِمُونَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَأَمَّا: رِوَايَةُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ الْقَاسِمِ، ثُمَّ رِوَايَةُ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ، إِلَّا أَنَّهُ خَالَفَهُ فِي السَّلَامِ، وَرِوَايَةُ عَبْدِ اللَّهِ، ثُمَّ رِوَايَةُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: وَثَبَّتَ قَائِمًا.

سهل بن ابی حشمه حدیث بیان کړی دی، بېشکه د خوف مونځ چې ودرېږي امام او ډله د ملگرو د هغه نه، او بله ډله مخامخ دشمن ته، وکړي امام یو رکعات، او سجده وکړي هغه کسانو ته چې د هغه سره دي، بیا ودرېږي کله چې برابر شي په ولاړه، ولاړ به اوسي، او

پوره کړي د خپلو ځانونو لپاره هغه پاتې رکعات، بیا به سلام وگرځوي، او لاړ به شي او امام به ولاړ وي، شي به مخامخ دشمن ته، بیا به نور راشي هغه کسان چې مونځ يې نه دی کړی نو تکبیر وایي وروسته د امام نه، نو رکوع به کوي هغوی ته او سجده به کوي هغوی ته، بیا به سلام وگرځوي نو ودریږي به نو ځانله به هغه باقي رکعات وکړي، بیا به سلام وگرځوي. ویلي دي ابوداؤد: هر چې روایت د یحیی بن سعید دی د قاسم نه پشان د روایت د یزید بن روان دی، مگر هغه ورپکې مخالفت کړی دی په سلام کې. او روایت د عبید الله پشان د روایت د یحیی بن سعید دی، هغه ویلي دي: او اوسې به ولاړ.

حدثنا القعنبي عن مالك عن يحيى بن سعيد عن القاسم بن محمد، الخ، دا هغه د قاسم روایت دې، قال ابوداؤد و اما رواية يحيى بن سعيد عن القاسم نحو رواية يزيدي بن رومان الا انه خالفه في السلام، د دې تفصیل وړاندې تیر شوې دې.

بَابُ مَنْ قَالَ يُكَبِّرُونَ جَمِيعًا وَإِنْ كَانُوا مُسْتَذِيرِي الْقِبْلَةِ

باب د هغه خلقو دلیل چه هغوی وانی چه ټول خلق دې یو ځای یو تکبیر (تحریمه) او وانی اکر چه قبلې ته نې شای

يُكَبِّرُونَ جَمِيعًا «وَإِنْ كَانُوا مُسْتَذِيرِي الْقِبْلَةِ، ثُمَّ يُصَلِّي بِمَنْ مَعَهُ رُكْعَةً، ثُمَّ يَأْتُونَ مَصَافَ أَصْحَابِهِمْ، وَيَجِيءُ الْآخَرُونَ فَيُرَكَّعُونَ لِأَنْفُسِهِمْ رُكْعَةً، ثُمَّ يُصَلِّي بِهِمْ رُكْعَةً، ثُمَّ تَقْبِلُ الطَّائِفَةُ الَّتِي كَانَتْ مُقَابِلَ الْعَدُوِّ، فَيُصَلُّونَ لِأَنْفُسِهِمْ رُكْعَةً، وَالْإِمَامُ قَاعِدٌ، ثُمَّ يُسَلِّمُ بِهِمْ كُلُّهُمْ جَمِيعًا»

(څلورم صورت): تکبیر به وایي ټول، اکر که هغوی شا کونکي وي قبلې ته، بیا به مونځ کوي هغه چاته چې د هغه سره دي یو رکعات، بیا به راځي ځای د صف د ملگرو خپلو ته، او راځي به هغه نور نو اوبه کړي ځانله یو رکعات، بیا به مونځ کوي هغوی ته یو رکعات، بیا به مخکې شي هغه ډله چې دشمن ته مخامخ وه، نو ځانله به یو رکعات مونځ وکړي، او امام به ناست وي، بیا به ټولو ته سلام وگرځوي.

دا څلورم باب دې په دې کښې چه کوم کیفیت مذکور دې هغه دا دې چه امام به د ټول لشکر دوه حصې کړي یوه د دشمن په مقابله کښې او یوه به خپل ځان پسې شاته اودروی (لکه څنگه چه په عامه توگه باندې په صلوۃ الخوف کښې کیږي) بیا دوه ډلې به د امام سره تکبیر تحریمه کښې شرکت اوکړي او د مانځه نیت به او ترې اکر که هغه دویمه ډله کومه چه د دشمن په مقابله کښې ده مستدبر قبله یعنی قبلې ته نې شاه هم وی (د دې باوجود به د مانځه نیت ترې) بیا امام به اولې ډلې ته کومه چه ده پسې شاته ولاړه ده یو رکعت اوکړي او دا ډله به یو رکعت کولو نه پس د دشمن طرف ته وړاندې لاړه شی او هغه ډله کومه چه د دشمن په مقابله کښې د مانځه نیت ترلې ولاړه ده دلته به امام پسې شاته راشي او رومې به ځانله بغیر د امام نه رکوع او سجدي کولو نه پس اودریږي.

اوس امام به دوی ته دویم رکعت اوکړي (د امام او د دویمې ډلې دواړه رکعت پوره شول) د دینه پس به اوله ډله د دشمن د طرف نه دلته امام پسې شاته راشي او خپل دویم رکعت به ځانله اوکړي دومره چه امام او دویمه ډله به د دوی انتظار کوی کله چه د دې ډلې دا رکعت

پوره شی نو امام او دا دواړه ډلې به ټول یو ځایي سلام او گرځوی.
د مونځ په دې کیفیت کښې د اولې ډلې په رکعتینو کښې موالاة (تسلسل) نشته دې
پخلاف د دویمې ډلې نه چه د هغې په رکعتینو کښې موالاة شته ځکه چه د دویمې ډلې
دویم رکعت رومبې شو او د اولې ډلې روستو خو د مانځه نه فارغیدل او سلام د ټولو
یوځای او شو.

[۱۲۴۰] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقَرَّبِيُّ، حَدَّثَنَا حَبِوَةُ، وَابْنُ هُبَيْعَةَ، قَالَا: أَخْبَرَنَا أَبُو
الْأَسْوَدُ، أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ يُحَدِّثُ، عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا هُرَيْرَةَ: هَلْ صَلَّيْتَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْخَوْفِ؟ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: نَعَمْ، قَالَ مَرْوَانُ: مَتَى؟ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: عَامَ غَزْوَةِ تَبُجٍ، قَامَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى صَلَاةِ الْعَصْرِ فَقَامَتِ مَعَهُ طَائِفَةٌ وَطَائِفَةٌ أُخْرَى مُقَابِلَ الْعَدُوِّ وَظَهَرُ هَمٍّ إِلَى
الْقَبِيلَةِ، فَكَثَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَبَّرُوا جَمِيعًا الَّذِينَ مَعَهُ وَالَّذِينَ مُقَابِلَ الْعَدُوِّ، ثُمَّ رَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُكْعَةً وَاحِدَةً وَرَكَعَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي مَعَهُ، ثُمَّ سَجَدَ فَسَجَدَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي تَلِيهِ وَالْآخَرُونَ قِيَامَ
مُقَابِلِ الْعَدُوِّ، ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَامَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي مَعَهُ فَذَهَبُوا إِلَى الْعَدُوِّ فَقَابَلُوهُمْ
وَأَقْبَلَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي كَانَتْ مُقَابِلَ الْعَدُوِّ، فَرَكَعُوا وَسَجَدُوا وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ كَمَا هُوَ، ثُمَّ قَامُوا
فَرَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُكْعَةً أُخْرَى وَرَكْعُوا مَعَهُ، وَسَجَدَ وَسَجَدَ مَعَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي كَانَتْ
مُقَابِلَ الْعَدُوِّ فَرَكَعُوا وَسَجَدُوا وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاعِدٌ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ، ثُمَّ كَانَ السَّلَامُ، فَسَلَّمَ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَلَّمُوا جَمِيعًا، فَكَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُكْعَتَانِ، وَلِكُلِّ رَجُلٍ مِّنَ
الطَّائِفَتَيْنِ رُكْعَةٌ رُكْعَةٌ.

مروان بن الحکم د ابو هريره رضي الله عنه نه تپوس وکړو، ایا تا د رسول الله ﷺ سره د خوف مونځ
کړی دی؟ ابو هريره رضي الله عنه وویل: آو، مروان وویل: کله؟ ابو هريره رضي الله عنه وویل: په کال د غزوة
نجد، رسول الله ﷺ د مازیگر مونځ ته پاڅیدلو، نو د هغه سره یوه ډله ودریده، او بله ډله
دشمن ته مخامخ، او شاګاني یې قبلې ته وې، رسول الله ﷺ تکبیر وکړو، نو ټولو تکبیر
وکړو، هغه کسانو چې د هغه سره وو مخامخ دشمن ته، بیا وکړو رسول الله ﷺ یو
رکعات، او وکړو هغه ډلې چې د هغه سره وه، بیایي سجده وکړه نو سجده وکړه هغه ډلې
چې هغه ته نزدې وه، او نور ولاړ وو مخامخ دشمن ته، بیا پاڅیدلو رسول الله ﷺ او
پاڅیدله هغه ډله چې د هغه سره وه نو لاړل دشمن ته، نو مخامخ شول د هغوی سره، او
راغله هغه ډله چې دشمن ته مخامخ وه نو هغوی رکوع او سجده وکړه، او رسول الله ﷺ هم
هغسې ولاړ وو، بیا پاڅیدل نو رسول الله ﷺ یو بل رکعات وکړو، او هغوی د هغه سره
رکوع وکړه، او هغه سجده وکړه هغوی هم ورسره سجده وکړه، بیا راغله هغه ډله چې دشمن
ته مخامخ وه، نو رکوع او سجده یې وکړه او رسول الله ﷺ ناست وو، او هغه څوک چې د
هغه سره وو، بیا سلام وو، نو سلام وگرځولو رسول الله ﷺ نو ټولو سلام وگرځولو، نو د
رسول الله ﷺ دوه رکعاته شول، او د هر سړي لپاره د دواړو ډلو نه یو، یو، رکعات شو.
قوله: عام غزوة نجد، د دینه مراد غزوه ذات الرقاع ده لکه څنگه چه په راتلونکي روایت

کښې د دې تصریح ده دا غزوه په اووم کال د هجرت کښې پېښه شوې وه،
 قوله، فذهبوا الى العدو، اولې ډلې یو رکعت اوکړو او د دشمن طرف ته لاړله، و اقبلت الطائفة
 التي كانت مقابلی العدو فرکعوا و سجدوا، دویمې ډلې واله امام پسې راغلل او خائله ئې خپله
 رکوع او سجده اوکړې، و رسول الله صلى الله عليه وسلم قائم، حضور ﷺ دومره ولاړ وو
 ترڅو چه ددې دویمې ډلې رومبې رکعت پوره شو، فرکع رسول الله صلى الله عليه وسلم رکعة
 اخری و رکعوا، نو حضور ﷺ او دې دویمې ډلې دویم رکعت اوکړ (اوس د حضور ﷺ او د
 دې دویمې ډلې دواړه رکعتونه پوره شول) ثم اقبلت الطائفة التي، الخ، بیا اوله ډله کومې چه د
 امام سره یو رکعت کړې وو او تلې وه هغه راغلله او هغې خپل دویم رکعت اوکړو،
 اوگورئ! د دینه معلومه شوه چه د دې دویمې ډلې دویم رکعت د اولې ډلې نه رومبې شو
 (کما هو مذكور فی ترجمة الباب)

فسلم رسول الله صلى الله عليه وسلم و سلموا جميعاً، بیا امام او دواړو ډلو یوځانې سلام
 اوگرځولو، ماشاء الله حدیث شریف د ترجمة الباب سره بالکل مطابق دي.

[۱۲۴۱] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو الرَّازِيُّ، حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ
 الزُّبَيْرِ، وَمُحَمَّدِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى
 تَبُجْدٍ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِذَاتِ الرِّقَاعِ مِنْ نَخْلٍ لَقِيَ جَمْعًا مِنْ غَطَفَانَ "فَذَكَرَ مَعْنَاهُ وَلَفْظُهُ" عَلَى غَيْرِ لَفْظِ حَيَوَةٍ، وَقَالَ فِيهِ:
 "حِينَ رَكِعَ يَمُنْ مَعَهُ وَسَجَدَ، قَالَ: فَلَمَّا قَامُوا مَشَوْا الْقَهْقَرَى إِلَى مَصَافٍ أَصْحَابِهِمْ، وَلَمْ يَذْكُرُوا اسْتِدْبَارَ الْقِبْلَةِ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی، هغه وييلي دي: مونږ د رسول الله ﷺ سره نجد ته ووتلو،
 تردې چې مونږ ذات الرقاع ته ورسيدو د هغه کجورو نه، مخامخ شو د يو ټولگي سره د
 غطفان نه، ذکرېي کړه معنی د هغې، او لفظ د هغې بدل دی د لفظ د حيوة نه، هغه وييلي دي
 په هغې کې: کله چې هغه رکوع وکړه سره د هغه کسانو چې د هغه سره وو او سجده يې
 وکړه، هغه وويل: هرکله چې پاڅيدل نو لاړل په شا ځای د صف د ملگرو خپلو ته، او ذکر د
 استدبار د قبلي يې نه دی کړی.

حدثنا محمد بن عمرو الرازي، دا دمخکښې حدیث دویم طريق دې، په اولنۍ حدیث کښې چه
 کوم ابو الاسود راغلې وو د هغه نوم محمد بن الاسود دې کوم چه دلته په سند کښې ذکر
 دې هلته د هغه شاگرد حيوة بن شريح وو او دلته محمد بن اسحاق، دحيوة او محمد بن
 اسحاق په روايتونو کښې چه کوم فرق دې مصنف هغې نره بيانول غواړي، قال فلما قاموا
 مشوا القهقري، يعنی اولنۍ ډله چه کله د امام سره یو رکعت اوکړو او تلل نو هغه
 قهقري (يعنی په شاه باندې) لاړل دې دپاره چه استقبال قبله باقی پاتې شی استدبار او نه
 شی په رومبې روايت کښې، فذهبوا الى العدو، ذکر وو او دلته د قهقري قيد دې،

[۱۲۴۲] (۱) وَأَمَّا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدٍ فَحَدَّثَنَا قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ حَدَّثَهُ، أَنَّ عَائِشَةَ حَدَّثَتْهُ بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَتْ: "كَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَبِّرَتِ الطَّائِفَةُ الَّذِينَ صَفُّوَامَعَهُ، ثُمَّ رَكَعَ فَرَكَعُوا، ثُمَّ سَجَدَ فَسَجَدُوا، ثُمَّ رَفَعَ فَرَفَعُوا، ثُمَّ مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا، ثُمَّ سَجَدُوا وَالْأَنْفُسُ الثَّانِيَةَ، ثُمَّ قَامُوا فَانْكَسَبُوا عَلَى أَعْقَابِهِمْ مَشُونَ الْقَهْقَرَى حَتَّى قَامُوا مِنْ وَرَائِهِمْ، وَجَاءَتِ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى فَقَامُوا فَكَبَرُوا، ثُمَّ رَكَعُوا وَالْأَنْفُسُ الثَّانِيَةَ، ثُمَّ سَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَجَدُوا مَعَهُ، ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَجَدُوا وَالْأَنْفُسُ الثَّانِيَةَ، ثُمَّ قَامَتِ الطَّائِفَتَانِ جَمِيعًا فَصَلَّوَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَرَكَعَ فَرَكَعُوا، ثُمَّ سَجَدَ فَسَجَدُوا جَمِيعًا، ثُمَّ عَادَ فَسَجَدَ الثَّانِيَةَ وَسَجَدُوا مَعَهُ سَرِيعًا كَأَنَّهُمْ الرِّسَالُ جَاهِدًا لَا يَأْلَوْنَ يِرَاعًا، ثُمَّ سَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَلَّمُوا، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ شَارَكَهُ النَّاسُ فِي الصَّلَاةِ كُلِّهَا."

عروہ بن الزبیر ته عائشہ رضی اللہ عنہا دا قصہ بیان کړي ده، هغې ويلي دي: تکبير وويلو رسول الله ﷺ او تکبير وويلو هغې طائفي چې صف يې برابر کړی وو د هغه سره، بيایي رکوع وکړه نو هغوی هم رکوع وکړه، بيایي سجده وکړه هغوی هم سجده وکړه، بيا اوچت شو نو هغوی هم اوچت شول، بيا وخت تېر کړو رسول الله ﷺ په ناسته، بيا سجده هغوی ځانله دويمه، بيا پاڅيدل نو په پوندو باندي شاته لارل، تردې چې ودریدل وروسته د هغوی نه، او راغله او هغه بله ډله، ودریدل او تکبير يې وويله بيایي رکوع وکړه ځانله بيا سجده وکړه رسول الله ﷺ، نو هغوی سجده وکړه د هغه سره، بيا ودریدلو رسول الله ﷺ او سجده يې وکړه ځانله دويمه، بيا دواړه ډلې ودریدلي، مونځ وکړو هغوی د رسول الله ﷺ سره، نو هغه رکوع وکړه هغوی هم رکوع وکړه، بيایي سجده وکړه هغوی هم سجده وکړه ټولو، بيا راواپس شو دويمه سجده يې وکړه، او هغوی سجده وکړه د هغه سره په جلتی سره ډيره جلتی او کوشش کونکی وو، تقصيري نه کولو جلتی سره، بيا سلام وگرځولو رسول الله ﷺ او سلام وگرځولو هغوی، رسول الله ﷺ ودریدلو، او خلق ورسره ټول مانځه کې شریک شوي وو.

قال ابوداؤد و اما عبيدالله بن سعد فحدثنا، دا د حديث الباب دريم طريق دي د مصنف مقصود د رواة اختلاف لره بيانول دی چه په غزوه ذات الرقاع کښې حضور ﷺ چه کوم صلوة الخوف ادا کړې وو د هغې د کیفیت بيان کښې د رواة اختلاف دي، په دې دريم طريق کښې چه د صلوة الخوف کوم کیفیت ذکر دي هغه د ترجمة الباب خلاف دي خو چونکه د مصنف مقصود صرف د رواة اختلاف لره بيانول دی نو ځکه د عدم مطابقت بين الحديث والترجمة اشکال به صحيح نه وی.

د صلوة الخوف يو(زياتى ضمنى) صورت:

په هر حال په دې کښې چه کوم صورت ذکر دي هغه دا دي چه په شروع کښې امام د اولې ډلې ته يو رکعت او کړو په کوم کښې چه قيام او رکوع او رومبى سجده او کړه او يو سجده

۱: تفرده ابو داؤد، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۸۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۷۵/۸) (حسن)

کولو نه پس امام او دریدلو او ډلې ځانله دویمه سجده او کړه یو رکعت کولو نه پس دا ډله د دښمن طرف ته قهقري یعنی په شاه شاه لارله او دویمه ډله امام پسې راغلله او تکبیر تحریمه ئې اووئیله او قیام او رکوع ئې او کړه او رومبې سجده ئې د امام سره او کړه او د امام دا دویمه سجده وه امام صاحب خو او دریدلو او دې ډلې خپله دویمه سجده او کړله د سجده نه پس دا هم او دریدله (اوس د امام او د دواړو ډلو یو یو رکعت وشو) اوس دویم رکعت امام او دواړه ډلو یو ځانې زر زر او کړو او په جلتی سره کولو کښې ئې هیڅ کسر پریښه خودلو (ځکه چه پوره لښکر په مانځه کښې مشغول شوې دې د دښمن د طرف نه د حملې ویره وه) مونځ پوره کیدو نه پس ټولو د امام سره سلام او گرځولو.

په دې روایت کښې د دې خبرې تصریح نشته دې چه د دویم رکعت په وخت کښې دویمه ډله امام پسې شاته راغلې وه یا نه وه راغلې بلکه هم دهغلته نه ئې په مانځه کښې شرکت او کړو، والله تعالی اعلم، څلورم باب پوره شو.

باب مَنْ قَالَ يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رَكْعَةً ثُمَّ سَلَّمَ فَيَقُومُ كُلُّ صَفٍّ فَيُصَلُّونَ لَأَنْفُسِهِمْ رَكْعَةً

(پنځم صورت) باب: دهغه خلقو دلیل چه هغوی والی چه امام به هر ټولګی ته یو رکعت کوی بیا به

سلام واپوی بیا دې دهر صف خلق او دریری او خپل یو یو رکعت دې پوره کړی

دا پنځم باب دې د دې حاصل دا دې چه اوله ډله د امام سره یو رکعت او کړی او لاره شی او دویمه ډله راشی او امام دې ته هم یو رکعت او کړی (د امام خو چونکه دواړه رکعتونه پوره شول ځکه) هغه به سلام او گرځوی او اوله او دویمه ډله دواړه به یو ځانې خپل دویم رکعت او کړی او سلام به او گرځوی.

د دې ترجمه الباب او حدیث الباب دواړو نه په ظاهر کښې (نه صراحة) هم دا معلومیږی چه دویم رکعت به هره ډله علی التوالی یعنی په یو وخت کښې کوی او د دینه پس چه کوم شپږم باب راځی په هغې کښې چه کوم صورت ذکر دې هغه هم دا دې.

په پنځم او شپږم باب کښې فرق:

فرق صرف دومره دې چه په راتلونکې ترجمه کښې او د دې حدیث په ترجمه کښې د دې خبرې تصریح ده چه د امام د سلام گرځولو نه پس به دویم رکعت هره دواړې ډلې به علی التعاقب (یو بل پسې) کوی او که اول باب لره هم په علی التعاقب باندې محمول کړې شی نو بیا په بین الترجمتین کښې دا فرق کیدې شی چه د اولې ترجمه نه به مراد دا دې چه دویمه ډله به خپل دویم رکعت هم هلته امام پسې پوره کړی او اوله ډله به په خپل ځانې کښې دښمن ته نزدې او کړی پخلاف د دویمې ترجمې نه چه په هغې کښې د دې خبرې تصریح ده چه دویمه ډله او اوله ډله دواړو خپل دویم رکعت امام پسې شاته به او کړو.

[۱۲۴۳] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى بِأَحَدِي الظَّاهِرَتَيْنِ رُكْعَةً وَالظَّاهِرَةَ الْآخَرَى مُوَاجِهَةً الْعَدُوِّ، ثُمَّ انْصَرَفَ مُوَافِقًا مُوَافِي مَقَامِ أُولَيْكَ، وَجَاءَ أُولَيْكَ فَصَلَّى بِهِمْ رُكْعَةً أُخْرَى، ثُمَّ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ، ثُمَّ قَامَ هَؤُلَاءِ فَقَضَوْا رُكْعَتَهُمْ، وَقَامَ هَؤُلَاءِ فَقَضَوْا رُكْعَتَهُمْ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ نَافِعٌ، وَخَالِدُ بْنُ مَعْدَانَ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَذَلِكَ قَوْلُ مَسْرُوقٍ، وَيُوسُفُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَكَذَلِكَ رَوَى يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي مُوسَى، أَنَّهُ فَعَلَهُ.

د ابن عمر رضي الله عنه نه روایت دی، بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله مونږ وکړو یو د دوو ډلو ته یو رکعت، او بله ډله دشمن ته مخامخ وه، بیا لارل، ودریدل په خای د هغو کې، او هغوی راغلل مونږ یې وکړو هغوی ته بل رکعت، بیا یې سلام وگرځول هغوی ته، بیا دا کسان پاڅیدل د خپل رکعات قضایې راوړه، او پاڅیدل هغه کسان قضایې راوړه د خپل رکعات ویلي دي ابوداؤد: همدارنگه نافع او خالد بن معدان د ابن عمر نه روایت کړی دی، او هغه د نبی صلی الله علیه و آله نه، او همداسې قول د مسروق او د یوسف بن مهران دی د ابن عباس نه، او همدارنگه روایت کړی دی یونس د حسن نه او هغه د ابو موسی نه بېشکه هغه دا کړی دی.

حدیث الباب (حدیث ابن عمر) د چا مستدل دي:

په دې پنځم باب کښې مصنف د حضرت ابن عمر رضي الله عنه حدیث (کوم چه متفق علیه دي بخاری او مسلم د دې تحریج کړي دي) ذکر فرمایلې دي په دې کیفیت کښې د اولي ډلې په رکعتینو کښې موالاة نشته دي (بلکه هغې خپل یو رکعت او کړو او لارل) لکه څنگه چه احناف وائی خو د دویمې ډلې په رکعتینو کښې موالاة شته دي او دا څیز د حنفیانو خلاف او د جمهورو موافق دي پس دا حدیث من وجه د حنفیه او من وجه د جمهورو موافق دي خو حافظ په فتح الباری کښې لیکلې دی چه په حدیث د بن عمر رضي الله عنه کښې چه کوم کیفیت ذکر دي هغې لره حنفیانو اختیار کړي دي بلکه علامه زیلعی هم دا لیکلې دی، او حضرت شیخ هم په اوجز کښې هم دا نقل کړې دی، د ډیر وخت خبره ده چه بنده ته ډیر تردد کیدلو چه دي لره د حنفیه موافق څنگه گرځولې شی خو آخر دي چه بنده په فتح القدير کښې اوکتل د هغې نه ډیر تشفی اوشوله هغوی دا لیکلې دی چه، هذا الحديث يدل على بعض المدعى، او بیا وړاندې دا ئې هم لیکلې چه د حنفیانو ټوله مدعی د فلانکی حدیث نه ثابتیږي ما د الله شکر ادا کړو چه تردد ختم شو بلکه دا اووایه چه د تردد تائید اوشو او په عرف الشذی کښې شاه صاحب یوه بل لار اختیار کړې ده هغه فرمائی چه د حنفیه په نیز د صلوة الخوف دوه کیفیتونه دي یو هغه کوم لره چه احنافو په خپلو کتابونو کښې لیکلې دي او دویم هغې دي کوم لره چه شراحو لیکلې دي، بیا د دینه پس بنده اصل فتح الباری طرف ته رجوع اوکړله په هغې کښې حافظ صاحب فرمائی چه علامه رافعی لیکلې دی چه د ابن عمر رضي الله عنه په دې حدیث کښې صلوة الخوف دغه شان ذکر دي او بیعنه هم هغه شکل ئې لیکلې دي

۱: صحیح البخاري/الخوف ۱ (۹۴۲)، المغازي ۳۱ (۱۱۳۳)، صحیح مسلم/المسافرين ۵۷ (۸۳۹)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۸۱ (الجمعة ۴۶) (۵۶۴)، سنن النسائي/الخوف ۱۸ (۱۵۳۹)، سنن ابن ماجه/لإقامة الصلاة ۱۵۱ (۱۲۵۸)، (تحفة الأشراف: ۶۹۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۷/۲) (صحیح)

کوم چه د حنفيانو په نيز راجح دې په دې باندې حافظ اشکال کړې دې چه حديث د ابن عمر رضي الله عنهما کښې په هيڅ طريق کښې هم ما ته د صلوٰۃ الخوف داسې کيفيت ملاؤ نه شو بيا سمدستی حافظ په دې سطر يعنی کرښه کښې ليکی چه، و بهذه الكيفية اخذ الحنفية، د بنده په خيال کښې دا راځی چه د حافظ په کلام کښې هډه اشاره مذکوره کيفيت ته نه ده کومه چه په حديث د ابن عمر رضي الله عنهما کښې ده بلکه هغه کيفيت ته ده کومې لره چه حافظ د رافعي نه نقل کړې دې او هغه واقعي د حنفيه واله صورت دې کوم لره چه دا حناف فقهاء ليکی په دې صورت کښې د حافظ (۱) خبره په خپل ځانې باندې به صحيح شی او د دې وينا ضرورت به نه وی چه د حنفيانو په نيز د صلوٰۃ الخوف دوه صورتونه دی يو هغه کوم چه په کتاب کښې ذکر دې او يو هغه کوم چه د حديث په شروحو کښې ذکر دې والله سبحانه و تعالی اعلم

باب مَنْ قَالَ يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رَكْعَةً ثُمَّ سَلَّمَ

باب دی په بیان دهغه چا کې چې هغه ونیلي دي هرې

ډلې ته به یو رکعات کوي، بیا به سلام گرځوي

يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رَكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمَ فَيَقُومُ الَّذِينَ خَلْفَهُ فَيُصَلُّونَ رَكْعَةً، ثُمَّ يَجِيءُ الْآخَرُونَ إِلَى مَقَامِهِمْ هَؤُلَاءِ فَيُصَلُّونَ رَكْعَةً

(شپږم صورت) هرې ډلې ته به یو رکعات کوي، بیا به سلام گرځوي ددې نه پس کوم خلق چه ددوی نه شاته دی هغوی دې او درېږي او یو رکعت دې او کړی، بیا دې روستنی ددوی ځانې ته راشی او یو رکعت مونځ دې او کړی.

دا شپږم باب دی په دې باندې کلام په مخکښې باب کښې تیر شوي دی، په دې باب کښې مصنف رحمۃ الله علیه د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه حديث ذکر کړې دې او په تیر شوی باب کښې ئې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما حديث ذکر کړې وو دواړه حديثونه په دې خبره باندې متفق دی چه د اولې ډلې په رکعتينو کښې موالاة نشته دې او د دويمې ډلې په رکعتينو کښې موالاة شته دي

[۱۲۴۱] (۱) حَدَّثَنَا عُمَرَانُ بْنُ مَيْمَرَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ فَضِيلٍ، حَدَّثَنَا خُصَيْفٌ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْخَوْفِ، فَقَامُوا صَفَّيْنِ صَفَّ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَفَّ مُسْتَقْبِلِ الْعَدُوِّ، فَصَلَّى بِهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَةً، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُونَ فَقَامُوا مَقَامَهُمْ وَاسْتَقْبَلُوا هَؤُلَاءِ الْعَدُوِّ، فَصَلَّى بِهِمْ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمَ فَقَامُوا هَؤُلَاءِ فَصَلُّوا الْإِنْفِيسَ رَكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمُوا، ثُمَّ دَهَبُوا فَقَامُوا مَقَامَ أُولَئِكَ مُسْتَقْبِلِ الْعَدُوِّ وَجَّهًا وَأُولَئِكَ إِلَى مَقَامِهِمْ فَصَلُّوا الْإِنْفِيسَ رَكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمُوا."

د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دی. هغه ويلي دي مونځ وکړو مونځ ته رسول الله صلی الله علیه و آله د خوف، هغوی ودریدل وروسته د رسول الله صلی الله علیه و آله نه، او بل صف دشمن ته مخامخ وو، نو

۱ د حافظ د کلام توجیه خو په څه طریقې سره اوشی خو امام نووی کوم چه د حافظ نه متقدم دې هغه هم په شرح د مسلم کښې هم دا ليکی چه دې صورت لره حنفيانو اختيار کړې دي معلومه نه ده چه د خبره د کوم ځانې نه شوي ده چه حنفيانو دې لره اختيار کړې دي، والله تعالی اعلم ۱۲-
(۱) تقدیر به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۹۶۰۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/ ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۹) (ضعيف)

مونځ وکړو دوی ته رسول الله ﷺ یو رکعات، بیا راغلل هغه نور ودریدل په خای د هغوی، او مخامخ لارل دوی دشمن ته، مونځ وکړو دوی ته پیغمبر ﷺ یو رکعات، بیایي سلام وگرځولو، نو دوی پاڅیدل مونځ یې وکړو ځانله یو رکعات، بیا سلام واپړولو هغوی، بیا لارل نو ودریدل په خای د هغو مخامخ دشمن ته، او راواپس شول هغوی خای د دوی ته مونځ یې وکړو ځانله یو رکعات، بیایي سلام واپړولو.

[۱۲۴۵] (۱) حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَهَرِ، أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ شَرِيكِ، عَنْ خُصَيْفٍ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، قَالَ: "فَكَبَّرَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَبَّرَ الصَّفَّانِ جَمِيعًا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ الثَّوْرِيُّ بِهَذَا الْمَعْنَى، عَنْ خُصَيْفٍ، وَصَلَّى عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَمُرَةَ هَكَذَا، إِلَّا أَنَّ الطَّائِفَةَ الَّتِي صَلَّى بِهِمْ رُكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمَ مَضَوْا إِلَى مَقَامٍ أَضْحَا بِهِمْ، وَجَاءَ هَؤُلَاءِ فَصَلُّوا لِأَنْفُسِهِمْ رُكْعَةً، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى مَقَامٍ أُولَئِكَ فَصَلُّوا لِأَنْفُسِهِمْ رُكْعَةً". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: حَدَّثَنَا بِذَلِكَ مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ حَبِيبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، أَنَّهُمْ غَزَوْا مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ كَا بَلْ فَصَلَّى بِهَا صَلَاةَ الْخَوْفِ.

د خصيف نه روايت دی د هغې په اسناد او معنی سره، هغه ویلي دي: تکبیر وویلوه د الله نبي ﷺ، او دواړو صفونو هم تکبیر وویلوه. ویلي دي ابوداود: نقل کړی دی ثوري په دې معنی سره د خصيف نه، او مونځ وکړو عبد الرحمن بن سمرة داسې مگر هغه ډله چې مونځ یې وکړو هغوی ته یو رکعات. بیا سلم وگرځولو هغه لارل هغوی خای د ملگرو خپلو ته، او راغلل دوی مونځ وکړو ځانله یو رکعات، واپس شول خای د هغو کسانو ته، نو ځانله یې یو رکعات وکړو. ویلي دي ابوداود: مونځ ته په دې سره مسلم بن ابراهیم بیان کړی دی، مونځ ته عبد الصمد بن حبيب حديث بیان کړی دی، هغه وایي: ماته خبر را کړی دی زما پیلار، چې هغوی غزوه کړي وه د عبد الرحمن بن سمرة سره د کابل، مونځ یې وکړو مونځ ته د خوف قوله، و صلى عبد الرحمن بن سمرة هكذا الا ان الطائفة التي صلى بهم ركعة، الخ،

د حنفيانو داختيار کړی صورت کښی دليل:

د عبد الرحمن بن سمرة دا حديث او په دې کښې چه کوم کیفیت ذکر دې هغه بیعنه هم هغه کیفیت دې کوم چه د حنفيانو مختار دې لکه څنگه چه د باب په شروع کښې دتمهیدی مضامینو د لاندې تیر شوي دی.

قوله: قال ابوداود حدثنا بذلك، الخ، مصنف اولاً د عبد الرحمن واقعه تعلیقاً یعنی بغیر د سند نه ذکر فرمائیلي وه او د دینه پس د هغې سند دې متن سره یوځای کوی ځکه چه، بذلك، لفظ ئې زیات کړې دې، بلاسند متن ذکر کولو ته په اصطلاح کښې تعلیق وائی او سند ذکر کولو ته وصل وائی نو دا د هغه تعلیق وصل شو.

د صلوۃ الخوف د کیفیت په حقله د حنفیه یو دلیل خو د عبد الرحمن بن سمرة حديث موقوف شو او دویم دلیل د دوی د ابن عباس رضی الله عنهما اثر دې یعنی د ابن عباس رضی الله عنهما هغه موقوف حديث کوم لره چه امام محمد په کتاب الآثار کښې د امام اعظم په سند سره روايت فرمائیلي دې (ذکره ابن الهمام فی فتح القدير)

۱: تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۹۶۰۷) (ضعیف)

بَابُ مَنْ قَالَ يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رَكْعَةً وَلَا يَقْضُونَ

باب دی په بیان دهغه چا کې چې ویلي یې دي: هرې
ډلې ته به یو رکعات کوي او قضاء به نه راوړي

[۱۲۴۶] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي الْأَشْعَثُ بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ زُهْدَمٍ، قَالَ: كُنَّا مَعَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ بِطَبْرِسْتَانَ، فَقَامَ، فَقَالَ: أَنْتُمْ صَلَّيْتُمْ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْخَوْفِ؟ فَقَالَ حَدِيثُهُ: أَنَا، فَصَلَّيْتُ بِمَوْلَايَ رَكْعَةً وَبِمَوْلَايَ رَكْعَةً وَلَمْ يَقْضُوا. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَمُجَاهِدٌ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَقِيقٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَيَزِيدُ الْفَقِيرُ، وَأَبُو مُوسَى. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَجُلٌ مِنَ التَّابِعِينَ لَيْسَ بِالشَّعْرِيِّ جَمِيعًا، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ قَالَ بَعْضُهُمْ فِي حَدِيثِ يَزِيدِ الْفَقِيرِ: "إِنَّهُمْ قَضَوْا رَكْعَةً أُخْرَى"، وَكَذَلِكَ رَوَاهُ سِمَاكُ الْحَنْفِيُّ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَذَلِكَ رَوَاهُ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "فَكَانَتْ لِلْقَوْمِ رَكْعَةً رَكْعَةً وَلِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَيْنِ".

(اووم صورت) د ثعلبه بن زهدم نه روایت دی هغه ویلي دي مونږ وو د سعيد بن العاص سره په طبرستان کې، نو هغه ودریدلو، ویي ویل: په تاسو کې کوم د رسول الله ﷺ سره د خوف مونځ کړی دی؟ نو حذیفه وویل: ما، مونځ یې وکړي دي کسانو ته یو رکعات، او هغو کسانو ته یو رکعات، او هغوی قضایې رانه وړه. ویلي دي ابوداود: همدارنگه روایت کړی دی عبید الله بن عبد الله او مجاهد د ابن عباس نه او هغه د نبی ﷺ نه. او عبد الله بن شقیق د ابو هریره نه او هغه د نبی ﷺ نه، او یزید الفقیر او ابو موسی ویلي دي ابوداود: یو سړي د تابعینو نه چې اشعري نه دی، ټولو د جابر نه او هغه د نبی ﷺ نه، او بعضو ویلي دي: د شعبه نه روایت دی په حدیث د یزید الفقیر کې هغوی د بل رکعات قضایې راوړه، او همدارنگه روایت کړی دی سماک الحنفی د ابن عمر نه او هغه د نبی ﷺ نه، او همدارنگه روایت کړی دی زید بن ثابت د نبی ﷺ نه هغه ویلي دي نو شو د قوم لپاره یو یو رکعات، او د نبی ﷺ لپاره دوه رکعاته.

[۱۲۴۷] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَسَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "فَرَضَ اللَّهُ تَعَالَى الصَّلَاةَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ، وَفِي الْخَوْفِ رَكْعَةً".

د ابن عباس رضی الله عنه روایت دی هغه ویلي دي فرض کړی دی الله تعالی مونځ په ژبه د نبی ستاسو په حضر کې څلور رکعاته، او په سفر کې دوه رکعاته، او په خوف کې یو رکعات. تشریح: دا اووم باب دې په کوم کښې دا دی چه امام به په دواړو ډلو کښې هرې ډلې ته یو یو رکعت او کړی او بس په دې باندې به اکتفاء او کړي شی هغه ډله دې ځانله دویم رکعت نه کوی، په ائمه اربعه کښې د دې هیڅوک هم قائل نه دی، ابن عباس، حذیفه، اسحق بن

(۱) سنن النسائي الصلاة الخوف (۱۵۳۰)، (تحفة الأشراف: ۳۳۰۴)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۳۸۵/۵، ۳۹۹) (ضعيف)

(۲) صحيح مسلم للمسافرين ۱ (۶۸۷)، سنن النسائي للصلاة ۳ (۴۵۷)، وتقصير الصلاة ۱ (۲۵۵، ۲۵۶)، والخوف ۱ (۱۵۳۳)،

سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۷۳ (۱۰۶۸)، (تحفة الأشراف: ۶۳۸۰)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۳۷/۱، ۲۴۳) (صحيح)

راهويه، سفيان ثوري وغيره بعضي علماء د دې قائل دي، دا مسئله د ټولو نه وړاندې د تمهيدی مضامينو په ضمن کښې تيره شوې ده د امام احمد هم يو روايت د دې د جواز بعضي شراحو ليکلې دي امام ترمذی د امام احمد نه نقل کړې دي چه د صلوٰۃ الخوف په حقله چه څومره روايتونه راغلې دي ټول صحيح دي هيڅ يو غير صحيح روايت زما په علم کښې نشته.

بهر حال د يو رکعت واله روايات صحيح او ثابت دي خو د جمهورو د طرف نه د دې تاويل دا کولې شي چه مراد دا دي چه امام سره يو رکعت هره ډلې او کړو او د، لا يقضون، واله چه کوم روايت دې د هغې مطلب دا اخلي چه روستو يعنې ويره لرې کيدلو نه پس د صلوٰۃ الخوف قضاء نشته دې يو ځل ئې چه کوم او کړو هغه صحيح شو، صاحب منهل ليکي چه دا جوابونه غير ظاهر دي او د هغه خلقو مذهب قوي معلوميرې کوم چه دا وائي چه په ويرې کښې يو رکعت هم جائز دي.

باب مَنْ قَالَ يُصَلِّي بِكُلِّ طَائِفَةٍ رَكْعَتَيْنِ

(اتم صورت) باب دی په بیان دهغه چا کې چې وایي: مونږ به کوي هرې ډلې ته دوه رکعاته دا اتم باب دې په کوم کښې چه دا دی چه امام به هرې ډلې ته پوره مونږ کوي، دا د شوافعو او بعضي علماؤ په نیز جائز دي کوم چه د صلوٰۃ المفترض خلف المتفل لره جائز وائي د جمهورو او ائمه ثلاثه په نیز ناجائز دي، حنفیه وغیره د دې جواب دا ورکوي چه کيدې شي دا د هغه وخت خبره وي، حين کانت الفريضة تصلي مرتين، يعنې دا د هغه زمانې خبره به وي کله چه فرض مونږ به مکرر کول جائز وو روستو دا منسوخ شو، يو جواب دا هم ورکړې شوې دي چه د جمهورو په نیز صلوٰۃ الخوف د سفر سره خاص نه دي بلکه په حضر کښې هم جائز دي لکه څنگه چه په ابتدائي بحثونو کښې تير شوې دي، کيدې شي دا واقعه د حضروى نو ځکه حضور ﷺ هرې ډلې ته دوه دوه رکعت او کړل او دوه دوه رکعت هغوى په خپله او کړل خو دلته دا يو اشکال به وي چه بيا حضور ﷺ په رکعتينو باندې سلام ولې او گرځولو؟ و ېمکن ان يجاب عنه انه خاص به، او دا هم وئيلې شي چه دا واقعه خو هم د سفر ده خو حضور ﷺ اتمام اختيار فرمائيلې وو او صحابه کرامو قصر اختيار کړې وو، والله تعالى اعلم.

[۱۲۴۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، قَالَ: "صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي خَوْفِ الظُّهْرِ، فَصَفَّ بَعْضُهُمْ خَلْفَهُ، وَبَعْضُهُمْ يَأْزَأُ الْعَدُوَّ، فَصَلَّى بِهِمَا رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ فَأَنْطَلَقَ الَّذِينَ صَلَّوْا مَعَهُ فَوَقَفُوا مَوْقِفَ أَصْحَابِهِمْ، ثُمَّ جَاءَ أَوْلِيكَ فَصَلَّوْا خَلْفَهُ فَصَلَّى بِهِمَا رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعًا وَلَا أَصْحَابَهُ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ." وَيَذَلِكُ كَانَ يُفْعَى الْحَسَنُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ فِي الْمَغْرِبِ يَكُونُ لِلرَّامِ سِتُّ رَكَعَاتٍ وَلِلْقَوْمِ ثَلَاثُ ثَلَاثٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَذَلِكَ قَالَ سُلَيْمَانُ الْيَشْكُرِيُّ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

د ابو بکره نه روایت دی هغه ویلي دي: مونځ وکړو نبي ﷺ په خوف د ماسپڅین کې، نو صف جوړ کړو بعضو وروسته د هغه نه، او بعضو مخامخ دشمن ته، نو مونځ یې وکړو هغوی ته دوه رکعاته، بیایي سلام وگرځولو، نو لارل هغه کسان چې د هغه سره یې مونځ وکړو، نو ودریدل په ځای د ملگرو د هغوی، بیا راغلل هغه کسان نو مونځ وکړو هغوی وروسته د هغه نه، مونځ یې وکړو هغوی ته دوه رکعاته، بیایي سلام وگرځولو، د رسول الله ﷺ څلور رکعاته شول، او د ملگرو د هغه دوه دوه رکعاته شول او په همدې به حسن فتوی ورکوله ویلي دي ابوداؤد: او همدارنگه به وي په ماښام کې، د امام به شپږ رکعاته شي او د قوم به درې درې ویلي دي ابوداؤد: همدارنگه روایت کړی دی یحیی بن ابی کثیر د ابو سلمه نه او هغه د جابر نه، او هغه د نبي ﷺ نه، او همدارنگه سلیمان الشکري ویلي دي د جابر رضی الله عنه او هغه د نبي ﷺ نه.

تشریح: قوله: قال ابوداؤد و كذلك في المغرب يكون للامام ست ركعات، مصنف په طریقي د قیاس سره فرمائی چې په دې اخری باب کښې د صلوٰۃ الخوف چه کومه طریقه ذکر ده چه امام به هرې ډلې ته پوره مونځ کوی داسې به د ماښام په مانځه کښې کولې شی نو د امام به شپږ رکعتونه شی او د قوم به درې.

صاحب منهل لیکلې دی چه صرف قیاس نه دې بلکه په دارقطنی او حاکم کښې په یو مرفوع روایت کښې هم دغه شان ذکر دی چه د هغې راوی ابوبکره دي او حافظ چه کوم دا لیکلې دی چه د صلوٰۃ الخوف په روایتونو کښې د ماښام د مانځه څه کیفیت په کوم حدیث کښې نه دې راغلې نو د حافظ دا خبره مسلم یعنی صحیح نه ده او دا هم کیدې شی چه د حافظ صاحب مراد دا وی چه د ماښام د رکعتونو د تجزی په باره کښې کوم روایت ثابت نه دي (منهل) خو اکثر علماء چونکه د صلوٰۃ المفترض خلف المتفل قائل نه دی نو ځکه د دوی په نیز دلته به د ماښام د دریو رکعتونو تجزیه وی او هغه دا چه د حنفیه او مالکیه په نیز امام به اولې ډلې ته دوه رکعتونه او کړی او دویمې ډلې ته به یو رکعت او د امام شافعی او احمد په نیز غوره هم دا ده خو جائز دا هم ده چه د دې عکس او کړې شی اولې ډلې ته یو رکعت او دویمې ډلې ته دوه رکعت او کړې.

تر دې ځانې پورې د صلوٰۃ الخوف ابواب پوره شو، د دېنه پس مې زړه غواړی چه احد الصحيحین یعنی صحیح مسلم کښې د صلوٰۃ الخوف په حقله چه کوم روایتونه ذکر دی د هغې نشانده می دلته او کړې شی دې دپاره چه موجب بصیرت شی حضرت امام بخاری د صلوٰۃ الخوف روایتونه یو ځانې نه دی ذکر کړې بعضې روایتونه ئې په کتاب الصلوٰۃ او بعضې ئې په کتاب المغازی کښې ذکر فرمائیلې دي.

په اصل کښې د امام نووی کلام د بنده د نظر نه تیر شو هغه زما ډیر خوښ شو په دې باندې مې دا خیال پیدا شو چه د دې تخلص او کړې شی هغه فرمائی چه امام مسلم د صلوٰۃ الخوف سره متعلق څلور روایتونه ذکر فرمائیلې دي.

(۱) حدیث د ابن عمر رضی الله عنه د دینه پس هغوی په دې حدیث کښې د صلوٰۃ الخوف چه کوم

صورت ذکر کړې دې هغه ئې بیان کړو (چه دهغي د نقل کولو مونږ ته ضرورت نشته) زمونږ په نیز په سنن ابوداؤد کښې دا حدیث په پنځم باب کښې ذکر دې امام نووی فرمائی چه دې کیفیت لره امام اوزاعی او اشهب مالکی اختیار کړې دې.

(۲) هغه فرمائی چه دویم حدیث د سهل بن ابی حشمه دې د کوم کیفیت چه دا دې، الخ، زه وایم چه زمونږ په نیز دا حدیث په دویم او دریم باب کښې ذکر دې، امام نووی فرمائی چه دې کیفیت لره امام شافعی او ابو ثور وغیره اختیار کړې دې، (۳) حدیث د جابر رضی الله عنه د کوم کیفیت چه دا دې، الخ، زمونږ په نیز دا کیفیت د باب په اول کښې د ابو عیاش زرقی په حدیث سره مروی دې، امام نووی فرمائی چه دې کیفیت لره امام شافعی، ابن ابی لیلی، ابویوسف اختیار کړې دې کله چه دشمن د قبلې په جهت کښې وی، (۴) حدیث د جابر رضی الله عنه په کوم کښې چه ذکر شوې کیفیت دا دې چه حضور صلی الله علیه و آله هرې ډلې ته دوه دوه رکعتہ کړې دی، زمونږ په نیز دا صورت د په اتم باب کښې د ابوبکره په حدیث سره مروی دې، خپله امام نووی هم دا لیکلی دی چه دا کیفیت په سنن ابوداؤد کښې د ابوبکره په حدیث سره مروی دې هغه فرمائی چه په امامانو کښې امام شافعی د دې قائل دې او د حسن بصری نه هم دا منقول دی، د دینه پس هغوی څه نور روایتونه ذکر کړې دی په کومو کښې چه حدیث د ابن مسعود لره ئې هم ذکر کړې دې کوم چه په شپږم باب کښې تیر شوې دې هغه فرمائی چه، وبهذا اخذ ابو حنیفة.

باب صَلَاةِ الطَّالِبِ

باب دی په بیان د مونځ د طلبونکي کې

داسې اوگنړئ چه دا د صلوۃ الخوف تکمله ده مصنف په ترجمۃ الباب کښې صرف یو جزء ذکر فرمائیلې دې، د طالب مقابل مطلوب دې نو ځکه امام بخاری رحمۃ الله علیه ترجمه قائمه او فرمائیلې، باب صلوۃ الطالب والمطلوب راکبا و ایماء د حدیث الباب د مضمون نه وړاندې یوه اختلافی فقهي مسئله واورئ، طالب هغه مجاهد سړې دې کوم چه د دشمن په تعاقب کښې وی او هغه پسې په منډه وی او مطلوب د دې برعکس هغه مسلمان سړې دې کوم چه خپل ځان بچ کولو دپاره په منډه وی او یو کافر د ده په تعاقب کښې وی.

د ائمه مذاهب:

د مطلوب په بلره کښې خو اتفاق دې ده د مجبوره کیدو د وجه نه، چه هغه راکبا او ایماء یعنی په سورلئ او په اشارې سره مونځ کولې شی باقی ماشیا یعنی په روانه روانه کولې شی او که نه، د شافعیه او حنابلې په نیز ماشیا هم کولې شی پخلاف د حنفیانو چه د دوی په نیز مسئله مصرح ده ماشیا جائز نه دې د رکوب په صورت کښې خو چونکه سیر یعنی تلل فعل د دابه یعنی د سورلئ کار دې نو ځکه گنجائش شته او په مشی یعنی دتللو په صورت کښې سیر خپله فعل د مصلی دې هغه جائز نه دې، حضرت شیخ د بخاری په تراجمو کښې لیکلی دی چه د امام بخاری میلان هم د حنفیانو مسلک طرف ته معلومېږي.

د طالب په باره کښې اختلاف دې د حنفیانو په نیز خو د ده مونځ راکبا مطلقا جائز نه دې د

شافعيه او مالکيه په نيز د طالب مونځ په يو قيد سره جائز دي او هغه قيد د مالکيه په نيز د ويره د دښمن د فوت کيدلو ده او د شافعيه په نيز ويره د انقطاع عن الرفقاء ده که طالب د سورلي نه خکښته راکوز شي مونځ کوی نو د خپلو ملگرو نه د جدا کيدو ويره ده او احتمال شته ددې چه دښمن ده ته راواپس شي او دا طالب په خپله مطلوب جوړ شي.

[۱۲۴۹] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَالِدِ بْنِ سَفْيَانَ الْهَذَلِيِّ وَكَانَ نَحْوَ عَرْنَةٍ، وَعَرَفَاتٍ، فَقَالَ: "أَذْهَبْ فَأَقْتُلْهُ"، قَالَ: فَرَأَيْتُهُ وَحَضَرَتْ صَلَاةُ الْعَصْرِ، فَقُلْتُ: إِنِّي لَأَخَافُ أَنْ يَكُونَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ مَا إِنْ أَوْخِرَ الصَّلَاةُ، فَأَتَلَقْتُ أَمْسِي وَأَنَا أَصْلَى أَوْ مِزْ أَيْمَاءَ نَحْوَةٍ، فَلَمَّا دَنَوْتُ مِنْهُ، قَالَ لِي: مَنْ أَنْتَ؟ قُلْتُ: رَجُلٌ مِنَ الْعَرَبِ بَلَغَنِي أَنَّكَ تَجْمَعُ هَذَا الرَّجُلَ لِحُجَّتِكَ فِي ذَلِكَ، قَالَ: إِنِّي لَفِي ذَلِكَ، فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً حَتَّى إِذَا امْكَنْتَنِي عَلَوْتُهُ بِسَيْفِي حَتَّى بَرَدَ.

ابن عبد الله بن انيس د خپل پلار نه روايت کوي، هغه وييلي دي: رسول الله ﷺ زه ولېږم خالد بن سفيان الهذلي ته، او هغه وو په طرف عرنه او عرفات، هغه وفرمايل: لاره شه هغه قتل کړه. هغه وايي چې ما هغه وليدلو او مونځ د مازيگر حاضر شوی وو، ما وويل: زه ويريدم که مونځ وروسته کړم نو زما او د هغه په مينځ کې به عسر حائل شي، زه شروع شوم چې روان وم او ما مونځ کولو په اشارې کولو سره، هرکله چې زه نژدې شوم هغه ته، ماته يې وويل: ته څوک يې؟ ما وويل: زه يو سړی يم د عربو نه، ماته دا خبره رارسېدلې ده چې ته خلق جمع کوي په مقابلې د دې سړي کې، نو زه تاته د دغې باره کې راغلی يم، هغه وويل: زه په همدغې کې مصروف يم، زه د هغه سره يو ساعت روان وم، تردې چې قادر شوم په هغه ما پرې توره اوچته کړه تردې چې مړ شو.

حدثنا ابو معمر عبدالله بن عمرو الخ، قوله، عن عبدالله بن انيس عن ابيه قال بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم الى خالد بن سفيان الهذلي، الخ،

شرح حديث:

د عبدالله بن انيس نه د دوې څوئې د چا نوم چه عبدالله دي (هسې خو د ده څو ځامن دي په کومو کښې چه د يو نوم عبدالله دي، روايت کوی چه حضور ﷺ ماته دا حکم فرمايلي دي چه ته يو کافر او وژنه راشه د چا نوم چه خالد بن سفيان دي کوم به چه تاته ميدان عرفات سره نژدې ملاو شي (دا ډير اوږد سفر وو د مدينې ته تر عرفات پورې، هغه وائي چه زه د دې کار دپاره د مدينې نه روان شوم تر دې چه عرفات ته نژدې اورسيدلم، او کوم ځانې چه حضور ﷺ فرمايلي وو هغه ما په هغه ځانې کښې اوموندلو دغه وخت د مازيگر د مونځ وخت شوې وو نو ما سوچه اوکړو که زه دې کافر طرف ته د مانځه نه وړاندې متوجه شوم نو کيدې شي ده سره د مشغوليدو د وجه نه په مانځه کښې روستوالي راشي، د روايت الفاظ دي چه، فقلت اني لاخاف ان يكون بيني وبينه ما ان أؤخر الصلوة، لفظي ترجمه دا ده چه ما په زړه کښې او وئيل چه زه ويره کوم د دې خبرې چه اوموندلې شي زما او د دې کافر په مينځ

۱: تقریبه ابو داود، (تحفة الأشراف: ۵۱۴۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۹۷۳) (حسن)

کښې داسې څیز چه (د څه د وجه نه) مونځ روستو کړم، لفظ د آن دلته زائد دي. ځکه ما د مانځه نیت اوتړلو او هغه کافر طرف ته روان شوم او په اشارې سره مې مونځ کولو (هغه ته تر رسیدلو پورې زما مونځ هم پوره شوې وو)، کله چه زه دغه کافر ته نژدې اورسیدلم نو هغه زما نه سوال او کړو ته څوک ئی؟ ما او وئیل زه یو عرب یم (لکه څنگه چه ته هم عرب ئی لهذا ستا ورور او همدرد یم) ما ده ته د راتلو مقصد بیان کړو چه زه دې دپاره راغلې یم ما ته دا معلومه شوي ده چه ته دې سړی (د رسول الله ﷺ) دپاره د خلقو (جنگولو دپاره) جمع کوئې زه په هغې کښې ستا د مدد دپاره راغلې یم هغه او وئیل، انی لقی ذالک، بیشکه زه هم په دې کار کښې اخته یم ما له وخته پورې ده سره دغه شان خبرې اترې کولې تر دې چه کله (زما د طرف نه مطمئن شو او پوهه شو چه دا هم خپل سړې دي) هغه ما ته د حملې کولو موقع راکړه زه په هغه باندې په خپله توره باندې غالب شولم او هغه یخ شو.

ما استفيد من الحديث:

کافر ته داسې خبره جوړول او د هوکه کښې اچولو سره وژل په اجماع سره جائز دی په حدیث کښې د کعب بن الاشرف یهودی د وژلو قصه مشهوره ده چنانچه محمد بن مسلمه رضی الله عنه د حضور ﷺ د صریح اجازت نه پس ده لره هم داسې په د هوکه کښې اچولې او وژلې وو، قصه د ابوداؤد په کتاب الجهاد کښې به راشی او په بخاری کښې خو زیات تفصیل دي ډیره خونده وره واقعه ده.

د عبدالله بن انیس واله حدیث لره امام بیهقی په دلائل النبوة کښې هم ذکر کړې دي په هغې کښې دي چه دغه صحابی د هغه کافر سر خپل خان سره دمکې نه مدینې راوړلو او حضور ﷺ ته ئې وړاندې کیخودلو په دې کښې دا هم دی چه حضور ﷺ دي صحابی لره د لرې نه راتلونکې اولیدلو او اونې فرمائیل چه، افلح الوجه (دا سړې په مقصد کښې کامیاب شو) په دې باندې دي صحابی سمدستی او وئیل چه، افلح وجهک یا رسول الله، چه اصل کامیابی خو ستاسو دپاره ده ای د الله رسول ﷺ د دینه پس حضور ﷺ ده لره خپل خان سره خپل کور ته بوتلو او دوی له ئې یوه عصا (همسا) ورکړه چه دا واخله او خان سره ئې کیږده او په دې عصا سره به ما سره په جنت کښې ملاوېږې چنانچه هغوی د مرگ نه وړاندې دا وصیت او فرمائیلو چه ما سره دي په قبر کښې دا عصا دفن کړې شی چنانچه د دوی په وصیت باندې عمل او کړې شو دا واقعه په څلورم کال د هجرت کښې پیښه شوې وه او په دې سفر کښې د دې صحابی اتلس ورځې لگیدلې وې (منهل) د دې واقعه د وجه نه د عبدالله بن انیس لقب صاحب المخصره شو، رضی الله تعالی عنه و عن سائر الصحابة و رضی عنا بوسلیمهم.

حدیث الباب د جمهور خلاف دي:

د دې حدیث نه معلومه شوه چه د طالب دپاره هم صلوۍ راکبا بلکه ماشیا جائز دي کوم چه د شافعیه او مالکیه په نیز اگر که یو قید سره جائز دي خو بظاهر هغه قید دلته مفقود دي او د حنفیه او حنابله په نیز خو جائز نه دي البته د مطلوب دپاره جائز دي عند الجمهور راکبا و ماشیا دواړه شان او د حنفیه په نیز صرف راکبا، غرض دا چه حدیث د حنفیانو او د نورو

انهم هم خلاف دي، د دې جواب دا كيدي شي چه دا مسئله د مسائل خلافیه نه ده د فرض مونځ سره د دې تعلق دي د دې دپاره چه د كوم مضبوط دليل ضرورت دي هغه دلته نشته دي ځكه چه دا د صحابي فعل دي او معلومه نه ده چه حضور ﷺ ته د دې خبر شوي وو او كه نه، او كه او منلي شي چه ظاهره دا ده چه خبر شوي وو نو دا هم كيدي شي چه دا د دې صحابي خصوصيت وي، هغوی په دې شان سره دا مونځ د حضور ﷺ د فرمان پوره كولو دپاره كړي وي د كوم دپاره چه دوي په خصوصي توگه باندې مكلف جوړ كړي شوي وو، او د حضور ﷺ د اجازت يا د سكوت نه پس په جواز كښې څه تامل كيدي شي غرض دا چه د خصوصيت د محل احتمال دلته ښكاره دي، هذا ما عندی واللہ تعالی اعلم، او كيدي شي دا د هغه زماني واقعه وي كله چه په مانځه كښې عمل كثير جائز وو، فليسل.

كتاب التطوع

نوافلو او سنتونو احكام و مسائل

باب التَّطَوُّعِ وَرَكَعَاتِ السَّنَةِ

باب دی په بیان د تفریع د بابونو د نفلو کې او په رکعاتونو د سنتو کې

دا لوي ستیشن راغلو، په كتاب الصلوة كښې رومي مصنف د عام مونځونو احكام بيان كړل، د دينه پس د مخصوص مونځونو بيان شروع شو، جمعه، عيدین، استسقاء، كسوف بيا ابواب السفر او د دې په آخره كښې صلوة الخوف.

اوس د دي ځانې نه د نوافل او سنن بيانوي د دي په ضمن كښې وتر او تراويح لره هم بيان فرمائيلې دي د جمهورو په نيز صلوة الوتر چونكه سنت دی نو ځكه هغې لره هم د دې په ضمن كښې واخستلو.

د دينه پس زده كول پكار دي چه تطوع، سنت، نفل، مندوب، مستحب، دا ټول الفاظ قريب المعنى دي يعنى هغه عبادت د كوم چه په شريعت كښې ترغيث راغلې دي او ترك نې هم جائز دي، هسې خو د سنت اطلاق عموما په سنت مؤكده باندې كيږي او د نفل، مندوب، مستحب وغيره په سنت غير مؤكده باندې او د تطوع لفظ عام دي هغه دواړو لره شامل دي لهذا ترجمة الباب كښې عطف الخاص على العام كيږي.

دغه شان دا هم زده كول پكار دي چه د سنن او نوافلو په مشروعيت كښې علماؤ دا حكمت ليكلي دي بلكه د ابوداؤد په يو حديث كښې د دې تصريح ده چه فرض مونځونو كښې كه څه نقص واقع شوي وي نو د هغې تلافی به اوشي دغه شان د فرض مونځونو اهميت او د دې استعداد پيدا كولو دپاره په دې شان چه په شروع كښې نفس لره په نفلو كښې مشغول اوساتلې شي چه فرض مونځ كوم چه اصل دي د هغې تر شروع كولو پورې انقطاع عن الغير راشي او بيا فرض مونځ په پوره توجه سره او نشاط سره او كړي شي، د تهجد د مانځه نه وړاندې په شروع كښې چه كوم دوه لنډ ركعتونه كوم چه په حديث كښې راځي د دې مصلحت هم دا ښودلې شوې دي چه په شروع كښې دوه ركعتونه لنډ او كړي شي دې دپاره چه مستتيا او د خوب اثر لرې شي.

د رواتبو په باره کښې د مالکيه اختلاف:

دا هم زده کول پکار دی چه د جمهور علماء د فرض مونځونو دپاره د رواتبو سنن مؤکده (قائل دی اگر که په تعداد کښې اختلاف دې خو مالکيه په دې کښې د جمهورو سره نه دی هغوی فرمائی چه د مانځه بس دوه قسمه دی، محدود او غیر محدود، محدود یعنی فرض مونځونه کوم چه متعین دی په کومو کښې چه څه کمې یا زیاتې نه شی کیدې او غیر محدود یعنی نفل مونځونه په کومو کښې چه څه توقیت او تحدید یعنی څه وخت او حد نشته دې سړی لره اختیار دې چه څومره غواړی هغومره دې او کړی خو صاحب د منهل (د ابوداود شارح چه مالکی دې) هغه لیکي چه بیا هم بهتره داده چه کوم تعداد په احادیثو کښې راغلې دې هغه دې او کړی یعنی، اربع قبل الظهر و اربع بعدها، اربع قبل العصر و ست بعد المغرب، البته صرف د صبا د سنتو په باره کښې د دوی یو قول دا دې چه هغه سنت دی او دویم قول دا دې چه هغه رغیبه دی د رغیبه رتبه د دوی په نیز باندې د سنت نه کمه ده او د نفلو نه زیاته ده، د دینه پس زده کړی چه د رواتبو د تعداد په حقله اختلاف دې د شافعيه او حنابله په نیز لس رکعاتونه دی او د حنفيه په نیز دولس، فرق د ماسپڅین د وړاندېنی سنتو کښې دی، زمونږ په نیز باندې څلور رکعاته دی او د هغوی په نیز باندې دوه رکعاته دی.

[۱۲۵۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْمٍ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، حَدَّثَنِي النُّعْمَانُ بْنُ سَالِمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَوْسٍ، عَنْ عَبَسَةَ بِنْتِ أَبِي سَفْيَانَ، عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ، قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ صَلَّى فِي يَوْمٍ ثَلَاثِينَ رَكْعَةً تَطَوُّعًا بَيْنِي لَهُ مِهْنٌ يَنْتَ فِي الْجَنَّةِ".

د ام حبيبه نه روايت دی هغې ويلي دي: ويلي دي نبي ﷺ: چا چې مونځ وکړو په شپه او ورځ کې دولس رکعاته نفل د هغه دپاره په دې سره يو گور په جنت کې جوړ شي.
قوله، عن ام حبيبة قالت قال النبي صلى الله عليه وسلم من صلى في يوم، الخ، او د نسائي شريف په روايت کښې دی چه، من ثابر على سنتي عشر ركعة، دا د باب رومبي حديث دې حضرت ام حبيبه د حضور ﷺ ارشاد نقل کوی چه کم سړی روزانه دولس رکعاته نفل کوی نو د هغه دپاره په جنت کښې يو محل جوړولې شي، ثابره د مشابره نه دې د کوم معنی چه مواظبه او هميشوالي دې، په دې حديث کښې د رواتبو تعداد دولس ذکر دې د دېنه پس په دویم حديث کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها حديث دې په هغې کښې هم قبل الظهر څلور رکعاته دی خو دریم حديث د ابن عمر رضی الله عنهما چه وړاندې راروان دې په هغې کښې قبل الظهر رکعتين دی لکه څنگه چه شافعيه وغيره وائی، کيدې شي کله حضور ﷺ په رکعتينو باندې اکتفاء کړې وی يا دا چه په جومات کښې دوه رکعاته کما قال ابن عمر او په کور کښې څلور رکعاته کما فی حديث عائشه، حضرت عائشه رضی الله عنها د کور حالت بيانوی او ابن عمر رضی الله عنهما د جومات، نو کيدې شي چه د جومات واله روايت د تحية المسجد وی،

۱: صحيح مسلم للمسافرين ۱۵ (۷۲۸)، سنن النسائي/قيام الليل ۵۷ (۱۸۰۲)، (تحفة الأشراف: ۱۵۸۶۰)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۱۹۳ (۴۱۵)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۰۰ (۱۱۴۱)، مسند احمد (۴۲۶۶، ۴۲۷)، سنن الدارمي للصلاة ۱۴۴ (۱۴۷۸) (صحيح)

[۱۲۵۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، الْمَعْنَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ التَّطَوُّعِ، فَقَالَتْ: "كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الظُّهْرِ أَرْبَعًا فِي بَيْتِي، ثُمَّ يَخْرُجُ فَيُصَلِّي بِالنَّاسِ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى بَيْتِي فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ الْمَغْرِبَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى بَيْتِي فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ يُصَلِّي بِهِمَا الْعِشَاءَ، ثُمَّ يَدْخُلُ بَيْتِي فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ تِسْعَ رَكَعَاتٍ فِيهِنَّ الْوُتْرُ، وَكَانَ يُصَلِّي لَيْلًا طَوِيلًا قَائِمًا وَلَيْلًا طَوِيلًا جَالِسًا، فَإِذَا قَرَأَ هُوَ قَائِمًا رَكَعًا وَسَجَدًا وَهُوَ قَائِمٌ، وَإِذَا قَرَأَ هُوَ قَاعِدٌ رَكَعًا وَسَجَدًا وَهُوَ قَاعِدٌ، وَكَانَ إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يَخْرُجُ فَيُصَلِّي بِالنَّاسِ صَلَاةَ الْفَجْرِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

د عبد الله بن شقيق نه روايت دی هغه ويلي دي: ما تپوس وکړو د عائشي رضي الله عنها نه د مانځه د رسول الله ﷺ د نفلي، هغي وويل: هغه به مونځ کولو مخکې د ماسپڅين نه څلور رکعاته زما په کور کې، بيا به وتلو مونځ به يې کولو خلقو ته، بيا به راتلو زما کور ته دوه رکعاته به يې کول، او وو چې خلقو ته به يې مونځ کولو د ماښام، بيا راتلو زما کور ته دوه رکعاته به يې کول، او وو چې ماسخوتن مونځ يې کولو هغوی ته، بيا راتلو زما کور ته نو دوه رکعاته به يې کول، او وو چې مونځ به يې کولو د شپې نه رکعاته په هغي کې به وتر هم وو، او وو چې مونځ به يې کولو اوږده شپه په ولاړه، او اوږده شپه په ناسته، کله چې به يې قراءت کولو او ولاړ به نو رکوع او سجده به يې هم په ولاړه کوله، او چې کله به يې قراءت کولو او هغه به ناست وو، نو رکوع او سجده به يې وکړه او هغه به ناست وو، او وو چې کله به صبح وختلو دوه رکعاته مونځ به يې کولو، بيا وتلو خلقو ته به يې د سحر مونځ کولو.

شرح حديث:

قوله: و كان يصلي ليلًا طويلاً قائماً و ليلًا طويلاً جالساً. يعني حضور ﷺ به د شپې په يوه حصه کښې تر ډير وخته پورې مونځ په ولاړه باندې کولو او په يوه حصه کښې به تر ډيره وخته پورې په ناسته باندې کولو يعني هم په يوه شپه کښې به څه نفلونه په ولاړه باندې او څه په ناسته باندې کول، او بعضې شراحو دا معنى ليکلي ده چې حضور ﷺ به د شپې ډير اوږده اوږده رکعاتونه کول په بعضې شپو کښې به په ولاړه باندې او په بعضې شپو کښې به په ناسته باندې کول، او دريمه معنى دا ليکلي ده چې حضور ﷺ به د په کثرت سره مونځ کولو او په کثرت سره به ئې قيام او قعود کولو، د بنده په نيز باندې رومبې مطلب زيات راجح دې بلکه متعين دې ځکه چې متبادر معنى هم هغه ده او هم دې لره صاحب منهل ليکلي ده.

فاذا قرأ و هو قائم ركع و سجد و هو قائم.. الخ، وړاندې دا معلومه شوې ده چې حضور ﷺ به د تهجد مونځ قائم او قاعدا دواړه شانه کولو په دې باندې وړاندې فرماني چې که حضور ﷺ به مونځ په ولاړه شروع کړو نو رکوع او سجده به هم قائم کولې يعنى داسې به نه وه چې د مونځ شروع خو به ئې قائم کوله او بيا به به رکوع ته تللو نه مخکښې کيښاتل او

١: صحيح مسلم للمسافرين ١٦ (٧٣٠)، سنن الترمذي للصلاة ١٦٣ (٣٧٥)، ٤١٠ (٤٣٦)، سنن النسائي لقيام الليل ١٨ (١٦٤٧، ١٦٤٨)، (تحفة الأشراف: ١٦٢٠٧)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ١٤٠ (١٢٢٨)، مسند احمد (٣٠/٦)، (٢١٦) (صحيح)

رکوع به ئې په ناسته کوله، بیا وړاندې فرمائی که مونځ به ئې په ناسته شروع کړلو نو رکوع او سجدي به ئې هم دغه شان کولې داسې نه وه چه مونځ خو به ئې شروع کړې وو په ناسته باندې او بیا رکوع ته تللو نه وړاندې به اودریدل او په ولاړه باندې به رکوع ته تلل، دا خوشو د دې جملې مطلب.

د تعارض بین الحدیثین جواب:

خو علماء لیکلې دی چه داسې کول ثابت دی چه مونځ ئې شروع کړې وی قاعدا او بیا رکوع او سجدي ئې قائما کړې وی، لکه څنگه چه د ابواب التَّشَهُّدِ نه وړاندې په باب فی الصَّلَاةِ القَاعِدَ کښې د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا یو حدیث تیر شوې دې د کوم مضمون چه دا دې چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به همیشه د تهجد مونځ په ولاړه باندې کولو تر دې چه په دوی باندې بوداولې راغلو نو بیا ئې په ناسته باندې کولو او اکثر به ئې قراءت په ناسته باندې کولو بیا چه کله به دیرش خلویښت آتیونه پاتې شول نو اودریدل او هغه به ئې پوره کول او بیا به رکوع ته تلل، د دې مشهور جواب دا دې چه دا په اختلاف د اوقاتو او زمانو باندې محمول دې د یوې زمانې حال هغه دې کوم لره چه دلته بیانوی او کومې زمانې حال هغه دې کوم چه په تیر شوی باب کښې تیر شول، نه به ئې همیشه داسې کول او نه همیشه هغسې، د دې یو جواب بل هم کیدې شی کوم چه د حضرت گنګوهی په تقریر کښې دې هغه دا چه دلته کومه نفی کوی چه رکوع ته تللو نه وړاندې به حضور صلی اللہ علیہ وسلم نه اودریدل یعنی د قراءت پوره کولو نه پس بلکه که د رکوع نه وړاندې اودریدل منظور وې نو دې دپاره به ئې څه آیتونه ایسارول او د اودریدلو نه پس به ئې هغه لوستل نو بیا به رکوع ته تلل نو نفی د اودریدلو نه سمدستی رکوع ته د تللو کړې ده، فلا تعارض بین الروایتین.

(منته) که مونځ په ناسته باندې شروع کړې شی او بیا دې لره په ولاړه باندې پوره کړې شی نو په دې کښې د جمهورو په نیز هیڅ کراهیت نشته ځکه چه په دې کښې انتقال من الادنی الی الاعلی دې خو د بعضو په نیز باندې مکروه دې او د دې عکس یعنی قائما شروع کړی او بیا قاعدا ئې پوره کړی نو که داسې د عذر د وجه نه وی نو بیا خو هیڅ باک نشته دې او که بغیر د عذر نه وی نو عند الجمهور په دې کښې هیڅ حرج نشته دې خو دامام ابوحنیفه په نیز جائز مع الکراهیت دې او د صاحبینو او اشهب من المالکیه په نیز جائز نه دې (منهل)

[۱۲۵۲] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الظُّهْرِ رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ، وَبَعْدَ الْمَغْرِبِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ، وَبَعْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ لَا يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ حَتَّى يَنْصَرِفَ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ.

د عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دی بېشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو چې مونځ یې کولو مخکې د ماسپڅین نه دوه رکعاته، او وروسته د هغې نه دوه رکعاته، او وروسته د ماښام نه دوه رکعاته په خپل کور کې، او وروسته د ماسخوتن نه دوه رکعاته، او وو چې مونځ یې نه

۱: صحیح البخاری/الجمعة ۳۹ (۹۳۷)، صحیح مسلم/الجمعة ۱۸ (۸۸۲)، سنن النسائي/الجمعة ۴۲ (۱۴۲۸)، تحفة الأشراف: (۸۳۴۳)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/لغز الصلاة ۲۳ (۶۹)، مسند احمد (۳۴/۲) (صحیح)

کولو وروسته د جمعی نه تردې چې راوبه گرځیدلو نو دوه رکعاته به یې کول.

[۱۲۵۳] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ لَا يَدْعُو أَرْبَعًا قَبْلَ الظُّهْرِ، وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الْغَدَاةِ".

د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دی بېشکه نبی ﷺ وو چې نه یې پرېخودل څلور رکعاته مخکې د ماسپڅین نه او دوه رکعاته مخکې د سحر نه.

باب رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ

باب دی په بیان د دوه رکعاتو نو د سحر کې

[۱۲۵۴] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنَا عَطَاءٌ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَمْ يَكُنْ عَلَى شَيْءٍ مِنَ النَّوَافِلِ أَشَدَّ مُعَاهَدَةً مِنْهُ عَلَى الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الصُّبْحِ".

د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغې ویلي دي: بېشکه رسول الله ﷺ نه وو په هېڅ شي د نوافلو باندې ډیر اهتمام کونکی د ده نه په دوه رکعاتو نو د باندې مخکې د صباح نه. قوله، عن عائشة.. لم يكن على شيء من النوافل اشد معاهدة منه على الركعتين قبل الصبح، حضرت عائشة رضی اللہ عنہا فرمائی چې حضور ﷺ به د هېڅ یو نفلو دومره اهتمام نه کولو څومره چې به یې د صبا د سنتو کولو، د معاهده معنی د محافظت او ساتنې ده، یعنی اهتمام او رعایت، صاحب منهل فرمائی چې په دې حدیث کې په مالکيه باندې رد دي ځکه چې هغوی دي دوو رکعاتو ته رغیبه وائی، یعنی صرف د رغبت یو څیز کوم چې زیات اهم نه وي د کوم مرتبه چې د سنت نه کمه وي او د بعضې علماؤ په نیز لکه حسن بصری هغوی د دې دوو رکعاتو نو د وجوب قائل دي.

باب فِي تَخْفِيفِهَا

باب دی په تخفیف د دواړو باندې

[۱۲۵۵] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخَفِّفُ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الْفَجْرِ حَتَّى إِنِّي لَأَقُولُ: هَلْ قَرَأَ فِيهِمَا بِأَوَّلِ الْقُرْآنِ؟".

د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دی، هغې ویلي دي: وو نبی ﷺ چې تخفیف یې کولو په دوه رکعاتو کې مخکې د مانځه د صباح نه، تردې چې ما به ویل ایا سورة الفاتحه یې پکې ولوستله.

۱: صحيح البخاري/التهجد ۳۴ (۱۱۸۲)، سنن النسائي/قيام الليل ۴۷ (۱۷۵۹)، (تحفة الأشراف: ۱۷۵۹۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۳/۶، ۶۳، ۱۴۸) (صحيح)

۲: صحيح البخاري/صلاة الليل ۲۷ (۱۱۶۹)، صحيح مسلم/السافرن ۱۴ (۷۲۴)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۲۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۳/۶، ۵۴، ۱۷۰) (صحيح)

۳: صحيح البخاري/التهجد ۲۸ (۱۱۷۱)، صحيح مسلم/السافرن ۱۴ (۷۲۴)، سنن النسائي/الافتتاح ۴۰ (۹۴۵)، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۱۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۰/۶، ۴۹، ۱۰۰، ۱۶۵، ۱۸۳، ۱۸۶، ۲۳۵) (صحيح)

عن عائشة رضي الله عنها قالت.... حتى اني لاقول هل قراء فيهما بام القرآن، د صبا په سنتو کښې د قراءت تخفيف د حضور اقدس ﷺ نه ثابت دي حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني چه دوي به دا سنت دومره مختصر او لنډ ادا کول چه ما به په خپل زړه کښې ونيول چه معلومه نه ده چه حضور ﷺ په دې کښې سورة فاتحه لوستلې هم ده او که نه يعني د سورت يوځانې کول خو پريږده چه په سورة فاتحې کښې تردد فرماني.

د دينه وجه نه د علماؤ په دې کښې اختلاف اوشو چه په دې مونځ کښې قراءت شته او که نه، ابوبکر بن الاصم، ابن عليه، بعضې ظاهريه په دې کښې مطلقا د قراءت قائل نه دي او امام مالک او بعضې شافعيه صرف د سورة فاتحې قائل دي، (عيني) جمهور علماء د فاتحې او ضم سورت دواړو قائل دي چنانچه د حضرت عائشه رضي الله عنها د حديث نه پس مصنف د گنرو صحابه کرامو په رواياتو سره دا ثابته کړې ده چه په دې مانځه کښې د نورو مونځونو پشان فاتحه سره د ضم د سورة سره ده، د ابوهريره رضي الله عنه په روايت کښې راځي چه حضور ﷺ به په دې دوو رکعاتونو کښې سورة کافرون او قل هو الله احد لوستلو او د ابن عباس او ابوهريره رضي الله عنه په يو بل حديث کښې راځي چه حضور ﷺ به په رومبي رکعت کښې قولوا انا بالله و ما انزل الينا و ما انزل الى ابراهيم، الاية و نحن له مسلمون، پورې او په دويم رکعت کښې به ئې، انا بالله و اشهد بانا مسلمون، ربنا انا بما انزلنا واتبعنا الرسول فاكفينا مع الشاهدين،

د دې احاديثو نه دوه خبرې ثابتې شولې اول دا چه په دې مانځه کښې پوره قراءت يعني فاتحه سره د ضم سورت سره مشروع ده، دويمه خبره دا چه قراءت مختصر دي لکه څنگه چه په ترجمه الباب کښې ذکر دي د دې روايتونو نه علاوه مصنف په دې باب کښې دوه حديثونه نور هم ذکر کړي دي کوم چه په ظاهره کښې د ترجمه الباب مطابق نه دي، يو حديث د حضرت بلال رضي الله عنه دي د کوم په آخره کښې چه د حضور ﷺ دا ارشاد دي چه، لو اصبحت اکثر مما اصبحت لرکعتهما و احسنتهما و اجملتهما، چه څومره ناوخته نن د صبا مونځ اوشو که د دينه ډير ناوخته شوي وي نو هم به ما دا دوه رکعتنه سنت کول او په ښه شان به مي کول.

[۱۲۵۶] (١) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ كَيْسَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَرَأَ فِي رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ".

د ابو هريره رضي الله عنه روايت دي، بېشکه نبي ﷺ ولوستلو په دوه رکعاتونو د صبح کي، قل يا ايها الكافرون او قل هو الله احد.

[۱۲۵۷] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْمُغِيرَةِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنِي أَبُو زَيْدَادَةَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدَادَةَ الْكِنْدِيُّ، عَنْ بِلَالٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ أَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُؤْذِنَهُ بِصَلَاةِ الْغَدَاةِ، فَشَغَلَتْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا بِلَالٌ بِأَمْرٍ سَأَلَتْهُ عَنْهُ حَتَّى فَضَحَهُ الصُّبْحُ فَأَصْبَحَ جَدًّا، قَالَ: فَقَامَ بِلَالٌ فَأَذَّنَهُ بِالصَّلَاةِ وَتَابَهُ أَذَانَهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا خَرَجَ صَلَّى بِالنَّاسِ، وَأَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ شَغَلَتْهُ بِأَمْرٍ سَأَلَتْهُ عَنْهُ.

١: صحيح مسلم / المسافرين ١٤ (٧٢٦)، سنن النسائي / الافتتاح ٣٩ (٩٤٦)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ١٠٢ (١١٤٨)، (تحفة الأشراف: ١٣٤٣٨) (صحيح)

٢: تفرده ابو داود (تحفة الأشراف: ٢٠٤٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤/٦) (صحيح)

حَتَّى أَصْبَحَ جَدًّا، وَأَنَّهُ ابْطَأَ عَلَيْهِ بِالْخُرُوجِ، فَقَالَ: "إِنِّي كُنْتُ رَكْعَتُ رَكْعَتِي الْفَجْرِ"، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّكَ أَصْبَحْتَ جَدًّا، قَالَ: "لَوْ أَصْبَحْتُ أَكْثَرِمًا أَصْبَحْتُ لِرَكْعَتَيْهَا وَأَخْسَنَتْهُمَا وَأَجْمَلَتْهُمَا".

د بلال نه روایت دی، هغه ورته حدیث بیان کړی دی، بېشکه هغه راغی رسول الله ﷺ ته چې خبر ورته ورکړي په سحر په مونځ باندې، نو مشغوله کړو عائشي رضی الله عنها بلال لره په یو کار باندې چې د هغې تپوس یې ترې وکړو، ښکاره کړو هغه لره صباح، نو ښه صباح شو، هغه وایي: ودریدلو بلال، خبریې ورته ورکړو په مانځه، او تابع شو د اذان رسول الله ﷺ ونه وتلو، هرکله چې ووتلو نو مونځ یې وکړو خلکو ته، او خبر یې کړو هغه چې بېشکه عائشي مشغوله د هغې نه، تردې چې صباح شو، او په راوتلو کې وروسته شو، هغه وویل: بېشکه ما دوه رکعاته د سحر وکړل. هغه وویل: ای د الله رسوله! بېشکه تا ډیر صباح کړو، هغه وویل: که چیرې ما د دې نه زیات هم صباح کړی وی نو مابه کړي وی، او ښائسته به مې کړي وی.

د حدیث مضمون:

د پوره حدیث مضمون دا دی چې حضرت بلال رضی الله عنه فرمائی چې د یو ځل واقعده ده چې د همیشه معمول مطابق زه حضور ﷺ ته د صبا د مانځه خبر ورکولو دپاره د حضرت عائشه رضی الله عنها حجرې ته وراورسیدلم نو حضرت عائشه رضی الله عنها زما نه یو سوال او کړو او په دې سوال او جواب کښې ډیر وخت تیر شو صبا ډیر روښانه شو، فقام بلال فاذه بالصلوة و تابع اذانه، بلال رضی الله عنه فرمائی چې د حضرت عائشه رضی الله عنها د دې سوال او جواب نه فارغیدلو نه پس زه حضور ﷺ ته ورنزدې شوم او دوئ ته مې د مانځه خبر ورکړو او پرله پسې مې اطلاع ورکوله څه وخت پس حضور ﷺ د دننه نه بهر تشریف راوړلو او مونځ یې ورکړو او د مانځه نه پس ما حضور ﷺ ته پوره صورت حال بیان کړو چې مور بی بی زه په خبرو کښې اخته کړمه د څه د وجه نه چې ما په اطلاع ورکولو کښې ناوخته کړو، و انه ابطأ علیه بالخروج، یعنی تاسو د دې باوجود په بهر راتلو کښې نور هم روستوالې او کړو د دې څه وجه ده؟ حضور ﷺ اوفرمائیل چې ما سنت کول هغوی عرض او کړو یا رسول الله ډیر ناوخته شوې وو (یعنی په داسې وخت کښې به مو سنت پریخودلې وې) په دې باندې حضور ﷺ اوفرمائیل کوم چې پورته ذکر شول چې، لواصبحت اکثر مما اصبحت، الخ.

مناسبة الحديث بالترجمة:

د دې حدیث د ترجمه الباب سره په ظاهره کښې هیڅ مناسبت نشته د غه شان د دې نه پس چې د ابوهریره رضی الله عنه کوم مرفوع حدیث دی چې، لا تدعوها و ان طردتكم الخیل، د دې هم په ظاهره کښې د ترجمې سره مناسبت نشته دی، د بنده په نیز د دې جواب دا کیدې شی چې په ترجمه الباب کښې صراحة خو اگر که تخفیف فی القراءت مذکور دی خو تخفیف فی القراءة نفس قراءت لره مستلزم دی، لهذا دا به اووئیلې شی چې د مصنف غرض دواړو لره شامل دی، د نفس قراءت اثبات او دویم په دې کښې تخفیف، اوس د ټولو روایتونو د ترجمې سره مناسبت اوشو، د دې حدیثونو تعلق د نفس قراءت سره دی، په دې شان چې د دې حدیثونو نه د دې سنتونو ډیر اهمیت معلومېږي او دا چې دې ته احسن او اجمل طریقې سره

ادا کړې شی نو کله چه په عام سنتو کښې قراءت شته دې نو په دې کښې به ولې نه وی دغه شان بغیر د قراءت نه حسن او جمال څنگه پیدا کیدې شی او زموږ استاد محترم مولانا اسعد الله صاحب رحمۃ اللہ علیہ د بلال رضی اللہ عنہ د حدیث مناسبت په خپل مخصوص ادیبانه ظریفانه انداز کښې داسې ثابت کړې دې چه په دې حدیث کښې، احسنتهما و اجملتهما، لره د جمال نه وانغستلې شی بلکه د اجمال نه واغستلې شی، ای آتیهما علی وجه الاجمال، د اجمال نه تخفیف مستفاد کیږی.

فانده: حضرت امام طحاوی په شرح معانی الآثار کښې د صبا په سنتو کښې قراءت ثابتولو دپاره یو مستقل باب قائم کړې دې او دهغه خلقو تردید ئې کړې دې کوم چه په دې کښې د قراءت قائل نه دی بیا په دې باندې زیاتی په دې سنتو کښې د تخفیف په ځانې باندې د طول قراءت لره په دې شان سره ثابت کړې دی چه د دې احادیثونه د دې سنتو اشرف التطوع کیدل معلومیږی، دغه شان حضور صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلي دی چه، افضل الصلوة طول القيام، چه په مونځونو کښې د ټولو نه غوره مونځ هغه دې په کوم کښې چه تطویل دقراءة وی هغوی فرمائی چه کله دا سنت اشرف التطوع دی او د ټولو نه اشرف رکن په مانځه کښې طول قیام او تطویل دقراءة دې نو دا مونځ خود تطویل دقراءة د ټولو نوافلو نه زیات مستحق دي، امام طحاوی ډیر تفصیل سره دا مضمون لیکلې دې او خپله مدعی ثابتولو دپاره بعض آثار او د آکابرو معمولات ئې جمع کړې دی.

[۱۲۵۸] (حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَعْنِي ابْنَ إِسْحَاقَ الْمَدَنِيَّ، عَنْ ابْنِ زَيْدٍ، عَنْ ابْنِ سَيْلَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَدْعُوهُمَا وَإِنْ طَرَدَتْكُمُ الْخَيْلُ".

د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ویلي دي: تاسو دا دواړه مه پریردئ، اگر که شري تاسو لره اسونه.

تشریح: قوله: عن ابی هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تدعوها و ان طردتكم الخيل، لا تدعوا و دع يدع و دعاً نه د نهی صیغه ده.

شرح حدیث:

یعنی مه پریردئ تاسو دې دوو رکعاتونو لره اگر که تاسو لره ستاسو لښکر په جهاد کښې تلونکی، ورتیله کوی چه زر زر ځئ، یعنی څومره چه هم د جلتی وخت وی بیا دې هم دې لره پرې نه خودلې شی، خیل خو اس ته وائی خو دلته د دې اطلاق د اس په سور باندې کیږی، دلته ترینه مراد په اس باندې سواره قافله ده، د حدیث دویمه معنی دا هم بیان کړې شوې ده چه د خیل نه مراد خیل عدو یعنی د دښمن اس دې یعنی اگر که د دښمن لښکر تاسو لره تیله کوی یعنی ستاسو او د هغوی یو بل لره په شاه کول یعنی دهکا کول وی بیا هم دې سنتو لره مه پریردئ.

[۱۲۵۹] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ حَكِيمٍ، أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، "أَنَّ كَثِيرًا مِمَّا كَانَ يَقْرَأُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةَ ١٣٦ هَذِهِ الْآيَةُ، قَالَ: هَذِهِ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى، وَفِي الرُّكْعَةِ الْآخِرَةِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدُ بَأَنَّا مُسْلِمُونَ سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ آيَةَ ٥٨".

د عبد الله بن عباس نه روایت دی، ببشکه رسول الله ﷺ چې به زیات لوستلو په دوه رکعاتونو د فجر کې هغه (آمنّا بالله و اما أنزل الینا) دا ایت، هغه وایي: دا اولنۍ رکعات دی، او په دویم رکعات کې به یی (آمنّا بالله و اشهد بانّا مسلمون) لوستلو.

[۱۲۶۰] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ بْنِ سُفْيَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عُمَرَ يَغْنِي ابْنِ مُوسَى، عَنْ أَبِي الْقَيْثِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ فِي رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ آيَةَ ٥٨ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى، وَفِي الرُّكْعَةِ الْآخِرَةِ هَذِهِ الْآيَةُ رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أُنْزِلَتْ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتَبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ آيَةَ ٥٨ أَوْ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةَ ١٢٩". شَكَ الدَّارُورْدِيُّ.

د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دی، ببشکه هغه اوریدلي دي د نبی ﷺ نه چې لوستلوي یی په دوه رکعاتونو د فجر کې (قل آمنّا بالله و ما أنزل علینا) په اولنۍ رکعات کې، او په دویم رکعات کې دا ایت (ربنا آمنّا بما انزلت و اتبعنا الرسول فاکتبنا مع الشاهدين) او (انا ارسلناک بالحق بشیرا و نذیرا و لا تسأل عن اصحاب الجحيم). شک کړی دی دراوردی.

حدثنا محمد بن الصباح بن سفيان نا عبدالعزيز بن محمد، الخ، قوله، يقرأ في ركعتي الفجر قل آمنّا بالله و ما انزل علینا فی الركعة الاولى، په رومبي رکعت کښي به حضور ﷺ دا آیت قل آمنّا بالله الخ، او په دویم رکعت کښي ربنا آمنّا بما انزلت، الخ، لوستلو.

په روایت کښي دراوی وهم او دهغي اصلاح

په دې کښي اشکال دې هغه دا چه قل آمنّا بالله و ما انزل علینا، دا آیت روستو په دریمه سپاره کښي د سورة آل عمران په آخره کښي دې او ربنا آمنّا دا مقدم دې د دریمي سپاري په مینځ کښي دې او دا خلاف ترتیب دې قراة منکوسه دې لکه څنگه چه څوک په رومبي رکعت کښي قل هو الله احد اولولی او په دویم رکعت کښي تبت یدا اولولی، جواب دا دې چه په دې روایت کښي محمد بن الصباح دې کوم چه ضعیف راوی دې ده ته وهم شوې دې او د و ما انزل علینا په ځانې نې و ما انزل الینا کیدل پکار وو لکه څنگه چه د دې په وړاندې حدیث کښي تیر شوې دی، او دا آیت یعنی و ما انزل الینا په اوله سپاره کښي د سورة بقره په آخره کښي دې دواړه آیتونه د یو بل سره یوشان دی نو دې دپاره غلطی شوې ده په دې دواړو آیتونو کښي یو فرق خو د الینا او علینا دې او دویم دا دې چه د رومبي سپاري په آخر

١: صحيح مسلم للمسافرين ١٤ (٧٢٧)، سنن النسائي للافتتاح ٢٨ (٩٤٥)، (تحفة الأشراف: ٥٦٦٩)، وقد أخرجه: مستدرك احمد (١/٢٣٠، ٢٣١) (صحيح)
٢: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٢٩٢٦) (حسن)

کنبی چه کوم آیت دی د هغی په شروع کنبی قولوا دی او د دویم آیت په شروع کنبی قل د مفرد صیغه ده، دا حدیث په سنن بیهقی کنبی هم دی په طریق د سعید بن منصور عن عبد العزیز په هغی کنبی دا غلطی نشته دی بلکه د تیر شوی حدیث مطابق دی. د دینه پس زده کول پکار دی چه دلته د ابو داؤد په روایت کنبی خو دا دی چه د صبا د سنتو په دویم رکعت کنبی آما بالله واشهد بانا مسلمون ربنا آما بما انزلت، الخ، لوستل او د مسلم شریف په یو روایت کنبی دی چه په دویم رکعت کنبی به حضور ﷺ قل یا هل الکتاب تعالوا الی کلمة سواء بیننا و بینکم الی اخر الایة، لوستلو لهذا د سنتو په اتباع کنبی کله سوره کافرون او اخلاص او کله دا دواړه آیتونه د سوره بقره او سوره آل عمران واله لوستل پکار دی. والله الموفق.

احادیثو لره په ډیر غور او اهتمام سره د عمل په نیت کنبی لوستل پکار دی په دې سره په علم کنبی برکت او په زړه کنبی نورانیت راځی.

باب الإِضْطِجَاعُ بَعْدَهَا

باب دی په باندې د تکیا کې په اړخ وروسته دهغی نه

[۱۲۶۱] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَأَبُو كَامِلٍ وَعَبِيدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ مَيْسَرَةَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الصُّبْحِ فَلْيُضْطَجِعْ عَلَى يَمِينِهِ"، فَقَالَ لَهُ مَرْوَانُ بْنُ الْحَكَمِ: أَمَا يُجْزِئُ أَحَدًا مِمَّا شَاءَ إِلَى الْمَسْجِدِ حَتَّى يَضْطَجِعَ عَلَى يَمِينِهِ؟ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ: "لَا"، قُلْتُ: قَبْلَكُمْ ذَلِكَ ابْنُ عَمْرٍو، فَقَالَ: أَكْثَرُ أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَى نَفْسِهِ، قَالَ: فَقِيلَ لِابْنِ عَمْرٍو: هَلْ تَنْكِرُ شَيْئًا مِمَّا يَقُولُ؟ قَالَ: لَا، وَلَكِنَّهُ اجْتَرَأَ وَجَبْنَا، قَالَ: قَبْلَكُمْ ذَلِكَ أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: فَمَا ذَنْبِي إِنْ كُنْتُ حَفِظْتُ وَتَسَوَّاءُ؟

د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دی هغه ویلي دي، رسول الله ﷺ ویلي دي: کله چې مونږ کوي یو کس ستاسو نه دوه رکعاته مخکې د صبح نه، نو تکیا دې شي په بڼې اړخ باندې. هغه ته مروان وویل: ایا نه کافي کېږي د کس دپاره زمونږ نه تلل د هغه مسجد ته تردې چې تکیا کوي په بڼې اړخ باندې، عبید الله په خپل حدیث کې ویل دي: هغه وایي: نه، هغه وویل: نو دا ابن عمر ته ورسیده، هغه وویل: ابو هريره په خپل ځان باندې زیاته کړه، هغه وویل: ابن عمر ته وویل شو: ایا ته د څه شي نه انکار کوي د هغې نه چې دوی یې وایي؟ هغه وویل: نه، لیکن هغه جرات وکړو او مونږ بزدلي شو، هغه وایي: نو ورسیده دغه ابو هريره ته، هغه وویل: زما څه گناه ده چې ماته حفظ دی او دوی نه هېر شوی دی.

عن ابی هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا صلى احدكم الركعتين قبل الصبح فليضطجع على يمينه، د صبا د سنتو نه پس او د فرض مونږ نه وړاندې لږ غوندي وخت دپاره ځملاستل د حضور ﷺ د فعل نه په صحيح بخاری کنبی د حضرت عائشه رضی الله عنها په حدیث سره ثابت دی دلته په کتاب کنبی د باب پورته ذکر شوي حدیث د کوم راوی چه

۱: سنن الترمذي/ الصلاة ۱۹۵ (۴۲۰)، (تحفة الأشراف: ۱۲۴۳۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۵/۲) (صحيح)

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې دا حدیث قولى دې په دې کښې د حضور صلی اللہ علیہ وسلم امر ذکر دې چه داسې کول پکار دی، دا حدیث د سنن روایت دې، د مسند احمد، ابوداؤد، ترمذی چه دا حدیث قولى ضعیف دې د دې په سند کښې یو راوی عبدالواحد بن زیاد دې کوم چه متکلم فیه دې دغه شان په دې حدیث کښې اضطراب هم دې د بعضی طرقو په لحاظ سره دا حدیث قولى نه دې بلکه فعلی دې د امام بیهقی رائي ده چه د دې فعلی کیدل محفوظ دی.

دغه شان د بخاری شریف حدیث د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا اگر که سنداً قوی دې خو په دې کښې د محل اضطجاع په لحاظ سره اضطراب دې چنانچه دلته د باب په دویم حدیث د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا دی چه په دې کښې اضطجاع قبل سنة الفجر منقول دی او د قاضی عیاض په نیز هم دا راجح ده هغوی د اضطجاع بعد سنة الفجر واله روایت مرجوح ګرځولي دې او د اضطجاع قبل السنة د استحباب هیڅوک قائل نه دی.

دا خو په دې مسئله باندې په روایتی حیثیت سره کلام شو اوس په فقهی حیثیت سره هم زده کړئ هغه دا چه اضطجاع بعد سنة الفجر مسئله معركة الاراء ده په دې کښې ډیر اختلاف دي بعضي په دې کښې ډیر مفرط او بعضي مفرط او بعضي معتدل دی، یو جماعت په کوم کښې چه ابن حزم ظاهري هم دې هغوی په دې کښې ډیر دافراط نه کار اغستی دې او دې ضجعه لره واجب بلکه د صبا د مونخ د صحت دپاره ئې شرط ګرځولي دې او بعضو په دې کښې د تفریط نه کار اغستی دې او دې لره ئې مکروه ګرځولي دې ځکه چه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په دې باندې عمل نه وو بله هغوی به د دینه خلق منع کول او فرمائیل به ئې چه، ای فصل افضل من السلام، یعنی دا ملاسته خو دې دپاره ده چه فرض د سنتو سره خلط یعنی یوځانې نه شی هغوی فرمائی چه کله سنت او کړی او سلام او ګرځوی او د دینه پس فرض مونخ شروع کړی نو آیا دا سلام د فصل یعنی جداوالي دپاره پوره نه دې، دغه شان ابن مسعود رضی اللہ عنہ دې فعل ته دابنه سره تشبیه ورکړې ده چه د څاروو پشان ولې څملئ د ابراهیم نخعی نه منقول دی چه، انها ضجعة الشيطان.

د ائمه اربعه مذاهب په دې کښې دا دی (۱) د حضرت امام شافعی په نیز دا اضجعاج مستحب ده اگر که په جومات کښې ولې نه وی، (۲) امام مالک فرمائی چه مباح دې که د ثواب او فضیلت نیت نه وی ګیني مکروه دې، (۳) و عن احمد روايتان الاستحباب و عدمه، (۴) حنفیه وائی چه نه مکروه ده او نه مستحب، د حضور صلی اللہ علیہ وسلم نه دا ضرور ثابت دی خو په کور کښې نه په جومات کښې او د استراحت یعنی آرام دپاره. نه د تشریع او ترغیب دپاره، او ابن العربی فرمائی چه، يستحب لمن قام بالليل للاستراحة،

قوله، فقال له مروان بن الحكم اما يجزئ احدنا ممشاه الى المسجد.. قال لا، مروان بن الحكم ابوهریره رضی اللہ عنہ ته او وئیل چه د صبا سنت په کور کښې کول او جومات ته تلل دا فصل بین الفرض والنفل دپاره پوره نه دې هغوی او فرمائیل چه پوره نه دې، فبلغ ذلك ابن عمر فقال اكثر ابوهريرة على نفسه، کله چه دا سوال او جواب حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ته اورسیدلو نو هغوی واوریدلو او اوئې فرمائیل چه د ابوهریره رضی اللہ عنہ په دومره ډیر کثرت سره روایت کول

دا په خپل ځان باندې زیاتې کول دی یعنی په دې کښې د هغوی نقصان دې ځکه چه په ډیر روایت کولو کښې د خطا قوی احتمال وې هیره وغیره د سړی سره لگیدلې ده، فقیل لابن عمر هل تنکر شیئا... الخ، آیا ته د ابوهریره رضی الله عنه روایت کړې شوی یو حدیث (په تعین سره) انکار کولې شي چه فلانکې روایت د دوی غلط دې هغوی جواب ورکړو چه مطلب دا نه دې چه هغوی د خپل ځان نه غلط او صحیح حدیثونه بیانوي بلکه زما مقصد دا دې چه هغه د حدیثونو په بیانولو کښې جری یعنی زړور دې او مونږ ویره کونکې یو اوس الله ښه پوهیږی چه د هغوی نه په کوم ځانې کښې بې احتیاطی شوې او کوم ځانې کښې نه ده شوې، فبلغ ذلك اباهریرة، ابوهریره رضی الله عنه ته دا خبرې اترې اورسیدلې نو هغوی اوریدلو سره اوفرمائیل چه خلق حدیثونه یاد نه ساتی او زه کوشش کوم چه یاد نې اوساتم (نو ځکه په کثرت سره روایت هم کوم) په دې کښې زما څه قصور دې؟ حضرت ابوهریره رضی الله عنه په کثرت روایت کښې مشهور دې صحابه کرامو کښې دا خبره مشهوره وه او بعضې صحابه کرامو به په دوی باندې اعتراض هم کولو لکه څنگه چه په دې روایت کښې هم دی د صحابه کرامو په اعتراض باندې به د دوی ناخوښی هم کیدله او دوی به فرمائیل چه تاسو خلقونه حدیثونه یادول نه کیږی نو په ما باندې اعتراض کوئ بیا یو صحابی نې مخاطب کړو کوم چه په مجلس کښې موجود وو وئې فرمائیل چه تا د ماسخوتن مونږ د حضور صلی الله علیه و آله سره کړې دې؟ هغوی اوفرمائیل او کړې مې دې ابوهریره رضی الله عنه تپوس او کړو ښه اوبښایه چه حضور صلی الله علیه و آله په دې کښې کوم کوم سورتونه لوستلې وو هغه اونه خودلې شو نو ابوهریره رضی الله عنه اوفرمائیل بس! او وئې فرمائیل الحمد لله ما ته یادې زه خودلې شم، او بیا نې هغه دواړه سورتونه اوخودل. (۱)

[۱۲۶۲] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَكِيمٍ، حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَقْضَى صَلَاتَهُ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ نَظَرَ، فَإِنْ كُنْتُ مُسْتَقِظَةً حَدَّثَنِي، وَإِنْ كُنْتُ نَائِمَةً أَيْقَظَنِي، وَصَلَّى الرَّكَعَتَيْنِ، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَذِّنُ فَيُؤَذِّنُهُ بِصَلَاةِ الصُّبْحِ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ يَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ".

د عائشې رضی الله عنها نه روایت دی هغې ویلي دي: و و رسول الله صلی الله علیه و آله چې کله به یې مونږ پوره کړو په اخیر د شپه کې نو کتل به یې، که زه به بیداره وم نو ماسره به یې خبرې کولې، او که زه به اوده وم نو را بیداره به یې کړم، او دوه رکعاته مونږ به یې وکړو، بیا به تکیا شو تردې چې مؤذن به ورته راغی، خبر به یې ورته ورکولو په مونږ د صبح، نو دوه رکعاته به یې وکړل سپک، بیا وتلو مانځه ته.

(۱) چنانچه د بخاری په صفحه ۱۶۳، باندې دی، قال ابوهریره رضي الله عنه يقول الناس اكثر ابوهریره فلقيت رجلا فقلت بم قراء رسول الله صلى الله عليه وسلم البارحة في العتمة فقال لا ادري فقلت الم تشهدا قال بلي قلت لكن انا ادري قراء سورة كذا وكذا).

(۲) صحيح البخاري/التهجد ۲۴ (۱۱۶۱)، ۲۵ (۱۱۶۲)، ۲۶ (۱۱۶۸)، صحيح مسلم/المسافرين ۱۷ (۷۴۳)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۹۷ (۴۱۸)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۵/۶)، وانظر ما يأتي برقم (۱۳۳۵) (صحيح)

[۱۲۶۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ حَدَّثَهُ ابْنُ أَبِي عَتَّابٍ أَوْ غَيْرُهُ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى رَكَعَتِي الْفَجْرِ، فَإِنْ كُنْتُ نَائِمَةً اضْطَجِعْ وَإِنْ كُنْتُ مُسْتَيْقِظَةً حَدَّثَنِي.

د ابو سلمه نه روایت دی هغه ویلي دي ویلي دي عائشي: وو نبي ﷺ چې کله به یې مونځ وکړو د صبح، که زه به اوده وم نو تکیا به شو، او که زه به وبخه وم نو ماسره به یې خبرې کولې.

[۱۲۶۴] حَدَّثَنَا عَبَّاسُ الْعَنْبَرِيُّ، وَزِيَادُ بْنُ يَحْيَى، قَالَا: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ حَمَّادٍ، عَنْ أَبِي مَكِينٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْفَضِيلِ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَصَلَاةِ الصُّبْحِ "فَكَانَ لَا يَمُرُّ بِرَجُلٍ إِلَّا نَادَاهُ بِالصَّلَاةِ أَوْ حَرَكَهُ بِرَجْلِهِ". قَالَ زِيَادٌ: قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْفَضِيلِ.

د ابو مکین نه روایت دی، هغه وایي مونږ ته ابو الفضیل حدیث بیان کړی دی چې یو سړی دی د انصارو نه، هغه روایت کوي د مسلم بن ابی بکره او هغه یې د خپل پلار نه کوي، هغه وایي: زه وتللم د رسول الله ﷺ سره د سحر مانځه ته، هغه وو چې نه به تیریدلو په هېڅ سړي باندې مگر د مانځه اواز به یې ورته کولو، او یا به یې په خپه وخورولو زیاد ویلي دي: مونږ ته حدیث بیان کړی دی ابو الفضیل

حدَّثَنَا عَبَّاسُ الْعَنْبَرِيُّ، الخ، خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَصَلَاةِ الصُّبْحِ فَكَانَ لَا يَمُرُّ بِرَجُلٍ إِلَّا نَادَاهُ بِالصَّلَاةِ أَوْ حَرَكَهُ بِرَجْلِهِ، ابوبکره صحابی د چا نوم چه نضیع بن الحارث دي فرمائی چه زه د حضور ﷺ سره د صبا د مانځه دپاره روان ووم نو په لاره کښې څوک چه به هم (ملاست) وو نو حضور ﷺ به هغوی ته آواز کولو یا د هغه پښې به ئې خوزولې (دي دپاره چه راویځ شی) د دي حدیث د ترجمه الباب سره دا مناسبت کیدی شی چه شاید دا خلق کوم چه به حضور ﷺ راویځول هم هغه خلق وو کوم چه به د صبا د سنتو نه پس اوده کیدل.

بَابُ إِذَا أَدْرَكَ الْإِمَامُ مَوْلَاهُ يُصَلِّي رَكَعَتِي الْفَجْرِ

باب دی، کله چې امام پیا مومي او دوه رکعاته د سحر یې نه وي کړي

که د صبا مونځ اودریږي او چا تر دغه وخته پورې سنه الفجر نه وی کړې نو ده لره څه کول پکار دی؟

مذاهب ائمه:

مسئله اختلافی ده په بذل کښې د شوکانی نه په دي کښې نهه قولونه لیکلي دي خو زما معمول خوا اکثر د ائمه اربعه مذاهب بیانولو دي، امام شافعی او امام احمد، اسحاق په نیز په دي وخت کښې سنت کول مطلقا مکروه دی او امام مالک فرمائی چه دوو شرطونو سره کولې شی اول د جومات نه بهر دویم دا چه د فرض دواړه رکعاتونو د جماعت سره موندلې شی که یو رکعت هم فوت کیدو نو بیا نه دي جائز، د حنفیانو په نیز هم دوه شرطونه دي یو دا چه خارج مسجد او کړی یا کم نه کم د جماعت د صف سره یو ځانې نه وی په مینځ کښې

۱: صحیح مسلم للمسافرین ۱۷ (۷۴۳)، وفيه زياده بن سعد عن ابن أبي، تائب: بلا شك (تحفة الأشراف: ۱۷۷۰۷، ۱۷۷۱) (صحیح لغیره)

۲: تفرده به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۰۳) (ضيف)

کوم څیز حائل او پرده وی او دویم دا چه د دواړو رکعاتونو د فوت کیدو ویره نه وی که صرف یو رکعت فوت کیږي نو بیا هم کولې شی، په دې کښې یو مذهب د ظاهریه هم دې هغه دا که کوم سړې د صبا سنت یا نو بل سنت یا نفل کوی او په دې دوران کښې په جومات کښې د جماعت مونځ او درېږي نو د دې سړې نفل مونځ سمدستی باطلیږي تر دې پورې که د ده مونځ پوره شوي وی او صرف سلام گرځول پاتې وي او دلته جماعت او دریدلو نو بیا ئې هم مونځ فاسدیږي بلکه داسې سړي لږه پکار دی چه دغه مونځ لږه هم داسې پریږدي او د جماعت مونځ سره شامل شی.

[۱۲۶۵] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَرْجَسٍ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الصُّبْحَ، فَصَلَّى الرُّكْعَتَيْنِ، ثُمَّ دَخَلَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: "يَا فُلَانُ، أَيَّتَهُمَا صَلَاتُكَ الَّتِي صَلَّيْتَ وَحْدَكَ، أَوِ الَّتِي صَلَّيْتَ مَعَنَا؟"

د عبد الله بن سرجس نه روایت دی هغه ویلي دي: راغی یو سړی رسول الله ﷺ ته چې مونځ یې کولو د سحر، نو دوه رکعاته مونځ یې وکړو، بیا داخل شو د رسول الله ﷺ سره، هرکله چې فارغ شو، هغه وفرمایل: ای فلانی ستا کوم یو مونځ دی؟ هغه چې تا ځانله وکړو که نه هغه چې د مونځ سره دي وکړو.

تشریح: قوله: جاء رجل و النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الصبح فصلی الركعتین ثم دخل مع النبي صلى الله عليه وسلم فی الصلوة، الخ، د حدیث مضمون واضح دې وړاندې په حدیث کښې دی چه حضور ﷺ د دې سړي نه پښتنه او کړه چه ستا په نیز په دې دواړو مونځونو کښې کوم یو مونځ معتبر دې کوم چه دې ځانله او کړو یا هغه کوم چه دې مونځ سره او کړو، مطلب دا دې چه د جماعت مونځ او دریدلو نه پس سنت یا نفل مونځ خو نه کیږي، لهذا اوس وړاندې صرف فرض مونځ پاتې شونو اوس په دې دواړو مونځونو کښې کوم چه تا کړې دې ستا په نیز کوم یو قابل اعتبار دې؟ یا دا مطلب دې چه ته دلته د کوم مونځ دپاره راغلې وی فرض مونځ دپاره یا د سنتو دپاره، که سنت کول مقصود وو نو د هغې دپاره کور غوره وو او که فرض مونځ کول مقصود وو نو په هغې کښې دې ولې روستوالې او کړو، راتلو سره په جماعت کښې ولې شریک نه شوي.

[۱۲۶۶] (۲) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ وَرْقَاءَ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي يُونُسَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَوَكِّلِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا زُكْرِيَّا بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

(۱): صحيح مسلم للمسافرين ۹ (۷۱۲)، سنن النسائي للإمامة ۶۱ (۸۶۹)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۰۳ (۱۱۵۲)، (تحفة الأشراف: ۵۳۱۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۸۲/۵) (صحيح)

(۲): صحيح مسلم للمسافرين ۹ (۷۱۰)، سنن الترمذي للصلاة ۱۹۶ (۴۲۱)، سنن النسائي للإمامة ۶۰ (۸۶۶)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۰۳ (۱۱۵۱)، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۸)، وقد أخرج: مسند احمد (۲/۳۳۱، ۳۵۲، ۴۵۵، ۵۱۷، ۵۳۱)، دي الصلاة ۱۴۹ (۱۴۸۸، ۱۴۹۱) (صحيح)

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا أَقِيَمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي چې رسول الله ﷺ ويلي دي: کله چې مونځ ودرېږي نو نور مونځ نشته مگر فرض.

قوله: عن ابی هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا اقيمت الصلاة فلا صلاة الا المكتوبة.

په دې حقله خو مذاهب اوس تير شول د حنفيانو او مالکيه په نيز د دې مطلب دا دې چې په کوم ځانې کښې د جماعت مونځ کيږي هغه ځانې کښې سوا د فرض مونځ نه بل کوم مونځ نه دې کول پکار دې دپاره دا فرض کړه که کوم سړي په خپل کور کښې سنت کوي لکه څنگه چې غوره هم دا ده او حال دا دې چې په جومات کښې د جماعت مونځ او دريدلو نوآيا د دې سړي مونځ به صحيح نه وي؟ په اجماع سره صحيح او جائز دي، پس معلومه شوه چې د حديث مطلب هغه دي کوم چې مونځ بيان کړو. والله تعالى اعلم.

بَابُ مَنْ فَاتَتْهُ مَتَى يَقْضِيهَا

باب دی دهغه چا نه چې فوت شي کله به يې کوي

که يو سړي د صبا سنت قبل الفرض اونۀ کړې شول نو بيا به نې کله کوي؟ عطاء، طاؤس او په امامانو کښې د امام شافعي په نيز د فرض مونځ نه پس د نمر ختلو نه وړاندې کولې شي خو امام ترمذي د امام شافعي او احمد دواړو مذهب دا ليکلي دي چې د نمر ختلو نه پس دې اوکړي خو شوکاني د حافظ عراقی نه نقل کړې دي چې د امام شافعي صحيح قول دا دي چې د فرض مونځ نه پس د نمر ختلو نه وړاندې کولې شي، دويم مذهب د ائمه ثلاثه حنفيه، حنبله، مالکيه دي د دوي په نيز د نمر ختلو نه وړاندې کول مکروه دي.

(ايا د سنتو قضا شته؟)

دلته يوه مسئله بله ده او هغه دا چې د سنتو قضا شته هم او که نه، شافعيه او حنبله د دې قائل دي د حنفيه او مالکيه په نيز د سنتو د مونځ قضا نشته دې البته د صبا د سنتو قضا في الجمله شته، امام ابو حنيفه او ابويوسف خو داسې فرمائي چې د سنتو قضا تبعاً للفرض شته الى الزوال، بالاستقلال نشته چنانچه د ليلة التعريس په واقعه کښې حضور ﷺ د سنتو قضا د فرض مونځ سره فرمايلي وه، او د امام محمد په نيز د دې قضا افرادا هم مستحب ده، امام مالک فرمائي چې: إِنْ أَحَبْتُ، که زړه نې غواړي نو قضا دې اوکړي اختيار دي.

[۱۲۶۷] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ مُعْمَرٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعِيدٍ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا يُصَلِّي بَعْدَ صَلَاةِ الصُّبْرِ رُكْعَتَيْنِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صَلَاةُ الصُّبْرِ رُكْعَتَانِ"، فَقَالَ الرَّجُلُ: إِنِّي لَمْ أَكُنْ صَلَّيْتُ الرُّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ قَبْلَهُمَا فَصَلَّيْتُهُمَا الْآنَ، "فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

۱: سنن الترمذي/الصلوة ۱۹۷ (۴۲۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۰۴ (۱۱۵۴)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۰۲)، وقد أخرجه:

مسند احمد (۴۴۷/۵) (صحيح)

د قیس بن عمرو نه روایت دی، هغه وایی: رسول الله ﷺ یو سری ولیدو چي مونځ یې کولو وروسته د دوه رکعاتو نه، رسول الله ﷺ ورته وویل: مونځ د صباح دوه رکعاته دی، هغه سړي وویل: ما هغه دوه رکعاته نه وو کړي کوم چي د دې دواړو نه مخکې وو، ما اوس وکړل، نو رسول الله ﷺ چپ شو.

تشریح: قوله: حدثنا عثمان بن ابي شيبة نا ابن نمير عن سعد بن سعيد حدثني محمد بن ابراهيم عن قيس ابن عمرو قال راى رسول الله صلى الله عليه وسلم. الخ، دا سعد بن سعيد د يحيى بن سعيد انصاري مشهور امام الجرح والتعديل رور دي (ترمذی، ص، ۵۷) د حديث مضمون خو واضح دي چه يو سړی د حضور ﷺ د وړاندې د صبا دمونځ نه پس دوه رکعاته اوکړل نو حضور ﷺ اوفرمائيل چه د صبا مونځ (فرض) خو صرف دوه رکعاته دي هغه عرض اوکړو چه ما د فرضو نه وړاندې کوم سنت دی هغه نه وو کړی د دې نه پس حديث کښې دی چه، فسکت رسول الله صلى الله عليه وسلم.

مجوزين حضرات (شافعيه وغيره) په دې حديث سره استدلال کوي، مانعين (اثمه ثلاثه) د دې څو جوابونه ورکړي دي (۱) دا حديث منقطع دي کما قال الترمذی ځکه چه دمحمد بن ابراهيم سماع د قيس بن عمرو نه ثابته نه ده، (۲) کله چه په دې وخت کښې د تطوع يعنی د نفلو نهی د نورو صحيح احاديثو سره ثابته ده نو په داسې صورت کښې د حضور ﷺ سکوت په تقرير باندې دلالت نه کوي، (۳) کيدې شي دا واقعه د منع نه د وړاندې وي (۴) صحيح دا ده چه دا حديث مرسل دي، کما قال الترمذی، دغه شان وړاندې امام ابوداؤد هم دا خبره فرمائيلي ده (۵) د ابوداؤد په دې روايت کښې خو دا دی چه حضور ﷺ په دې باندې سکوت فرمائيلي وو خو د ترمذی شريف په روايت کښې د دې په ځانې دا دی چه، فلا اذا، د کوم چه دوه مطلبه کيدې شي يو خو دا چه بيا هم نه دی ادا کول پکار، دويم دا چه اوس نه يعنی که دا خبره ده (چه سنت دي نه وو کړي) نو بيا به مانع وي منع کړي.

[۱۲۶۸] (۱) حَدَّثَنَا حَامِدُ بْنُ يَحْيَى الْبَلْخِيُّ، قَالَ: قَالَ سُفْيَانُ: كَانَ عَطَاءُ بْنُ أَبِي رَبَاحٍ يُحَدِّثُ بِهَذَا الْحَدِيثِ عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعِيدٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَى عَبْدُ رَبِّهِ، وَيَحْيَى ابْنُ سَعِيدٍ هَذَا الْحَدِيثَ مُرْسَلًا، أَنَّ جَدَّهُمْ صَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذِهِ الْقِصَّةِ.

سفيان وييلي دي، وو عطاء بن ابي رباح چي دا حديث يې بيانولو د سعد بن سعيد نه. وييلي دي ابوداؤد: او روايت کړی دی عبد ربه او يحيى چي دواړه ځامن د سعيد دي دا حديث مرسل، بېشکه نيکه د دوی مونځ کړی دی د رسول الله ﷺ په دې قصي سره.

تشریح: قوله: قال ابوداؤد روى عبد ربه و يحيى ابنا سعيد هذا الحديث مرسلًا، د دې حديث په سند کښې چه کوم اختلاف او اضطراب دي مصنف هغې لره بيانوي، پورته په سند کښې سعد بن ابي سعيد راغلي وو هغوی دي حديث سره مسنداً ذکر کړي وو (بذكر السند الى الصحابي) او د سعد بن سعيد باقی دوه وروڼه عبد ربه او يحيى دي دواړو دي لره مرسلًا ذکر کړي دي

یعنی سند کښې صحابی (قیس بن عمرو) ئې نه دې ذکر کړې، دا پورته راغلې وو چه امام رمذی هم دې حدیث لره مرسل فرمایلې دې. ان جدهم زیډا،

د نسخو اختلاف او د صحیح نسخې تعیین

په ډیر نسخو کښې داسې دی زیډا خو دا غلط دي د یحيي بن سعید د نیکه نوم زیډ نه دي بلکه قیس دې لکه څنگه چه پورته په سند کښې ذکر دی خو صحیح او معتمد نسخو کښې په دې ځانې کښې نه لفظ د زیډ ذکر دي او نه لفظ د قیس بلکه داسې دی چه، ان جدهم صلی مع النبی صلی الله علیه وسلم، او که وی هم نو د زیډا په ځانې قیسا کیدل پکار دی ځکه چه د یحيي بن سعید په مسلمان نیکونو کښې زیډ نومې کوم سرې نشته دي

تنبیه: که څوک دا اووائی چه مصنف دي حدیث لره مرسل بنائی حال دا دي چه دلته په سند کښې د یحيي بن سعید د نیکه ذکر دي کوم چه صحابی دي بیا دا حدیث مرسل څنگه شو؟ جواب د دي ظاهر دي چه دلته د صحابی ذکر په رجال سند کښې نشته دي سند خود، ان جدهم، نه وړاندې پوره شوې دي، د ان جدهم، نه خود حدیث متن شروع کیږي

بَابُ الْأَرْبَعِ قَبْلَ الظُّهْرِ وَبَعْدَهَا

باب دی په بیان د څلورو رکعاتو کې مخکې د ماسپڅین نه او وروسته د هغې نه

[۱۲۶۹] (حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ، عَنِ النَّعْمَانِ، عَنِ مَكْحُولٍ، عَنْ عَنَبَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ، قَالَ: قَالَتْ أُمُّ حَبِيبَةَ زَوْجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ حَافَظَ عَلَى أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ قَبْلَ الظُّهْرِ وَأَرْبَعٍ بَعْدَهَا حَرَّمَ عَلَى النَّارِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ الْعَلَاءُ بْنُ الْحَارِثِ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ مُوسَى، عَنْ مَكْحُولٍ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

ام حبيبہ ويلي دي چې د نبي ﷺ بي بي ده، چې رسول الله ﷺ ويلي دي چا چې حفاظت وکړو په څلورو رکعاتو باندې د ماسپڅين نه مخکې، او څلور وروسته د هغې نه، نو حرام به شي په اور ويلي دي ابوداود نقل کړی دی علاء بن الحارث او سليمان بن موسی د مکحول نه په د هغې په اسناد سره پشان د هغې

تشریح: قوله: قالت ام حبيبہ زوج النبی صلی الله علیه وسلم من حافظ علی اربع رکعات قبل الظهر و اربع بعدها حرّم علی النار، په دې حدیث کښې، من حافظ، فرمایلې شوې دی، من صلی، ئې نه دی فرمایلې د دینہ معلومه شوه چه دا فضیلت صرف په یو ځل کولو سره نه حاصلیږي بلکه په محافظه او مداومت سره به وی

(تطبيق بين الروایتين)

په گڼو مشهورو روایتونو کښې بعد الظهر رکعتین راځی او په دې روایت کښ، اربع رکعات، ذکر دی لهذا دا به وئيلي شي چه په دې کښې دوه رکعاته خو مؤکد دی او دوه رکعاته غیر مؤکد دی، دلته یوه راځي بله ده کومه چه وړاندې راځي

۱: سنن النسائي/قيام الليل ۵۷ (۱۸۱۵)، (تحفة الأشراف: ۱۵۸۶۳)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۲۰۱ (۲۷)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۰۸ (۱۱۶۰)، مسند احمد (۳۲۷۶) (صحيح)

شرح حدیث:

په دې حدیث کښې، حُرْمَ عَلَى النَّارِ، چه دا سرې په اور باندې حرامیږي، په دې کښې خو احتمالات دي یو دا چه د دینه مراد مطلقاً عدم دخول فی النار دې او دا خبره د الله تعالی د رحمت نه څه لرې نه ده چه په دې سنتو باندې د اهتمام په وجه سره بالکل دهغه بخښنه او فرمائی، یا دا چه که په جهنم کښې د خپلو گناهونو د وجه نه داخل هم شی نو اور به دده ټول بدن لره نه سوزوی کم نه کم د سجدو ځایونه به ئې محفوظ وی، (کما فی روایة) یا دا اووئیلې شی چه د خلود فی النار نفی ده، دنفس دخول نه په دې باندې دا اشکال کیږي چه دا خبره خو د هر مسلمان په حق کښې ده، جواب دا دې چه په دې کښې اشاره او زیرې دې د خاتمه بالخیر او دا خبره د هر مسلمان په حق کښې ثابت نه ده.

[۱۲۷۰] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُنْثَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَةَ يُحَدِّثُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ ابْنِ مِنْجَابٍ، عَنْ قُرَيْشٍ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَرْبَعٌ قَبْلَ الظُّهْرِ لَيْسَ فِيهِنَّ تَسْلِيمٌ تُفْتَحُ مِنْ أَبْوَابِ السَّمَاءِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: بَلَغَنِي عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ الْقَطَّانِ، قَالَ: لَوْ حَدَّثْتُ عَنْ عُبَيْدَةَ بِشَيْءٍ لَحَدَّثْتُ عَنْهُ بِهَذَا الْحَدِيثِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: عُبَيْدَةُ ضَعِيفٌ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: ابْنُ مِنْجَابٍ هُوَ سَهْمٌ.

د ابو ایوب نه روایت دی هغه روایت کوي د نبی ﷺ نه هغه ویلي دي: څلور مخکې د ماسپڅین نه په هغې کې سلام نشته، کولاولی شي هغې ته دروازي د اسمانونو ویلي دي ابوداود: ماته رارسیدلی د یحیی بن سعید القطان نه هغه ویلي دي: که ما د عبیده نه څه شی نقل کولی نو دا حدیث به مې ترې نقل کړی وی. ویلي دي ابوداود: عبیده ضعیف دی، ویلي دي ابوداود: ابن منجاب هغه سهم دی.

تشریح: قوله: عن أبي أيوب عن النبي صلى الله عليه وسلم قال أربع قبل الظهر ليس فيهن تسليم تفتح لهن ابواب السماء، د ابویوب نوم خالد بن زید انصاری دې د دې حدیث نه معلومه شوه چه د ماسپڅین نه وړاندې کوم څلور رکعاته سنت دی هغه په یو سلام سره پکار دی لکه څنگه چه د حنفيانو مسلک دې او د شافعيه او حنابله په نیز اول خو قبل الظهر هم دوه رکعته دی دویم دا چه د دوی په نیز تسلیم علی الركعتین اولی دې، صلوۃ اللیل والنهار مثی، حدیث ته د نظر کولو د وجه نه دا حدیث وړاندې راروان دې دې مونځ دپاره د آسمان دروازي پرانستلې کیږي دې دپاره چه دا سنت مونځونه آسمان ته اورسی، الیه یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه.

د صلوۃ الزوال ثبوت او فضیلت:

او د بعضی شراحو رائي دا ده چه په دې حدیث کښې د ماسپڅین د وړاندیني سنتو ذکر نشته دې بلکه هغه مونځ دې کوم ته چه سنة الزوال یا صلوۃ الزوال وائی د کومو چه په خاص توگه باندې صوفیه قائل دی بلکه محدثین هم چنانچه امام ترمذی په صفحه، ۶۲، کښې د دې دپاره مستقل باب ترلې دې، باب ما جاء فی الصلوۃ عند الزوال، او په دې کښې

۱: سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۰۵ (۱۱۵۷)، سنن الترمذی/ الشمائل (۲۹۳، ۲۹۴)، (تحفة الأشراف: ۳۴۸۵)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴۱۷، ۴۲۰) (ضعيف)

هغوی د عبد الله بن السائب حديث ذکر کړې دې، ان رسول الله صلى الله عليه وسلم کان یصلی اربعاً بعد ان تزول الشمس قبل الظهر و قال انها ساعة تفتح فيها ابواب السماء و أحب ان يصعد لی فیها عمل صالح و فی الباب عن علی و ابی ایوب و هذا حديث حسن غریب، د ابوایوب حديث د کوم چه امام ترمذی حواله ورکوی هم هغه دې کوم چه په ابوداؤد کښې روان دې، په تحفة الاحوذی کښې حافظ عراقی فرمائی چه دا څلور رکعاته د ماسپڅین د سنتونه علاوه دی د دې نوم سنة الزوال دې.

قال ابوداؤد بلغنی عن یحیی بن سعید انه قال لو حدثت عن عبدة بشیء، الخ، یحیی بن سعید فرمائی که ما د عبیده بن معتب نه حديث اغستلی نو دا حديث به مې ضرور اغستی وې، خو چونکه هغه ضعیف دې نو ځکه ئې نه اخلم، اوس دا چه دا حديث ضرور ولي اخلی؟ کیدې شی چه وجه دا وی چه د دې حديث مضمون د هغوی ډیر خوښ شوې وی، ځکه چه چه په دې کښې ډیر اوچت فضیلت ذکر دې.

باب الصَّلَاةِ قَبْلَ الْعَصْرِ

باب دی په بیان د مونځ کې مخکې د مازیګر نه

په دې باب کښې مصنف دوه حدیثونه ذکر کړې دی یو قولی او دویم فعلی قولی کښې د مازیګر نه وړاندې څلور رکعاته ذکر دی او په حديث فعلی کښې دلته په ابوداؤد کښې خو دوه رکعاته ذکر دی خو په ترمذی شریف کښې څلور رکعاته ذکر دی، نو دې دپاره زمونږ فقهاؤ لیکلي دی چه د مازیګر نه وړاندې اختیار دي د دوو او څلورو رکعاتو په مینځ کښې

[۱۲۷۱] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِيرَانَ الْقُرَشِيُّ، حَدَّثَنَا جَدِّي أَبُو الْمُثَنَّى، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "رَحِمَ اللَّهُ أَمْرًا صَلَّى قَبْلَ الْعَصْرِ أَرْبَعًا".

د ابن عمر رضی الله عنه روایت دی هغه ویلي دي، رسول الله ﷺ ویلي دي: الله دې رحم وکړي په هغه سړي باندې چې مونځ وکړي مخکې د مازیګر نه څلور رکعاته.

تشریح: قوله: رحم الله امراء صلی قبل العصر اربعاً، دا جمله خبریه هم کیدې شی او دعائیه هم، یعنی یا خو حضور ﷺ خبر ورکوی چه داسې دې وی او یا دعاء ورکوی چه الله تعالی دې رحم اوکړی په داسې سړي باندې، خلق بزرگانو ته د دعاء دپاره درخواستونه کوی گرځی د حضور ﷺ د دعاء نه اوچته دعاء د چا کیدې شی د دې د حاصلولو دپاره کوشش کول پکار دی، والله الموفق

[۱۲۷۲] (۲) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي اسحاق، عَنْ عَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الْعَصْرِ رَكْعَتَيْنِ".

عاصم بن ضمره روایت کوي د علي نه، بېشکه نبي ﷺ وو چې مونځ يې کولو مخکې د مازیګر نه دوه رکعاته.

(۱) سنن الترمذی الصلاة ۲۰۲ (۴۳۰)، (تحفة الأشراف: ۷۴۵۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۱۷/۲) (حسن)

(۲) تفرد به ابوداؤد، (تحفة الأشراف: ۱۰۱۴۰) (حسن) (لکن بلفظ: "أربع ركعات" كما عند الترمذی فی الصلاة ۲۰۲)

بَابُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْعَصْرِ

باب دی په بیان د مونځ کي وروسته د مازیگر نه

د اوقات منهیه ابتداء:

په دې پوهه شه چه د دې ځایونه د اوقات منهیه بیان شروع کیږي، امام ابو داؤد خو په دې سلسله کښي صرف هم دوه بابونه کړي دي او امام نسائي په دې موضوع باندې ډیر زیات ابواب قائم کړي دي، دې بابونو لره چه څنگه د دې د پوهیدلو حق دې په دې باندې موقوف دی چه په اوقات منهیه کښي د صحابه کرامو او تابعینو کوم اختلاف دې هغه په ذهن کښي وی گڼي سخت اختلاف پیښیدي شی ځکه چه په روایاتو کښي ډیر سخت اختلاف دې هم د دې وجه نه د علماؤ مذاهب هم په دې کښي مختلف دي زمونږ حضرت شیخ رحمته الله علیه د صحیح بخاری په تراجمو کښي به اکثر فرمائیل چه د امام بخاری غرض معلومول د امامانو مذاهب په بنه شان سره پیژندلو باندې موقوف دې لهذا رومي دا اختلافات واورئ!

د بعضي صحابه او ابن حزم ظاهري په نیز په دې ټولو وختونو کښي مونځ جائز دې د یو وخت استثناء نشته دې هغوی وائی چه نهی منسوخ ده، لحديث جابر بن مطعم لا تصوموا احداً طاف بهذا البيت و صلى آية ساعة شاء من ليل او نهار، و لقوله عليه السلام من ادرك ركعة من الصبح قبل ان تطلع الشمس، الخ. دویم مذهب دا دې چه یو جماعت د صحابه کرامو او تابعینو لکه ابن عمر، عائشه، عطاء، طاؤس، ابن المنذر مسلك دا دې چه په کومو احادیثو کښي د بعد الصبح او بعد العصر د مونځ ممانعت دې دهغې نه د وخت استیعاب یعنی گیرول مقصود نه دی بلکه عین د نمر ختلو او پریوتلو خاص دغه وخت کښي کول ممنوع دی ځکه چه دغه وخت کښي د نمر عبادت کونکي د نمر عبادت کوی چنانچه حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه، وهم عمر رضي الله عنه انما نهی رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الصلوة ان يتحرها طلوع الشمس او غروبها، یعنی عمر رضی الله عنه چه خلق د بعد العصر او بعد الفجر د مونځ کولو نه مطلقاً منع کوی دا غلطه ده ځکه چه د دې ممانعت د دې وجه نه دې چه د نمر ختلو او نمر پریوتلو قصد او کړی او په دې دوو وختونو کښي مونځ کوی، دا حضرات داسي وائی چه په احادیثو کښي مطلق بعد الفجر او بعد العصر کوم راغلي دي هغه په دې خیال سره دي چه داسي نه وی چه کوم سړي د مازیگر نه پس مونځ او کړی او په دې کښي تمادی او اوږدوالي او کړی او هغه مونځ تر طلوع او غروب پوري اورسی نو دا ظاهري عموم او اطلاق د قطع په ذریعې دطور دې او په یو روایت کښي د ابن عمر رضی الله عنهما نه دادی چه د صبا د مانځه نه وروستو خو تر نمر ختلو پوري تطوع مکروه دی (د دې باب د دریم حدیث د وجه نه، او بعد العصر تطوع الی الاصفرار جائز دې، د دې نه پس ممنوع دې) د دې باب د رومي حدیث د وجه نه، خو د حضرت ابن عمر او ابن عباس رضی الله عنهما او نور ډیر صحابه کرام او تابعین او د اکثر امامانو په نیز نهی عن الصلوة بعد الصبح او بعد العصر عام ده طلوع او غروب پوري خاص نه ده.

(د ائمه مذاهب)

دا اختلافات خو د صحابه کرامو او تابعینو په مینځ کښي دي اوس تاسو د امامانو مذاهبو باندې هم ځان پوهه کړئ! (۱) د امام مالک په نیز اوقات د نهی صرف څلور دي، عین طلوع، عین غروب، بعد الفجر، بعد العصر، وقت الاستواء یعنی نصف النهار د دوی په نیز په دې وختونو کښي شامل نه دي پخلاف د باقی امامانو چه د هغوی په نیز اوقات منهیه پنځه دي، وقت الاستواء هم په دې کښي داخل دي دغه شان د جمهورو په نیز منع د نوافلو نه ده د قضاء نه نه ده (و کذا النذر الا عند المالکيه) خواه هغه قضاء د فرائضو وی یا د سنن مؤکده وی (۲) او په ائمه ثلاثه کښي شافعيه دا فرماني چه نوافل په دوه قسمه دي، ذات السبب او غیر ذات السبب کوم نوافل چه د ذات السبب دي د دوی په نیز دي لره هم په اوقات منهیه کښي کولي شي البته د دویم قسم کول منع دي او د حنفيانو په نیز اوقات منهیه په دوه قسمه دي اول طلوع او غروب، او نصف النهار او دویم بعد الفجر او بعد العصر، په قسم اول کښي خو عدم الجواز مطلقا دي نه په دې کښي قضاء موندل جائز دي او نه نوافل (الا عصر يومه عند الغروب) او په قسم ثاني کښي نوافل ممنوع دي قضاء جائز ده. (۳)

[۱۲۷۳] (۴) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ كُرَيْمِ بْنِ أَبِي عَبَّاسٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ، وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَزْهَرَ، وَالْمُسَوِّبَ بْنَ مَخْرَمَةَ، أَرْسَلُوهُ إِلَى عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: اقْرَأْ عَلَيْهَا السَّلَامَ مِنَّا جَمِيعًا وَسَلَامًا عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ، وَقُلْ: إِنَّا أَخْبَرْنَا أَنَّكَ تُصَلِّيْنَهُمَا، وَقَدْ بَلَّغْنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "نَهَى عَنْهُمَا"، فَدَخَلْتُ عَلَيْهَا قَبْلَ غَتِّهَا مَا أَرْسَلُونِي بِهِ، فَقَالَتْ: سَلْ أَمْرَ سَلَمَةَ، فَخَرَجْتُ إِلَيْهِمْ فَأَخْبَرْتُهُمْ بِقَوْلِهَا، فَرَدُّونِي إِلَى أَمْرَ سَلَمَةَ بِمِثْلِ مَا أَرْسَلُونِي بِهِ إِلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتُمُ سَلَمَةُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى عَنْهُمَا ثُمَّ رَأَيْتُهُ يُصَلِّيَهُمَا، أَمَا جِئْتِ صَلَاةً فَإِنَّهُ صَلَّى الْعَصْرَ، ثُمَّ دَخَلَ وَعِنْدِي نِسْوَةٌ مِنْ بَنِي حَرَامٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَصَلَّاهُمَا، فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ الْجَارِيَةَ، فَقُلْتُ: قُومِي بِحَبْنِهِ، فَقَوْلِي لَهُ: تَقُولُ أَمْرَ سَلَمَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَسْمَعُكَ تَنْهَى عَنْ هَاتَيْنِ الرَّكْعَتَيْنِ وَأَرَاكَ تُصَلِّيَهُمَا، فَإِنْ أَشَارَ بِيَدِهِ فَاسْتَخِرِي عَنْهُ، قَالَتْ: فَفَعَلْتُ الْجَارِيَةَ، فَأَشَارَ بِيَدِهِ، فَاسْتَخَرْتُ عَنْهُ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: "يَا بِنْتُ أَبِي أُمَيَّةَ، سَأَلْتِ عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ، إِنَّهُ أَتَانِي نَاسٌ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ بِالْإِسْلَامِ مِنْ قَوْمِهِمْ فَشَغَلُونِي عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ فَهَمَّا هَاتَانِ."

(۱) ځكه چه دا وړاندې تير شوې دي چه د شافعيه او حنابله په نیز د رواتبو قضاء مستحب ده، د شافعيه په نیز خو په ټولو اوقات منهیه کښي جائز ده او د حنابله په نیز په اوقات منهیه کښي بعد العصر خو جائز ده لکه څنگه چه په مغني کښي د دې تصريح ده د دينه علاوه په باقی اوقات منهیه کښي جائز نه ده.

(۲) و اما صلوة الجنائة و سجدة التلاوة فغیه تفصیل عندنا معروف و عند الشافعي تجوز في الاوقات الخمسة و عند مالک و احمد يجوز بعد العصرين و لا يجوز في الاوقات الباقية و هي عند احمد ثلاثة و عند مالک اثنان فان وقت الاستواء عنده ليس من الاوقات المنهية (۱۲) -

(۳) صحيح البخاري/السهو ۸ (۱۲۳۳)، المغازي ۶۹ (۴۳۷۰)، صحيح مسلم/المسافرين ۵۴ (۸۳۴)، (تحفة الأشراف: ۱۷۵۷، ۱۸۲۰۷)، وقد أخرجه: سنن النسائي/المواقيت ۳۵ (۵۸۰)، مسند احمد (۳۰۹/۶)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۴۳ (۱۴۷۱) (صحيح)

د کړيب، نه روايت دی چې مولى د ابن عباس دى، بېشکه عبد الله بن عباس او عبد الرحمن بن اذهر او مسور بن مخرمه هغه ولېرلو عائشي د نبی ﷺ بي بي ته، هغوى وويل: زمونږ د طرف نه پرې سلام وایه! او تپوس وکړه د هغې نه په دوه رکعاتو کې وروسته د مازیگر نه، او ورته ووايه: مونږ ته خبر راکړی شوى دی چې بي بي کوي، او مونږ ته دا خبره رارسيدلې ده چې رسول الله ﷺ به د دېنه منع کوله، زه ورغلم هغې ته ما ورته هغه څه ورسول په کوم شي بي بي چې زه لېرلې وم، هغې وويل: تپوس وکړه د ام سلمه نه، زه ووتلم هغوى ته ما ورته خبر ورکړو د هغې په قول، زه بي بي ام سلمه ته ولېرلم پشان د هغې چې زه بي بي عائشي ته لېرلې وم، ام سلمه وويل: ما د رسول الله ﷺ نه اوريدلې دي چې د دې دواړو نه بي بي منع کوله، بيا ما وليدلو چې کول بي بي دواړه، هر چې هغه وو چې هغه کول بېشکه هغه د مازیگر کولو، بيا داخل شو او ماسره بنځي وې د بني حرام د انصارو نه، نو ويي کړل، نو ما ورته يوه جينۍ ورولېرله، ما وويل: د هغه په خوا کې ودرېږه، ورته ووايه: ام سلمه وايي: اى د الله رسول! زه د تانه اورم چې د دې دوه رکعاتو نه منع کوي، او زه تا وينم چې ته بي بي کوي، که اشاره يې وکړه په لاس باندې نو راوړوسته شه ترې، هغې وويل: جينې همدغسې وکړل، هغه اشاره وکړه په خپل لاس باندې، نو وروسته شوه د هغه نه، هرکله چې فارغ شو ويي ويل: اى د ابو اميه لورې! تا تپوس وکړو د دوه رکعاتو نه وروسته د مازیگر نه، بېشکه ماته راغلي څه خلق د عبد القيس نه په اسلام سره د خپل قوم نه، نو زه بي بي مشغول کړم د هغه دوه رکعاتو نه کوم چې د ماسپڅين نه وروسته دي، هغه دواړه دا دي.

مضمون حديث:

قوله: ارسلوه الى عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم: كريب کوم چه د ابن عباس رضی الله عنه آزاد کړې شوې دې دوئ لره حضرت ابن عباس رضی الله عنه وغيره د حضرت عائشه رضی الله عنها په خدمت کښې اولېرلو چه لار شه او هغوى ته عرض اوکړه چه مونږ ته دا خبره رارسيدلې ده چه تاسو بعد العصر دوه رکعاته کوى حال دا دې چه مونږ ته دا خبره معلومه شوې ده چه حضور ﷺ د بعد العصر نفل نه منع فرمائيلې ده (حضرت عائشه رضی الله عنها د سوال د اول جزء طرف ته خو التفات اونه کړو او د جزء ثانی په حقله ئې او فرمائيل، چه د ام سلمه رضی الله عنها نه معلومه کړئ دې خلقو کړيب لره بيا ام سلمه رضی الله عنها ته اولېرلو، الى آخر القصة په کومې کښې چه دا دی چه حضور ﷺ او فرمائيل چه دې وخت (بعد العصر) ما چه کوم دوه رکعاته کړې دى هغه نفل مونږ نه وو بلکه د ماسپڅين روستنى دوه رکعاته سنت وو کوم چه ما په خپل وخت کښې اونه کړې شول د کومو وجه چه دا اوشوله؟ اتانى ناس عن عبد القيس بالاسلام، او په بعضې رواياتو کښې دا دی چه ما ته د قلانس صدقه د صدقې اوبنان، راغلي وو د هغې په انتظام کښې مشغول کيدو د وجه نه د ماسپڅين سنت ما اونه کړې شول، کيدې شى دواړه خبرې پيښې شوې وى د صدقې اوبنان هم او د عبد القيس وفد هم کوم چه د اسلام راوړلو په غرض سره راغلي وو.

المسائل الثابتة بالحديث:

د دې حديث نه معلومه شوله چه د مازيگر نه پس نفل مونځ كول منع دي او حضور ﷺ چه كوم كړې وو هغه مطلق نفل نه وو بلكه د ماسپڅين دستتو قضاء وه، دويمه دا خبره معلومه شوله چه د روايتو قضاء شته دې چنانچه د شافعيه او حنابله مسلك هم دا دې چه د دې قضاء مستحب ده، د حنفيه او مالكيه په نيز د روايتو قضاء نشته دې علاوه د صبا د سنت نه، د طحاوی په روايت كښې يو زيادت دې هغه دا چه ام سلمه رضي الله عنها د حضور ﷺ نه سوال او كړو، انقضيتها اذا فاتتا قال لا، كه زمونږ نه سنت مونځ فوت شي نو آيا مونږ به هم د دې قضاء راگرځوو حضور ﷺ او فرمائيل چه نه، نو معلومه شوه چه دا د حضور ﷺ خصوصيت دې او د خصوصيت يو دليل دا هم دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني چه د دينه پس بيا حضور ﷺ به دې دوو ركعتونو لره بعد العصر مدام كول، دغه شان وړاندې په، باب مايؤمر به من القصد في الصلوة، كښې راځي چه، و كان اذا عمل عملا اثبتة، دغه شان هم دې باب كښې وړاندې راځي چه، كان عمله ديمة، په دې حديث سره شافعيه استدلال كړې چه د روايتو قضاء په اوقات مكروه كښې كولې شي دغه شان د نوافلو ذات السبب هم، د دې جواب جمهورو دا وركړې دې چه دا هم د حضور ﷺ خصوصيت دې لكه څرنگه چه د سنتو قضاء د حضور ﷺ خصوصيت دې.

باب مَنْ رَخَّصَ فِيهِمَا إِذَا كَانَتِ الشَّمْسُ مُرْتَفِعَةً

باب دی په بیان د هغه چا کې چې اجازت یې ورکړی دی

په دې دواړو کې کله چې نمر اوچت وي

[۱۲۷۴] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ وَهْبِ بْنِ الْأَجْدَعِ، عَنْ عَلِيٍّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْعَصْرِ إِلَّا وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةً".

د علي رضي الله عنه نه روايت دی، بېشكه نبي ﷺ منع كړي ده د مونځ نه وروسته د مازيگر نه، مگر دا چې نمر اوچت وي.

عن علي ان النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن الصلوة بعد العصر الا والشمس مرتفعة، دا حديث د هغه جماعت دليل دې څوك چه دا وائي چه، نهى عن الصلوة بعد الصبح و بعد العصر كښې مطلق روستوالي مراد نه دې بلكه بعديت منفصله يعنى طلوع او د غروب وخت مراد دې لكه څنگه چه وړاندې معلومه شوې ده چه جمهور صحابه او ائمه اربعه خو دې رائي سره متفق نه دي د نورو احاديثو د عموم او اطلاق د وجه نه لهذا د دوي په نيز دا حديث مؤول دې.

د حديث الباب محمل عند الفقهاء:

ائمه د فقه د خپل خپل مسلك مطابق تاويل كړې دې شافعيه دې لره محمول كړې دې په هغه نوافلو باندې كوم چه ذات السبب وي چه داسې نوافل د دوي په نيز د اصفرار الشمس

۱: سنن النسائي للمواقيت ۳۶ (۵۷۴)، (تحفة الأشراف: ۱۰۳۱۰)، وقد أخرجه: (۸۱، ۸۰/۱) (صحيح)

پورې جائز دی، او حنفیه معمول کړې دې په بعضې مخصوصو مونخونو باندې مثلاً قضاء المكتوبة او صلوة الجنائزه (کما فی بعض تقارير المحدث الکنکوهی) که څوک سوال اوکړي چه د تخصیص منشاء څه ده؟ جواب ظاهر دې چه د اختلاف روایات په وخت دفع د تعارض دپاره، او د حضرت سهارنپوری په بذل المجهود کښې د دې تاویل دا فرمایلې دې چه، نهی عن الصلوة، کښې د صلوة نه مراد نفل نه دی بلکه د مازیگر فرض مونخ او د بعدالعصر نه مراد بعد دخول وقت العصر دې مطلب دا شو چه د مازیگر په مانځه کښې تاخیر نه دی کول پکار تر ارتفاع شمس پورې کول پکار دی. (۱)

[۱۲۷۵] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ هَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي إِنْ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ رَكْعَتَيْنِ إِلَّا الْفَجْرَ وَالْعَصْرَ".

د علي رضی الله عنه روایت دی هغه ویلي دي رسول الله ﷺ وو چې د هر فرض مونخ نه وروسته به یې دوه رکعاته کول، مگر د سحر او د مازیگر نه وروسته نه.

[۱۲۷۶] (۲) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: شَهِدَ عِنْدِي رَجَالٌ مَرْضِيُونَ فِيهِمْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، وَأَرْضَاهُمْ عِنْدِي عُمَرُ، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاةِ الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَلَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ".

د ابن عباس رضی الله عنه روایت دی هغه ویلي دي ماته داسې سړي راغلل چې ښه خلق وو، په هغوی کې عمر بن الخطاب هم وو، او په ټول کې ماته خوښ عمر وو. بېشکه د الله نبي ﷺ ویلي دي نشته دی مونخ وروسته د مونخ د سحر تردې چې نمر راوڅېږي او نشته دی مونخ وروسته د مازیگر نه تردې چې نمر د ووب شي.

قوله، لا صلوة بعد الصلوة الصبح، هم دغه شان د دېنه په وړاندې حدیث کښې دی، حتی تصلی الصبح، د دېنه بظاهر معلومېږي چه د تطوع ممانعت د طلوع فجر پورې متعلق نه دی بلکه د دې تعلق د صبا د مونخ سره دې هم دا مذهب د حسن بصری دې چه د طلوع فجر نه پس هم د صبا د مانځه نه وړاندې نفل جائز دی (۲) او د امام مالک په نیز هم دا حکم دې د هغه چا دپاره چه د هغه نه صلوة اللیل فوت شي لهذا دا روایت د جمهورو خلاف شو خو چونکه په

(۱) خو بنده ته په دې تاویل باندې انشراح نشته دې ځکه که څوک سړې تر ارتفاع شمس پورې د مازیگر مونخ اونه کړي نو دې به د مونخ نه څه منع کولې شي بلکه هغه سړې به دغه وخت هم مامور من الله تعالی دې د فرض د ادا کولو.

(۲) تغردبه أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۱۳۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۱۲۴) (ضعیف)

(۳) صحيح البخاري/المواقيت ۳۰ (۵۸۱)، صحيح مسلم/المصنفين ۵۱ (۸۲۶)، سنن الترمذي/الصلوة ۲۰ (۱۸۳)، سنن النسائي/المواقيت ۳۲ (۵۶۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۴۷ (۱۲۵۰)، (تحفة الأشراف: ۱۰۴۹۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۱۸، ۲۰، ۲۱، ۳۹)، سنن الدارمي/الصلوة ۱۴۲ (۱۴۷۳) (صحيح)

(۱) امام ترمذی فرماني چه د علماؤ په دې باندې اجماع ده چه د طلوع فجر نه پس تطوع يعني نفل جائز نه دی، حافظ ابن حجر په دې باندې اشکال کړې دې چه اجماع نفل کول صحيح نه ده ځکه چه په دې کښې د بعضي علماؤ اختلاف دي. ۱۲-

بعضې نورو روایاتو کښې د طلوع لفظ راغلي دي نو ځکه جمهورو هم دي لره اختیار کړي دي چنانچه په مسند احمد کښې دي چه، حتی تطلع الشمس

[۱۲۷۷] (۱) حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُهَاجِرِ، عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي سَلَامٍ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْسَةَ السَّلَمِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ اللَّيْلِ أَشْمَعُ؟ قَالَ: "جَوْفُ اللَّيْلِ الْآخِرِ، فَصَلِّ مَا بَيْنَتْ فَإِنَّ الصَّلَاةَ مَشْهُودَةٌ مَكْتُوبَةٌ حَتَّى تُصَلِّيَ الصُّبْحَ، ثُمَّ أَقْبِرْ حَتَّى تَظْلِمَ الشَّمْسُ فَتَرْتِفِعَ قَيْسَ رَمِيحٍ أَوْ رُفْحَيْنِ فَإِنَّهَا تَظْلِمُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ وَتُصَلِّيَ هَذَا الْكُفَّارُ، ثُمَّ صَلِّ مَا بَيْنَتْ فَإِنَّ الصَّلَاةَ مَشْهُودَةٌ مَكْتُوبَةٌ حَتَّى يَغْدِلَ الرُّمَحُ ظِلُّهُ، ثُمَّ أَقْبِرْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ تُسْجَرُ وَتُفْتَحُ أَبْوَابُهَا، فَإِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ فَصَلِّ مَا بَيْنَتْ فَإِنَّ الصَّلَاةَ مَشْهُودَةٌ حَتَّى تُصَلِّيَ الْعَصْرَ، ثُمَّ أَقْبِرْ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ فَإِنَّهَا تَغْرُبُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ وَتُصَلِّيَ هَذَا الْكُفَّارُ". وَقِصُّ حَدِيثًا طَوِيلًا، قَالَ الْعَبَّاسُ: هَكَذَا أَحَدُنِي أَبُو سَلَامٍ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ، إِلَّا أَنْ أَخْطِئَ شَيْئًا لَا أَرِيدُهُ، فَاسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ.

د عمرو بن عبسة السلمي نه روایت دی هغه ویلي دي ما وویل ای د الله رسوله د شیې کومه حصه ډېره د قبولتیا والا ده؟ هغه وفرمایل: اخیرنی حصه، مونځ پکې وکړه څومره چې دي خوښه وي، ځکه د دغه وخت مونځ ته ملائکې حاضرېږي او لیکلې شي. تردې چې د سحر مونځ وکړي، بیا بند شه تردې چې نمر راوڅېږي، او اوچت شي په اندازه د غشي باندې، ځکه دا راڅیږي په مینځ د دوه څکرونو د شیطان کې، او دی ته کفار مونځ کوي، بیا مونځ کوه څومره چې ستا خوښه وي، بېشکه مونځ ته ملائکې حاضرېږي او لیکلې شي، تردې چې غشی د خپل سوري سره برابر شي، بیا بند شه، بېشکه جهنم گرمولی شي. او کولاوولی شي دروازي د هغې، کله چې نمر مائل شي، نو مونځ کوه څومره چې دي خوښه وي، ترمازیگر د مانځه پورې، بیا بند شه تردې چې نمر ډوب شي، ځکه دا ډوبېږي په دوه څکرونو د شیطان کې، او هغې ته کفار مونځ کوي او اوږد حدیث یې بیان کړو. عباس ویلي دي: دارنگه ماته ابو سلام د ابو امامه نه حدیث بیان کړی دی، مگر دا چې زه پکې خطا کېږم لږ شان، هغه زما اراده نه ده، زه د الله نه بڅښنه غواړم او هغه ته توبه او کارېم

تشریح: قوله: فانها تطلع بين قرنئ شیطان، د دي تشریح په رومې جلد کښې په مواقیت الصلوة کښې تیره شوي ده.

قوله: حتی یعدل الرمح ظلّه، تردې پورې چه نیزه د خپل سوري برابر شي

شرح حدیث

د دینه بظااهره مطلب دا رااوځي چه د یو مثل وخت شی خو ظااهره ده چه دا مراد نه دي بلکه دلته خو نصف النهار کوم ته چه استواء وائی مراد دي، د صحیح مسلم د روایت الفاظ ډیر ښکاره او واضح دي چه، حتی يستقل الظل بالرمح، د استقلال معنی ده پورته ختل یعنی د نیزې سوري په نیز باندې او څیږی یعنی په زمکه باندې او نه غورزیږي، دا د حجاز او مکه، مدینه په اعتبار سره دي چه هلته د سخت اوږی په زمانه کښې د څیزونو اصلی

(۱) سنن الترمذي للدعوات ۱۱۹ (۳۵۷۹)، (تحفة الأشراف: ۱۰۷۵۸)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمسافرين ۵۲ (۸۳۲)، سنن النسائي للمواقیت ۳۹ (۵۸۵)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۸۲ (۱۳۶۴)، مسند احمد (۱۱۱/۴، ۱۱۴) (صحيح) دو. قوله: جوف الليل

سوری د نصف النهار په وخت بالکل نه وی بلکه د زوال نه پس سوری په زمکه باندې پریوتل شروع شی، د ابوداؤد د دې روایت مطلب به هم هغه مطلب اغستلې شی کوم چه د مسلم د روایت دي.

په حدیث کنبې د رمح تخصیص بالذکر دي دپاره دي چه د عربو د خلقو عادت وو چه کله به هغوی د وخت د پیژندلو اراده کوله نو خپلې نیزې به ئې په زمکه باندې خنبې کړې او بیا به ئې د هغې سوری ته کتل، په واقع کنبې د دي څه تخصیص نشته دي بلکه دهر ولاړ او نیغ خیز په ذریعې سره د سوری مقدار او اندازه معلومولی شی.

[۱۲۷۸] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا وَهَبٌ، حَدَّثَنَا قَدَامَةُ بْنُ مُوسَى، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي عَلْقَمَةَ، عَنْ يَسَارٍ مَوْلَى ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: رَأَى ابْنُ عُمَرَ وَأَنَا أَصْلَى بَعْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ، فَقَالَ: يَا يَسَارُ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَلَيْنَا وَمَعْنُ نُصَلِّي هَذِهِ الصَّلَاةَ، فَقَالَ: "لِيَبْلُغَ شَاهِدُكُمْ غَائِبُكُمْ لَا تَصَلُّوا بَعْدَ الْفَجْرِ إِلَّا سَجْدَتَيْنِ".

د یسار نه روایت دی چي مولى د ابن عمر دی، هغه ویلي دي: زه ابن عمر ولیدلم او ما مونځ کولو وروسته د ختلو د فجر نه، هغه وویل: ای یسار! بېشکه رسول الله ﷺ راووتلو مونږ ته او مونږ مونځ کولو دا مونځ، هغه وویل: ودري روسوي حاضر ستاسو غائب ته، تاسو مونځ مه کوئ وروسته د فجر نه مگر دوه رکعاته.

تشریح: قوله: لا تصلوا بعد الفجر الا سجدين،

د حدیث تفسیر:

د دي صحيح او معنى مراده لکه څنگه چه امام ترمذی بیان کړې ده چه، لا تصلوا بعد طلوع الفجر الا رکعتين، يعنى د فجر نه مراد طلوع فجر دي او د سجدين نه مراد رکعتين دي او د رکعتين نه مراد د صبا دوه سننه دي، دلته درې احتمال عقال نور دي کوم چه مراد نه دي بلکه هغه معانى بعضي استاذانو د طلباؤ د تشجيز اذهان په توگه باندې کړې دي (۱)، لا تصلوا بعد طلوع الفجر الا سجدين، (سجدين لره په حقيقى معنى باندې محمول کړې شی، (۲) لا تصلوا بعد صلاة الفجر الا سجدين، (سجدين په حقيقى معنى (۳) لا تصلوا بعد صلاة الفجر الا رکعتين) د سجدين نه مراد رکعتين شی، ذکرته هذه المعانى الاربعه فى الكوكب الدرى

[۱۲۷۹] (۲) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ الْأَسْوَدِ، وَمَسْرُوقٍ، قَالَا: نَشْهَدُ عَلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: "مَا مِنْ يَوْمٍ يَأْتِي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا صَلَّى بَعْدَ الْعَصْرِ رَكْعَتَيْنِ".

د اسود او مسروق نه روایت دی، دواړو ویلي دي: مونږ گواهي کوو په عائشي باندې چې

(۱): سنن الترمذی/الصلاة ۱۹۴ (۴۱۹)، سنن ابن ماجه/المقدمة ۱۸ (۲۳۵)، (تحفة الأشراف: ۸۵۷۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۰۴، ۵۷، ۲۳/۲) (صحيح)

(۲): صحيح البخاري/المواقيت ۳۳ (۵۹۳)، والحج ۷۴ (۱۶۳۳)، صحيح مسلم/المسافرين ۵۴ (۸۳۵)، سنن النسائي/المواقيت ۳۵ (۵۷۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۵۶، ۱۶۰۲۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۴/۶، ۱۷۶)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۴۳ (۱۴۷۴) (صحيح)

هغې ویلي دي: نشته دی هېڅ یوه راتلله به په رسول الله ﷺ باندې مگر هغه به دوه رکعاته مونځ کولو وروسته د مازیگر نه.

[۱۲۸۰] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا عَمِّي، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ ذُكْوَانَ مَوْلَى عَائِشَةَ، أَنَّهَا حَدَّثَتْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْعَصْرِ، وَيَنْهَى عَنْهَا، وَيُؤَاصِلُ وَيَنْهَى عَنِ الْوُصَالِ".

د ذکوان نه روایت دی چې مولى د عائشي دی، هغې ورته حدیث بیان کړی دی، بېشکه رسول الله ﷺ وو چې مونځ کولو وروسته د مازیگر نه، او منع یې کوله د هغې نه، او وصال یې کولو په روږو کې، او منع یې کوله د وصال نه. قوله، کان یصلی بعد العصر و ینهی عنها، معلومه شوه چې د مازیگر نه پس مونځ د حضور ﷺ خصوصیت دې او منع د امت په حق کښې ده.

بَابُ الصَّلَاةِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ

باب دی په بیان د مونځ کې مخکې د ماښام نه

د رکعتین قبل المغرب په روایتی حیثیت سره ثبوت:

د رکعتین قبل المغرب یعنی د ماښام نه وړاندې دوه رکعاته کولو مسئله هم موجب د خلجان یعنی د تردد او فکر ده د بخاری او مسلم وغیره په احادیث صحیحه کښې د ماښام نه وړاندې دوه رکعاته کولو امر راغلي دي خو د دې باوجود نه د حضور ﷺ نه په مشهور روایاتو کښې د دې کول ثابت دی او نه د اکابر صحابه کرامو نه بلکه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خو لکه څنګه چې وړاندې په کتاب کښې راوړان دی ښکاره انکار فرمایلې دي چې ما د حضور ﷺ په زمانه کښې د ماښام نه وړاندې دوه رکعاته کولو باندې هیڅوک نه دی لیدلی، البته په صحیح د ابن حبان کښې او پهسنن سعید ابن منصور کښې د عبدالله بن مغفل نه روایت دي چې دوی د ماښام نه وړاندې دوه رکعاته کړې دي دغه شان په دې باب کښې د حضرت انس رضی الله عنه روایت دي چې ما د حضور ﷺ په زمانه کښې قبل المغرب رکعتین کړې وو په دې باندې شاگرد ترینه تپوس او کړو چې آیا حضور ﷺ ته په مونځ کولو باندې لیدلې وې ونی فرمائیل او لیدې نې ووم خو دوی مونځ ته نه دي امر فرمائیلې وو او نه ئې نهی فرمائیلې وه، دغه شان د متفق علیه بخاری او مسلم، روایت دي چې حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې کله به د ماښام آذان شروع شو نو، قام ناس من اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم یتدرون السواری، نو په صحابه کرامو کښې به څه خلق د ستونو طرف ته جلتی کوله دي دپاره چې د مونځ او دریدلو نه وړاندې دوه رکعاته او کړی، د روایت د سیاق نه دا معلومیږي چې اکابر او مشاهیر صحابه کرامو به داسې نه کول لکه څنګه چې د ناس د لفظ نه واضحه ده، او زما په ذهن کښې دا راځي چې هغه به داسې کسان وو لکه څنګه چې به یو بل روایت کښې راځي، فخرج سرعان الناس یقولون قصرت الصلوة قصرت الصلوة، دغه

(۱) تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۷۹) (ضعیف)

شان په کوم روایت کښې چه د دې امر راغلې دې هلته دوئ دا ارشاد، لمن شاء، هم فرمایلي دي چه د چا زړه غواړي، د ثواب او فضيلت ذکر او د ترغيب کوم اړخ نې نه دې اختيار کړې نو معلومه شوه چه دا دوه رکعاته صرف مرخص فیه دی يعنی په دې کښې رخصت ورکړې شوې دي مندوب او مرغوب فیه نه دی.

ما ته يادېږي چه په بعضې حواشی کښې ما ليدلې وو چه د رکعتين قبل المغرب کوم امر چه په بعضې روايتونو کښې راغلې دې هغه څه مستقل حکم نه دې بلکه د دې تعلق د لې عن الصلوة بعد العصر سره دې او مقصد د حضور ﷺ دا دې چه د مازيگر نه پس چه د تطوع کومه نهی ده هغه په غروب باندې ختمېږي البته د غروب نه پس که څوک نفل کول غواړي نو کولې شی خپل شوق پوره کولې شی (اگر که خلاف اولی ده).

د دې مونځ په حقه د فقهاء اقوال:

احقر وائی هم دا وجه ده چه په ائمه اربعه کښې څوک هم د دې د استحباب قائل نه دی لکه څنگه چه د فقه د فروعې کتابونو نه معلومېږي (کما فی هامش الکوکب الدرې) اگر که امام ترمذی د امام احمد نه د دې استحباب نقل کړې دي خو حضرت شیخ په حاشیه د کوکب کښې لکي چه د حنابلہ د کتابونو نه صرف اباحت معلومېږي استحباب نه.

[۱۲۸۱] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ الْحُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْمَزْنِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صَلُّوا قَبْلَ الْمَغْرِبِ رُكْعَتَيْنِ"، ثُمَّ قَالَ: "صَلُّوا قَبْلَ الْمَغْرِبِ رُكْعَتَيْنِ لِمَنْ شَاءَ" خَشْيَةَ أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً.

د عبد الله بن المزني نه روایت دی هغه ويلي دي، رسول الله ﷺ فرمایلي دي: مونځ وکړئ مخکې د ماښام نه دوه رکعاته. بيایي وويل مونځ وکړئ مخکې د ماښام نه دوه رکعاته د چا چي خوښه وي، د وجې د ويري نه چي خلق يې سنت مستمره ونه گرځوي.

[۱۲۸۲] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَزَّازُ، أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ أَبِي الْأَسَدِ، عَنْ الْمُخْتَارِ بْنِ فُلَيْلٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ عَلَى عَبْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسٍ: أَرَأَيْكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: "نَعْمَرَأَنَا" فَلَمْ يَأْمُرْنَا وَلَمْ يَنْهَنَا.

د انس بن مالک نه روایت دی هغه ويلي دي ما دوه رکعاته مونځ وکړو مخکې د ماښام نه په زمانه د رسول الله ﷺ کې، هغه وايي ما وويل انس ته ايا تاسو رسول الله ﷺ وليدلئ؟ هغه وويل آو، هغه مونږ وليدلو مونږ ته يې امر ونه کړو او مونږ يې منع هم نه کړو.

[۱۲۸۳] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُليَّةَ، عَنْ الْجَوْنِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرْدَةَ،

۱: صحيح البخاري/التهجد ۳۵ (۱۱۸۳)، والاعتصام ۲۷ (۷۳۸)، (تحفة الأشراف: ۹۶۶۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۵/۵) (صحيح)

۲: صحيح مسلم للمسافرين ۵۵ (۸۳۶)، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۶) (صحيح)

۳: صحيح البخاري/الأذان ۱۴ (۶۲۴)، ۱۶ (۶۲۷)، صحيح مسلم للمسافرين ۵۶ (۸۳۸)، سنن الترمذي/الصلوة ۲۲ (۱۸۵)، سنن النسائي/الأذان ۳۹ (۶۸۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۱۰ (۱۱۶۲)، (تحفة الأشراف: ۹۶۵۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۸۷۴، ۵۶، ۵۷، ۵۴/۵، ۱۴۸۰) (صحيح)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغْفَلٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ، بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ لِمَنْ شَاءَ".

د عبد الله بن مغفل نه روایت دی هغه ویلي دي چي رسول الله ﷺ ویلي دي په مابین د هر دوه اذانونو کې مونځ دی. په مابین د هر دوه اذانونو کې مونځ دی د چا چي خوښه وي. د حنفیانو په نیز په دې کښې دوه قوله دی صاحب درمختار وغیره خود کراهیت قول اختیار کړې دي او په بذل المجهود کښې د حضرت سهارنپوري میلان هم دې طرف ته دي او شیخ ابن الهمام اباحت لره ترجیح ورکړې ده او دا چه د کراهیت هیڅ وجه نشته دي د حضرت اقدس گنگوهی رائي هم د اباحت ده په دي شرط چه تکبیر اولی ترینه فوت نه شی (۱) او بعضې صحابه کرام او تابعین د کومو نومونه چه صاحب منهل دا لیکلي دي، عبدالرحمن بن عوف، ابی بن کعب، انس، جابر، عبدالرحمن بن ابی لیلی، حسن بصری، اسحاق رحمهما الله، د دې رکعتینو د استحباب قائل دي، امام نووی په شرح د مسلم کښې په صفحه، ۲۷۸، کښې د دې رکعتینو هم د استحباب ترجمه قائمه کړې ده، وړاندې هغوی فرماني چه په دې کښې زمونږ د اصحابو دوه قوله دی اشهر القولین دا دي چه مستحب نه دي، او اصح القولین عند المحققین دا دي چه مستحب دي، او لیکلي نې دي چه په سلفو کښې هم د دې دوه جماعتونه دي کوم جماعت چه د عدم استحباب قائل دي په هغوی کښې د خلفاء راشدینو نومونه نې لیکلي دي، دامام مالک او اکثر فقهاؤ نې هم دا مسلك لیکلي دي خو په خپله د امام نووی رائي د استحباب ده

عن عبدالله بن مغفل قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بين كل أذانين صلاة، الخ، په دې کښې تغليب دي مراد آذان او اقامت دي تغليبا نې اذانین او فرمائیل لکه څنگه چه وانی شمسين، قمرین وغیره، دا حدیث متفق علیه دي دامام بخاری او مسلم دواړو د دې تخریج کړې دي کوم علماء چه په ماښام کښې د آذان او اقامت په مینځ کښې د نفلو قائل دي د هغوی خو دا حدیث دلیل دي او په خپل عموم باندې دي او کوم علماء چه د دې قائل نه دي هغوی وانی چه حضور ﷺ داسې تغليبا فرمائي دي (۲) یا لاكثر حکم الكل، په طور باندې او دویم جواب هغوی دا ورکوي چه په مسند بزار، بیهقی، دارقطنی کښې دالا المغرب استثناء ذکر ده. خو دا د استثناء واله روایت ضعیف دي، حیا بن عبید الله په دې استثناء سره متفرد دي. او یا به دا اوونیلې شی چه دا حدیث په پنځونو مونځونو کښې د خلورو په حق کښې خو په استحباب او ترغیب باندې محمول ده او د ماښام د مانځه په حق کښې په جواز باندې محمول دي ځکه چه جواز خو په هر حال کښې هم په ماښام کښې دي. والله تعالی اعلم

۱. په کوکب کښې دغه شان دی خو په لامع الدراري کښې حضرت د دې رکعتینو استحباب لره منلې دي او دا چه د حضور ﷺ نه د دې ثبوت فعلا خو نشته دي خو قول او تقریرا شته دي او د حضرت په یو تقریر کښې د دې تصریح ده چه که کوم سړي په جلتی سره دا دوه رکعانه کولې شی نو مستحب ده (حاشیه لامع) په کوکب کښې دا هم لیکلي دي چه عدم رویه، د عدم وجود دلیل نه دي، دا د ابن عمر رضی الله عنهما حدیث طرف ته اشاره ده، ۱۲.

۲. نو گویا په دې حدیث کښې دوه تغلیبه دي یو من حیث اللفظ والتعیر او دویم من حیث الحکم، ۱۲.

[۱۲۸۴] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي شُعَيْبٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: سَأَلَ ابْنُ عُمَرَ عَنِ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ، فَقَالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّيهِمَا، وَرَخَّصَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ مَعِينٍ يَقُولُ هُوَ شُعَيْبٌ يَعْنِي وَهْمَ شُعْبَةَ فِي اسْمِهِ.

د طاوس نه روایت دی، هغه ویلي دي. تپوس وشو د ابن عمر نه د هغه دوه رکعاتونو چې د ماښام نه مخکې دي، هغه وویل: ما یو کس هم د رسول الله ﷺ په زمانه کې نه دی لیدلی چې دا دواړه یې کول، او اجازت یې ورکړې دی په دوه رکعاتونو کې وروسته د مازیگر نه ویلي دي ابو داود: ما اوریدلي دي د یحیی بن معین نه هغه ویل هغه شعیب - یعنی - وهم کړی شعبه په نوم د هغه کې.

تشریح: قوله: سئل ابن عمر عن الركعتين قبل المغرب فقال ما رأيت احداً على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم يصليهما، الخ، د حضرت گنگوهی په نیز چونکه رکعتین قبل المغرب جائز بلکه مستحب دی (کما تقدم) نو ځکه حضرت فرمائی چه عدم روية عدم وجود لره مستلزم نه دي او دا قاعده ده چه مثبت اولی دي د نافی نه (الکوکب).

المثبت أولى من النافي قاعدة مطلق نه ده بلکه مقید ده:

خو شیخ ابن الهمام فرمائی چه دا قاعده کلیه نه ده چنانچه په کوم ځانې کښې چه نفی، من جنس ما يعرف بدليله، وی هلته هغه نفی د اثبات برابر وی ځکه چه اثبات لره په نفی باندې ترجیح د دي دپاره ده چه مثبت سره زیادت د علم دي پخلاف د نفی نه چه هغه کله بغیر د دلیل نه د ظاهر حال په اعتبار سره هم کولې شی، خو کومه نفی چه دما يعرف بدليله د قبیلې نه وی هغه صرف د ظاهر حال په اعتبار سره نه وی هلته د نافی سره دلیل هم وی او د ابن عمر رضی الله عنه دا خبره چه مونږ هیڅوک هم په رکعتین کولو باندې نه وو لیدلی گویا دوی خپله مشاهده بیانوی لهذا دا خبره بغیر د دلیل نه نه ده ۱، ه. د ابن الهمام مقصد صرف په قاعده اصولیه باندې خبردارې ورکول دی گینی دا وړاندې تیر شوې دی چه هغوی د دي رکعتینو د اباحت قائل دي.

بَابُ صَلَاةِ الضُّحَى

باب دی په بیان د مونږ د څاڅت کې

لغوی تحقیق:

بعضي وائی چه دا اضافت په حذف د مضاف سره دي، ای صلوٰة وقت الضحی، خو ظاهره دا ده چه دا اضافت په معنی د فی دي، ای صلوٰة فی الضحی، لکه څنگه چه، صلوٰة الليل، ای صلوٰة فی الليل.

ضحی د ضحوة جمع ده لکه څنگه چه قری د قرية، ضحی د یو مخصوص وخت نوم دي یعنی د نمر د پورته کیدلو وخت، د دي وخت نه واخلی تر الی قبیل نصف النهار، خو د دي

(۱) تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۷۱۰۴) (ضعیف)

مونځ غوره وخت د ربع النهار نه پس دې کما فی الدر المختار وغیره. بعضې علماؤ دا لیکلې دی چه تر ربع النهار پورې د ضحوة صغری وخت دې او د ربع النهار نه تر نصف النهار پورې دې ته ضحوة کبری وئیلې کیږی.

د صلوة الضحی په حقله د روایاتو اختلاف:

د دینه پس دا زده کړې چه د صلوة الضحی په سلسله کښې د احادیثو په روایاتو کښې ډیر اختلاف دې نښا هم او اثباتا هم، لکه څنگه د باب روایتونو ته کتلو نه به اندازه اوشی، د صلوة الضحی روایات په صحاح سته کښې موجود دی او ټولو مصنفینو د دې دپاره بابونه قائم کړې دی، امام بخاری هم د دې متعلق گڼر بابونه قائم کړې دی البته امام نسائی د دې دپاره څه باب نه دې قائم کړې اگر چه روایات په نسائی کښې هم موجود دی.

عبدالرحمن بن ابی لیلی فرمائی چه ما ته هیڅ یو صحابی دا نه دی بیان کړی چه حضور ﷺ به صلوة الضحی کول سواء د ام هانی نه چه هغوی او فرماتیل چه حضور ﷺ د فتح مکې په ورځ د دې اته رکعاته کړې وو دغه شان حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه ما حضور ﷺ په صلوة الضحی کولو باندې نه دې لیدلې البته زه ئې په خپله کوم، دا دواړه روایتونه په صحیح بخاری کښې دی، په صحیح مسلم کښې دی چه حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه حضور ﷺ به د صلوة الضحی څلور رکعاته کول، و یزید ماشاء الله، وړاندې په یو روایت کښې راځی چه د حضرت عائشه رضی الله عنها نه سوال اوکړې شو چه آیا حضور ﷺ به صلوة الضحی کول، قالت لا الا ان یجي من مغیبه، یعنی که حضور ﷺ به د ضحی یعنی ساختی په وخت کښې د خپل کوم سفر نه واپس تشریف راوړلو نو بیا به ئې کول، دا روایت په صحیح مسلم کښې هم دې دا یو څو روایتونه د نمونې په توگه باندې لیکلې شوې دی.

د روایاتو د اختلاف توجیهات:

علماؤ د دې اختلاف مختلف توجیهات فرمائیلې دی:

- (۱) د اثبات تعلق د نفس صلوة سره دې او د نفی تعلق د دوام سره دې.
- (۲) د نفی تعلق د وجود سره نه دې بلکه د رؤیه سره دې چه ما نه دې لیدلې.
- (۳) د نفی تعلق د اظهار سره دې یعنی حضور ﷺ به صلوة الضحی علی وجه الشهرة و الاعلان نه کول.

امام خطابی فرمائی چه د صلوة الضحی ثبوت د حضور ﷺ نه په تواتر سره ثابت دې د دې انکار لکه څنگه چه دبعضې علماؤ نه منقول دې صحیح نه دې بلکه د نفی روایتونه مؤول دی، چنانچه دلته په سنن ابوداؤد کښې په گڼرو روایاتو کښې د دې ترغیب او فضیلت موجود دې، د صحیح بخاری په صفحه ۱۵۷، کښې دی چه ابوهریره رضی الله عنه فرمائی، اوصانی خلیلی صلی الله علیه وسلم بثلاث لا ادعهن حتی اموت صوم ثلاثة ايام من کل شهر و صلوة الضحی و نوم علی وتر، ابن جریر طبری هم د دې روایاتو حد د تواتر ته رسیدل لیکلې دی، کما فی هامش اللامع، ص ۵۲ ج ۲، حافظ ابن حجر فرمائی چه حاکم د صلوة الضحی د اثبات په حقله چه کوم روایات راغلې دی هغې لره په یو مستقل جزء کښې جمع کړې دی او د دې رواة لره

نې تر شلو صحابه کرامو پورې رسولی دی

په صلوٰۃ الضحیٰ کېنې د فقهاء اقوال

حافظ فرمائی چه ابن قیم په دې کېنې د علماؤ شپږ اقوال ذکر کړي دي، حضرت شیخ لیکلي دي چه ائمه اربعه د دې په استحباب باندې متفق دي، خو په تاکد او عدم تاکد یعنی په مؤکد او غیر مؤکد کېنې اختلاف دي، د امام شافعی او مالک په نیز مستحب علی التاکد دي، د حنفیانو په نیز مستحب دي خو بلا تاکد، د امام احمد په نیز مستحب دي بغیر د دوام او مواظبه نه یعنی کله کله مستحب دي، د ابن عمر رضی الله عنہ په نیز باندې بدعت دي، و قيل لا یشرع الا بسبب کله چه څه خاص واقعہ یا نوې خبرې راپیښه شي لکه څنگه چه حضور صلی الله علیہ وسلم د فتح مکې په ورځ باندې کړې وو،

د صلوٰۃ الاشراق تحقیق

د دې نه پس زده کړئ چه عام طور باندې فقهاء او محدثین صرف صلوٰۃ الضحیٰ ذکر کوي هم د دې باب تری صلوٰۃ الاشراق نه ذکر کوي د مشایخ سلوک او صوفیاء کرامو په نیز دا دوه مونځونه دي یو صلوٰۃ الاشراق کوم چه د نمر پورته کیدو نه تر ربع نهار پورې کولې شي او دویم صلوٰۃ الضحیٰ د کوم چه غوره وخت د ربع النهار نه تر نصف النهار نزدې پورې دي، په احیاء العلوم او د دې په شرح کېنې د دې دواړو مونځونو تصریح موجوده ده چه د حضور صلی الله علیہ وسلم نه دواړه مونځونه کول ثابت دي او د دې اصل او دلیل د حضرت علی رضی الله عنہ هغه مرفوع حدیث دي کوم چه د جامع ترمذی په شمائل ترمذی او نسائی کېنې موجود دي، کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا كانت الشمس من ههنا کهنيتها من ههنا عند العصر صلی رکعتین و اذا كانت الشمس من ههنا کهنيتها من ههنا عند الظهر صلی اربع رکعات، یعنی چه کله به نمر د صبا په وخت کېنې د مشرق په اړخ کېنې دومره پورته شو لکه څومره چه د مازیگر په وخت کېنې د مغرب په اړخ کېنې وی نو دغه وخت به دوی دوه رکعاته کول دا خو شو د اشراق مونځ، او کله به چه نمر د مشرق په اړخ کېنې دومره پورته شو لکه څومره چه د مغرب په اړخ کېنې د ماسپڅین په وخت کېنې وی نو دغه وخت به حضور صلی الله علیہ وسلم څلور رکعاته کول دا شو صلوٰۃ الضحیٰ یعنی د ساختی مونځ،

حضرت شیخ خو هم دا فرمائی چه د محدثینو په نیز دا دوه جدا مونځونه نه دي، د صوفیاء په نیز دی خو په لمعات شرح د مشکوٰۃ کېنې شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمته الله علیہ په دې باندې بحث فرمائيلې دي هغه لیکي چه د خلقو په مینځ کېنې دا خو دوه مونځونه متعارف دي یو د نمر د نیزې یا دوه نیزو په اندازه پورته کیدلو په وخت کوم ته چه صلوٰۃ الاشراق وائی او دویم مونځ په ربع النهار کېنې کوي کوم ته چه صلوٰۃ الضحیٰ وائی اکثر و احادیثو کېنې په دې دواړو مونځونو باندې هم د صلوٰۃ الضحیٰ اطلاق کړې شوي دي او په بعضې احادیثو کېنې په دې باندې د صلوٰۃ الاشراق اطلاق هم شوي دي کوم لره چه علامه سیوطي رحمته الله علیہ په جمع الجوامع، کېنې د طبرانی په حواله سره روایت کړې دي چه حضور صلی الله علیہ وسلم ام هانی ته د دې حدیث نه پس ابن آدم ضمن لی رکعتین اول النهار اکفک اخره او فرمائيل، یا ام هانی

هذه صلوة الاشراف، او شيخ على متقى خود، جمع الجوامع، په ترتيب (کنز العمال) کښي د صلوة الاشراف په عنوان سره يو مستقل باب منعقد کړې دي. خو بيا وړاندي صاحب لمعات خپله راني داسې ليکي چه فی الواقع دا مستقل دوه مونځونه نه دي بلکه صحيح صورت حال دا دي چه حضور ﷺ کله دا مونځ په دې وخت (اول النهار) کښي کړې دي او کله په هغه وخت (ربع النهار) کښي کړې وو نو ځکه بعضي خلکو دا اوگنډله چه دا دوه جدا جدا مونځونه دي، انتهى کلامه، (۱) د دينه بظاهر دا معلومېږي چه د حضرت علي متقى صاحب د کنز العمال په نيز دا دوه مونځونه دي اگر که حضرت شيخ عبدالحق محدث دهلوی لره دي سره اتفاق نشته دي، يصبح على كل سلامي من ابن آدم، (و فی رواية من احکم) صدقة، الخ،

[۱۲۸۵] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، عَنْ عَبَادِ بْنِ عَبَّادٍ، ح حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ الْمَعْفِيُّ، عَنْ وَاصِلٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَقِيلٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يُصْبِحُ عَلَى كُلِّ سَلَامٍ مِنْ ابْنِ آدَمَ صَدَقَةٌ تَسْلِيْمُهُ عَلَى مَنْ لَقِيَ صَدَقَةٌ، وَأَمْرُهُ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ، وَنَهْيُهُ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ، وَأَمَّا طُهُهُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ، وَبُضْعُهُ أَهْلِيهِ صَدَقَةٌ، وَبُحْرُؤُهُ مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ رُكْعَتَانِ مِنَ الصَّحَى". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَحَدِيثُ عَبَّادٍ أَثَمٌ، وَلَمْ يَذْكُرْ مُسَدَّدٌ الْأَمْرَ وَالنَّهْيَ، زَادَ فِي حَدِيثِهِ، وَقَالَ: كَذَا وَكَذَا، وَزَادَ ابْنُ مَنِيعٍ فِي حَدِيثِهِ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدًا نَأْيُ قَضَى شَهْوَتُهُ وَتَكُونُ لَهُ صَدَقَةٌ؟ قَالَ: "أَرَأَيْتَ لَوْ وَضَعَهَا فِي غَيْرِ جِلْبَاهَا لَمْ يَكُنْ يَأْتُمُّ؟".

د ابوذر رضی الله عنه روايت دی هغه وييلي دي: صباح کوي په هر يو اندام د ابن آدم باندې صدقه، سلام د هغه په هغه چا چې دا ورسره مخامخ شي صدقه ده، او امر د هغه په نيکۍ باندې صدقه ده، او نهې د هغه د منکر نه صدقه ده، او ضرري شي د لارې نه لري کول صدقه ده، او کوروالی د هغه د خپل اهل سره صدقه ده، او کافي کېږي د دې ټولو نه دوه رکعاته د خاڅت په وخت کې وييلي دي ابوداود: او حديث عباد اتم دی، او مسدد امر نه دی ذکر کړی، او نهې هغه زيادت کړی دی په خپل حديث کې او هغه وييلي دي داسې داسې، او زيادت کړی دی ابن منيع په خپل حديث کې هغوی وويل اي د الله رسوله! يو کس زمونږه خپل شهوت پوره کوي او د هغه دپاره دې صدقه وي، هغه وفرمايل ايا تاته پته ده که چېرې هغه کېخوده هغه په حرامو کې ايا نه گناهگارېږي.

شرح حديث

صدقة په تركيب کښي د يصبح اسم دي او جار مجرور سره د خپل متعلق نه د دې خبر دي، اي يصبح الصدقة واجبة على كل سلامي، سلامي د سلاميه جمع ده، سلاميه په معنی د انمله، (د گوتې بند)، يعنی روزانه په تاسو کښي په هر يو سړي باندې د ده د جوړونو او بندونو د طرف نه صدقه واجبيږي، مطلب دا دي چه د سړي په بدن کښي لکه څنگه چه مشهوره ده دري سوه شپيته جوړونه دي او روزانه هر سړي د ټولو اعضاؤ او جوړونو د

(۱) احقر په لمعات کښي دا مضمون د حضرت شيخ د وصال نه پس ليدلي وو، که د شيخ په ژوند کښي مې ليدلي وي نو په دې به مې خبرې کړې وي يقينا ډير په محظوظ شوې شو، يغفر الله لنا و له، دا مضمون په الفيض السعائي کښي هم ليکلي شوې دي.

(۲) صحيح مسلم للمسافرين ۱۳ (۷۲۰)، (تحفة الأشراف: ۱۹۲۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۶۷/۵، ۱۶۸) (صحيح)

سلامتيا سره صبا کوي پس د دې لوڼې نعمت په شکر کښې په هر بنده باندي د ده د اعضاو د طرف نه روزانه صدقه واجبيږي، اوس دلته دا سوال کيږي چه په هر سړي کښې دومره طاقت کوم خانې دې چه روزانه دې درې سوه شپيته صدقې او کړي، نو د دې دپاره حضور ﷺ ارشاد او فرمايلو چه، تسليمه علي من لقي صدقه و امره بالمعروف صدقه، الخ، غرض هره نيکي صدقه ده او د خابستې وخت دوه رکعاته مونځ د دې ټولو صدقو دپاره کافي دي د دې قائم مقام دي، ځکه چه مقصد خود هر اندام او د جوړ د طرف نه د الله تعالي په ده باندي چه کوم حق واجب دي د هغې ادا کول دي، او مونځ کښې چونکه د بدن هر اندام او جوړ د الله تعالي په اطاعت کښې متحرک کيږي نو ځکه د ټولو اندامونو د طرف نه واجب حق کيږي.

[۱۲۸۶] (۱) حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةَ، أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنْ وَاصِلٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَقِيلٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْقِبَ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدَّؤْلِيِّ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: يُصْبِحُ عَلَيَّ كُلِّ سَلَامَةٍ مِنْ أَحَدِكُمْ فِي كُلِّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ، فَلَهُ بِكُلِّ صَلَاةٍ صَدَقَةٌ، وَصِيَامٍ صَدَقَةٌ، وَحَجٍّ صَدَقَةٌ، وَتَسْبِيحٍ صَدَقَةٌ، وَتَكْبِيرٍ صَدَقَةٌ، وَتَحْمِيدٍ صَدَقَةٌ، فَقَدَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ هَذِهِ الْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ، ثُمَّ قَالَ: "يُجْزِئُ أَحَدَكُمْ مِنْ ذَلِكَ رُكْعَتَا الضُّحَى".

د ابو الاسود الدؤلي نه روايت دي هغه وييلي دي يو ځل مونږ وو د ابوذر سره، هغه وويل صباح کوي په هر يو اندام د يو کس ستاسو نه صدقه، د هغه دپاره په هر مانځه باندي صدقه ده، او په روژه باندي صدقه ده، او په حج باندي صدقه ده، او په تسبيح باندي صدقه ده، او په تکبير ويلو باندي صدقه ده، او په تحميد ويلو باندي صدقه ده، رسول الله ﷺ داسي اعمال نيک اعمال و شمارل، بيايي وويل کافي کيږي د يو کس نه ستاسو دپاره دوه رکعاته د خاucht.

[۱۲۸۷] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْبُرَادِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ زَبَّانَ بْنِ قَابِدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذِ بْنِ أَنَسٍ الْجَهَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَعَدَ فِي مُصَلَاةٍ حِينَ يَنْصَرِفُ مِنْ صَلَاةٍ الصُّبْحِ حَتَّى يَسْبِرَ رُكْعَتَيِ الضُّحَى لَا يَقُولُ إِلَّا خَيْرًا، غُفِرَ لَهُ خَطَايَاةٌ وَإِنْ كَانَتْ أَكْثَرَ مِنْ زَبَدِ الْبَحْرِ".

سهل بن معاذ بن انس الجهني د خپل پلار نه روايت کوي، بېشکه رسول الله ﷺ وييلي دي هغه څوک چې خپل د مانځه په ځای کې کښي کله چې د سحر مونځ وکړي تردې چې دوه رکعاته د خاucht مونځ وکړي، وينا نه کوي مگر د خير، نو هغه ته به بخښنه وشي د هغه د گناهونو، اگر که وي زيات د زځ د درياب نه.

[۱۲۸۸] (۳) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ الرَّبِيعِيُّ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "صَلَاةٌ فِي إِثْرِ صَلَاةٍ لَا لَغْوَيْنَهُمَا كِتَابٌ فِي عِلِّيَّينَ".

د ابو امامة ﷺ نه روايت دي بېشکه رسول الله ﷺ وييلي دي مونځ وروسته د مانځه نه چې لغوه پکې نه وي، ليکلی شي په عليين کې.

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۲۸) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۲۹۳)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴۳۹/۳) (ضعيف)

۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۹۰۰)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۶۳/۵) (حسن)

عن ابی امامة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال صلوة فی اثر صلوة لا لغو بینهما کتاب فی علین، دیومونخ نه پس دبل مونخ (که نفل نه پس فرض وی یا د دې برعکس) په دې شان سره کول چه د دې دواړو په مینخ کښې هغه مونخ کونکې څه لغوه او بې فائدي خبرې یا کار او نه کړی نو دا مقبول ترین عمل دې، کتاب په معنی د مکتوب او علیین د هغه رجستر نوم دې په کوم کښې چه د ابرار یعنی نیکانو خلقو نیک عمل لیکلې کیږی، او بعضي دا وائی چه دا د یو ځانې نوم دې په اووم آسمان باندې د عرش د لاندې، دلغو نه مراد نامناسب قول یا فعل په کوم کښې چه ثواب او فائده نه وی (منهل)

مناسبة الحديث بالترجمة:

د دې حدیث د باب سره مناسبت داسې دې چه دا مختصر دې او مطول حدیث په مسند احمد کښې دې، په هغې کښې، دسبحه الضحی، ذکر دې (بذل) احقر وائی چه دا حدیث په دې سند سره په سنن ابوداؤد کښې د ابواب الجماعة د لاندې په، باب ماجاء فی فضل المشی الی الصلوة، کښې تیر شوې دې په هغې کښې، دتسبیح الضحی، لفظ ذکر دې. د دې حدیث شریف نه معلومه شوه چه دفضول کار او لغوه خبرې اثر د انسان په نیک عمل باندې پریوځی، او د نیک عمل په قبلیدلو کښې دا څیزونه بندیز ثابتیږی، لهذا د لغوه خبرو نه په ځان ساتلو سره د نیک عمل حفاظت کول پکار دی. والله الموفق.

[۱۲۸۹] (۱) حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ رُشَيْدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مَرْثَةَ أَبِي شَجْرَةَ، عَنْ نَعِيمِ بْنِ هَمَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "يَقُولُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ: يَا ابْنَ آدَمَ، لَا تُعْزِئَنِي مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ فِي أَوَّلِ نَهَارِكَ أَكْفِكَ آخِرَهُ".

د ابو امامة رضي الله عنه نه روایت دی پېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلي دي: مونخ وروسته د مانځه نه چې لغوه پکې نه وي، لیکلی شي په علیین کې.
(تعارف د راوی)

قوله، عن نعيم بن همار قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول قال الله عزوجل ابن آدم لا تعجزني من اربع ركعات في اول نهارك اكفك آخره، نعيم بن همار صحابي دې او د دوی په نوم کښې اختلاف دې بعضي وائی چه نعيم بن همار و قيل نعيم بن خمار و قيل ابن همار، و قيل ابن همام والصحيح ابن همار، (کدا قاله الترمذی) ترجمه دا ده، اي ابن آدم ته مه فوت کوه زما نه څلور رکعاتو لره په خپل اول د ورځې کښې زه به ستا کفايت او کرم ستا په ضرورتونو او حاجتونو کښې تر آخر د ورځې پورې، کله چه د کوم سړی نه څه کار نه شی کیدلې او ترینه فوت شی نو هغه وخت وئیلې کیږی، اعجزه الامر، یعنی د ده نه دا کار فوت شو (۱) په دې حدیث کښې چه د کومو څلور رکعاتو ذکر دې د دینه د صبا سنت او فرض هم مراد اغستلې شی او د ځانېستی څلور رکعات هم، مصنف دویمه معنی مراد اغستې ده.

(۱) تفرد به ابوداود، سنن الترمذی / الکبری الصلاة ۶۰ (۶۶، ۶۷)، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۵۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۸۷، ۲۸۷۵)، سنن الدارمی الصلاة ۱۵۰ (۱۴۹۲) (صحیح)
(۲) دې سړی لره فلانکی کار عاجزه کړلو او هغه کار د ده په قابو کښې رانغلو بلکه ترینه فوت شولو.

[۱۲۹۰] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنِي عِيَّاضُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْمُخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ كُرَيْبِ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أُمِّ هَانِئِ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْفَتْحِ "صَلَّى سُبْحَةَ الضُّحَى ثَمَانِي رَكَعَاتٍ يُسَلِّمُ مِنْ كُلِّ رَكَعَتَيْنِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى يَوْمَ الْفَتْحِ سُبْحَةَ الضُّحَى" فَذَكَرَ مِثْلَهُ. قَالَ ابْنُ السَّرْحِ: إِنَّ أُمَّ هَانِئٍ، قَالَتْ: "دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَذْكُرْ سُبْحَةَ الضُّحَى بِمَعْنَاهُ".

د ام هانئ بنت ابی طالب نه روایت دی، بېشکه رسول الله ﷺ د فتحی مکه په ورځ وېي کړو نفل د خاغت اته رکعاته، سلام به یې اړولو په هر دوه رکعاتو. ویلي دي احمد بن صالح: بېشکه رسول الله ﷺ د فتحی په ورځ د خاغت مونځ وکړو. ذکر یې کړو پشان د هغې، ویلي دي ابن السرح: بېشکه ام هانئ ویلي دي: داخل شو په ما باندې رسول الله ﷺ او ذکر یې نه کړو نفل د خاغت، په معنی د هغې سره.

[۱۲۹۱] (۲) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: مَا أَخْبَرْنَا أَحَدًا أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الضُّحَى غَيْرَ أُمِّ هَانِئٍ، فَإِنَّهَا ذَكَرَتْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ "اغْتَسَلَ فِي بَيْتِهَا وَصَلَّى ثَمَانِي رَكَعَاتٍ فَلَمْ يَرَهُ أَحَدٌ صَلاَهَا بَعْدُ".

د ابن ابی لیلی نه روایت دی، هغه ویلي دي: مونږ ته هېچا خبر نه دی راکړی چې هغه نبی ﷺ لیدلی دی او د خاغت مونځ یې کړی دی بغیر د ام هانئ نه، هغې ذکر کړی دی چې نبی ﷺ د فتح مکه په ورځ غسل وکړو د هغې په کور کې، او اته رکعاته مونځ یې وکړو، بیا هېچا نه دی لیدلی چې هغه یې کړي دي وروسته.

[۱۲۹۲] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا الْجَرِيرِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ "هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الضُّحَى؟ فَقَالَتْ: لَا، إِلَّا أَنْ يَجِيءَ مِنْ مَغِيْبِهِ، قُلْتُ: هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بَيْنَ السُّورَتَيْنِ؟ قَالَتْ: مِنَ الْمُفْصَلِ".

د عبد الله بن شقيق نه روایت دی هغه ویلي دي، ما تپوس وکړو د عائشي رضی الله عنها نه ایا و رسول الله ﷺ چې د خاغت مونځ یې کولو، هغې وویل: نه، مگر دا چې د غائب به وو او رابه غلو. ما وویل: ایا رسول الله ﷺ به دوه سورتونه یو ځای کول، هغې وویل د مفصلو نه به یې یو ځای کول.

تشریح: قوله: فقالت لا الا ان يجي من مغيبه، حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه حضور ﷺ به د خابست مونځ نه کولو مگر دا که د خپل یو سفر نه به (د خابست په وخت کښې) واپس شو، په دې باندې کلام ددې باب په شروع کښې تیر شوې دې، دا د هغه خلقو دلیل دې کوم چه

۱: سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۷۲ (۱۳۲۳)، (تحفة الأشراف: ۱۸۰۱۰) (ضعيف)

۲: صحيح البخاري/ تقصير الصلاة ۱۲ (۱۱۰۳)، والتهدد ۳۱ (۱۱۷۶)، والجزية ۹ (۳۱۷۱)، والغازي ۵۰ (۴۲۹۲)، والأدب ۹۴ (۶۱۵۱)، صحيح مسلم/ المسافرين ۱۳ (۳۳۶)، سنن الترمذي/ الصلاة ۱۵ (۴۷۴)، سنن النسائي/ الطهارة ۱۴۳ (۲۲۶)، (تحفة الأشراف: ۱۸۰۰۷)، وقد أخرجه: الحيفض ۱۶ (۳۳۶)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۸۷ (۱۳۲۳)، موطا امام مالك/ تقصير الصلاة ۸ (۲۸)، مسند احمد (۳۴۱/۶، ۳۴۲، ۳۴۳، ۴۲۳)، سنن الدارمي/ الصلاة ۱۵۱ (۱۴۹۳) (صحيح)

۳: صحيح مسلم/ المسافرين ۱۳ (۷۱۷)، سنن النسائي/ الصيام ۱۹ (۲۱۸۷)، (تحفة الأشراف: ۱۶۲۱۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۷۱/۶، ۲۰۴، ۲۱۸) (صحيح)

وانی چه د څانښت موندل بغیر د څه سبب نه مشروع نه دي، د دې سلسلې متعارض روایتونو کښې تطبیق او توجیه د باب په شروع کښې تیره شوې ده.

قوله هل كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرن معا بين السور قالت من المفصل، قرن، يقرن د باب ضرب يضرب او نصر ينصر دواړو نه دي يعنى آيا حضور ﷺ به په نفل موندل کښې دوه دوه سورتونه يو ځانې لوستل، وئى فرمايل او په مفصل سورتونو کښې به ئې داسې کول، د مفصل کوم دوه دوه سورتونه به چه حضور ﷺ د تهجد په مانځه کښې يو ځانې لوستل د هغې تفصيل وړاندې په کتاب کښې په، باب تخريب القرآن، کښې راروان دي د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په حديث کښې کوم لړه چه په، حديث النظائر، سره هم تعبير کولې شي.

[۱۲۹۳] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَهَا قَالَتْ: "مَا سَبَّحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْحَةَ الضُّحَى قَطُّ وَإِنِّي لَأَسْبَحُهَا، وَإِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَدْعُ الْعَمَلَ وَهُوَ يَجِبُ أَنْ يَعْمَلَ بِهِ خَشْيَةً أَنْ يَعْمَلَ بِهِ النَّاسُ فَيُفْرَضَ عَلَيْهِمْ".

د عائشې رضی الله عنها نه روایت دی چې د پیغمبر ﷺ بي بي ده، بېشکه هغې ویلي دي: رسول الله ﷺ نه دي کړي نفل د څاڅت هېڅکله، او بېشکه زه یې کوم، او بېشکه وو رسول الله ﷺ پریخودلو به یې یو کار، او د هغه به خوښه وه چې ویي کړي د وجې د ویري نه چې خلق به پرې عمل شروع کړي، نو فرض به شي پرې.

قوله انها قالت ما سبَّح رسول الله صلى الله عليه وسلم سبحة الضحى قط واني لاسبحها، حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه حضور ﷺ صلوٰۃ الضحیٰ بالکل نه وو کړی خو زه ئې کوم، د دې حديث حواله او توجیه د باب په شروع کښې راغلي ده، مثلاً دا چه د دوام نفی ده، کما قال البيهقي، یا د رؤیت نفی ده چه ما نه دي لیدلي، ځکه چه د څانښتې په وخت کښې به حضور ﷺ عام طور باندې نه وو یا خو به په سفر کښې وو یا به دغه وخت حضور ﷺ په جومات کښې وو.

د حضرت عائشه رضی الله عنها په هیوت کښې د اچونکي عمل اهتمام:

دلته حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی، چه زه په خپله دا موندل کوم، د مؤطا امام مالک په یو روایت کښې دی هغه فرمائی چه، لو لشرلی ابوی ما ترکتهما، که ما ته بالفرض څوک راشی او دا اووانی چه ستا مور او پلار دواړه ژوندی شول او بیا دنیا ته راغلل (هغوی سره د ملاویدلو دپاره لاره شه، نو دغه وخت هم زه دا موندل نه شم پریخودلي، الله اکبر) د دې حضرات صحابه کرامو او صحابیات په نیز د آخرت د تیاری په اعمالو کښې څومره قدرې اهتمام وو، او په واقع کښې د آخرت مسئله ده هم د دې قابله چه د دې دومره اهتمام او کړې شی هلته ژوند په نه ختمیدونکې کروړونو کالونه تیریدو باندې هم د ختمیدو نوم نه اخلی، هلته هر یو څیز که راحت وی او که مصیبت همیشه دپاره دي، زمونږ اسلاف او اکابر هم الحمد لله تعالی د صحابه کرامو رضی الله عنهم نمونه وو، اللهم احشرونا معهم وارزقنا اتباع هديهم.

(۱) صحيح البخاري/التهجد ۵ (۱۱۲۸)، صحيح مسلم/المشاقرين ۱۳ (۷۱۸)، (تحفة الأشراف: ۱۶۵۹۰)، وقد أخرجه: مؤطا امام مالك/مصر الصلاة ۸ (۲۹)، مسند احمد (۱/۸۵، ۱۶۷، ۱۶۹، ۲۲۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۵۲ (۱۴۹) (صحيح).

[۱۲۹۴] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ نَفِيلٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، قَالَا: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا سِمَاكٌ، قَالَ: قُلْتُ لَجَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ: أَكُنْتُ تُجَالِسُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ كَثِيرًا "فَكَانَ لَا يَقُومُ مِنْ مُصَلَاةِ الْإِذَى صَلَّى فِيهِ الْغَدَاةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، فَإِذَا طَلَعَتْ قَامَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

حدیث بیان کری دی سماک، هغه وایی ما وویل جابر بن سمرة ته: ایا ته وی چی د رسول الله ﷺ سره به کیناستلی؟ هغه وویل: او ډېر، ووبه هغه چی نه به پاڅیدلو د خپل د مانځه د هغه ځای نه چی د سحر مونځ به یی پکې کری وو تردې چی نمر به راوختلو، کله چی به راوختلو نو پاڅیدلو به.

تشریح: قوله: حتى تطلع الشمس فاذا طلعت قام، یعنی الی الصلوة، دا د څانبت مونځ شو، یا دا مراد دې چه، قام وانصرف الی البیت، په دې صورت کښې د حدیث به د ترجمه الباب سره مناسبت نه وی.

باب فی صَلَاةِ النَّهَارِ باب دی په بیان د مونځ دورځ کي

وړاندې یو بل باب راځی د دې مقابل، باب صلوة اللیل مثنی مثنی، په دې رومبی باب کښې چه مصنف کوم حدیث راوړې دې په دې کښې د صلوة اللیل او نهار د دواړو مونځونو ذکر دې، صلوة اللیل والنهار مثنی مثنی، او راتلونکی باب په حدیث کښې صرف د اللیل ذکر دې، صلوة اللیل مثنی مثنی.

[۱۲۹۵] (۲) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَرْزُوقٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَارِقِيِّ، عَنْ ابْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "صَلَاةُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مَثْنَى مَثْنَى".

د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دی، هغه روایت کوي د نبی ﷺ نه هغه ویلي دي: مونځ د شپې او د ورځې دوه دوه دی.

په حدیث الباب کښې د، النهار، د زیادت تحقیق:

دا حدیث په اصل کښې د ابن عمر رضی الله عنهما نه مروی دې، عن علی بن عبد الله البارقي عن ابن عمر رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال صلوة الليل والنهار مثنى مثنى، د ابن عمر رضی الله عنهما نه دې حدیث لره روایت کونکی گنر رواة دی، علی بن عبد الله البارقي، نافع، طاؤس، عمرو بن دینار وغیره، په دې راویانو کښې صرف علی بن عبد الله البارقي په دې حدیث کښې د نهار زیادت ذکر کړې دې، کوم چه دلته مصنف په دې باب کښې راوړې دې، د البارقي نه علاوه د نورو راویانو روایت ئې په راتلونکی باب کښې راوړې دی (په کوم کښې چه د، والنهار، زیادت نشته دې، امام ترمذی هم داسې کړې دی چه دوه جدا جدا بابونه ئې قائم کړې دی، په یو باب کښې ئې د عدم زیادت واله حدیث راوړې دې او هغې ته ئې، حسن

۱: صحيح مسلم للمساجد ۵۲ (۶۷۰)، والفضائل ۱۷ (۲۳۲۲)، سنن النسائي للسهو ۹۹ (۱۳۵۸، ۱۳۵۹)، (تحفة الأشراف: ۲۱۵۵)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلوة ۲۹۵ (۵۸۵)، مسند احمد (۹۷، ۹۱/۵، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۵، ۱۰۷) (صحيح)
۲: سنن الترمذي/الصلوة ۳۰۱ (۵۹۷)، سنن النسائي/قيام الليل ۲۴ (۱۶۶۷)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۷۲ (۱۳۲۲) (تحفة الأشراف: ۷۳۴۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۱، ۲۶۷۲)، سنن الدارمي/الصلوة ۱۵۵ (۱۵۰۰) (صحيح)

صحيح، فرماييلې دې او په دويم باب كښې ئې د زيادت واله روايت راوړې دې او دا ئې غير صحيح گرځولې دې، اگر كه هغوى دا هم فرماييلې دى چه د على بن عبد الله البارقي متابعت عبد الله العمرى كړې دې خو چونكه د امام ترمذى په نيز عمرى ضعيف دې نو ځكه ئې د هغه د متابعت اعتبار اونه كړو، د امام ترمذى په شان امام نسائى هم د، والنهار، زيادت لره خطاء گرځولې دې او امام بخارى او مسلم دا حديث صرف د عمرو بن دينار او نافع په طريق سره اغستې دې، يعنى په كوم كښې چه د، والنهار، زيادت نشته دې، هسې خو اگر كه امام بخارى د، نهار، زيادت واله روايت لره په صحيح بخارى كښې نه دې اغستې خو هغوى د يو سوال په جواب كښې د دې زيادت لره ثابت گرزولى دې، او دغه شان امام بيهقى هم دې لره صحيح گرځولې دې او فرماييلې دى چه، البارقي، ثقه راوى دې او د ثقه زيادت مقبول دې، په اصل كښې د جمهور علماؤ او شافعيه او حنابله مسلك هم دا دې چه د ليل او نهار دواړو مونځونه مشن مشن غوره دې په دې حيثيت سره، نهار، زيادت واله روايت د دوى د مسلك موافق دې.

په حديث سره ثابته مسئله كښې د ائمه مسالك:

دا خو په دې حديث باندې محدثانه كلام شو، يعنى من حيث السند، اوس فقهي حيثيت سره هم واورئ، د امام شافعي او احمد په نيز نفل مونځ مطلقا خواه كه د شپې وى يا د ورځې دوه دوه ركعاته كول غوره دى او دا حديث د دوى په نيز په افضليت باندې محمول دې اگر كه د دې نه كم هم جائز دې او زيات هم، چنانچه د دې دواړو امامانو په نيز تنفل بر كعة و بثلاث و بخمس، په هر شان جائز دى او د حضرت امام مالك رحمه الله په نيز نفل مونځ صرف مشن مشن دې د دوى په نيز نه په دې باندې زيادت جائز دې او نه كمې، گويا حصر د جانبينو نه دې، او د امام ابو حنيفه رحمه الله په نيز د مشن مشن مطلب دا نه دې چه په هر دوو ركعاتو باندې دې سلام او گرځولې شى بلكه د دې نه مراد شفا شفا دې يعنى نفل مونځ شفا كيدل پكار دى نه و ترا، چنانچه د دوى په نيز باندې تنفل بر كعة يا بثلاث جائز نه دې، هسې د دوى په نيز باندې په نوافلو كښې افضل مطلقا د ورځې نفل وى يا د شپې څلور څلور ركعاته دى. د دوى په نيز باندې د ورځې څلور ركعاته ولې غوره دى د دوى دليل د ابويوب رضي الله عنه هغه حديث دې كوم چه په، باب الاربع قبل الظهر، كښې تير شوې دې د كوم الفاظ چه دا دى، اربع قبل الظهر ليس فيهن تسليم تفتح لهن ابواب السماء، او په شپه كښې د څلور ركعاتو غوره كيدو دليل هغه د حضرت عائشه رضي الله عنها حديث دې كوم چه متفق عليه دې، امام بخارى او مسلم د دې تخريج كړې دې او وړاندې په متن كښې هم راروان دې، كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة يصلى اربعا فلا تسال عن حسنهن و طولهن ثم يصلى اربعا، الخ، دغه شان قياس هم دا غواړى ځكه چه په څلور ركعاتونو كښې د تحريمې د اوږدوالى د وجه نه مشقت زيات دې، والا جر على قدر النصب، او د صاحبينو مسلك دا دې چه په شپه كښې د دوو دوو ركعاتو كول غوره دى، لحدیث صلوة الليل مشن مشن، او د، نهار، زيادت ضعيف دې، كما تقدم، او د ورځې په

نفلونو کښې څلور څلور غوره دی (د دې دلیل د امام صاحب په مسلک کښې موجود دی) دا د ترجمه الباب او د باب په رومبی حدیث باندې کلام شو.

[۱۲۹۶] (حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ رَيْهِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ أَبِي أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنِ الْمُطَّلِبِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الصَّلَاةُ مَثْنَى مَثْنَى أَنْ تَشْهَدَ فِي كُلِّ رُكْعَتَيْنِ، وَأَنْ تَبَاءَسَ وَتَمَسَّكَ وَتُقْنِعَ بِيَدَيْكَ، وَتَقُولَ: اللَّهُمَّ اللَّهُمَّ، فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَهِيَ خِدَاجٌ". سَهْلُ أَبُو دَاوُدَ عَنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ مَثْنَى، قَالَ: إِنْ شِئْتَ مَثْنَى وَإِنْ شِئْتَ أَرْبَعًا.

مطلب د نبی ﷺ نه روایت کوي هغه ویلي دي: مونځ دوه دوه رکعاته دی، تشهد به وی په هر دوه رکعاتونو کې، او ځان به مسکین ښکاره کړي، او ځان به خفه کړي، او لاسونه به اوچت کړي، او داسې به ووايي: ای الله ای الله څوک چې داسې ونه کړي نو هغه ناقص دی. تپوس وشو د ابوداود نه د مانځه د شپې د دوه رکعاتو، هغه وویل: که ستا خوښه وي دوه کوه او که ستا خوښه وي نو څلور کوه.

حدثنا بن المثنى، الخ، قوله، عن المطلب عن النبي صلى الله عليه وسلم،

په سند کښې د شعبه نه غلطی:

په دې سند کښې د شعبه نه په څو نومونو کښې غلطی شوې ده، کما قال الترمذی فی باب التخشع فی الصلوة، ص، ۵۰، لهذا ترمذی طرف ته دې رجوع او کړې شی، آخری غلطی دا ده چې هغوی دا وئیلې دي، عن عبدالله بن الحارث عن المطلب، حال دا دې چې صحیح دا ده چې، عن ربيعة بن الحارث بن عبدالمطلب عن الفضل بن عباس رضى الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم تشریح: قوله: الصلوة مثنى مثنى، په دې کښې دوه احتمال دي (۱)، رکعتین رکعتین هر دوو رکعاتونو باندې سلام، (۲)، په هر دوو رکعاتونو باندې تشهد په مینځ کښې که سلام او گرځوی او که او نه گرځوی، په دې صورت کښې وړاندې چې کوم راځی، ان تشهد فی کل رکعتین، دا د ماقبل تفسیر به شی، و هو فی الاصل تشهد حذف احدی التائین، و ان تناس، ای تظهر البؤس والفاقة، دا چې د خپل حاجت او خپله بد حالی د الله د وړاندې ښکاره کړی، او په یونسڅه کښې دی، ان تباءس، د باب تفاعل نه، بحذف احدی التائین، کان فی الاصل، تباءس، قوله: و تمسکن، فی الاصل تتمسکن ای تظهر المسکنة،

قوله: و تُقْنِعَ بِيَدَيْكَ، من الاقناع، ای ترفع يديك للدعاء، یعنی ډیر په خشوع او خضوع سره مونځ او کړی او دواړه لاسونه د الله د وړاندې خواړه کړی او ډیر په ژړا په دیا الله یا الله آوازونه کول او د الله نه دعاء غوغتل.

۱. سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۷۲ (۱۳۲۵)، (تحفة الأشراف: ۱۱۲۸۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۶۷/۴) (ضعيف)

بَاب صَلَاةِ التَّسْبِيحِ

باب د صلاۃ التسبیح

خکه چه په دې مانځه کښې تسبیحات په کثرت سره لوستلې شی نو خکه د دې مونځ نوم صلوۃ التسبیح او صلوۃ التسبیح کیخودلې شو دا ډیر دبرکت او فضیلت واله مونځ دې د دې فائده په خپله په حدیث کښې ذکر دی چه په دې کښې لس قسمه گناهونه معاف کیږی چنانچه په حدیث کښې راځی چه، غفر الله لك ذنبك اوله و آخره قدیمه و حدیثه خطاءه و عمدہ صغیره و کبیره سره و علانیتہ، دامام ترمذی د کلام معلومیری چه حضرت عبد الله بن المبارک به د دې مونځ اهتمام کولو او د دې فضائل به ئې بیانول، د دې مانځه په طریقو کښې یوه طریقه هغه ده کومه چه هغوی په خپله اختیار کړې ده د کومې بیان به چه وړاندې راشی

د صلوۃ التسبیح حدیث تخریج او تحقیق

د صلوۃ التسبیح حدیث په صحاح سته کښې ابوداؤد، ترمذی، ابن ماجه کښې دې، په صحیحین کښې نشته دې او په اصحاب السنن کښې امام نسائی د دې تخریج نه دې کړې، د دې نه علاوه دا حدیث په صحیح ابن خزیمه، مستدرک حاکم کښې موجود دې، امام بیهقی د دې تصحیح کړې ده او ابن منده خو د دې په تصحیح کښې یو مستقل تصنیف کړې دې، بیهقی فرمائی چه عبد الله بن المبارک به صلوۃ التسبیح کول او په هره زمانه کښې صلحاء دا د یو بل نه اغستونکی راروان دی، د علماؤ په تعامل او تداول سره حدیث مرفوع ته تقویت ملاویږی، دا حدیث د گنرو صحابه کرامو نه مروی دې، په خپله مصنف دلته د دریو صحابه کرامو نه روایت کړې دې، ابن عباس، عبد الله بن عمر رضی الله عنهما او یو انصاری صحابی بلا تعین د نوم نه، د حافظ مزی رائي دا ده چه د انصاری نه مراد جابر بن عبد الله رضی الله عنه دې او د حافظ ابن حجر رائي دا ده چه بظاهر هغه ابوکبشه الانصاری دې خو ابن الجوزی رحمته الله علیه د صلوۃ التسبیح حدیث لره په موضوعاتو کښې شمار کړې دې، په دې باندې روستنو علماؤ د ده تعاقب کړې دې، حافظ ابن حجر او علامه سیوطی وغیره لیکلې دی چه، اساء ابن الجوزی، افرط ابن الجوزی، یعنی ابن الجوزی د ډیر مبالغې نه کار اغستې دې او ډیر بد ئې کړې دی چه دې لره ئې په موضوعاتو کښې شمار کړې دې، د موسی بن عبد العزیز راوی د چا د وجه نه چه ابن الجوزی دې حدیث ته موضوع وئیلې دې نو اول خو یحیی بن معین او نسائی د ده توثیق کړې دې او دویمه دا چه ابراهیم بن الحکم په صحیح ابن خزیمه کښې د ده متابعت کړې دې، په بذل المجهود کښې د دې امورو تفصیل او حوالې ذکر دی

[۱۲۹۷] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ بَشِيرٍ بْنُ الْحَكَمِ النَّيْسَابُورِيُّ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لِعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ: "يَا عَبَّاسُ، يَا عَمَّاهُ، أَلَا أُعْطِيكَ، أَلَا أَمْنُكَ، أَلَا أَحَبُّوكَ، أَلَا أَفْعَلُ بِكَ عَشْرَ خِصَالٍ إِذَا أَنْتَ فَعَلْتَ ذَلِكَ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ ذَنْبَكَ أَوَّلَهُ وَآخِرَهُ، قَدِيمَهُ وَحَدِيثَهُ، خَطَاةَ وَعَمْدَةَ، صَغِيرَةً وَكَبِيرَةً، سِرَّةً وَعَلَانِيَةً، عَشْرَ خِصَالٍ أَنْ تُصَلِّيَ أَرْبَعًا رَكَعَاتٍ تَقْرَأَ

فِي كُلِّ رُكْعَةٍ فَاتِحَةُ الْكِتَابِ وَسُورَةٌ، فَإِذَا فَرَغْتَ مِنَ الْقِرَاءَةِ فِي أَوَّلِ رُكْعَةٍ وَأَنْتَ قَائِمٌ، قُلْتَ: سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً، ثُمَّ تَرَفَعُ رَأْسَكَ مِنَ الرُّكُوعِ فَتَقُولُهَا عَشْرًا، ثُمَّ تَهْوِي سَاجِدًا فَتَقُولُهَا وَأَنْتَ سَاجِدٌ عَشْرًا، ثُمَّ تَرَفَعُ رَأْسَكَ مِنَ السُّجُودِ فَتَقُولُهَا عَشْرًا، ثُمَّ تَسْجُدُ فَتَقُولُهَا عَشْرًا، ثُمَّ تَرَفَعُ رَأْسَكَ فَتَقُولُهَا عَشْرًا، فَذَلِكَ خَمْسٌ وَسَبْعُونَ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ، تَفْعَلُ ذَلِكَ فِي أَرْبَعِ رُكْعَاتٍ إِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تُصَلِّيَهَا فِي كُلِّ يَوْمٍ مَرَّةً فافْعَلْ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّةً، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فِي كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فِي كُلِّ سَنَةٍ مَرَّةً، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فِي عُمْرِكَ مَرَّةً."

د ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی، بیشک رسول اللہ ﷺ وویل عباس بن عبد المطلب ته: ای عباس! ای تره! ایا زه تاته درنه کرم ایا زه په تالس کارونه ونه کرم؟ کله چې ته هغه وکړي نو الله به تاته ستا اولني او اخيرني گناهونه معاف کړي، مخکنې او نوي، د خطايي او د قصد، واره او غټ، پټ او بشکاره، لس کارونه: دا چې ته مونځ وکړي څلور رکعاته، لولي به په هر رکعات کې فاتحه د کتاب او سورت، کله چې ته فارغ شي د قراءت نه په اولني رکعات کې او ته لا ولاړي، ته به وی: (سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر) پنځلس کرته، بیا به رکوع وکړي، ته به وی دغې لره او ته به په رکوع کې یې لس ځل، بیا به سر اوچت کړي د رکوع نه، ته به وی هغې لره لس ځل، بیا خکته شي سجدي ته، ته به وی هغې لره د سجدي په حالت کې لس ځل، بیا به سر اوچت کړي د سجدي نه ته به وی هغې لره لس ځله، بیا به سجده وکړي ته به وی هغې لره لس ځله، بیا سر اوچت کړي ته به وی هغې لره لس ځله، دا پنځه اویا شو، په هر رکعات کې به دا کوي په څلورو رکعاتو کې، که ستا طاقت وي چې هره ورځ یې یو ځل وکړي نو وېي کړه، که داسې نه وي نو په هره جمعه کې یې یو ځل وکړه، که داسې دي ونه کړل نو په میاشت کې یې یو ځل وکړه، که داسې دي ونه کړل نو په کال کې یې یو ځل وکړه، که داسې دي ونه کړل نه په عمر کې یې یو ځل وکړه. عن ابن عباس ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال للعباس بن عبدالمطلب يا عباس يا عمه الا اعطيك الا افعلك عشر خصال، ترجمه، آيا زه تاته لس څيزونه اونته ښاييم د دې نه مراد يا خود گناهونو قسمونه دي کوم چه په متن کښې ذکر دی (او په شروع کښې تير شوې دی) يا د دې نه مراد لس تسبيحات دي ځکه چه د قيام نه علاوه په باقی ټولو ارکانو د صلوۍ کښې دا تسبيحات لس لس ځله دي.

د صلوۍ التسبيح کیفیت:

د صلوۍ التسبيح کومه طریقه چه په دې مرفوع حدیث کښې ذکر ده هغه دا دا چه د تکبیر تحریمه او سبحانک اللهم نه پس حسب معمول دقراءت نه فارغ شی نو رکوع ته تللو نه وړاندې پنځلس ځلې دا تسبيحات اولولي، سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر، (بیا دې لس ځل په رکوع کښې دا تسبيحات د رکوع د تسبیحاتو نه پس، بیا دې لس ځل په قومه کښې، بیا دې لس لس ځله په دواړو سجودو کښې، او لس ځله دې په جلوسه بین

(ما د خپل کور د یو مستوری نه اوریدلې دی چه حضرت مولانا محمد الیاس صاحب رحمۃ الله علیه فرمائیل چه د هر پنځو ځلو نه پس دې یو ځل، لا حول ولا قوة الا بالله، هم ویلې شی).

السجدين كنبى، او لس خله دې د دويمې سجدي نه په پورته كيدلو سره په جلسه استراحت كنبى، دا په يو ركعت كنبى د تسبيحاتو شمير پنځه اويا شول، او په څلورو ركعاتونو كنبى دري سوه ځل شول، او امام ترمذى د حضرت عبدالله بن المبارك نه چه كوم كيفيت د دې مونځ نقل كړې دې په هغې كنبې داسې دى چه، د سبحانك اللهم، نه پس د قرات نه وړاندې پنځلس خله او بيا ركوع ته د تللو نه وړاندې لس خله، په دې صورت كنبې د قيام په حالت كنبې به د پنځلسو څلو په ځانې باندې پنځه ويشت شول، په دې صورت كنبې به د دويمې سجدي نه پس په جلسه د استراحت كنبې دا تسبيحات نه لوستلې كيږي، لهذا مجموعى شمير به په يو ركعت كنبې هم پنځه اويا وي.

[۱۲۹۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَفْيَانَ الْأَبْلَى، حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ أَبُو حَبِيبٍ، حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ كَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ يَرَوْنَ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "انْتِنِي عَدَا أَحْبُوكَ وَأُثْبِتُكَ وَأُعْطِيكَ" حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ يُعْطِينِي عَطِيَّةً، قَالَ: "إِذَا زَالَ النَّهَارُ، فَقُمْ فَصَلِّ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ"، فَذَكَرْتُ نَحْوَهُ، قَالَ: "ثُمَّ تَرَفَّعْ رَأْسَكَ، يَعْنِي مِنَ السَّجْدَةِ الثَّانِيَةِ، فَاسْتَوِ جَالِسًا وَلَا تَقُمْ حَتَّى تُسَبِّحَ عَشْرًا، وَتُحَمِّدَ عَشْرًا، وَتُكَبِّرَ عَشْرًا، وَتَهْلِلَ عَشْرًا، ثُمَّ تَصْنَعْ ذَلِكَ فِي الْأَرْبَعِ رَكَعَاتٍ، قَالَ: فَإِنَّكَ لَوْ كُنْتَ أَعْظَمَ أَهْلِ الْأَرْضِ ذَنْبًا غُفِرَ لَكَ بِذَلِكَ" قُلْتُ: فَإِنْ لَمْ أُسْتَطِعْ أَنْ أُصَلِّمَهَا تِلْكَ السَّاعَةَ؟ قَالَ: "صَلِّهَا مِنَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ خَالَ هِلَالِ الرَّائِي. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ الْمُسْتَمِرُّ بْنُ الرِّثَّانِ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو مَوْفُوقًا، وَرَوَاهُ رَوْحُ بْنُ الْمُسَبِّبِ، وَجَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَمْرٍو بْنِ مَالِكٍ النُّكْرِيِّ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلُهُ، وَقَالَ فِي حَدِيثِ رَوْحٍ: فَقَالَ: حَدِيثٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

د ابو الجوزاء نه روايت دى هغه ويلى دي ماته حديث بيان كړى دى يو سړي چې د هغه صحبت وو، د دوى دا خيال دى چې هغه عبد الله بن عمرو وو، هغه ويلى دي ماته نبي ﷺ وويل: ماته صبا راشه چې تاته دركړم، تردې چې ما گمان وكړو چې هغه به ماته يو عطيه راكوي، هغه وويل: كله چې نمر زوال وكړو نو پاڅېږه څلور ركعاته وكړه، ذكر يې كړو په شان د هغه هغه وويل: بيا به سر اوچت كړي يعنې د سجدي دويمې نه، نو برابر شه په ناسته، او ته مه پاڅېږه تردې چې ته تسبيح ووايي لس ځل، او تحميد ووايي لس ځل، او تكبير ووايي لس ځل، او تهليل ووايي لس ځل، بيا به دغه شان كوي په څلورو ركعاتونو كې، هغه وويل: كه چېرې ته د ځمكې والاو كې غټ گناهگاريې نو نو هم تاته به بخښنه وشي په دغې سره، ما وويل: كه زما طاقت نه وي چې په دغه وخت كې يې وكړم؟ هغه وويل: ويې كړه دشپې او د ورځې، ابوداود ويلى دي حبان بن هلال د هلال الراي ماما دى. ويلى دي ابوداود: د دې روايت كړى مستمر بن الريان د ابو الجوزاء نه او هغه د عبد الله بن عمر نه د وقف په طريقه، او روايت كړى دى روح بن المسيب او جعفر بن سليمان د عمرو بن مالک النكري نه او هغه د ابو الجوزاء نه او هغه د ابن عباس نه قول د هغه، او ويلى يې دي په حديث د روح كې، هغه وويل دا حديث دى د نبي ﷺ نه.

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۸۶۰۶) (حسن صحيح)

[۱۲۹۹] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ الرَّيِّعِيُّ بْنُ ثَابِتٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَهَاجِرٍ، عَنْ غُرْوَةَ بْنِ رُوَيْمٍ، حَدَّثَنِي الْأَنْصَارِيُّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَجَعْفَرٍ: بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَدْ كَرَّمْتَهُمْ، قَالَ فِي السَّجْدَةِ الثَّانِيَةِ مِنَ الرُّكْعَةِ الْأُولَى كَمَا قَالَ فِي حَدِيثِ مَهْدِي بْنِ مَيْمُونٍ.

انصاري حديث بيان كړی دی، بېشكه رسول الله ﷺ وويل جعفر ته، په دې حديث سره ذكر يې كړو پشان د هغوی. هغه وويل په دويمه سجده كې د اولني ركعات نه لكه څنگه چې هغه ويلي وو په حديث د مهدي بن ميمون كې.

باب رَكْعَتِي الْمَغْرِبِ أَيْنَ تُصَلِّيَانِ

باب دی په بيان د دوه ركعاتونو د مابنام كې چې چېرته به كولى شي؟

د دينه وړاندې د ابواب السهو نه پس متصلا باب التطوع فى البيت تير شوې دې په كوم كښې چه دا حديث دې، اجعلوا فى بيوتكم من صلوتكم و لا تتخذوها قبورا، او يو باب وړاندې هم راروان دې، د باب القنوت فى الصلوات، نه پس متصلا په كوم كښې دا حديث راځي، خير صلوة المرء فى بيته الا المكتوبة،

[۱۳۰۰] (۲) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ، حَدَّثَنِي أَبُو مَطْرَفٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْوَزِيرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْفِطْرِيُّ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ كَعْبِ بْنِ عَجْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى مَسْجِدَ بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ، فَصَلَّى فِيهِ الْمَغْرِبَ، فَلَمَّا قَضَا صَلَاتَهُمْ رَأَوْهُمْ سَجِدُونَ بَعْدَهَا، فَقَالَ: "هَذِهِ صَلَاةُ الْبُيُوتِ".

د كعب بن عجرة نه روايت دی، بېشكه نبي ﷺ راغی مسجد د بني الاشهل ته، د مابنام مونځ يې پكې وكړو، هر كله چې هغوی خپل مونځ پوره كړو ويي ليدل هغوی چې نفل مونځ يې كولو وروسته د هغې نه، پس هغه وفرمايل: دا د كورونو مونځ دی.

قوله، هذه صلوة البيوت، ابن ابى لیلی په دې كښې متشدد دې د دوى په نيز باندې د مابنام روستنى سنت په جومات كښې جائز نه دی، او هسې د جمهورو په نيز د مابنام څه تخصيص نشته دې بلكه ټول رواتب او نوافل د شپې وى او كه د ورځې وى دا ټول په كور كښې كول غوره دی، للحديث المذكور، خو كه په كور كښې د دې نه د مشغوليدو ويره وى نو بيا په جومات كښې كور غوره دی و هذا هو مذهب الجمهور والائمة الثلاثة، خو امام مالك او سفيان ثوري د شپې او د ورځې د فرق قائل دی د ورځې سنت په جومات كښې او د شپې په كور كښې، ابن رشد د دې فرق حكمت دا بيان كړې دې چه د ورځې په كور كښې د بال بچ سره د اخته كيدو ويره ده.

[۱۳۰۱] (۳) حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَرَجَرِيُّ، حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَامٍ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغِيرَةِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُطِيلُ الْقِرَاءَةَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ حَتَّى يَتَفَرَّقَ أَهْلُ الْمَسْجِدِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ نَصْرُ الْمُجَدَّرُ، عَنْ يَعْقُوبَ الْقَسِّيِّ وَأَسْنَدُهُ مِثْلُهُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى بْنِ الطَّبَّاعِ، حَدَّثَنَا نَصْرُ الْمُجَدَّرُ، عَنْ يَعْقُوبَ مِثْلَهُ.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۹۴، ۱۵۶۳۶) (صحیح)

۲: سنن الترمذی للصلاة ۳۰۷ (الجمعة ۷۱) (۶۰۴)، سنن النسائي قيام الليل ۱ (۱۶۰۱)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۰۷) (حسن)

۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۴۶۸، ۱۸۶۷۷) (ضعیف)

د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي: وورسول الله ﷺ چې اوږدولويي قرايت په دوه رکعاتونو کې وروسته د مابنام نه، تردې چې د مسجد والا به جدا شول ويلي دي ابوداؤد د دې روايت کړی دی نصر المجدر د يعقوب القمي نه او مسند کړی يې دی د هغه پشان ويلي دي ابوداؤد مونږ ته د هغې بيان کړی دی محمد بن عيسى بن الطباع، هغه وايي مونږ ته حديث بيان کړی دی نصر المجدر د يعقوب نه په مثل د هغې

(تطبيق بين الروايتين)

كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يطيل القراءة في الركعتين بعد المغرب، يعني كله كله گيني حضور ﷺ به اکثر په دې کښې سورة کافرون او اخلاص لوستلو، حتی يترق اهل المسجد، دا د هغه صلوٰة البيوت خلاف دي، جواب دا دي چې کيدې شي چې حضور ﷺ داسې د بيان د جواز دپاره يا د بل څه مصلحت دپاره کړې وي يا په څه عذر باندې محمول دي.

قال ابوداؤد راوه نصر المجدر عن يعقوب القمي، پورته ذکر شوې حديث په دويم طريق سره بيانوي چې دا حديث په دې دويم سند سره هم مروی دي، مجدر، هغه سړی ته وائی د چا په بدن باندې چې د ننکو نښې وي يعنی د دانو، واسنده مثله، کوم حديث چې د کوم صحابي نه مروی وي هغې ته د هغه مسند وئيلي شي.

شرح السند:

د پورتنی حديث راوی صحابي ابن عباس رضي الله عنه وو، لهذا مطلب دا شو چې څنگه دا رومي سند تر ابن عباس رضي الله عنه پورې رسيدلي وو دغه شان دا دويم سند هم تر هغوی پورې رسيږي، نصر مجدر د مصنف استاذ نه دي، لهذا د دې دويم سند ابتداء د نصر نه نه شو، نو ځکه مصنف وړاندې د سند ابتداء لره بيانوي، فرمائی، قال ابوداؤد حدثنا محمد بن عيسى بن الطباع نا نصر المجدر، معلومه شوه چې په دې دويم سند کښې د مصنف استاد محمد بن عيسى دي هغه دي لره د نصر نه روايت کوي.

پوهيدل پکار دی چې د کوم حديث متن بلا سند يا ناقص سند سره بيان کړې شي هغې ته تعليق وائی، بيا د دينه پس کله چې سند پوره شي نو د دينه محدثين حضرات په وصل سره تعبير کوي، لهذا د مصنف کلام چې، رواه نصر المجدر، نو دا تعليق دي او وړاندې، حدثنا محمد بن عيسى، دا د دې وصل دي، په رومي سند کښې د يعقوب قمي نه روايت کونکی طلق بن غنم وو او په دويم سند کښې نصر مجدر دي.

تثنيه: بحمد الله تعالى مونږ د کتاب د شروع نه واخله تر اوسه پورې تقريبا د هر حديث تشریح کونکی راروان يو، اوس اراده دا ده چې د کتاب الصلوٰة تر آخره پورې خو هم دا طريقه جاری اوساتو د دينه پس وړاندې د وخت د کمې د وجه نه بالاستيعاب د سندونو د تشریح اراده نشته دي مگر لږ لږ کوم ځانې کښې چې زيات ضرورت او گټه، والله الموفق

[۱۳۰۲] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، وَسَلْيَمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ النَّبِيِّ بِمَعْنَاهُ مُرْسَلًا. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ حُمَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ يَعْقُوبَ، يَقُولُ: كُلُّ شَيْءٍ حَدَّثْتُكُمْ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَهُوَ مُسْنَدٌ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

سعید بن جبیر د نبی ﷺ نه روایت کوي په معنی د هغې سره په طریقي د ارسال سره. ویلي دي ابو داود: ما د محمد بن حمید نه اوریدلي دي چې هغه ویل: ما اوریدلي دي د یعقوب نه هغه ویل: هر شی چې زه یې تاسو ته بیانوم د جعفر بن ابی المغیره نه او هغه د سعید بن جبیر نه او هغه د نبی ﷺ نه نو هغه به مسند وي ابن عباس ته او هغه به روایت کړی وي د نبی ﷺ نه.

تشریح: قوله: حدثنا احمد بن يونس الخ، دا د ابن عباس رضی الله عنه د حدیث دریم طریق دی، رومبي دوه طریق د مسند وو او دا طریق مرسل ده په دې کښې د سعید بن جبیر تابعی نه پس صحابی یعنی ابن عباس رضی الله عنه ذکر نه دی، خو وړاندې مصنف د یعقوب قمی چه کومه مقوله نقل کړې ده د هغې تقاضا دا ده چه دا دریم طریق هم مرسل نه شی بلکه مسند دی وی ځکه چه یعقوب وائی چه کوم یو حدیث هم زه په دې سند سره بیان کړم، عن جعفر عن سعيد بن جبير عن النبي صلى الله عليه وسلم، نو د هغې په حقله تاسو دا اوگنړئ چه هغه د ابن عباس رضی الله عنه مروی دی، صورة اگر که د صحابی د نه ذکر کولو د وجه نه هغه مرسل وی خو په واقع کښې به هغه مسند وی.

بَابُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْعِشَاءِ

باب دی په بیان د مونځ کي وروسته د ماسخوتن نه

د سنتو او نوافلو بیان خو اکثر تیر شوې دي اوس نوبت وو د قیام الیل او د تهجد چنانچه د دېنه روستو د دې باب راځی لهذا وئیلې شی چه دا باب د قیام الیل دپاره تمهید او د هغې بسم الله ده.

[۱۳۰۳] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحَبَابِ الْعُكْلِيُّ، حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ، حَدَّثَنِي مُقَاتِلُ بْنُ بَشِيرٍ الْعَجَلِيُّ، عَنْ شُرَيْحِ بْنِ هَانٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَأَلْتُهَا عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: "مَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ قَطُّ فَدَخَلَ عَلَى الْأَصْلِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ أَوْ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ، وَلَقَدْ مَطَرْنَا مَرَّةً بِاللَّيْلِ فَطَرَحْنَا لَهُ نِطْعًا فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى ثَقْبٍ فِيهِ يَنْبَعُ الْمَاءُ مِنْهُ، وَمَا رَأَيْتُهُ مُتَقِيًا الْأَرْضَ بِشَيْءٍ مِنْ ثِيَابِهِ قَطُّ."

د عائشې رضی الله عنها روایت دی، هغه ویلي دي ما تپوس وکړو د هغه نه په باره د مونځ د رسول الله ﷺ کي، هغې وویل رسول الله ﷺ د ماسخوتن مونځ هېڅکله نه دی کړی دی هېڅکله چې بیا ماته راغلی دی مگر څلور او یا شپږ رکعاته مونځ یې کړی دی، بېشکه یو ځل په

(۱) : لتظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۴۶۸، ۱۸۶۷۷) (ضعیف)

(۲) : تقرده لېو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۴۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۸۸۶) (ضعیف)

مونږ د شپې باران وشو، مونږ هغه ته د څرمنې یوه ټوټه واچوله، گویا چې زه گورم هغه سوري ته چې اوبه پکې راوتې، او ما هغه نه دی لیدلی چې څان بچ ساتلو د ځمکې نه په څه شي سره د خپلو جامو نه.

عن عائشة رضی الله عنها قالت ما صلی رسول الله صلی الله علیه وسلم العشاء قط فدخل علی الا صلی الارب رکعات، الخ، حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې حضور صلی الله علیه وسلم به د ماسخوتن د مانځه نه فارغ شو نو چه کله به هم زما کور ته راتللو نو څلور رکعاته به ئې کول.

و لقد مطرنا مرة باللیل فطرحنا له نطقاً فکانی انظر الی ثقب فیہ، الخ، یو ځل داسې اوشول چه د ماسخوتن په وخت کښې باران اوشود کوم د وجه نه چه زمکه لمده شوه پس مونږ په هغه ځانې باندي، د څرمنې یوه مصلی او غوړوله په کومې کښې چه یو سوري هم وو د کوم د وجه نه چه به د باران اوبه بهرته راوتلې، و ما رایته متقیاً الارض بشیء من ثیابه قط، ما نه وو لیدلې چه حضور صلی الله علیه وسلم لره خپلې جامې د څاروو نه ساتی، فکانی انظر، هغه اوبه راوتونکې گویا زه اوس هم گورم، یا خو د دینه مقصود قوت حافظه او یادداشت لره بیانول دی چه دا خبره ماته ډیر په ښه شان یاده ده یا دا د باب محبت نه دي چه دا تیره واقعه بیانولو په وخت کښې زما د سترگو د وړاندي راغله او د هغې یاد تازه شو، الله تعالی دي مونږ ته د حضور صلی الله علیه وسلم محبت او د دوي د اتباع توفیق راکړی، آمین، صاحب منهل د طبرانی په روایت د ابن عباس رضی الله عنهما نه مرفوعاً نقل کړي دی چه کوم سړی د ماسخوتن نه پس څلور رکعاته نفل اوکړی د کوم په رومي دوو رکعاتونو کښې چه سورة کافرون او اخلاص اولولی او په آخری دوو رکعاتونو کښې تنزیل السجده او تبارک الذی بیده الملك اولولی نو د دي ثواب داسې دي لکه څنگه چه د لیلة القدر په شپه کښې وی، زه وایم چه تقریباً د دي هم معنی یو روایت موقوفه په سنن نسائی جلد ثانی، ص، ۶۵۹، کښې موجود دي، والله الموفق.

أَبْوَابُ قِيَامِ اللَّيْلِ

بابونه د قیام اللیل په باره کې

باب نَسْخِ قِيَامِ اللَّيْلِ وَالتَّيْسِيرِ فِيهِ

باب دی په بیان د نسخ د قیام اللیل کې او اسان والی په هغې کې

په شروع کښې د صلوات خمسہ د فرضیت نه وړاندي قیام اللیل فرض وو بیا یو کال نه پس منسوخ شو، فرضیت او د دي د نسخ دواړو ذکر په سورة مزمل کښې دي، د سورت په اول کښې فرضیت دي او د سورت په آخره کښې د دي نسخ مذکور ده، د امت په حق کښې خو په نسخ باندي اجماع ده البته عبیده سلمانی وغیره بعضې تابعین د وجوب قائل وو، و لو قدر حلبة شاة، یعنی په څومره وخت کښې چه د بیزي پئ لوشلې کیږی، خو دا خلاف شاذ دي ځکه د دي اعتبار نه دي کړي شوي، دا مضمون د کتاب الصلوة په بالکل شروع کښې په ابتدائی مباحثو کښې تیر شوي دي، او د حضور اقدس صلی الله علیه وسلم په حق کښې د علماؤ اختلاف دي بعضې د حضور صلی الله علیه وسلم په حق کښې هم د نسخ قائل دي او بعضې نه دي د

فريقينو استدلال د، و من الليل فتهجد به نافلة لك، نه دي، څوك چه د نسخ قائل دی هغوی وائی چه په دې آیت كښې د تهجدو د نفلو كیدو تصریح ده او څوك چه د وجوب قائل دی هغوی وائی چه، نافلة لك، ای فريضة زائدة لك خاصة، یعنی د نفل لغوی معنی مراد ده اصطلاحی معنی مراد نه ده.

[۱۳۰۴] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُرَوِّزِيُّ ابْنُ شَبَوْنَةَ، حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يَزِيدَ النَّخَعِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ فِي الْمَزْمِلِ: قِمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ۲ نِصْفَهُ سُوْرَةُ الْمَزْمِلِ آيَةٌ ۱-۲ نَسَخَهَا الْآيَةُ الَّتِي فِيهَا عَلِمَ أَنْ لَنْ تُخْصَوْه فَنَابَ عَلَيْكُمْ فَأَقْرَءُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ سُوْرَةُ الْمَزْمِلِ آيَةٌ ۲۰ وَنَاشِئَةُ اللَّيْلِ: أَوَّلُهُ، وَكَانَتْ صَلَاتُهُمْ لِأَوَّلِ اللَّيْلِ، يَقُولُ: هُوَ أَجْدَرُ أَنْ تُخْصَوْا مَا فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ، وَذَلِكَ أَنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا نَامَ لَمْ يَذَرِ مَا يَسْتَيْقِظُ، وَقَوْلُهُ: وَأَقُومُ قِيلًا سُوْرَةُ الْمَزْمِلِ آيَةٌ ۲ هُوَ أَجْدَرُ أَنْ يَفْقَهُ فِي الْقُرْآنِ، وَقَوْلُهُ: إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا سُوْرَةُ الْمَزْمِلِ آيَةٌ ۲، يَقُولُ: قَرَأًا طَوِيلًا.

د ابن عباس نه روایت دی هغه په سورة المزمیل کې ویلي دي (قم الليل الا قليلا نصفه) هغې ایت منسوخ کړې ده چې په کې (علم ان لن تُخصوها فتاب عليكم فاقروا ما تيسر من القرآن). و ناشئة الليل معنی ده اوله حصه د شپې. او وو مونځ د هغوی په اوله حصه د شپې کې هغه وایي هغه ډېر لائق دی چې تاسو وشمارئ هغه چې فرض کړی یې دی په تاسو د قیام الليل نه، او دا ځکه چې کله انسان اوده شي نه پوهېږي چې کله به بيدارېږي، او قوله د هغه اقوم قیلًا: دا ډیر لائق دی چې پوهه شي په قرآن. او قول د هغه: (ان لك في النهار سبحا طويلا) هغه وایي: ډیره وزگار تیا.

تصريح: قوله: و ناشئة الليل أوله، یعنی د شپې په شروع حصه كښې مونځ كول مراد دی، قال تعالى اِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ اَشَدُّ وَطْءًا و اقوم قیلا، یعنی د شپې په اوله حصه كښې مونځ كول زیات غوره دی چه په نسبت ددې چه د شپې په آخره حصه كښې پاسی او اوکړې شی، ځکه چه د اوده کیدو نه پس بیا پاسیدل د سړی په اختیار كښې نه دی، معلومه نه ده چه سترگې به نې اوغړېږي او که نه، د، وطاء، معنی د پیمال کولو ده خو دلته مراد لازمی معنی ده یعنی قابو موندل چه په اوله شپه كښې مونځ كول زیات قابو کیدو واله څیز دې او د، و اقوم قیلا، قیل په معنی د قول یعنی تلفظ او اقوم په معنی د صحیح والی یعنی دغه وخت كښې د قرآن تلاوت زیات صفا او صحیح وی (د خوب اثر د نه کیدو د وجه نه).

قوله، ان لك في النهار سبحا طويلا، یعنی د شپې زمونږ د عبادت دپاره ښه وخت اوباسی، او د دنیاوی کارونو دپاره په ورځې كښې ډیر اوزگار وخت دي، (هغه په دې كښې كوی).

[۱۳۰۵] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ ابْنُ الْمُزَوِّزِيِّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مُسْعَرٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ أَوَّلُ الْمَزْمِلِ كَانُوا يَقُومُونَ نَحْوًا مِنْ قِيَامِهِمْ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ حَتَّى نَزَلَ آخِرُهَا، وَكَانَ بَيْنَ أَوَّلِهَا وَآخِرِهَا سَنَةٌ.

(۱) تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۶۲۵۴) (حسن)

(۲) تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۵۶۷۸) (صحیح)

د ابن عباس رضی الله عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي: هرکله چې نازل شو اول د مزمل، نو دوی به قیام کولو په اندازه د قیام د دوی په میاشت د رمضان کې، تردې چې نازل شو اخیر د هغې، او په مابین د اول او د اخیر کې یو کال وو.

باب قِیَامِ اللَّیْلِ

باب دی په بیان د قیام اللیل کې

په رومې باب کېني مصنف د قیام اللیل منسوخ کیدل ثابت کړې دی، زما په خیال کېني د دې ترجمې غرض دفع د توهم ده چه دا دې اونه گنرلې شی چه د تهجدو استحباب هم منسوخ شوې دې نه بلکه وجوب منسوخ شوې دې.

فائدة: آیا د تهجد د مانځه دپاره دا ضروری ده چه هغه دې د اوده کیدو نه روستو وی؟ د علماؤ په دې کېني اختلاف دې بعضي وائی چه کوم مونځ د ماسخوتن نه پس اوکړې شی هم هغه تهجد دی او د بعضو په نیز د خوب نه پس قید ورسره شته دې، علامه شامی فرمائی چه په احادیثو کېني د صلوٰة اللیل چه کوم ترغیب راغلي دي د هغې نه مراد تهجد دی هغه فرمائی چه په صلوٰة اللیل او تهجد کېني فرق دې، صلوٰة اللیل یا قیام اللیل خو هغه مونځ دې کوم چه بعد العشاء وی که بعد النوم وي یا قبل النوم وی، چنانچه د طبرانی د یو روایت مرفوعه په آخر کېني دا دی چه، و ما كان بعد صلوٰة العشاء فهو من اللیل، خو تهجد د هجود نه ماخوځ دې د کوم معنی چه د نوم یعنی د خوب ده او د تهجد معنی ده ازاله الوجود، ای النوم بتکلف، یعنی په تکلیف سره خپل خوب زائله کول، لکه څنگه چه لفظ دثام دې د کوم معنی چه د تحفظ عن الائم ده لهذا تهجد به هم هغه مونځ وی کوم چه بعد النوم وی (شامی، ص، ۵۰۶، ج، ۱).

[۱۳۰۶] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يُعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ يَضْرِبُ مَكَانَ كُلِّ عُقْدَةٍ عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ، فَإِنْ اسْتَيْقَظَ فَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ، وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسَلَانَ."

د ابو هريره رضی الله عنہ نه روایت دی، بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلي دي غوټه اچوي څټ د یو کس ستاسو ته، کله چې هغه اوده شي، درې غوټې، وایي د هرې غوټې خواته، تاته غټه شپه پاتې ده اوده شه، کله چې هغه بیدار شي او د الله ذکر وکړي نو یوه غوټه ایله شي، که اودس وکړي نو بله غوټه ایله شي، که مونځ وکړي نو بله غوټه ایله شي، نو صباح کړي خوشحاله، ښه نفس والا، او که داسې نه وي نو صباح کړي خبیث النفس او ناراسته.

تشریح: قوله: عن ابی هريرة رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يعقد الشيطان على قافية رأس أحدكم ثلث عقد، الخ، په دې حديث کېني د تهجد د فضيلت ذکر دې هغه دا چه

(١) صحيح البخاري/التهجد ١٢ (١١٤٢)، ویده الخلق ١١ (٣٢٦٩)، (تحفة الأشراف: ١٣٨٢٠)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المسافرين ٢٨ (٧٧٦)، سنن النسائي/قيام الليل ٥ (١٦٠٨)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٧٤ (١٣٢٩)، موطا امام مالك/تقصير الصلاة ٢٥ (٩٥)، مسند احمد (٢٥٩، ٢٥٣، ٢٤٣/٢) (صحيح)

حضور ﷺ فرمائی چه کله سړې اوده شی نو شیطان دا حرکت کوی چه د ده د سر په روستن حصه کښې درې غوټې اولگوي، په هر غوټه باندې لاس راکاږي او دا لولی چه، عليك لیل طویل. تا ته خو له ډیره شپه پاتې ده، لهذا اوده شه، دا شرح خو په هغه صورت کښې ده کله چه حدیث د دې په ظاهري او حقیقي معنی باندې محمول کړې شی، د دې وجه نه څوک چه ساحران وی نو هغوی غوټې وغیره په تارو باندې لگوي، او د دې مجازی او لازمی معنی هم مراد کیدې شی یعنی بندول. یعنی د هرې غوټې نه مراد یو بندول دی گویا هغه د دریو خیزونو نه بندول کوی (۱) د الله د ذکر نه (۲) د اودس او طهارت نه (۳) د مانځه نه، اوس د بندولو چه هغه کومه طریقه هم اختیار کړی هغه ته ټولې طریقې او لارې معلومې دی، نو که هغه سړې د شپې د خوب نه رابیدار شی او هغه د الله ذکر وغیره او کړو نو د دې په برکت سره یوه غوټه پرانستلې شی، د دینه پس که هغه اوس هم او کړو نو دویمه غوټه هم پرانستلې شی. والله تعالی اعلم.

والا اصبح خيټ النفس كسلان، گیني یعنی که دریواړه کارونه ئې اونه کړل، بلکه اوده پاتې شو تر دې چه د سحر مونځ ترینه فوت شو، یا مطلب دا دې چه د تهجد مونځ ترینه فوت شو نو بیا دا سړې په داسې حالت کښې صباکوي چه د ده طبیعت غیر منشرح او سست وی او که دریواړه کارونه ئې نه وی کړي نو دا سستوالي به ئې ډیر زیات وی، او که بعضې ئې او کړل او بعضې ئې اونه کړل نو هم په دې اعتبار سره به په دې کښې کمې راځي

یو اشکال او د هغې جواب:

دلته یو اشکال دې هغه دا چه په حدیث کښې خو راځي چه، لا يقول احدکم خيټ نفسي و لكن ليقل لقست نفسي، دا حدیث په خپله په دې کتاب د سنن ابوداود کښې په کتاب الادب کښې راځي، (بذل، ص ۲۷۳، ج ۵)، د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه منع په خپله د خپل ځان په حقله د دې لفظ دوئیلو نه ده او دلته متکلم دا صفت د بل دپاره بیانوی خو په دې کښې دا اشکال دې چه کوم خیز د خپل ځان دپاره ناخوښ وی نو هغه د نورو دپاره هم ناخوښ کیدل پکار دی. لهذا صحیح جواب دا دې چه دې لفظ لره بغیر د څه محرك او مصلحت نه استعمالول مناسب نه دی، او که د څه مصلحت سره وی لکه څنگه چه تنفیر (نفرت پیدا کول) او تحذیر (ویرول) لکه څنگه چه په دې حدیث کښې دی نو په دې کښې څه باک نشته دې. قاله الحافظ (لامع، ص ۸۵، ج ۲)، د بنده په خیال کښې د دې یو جواب بل هم کیدې شی کوم چه د حضرت شیخ د تقریر نه ماخوځ دې هغه دا چه منع په کوم مقام باندې شوې ده هغه بل دې هغه خودا دې چه د کوم سړې طبیعت د معدې د خرابتیا د وجه نه یا د زیات خوراک د وجه خراب وی (کوم ته چه د زړه خرابتیا وائی) نو هلته دا لفظ د، خيټ، دې نه استعمالوی ځکه چه د خباثت لفظ ډیر سخت او شنيع یعنی بد دې په دې سره د ذهن انتقال د نفس خباثت او د باطن طرف ته کیری حال دا دې چه هغه مراد نه دی، او دلته په دې حدیث کښې د کومې معنی دپاره چه دا لفظ د خيټ استعمال کړې شوې دې د دې مناسب دې ځکه چه د ذکر پریخودلو او د طهارت پریخودلو سره په نفس کښې خباثت

پیدا کیری، واللہ تعالیٰ اعلم

[۱۳۰۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ حُمَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي قَيْسٍ، يَقُولُ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: لَا تَدْعُ قِيَامَ اللَّيْلِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَدْعُهُ، وَكَانَ إِذَا مَرَضَ أَوْ كَسِلَ صَلَّى قَاعِدًا.

د یزید بن خمیر نہ روایت دی ہفہ ویلی دی ما اوریدلی دی د عبد اللہ بن ابی قیس نہ ہفہ ویل عائشی رضی اللہ عنہا ویلی دی قیام اللیل مہ پرپردہ بیشک رسول اللہ ﷺ وو چہ نہ بی پرخودل۔ او کلہ چہ بہ مریض شو او یا بہ ناراستہ وو نو کولو بہ بی بہ ناستہ

[۱۳۰۸] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا ابْنُ عُجْلَانَ، عَنْ الْقَعْقَاعِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "رَحِمَ اللَّهُ رَجُلًا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّى وَأَيَّقَظَ امْرَأَتَهُ، فَإِنْ أَبَتْ نَضَعُ فِي وَجْهِهَا الْمَاءَ، رَحِمَ اللَّهُ امْرَأَةً قَامَتْ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّتْ وَأَيَّقَظَتْ زَوْجَهَا، فَإِنْ أَبَى نَضَحْتُ فِي وَجْهِهِ الْمَاءَ."

د ابوہریرہ رضی اللہ عنہ روایت دی ہفہ ویلی دی رسول اللہ ﷺ ویلی دی اللہ دی رحم وکری بہ سری بانڈی چہ پاخبری دشیپ او مونخ وکری او خیلہ بنسخہ ہم پاخوی، کہ چہری انکار وکری نو د ہفہ بہ مخ بانڈی اوبہ واچوی، اللہ دی رحم وکری بہ بنسخہ بانڈی چہ پاخبری دشیپ او مونخ وکری، او خیل خاوند راہدار کری، کہ چہری انکار وکری، نو واچوی اوبو لہ د ہفہ بہ مخ

تشریح: قوله: فان ابنت نضح في وجهها الماء، د دینہ معلومہ شود چہ د اودہ سری د پاسولو آسانہ طریقہ دا دہ چہ بہ ہفہ بانڈی دی اوبہ اوشیندلی شی، فان ابی نضحت فی وجہہ الماء، د دینہ حسن معاشرت مستفاد کیری، د زوجینو بہ خیل مینخ کنسی بی تکلفی اومینہ محبت،

[۱۳۰۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ حُمَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي قَيْسٍ، يَقُولُ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: لَا تَدْعُ قِيَامَ اللَّيْلِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَدْعُهُ، وَكَانَ إِذَا مَرَضَ أَوْ كَسِلَ صَلَّى قَاعِدًا.

د یزید بن خمیر نہ روایت دی ہفہ ویلی دی ما اوریدلی دی د عبد اللہ بن ابی قیس نہ ہفہ ویل عائشی رضی اللہ عنہا ویلی دی قیام اللیل مہ پرپردہ بیشک رسول اللہ ﷺ وو چہ نہ بی پرخودل۔ او کلہ چہ بہ مریض شو او یا بہ ناراستہ وو نو کولو بہ بی بہ ناستہ

[۱۳۰۸] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا ابْنُ عُجْلَانَ، عَنْ الْقَعْقَاعِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "رَحِمَ اللَّهُ رَجُلًا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّى وَأَيَّقَظَ امْرَأَتَهُ، فَإِنْ أَبَتْ نَضَعُ فِي وَجْهِهَا الْمَاءَ، رَحِمَ اللَّهُ امْرَأَةً قَامَتْ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّتْ وَأَيَّقَظَتْ زَوْجَهَا، فَإِنْ أَبَى نَضَحْتُ فِي وَجْهِهِ الْمَاءَ."

(۱) تفرد بہ ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۲۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۶۶، ۲۴۹) (صحیح)

(۲) سنن النسائي لقيام الليل ۵ (۱۶۱۱)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۷۵ (۱۳۳۶)، (تحفة الأشراف: ۱۲۸۶۰)، وقد أخرجه:

مسند احمد (۴۳۶، ۲۵۰/۲) (حسن صحيح) ويأتي هذا الحديث برقم (۱۴۵۰)

(۱) تفرد بہ ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۲۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۶۶، ۲۴۹) (صحیح)

(۲) سنن النسائي لقيام الليل ۵ (۱۶۱۱)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۷۵ (۱۳۳۶)، (تحفة الأشراف: ۱۲۸۶۰)، وقد أخرجه:

مسند احمد (۴۳۶، ۲۵۰/۲) (حسن صحيح) ويأتي هذا الحديث برقم (۱۴۵۰)

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي، رسول الله ﷺ ويلي دي: الله دي رحم وکړي په سړي باندې چې پاڅېږي د شپې او مونځ وکړي او خپله نسخه هم پاڅوي، که چېرې انکار وکړي نو د هغه په مخ باندې اوبه واچوي، الله دي رحم وکړي په نسخه باندې چې پاڅېږي د شپې او مونځ وکړي، او خپل خاوند رابيدار کړي، که چېرې انکار وکړي، نو واچوي اوبو لره د هغه په مخ.

تشریح: قوله: اذا ايقظ الرجل اهله من الليل فصليا او صلى ركعتين كتبنا في الذاکرين والذاکرات، د دينه بظاهر معلومېږي چه که يو کس سړې وی يا نسخه د تهجدو اهتمام کوی خواه دوه رکعاته دي وی نو د دې سړي يا نسخې شمير په، الذاکرين الله كثيرا والذاکرات (اعد الله لهم مغفرة و اجرا عظيما، کښې کيږي، اللهم اجعلنا منهم).

باب النَّعَاسِ فِي الصَّلَاةِ

باب دی په بيان د خوب کې په مانځه کې

[۱۳۱۰] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَرْقُدْ حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ، فَإِنْ أَحَدَكُمْ إِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعَسٌ لَعَلَّهُ يَذْهَبُ يَسْتَغْفِرُ قِسْبَ نَفْسِهِ".

د پیغمبر ﷺ بي بي عائشي نه روايت دی، بېشکه نبي ﷺ ويلي دي: کله چې خوب ورځي يو کس ته ستاسو په مانځه کې نو اوډه دي شي تر دې چې د هغه خوب ختم شي، بېشکه يو کس ستاسو نه کله چې مونځ کوي او هغه اوډه وي کيدی شي چې هغه استغفار غواړي او خان ته کنځلي وکړي.

[۱۳۱۱] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ مَنِيَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنَ اللَّيْلِ فَاسْتَغْجَمَ الْقُرْآنَ عَلَى لِسَانِهِ فَلَمْ يَذَرْ مَا يَقُولُ فَلْيَضْطَجِعْ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي: رسول الله ﷺ ويلي دي: کله چې کس ستاسو نه پاڅېږي د شپې، اوسخت شي قرآن دهغه په ژبه، نه پوهېږي چې څه وايي هغه، نو ډډه دي ووهي. **تشریح: قوله:** فاستعجم القرآن على لسانه فلم يذر ما يقول فليضطجع، کوم سړې چه قيام اوکړي (او بيا په مونځ کولو کولو کښې په ده باندې پرکالي راشي، او د ده په ژبه باندې د قرآن تلفظ کول گران شي او دا هم خبر ورته نه وي چه زه څه لولم نو بيا ده پکار دی چه سملی. کله په طبيعت کښې چستوالي وي نو بيا مونځ کول پکار دی، لکه څنگه چه وړاندې راروان دی، ليصلي احدکم نشاط،

(۱): صحيح البخاري/الوضوء ۵۳ (۲۱۲)، صحيح مسلم/المسافرين ۳۱ (۷۸۶)، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۴۷)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۱۴۶ (۳۵۵)، سنن النسائي/الطهارة ۱۱۷ (۱۶۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۴ (۱۳۷۰)، موطا امام مالك/صلاة الليل ۱ (۳)، مسند احمد (۵۶۷، ۲۰۵)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۰۷ (۱۴۲۳) (صحيح)
(۲): صحيح مسلم/المسافرين ۳۱ (۷۸۷)، (تحفة الأشراف: ۱۴۷۲۱)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۴ (۱۳۷۲)، مسند احمد (۲۱۸/۲) (صحيح)

[۱۳۱۲] (۱) حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، وَهَارُونُ بْنُ عَبَّادٍ الْأَزْدِيُّ، أَنَّ إِسْمَاعِيلَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَهُمْ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ وَحَبْلٌ مَمْدُودٌ بَيْنَ سَارِيَتَيْنِ، فَقَالَ: "مَا هَذَا الْحَبْلُ؟" فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ حِمْنَةٌ بِنْتُ جَحْشٍ تُصَلِّي، فَإِذَا أُغِيَتْ تَعَلَّقَتْ بِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لِتُصَلَّ مَا أَطَاقَتْ، فَإِذَا أُغِيَتْ فَلْتَجْلِسْ". قَالَ زِيَادٌ: فَقَالَ: "مَا هَذَا؟" فَقَالُوا: لِيَزْنِبَ تُصَلِّي، فَإِذَا كَسِلَتْ أَوْ فَتَرَتْ أَمْسَكَتْ بِهِ، فَقَالَ: "حُلُوهُ" فَقَالَ: "لِيُصَلَّ أَحَدُكُمْ نَشَاطَهُ، فَإِذَا كَسِلَ أَوْ فَتَرَ فَلْيَقْعُدْ".

د انس رضي الله عنه نه روايت دی هغه وايي: داخل شو رسول الله ﷺ مسجد ته، او يوه رسي اوږده په ماښام د دوه ستنو کې، هغه وويل: دا څه شي رسي ده؟ وويل شو ای د الله رسول له: دا حمنه بنت جحش مونځ کوي کله چې سترې شي نو ځان ورپورې زوړند کړي، رسول الله ﷺ وفرمايل: مونځ دي کوي تر کومه يې چې طاقت وي، کله چې سترې شي بيا دي کيني، ويلي دي زياد: هغه وفرمايل دا څه شی دی؟ هغوی وويل دا د زينب دپاره ده مونځ کوي، کله چې ناراسته شي او يا سسته شي نو دا رسي نيسي، هغه وويل: دا ايله کړئ، هغه وفرمايل: مونځ دي کوي يو کس ستاسو نه د چستۍ په حالت کې، کله چې ناراسته شي او سترې شي نو بيا دي کيني.

بَابُ مَنْ نَامَ عَنْ حِزْبِهِ

باب دی په بيان د هغه چا کې چې د خپل ورد نه

[۱۳۱۳] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو صَفْوَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَرْوَانَ، وَحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ الْمَعْنَى، عَنْ يُونُسَ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ السَّابَّ بْنَ يَزِيدَ، وَعُبَيْدَ اللَّهِ أَخْبَرَاهُ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَبْدِ، قَالَ: عَنْ ابْنِ وَهْبٍ بْنُ عَبْدِ الْقَارِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ نَامَ عَنْ حِزْبِهِ أَوْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ فَقَرَأَهُ مَا بَيْنَ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الظُّهْرِ كُتِبَ لَهُ كَأَنَّمَا قَرَأَهُ مِنَ اللَّيْلِ".

وهب ابن عبد القاري ويلي دي، ما اوریدلي دي د عمر بن الخطاب نه هغه به ويل رسول الله ﷺ ويلي دي څوک چې د خپل ورد نه اوده شي. او يا د څه شي د هغې نه. نو هغه يې ولوستلو په مينځ د سحر او د ماسپڅين مونځ کې، گویا چې هغه ولوستلو د شپې.

۱: صحيح مسلم للمسافرين ۳۲ (۷۸۴)، سنن النسائي لقيام الليل ۱۵ (۱۶۴۴)، (تحفة الأشراف: ۹۹۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/التفهيد ۱۸ (۱۱۵۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۴ (۱۳۷۱)، مسند احمد (۱۰۱/۳، ۱۸۴، ۲۰۴، ۲۰۵) (صحيح) دون ذكر حمنة

۲: صحيح مسلم للمسافرين ۱۸ (۷۴۷)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۹۱ (الجمعة ۵۶) (۵۸۱)، سنن النسائي/قيام الليل ۵۶ (۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۷۷ (۱۳۴۳)، (تحفة الأشراف: ۱۰۵۹۲)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للقرآن ۳ (۳)، مسند احمد (۳۲/۱، ۵۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۶۷ (۱۵۱۸) (صحيح)

باب مَنْ نَوَى الْقِيَامَ فَنَامَ

باب دی په بیان دهغه چا کي چې نیت د قیام وکړي او اوده شو

[۱۳۱۴] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ رَجُلٍ عِنْدَهُ رَضِيَ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَا مِنْ أَمْرٍ تَكُونُ لَهُ صَلَاةٌ بَلِيلٌ يَغْلِبُهُ عَلَيْهَا نَوْمٌ إِلَّا كُتِبَ لَهُ أَجْرُ صَلَاتِهِ، وَكَانَ نَوْمُهُ عَلَيْهِ صَدَقَةً".

سعید بن جبیر نه روایت دی، هغه روایت کوي د یو سړي نه چې د هغه په نزد د ښه حال والا دی، بېشکه عايشې ورته خبر ورکړی دی چې بېشکه رسول الله ﷺ ویلي دي: نشته دی هېڅ یو سړی چې د هغه د شپې مونځ وي او خوب ورباندې غالب ش. مگر لیکلی به شي د هغه دپاره اجر د مونځ د هغه، او خوب د ده د هغه دپاره صدقه شوه.

باب أَيُّ اللَّيْلِ أَفْضَلُ

باب دی چې کومه حصه د شپې افضل ده؟

د شپې کومه حصه غوره ده (دې دپاره چه هغه حصه کښې راپاسی او عبادت او کړې شي)

[۱۳۱۵] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَعَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْأَعْرَبِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرِ، فَيَقُولُ: مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، مَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ".

د ابو هريره رضی الله عنه روایت دی، بېشکه رسول الله ﷺ ویلي دي راکوزېږي رب زمونږ لوی شان والا هره شپه اسمان د دنیا ته کله چې پاتې شي دریم ثلث وروستنی، نو هغه وایي څوک مانه دعاء غواړي چې ورله قبوله يي کړم؟ څوک زمانه سوال کوي چې وريي کړم؟ څوک زمانه بخښنه غواړي چې بخښنه ورته وکړم.

ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ينزل ربنا عز وجل كل ليلة الى سماء الدنيا حين يبقى ثلث الليل الاخر، دا الاخر د ثلث صفت دې د لیل نه دې، یعنی چه کله باقی پاتې دی د شپې آخري ثلث، د حديث مضمون دا دې چه الله تعالی د شپې په آخری حصه کښې سماء الدنيا باندې نزول فرمائی او دا اعلان فرمائی چه، شته څوک سړی چه زمانه دعاء غواړي او زه د هغه دعاء قبوله کړم.

د صفاتو احاديثو په باره ګڼې مختلف مذاهب:

دا حديث د صفاتو د احاديثو نه دې د دې تعلق د الله تعالی د صفاتو سره دې خود متشابهاتو نه دې د دې حقیقی معنی چا ته هم نه ده معلومه ځکه چه نزول او صعود یعنی

(۱): سنن النسائي لقيام الليل ۵۲ (۱۷۸۵)، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۰۷)، وقد أخرجه: موطا امام مالك / صلاة الليل ۱ (۱)، مسند احمد (۱۸۰، ۷۲، ۶۳/۶) (صحيح)

(۲): صحيح البخاري/التهجد ۱۴ (۱۱۴۵)، والدعوات ۱۴ (۶۳۲۱)، والتوحيد ۳۵ (۷۴۹۴)، صحيح مسلم/المسافرين ۲۴ (۷۵۸)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۱۲ (۴۴۶)، والدعوات ۷۹ (۳۴۹۸)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۲ (۱۳۶۶)، (تحفة الأشراف: ۱۳۴۶۳)، (صحيح) ۱۵۲۴۱، وقد أخرجه: موطا امام مالك / القرآن ۸ (۳۰)، مسند احمد (۲۶۴/۲، ۲۶۷، ۲۸۳، ۴۸۷، ۴۱۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۶۸ (۱۵۱۹)، ويأتي برقم (۴۷۳۳)

کوزیدل او ختل. او انتقال من مکان الی مکان یعنی د یو ځانې نه بل ځانې ته د اجسامو د صفاتو نه دي. او الله تعالی د جسم او د جسم د لوازمو نه منزّه دي. هم داسې. ید الله. او الرحمن علی العرش استوی. فرقه مجسمه او مشبه کوم چه الله تعالی لره جسم گنړی هغوی خو داسې قسمه احادیثو لره په ظاهر باندې محمولوی (والعیاذ بالله) دا خو سراسر کفر دي. دویمه فرقه معتزله او د خوارجو ده. هغوی خو د دي احادیثو د صحة نه هم انکار کړې دي. اوس پاتې شول اهل سنت والجماعت په دي کښې دوه ډلې دي. متقدمین او متاخرین. متقدمین په کومو کښې چه ائمه اربعه هم داخل دي د تفویض قائل دي د دوی مسلک دا دي چه د دي احادیثو د حق کیدو اعتقاد دي او کړې شي او دي سره دا هم ضروري ده چه دي لره په ظاهري معنی باندې محمول نه کړې شي بلکه دا اعتقاد دي اوساتلې شي چه بیشکه نزول د الله تعالی صفت دي خو دا هغه نزول نه دي لکه څنگه چه د اجسامو وی. اوس څنگه دي نو د دي حقیقت او کیفیت معلوم نه دي. د د امام مالک مشهوره واقعه ده چه چا د دوی نه د. الرحمن علی العرش استوی. په حقله سوال او کړو نو هغوی اوفرمائیل چه. الاستواء معلوم و کیف مجهول والسوال عنه بدعة. اخرجوا هذا المبتدع عن المجلس. او دمتاخرینو مذهب د تاویل دي یعنی د رب د نزول نه مراد نزول د رحمت دي. مثلاً. متاخرینو تاویل لره په تفویض باندې دي دپاره ترجیح ورکړې ده چه د باطلو فرقو رد او کړې شي او هغوی لره د استدلال موقع ورنه کړې شي.

باب وَقْتُ قِيَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ اللَّيْلِ

باب دی په بیان د وقت د قیام د نبی صلی الله علیه وسلم کي

[۱۳۱۶] (۱) حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ يَزِيدَ الْكُوفِيُّ، حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيُوقِظُهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِاللَّيْلِ فَمَا يَجِيءُ السَّحَرُ حَتَّى يَفْرَغَ مِنْ حَزْبِهِ."

د عائشې رضی الله عنها نه روایت دی هغې ویلي دي شان دا دی چې و و رسول الله ﷺ چې بیدارولو به الله تعالی دشپې. سحر به لانه و و راغلی چې هغه به د خپل ورد نه فارغ شوی وو. فوله. فما یجیء السحر حتی یفرغ من حزبه. په دي حدیث کښې حضرت عائشه رضی الله عنها حضور ﷺ د رابیداریدلو د وخت څه تعین نه دي فرمائیلې. بلکه دا ئې فرمائیلې دی چه د سحر کیدو نه وړاندې وړاندې به حضور ﷺ د خپل معمول او وظیفې نه فارغیدلو. سحر وائی. قبیل الصبح. ته یعنی د شپې آخری سدس یعنی د شپې آخری شپږمه حصه

[۱۳۱۷] (۲) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَخْوَصِ، رَوَاهُ هَنَادٌ عَنْ أَبِي الْأَخْوَصِ وَهَذَا حَدِيثُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَنْزُوقٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ صَلَاحَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ لَهَا: أَيُّ حِينَ كَانَ يُصَلِّي؟ قَالَتْ: "كَانَ إِذَا سَمِعَ الصَّخَاةَ قَامَ فَصَلَّى."

(۱) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۷۹۲) (حسن)

(۲) صحيح البخاري/التهجد ۷ (۱۱۳۲)، والرقاق ۱۸ (۶۴۶۱)، صحيح مسلم/المساقرين ۱۷ (۷۴۱)، سنن النسائي/قيام الليل ۸ (۱۶۱۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۶۵۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۱۰/۶، ۱۴۷، ۲۰۳، ۲۷۹) (صحيح)

د مسروق نه روایت دی هغه وایي ما تپوس وکړو د عائشي رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه د مانځه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، ما هغې ته وویل: په کوم وخت کې به یې مونځ کولو؟ هغې وویل: هغه وو چې کله به یې اواز واوریدلو نو پاڅیدلو به او مونځ به یې کولو.

تشریح: قوله: قالت کان اذا سمع الصراخ قام فصلى، صراخ یعنی صوت شدید سخت آواز د دېنه د چرګ آواز مراد دې، او په یو روایت کښې دی چه، اذا سمع الصراخ، وائی چه په حجاز کښې چرګ نیمې شپې ته نژدې بانگونه شروع کوی کوم ته چه زمونږ په عرف کښې د چرګ آذان وائی.

[۱۳۱۸] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "مَا أَلْفَاةُ السَّحَرِ عِنْدِي إِلَّا نَائِبًا، تَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

د عائشي رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه روایت دی هغې ویلي دي: نه دی موندلی هغه لره سحر زما سره مګر په حالت د اود کې. قصد یې نبي صلی اللہ علیہ وسلم دی.

تشریح: قوله: ما ألفاة السحر عندي الا نائبا، نه وو موندلی ما حضور صلی اللہ علیہ وسلم لره د سحر په وخت کښې کله چه به حضور صلی اللہ علیہ وسلم ما سره وو مګر په دې حال کښې چه دوی به اوده وو، یعنی کله چه به حضور صلی اللہ علیہ وسلم ما سره شپه تیروله او زما نوبت به وو نو د دوی معمول دا وو چه د شپې تر آخره پورې (صبا کیدو ته نژدې) د خپلو معمولو نه به فارغ شول نو آرام کولو دپاره به سملاستل، د سحر نه مراد د شپې آخری شپږمه حصه ده (کما تقدم) په منهل کښې لیکلې دی چه د دینه دا معلومه شوه چه د تهجدو نه فارغ کیدو نه پس د شپې په آخره کښې آرام کول سنت دی ځکه چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم معمول وو او هم دا معمول په حدیث کښې د حضرت داؤد عليه السلام هم راغلې دې چه، کان ینام سده، او حضور صلی اللہ علیہ وسلم د داؤد عليه السلام د دې معمول خوښ فرمائیلې دې چه، احب الصلوة الى الله صلوة داؤد و احب الصيام الى الله صيام داؤد يصوم يوما و يفطر يوما، (اخرجه البخاری) د بعضې شراحو رانې دا ده چه د دې نوم یعنی خوب نه په دې حدیث کښې مجازا اضطجاع مراد ده ځکه چه په بل روایت کښې داسې دی، فان كنت مستيقظة حدثني و الا اضطجع، خو اضطجاع د خوب منافی کله ده؟ حضور صلی اللہ علیہ وسلم په لنډه خبره کړی او اوده شوې به وی، بله دا چه دا د اوده کیدو معمول به د دوی د رمضان نه غیرو او په رمضان کښې به د دوی معمول د تهجدو وغیره نه فارغ کیدو نه پس د پیښمنی خوراک کول وو، ځکه امام بخاری دوه جدا جدا بابونه ترلې دي، باب من قام عند السحر، و، باب من تسحر فلم ینم حتی صلی الصبح، (من المنهل).

[۱۳۱۹] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكْرِيَّا، عَنْ عِكْرَمَةَ بْنِ عَمَارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الدَّؤَلِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ ابْنِ أَخِي حُدَيْفَةَ، عَنْ حُدَيْفَةَ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ صَلَّى".

۱: صحيح البخاري/التَّهَجُّد ۷ (۱۱۳۳)، صحيح مسلم/المسافرين ۱۷ (۷۴۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲۶ (۱۱۹۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۱۵)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۷۰/۸) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۳۷۵)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۳۸۸/۵) (حسن)

د حذیفه رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي: وو نبي ﷺ کله چې به پریشان کړو هغه لره کوم کار نو مونځ به یې کولو.

تشریح: قوله: کان النبی صلی الله علیه وسلم اذا حزنه امرٌ صلی، ای اذا اصابه امر، یعنی کله به حضور ﷺ ته د کوم غم او فکر خبره پېښه شوه نو مونځ به یې شروع کړو، او دا هم کیدی شي چه د صلوٰة نه مراد دعاء وی، او په یو روایت کښې دی چه، حزنه د حزن نه دي، کله چه به دوی لره کوم څیز په غم کښې واچول.

[۱۳۲۰] (۱) حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا الْهَقْلُ بْنُ زِيَادٍ السَّكْسَكِيُّ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَبِيعَةَ بْنَ كَعْبٍ الْأَسْلَمِيَّ، يَقُولُ: كُنْتُ أُبَيِّتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آتِيَهُ بِوَضُوءِهِ وَبِحَاجَتِهِ، فَقَالَ: "سَلْنِي" فَقُلْتُ: "مُرَافَقَتَكَ فِي الْجَنَّةِ، قَالَ: "أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ؟" قُلْتُ: "هُوَ ذَاكَ، قَالَ: "فَاعْنِي عَلَى نَفْسِكَ بِكَثْرَةِ السُّجُودِ".

د ابو سلمه نه روایت دی هغه وایي ما اوریدلي دي د ربیعه بن کعب الاسلمي نه، هغه به ویل: وم زه چې اوده کیدم د نبي ﷺ سره هغه ته به مي د اودس اوبه راوړي او د هغه ضروریات، هغه وویل: وغواړه ماته، ما وویل: ستا ملگرتیا په جنت کې غواړم، ایا بل شي په غیر د دېنه؟ ما وویل: هغه هم دا دی، هغه وویل: زما مدد وکړه په خپل باندې په کثرت د سجدو سره.

تشریح: قوله: سمعت ربیعه بن کعب الاسلمي يقول كنت ابیت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم آتیه بوضوء و بحاجته فقال سلني فقلت مرافقتك في الجنة، الخ، دا صحابی د اهل صفة نه دي فرمانی چه ما به د حضور ﷺ سره شپه تیروله (بظاهر دا د یو سفر واقع ده گینی په حضر کښې خو به حضور ﷺ د خپلو ازواجو سره شپه تیروله) ما به د حضور ﷺ دپاره د اودس دپاره اوبه راوړلې او نور خدمت به مې کولو نو په دې باندې حضور ﷺ او فرمائیل چه او غواړه څه غواړې ما عرض او کړلو چه په جنت کښې ستاسو سره قرب او نژدیکت او ملگرتیا، په دې باندې حضور ﷺ او فرمائیل د دینه علاوه څه نور او غواړه، ما عرض او کړو حضرت زما مطلوب هم دا دي، فاعنی علی نفسك بکثرة السجود، مطلب دا دي چه مونږ به هم د الله نه دعا غواړو او کوشش به کوو ستا فرمائش پوره کولو دپاره، باقی ته هم مطمئن مه کینه بلکه د خپل نفس مخالفت کوه او په نیکو کارونو رکوع سجدو، مونځونو وغیره عبادتونو کښې لگیا اوسه او په دې شان زما مدد او کړه دي دپاره چه د دواوو کوشش یو ځاني شي نو کار به اوشي، لکه څنگه چه یو حکیم د یو مریض دپاره دوا تجویز کړی چه دې لزه استعمال کړه او دا ورته هم اووانی چه روره صرف په دوا باندې بهروسه مه کوه بلکه زمونږ په دې علاج کښې د پرهیز په ذریعې سره مدد کوه.

(۱) صحیح مسلم / الصلاة ۴۳ (۴۸۹)، سنن الترمذی / الدعوات ۲۶ (۳۴۱۶)، سنن النسائي / التطبيق ۷۹ (۱۱۳۹)، وقيام الليل ۹ (۱۶۱۹)، سنن ابن ماجه / الدعاء ۱۶ (۳۸۷۹)، (تحفة الأشراف: ۳۴۱۶، ۳۶۰۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۷/۴) (صحیح)

[۱۳۲۱] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: تَنَجَّاهُمْ عَنْ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ سورة السجدة آية ۴۱ قَالَ: كَانُوا يَتَّقُونَ مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ يُصَلُّونَ، وَكَانَ الْحَسَنُ يَقُولُ: قِيَامُ اللَّيْلِ.

د انس بن مالک نه روایت دی په دې ایت کې (تنجافی جنوبهه عن المضاجع يدعون ربهم خوفا و طمعا و مما رزقناهم ينفقون، هغه وایي: ویخ به پاتې کیدل په مابین د ماښام او ماسخوتن کې، او حسن به ویل: قیام اللیل

قوله، تنجافی جنوبهه عن المضاجع، د دوی اړخونه د خوب د ځایونو نه جدا وی

د آیه په مصداق کښې کڼې اقوال

دا کوم خلق دی د دې په مصداق کښې په بذل المجهود کښې د تفسیر طبري نه پنځه اقوال نقل کړي دي. (۱)، هغه خلق کوم چه د ماسخوتن د مانځه په انتظار کښې ویش اوسی، (۲)، د ماښام د مانځه په انتظار کښې نه اوده کیري. (۳)، کوم چه د ماښام او ماسخوتن په مینځ کښې په مانځه کښې مشغول اوسی. (۴)، قیام اللیل یعنی نهجد ته اشاره ده. (۵)، کوم خلق چه په ذکر الله سره رطب اللسان اوسی. په آیت شریفه کښې د دې خلقو سره چه کومه وعده ذکر ده هغه دا ده چه، فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرۃ اعین. چه د دې خلقو دپاره الله تعالی په آخرت کښې کوم اسباب د راحت او عیش او د سترگو یخوالې تیار کړي دي هغې لره حوک پیژنی

[۱۳۲۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ سورة الذاریات آية ۱۷ قَالَ: كَانُوا يُصَلُّونَ فِيمَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ، زَادَ فِي حَدِيثِ يَحْيَى: وَكَذَلِكَ تَنَجَّاهُمْ عَنْ الْمَضَاجِعِ سورة السجدة آية ۴۱.

د انس ^{عليه السلام} نه روایت دی د الله په قول کې (كانوا قليلا من الليل ما يهجعون) هغه ویلي دي هغوی به مونځ کولو په مابین د ماښام او ماسخوتن کې زیادت یی کړی دی په حدیث د یحیی کې او همدارنگه لري کول به یی اړخونه خپل

باب افْتِتَاحِ صَلَاةِ اللَّيْلِ بِرُكْعَتَيْنِ

باب دی په بیان د افتتاح د شپې مونځ کې په دوه رکعاتو سره

یعنی کله چه سړي د تهجد مونځ شروع کړی نو په ابتداء کښې دې دوه رکعاته لنډه او کړی د دې په پس دي اوږد مونځ او کړی

په شروع کښې دوو رکعاتو لره لنډ کولو کښې مصلحت

په دې کښې دا مصلحت دې چه په نفس باندې یو دم بوجهه پرینوځی بلکه لږ لږ ده لره د ریاضت او عبادت طرف ته راوړلې شی په اصل کښې د نفس نه په غلولو سره کار اغستل دی، او بعضي شارحینو لیکلي دي چه په حدیث کښې دی چه شیطان د اوده سړی په سر

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۲)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/تفسير القرآن ۳۳ (۳۱۹۶) (صحيح)

(۲): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۳) (صحيح)

کښې درې غوتې او ترې په کومو کښې چه يوه غوته د ذکر په برکت سره او دويم د اودس او دريمه د مونځ په برکت سره پرانستلې شي (لکه څنگه چه د کتاب په اول کښې تير شوي دي) نو دا دوه رکعاته دې زر لنډه غوندي دې دپاره اوکړي چه هغه آخری غوته زر پرانستلې شي او د شيطان د مکر نه خلاصې او مومي او بيا د دينه پس په اطمینان سره اوږد مونځ اوکړي شي، حضرت شيخ رحمته الله علیه د بذل په حاشیه کښې ليکلي دي چه تعجب دې چه د احاديثو سراحو هم د حديث نکات او لطائف بيانولو کښې هيڅ کمی نه دي پريخودي فله درهم.

[۱۳۲۳] (١) حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ أَبُو تَوْبَةَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَيَّانَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنَ اللَّيْلِ فَلْيُصَلِّ رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ويلي دي کله چې پاڅېږي يو کس ستاسو نه د شپې، نو مونځ دې وکړي دوه رکعاته سپک

[۱۳۲۴] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْنَى ابْنِ خَالِدٍ، عَنْ رَبَاحِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: إِذَا بَعَثْنَا زَادَ، ثُمَّ لِيَطُولَ بَعْدَ مَا شَاءَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَزُهَيْرُ بْنُ مَعَاوِيَةَ، وَجَمَاعَةٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، أَوْ قُفُوهُ عَلَى أَبِي هُرَيْرَةَ، وَكَذَلِكَ رَوَاهُ أَيُّوبُ، وَابْنُ عُيُونٍ أَوْ قُفُوهُ عَلَى أَبِي هُرَيْرَةَ، وَرَوَاهُ ابْنُ عُيُونٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: فِيهِمَا تَجَوُّزٌ.

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی، هغه ويلي دي: کله په معنی د هغې سره، هغه پکې زیادت کړی دی: بیا دي وروسته اوږدوالی وکړي څومره يې چې خوښه وي ابو داود ويلي دي د دې حديث روايت حماد بن سلمه او زهير بن معاوية او يو جماعت د هشام نه هغه د محمد نه کړی دی، دوی موقوف کړی دی په ابو هريره باندې، او همدارنگه نقل کړی دی ايوب او ابن عون دوی موقوف کړی دی په ابو هريره باندې، او روايت کړی دی ابن د محمد نه، هغه وايي: په دې دواړو رکعاتونو کې اختصار دی

(د لفظ تجوز لغوی تحقيق)

تشریح: قوله: قال فيهم تجوز، دا لفظ مصدر هم کيدې شي (تجوز) يعنی په دې دوو رکعاتونو کښې لنډ والې پکار دي، او د فعل مضارع نه هم کيدې شي، (تجوز) کوم چه په اصل کښې تتجوز وولندوالی کوی نو په دې کښې، او د امر صيغه هم کيدې شي، تجوز،

[۱۳۲۵] (٣) حَدَّثَنَا ابْنُ حَنْبَلٍ يَعْنَى أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا حُجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَلِيِّ الْأَزْدِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُنَيْنٍ الْخَثْعَمِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَّلَ أَى الْأَعْمَالِ أَفْضَلَ؟ قَالَ: "طَوَّلَ الْقِيَامَ".

١: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٥٧٢)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمسافرين ٢٦ (٧٦٨)، مسند احمد (٢٣٢/٢).

٢: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٤٥٧٦) (صحيح)

٣: سنن النسائي للزكاة ٤٩ (٢٥٢٧)، والإيمان وشرائعه ١ (٤٩٨٩)، (تحفة الأشراف: ٥٢٤١)، وقد أخرجه: مسند احمد

(٤١٢/٣)، سنن الدارمي للصلاة ١٣٥ (١٤٦٤)، ويأتي برقم: (١٤٤٩) (صحيح) بلفظ أي الصلاة

د عبد الله بن حبشي الخثعمي نه روايت دی. بېشکه رسول الله ﷺ نه تپوس وشو چې کوم یو په اعمالو کې افضل دی؟ هغه وویل اوږد قیام
تشریح: قوله: عن عبد الله بن حبشي ان النبي صلى الله عليه وسلم سئل اي الاعمال افضل قال طول
القيام، د دې مقابل هغه حديث دې کوم چې په ابواب الركوع کښې تیر شوې دې چې، اقرب ما
يكون العبد من ربه و هو ساجد، هم په دې دوو حديثونو باندې د علماؤ هغه مشهور اختلاف
متفرع دې چې طول قیام افضل دې يا کثرت سجود، و قد تقدم مفصلا.

باب صَلَاةِ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى

باب دی په بیان د مونځ د شپې کې دوه دوه رکعاته

نژدې "باب صلوة النهار" تیر شوې دي هغه اوگورئ!

[۱۳۲۶] (١) حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ
رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى
مَثْنَى، فَإِذَا خَشِيَ أَحَدُكُمْ الصُّبْحَ صَلَّى رَكْعَةً وَاحِدَةً تُؤِيرِلُهُ مَا قَدْ صَلَّى".

د عبد الله بن عمر نه روايت دی، بېشکه یو سړي تپوس وکړو د رسول الله ﷺ نه په باره د
مونځ د شپې کې، رسول الله ﷺ وفرمایل: د شپې مونځ دوه دوه رکعاته دی، کله چې ویرېږي
یو کس ستاسو نه نو یو رکعات دي وکړي، دا به وتر کړي د هغه دپاره هغه چې کړی یې دی.
د وترو په رکعات ثلاثه کښې د حنفيانو تائید:

یعنی د تهجدو نفلونه دوه دوه رکعاته دی کوی او بیا چې کله د تهجدو وخت ختمیدو ته
نژدې شی او د وترو نوبت راشی نو په آخری شفعه (دوو رکعاتو) باندې د سلام گرځولو نه
بغیر دې سره یو رکعت بل یوځای کړی نو دا یو رکعت به دې تیرې شفعی سره یوځای شی
او وتر به ترینه جوړ کړی، د دینه معلومه شوه چې د وترو رکعاتونه درې دی لکه څنگه چې
حنفيان وائی، د دې مفصل بحث به انشاء الله تعالی په باب قیام اللیل کښې راشی.

باب فِي رَفْعِ الصَّوْتِ بِالْقِرَاءَةِ فِي صَلَاةِ اللَّيْلِ

باب دی په اوچتوالي د اواز کې په قراءت باندې د شپې په مونځ کې

[۱۳۲۷] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْوُرْكَانِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ،
عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "كَانَتْ قِرَاءَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَدَرِ مَا يَسْمَعُهُ مَنْ فِي الْحَجْرَةِ وَهُوَ
فِي الْبَيْتِ".

د ابن عباس رضی الله عنه نه روايت دی هغه ویلي دي وو قراءت د نبی ﷺ په اندازه د هغې چې
اوریدلو به هغه چا چې په حجره کې به وو، او هغه په کور کې وو

(١): صحيح البخاري/الصلوة ٨٤ (٤٧٣)، والوتر ١ (٩٩٠)، والتهجد ١٠ (١١٣٧)، صحيح مسلم/المسافرین ٢٠ (٧٤٩)، سنن
الرمذي/الصلوة ٢١٠ (٤٣٧)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٧١ (١٣٢٠)، سنن النسائي/قيام الليل ٢٦ (١٦٦٨)، (١٦٩٣)،
تحفة الأشراف: (٧٢٢٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٥/٢، ٩، ١٠، ٤٩، ٥٤، ٦٦)، وانظر أيضاً رقم: (١٢٩٥) (صحيح)
(١): سنن الترمذي/الشمائل (٣٢١)، مسند احمد ٢٧١/١، (تحفة الأشراف: ٦١٧٧) (حسن صحيح)

عن ابن عباس رضي الله عنه قال كانت قراءة النبي صلى الله عليه وسلم على قدر ما يسمعه من في الحجرة و هو في البيت د دي حديث دوه تفسيرونه كړې شوي دي، (۱) حجره او بيت د دواړو نه يو مراد دي، او مطلب دا دي چه حضور ﷺ به په تهجدو كښې قراءت دومره اوچت آواز سره فرمائيلو چه هغې لره به هغه سړی اوريدلو كوم چه به په حجره كښې وو، د حجرې نه بهر به آواز نه اوريدلې كيدلو، (۲) د حجرې نه مراد صحن البيت دي يعنى هغه سړی به اوريدلو كوم چه د حجرې په صحن كښې به وو او حضور ﷺ به په حجره كښې مونځ كولو په رومي صورت كښې ډير رو غوندي جهر وو او په دويم صورت كښې به جهر معتدل وو.

[۱۳۲۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكَّارٍ بْنُ الرَّيَّانِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ زَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي خَالِدٍ الْوَالِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: "كَانَتْ قِرَاءَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِاللَّيْلِ يَرْفَعُ طَوْرًا وَيَخْفِضُ طَوْرًا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: أَبُو خَالِدٍ الْوَالِيُّ اسْمُهُ هُرْمُزٌ.

د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دی، بېشكه هغه ويلي دي وو قراءت د نبي ﷺ د شپې كله به يي آواز اوچت وو، او كله به خكته وو ويلي دي ابوداود ابو خالد الوالي نوم د هغه هرمز دی

[۱۳۲۹] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ح وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَبَاحٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ لَيْلَةً فَإِذَا هُوَ بِأَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَصْلِي يَخْفِضُ مِنْ صَوْتِهِ، قَالَ: وَمَرَّ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَهُوَ يَصْلِي رَافِعًا صَوْتَهُ، قَالَ: فَلَمَّا اجْتَمَعَا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَا أَبَا بَكْرٍ مَرَرْتُ بِكَ وَأَنْتَ تَصْلِي تَخْفِضُ صَوْتَكَ" قَالَ: قَدْ اسْمَعْتُ مَنْ تَأْتِيَتْ بِأَرْسُولِ اللَّهِ، قَالَ: وَقَالَ لِعُمَرَ: "مَرَرْتُ بِكَ وَأَنْتَ تَصْلِي رَافِعًا صَوْتَكَ" قَالَ: فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْقِطِ الْوَسْطَانَ، وَأَطْرُدِ الشَّيْطَانَ. زَادَ الْحَسَنُ فِي حَدِيثِهِ: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَبَا بَكْرٍ ارْفَعْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا"، وَقَالَ لِعُمَرَ: "اخْفِضْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا".

د ابو قتاده نه روایت دی، بېشكه نبي ﷺ راووتلو يوه شپه، هغه ابوبکر سره مخامخ شو مونځ يي کولو او آواز يي خکته وو، هغه وايي او تير شو په عمر بن الخطاب باندې، او هغه مونځ کولو او آواز يي اوچت وو، هغه وايي هرکله چې دواړه راجمع شول د نبي ﷺ سره، هغه وويل ای ابو بکر زه په تا باندې تير شوم تا مونځ کولو او خپل آواز دي خکته کولو، هغه وويل ما واورولو هغه چاته چې زما سره منجات وو ای د الله رسوله او عمر ته يي وويل زه تير شوم په تا باندې تا مونځ کولو آواز دي اوچت وو، هغه وايي چې هغه وويل ای د الله رسوله زه رابیداروم اوده او شرم شیطان. زیادت کړی دی حسن په خپل حديث کې. نبي ﷺ وويل ای ابوبکره خپل آواز لږ اوچت کړه، او عمر ته يي وويل خکته کړه خپل آواز لږ شاته.

قوله، ان النبي صلى الله عليه وسلم خرج ليلة فاذا هو بأبي بكر يصلي يخفض من صوته، حضرت ابوبکر صديق ﷺ به په تهجدو كښې قراءت ډير رو رو كولو د حضور ﷺ دوي باندې تيريدل اوشول او دوي هم داسې واوريدل او تير شول، دغه شان حضرت عمر رضی اللہ عنہ باندې د

۱. تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۸۸۲) (حسن)

۲. سنن الترمذي/ الصلاة ۲۱۳ (۴۴۷)، (تحفة الأشراف: ۱۸۴۶۵، ۱۲۰۸۸) (صحيح)

د ټیریدل او شول نو هغوی ډیر په زوره باندې قراءت کولو نو صبا حسب معمول دا دواړه حضرات د حضور ﷺ په خدمت کښې حاضر شول نو حضور ﷺ د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه سوال او کړلو نو هغوی په جواب کښې عرض او کړو، اسمعت من ناجیت یا رسول الله، چه چا سره ما مناجات کول بس هم هغه ته مې اورول (او هغه رو نه رو آواز هم اوری، بیا هم دا سوال ئې د حضرت عمر فاروق نه او کړو نو هغوی عرض او کړو، اوقظ الوسنان و اطرده الشيطان، پرکالی کونکو لره بیداروم او شیطان لره شرم، حضور ﷺ د دواړو جواب واوریدلو نو حضرت ابوبکر صدیق ته خو ئې او فرمائیل ته خپل آواز اوچت کړه او حضرت عمر ته ئې او فرمائیل ته خپل آواز لږ ښکته کړه، د دې حدیث نه معلومه شوه چه د قرآن تلاوت د سرا (پټ وئیلو) په مقابله کښې معتدل جهر سره غوره دې، او د دینه په وړاندې روایت کښې د حضرت بلال رضی الله عنه په حقله راخی چه حضور ﷺ دوی ته او فرمائیل چه کله تا د دې سورت نه لوستل او کله د هغې نه او کله دې نه هغه سورت نه څه آیاتونه د یو سورت او څه آیاتونه د دویم سورت، په دې باندې هغوی عرض او کړو چه د الله کلام ډیر مزیدار دې نو د دې دپاره کله په دې آیاتونو سره خوند اخلم او کله په هغې سره. فقال النبی صلی الله علیه وسلم کلکم قد اصاب. تاسو ټولو صحیح کړې دې. په دې روایت کښې خو دغه شان دی. صاحب منهل لیکي چه د محمد بن نصر په قیام اللیل (تصنیف) کښې دی چه حضور ﷺ حضرت بلال رضی الله عنه ته او فرمائیل چه! اقراء السورة علی وجهها. یعنی هم یو سورت لره د هغې د قاعدې او طریقې سره لوله څه د دې ځانې نه او څه د هغه ځانې نه داسې مه کوه. ځکه چه دغه شان خلط کولو ته علماء مکروه وائی

[۱۳۳۰] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو حُصَيْنٍ بْنُ يَحْيَى الرَّازِيُّ، حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، لَمْ يَذْكُرْ: فَقَالَ لِأَبِي بَكْرٍ: ارْفَعْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا، وَلَعَمْرِي: اخْفِضْ شَيْئًا، زَادَ: "وَقَدْ سَمِعْتُكَ يَا بَلَالُ وَأَنْتَ تَقْرَأُ مِنْ هَذِهِ السُّورَةِ، وَمِنْ هَذِهِ السُّورَةِ" قَالَ: كَلَامَ طَيْبٍ يَجْمَعُ اللَّهُ تَعَالَى بَعْضُهُ إِلَى بَعْضٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كُلُّكُمْ قَدْ أَصَابَ".

د ابو هريرة رضی الله عنه روایت دی، هغه روایت کوي د نبی ﷺ نه د دې قصې، هغه پکې نه دی ذکر کړی (فقال لابي بكر: ارفع من صوتك شيئاً، ولعمري: اخفض شيئاً) هغه زیادت کړی دی پېشکه ما واوریدل د تانه ای بلاله او ته لوستلو د دې سورت نه او د هغې سورت نه، هغه وایي ښائسته کلام دی جمع کوي الله تعالی بعضی د دېنه بعضی ته، نبی ﷺ وویل په تاسو کې هر یو مصیب دی

[۱۳۳۱] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَجُلًا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ فَقَرَأَ فَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ، فَلَمَّا أَصْبَحَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يُرْحَمُ اللَّهُ فُلَانًا، كَأَنِّي مِنْ آيَةِ أَذْكُرُ نَبِيَّهَا اللَّيْلَةَ كُنْتُ قَدْ أَسْقَطْتُهَا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ هَارُونُ النَّصَوِيُّ، عَنْ حَمَادِ بْنِ سَلَمَةَ

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۰۰۴) (حسن)

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۸۷۷)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/فضائل ۲۷ (۵۰۴۲)، والدعوات ۱۹ (۶۳۳۵)، صحيح مسلم/المسافرين ۳۳، (فضائل القرآن) (۷۸۸) ويأتي هذا الحديث برقم (۳۹۷۰) (صحيح)

فِي سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ فِي الْحُرُوفِ وَكَاتِبِينَ مِنْ نَبِيِّ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ آيَةُ ۳۶.

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی. بېشکه یو سړی ودریدلو قراءت یې کولو نو خپل اواز یې اوچت کړو په قرآن باندې. هر کله چې صباح شو رسول الله ﷺ وویل الله دي په فلاني سړي باندې رحم وکړي په فلاني باندې خومره ایتونه هغه ماته بېگناه رایاد کړل ما هغه ساقط کړي وو ویلي دي ابوداؤد د دې روایت کړی دی هارون النحوی د حماد بن سلمه نه په سورة آل عمران کې ای هغه ساقط کړی وو په حروفو کې. (وکاڼي من نبي).

تشریح: قوله: عن عائشة رضى الله عنها ان رجلا قام من الليل فقراء فرفع صوته بالقرآن فلما اصبح قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يرحم الله فلانا كاتين من آية اذكرنيها الليلة كنت اسقطنها. د دې صحابی نوم عبد الله بن يزيد انصاري دې دوی به د شپې په تهجدو کښې تلاوت په زوره سره کولو د کوم آواز چه د حضور ﷺ پورې هم رااوړسیدلو. اتفاقاً کوم سورت او آیاتونه چه حضور ﷺ لوستل هم هغه دې صحابی هم لوستل د حضور ﷺ نه څه آیاتونه پاتې شول به هیره سره) د دې صحابی په زوره لوستلو سره حضور ﷺ ته هغه آیاتونه رایاد شول. حضور ﷺ په دې باندې خوشحاله شونو ځکه حضور ﷺ دې صحابی ته دعاء اوکړله قوله: قال ابوداؤد رواه هارون النحوى عن حماد بن سلمة فى سورة آل عمران فى الحروف و كاتين من نبي.

د قول ابوداؤد صحيح تشریح او تحقيق

هارون نحوی پورته ذکر شوې حديث لره په کوم کښي چه د حضور ﷺ دا کلام ذکر دې چه، يرحم الله فلانا کاتين من آية، الخ، د سورة آل عمران آيت شريفه، و کاتين من نبي قاتل معه ريون کثير، د لاندې حروف يعنى دا اختلاف قراءات په مناسبت سره ذکر کړې دى، زه وایم چه على هذا القياس امام ابوداؤد هم دې حديث سره په خپل سنن کښې په ابواب الحروف والقراءات کښې راوړې دې.

د هارون نحوی او امام ابوداؤد دواړو غرض په دې حديث سره يو دې يعنى، و کاتين من نبي الاية، کښې دا اختلاف ذکر کول دى گویا د مثال په توگه باندې دې حديث لره وړاندې کوى چه اوگورئ! په يو قراءت کښې کاتين هم دې لکه څنگه چه په دې حديث شريف کښې دا لفظ راغلي دې او کيدې شى چه په دې حديث کښې دا لفظ دواړه شان مروى وى لکه څنگه چه په دې کښې قراتونه دوه دى کاتين په وزن د فاعل، او کاتين. اول د ابن کثير قراءه دې او دويم په تشديد سره د جمهورو دې. د دې ځانې تشریح حضرت په بذل کښې دغه شان فرمائيلې ده او هم دا صحيح ده. او صاحب عون المعبود د دې شرح بل شان کړې ده کومه چه بظاهر صحيح نه ده. زما په نيز دا ځانې مشکل او دقيق دې. انشاء الله تعالى څه چه مونږ ليکلي دى هغه صحيح دى

الله تعالى دې په هغه سړي باندې رحم او فرمانى څه آیاتونه داسې وو چه ما نه ساقط شوې وو هغه دې تلاوت، ماته هغه رایاد کړل.

[۱۳۳۲] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: اغْتَكَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ فَتَمِعَهُمْ يَجْهَرُونَ بِالْقِرَاءَةِ فَكَشَفَ السِّتْرَ، وَقَالَ: "أَلَا إِنَّ كَلِمَتَكُمْ مُنَاجِرَ رَبِّهِ فَلَا يُؤْذِينَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا، وَلَا يَرْفَعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْقِرَاءَةِ، أَوْ قَالَ: فِي الصَّلَاةِ".

د ابو سعيد نه روايت دی هغه ويلي دي: معتكف شو رسول الله ﷺ په مسجد كي، نو هغه د هغوی نه چې جهري کولو په قراءت سره، نو پرده يي اوچته کړه او ويي ويل: خبر شئ هر په تاسو كي مناجات کونکي دی د خپل رب سره، ضرر دي نه ورکوي بعضي ستاسو نه بعضو نورو ته، او اواز دي نه اوچتوي بعضي ستاسو نه په بعضو باندې په قراءت كي، او يايي وويل په مانځه كي.

[۱۳۳۳] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ بَجِيرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مَرْةٍ الْحَضَرَمِيِّ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ الْجُهَنِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْجَاهِرُ بِالْقُرْآنِ كَالْجَاهِرِ بِالصَّدَقَةِ، وَالْمُسِرُّ بِالْقُرْآنِ كَالْمُسِرِّ بِالصَّدَقَةِ".

د عقبه بن عامر الجهني نه روايت دی هغه ويلي دي چې رسول الله ﷺ ويلي دي: جهري کونکي په قرآن باندې پشان د جهري کونکي صدقه دی، او پټ لوستونکي د قرآن پشان د پټې صدقي کونکي دی.

عن عقبه بن عامر الجهني رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الجاهر بالقرآن كالجاهر بالصدقة والمسر بالقرآن كالمر بالصدقة،

التوجيه بن الجهر بالقراءة والسريها:

حضور ﷺ قراءت بالجهر او قراءت بالسري لره د صدقي سره تشبيه ورکړې ده، نه هره صدقه بالجهر غوره ده او نه هره صدقه بالسري غوره ده بلکه بعضي صدقات بالسري غوره دي او بعضي بالجهر (اگر که اصل صدقه هم بالسري ده، کما ورد حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه) لهذا قراءت قرآن لره هم به دي باندې به قياس کولې شي. علماؤ نفلي صدقاتو لره بالسري او واجب صدقاتو لره جهراً ادا کول غوره ليکلي دي، ځکه چه زکوة د اسلام د شعائرو نه دي او شعائرو على الاعلان ادا کولې شي، او دويمه خبره دا هم ده چه صرف زکوة ورکولو واله څوک سخي نه وائي. او نفلي صدقات ورکولو واله سخي گنلې شي، ځکه چه په يو ځاني کسې په جهري کسې د رياء احتمال دي او په دويم ځاني کسې نشته دي، هم داسې که قراءت کسې د رياء احتمال وي يا د چا د ايذاء ويره وي نو سراً غوره دي گيني جهراً غوره دي، ځکه چه د جهري په صورت کسې د قراءت فائده متعدي ده دي سره نور خلق هم فيضياب کيږي او خپله د قاري په حق کسې هم فائدي واله دي په دي سره نشاط او ذوق زياتيږي د قرآن پاک طرف ته توجه کسې اضافه کيږي د خوب اثر لري کيږي، او په پټه باندې لوستلو فضيلت د څه عارض د

(۱): تفريده ابوداود، (تحفة الأشراف: ۴۴۲۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۹۴/۳) (صحيح)

(۲): سنن الترمذي لفصائل القرآن ۲۰ (۲۹۱۹)، سنن النسائي لقيام الليل ۲۲ (۱۶۶۲)، والزكاة ۶۸ (۲۵۶۲)، (تحفة الأشراف: ۹۹۴۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۰۱، ۱۵۸، ۱۵۱/۴) (صحيح)

وجه نه وی. خو امام ترمذی په ص. ۱۱۵، ج. ۲، کښې د دې حدیث د لاندې فرمانی چه د دې حدیث معنی دا ده چه کوم سړې د قرآن قراة سرا کوی هغه افضل دې د هغه سړی نه کوم چه جهراً قراة کوی، ځکه چه د صدقه السر د اهل علم په نیز د ښکاره صدقې نه غوره ده، ځکه چه په سر یعنی په پټه کښې د عجب ویره نه وی په خلاف د ښکاره نه، او په کوکب کښې لیکلې دی چه د امام ترمذی د صدقې نه مراد نفلی صدقه ده، د دې ضابطه دا ده چه هغه سرا غوره ده د علانیه نه، او د دې په حاشیه کښې د درمنشور نه نقل کړې دی چه ابن عباس رضی الله عنه فرمانی چه نفلی صدقه سرا د علانیه نه او یا درجې غوره ده او فرض صدقه علانیه پنخوشت چنده د سرا نه غوره ده او وړاندې ئې لیکلې دی چه، و کذالك جميع الفرائض والنوافل في الاشياء كلها، او هم دغه سان امام نسائی باب پرلې دې، فضل السر علی الجهر، په دې باندې علامه سندې لیکي چه د حدیث نه خو بظاهر هم دا معلومېږي خو حضور صلی الله علیه و آله حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته فرمایلي وو چه اواز لږه لږ غوندي سورته کړه او عمر فاروق رضی الله عنه ته ئې فرمایلي وو چه خپل اواز لږ غوندي ښکته کړه د دینه معلومه شوه چه معتدل جهر غوره دې اوس په دواړو کښې تعارض راغلی، د دې حل یو خو دا دی چه داسې اووئیلې شی چه په حدیث الباب کښې د جهر نه مبالغه فی الجهر او د سر نه مراد اعتدال دې او یا دا توجیه اوکړې شی چه دا حدیث په هغه حالت باندې محمول دې چه د کوم مقتضی سر وی گڼی اعتدال فی حد ذاته افضل او غوره دی، والله تعالی اعلم

باب فی صلاة اللیل

باب دی په بیان د صلاة اللیل کې

د دینه وړاندې مصنف په کلی توگه باندې صلوۍ الیل یعنی د تهجد و فضیلت او د هغې حکم وغیره امور بیان کړې دی، اوس د دې ځانې نه د مصنف مقصود د قیام اللیل په باره کښې د حضور اقدس صلی الله علیه و آله معمول بیانوی د دې نظائر په دې کتاب کښې ډیر دی چنانچه په ابواب الوضوء کښې مصنف هم دا کړې دی، اولاً ارکان وضوء، یعنی د اودس ارکان او د دې احکام ئې جدا جدا بابونو کښې بیان کړې دی بیاني یو جامع باب صفة وضوء النبی صلی الله علیه و آله په عنوان سره قائم کړې دې، هم دغه شان ئې په مواقیت کښې کړې دی اولاً ئې د ټولو مونځونو وختونه جدا جدا بابونو کښې بیان کړې دی بیاني په یو باب کښې جمع کړې دی په کوم کښې چه د حضور صلی الله علیه و آله د ټولو مونځونو وختونه مستقلاً جدا جدا بیان کړې دی، دا باب ډیر اوږد او عریض دې په دې کښې مصنف تقریباً ډیرش حدیثونه راوړې دی زما په خیال په ټول کتاب کښې دومره اوږد باب بل کوم نشته دې

په دې کښې چه مصنف کوم روایتونه ذکر کړې دی د هغې تعلق صرف د تهجد د مانځه سره نه دې بلکه د تهجد مع الوتر سره دې، په اکثر روایتونو کښې تهجد مع الوتر ذکر دی، چه دهغې وجه دا ده چه حضور صلی الله علیه و آله او د دوئی اکثر صحابه گرامو به صلوۍ الوتر بعد العشاء نه کول بلکه د تهجدو نه فارغیدو نه پس په آخره کښې به ئې کول، د حضور صلی الله علیه و آله ارشاد دې چه، اجعلوا آخر صلوتکم باللیل وتراً، نو ځکه راویانو د صلوۍ اللیل په بن

کښې تهجد او وتر دواړه یوځای ذکر کړې دي، اوس دلته دوه بحثونه دي (۱) د تهجد د رکعاتو شمیر (۲) د وتر د رکعاتو شمیر.

اول بحث: د تهجد رکعاتونه

زمونږ امام ابوداؤد خو په دې سلسله کښې د شلونه هم زیات مختلف روایتونه ذکر کړي دي په صحاح سته کښې په بل یو کتاب کښې دومره په کثرت سره روایات نشته دي، امام ترمذی حسب عادة ډیره لنډه طریقه اختیار کړې ده، هغوی په دې باره کښې درې بابونه قائم کړي دي، په رومبی باب کښې هغه حدیث په کوم کښې چه د احدی عشر رکعة ذکر مذکور دی او په دویم باب کښې هغه په کوم کښې چه ثلث عشرة رکعة دی او په دریم باب کښې تسع رکعات واله روایت ذکر کړې دي، د دینه پس هغوی اوفرمائیل چه په صلوة اللیل کښې د حضور ﷺ د رکعاتونو شمیر زیات نه زیات دیارس (۱۲) دي یعنی مع الوتر او کم نه کم شمیر ئې نهه (۹) رکعاته دي.

حضرت سهارنپوری په بذل کښې فرمائی چه زیاترو روایاتو کښې یولس (۱۱) رکعاته ذکر دي، او په کومو روایتونو کښې چه دیارس (۱۲) ذکر دی نو په هغې کښې بعضو وختونو کښې هغه دوو رکعاتونو لره شامل کړې شوې دي کوم به چه حضور ﷺ کله کله بعد الوتر په ناسته باندې کول، او د بعضو روایتونو نه معلومیږي چه دا دیارس (۱۲) رکعاتونه د صبا دوه رکعاته سنت ورسره یوځای کولو سره دي، زه وایم چه په ابوداؤد کښې یو روایت په دې سلسله کښې ډیر جامع او واضح دي کوم چه د حضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دی د هغې الفاظ دا دي د یو سائل په جواب کښې، قالت کان یوتر باربع و ثلث و ست و ثلث، و ثمان و ثلث و عشر و ثلث و لم یکن یوتر بانقص من سبع و لا باکثر من ثلث عشر، د دینه معلومه شوه چه کم نه کم رکعاتونه اووه (۷) دي او زیات نه زیات دیارس (۱۲) دي، دغه شان د دې روایت نه دا هم معلومه شوه چه وتر به حضور ﷺ مدام د دریو نه نه کم کول نه زیات، ځکه چه ظاهره ده چه دا مذکوره روایت د یوې شپې سره خو متعلق نه دي د مختلفو او ګڼو شپو حال په دې کښې ذکر دي، د تهجد رکعاتونه خو په دې کښې کم او زیات دي خو د وتر هم درې دي، سبحان الله د احنافو د مذهب واضح او بین دلیل دي.

دویم بحث: د وتر د رکعاتو شمیر

د پورته ذکر شوې روایت نه معلوم شوې دي اگر که د تهجدو رکعاتونه به د حضور ﷺ کم او زیات کیدل خو د وترو رکعاتونه هم درې به وو، خو په دې هم شک نشته دي چه په ډیرو روایتونو کښې د دې خلاف هم دي، چنانچه په باب رومبی حدیث کښې دي چه، یصلی من اللیل عشر رکعات و یوتر بسجدة، د دې نه پس په روایت کښې دي چه، یصلی من اللیل احدی عشر رکعة یوتر منها بواحدة، احناف وائی چه د دې مطلب دا دي چه په تیر شوې لسو رکعاتونو کښې آخری شفعی لره به ئې په یو رکعات سره وتر جوړول، کما سبق فی باب صلوة اللیل مثنی مثنی، صلی رکعة واحدة توتر له ما قد صلی، د دې تشریح نه پس دغه شان ټول روایتونه به د هغه روایات مفصله مطابق شی په کومو کښې چه د وترو د دریو رکعاتو

تصریح ده، په اصل کښې د وترو په سلسله کښې روایتونو په دوه قسمه دی، (۱) هغه روایتونه په کومو کښې چه د صلوٰۃ اللیل او وترو دواړه یوځای بیان کړې شوي دي، (۲) هغه روایتونه په کومو کښې چه د وترو رکعاتونو لره راوی د صلوٰۃ اللیل نه جدا بیان کړې دي د کوم مثال چه د پورته اول بحث په اخیره کښې تیر شوي دي.

د وترو په باره کښې دوه مشکل روایتونه او د هغې حل

مفصل روایتونه تقریبا ټول زمونږ موافق دی سوا د یو یا دوو نه یعنی د دې باب څلورم حدیث په کوم کښې چه دا دی چه، یوتر منها بخمس لا یجلس فی شیء من الخمس حتی یجلس فی الاخرة فیسلم. دا روایت داسې دي چه په دې کښې باوجود د دې نه چه وترو لره نې د صلوٰۃ اللیل نه جدا بیان کړې دي او د وترو نې پنځه رکعاتونه ذکر کړې دي، والجواب عنه مشکل و مع ذلك اجابوا عنه بجوابین، اول دا چه مصنف وړاندې تللو نه پس په دې روایت باندې کلام کړې دي، او گوري بذر المجهود جلد ثانی، ص، ۲۹۵، د دې په حاشیه باندې د یوې نسخې نه نقل کړې دي چه امام ابوداؤد د دې حدیث په باره کښې فرمائیلي دي چه په دې کښې د روایتو اختلاف او اضطراب دي، دویم جواب دا دي چه د دې حدیث مطلب دا نه دي چه پنځه رکعاتونو به نې پرله پسې په یو سلام سره کول بلکه مطلب نې دا دي چه تراوسه پورې خو به داسې کیدله چه حضور ﷺ به د تهجدو په هر دوو رکعاتونو باندې سلام گرځولو نه پس ناسته فرمائیله یعنی آرام به نې کولو (ځکه چه د تهجدو د مونځ رکعاتونه به اوږده وو څنگه چه په ترویحو کښې د هر څلورو رکعاتونو نه پس کینی کوم ته چه ترویحه وائی، بیا کله چه به حضور ﷺ د تهجدو نه فارغ شول او صرف وترو مونځ به پاتې شو نو لږ غوندې به د خپل معمول مطابق آرام کولو نه پس وترو دپاره پاسیدل خو دغه وخت به حضور ﷺ صرف د وترو درې رکعاتونو باندې اکتفاء نه کوله بلکه د دې په شروع کښې به نې د نفلو لڼد غوندي دوو رکعاتونه کول، بیا به نې د دې نه پس سمدستی بغیر د جلوس للاستراحة نه درې رکعاته وتر کول، حاصل دا چه دلته د نفس جلوس نفی مراد نه ده بلکه د جلوس للاستراحة الذی یكون بین اشغاف التهجد، په دې تاویل کښې څه بعد یعنی لږوالې نشته دي او مقام بهر حال د روایاتو د اختلاف د وجه نه نازک اود تاویل محتاج دي.

دغه شان یو روایت بل دي هغه هم د خپل ظاهر په لحاظ سره د حنفیانو خلاف دي او هغه هم د دې باب اتم حدیث دي په کوم کښې چه دا دی چه، کان یوتر بثمان رکعات لا یجلس الا فی الثامنة ثم یقوم فیصلی رکعة الاخری لا یجلس الا فی الثامنة و التاسعة و لا یسلم الا فی التاسعة، د دینہ معلومیږي چه حضور ﷺ ټول نهه رکعاته په یو سلام سره کړې دي دغه شان په هر دوو رکعاتونو باندې نې قعود او تشهد هم نه دي کړې کوم چه د شیخینو په نیز باندې خو اگر که واجب نه دي خو د امام محمد په نیز واجب دي، بهر حال د دې روایت سیاق بظاهر د حنفیانو د مسلک خلاف دي، والجواب عنه مشکل اللهم الا ان یقال لا یجلس الا فی الثامنة کښې مطلق د جلوس نفی نه ده بلکه د جلوس بدون السلام نفی ده یعنی اتم رکعت نه

وړاندې شپږ رکعاتونو پورې په هر دوو رکعاتو باندې به حضور ﷺ کیناستلو او سلام نې گړخولو خو آخری شفعه چه کومه وه په هغې باندې حضور ﷺ رکعتینو باندې جلوس بدون السلام فرمائیلي دي یعنی ناستې نه پس بغیر د سلام نه دریم رکعت دپاره پاسیدل. بیا دریم رکعت پوره کولو نه پس ئې سلام او گړخولو، په دې حدیث کښې د وترو په دویم رکعت باندې د ثامنه یعنی اتم او په دریم رکعت باندې د نهم یعنی تاسعه اطلاق د مجموعی رکعاتونو په اعتبار سره کړې شوې دي او زمونږ د دې خبرې دلیل چه حضور ﷺ تر شپږم رکعت پورې په هر دوو رکعاتونو باندې سلام گړخولې دي د دې باب خلیريشتم، ۲۴، حدیث دي د کوم الفاظ چه دا دی،

قوله: حدثنا عبدالعزیز یحیی الحرانی الخ، کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصلی ثلث عشرة رکعة بركعته قبل الصبح یصلی ستا مثنی مثنی الخ، او گورئ! په دې روایت کښې تصریح ده چه حضور ﷺ به تر شپږو رکعاتونو پورې دوه دوه رکعاته کول

اوس بحمد الله تعالی و عونه، دا ټول روایات مشکله د وترو په باره کښې کوم چه بظاهر د حنفیانو د مسلک خلاف ښکاریدل د ټولو حل راوتلو، اوس پاتې شوه د ائمه ثلاثه د وترو مسئله چه هغوی د وترو په باره کښې څه فرمائی؟ نو هغه دا ده چه د امام مالک مسلک مونږ ته نژدې دي د دوی په نیز باندې د وترو یو رکعت دي خو د دېنه وړاندې یوه شفعه کول نو اوسلام گړخول واجب دی. په نورو الفاظو کښې دا هم وئیلی شي چه د دوی په نیز د وترو شمیر هم درې رکعاته دي خو بسلامین، او زمونږ په نیز بسلام واحد، د دوی په نیز فصل بسلام واجب دي او زمونږ په نیز وصل واجب دي

د شوافعو او حنابله په نیز د وتر د ادا کولو طریقې

د امام شافعی او احمد په نیز د وترو په مسئله کښې ډیر وسعت او فراختیا ده د دوی په نیز ایتار برکعة، ایتار ثلاث و خمس و سبع و بتسع و باحدى عشرة رکعة، ټول جائز دی خو د یولسو (۱۱) نه زیات جائز نه دی بیا د دوی په نیز د وترو دوه صورتونه دی، موصولا او مفصولا، فصل خو دا دي چه په هر دوو رکعاتو باندې سلام او گړخولې شي او په آخره کښې یو رکعت خانله او کړې شي، او د وصل مطلب دا دي چه د وتر څومره رکعاتونه کول منظور وی، درې یا پنځه یا شپږ یا نهه یا یولس، دا ټول په یو سلام سره او کړې شي، بیا د دي وصل دوه صورتونه دی، بتشهد واحد یعنی صرف په آخری رکعت کښې قعده او تشهد او کړې شي او دویم صورت دا دي چه بتشهدین یعنی آخری رکعت او ماقبل آخر دواړو کښې قعده او تشهد او کړې شي، مثلاً که ایتار بتسع کول دی نو په نهم رکعت کوم چه آخری دي په دې کښې قعود او تشهد اولولی او سلام او گړخوی. یا دغه شان او کړې چه په اتم او نهم رکعت دواړو کښې قعده او کړې او سلام صرف په آخره کښې او گړخوی، دغه شان د دي دواړو په نیز دا هم اختیار دي چه ټول صلوۃ اللیل د وترو په نیت سره او کړې شي او دا هم جائز دی چه په شروع کښې څه رکعتونه د تهجدو په نیت سره او کړې او په آخره کښې څه رکعاتونه د وترو په نیت سره

ظاهره خبره ده جه کله د دوی په نیز دومره فراختیا ده نو ټول صورتونه په سهولت سره د دوی په مسلک باندې منطبق کیدی شي. احناف چونکه په اصولو سره ځی نو ځکه بعضي روایات د دوی د مسلک خلاف پریوځی د کومو حل چه پورته تیر شوي دي، دا د وترو بحث د اهم مباحثو نه دي نو ځکه د دي دپاره علماؤ مستقل قلم پورته کړي دي.

[۱۳۳۴] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ حَنْظَلَةَ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ عَشْرَ رَكَعَاتٍ، وَيُوتِرُ بِسَجْدَةٍ، وَيَسْجُدُ سَجْدَتَيَ الْفَجْرِ، فَذَلِكَ ثَلَاثُ عَشْرَةَ رَكَعَةً."

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغې ویلي دي وو رسول الله ﷺ چې د شپې به یې لس رکعاته مونځ کولو، او وتر به یې کول په یو رکعات سره. او کول به یې دوه رکعاته د سحر. دغه دیارلس رکعاته شول

[۱۳۳۵] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكَعَةً يُوتِرُ مِنْهَا بِوَاحِدَةٍ، فَإِذَا قَرَأَ مِنْهَا اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ."

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی، بېشکه رسول الله ﷺ وو چې د شپې مونځ یې کولو لس رکعاته، یو به یې وتر کولو، کله چې به فارغ شو د هغې نه نو په بني اړخ به یې ښه ولگوله

[۱۳۳۶] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَنَصْرُ بْنُ عَاصِمٍ، وَهَذَا لَفْظُهُ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، وَقَالَ نَصْرٌ، عَنْ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ، وَالْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِيمَا بَيْنَ أَنْ يَقْرَأَ مِنْ صَلَاةِ الْعِشَاءِ إِلَى أَنْ يَنْصَدِرَ الْفَجْرُ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكَعَةً يَسْلُمُ مِنْ كُلِّ ثِنْتَيْنِ وَيُوتِرُ بِوَاحِدَةٍ وَمَمْكُثٌ فِي سُجُودِهِ قَدَرًا مَا يَقْرَأُ أَحَدُكُمْ ثَمْسِينَ آيَةً قَبْلَ أَنْ يَقْرَأَ رَأْسَهُ، فَإِذَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ بِالْأُولَى مِنْ صَلَاةِ الْفَجْرِ قَامَ فَرَكَعَ رَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَذِّنُ."

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغې ویلي دي وو رسول الله ﷺ چې مونځ یې کولو په مابین د فارغیدلو د هغې کې د ماسخوتن د مانځه نه او په مابین راختلو د فجر کې رسول رکعاته، سلام به یې گرځولو په دوه رکعاتو باندې. او وتر به یې کول په یو سره، او وخت به یې تیروولو په سجده کې په اندازه د دي چې یو کس ستاسو بکې پنځوس ایتونه لولي

(۱): صحيح البخاري/التهجد ۱۰ (۱۱۴۰)، صحيح مسلم/المسافرين ۱۷ (۷۳۸) سنن النسائي/قيام الليل ۳۳ (۱۶۹۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۴۴۸)، مسند احمد (۲۰۱، ۱۵۸، ۱۵۱/۴) (صحيح)

(۲): صحيح مسلم/المسافرين ۱۷ (۷۳۶)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۱۳ (۴۴۱، ۴۴۰)، (تحفة الأشراف: ۱۶۵۹۳)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الوتر والتهجد ۳ (۱۱۲۳)، سنن النسائي/قيام الليل ۳۵ (۱۶۹۷)، ۴۴ (۱۷۲۷)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۱ (۱۳۵۸)، حم (۳۴/۶، ۳۵، ۸۳، ۱۴۳، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۸۲، ۲۱۵، ۲۲۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۶۵ (۱۵۱۴) (صحيح)

(۳): سنن النسائي/الأذان ۴۱ (۶۸۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۱ (۱۳۵۸)، (تحفة الأشراف: ۱۶۵۱۵، ۱۶۶۱۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ۱۵ (۶۲۶)، والوتر (۹۹۴)، والتهجد ۳ (۱۱۲۳)، و ۲۳ (۱۱۶۰)، والدعوات ۵ (۶۳۱۰)، صحيح مسلم/المسافرين ۱۷ (۷۳۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲۶ (۱۱۹۸)، مسند احمد (۳۴/۶، ۷۴، ۸۳، ۱۴۳، ۱۶۷، ۲۴۸، ۲۵۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۴۷ (۱۴۸۶)، ۱۶۵ (۱۵۱۴، ۱۵۱۵) (صحيح)

مخکې د پورته کولو د سر نه، کله چې به چوپ شو په اولني سره د مانځه د صباح نه نو پاڅیدلو به دوه رکعاته به یې وکړل سپک، بیایي ډډه ووهله په خپل ښې طرف، تردې چې مؤذن به ورته راغی.

تشریح: قوله: حدثنا عبدالرحمن بن ابراهيم و نصر بن عاصم، الخ.... و يمكث في سجوده قدر ما يقرأ احذكم خمسين آية، او د دينه پس واله روايت کښې دی چه، ويسجد سجدة قدر ما يقرأ احذكم خمسين آية،

شرح حديث:

د دې جملې په شرح کښې دوه قوله دی یو دا چه مراد دا دې چه په صلوٰة الليل کښې به د حضور ﷺ سجدي ډیر اوږدې اوږدې وی، د اجتهاد فی الدعاء دپاره کما ورد فاجتهد فی الدعاء فقم ان يستجاب لكم، د مسند احمد په یو روايت کښې دی چه حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه حضور ﷺ به په سجودو کښې دا لوستل، سبحنک لا اله الا انت، او په یو روايت کښې دی، اللهم انی اعوذ برضک من سخطک و بمعافاتک من عقوبتک و اعوذبک منک لا احصى ثناء عليك انت کما اثبت علی نفسك.

او د دې دویمه شرحه دا ده چه د دېنه بعد الفراغ من الصلوة، اوږده سجده مراد ده، امام نسائی هم دا دویمه معنی د حدیث اغستی ده، حیث ترجم علی الحدیث، باب قدر السجدة بعد الوتر، خو سجده شکر او سجده تلاوت نه علاوه، تعبد بالسجدة المنفردة، مختلف فیه ده، د دې په باره کښې جواز او عدم جواز دواړه قوله دی، د فقهي کتابونو ته دې رجوع او کړې شی او د دې مزید تحقیق دې او کړې شی.)

[۱۳۳۷] (١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ، وَعَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، وَيُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ أَخْبَرَهُمْ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، قَالَ: "وَيُؤْتِرُ بِوَاحِدَةٍ وَتُسَجَّدُ سَجْدَةً قَدْرَ مَا يَقْرَأُ أَحَدُكُمْ خَمْسِينَ آيَةً قَبْلَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ فَإِذَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ مِنْ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَتَبَيَّنَ لَهُ الْفَجْرُ، وَسَاقِ مَعْنَاهُ" قَالَ: وَيَعْضُهُمْ يَزِيدُ عَلَى بَعْضٍ.

ابن شهاب خبر ورکړی دی دوی ته په خپل اسناد او معنی سره، هغه ویلي دي: او وتر به یې کول په یو رکعات سره، او سجده به یې کوله په اندازه د لوستلو د یو کس ستاسو پنځوس ایتونو لره مخکې د پورته کولو د سر نه، کله چې به مؤذن چوپ د صباح د مانځه نه او سحر به ورته ښکاره شو، او بیایي کړه معنی د هغې، هغه وایي بعضي پکې زیادت کوي په بعضو باندې.

١) وفي الكوكب، ص، ٤١٨، ج، ١، ولا يجوز المناجاة لعدم الثبوت وما ورد من الادعية عن النبي صلى الله عليه وسلم في السجدة فانما هي في الصلوة لا المغفرة) ١هـ.

٢) صحيح مسلم / المسافرین ١٧ (٧٣٦)، سنن النسائي / الأذان ٤١ (٦٨٦)، (تحفة الأشراف: ١٦٥٧٣، ١٦٧٠٤، ١٦٦١٨) (صحيح)

[۱۳۳۸] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً يُوتِرُ مِنْهَا خَمْسَ لَا يَجْلِسُ فِي شَيْءٍ مِنَ الْخَمْسِ حَتَّى يَجْلِسَ فِي الْآخِرَةِ فَيَسْلِمُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ ابْنُ مُنِيرٍ، عَنْ هِشَامِ نَحْوَهُ.

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغی ویلی دی: وو رسول الله ﷺ چي مونخ یی کولو دشپی دیارلس رکعاته، پنخه به پکی وتر وو، نه به کیناستلو په هېخ شي کې د پنخو نه، تردې چي کیناستلو په اخرنی کې، او سلام به یی وگرخولو. ویلی دی ابوداؤد: نقل کری دی ابن نمیر د هشام نه پشان د هغی

[۱۳۳۹] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِاللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً، ثُمَّ يُصَلِّي إِذَا سَمِعَ النِّدَاءَ بِالصُّبْحِ رُكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ".

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغی ویلی دی: وو رسول الله ﷺ چي مونخ یی کولو دشپی دیارلس رکعاته، بیایی کول دوه د سحر سپک چي کله به یی اذان واوریدو.

[۱۳۴۰] (۳) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَمُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً كَانَ يُصَلِّي ثَمَانِي رُكْعَاتٍ وَيُوتِرُ بِرُكْعَةٍ، ثُمَّ يُصَلِّي، قَالَ مُسْلِمٌ: بَعْدَ الْوُتْرِ، ثُمَّ اتَّفَقَا رُكْعَتَيْنِ وَهُوَ قَاعِدٌ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكُعَ قَامَ فَرَكُعَ، وَيُصَلِّي بَيْنَ أَذَانِ الْفَجْرِ وَالْإِقَامَةِ رُكْعَتَيْنِ".

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغی ویلی دی: بېشکه نبي ﷺ وو چي مونخ یی کولو دشپی دیارلس رکعاته، وو چي اته رکعاته مونخ یی کولو و وتریی کول په یو رکعات سره، بیایی مونخ کولو. ویلی دی مسلم: وروسته د وترو نه بیا متفق شوي دي. دوه رکعاته، او هغه به ناست وو، کله چي به یی اراده وکړه د رکوع اوچت به شو رکوع به یی وکړه، او مونخ به یی کولو په مابین د اذان د فجر او اقامت کې دوه رکعاته.

[۱۳۴۱] (۴) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْقُمْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ؟ فَقَالَتْ: "مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رُكْعَةً يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطُوهَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطُوهَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا". قَالَتْ: "عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُوتِرَ؟ قَالَ: "يَا عَائِشَةُ إِنَّ عَيْنِي تَنَامَانِ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي".

ابو سلمه بن عبد الرحمن سعيد ته خبر ورکړی دی چې هغه تپوس وکړو د عائشي رضی اللہ عنہا نه، د

۱: تفرد به ابوداؤد، (تحفة الأشراف: ۱۷۲۹۴)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمسافرين ۱۷ (۷۳۸)، سنن النسائي لقيام الليل ۳۹ (۱۷۱۸)، مسند احمد (۱۲۳/۶، ۱۶۱، ۲۰۵) (صحيح)

۲: صحيح البخاري/التهجد ۲۷ (۱۱۷۰)، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۵۰)، وقد أخرجه: سنن النسائي لقيام الليل ۴ (۱۶۰۵)، مسند احمد (۱۷۷/۶) (صحيح)

۳: صحيح مسلم للمسافرين ۱۷ (۷۳۸)، وانظر ايضا رقم: (۱۳۳۹، ۱۳۳۸)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۸۱) (صحيح)
۴: صحيح البخاري/التهجد ۱۶ (۱۱۴۷)، والتراويح ۱ (۲۰۱۳)، والمناقب ۲۴ (۳۵۶۹)، صحيح مسلم للمسافرين ۱۷ (۷۳۸)، سنن الترمذي للصلاة ۲۰۹ (۴۳۹)، موطا امام مالك/صلاة الليل ۲ (۹)، مسند احمد (۳۶۱، ۷۳، ۱۰۴)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۱۹) (صحيح)

رسول الله ﷺ مونځ په رمضان کې څنگه وو؟ هغې وویل رسول الله ﷺ به په رمضان او په غیر د رمضان کې زیات نه کوه په یوولس رکعاتو باندې، څلور رکعاته به یې کول تپوس مه کوه د هغې د حسن او د اوږدوالي، بیا به یې څلور رکعاته کول، نه تپوس مه کوه د هغې د حسن او د اوږدوالي، بیا به یې درې رکعاته کول، عائشې رضی الله عنها وویل ای د الله رسوله ایا ته اوده کېږي مخکې د وتر کولو نه؟ هغه وویل ای عائشې پېشکه زما سترگې اوډې کېږي او زما زړه نه اوده کېږي.

قوله، فقالت ما کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یزید فی رمضان و لا فی غیره علی احدى عشرة رکعة، دا حدیث متفق علیه دي امام بخاری او مسلم د دې تخریج کړې دي په دې حدیث سره اهل حدیث او د تقلید منکرین د اتو (۸) رکعاتو تراویحو باندې استدلال کوي، زموږ مشائخ داسې فرماني چې د دې تعلق د تهجدو د مانځه سره دي کوم چې ټول کال کولې شي تراویحو پورې کوم چې تر رمضان پورې خاص دي د دې تعلق نشته دي.

تشریح: قوله: قالت عائشة فقلت يا رسول الله صلى الله اتام قبل ان توتر فقال يا عائشة ان عني تامان و لا ينام قلبي،

د حدیث په شرح کښې دوه قوله:

بعضې شراحو د دې شرح دا کړې ده چې چونکه د حضور اقدس ﷺ معمول دا وو چې د ماسخوتن مونځ به ئې اوکړو نو اوده به شو او د تهجدو نه به چې فارغ شو نو د ټولو په آخره کښې به ئې وتر کول نو چونکه د اوده کیدلو نه پس رابیداریدل یقیني امر نه دي او په دې کښې د وټرو د فوت کیدو ویره ده نو ځکه حضرت عائشه رضی الله عنها عرض اوکړو چې تاسو خود وټرو نه وړاندې اوده شي په دې باندې حضور ﷺ ارشاد او فرمائیلو چې زما صرف سترگې اوده کېږي زړه بیدار وي (گویا په دې کښې د فوت کیدو ویره نشته دي)، خو په دې باندې اشکال کېږي چې بیا په لیلة التعریس کښې د دوی مونځ ولې قضاء شو؟ اگر که د دې اشکال جواب ورکولې شي (۱) خو زموږ حضرت سهارنپوری په بذل کښې دي مطلب لره دي دپاره نه دي اختیار کړې بلکه د دې ئې دویمه شرحه فرمائیلې ده هغه دا چې حضور ﷺ به د تهجدو نه فارغ شو نو د وتر ادا کولو نه وړاندې به لږ غوندې وخت دپاره آرام فرمائیلو او بیا رابیداریدلو نه نه پس بغیر د اودس نوې کولو نه وتر ادا کول، نو په دې باندې حضرت عائشه رضی الله عنها سوال اوکړو چې تاسو د اوده کیدو نه پس بغیر د اودس نه وتر ادا کوئ په دې باندې حضور ﷺ دا جمله ارشاد او فرمائیله د کومې خلاصه چې دا ده چې د انبیاء علیهم السلام خوب ناقض د اودس نه وي.

د احقر خیال دا دي چې شراحو د حضرت عائشه رضی الله عنها د سوال کوم مطلب گنړې دي نو دا هغه وخت صحیح وو که هغوی دا سوال د شپې په اوله برخه کښې کړې وي کله چې حضور ﷺ د

۱ هغه دا چې، ان عیني تامان الخ، دا د اعم او اغلب په اعتبار سره دي یعنی اکثر به داسې کیدل او کله کله به د دې نه خلاف هم اوشول، یا به دا اوونیلې شي چې د لیلة التعریس واقعه تګونې ده هلته د الله د طرف نه داسې اوشو په کوم کښې چې دیر مصلحتونه وو.

ماسخوتن د مانخه نه پس د آرام دپاره ملاست وو حال دا دې چه داسې نه ده بلکه د سیاق د روایت نه خو بظاهر دا معلومېږي چه د حضور ﷺ نه د دوی دا سوال د دوی د تهجد و نه فارغ کیدو نه ورستو دې نو د دې دپاره د دې مطلب په صورت کښې دا سوال بې ځایه کیږي او حضرت چه کوم مطلب اغستی دې هغه په دې باندې موقوف دې چه حضور ﷺ به د تهجد و نه فارغیدو نه پس د وتر کولو نه وړاندې آرام کول باقی په دې کښې کوم استبعاد اولري والي نشته دی ځکه چه صاحب منهل هم دا مطلب اختیار کړي دي

[۱۳۴۲] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: طَلَفْتُ امْرَأَتِي، فَأَتَيْتُ الْمَدِينَةَ لِإِيْبَعٍ عَقَارًا كَانَ لِي بِهَا فَأَشْتَرِي بِهِ السِّلَاحَ وَأَغْزُو، فَلَقِيتُ نَفْرًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: قَدْ أَرَادْنَا نَفْرًا مَنَاسِبَةً أَنْ يَفْعَلُوا ذَلِكَ فَتَهَا هُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: "لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ"، فَأَتَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ فَسَأَلْتُهُ عَنْ وَثْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَذَلِكَ عَلَى أَعْلَمِ الْعَالَمِينَ بِوَثْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَأَتَيْتُهَا، فَاسْتَبَعْتُ حَكِيمَ بْنَ أَفْلَحٍ، فَأَبَى، فَنَاشَدْتُهُ، فَأَنْطَلَقَ مَعِي، فَاسْتَأْذَنَّا عَلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: حَكِيمُ بْنُ أَفْلَحٍ، قَالَتْ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: سَعْدُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَتْ: هِشَامُ بْنُ عَامِرٍ الَّذِي قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ؟ قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَتْ: نَعَمْ الْهَرَمُ كَانَ عَامِرٌ، قَالَ: قُلْتُ: "يَا أَمْرَ الْمُؤْمِنِينَ، حَدِّثْنِي عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: أَلَسْتَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ؟ فَإِنْ خُلِقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ الْقُرْآنُ، قَالَ: قُلْتُ: حَدِّثْنِي عَنْ قِيَامِ اللَّيْلِ، قَالَتْ: أَلَسْتَ تَقْرَأُ بِأَيِّهَا الْمَزْمِلُ؟ قَالَ: قُلْتُ: بَلَى، قَالَتْ: فَإِنْ أَوَّلَ هَذِهِ السُّورَةِ نَزَلَتْ فَقَامَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى انْتَفَخَتْ أَقْدَامُهُمْ، وَحُبِسَ خَاتِمَتُهَا فِي السَّمَاءِ اثْنَيْ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ نَزَلَ آخِرُهَا فَصَارَ قِيَامُ اللَّيْلِ تَطَوُّعًا بَعْدَ فَرِيضَةٍ، قَالَ: قُلْتُ: حَدِّثْنِي عَنْ وَثْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: كَانَ يُوتِرُ بِثَمَانِ رَكَعَاتٍ لَا يَجْلِسُ إِلَّا فِي الثَّامِنَةِ، ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكَعَةً أُخْرَى لَا يَجْلِسُ إِلَّا فِي الثَّامِنَةِ وَالتَّاسِعَةِ، وَلَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي التَّاسِعَةِ، ثُمَّ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ، فَبَيْنَكَ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكَعَةً يَا بَنِي، فَلَمَّا أَسَنَ وَأَخَذَ اللَّحْمَ أَوْ تَرَبَّعَ رَكَعَاتٍ لَمْ يَجْلِسْ إِلَّا فِي السَّادِسَةِ وَالتَّاسِعَةِ، وَلَمْ يُسَلِّمُ إِلَّا فِي السَّابِعَةِ، ثُمَّ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ فَبَيْنَكَ هِيَ تِسْعَ رَكَعَاتٍ يَا بَنِي، وَلَمْ يَقُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً يَتِمُّهَا إِلَى الصَّباحِ، وَلَمْ يَقْرَأِ الْقُرْآنَ فِي لَيْلَةٍ قَطُّ وَلَمْ يَصُمْ شَهْرًا يَتِمُّهُ غَيْرَ مَضَانٍ، وَكَانَ إِذَا صَلَّى صَلَاةَ دَاوَمٍ عَلَيْهَا، وَكَانَ إِذَا غَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ مِنَ اللَّيْلِ يَبْزُومُ صَلَّى مِنَ النَّهَارِ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ رَكَعَةً" قَالَ: فَأَتَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ فَحَدَّثْتُهُ، فَقَالَ: هَذَا وَاللَّهِ هُوَ الْحَدِيثُ، وَلَوْ كُنْتُ أَكَلِمَهَا لَا تَيْتُهَا حَتَّى أَشَافِيَهَا بِهِ مُشَافَهَةً، قَالَ: قُلْتُ: لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكَ لَا تَكَلِّمُهَا مَا حَدَّثْتُكَ.

د سعد بن هشام نه روایت دی هغه وايي ما خپله بنخه طلاقه کړه، مديني ته راغلم هلته زما ځمکه وه د هغې د خرخولو دپاره، چي سلاح پرې واخلم او غزا وکړم. زه مخامخ شوم څه کسانو سره د ملگرو د نبي ﷺ نه، هغوی وويل زمونږ نه شپږو کسانو همدغه اراده کړي ده چي دغسې وکړي. نو پيغمبر ﷺ منع کړل. او ويي ويل بېشکه تاسو لره د الله په رسول کي ښه مشري ده. زه راغلم ابن عباس ته ما ترېنه تپوس وکړو د وترو د نبي ﷺ، نو هغه وويل: زه تاته ښاييم ډيره پوهه د خلقو نه په وترو د رسول الله ﷺ باندې، لار شه

۱: صحيح مسلم/المسافرين ۱۸ (۷۴۶)، سنن النسائي/قيام الليل ۲ (۱۶۰۲)، ۱۷ (۱۶۴۲)، ۱۸ (۱۶۵۲)، ۴۲ (۱۷۲۱)، ۴۳ (۱۷۲۵)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۱۶ (۴۴۵ مختصراً)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲۳ (۱۱۹۱)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۰۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۳/۶، ۹۴، ۱۰۹، ۱۶۳، ۱۶۸، ۲۳۸، ۲۵۸) (صحيح)

عائشي ته، زه راغلم هغې ته، ما طلب د ملگرتيا وکړو د حکيم بن افلح نه نو هغه انکار وکړو، ما هغه ته قسم ورکړو نو ماسره لارلو، مونږ طلب د اجازت وکړو د عائشي نه، هغې وويل دا څوک دی؟ هغه وويل حکيم بن افلح، هغې وويل او تاسره څوک دی؟ هغه وويل سعد بن هشام، هغې وويل هشام بن عامر هغه چې د احد په ورځ وژلی شوی دی؟ هغه وايي: ما وويل او، هغې وويل ډير ښه سړی وو عامر، هغه وايي: ما وويل ای ام المؤمنین! ماته بیان وکړه د اخلاقو د نبی ﷺ، هغې وويل: ایا ته قرآن نه لولي؟ بېشکه اخلاق د رسول الله ﷺ قرآن وو، هغه وايي: ما وويل: ماته بیان وکړه د قیام اللیل نه، هغې وويل: ایا ته یا ایها المزمّل نه لولي؟ هغه وايي: ما وويل: ولي نه، هغې وويل: بېشکه اول د دې سورت نزل، ودریدل صحابه د رسول الله ﷺ تردې چې خپي يې وپرسیدي، او بنده وه اخیرنۍ حصه په اسمان کې دولس میاشتي، بیا نازل شو اخیرنۍ حصه د هغه، نو قیام اللیل نفل شو وروسته د فرضیت نه.

تشریح: قوله: عن سعد بن هشام قال طلقت امرأتی فاتیت المدینة لابیع عقاراً کان لی بها فاشتری به السلاح. الخ، سعد بن هشام فرمائی چې ما خپلې ښځې لره طلاق ورکړو او بیا مدینې منورې ته راغلم دې دپاره چې هلته زما کومه زمکه ده هغه خرڅه کړم او بیا د دې په ذریعې سره وسله واخلم او په جهاد کښې مشغول شم، دې صحابی د تبتل او د دنیا نه د انقطاع اراده کړې وه او دا ټول هرڅه پریځودل او خپل ټول عمر په جهاد کښې لگول دی خو چونکه دا څیز د سنت طریقې نه خلاف دې نو ځکه نورو صحابه کرامو دې منع کړو.

قوله: قال هشام بن عامر الذی قتل یوم أحد، الذی قتل، د عامر صفت دې کوم چې د سعد بن هشام د حدیث د راوی نیکه دې، قالت نعم المرء کان عامراً، اوئی فرمائیل ستا نیکه ابو عامر ډیر ښه سړی وو.

قوله: و کان اذا صلی صلوٰة دوام علیها، تردې چې حضور ﷺ یوځل د مازیگر د مانځه نه پس د ماسپڅین د سنتو قضاء او فرمائیلو نو هغه به ئې هم مدام کول.

د حدیث مضمون:

قوله: و لو کنت اکلّمها لاتبتها حتی اشافها به مشافهة، سعد بن هشام د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه د حضور ﷺ د تهجدو د مانځه په حقله سوال کړې وو، په دې باندې هغوی فرمائیلې وو چې د دې تفصیل چې څومره د حضرت عائشه رضی الله عنها نه معلومیدې شی دومره د بل چا نه نه شی کیدې، چنانچه هغوی حکیم بن افلح د ځان سره بوتللو او د هغوی په خدمت کښې حاضر شول، حضرت عائشه رضی الله عنها ورته د دې پوره تفصیل بیان کړلو، سعد بن هشام چې دا تفصیل واوریدلو نو بیا د حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته راغللو او دا تفصیل ئې هغوی ته هم واورولو هغوی قسم او کړلو او اوئی فرمائیل، هذا والله هو الحدیث، واقعی د دې صحیح تفصیل هم دا دې کوم چې هغوی بیان کړې دې، او ابن عباس رضی الله عنه دا هم او فرمائیل چې که د حضرت عائشه رضی الله عنها سره زما خبرې اترې وې نو زه به ورغلي ووم او دا تفصیل به ما د هغوی نه بالمشافه اوریدلې وو، په دې باندې سعد او فرمائیل که ما ته د وړاندې نه دا معلومه وې

چه ستاسو د هغوی سره خبرې اترې نشته دې نو زه به تاته نه وې راغلې او دا تفصیل به مې تاسو ته بالکل نه وو اورولې.

یو اشکال او د هغې جواب:

دلته دا یو اشکال دی چه هجران مسلم فوق ثلث خو ممنوع دې نو بیا ابن عباس رضی الله عنه داسې ولې او کړل؟ جواب دا دی چه دا هجران مسلم یعنی ترك تكلم مطلقاً ممنوع نه دې بلکه ممنوع اعراض او ترك تكلم عند اللقاء دي، حضرت ابن عباس رضی الله عنه داسې نه وو کړې بلکه دا ئې کړې وو چه د هغوی سره ئې ملاقات نه وو کړې چه د هجران مسلم نوبت راشي، دویم جواب دا دی چه که دا او منلې شی چه هغوی په وخت د ملاقات کښې ترك تكلم کړې وو نو دا ترك تكلم د هغوی د خپل کوم ذاتی او نفسانی غرض د وجه نه نه وو بلکه د امر دین د وجه نه وو، وجه د دې دا ده لکه څنگه چه د مسلم شریف په روایت کښې تصریح ده چه ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه ما حضرت عائشه رضی الله عنها د د علي او معاویه رضی الله عنهما په مینځ کښې په نزاع کښې د دخل کولو نه منع کړې وه خو هغوی او نه منل بلکه د حضرت معاویه رضی الله عنه ملگریا ئې او کړله کومه چه د ابن عباس رضی الله عنه په نیز جائز نه وه، او که ترك تكلم د کوم عصیان د وجه نه وی نو جائز ده.

[۱۲۴۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، بِإِسْنَادِهِ نَحْوَهُ، قَالَ: "يُصَلِّي ثَمَانِي رَكَعَاتٍ لَا يَجْلِسُ فِيهِنَّ إِلَّا عِنْدَ الثَّامِنَةِ فَيَجْلِسُ فَيَذْكُرُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ يَدْعُو، ثُمَّ يَسْلِمُ تَسْلِيمًا يَمْنَعُنَا، ثُمَّ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ بَعْدَ مَا يَسْلِمُ، ثُمَّ يُصَلِّي رَكْعَةً فَبِتِلْكَ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً يَأْتِي، فَلَمَّا أَسْنَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَخَذَ الذِّخْرَ أَوْ تَرَسَّبَعِ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ بَعْدَ مَا يَسْلِمُ، بِمَعْنَاهُ إِلَى مُشَافَهَةِ".

سعید د قتاده نه روایت کوي په خپل اسناد سره د هغې پشان، هغه وایي مونږ به یې کولو اته رکعاته نه به کېناستلو په هغې کې مگر د اتم رکعات سره، کېناستلو د الله تعالی ذکر به یې وکړو، بیا به یې دعاء وکړه، بیا به یې وگرځولو چې مونږ ته به یې واورولو، بیا به یې دوه رکعاته مونږ وکړو او هغه به ناست وو وروسته د سلام نه، بیا به یې یو رکعات وکړو، دغه یوولس رکعاته دي ای خویه هرکله چې بوډا شو رسول الله صلی الله علیه و آله او غوښه یې ونېوله، وتر به یې کول اوه رکعاته، دوه رکعاته به یې کول او هغه به ناست وو وروسته د سلام اړولو نه په معنی د هغه حدیث سره تر مشافهه پورې.

تشریح: قوله: حدثنا محمد بن بشار نا يحيى بن سعيد عن سعيد عن قتادة، الخ..... لا يجلس فيهن الا عند الثامنة فيجلس فيذكر الله ثم يدعو ثم يسلم، د دې نه وړاندې روایت کښې همام عن قتادة وو او دا سعید عن قتادة دي.

د روایت په وهم باندې خبردارې د همام روایت کښې دا وو چه ثامنه کښې به ئې جلوس فرمائیلو خو سلام به ئې نه گرځولو خو په تاسعه یعنی نهم کښې به ئې داسې او په نورو روایتو کښې هم دی خو د سعید دا روایت د ټولو نه خلاف دی چه حضور صلی الله علیه و آله به په اته رکعت باندې سلام گرځولو، ثم یصلی رکعتین و هو جالس ثم یصلی رکعة، دا د دې روایت دویم

(۱) لتظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۰۴) (صحیح)

وهم دي او د ټولو روايتونو خلاف دي ځكه چه دوه ركعنه په ناستي به حضور ﷺ د وترو نه پس كول او دلته قبل الوتر ذكر دي

[۱۳۴۴] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَرٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: "يُسَلِّمُ تَسْلِيمًا يُسَمِعُنَا" كَمَا قَالَ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ.

محمد بن بشر وايي مونږ نه بيان كړي سعيد دا حديث، هغه وييلي دي. سلام به يي گرځولو داسي سلام چې مونږ ته يي اورولو، لكه څنگه چې يحيى وييلي دي

[۱۳۴۵] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سَعِيدٍ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ ابْنُ بَشَرٍ: يَتَوَخَّوْهُ حَدِيثُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: "وَيُسَلِّمُ تَسْلِيمَةً يُسَمِعُنَا".

ابن عدي د سعيد نه دا حديث بيان كړي دي، وييلي دي ابن بشار پشان د حديث د يحيى بن سعيد مگر هغه دا پكې وييلي دي. سلام به يي گرځولو يو سلام چې مونږ ته به يي اورولو

[۱۳۴۶] (۳) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ الدِّرْهَمِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ حَكِيمٍ، حَدَّثَنَا زُرَّارَةُ بْنُ أَوْفَى، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا سَبَلَتْ عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ، فَقَالَتْ: "كَانَ يُصَلِّي الْعِشَاءَ فِي جَمَاعَةٍ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى أَهْلِهِ فَيَرْكَعُ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ يَأْوِي إِلَى فِرَاشِهِ وَيَنَامُ وَطَهْرَةٌ مُغْطَى عَنْدَ رَأْسِهِ وَبِوَاكِهِ مَوْضُوعٌ حَتَّى يَبْعَثَهُ اللَّهُ سَاعَتَهُ الَّتِي يَبْعَثُهُ مِنَ اللَّيْلِ فَيَتَوَكَّأُ وَيُسَبِّحُ الْوُضُوءَ، ثُمَّ يَقُومُ إِلَى مُصَلَاةٍ فَيُصَلِّي ثَمَانِي رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِيهَا بِأَمْرِ الْكِتَابِ وَسُورَةً مِنَ الْقُرْآنِ وَمَا شَاءَ اللَّهُ وَلَا يَقْعُدُ فِي شَيْءٍ مِنْهَا حَتَّى يَقْعُدَ فِي الثَّامِنَةِ، وَلَا يُسَلِّمُ وَيَقْرَأُ فِي الثَّاسِعَةِ، ثُمَّ يَقْعُدُ قِيْدُ عَوْجٍ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَدْعُوهُ وَيَسْأَلُهُ وَيَرْغَبُ إِلَيْهِ وَيُسَلِّمُ تَسْلِيمَةً وَاحِدَةً شَدِيدَةً يَكَادُ يُوقِظُ أَهْلَ الْبَيْتِ مِنْ شِدَّةِ تَسْلِيمِهِ، ثُمَّ يَقْرَأُ وَهُوَ قَاعِدٌ بِأَمْرِ الْكِتَابِ وَيَرْكَعُ وَهُوَ قَاعِدٌ، ثُمَّ يَقْرَأُ الثَّانِيَةَ فَيَرْكَعُ وَيَسْجُدُ وَهُوَ قَاعِدٌ، ثُمَّ يَدْعُو مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَدْعُو، ثُمَّ يُسَلِّمُ وَيَنْصَرِفُ، فَلَمَّا تَزَلْ تِلْكَ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يَذْنَ فَنَقُصَ مِنَ التَّسْمِئَتَيْنِ فَجَعَلَهَا إِلَى السَّيِّئَةِ وَالسَّبِيحِ وَرَكَعَتَيْهِ وَهُوَ قَاعِدٌ حَتَّى قَبِضَ عَلَى ذَلِكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

د زرارة بن اوفی نه روایت دی، بېشکه عائشي رضی الله عنها نه تپوس وشو د مانځه د رسول الله ﷺ د شپې په څه حصه کې. هغې وويل. هغه به د ماسخوتن مونځ په جمعه كولو، بيا به خپل اهل ته واپس شو، څلور ركعاته به يي وكړل، بيا به خپلې بسترې ته راغلو، او اوده به شو او د اودس اوبه به د هغه د سر سره وي، او مسواك به ورته كېځودلی شوی وو، تردې چې الله به راپاخولو په خپل هغه وخت کې چې راپاخولو به يي د شپې، مسواك به يي ووهلو، او پوره اودس به يي وكړو، بيا خپل مانځه ځای کې ودریدو، مونځ به يي وكړو اته ركعاته، په هغې کې به يي سورة الفاتحه لوستله او يو سورت د قرآن نه، او هغه چې د الله به خوښه وه، او نه به كېناستلو په هېڅ شي کې د هغې نه تردې چې په اتم به كېناستلو، او سلام به يي نه گرځولو، او لوستلو به يي په نهم کې. بيا به كېناستلو، دعاء به يي كوله په هغې سره چې الله غوښتل چې د هغې دعاء وكړي او هغه وغراري، او د هغه مينه وه هغې ته، او يو

(۱) انظر حديث رقم: (۱۳۴۳)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۰۴) (صحيح)

(۲) انظر حديث رقم: (۱۳۴۳)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۰۴) (صحيح)

(۳) تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۸۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۳۷۶) (صحيح)

سخت سلام به یې ګرځولو نژدې وو چې د کور والا راپیدار کړې د شدت د سلام نه، بیا به یې لوستله سورة الفاتحه او هغه به ناست وو، او رکوع به یې کوله او هغه به ناست وو. بیا قراءت کولو په دویم کې، رکوع او سجده به یې کوله او هغه به ناست وو، بیا به یې دعاء غوڅله هغه چې د الله خوښه وه چې ویې غواړي، بیا به یې سلام واپړولو او تلو به، د رسول الله ﷺ دغه مونځ وو د همېشه دپاره تردې چې غټ شو، نو د نهو نه یې دوه کم کړل ویې ګرځول شپږو او اوو ته، او دوه رکعاتونه په ناسته تردې چې وفات شو رسول الله ﷺ په دغې باندې.

تشریح قوله: و یسلم تسلیمة واحدة شديدة یکاد یوقظ اهله، یعنی یو سلام به حضور ﷺ دومره په زړه سره ګرځولو چه کور واله اوډه راپاسی

په تسلیمه واحده کښې د امام مالک دلیل

په کومو ابوابو کښې چه مصنف د مانځه ارکان بیان کړې وو هلته یو باب، باب فی السلام، تیر شوي دي په کوم کښې چه مصنف د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په روایت سره د تسلیمینو حدیث، کان یسلم عن یمینه و عن شماله، ذکر فرمائیلې وو هلته دا خبره تیره شوې وه چه ائمه ثلاثه په مانځه کښې د تسلیمینو قائل دي او امام مالک د تسلیمه واحده قائل دي او هم دا حدیث د دوی دلیل دي، هلته د تسلیمه واحده په باره کښې یو جواب تیر شوې وو چه هغه په جهر شدید باندې محمول دي یعنی یو سلام به ئې په ډیر زوره سره وئیلو د تسلیمه ثانیه نفی مقصود نه ده.

[۱۳۴۷] (۱) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا يَهُزُّ بْنُ حَكِيمٍ، فَذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ بِإِسْنَادِهِ، قَالَ: "يُصَلِّي الْعِشَاءَ ثُمَّ يَأْوِي إِلَى فِرَاشِهِ، لَمْ يَذْكُرِ الْأَرْبَعَ رَكَعَاتِ، وَسَأَلَ الْحَدِيثَ، وَقَالَ فِيهِ: فَيُصَلِّي ثَمَانِي رَكَعَاتٍ يُسَوِّي بَيْنَهُنَّ فِي الْقِرَاءَةِ وَالرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ وَلَا يَجْلِسُ فِي شَيْءٍ مِنْهُنَّ إِلَّا فِي الثَّامِنَةِ فَإِنَّهُ كَانَ يَجْلِسُ، ثُمَّ يَقُومُ وَلَا يَسْلِمُ فِيهِ فَيُصَلِّي رَكَعَةً يُتَرَبِّعُهَا، ثُمَّ نَسِلِمُ تَسْلِيمَةً يَرْفَعُ بِهَا صَوْتَهُ حَتَّى يَوْقِظَنَا، ثُمَّ سَأَلَ مَعْنَاهُ".

یزید بن هارون وایي مونږ ته بهز بن حکیم خبر را کړی دی، دا حدیث یې ذکر کړو به خپل اسناد سره هغه پکې وویل مونځ به یې کولو د ماسخوتن، بیا به راتلو خپلې بستري ته، نه یې دي ذکر کړي څلور رکعاته، او بیان یې کړو حدیث، هغه پکې وویل مونځ به یې کولو اته رکعاته برابر والی به یې کولو په هغې په قراءت او رکوع او سجده کې، او نه به کېناستلو په هېڅ شي کې د هغې نه مگر په اتم رکعات کې، بېسکه هغه به کېناستلو. بیا به پاڅیدلو، او سلام به یې نه ګرځولو په هغې کې، مونځ به یې کولو یو رکعات هغه به یې وتر شو، بیا به یې سلام اړولو او چتولو به یې خپل اواز په هغې سره تردې چې مونږ به یې راپیدار کړو، بیایې بیان کړه معنی د هغې

[۱۳۴۸] (۲) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ يَهُزُّ، حَدَّثَنَا زُرَّارَةُ بْنُ أَوْفَى، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّهَا سُبِلَتْ عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: "كَانَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۸۶) (صحيح)

(۲): انظر حديث رقم: ۱۳۴۶، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۸۶) (صحيح)

أُعْشَاءَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى أَهْلِهِ فَيُصَلِّي أَرْبَعًا، ثُمَّ يَأْوِي إِلَى فِرَاشِهِ، ثُمَّ سَأَى الْحَدِيثَ بِطَوِيلِهِ، وَلَمْ يَذْكُرْ يَسْوَى بَيْنَهُنَّ فِي الْقِرَاءَةِ وَالرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي التَّسْلِيمِ حَتَّى يُوقِفَنَا".

د عائشی رضی اللہ عنہا نه روایت دی، بېشکه د هغې نه تپوس وشو د مانځه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، هغې وویل: هغه به د ماسخوتن مونځ کولو خلقو ته، بیا به واپس کیدلو خپل اهل ته، خلور رکعاته مونځ به یې کولو، بیا به راتلو خپلې بسترې ته، بیایې ټول حدیث بیان کړو، او ذکر یې نه کړو چې تسویه یې کوله په مینځ د هغې کې په قراءت او رکوع او سجده کې، او نه یې دی ذکر کړی په سلام کې، تردې چې مونځ یې بیدار کړو.

[۱۳۴۹] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ سَلَمَةَ، عَنْ مَهْزَبِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، بِهَذَا الْحَدِيثِ، وَلَيْسَ فِي تَمَامِ حَدِيثِهِمْ.

د عائشی رضی اللہ عنہا نه روایت دی، دا حدیث، او نشته په تمام د حدیث د هغوی کې. **تشریح:** قوله: عن زرارة بن اوفى عن سعد بن هشام عن عائشة رضي الله عنها بهذا الحديث وليس في تمام حديثهم.

شرح السند:

دا روایات چه کوم روان دی د دې ټولو مدار په بهز بن حکیم باندې دي، د بهز گنر شاگردان دي (۱) ابن عدی (۲) یزید بن هارون (۳) مروان بن معاویه (۴) حماد بن سلمه، په دې ټولو روایتونو کښې زرارة بن اوفی او دعائشه رضی اللہ عنہا په مینځ کښې هیڅ واسطه نشته ټول روایتونه بغير واسطې نه دي، خو آخری روایه د حماد بن سلمه کښې د دې دواړو په مینځ کښې د سعد بن هشام واسطه ده او واسطه پکار هم ده د دې په باره کښې مصنف فرمائی، ولس فی تمام حدیثهم، د حماد په مقابله کښې د نورو رواتو د حدیث یعنی د سند حدیث تام یعنی پوره نه دي، اصل عبارت داسې دي، ولس فی حدیثهم بتمام.

[۱۳۵۰] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى يَعْنِي ابْنَ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً يُوتِرُ بِتِسْعٍ، أَوْ كَمَا قَالَتْ: وَيُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ وَرُكْعَتَيْنِ الْفَجْرَيْنِ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةُ".

د عائشی رضی اللہ عنہا نه روایت دی، بېشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو چې مونځ یې کولو د شپې دیارلس رکعاته، درې به یې پکې وتر کول. یا لکه څنگه چې هغې ویلي دي. مونځ به یې کولو دوه رکعاته او هغه به ناست وو، او دوه رکعاتونه د سحر په مابین د اذان او اقامت کې.

[۱۳۵۱] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُوتِرُ بِتِسْعٍ رُكْعَاتٍ، ثُمَّ أَوْتَرَ بِسِتٍّ رُكْعَاتٍ وَهُوَ جَالِسٌ بَعْدَ الْوُتْرِ يَقْرَأُ فِيهَا، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ قَامَ فَرَكَعَ، ثُمَّ سَجَدَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَيْنِ الْحَدِيثَيْنِ خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو مِثْلَهُ، قَالَ فِيهِ: قَالَ عَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ: يَا أُمَّتَاهُ،

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۸۶، ۱۶۱۱۰) (صحیح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۱۰، ۱۶۱۱۱، ۱۷۷۵۵) (حسن صحیح)

۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۱۱)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمسلمين ۱۶ (۷۳۸) (حسن صحیح)

كَيْفَ كَانَ يُصَلِّي الرُّكْعَتَيْنِ؟ قَدْ ذَكَرَ مَعْنَاهُ.

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی، بېشکه رسول الله ﷺ وو چي وتريي کول په اوه رکعاتونو سره، بيا به يي اوه رکعاته وتر کول، او دوه رکعاته يي وکړل په ناسته وروسته د وترو نه قرائت به يي کولو په هغې دواړو کې، کله چې به يي اراده د رکوع نو پاڅيدلو به، نو رکوع يي وکړه او سجده يي وکړه ويلي دي ابوداؤد دواړه حديثونه خالد بن عبد الله الواسطي د محمد بن عمرو نه روایت کړي په مثل د هغې، هغه پکې ويلي دي ويلي دي علقمه بن وقاص ای موري دوه رکعاته يي څنگه کول، ذکر يي کړه معنی د هغې.

تشریح: قوله: کان یصلی من اللیل ثلث عشرة رکعة یوتر بتسع، د نهو رکعاتو تهجدو سره د وترو نه او دوه د صبا سنت او رکعتین جالساً بعد الوتر دا ټول دیارلس رکعاته شول. قوله، کان یوتر بتسع رکعات ثم اوتر بسبع، یعنی په اوله کښې به حضور ﷺ د تهجدو نهه رکعاته سره د وترو نه کول بیا (کله چه ضعف ورته پېښ شو) نو د نهو په ځانې به ئې اووه رکعاته کول.

قوله: قال ابوداؤد روی الحديث خالد بن عبد الله الواسطي مثله، د حديثينو نه مراد یو خو هم دا حديث دې په کوم کښې چه روان یو یعنی حديث د علقمه عن عائشة او دویم حديث د دې نه وړاندې حديث دابی سلمة بن عبد الرحمن عن عائشة، دې دواړو حديثونو لره خالد بن عبد الله روایت کړې دی د حماد بن سلمه پشان یعنی څنگه چه حماد دې لره د محمد بن عمرو نه روایت کوی دغه شان خالد هم دې لره د محمد بن عمرو نه روایت کوی.

[۱۳۵۲] (حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةٍ، عَنْ خَالِدٍ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ الْحُسَيْنِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ فَدَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ، فَقُلْتُ: أَخْبِرْنِي عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: إِنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ صَلَاةَ الْعِشَاءِ، ثُمَّ يَأْوِي إِلَى فِرَاشِهِ فَيَنَامُ، فَإِذَا كَانَ جَوْفَ اللَّيْلِ قَامَ إِلَى حَاجَتِهِ وَإِلَى طَهْوَرِهِ فَنَوَّضًا، ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَصَلَّى ثَمَانِي رُكْعَاتٍ، يُغَيِّلُ إِلَيَّ أَنَّهُ يُسَوِّي بَيْنَهُنَّ فِي الْقِرَاءَةِ وَالرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ، ثُمَّ يُؤْتِرُ بِرُكْعَةٍ، ثُمَّ يُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ وَهُوَ جَالِسٌ، ثُمَّ يَضَعُ جَنْبَهُ، فَرُبَّمَا جَاءَ بِلَالٌ فَأَذَنَهُ بِالصَّلَاةِ، ثُمَّ يُغْفِي، وَرُبَّمَا شَكَّكَتُ أَغْفِي أَوَّلًا، حَتَّى يُؤْذِنَهُ بِالصَّلَاةِ فَكَأَنَّكَ تِلْكَ صَلَاتُهُ حَتَّى أَسَنَ لِحْمٍ، قَدْ كَرِهْتُ مِنْ لَحْمِهِ مَا شَاءَ اللَّهُ، وَسَأَقُ الْحَدِيثَ.

د سعد بن هشام نه روایت دی، هغه وایی زه راغلم مديني ته، عائشي ته ورغلم، ما وويل ماته خبر راکړه د مانځه د رسول الله ﷺ، هغې وويل بېشکه رسول الله ﷺ به خلقو ته د ماسخوتن مونځ کولو، بيا به راغلو خپلې بستري ته اوډه کيدلو به، کله چې به شپه نيمه شوه نو خپل حاجت او اوډس ته به پاڅيدلو، نو اوډس به يي وکړو، بيا به مسجد ته داخل شو، مونځ به يي وکړو اته رکعاته، زما گمان دی چې هغه به برابروالي کولو په مابين د قرائت او رکوع او سجده کې، بيا به يي وتر کولو په يو رکعات سره، بيا به يي دوه رکعاته کول او هغه به ناست وو، بيا به يي اړخ کېخودو، کله چې به بلال راغی نو هغه ته بي خبر ورکړو په مانځه سره، بيا به لېرې شان اوډه شو، او کله به زما شک شو چې اوډه شو او که نه؟

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۹۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۹۱، ۹۷، ۱۶۸، ۲۱۶، ۲۲۷، ۲۳۵) (صحیح)

تردي چې هغه به يې خبر کړو په مانځه سره، نو دغه د هغه مونځ وو تردې چې ښه بډا شو، ذکر يې د هغه د غوښې وکړ هغه چې د الله خوښه وه، او حديث يې بيان کړو.

قوله. حدثنا وهب بن بقية عن خالد ح، پورته مصنف د خالد د روايت حواله ورکړې وه، خالد چونکه د مصنف استاذ نه دې بلکه استاذ الاستاذ دې لهذا دا پورتنی روايت تعليق شو، د تعليق نه پس د مصنفينو دا عادت دې چه د دې وصل کوی يعنی د سند ابتدائي حصه ذکر کړی او د سند تکميل يعنی پوره والې کوی چنانچه مصنف او وئيل، حدثنا وهب بن بقية عن خالد، عن خالد ته چه راغلو نو مخکښې سند چه ناقص وو د هغې تکميل او شو.

د سند تصحيح و تحقيق او د نسخو د اختلاف بيان

اوس د دينه پس مصنف يو بل مستقل سند شروع کړو د کوم ابتداء چه د ابن المثنی نه ده خو دلته زمونږ په نسخه کښې د دې نه وړاندې حاء د تحويل ليکلي شوې ده د کومې چه څه وجه نشته دې ځکه چه د نا ابن المثنی نه مستقل سند شروع کيږي لهذا دا حاء دلته غلطه ده، دويمه غلطۍ دا ده چه کله ابن المثنی نه د سند ابتداء کيږي نو بيا د دې په شروع کښې د، نا، په حائي، حدثنا، پوره جلی قلم سره پکار وو لکه څنگه چه د سند په ابتداء کښې وي، چنانچه په بعضې قلمې نسخو کښې دغه شان دی. کذا حققه شيخنا في البذل و تبعه صاحب المنهل بدون العزو و اليه و اما صاحب العون فوقع في الوهم لاجل هذه النسخة فظن، حاء التحويل ههنا صحيحا و شرح السند حسب هذه النسخة بان خالدًا و عبدالاغلي كلاهما يرويان عن هشام فجعل هشامًا ملحقًا بالسندين ثم تحير و كتب لم نجد رواية وهب بن بقية عن خالد عن هشام في اطراف المزي، قال صاحب البذل متعقبًا كلامه كيف يوجد في الاطراف ما لا وجود له، والله تعالى اعلم

ثم يضع جنبه، دا هم هغه اضطجاع ده کومه چه په بعضې روايتونو کښې بعد رکعتی الفجر ده او دلته قبل رکعتی الفجر ده د دې مستقل باب د دې نه وړاندې کتاب کښې تير شوې دې **قوله:** فرما جاء بلال فأذنه بالصلوة ثم يغفي و ربما شككت، الخ. اغفاء وائي نوم خفيف يعنی لږ غوندي خوب ته کوم ته چه زمونږ په عرف کښې سترگې ورتلو سره تعبير کوی، وئيلي کيږي. اغفيت اغفاء ای نيمت نومًا خفيفًا.

مطلب دا دې چه حضور ﷺ به د وترو نه پس دوه رکعت په ناسته باندې او کړل او د صبا سب کولو نه وړاندې به لږ غوندي وخت دپاره ځملاستل خو هغه به دومره لږ وخت وو چه اکثر وختونو کښې به داسې اوشول چه حضور ﷺ په ځملاستلو نو سمدستي به بلال ﷺ د آذان نه پس د مونځ خبردارۍ دپاره راغلو تر دې پورې چه ما ته به شک پيدا شولو چه د حضور ﷺ سترگې ورغلې هم دي او که نه، د ابوداؤد سياق واضح نه دې د نسائي روايت واضح دې دا مطلب مونږ د هغې مطابق ليکلي دې.

حتى اسن أو لحم، (دا د راوی شک دې چه استاذ دا لفظ وئيلي وو او که نه) تر دې چه حضور ﷺ بډا شوي بدن ئې درون شو (کوم چه بعضې خلکو ته په بډاوالي کښې کيږي) سمن د حضور ﷺ د صفاتو نه دې او که نه؟ دا بحث د دې نه وړاندې غالباً دوه ځايه تېر سوي دي.

[۱۳۵۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، رَوَاهُ عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ رَقَدَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَهُ "اسْتَيْقِظَ فَتَوَضَّأَ وَهُوَ يَقُولُ: إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ سُورَةَ الْبَقَرَةِ آيَةٌ ۲۲ حَتَّى خَتَمَ السُّورَةَ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى رُكْعَتَيْنِ أَطَالَ فِيهِمَا الْقِيَامَ وَالرُّكُوعَ وَالسُّجُودَ، ثُمَّ انْصَرَفَ فَنَامَ حَتَّى نَفَخَ، ثُمَّ فَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ بِسِتِّ رُكْعَاتٍ، كُلُّ ذَلِكَ يَسْتَاكُ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ وَيَقْرَأُ هَؤُلَاءِ الْآيَاتِ، ثُمَّ أَوْتَرَ". قَالَ عُمَانُ: "بِثَلَاثِ رُكْعَاتٍ فَأَتَاهُ الْمُؤَذِّنُ فَخَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ"، وَقَالَ ابْنُ عَيْسَى: "ثُمَّ أَوْتَرَ فَأَتَاهُ بِلَالٌ فَأَذَنَهُ بِالصَّلَاةِ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ فَصَلَّى رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ، ثُمَّ اتَّفَقَا، وَهُوَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَاجْعَلْ فِي لِسَانِي نُورًا، وَاجْعَلْ فِي سَمْعِي نُورًا، وَاجْعَلْ فِي بَصَرِي نُورًا، وَاجْعَلْ خَلْفِي نُورًا، وَأَمَامِي نُورًا، وَاجْعَلْ مِنِّي نُورًا، وَمِنْ تَحْتِي نُورًا، اللَّهُمَّ وَاعْظُمْ لِي نُورًا".

د ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی، بېشکه هغه اوده شو د نبی ﷺ سره، هغه ولیدلو چې رابیدار شو، مسواک یې ووهلو او اودس یې وکړو، او هغه دا وویل: (ان في خلق السماوات و الارض) تردې چې سورت یې ختم کړو، بیا ودریدلو دوه رکعاته یې وکړل قیام رکوع او سجده یې پکې اوردې کړه، بیا لاړلو اوده شو تردې چې پوکی یې وکړو، بیا یې دغسې درې ځله وکړل شپږ رکعاته، هر ځل به یې مسواک ووهلو، بیا به یې اودس کولو او دا ایتونه به یې لوستل، بیا یې وتر وکړل. عثمان ویلي دي: درې رکعاته، مؤذن ورته راغی، نو مانځه ته ووتلو، او ویلي دي ابن عیسی: بیا یې وتر وکړل، پس بلال ورته راغی، خبر یې کړو په مانځه سره کله چې صبح راوختلو دوه رکعاته د سحری وکړل، بیا مانځه ته ووتلو، بیا دواړه متفق شوي دي. او هغه به ویل: ای الله زما په زړه کې نور واچوي، او زما په ژبه کې نور واچوي، او زما په غوږونو کې نور واچوي، او زما په سترگو کې نور واچوي، زما نه وروسته نور وگرځوي، او زما نه مخکې هم، زما نه بره نور وگرځوي، او زما نه لاندې نور ای الله، لوی کړي زما دپاره نور.

[۱۳۵۴] (۲) حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةٍ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ حُصَيْنٍ، نَحْوَهُ، قَالَ: "وَأَعْظُمُ لِي نُورًا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ قَالَ أَبُو خَالِدٍ الدَّالَانِيُّ: عَنْ حَبِيبٍ فِي هَذَا، وَكَذَلِكَ قَالَ فِي هَذَا الْحَدِيثِ: وَقَالَ سَلَمَةُ بْنُ كَهِيلٍ: عَنْ أَبِي رَشْدِينَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ.

حصین روایت کړی دی پشان د هغې، او لوی کړي مالره نور. ویلي دي ابوداود همدارنگه ویلي دي ابو خالد الدالاني د حبیب نه په دې کې، همدارنگه یې ویلي دي په دې حدیث کې، او ویلي دي سلمه بن کهیل د ابو راشد نه او هغه د ابن عباس نه.

[۱۳۵۵] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَتَّ لَيْلَةً عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَنْظُرَ كَيْفَ يُصَلِّي، فَقَامَ فَتَوَضَّأَ وَصَلَّى رُكْعَتَيْنِ قِيَامُهُ مِثْلُ رُكُوعِهِ وَرُكُوعُهُ مِثْلُ سُجُودِهِ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ اسْتَيْقِظَ فَتَوَضَّأَ وَاسْتَنْ، ثُمَّ قَرَأَ بِخَمْسِ

۱: انظر حديث رقم: ۵۸، (تحفة الأشراف: ۶۲۸۷) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم: ۵۸، (تحفة الأشراف: ۶۲۸۷) (صحيح)

۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۰۵۹) (ضعيف)

آيَاتِ مِنْ آلِ عِمْرَانَ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سُوْرَةٌ آلِ عِمْرَانَ آيَةٌ ۱۰. فَلَمْ يَزَلْ يَفْعَلْ هَذَا حَتَّى صَلَّى عَشْرَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى سَجْدَةً وَاحِدَةً فَأَوْتَرَهَا وَنَادَى الْمُنَادِي عِنْدَ ذَلِكَ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ، فَصَلَّى سَجْدَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ جَلَسَ حَتَّى صَلَّى الصُّبْحَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: خَفِيَ عَلَى مِنْ ابْنِ بَشَّارٍ بَعْضُهُ.

د فضل بن عباس نه روايت دی هغه وييلي دي: ما شپه تېره کړه د نبي ﷺ سره دې دپاره چې زه او گورم چې هغه څنگه مونځ کوي، هغه پاڅيدلو اودس يي وکړو او دوه رکعاته يي وکړل، قيام يي پشان درکوع وو، او رکوع يي پشان د سجدي وه، بيا اوده شو، بيا رابيدار شو، اودس يي وکړو او مسواک يي ووهلو، بيا د سورت آل عمران پنځه ايتونه ولوستل (ان في خلق السماوات و الارض و اختلاف الليل و النهار) همېشه وو چې داسې يي کول تردې چې پنځلس رکعاته يي وکړل، بيا ودريدلو يو رکعات يي وکړل هغه يي کړل، اذان وکړو اذان کونکي په دغه وقت کې، رسول الله ﷺ پاڅيدلو پس د هغې نه چې مؤذن چوپ شوی وو، مونځ يي وکړو دوه رکعاته سپک، بيا کېناستلو تردې چې د ماسخوتن مونځ يي وکړو. وييلي دي ابوداؤد: پټ شوی دی په ما باندې بعضي د ابن بشار نه.

حدثنا محمد بن بشار.... عن الفضل بن عباس قال بٔ ليلة عند النبي صلى الله عليه وسلم، د اكثر مشهورو روايتونو نه معلومېږي چه دا د مبيت واقعه د عبدالله بن عباس رضی الله عنه متعلق ده لکه څنگه چه صحيحينو او نورو احاديثو په کتابونو کښې ده، عن ابن عباس رضي الله عنه قال بت عند خاتمي ميمونة، او دلته په دې روايت کښې د دي نسبت د ده ورور فضل بن عباس رضی الله عنه طرف ته کيږي، دا روايت دغه شان په صحاح سته کښې صرف يو ځانې دلته په ابوداؤد کښې دي او د محمد بن نصر په قيام الليل کښې هم يو ځانې دغه شان دي، يا خو به دې ته وهم او وييلي شي يا کيدې شي تعدد د قصي وي (منهل)

[۱۳۵۶] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قَيْسٍ الْأَسَدِيُّ، عَنْ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بٔ عِنْدَ خَاتَمِي مَيْمُونَةَ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ مَا أَمْسَى، فَقَالَ: "أَصَلَّى الْعَلَامُ؟" قَالُوا: نَعَمْ، "فَاضْطَجَعَ حَتَّى إِذَا مَضَى مِنَ اللَّيْلِ مَا شَاءَ اللَّهُ قَامَ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ صَلَّى سَبْعًا أَوْ ثَمَنًا أَوْ تَرَيجِينَ لَمْ يُسَلِّمْ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ."

د ابن عباس رضی الله عنه روايت دی، هغه وييلي دي، ما شپه تېره کړه د خپلې ترور سره، نور رسول الله ﷺ راغی پس د بېگانه، هغه وويل: ايا هلك مونځ کړی دی؟ هغوی وويل: آو، نو ده يي ولگوله تردې چې نېمه شپه لاره هغه چې الله غوښتله، اوچت شو اودس يي وکړو، بيا يي مونځ وکړو اوه رکعاته. او يا پنځه. هغه يي وتر کړل، سلام يي ونه گرځولو مگر په اخير کې.

۱: صحيح البخاري للعلم ۴۱ (۱۱۷)، الأذان ۵۷ (۶۹۷)، سنن النسائي للإمامة ۲۲ (۸۰۷)، (تحفة الأشراف: ۵۴۹۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۴۱/۱، ۳۵۴)، دي للطهارة ۳ (۶۸۴) (صحيح)

[۱۳۵۷] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَثُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بَنَتِ الْحَارِثِ "فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ، ثُمَّ جَاءَ فَصَلَّى أَرْبَعًا، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ فَأَدَارَنِي فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَصَلَّى ثَمَانًا، ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيظَهُ أَوْ غَطِيظَهُ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الْقَدَاةَ".

د ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی، هغه ویلي دي: ما شپه تېره کړه په کور د ترور خپلې کې چې ميمونه بنت الحارث ده، نو مونځ وکړو رسول الله ﷺ د ماسخوتن، بيا راغی څلور رکعاته يي وکړل، بيا اوده شو، بيا پاڅيدلو چې مونځ يي کولو، زه د هغه چپ طرف ته ودرېدم، زه يي راتاو کړم ويي درولم خپل بڼې طرف ته، پنځه رکعاته يي وکړل، بيا اوده شو تردې چې د هغه څناری ما واوريدلو. او يايي خطيځ وويله. بيا پاڅيدلو دوه رکعاته يي وکړل، بيا ووتلو، د سحر مونځ يي وکړو.

[۱۳۵۸] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبَّادٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ حَدَّثَهُ فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: "فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ حَتَّى صَلَّى ثَمَانِي رَكَعَاتٍ، ثُمَّ أَوْتَرَ بِخَمْسٍ وَلَمْ يَجْلِسَ بَيْنَهُنَّ".

د سعيد بن جبیر نه روایت دی بېشکه ابن عباس ورته حدیث بیان کړی دی په دې قصه کې، هغه وویل: هغه ودریدلو مونځ يي وکړو دوه دوه رکعاته تردې چې اته رکعاته مونځ يي وکړو، بيایي پنځه رکعاته وټرو وکړل او کېناستلی نه دی د هغې په مینځ کې.

[۱۳۵۹] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ يَحْيَى الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ الزَّيْبَرِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزَّيْبَرِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً بِرَكْعَتَيْهِ، قَبْلَ الصُّبْحِ يُصَلِّي سِتَامَثْنِي مَثْنِي، وَبِوَتَرٍ بِخَمْسٍ لَا يَقْعُدُ بَيْنَهُنَّ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ".

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغې ویلي دي: و رسول الله ﷺ چې دیارلس رکعاته مونځ يي کولو په دوه دوه رکعاتونو سره مخکې د صبح نه، شپږ به يي دوه دوه رکعاته کول، او وټرو به يي کول پنځه، نه به کېناستلو مگر په اخير د هغې کې.

[۱۳۶۰] (۴) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عِرَاكِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُصَلِّي بِاللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً بِرَكْعَتَيْ الْفَجْرِ".

د عائشي رضی اللہ عنہا نه روایت دی، هغې خبر ورکړې دی عروة ته، بېشکه نبی ﷺ وو د شپې مونځ ئي کولو لس رکعاته سره د دوه رکعاتو د فجر.

[۱۳۶۱] (۵) حَدَّثَنَا نَعْرَبُ بْنُ عَلِيٍّ، وَجَعْفَرُ بْنُ مُسَافِرٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ الْمُقَرَّءَ أَخْبَرَهُمَا، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۱۹۶) (صحيح)

۲: سنن النسائي للإمامة ۲۲ (۸۰۷)، (تحفة الأشراف: ۵۶۴۴) (صحيح)

۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۸۵)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۷۵/۸) (صحيح)

۴: م المسافرین ۱۷ (۷۳۷)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۷۱)، مسند أحمد (۲۲۲/۸) (صحيح)

۵: صحيح البخاري للتهجد ۲۲ (۱۱۵۹)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۳۵)، وانظر حديث رقم: (۱۳۴۲) (صحيح) ۲ رکعتين

جالس بين الأذانين ۴

أَيُّوبَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عِرَالِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى الْعِشَاءَ، ثُمَّ صَلَّى ثَمَانِي رَكَعَاتٍ قَابِلًا وَرَكَعَتَيْنِ بَيْنَ الْأَذَانَيْنِ، وَلَمْ يَكُنْ يَدْعُهُمَا". قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُسَافِرٍ فِي حَدِيثِهِ: "وَرَكَعَتَيْنِ جَالِسًا بَيْنَ الْأَذَانَيْنِ، زَادَ جَالِسًا".

د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دی بېشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د ماسخوتن مونځ وکړو، بیایي اته رکعاته وکړل په ولاړه، او دوه رکعاته په مابین د اذان او اقامت کې، او هغه به دغه دواړه نه پرېخودل، جعفر بن مسافر په خپل حدیث کې ویلي دي: او دوه رکعاته په ناسته په مابین د دواړو اذانونو کې، زیات یې کړی دی: په ناسته.

قال جعفر بن مسافر فی حدیثه و رکعتین جالسا بین الاذانین، د اذانین نه مراد آذان او اقامت دي.

د روایت په وهم باندې خبرداری:

په دې روایت کېنې د جالسا زیادت د راوی وهم دي د صبا سنت کوم چه د آذان او اقامت په مېنځ کېنې وی د حضور صلی اللہ علیہ وسلم نه د دې په ناسته باندې کول ثابت نه دی بلکه رکعتین جالسا خو حضور صلی اللہ علیہ وسلم به د وترو نه پس د سنتو نه وړاندې کول یا به دې لره په عذر باندې محمول کړې شی.

[۱۳۶۲] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَبِيْسٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: بِكَمْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ؟ قَالَتْ: "كَانَ يُوتِرُ بِأَرْبَعٍ وَثَلَاثٍ وَسِتٍّ وَثَلَاثٍ وَثَمَانٍ وَثَلَاثٍ وَعَشْرٍ وَثَلَاثٍ، وَلَمْ يَكُنْ يُوتِرُ بِالنَّقْصِ مِنْ سَبْعٍ وَلَا بِأَكْثَرٍ مِنْ ثَلَاثٍ عَشْرَةً". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: زَادَ أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ: "وَلَمْ يَكُنْ يُوتِرُ بِرَكَعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ"، قُلْتُ: مَا يُوتِرُ، قَالَتْ: "لَمْ يَكُنْ يَدْعُ ذَلِكَ". وَلَمْ يَذْكُرْ أَحْمَدُ: "وَسِتٍّ وَثَلَاثٍ".

د عبد الله بن قيس نه روایت دی هغه ویلي دي: ما وویل عائشې رضی اللہ عنہا ته، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به څو رکعاته وتر کول؟ هغې وویل: په څلورو او دریو سره، او په شپږو او دریو سره، او اتو او دریو سره، او په لسو او دریو سره، او نه وو چې وتر یې کول کم د اوو نه، او نه زیات د دریو لسو نه. ویلي دي ابوداؤد: احمد بن صالح دا زیادت کړی دی: او نه وو چې وتر یې کول په دوه رکعاتو سره مخکې د فجر نه، ما وویل: وتر یې څه شی کول؟ هغې وویل: هغه نه وو چې پرېخودل یې دغه، او احمد نه دی ذکر کړی: (وست و ثلاث).

حدثنا احمد بن صالح، الخ، قوله، قالت كان يوتر بأربع و ثلاث و ست و ثلاث، الخ، دا همغه جامع او واضح روایت دي د کوم حواله چه مونږ د باب په شروع کېنې ورکړې وه،

قوله، و لم يكن يوتر، په فتحې د ياء او كسري د تاء سره د دې تفسير په خپله په كتاب کېنې راځي، اى لم يكن يدع، يعنى حضور صلی اللہ علیہ وسلم به نه پرېخودل، په اصل کېنې دا د وَتَرٌ يَتَرُ وَتَرًا په شان د وَعَدٌ يَعِدُ وَعَدًا د، اثباتي واو په دې کېنې خلاف قياس دي، چنانچه په قرآن كريم کېنې دي، واللّٰهُ معكم و لن يترككم اعمالكم، د دې معنى د نقص يعنى كمولو ده دلته د دينه مراد ترك كول يعنى پرېخودل دي، راوى وائى چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم د صبا سنت كله هم نه

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۲۸۲)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الحیض ۶ (۳۰۷)، مختصراً سنن الترمذي/المضائل القرآن ۲۳ (۱۶۲۸۲)، مسند احمد (۱۴۹/۶) (صحيح)

پریخودل بلکه مدام به نې کول.

[۱۳۶۳] (۱) حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبرَاهِيمَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي اسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدٍ، أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ فَسَأَلَهَا عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِاللَّيْلِ، فَقَالَتْ: "كَانَ يُصَلِّي ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً مِنَ اللَّيْلِ، ثُمَّ إِنَّهُ صَلَّى إِحْدَى عَشْرَةَ رُكْعَةً وَتَرَكَ رُكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قُبِضَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قُبِضَ وَهُوَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ تِسْعَ رُكْعَاتٍ، وَكَانَ آخِرَ صَلَاتِهِ مِنَ اللَّيْلِ الْوُتْرَ".

د اسود بن یزید نه روایت دی، بېشکه هغه ورغی عائشی ته تپوس یې ترېنه وکړو د مانځه د رسول الله ﷺ د شپې، هغې وویل: هغه وو دیارلس رکعاته به یې کول د شپې، بیا هغه یوولس رکعاته مونځ وکړو، دوه رکعاته یې پریخودل، بیا رسول الله ﷺ وفات شو کله چې وفات شو، او هغه به د شپې نهه رکعاته کول، او د شپې اخیرنی مونځ د هغه وتروو.

[۱۳۶۴] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبٍ، حَدَّثَنَا أَبُو جَدَى، عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سَلِيمَانَ، أَنَّ كُرَيْبًا مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ: كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِاللَّيْلِ؟ قَالَ: بَتٌ عِنْدَهُ لَيْلَةً وَهُوَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ، "فَنَامَ حَتَّى إِذَا ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ أَوْ نِصْفُهُ اسْتَيْقَظَ، فَقَامَ إِلَى شَنْ فِيهِ مَاءٌ، فَتَوَضَّأَ وَتَوَضَّأَتْ مَعَهُ، ثُمَّ قَامَ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ عَلَى بَسَارِهِ فَجَعَلَنِي عَلَى يَمِينِهِ، ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِي كَأَنَّهُ يَمْسُ أذُنِي كَأَنَّهُ يُوقِظُنِي، فَصَلَّى رُكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، قُلْتُ فَقَرَأَ فِيهِمَا بِأَمْرِ الْقُرْآنِ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ صَلَّى حَتَّى إِحْدَى عَشْرَةَ رُكْعَةً بِالْوُتْرِ، ثُمَّ نَامَ، فَأَنَاءَهُ بِلَالٌ، فَقَالَ: الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَامَ فَرَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى لِلنَّاسِ".

د مخرمه بن سلیمان نه روایت دی چې کړیپ ورته خبر ورکړی دی، بېشکه هغه ویلي دي: ما تپوس وکړو د ابن عباس نه، د رسول الله ﷺ مونځ د شپې څنگه وو؟ هغه وویل: زه د هغه سره یوه شپه وم او هغه د میموني سره وو، هغه اوده شو تردې چې دریمه حصه د شپې تیره شو. او یا نیمه. نو را بیدار شو، نو ودریدلو یوې مشکېزې ته چې اوبه پکې وي، هغه اودس وکړو ما هم اودس وکړو د هغه سره، بیا ودریدلو زه د هغه اړخ ته چې طرف ته ودریدم، زه یې خپل بڼې اړخ ته ودرولم، بیایي خپل لاس زما په غوږ باندې کېخودو گویا چې هغه زما غوږ مسه کوي گویا چې هغه ما را بیداروي، دوه رکعاته یې وکړل، په هر رکعات کې یې سورة الفاتحه ولوستله، بیایي سلام وگرځولو، بیایي مونځ وکړو تردې چې یوولس رکعاته یې وکړل سره د وترو نه، بیا اوده شو، بلال ورته راغی، هغه وویل: مونځ تیار دی ای د الله رسوله! هغه ودریدو، دوه رکعاته یې وکړل، بیا مونځ وکړو خلکو ته.

[۱۳۶۵] (۳) حَدَّثَنَا نُوحُ بْنُ حَبِيبٍ، وَيَحْيَى بْنُ مُوسَى، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ عِكْرَمَةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَتٌ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ "فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۳۴) (ضعيف)

۲: صحيح البخاري/الطهارة ۳۷ (۱۸۳)، الأذان ۵۸ (۶۹۸)، الوتر ۱ (۹۹۲)، التفسير ۱۸ (۴۵۷۰)، ۱۹ (۴۵۷۱)، ۲۰ (۴۵۷۲)، صحيح مسلم/المسافرين ۲۶ (۷۶۳)، سنن الترمذي/للشمائل (۲۶۵)، سنن النسائي/قيام الليل ۹ (۱۶۲۱)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۱ (۱۳۶۳)، (تحفة الأشراف: ۶۳۶۲)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/صلاة الليل ۲ (۱۱)، مسند احمد

۱ (۳۵۸، ۲۲۲) (صحيح)

۲: سنن النسائي/الإمامة ۲۲ (۸۰۷)، والكبرى/الوتر ۵۹ (۱۴۲۵)، (تحفة الأشراف: ۵۹۸۴) (صحيح)

اللَّيْلِ، فَصَلَّى ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً مِنْهَا رُكْعَتَا الْفَجْرِ حَزَزَتْ قِيَامَهُ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ بِقَدْرِ يَأْتِيهَا الْمُزْمَلُ، لَمْ يَقُلْ نَوْحٌ مِنْهَا رُكْعَتَا الْفَجْرِ".

د ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دی، هغه ویلي دي: ما شپه تېره کړه د خپلې ترور میموني سره، پاخیدلو نبي ﷺ چې د شپې مونځ یې کولو، مونځ یې وکړو دیارلس رکعاته، دوه د هغې نه د سحر دوه رکعاته وو، ما اندازه کړو د هغه قیام په هر رکعات کې په قدر د سورة المزمل باندې، نوح نه دي ویلي: بعضې د هغې نه دوه رکعاته د سحر وو.

[۱۳۶۶] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ بَنَ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَهُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: لَأَرْمُقَنَّ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّيْلَةَ، قَالَ: فَتَوَسَّدْتُ عَتَبَتَهُ أَوْ فُسْطَاطَهُ "فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ طَوِيلَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ وَهُمَا دُونَ الثَّلَاثَيْنِ قَبْلَهُمَا، ثُمَّ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ دُونَ الثَّلَاثَيْنِ قَبْلَهُمَا، ثُمَّ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ دُونَ الثَّلَاثَيْنِ قَبْلَهُمَا، ثُمَّ أَوْتَرَ، فَذَلِكَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً".

د زيد بن خالد الجهني نه روایت دی هغه وویل: زه به خامخا نن شپه گورم مونځ د رسول الله ﷺ، هغه وايي: ما تکیا ولگوله د هغه درشل ته. او یا خیمې ته. مونځ وکړو رسول الله ﷺ دوه رکعاته سپک، بیایي دوه رکعاته اوږده وکړل، اوږده اوږده، بیایي دوه رکعاته وکړل چې دا کم وو د هغې نه چې مخکې یې کړي وو د دې دواړو نه، بیایي دوه رکعاته مونځ وکړو چې کم وو د هغې نه چې مخکې د دې نه و، بیایي دوه رکعاته مونځ وکړو چې کم وو د مخکنو دواړو نه، بیایي وترو کړل، دغه دیارلس رکعاته وو.

تشریح: قوله: عن زيد بن خالد الجهني انه قال لارمقن صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم، زيد بن خالد فرمائی چه ما په خپل زړه زړه کښې او وئیل چه زه به نن شپه ضرور بالضرور د حضور ﷺ مونځ گورم، بظاهر دا خبره هغوی د ورځې په زړه کښې کړې وی چه نن شپه به دا کار کوم، بیا د شپې د کتلو نه پس دې لره د نقل کوی.

قوله: فتوسدت عتبه أو فسطاطه، پس ما (کله چه شپه شوه نو) د حضور ﷺ درشل لره (د سر لاندې کړو) او دې لره مې بالغ جوړ کړو، یا خیمې لره (شک د راوی دې) بظاهر دا د سفر واقع ده لهذا د عتبه په نسبت هم د فسطاط لفظ راجح معلومېږي (منهل) ثم صلى ركعتين طويلتين طويلتين طويلتين، حضور ﷺ په شروع کښې دوه رکعاته لنډ غوندي او کړل د دینه پس ئې دوه رکعاته ډیر اوږده او کړل، د، طويلتين، لفظ د مبالغې دپاره درې ځله دې (دا دې اونه گنرلې شی چه دا شپه رکعاته شول) د دینه پس بیا ئې دوه رکعاته د رومېنو نه کم یعنی لنډ او کړل د دینه پس ئې دوه رکعاته بیا نور لنډ او کړل.

۱: صحيح مسلم / المسالرين ۲۶ (۷۶۵)، سنن الترمذي / الشماثل (۲۶۹)، سنن النسائي / الكبرى / قيام الليل ۲۶ (۱۳۳۶)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۸۱ (۱۳۶۲)، (تحفة الأشراف: ۳۷۵۳)، وقد أخرجه: موطا امام مالك / الصلاة ۲ (۱۲) / مسند احمد (۱۹۲/۵) (صحيح)

تشریح: قولہ: حدثنا القعنبي عن مالك عن مخرمة، الخ، دا د دي باب أخرى حديث دي.

شرح حدیث:

ابن عباس رضي الله عنه د خپلې شپې تیرولو واقعہ داسې بیانوی چه ما د بالغ په پلنو باندې په دې باندې سر کیخودلو او ختملاستم او حضور صلی اللہ علیہ وسلم او میمونہ رضی اللہ عنہا دواړه د بالغ په اوږدو باندې په دې باندې سر کیخودلو او ختملاستل. د اکثر و شراحو په نیز د وساده نه د دې

١: انظر حديث رقم (١٣٦٤)، (تحفة الأشراف: ٦٣٦٢) (صحيح)

چونکه حضور ﷺ به داسې ځملاستلو چه ښی اړخ بدلولو په صورت کښې استیقبال قبله اوشی نو په یو بالغ باندې د دریوارو سرونه ایخودلو شکل بظاهر دا به وی چه بالغ به شرق ا غربا کیخودلې شوې وو او عرض د دې به جنوب او شمال کښې وو، د حضور ﷺ او د حضرت میمونہ ؓ به د بالغ په اوږدو باندې سرونه کیخودل او داسې به ځملاستل چه سرونه به ښې د مغرب په جانب او قدمونه به ښې د مشرق په جانب شول، او د ابن عباس ؓ به د بالغ په پلنو باندې هغه طرف ته کوم چه د شمال په اړخ وو او د شمال په اړخ به پښې اوږدې کړې او ځملاستلو، ځکه که د پلنو په هغه اړخ باندې حملی کوم چه د جنوب په اړخ باندې وو نو پښې به ښې د قبلې په اړخ باندې شی، ځکه چه په مدینه کښې قبله د جنوب په اړخ کښې ده۔

مشهوره معنی مراد ده یعنی بالغ، اود بعضې علماؤ په نیز لکه علامه باجی او اصیلی نه منقول دی چه دلته د وساده نه مراد بالغ نه ده بلکه فراش (بستره) ده او مطلب ئې دا بیان کړې دې چه د بستري په اوږدوالی کښې هغوی دواړه اوده شول او د دې په عرض یعنی پلنوالی کښې ابن عباس رضی الله عنه، خو د کوم لفظ موضوع له، یعنی کوم دپاره چه دا وضع شوې وی، هغه پریخودل او بله معنی مراد اغستل د څه مجبورئ نه بغیر صحیح نه ده. الحمد لله په، باب فی صلوة اللیل، باندې کلام پوره شو، دا باب ډیر اوږد دې په دې کښې مصنف تقریباً ثلثون حدیثاً (دیرش حدیثونه) ذکر کړې دی دومره اوږد باب غالباً په دې کتاب کښې بل کوم نشته دې، والحمد لله اولاً و آخراً.

باب مَا يُؤْمَرُ بِهِ مِنَ الْقَصْدِ فِي الصَّلَاةِ

باب دی په بیان د هغې کچې چې امر کولی شي په هغې سره د میان نه روی نه په مانځه کچې (ما قبل سره ربط او مناسبت)

تیر شوې باب چونکه د ډیر مجاهدې او ریاضت واله باب وو او مجاهده او ریاضت په مسئله کښې بعضې خلق په افراط او تفريط یعنی کمی او زیاتۍ کښې اخته کیږي، غالباً هم په دې مناسبت سره مصنف دا باب راوړې دې، په کوم کښې چه قصد یعنی د اعتدال او میانه روی (مینځ حال) مضمون دې او دا د دې دپاره دې چه په عمل باندې مواظبت او همیشوالی اوشی، د افراط په صورت کښې په کوم کار باندې مداومه گران دې او اصل هم دا دې چه کوم نیک کار شروع کړې شی نو د هغې د پوره کولو کوشش دې او کړې شی، خیر العمل ما دیم علیه، کان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا عمل عملاً أثبتهُ،

[۱۳۶۸] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ ابْنِ عُجْلَانَ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "اَكْلَقُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تَطِيقُونَ، فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُ حَتَّى تَمَلُّوا، وَإِنْ أَحَبَّ الْعَمَلُ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ، وَكَانَ إِذَا عَمِلَ عَمَلًا أَثَبْتُهُ".

د عائشې رضی الله عنها نه روایت دی، بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلي دي: مکلف شی په عمل هغومره چې تاسو یې طاقت لرئ، ځکه الله نه ستړی کېږي تردې چې تاسو ستړي شئ، او ډیر خوښ عمل الله ته دا دی چې همېشه وي اگر که کم وي، او هغه وو چې کوم عمل به یې کولو نو کلکولو به یې.

د باب د رومبې حدیث مطلب دا دې چه نفلی عباداتونه خواه که هغه مونځ وی یا بل کوم عمل نو دومره پکار دې چه د هغې برداشت او کړې شی ځکه که کوم عمل د تحمل نه زیات شروع کړې شی نو یقیناً د سړی طبیعت د هغې نه ستړې شی او هغه د دې په پریخودلو باندې مجبوره شی، او کله چه عمل مهجور او متروک شی نو د الله د طرف نه په دې باندې چه کوم ثواب ملاویدلو هغه هم موقوف شی، فان الله لا یمَلُ حتی تملؤا، کښې صنعة مشاکلة لره

۱: صحیح البخاري/الإيمان ۳۲ (۴۳)، الأذان ۸۱ (۷۳۰)، والتهجد ۱۸ (۱۱۵۲)، واللباس ۴۳ (۵۸۶۱)، والرفاق ۱۸ (۶۴۶۵)، صحیح مسلم/المسافرین ۳۰ (۷۸۲)، سنن النسائي/القبلة ۱۳ (۷۶۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۳۶ (۹۴۲)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۲۰)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴۰/۸، ۵۱، ۶۱، ۲۴۱) (صحیح)

استعمال کرې شوي دي. مثل قوله تعالى، و جزاء سینه سینه مثلها، ظاهره خبره ده چه د بدی بدله برابر برابر وی نو هغه په خپله بدی نه ده خو چونکه هغه صوره د دې سره مشابه وی نو ځکه دې ته سینه وئیلې شوې ده، ملن او سامة، ضجر، مترادف الفاظ دی، سترې کیدل او زړه تنگیدل، دلته لازمی معنی مراد ده یعنی پریخودل، قال صاحب المنهل و فيه دليل للجمهور على ان قيام كل الليل مكروه وكرهه مالك اولاً ثم قال لا بأس به ما لم يضر ذلك بصلوة الصبح، انتهى.

[۱۳۶۹] (۱) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا عَمْرٍو، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ إِلَى عُثْمَانَ بْنِ مَظْعُونٍ، فَجَاءَهُ، فَقَالَ: "يَا عُثْمَانُ، أَرَأَيْتَ عَنْ سُنَّتِي؟" قَالَ: لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَلَكِنْ سُنَّتَكَ أَطْلُبُ، قَالَ: "فَأَيُّ أُنَامٍ وَأَصْلَى، وَأَصُومٍ، وَأَفْطَرٍ، وَأَتَكِيمُ النَّسَاءِ، فَأَتَى اللَّهَ يَا عُثْمَانُ فَإِنْ لَاهِلِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنْ لَضَيْفِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنْ لِنَفْسِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، فَصُومُوا أَفْطَرُوا، وَصَلُّوا وَنَمُوا."

د عائشي روایت نه دی، بېشکه رسول الله ﷺ کس یې ولېرلو عثمان بن مظعون ته، نو هغه راغی، هغه وویل: ای عثمان! ایا ته بې رغبتته شوی یې زما د سنتو نه، هغه وویل: قسم په الله نه ای د الله رسوله! لکن زه ستا سنت طلبوم، هغه ورته وفرمایل: زه اوده کېږم او مونځ کوم، روژه نیسم او کله یې نه نیسم، او نکاح کوم د ښځو سره، د الله نه ویرېږه ای عثمان! ستا د اهل په تا باندې حق دی، ستا د میلمه په تا باندې حق دی، ستا د نفس په تا باندې حق دی، روژه نیسه او ماتوه یې، او مونځ کوه او اوده کېږه.

[۱۳۷۰] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ: كَيْفَ كَانَ عَمَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ هَلْ كَانَ يَخْصُ شَيْئًا مِنَ الْأَيَّامِ؟ قَالَتْ: لَا، "كَانَ كُلُّ عَمَلِهِ دِيمَةً" وَأَيْكُمْ نَسْتَطِيعُ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَسْتَطِيعُ؟

د علقمه نه روایت دی هغه ویلي دي: ما تپوس وکړو د عائشي نه، د رسول الله ﷺ عمل څنگه وو؟ ایا هغه به څه شی خاص کولو د ورځو نه؟ هغې وویل: نه، د هغه هر عمل به همېشه وو، او په تاسو کې کوم یو طاقت لري د هغې چې رسول الله ﷺ یې طاقت لرلو. عن علقة قال سألت عائشة رضي الله عنه كيف كان عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم... كان عمله ديمة، ديمة المطر الدائم في سكون، رور و مسلسل باران، کوم ته چه د باران جرئ وائی، کوم چه د پسرلی په موسم کښې کله کله انخلی، د باب دا آخری حدیث متفق علیه دي او په ترمذی کښې هم شته (قاله المنذري).

په دوه هدیثونو کښې دفع د تعارض:

که څوک او وائی چه، کان علمه دیمه، دا حدیث د هغه متفق علیه حدیث خلاف دي په کوم کښې چه دا دی چه حضرت عائشة رضی الله عنها فرمائی چه، کان یصوم حتی نقول لا یفطر و یفطر حتی نقول لا یصوم، په بعضې میاشتو کښې به حضور ﷺ مسلسل روژې نیولې او په بعضو کښې به ئې مسلسل افطار کولو، جواب دا دي چه مقصد خو دا دي چه د حضور ﷺ په اعمالو

(۱) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۸۳)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۲۷۶، ۲۸۶) (صحیح)

(۲) صحیح البخاري للرقاق ۱۸ (۶۴۶۶)، صحیح مسلم للمسافرين ۳۰ (۷۸۳)، سنن الترمذی للشمائل (۳۱۰)، (تحفة

الأشراف: ۱۷۴۰۶)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴۲/۱، ۵۵، ۱۷۴، ۱۸۹، ۲۷۸) (صحیح)

کښې دوام او تسلسل وو، او دا هم د دوام او تسلسل یو صورت دې، د حضور ﷺ عاده مستمره دا وو چه په کوم زمانه کښې به د روژو تسلسل او په کوم زمانه کښې به د افطار تسلسل مدام داسې وو دا به نه وو چه یو ځل به تسلسل ختم شونو بیا به نه شروع کیده.

کتاب تفریع ابواب شهر رمضان

درمضان المبارک د میاشتي د ابوابو تفریع (احکام و مسائل)

یعنی د روژې د میاشتي سره متعلق ابواب او احکامو تفصیل او تجزیه د دې ټولو احکامو نه یو صلوة التراویح دې، چنانچه د ټولو نه وړاندې هم دې لره بیانوی.

باب فی قیام شهر رمضان

باب دی په بیان د قیام د میاشتي د رمضان کې

د قیام اللیل اطلاق د تهجدو په مانځه باندې او د قیام رمضان اطلاق په تراویحو باندې کیږي لکه څنگه چه په حدیث کښې دی، من صام رمضان و قامه غفرله ما تقدم من ذنبه.

د رمضان د لفظ د استعمال طریقه او د دې وجه د تسمیه:

مصنف شهر رمضان او وئیل او صرف رمضان ئې اونه وئیلو، امام بخاری خو د کتاب الصوم په شروع کښې په دې باندې یو مستقل باب قائم کړې دې، هل يقال رمضان او شهر رمضان و من رای کله واسعا، په اصل کښې په یو ضعیف روایت کښې د کوم تخریج چه ابن عدی په الکامل کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه مرفوعا کړې دې، لا تقولوا رمضان فان رمضان اسم من اسماء الله تعالى و لکن قولوا شهر رمضان، چنانچه د مالکیه عمل هم په دې باندې دې د دوی په نیز بغیر د اضافت د شهر نه د دې استعمال مکروه دې، او ډیر شوافع دا وائی چه د قرینی د وجود په وخت کښې مطلق رمضان وئیل جائز دی گینی مکروه دی، مثلاً، جاء رمضان، دخل رمضان، وئیل مکروه دی او قمنا رمضان وئیل صحیح دی، خو عند الجمهور په هر صورت کښې صحیح دی.

د رمضان په وجه د تسمیه کښې دوه قوله دی (۱) دا د رمض بمعنی شدة الحر نه ماخوذ دې، کله چه اهل عربو د میاشتو نومونو لره د قدیم لغت نه نقل کړل او د میاشتو نومونه ئې د نوی سر نه د هغه زمانو او موسمونو په اعتبار سره تجویز کړل په کومو کښې چه به دا میاشتی واقع کیدې نو د کومې میاشت نوم چه رمضان کیخودلې شو دغه وخت هغه میاشت په اوږې کښې واقع وه (۲) او دویم قول دا دې چه چونکه دا میاشت یعنی د دې اعمال او وظائف د گناهونو رمض کوی یعنی سوزوی نو ځکه دې ته رمضان او وئیلی شو یعنی گناهونو لره سوزونکی میاشت.

[۱۳۷۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَوَكِّلِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: الْحَسَنُ فِي حَدِيثِهِ، وَمَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرْغِبُ فِي قِيَامِ رَمَضَانَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَأْمُرَهُمْ بِعَزِيمَةٍ، ثُمَّ يَقُولُ: "مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ"، فَتَوَقَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَمْرَ عَلَى ذَلِكَ، ثُمَّ كَانَ الْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ فِي خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَصَدْرًا مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَا رَوَاهُ عُقَيْلٌ، وَيُونُسُ، وَأَبُو أُوَيْسٍ "مَنْ قَامَ رَمَضَانَ"، وَرَوَى عُقَيْلٌ "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَقَامَهُ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي: وو رسول الله ﷺ چي ترغيب يي ورکولو په قيام د رمضان کي، بغير د دېنه چي دوی ته امر وکړي په عزيمت سره، بيا به يي ويل: چا چي قيام د رمضان وکړو د ايمان او د احتساب سره نو هغه ته به د هغه مخکني گناهونه معاف شي. رسول الله ﷺ وفات شو او خبره همدغسي وه، بيا همدغسي کار وو د ابوبکر په خلافت کي، او په اول سر د خلافت د عمر کي. ابوداود ويلي دي: همدارنگه نقل کړي دي عقيل او يونس او ابو اويس: (من قام رمضان او روايت کړي دي عقيل (من صام رمضان وقامه).

شرح حديث:

قوله: من صام رمضان وقامه ايمانًا و احتسابًا، د ايمان لغوی معنی د تصديق ده. کوم سړي چه د رمضان روژي او د دې تراويح په اعتقاد او تصديق سره په عمل کښي راوړي، د روژي تصديق دا دي چه دې لره فرض او د اسلام رکن گنرلو سره اونيسي، او د تراويحو تصديق دا دي چه دې لره د حضور ﷺ سنت او گنري. حاصل د دې دا دي چه دې دواړو کارونو لره په اعتقاد او عظمت او اهميت سره اوکړي، په سرسري او صرف د عادة او تفريح دپاره نه، او د احتساب معنی طلب د ثواب ده، يعنی دا کار صرف حسبه لله اوکړي.

(په قيام او صيام سره کوم گناهونه معاف کيږي؟)

قوله: غفرله ما تقدم من ذنبه، او د مسند احمد په يو روايت کښي د، و ما تاخر، زيادت دي، د دۀ وړاندې او روستو ټول گناهونه به معاف شي، ابن المنذر دې لره په عموم باندې محمول کړي دي خواه هغه گناهونه صفات و ي يا کباثر، امام نووي فرمائي چه جمهور اهل سنة والجماعت دې لره د صفاتو سره مقيد کړي دي خکه چه کباثر بغير د توبه او استغفار نه صرف په حسناتو سره نه معاف کيږي، يعنی صرف په حسناتو د کباثرو د معافئ څه وعده نشته دي، الله تعالی ئي که د خپل طرف نه معاف کړي نو هغه بله خبره ده، (و يغفر ما دون ذلك لمن يشاء) او په کباثرو کښي هم چه کوم د حقوق العباد د قبيلي نه دی هغه بغير د اصحاب الحقوق يعنی چه د چا حقوق وي د معافئ نه نه معاف کيږي (مگر دا که الله پاک د خپل طرف نه صاحب حق لره په څۀ ورکولو سره راضي کړي).

۱: صحيح مسلم للمسافرين ۲۵ (۷۵۹)، سنن الترمذي للصوم ۱ (۶۸۳)، ۸۳ (۸۰۸)، سنن النسائي لقيام الليل ۳ (۱۶۰۴)، والصوم ۳۹ (۲۰۰۲)، والإيمان ۲۲ (۲۱۹۶)، ۲۲ (۵۰۲۷)، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۷۷، ۱۵۲۷۰، ۱۵۲۴۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للإيمان ۲۷ (۳۷)، والصوم ۶ (۱۹۰۱)، والتراويح ۱ (۲۰۰۹)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۷۳ (۱۳۳۶)، موطا امام مالك/ الصلاة في رمضان ۱ (۲)، مسند احمد (۲/۲۳۲، ۲۴۱، ۳۸۵، ۴۷۳، ۵۰۳)، سنن الدارمي للصوم ۵۴ (۱۸۱۷) (صحيح).

فتوفی رسول الله صلى الله عليه وسلم والامر على ذلك ثم كان الامر على ذلك فى خلافة ابى بكر و
صدرا من خلافة عمر رضى الله عنه،

د روایات الباب تجزیه:

مصنف د قیام رمضان په باره کښې د دریو صحابه کرامو روایات راوړي دي، ابوهريره رضی الله عنه، حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها، ابوذر رضی الله عنه، د ابوهريره رضی الله عنه په روایت کښې خو صرف د تراویح د ترغیب او د دې فضیلت ذکر دي، د حضور صلی الله علیه و آله د تراویح کولو په دې کښې ذکر نشته دي، د حضرت عائشه رضی الله عنها په حدیث کښې اگر که د تراویح کولو ذکر دي خو صرف په دوو شپو کښې او په دریم حدیث کښې یعنې په حدیث د ابوذر رضی الله عنه کښې تفصیل دي او هغه دا چه حضور صلی الله علیه و آله پوره د روژې په میاشت کښې درې ځله په درېو شپو کښې تراویح کړي دي، خو د حضرت عائشه رضی الله عنها حدیث کوم چه په بخاری شریف کښې دي په هغې کښې هم درې ځله تراویح کول ذکر دي، لهذا دا به اووئیلې شی چه په ابوداؤد شریف کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها روایت مختصر دي، دویم فرق په دې دواو روایتونو کښې دا دي چه د حضرت عائشه رضی الله عنها د حدیث نه بظاهر دا معلومېږي چه حضور صلی الله علیه و آله تراویح دوه شپې متوالیا پرله پسې (بغیر د فصل نه) ورکړي وی، او د ابوذر رضی الله عنه په حدیث کښې تصریح ده چه حضور صلی الله علیه و آله تراویح لیالی مفصوله (جدا جدا شپو) کښې ورکړي وي (په مینځ کښې ئې یوه شپه پریخولو سره)، خو د حضرت عائشه رضی الله عنها په حدیث کښې د وصل تصریح نشته دي نو ځکه دې لره به هم په فصل باندې محمول کړي شی، د دې دپاره چه تعارض رانشی.

د تراویح ابتداء:

بهر کیف په دې مفصل روایت کښې دا دي چه حضور صلی الله علیه و آله یو ځل په رمضان کښې په دریویشتمه شپه کښې صحابه کرامو ته تر ثلث لیل یعنې د شپې تر دریمې حصې پورې په جومات کښې په جماعت سره ورکړي وی، بیا په څلوریشتمه شپه صحابه کرامو د حضور صلی الله علیه و آله انتظار اوکړو خو دوی د حجرة الحصیر (د خپل معتکف) نه بهر تشریف رانه وړلو، بیا په پنځویشتمه شپه حضور صلی الله علیه و آله تر نصف اللیل پورې مونځ ورکړو او په شپږویشتمه شپه کښې ئې اونه کړلې، بیا ئې په اوویشتمه شپه باندې په ډیر اهتمام سره سړو او ښځو لره راجمع کړل او د اولې شپې نه واخله تر آخرې شپې پورې ئې ورکړي تر دې چه صحابه کرامو ته دا اندېښه اوشوله چه د پیشمنی خوړلو وخت به اوموندلې شی او که نه؟ حتی خشینا ان تفوتنا الفلاح، د فلاح نه مراد پیشمنی دي، د دې نه پس دا پیژندل پکار دي دلته دوه بحثونه دي (۱) نفس تراویح (۲) عدد رکعات تراویح یعنې د تراویح د رکعاتونو شمیر، د نفس تراویح په سلسله کښې خو تیر شول چه حضور صلی الله علیه و آله په دې باندې مواظبه نه دي فرمائیلې بلکه صرف په دریو شپو کښې د دې کول ثابت دي اگر که د حضور صلی الله علیه و آله زړه غوغتل چه په دې باندې مواظبه اوکړي شی خو د فرض کیدو د ویرې نه ئې مواظبه اونه فرمائیلو.

فانده: مولانا عبدالحی صاحب، التعليق الممجّد، کښې لیکي چه که حضور صلی الله علیه و آله اگر که په دې باندې مواظبه نه دي فرمائیلې خو د مواظبه محبوب او خوښیدو لره ئې ظاهر کړي دي،

پس دا هم يو قسم مواظبه دي، يعنی مواظبه حکميه، او د سنيت مدار په مطلق مواظبه باندې دي لهذا د دينه مستفاد شوه چه تراويح سنت مؤکده دی، او هم دا خبره بعينه د جماعت په باره کښې به وئيلې شي چه حضور ﷺ دي لره هميشه په جماعت سره کول غوغل، لهذا د دي مانځه دپاره جماعت هم سنت شو، دغه شان حضور ﷺ دي لره په ټولو شپو د رمضان کښې کول غوغل د دينه معلومه شوه چه دا د ټول رمضان سنت دی، نه داسې لکه څنگه چه د بعضې فقهاؤ نه منقول دی چه تراويح په رمضان کښې د قران د ختم په قدر سنت دی او د دينه پس مستحب دی، انتهى کلامه.

بحث ثاني: (د رکعاتونو د تعداد دوه شقونه)

يعنی د رکعاتونو د شمير دوه شقونه دی، اول عدد رکعات فی العهد النبوی، دوم عدد رکعات فی العهد الفاروقی،

(۱) عدد رکعات فی العهد النبوی

صاحب بذل المجهود فرماني چه د حضور ﷺ نه ليالي ثلثه کښې چه کومې تراويح کول د صحاح په کتابونو کښې مروی دی په هغې کښې د رکعاتونو تعداد څومره وو؟ د صحاح روايات د دينه ساکت دی، البته عهد فاروقی يعنی د عمر فاروق رضی الله عنه په زمانه کښې چه کومې تراويح شوې وی دهغې د تعداد په حقله روايتونو کښې مذکور دی. انتهى.

بيا د دينه پس حضرت هغه روايتونو لره ذکر فرمائيلې دي، زه وایم چه اهل حديثو ته دا خبره نه ده منظور چه په صحاح کښې د حضور ﷺ د رکعاتونو تعداد نه دي مذکور، هغوی د صحيح بخاری او مسلم هغه حديث کوم چه په سنن ابوداؤد کښې هم تير شوې دي په کوم کښې چه حضرت عائشه رضی الله عنها فرماني، ما کان رسول الله صلى الله عليه وسلم يزيده في رمضان و لا في غيره على احدى عشرة ركعة، هغوی دي لره عام گنري او وائی چه د تراويح مونځ د دينه علاوه بل يو مستقل او ځانله مونځ نه دي، خو زمونږ اکثر د علماؤ دي سره اتفاق نشته دي، چنانچه په لامع الدراری کښې د حضرت گنگوهی نه دا منقول دی چه په دي حديث کښې د حضور ﷺ دائمي معمول يعنی هميشه معمول بيان کړې شوې دي، تراويح چونکه د روزې د مياشتې پورې خاص دی نو ځکه هغه د دي نه ځانله دی.

دغه شان د صحاح سته نه علاوه په نورو د کتابونو د حديثو کښې د حضور ﷺ د رکعاتونو تعداد موجود دي چنانچه په دي سلسله کښې دوه روايتونه مشهور دي، اول د جابر رضی الله عنه حديث، صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان ليلة لمان ركعات والوتر، رواه محمد بن نصر في قيام الليل، و رواه خزيمه و ابن حبان في صحيحهما، قال النيموى فيه عيسى بن جارية و هو ضعيف، دويم حديث د ابن عباس رضی الله عنه دي، كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي في شهر رمضان في غير جماعة (۱) عشرين ركعة، رواه ابن ابى شيبة و عبد بن حميد في مسنده و الطبراني في معجمه الكبير قال البيهقي تفرد به ابو شيبة ابراهيم بن عثمان (جد ابى بكر بن شيبة) و هو ضعيف.

(۱) د مصنف ابن ابى شيبة الفاظ دادى: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي في رمضان عشرين ركعة "په دي کښې د "في غير جماعة" الفاظ نشته.

د مولانا حبیب الرحمن الاعظمی د تراویحو د رکعاتونو د تعداد په سلسله کښې یو مستقل تالیف دی (اردو) هغوی لیکي چه په دې کښې اختلاف دې چه د حضور ﷺ په قول یا فعل سره د رکعاتونو عدد ثابت دې او که نه؟ په دې کښې دوه ډلې دي: یو جماعت چه په هغوی کښې ابن تیمیه، علامه سیوطی، علامه سبکی وغیره دي هغوی دثبوت قائل نه دي، او دویم جماعت هغه دې چه هغوی قائل دي، په دې کښې مولانا قاضی خان او امام طحاوی لره شمار کړي دي، دغه شان هغوی لیکي چه په دې سلسله کښې د ابن عباس رضی الله عنه حدیث لره وړاندې کول غلط نه دي هغه روایت دومره ضعیف نه دي چه هغې لره بالکل نظر انداز کړي شي (۱) هغه اگر که سنداً ضعیف دي خو امت د دې تلقی بالقبول کړي دي چنانچه د عهد فاروقی نه واخله تراوسه پورې په دې باندې عمل کیږي.

او په عرف الشذی کښې ئې د مولانا انور شاه کشمیری رائي دا لیکلې ده چه د حضور ﷺ نه تراویح هم اته رکعاته ثابت دي او د دوی نه په رمضان کښې تهجد او تراویح دوه جدا جدا مونځونو ثابت نه دي بس هم یو مونځ وو کوم چه په غیر رمضان کښې تهجد او د رمضان په میاشت کښې تراویح ورته وئیلې کیدل، فرق په دې دواړو کښې صرف دا وو چه د تراویح رکعاتونو کښې به اوږدوالي زیات وو او هغه به باجماعت په جومات کښې د شپې په شروع حصه کښې کیدل، او د تهجدو مونځ به په آخره شپه کښې بغیر د جماعت نه، دغه شان په عرف الشذی کښې لیکلې دي چه په دې کښې هم شک نشته دې چه په ائمه اربعه کښې د چا په نیز تراویح د شلو رکعاتونو نه کمې نشته دي بلکه د امام مالک په نیز خو شپږ دیرش (۲۶) رکعات دي (د کومو وجه به چه وړاندې راشي) د دې ائمه اربعه حضراتو ماخذ د عمر فاروق رضی الله عنه عمل دي د کوم چه امت تلقی بالقبول کړي ده.

(۲) عدد رکعات فی العهد الفاروقی:

په مؤطا امام مالک کښې دي چه حضرت عمر رضی الله عنه په خپله زمانه کښې ابی بن کعب او تمیم داری رضی الله عنه ته حکم او فرمائیلو چه هغوی دواړه دې یوځانې خلکو ته تراویح ورکړي، علامه زرقانی فرمائي چه په سنن سعید بن منصور کښې دي چه حضرت عمر رضی الله عنه ابی بن کعب لره امام الرجال یعنی د سرو امام او تمیم داری رضی الله عنه لره امام النساء یعنی د ښځو امام مقرر کړل، او د محمد بن نصر په، قیام اللیل، کښې د تمیم داری رضی الله عنه په ځانې د سلیمان بن ابی حشمه رضی الله عنه نوم ذکر دي، حافظ ابن حجر فرمائي چه شاید دا اختلاف د وختونو فرق دي.

(۱) د دې حدیث په سند کښې د امام ابوبکر بن ابی شیبه نیکه ابراهیم بن عثمان ابوشیبه العباسی الکوفی قاضی واسط دي. حافظ په تقریب کښې ده لره متروک لیکلې دي، د ترمذی او ابن ماجه د رواتو نه دي، میزان الاعتدال کښې دي، کلبه شعبه وعن ابن معین لیس بغه وقال احمد ضعیف، قال البخاري سکتوا عنه، نو معلومه شوه چه امام بخاری او امام احمد د ده سخت تضعیف نه دي کړي دغه شان د ترمذی د کتاب الجنائز په، ص، ۱۲۲، کښې په باب فی القراءة علي الجنائز بفتاحه الكتاب د حدیث د سند په رواتو کښې دا ابراهیم هم دي نو د ده په باره کښې مصنف فرمائي چه، لیس اسناده بذاك القوي (د دې حدیث سند څه زیات قوي نه دي)، لهذا د مولانا الاعظمی دا فرمائیل چه دا حدیث داسې ضعیف نه دي چه دي لره بالکل نظر انداز کړي شي بالکل صحیح ده.

بیا په دې کښې هم اختلاف دې چې ابی بن کعب خومره رکعاته کړې وو، مؤطا امام مالک کښې په طریقي د سائب بن یزید په روایت کښې دی چې، انه کان یصلی بهم احد عشر رکعة، خو حافظ ابن عبدالبر دې لره وهم گرځولې دې او فرمائیلې ئې دی چې د مؤطا په روایت سره مالک متفرد دې، د دې نه علاوه د سائب بن یزید د روایت ټولو طریقو کښې، احدی و عشرین رکعة، راغلې دی، یا به د دې تاویل او کړې شی چې په شروع کښې یولس رکعاتونو به ئې کول او روستو ئې یوویشت (۲۱)، باندې استقرار اوشولو، علامه زرقانی فرمائی چې تاویل مناسب دې او وهم گرځول صحیح نه دی، ځکه چې امام مالک دې سره متفرد نه دې بلکه په سنن سعید بن منصور کښې غیر د طریق د مالک نه هم، احدی عشر رکعة، مروی دی، انتهى. باقی صحیح دا ده چې په اکثر روایتونو کښې د سائب نه هم، احدی و عشرین رکعة، مروی دی، چنانچه بیهقی په صحیح سند سره د سائب بن یزید (۱) نه روایت کړې دې چې، کانوا یقومون علی عهد عمر بعشرین رکعة و علی عهد عثمان و علی مثله، دغه شان د سائب بن یزید روایت په مصنف ابی بکر بن ابی شیبه او محمد بن نصر په، قیام اللیل، کښې دې، کانوا یقومون فی عهد عمر بعشرین رکعة، (دا خو د سائب د روایت متعلق کلام وو) او په مؤطا کښې دویم روایت د یزید بن رومان دې چې، کان الناس یقومون فی زمان عمر بن الخطاب فی رمضان بثلاث و عشرین رکعة.

د دینه علاوه هم په سنن بیهقی او مصنف ابی بکر بن ابی شیبه کښې گڼ روایتونه او آثار دی کومو لره چې علامه شوق نیموی په آثار السنن کښې او د هغه ځانې نه بعضو لره په اوجز المسالك او بذل المجهود کښې نقل کړې دی. او هم دغه شان امام ترمذی فرمائی چې، و اکثر اهل العلم علی ما روی عن عمر و علی و غیرهما من اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم عشرین رکعة.

مجموعه روایات او د شراحو کلام لره وړاندې ایخودلو نه دا معلومیری چې په عهد فاروقی کښې ابتداء یولس رکعاته کیدل (۲) د رکعاتو د اوږدوالی سره، چنانچه په مؤطا کښې دی چې، و کان القارئ یقرأ بالمئین حتی کنا نعتمد علی العصی من طول القيام، الخ، چې په یو رکعت کښې به سل، سل آیاتونه امام لوستل تر دې چې بعضې خلقو به په مانځه کښې د لرگی په آډونه باندې او دریدل او تر صبح صادق پورې نژدې به د تراویح نه اوزگاریدل، علامه زرقانی د ابن حبان نه نقل کوی چې په ابتداء کښې به تراویح یولس رکعات وې خو د قراءه اوږدوالی سره، کله چې خلقو ته په دې کښې گران والې اوشو نو په قراءه کښې نور هم کموالې اوشو او د دې پځانې په رکعاتونو کښې زیات والې اوشو، او متوسط قراءت سره

(۱) کذا فی المنهل، خو په دې روایت کښې د عهد عثمان او علی رضی الله عنهما اضافه مدرج ده د بیهقی په تصانیفو کښې نشته دې، قاله النیموی فی تعلیق آثار السنن، ص ۵۵، خو وړاندې د امام ترمذی په کلام کښې عمر رضی الله عنه سره د علی رضی الله عنه لفظ راځي، ۱۲.

(۲) قال القسطلانی شرح البخاری و جمع البیهقی بینهما باتهم کانوا یقومون باحدی عشرة ثم قاموا بعشرین و اوتروا بثلاث، وقد عدوا ما وقع فی زمن عمر رضي الله عنه تعالی عنه کالاجماع، (۱) تعلیق آثار السنن.

علاوه د وترو نه شل رکعات شولې، او بیا په قراة کښې نور هم کموالې اوشو او په رکعاتونو کښې زیاتوالې اوشو او دې لره شپږدیرش کړې شو د وترو د دوو رکعاتونو نه علاوه او ټول یو کم څلویښت رکعاته شول، چنانچه د اهل مدینه عمل هم په دې باندې وو. او امام نووی فرماني چې د اهل مدینه دې زیادت وجه دا شوه چې په اصل کښې اهل مکه به تراویح شل رکعات کولې او د هر څلورم رکعات نه پس ترویحه کښې به ئې د بیت الله شریف طواف کولو او په آخری یعنی د پنځمه ترویحي نه پس به ئې نه گولو (لهذا د تراویحو په مینځ کښې به د دوی څلور طوافه شول، اهل مدینه د اهل مکه په دې منډه کښې دا او کړل چې د یو طواف په مقابل کښې څلور رکعاته او کړل نو د څلور طوافونو په بدله کښې شپاړس رکعاتونو زیادت او کړې شو، په کوم سره چې د تراویحو رکعاتونه د شلو په ځانې شپږدیرش رکعاتونه شول، (من المنهل) په عرف الشذی کښې لیکلې دی چې اهل مدینه به د هرو څلورو رکعاتونو نه پس په ترویحه کښې ځانله ځانله څلور څلور رکعاته کول لکه څنگه چې به اهل مکه د هرې ترویحي نه پس یو طواف کولو، بیا لیکي چې په عهد فاروقی کښې د رکعاتونو تعداد خو په قوی روایتونو سره دا څلور شان ثابت دی، یولس رکعاته، دیارلس رکعاته، یوویشت رکعاته، درویششت رکعاته مع الوتر خو په اخره کښې استقرار په شلو رکعاتونو باندې اوشو، او هغه چې کوم شیخ ابن الهمام فرماني چې په شلو رکعاتونو کښې اته سنت دی او باقی دولس رکعاتونه مستحب دی، لم یقل به احد، یعنی په دې باندې چا وینا نه ده کړې، بلکه صحیح دا ده چې د خلفاء راشدین سنت هم سنة الشریعة دې (شرعی طریقہ سنة نبوی) د اصولینو تصریح ده چې د حضور ﷺ طریقہ او د دوی د خلفاؤ طریقہ هم د سنت مصداق دي او په حدیث شریف کښې دی، علیکم بستی و سنة الخلفاء الراشدين، لهذا د عمر فاروق رضی الله عنه عمل هم سنت دي، انتهى.

او مولانا عبدالحی، التعلیق الممجد، کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها حدیث، ما کان یزید فی رمضان و لا فی غیره علی احدى عشرة رکعة، د لاندې د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه حدیث، عشرين رکعة، واله ذکر فرمانيلو نه پس لیکي، او هغه کوم چې علماء لکه زیلعی، ابن الهمام، سیوطی، زرقانی و نیلې دي چې دا حدیث د ابن عباس رضی الله عنه باوجود د ضعف نه د حضرت عائشه رضی الله عنها حدیث معارض دي لهذا صحیح لره اختیاروی او غیر صحیح لره مطروح گرځولې شی، (د دې حضراتو) دا خبره منظور فیه ده ځکه چې که دا صحیح ده چې حدیث د ابن عباس رضی الله عنه ضعیف او حدیث د حضرت عائشه رضی الله عنها صحیح دي خو د راجح اخذ یعنی اخستل او د مرجوح ترک یعنی پریخودل هغه وخت متعین دی کله چې جمع بین الروایتین ممکن نه وی او دلته داسې نه ده بلکه د جمع شکل دا دي چې داسې اوو نیلې شی چې حدیث د حضرت عائشه رضی الله عنها په غالب حال باندې محمول دي، کما صرح به الباجی وغیره فی شرح المؤطاء او حدیث د ابن عباس رضی الله عنه په بعضې وختونو باندې، انتهى.

فانده: په سنن ابوداؤد کښې په، باب القنوت فی الوتر، کښې یو روایت دي په کوم کښې د عهد فاروقی د تراویح ذکر دي، په دې کښې زمونږ په نسخه کښې خو داسې دی، ان عمر

بن الخطاب رضی الله عنه جمع الناس على ابی بن کعب فكان یصلی لهم عشرين لیلة و لا یقنت بهم الا فی النصف الباقي، خو د سنن ابوداؤد هغه نسخه کومه چه په مطبع مجتباتی کنبې د حضرت شیخ الهند په تصحیح سره طبع یعنی چاپ شوي ده، د هغې نسخې په حاشیه باندې او دغه شان د بذل المهجود په حاشیه باندې هم د نسخې د علامت جوړولو سره د عشرين لیلة په ځانې عشرين رکعة دی په دې ځانې کنبې په حاشیه باندې دا عبارت هم لیکلې دې، کذا فی نسخة مقروءة على الشيخ مولانا محمد اسحاق رحمه الله تعالى، لهذا دا ونیلې شو چه په سنن ابوداؤد کنبې د عهد فاروقی د تراویحو تعداد عشرين رکعة مذکور دي.

سید منصور بن علی ناصف (من علماء الازهر) التاج الجامع للاصول فی احادیث الرسول، مرتب او مصنف په خپله د دې شرح کنبې په صفحه ۴۶، ج ۲، کنبې لیکي چه، په دې مختلفو روایتونو کنبې څه تعارض نشته دي کیدي شي اولاً صحابه کرامو په لږو رکعاتونو باندې اکتفاء کړي وی بیا روستو د دوي رأيي دا شوي وی چه دا صلوة اللیل دي په کوم کنبې چه څه حد او اندازه نشته دي. حضور ﷺ به هم دې لږه اوږده بتدریج سره کول، تر دې چه په دریمه شپه کنبې ئې د شپې تر آخره پورې دا مونځ کړي وو، کما فی حدیث ابی ذر رضی الله عنه، نو ځکه دې حضراتو هم د تراویحو شل رکعات او کړل، او بیا ئې په دې باندې مداومة او کړو، پس دا د صحابه کرامو اجماعی رأيي شوه کوم لږه چه هغوی فعل حسن او کنرله او اختیار ئې کړه، فهو عند الله حسن لحدیث ما رآه المؤمنون حسنا فهو عند الله حسن رواه الامام مالك رحمه الله تعالى، پس دي وخت د ټولو اسلامی بقاع مدار په شل رکعاتو باندې دي، انتهى.

[۱۳۷۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، وَابْنُ أَبِي خَلْفٍ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، يَنْبَغِي بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ، وَمَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ.

ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دی هغه يي رسوي نبي ﷺ ته، چا چي روزه ونيوله د ايمان سره او خپل اجر يي په الله حسابوه، نو هغه ته به د هغه مخکني گناهونه معاف شي، او چا چي قيام وکړو د ليله القدر د ايمان او احتساب سره نو هغه ته به د هغه مخکني او ورستني گناهونه معاف شي ويلي دي ابوداؤد همداسي روایت کړی دی يحيی بن ابی کثير د ابو سلمه نه، او محمد بن عمرو د ابی سلمه نه.

[۱۳۷۳] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ، فَصَلَّى بِصَلَاتِهِ نَاسٌ، ثُمَّ صَلَّى مِنَ الْقَابِلَةِ

۱: صحيح البخاري ليله القدر ۱ (۲۰۱۴)، سنن النسائي للصيام ۲۲ (۲۲۰۴)، (تحفة الأشراف: ۱۵۱۴۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۴۱/۲) (صحيح)

۲: صحيح البخاري الأذان ۸۰ (۷۲۹)، والجمعة ۲۹ (۹۲۴)، والتهجد ۵ (۱۱۲۹)، والتراويح ۱ (۲۰۱۱)، صحيح مسلم للمسافرين ۲۵ (۷۶۱)، سنن النسائي / قيام الليل ۴ (۱۶۰۵)، (تحفة الأشراف: ۱۶۵۹۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للصلاة في رمضان ۱ (۱)، مسند احمد (۱۶۹/۶، ۱۷۷) (صحيح)

فَكَثُرَ النَّاسُ، ثُمَّ اجْتَمَعُوا مِنَ اللَّيْلَةِ الثَّالِثَةِ، فَلَمْ يَخْرُجْ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا أَصْبَحَ، قَالَ: "قَدْ رَأَيْتُ الَّذِي صَنَعْتُمْ، فَلَمْ تَمْنَعْنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ إِلَّا أَنِّي خَشِيتُ أَنْ يَفْرَضَ عَلَيْكُمْ، وَذَلِكَ فِي رَمَضَانَ".

د عائشي رضي الله عنها نه روایت دی، بهشکه نبي صلی الله علیه و آله مونځ وکړو په مسجد کې، د هغه د مونځ پسې خلقو هم مونځ وکړو، بیایې په راتلونکې شپه کې مونځ وکړو، نو خلق ډېر شول، بیا خلق راجمع شول په دریمه شپه کې، رسول الله صلی الله علیه و آله ورته راونه وتلو، هرکله یې چې صبح کړو، هغه وویل: ما هغه څه ولیدل تاسو چې وکړل، زه د راوتلو نه منع نه کړم، مگر دې خبرې چې زه ویریدم چې فرض به شي په تاسو او دا په رمضان کې.

[۱۳۷۴] (۱) حَدَّثَنَا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ النَّاسُ يُصَلُّونَ فِي الْمَسْجِدِ فِي رَمَضَانَ أَوْزَاعًا، فَأَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَضَرَبْتُ لَهُ حَصِيرًا فَصَلَّى عَلَيْهِ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَتْ فِيهِ: قَالَ: تَغْنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَيُّهَا النَّاسُ، أَمَا وَاللَّهِ مَا بَتَّ لَيْلَتِي هَذِهِ بِمُحَمَّدٍ اللَّهِ غَافِلًا، وَلَا خَفِيَ عَلَيَّ مَكَانُكُمْ".

د عائشي نه روایت دی هغې ویلي دي: وو خلق چې مونځ یې کولو په مسجد کې په رمضان کې ډلې ډلې، ماته رسول الله صلی الله علیه و آله امر وکړو، ما هغه ته پور واچولو، په هغې یې مونځ وکړو. په دې قصې سره. هغې پکې ویلي دي: هغه وویل: نبي صلی الله علیه و آله یې مقصد دی: ای خلقو! خبردار قسم په الله د الله حمد دی چې ما تیره شپه په غفلت کې نه ده تېره کړې، او نه ستاسو د حال نه غافل وم.

[۱۳۷۵] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ نُفَيْرٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: "صُمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَضَانَ، فَلَمْ يَقُمْ بِنَا شَيْئًا مِنَ الشَّهْرِ حَتَّى يَغِي سَمِعَ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ، فَلَمَّا كَانَتِ السَّادِسَةُ لَمْ يَقُمْ بِنَا، فَلَمَّا كَانَتِ الْخَامِسَةُ قَامَ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ شَطْرُ اللَّيْلِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ نَقَلْتَنَا قِيَامَ هَذِهِ اللَّيْلَةِ، قَالَ: فَقَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا صَلَّى مَعَ الْإِمَامِ حَتَّى يَتَعَرَّفَ حُسْبَ لَهُ قِيَامَ لَيْلَةٍ، قَالَ: فَلَمَّا كَانَتِ الرَّابِعَةُ لَمْ يَقُمْ، فَلَمَّا كَانَتِ الثَّالِثَةُ جَمَعَ أَهْلَهُ وَنِسَاءَهُ وَالنَّاسَ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى خَشِينَا أَنْ يَفُوتَنَا الْفَلَاحُ، قَالَ: قُلْتُ: وَمَا الْفَلَاحُ؟ قَالَ: السُّحُورُ، ثُمَّ لَمْ يَقُمْ بَقِيَّةَ الشَّهْرِ".

د ابوذر نه روایت دی هغه ویلي دي: مونځ روژه ونيوله د رسول الله صلی الله علیه و آله سره د رمضان، هغه مونځ ته هېڅ قیام الیل نه دی کړی د میاشتې نه تردې چې اوه شپې پاتې شوي، هغه قیام الیل وکړو مونځ ته تردې چې دریمه حصه د شپې تېره شوه، کله چې شپږمه وه مونځ ته یې قیام الیل ونه کړو، هرکله چې پنځمه شوه نو قیام الیل یې وکړو مونځ ته، تردې چې څه حصه د شپې لاړله، ما وویل: ای د الله رسوله! که چېرې تا مونځ ته د د شپې قیام الیل کړي وی، هغه وایي: چې هغه وویل: کله چې سړی د امام سره مونځ وکړي تردې چې فارغ شي هغه دپاره حسابولی شي قیام د یوې شپې. هغه وایي: هرکله چې څلورمه شپه شوه، هغه قیام الیل ونه کړو، هرکله چې دریمه شوه راجمع یې کړل خپل اهل او بیبیانې او خلق، هغه مونځ ته قیام الیل وکړو تردې چې مونځ ویریدو چې زموږ نه به فوت شي پېشنمې، هغه

۱: تغریبه ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۴۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۶۷/۸) (حسن صحيح)

۲: سنن الترمذي/المصوم ۸۱ (۸۰۶)، سنن النسائي/المصوم ۱۰۳ (۱۳۶۵)، قیام لیل ۴ (۱۶۰۶)، سنن ابن ماجه/اقلعة الصلاة ۱۷۳ (۱۳۷۷)، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۰۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۵۹۷۵، ۱۶۳)، سنن الترمذي/المصوم ۵۴ (۱۸۱۸) (صحيح)

وايي: ما وويل: فلاح څه شی دی؟ هغه وويل: پيسنمی، بيایي قیام اللیل ونه کړو ټوله میاشت. **قوله:** فقلت يا رسول الله صلى الله عليه وسلم لو نقلنا قیام هذه الليلة قال فقال ان الرجل اذا صلى مع الامام حتى ينصرف حُسِبَ له قیام ليلة، حضور عليه السلام په دویمه شپه کښې تراویح تر نصف لیل پورې ورکړی، په دې باندې ابوذر رضی الله عنه د زیادت درخواست اوکړو که په دې باندې حضور عليه السلام څه لږ نور زیاتې اوکړی نو څه ښه به وی؟
شرح حدیث:

حضور عليه السلام او فرمائیل چه سرې کله فرض مونځ د ماسخوتن او سحر د امام سره یعنی جماعت سره اوکړی تر دې چه امام د مانځه نه فارغ شی یعنی مونځ پوره کړی نو ده ته د پوره شپې د قیام ثواب ملاوېږي، لهذا کله چه تاسو خلق د ماسخوتن او سحر مونځ ما سره باجماعت اوکړئ نو د ټولې شپې ثواب خو ملاؤ شو او د دې تراویحو ثواب په دې باندې زیاتې شو (نو نور بیا څه پکار دی)

د دې حدیث دویمه شرحه دا ده چه، اذا صلى مع الامام، نه مراد د تراویحو مونځ دې چه کوم سرې امام پسې پوره تراویح اوکړی (داسې نه چه په مینځ کښې پرېږدی او لاړ شی بلکه د ده په زړه کښې دا وی چه تر څو پورې امام مونځ کوی مونځ به ده پسې شاته مونځ کوی نو په دې صورت کښې به دې سرې ته د ټولې شپې د مونځ ثواب ملاوېږي، سبحان الله، اوگورئ، نية المؤمن خير من علمه.

دا دویم مطلب زیات صحیح معلومېږي، حضرت په بذل کښې هم دې لږه ترجیح ورکړې ده، په دې کښې، حتی ينصرف، دا جمله د دې مطلب زیاته مناسب ده.

[۱۳۷۶] (حَدَّثَنَا نَعْرَبْنُ عَلَى، وَدَاوُدُ بْنُ أَمِيَّةَ، أَنَّ سَفْيَانَ أَخْبَرَهُمْ، عَنْ أَبِي يَعْقُوبٍ، وَقَالَ دَاوُدُ عَنْ ابْنِ عُيَيْنٍ بَيْنَ نِسْطَاسٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا دَخَلَ الْعَشْرَ أَحْيَا اللَّيْلَ، وَشَدَّ الْمِئْزَرَ، وَأَيَّقَظَ أَهْلَهُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: أَبُو يَعْقُوبٍ: اسْمُهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُيَيْنٍ بَيْنَ نِسْطَاسٍ.

د عائشي رضی الله عنها نه روایت دی، بېشکه نبي عليه السلام، او وو کله چې به داخل شوې اخیرنی لس، شپه به یې رونه کړه، او لنگ به یې مضبوط کړو، او خپل اهل به یې را بیدار کړو. ابوداود ویلي دي: د ابو یعقوب نوم عبد الرحمن بن عبید بن نسطاس دی.

تشریح: قوله: کان اذا دخل العشر احيى الليل و شد الميزر، حضور عليه السلام به په آخری عشره کښې احياء لیل فرمائیل یعنی د شپې اکثره حصه به ئې په عبادت کښې تیروله، او ازار (لنگ) به ئې مضبوط تړلو د دینه یا خو ظاهری معنی یعنی اعتزال عن النساء مراد دې چه خپل لنگ به ئې مضبوط تړلو او د (همبستری دپاره) به ئې لنگ نه پرانستلو، او یا د دې نه تشمیر ازار او مجاهده فی العبادت مراده ده، ځکه چه مزدور کله خپل کار شروع کوی نو لنگ وغیره په ښه شان باندې پورته او تړی.

۱: صحيح البخاري ليلة القدر ۵ (۲۰۲۴)، صحيح مسلم للاعتكاف ۳ (۱۱۷۴)، سنن الترمذي للصوم ۷۳ (۷۹۵)، سنن النسائي لقيام الليل ۱۵ (۱۶۴۰)، سنن ابن ماجه للصوم ۵۷ (۱۷۸)، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۳۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۱، ۴۰/۸) (صحيح)

[١٣٧٧] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ الْهَمْدَانِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَادًا النَّاسَ فِي رَمَضَانَ يُصَلُّونَ فِي تَاجِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: "مَا هَؤُلَاءِ؟" فَقِيلَ: هَؤُلَاءِ نَاسٌ لَيْسَ مَعَهُمْ قُرْآنٌ، وَأَبَى بْنُ كَعْبٍ يُصَلِّي وَهُمْ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَصَابُوا، وَنَعَمْ مَا صَنَعُوا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: لَيْسَ هَذَا الْحَدِيثُ بِالْقَوِيِّ، مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ ضَعِيفٌ.

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه وييلي دي: رسول الله ﷺ راووتلو، ناخاپه څه خلق وو په رمضان کې مونځ يې کولو په يو گوټ د مسجد کې، هغه وويل: دا کوم خلق دي؟ هغه ته وويل شول: دا څه خلق دي د دوی د قرآن څه حصه ياده نه ده، او ابی بن کعب دوی ته مونځ کوي، او هغوی مونځ کوي د هغه پسې، نبی ﷺ وويل: دوی حق ته ورسيدل او ډيرښه يې کړي دي. ابو داود وييلي دي: دا حديث قوي نه دی او مسلم بن خالد ضعيف دی. حدثنا احمد بن سعيد الهمداني الخ،،،، فقال النبي صلى الله عليه وسلم اصابوا و نعم اصابوا، دوی او فرمائيل صحيح کوی او ډيرښه کوی.

يو اشکال او جواب:

د دينه معلومه شوه چه حضرت ابی بن کعب د حضور ﷺ په زمانه کښې هم د تراويح امامت کړې وو دا خبره د مشهورو رواياتو خلاف ده، د مشهورو رواياتو نه خو دا معلومېږي چه د حضور ﷺ په زمانه کښې حضور ﷺ په خپله بذات خود تراويح ورکړې وی او ابی بن کعب لره د تراويحو امام د حضرت عمر رضي الله عنه په دور خلافت کښې جوړ کړې شوې وو، د دې يو جواب خو دا دې چه د دې حديث په سند کښې مسلم بن خالد الزنجی دې کوم چه ضعيف دې (کما قال المصنف) او دويم جواب دا ورکړې شوې دې چه د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کښې خو ابی بن کعب رضي الله عنه لره هغوی باقاعده د تراويحو امام جوړ کړې وو او د حضور ﷺ په زمانه کښې به هغوی په خپله يو وړوکی غوندي جماعت خان سره کړو او تراويح به نې ورکولې، لهذا دا خبره د دې مشهور امر خلاف نه ده. الحمد لله د تراويحو باب پوره شو.

باب فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

باب دی په بيان دليله القدره کې

د ماقبل سره مناسبت:

ليلة القدر لره بعضې محدثين په كتاب الصلوة کښې ذکر کوی لکه څنگه چه مصنف کړې دی او هم داسې امام مسلم هم کړې دی، او بعضې مصنفينو دې لره په كتاب الصوم کښې ذکر کوی، کما فعل الامام البخاري والامام الترمذی و لكل وجهة، که دا اوکتلي شی چه د دې شپې وقوع د رمضان په مياشت کښې وی نو دې لحاظ سره كتاب الصوم ددې مناسب دې او که دا اوکتلي شی چه د دې شپې چه کوم اهم عمل او وظيفه ده يعنی مونځ او نوافل نو دهغې د كتاب الصلوة مناسب دی.

١: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٠٩٤) (ضعيف)

وجه تسمیه:

د لیلة القدر وجه تسمیه کښې دوه قوله دی (۱)، قدر په معنی د التقدير څکه چه په دې شپه کښې بعضې د کال تکوینی امور او احکام مقررېږي، اجال او ارزاق وغیره، او فرښتو لره په هغې باندې خبرولې شی، د هر یو اجل یعنی نیټه، چه په دې کال به څوک څوک مری او چاته به څومره روزی ملاوېږي.

(۲)، قدر په معنی د مرتبه یعنی لوئی مرتبې واله شپه، علامه شامی لیکي چه فقهاؤ تصریح کړې ده چه دا شپه افضل الليالی ده یعنی د کال په ټولو شپو کښې د ټولو نه زیاته افضله ده، حضرت سعید بن المسیب فرمائی چه کوم سړې په دې شپه کښې د ماسخوتن مونځ باجماعت او کړې نو پوهه شه چه دې سړی ته د دې شپې د عبادت حصه ملاؤ شوه، او د امام شافعی په کلام کښې عشاء او فجر یعنی ماسخوتن او صبا دواړه ذکر دی، انتهى، خو ظاهره دا ده چه د دې پوره حصه خو په اخلاص سره شپه شوگیره کولو سره حاصلېږي.

(۳)، قدر په معنی د تنگۍ، کما فی قوله تعالى، فظن ان لن نقدر عليه، او تنگی دلته یا خود علم په اعتبار سره ده چا چه ته هم د دې شپې په تعین سره علم نشته دې، او یا په دې لحاظ سره ده چه د فرښتو په دې کښې ډیر ازدحام یعنی گنډه وی نو گویا فضاء تنگه شی، والله تعالى اعلم.

د دې خداوندی عطیه سبب او منشاء:

دا شپه په دې امت باندې د الله پاک انعام دې د دې انعام ظاهري سبب څه اوشو د موطاء امام مالک روایت دې چه یو ځل حضور اقدس ﷺ د تیر شوو امتونو عمرونو ته اوکتل او هغه ډیر اوږده اوږده وو د پنځه سوه کالو نه هم زیات وو نو حضور ﷺ خیال او فرمائیلو چا بیا زما د امت عملونه د هغوی د عملونو برابر نه شی کیدلې نو د حضور ﷺ په دې تاثر باندې دې امت ته دا انعام ورکړې شو، بیهقی او ابن ابی حاتم روایت کړې دې چه یو ځل حضور ﷺ د بنی اسرائیلو د یو سړی ذکر او فرمائیلو چه هغه تریو کاله پورې په جهاد فی سبیل الله کښې مشغول وو، په دې باندې مسلمانانو ته تعجب اوشو نو په دې باندې دا سورة قدر نازل شو، (التاج الجامع، ۷۹، ج ۲، مع شرحه، احقر وائی چه د جامع ترمذی په کتاب التفسیر، ص ۱۷۱، ج ۲، کښې یو حدیث د سورة قدر په شان نزول کښې مذکور دې، په کوم باندې چه امام ترمذی د غرابه حکم لگولې دې، د هغې مضمون دا دې چه کوم سړی حسن بن علی رضی الله عنه ته د حضرت معاویه رضی الله عنه په صلح کولو باندې طن او پیغور ورکړلو او اوئی وئیل چه، سؤدت وجوه المؤمن، تا د مسلمانانو او بنو هاشم مخونه تورل کړل، نو په دې باندې هغوی او فرمائیل داسې مه وایه تا ته څه خبر هم شته چه حضور ﷺ یو ځل په خوب کښې په خپل منبر شریف باندې د بنو امیه امراء اولیدل په کوم سره چه حضور ﷺ غمژن شو (لاجل انتقال الخلافة من بنی هاشم الی بنی امیه) نو په دې باندې الله تعالی دوی ته لیلة القدر عطیه کړله او سورة قدر نازل شو، د حدیث راوی وائی مونږ د بنو امیه د خلافت

موده حساب کړه نو هغه پوره زر (۱۰۰۰) مياشتې کيږي^(۱)، په کوم سره چه د حضرت حسن عليه السلام د خبرې تصديق او شولو چه دا شپه حضور ﷺ ته د بنواميه د خلافت په بدله کښي ورکړې شوې ده.

په بذل کښي د علامه شامي نه نقل کړي دي چه الله تعالی چا لره غواړي هغه دې شپې لره کتلې شي او څوک چه ټپي او ويني نو هغه لره پکار دي چه د دې افشاء يعنې ښکاره والي دې نه کوي او اخلاص سره دې دعاء او کړي، علماؤ د دې شپې څه علامات او نښي هم ليکلي دي، د باب په اولنۍ حديث کښي وړاندي د دې ذکر راروان دي.

د دې شپې په تعيين کښي د علماء اقوال

د دې شپې په تعيين کښي ډير اختلاف دي، په بذل کښي حافظ ابن حجر د دې په تعيين کښي شپې څلويښت (۴۶) قولونه نقل کړي دي، مونږ د هغې چه کوم مشهور دي او خصوصاً د ائمه اربعه په مينځ کښي دي صرف هغه به ليکو، د دې شپې په باره کښي بعضي علماؤ ليکلي دي چه دا دې امت سره خاص ده، يو قول دا دي چه دا شپه پورته کړې شوې ده، روافض هم دا وائي ځکه چه په يو روايت کښي دي چه حضور ﷺ اوفرمائيل، رفعت، جواب دا دي چه د حضور ﷺ مراد دا دي چه د دې شپې تعيين پورته کړې شوې دي، او يو قول دا دي چه دا شپه د حضور ﷺ په زمانه کښي صرف يو ځل موندلې شوې ده، مراقي الفلاح کښي دي چه د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه رائي دا ده چه دا شپه په ټول کال کښي گرځي او هم دا د امام ابوحنيفه رحمه الله نه مروی دي، محي الدين ابن عربي په فتوحات مکيه کښي ليکي چه هم دا زما رائي ده ځکه چه ما دي لره کله په شعبان کښي او کله د ربيع په مياشت کښي او اکثر او ډيره د رمضان په مياشت کښي ليدلې ده په ناتگي او غير ناتگي دواړه شپو کښي.

دويم قول د امام صاحب دا دي چه دا د رمضان په مياشت کښي گرځي يعنې خاص خو تر رمضان تر مياشتې پورې ده خو متعين نه ده گرځي راگرځي، صاحبين فرمائي چه تر رمضان پورې خاص او متعين ده خو معلومه نه ده چه کومه ده، په دې باندې ثمره د اختلاف دا

(۱) هغه داسي چه د بنواميه خلافت په، ۱۳۲، سنه هجري باندې ختم شولو، د دوي آخري خليه مروان بن محمد په کال، ۱۳۲، سنه هجري کښي اووژلي شو او د بنواميه د خلافت تسلسل د، ۴۰، سنه هجري نه شروع کيږي د يو سل او دوو دير شو نه چه څلويښت اوياسي نو باقي لس کم سل کاله پاتي کيږي او په مينځ کښي چونکه د عبدالله بن الزبير رضي الله عنه خلافت هم راغلو کوم چه اته کاله او اته مياشتې دي (کوم لره چه اوځکل دي) ده اته کم (۹۲) سلو کالو نه چه اته کاله او اته مياشتې اوياسي نو درې اتيا کاله او څلور مياشتې باقي پاتي کيږي او درې اتيا کاله او څلور مياشتې پوره زر مياشتې کيږي (چه دهغې برابر دا يوه شپه يعنې ليلة القدر ده) خو په دې باندې يو اشکال دي او هغه دا چه د عبدالله بن الزبير رضي الله عنه د خلافت استثناء د کوم ځاني نه صحيح ده د دوي په خلافت سره د بنواميه د خلافت تسلسل نه وو ختم شوې، د دې دور خلافت کښي کوم چه په حجاز او عراق باندې وو د مروان بن عبدالملک خلافت په شام او مصر باندې قائم وو، والله تعالی اعلم، تحفه الاحوذی، احقر وائي چه دا خو صحيح ده چه تسلسل منقطع شوې نه وو خو د خلافت په کمال او پوره والي کښي خلل خو واقع شوې وو) ۲۷ -

لیکلی ده چه کوم سړي د خپل غلام آزادول تر لیلۍ القدر پوري معلق کړي چه کله لیلۍ القدر وی نو ته آزاده ئی نو که ده دا خبره مثلاً په پنځلسم رمضان باندې او کړه نو د صاحبینو په نیز د ده غلام به راتلونکی کال په رمضان کښې هم دې تاریخ باندې ازادیږي په خلاف د امام صاحب نه چه د دوی په نیز باندې راتلونکی رمضان پوره تیریدلو باندې د اختر په شپه باندې به آزاد وی ځکه چه کیدې شی چه تیر شوی کال کله چه ده عتق لره معلق کړي وو دغه کال دا شپه د پنځلسم تاریخ نه وړاندې تیره شوې وی او دې کال یعنی راتلونکی کال دا شپه د رمضان په آخره کښې راشی دې نو ترڅور پورې د رمضان میاشت پوره نه وی تیره شوې تر هغه وخته پورې به عتق نه واقع کیږي.

د صاحبینو دویم روایت دا دې چه دا شپه د رمضان په آخری نیمه کښې منقل کیږي، امام شافعی فرمائی چه، ارجی الیالی، یوویستمه شپه ده یعنی د ټولو نه زیاته توقع د یوویستمې شپې په باره کښې ده، امام مالک او احمد فرمائی چه د آخری عشرې په شپو کښې گرځي، د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه په نیز اوویستمه شپه متعین ده لکه څنگه چه وړاندې په روایت کښې راروان دی او هم دا قول د جمهورو علماؤ طرف ته منسوب دي.

[۱۳۷۸] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُسَدَّدٌ، الْمَعْنَى قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زَيْدٍ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي بَنْ كَعْبٍ أَخْبِرْنِي عَنْ لَيْلَةِ الْقَدْرِ يَا أَبَا الْمُنْذِرِ فَإِنْ صَاحِبْنَا سَبَلَ عَنْهَا، فَقَالَ: مَنْ يَقُمُ الْحَوْلَ يُصْبِحَ، فَقَالَ: رَحِمَ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّهَا فِي رَمَضَانَ، زَادَ مُسَدَّدٌ: وَلَكِنْ كَرِهَ أَنْ يَتَكَلَّمَ، أَوْ أَحَبَّ أَنْ لَا يَتَكَلَّمَ، ثُمَّ اتَّفَقَا، وَاللَّهِ إِنَّهَا لَفِي رَمَضَانَ لَيْلَةَ سَبْعٍ وَعِشْرِينَ لَا يَسْتَنِي، قُلْتُ: يَا أَبَا الْمُنْذِرِ، أَلَمْ تَعْلَمْ ذَلِكَ؟ قَالَ: بِالْآيَةِ الَّتِي أَخْبَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ لَزِي: مَا الْآيَةُ؟ قَالَ: تُصْبِحُ الشَّمْسُ صَبِيحَةً تِلْكَ اللَّيْلَةُ مِثْلَ الطُّسْتِ لَيْسَ لَهَا شَعَاءٌ حَتَّى تَرْتَفِعَ.

زر وایي ما ابی بن کعب ته وویل: ماته خبر راکړه د لیلۍ القدر په باره کي ای ابو المنذره! بېشکه زمونږ د ملگري نه د دې باره کي تپوس شوی دی، هغه وویل: څوک چي پوره کال قیام اللیل وکړي نو ورته وبه رسېږي، هغه وویل: الله دي رحم وکړي ای ابو عبد الرحمن! قسم په الله بېشکه هغه ته علم وو چي هغه په رمضان کي ده. مسدد زیادت کړی دی، لکن هغه دا بده وگڼله چي دا خلق ځان وسپاري، او یایي دا خوبه وه چي ځان وسپاري، بیا دوه متفق شوي دي. قسم په الله بېشکه هغه په رمضان کي وه، په شپه اووېستمه کي بلا استثناء، ما وویل: ای ابو المنذره! تاته څه علم دی د دي؟ هغه وویل: په هغې نښې سره چي مونږ ته رسول الله صلی الله علیه و سلم خبر راکړی دی، ما زر ته وویل: هغه نښه کومه یوه ده؟ هغه وویل: صبح کوي نمرپه دغه سحر باندې پشان د یو لوبښي چي رڼا نه لري، تردې چي راپورته شي. فان صاحبنا سئل عنها فقال من يقم الحول يصبِحُ، د صاحب نه مراد ابن مسعود رضی الله عنه دې د مسلم په روایت کښې د دې تصریح ده، هغه فرمائی چه کوم سړي د پوره کال شپو کښې قیام اوکړي هغه به ئي په یقین سره دې لره او مومی (ځکه چه هغه په ټول کال کښې گرځي).

(۱): صحيح مسلم للمسافرين ٢٥ (٧٦٢)، سنن الترمذي للصوم ٧٣ (٧٩٣)، سنن النسائي للاعتكاف (٣١٠٦)، (تحفة الأشراف: ١٨)، وقد أخرجه: مسند أحمد (١٣٠/٥، ١٣١) (حسن صحيح)

په دې باندې ابی بن کعب او فرمائیل چه الله تعالى دې په ابن مسعود رضی الله عنه باندې رحم او فرمائی هغوی (ماته) د دې خبرې یقین دې چه هغه شپه د رمضان په میاشت کښې ده او اوویشتمه (۲۷) شپه ده، لا یستثنی، یعنی هغه به انشاء الله هم نه وئیل ځکه چه انشاء الله عام طور باندې غیر یقینې خبرې کښې وئیلې کیږي، قلت یا ابا المنذر، دا د ابی بن کعب رضی الله عنه کښت دې، انی علمت ذلك، تاسو ته دا څنگه معلومه شوه.

د دې شپې علامات:

قوله: قلت لِرَزِّ مَا الْآيَةُ، د لیلة القدر علامت او نښه څه ده هغوی او وئیل چه د دې علامت او نښه دا ده چه د دې شپې په صبا به نمر داسې راخیژی لکه څنگه چه یو پلیټ وی چه په هغې کښې شعاعګانې (خړیکې) نه وی، اودا هم وئیلې شی لکه څنگه چه په بعضې روایاتو کښې دی چه د څوارلسمې شپې د سپوږمۍ پشان وی، په سپوږمۍ کښې شعلې نه وی، او دا ځکه چه په دې شپه کښې د فرښتو کثرت او ډیروالې وی د آسمان نه راکوزیدل او ختل نو د هغوی اجسام لطیفه او وزرې حائلې شی په کومو سره چه د نمر په رڼا کښې کمې راشي، علماؤ څه نور علامات هم لیکلې دي، مثلاً دا چه دا شپه ډیره صفا او روښانه وی لکه څنگه چه سپوږمۍ پر قیږې او په هغې کښې یو خاص سکوم خاموشی محسوسیږي نه په دې شپه کښې ډیره یخنی وی او نه زیاته گرمی بلکه معتدله وی، یو علامت دا ئې هم لیکلې دې چه په دې شپه رجم شیاطین (د ستورو ماتیدل او شیطانانو باندې لګیدل) نه وی، دغه شان هر څیز شجر او حجر سجده کونکی ښکاری (نړی کل شیء ساجداً) هر ځانې رڼا او انوار موندلې شی تر دې چه د تیارة نه تیارة ځانې کښې هم.

دلته په حدیث کښې چه کوم علامات د نمر متعلق بیان کړې شوې دی په دې کښې دا سوال کیږي چه د دې علاماتو د بیانولو څه فائده او شوه دا خو روستو شپه تیریدلو نه پس موندلې کیږي؟ جواب دا دې چه فائده ئې داه ده چه چا ته دا شپه نصیب شوې وی هغه چه دا علامات او گوري نو د الله تعالی شکر به ادا کړی او راتلونکی وخت کښې به د دې د حاصلولو کوشش کوی.

[۱۳۷۹] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِيُّ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ، عَنْ عَبْدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ الزُّهْرِيِّ، عَنْ هَمْرَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسِ بَنِي سَلَمَةَ، وَأَنَا أَصْغَرُهُمْ، فَقَالُوا: مَنْ يَسْأَلُ لَنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ لَيْلَةِ الْقَدْرِ، وَذَلِكَ صَبِيحَةُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ مِنْ رَمَضَانَ، فَخَرَجْتُ، فَوَاقِهْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْمَغْرِبِ، ثُمَّ قُمْتُ بِبَابِ بَيْتِهِ، فَتَرَبَّيْتُ، فَقَالَ: "ادْخُلْ"، فَدَخَلْتُ فَأَتَيْتُ بَعْشَابَهُ فَرَأَيْتُ أَكْفَ عَنْهُ مِنْ قَلْبِهِ، فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: "تَأُولُنِي نَعْلِي"، فَقَامَ وَقُمْتُ مَعَهُ، فَقَالَ: "كَانَ لَكَ حَاجَةٌ" قُلْتُ: أَجَلْ، أُرْسَلَنِي إِلَيْكَ رَهْطٌ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ يَسْأَلُونَكَ عَنْ لَيْلَةِ الْقَدْرِ، فَقَالَ: "كَمْ اللَّيْلَةُ؟ فَقُلْتُ: الثَّنَائِي وَعِشْرُونَ، قَالَ: "هِيَ اللَّيْلَةُ"، ثُمَّ رَجَعْتُ، فَقَالَ: "أَوَالْقَابِلَةُ، يُرِيدُ لَيْلَةَ ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ".

ضمرة بن عبید الله بن انیس د خپل پلار نه روایت کوی، هغه وایي: زه وم په یو مجلس د بنو

(۱) نفر د به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۵۱۴۳)، وقد أخرجه: سنن النسائي الكبير / الاعتكاف (۳۴۰۱، ۳۴۰۲)، مسند احمد (۴/۴۹۵) (حسن صحيح)

سلمة کې او زه پکې ورکوتی وم، هغوی وویل: زمونږ دپاره به د رسول الله ﷺ نه د ليلة القدر باره کې څوک تپوس وکړي او دا د یوې شتمې سحر وو د رمضان؟ زه ووتلم او مخامخ شوم د هغه سره د ماښام په مانځه کې، بیا زه د هغه د کور په دروازه کې ودریدم، هغه تیر شو په ما باندې وبي وویل: ننوځه، ننوتم، هغه ته د ماښام دودۍ راوړی شوه، زه هغه ولیدم چې بندشوم د هغې نه دوجي د کموالي دهغې نه، هرکله چې فارغ شو، هغه وویل: ماته زما پیزار راکړه، هغه پاڅیدلو او زه هم ورسره پاڅیدم، هغه وویل: گویا کې ستا څه حاجت دی، ما وویل: آو، تاته زه یو ټولګي د بنو سلمه رالېږلی یم، تپوس کوي ستا نه په باره د ليلة القدر کې، هغه وویل: نن شپه څومه ده؟ ما وویل: دوې شتمه، هغه وویل: همدغه شپه ده، بیا راواپس شو، وبي وویل: او یا راتلونکې، اراده یې دروې شتمه شپه وه.

مضمون حدیث:

قوله: قال كنت في مجلس بنى سلمة ونا اصغرهم فقالوا من يسال لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ليلة القدر... فخرجت فوافيت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة المغرب، الخ: عبدالله بن أنيس انصاري فرمائی چه زه یو ځل د بنو سلمه قبیلې په یو مجلس کښې شریک ووم او زه په اهل مجلس کښې د ټولو نه وړوکی ووم نو هغوی په خپلو کښې او وویل چه څوک به وی چه زمونږ دپاره د حضور ﷺ نه د ليلة القدر په حقله سوال اوکړي او دا د یووی شتمې نیتې د صبا واقعه ده، عبدالله بن أنيس فرمائی (ما سوچ اوکړلو چه زه دا کار اوکړم) چنانچه د مجلس نه اووتلم او د حضور ﷺ سره مې د ماښام مونځ اوموندلو او د مانځه نه په فارغیدلو سره زه د حضور ﷺ د حجرې په دروازه باندې اودریدلم، کله چه حضور ﷺ په هغه ځانې تیر شو نو ما ته ئې اوفرمائیل چه ته هم دننه راشه (بظاهر دا وه چه دا کم عمره وو) زه هم دننه داخل شوم او د حضور ﷺ سره کیناستم، په دې کښې حضور ﷺ ته د عشاء (ماسخوتن خوراک) راوړلې شوو (بظاهر حضور ﷺ به په خوراک کښې د شریک کیدلو اشاره کړې وی) خوزه خپل ځان ته گورم چه خپل لاس روستو کوم د خوراک نه د دې وجه نه چه خوراک لږ وو کله چه حضور ﷺ د خوراک نه فارغ شو نو ما ته ئې اوفرمائیل ما ته زما پیزار راوړه (د دینه معلومه شوه چه حضور ﷺ به خوراک ته پیزار اوبښکلو او په ناسته به ئې خوړله) حضور ﷺ پوښتنه اوکړله چه شاید ته په څه کار باندې راغلی ئې، بنده عرض اوکړو، او جی او بیا ئې د راتلو غرض بیان کړو، په دې باندې حضور ﷺ تپوس اوکړو چه راتلونکې شپه کومه یوه ده ما عرض اوکړو چه د دووی شتمې شپه ده حضور ﷺ اوفرمائیل بس هم دا ليلة القدر ده (او دا ئې اوفرمائیل او وړاندې شو) بیا لږ غوندې واپس شو او ونی فرمائیل د دینه پس راتلونکې شپه یعنی د دیرویشتمې شپه ده.

[۱۳۸۰] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَيْسٍ الْجُهَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَأُحِبُّ بِأَدْيَةٍ أَكُونُ فِيهَا وَأَنَا أَصَلِّي فِيهَا بِحَمْدِ اللَّهِ، فَمُرْنِي بِلَيْلَةٍ أُنْزِلُهَا إِلَى هَذَا الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: "أَنْزِلَ لَيْلَةَ ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ"، فَقُلْتُ لِأَبِيهِ: كَيْفَ كَانَ أَبُوكَ يَصْنَعُ؟ قَالَ:

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۱۴۵)، وقد أخرجه: موطأ امام مالك (الاختلاف ۶/ ۱۲)، (كلاهما نحوه) (حسن صحيح)

كَانَ يَدْخُلُ الْمَسْجِدَ إِذَا صَلَّى الْعَصْرَ فَلَا يَخْرُجُ مِنْهُ لِحَاجَةٍ حَتَّى يُصَلِّيَ الصُّبْحَ، فَإِذَا صَلَّى الصُّبْحَ وَجَدَ دَابَّتَهُ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ، فَجَلَسَ عَلَيْهَا، فَلَحِقَ بِهَا دَابَّتُهُ.

ابن عبد الله بن أنيس الجهني د خپل پلار نه روایت کوي، هغه وايي: ما وويل: ای د الله رسوله! زما یوه باندې ده زه په هغې کې یم، او د الله د الله حمد دی زه په هغې کې مونځ کوم، امر وکړه ماته په یوې شپې سره چې راکوزیږم دې مسجد ته، هغه وويل: راکوزیږه دروېشتمه شپه، ما د هغه ځوی ته وويل: ستا پلار به څنگه کول؟ هغه وويل: وو هغه چې ننوتلو به مسجد ته کله چې به یې د مازیگر وکړو، هغه به د ضرورت دپاره نه وتلو تردې چې د سحر مونځ به یې وکړو، کله چې به یې د مازیگر مونځ وکړو نو خپله دابه به یې د مسجد په دروازه کې وموندله، په هغې کې به کېناستلو نو خپلې باندې ته به لاړلو.

تشریح: قوله: حدثنا احمد بن يونس نا زهير..... قال قلت يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ان لي بادية اكون فيها و انا اصلي فيها بحمد الله، الخ، عبد الله بن أنيس رضي الله عنه (هم هغه د تير شوې حديث راوی)، فرماني چې يو ځل ما حضور ﷺ ته عرض اوکړو چې يا رسول الله زما يو څنگل دې (بظاهر پتې مراد دې) په هغې کښې اوسېږم او زه بحمد الله تعالی هلته مونځ په جماعت، سره کوم زه دا غواړم چې د رمضان المبارک يوه شپه تاسو سره ستاسو په مسجد نبوی کښې تيره کړم نو تاسو ما ته اوښاني چې کوم شپه تيره کړم نو حضور ﷺ د ديرويشتمې شپې تعين او فرمائيلو، د ده ځوڼې وائي چې بيا ما پلار په دې اوليدلو چې د دوو يشتمې نيتې د مازیگر مونځ به ئې په خپل پتې کښې اوکړو او هلته به تللو او مسجد نبوی کښې به حاضریدلو او د هغه وخت نه تر صبا پورې به هم په مسجد نبوی کښې وو، د صبا د مانځه نه به چې فارغ شو نو د جومات په دروازه کښې به ئې خپله سورلی موندله او په هغې باندې به سور شو او خپل استوگنۍ ته به واپس راتلو.

په منهل کښې ليکلی دی چې د محمد بن نصر په روايت کښې دومره زياتې دې چې دوی د دې صحابي ته دا هم (۱) فرمائيلې وو چې په دې شپه دلته راشئ نو مونځ کوئ، بيا که زړه دې غواړي نو تر آخرې مياشتې پورې دا معمول کوئ او که نه غواړئ نو مه کوئ.

[۱۳۸۱] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمَسْجِدُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَّلِ مِنْ رَمَضَانَ، فِي ثَلَاثَةِ تَبَقَى، وَفِي سَابِعَةِ تَبَقَى، وَفِي خَامِسَةِ تَبَقَى."

د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دی، هغه روايت کوي د نبي ﷺ نه، هغه ويلي دي: ولتوی هغې لره په اخيرنو لسو کې د رمضان نه، په نهمه کې کومې چې پاتې وي، په اومه کې کومې چې پاتې وي، په پنځمه کې کومې چې پاتې وي.

(۱) قوله انزل ليلة ثلاث وعشرين، زاد ابن نصر في رواية فصلها فيه فان احببت ان تستم آخر الشهر فاللعل وان احببت فكلف، (۲) صحيح البخاري ليلة القدر ۳ (۲۰۲۱) ۳ (۲۰۲۶)، (تحفة الأشراف: ۵۹۹۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۳۱/۱، ۲۷۹، ۳۶۰، ۳۶۵) (صحيح)

شرح حدیث:

قوله: عن ابن عباس رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال التمسوها في العشر الاواخر من رمضان في تاسعة تبقى و في سابعة تبقى و في خامسة تبقى.

في تاسعة تبقى، الخ، دا بدل واقع كيږي د في العشر نه حضور ﷺ رومي او فرمايل چه ليلة القدر لره په آخری کښې اولتهوئ اوس وړاندې د دې بيان دې چه په آخری عشره کښې په دې شپو کښې، تاسعة تبقى، يعنى باقى پاتې کيدونکى شپو کښې نهمه شپه کښې (اولتهوئ) د دې مصداق راجح قول په بناء باندې يوويشتمه شپه ده ځکه چه شل ورځي تيريدلو نه پس اوس يقينى توگه باندې کومې شپې چه پاتې كيږي هغه هم نهه دى د لسو کيدل غير يقينى دى، هکذا فسره مالك والجمهور، د دې مصداق يوويشتمه شپه خو په هغه صورت کښې ده چه د مياشتې د آخر نه شپې شمارل شروع شي خو که د شمير ابتداء د آخری عشرى نه شروع کړي نو بيا د تاسعة تبقى مصداق به يو کم ديرشمه شپه وي.

قوله: على هذا القياس دسابعة تبقى مصداق يو صورت دريوويشتمه شپه او يو صورت کښې اوويشتمه شپه به وي او د خامسة تبقى مصداق به په دواړو صورتونو کښې پنخويشتمه شپه وي.

فانده: په حديث کښې يوويشتمې شپې لره په تاسعة تبقى سره تعبير کړه او، في الليلة الحادية والعشرين، ثي وننه ونيل هغه ځکه چه د عربو خلقو عادت دا دې چه هغوى تر نيمې مياشتې پورې خو تاريخ شميرلو کښې د تيرو شو ورځو اعتبار کوى مثلاً، يولسمه شپه به ونيلې شي، الحادية عشر، او د نيمې مياشتې تيريدلو نه پس د تاريخ کله خو په تيرو شو ورځو لحاظ ساتي او ذکر کوى مثلاً، الحادى والعشرون ليکي او کله د پاتو ورځو په اعتبار سره يو شتمې شپې ته التاسعة الباقيه يا تاسعة تبقى واني لکه څنگه چه دلته په حديث کښې راځي، او که مياشت د ديرشو اولگوئ نو د شمير شروع د آخرې نه اوکړې نو تاسعة تبقى مصداق به دوويشتمه شپه وي په دې باندې به نور کلام هم هلته راځي.

باب فِيْمَنْ قَالَ لَيْلَةُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ

باب دى په بيان د هغه چا هکې چې ويلي يې دي په يوويشتمه شپه هکې ده

د ليلة القدر د تعيين په سلسله کښې مصنف څلور بابونه قائم کړي دي، يوويشتمه شپه، اولسمه شپه، اوويشتمه شپه، سبع او آخر، د کوم مصداق چه خو اقوال دي، کوم چه به په خپل ځانې کښې راشي.

[۱۳۸۲] (حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّمِيمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْتَكِفُ الْعَشْرَ الْأَوْسَطَ مِنْ رَمَضَانَ، فَأَعْتَكَفَ عَامًا حَتَّى إِذَا كَانَتْ لَيْلَةُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ وَهِيَ الْبَيْتَةُ الَّتِي يَخْرُجُ فِيهَا مِنْ أَعْتِكَافِهِ، قَالَ: "مَنْ كَانَ أَعْتَكَفَ مَعِيَ فَلْيَعْتَكِفِ الْعَشْرَ الْأَوَّاهِرَ، وَقَدْ رَأَيْتُ هَذِهِ اللَّيْلَةَ لَمْ أَلْسِمْتُهَا، وَقَدْ رَأَيْتُنِي

(۱) انظر حديث رقم: ۸۹۴ (تحفة الأشراف: ۴۴۱۹) (صحيح)

أَنَّهُ جُدَّ مِنْ صَبِيحَتِهَا فِي مَاءٍ وَطَلِينٍ، فَأَلْتَمِسُوهَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَّلِ، وَالْتَمِسُوهَا فِي كُلِّ وَتْرٍ. قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: فَمَطَرَتْ السَّمَاءُ مِنْ تِلْكَ اللَّيْلَةِ، وَكَانَ الْمَسْجِدُ عَلَى عَرِيشٍ، فَوُكِّفَ الْمَسْجِدُ، فَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ: فَأَبْعَثَتْ عَيْنَايَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى جَبْهَتِهِ وَأَنْفِهِ أَثَرُ الْمَاءِ وَالطَّلِينِ مِنْ صَبِيحَةٍ إِحْدَى وَعِشْرِينَ.

د ابو سعيد الخدري رضي الله عنه روايت دی، هغه ويلي دي: رسول الله ﷺ وو چي اعتكاف يي كولو په مينځنۍ عشره كې د رمضان نه، اعتكاف يي وكړو يو كال، تردې چي شوه يوېشتمه شپه او دا هغه شپه وه چي هغه به پكې راوتلو د اعتكاف نه، هغه وويل: هغه چا چي د ماسره اعتكاف وكړو نو اعتكاف دي وكړي په اخيرنۍ عشره كې، او ما هغه وليده په دې شپه كې، بيا د مانه هېره شوه، او بېشكه ما خان وليدلو چي زه سجده كوم د دغې ورځې په سحر كې په اوبو او خټو كې، ولټوي هغې لره په هر وترو كې. ويلي دي ابو سعيد: باران وورولو اسمان په دغه شپه او مسجد چټ چوتره وو، نو راوخځيدلو مسجد. ابو سعيد وويل: زما سترگو رسول الله ﷺ وليدلو او د هغه په تندي او پوزه باندې اثر د اوبو او د خټې وو په سحر د يوېشتمې كې.

عن ابى سعيد الخدرى قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعتكف العشر الاوسط من رمضان، حضور ﷺ به د رمضان په مينځنۍ عشره كښې اعتكاف فرمائيلو او د شلم تاريخ په ماښام باندې به د اعتكاف نه بهر راوتلو، يوځل داسې اوشول چه حضور ﷺ د شلم تاريخ په ماښام كښې اوفرمائيل چه كومو خلقو ما سره د ميځنۍ عشرې اعتكاف كړې دې هغوى د آخرى عشرې اعتكاف هم او كړى دې دپاره چه ما ته دا شپه يعنى ليلة القدر ښودلې شوې ده (چه فلانگى شپه ده)، بيا د دې تعيين رانه هير كړې شو (البته د دې علامات راته ياد دي)، او هغه دا چه د دې شپې په صبا چه كله تاسو د سحر مونځ سجده چه كوي نو هغه به په اوبو او خاوره كښې كوي (او دا ښې تراوسه پورې نه دې موندلې شوې)، نو هغه خلق دوى سره د آخرى عشرې په اعتكاف كښې پاتې شول، وړاندې راوى وائى چه د آخرى عشرې په رومبۍ شپه يعنى په يووېشتمه شپه كښې په مدينه منوره كښې باران اوشو او د مسجد نبوى جهت د خپر وو نو هغه رااوځيدلو (او كوم ځانې كښې چه حضور ﷺ سجده كوله هغه ځانې خټې شو)، د سحر مونځ چه كله حضور ﷺ او كړو نو د حضور ﷺ په تندي مبارك باندې خاروه اولگيدله (گويا د ليلة القدر د علاماتو تحقق اوشو، فالحمد لله على ذلك).

[١٣٨٣] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ، عَنْ أَبِي نَعْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْتَمِسُوهَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَّلِ مِنْ رَمَضَانَ، وَالْتَمِسُوهَا فِي التَّاسِعَةِ، وَالسَّابِعَةِ، وَالْخَامِسَةِ". قَالَ: قُلْتُ: يَا أَبَا سَعِيدٍ، إِنَّكُمْ أَعْلَمُ بِالْعَدَدِ مِنَّا، قَالَ: أَجَلٌ، قُلْتُ: مَا التَّاسِعَةُ وَالسَّابِعَةُ وَالْخَامِسَةُ؟ قَالَ: إِذَا مَضَتْ وَاحِدَةٌ وَعِشْرُونَ فَالَّتِي تَلِيهَا التَّاسِعَةُ، وَإِذَا مَضَى ثَلَاثٌ وَعِشْرُونَ فَالَّتِي تَلِيهَا السَّابِعَةُ، وَإِذَا مَضَى خَمْسٌ وَعِشْرُونَ فَالَّتِي تَلِيهَا الْخَامِسَةُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: لَا أَذْرِي أَحْفَى عَلَيْهِ مِنْهُ شَيْءٌ أَمْرًا.

(١): سنن النسائي/السهو ٩٨ (١٣٥٧)، (تحفة الأشراف: ٤٣٣٢)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/ليلة القدر ٢ (٢٠١٦)، ٣ (٢٠٢٢)، والاعتكاف ١ (٢٠٢٦)، ٩ (٢٠٣٦)، ١٣ (٢٠٤٠)، صحيح مسلم/الصيام ٤٠ (١١٦٧)، سنن ابن ماجه/الصيام ٥٦ (١٧٦٦)، موطا امام مالك/الاعتكاف ٦ (٩)، مسند احمد (٩٤/٣) (صحيح)

د ابو سعید الخدری رضی الله عنه نه روایت دی، هغه وایی، رسول الله صلی الله علیه و آله ویلي دي ولتوی هغه لره په اخیرنی عشره کې، ولتوی هغه لره په نهمه کې او په اومه کې او په پنځمه کې هغه وایی ما وویل ای ابو سعید! تاسو په عدد باندې ډیر پوهه یی زموږ نه، هغه وویل: آو، ما وویل نهمه او اومه او پنځمه څه شی دی؟ هغه وویل: کله چې یوېشتمه تېره شي نو هغه نژدې ورته نهمه ده، او کله چې دروېشتمه تېره شي نو هغه نژدې ورته اومه ده، او کله چې پنځه وېشت تیرې شي نو هغه نژدې ورته پنځمه ده. ویلي دي ابوداود: زه نه پوهېږم چې د ډېنه په ما باندې څه شی پټ شوی دی او که نه؟

بظاهر په دې حدیث کې اختصار دې گڼی د مسلم شریف په حدیث کې کوم چه هم د ابوسعید خدری رضی الله عنه نه مروی دې داسې دې چه یوخل حضور صلی الله علیه و آله د رمضان په اولنۍ عشره کې اعتکاف او فرمائیلو بیا په مینځنۍ عشره کې او بیا وړاندې هم هغه دې کوم چه دلته د ابوداود په روایت کې دی.

ترجیح: قوله: عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم التمسوها فی العشر الاواخر من رمضان.... قلت ما التاسعة و السابعة والخامسة قال اذا مضت واحدة وعشرون فالتی تليها التاسعة، الخ، د ناسعه نه مراد تاسعه باقیه دی علی هذا القیاس سابعه او خامسه، لکه څنگه چه په تیر شوی حدیث کې تیر شوې دی فی تاسعة بقی، الخ، او تاسعه باقیه و سابعه باقیه او خامسه باقیه د هر یو تفسیر په تیر شوی باب کې د حدیث د عبدالله بن عباس رضی الله عنه د لاندې تیر شوې دې، په دې حدیث کې دا اضافه ده چه شاگرد استاذ نه سوال او کړو چه ته په حساب زموږ نه زیات پوهیږی نو ځکه اوښایه چه د تاسعه او سابعه وغیره مصداق څه دې هغوی جواب ورکړو چه د یوویشتمې شپې نه روستو چه کومه شپه راشی هم هغه د دې مصداق دې یعنی درویشتمه شپه،

یو اشکال او جواب:

په دې تفسیر کې یو قوی اشکال دې هغه دا چه د ډېنه وړاندینی روایت کې د تاسعه تفسیر په یوویشتمې شپې سره تیر شوی دې او دا موجوده ترجمه الباب هم په یوویشتمې شپې باندې دې، لهذا دا تفسیر د ترجمه الباب هم خلاف دې او تیر شوی تفسیر هم خلاف دې، د دې یو جواب خو دا دې چه حضرت ابوسعید الخدری رضی الله عنه د حساب د آسانتیا دپاره میاشت د ډیرشو ورځو لگولې ده چه په دې صورت کې د تاسعه مصداق دا دې خو ظاهره دا ده چه د ډیرشو کیدل یقینی خبره نه ده، ځکه چه میاشت د یو کم ډیرشو اولگوي او په دې کې یوه ورځ کمه کړې شي نو بیا هغه د دوویشتمې په ځانې د یوویشتمې شي، دویم جواب د دې هغه دې کوم چه علامه زرقانی ورکړې دې چه د تاسعه مصداق هم دوویشتمه شپه ده خو د حدیث مطلب دا دې چه لیلة القدر لره اولتوی په دې شپه کې کوم نه پس چه تاسعه باقی پاتې شي او دا شپه کومې نه پس چه تاسعه یعنی دوویشتمه شپه راځی هغه ظاهره ده چه هم یوویشتمه شپه ده، (من البدل بتوضیح) زموږ شیخ نور الله مرقدہ به فرمائیل چه ماته د زرقانی جواب ډیر خوښ دې

فال ابوداؤد لا ادری اخفی علی منه شی ام لا، غالباً امام ابوداؤد ته هم دا اشکال کیږي کوم چه مونږ پورته لیکلې دې چه دویشتمی سره تفسیر څنگه صحیح کیږي، مصنف وائی چه نه پوهیږم چه څه چل اوشو چه دا حدیث ما ته په ښه شان نه دې یاد یا بله څه خبره ده مثلاً د یو راوی د طرف نه چه وهم دې، والله تعالی اعلم.

بَابُ مَنْ رَوَى أَنَّهَا لَيْلَةُ سَبْعِ عَشْرَةَ

باب دی په بیان دهغه چا ککې چې روایت یې کړی دی چې دا ولسمه شپه ده

[۱۳۸۴] (۱) حَدَّثَنَا حَكِيمُ بْنُ سَيْفٍ الرَّقِّيُّ، أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ عَمْرٍو، عَنْ زَيْدِ يَعْنِي ابْنَ أَبِي أَنَسَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اطْلُبُوا لَيْلَةَ سَبْعِ عَشْرَةَ مِنْ رَمَضَانَ، وَلَيْلَةَ إِحْدَى وَعِشْرِينَ، وَلَيْلَةَ ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ، ثُمَّ سَكَّتْ".

د ابن مسعود رضي الله عنه نه روایت دی، هغه وایي: مونږ ته رسول الله صلی الله علیه و آله وویل: طلب کړئ هغې لره په اولسمه شپه کې د رمضان نه، او په یوېشتمه شپه کې، او په دروېشتمه شپه کې، بیا چوپ شو.

بَابُ مَنْ رَوَى فِي السَّبْعِ الْأَوَاخِرِ

باب دی په بیان دهغه چا ککې چې روایت یې کړی دی، چې په اخیری اوو ککې ده

[۱۳۸۵] (۲) حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "تَحَرَّوْا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي السَّبْعِ الْأَوَاخِرِ".

د ابن عمر رضي الله عنه نه روایت دی، هغه ويلي دي: رسول الله صلی الله علیه و آله ويلي دي: ليله القدر په اخيري اوه شپو کې ولټوئ.

تشریح: قوله: تحروا ليلة في السبع الاواخر، د سبع اواخر په مصداق کښي څو اقواله دي (۱) آخري اووه ورځې يعنې د ديرويشتمې شپې نه د مياشتې آخره پورې (۲) السبع بعد العشرين يعنې د آخري عشرې رومبني اووه ورځې د يوويشت نه تر اوويشتو پورې (۳) سبوع اربع د رمضان آخري يعنې څلورمه هفته، د دوويشتو نه تر اته ويشتو پورې (۴) آخري د اووه عدد يعنې، ۲۷، (اوويشتمه شپه)

دفع دتعارض بين الحديثين:

اوس به دلته دا اشکال وی چه دا د، حديث التسموها في العشر الاواخر، خلاف دې، جواب دا دې چه کيدې شی چه حضور صلی الله علیه و آله ته روميې دا ښودلې شوې وی چه ليلة القدر په آخري عشره کښي ده ا روستو دا ښودلې شوې وی چه د آخري عشرې په سبع اواخر کښي ده (سبع اواخر هم د آخري عشرې يو فرد دې) يا دا اووئيلى شي چه د قوی سړی دپاره حضور صلی الله علیه و آله آخري عشره فرمايلي وی او د ضعيف دپاره سبع اواخر، او د امام شافعي جواب خو

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۹۱۷۶) (ضعيف)

۲: صحيح مسلم الصيام ۴۰ (۱۱۶۵)، سنن النسائي للكبري/ الاعتكاف (۳۴۰۰)، (تحفة الأشراف: ۷۳۰)، وقد أخرجه موطأ امام مالك الاعتكاف (۱۱۶)، مسند احمد (۳۷/۲، ۶۲، ۷۴، ۱۱۳)، سنن الدارمي للصوم ۵۶ (۱۸۲۴) (صحيح)

مشهور دي کوم لره چه امام ترمذي هم نقل کړې دي هغه دا چه حضور ﷺ د سائل د سوال مطابق جواب ورکړې دي، چا چه ويلي وو يا رسول الله ﷺ مونږ ليله القدر لره په فلانکې شپه کښې اولتوو حضور ﷺ او فرماييل او هم په دي کښې نې اولتوي چا د بلې شپې په باره کښې پوښتنه او کړله چه په دي کښې اولتوو حضور ﷺ او فرماييل او په دي کښې نې اولتوي (منهل)

باب مَنْ قَالَ سَبْعَ وَعِشْرُونَ

باب دی په بیان د هغه چا کي چي ويلي يي دي په اوښتمه شپه ده

[۱۳۸۶] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ مُطَرِّفًا، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ، قَالَ: "لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ سَبْعٍ وَعِشْرِينَ".

د معاوية بن ابی سفیان نه روایت دی هغه روایت کوي د نبی ﷺ نه په باره د ليله القدر کي هغه ويلي دي ليله القدر اوښتمه شپه ده.

هم دا حافظ د جمهورو مسلك ليكلي دي، ابی بن کعب رضی الله عنه خو حلفا يعنی په قسم سره دا وائي لکه څنگه تير شول، دغه شان په بيهقي وغيره کښې د ابن عباس رضی الله عنه حديث دي چه د حضور ﷺ په خدمت کښې يو سړي راغلو او عرض نې اوکړو چه، يانی الله اني شيخ كبير عليل، قيام ليل په ما باندې ډير سخت دي نو ځکه ما ته خو بس حضور ﷺ دي يوه شپه اوبښاني چه په هغې کښې ما ته د ليله القدر ملاويدو توقع وی نو په دي باندې حضور ﷺ او فرماييل چه، عليك بالسابعة، چه د آخری عشرې اوومې شپې لره اختيار کړه، دغه شان په مسند احمد کښې د ابن عمر رضی الله عنه نه مرفوعا مروی دی، من كان متحريها فليتحرها ليلة سبع و عشرين (منهل)

باب مَنْ قَالَ هِيَ فِي كُلِّ رَمَضَانَ

باب دی په بیان د هغه چا کي چي ويلي يي دي هغه په ټول رمضان کي ده

دا ترجمه بلفظ الحديث ده، او زما په خيال کښې د دي دوه مطلبه کيدې شي (۱) ليله القدر هم په رمضان کښې دي او د رمضان هره شپه کښې د دي امکان دي يعنی په پوره مياشت کښې گرځي راگرځي، د آخری عشرې يا د بلې يوې شپې پورې خاص نه دي (کما ځکي عن ابی حنيفة، دويم مطلب دا دي چه د هر کال په رمضان کښې موندلې کيږي د يو خاص رمضان پورې خاص نه دي) لهذا هغه چه يو قول دي چه ليله القدر د حضور ﷺ په زمانه کښې صرف يو ځل موندلې شوي دي د هغې پس نه هغه غلط دي.

[۱۳۸۷] (۲) حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ زَيْدٍ، أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ أَبِي اسْتَعْقَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا أَسْمَعُ عَنْ لَيْلَةِ الْقَدْرِ، فَقَالَ: "هِيَ فِي كُلِّ رَمَضَانَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ سُفْيَانُ، وَشُعْبَةُ، عَنْ أَبِي اسْتَعْقَابٍ مَوْقُوفًا عَلَى ابْنِ عُمَرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۱. ترمذی به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۴۰) (صحیح)

۲. ترمذی به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۷۰۶۵) (ضعیف) والصحیح موقوف

د عبد الله بن عمر رضی الله عنہ نه روایت دی هغه وایی: د رسول الله صلی الله علیہ وسلم نه تپوس وشو د لیلة القدر باره کي او ما اوریدل، هغه وویل: هغه په ټول رمضان کي ده. ابوداود ویلي دي: نقل کړی دی دې لره سفیان او شعبه د ابو اسحاق نه په طریقي د وقف سره په ابن عمر باندې، دواړه نه دی مرفوع کړی نبي صلی الله علیہ وسلم ته.

الحمد لله د لیلة القدر ابواب پوره شول، الله تعالی دې په خپل فضل او کرم سره او د حدیث شریف د خدمت په طفیل سره د دې شپي د عبادتونو فراخه برخه مونږ ته نصیب کړی، آمین.

أَبْوَابُ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ وَتَحْزِينِهِ وَتَرْتِيلِهِ

قرات د قرآن ددې جز مقرر کول او ترتیل سره د لوستلو مسائل

بَابُ فِي كَمْ يُقْرَأُ الْقُرْآنُ

باب دی چې څومره وقت کي به قرآن لوستلی شي
د ما قبل سره ربط:

اوس د دې ځائي نه مضمون بدلیږي او د ما قبل سره مناسب دویم مضمون شروع کیږي ځکه چه په ما قبل کښي د قیام اللیل او د شب قدر ذکر وو او دلته دا بیانوی چه سړي لره روزانه د قرآن پاک کم نه کم او زیات نه زیات څومره اندازه لوستل پکار دی او د قرآن د قرات غوره محل او ځائي قیام اللیل یعنی د تهجد و مونځ دي، د ما قبل سره هم دا مناسبت دي.

[۱۳۸۸] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَا: أَخْبَرَنَا أَيُّبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهُ: "اقْرَأِ الْقُرْآنَ فِي شَهْرٍ" قَالَ: إِنِّي أَجِدُ قُوَّةً، قَالَ: "اقْرَأْ فِي عَشْرِينَ" قَالَ: إِنِّي أَجِدُ قُوَّةً، قَالَ: "اقْرَأْ فِي عَشْرَةِ" قَالَ: إِنِّي أَجِدُ قُوَّةً، قَالَ: "اقْرَأْ فِي عَشْرِ" قَالَ: إِنِّي أَجِدُ قُوَّةً، قَالَ: "اقْرَأْ فِي سَبْعٍ وَلَا تَزِيدَنَّ عَلَى ذَلِكَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَحَدِيثُ مُسْلِمٍ أَثَمٌ.

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی، پېشکه نبي صلی الله علیہ وسلم هغه ته وویل ولوله قرآن په یوې میاشت کي هغه وویل زه موږم طاقت، هغه وویل په شلو کي وایه، هغه وویل زه طاقت لرم، هغه وفرمایل په پنځلسو کي وایه، هغه وویل زه طاقت لرم، هغه وفرمایل ولوله په لسو کي هغه وویل زه طاقت لرم. هغه وفرمایل به اوو کي وایه، او زیادت مه کوه په دې باندې ویلي دي ابوداود او حدیث د مسلم اتم دی

قوله اقرا فی سبع ولا تزدین علی ذلك، حضور صلی الله علیہ وسلم صحابی رضی الله عنہ ته په اووه ورځو کښي د قرآن پاک د ختمولو اجازت ورکړې دي او په دې باندې د زیاتنې نه ئې منع فرمائیلي ده خو دا منع د تحریم دپاره نه ده بلکه دا نهی د شفقت نهی ده دې دپاره چه دوی باندې مشقت اوچتول رانه شي او په یو مقدار باندې پوره کول او دوام اوشي، چنانچه د دې نه وړاندې په حدیث

۱: صحیح البخاري/فضائل القرآن ۳۴ (۵۰۵۳، ۵۰۵۴)، صحیح مسلم/الصیام ۳۵ (۱۱۵۹)، (تحفة الأشراف: ۸۹۶۲)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/القراءات ۱۳ (۲۹۴۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۷۸ (۱۳۴۶)، مسند احمد (۱۶۳/۲، ۱۹۹)، سنن الدارمي/فضائل القرآن ۳۲ (۳۵۱۴) (صحیح)

کښې هم د دې صحابی په اصرار باندې حضور ﷺ د اووه ورځو په ځانې په دریو ورځو کښې د ختم کولو اجازت فرمائیلې دې او وښې فرمائیل، لا یفقه من قراء فی اقل من ثلاث، یعنی د دریو ورځو نه په کمو کښې ختم کونکې په فهم د معنی او تدبیر سره نه شی لوستلې. **د قرآن په ختمولو کښې د حضور صلی الله علیه وسلم معمول:**

په منهل کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها یو حدیث نقل کړې دې، ان النبی صلی الله علیه وسلم کان لا یختم القرآن فی اقل من ثلاث، (رواه ابو عبید من طریق الطیب بن سلیمان عن عمرة عن عائشة) دغه شان د سنن سعید بن منصور په حواله سره په صحیح سند سره د ابن مسعود رضی الله عنه اثر نقل کړې دې چه، اقرؤا القرآن فی سبع و لا یقرؤه فی اقل من ثلاث.

په علماؤ کښې دا مشهوره ده چه د دریو ورځو نه په کمو کښې او د څلویښت ورځو نه په زیاتو کښې ختمول نه دی پکار بس کم نه کم په دریو ورځو کښې او زیات نه زیات په څلویښتو ورځو کښې یو ختم کول پکار دی، روزانه درې پاؤ سپاره لوستلو سره په څلویښتو ورځو کښې یو ختم به اوشی.

امام نووی فرمائی په دې حدیث کښې اقتصاد فی العبادة، طرف ته اشاره ده او دا چه د قرآن کریم تلاوت په تدبیر سره کیدل پکار دی.

د قرآن په ختمولو کښې د سلفو معمول:

د دېنه پس هغه لیکي چه د قرآن په تلاوت کښې د سلفو معمول مختلف پاتې شوي دي د خپل خپل حال او فهم په اعتبار سره، چنانچه د بعضو عادت په یو میاشت کښې د ختم پاتې شوي دي او بعضو په شلو ورځو کښې او بعضو په لسو ورځو کښې او د اکثر په اووه ورځو کښې او د ډیرو په دریو ورځو کښې او د څه په یوه شپه او ورځ کښې او بعضو صرف په یوه شپه کښې او بعضو په یوه ورځ او شپه کښې درې ختمونه کړي دي او بعضو اته ختمونه کړي دي، د دینه زیات د چا عادت او معمول زموږ په علم کښې نشته دي. هغه فرمائی چه سړی لره د خپل مشغولتیا او فرصت په لحاظ سره د تلاوت مقدار متعین کول پکار دی د دې دپاره چه په نورو ذمه واریانو کښې خلل واقع نه شی.

[۱۳۸۹] (حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، أَخْبَرَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صُمْ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَأَقْرَأِ الْقُرْآنَ فِي شَهْرٍ" فَنَاقَصَنِي، وَنَاقَصْتُهُ، فَقَالَ: "صُمْ يَوْمًا وَأَقْرَأْ يَوْمًا". قَالَ عَطَاءٌ: وَاخْتَلَفْنَا عَنْ أَبِي، فَقَالَ بَعْضُنَا: سَبْعَةَ أَيَّامٍ، وَقَالَ بَعْضُنَا: ثَمَانًا.

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی هغه ویلي دي: ماته رسول الله ﷺ وویل: د هرې میاشت نه درې ورځې روژه نېسه، او قرآن لوله په میاشت کې. مونږ یو بل لره کمولو، هغه وویل: روژه نېسه یوه ورځ او یوه ورځ افطار کوه. عطاء وایي: مونږ اختلاف کړی دی د خپل پلار نه، بعضو زموږ نه اوه ورځې وویل، او بعضو زموږ نه پنځه ورځې وویل. **تشریح:** قوله: فَنَاقَصَنِي وَنَاقَصْتُهُ، یعنی حضور ﷺ به زما نه د تلاوت د مقدار د کمولو کوشش کولو او ما به د حضور ﷺ نه د ختم د مودې کمولو کوشش کولو.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۶۴۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۱۶۲، ۲۱۶) (صحیح)

[۱۳۹۰] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فِي كَمْ أَقْرَأَ الْقُرْآنَ؟ قَالَ: "فِي شَهْرٍ" قَالَ: إِنِّي أَقْوَى مِنْ ذَلِكَ، يَرِدُّ الْكَلَامَ أَبُو مُوسَى وَتَنَاقَضَهُ حَتَّى قَالَ: "أَقْرَأَهُ فِي سَبْعٍ" قَالَ: إِنِّي أَقْوَى مِنْ ذَلِكَ، قَالَ: "لَا يَفْقَهُ مَنْ قَرَأَهُ فِي أَقَلِّ مِنْ ثَلَاثٍ".

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی، بېشکه هغه وویل: ای د الله رسوله! په خومره ورځو کې قرآن لولم؟ هغه وفرمایل: په یوه میاشت کې، هغه وویل: زه د دېنه زیات طاقت لرم، ابو موسی به خبره بار بار کوله، او هغه به کمولو، تردې چې ورته یې وویل: لوله هغې لره په اوه ورځو کې، هغه وویل: زه د دېنه زیات طاقت لرم، هغه وفرمایل: نه پوهېږي هغه څوک چې ولولې هغې لره کم د دریو نه.

[۱۳۹۱] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَفْصٍ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقَطَّانُ خَالَ عِيسَى بْنِ شَاذَانَ، أَخْبَرَنَا أَبُو دَاوُدَ، أَخْبَرَنَا الْحَرِيشُ بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ، عَنْ خَيْثَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَقْرَأَ الْقُرْآنَ فِي شَهْرٍ" قَالَ: إِنَّ بِي قُوَّةً، قَالَ: "أَقْرَأَهُ فِي ثَلَاثٍ"، قَالَ أَبُو عَلِيٍّ: سَمِعْتُ أَبَا دَاوُدَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ يَعْنِي ابْنَ حَنْبَلٍ، يَقُولُ: عِيسَى بْنُ شَاذَانَ كَيْسٌ.

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی هغه ویلي دي: ماته رسول الله ﷺ وفرمایل: قرآن په یوه میاشت کې لوله، هغه وویل: زه زیات طاقت لرم، هغه وویل: ولوله هغې لره په دریو کې، ابو علي ویلي دي: ما د ابو داود نه اوریدلي دي هغه ویل: ما اوریدلي دي د احمد نه یعني د ابن حنبل نه هغه ویل: عیسی بن شاذان اوښیار دی.

تشریح: قوله: عیسی بن شاذان کيس، عیسی بن شاذان ډیر هوښیار دي.

باب تحزیب القرآن

باب دی په بیان د تجزیې د قرآن کې

تحزیب د حزب نه ماخوذ دي، حزب د روزانه معمول او وظیفې ته وائی کوم ته چه ورد هم وئیلې کیږي یعنې د روزانه تلاوت مقدار متعین کول.

په تیر شوې باب کښې یو حدیث تیر شوې دي چه عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه ته حضور ﷺ فرمائیلې وو چه قرآن پاک په اووه ورځو کښې ختموه او په دې باندې زیادت مه کوه، د دې د وړاندې په عام توگه باندې صحابه کرامو او نورو علماؤ او قراؤ د قرآن کریم سورتونو لره په اووه برخو کښې تقسیم کړې وو، چنانچه مشهوره ده چه د قرآن پاک اووه منزلونه دي، هر منزل د یوې ورځې وظیفه ده، منزل خو زمونږ په عرف کښې وائی په زړه اصطلاح کښې حزب وائی لکه څنگه چه په ترجمه الباب کښې دی او وړاندې په حدیث کښې به هم راشی، کیف تحزبون القرآن، نور کلام به هلته راشی.

[۱۳۹۲] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ قَارِبٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي مَرْزُومٍ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ ابْنِ إِهْدَاءٍ، قَالَ: سَأَلَنِي نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ بْنُ مُطْعِمٍ، فَقَالَ لِي: فِي كَمْ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ؟ فَقُلْتُ: مَا أَحْزَبُهُ، فَقَالَ لِي نَافِعٌ: لَا تَقُلْ مَا أَحْزَبُهُ، فَإِنَّا

۱: تفرده به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۸۹۵۱) (صحیح)

۲: تفرده به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۸۶۲۳) (حسن صحیح)

۳: تفرده به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۵۳۲) (صحیح)

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "قَرَأْتُ جُزْءًا مِنَ الْقُرْآنِ"، قَالَ: حَسِبْتُ أَنَّهُ ذَكَرَهُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ.

د ابن الهاد نه روایت دی هغه ویلي دي: ماته تپوس وکړو نافع بن جبیر نه مطعم، هغه وویل ماته: په خو ورځو کې قرآن لولي؟ ما وویل: زه یې نه تجزیه کوم، ماته نافع وویل: ته مه وایه چې زه یې نه تجزیه کوم، بېشکه رسول الله ﷺ ویلي دي: ما لوستلی دی یو جزء د قرآن نه، هغه وایي: زما دا گمان دی چې هغه نقل کړی دی د مغیره بن شعبه نه.

تشریح: قوله: قلت ما أحزبه.... لا تقل ما أحزبه، د سائل د سوال په جواب کنبي ابن الهاد اووئیل چه زه د وظیفې په توگه د قرآن مقدار نه متعین کوم (بلکه څومره چه په آسانتیا سره کیدی شی تلاوت کوم) د دېنه بظاهر دا معلومېږي چه هغه مقدار لره متعین کول نه خوښول، نو ځکه هغوی اووئیل چه داسې مه وایه دا خود حضور ﷺ نه ثابت دی.

[۱۳۹۳] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، أَخْبَرَنَا قُرَّانُ بْنُ تَمَّامٍ، وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو خَالِدٍ وَهَذَا الْقِطْعَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْلَى، عَنْ عُمَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَوْسٍ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ فِي حَدِيثِهِ: أَوْسُ بْنُ حُذَيْفَةَ، قَالَ: قَدِمْنَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي وَقْدٍ ثَقِيفٍ، قَالَ: فَتَزَلَّتِ الْأَحْلَافُ عَلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، وَأَنْزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَنِي مَالِكٍ فِي قَبَةِ لَهُ، قَالَ مُسَدَّدٌ: وَكَانَ فِي الْوَقْدِ الَّذِينَ قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ثَقِيفٍ، قَالَ: كَانَ كُلُّ لَيْلَةٍ يَأْتِينَا بَعْلُ الْعِشَاءِ يُحَدِّثُنَا، وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ: فَأَتَانَا عَلَى رَجُلَيْهِ حَتَّى يَرَاوَحَ بَيْنَ رَجُلَيْهِ مِنْ طَوْلِ الْقِيَامِ، وَأَكْثَرُ مَا يُحَدِّثُنَا مَا لَقِيَ مِنْ قَوْمِهِ مِنْ قُرَيْشٍ، ثُمَّ يَقُولُ: "لَا سَوَاءَ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ مُسْتَدْلِينَ، قَالَ مُسَدَّدٌ: بِمَكَّةَ، فَلَمَّا خَرَجْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ كَانَتْ سِجَالُ الْحَرْبِ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ نُدَالُ عَلَيْهِمْ، وَيَذَالُونَ عَلَيْنَا"، فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ أَبْطَأَ عَنِ الْوَقْتِ الَّذِي كَانَ يَأْتِينَا فِيهِ، فَقُلْنَا: لَقَدْ أَبْطَأَتْ عَنَّا اللَّيْلَةُ، قَالَ: "إِنَّهُ طَرَأَ عَلَيَّ جُزْءٌ مِنَ الْقُرْآنِ فَكُرِهْتُ أَنْ أَجِيءَ حَتَّى أَتِمُّهُ". قَالَ أَوْسٌ: سَأَلْتُ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يُحْزَبُونَ الْقُرْآنَ؟ قَالُوا: ثَلَاثٌ وَتَمْسُ وَسَبْعَةٌ وَوَاحِدٌ عَشْرَةٌ وَثَلَاثٌ عَشْرَةٌ وَحِزْبُ الْمُفَصَّلِ وَحَدَّةٌ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَحَدِيثُ أَبِي سَعِيدٍ أَكْثَرُ.

عثمان بن عبد الله بن اودس د خپل نيکه نه روایت کوي. ویلي دي عبد الله بن سعيد په خپل حدیث کې اوس بن حذیفه. هغه وایي: مونږ راغلو رسول الله ﷺ ته په وفد د ثقیف کې، هغه وایي: مغیره بن شعبه ته معاهدین راغلل، او رسول الله ﷺ ځای ورکړو بنی مالک ته د هغه په قبه کې. مسدد وایي: او په وفد کې وو هغه کسان چې راغلي وو رسول الله ﷺ ته د ثقیف نه. هغه وایي: هغه به مونږ ته هره شپه د ماسخوتن نه وروسته راتلو مونږ سره به یې خبرې کولي. او ابو سعید ویلي دي: ولاړ به وو تردې چې یوه خپه به یې په بله دمه کوله د اوږد ودریدو نه. او ډیرې خبرې به یې چې کولي نو هغه به وي چې دا ورسره مخامخ شوی وو د خپل قوم د قریشو سره، بیا به هغه ویل: یو شان نه دي مونږ کمزوري وو. ویلي دي مسدد: په مکه کې. هرکله چې مونږ مدینې ته راووتلو وه بوکه د جنگ زمونږ او د دوی په مینځ کې، مونږ به اړوله په هغوی او هغوی به اړوله په مونږ، یوه شپه د هغه وقت نه وروسته شو په کوم کې چې به مونږ ته راتلو، مونږ وویل: نن شپه ته مونږ ته وروسته راغلي، هغه وویل: ماته خپل جزء د قرآن نه رامخامخ شو، ما بده وگنله چې راشم تردې چې هغه پوره کړم، ویلي دي اوس: ما تپوس وکړو د ملگرو د صحابو نه هغوی به څنگه تجزیه کوه قرآن؟ هغوی وویل: درې، پنځه، اوه، نهه، یوولس، دیارلس، او جزء د مفصل یواځې.

ويلي دي ابو داود: د ابو سعيد حديث اتم دی.

مضمون حديث:

قوله: كان كل ليلة ياتينا بعد العشاء: مونږ ته «د زړه خوشحالولو او خبرو اترو کولو دپاره» حضور ﷺ به روزانه د ماسخوتن نه روستو تشریف راوړلو او زمونږ څیمې سره به په ولاړه ولاړه بغیر د تکلف نه تر ډیر وخته پورې خبرې اترې کولې، چه دهغې د وجه نه به د، مراوحت بین القدمین، نوبت راتلو، یعنی کله به ئې په دې پښې باندې زور اچولو او اودریدلو به او کله به ئې په هغه پښې باندې زور اچولو، او زیاتره چه به حضور ﷺ کوم ذکر او تذکره فرمائیل هغه به د هغه ناانصافیانو او زیاتو وه کوم چه به حضور ﷺ د خپل قوم قریش د طرف نه زغملې وې.

ثم يقول لا سواء كنا مستضعفين مستذلین، مونږ او هغوی یعنی کفار قریش په مکه کښې د قیام یعنی قبل الهجرت برابر درجه کښې نه وو بلکه هغه خلق دغه وخت کمزورې او ضعیف او خراب حالت کښې وو.

فلما خرجنا الى المدينة كانت سجال الحرب بیننا و بینهم، بیا کله چه مونږ هجرت اوکړو او مدینې ته راغلو (نو دلته راتللو سره مونږ ته قوت او شوکت حاصل شو) نو د جنگ ډول زمونږه او د هغوی په مینځ کښې مشترک شو، یعنی کله به زمونږ نوبت وو د بوکې اچولو او اوبو راوښکلو او کله د هغوی.

ندال علیهم و یدالون علینا، دا جمله د رومبنی جملې پشان ده، یعنی کله به دولة او غلبه زمونږه وه او کله د هغوی، د عربو په محاوره کښې وئیلې کیږي چه، اَدیل علی اعدائنا ای نصرنا علیهم، یعنی مونږ ته په دښمن باندې غلبه حاصله شوه، دا په اصل کښې د دولة یعنی په معنی د غلبه نه ماخوځ دي.

فلما كانت ليلة ابطاء عن الوقت الذي كان ياتينا فيه، یعنی یوه ورځ داسې اوشول چه په کوم معین وخت کښې به حضور ﷺ راتلو د هغې نه ئې ناوخته کړو کله چه ئې تشریف راوړو نو مونږ په تاخیر سره د راتللو په حقله پوښتنه اوکړه نو حضور ﷺ اوفرمائیل چه د دې وجه دا اوشوه چه زما د روزانه کوم ورد او وظیفه وه هغه پاتې شوې وه د هغې په پوره کولو کښې ناوخته شو د دېنه د روزانه وظیفه او معمول مقررولو اصل معلوم شو دې ته تحزيب وائی لهذا ترجمة الباب ثابت شو.

سالت اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم كيف تحزبون القرآن، یعنی د قرآن کریم څومره حصې کوئ یعنی د ورځې لوستلو مقدار څنگه مقرره وئ؟ د دې سوال په جواب کښې هغوی اوبښودل چه په یوه ورځ کښې درې سورتونه او په دویمه ورځ کښې پنځه سورتونه او په دریمه ورځ کښې اووه سورتونه او په څلورمه ورځ کښې نهه سورتونه او په پنځمه ورځ کښې یولس سورتونه او په شپږمه ورځ کښې دیارلس سورتونه او په اوونمه ورځ کښې د مفصل ټول سورتونه (کوم چه شپږ اویا دی)

د تحزيب فمی بشوق تشریح:

ددې تقسیم نوم تحزیب دې، او دې ته د قراؤ په عرف کښې تحزیب فمی بشوق وئیلې شی، په فمی بشوق کښې اووه حروف دی، هر منزل او حزب چه د کوم سورت نه شروع دې، دهغې سورة د نوم رومېې حرف ددې مجموعه حروف (فمی بشوق) نه اخستلې شوې دې، لکه اول منزل د سورة فاتحې نه شروع کیږی، چه دهغې په شروع کښې فاء ده، او دویم منزل د مائدې نه شروع کیږی، دهغې دپاره میم دې، دریم منزل د سورة یونس نه شروع کیږی، دهغې دپاره یاء ده، خلورم منزل د سورة بنی اسرائیل نه شروع کیږی، دهغې دپاره باء ده، پنځم د سورة شعراء نه شروع کیږی، دهغې دپاره شین دې، او شپږم د سورة والصفات نه شروع کیږی، دهغې دپاره واؤ دې، او اووم منزل د سورة ق نه شروع کیږی.

[۱۳۹۴] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْبُهَّالِ، أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الشَّخِيرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَفْقَهُ مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فِي أَقْلٍ مِنْ ثَلَاثٍ".

د عبد الله نه يعنې د ابن عمرو نه روايت دی هغه ويلى دي: رسول الله ﷺ ويلى دي: نه پوهېږي هغه څوک چې قرآن ولولى کم د دريو نه.

[۱۳۹۵] (۲) حَدَّثَنَا نُوحُ بْنُ حَبِيبٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنِيَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فِي كَمْ يَفْقَهُ الْقُرْآنُ؟ قَالَ: "فِي أَرْبَعِينَ يَوْمًا" ثُمَّ قَالَ: "فِي شَهْرٍ"، ثُمَّ قَالَ: "فِي عَشْرِينَ"، ثُمَّ قَالَ: "فِي خَمْسَ عَشْرَةَ"، ثُمَّ قَالَ: "فِي عَشْرِ"، ثُمَّ قَالَ: "فِي سَبْعٍ" لَمْ يَنْزِلْ مِنْ سَبْعٍ.

د عبد الله بن عمرو نه روايت دی بېشکه هغه تپوس وکړو د رسول الله ﷺ نه، په څومره وخت کې به قرآن لوستلی شي؟ هغه وويل: په څلوېښتو کې، بيا هغه وويل: په څلوېښتو کې، بيا هغه وويل: په شلو کې، بيا هغه وويل: په پنځلسو کې، بيا يې وويل: په لسو کې، بيا هغه وويل: په اوو کې، د اوو نه راڅکته نه شو.

تشرېح: قوله: ثم قال في سبع لم ينزل من سبع:

نبي کریم (ﷺ) اجازت ورکولو کښې د اووه ورځو نه کمې کرې نه دی، يعنې په دغې مجلس کښې، گنې ددې نه مخکښې تير شوې دی، چه نبی کریم (ﷺ) هغوی ته د دريو ورځو پورې اجازت ورکړې وو.

[۱۳۹۶] (۳) حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدِ، قَالَا: أَلَى ابْنِ مَسْعُودٍ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنِّي أَقْرَأُ الْمُفَصَّلَ فِي رَكْعَةٍ، فَقَالَ: أَهَذَا كَهَذَا الشَّعْرُ وَتَكْرَأُ كَثْرَ الدُّقْلِ؟ لَكِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقْرَأُ النَّظَائِرَ السُّورَتَيْنِ فِي رَكْعَةِ التَّحْمِيمِ، وَالرَّحْمَنَ فِي رَكْعَةٍ، وَافْتَرَبَتْ، وَالْحَاقَّةُ

۱: سنن الترمذي/القراءات ۱۳ (۲۹۴۹)، ن الکبری/فضائل القرآن (۸۰۶۷)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۷۸ (۱۳۴۷)، (تحفة الأشراف: ۸۹۵۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۶۴/۲، ۱۶۵، ۱۸۹، ۱۹۵)، دي/فضائل القرآن ۳۲ (۳۵۱۴) (صحیح)
۲: سنن الترمذي/القراءات ۱۳ (۲۹۴۷)، ن الکبری/فضائل القرآن (۸۰۶۸، ۸۰۶۹)، (تحفة الأشراف: ۸۹۴۴) (صحیح)
۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۹۱۸۳)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ۱۰۶ (۷۷۵)، وفضائل القرآن ۶ (۴۹۹۶)، ۲۸ (۵۰۴۳)، صحيح مسلم/المسافرين ۴۹ (۷۲۲)، سنن الترمذي/الصلاة ۳۰۵ (الجمعة ۶۹) (۶۰۲)، سنن النسائي/الافتتاح ۷۵ (۱۰۰۷)، مسند احمد (۱/۳۸۰، ۱۷، ۴۲۷، ۴۳۶، ۴۵۵) (صحیح)

فِي رُكْعَةٍ، وَالطُّورَ، وَالذَّارِيَاتِ فِي رُكْعَةٍ، وَإِذَا وَقَعْتَ، وَتُونَ فِي رُكْعَةٍ، وَسَالَ سَابِلَ وَالنَّازِعَاتِ فِي رُكْعَةٍ، وَوَيْلَ
لِلْمُطَفِّفِينَ، وَعَبَسَ فِي رُكْعَةٍ، وَالْمُدَّثِّرَ، وَالْمُزْمِلَ فِي رُكْعَةٍ، وَهَلْ أَتَى، وَلَا أَقْسَمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فِي رُكْعَةٍ، وَعَمَّ
يَتَسَاءَلُونَ، وَالْمُرْسَلَاتِ فِي رُكْعَةٍ، وَالْدُّخَانَ، وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ فِي رُكْعَةٍ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا تَأْلِيفُ ابْنِ مَسْعُودٍ
رَحِمَهُ اللَّهُ.

د غلقمه او اسود نه روایت دی، دواړو ویلي دي: ابن مسعود ته یو سړی راغی هغه وویل:
زه مفصل په یو رکعات کې لولم، هغه وویل: ایا د شعر پشان یې زر زر وایي، او زر زریي
شیندې پشان د بېکاره کجورو، لکن نبي ﷺ به لوستلو دوه متقارب سورتونه په یو
رکعات کې، رحمن او نجم په رکعات کې، واقتریت او الحاقه په یو رکعات کې، او الطور او
الذاریات په بل رکعات کې، اذا وقعت او نون په یو رکعات کې، او سال سائل او والنازعات په
یو رکعات کې، او ویل للمطففین او عبس په یو رکعات کې، او المدثر او المزمّل په یو رکعات
کې، او هل اتی او لا اقسام بیوم القیامة په یو رکعات کې، او عم یتساءلون او والمرسلات
په یو رکعات کې، او الدخان او اذا الشمس کورت په یو رکعات کې. ابو داود ویلي دي: دا
ترتیب د ابن مسعود رضی الله عنه وو.

تشریح: قوله: اتی ابن مسعود رجل فقال انی اقرء المفصل فی رکعة:

حضرت ابن مسعود رضی الله عنه ته یو سړی راغلو، او ورته ئې اوئیل، (ماشاء الله ماته قرآن دومره
پوخ یاد دې، چه زه د مفصل ټول سورتونه په یو رکعت کښې لولم، ددغې سړی نوم نهیک
بن سنان دې، (کما فی رواية المسلم) په دې عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او فرمائیل: اهذا کهڅ
الشعر، چه د شعرونو پشان زر زر ئې لولي، د همد معنی اسراع شدید ده، ډیر په تیزی او زر
زر یو کار کول، دلته کښې دا اشکال پیدا کیږي، چه شعر خو ډیر په ښه انداز او اطمینان
سره لوستلې کیږي، په هغې کښې تلوار نه شی کولې، جواب دادې، چه یادولو دپاره چه
کوم اشعار لوستلې شی، هغه مراد دی، هغه زر زر لوستلې شی، او یو وی انشاد د شعر،
یعنی نورو ته شعرونه اورول، دا واقعی په ترنم او ترتیل سره لوستلې شی.

قوله: و نثرًا کثر الدقل: او څرنګه چه خرابې کجورې د اونې نه څنډلې کیږي، دغه شان به ته
هم کوي، دقل هغه خراب قسم کجورې دې، چه په اونه کښې اوچې شوې وی، او په مزه
سره اونه خوزولو سره هغه ټول په یو ځل راغورزیږي.

او بیا هغوی او فرمائیل: لکن النبی (صلی الله علیه وسلم) کان یقرء النظائر السورتین فی رکعة
الخ: او د بخاری شریف (ص ۱۰۷) د یو روایت الفاظ داسې دی، لقد عرفت النظائر التي کان
النبي (صلی الله علیه وسلم) یقرن معا بینهن.

د حضور (صلی الله علیه وسلم) معمول په تهجد کښې د کومو سورتونو لوستلو وو:

یعنی زه ښه پیژنم، هغې سورتونو لره، چه هغه به حضور ﷺ دوه دوه یو ځایي کول، او په
یو رکعت کښې به ئې لوستل، او بیا هغوی شل سورتونه ذکر کړل، چه هغې لره به حضور
ﷺ په لسو رکعتو کښې لوستل (چه دهغې تفصیل په حدیث کښې مذکور دې) مطلب
دادې، چه اې د الله تعالی بنده! ته شپږ اویا سورتونه په یو رکعت کښې لولي، حالانکه

حضور (ﷺ) به صرف شل سورتونه په لس رکعته کښې لوستل، (۱) الحاصل قرآن مجید لره په ترتیل او تدبیر سره لوستل پکار دی، دا منډه ترېه صحیح نه ده، بلکه خلاف سنت ده.

دا حدیث په صحیحین او نورو کتب حدیث کښې هم شته، لیکن په هغې کښې ددې شلو سورتونو تفصیل او ددې مصداق مذکور نه دي، ددې وجې نه امام نووی (رحمته الله علیه) په شرح مسلم (ص ۲۷۲) کښې لیکلې دي، په سنن ابوداؤد کښې ددې سورتونو تعیین مذکور دي، دې سورتونو ته نظائر ددې وجې نه اوښلې شو، چه دا د مضمون په اعتبار سره یو شان دي، او بعضو وښلې دي، چه نظائر ئې ددې وجې نه اوښل، چه د آیاتونو په مقدار کښې دا سورتونه تقریباً برابر دي، لیکن دا خبره صحیح نه ده.

د مذکوره حدیث سبب هم وارد دي، چه دلته کښې ذکر نه دي، د صحیح مسلم او ترمذی په روایت کښې شته، هغه دا چه دا سړې د ابن مسعود (رضی الله عنه) خدمت کښې حاضر شو، او راتلو سره ئې سوال اوکړو، چه تاسو دې آیت لره څرنگه لولئ، فیها انهر من ماء غیر آسن، تپوس ئې اوکړو، چه آسن دي او که یاسن، په دې باندې هغوی افرمائیل و کل قرآن قد احصیت غیر هذا الحرف، آیا ددې حرف نه علاوه باقی ټولو قراعتونو نه ته واقف یئ، او آیا تا ټول قرآن لوستلې دي، په دې باندې هغه سړی هغه خبره اوکړه، چه دلته کښې د ابوداؤد په حدیث کښې ذکر ده.

قال ابوداؤد هذا تالیف ابن مسعود (رضی الله عنه): بره په حدیث کښې چه کوم د شلو سورتونو ترتیب مذکور دي، هغه چونکه د مصحف عثمانی (چه کوم مونږ سره دي) د ترتیب نه خلاف دي، ددې وجې نه مصنف (رحمته الله علیه) فرمائي، چه مذکوره بالا ترتیب د مصحف ابن مسعود (رضی الله عنه) مطابق دي، دهغوی په مصحف کښې د سورة فاتحې نه پس بقره او دهغې نه پس سورة النساء دي، او بیا سورة آل عمران دي.

په دې خبره پوهیدل پکار دي، چه مشهوره داده، چه د آیتونو ترتیب توقیفی دي، یعنی مسموع من الشارع، او د سورتونو ترتیب د صحابه کرامو اجتهادی او مختلف فیه دي، علماؤ لیکلې دي، چه د مصحف علی (رضی الله عنه) ترتیب علی ترتیب النزول دي، په هغې کښې د ټولو نه اول سورة اقراء دي، ثم المدثر ثم ن والقلم، ثم المزل.

زمونږ د اکابرو د عمل بالسنة مثال:

حضرت شیخ (رحمته الله علیه) فرمائي چه په کومه وړخ په بذل المجهود کښې ددې مقام شرح اولیکلې شوه، نو حضرت سهارنپوری (رحمته الله علیه) افرمائیل: مولوی زکریا! په یوې پرچه باندې دا سورتونه په دې ترتیب سره اولیکه، نن به به تهجد کښې په دې ترتیب سره سورتونه

۱، امام نووی (رحمته الله علیه) لیکي: ددې نه معلومه شوه چه د حضور (ﷺ) معمول په تهجدو کښې د تلاوت مقدار عام طور سره دا وو کوم چه په دې حدیث کښې مذکور دي او کوم چه په بعضې روایاتو کښې د سورة بقره او آل عمران وغیره اوږدو اوږدو سورتونو ذکر راغلي دي نو هغه په بعضې وختونو باندې معمول دي چه دا کله کله وو.

لوم، سبحان الله، د عمل بالحديث جذبه هم داسې پکار ده، د حضرت امام احمد بن حنبل په نوم نه هم منقول دی، چه هغوی به په هر حديث باندې يو ځل خامخا عمل کولو.

[۱۳۹۷] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا مَسْعُودٍ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَقَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ قَرَأَ الْآيَتَيْنِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي لَيْلَةِ كَفَّتَاهُ".

د عبد الرحمن بن يزيد نه روایت دی هغه ویلي دي: ما تپوس وکړو د ابو مسعود نه او هغه د بیت الله طواف کولو، هغه وویل: رسول الله ﷺ ویلي دي: چا چې دوه آیتونه ولوستل د سورة البقرې نه په یوه شپه کې نو دواړه ورله پوره دي. قوله: من قرء الآيتين من آخر سورة البقرة في ليلة كفتاه:

شرح حدیث :

کوم سړې چه د سورة بقرې آخری دوه آیتونه امن الرسول تا ختم سورة په شپه کښې اولولی، نو دهغه دپاره دا لوستل د قیام اللیل نه کفایت کوی، یعنی دهغې قائم مقام کیږی، یا مطلب دادې، چه په قیام اللیل (تهجد) کښې ددې دواو آیتونو لوستل کافی کیږی، یا مطلب دادې، چه د شیطان د شر نه بچ کیدو دپاره کافی دي، یا د جن او انس د ټولو د شر نه بچ کیدلو دپاره کافی کیږی، یا اعتقاد سره متعلق چه کوم آیت قرآنیه دی، دهغې ټولو د طرف نه دا دوه آیتونه کافی دی، دا ټول مطالب شراح لیکلې دي، ددې دواو آیتونو په احادیثو کښې ډیر فضیلت راغلي دي، حضرت علی رضی الله عنہ فرمائي، زه نه پیژنم، چه یو داسې عقلمند سړې به هم وی، چه ددې لوستلو نه بغیر به اوده شی.

[۱۳۹۸] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرُو، أَنَّ أَبَا سَوِيَّةَ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ حُجَيْرَةَ يُخْبِرُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ قَامَ بِعَشْرِ آيَاتٍ لَمْ يَكُتِبْ مِنَ الْغَافِلِينَ، وَمَنْ قَامَ بِمِائَةِ آيَةٍ كُتِبَ مِنَ الْقَانِتِينَ، وَمَنْ قَامَ بِأَلْفِ آيَةٍ كُتِبَ مِنَ الْمُقْنَطَرِينَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: ابْنُ حُجَيْرَةَ الْأَصْفَرُ عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ابْنِ حُجَيْرَةَ.

د عبد الله بن عمرو بن العاص نه روایت دی هغه ویلي دي: رسول الله ﷺ ویلي دي: هغه چا چې په لسو آیتونو سره قیام وکړو نو هغه به د غافلینو نه نه لیکل کېږي، او چا چې قیام وکړو په سلو آیتونو سره هغه به د قانتینو نه ولیکل شي، او چا چې قیام وکړو په زرو آیتونو سره نو هغه به ولیکل شي د ډیر مال والا نه. ابوداود ویلي دي: ابن حجیره ورکوتی هغه عبد الله بن عبد الرحمن بن حجیره دی.

تشریح: قوله: ومن قام بعشر آيات لم يكتب من الغافلين، کوم سړې چه لس آیتونه د تهجد په مونځ کښې اولولی، هغه به په غافلینو کښې نه شمارېږی (بدل) او کیدې شی، چه مطلق

(۱): صحيح البخاري لمضائل القرآن ۱۰ (۵۰۰۹)، صحيح مسلم للمصنفين ۴۳ (۸۰۷)، سنن الترمذي لمضائل القرآن ۱ (۲۸۸۱)، سنن النسائي / اليوم والليلة (۷۲۱)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۸۳ (۱۳۶۹)، (تحفة الأشراف: ۹۹۹۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۱۸/۴، ۱۲۱، ۱۲۲)، سنن الدارمي للصلاة ۱۷۰ (۱۵۲۸)، ولمضائل القرآن ۱۴ (۳۴۳۱) (صحيح) (۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۸۷۴) (صحيح)

لوستل مراد وی، یعنی بغیر د مانځه نه، کما يظهر من کلام بعض الشراح.
و من قام بالف آیه کتب من المقنطرين: چه څوک زر آیتونه په یوه شپه کښې اولولی، دهغه
دپاره د اجر او ثواب قنطار (انبارونه) لیکلې کیږي، قنطار د دولس زره رطلو وی، او وئیلې
شوي دي، چه د دولسو سوؤ اوقیه وی، او یو اوقیه د څلوېښتو درهمو وی، یعنی دهغې د
وزن برابر اجر او ثواب، او په یو روایت کښې دي، چه یو قنطار دومره لوڼې دي، چه دهغې
دپاره دا دنیا کافی نه ده، په دې دنیا کښې نه ځاني کیږي.

قال ابو داود ابن حجر الاصحح الخ: حاصل دا دي، چه په سند کښې کوم ابن حجره راغلي
دي، هغه ته ابن حجره الاصغر وئیلې شي، دهغه نوم او نسب دادي، عبد الله بن عبد الرحمن
بن حجره، دې الاصغر ددې وجې نه دي، چه دلته کښې نسبة الى الجد دي، او ددې راوی چه
کوم والد دي، یعنی عبد الرحمن بن حجره، هغه ته ابن حجره الاکبر وئیلې شي.

[۱۳۹۹] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى الْبَلْخِيُّ، وَهَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَا: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، أَخْبَرَنَا سَعِيدُ
بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، حَدَّثَنِي عِيَّاشُ بْنُ عَبَّاسٍ الْقَتْبَانِيُّ، عَنْ عِيسَى بْنِ هِلَالٍ الصَّدْفِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: أَلَى
رَجُلٍ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَقْرَأْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: "أَقْرَأْنَاكَ مِنْ ذَوَاتِ الرَّاءِ، فَقَالَ: كَبُرَتْ
سِنِّي، وَاشْتَدَّ قَلْبِي، وَغَلِظَ لِسَانِي، قَالَ: "فَأَقْرَأْنَاكَ مِنْ ذَوَاتِ حَمٍ"، فَقَالَ مِثْلَ مَقَالَتِهِ، فَقَالَ: "أَقْرَأْنَاكَ مِنَ
الْمُسْتَحَبَاتِ" فَقَالَ مِثْلَ مَقَالَتِهِ، فَقَالَ الرَّجُلُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَقْرَأْنِي سُورَةَ جَامِعَةٍ، فَأَقْرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ حَتَّى فَرَّغَ مِنْهَا، فَقَالَ الرَّجُلُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أَرِيدُ عَلَيْهَا أَبَدًا، ثُمَّ أَذْبَرَ الرَّجُلُ، فَقَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَفْلَحَ الرَّوَّاحِيُّ، مَرَّتَيْنِ".

د عبد الله بن عمرو نه روایت دی هغه ویلي دي: یو سړی رسول الله ﷺ ته راغی هغه وویل
ماته څه راوښايه، هغه ورته وفرمایل: لوله درې د الر والونه، هغه وویل زما عمر زیات
دی، زړه مې سخت شوی دی، او ژبه مې سخته ده، هغه وفرمایل: درې د حم والونه وایه،
هغه د خپلې مخکنۍ وینا پشان وینا وکړه، هغه ورته وفرمایل: ولوله درې د مسبحاتو نه،
هغه بیا خپل مقاله وویل، هغه سړي وویل: ای د الله رسوله! ماته یو جامعي سورت وښايه،
نبي ﷺ ورته اذا زلزلت الارض وښودلو تردې چې ترېنه فارغ شو، هغه سړي وویل قسم په
هغه ذات چې ته یې په حق رالېږلی یې زه به په دې باندې زیادت نه کوم، نبي ﷺ وویل:
سړی ګوتی کامیاب شو، دوه ځله یې وویل.

تشریح: قوله: عن عبد الله بن عمرو ؓ قال اتى رجل رسول الله (صلی الله علیه وسلم) فقال اقرانی :
دا اقراء د باب افعال نه دي، یعنی ما باند اولوله، مطلب دادي، چه ماته د لوستلو دپاره
اوایي، نبي کریم (ﷺ) او فرمائیل چه درې سورتونو نه لوله، دهغې سورتونه، د کومو په
شروع کښې چه الف، ل، ر دي، یا دا لفظ الراء (مفرد) دي، مراد ددې نه هم هغه دي، او هغه
پنځه سورتونه دي، هود، یوسف، ابراهيم، الحجر، یونس.

قوله: فقال كبرت سني واشتد قلبي و غلظ لسانى: هغه صحابی اوئیل چه اوس زه بوډا شوې یم،
او زما زړه سخت شوې دي، یعنی ذهن او حافظه مې کمزورې شوې ده، او ژبه مې هم درنه

۱: سنن النسائي، عمل اليوم والليلة ۲۰۴ (۹۵۰)، (تحفة الأشراف: ۸۹۰۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۶۹/۲) (ضعيف)

شوي ده، په آسانی سره نه گرځي، ددې نه پس نبی کریم (ﷺ) هغه ته د 'ذوات حم' مشوره ورکړه، ځکه چې دا سورتونو د هغې سورتونو نه ورکوټي دي.

قوله: من المسبحات: د کومو سورتونو په شروع کښې چې سبح يا يسبح يا تسبح مذكور دي، او دا اووه سورتونه دي، سبحان الذي اسرى، الحديد، الحشر، الصف، الجمعة، التغابن، الاعلى، د ترمذی (ج ۲ ص ۱۱۶) په يو روايت کښې دي، ان النبي (صلى الله عليه وسلم) کان يقرأ المسبحات قبل ان يرقد يقول ان فيهن آية خير من الف آية.

قوله: افلح الرويجل: يا خو دا د رجل تصغير دي، يا د راجل (پيدل تلونکي) تصغير دي، ځکه چې دا سرې د نبی کریم (ﷺ) خدمت کښې پيدل راغلې وو، سورته وو.

باب في عدد الآي

باب دی په بيان د عدد د آيتونو کي

د سورتونو آيتونه شمارل، مقصود په ظاهر کښې ددې جواز بيانول دي، او دا چې دا فعل عبث نه دي، بلکه په دې کښې يو قسم اهتمام موندلې کيږي، په تير شوي يو باب کښې تير شوي دي، چې کوم سرې لس آيتونه اولولي، نو هغه ته دومره ثواب ملاويږي، او څوک چې سل آيتونه اولولي، هغه ته دومره ثواب ملاويږي، په دې کښې هم د آيتونو د عدد ذکر دي.

[۱۴۰۰] (١) حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ مَرْزُوقٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنْ عَبَّاسِ الْجُشَمِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "سُورَةُ مِنَ الْقُرْآنِ ثَلَاثُونَ آيَةً تَشْفَعُ لِمُصَاحِبِهَا حَتَّى يُغْفَرَ لَهُ: تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ".

د ابو هريره (رضي الله عنه) نه روايت دي، هغه روايت کوي د نبی کریم (ﷺ) نه هغه ويلي دي: يو سورت دي د قرآن هغه دېرش آيتونه دي، خپل خاوند دپاره به شفاعت کوي تر دې چې بښنه ورته وشي، هغه تبارک الذي بيده الملك دي.

قوله: سورة من القرآن ثلاثون آية تشفع لصاحبها حتى يغفر له:

د قرآن مجيد دېرش آيتونه داسې دي، چې د خپل لوستونکي سفارش کوي، تر دې پورې چې دهغه مغفرت او کړې شي.

شرح حديث:

دا شفاعت يا خو حقيقي دي، د قرآن مجيد شافع او مشفع کيدل د بعضو احاديثو نه ثابت دي، يا مجازي دي، په اعتبار د سبب سره، يعنې ددې لوستل به د نجات سبب وي، د حضور (ﷺ) د شفاعت د وجې نه، او حتی غفرله کښې د ماضی مضارع په معنی کښې ده، د تحقق وقوع يعنې امر يقيني کيدلو د وجې نه دي نه په ماضی سره تعبير او کړې شو، گویا داسې اوگنړي چې داسې شوي دي، دا سورت به شفاعت چرته کوي، يو شارح ليکلي دي، چې يا خو به په قبر کښې کوي، يا په قيامت کښې، او ظاهر اول دي، ځکه چې د بعضو رواياتو نه ددې سورت د عذاب قبر نه د نجات ذريعه کيدل ثابت دي.

^۱: سنن الترمذی لمضائل القرآن ۹ (۲۸۹۱)، ن الکبري للتفسير (۱۱۶۱۲)، اليوم والليله (۷۱۰)، سنن ابن ماجه للأدب ۵۲ (۳۷۸۶)، (تحفة الأشراف: ۱۳۵۵۰)، وقد أخرجه: سنن الدارمي لمضائل القرآن ۲۳ (۳۴۵۲) (حسن)

کتاب سجود القرآن

د سجده تلاوت احکام و مسائل

باب تفریع أبواب السجود و کما سجدة فی القرآن

باب دی په بیان د فصل د بابونو د سجود و کما، او په قرآن کې څو سجدي دي؟

په ماقبل کښې چونکه د تلاوت قرآن ابواب تیر شو، دهغې په مناسبت سره دلته کښې سجود القرآن لره بیانوی.

ابحاث اریعه:

دلته کښې څلور بحثونه دي، (۱) د سجده تلاوت حکم (۲) د سجود القرآن تعداد (۳) د سجده تلاوت طریقه او کیفیت (۴) په سامع باندې د سجدي واجب کیدو شرائط.

بحث اول: د سجده تلاوت حکم

سجده تلاوت د احنافو په نزد واجب ده، د ائمه ثلثه په نزد سنة مؤکده ده، د امام احمد رحمته الله علیه یو روایت دادي، واجبة فی الصلوة سنة خارجها، امام بخاری رحمته الله علیه هم د یو ترجمه الباب نه ددي غیر واجب کیدل ثابت کړې دي، احنافو په صیغه د امر سره وجوب باندې استدلال کړې دي، لکه واسجد واقترب وغیره، او جمهورو استدلال د عمر رضی الله عنه د اثر نه کړې دي، هغوی فرمائي لکه چه په بخاری کښې دي، انما نمر بالسجود فمن سجد فقد اصاب و من لم يسجد فلا اثم عليه، احنافو وائي، چه دا حدیث موقوف دي، حجت نه دي.

بحث ثانی: د سجود القرآن تعداد

د سجود القرآن تعداد د لیث بن سعد، اسحاق بن راهویه او د بعضو شوافعو لکه ابن المنذر، دغه شان د بعضو موالکو لکه ابن حبيب په نزد پنځلس دي، او هم داسې یو روایت د امام احمد رحمته الله علیه نه منقول دي، او د جمهور علماء ائمه ثلثه په نزد ددي تعداد څوارلس دي، لیکن د احنافو په نزد په داسې طریقي، چه په سورة ص کښې سجده ده، او په سورة حج کښې دویمه سجده نشته، او د شافعيه او حنابلة په نزد په سورة حج کښې دوه سجدي دي، او په سورة ص کښې سجده نشته، او د امام مالک رحمته الله علیه په نزد د سجود تعداد ټول یوولس دي، په مفصل کښې عند الجمهور چه کومي درې سجدي دي، هغه ددي قائل نه دي، او علامه عینی لیکلې دي، چه د امام شافعی رحمته الله علیه او احمد رحمته الله علیه په نزد په ص کښې سجده ده، لیکن هغه دي لره د عزائم سجود نه نه منی، نو هغه ددي د استحباب په خارج صلوة کښې قائل دي، داخل صلوة کښې قائل نه دي.

بحث ثالث: د سجده تلاوت طریقه او کیفیت

د امام شافعی رحمته الله علیه په نزد سجده تلاوت چه خارج صلوة وی، په هغې کښې تحریم او تسلیم دواړه شته، او د امام احمد رحمته الله علیه په نزد تسلیم شته تحریمه نشته، او د احنافو او مالکيه په نزد بغیر تحریمه او تسلیم نه دي، پس الله اکبر وئیلو سره به سجدي ته لاړ شی، او تکبیر وئیلو سره به سر پورته کړی، زمونږ په نزد ظاهر الروایة هم دادي، وروی الحسن عن ابی حنیفة

انه لا يكبر عن الانحطاط والصحيح ظاهر الرواية كذا في البذل (ص ۳۱۹)

بحث رابع: په سامع باندې د سجدې د وجوب شرائط

د امام مالک رحمہ اللہ او امام احمد رحمہما اللہ په نزد سجود علی السامع درې شرطونو سره مشروط دي، (۱) الاستماع د سجدې آیت لره قصد سره اوریدل، که بغیر د قصد نه د سجدې آیت واوری نو هغه معتبر نه دي، (۲) سجود التالی، یعنی د اصل تلاوت کونکې سجده کول، که هغه سجده اونه کړه، نو بیا په سامع باندې هم سجده نشته، اهلیه الامامة فی التالی للسامع، یعنی تلاوت کونکې کښې د سامع دامام جوړیدلو صلاحیت وی، لهذا په سړی باندې د نسخې تلاوت سره، یا د صبی په تلاوت سره سجده نه لازمیږي، دې اختلاف طرف ته خپله مصنف رحمہ اللہ هم په راتلونکې باب کښې اشاره کړې ده،

بحث خامس: سجده تلاوت دپاره د طهارت حکم

دلته کښې یو بحث بل پاتې شو، هغه دا چه سجده تلاوت دپاره طهارت شرط دي او که نه؟ د جمهور علماء او ائمه اربعه په نزد طهارت شرط دي، د شعبي رحمہ اللہ او محمد بن جریر طبری رحمہما اللہ په نزد شرط نه دي، د امام بخاری رحمہ اللہ میلان هم دوی طرف ته دي، و قد تقدم فی الجزء الاول تحت حدیث لا یقبل الله صلوٰة بغير طهور، نو امام بخاری رحمہ اللہ د یو ترجمه الباب په ضمن کښې تعلیقا فرمائیلي دي، وکان ابن عمر یسجد علی غیر وضوء، لیکن په دې کښې د صحیح بخاری نسخې مختلفي دي، په بعضو کښې علی غیر وضوء دي، او په بعضو کښې علی وضوء دي، علامه عینی رحمہ اللہ فرمائي چه د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه دواړه قسمه روایتونه مروی دي، د تطبیق شکل دادې، چه ممکن ده، سجده تلاوت دپاره هغوی طهارت کبری ضروری گنرله، او طهارت صغری لره غیر ضروری، یا دا چه په حالت اختیار کښې د طهارت قائل وو، او په حالت ضرورت او مجبوری کښې د عدم طهارت قائل وو، والله تعالی اعلم.

[۱۴۰۱] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ بْنِ الْبَرْقِيِّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ الْحَارِثِ بْنِ سَعِيدٍ الْعَتَقِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنَيْنٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ كَلَالٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَقْرَأَهُ خَمْسَ عَشْرَةَ سَجْدَةً فِي الْقُرْآنِ، مِنْهَا ثَلَاثٌ فِي الْمَفْصَلِ، وَفِي سُورَةِ الْحَجِّ سَجْدَتَانِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَخَذَ عَشْرَةَ سَجْدَةٍ" وَإِسْنَادُهُ وَاهٍ.

د عمرو بن العاص نه روایت دي، بېشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ورته پنځلس سجدې لوستلي دي په قرآن کې، درې د هغې نه په مفصلو کې دي، او په سورة الحج کې دوه سجدې دي. ابوداود ویلي دي: روایت نقل شوی دی د ابو الدرداء نه هغه روایت کوي د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه یولس سجدې دي، او اسنادیې کمزوری دی.

حدثنا محمد بن عبد الرحيم ابن البرقي الخ، قوله عن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم (صلی الله عليه وسلم) أقرءه خمس عشرة سجدة في القرآن الخ،
دا د باب اول حدیث دي، او ډیر جامع دي، په دې اعتبار سره چه په دې کښې د سجود

القرآن پوره تعداد مذکور دې، او دا چه هغه پنځلس دی، او په دې کښې یو روایت مصنف تعلیقا ذکر کړې دې، عن ابی الدرداء مرفوعا، په هغې کښې دا دی، چه ټول سجود القرآن یوولس دی، ددې روایت امام ترمذی تخریج کړې دې، دا دویم روایت ضعیف دې، کما قال المصنف، امام ترمذی رحمه الله هم ددې په سند باندې کلام کړې دې، او د باب د اول حدیث تخریج د مصنف نه علاوه ابن ماجه، دارقطنی، حاکم، بیهقی هم کړې دې، ددې په بعضو راویانو باندې هم اگر چه کلام دې، لکه الحارث بن سعید او عبدالله بن منین، لیکن امام نووی او منذری ددې تحسین کړې دې، کما فی المنهل.

په صحیحین بخاری او مسلم کښې هیڅ یو حدیث ماته داسې ملاؤ نشو، چه په هغې کښې د سجود القرآن مجموعی تعداد مذکور وی، بلکه متفرق طور باندې خو د سجود سره متعلق روایات دی، او د باقی سره هیڅ تعرض نشته، نه نفیا او نه اثباتا.

دا حدیث د اسحاق بن راهویه، لیث بن سعد، امام احمد فی روایة سره خو موافق دې، ځکه د هغوی په نزد د سجود القرآن تعداد هم دادي، کوم چه په دې حدیث کښې ذکر دې، او د جمهورو سره تقریبا موافق دې، البته د مالکیه خلاف دې، د شافعیه سره موافق خو ددې وجې نه دې، چه دهغوی په نزد په سورة حج کښې دوه سجدي دی، او د سورة ص سجده هم هغوی منی، لیکن دا وائی، چه هغه د غیر عزائم نه ده، د هغې حکم د شوافعو په نزد دادي، چه په مانځه کښې به سجده نه کوی، خارج صلوۃ که تلاوت وی، نو کولې شی، او د حنفیه سره موافق ددې وجې نه ده، چه داسې به وئیلې شی، چه اگر چه په سورة حج کښې سجدين مذکور دی، لیکن دنورو دلائلو نه دا ثابت دی، چه د سورة حج د سجدينو نه دویمه سجده، چه د سورة په آخر کښې ده، هغه سجده تلاوت نه ده، بلکه هغه سجده صلیویه ده، ځکه چه هغه مقرون بالركوع ده، او زمونږ د علماؤ استقراء داده، چه په قرآن مجید کښې کوم ځانې هم د سجدي ذکر رکوع سره راشی، دهغې نه سجده د صلوۃ مراد ده، مثل قوله تعالى: واسجدی وارکعی مع الراكعين.

امام محمد رحمه الله په موطا کښې فرمائي چه د عمر او ابن عمر رضی الله عنهما نه هم دا منقول دی، چه په سورة حج کښې سجدين دی، لیکن ابن عباس رضی الله عنهما په دې سورت کښې یوه سجده منلې ده ۱ هـ

[۱۴۰۲] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ لُحَيْعَةَ، أَنَّ مِثْرَمَ بْنَ هَاعَانَ أَبَا الْمُضْعَبِ حَدَّثَهُ، أَنَّ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ حَدَّثَهُ، قَالَ: قُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَفِي سُورَةِ الْحَجِّ سَجْدَتَانِ؟ قَالَ: "نَعَمْ، وَمَنْ لَمْ يَسْجُدْهُمَا فَلَا يَقْرَأَهُمَا".

عقبة بن عامر ورته حدیث بیان کړی دی، هغه وایی ما وویل رسول الله صلی الله علیه و آله ته: ایا په سورة الحج کې دوه سجدي دي؟ هغه وویل: او، او څوک چې هغه دواړه نه کوي نه په هغې دي نه لولي.

۱: سنن الترمذی للصلاة ۲۸۹ (الجمعة ۵۴) (۵۷۸)، (تحفة الأشراف: ۹۹۶۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۵۱/۴، ۱۵۵) (حسن)

تشریح: قوله: قلت لرسول الله (صلى الله عليه وسلم) في سورة الحج سجدتان قال نعم و من لم يسجدهما فلا يقرأهما.

او په بعضو روایاتو کښې فلا یقراها دی، یعنی د چا اراده چه د سجدي کولو نه وی، نو دهغه دپاره بهتره داده، چه هغه دې دا سورة نه لولی، یا د سجدي آیت دې نه لولی، شارحینو لیکلې دی، ددې وجې نه چه تلاوت قرآن خو امر مستحب دې، او سجده تلاوت کم نه کم سنت مؤکده، کما عند الشافعی، گنی واجب ده کما عند الحنفیه، او کوم فعل مستحب چه سبب وی د ترک واجب، یا د ترک سنت، دهغې نه کول بهتر دی، دا حدیث د حنفیه خلاف دې، لیکن ضعیف دې، کما قال الترمذی وغیره ځکه چه ددې په سند کښې ابن لهیعه او مشرح بن هاعان دې، او دا دواړه ضعیف راویان دی.

بَابُ مَنْ لَمْ يَرِ السُّجُودَ فِي الْمَفْصَلِ

باب دی په بیان دهغه چا کي په مفصلو کي د سجدي قائل نه دی

[۱۴۰۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا أَزْهَرُ بْنُ الْقَاسِمِ، قَالَ مُحَمَّدٌ: رَأَيْتُهُ يَمْكُةً، حَدَّثَنَا أَبُو قَدَامَةَ، عَنْ مَعْلُومٍ الْوَرَّاقِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَمْ يَسْجُدْ فِي شَيْءٍ مِنَ الْمَفْصَلِ مُنْذُ تَحَوَّلَ إِلَى الْمَدِينَةِ".

د ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دی، بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله هغه په هېڅ شي د مفصل کي سجده نه ده کړي د کوم وخت نه چې مدیني ته راغلی دی.

لکه چه د مالکيه مسلک دې، کما تقدم، جمهور فرمائي: حدیث الباب ضعیف دې، د ابوقدامة او مطر وراق د وجې نه، او په سورة انشقاق کښې سجده د ابوهریره رضي الله عنه د حدیث مرفوع نه په صحیح بخاری کښې ثابت ده، او په سنن ابوداؤد کښې د ابوهریره رضي الله عنه د حدیث نه سورة انشقاق او سورة اقراء کښې، او هم د ابوهریره رضي الله عنه د حدیث مرفوع نه په مسند بزار او دارقطنی کښې سورة النجم کښې سجده ثابت ده، او دا درې واړه سجدي د مفصل دی، چه دهغې نفی ابن عباس رضي الله عنه فرمائي والمثبت اولی من النافی، او ددې دریو واړو احادیث راوی، څرنگه چه مخکښې معلومه شوه، ابوهریره رضي الله عنه دې، چه په سنه ۷هـ کښې ئې اسلام راوړې دې. او حضرت ابن عباس رضي الله عنه دا فرمائي چه حضور صلی الله علیه و آله د هجرت نه روستو تر اوسه پورې دې سورتونو کښې سجده نه ده کړې، دا خبره دې واضحه وی، چه خپله مصنف رحمه الله په راتلونکي بابونو کښې په مفصل کښې د سجدو کیدل ثابت کړې دی. منذ تحول الى المدينة: ابن عباس رضي الله عنه په ظاهر کښې دا خبره ددې دپاره اوفرمايله چه خپله د ابن عباس رضي الله عنه حدیث کښې په سورة النجم کښې د حضور صلی الله علیه و آله او د ټولو مسلمانانو او مشرکانو بلکه ټولو انسانانو او جناتو سجده کول قبل الهجرت د بخاری وغیره صحیح روایاتو نه ثابت دی، لکه چه مخکښې دلته کښې هم راروان دی.

[۱۴۰۴] (۱) حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ ابْنِ أَبِي ذُئْبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُسَيْطٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النِّجْمَ "فَلَمْ يَسْجُدْ فِيهَا".

د زید بن ثابت نه روایت دی، هغه ویلي دي: ما د رسول الله نه سورة النجم ولوستلو هغه پکې سجده ونه کړه.

تشریح: قوله: عن زید بن ثابت قال قرأت علی رسول الله (صلی الله علیه وسلم) النجم فلم یسجد بها: په سورة النجم کښې د نورو بعضو احادیث نه د حضور (ﷺ) سجده کول ثابت دی، ددې وجې نه ددې جواب به دا وی، (۱) لم یکن متوضا (۲) لم یکن الوقت صالحا للسجدة (۳) لا وجوب علی الفور بل یجوز فیہ التراخی.

[۱۴۰۵] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ السَّرِّجِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا أَبُو صَخْرٍ، عَنْ ابْنِ قُسَيْطٍ، عَنْ خَارِجَةَ بْنِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَعْنَاهُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَانَ زَيْدُ الْإِمَامِ فَلَمْ يَسْجُدْ فِيهَا.

د خارجه بن زید بن ثابت نه روایت دی هغه روایت کوي د خپل پلار نه، او هغه د نبی (ﷺ) نه په معنی د هغې سره. ابوداود ویلي دي: زید امام وو او په هغې کې یې سجده ونه کړه. قال ابوداود وکان زیدا امام فلم یسجد: مصنف په سورة النجم کښې د حضور (ﷺ) د سجدي نه کولو وجه بیانوي، چه په اصل کښې قاری زید بن ثابت وو، نو چونکه په دغې موقعه خپله امام سجده اونه کړه، (۳) ددې وجې نه حضور (ﷺ) هم اونه کړه، اوس پاتې شو دا سوال، چه زید (رضی الله عنه) ولې سجده اونه کړه، نو ددې جوابات هم هغه کیدي شي، کوم چه بره ذکر شو، دا مسئله په ابتدائی مباحثو کښې تیره شوې ده، چه د بعضو علماؤ په نزد ومنهم الامام مالک والامام احمد رحمهما الله سجود علی السامع مشروط ده سجدي د تالی (قاری) سره، دلته کښې چونکه هغه شرط اونه موندلې شو، ددې وجې نه حضور (ﷺ) سجده اونه کړه، هم دا خبره امام ترمذی فرمائيږي ده، وتاؤل بعض اهل العلم هذ الحديث فقال انما ترک النبي (صلی الله علیه وسلم) السجود لان زید بن ثابت لم یسجد. ۱ هـ

بَابُ مَنْ رَأَى فِيهَا السُّجُودَ

باب دی په بیان د هغه چا کې چې په هغې کې د سجدي قائل دی

دا باب د اول باب مقابل دي، اول باب د مالکيه موافق وو، او دا باب د جمهور موافق دي.

[۱۴۰۶] (۳) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ

۱: صحيح البخاري/سجود القرآن ۶ (۱۰۷۲)، صحيح مسلم/المساجد ۲۰ (۵۷۷)، ت الجمعة ۵۲ (۵۷۶)، سنن النسائي/الافتاح ۵۰ (۹۶۱)، (تحفة الأشراف: ۳۷۳۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۳/۵، ۱۸۶)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۶۴ (۱۵۱۳) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۷۰۷) (صحيح)

۳: د امام نه مراد امام صلوة نه دي، بلکه امام قراة دي، یعنی متبوع او پیشوا گویا قاری د قرآن پیشوا دي، او سامع د قاری تابع دي په سجده کولو کښې،

۴: صحيح البخاري/سجود القرآن ۱ (۱۰۷۲)، ۴ (۱۰۷۳)، مناقب الأنصار ۲۹ (۳۸۵۳)، والمغازي ۸ (۳۹۷۲)، وتفسير النجم ۴ (۴۸۶۲)، صحيح مسلم/المساجد ۲۰ (۵۷۶)، سنن النسائي/الافتاح ۴۹ (۹۶۰)، (تحفة الأشراف: ۹۱۸۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۸۸/۱، ۴۰۱، ۴۴۳، ۴۶۲) دي للصلاة ۱۶۰ (۱۵۰۶) (صحيح)

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَرَأَ سُورَةَ النَّجْمِ فَسَجَدَ فِيهَا، وَمَا بَقِيَ أَحَدٌ مِنَ الْقَوْمِ إِلَّا سَجَدَ، فَأَخَذَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ كَفًّا مِنْ حَصَى أَوْ تَرَابٍ فَرَفَعَهُ إِلَى وَجْهِهِ، وَقَالَ يَكْفِينِي هَذَا"، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ قُتِلَ كَافِرًا.

د عبد الله نه روایت دی، بېشکه رسول الله ﷺ سورة النجم ولوستلو او سجده یې وکړه په هغې کې، د قوم نه هېڅ کس پاتې نه شو مگر سجده یې وکړه، یو سړی د قوم نه په ورغوي کې کاني راوخستل. او یا خاوره. هغه یې اوچته کړه خپل مخ ته، او وېي ویل: زما دپاره دا کافي ده، عبد الله وایي: بېشکه ما هغه وروسته ولیدلو چې کافر مړ شو.

قوله: عن عبدالله ان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) قرأ سورة النجم فسجد فيها و ما بقى احد من القوم الا سجد فاخذ رجل من القوم كفا من حصا او تراب فرفعه الى وجهه و قال يكفيني هذا.

د حديث مضمون:

يو ځل نبی کریم (ﷺ) سورة نجم تلاوت کړو، پس حضور (ﷺ) دهغې د وجې نه سجده اوکړه، او ټولو خلقو هم سجده اوکړه، په مجلس والو کښې هيڅوک باقی پاتې نه شو د سجده کولو نه، سوا د يو سړي نه، چه هغه د سجده کولو په ځانې دا اوکړل، چه په لاسونو کښې ئې کانړی يا خاوره راوچته کړه، او هغه ئې مخ ته يوره، (او په هغې باندي ئې خپل سر کيخودو کما في رواية الحاكم) او وې وټيل، بس ما لپاره هم دا کافي ده، يعنی په زمکه باندي د سجده کولو ضرورت نشته، راوی وائی، چه دغې سړي لره ما ددې نه پس اولیدو، چه د کفر په حالت کښې قتل کړې شو.

شرح حديث:

(په دغه موقع سجده نه کونکې څوک وو؟)

دا سړی امیه بن خلف وو، کما في رواية البخاری فی کتاب التفسیر او دې په جنگ بدر کښې اوژلې شو، ددې سړي په تعیین کښې نور هم اقوال دی، چه په حاشیه دبخاری کښې ذکر دی. لیکن اصح او راجح ئې دا قول لیکلې دي.

او د نسائی په روایت کښې دمطلب بن ابی وداعه باره کښې دی، هغوی خپله فرمائی، چه ما سجده نه وه کړې، ځکه چه هغه وخته پورې ما اسلام نه وو راوړې (روستو بیا مشرف باسلام شو، رضی الله عنه) اوس سجده نه کونکې دوه سړي شو، امیه بن خلف او مطلب بن ابی وداعه. حالانکه دلته په روایت کښې حضرت عبدالله بن مسعود (رضی الله عنه) د يو سړي باره کښې حصر کړې دي، جواب دادې، چه ممکن ده، چه هغوی صرف يو لره لیدلې وی، ځکه ئې د يو استثناء اوکړه، او یا د يو تخصیص هغوی په دې اعتبار سره کړې وی، کوم چه په روایت کښې مذکور دی، فاخذ کفا من تراب یعنی سجده نه کونکې دوه وو، لیکن په موتی کښې خاوره راوچتونکې او په هغې باندي سر اخیخودونکې صرف يو سړی وو.

او دا واقعه د مکې مکرمې ده، قبل الهجرة کما في رواية البخاری عن ابن مسعود، او په بخاری کښې د ابن عباس (رضی الله عنه) په روایت کښې تردې پورې تصریح ده، چه نبی کریم (ﷺ) سره مسلمانانو، مشرکانو جناتو او انسانانو ټولو سجده اوکړه، نبی کریم (ﷺ) خو سجده د الله تعالی د حکم په تعمیل کښې اوکړه، او ددې وجې نه ئې اوکړه، چه ددې سورة په شروع

کښې د عظیم نعمتونو ذکر دې، دهغې په شکریه کښې نبی کریم (ﷺ) سجده اوکړه، او مسلمانانو سجده د هغوی په اتباع کښې اوکړه.

د مشرکینو د سجدي منشاء:

پاتې شو دا سوال چه مشرکینو سجده ولي اوکړه؟ ددې مختلفې وجهې بیان شوې دي، بعضو وئيلې دي، چه چونکه په دې سورة کښې د بتانو، لات، منات او عزى وغيره ذکر وو، نو په هغې باندې خوشحاله شو، او وقتى طور باندې ئې د حضور (ﷺ) موافقت اوکړو، سجده ئې اوکړه، او حضرت شاه ولي الله دهلوی (رحمته الله علیه) په حجة الله البالغه کښې دا ليکلې دي (کما فى حاشية اللامع) چه دغه وخت کښې په دغې بابرکت مجلس کښې د الله تعالى د انواراتو او تجلياتو ډير زيات ظهور اوشو، چه هغې سره حق داسې واضحه او ښکاره شو، چه مشرکان هم دهغې په منلو باندې مجبوره شو، ليکن بيا روستو چه کوم ځانې وو، هلته کښې واپس راغلل.

د حضرت اقدس گنگوهرى (رحمته الله علیه) راڼې هم داده، لکه چه په الکوکب الدرې کښې ذکر ده، او حضرت سهارنپورى په بذل المجهود کښې يوه مشهوره قصه نقل کړې ده، چه هغې لره د حديث شارحين دلته ددې حديث په تشريح کښې او حضرات مفسرين د سورة حج د آيت شريف وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبى الا اذا تمنى القى الشيطان فى اميته.

په ذيل کښې ذکر کوى، چه دهغې ترجمه داده: نه دې ليرلې مونږ ستا نه مخکښې هيڅ يو رسول يا نبى، مگر دا چه کله به هغه د وحى آيتونه تلاوت کول، يعنى خلقو ته به ئې اورول، نو شيطان به دهغه په تلاوت کښې القاء کوله، يعنى د خپل طرف نه په وحى کښې د غير وحى القاء او خلط کولو.

او هغه واقعه داده، چه ابن ابى حاتم او ابن جرير طبرى او جلال الدين محلى په تفسير جلالين کښې، او محمد بن اسحاق صاحب المغازى په سيرت کښې، او موسى بن عقبه په مغازى کښې، او د سعيد بن جبیر نه مرسله او سعيد بن جبیر عن ابن عباس مسندا روايت کړې ده، چه نبى کریم (ﷺ) په مکه مکرمه کښې د سورة النجم تلاوت کولو، چه کله هغوى دې آيت ته اورسيدل، افرايتم اللات والعزى و مناة الثالثة الاخرى، القى الشيطان على لسانه، تلك الفرائق العلى وان شفاعتهن لترتجى، يعنى شيطان د هغوى په ژبه باندې (د لات او عزى وغيره بتانو په مدح کښې) دا کلمات جارى کړل، چه دا پورته پرواز کونکې مرغۍ دي، او په تحقيق سره ددوى د شفاعت اميد کيدې شى.

په دې باندې مشرکين ډير زيات خوشحاله شو، او وې وئيل، چه دې نبى اوسه پورې زمونږ د بتانو تعريف نه دې کړې، نن ئې تعريف اوکړو، ددې وجې نه هغوى هم د نبى کریم (ﷺ) په موافقت کښې سجده کښې پريوتل (دا واقعه د سجود مشرکين منشاء جوړه شوه).

ددې واقعي د صحت باره کښې د شروع نه په علماؤ کښې اختلاف دې، يو جماعت ددې واقعي نه انکار کوى، په هغوى کښې قاضى ابوبکر ابن العربى او قاضى عياض وغيره دي، هغوى فرمائي چه دا قصه دروغ او د زنديقانو او ملحدانو اختراع ده، د اسرائيلياتو د

قبيلي نه ده، ددې هيڅ اصل نشته، هم دا رائي د شيخ عبدالحق محدث دهلوی ده، په لمعات شرح مشکوة کښې هغوی فرمائي: د بتانو مدح کول خو صريح کفر دې، حضور (ﷺ) د ژبې مبارکې نه عمدا خو ډير بعیده ده، سهوا هم صادر کيدې نشي، ددې وجې نه ددې واقعي ذکر نه په کتب صحاح کښې شته، او نه په نور تصنيفات حديثه کښې، بلکه بعضو اهل سير او هغې مؤرخينو نقل کړې ده، چه د عجيبه حکاياتو نقل کولو شوقين دي، دغه شان حضرت شاه ولي الله صاحب په خپل تراجم بخاری کښې، او حضرت اقدس گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ په الکوکب الدري کښې ليکلي دي، چه ددې قصې هيڅ اصل نشته.

ليکن حافظ ابن حجر دې قصې لره بې اصله منلو ته تيار نه دې، هغوی فرمائي: علی قواعد المحدثين ددې واقعي انکار مشکل دې، ځکه چه هرکله چه ددې واقعي طرق کثير دي، او دهغې طرقو مخارج هم متعدد دي، اگر چه ضعيف دي، بيا هم ددې څه اصل ضرور شته، خصوصا هرکله چه ما اوئيل چه ددې درې سندونه علی شرط الصحيح دي، اگر چه مرسل دي، او مرسل حديث حجت دې عند الجمهور خصوصا بعد الاعتضاد.

هغوی فرمائي چه دا به هم منل وي، چه دا واقعه په خپل ظاهر باندې قطعاً محمول نه ده، لهذا ددې تاويل ضروري دې، بيا حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ ددې شپږ اووه توجيهاټ ذکر کړې دي، په هغې کښې بعضو لره په خپله هغوی ناخوښه کړې او رد کړې دي، (۱) دا کلمات مدحيه د حضور (ﷺ) د ژبې مبارکې نه هغه وخت کښې جاري شول، چه کله هغوی د پرکالي په حالت کښې وو، (چه اختياري حالت نه دې) بيا چه کله هغوی ته پته اولگيده، چه دا څه اوشو، نو الله تعالی خپل صحيح آيتونو لره محکم کړل، او د شيطان القائي کلماتو لره ټپي رد او منسوخ کړل، کما قال الله تعالی فينسخ الله ما يلقى الشيطان ثم يحکم الله آياته، (۲) د مشرکينو عادت وو، چه کله به هغوی د خپلو معبودانو ذکر کولو، نو د هغې معبودانو دپاره به ټپي دا مدحيه کلمات استعمالول، نبی کریم (ﷺ) هم چونکه دا کلمات اوريدل، ددې وجې نه دهغوی په حافظه کښې دا ناست وو، چه کله نبی کریم (ﷺ) د سورة نجم دا آيتونه تلاوت فرمائيل، نو بغير د قصد نه د هغوی د ژبې مبارکې نه دا کلمات صادر شول، (۳) نبی کریم (ﷺ) دا کلمات توبيخا لوستلې وو، يعنی د کافرانو د زجر او توبيخ دپاره، قاضی عياض دې جواب لره خوښ کړې دې، خصوصا ددې وجې نه هم، چه په دغه زمانه کښې کلام فی الصلوة جائز وو، (۴) چه کله نبی کریم (ﷺ) تلاوت کولو دوران کښې د کافرانو د معبودانو ذکر ته اورسيدو، نو مشرکينو سره دا خطر پيدا شوه، چه چرته محمد (ﷺ) مخکښې د مذمت کلمات او نه فرمائي، ددې وجې نه کافرانو په جلدی سره د خپل طرف نه د حضور (ﷺ) په تلاوت کښې دا کلمات خلط کړل، لکه چه دهغوی عادت وو د خلط کولو، قال الله تعالی، لا تسمعوا لهذا القرآن والغوا فيه، او ددې القاء نسبت شيطان طرف ته ددې وجې نه اوکړې شو، چه حامل په دې باندې هم هغه وو، (۵) تلک

(۱) دا توجيه د قتاده نه نقل ده قاضی عياض دا رد کړې ده، لآله ولایه للشيطان عليه في النوم ايضاً.

الفرانق العلی وان شفاعتھن لترتجی، دا دوه آیتونه د کلام پاک وو (چه اوس منسوخ التلاوة دی) او د الفرانق العلی نه مراد صرف ملائکې دی، او مطلب دا وو، چه فرشتې خو دالله تعالی مقبول بندگان دی، دهغوی نه صرف د سفارش امید کیدی شي، ددې نه زیات هغوی هیڅ نه شي کولې (یعنی که هغوی العیاذ بالله بنات الله وې، کما قالوا، نو بیا به ددې نه په زیات باندې قادر وو) لیکن

کافرانو د تلک اشاره د ملائکو په ځانې مذکوره اصنام یعنی لات و عزی و منات طرف ته اوگنرله، او په دې باندې خوشحاله شو، چه نن زمونږ د معبودانو مدح اوشوه (لهذا دې غلط فهمی لره لرې کولو دپاره دا آیتونه منسوخ کړې شو) (۲) نبی کریم (ﷺ) دا سورت ښه په ترتیل سره په مزه مزه لوستلو، چه کله هغوی ذکر الله ته اورسیدل، نو شیطان سمدستی د هغوی په سخته کښې دغه کلمات د هغوی په آواز او لهجه کښې داسې اولوستل، چه هغې سره اوریدونکې دا اوگنرل، چه دا کلمات هم نبی کریم (ﷺ) لوستلې دی، حالانکه فی الواقع نبی کریم (ﷺ) دا کلمات نه وو لوستلې، دې توجیه لره اکثره عالمانو خوښه کړې ده، حافظ محمد فرماني وهذا احسن الوجوه، (۱) دا مخکښې لیکلې شوې دی، چه حضرت اقدس گنګوهی (رحمته الله علیه) په الکوکب الدرې کښې فرمایلې دی، چه ددې واقعي څه اصل محقق نشته، اوس سوال دادې، چه بیا د آیت کریمه وما ارسلنا من قبلک من رسول و لانی الا اذا تمنی الآية مطلب به څه وی؟ جواب دادې، چه تفسیر بیان القرآن کتل پکار دی، او د حضرت گنګوهی (رحمته الله علیه) یو تالیف منیف، چه هغې لره د حضرت شیخ والد مولانا محمد یحیی صاحب (رحمته الله علیه) د لطائف رشیدیه په نوم سره چاپ کړې وو، په هغې کښې د بعضې آیات قرآنیه مطلب بیان کړې شوې دي، هغې طرف ته رجوع کول پکار دی. (۲)

۱) هغه په دې وجه چه په دې صورت کښې د شیطان هیڅ قسم تصور او تسلط یا تصرف په رسول الله (ﷺ) باندې نه شي موندلې کیدی بلکه د شیطان خپل فعل دې بله دا چه دا د ابن عباس (رض) تفسیر موافق دې چه هغوی د تمنی او امنیت تفسیر په تلاوت سره کړې دي.

۲) د لوستونکو د سهولت دپاره د رساله مبارکه نه لږ شان نقل کوم، وهو هذا سوال ۲: اذا تمنی القی الشیطان فی امنیته په معنی مع تحقیق روایة جلالین کوم چه د دې په تفسیر کښې وارد دي، ارشاد اوشو، ترجمه د آیت معلومه نه ده چه ولې تپوسي که د اشکال وجه دې لیکلې وې نو غوره وه، خیر لیکم: چه کوم وخت لوستلې شي اچوی د دې په قراءت کښې، جلالین خو داسې خبط روایت اولیکلو چه د عقل او نقل خلاف دي (د دې نه روستو حضرت د دې واقعي یوه توجیه لیکلې ده بیا وړاندې فرماني) زه وایم چه که داسې اونیلې شي چه په قراءت کښې د القاء کولو نه دا مراد دي چه کفارو ته چه کوم قراءت رسیږي په هغې کښې مفتری خلق څه افتراء کمولو سره کم او زیات د خواهش مطابق اوروی چه د هغې نه حضرات انبیاء علیهم السلام باندې د طعن موقع راشی نو څه حرج دي دا تصور کول چه عین د قراءت په وخت القاء کوی، دا د تخصیص وقت قرینه څه ده؟ بلکه په قران کریم کښې تحریف کول مراد دی الي اخر ما لقا ۱۲.

بَابُ السُّجُودِ فِي { إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ } وَ { اقْرَأْ }

باب دی په بیان د سجده کي په اذا السماء انشقت او اقرا کي

[۱۴۰۷] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سُبْيَانُ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، عَنْ عَطَاءِ بْنِ مِينَاءَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "سَجَدْتُ لِمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي: إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ وَاقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ".

د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دی هغه ويلي دي: مونږ د رسول الله صلی الله علیه و آله سره سجده وکړه په اذا السماء انشقت او اقرا باسم ربک الذي خلق کي. ابوداود ويلي دي: ابو هريره رضي الله عنه په شپږم کال اسلام راوړی دی په کال د خيبر کي، او دا سجده د رسول الله صلی الله علیه و آله اخيري فعل د هغه وو.

[۱۴۰۸] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، حَدَّثَنَا بَكْرٌ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ الْعُتْمَةَ، فَقَرَأَ: إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ، فَسَجَدَ، فَقُلْتُ: مَا هَذِهِ السَّجْدَةُ؟ قَالَ: "سَجَدْتُ بِهَا خَلْفَ أَبِي الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَا أَرَأَى أَنْ سَجُدَ بِهَا حَتَّى أَلْقَاهُ".

د ابو رافع نه روايت دی، هغه وايي: ما مونځ وکړو د ابو هريره سره د ماسخوتن، هغه ولوستلو اذا السماء انشقت، هغه سجده وکړه، ما وويل: دا کومه سجده ده؟ هغه وويل: دا سجده ما کړې وه وروسته د ابو القاسم نه، زه به هميشه دا سجده کوم تر دې چې ورسره مخامخ شوم.

بَابُ السُّجُودِ فِي { ص }

باب دی په بیان د سجده کي په ص کي

[۱۴۰۹] (۳) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَيْسَ ص مِنْ عَزَائِمِ السُّجُودِ، وَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَسْجُدُ فِيهَا".

د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دی، هغه ويلي دي: سجده د سورة ص د فرضي سجده نه ده، او بېشکه ما ليدلی دی رسول الله صلی الله علیه و آله چې هغه يي کوله.

عن ابن عباس رضي الله عنه قال ليس ص من عزائم السجود، دا د ابن عباس رضي الله عنه خپله رائي ده، و قد رايت رسول الله (صلى الله عليه وسلم) يسجد فيها، دا زمونږ دليل دي، ځکه چې بغير دايت د سجدې نه سجده کول دهیچا په نزد مشروع نه دی، عن ابی سعيد الخدري رضي الله عنه انه قال قرا رسول الله (صلى الله عليه وسلم) وهو على المنبر ص: نبی کریم صلی الله علیه و آله اول خل په سورة ص کښې سجده اوکړه، معلومه شوه، چې په دې کښې آيت سجده شته،

(۱) صحيح مسلم للمساجد ۲۰ (۵۷۸)، سنن الترمذي للصلاة ۲۸۵ (الجمعة ۵۰) (۵۷۳ و ۵۷۴)، سنن النسائي الافتتاح ۵۲ (۹۶۸)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۷۱ (۱۰۵۸ و ۱۰۵۹)، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۰۶)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للأذان ۱۰۰ (۷۶۶)، موطا امام مالك للقرآن ۵ (۱۲)، مسند احمد (۲۴۹/۲، ۴۶۱)، سنن الدارمي للصلاة ۱۶۳ (۱۵۱۲) (صحيح)

(۲) صحيح البخاري للأذان ۱۰۰ (۷۶۶)، صحيح مسلم للمساجد ۲۰ (۵۷۸)، سنن النسائي الافتتاح ۵۳ (۹۶۹)، (تحفة الأشراف: ۱۴۶۴۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۲۹/۲، ۲۵۶، ۲۶۶) (صحيح)

(۳) صحيح البخاري لسجود القرآن ۳ (۱۰۶۹)، سنن الترمذي للصلاة ۲۸۸ (الجمعة ۵۳) (۵۷۷)، سنن النسائي الافتتاح ۸۸ (۹۵۸)، (تحفة الأشراف: ۵۹۸۸)، وقد أخرجه: سنن الدارمي للصلاة ۱۶۱ (۱۵۰۸) (صحيح)

[۱۴۱۰] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عُمَرُو بْنُ يَعْنَى ابْنُ الْحَارِثِ، عَنْ ابْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ عِيَّاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَرِيحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى الْمَنْبَرِ، فَلَمَّا بَلَغَ السَّجْدَةَ نَزَلَ فَسَجَدَ وَسَجَدَ النَّاسُ مَعَهُ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ آخِرِ قَرَاهَا فَلَمَّا بَلَغَ السَّجْدَةَ تَشَرَّنَ النَّاسُ لِلْسُّجُودِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّمَا هِيَ تَوْبَةٌ نَبِيٍّ، وَلَكِنِّي رَأَيْتُكُمْ تَشَرُّنْتُمْ لِلْسُّجُودِ، فَتَنَزَّلُ، فَسَجَدَ وَسَجَدُوا".

د ابو سعيد الخدري رضي الله عنه نه روايت دی، بېشکه هغه ويلي دي: رسول الله صلی الله علیه و آله سورة ص ولوستلو په منبر باندې، هرکله چې سجدي ته ورورسيدلو راځکته شو سجده يي وکړه او خلقو هم سجده وکړه، بله ورځ يي ولوستلو، هرکله چې ورسیده سجدي ته خلق سجدي ته تيار شول، نبي صلی الله علیه و آله وويل: بېشکه دا د نبي توبه ده، لکن ما وليدلئ تاسو چې سجدي ته تيار شوي، هغه راځکته شو سجده يي وکړه خلقو هم سجده وکړه.

ولکنی رايتکم تشزتم للِسجود: ليکن کله چې ما ته اوليدې چې ته سجدي دپاره تيار وي، ددې وجې نه نبي کریم صلی الله علیه و آله د منبر نه راكوز شو، او سجده ئې اوکړه، دې سره دا لازم نه راځي، چې د رسول الله صلی الله علیه و آله اراده د سجدي کولو نه وه، بلکه کيدې شي، چې دا مطلب وي، چې اوس فی الحال د سجدي کولو اراده ئې نه وه، ځکه چې سجده علي الفور واجب نه ده، او امام طحاوی رحمته الله عليه د مجاهد رحمته الله عليه نه نقل کړې دي، چې د ابن عباس رضي الله عنه نه د سورة ص د سجدي باره کښې پوښتنه اوکړې شوه، نو هغوی او فرمايل اولئک الذين هدى الله فبهدهم اقتده يعنى په قرآن مجيد کښې الله تعالى حضور صلی الله علیه و آله لره مامور او مکلف فرمايلي دي، ددې خبرې چې هغوی به د انبياء سابقين سیرت اختياروي، او په انبياء سابقين کښې حضرت داؤد عليه السلام هم دي، او دهغوی د سجدي کولو ذکر په دې سورت کښې کړې شوې دي، دا خبره دې واضحه وي، چې حضرات شافعيه هم په دې سورت کښې د سجدي قائل دي، ليکن هغوی دې لره د غير عزائم نه گنري، لکه چې په ابتدائي مباحثو کښې تير شوې دي.

بَابُ فِي الرَّجُلِ يَسْمَعُ السَّجْدَةَ وَهُوَ رَاكِبٌ وَفِي غَيْرِ الصَّلَاةِ

باب دی په بيان د سړي کي چې سجده واورې په حالت د سوري کي او هغه په مانځه کي نه وي

او د حاشيه په نسخه کښې د ترجمه په الفاظو کښې دومره اضافه ده، او فی غير صلوة.

[۱۴۱۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْمُعْزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ ثَابِتٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَرَأَ عَامَ الْفَتْحِ سَجْدَةً، فَسَجَدَ النَّاسُ كُلُّهُمْ، مِنْهُمْ الرَّاكِبُ وَالسَّاجِدُ فِي الْأَرْضِ حَتَّى إِنَّ الرَّاكِبَ لَيَسْجُدُ عَلَى يَدِهِ".

د ابن عمر رضي الله عنه نه روايت دی، بېشکه رسول الله صلی الله علیه و آله د فتح په کال سجده ولوستله، ټولو خلقو سجده وکړه، بعضي پکې سواره وو، او بعضو په ځمکه وکړه، تردې چې سور سړي په خپل لاس وکړه.

١: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٤٢٧٦)، وقد أخرجه: سنن الدارمي/ الصلاة ١٦١ (١٥٠٧) (صحيح)

٢: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٨٤٤٤) (ضعيف)

عن ابن عمر رضی اللہ عنہما ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قرأ عام الفتح سجدة، یعنی حضور صلی اللہ علیہ وسلم داسې سورة تلاوت کړو، چه په هغې کښې آیت د سجدي وو، یا ممکن ده، صرف د سجدي آیت ئې لوستلې وی د بیان دجواز دپاره، ځکه چه صرف آیت سجده لوستل خلاف اولی دی، د ایهام دتفصیل د وجې نه. (یعنی ددې وهم ددفع کولو د وجې نه چه دا آیت افضل دې) فسجد الناس کلهم منهم الراكب والساجد فی الارض حتی ان الراكب یسجد علی یده: ددې نه معلومه شوه، چه سجده تلاوت په سورلي باندې بالايماء جائز ده، د جمهور علماؤ ومنهم الحنفیه هم دا مذهب دې، د لاس دپاسه یا د زین دپاسه د سره ایخودلو ضرورت نشته، صرف اشاره کافی ده، لیکن د حنفیه په نزد ددې تصریح ده، چه سجود علی الدابہ په هغه صورت کښې جائز ده، چه په سورلي باندې ئې لوستلې وی، یا اوریدلې وی، لهذا که تلاوت ئې په زمکه اوکړو، نو په سورلي باندې سجده کول جائز نه دی، او فقهاؤ لیکلې دی، چه که د رش د وجې نه په زمکه باندې سجده نشی کولی، نو په غیر ارض مثلاً فخذ (اورون) وغیره باندې کول جائز دی، او که یو سړي په زمکه باندې لاس کیږدي، او په لاس باندې سجده اوکړی، نو داسې بلاعذر کول مکروه دی، لیکن سجده صحیح کیږی، عن ابی حنیفه رضی اللہ عنہ. په مسئله الباب کښې مالکیه دا وائی، چه سجده تلاوت راکبا د مسافر دپاره خو جائز ده، او څوک چه مسافر شرعی نه وی، هغه لره د سورلي نه راکوزیدل او سجده کول ضروری دی، (منهل)

[۱۴۱۲] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ الْخَرَّائِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ الْمَعْنِيُّ، عَنْ عُبيدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَيْنَا السُّورَةَ، قَالَ ابْنُ نُمَيْرٍ: فِي غَيْرِ الصَّلَاةِ، ثُمَّ اتَّفَقَا، فَيَسْجُدُ وَنَسْجُدُ مَعَهُ حَتَّى لَا يَجِدَ أَحَدًا مَكَانًا لِمَوْضِعِ جَبْهَتِهِ".

د ابن عمر رضی اللہ عنہما نه روایت دی هغه ویلي دي: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو چې لوستلو یې په مونږ باندې سورت. ابن نمیر ویلي دي: بغیر د مانځه نه، بیا دواړه متفق شوي دي. هغه به سجده کوله مونږ به هم ورسره سجده وکړه، تردې چې نه به پیدا کولو یو کس زمونږ ځای د خپل تندي دپاره.

شرح د حدیث:

قوله: فیسجد و نسجد معه حتی لا یجد احدنا مکانا لموضع جبهته: مطلب دادې، چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به خپل مجلس کښې تلاوت فرمائیلو، نو چه کله به د سجدي آیت راغلو، او نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به سجده کوله نو هغه وخت په مجلس کښې چه څومره خلق به حاضر وو، ټولو به سجده کوله، او د سجده کونکو خلقو به هجوم شو تردې پورې چه د سجدي دپاره د سر ایخودلو ځانې به پاتې نشو، او د طبرانی په یو روایت کښې داسې دی، چه کله مکې والو اسلام ظاهرول شروع کړل، نو داسې حالت به وو، چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به تلاوت فرمائیلو او سجده به ئې کوله، نو ټولو خلقو به سجده کوله، حتی سجد الرجل علی ظهر الرجل. د اول

۱: صحیح البخاري/سجود القرآن ۸ (۱۰۷۵)، صحیح مسلم/المساجد ۲۰ (۵۷۵)، (تحفة الأشراف: ۸۰۰۸، ۸۰۱۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۵۷/۲)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۶۱ (۱۵۰۷) (صحیح)

حدیث په ضمن کښې تیر شو، چه عند الزحام په غیر ارض باندې سجده کول (فخذ وغیره باندې) جائز ده.

ددې حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت نشته، البته که د حاشیې والا نسخه واخستلې شی، نو بې شکه مطابقت به پیدا شی،

[۱۴۱۳] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْقُرَاتِ أَبُو مَسْعُودٍ الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقرأ عَلَيْنَا الْقُرْآنَ، فَإِذَا مَرَّ بِالسَّجْدَةِ كَبَّرَ وَسَجَدَ وَسَجَدْنَا". قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: وَكَانَ الثَّوْرِيُّ يُعْجِبُهُ هَذَا الْحَدِيثُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يُعْجِبُهُ لِأَنَّهُ كَبَّرَ.

د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه ویلي دي: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به مونږ ته قرآن لوستلو، کله چې به هغه په سجده باندې تیریدلو الله اکبر به یې وویل، هغه به سجده وکړه مونږ به هم ورسره وکړه، عبد الرزاق ویلي دي: او ثوري وو چې دا حدیث یې خوښ وو، ابو داود ویلي دي: هغه یې په تعجب کې اچوه ځکه هغه تکبیر وویل.

كان الثوري يعجبه هذا الحديث: سفيان ثوري رضی اللہ عنہ ته دا حدیث خوښ وو، مخکښې مصنف د اعجاب وجه بیانوي، چه په دې حدیث کښې ددې خبرې تصریح ده، چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به سجدې ته تللو په وخت کښې تکبیر وویل، په خلاف د نورو احادیثو نه، چه په هغې کښې دا زیاتوالي نشته،

سجده تلاوت کښې سره پورته کولو په وخت کښې تکبیر وویل بالاتفاق شته، او تللو په وخت کښې ظاهر الروایة کښې شته، او په غیر ظاهر الروایة کښې نشته، والاول اصح. د سجده تلاوت طریقه مع اختلاف ائمه په ابتدائی بحثونو کښې تیره شوې ده.

باب مَا يَقُولُ إِذَا سَجَدَ

باب دی چې څه به وایي کله چې سجده کوي

[۱۴۱۴] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا خَالِدُ الْحَدَّاءُ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي سُجُودِ الْقُرْآنِ بِاللَّيْلِ، يَقُولُ فِي السَّجْدَةِ مِرَارًا: "سَجْدَةٌ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ بِحَوْلِهِ وَقُوَّتِهِ".

د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغې ویلي دي: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو چې ویل به یې د قرآن په دښې سجده کې، هغه به څو ځلې په سجده کې ویل زما مخ سجده وکړه هغه چاته چې هغه یې پیدا کړی دی، او کولای کړي یې دي اوریدل د هغه او لیدل د هغه په خپل تصرف او طاقت سره.

(په سجده تلاوت کښې به کومه دعا وویلې شی؟)

که سجده تلاوت په فرض مانځه کښې وی، نو بهتره داده، چه په هغې کښې سبحان ربی الاعلی او ائی، او که خارج صلوۍ وی، یا نفل مونځ وی، نو اختیار دې، که هغه دعا لولی،

^۱: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۷۷۲۶) (منکر)

^۲: سنن الترمذی بالصلاة ۲۹۰ (الجمعة ۵۵) (۵۸۰)، والدعوات ۳۳ (۳۴۲۵)، سنن النسائي/التطبيق ۷۰ (۱۱۳۰)، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۸۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۱۷، ۳۰/۶) (صحيح)

کومه چه په حدیث کښې ذکر ده، یا سبحان ربی الاعلی لولی، او بعضې علماء وائی، چه دعا بهتره ده: سبحان ربنا ان کان وعد ربنا لمفعولا، لکه چه د سورة بنی اسرائیل په آخر کښې دی، ان الذين اتوا العلم من قبله اذا يتلى عليهم يخرون للاذقان سجدا و يقولون سبحان ربنا ان کان وعد ربنا لمفعولا.

د عمل بالرویا مثال:

او د ترمذی شریف په یو روایت کښې دی، ابن عباس رضی الله عنه فرماني چه نبی کریم صلی الله علیه و آله ته یو سرې راغلو، او هغه خپل خوب بیان کړو، چه ما اولیدل، چه د یوې اونې لاندې زه اودریدم، او مونځ مې ادا کړو، او په آیت سجده باندې ما سجده اوکړه، نو هغې اونې هم سجده اوکړه، ما غور سره واوړیدل، چه هغې اونې په سجده کښې دا دعا لوستله، (دعا په ترمذی شریف کښې ذکر ده، ابن عباس رضی الله عنه فرماني، ددې قصې نه پس یوه ورځ ما حضور صلی الله علیه و آله اولیدو، چه هغوی په سجده تلاوت کښې هم هغه اذکار لوستل، کوم چه هغې اونې لوستلي وو.

باب فَمَنْ يقرأ السَّجْدَةَ بَعْدَ الصُّبْحِ

باب دی په بیان د هغه چا کي سجده لولي وروسته د صبح نه

[۱۴۱۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الصَّبَّاحِ الْعَطَّارُ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ عُمَارَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو تَمِيمَةَ الْهَجِيمِيُّ، قَالَ: لَمَّا بَعَثْنَا الرِّكْبَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يَعْنِي إِلَى الْمَدِينَةِ، قَالَ: كُنْتُ أَقْصُ بَعْدَ صَلَاةِ الصُّبْحِ، فَأَسْتَعِذُّ، فَنَهَانِي ابْنُ عُمَرَ فَلَمْ أَتِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ عَادَ، فَقَالَ: "إِنِّي صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَعَ أَبِي بَكْرٍ، وَعُمَرَ، وَعُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَلَمْ تَسْجُدُوا وَاحِدًا حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ".

ابو تميمه الهجيمي ويلي دي: كله چي مونږ قافله وليږله، ويلي دي ابو داود: يعني مديني ته، هغه وايي: ما به قصې کولي وروسته د صبح مانځه نه، ما به سجده کوله، نو ابن عمر زه منع کړم زه منع نه شوم درې ځل، بيا واپس شو، هغه وويل: بېشکه ما مونځ وکړو وروسته د رسول الله صلی الله علیه و آله نه، او د ابو بکر او د عمر او د عثمان رضی الله عنه سره، هغوی سجده ونه کړه تردې چي نمر راوختلو.

شرح حديث:

قوله: عن ابي تميمه الهجيمي قال لما بعثنا الركب: بعثنا معروف او مجهول دواړه کيدې شي، که مجهول دې، نو الركب به منصوب بنزع الخافض وي، تقدير د عبارت به دا وي، لما بعثنا في الركب، يعني كله چه مونږ اوليږلي شو، په يوې قافلې کښې، او د معروف په صورت کښې به مطلب دا وي، چه كله مونږ اوليږله قافلې لره، يعني زمونږ قوم اوليږله يوه قافله (په هغې کښې زه هم اوم) قالت كنت اقصر بعد صلاة الصبح نو ما به د سحر دمانځه نه پس خلقوته د وعظ او نصيحت خبرې کولې، او په آیت سجده به مې سجده هم هغه وخت کوله، فنهاني ابن عمر فلم انته ثلاث مرات، زه ابن عمر رضی الله عنه هغه وخت سجدي کولو نه منع کړم، ليکن زه منع نه شوم، او ددې درې کرته موقع راغله.

۱: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۷۱۱۰)، وقد أخرجه: (حم) (۱۰۶، ۲۴/۲) (ضعيف)

مذاهب ائمه :

د حنابله په نزد اوقات مکروهه کښې سجده تلاوت کول ناجائز دی، بلکه صحیح کیږي هم نه، او د مالکيه په نزد مکروه دی (اگر چه صحیح کیږي) او د شافعيه په نزد مطلقاً جائز ده، ځکه چه دهغوی په نزد نفل ذات السبب په ټولو وختونو کښې جائز دی، د حنفيه په نزد دادی، چه که تلاوت په وقت مکروه کښې کړي وی، نو سجده هم دغه وخت کښې کولې شي، او که تلاوت په غیر مکروه وخت کښې کړي وی، نو بیا په وقت مکروه کښې سجده کول مکروه دی،^(۱)

لهذا دا حدیث د حنابله او مالکيه موافق دي، او د حنفيه او شافعيه خلاف دي، جواب دادې، چه دا حدیث ضعیف دي د ابوبحر راوی د وجې نه. **فائدة:** د ابوتمیمه نوم طریف بن مجالد دي، او دا راوی ثقه دي.

کتاب تفریع أبواب الوتر

کتاب د وتر و فروعی احکام و مسائل

باب استحباب الوتر

باب د وتر د مستحب کیدو په بیان کښې

[۱۴۱۶] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ زَكْرِيَّا، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَهْلَ الْقُرْآنِ، أَوْتَرُوا فَإِنَّ اللَّهَ وَتَرِيحِبُّ الْوُتْرَ".

سیدنا علی رضی الله عنه نه منقول دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم او فرمائیل: ای قران والو! وتر لولی. بی شکه الله عز وجل وتر (یواخي) دي، او وتر خوښه وی.

عن علی رضی الله عنه قال قال رسول الله (صلی الله علیه وسلم) یا اهل القرآن اوتروا.

شرح حدیث:

په دي کښې ټول مسلمانان شامل دي، ځکه چه ټول مسلمانان اهل ایمان بالقرآن دي، لیکن حضرت ابن مسعود رضی الله عنه دا حدیث په خپل ظاهر باندې محمول کړي دي، لکه چه په مخکښې روایت کښې راروان دي، او په ترمذی کښې دي، اسحاق بن راهویه فرمائي، چه په دي حدیث کښې د وتر نه مراد قیام الیل دي، لکه چه په باب قیام الیل کښې تیر شو، چه اکثر احادیثو کښې په جمله صلوٰة اللیل باندې د وتر اطلاق کړي شوي دي، لهذا مطلب به دا وی، چه د قیام اللیل اصل مخاطبین حفاظ قرآن دي، حافظانو لره پکار دی، چه هغوی د شپې په تهجد و کښې تلاوت قرآن او کړي، هم دا د قرآن مجید قدردانی ده، او د دي نه د نفع حاصلولو یو خاص شکل دي. والله تعالی اعلم.

(۱) یعنی د نمر راختلو وخت، پریوتلو وخت او د نصف النهار (زوال) وخت، واما بعد الفجر وبعد العصر لیجوز مطلقاً.

(۲) سنن الترمذی/الصلاة ۲۱۶، (۴۵۳)، سنن النسائي/قيام الليل ۲۵ (۱۶۷۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۱۴ (۱۱۶۹)، (تحفة الأشراف: ۱۰۱۳۵)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۸۷۱، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰۷، ۱۱۰، ۱۱۵، ۱۲۰، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۰۹ (۱۶۲۱) (صحیح)

[١٤١٧] (١) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو حَفْصٍ الْأَبَارُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَعْنَاهُ، زَادَ: فَقَالَ أَغْرَابِي: مَا تَقُولُ؟ فَقَالَ: لَيْسَ لَكَ، وَلَا لِأَصْحَابِكَ.

حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه ددې په مثل باندې روایت کړې دې او په دې کښې ئې اضافه کړې ده چه یو باندیچی او وئیل تاسو څه وائی؟ (حضرت عبد الله رضی اللہ عنہ) او وئیل دا حکم ستا او ستا د ملگرو د پاره نه دې.

[١٤١٨] (٢) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، الْمَعْنَى قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَاشِدٍ الزُّوْفِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُرَّةَ الزُّوْفِيِّ، عَنْ خَارِجَةَ بِنْتِ حَذَافَةَ، قَالَ أَبُو الْوَلِيدِ الْعَدَوِيُّ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَمَدَّكُمْ بِصَلَاةٍ وَهِيَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ خَيْرِ النَّعْمِ، وَهِيَ الْوُتْرُ، فَجَعَلَهَا لَكُمْ فِيمَا بَيْنَ الْعِشَاءِ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ".

خارجہ بن خذافہ عدوی رضی اللہ عنہ بیان کوی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته تشریف راوړو اووې فرمائیل: بې شکه الله تعالی په یو (مزید او اضافی) مونځ سره ستاسو مدد فرمائیلې دې او دا ستاسو د پاره د سرو او ښانو نه هم زیات بهتر دی. دا مونځ وتر دی او ددې وخت ئې د ماسخوتن او د طلوع فجر په درمیان کښې مقرر کړې دې.

عن خارجة بن حذافة العدوي قال خرج علينا رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فقال ان الله تعالى قد امدكم بصلوة الخ:

ای انعم علیکم و زاد لکم صلوة، په بعضو روایتونو کښې (طبرانی وغیره کښې) زادکم صلوة هم وارد دې، قال الله تعالی امدکم بانعام و بنین و جنت و عیون، الله تعالی ستاسو دپاره یعنی ستاسو د ثواب زیاتولو دپاره یو مونځ زیات کړې دې

د وجوب وتر دپاره دلیل :

دې حدیث سره صاحب هدایه وغیره په وجوب وتر باندې استدلال کړې دې، ځکه چه په نوافلو او تطوعاتو کښې هیڅ تحدید نشته، زیاتې خو په محدود څیزونو کښې وی، او محدود مونځ فرض دې، بعضو علماؤ ته په دې کښې اشکال دې، چه د مزید دپاره دا ضروری نه ده، چه هغه د مزید علیه د جنس نه وی، بلکه د امداد معنی ده: داسې زیاتې چه هغې سره مزید علیه ته تقویت اورسی، ددې وجې نه شیخ ابن الهمام فرمائی چه په وجوب دوتر باندې استدلال ددې نه روستو حدیث سره کول پکار دې، چه مخکښې په کتاب راروان دې، الوتر حق فمن لم یوتر فلیس منا،

(١): سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ١١٤ (١١٧٠)، (تحفة الأشراف: ٩٦٢٧) (صحیح)

(٢): سنن الترمذي للصلاة ٢١٥، الوتر ١ (٤٥٢)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ١١٤ (١١٦٨)، (تحفة الأشراف: ٣٤٥٠)، وقد

أخرجه. سنن الدارمي للصلاة ٢٠٨ (١٦١٧) (صحیح) (لیکن؟ هي خير لكم من حمر النعم؟)

باب فِيمَنْ لَمْ يُؤْتِرْ

باب: کوم کس چه وتر اونه کړی؟

[۱۴۱۹] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاعِيلَ الطَّلَقَانِيُّ، حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْعَتَكِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرِيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "الْوُتْرُ حَقٌّ فَمَنْ لَمْ يُؤْتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا، الْوُتْرُ حَقٌّ فَمَنْ لَمْ يُؤْتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا".

عبد الله بن بريده د خپل پلار نه روایت کوي، د هغوی بیان دی چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلې دی، فرمائیل ئې: وتر حق دی، څوک چه وتر اونه کړی هغه زمونږ نه، نه دې، وتر حق دی، څوک چه وتر اونه کړی هغه زمونږ نه، نه دې، وتر حق دی، څوک چه وتر اونه کړی هغه زمونږ نه، نه دې.

[۱۴۲۰] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ ابْنِ مُخَيْرِيزٍ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي كِنَانَةَ يُدْعَى الْمَخْدَجِيُّ سَمِعَ رَجُلًا بِالشَّامِ يُدْعَى أَبَا مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: إِنَّ الْوُتْرَ وَاجِبٌ، قَالَ الْمَخْدَجِيُّ: قَرَحْتُ إِلَى عِبَادَةِ بْنِ الصَّامِتِ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ عِبَادَةُ: كَذَبَ أَبُو مُحَمَّدٍ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللَّهُ عَلَى الْعِبَادِ، فَمَنْ جَاءَ بِهِنَّ لَمْ يُضَيِّعْ مِنْهُنَّ شَيْئًا اسْتَخْفَافًا يَحْقِيقَنَّ كَانَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدٌ أَنْ يَدْخُلَهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يَأْتِ بِهِنَّ فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدٌ إِنْ شَاءَ عَذَابُهُ، وَإِنْ شَاءَ أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ".

د ابن محیریز نه مروی دی چه د بنو کنانه مخدج نومى یو کس په شام کښې د یو سړی نه اوریدلې دی چه هغه ته به ئې ابو محمد وئیلو، هغه وئیل چه وتر واجب دی. مخدجی او وئیل چه زه حضرت عباد بن صامت رضی الله عنه ته ورغلم او هغه ته مې د ابو محمد خبره اورسوله. نو حضرت عباد او وئیل: ابو محمد غلط وئیلې دی. ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلې دی، هغوی ﷺ فرمائیل پنځه مونځونه دی چه الله تعالی په خپلو بندگانو باندې فرض کړې دی. چاچه دې لره ادا کړل او ددې حق ئې سپک گنړلو سره په دې کښې ضائع نه کړل نو د داسې شخص دپاره د الله په ذمه باندې دا عهد دې چه ده لره به په جنت کښې داخل کړی. او چاچه دا ادا نه کړل نو د داسې کس په الله باندې هیڅ عهد نشته دې، که غواړی نو عذاب به ورکړی او که غواړی نو جنت کښې به ئې داخل کړی.

حدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكِ الْخ: په دې حدیث باندې کلام باب المحافظة على الصلوات کښې تیر شوې دې، ځکه چه دا حدیث هلته کښې هم تیر شوې دې.

۱: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۹۸۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۵۷/۵) (ضعيف)

۲: سنن النسائي/ الصلاة ۶ (۴۶۲)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۹۴ (۱۴۰۱)، (تحفة الأشراف: ۵۱۲۲)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/ صلاة الليل ۳ (۱۴)، مسند احمد (۳۱۵/۵، ۳۱۹، ۳۲۲)، سنن الدارمي/ الصلاة ۲۰۸ (۱۶۱۸) (صحيح)

باب گم الوتر

باب: ۲- په وترو کښې خومره رکعتونه دي

[۱۴۲۱] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا هَمَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ، فَقَالَ بِأَصْبَعَيْهِ هَكَذَا: "مَثْنَى مَثْنَى، وَالْوُتْرُ رُكْعَةٌ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ".

د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه مروی دی چه یو د باندې اوسیدونکی د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه د شپې د مونځ په باره کښې پوښتنه او کړه نو حضور صلی الله علیه و آله په خپلو گوتو سره اشاره او فرمائیله او وې فرمائیل: داسې دوه رکعت. او وتړیو رکعت دې د شپې په آخره کښې. قوله: والوتر رکعة من آخر الليل: د وتر د کعتونو په تعداد باندې کلام باب قیام الليل کښې تفصیل سره تیر شو، دا حدیث د ابن عمر رضي الله عنهما ددې نه مخکښې په باب صلوة الليل مثنی مثنی کښې په طریق د نافع تیر شوې دې، په لفظ "فاذا خشي احدكم الصبح صلى ركعة واحدة توتر له ما قد صلى" ددې نه په صفا طور باندې د حنفیه د مسلک تائید کیری.

[۱۴۲۲] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنِي قُرْنَشُ بْنُ حَيَّانَ الْعَجَلِيُّ، حَدَّثَنَا يَكْرُبُ بْنُ وَايِلَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْوُتْرُ حَقٌّ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يُوتِرَ بِخَمْسٍ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يُوتِرَ بِثَلَاثٍ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يُوتِرَ بِوَاحِدَةٍ فَلْيَفْعَلْ".

حضرت ابو ایوب انصاری رضي الله عنه روایت کوی چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: وتر مونځ په مسلمان باندې حق دې، چنانچه څوک چه پنځه رکعت کول غواړی او دې لولی. او څوک چه درې رکعت کول غواړی نو او دې کړی. او څوک چه یو رکعت کول غواړی نو او دې کړی. د حنفیه د طرف نه د حدیث جواب:

دا حدیث په ظاهر کښې صریح دلیل دې، د ایتار برکعة د جواز دپاره، ددې جواب دادې، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني، چه صحیح دا ده، چه دا حدیث موقوفا ثابت دې، مرفوعا ثابت نه دې، زه وایم، چه هرکله دا خبره ده، نو بیا به مونږ د حدیث موقوف معارضه کوؤ بل حدیث موقوف سره، په مؤطا د امام محمد رحمته الله علیه کښې دی: "عن ابن مسعود ما اجزأت ركعة قط" ابن صلاح رحمته الله علیه فرماني چه د حضور صلی الله علیه و آله نه ایتار برکعة ثابت نه دې، دغه شان حدیث النهی عن البتیراء مشهور دې، چه هغې لره حافظ ابن عبد البر رحمته الله علیه د مؤطا په شرح التمهید کښې بسنده الی ابی سعید الخدری مرفوعا ذکر کړې دې، او د دارقطنی روایت دې، عن ابن مسعود رضي الله عنه مرفوعا وتو الليل ثلث کوتر النهار صلوة المغرب. (من البذل والمنهل)

۱: صحیح مسلم / المسافرین ۲۰ (۷۴۹)، سنن النسائي / قیام الليل ۳۲ (۱۶۹۲)، (تحفة الأشراف: ۷۲۶۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/ ۴۰، ۵۸، ۷۱، ۷۶، ۷۹، ۸۱، ۱۰۰) (صحیح)
 ۲: سنن النسائي / قیام الليل ۳۴ (۱۷۱)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۲۳ (۱۱۹۰)، (تحفة الأشراف: ۳۴۸۰)، وقد أخرجه: مسند احمد ۱۸۷۵، سنن الدارمي / الصلاة ۲۱۰ (۱۶۲۶) (صحیح)

باب مَا يُقْرَأُ فِي الْوُتْرِ

باب: ۴- په مونځ د وترو کښې قرأت

[۱۴۲۳] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو حَفْصٍ الْأَبَارُ، وَحَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَنَسٍ وَهَذَا الْفَتْحُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ طَلْحَةَ، وَزَيْدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى وَقُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ الْوَاحِدُ الْعَمَدُ."

حضرت ابی ابن کعب بیان کوی چه رسول الله ﷺ به د وترو په مونځ کښې { سبح اسم ربك الاعلى او قل يا ايها الكفرون او قل هو الله احد } تلاوت فرمائیل.

[۱۴۲۴] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا خُصَيْفٌ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ جَرِيرٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ أُمَ الْمُؤْمِنِينَ: بَأَيِّ شَيْءٍ كَانَ يُوتِرُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَذَكَرَ مَعْنَاهُ، قَالَ: "وَفِي الثَّالِثَةِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَالْمَعُودَتَيْنِ."

عبد العزيز بن جرير وائی چه ما د ام المؤمنین حضرت عائشې رضی الله عنها نه تپوس او کړو چه رسول الله ﷺ به په وترو کښې څه لوستل؟ نو د مذکوره بالا حدیث هم معنی ئې روایت کړو: "په دریم رکعت کښې به ئې { قل هو الله احد } او "معوذتین" (سوره فلق، او سوره الناس، تلاوت کول.

قوله: عن عبد العزيز بن جرير قال سالت عائشة ام المؤمنين رضي الله عنها بأي شيء كان يوتر رسول الله (صلى الله عليه وسلم)..... قال و في الثالثة بقل هو الله احد والمعوذتين.

په حدیث الباب باندې کلام:

دا حدیث عائشه رضی الله عنها دې، ددې نه مخکښې د ابی بن کعب رضی الله عنه په حدیث کښې قل هو الله احد سره معوذتین مذکور نه دی، دا حدیث ضعیف دې، ځکه چه د عبد العزيز بن جرير سماع د عائشه رضی الله عنها نه ثابت نه ده، او په دې روایت کښې اگرچه سالت عائشه رضی الله عنها موجود دې (چه په سماع باندې دلالت کوی، لیکن وئیلې شوې دی، چه د سماع تصریح خطاء ده دخصیف راوی د طرف نه، او دا د عادت نه خلاف هم ده، دې سره به لازم راشی، چه آخری رکعت د رومبو آیتونو نه اوږد شی، لیکن په الکوکب الدرې کښې ئې لیکلې دی، چه هیڅ خرج نشته، په تطوعات کښې (ومنها الوتر) هره شفعه مستقل مونځ وی.

صاحب المنهل لیکلې دی، چه د معوذتین زیاتوالې د ډیرو روایاتو نه ثابت دې، محمد بن نصر هم په قیام اللیل کښې ددې روایت تخریج کړې دې، او د شافعیه او مالکیه په نزد هم رکعات وتر کښې ددې ټولو سورتونو لوستل سنت دی، او حنفیه او حنبله د معوذتینو د زیاتوالې قائل نه دی. ۱هـ

۱: سنن النسائي لقيام الليل ۳۴ (۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۱۵ (۱۱۷۲)، (تحفة الأشراف: ۵۴)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۲۳/۵) (صحيح)

۲: سنن الترمذي للصلاة ۲۲۳ (الوتر ۹) (۴۶۳)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۱۵ (۱۱۷۳)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۰۶)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۲۷/۶) (صحيح)

په صلوٰۃ الوتر کښې کوم کوم سورتونه لوستل منقول دی:

بعضې روایاتو کښې ددې سورتونو نه علاوه نور سورتونه هم مروی دي، لکه د محمد بن نصر په روایت کښې دی، حضرت علی رضی الله عنه فرمائي چې حضور صلی الله علیه و آله به وترو کښې نه سورتونه لوستل، فی الاول الهکم التکائر، وانا انزلناه فی لیلة القدر، و اذا زلزلت الارض و فی الثانية والعصر، و اذا جاء نصر الله، والفتح وانا اعطیناک الکوثر، و فی الثالثة قل یا ایها الکفرون و بت یدا ابی لهب و قل هو الله احد، او د سعید بن جبیر رضی الله عنه باره کښې روایت دي، چې هغوی به اول رکعت کښې خاتمة البقرة، او په دویم رکعت کښې انا انزلناه فی لیلة القدر او کله کله قل یا ایها الکفرون او په دریم رکعت کښې قل هو الله احد لوستلو، او ابی بن کعب رضی الله عنه لره حضرت عمر رضی الله عنه د تروایح امام جوړ کړو، نو هغه به اول رکعت کښې انا انزلناه فی لیلة القدر، او په دویم رکعت کښې قل یا ایها الکفرون، او په دریم رکعت کښې قل هو الله احد لوستلو، (من المنهل) او په ترمذی (ج ۲ ص ۱۸) کښې دی، چې حضرت عثمان رضی الله عنه به د وترو په یو رکعت کښې یو قرآن مجید ختمولو.

بَابُ الْقُنُوتِ فِي الْوُتْرِ

باب: ۵۰ په مونځ د وترو کښې دعالي قنوت لوستل

د قنوت یوه معنی «ددې د ټولو معنونه» دعاء هم ده، او دلته کښې ددې نه دعاء فی محل مخصوص مراد ده. (منهل)

[۱۴۲۵] (١) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ جَوَائِسَ الْحَنْفِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَسِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ أَبِي الْحَوَّارِ، قَالَ: قَالَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَلِمَاتٍ أَقُولُهُنَّ فِي الْوُتْرِ، قَالَ ابْنُ جَوَائِسَ: فِي قُنُوتِ الْوُتْرِ، "اللَّهُمَّ اهْدِنِي فِيمَنْ هَدَيْتَ، وَعَافِنِي فِيمَنْ عَافَيْتَ، وَتَوَلَّنِي فِيمَنْ تَوَلَّيْتَ، وَبَارِكْ لِي فِيمَا أَعْطَيْتَ، وَقِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ إِنَّكَ تَقْضِي وَلَا يَقْضِي عَلَيْكَ، وَإِنَّهُ لَا يَذِلُّ مَنْ وَالَيْتَ، وَلَا يَعْزُزُ مَنْ عَادَيْتَ، تَبَارَكْتَ رَبَّنَا وَتَعَالَيْتَ".

ابو اسحاق د بریده بن ابی مریم نه، هغوی د ابو الحوراء نه روایت کوي چې حضرت حسن بن علی رضی الله عنه فرمائي دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله ماته څو کلمات تعلیم او فرمائي چې دې لره په وترو کښې لوله د (استاذ) ابن جواس لفظ دي زه هغې کلماتو لره د وترو په قنوت کښې لولم او هغه کلمات دادی {اللهم اهديني فيمن هديت، وعافني فيمن عافيت، وتولني فيمن توليت، وبارك لي فيما اعطيت، وقني شر ما قضيت انك تقضي ولا يقضي عليك، وانه لا يذل من واليت، ولا يعزز من عاديت، تباركت ربنا وتعاليت} اي الله کومو خلقو ته چې تا هدايت کړې دي د هغوی سره ماته هم هدايت او کړې او د کومو چې تا عافيت فرمائي دي د هغوی سره ماته هم عافيت او فرمائي (يعني د هر قسم بدو او پريشانو نه) او د چا چې ته والي (دوست او محافظ) جوړ شوې شي د هغوی سره زما هم والي جوړ شي. او کوم نعمتونه چې تا عنايت

١: سنن الترمذی/ الصلاة ٢٢٤ (الوتر ٩) (٤٦٤)، سنن النسائي/ قيام الليل ٤٢ (١٧٤٦)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ١١٧ (١١٧٨)، (تحفة الأشراف: ٣٤٠٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٩٩/١، ٢٠٠)، سنن الدارمي/ الصلاة ٢١٤ (١٦٣٢) (صحیح)

فرمائيلې دې په هغې کښې ماته برکت واچوې. او کومې فيصلې چې تا کړې دي د هغې د شر نه مالره محفوظ اوساتي، بې شکه فيصلې هم ته کوي، ستا خلاف هيڅ فيصله نه وي. او د چا چې ته محافظ او والي نې هغه هيڅ کله ذليل نه شي کيدې، او د چا چې ته مخالف نې هغه عزت بيا نه شي موندلې، د ډير برکتونو او عظمتونو والا نې اي زمونږه ربه! او ډير بلند و بالا نې.

تشریح: قوله: حدثنا قتيبة بن سعيد نا ابو الاحوص عن ابی اسحق عن بريد بن ابی مريم عن ابی الحوراء قال قال الحسن بن علی علمنی رسول الله (صلى الله عليه وسلم) کلمات اقولهن فی الوتر اللهم اهدنی فیمن هديت الخ:

د قنوت باره کښې مصنف دوه بابونه قائم کړي دي، يو قنوت فی الوتر، او بل يو څو بابونه مخکښې قنوت فی الصلوات يعنی فی الفرائض.

ددې نه پس پوهه شئ، چې د قنوت دوه قسمه دي، يو قنوت دائمي (چې ټول کال لوستلې کيږي)، او يو قنوت نازلې (چې صرف د حوادثو په وخت کښې لوستلې کيږي)، د ثاني تعلق يعنی دهغې محل فرائض (فرض مونځونه) دي، لهذا هغه باب چې مخکښې راروان دي، هغه خو د قنوت نازلې شو، او دا باب چې دلته کښې مذکور دي، دا دهغې د مقابل يعنی قنوت دائمي دي.

بيا په دې کښې اختلاف دي، چې د قنوت دائمي محل کوم دي، آيا وتر دي، يا صلوٰة الفجر دي. ددې نه پس پوهه شئ، چې په قنوت کښې پنځه مسائل اختلافی دي، (۱) قنوت په وترو کښې مشروع دي او که نه (۲) په صلوٰة الفجر کښې مشروع دي او که نه (۳) قبل الركوع دي او که بعد الركوع (۴) د قنوت دپاره کومه دعا مختار عند الائمة ده (۵) قنوت نازلې په ټولو مونځونو کښې مشروع دي، او که صرف په صلوٰة الفجر کښې،
(مزید دوه بحثونه)

او دوه بحثونه نور دي، (۱) د قنوت فی الوتر دلائل (۲) د قنوت فی الفجر (دائما) دلائل.

بحث اول: (قنوت فی الوتر مشروع دي که نه؟)

حنفيه او حنابله ټول کال د قنوت فی الوتر قائل دي، او شافعيه د قنوت فی الوتر قائل صرف د رمضان په آخری نصف کښې دي، وهی روايه عن مالک و عنه التخيير فی القنوت وترکه.

بحث ثاني: (په صلوٰة الفجر کښې مشروع دي که نه؟)

د امام شافعي رحمته الله او امام مالک رحمته الله په نزد قنوت فی الفجر ټول کال مشروع او سنت دي.

بحث ثالث: (قنوت قبل الركوع دي يا بعد الركوع؟)

عند الشافعي رحمته الله واحمد بعد الركوع مطلقا و عند مالک قبل الركوع مطلقا وعندنا الحنفیه الفرق بين قنوت الوتر و قنوت النازلة فالاول قبل الركوع والثاني بعده.

بحث رابع: (قنوت دپاره غوره دعا)

د حنفیه او مالکيه په نزد په دعاء قنوت کښې اولی سورة الخلع و سورة الحفد دي، اللهم انا

نستعينك و نستغفرک و نؤمن بك و نتوكل عليك و نثني عليك الخير و نشكرک ولا نكفرک و نخلع و نترك من يفجرک (دا سورة الخلع دې) اللهم ايا نعبد و لك نصلى الخ (دا سورة الحفد دې) او يو روايت د امام مالك رحمه الله نه دادي، چه دواړو دعاگانو لره به جمع کولې شی، او زمونږ په نزد هم يو قول داسې دې، چه دواړو لره جمع کول بهتر دی، او د شافعيه او حنابله په نزد مختار او راجح اللهم اهدني فيمن هديت الخ دې، چه په حديث الباب کښې ذکر دې، او دا حديث د سنن اربعة او د مسند احمد حديث دې، ( ) او د شافعيه او حنابله دپاره دليل دې، او د حنفيه دپاره دليل ترجيح په دعاء کښې د مراسيل ابی داؤد روايت مرسله دې، د خالد بن ابی عمران (تابعی) نه روايت دې، چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حضرت جبرئیل (ع) تشریف راوړو، وعلمه القنوت اللهم انا نستعينك الخ، او ابن ابی شيبه هم دا روايت کړې دې، موقوفا علی ابن مسعود او ابن السنی موقوفا علی ابن عمر رضی الله عنهما، او درمنشور کښې د محمد بن نصر او طحاوی په حوالې سره د ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې، چه عمر بن الخطاب رضی الله عنه به قنوت کښې دادوه سورتونه لوستل، اللهم انا نستعينك الخ،

فانده : علامه سيوطی رحمه الله د درمنشور په آخر کښې د سورة الناس نه پس يوه سرخی قائمه کړې ده، ذکر ما ورد فی سورة الخلع و سورة الحفد، او بيا دهغي په ذيل کښې ئې ثابت کړې دی، چه دبعضي صحابه کرامو لکه حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه او ابوموسی اشعری رضی الله عنه وغيره په مصحف کښې د سورة الناس نه پس دا دوه سورتونه هم موندلې شی، بسم الله الرحمن الرحيم، اللهم انا نستعينك الى قوله من يفجرک، بسم الله الرحمن الرحيم اللهم ايا نعبد و لك نصلى الخ، ليكن هغوی په دې باندې خپله څه تبصره يا شروع کښې څه تمهيد بيان کړې نه دې، په ظاهر کښې دا دوه سورتونه د قرآت شاذه غير متواتره د قبيلې نه دی، ددې وجې نه صرف په بعضو مصاحفو کښې دی، مصحف عثمانی چه متواتر او أجماعی دې، په هغې کښې نشته.

بحث خامس: (ايا قنوت نازل په ټولو مونځونو کښې مشروع ده؟)

قنوت نازل د امام شافعی رحمه الله په نزد په ټولو مونځونو کښې مشروع دې، او د حنفيه په نزد په دې کښې درې اقوال دی، فی جميع الصلوات، فی الصلوة الجهرية، فی صلوة الفجر فقط، والراجح هو الاخير، او ابن قدامه حنبلی رحمه الله هم دې ته ترجيح ورکړې ده، ليکن د الروض المربع فی فقه الحنابله نه معلومیږي، چه د شافعيه پشان دهغوی په نزد هم ټولو مونځونو کښې مشروع دې.

الحمد لله مباحث خمسہ سر ته اورسيدل، اوس آخری دوه خبرې باقی پاتې شوې، د قنوت فی الوتر او د قنوت فی الفجر د ثبوت دلائل،

(۱) واخرجه ايضا ابن خزيمة وابن حبان والحاكم والدارقطني والبيهقي من طريق يزيد عن ابي الحوراء، ورواه البيهقي ايضا من طريق موسى بن عقبة عن عبدالله بن علي عن الحسن وزاد بعد قوله تباركت وتعاليت وصلي الهل علي النبي محمد قال النووي في شرح المذهب انها زيادة بسند صحيح او حسن، ورواه الحافظ في التلخيص بانه منقطع فان عبدالله بن علي لم يلق الحسن بن علي رضي الله عنه.

بحث سادس: (قنوت فی الوتر)

قنوت فی الوتر چه دهغې حنفیه او حنابلہ قائل دی، دهغې باب او دهغې احادیث په سنن اربعه کښې ملاویری.

د قنوت فی الوتر باره کښې د محدثینو طرز عمل:

او امام نسائی د قنوت فی الوتر په ځانې ترجمه الباب الدعاء فی الوتر قائم کړې دې، او په هغې کښې ئې هم دا دوه احادیث، کوم چه په سنن ابی داؤد کښې دی، یعنی د حسن بن علی رضی الله عنه او د علی رضی الله عنه احادیث ذکر کړې دي، او هغوی په دې دواړو احادیثو څه نقد هم نه دي کړې، ددې نه علاوه امام نسائی په دویم مقام کښې د ابی بن کعب حدیث هم ذکر کړې دي، چه په هغې کښې قنوت فی الوتر مذکور دي، لیکن په هغې کښې هغوی د راویانو اختلاف ثابت کړې دي، دهغې په دریو طریقو کښې صرف یو طریق کښې قنوت فی الوتر مذکور دي، باقی په دواړو کښې نشته، او امام ترمذی رحمته الله د قنوت فی الوتر باب قائمولو سره په هغې کښې هغوی هم دا حدیث الباب یعنی د حسن بن علی رضی الله عنه حدیث ذکر کړې دي، او په دې باندې ئې د حسن حکم لگولې دي، او فرمایلې دي، ولا نعرف عن النبی (صلی الله علیه وسلم) فی القنوت شیئا احسن من هذا، او زموږ امام ابوداؤد د قنوت فی الوتر په باب کښې درې احادیث ذکر کړې دي، د حسن بن علی رضی الله عنه حدیث او دویم د علی رضی الله عنه حدیث، په دې دواړو باندې ئې هیڅ نقد نه دي کړې، او دریم حدیث د ابی بن کعب رضی الله عنه ئې ذکر کړې دي، په دې کښې هغوی د راویانو اختلاف او اضطراب ثابت کړې دي، او دې ته ئې غیر ثابت او ضعیف وئیلې دي، او امام بیهقی په السنن الکبری کښې د امام ابوداؤد کلام او دهغوی رائي نقل کولو سره دهغوی تائید کړې دي، لیکن علامه ابن الترمکمانی په الجوهر النقی کښې د امام ابوداؤد د رائي تعقب کړې دي، او حدیث د ابی لره ئې ثابت کړې دي.

دا خبره دې واضحه وی، چه په صحیحینو (بخاری او مسلم) کښې د قنوت فی الوتر هیڅ حدیث نشته، او کیدې هم نشی، ځکه چه امام احمد بن حنبل رحمته الله فرمائي (کما حکى عنه الحافظ ابن القيم) لم یصح عن النبی (صلی الله علیه وسلم) فی قنوت الوتر قبل الركوع و بعده شی، (مسل) لیکن امام بخاری رحمته الله په ابواب الوتر کښې باب القنوت مطلقا قائم کړې دي، چه په هغې کښې د فی الوتر یا فی الفجر هیڅ قید نه دي لگولې، په هغې باندې د بعضو شارحینو رائي داده، چه د امام بخاری رحمته الله میلان د قنوت فی الوتر مشروعیت طرف ته دي،

ددې برعکس په صحیح بخاری کښې اگر چه د قنوت فی الفجر حدیث موجود دي، لیکن هغوی په قنوت فی الفجر باندې هیڅ باب نه دي قائم کړې، زموږ د حضرت شیخ رائي داده، چه امام بخاری رحمته الله د قنوت فی الفجر (دائما) قائل نه دي.

بحث سابع: (قنوت فی الفجر)

قنوت فی الفجر یعنی دائما، چه دهغې شافعیه او مالکیه قائل دي، دهغې په ثبوت او دلالتو باندې کلام به مونږ انشاء الله تعالی د باب القنوت فی الصلوات دلالتو کښې کوو، والله الموفق.

[١٤٢٦] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، قَالَ فِي آخِرِهِ، قَالَ: هَذَا يَقُولُ فِي الْوُثْرِ فِي الْقُنُوتِ، وَلَمْ يَذْكُرْ أَقُولُهُنَّ فِي الْوُثْرِ أَبُو الْحَوْرَاءِ رِبْعَةُ بْنُ شَيْبَانَ.

ابو اسحاق په خپل سند سره د مذکوره بالا حدیث هم معنی بیان کړې دي. ددې روایت په آخر کښې دی چه دې لره به ئې د وترو په قنوت کښې لوستلو او دا جمله ئې نه ده وئیلی چه زه دې لره په وترو کښې لولم.

قوله: حدثنا عبدالله بن محمد النفيلي نا زهير نا ابواسحاق باسناده و معناه:

شرح السند:

په اول سند کښې د ابواسحاق شاگرد ابوالاحوص دي، او دلته کښې زهير دي. زهير دې حدیث لره د ابواسحاق نه روایت کوي د ابواسحاق سند سابق سره او هم هغې مضمون سره، لیکن په دواړو روایتونو کښې فرق دي، چه هغې لره مصنف مخکښې بیانوي، هغه دا چه د ابوالاحوص روایت کښې اقولهن فی الوتر خپله د حسن بن علی قول دي، او د زهير په روایت کښې دادی، ابوالحوراء وائی، چه دې کلمات لره به حسن بن علی په وترو کښې لوستل، په دې صورت کښې به دا مقوله د ابوالحوراء وی، بیا په دې کښې دوه احتمال دی، یو دا چه هغه به دا کلمات په وترو کښې د حضور (ﷺ) د حکم مطابق لوستل، او دویم احتمال دا چه هغه به په خپله رائي سره دا کلمات په وترو کښې لوستل، او د ابوالاحوص د روایت د ظاهر نه دا معلومیږي، چه حضور (ﷺ) هغه ته دا کلمات په وترو کښې د لوستلو دپاره ښودلې وو، بهر حال حضرت حسن (رضی الله عنه) به دا دعاء په وترو کښې لوستله، دا خبره خو متعینه ده، لیکن پاتې شوه دا خبره چه حضور (ﷺ) ورته په وترو کښې د لوستلو فرمائیلې وو، دا خبره یقینی نه ده، (وهذا بحمد الله غاية توضيح و تحقيق لهذا المقام اخذته من كلام صاحب المنهل).

[١٤٢٧] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عَمْرٍو الْفَزَارِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ فِي آخِرِ وَثْرَةٍ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ، وَبِمَعَاذِكَ مِنْ عِقَابِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أَحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هِشَامٌ أَقْدَمَ شَيْخٍ لِحَمَّادٍ، وَيَلْفَنِي عَنْ يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ، أَنَّهُ قَالَ: لَمْ يَرَوْهُ عَنْهُ غَيْرُ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِيزَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَنْتَ، يَعْنِي فِي الْوُثْرِ، قَبْلَ الرُّكُوعِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى عِيسَى بْنُ يُونُسَ هَذَا الْحَدِيثَ أَيْضًا، عَنْ فِطْرِ بْنِ خَلِيفَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِيزَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، وَرَوَى عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِيزَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَنْتَ فِي الْوُثْرِ قَبْلَ الرُّكُوعِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَحَدِيثُ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ. رَوَاهُ يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ

١: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٣٤٠٤) (صحيح)

٢: تخريج: سنن الترمذي للدعوات ١١٣ (٣٥٦٦)، سنن النسائي لقيام الليل ٤٢ (١٧٤٨)، سنن النسائي لقيام الليل ٤١ (١٧٣٩) سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ١١٧ (١١٧٩)، (تحفة الأشراف: ١٠٢٠٧)، وقد أخرجه: حم (١١٨، ٩٧١، ١٥٠) (صحيح)

قَتَادَةَ، عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمْ يَذْكُرِ الْقُنُوتَ، وَلَا ذَكَرَ آيَاتًا، وَكَذَلِكَ رَوَاهُ عَبْدُ الْأَعْلَى، وَ مُحَمَّدُ بْنُ بَشِيرٍ الْعَبْدِيُّ، وَسَمَاعُ بْنُ الْكُوفَةِ مَعَ عِيسَى بْنِ يُونُسَ، وَلَمْ يَذْكُرُوا الْقُنُوتَ، وَقَدْ رَوَاهُ إِضًا هِشَامُ الدَّسْتَوَائِيُّ، وَشُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، وَلَمْ يَذْكُرِ الْقُنُوتَ، وَحَدِيثُ زَيْدٍ. رَوَاهُ وَشُعْبَةُ، وَعَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، وَجَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ كُلُّهُمْ، سُلَيْمَانُ الْأَعْمَشُ، عَنْ زَيْدٍ، لَمْ يَذْكُرْ أَحَدٌ مِنْهُمْ الْقُنُوتَ، إِلَّا مَا رَوَى عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ زَيْدٍ، فَإِنَّهُ قَالَ فِي حَدِيثِهِ "إِنَّهُ قُنْتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَلَيْسَ هُوَ بِالْمَشْهُورِ مِنْ حَدِيثِ حَفْصٍ نَحَافَ أَنْ يَكُونَ عَنْ حَفْصٍ، عَنْ غَيْرِ مِسْعَرٍ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَيُرْوَى أَنَّ آيَاتًا كَانَتْ يَقْنُتُ فِي النِّصْفِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ.

د حضرت علی ابن ابی طالب علیه السلام نه منقول دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله به د خپلو وترو په اخر کښې دا لوستل : [اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ، وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ] ای الله زه پناه غواړم ستا په رضا سره ستا د ناراضتیا نه، او ستا په عفو او درگزر سره پناه غواړم ستا د عقوبت او عذاب نه، او زه ستا نه (یعنی ستا د غیظ او غضب نه) پناه غواړم، زه ستا تعریفونه نه شم شمیرلې ته هم داسې شي لکه څنگه چه تا د خپل خان په خپله صفات بیان کړې دي. امام ابوداود رحمه الله فرمائی: چه هشام د حماد قدیم ترین استاذ دي. او د یحیی بن معین نه روایت دي چه دده (هشام) نه، سوا د حماد بن سلمه نه بل چا روایت نه دي کړې. امام ابوداود رحمه الله فرمائی چه عیسی بن یونس د سعید بن ابی عروبه نه، هغوی د قتاده نه، هغوی د سعید بن عبد الرحمن بن ابزی نه، هغوی د خپل پلار نه، هغوی د ابی ابن کعب رضی الله عنه نه روایت کړې دي چه رسول الله صلی الله علیه و آله د رکوع نه مخکښې قنوت اولوستل، یعنی په وترو کښې امام ابوداود رحمه الله فرمائی: عیسی بن یونس دي حدیث لره هم د فطر بن خلیفه نه، هغوی د زبید نه، هغوی د سعید بن عبد الرحمن بن ابزی نه، هغوی د خپل پلار نه او هغوی د حضرت ابی ابن کعب رضی الله عنه نه، هغوی د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه د مذکوره بالا هم مثل روایت کړې دي. د ابو حفص بن غیاث نه مروی دي، هغه د مسعر نه هغه د زبید نه، هغه د سعید بن عبد الرحمن بن ابزی نه هغه د خپل پلار نه، هغوی د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه نه روایت کوي چه رسول الله صلی الله علیه و آله په وترو کښې د رکوع نه مخکښې قنوت اولوستل. امام ابوداود رحمه الله فرمائی چه د سعید بن ابی عروبه (مذکور بالا روایت) کوم چه هغوی د قتاده رضی الله عنه نه روایت کړې دي هغې لره سعید بن زریع د سعید نه، هغوی د قتاده نه، هغوی د عزره نه، هغوی د سعید بن عبد الرحمن بن ابزی نه، هغوی د خپل پلار نه، هغوی د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت کړې دي، مگر په دي کښې شي نه د قنوت ذکر کړې دي او نه د ابی بن کعب رضی الله عنه، (یعنی مرسل دي). امام ابوداود رحمه الله فرمائی چه دي لره عبد الاعلی او محمد بن بشر عبدی هم داسې روایت کړې دي. او د دوی (محمد بن بشر) سماع د عیسی بن یونس سره په کوفه کښې ثابت ده، هغوی د قنوت ذکر نه دي کړې او دي لره هشام دستوائی او شعبه هم د قتاده نه روایت کړې دي او دي دواړو د قنوت ذکر نه دي کړې. امام ابوداود رحمه الله فرمائی: چه حدیث د زبید لره سلیمان اعمش، شعبه، عبد الملک بن ابی سلیمان او جریر بن حازم دي ټولو د زبید نه روایت کړې

دې، مگر په دوی کښې چا هم د قنوت ذکر نه دې کړې سوا د حفص بن غياث نه چه دې لره
 ئې په واسطه د مسعر، د زبيد نه روايت کړې دې چه "حضور ﷺ د رکوع نه مخکښې
 قنوت اولوستل." امام ابوداؤد رحمته الله فرمائي چه د حفص دا حديث مشهور نه دې، اندېښنه
 ده چه دا د مسعر نه علاوه د چا بل چا نه روايت وي. امام ابوداؤد رحمته الله فرمائي روايت کړې
 شوې دې چه حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه به په نصف رمضان کښې قنوت لوستل.

تشریح: قوله: عن علی ان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) كان يقول في آخر وتره:

دا دباب دویم حديث دې، د آخروتر په مطلب کښې خو احتمالات دی، (۱) په آخری رکعت
 کښې د تشهدنه پس (۲) په حالت قیام کښې د قرأت نه پس او د رکوع نه مخکښې دعاء
 قنوت سره، یا صرف هم دا دعاء (۳) وتر نه فارغ کیدلو نه پس د سلام نه روستو، لکه چه په
 بعضو روایاتو کښې ددې تصریح هم شته، لهذا هم دا مطلب راجح دې.

قال ابوداؤد روی عیسی بن یونس عن سعید بن ابی عروبة عن قتادة.

حديث ابی بن کعب رضي الله عنه تعلیقا:

په دې ځانې کښې مصنف یو دریم حديث ذکر کوی، (حديث د ابی بن کعب رضي الله عنه) لیکن
 تعلیقا، ځکه چه عیسی بن یونس د مصنف استاذ نه دې، بلکه استاذ الاستاذ دې، او دې
 دریم حديث لره مصنف ځکه ذکر کوی، چه په دې کښې یوه نوې خبره ذکر ده، چه په اول
 دواؤ احادیثو کښې نه وه، یعنی محل دقنوت، نو په دې روايت کښې دی، ان رسول الله
 (صلى الله عليه وسلم) قنت فی الوتر قبل الركوع.

په حديث دابی رضي الله عنه باندې د مصنف نقد:

لیکن د مصنف تحقیق دادې، چه د ابی بن کعب په دې حديث کښې د قنت فی الوتر
 زیاتوالي ثابت نه دې، بلکه ددې حديث صرف دومره حصه ثابت ده، چه حضور ﷺ به د
 وترو درې رکعتنه ادا کول، په اول رکعت کښې به ئې سبح اسم ربک الاعلی، او په دویم کښې
 به ئې قل یاایها الکفرون او په دریم کښې به قل هو الله احد لوستلو، لکه چه په نورو کتابونو
 د حديث (نسائی وغیره) کښې دا مضمون ذکر دې.

دا خو یقین سره نشی وئیلې کیدې، (۱) چه مصنف د قنوت فی الوتر بالکل قائل نه دې،
 ځکه چه مصنف حنبلی دې، او د امام احمد رحمته الله نه منقول دی، چه د قنوت فی الوتر په
 سلسله کښې هیڅ حديث ثابت نه دې، لیکن ددې باوجود هغوی د قنوت فی الوتر قائل
 دی، ځکه چه حضرت عمر رضي الله عنه به ټول کال په وترو کښې قنوت لوستلو، (هكذا حکى عن
 احمد بن حنبل رحمته الله) دغه شان د باب په شروع کښې مصنف د حسن بن علی رضي الله عنه حديث ذکر
 کړې دې، چه دهغې نه قنوت فی الوتر ثابتیږی، دغه شان د دویم حديث یعنی د علی رضي الله عنه

(۱) د دې د لیکلو ضرورت په دې وجه پېښ شو چه په شروع کښې بنده هم دا خیال کوی چه مصنف هم
 د قنوت فی الوتر د نورو ائمه کرامو په شان قائل نه دې ځکه چه مصنف د ابن ابی کعب دا حديث چه
 پکښې د قنوت فی الوتر تصریح ده ډیر په قوت او شدت سره رد کړې دې، بیا ئې وړاندې هم دغه
 شان رد کړې دې. فقط والله اعلم

حديث نه هم ثابتېږي، غرض دا چه د مصنف عليه السلام قنوت في الوتر قائل كيدو دا معنی نه ده، چه هغه ددې سلسلې ټول احاديث صحيح مني.

د الاضطراب الواقع في السند تشرېح:

په دې حديث كښې مصنف د راويانو اختلاف او اضطراب ثابتوي، ددې ټول اختلاف او اضطراب حاصل كوم چه مصنف بيان كړې دې، دادې، چه ددې حديث مدار په سعيد بن عبد الرحمن باندې دې، او بيا دهغه نه روايت كونكې دوه دي، قتاده او زبيد، د هريو ډير شاگردان دي، او هغه شاگردان په خپلو كښې مختلف دي، او هغه اختلاف دادې، چه بعضې راويان په دې حديث كښې قنوت لره ذكر كوي، او بعضې نه ذكر كوي، او بعضو په دې كښې ابى لره هم ذكر كړې نه دې، او حديث لره ئې مرسل راويت كړې دې.

اولا قتاده لره واخلي، سعيد بن ابى عروبه د قتاده نه په دې حديث كښې د قنوت في الوتر قبل الركوع ذكر كړې دې، هشام دستوائي او شعبه د قتاده نه په دې حديث كښې قنوت ذكر كړې نه دې، بيا د ابن عروبه تلامذه هم په خپلو كښې دهغه نه روايت كولو كښې متفق نه دي، صرف عيسى بن يونس دهغه نه په دې كښې قنوت ذكر كړې دې، يزيد بن زريع او عبد الاعلى او محمد بن بشر، دا درې واړه د ابن عروبه نه قنوت نه ذكر كوي. (۱)

ددې نه پس اوس د زبيد روايت واخلي، مصنف فرمائي و حديث زبيد رواه سليمان الاعمش و شعبة الخ، چه د زبيد اكثر تلامذه دهغه نه په دې حديث كښې قنوت في الوتر نه ذكر كوي، او هغه اكثر دادې، اعمش، شعبه عبد الملك، جرير بن حازم، بلكه صرف مسعر د زبيد نه قنوت ذكر كړې دې، (۲) او د مسعر نه روايت كونكې حفص بن غياث دې، (او په هغې كښې هم دا اشكال دې، چه د مسعر نه چه د حفص كوم مشهور روايت دې، هغه داسې نه دې) لهذا كيدي شي، چه د حفص دا روايت (په كوم كښې چه قنوت مذكور دې) د مسعر نه علاوه د بل چانه روايت وي.

تشرېح: قوله: قال ابو داؤد و يروى ان ابيا عليه السلام كان يفتي في النصف من شهر رمضان:

دا تعليق دې، ددې وصل مخكښې خپله مصنف بيانوي، د مصنف غرض ددې په نقل كولو سره دادې، چه په حديث دابى كښې ذكر د قنوت ثابت نه دې، ځكه چه كه هغه ثابت وي، لكه چه بعضې راويانو دې لره ذكر كړې دې، نو بيا حضرت ابى دهغې خلاف څنگه كول.

[۱۴۲۸] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ، أَنَّ أَبِي بَنِي كَعْبٍ أَهْمُهُ، يَعْنِي فِي رَمَضَانَ، وَكَانَ يَفْتِي فِي النِّصْفِ الْأَخِيرِ مِنْ رَمَضَانَ.

محمد بن سيرين د بعض خپلو اصحابو نه روايت كوي چه حضرت ابى بن كعب عليه السلام د

(۱) په دې باندې ابن التركماني (ح) فرمائي چه عيسى بن يونس انتھائي ثقہ راوی دې او د ثقہ زياده معتبر دې او د عيسى شاهد هم موجود دې د نسائي په روايت كښې ۱۲.

(۲) په دې باندې ابن التركماني اعتراض كړې دې چه تعجب دې چه مصنف اوس تردې د فطر بن خلفيه روايت د زبيد نه نقل كړې دې چه په هغې كښې د قنوت ذكر موجود دې ۱۲.

(۳) تفرد به ابو داؤد، (تحفة الأشراف: ۷۹) (ضعيف)

هغوی امامت او کړو په رمضان کښې، او هغه به د رمضان په نصف آخر کښې قنوت لوستل. حدثنا احمد بن محمد بن حنبل: دا د تعلیق سابق وصل دي، یعنی اول روایت مصنف بغیر د سند نه بیان کړې دي، دلته کښې دهغې سند بیانوی، لیکن دا روایت ضعیف دي، ځکه چه ددې سند په راوی مجهول باندې مشتمل دي،

[١٤٢٩] (١) حَدَّثَنَا كُتَيْبُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ الْحَسَنِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ جَمَعَ النَّاسَ عَلَى أَبِي بَنٍ كَعْبٍ فَكَانَ يُصَلِّيْ لَهُمْ عَشْرِينَ لَيْلَةً وَلَا يَقْنُتُ بِهِمْ إِلَّا فِي النِّصْفِ الْبَاقِي، فَإِذَا كَانَتْ الْعَشْرُ الْأَوَّلَى تَخَلَّفَ فَصَلَّى فِي بَيْتِهِ، فَكَانُوا يَقُولُونَ: أَبَقِ أَبِي. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا يُدَلُّ عَلَى أَنَّ الَّذِي ذَكَرَ فِي الْقَنُوتِ لَيْسَ بِشَيْءٍ، وَهَذَا مِنَ الْحَدِيثَانِ يَدُلُّانِ عَلَى ضَعْفِ حَدِيثِ أَبِي، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَنَتَ فِي الْوُتْرِ".

حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه خلقو لره په حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه باندې راجع کړل او هغوی ته به ئې شل رکعتو مونځ لوستلو او قنوت به ئې نه کول. مگر په نصف آخر کښې به ئې قنوت وئیل. او کله چه به آخری عشره راغله نو جمع ورکول به ئې پریخودل او په خپل کور کښې به ئې مونځ لوستلو نو خلقو به وئیل چه ابی او تخبتیدو. امام ابوداؤد رحمته الله فرمائی چه دا دلیل دي د قنوتو په باره کښې چه کوم څه ذکر شو دا صحیح نه دی او دا دواړه حدیثونه کوم چه د ابی نه مروی دی ددې حدیث د ضعیف کیدو دلیل دي چه نبی کریم صلی الله علیه و آله به قنوت لوستل.

تشریح: قوله: حدثنا شجاع بن مخلد الخ: په دې روایت کښې د اول روایت توضیح او تفصیل دي. عن الحسن ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه جمع الناس على ابی بن کعب فكان يصلي لهم عشرين ليلة: د تراویح د رکعتونو باره کښې تیر شوې دي، چه دلته د ابوداؤد په بعضو نسخو کښې د عشرين ليلة په ځانې عشرين رکعة دي، او دا هغه نسخه ده، کومه چه حضرت مولانا احمد علی صاحب محدث سهارنپوری د حجاز نه نقل کولو سره دلته راوړې وه، او هم په دغه نسخه کښې هغوی مکه مکرمه کښې د حضرت شاه محمد اسحاق صاحب رحمته الله نه سبق وئیلې وو، قوله: ولا يقنت بهم الا في النصف الباقي:

حضرت ابی خلقو ته صرف شل ورځې تراویح ورکولې، او په شلو کښې به ئې صرف په نصف باقی (یعنی آخری نیمه حصه) کښې وتر مع القنوت لوسته، او په نصف اول یعنی د رمضان د شروع نه تر پنځلسم تاریخ پورې قنوت فی الوتر نه لوسته، بلکه نصف باقی یعنی پنځلسو نه تر شلو پورې به ئې لوسته، (کذا فی المنهل) او حضرت په بذل کښې د شلو ورځو تنصیف کړې دي، یعنی لس ورځې (عشره اولی) کښې به ئې نه لوسته، او په نصف باقی یعنی عشره ثانیه کښې به ئې قنوت لوسته، او بیا به په دریمه عشره کښې به لاړو، تراویح به ئې هم په جمات کښې نه ورکولې.

قوله: قال ابوداؤد..... وهذان الحديثان يدلان على ضعف حديث ابی الخ: د قنوت فی الوتر باره کښې د ابی بن کعب حدیث لره حنفیه خو ثابت او صحیح منی، او دهغې نه په ټول کال کښې قنوت فی الوتر ثابتوی، لیکن مصنف رحمته الله ددې حدیث د

تضعیف کوشش کوی، هغه داسې چې دا حدیث ابی، چې مرفوع دې، که ثابت شی، نو بیا خپله ابی ددې خلاف عمل ولې کولو، ځکه د هغه عمل خو دادي، چې هغه به صرف د رمضان په نصف آخر کښې قنوت فی الوتر لوستو، لکه چې ددې دواړو احادیثونه ثابتېږي.

د مصنف په کلام باندې نقد:

د مصنف ددې دعوی تضعیف جواب حضرت په بذل کښې د علامه ابن الترمکاني نه دا نقل کړې دې، چې دا دواړه احادیث خپله ضعیف دي، بیا ددې په ذریعې سره د حدیث ابی تضعیف څرنگه صحیح کیدې شی، ځکه چې د حدیث اول په سند کښې یو راوی مجهول دي (عن بعض اصحابه) او د حدیث ثانی په سند کښې انقطاع ده، ځکه چې د حسن بصری رحمته الله سماع د حضرت عمر رضی الله عنه نه ثابت نه ده، (۱) (والله تعالى اعلم)

د مصنف په کلام باندې نور هم نقد شته، چې په تیره شوې حاشیه کښې ښکاره کړې شوې دي.

باب فِي الدُّعَاءِ بَعْدَ الْوُتْرِ

باب: ۶- د وترو نه پس دعا

[۱۴۳۰] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدَةَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ طَلْحَةَ الْأَيْمِيِّ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ فِي الْوُتْرِ، قَالَ: "سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ".

د حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه بیان دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله به کله د وترو نه سلام اړولو نو فرمائیل به ئې: (سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ) پاک دي هغه ذات کوم چې حاکم مطلق دي او په هر اعتبار سره پاک دي.

کان رسول الله (صلی الله علیه وسلم) اذا سلم في الوتر قال سبحان الملك القدوس :
نبی کریم صلی الله علیه و آله به د وترو نه پس دا دعاء مذکوره لوستله، او په بعضو روایاتو کښې دادي، چې دې لره به نبی کریم صلی الله علیه و آله درې کرته لوستله، اول او دویم ځل په مزه، او دریم ځل به ئې آواز اوچت او اوږد کړو، او بعضې روایتونو کښې د کلمات مذکوره نه پس دا هم دي، رب الملكة والروح، او په یو روایت کښې د الملك القدوس په ځانې سبحان ربی القدوس وارد دي، سوال دادي، چې دا دعاء نه ده، بلکه دا خو تسبیح او ذکر دي، جواب دادي، چې د مصنف مراد په ترجمه الباب کښې د دعا نه عامه دعا مراد ده، دعا یا ذکر هر څه چې وي، یا دي دا اووئیلې شی، چې د الله تعالی حمد او ثناء عین دعا ده، الثناء على الکريم دعاء، یو روایت یادېږي، افضل الدعاء الحمد لله.

۱- تنبيه: حضرت په بذل کښې د مصنف د قول (علي ان الذي ذكر في القنوت) باندې لیکلي دي: اي من كونه قبل الركوع ... زما رائي دا ده چې د مصنف نقد صرف په قبل الركوع نه دي بلکه په ذکر قنوت فی الوتر باندې دي يعنی د ابی په حدیث مرفوع کښې (فت في الوتر قبل الركوع) د دې پوره جملې زیادت ثابت نه دي. والله تعالى اعلم ۱۲. دا بحث او مقام زمونږ په شان طالبانو دپاره لږ شان گران او دقیق وو، د الله پاک په فضل سره اولیکلي شو.

۲: سنن النسائي لقيام الليل ۴۸ (۱۷۳۳)، (تحفة الأشراف: ۵۵) (صحیح)

[۱۴۳۱] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي غَسَّانٍ مُحَمَّدِ بْنِ مُطَرِّفٍ الْمَدَنِيِّ، عَنْ زَيْنِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَّارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ نَامَ عَنْ وَتْرِهِ أَوْ نَسِيَهُ فَلْيَصِلْهُ إِذَا ذَكَرَهُ".

حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ بیان کوی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چه خوگ د و ترو د لو ستونه اوده شو (اودا ئې ادا نه کړې شو) یا هیرشی نوکله چه ورته یاد شی نو ادا دې کړی تشریح: قوله: عن ابی سعید الخدری رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله (صلی الله علیه وسلم) من نام عن وتره او نسیه فلیصله اذا ذکره: ددې حدیث د ترجمه الباب سره هیخ مناسبت نشته، صاحب منهل لیکلې دی، ممکن ده چه دبعضو ناسخینونه ترجمه الباب دنقل کولونه پاتې شوې وی، باب من نام عن وتره او نسیه.

په دې حدیث کښې امر بقضاء الوتر مذکور دی، چه د وجوب وتر دلیل دې، د قضاء وتر خو ټول امامان قائل دی، که د وجوب قائل وی او که نه وی.

د وتر قضا د کوم وخته پورې ده:

لیکن په دې کښې اختلاف دې، چه د و ترو قضا کوم وخته پورې ده، په دې کښې ډیر اقوال دی، (۱) د صحابه کرامو او تابعینو یو جماعت، چه په هغې کښې امام مالک او امام احمد هم دې، دهغوی په نزد د و ترو قضا مالم یصل الصبح پورې ده، (یعنی د سحر مونځ ادا کولو نه مخکښې مخکښې دهغې نه پس نشته) داسې یو روایت د امام شافعی رحمته اللہ علیہ نه هم منقول دې، لیکن د امام مالک رحمته اللہ علیہ په نزد د صبا راختلو نه پس د سحر مانځه پورې د و ترو وخت وخت ادا دې، قضاء نه دې، (۲) د حنفیه مذهب او د شافعیه قول مشهور دادې، چه د و ترو قضاء همیشه ده، د څه زمانې سره خاص نه ده، چه دهغې نه پس بیا قضاء نه وی، البته د حنفیه په نزد په اوقات مکروهه کښې کول جائز نه دی، د شافعیه په نزد جائز دی. په دې کښې نور هم بعضې مذاهب شته، مثلاً د ابراهیم نخعی رحمته اللہ علیہ په نزد د و ترو قضاء صرف الی طلوع الشمس پورې ده، د طلوع شمس نه پس نشته، او حسن، طاؤس او مجاهد رضی اللہ عنہ وغیره په نزد و ترو قضاء صرف زوال پورې ده، دهغې نه پس نشته، سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ فرمائي چه د و ترو قضاء د طلوع فجر نه پس په وړځ کښې هیخ یو وخت کښې نشته، بلکه آنده شپه کښې دهغې قضاء ده، ځکه چه وتر د شپې مونځ دې، نو عمل اللیل لره عمل النهار جوړول صحیح نه دی.

دبعضې احادیثو نه (د مسند احمد وغیره) د حضور صلی اللہ علیہ وسلم نه وتر د طلوع فجر نه پس او د صلوٰة فجر نه مخکښې ادا کول ثابت دی، غالباً ددې وجې نه د امام مالک رحمته اللہ علیہ مذهب دادې، چه د و ترو مونځ د طلوع فجر نه پس او د سحر د مونځ نه مخکښې اداء دې، قضاء نه دې، کما تقدم قریباً (ملخصاً من المنهل) په دې مسئله کښې (د و ترو قضاء کوم وخت پورې ده) په بذالمجهود کښې د علماؤ اته مذاهب نقل کړې دی، په هغې کښې اکثر بره اولیکلې شو،

۱: سنن الترمذی/الصلاة ۲۲۵ (الوتر ۹) (۶۷۵)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲۲ (۱۱۸۸)، (تحفة الأشراف: ۱۶۸)، وقد أخرج: مسند احمد (۴۴، ۳۱/۳) (صحیح)

د ابن حزم ظاهري مذهب دا ليكلي دي، چه د خوب او نسيان په صورت كښي (لكه چه په حديث كښي ذكر دي) د وترو قضاء هميشه كولې شي، ليكن عمدا ترك كولو په صورت كښي قضاء ممكن نه ده. پس د ائمه اربعه مسلك دا شو، چه د امام مالک او امام احمد په نزد د وترو قضاء د سحر مانځه پورې ده، اود احنافو او شوافعو په نزد ددې قضاء هميشه ده.

باب فِي الْوُتْرِ قَبْلَ النَّوْمِ

باب: ۷- دَاوُدُ كِيدُو نَه مَخْكُنِي وَتَر لَوْ سَتَل

مشهور حديث دي، اجعلوا آخر صلواتكم بالليل وترا، (رواه الشيخان وغيرهما) ليكن دا امر استحبابي دي، ځكه چه نبي كريم (ﷺ) بعضو صحابه كرامو ته لكه ابو هريره (رضي الله عنه) د هغوی د حال مناسبت سره، بعد العشاء قبل التهجد د وتر ادا كولو هدايت فرمائيلي وو،

[۱۴۳۲] (١) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُنْثَى، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ مِنْ أُرْدَشْنُوَّةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "أَوْصَانِي خَلِيلِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِثَلَاثٍ لَا أَدْعُهُنَّ فِي سَفَرٍ وَلَا حَضَرٍ: رُكْعَتِي الضُّحَى، وَصَوْمِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنَ الشَّهْرِ، وَأَنْ لَا أَنَامَ إِلَّا عَلَى وَتْرٍ".

د حضرت ابو هريره (رضي الله عنه) بيان دي چه زما خليل (دوست) ماته د دريو خبرو وصيت فرمائيلي وو، زه هغې لره په سفر او حضر كښي نه پريږدم، د ځاښت دوه ركعت، په هره مياشت كښي درې روژې، او بل دا چه زه د وترو نه بغير اوده نه شم.

عن ابی هريرة (رضي الله عنه) اوصاني خليلي (صلى الله عليه وسلم) بثلاث ..... وان لا انام الا على وتر. ددې وجه بعضو علماؤ دا ليكلي ده، چه حضرت ابو هريره (رضي الله عنه) به د شپې په اكثره حصه كښي د احاديثو حفظ كولو كښي مشغول وو (گويا هغه طالب علم وو) نه ده معلومه چه آخری شپه كښي ئې سترگې اوغړيږي او كه نه، ددې وجې نه نبي كريم (ﷺ) هغه ته د وتر قبل النوم هدايت فرمائيلي وو، دغه شان فقهاء كرام هم د تاخير وتر باره كښي ليكي: لمن يثق بالانتباه.

[۱۴۳۳] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابُ بْنُ تَهْدَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ السَّكُونِيِّ، عَنْ جَبْرِ بْنِ نُفَيْرٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، قَالَ: "أَوْصَانِي خَلِيلِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِثَلَاثٍ لَا أَدْعُهُنَّ لَيْلًا: أَوْصَانِي بِحِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، وَلَا أَنَامَ إِلَّا عَلَى وَتْرٍ، وَبِسُحْرَةِ الضُّحَى فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ".

حضرت ابو الدرداء (رضي الله عنه) بيان كوي چه ما ته زما خليل (دوست) د دريو خبرو وصيت فرمائيلي دي زه دي لره په هيڅ صورت كښي نه پريږدم، ماته ئې وصيت فرمائيلي دي چه زه په هره مياشت كښي درې روژې اونيسم، وتر ادا كړم او اوده شم، او د ځاښت نفل او كړم، په سفر او حضر كښي.

(١): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۹۴)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للتهجد ۳۳ (۱۱۷۸)، والصيام ۶۰ (۱۹۸۱)، صحيح مسلم للمسافرين ۱۳ (۷۲۱)، سنن النسائي لقيام الليل ۲۶ (۱۶۷۸)، والصيام ۷۰ (۲۳۷۱)، ۸۱ (۲۴۰۷)، مسند احمد (۲۲۹/۲، ۲۳۳، ۲۵۴، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۶۵، ۲۷۱، ۲۷۷، ۳۲۹)، سنن الدارمي للصلاة ۱۵۱ (۱۴۹۵)، والصوم ۳۸ (۱۷۸۶)

(صحيح) دون قوله: ۴۴: في سفر ولا حضر

(٢): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۹۲۵)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمسافرين ۱۳ (۷۲۲)، مسند احمد (۴۴۰/۱)،

(صحيح)

[۱۴۳۴] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي حَلَفٍ، حَدَّثَنَا أَبُو زَكْرِيَّا يَحْيَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ السَّيْلَحِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَبَاحٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لِأَبِي بَكْرٍ: "مَتَى تُوتِرُ"، قَالَ: أَوْتِرُ مِنْ أَوَّلِ اللَّيْلِ، وَقَالَ لِعُمَرَ: "مَتَى تُوتِرُ"، قَالَ: آخِرَ اللَّيْلِ، فَقَالَ لِأَبِي بَكْرٍ: "أَخَذَ هَذَا بِالْعَزْمِ"، وَقَالَ لِعُمَرَ: "أَخَذَ هَذَا بِالْقُوَّةِ".

حضرت ابو قتاده رضی اللہ عنہ بیان کوی چه ما د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ نه تپوس او کرو تاسو وتر په کوم وخت کښي ادا کوئ؟ هغوی او فرمائیل زه د شپې په اوله حصه کښي ادا کووم. د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه مې تپوس او کرو تاسو وتر په کوم وخت کښي لولئ؟ هغوی او فرمائیل: زه ئې د شپې په آخری حصه کښي لولم. هغوی د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په باره کښي او فرمائیل: هغه احتیاط لره غوره کړې دې او د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په باره کښي ئې او فرمائیل هغه عزم او قوت لره اختیار کړې دې.

تشریح: قوله: اخذ هذا بالحذر واخذ هذا بالقوة: یعنی صدیق اکبر رضی اللہ عنہ احتیاط لره اختیار کړې دې (چه وتر لره د عشاء نه پس ادا کوی) او عمر فاروق عزیمت او همت لره اختیار کړې دې (چه د وتر مونځ په آخری شپه کښي ادا کوی)

باب فِي وَقْتِ الْوُتْرِ

باب: ۸۰۸ د وتر و د مونځ وخت

[۱۴۳۵] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ: مَتَى كَانَ يُوتِرُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ: "كُلَّ ذَلِكَ قَدْ فَعَلَ أَوْتِرَ أَوَّلَ اللَّيْلِ، وَوَسَطَهُ، وَآخِرَهُ، وَلَكِنْ انْتَهَى وَتَرَهُ حِينَ مَاتَ إِلَى السَّحْرِ".

مسروق بیان کوی چه ما د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا نه پوښتنه او کړه چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به په کوم وخت کښي وتر ادا کول؟ هغې رضی اللہ عنہا او فرمائیل: چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم په هر وخت کښي وتر ادا کړې دی، د شپې په شروع کښي، په رمیان کښي، او په آخر کښي هم. لیکن په آخری زندگي ئې وتر د سحر په وخت کښي وو.

[۱۴۳۶] (۳) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَابَدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "بَادِرُوا الصُّبْحَ بِالْوُتْرِ".

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: د سحر نه مخکښي مخکښي وتر لولئ.

تشریح: قوله: عن ابن عمر رضی اللہ عنہ ان النبي (صلى الله عليه وسلم) قال بادرو الصبح بالوتر. د تهجد و

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۰۹۲) (صحیح)

(۲): صحیح البخاري/الوتر ۲ (۹۹۶)، صحیح مسلم/المسافرین ۱۷ (۷۴۵)، (تحفة الأشراف: ۱۷۶۳۹)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۲۱۸ (الوتر ۴) (۴۵۷)، سنن النسائي/قيام الليل ۳۰ (۱۶۸۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲۱ (۱۱۸۶)، مسند أحمد (۶/۶، ۱۰۰، ۱۰۷، ۱۲۹، ۲۰۵، ۲۰۶)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۱۱ (۱۶۲۸) (صحیح)

(۳): سنن الترمذي/الصلاة ۲۲۶ (۴۶۷)، (تحفة الأشراف: ۸۱۳۲)، وقد أخرجه: صحیح مسلم/المسافرین ۲۰ (۷۵۰)، مسند أحمد ۱ (۳۷/۲، ۳۸) (صحیح)

نه پس سحر کید و نه مخکنې زر وتر ادا کړئ، وتر کوم وخته پورې ادا کیدې شی، ددې تفصیل په تیر شوې باب کښې تیر شو.

[۱۴۳۷] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَيْسٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنْ وَتْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: "رُتْمًا أَوْتَرَ أَوَّلَ اللَّيْلِ، وَرُتْمًا أَوْتَرَ مِنْ آخِرِهِ" قُلْتُ: كَيْفَ كَانَتْ قِرَاءَتُهُ، أَكَانَ يُبْرِئُ بِالْقِرَاءَةِ أَمْ يُجَهِّرُ؟ قَالَتْ: "كُلُّ ذَلِكَ كَانَ يَفْعَلُ رُتْمًا أَوَّلًا، وَرُتْمًا جَهْرًا، وَرُتْمًا غَسَلٍ فَنَامَ، وَرُتْمًا تَوَضُّأً فَنَامَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَقَالَ غَيْرُ قُتَيْبَةَ: تَغْنِي فِي الْجَنَابَةِ.

حضرت عبد الله بن ابی قیس بیان کوی چه ما د حضرت عائشې رضی الله عنہا نه د رسول الله صلی الله علیه و آله وتر و متعلق پوښتنه او کړه نو هغې رضی الله عنہا او فرمائیل: کله خو به هغوی د شپې په اوله حصه کښې ادا کول او کله د شپې په آخر کښې. ما د هغې رضی الله عنہا نه د حضور صلی الله علیه و آله د قرائت په باره کښې تپوس او کړو چه آیا هغوی په خاموشۍ سره تلاوت کولو یا په زوره آواز سره؟ نو هغې رضی الله عنہا او فرمائیل: هغوی به هر قسم تلاوت فرمائیلو، کله به یې په خاموشۍ سره تلاوت فرمائیلو او کله به بلند آواز سره. او کله به یې غسل کولو او اوده کیدلو به او کله به یې اودس فرمائیلو او اوده کیدلو به.

[۱۴۳۸] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "اجْعَلُوا آخِرَ صَلَاتِكُمْ بِاللَّيْلِ وَتَرًا".

حضرت ابن عمر رضی الله عنہما بیان کوی چی رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: د خپلې شپې آخری مونځ وتر قرار او گرځوی.

د مصنف رحمته الله علیه یو عادت:

مونږ دا اندازه لگولې ده، چه مصنف ډیر کرته د باب په آخر کښې داسې حدیث راوړی، چه د راتلونکې باب سره مناسب وی، ددې څه مثالونه زمونږ په ذهن کښې شته، دلته کښې هم مصنف هم داسې کار کړې دې، ځکه چه مخکښې د نقض الوتر باب راوان دې، او دهغې تعلق ددې حدیث یعنی اجعلوا آخر صلوتکم باللیل و ترا. سره دې.

باب فی نقض الوتر

باب: ۹- د وتر و د ماتولو مسئله

دا یوه مشهوره اختلافی مسئله ده، په ائمه اریعه کښې خو هیڅ اختلاف نشته، البته په قرن اول کښې اختلاف شوې دې، بعضی صحابه کرام علی، عثمان، ابن مسعود رضی الله عنہم د نقض وتر قائل دی، دغه شان ابن عمر رضی الله عنہما بلکه ابن عمر رضی الله عنہما هم په دې باندې عمل هم کولو، کما فی مسند احمد، او په ائمه حدیث کښې اسحق بن راهویه رحمته الله علیه هم ددې قائل دې.

۱: صحیح مسلم للحیض ۶ (۳۰۷)، سنن الترمذی للصلاة ۲۱۲ (۴۱۹)، فضائل القرآن ۲۳ (۲۹۷۴)، تحفة الأشراف: ۱۶۳۷، وقد أخرج من النسائي قيام الليل ۲۱ (۱۶۶۳)، مسند احمد (۱۶۷، ۱۴۹، ۷۳/۱) (صحیح)
۲: صحیح البخاری لاوتر ۵ (۹۹۸)، صحیح مسلم للمسافرين ۲۰ (۷۵۱)، تحفة الأشراف: ۸۱۴۵، وقد أخرج: مسند احمد (۱۴۳، ۱۰۲، ۲۰/۲) (صحیح)

(د نقض وتر مسئلې توضیح)

د نقض وتر چه کومه مسئله ده، دهغې بنياد په دواړو احاديثو باندې دې، (۱) اجعلوا اخر صلوتکم الخ، (۲) لا وتران فی ليله، ددې توضیح داده، چه نبی کریم (ﷺ) او فرماييل: د وټرو مونځ د شپې ټولو مونځونو نه په آخر کښې ادا کړه، لهذا د تهجدو نه پس کول پکار دی، اوس که یو سړی بعد العشاء وټر ادا کړل، او روستو د تهجدو په وخت کښې بيدار شو، نو اوس به دا سړی څه کوی، که د تهجدو مونځ ادا کوی، نو د حديث نمبر ۱ خلاف راځي، او که ددغې حديث رعايت ساتی نو د تهجدو نه محروميږي، او که داسې اوکړي، چه تهجد ادا کولو نه پس د حديث نمبر ۱ په رعايت کښې آخر کښې دوباره وټر ادا کړي، نو د حديث نمبر ۲ خلاف راځي، چه په يوه شپه کښې دوه کرته وټر ادا کول نشته.

نو ددې مشکل حل بعضو علماؤ دا راويستلې دې، چه نقض وټر دې اوکړې شي، يعنی د شپې په شروع کښې چه کوم د وټر مونځ ادا کړې شوې وو، هغې لره دې مات کړې شي، ددې صورت به دا وي، چه تهجد شروع کولو نه مخکښې به يو رکعت مونځ په دې نيت سره ادا کړي، چه دې لره زه د وټر په رکعتونو کښې، کوم چه ما د شپې په شروع کښې ادا کړې وو، شاملوم، اوس به هغه مخکښې د وټرو مونځ د وټرو په ځانې شفع شي (هم دا مطلب دې د نقض وټر) ددې نه پس به دا سړی په آرام سره د تهجدو مونځ ادا کړي، او بيا به آخر کښې د تهجدو نه پس وټر هم ادا کړي، په دې صورت کښې د تهجدو نه هم محرومه نه شو، اوددې دواړو احاديثو خلاف به هم اونه شو، اسحق بن راهويه ددې قائل دې، او د مسند احمد د روايت نه معلوميږي، چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما به هم داسې کول.

د جمهورو دليل:

اثمه اربعه او جمهور چه د نقض وټر قائل نه دی، هغوی دا فرمائي، چه د سړی په اختيار کښې دا چرته دی، چه هغه مخکښې وټرو لره مات کړي، هغه خو آسمان ته هم رسيدلې دی، اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه، لهذا که هغه شکل اختياروي، کوم چه قائلين نقض بيانوي، نو مخکښې وټر به هم باقی وي، او دا يو رکعت چه په مينځ کښې ادا کړې دی، دا به دويم وټر شي، او بيا د تهجدو نه پس چه کوم وټر ادا کوی، هغه به دريم وټر شي، او دا څيز خلاف مقصود دې، په حديث کښې خو د دواړو وټرو ممانعت راغلې دې، او دلته په دې صورت کښې درې وټره راځي، عرض دا چه د حديث نمبر ۱ هم خلاف شو، او د حديث نمبر ۲ هم خلاف شو، لاحول ولا قوة الا بالله.

جمهور علماء دا فرمائي اجعلوا اخر صلوتکم بالليل وټرا، کښې امر صرف داستحباب دپاره دې، د وجوب دپاره نه دې، لهذا که یو سړی د ماسخوتن د مانځه نه پس وټر ادا کړل، او بيا روستو د تهجدو په وخت کښې بيدار شو، نو هغه بغير د تکلف نه تهجد ادا کولې شي، او د هيڅ څه کولو ضرورت نشته (د نقض وټرو غير) چ

[۱۴۳۹] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا مَلَا زِمْرُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَدْرٍ، عَنْ قَبِيْسِ بْنِ طَلْقٍ، قَالَ: زَارَنَا طَلْقُ بْنُ عَلِيٍّ فِي يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، وَأَمْسَى عِنْدَنَا وَأَفْطَرَ، ثُمَّ قَامَ بِنَا يِلْكَ اللَّيْلَةَ وَأَوْتَرَنَا، ثُمَّ انْهَدَرَ إِلَى مَسْجِدِهِ فَصَلَّى بِأَصْحَابِهِ حَتَّى إِذَا بَقِيَ الْوَتْرُ قَدَّمَ رَجُلًا، فَقَالَ: أَوْتَرُوا بِأَصْحَابِكُمْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "لَا وَتْرَانِ فِي لَيْلَةٍ".

قیس بن طلق بیان کوی چه حضرت طلق بن علی رضی الله عنه په رمضان کښې یوه ورځ مونږ ته راغې او زموږ سره ئې ماښام کړو او افطار ئې اوکړو، او بیا ئې په دغه شپه کښې مونږ ته مونځ راکړو او وتر ئې هم اوکړل، بیا خپل جمات طرف ته لاړو او هلته کښې ئې خپلو ملگرو ته مونځ ورکړو، او کله چه وتر باقی شو نو یو کس لره ئې مخکښې کړو اووې فرمائیل: خپلو ملگرو ته وتر اولوله، بې شکه ما د رسول الله صلی الله علیه و آله نه اوریدلې دی هغوی رضی الله عنهم فرمائیل: په یوه شپه کښې دوه وتره نشته دې "یعنی دوه ځله وتر کول نشته،

عن قیس بن طلق قال زارنا طلق بن علی فی یوم من رمضان امسی عندنا و افطر الخ: قیس بن طلق وائی، چه یوه ورځ زما پلار یعنی طلق (خپلې محلې او قیامگاه نه) مونږ ته د رمضان په میاشت کښې تشریف راوړو، او ماښام پورې مونږ کړه وو، روژه ئې ماته کړه، او تراویح ئې هم مونږ ټولو ته ورکړل او وتر هم، ددې نه پس د محلې جمات ته لاړو، او هلته ئې باقی تراویح ورکړې (د تراویح څه رکعتونه به ترې پاتې شوي وی) او بیا چه کله د وترو نمبر راغلو (نو چونکه خپله ئې وتر کړې وو) حاضرینو کښې یو کس ئې وتر ادا کولو دپاره مخکښې کړو، هغه د وترو مونځ ادا کړو او خپله د وترو مونځ نه ادا کولو وجه ئې دا بیان کړه، چه ما د حضور صلی الله علیه و آله نه اوریدلې دی، لاوتران فی لیلة، ددې ترکیب مونږ په حاشیه کښې لیکلې دې. (۲)

بَابُ الْقُنُوتِ فِي الصَّلَاةِ

باب: ۱۰- په عامو مونځونو کښې قنوت (دعا) لوستل

د ترجمة الباب توضیح:

په دې باب کښې د قنوت نازله بیان دې، چه عند الاکثر په ټولو فرضو مونځونو کښې مشروع دې، ددې وجې نه مصنف د جمع صیغه راوړې ده، په خلاف د قنوت دائمی، چه هغه د کومو امامانو په نزد فرض مونځونو کښې مشروع دې، صرف د سحر په مونځ کښې دې، باقی مونځونو کښې مشروع نه دې، البته ترمذی د قنوت فی الفجر باب قائم کړې دې، ددې نه هغه قنوت دائمی مراد دې، امام ترمذی شافعی مسلک دې، او شافعیه ددې (قنوت فی الفجر) قائل دی، او زموږ امام ابوداؤد حنبلی دې، او حنابله د قنوت فی الفجر قائل نه دی، غالباً ددې وجې نه هغوی د قنوت فی الفجر باب نه دې قائم کړې.

(۱): سنن الترمذی/الصلاة ۲۲۷ (الوتر ۱۳) (۴۷۰)، سنن النسائي/قيام الليل ۲۷ (۱۶۸۰)، (تحفة الأشراف: ۵۰۲۴)، وقد أخرج: مسند احمد (۲۳/۴) (صحيح)

(۲): اي لا يجوز وتران فوتران فاعل، ولا مشبهه بليس فوتران اسمها، او لا تنفي الجنس و وتران بالالف علي لغة بني حارثة كما في قوله تعالى: ان هذا الساحران.

ددې نه مخکېني د قنوت في الوتر کوم باب چه تير شوي دي، هلته کښې دا خبره هم تيره شوې ده، چه امام شافعي او امام مالک ټول کال د قنوت في الصبح قائل دي.

د شافعيه دلائل او دهغي نه جواب:

د قنوت في الصبح قائلينو سره دوه قسمه دلائل دي، بعضي خو هغه دي، چه په کتب صحاح کښې موجود دي، دهغي نه بعضي مصنف په دې باب کښې ذکر کړي دي، د هغي جواب خو مونږ سره دادي، چه په دې رواياتو کښې د سحر د مانځه تخصيص نشته، په يو روايت کښې پنځو وارو مونځونو کښې د قنوت ذکر دي، او په بل روايت کښې په دريو مونځونو کښې، او په بعضو کښې صرف په دواؤ مونځونو کښې د قنوت ذکر دي، حالانکه دا حضرات د قنوت في غير الصبح قائل نه دي، فما هو جوابهم عن القنوت في غير الصبح فهو جوابنا عن القنوت في الصبح.

دويم قسم احاديث هغه دي، چه په هغي کښې د سحر د مونځ تخصيص موجود دي، د ټولو نه اهم د حضرت انس رضي الله عنه هغه حديث دي، چه هغي لره دارقطني او حاکم په متعدد طرق سره روايت کړي دي، وصححه الحاكم ان النبي صلى الله عليه وسلم قنت شهرا يدعو عليهم ثم تركه فاما في الصبح فلم يزل يقنت حتى فارق الدنيا، ددې جواب زمونږ د طرف نه دا ورکړي شوي دي، چه ددې په سند کښې ابوجعفر رازي دي، چه دده اکثر امامانو تضعيف کړي دي، او خطيب په کتاب القنوت کښې روايت ذکر کړي دي، چه عاصم بن سليمان وائي چه مونږ د انس رضي الله عنه نه سوال اوکړو، چه بعضي خلق وائي، چه حضور صلى الله عليه وسلم به هميشه د سحر په مانځه کښې قنوت لوستلو، نو هغوی جواب راکړو، کذبوا اما قنت رسول الله صلى الله عليه وسلم شهرا واحدا، او ددې په سند کښې اگر چه قيس بن الربيع دي، چه دده يحيى بن سعيد تضعيف کړي دي، ليکن دهغه نه علاوه ديرو امامانو دده توثيق کړي دي، او هغه بهر حال د ابوجعفر رازي نه کمې درجې والا نه دي، بلکه د هغه نه اوثق دي، يا کم از کم برابر، قال الحافظ ابن القيم، ځکه چه کومو امامانو د ابوجعفر تضعيف کړي دي، هغه زائد دي، دهغي امامانو نه کومو چه د قيس تضعيف کړي دي.

او دويمه توجيه زمونږ د طرف نه دا کړي شوې ده، چه لم يزل يقنت مطلب دادي، چه هميشه به حضور صلى الله عليه وسلم عند النوازل قنوت لوستلو، هره ورځ بغير د څه حاجت نه مراد نه دي، او دا مطلب ددې وجې نه اخستلي شوي دي، چه د انس رضي الله عنه د دويم روايت خلاف نه وي، په دې صورت کښې به دواړه روايتونه په خپل ځاني باندې صحيح شي.

د حنفيه دلائل:

او مانعينو (حنفيه، حنابله) سره چه کوم دلائل دي، دهغي تفصيل په نصب الرايه، فتح القدير، او څه قدر په بذل المجهود کښې موجود دي، خو دلائل مونږ ليکو، امام ترمذي باب القنوت في الفجر ترجمه قائمه کړې ده، او په هغي کښې ئې د براء بن عازب رضي الله عنه حديث مرفوع کان يقنت في صلاة الفجر والمغرب ذکر کړي دي، او فرمايلي دي، چه بعضي اهل

علم د قنوت فی الفجر قائل دی، ددی نه پس باب ترک القنوت ترجمه ئی قائمه کړې ده، او په هغې کښې ئې د ابومالک اشجعی حدیث قلت لابی یا ابت انک قد صلیت خلف رسول الله (صلی الله علیه وسلم) وابی بکر و عمر و عثمان و علی ههنا بالکوفة نحو من خمس سنین اکانوا یقتنون قال ای بنی محدث، قال ابو عیسی هذا حدیث حسن صحیح والعمل علیه عند اکثر اهل العلم، دغه شان امام نسائی رحمہ اللہ اول متعدد ابواب د قنوت فی الفرائض (د هر فرض مونځ خان ځانله) قائم کړې دی، او روستو ئې د ترک القنوت باب قائم کړې دې، او په هغې کښې ئې دوه احادیث ذکر کړې دی، یو هم دا د ابومالک اشجعی او دویم د حضرت انس رضی اللہ عنہ ان النبی (صلی الله علیه وسلم) قنت شهرا یدعوا علی حی من احياء العرب ثم ترکہ.

دغه شان مونږ سره د ابوهریره رضی اللہ عنہ هغه حدیث دې، چه دهغې ابن حبان تخریج کړې دې، کان رسول الله (صلی الله علیه وسلم) لا یقنت فی الصبح الا ان یدعوا لقوم او علی قوم، دغه شان د حضرت انس رضی اللہ عنہ ددی مضمون حدیث، چه دهغې تخریج خطیب په کتاب القنوت کښې کړې دې، ان النبی (صلی الله علیه وسلم) کان لا یقنت الا اذا دعا القوم او علی قوم، ورواه ابن خزیمه و صححه.

د مثبتین قنوت د طرف نه یوه خبره دا کړې شوې ده، چه په کومو روایاتو کښې دادی، ثم ترکہ، ددی نه د نفس قنوت ترک مراد نه دې، بلکه د دعاء مخصوص نفی مراد ده، یعنی په مخصوص قبائلو باندې د لعن نفی مراد ده، ددی قرینه داده، چه د صحیح مسلم په روایت کښې دی، فنزل لیس لک من الامر شی الآیة، جواب دادې، چه هم دا مطلب تاسو د فجر نه علاوه په نورو مونځونو کښې ولې نه جاری کوئ، په هغې کښې د نفس قنوت د نفی تاسو ولې قائل یئ، والله تعالی اعلم.

مذکوره روایات اخستلو کښې مونږ خاص طور سره منهل شرح ابوداؤد مخښې ته ایخوډې دې، دهغې کلام ډیر زیات مرتب او جامع دې، فجزاه الله خیرا.

د قنوت فی الصبح روایاتو باندې شیخ ابن الهمام په فتح القدیر کښې جرحا و تعدیلا تفصیلی کلام کولو نه پس طریق نسخ لره اختیار کړې دې، (چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم) به شروع کښې د سحر په مانځه کښې قنوت لوستلو، او بیا روستو ئې پریخودو، او زمونږ بعضو علماؤ ددی روایاتو جواب بیان محمل سره ورکړې دې، یعنی دا چه هغه احادیث په قنوت عن النوازل باندې محمول دی، لهذا د منسوخ منلو ضرورت نشته.

[١٤٤٠] حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَمِيَّةَ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ: وَاللَّهِ لَا أَقْرَبَنَّ بِكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَقْنَتُ فِي الرَّكْعَةِ الْآخِرَةِ مِنْ صَلَاةِ الظُّهْرِ، وَصَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ، وَصَلَاةِ الصُّبْحِ، فَيَدْعُو لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَلْعَنُ الْكَافِرِينَ.

١: صحيح البخاري/الأذان ١٢٦ (٧٩٧)، صحيح مسلم/المساجد ٥٤ (٢٧٦)، سنن النسائي/التطويق ٢٨ (١٠٧٦)، (تحفة الأشراف: ١٥٤٢١)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ٤ (١٩)، مسند احمد (٢/٢٥٥، ٣٣٧، ٤٧٠) (صحيح)

حضرت ابو سلمه بن عبد الرحمن فرمائی چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ او فرمائیل : قسم به الله زه تاسو ته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په شان مونخ کووم . چنانچه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ به د ماسپخین، ماسخوتن او د سحر په مونخ کنبی قنوت نازل لوستله د مونخانو د پاره به ئی دعا کووله او په کفارو باندې به ئی لعنت کولو .

تشریح: قوله: حدثنا ابوهریره رضی اللہ عنہ قال والله لا قربن بکم صلوة رسول الله (صلی الله علیه وسلم). شرح حدیث:

په خدائی قسم زه به د حضور صلی اللہ علیہ وسلم مونخ تاسو ته ضرور نزدې کوم (یعنی تاسو ته به زه داسې مونخ ضرور عملی طور سره اوبسایم، چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم مونخ ته به ډیر نزدې او هغې سره به ډیر مشابه وی.

[١٤٤١] (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، وَمُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، وَحَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، قَالُوا: كَلَّمَهُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَةَ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقْنُتُ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ". زَادَ ابْنُ مُعَاذٍ: "وَصَلَاةِ الْمَغْرِبِ".

د حضرت براء نه منقول دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به د سحر په مونخ کنبی قنوت لوستل.

[١٤٤٢] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْعَمَةِ شَهْرًا، يَقُولُ فِي قُنُوتِهِ: "اللَّهُمَّ نَجِّ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ نَجِّ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْمُسْتَغْفِينَ مِنَ الْيَوْمَيْنِ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطَأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسَنِي يُوسُفُ"، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: وَأَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فَلَمْ يَدْعُ لَهُمْ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: "وَمَا تَرَاهُمْ قَدْ قَدِمُوا".

حضرت ابو سلمه بن عبد الرحمن وائی چه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ بیان اوکړو چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د ماسخوتن په مونخ کنبی تر د یو میاشتې پورې قنوت اولوستلو . هغوی به په خپل قنوت کنبی دا دعا کووله : " ای الله اولید بن ولید ته نجات ورکړې . ای الله اولید بن هشام ته نجات ورکړې . ای الله په قبیله مضر باندې خپله سزا سخته کړې . ای الله په هغوی باندې قحط مسلط کړې لکه څنگه چه په قوم یوسف باندې راغلي وو . " حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ بیان کوی چه یوه ورځ هغوی دعا اونه کړه نو ما د هغوی نه تپوس اوکړو نو حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : " آیا ته نه گوري چه هغوی راغلي دی "

تشریح: قوله: اللهم نج الوليد بن الوليد: دا د خالد بن ولید رور دې، چه د جنگ بدر د قیدیانو نه وو، د فدیې ادا کولو نه پس ئی ایمان راوړو، چا تر تپوس اوکړو، چه اول دې ولي اسلام

١: صحيح مسلم للمصاحد ٥٤ (٦٧٨)، سنن الترمذي للصلاة ١٧٨ (٤٠١)، سنن النسائي للتطبيق ٢٩ (١٠٧٥)، (تحفة الأشراف: ١٧٨٢)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٢٨٥، ٢٨٠/٤، ٢٩٩، ٣٠٠)، سنن الدارمي للصلاة ٢١٦ (١٦٣٨) (صحيح)
٢: صحيح مسلم للمسافرين (٦٧٥)، (تحفة الأشراف: ١٥٣٨٧)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للأذان ١٢٨ (٨٠٤)، والاستسقاء ٢ (١٠٠٦)، والجهاد ٩٨ (٢٩٣٢)، والأنبياء ١٩ (٣٣٨٦)، وتفسير آل عمران ٩ (٤٥٦٠)، وتفسير النساء ٢١ (٤٥٩٨)، والدمرات ٥٨ (٦٣٩٣)، والإكراه ١ (٦٩٤٠)، والأدب ١١٠ (٦٢٠٠)، سنن النسائي للتطبيق ٢٧ (١٠٧٤)، سنن ابن ماجه للأقامة ١٤٥ (١٢٤٤)، مسند أحمد (٢٣٩/٢، ٢٥٥، ٢٧١، ٤١٨، ٤٧٠، ٥٠٧، ٥٢١) (صحيح) دون قوله: «لمذكرت»

نه راؤړو، نو جواب ئې ورکړو، چه دې دپاره چه تاسو دا اونه گنړئ، چه د قید نه بچ کیدو دپاره ئې اسلام راؤړو، مشرکینو هغه په مکه کښې ایسار کړې وو.

اللهم نج سلمة بن هشام: دا د ابوجهل بن هشام رور وو، د سابقین الی الاسلام نه دې، حبشې طرف ته ئې هجرت اوکړو، او بیا مکې ته راغلو، نو ابوجهل هغه قید کړو، او مدینې طرف ته هجرت کولو نه ئې منع کړو، دا دوه شو، دریم ددوی سره عیاش بن ابی ربیع هم وو، کما فی رواية البخاری، دوی په خپلو کښې مشوره اوکړه، او د قید نه اوتښتیدل، حضور (ﷺ) ته په څه طریقي سره ددې علم اوشو، نو نبی کریم (ﷺ) دهغوی دپاره یو میاشت پورې د ماسخوتن په مانځه کښې قنوت نازل او لوستله، لکه چه په حدیث الباب کښې دی.

اللهم نج المستضعفين من المؤمنين: هغه کمزوري مسلمانان چه مشرکینو د هجرت نه منع کړې وو، لکه عمار بن یاسر (رضی الله عنه)، او دهغوی والدین حضرت یاسر (رضی الله عنه) او حضرت سمیه (رضی الله عنها)، چه هغوی لره به مشرکینو په گرمو شگو سملول، د نبی کریم (ﷺ) په هغوی باندي تیریدنه اوشوه، نو ورته ئې او فرمائیل صبرا آل یاسر فان موعدکم الجنة، ای د یاسر کور والوا صبر کوئ، تاسو سره د جنت وعده ده.

اللهم اشد وطأتک علی مضر: ای الله د مضر قبیلې په کافرانو باندي خپل گرفت سخت کړه. واجعلها علیهم سنین کسني يوسف: د ها ضمیر وطاة طرف ته راجع دې، ای الله خپل گرفت په هغوی باندي قحط سالی او گرځوه، څرنگه قحط سالی چه د حضرت یوسف (ع) په زمانه کښې راغلې وه.

اوماتراهم قد قدموا: یوه ورځ حضور (ﷺ) دا دعا اونه لوستله، نو ابوهریره (رضی الله عنه) سوال اوکړو، چه نن مو ولې اونه لوستله، نو حضور (ﷺ) او فرمائیل گوري نه، چه د کومو خلقو دپاره مونږ دعا کوله، هغوی راخلاص شو، راغلل.

[۱۴۴۳] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْجُمَحِيُّ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "قَتَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهْرًا مُتَابِعًا فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَصَلَاةَ الصُّبْحِ فِي ذِكْرِ كُلِّ صَلَاةٍ، إِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ مِنَ الرُّكْعَةِ الْآخِرَةِ، يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ عَلَى رِغْلٍ، وَذُكْوَانَ، وَعُصَيَّةٍ وَيُؤْمِنُ مَنْ خَلْفَهُ".

د حضرت عکرمه نه د حضرت ابن عباس (رضی الله عنه) دا بیان منقول دې چه رسول الله (ﷺ) یوه میاشت متواتر د ماسپڅین، مازیگر، مابنام، ماسخوتن او د سحر په مونځونو کښې قنوت اولوستلو. د هر مونځ په آخری رکعت کښې په رکوع کښې د "سمع الله لمن حمده" د لوستو نه پس به ئې د بنو سلیم نه په رغل، ذکوان او عصیه قبالو باندي بد دعا کووله او آمین به وئیلې هغه چا چه د حضور (ﷺ) نه به ورستو وو.

عن ابن عباس (رضی الله عنه) قتل رسول الله (ﷺ) صلى الله عليه وسلم شهر متابعا في الظهر والعصر والمغرب والعشاء و صلاة الصبح ..... على رغل و ذكوان و عصية:

(۱) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۶۲۳۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۰۱/۱) (حسن)

هغوی اويا قاريان په بثر معونه کښې شهيد کړې وو، هغې ته سرية القراء وئيلې شې، دا واقعه په سنه ۴هـ کښې پېښه شوې وه، اويا اصحاب صفه چه ټول په ټوله د قرآن مجيد قراء وو، دهغوی سره رعل او ذکوان غدر اوکړو، او هغوی ئې په دھوکې سره قتل کړل. په دې باندي حضور (ﷺ) ډير زيات غمگين او غصه وو، او يو مياشت پورې مسلسل قنوت نازلې ئې لوستله، په دې باندي دا آيت نازل شو، (کما فی رواية المسلم) لیس لک من الامر شی او يتوب عليهم او يعذبهم فانهم ظالمون، ددې آيت په نزول باندي رسول الله (ﷺ) قنوت نازله لوستل موقوف کړل، الحمد لله په دې باب باندي کلام پوره شو.

[۱۴۴۴] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُسَدَّدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ سُئِلَ: "هَلْ قَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ؟" فَقَالَ: نَعَمْ، فَقِيلَ لَهُ: قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَ الرُّكُوعِ، قَالَ: بَعْدَ الرُّكُوعِ، قَالَ مُسَدَّدٌ: بِسِيرٍ.

د حضرت انس بن مالک (رضي الله عنه) نه پوښتنه اوکړې شوه چه آيا رسول الله (ﷺ) د صبا په مونځ کښې دعائې قنوت فرمائيلې ده؟ هغوی او فرمائيل: او. تپوس اوکړې شو د رکوع نه مخکښې يا ورستو؟ هغوی (رضي الله عنه) او فرمائيل: ورستو. د مسدد په روايت کښې دې چه ..... لږې مډې پورې.

[۱۴۴۵] (۲) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الْقَلَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "قَنَتَ شَهْرًا، ثُمَّ تَرَكَهُ".

د حضرت انس بن مالک (رضي الله عنه) نه مروی دی چه رسول الله (ﷺ) تر د یو میاشتې پورې دعائې قنوت اولوسته، بیا ئې پرېخوده.

[۱۴۴۶] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مِقْسَلٍ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ صَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعَدَاةِ، "فَلَمَّا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكْعَةِ الثَّانِيَةِ قَامَ هُنِيئَةً".

حضرت محمد بن سيرين وائی چه ما ته هغه کس بیان کړې دې کوم چه د نبی کریم (ﷺ) سره د سحر مونځ ادا کړې دې: چه کله نبی کریم (ﷺ) د دویم رکعت نه سر پورته کړو نو لږ غونډې ولاړ وو. (د قنوت د پاره)

۱: صحيح البخاري/الوتر ۷ (۱۰۰۱)، صحيح مسلم/المساجد ۵۴ (۶۷۷)، سنن النسائي/التطبيق ۲۷ (۱۰۷۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲۰ (۱۱۸۲ و ۱۱۸۴)، (تحفة الأشراف: ۱۴۵۳)، وقد أخرجه: سنن الدارمي/الصلاة ۲۱۶ (۱۶۳۷)، مسند احمد (۱۱۳/۳) (صحيح)

۲: صحيح مسلم/المساجد ۵۴ (۶۷۸)، (تحفة الأشراف: ۲۳۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۴/۳، ۲۴۹) (صحيح)

۳: سنن النسائي/التطبيق ۲۷ (۱۰۷۳)، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۶۷) (صحيح)

باب فِي فَضْلِ التَّطَوُّعِ فِي الْبَيْتِ

باب: ۱۱۰ په ګور کښې د نفل لوستلو فضیلت

ددې مضمون یو باب د ابواب الجمعه نه مخکښې هم تیر شوی دی.

[۱۴۴۷] حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَزَّازُ، حَدَّثَنَا مَكِّي بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى ابْنُ سَعِيدٍ ابْنُ أَبِي هَنْدٍ، عَنْ أَبِي النَّخَعِ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّهُ قَالَ: اخْتَجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ حَجْرَةً، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُجُ مِنَ اللَّيْلِ فَيُصَلِّي فِيهَا، قَالَ: فَصَلُّوا مَعَهُ لِيُصَلِّيَ، يَغْنَى رَجَالًا، وَكَأَنَّهُ يَأْتُونَهُ كُلُّ لَيْلَةٍ، حَتَّى إِذَا كَانَ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي لَمْ يَخْرُجْ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَنَحَّيُوا وَرَفَعُوا أَصْوَاتَهُمْ وَحَصَبُوا أَبَاهُ، قَالَ: فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ، مَا زَالَ بِكُمْ صَنِيعُكُمْ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنْ سَتَكْتُبَ عَلَيْكُمْ، فَعَلَيْكُمْ بِالصَّلَاةِ فِي بُيُوتِكُمْ، فَإِنْ خَيْرَ صَلَاةٍ الْعَرَبِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا الصَّلَاةُ الْمَكْتُوبَةُ".

حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ بیان کوی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په جمات کښې حجره جوړه کړه، هغوی صلی اللہ علیہ وسلم به د شپې د کور نه تشریف راوړو او په دې حجره کښې به ئې مونځ کولو. فرمائی: چه خلقو هم د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د مونځ سره، مونځ اولوستو او هغوی به هره شپه حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته راتلل، تردې پورې چه یوه شپه حضور صلی اللہ علیہ وسلم تشریف راوړه رلو نو دوی مری تازه کولې. (ددې دپاره چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم ته خبردارې اوشی او مونځ ته راوځي، چا خپل آوازونه بلند کړل او (خو خلقو) د هغوی په دروازه باندې کنکری هم اوویشتل. آخر هغوی تشریف راوړو او په غصه کښې وو اووې فرمائیل: خلقو! ستاسو برابر هم دا حال وو، تردې پورې چه ماته یره شوه چه په تاسو باندې فرض نه کړې شی. لهدا په خپلو کورونو کښې مونځ کوئ. بې شکه د فرضو نه علاوه د سړی بهترین مونځ هغه دې کوم چه هغه په خپل کور کښې اوکړی.

تشریح: قوله: عن زید بن ثابت رضی اللہ عنہ اختجَرَ رسول الله (صلی الله علیه وسلم) فی المسجد حجرة: نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د جمات په یو ګوټ کښې حجره الحصر جوړه کړه، د حجره الحصر ذکر په روایاتو کښې کثرت سره راغلې دې، یعنی د کجورو یوه بوریا ئې د جمات په یو ګوټ کښې اودروله، او معتکف ئې جوړ کړو، لکه چه نن صبا خلق د اعتکاف دپاره پردې زورندوی.

قوله: فكان رسول الله (صلی الله علیه وسلم) يخرج من الليل فيصلی فیها:

په عبارت کښې په ظاهر کښې تقدیم او تاخیر دې، (کما فی البدل) مطلب دادې، چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به د حجره الحصر نه بهر راوتلو، او په بعضو شپو کښې به ئې مونځ ادا کولو ددې نه د تراویح مونځ مراد دې، چه دهغې روایات نزدې تیر شوي دي.

[۱۴۴۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ صَلَاتِكُمْ، وَلَا تَتَّخِذُوا هَاقِبُورًا".

۱: انظر حديث رقم (۱۰۴۴)، (تحفة الأشراف: ۳۶۹۸) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم (۱۰۴۳)، (تحفة الأشراف: ۸۱۴۲) (صحيح)

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما بیان کوي چه رسول الله ﷺ وفرمائيل: د خپلو مونځونو څه حصه په کورونو کښې هم ادا کوي. او د خپلو کورونو نه قبرستان ته جوړوي اجعلوا في بيوتكم من صلواتكم ولا تتخذوها قبورا: دا حديث په هغې سابق باب کښې تير شوي دي، د کومې حواله چه بره ورکړې شوې ده.

[۱۴۴۹] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا حُجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَلِيٍّ الْأَزْدِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِشٍ الْخَثْعَمِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِيلَ: أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "طَوْلُ الْقِيَامِ" قِيلَ: فَأَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "جَهْدُ الْمُقِلِّ" قِيلَ: فَأَيُّ الْهَجْرَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "مَنْ هَجَرَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ" قِيلَ: فَأَيُّ الْجِهَادِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "مَنْ جَاهَدَ الْمُشْرِكِينَ بِمَالِهِ وَنَفْسِهِ" قِيلَ: فَأَيُّ الْقَتْلِ أَشْرَفُ؟ قَالَ: "مَنْ أَهْرَقَ دَمَهُ وَعَقَرَ جَوَادَةً".

حضرت عبد الله بن حبشي الخثعمي رضی اللہ عنہ نه روایت دي چه د رسول الله ﷺ نه تپوس او کړې شو: کوم يو عمل افضل دي؟ حضور ﷺ وفرمائيل: "اوږد قیام." او ويلي شو کومه صدقه افضله ده؟ حضور ﷺ وفرمائيل: "چه کوم قليل مال والا محنت او کړي او صدقه ورکړي." تپوس او کړې شو کوم يو هجرت افضل دي؟ حضور ﷺ وفرمائيل: "کوم کس چه د الله حرام کرده امور ترک کړي." تپوس او کړې شو کوم يو جهاد افضل دي؟ حضور ﷺ وفرمائيل: "کوم کس چه د مشرکانو سره د خپل مال او جان سره جهاد او کړي." تپوس او کړې شو کوم يو قتل د شرف والا دي؟ حضور ﷺ وفرمائيل: د چا چه وينه تويي کړې شوه او د هغه اس هم کت کړې شو.

ای الصدقة افضل قال جهد المقل: کومه صدقه افضله ده؟ نبی کریم ﷺ وفرمائيل: د غريب سړي کوشش او محنت يعنی کومه صدقه چه سړي محنت مزدوري کولو سره ورکړي، هغه د ټولو نه افضله ده، چه د خپل احتیاج او ضرورت باوجود نورو ته ترجیح ورکوي، ددي بالمقابل يو بل حديث دي، چه په کتاب الزکوة کښې به راشي، و خير الصدقة ما كان عن ظهر غنى: په دواړو کښې به تطبيق انشاء الله هم هلته کښې راشي،

باب الْحَثُّ عَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ

باب: د قیام الليل ترغيب

(باب الحث على قيام الليل) ددي باب احاديث نژدې تير شوي دي.

[۱۴۵۰] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا الْقَعْقَاعُ بْنُ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "رَجِمَ اللَّهُ رَجُلًا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّى وَأَبْقَطَ امْرَأَتَهُ فَصَلَّتْ، فَإِنْ أَبَتْ نَضَعُ فِي وَجْهِهَا الْمَاءَ، رَجِمَ اللَّهُ امْرَأَةً قَامَتْ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّتْ وَأَبْقَطَتْ زَوْجَهَا، فَإِنْ أَبَى نَضَعَتْ فِي وَجْهِهِ الْمَاءَ".

حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ بیان کوي چه رسول الله ﷺ وفرمائيل: "رحم دي او کړي الله تعالى

(١): انظر حديث رقم: (١٣٢٥)، (تحفة الأشراف: ٥٢٤١) (صحيح) بلفظ: «أي الصلاة»

(٢): سنن النسائي/قيام الليل ٥ (١٦١١)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٧٥ (١٣٣٦)، (تحفة الأشراف: ١٢٨٦٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٣٦، ٢٥٠/٢) (حسن صحيح)

په هغه شخص باندې چه هغه د شپې پاسې او مونځ کوی او خپله بی بی هم پاسوی او هغه هم مونځ لولی که چرې انکار کوی، نو د هغې په مخ باندې د اوبو ترنکه کوی. او رحم دې اوکړی الله تعالی په هغه ښځه باندې کومه چه د شپې پاسې او مونځ کوی او خپل خاوند لره هم پاسوی که چرې هغه انکار کوی نو د هغه په مخ باندې اوبه شیندی.

[۱۴۵۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ بْنُ بَزِيمٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ شَيْبَانَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَا: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ اسْتَيْقَظَ مِنَ اللَّيْلِ وَأَيَّقَظَ امْرَأَتَهُ فَصَلَّيَا رَكْعَتَيْنِ جَمِيعًا كَتَبَ مِنَ الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ".

د حضرت ابو سعيد خدری رضی اللہ عنہ او حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفرمائیل: چه کوم کس پاسې او خپله بی بی هم پاسوی، بیا دواړه دوه رکعت اوکړی نو ددوی شمیر په ذاکرینو او ذاکراتو کښې وی کوم چه الله لره زیات یادوونکی وی.

باب فِي ثَوَابِ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ

باب: ۱۴ - د قرآن د تلاوت ثواب

ددې ځانې نه مصنف د قرآن مجید فضائل بیانول شروع کوی، نو په دې سلسله کښې ئې څو ابواب قائم کړې دي، مصنف دلته په شروع کښې څه لویه سرخی یا عنوان قائم کړې نه دي، امام بخاری او ترمذی کتاب فضائل القرآن او ابواب فضائل القرآن، ددې کلی عنوان لاندې ډیر ابواب راوړې دي.

تفصيل بعض القرآن على بعض

دا مسئله مختلف فيه ده، یعنی دا اعتقاد چه فلانې سورة د فلانې سورة نه افضل دي، جائز دي او که نه؟ بعضي علماء لکه ابو الحسن اشعري رحمته اللہ علیہ، قاضي ابوبکر باقلانی رحمته اللہ علیہ ددې نه انکار کړې دي، ځکه چه مفضل ناقص وی د افضل نه، حالانکه دلته کښې ټول په ټوله کلام الله دي، د الله تعالی صفت دي، بیا د بعضو آیتونو د بعضي نه افضل کیدلو څه معنی ده؟ لیکن اکثر علماء ظواهر د احادیث په بناء باندې ددې د جواز قائل دي، بیا د قائلین جواز په دې کښې اختلاف دي، چه دا فضیلت په کوم اعتبار سره دي، بعضي وائی، چه ددې تعلق الفاظ او معانی سره نه دي، بلکه کثرت اجر او ثواب سره دي، او بعضي وائی، چه دا خبره نه ده، بلکه هم دي اعتبار سره دي، ځکه چه د الله تعالی په وحدانیت او دهغه په صفاتو باندې چه کوم دلالت آیه الکرسی او د سورة حشر آخری آیتونو (وهو الله الذي لا اله الا هو عالم الغيب والشهادة هو الرحمن الرحيم الآية) او سورة اخلاص کښې موندلې شی، هغه په سورة ثبت کښې ظاهري خبره ده چه نشته.

او اشعري دا فرمائی: انه لا يتنوع في ذاته بل بحسب متعلقاته، د بنده په ذهن کښې هم د مخکښې نه دا خبره راتله، او زما په خیال ددې تشریح دا کیدې شی، چه د بعضي قرآن په بعضي باندې فضیلت فی حد ذاته او د کلام الله کیدلو په اعتبار سره خو نه دي، په دې اعتبار سره خو ټول برابر دي، البته د سورتونه آثار، خواص او د بندگانو د حاجتونو په

۱: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۷۵ (۱۳۳۵)، (تحفة الأشراف: ۳۹۶۵)، وقد أخرجه: نالكبري/التفسير (۱۱۴۰۶) (صحيح)

اعتبار سره بعضو ته په بعضو باندې فوقیت کیدې شی، مثلاً تعوذ (دم درود) په اعتبار سره د معوذتین نه لوڼې هېڅ یو سورت نشته، دغه شان د الله تعالی صفات او کمالات او وحدانیت، چه دهغې د معرفت مونږ ټول خلق محتاج یو، داسې احتیاج د ابولهب د واقعي معرفت طرف ته نشته، پس د بعضو سورتونو په بعضو باندې فضیلت د مضامینو د قسمونو سره سره د بندگانو د احتیاج په اعتبار سره هم دې، نه چه د اداء معانی او د الفاظو او تعبیراتو په اعتبار سره دې، نو په تبت یدا ابی لهب کښې چه کوم مضمون بیان کړې شوې دې، یعنی دعاء بالخسران، ددې دپاره دهغې نه بهتر څه تعبیر نه شی کیدې، کوم چه په دې سورة کښې موجود دې، دغه شان د بیان د وحدانیت دپاره چه کوم طرز تعبیر او اسلوب په سورة اخلاص کښې استعمال شوې دې، دهغې نه بهتر څه دویمه تعبیر نشی کیدې، (ملخصاً من القسطانی ج ۷ ص ۲۲۳ زیاده)

عن عثمان ان النبی (صلی الله علیه وسلم) قال خیرکم من تعلم القرآن و علمه:

شرح حدیث مع اشکال و جواب :

تاسو به په نور الانوار کښې لوستلې وې، چه قرآن د لفظ او معنی د مجموعې نوم دې، وهو اسم للنظم والمعنی جمیعاً، په دې حدیث کښې د خادم القرآن فضیلت بیان شوې دې، پس دا خدمت به یا صرف د الفاظ قرآن وې، د قرآن مجید لوستل، بل ته ښودل، یادول، دهغې تصحیح او تجوید، او یا به دا خدمت د قرآن مجید د معنو و، د قرآن مجید معانی او معارف زده کول او بل ته ښودل، تفسیر او تشریح کول، دهغې نه د احکامو استنباط کول وغیره وغیره، او یا به دا خدمت د دواړو مجموعه وې، لهذا دا گڼل پکار نه دی، چه ددې حدیث مصداق صرف د مکتب حافظ صاحب دې، بیا ددې تعلیم مراتب دی د تعلیم د حقونو ادا کولو او د کمال اخلاص په اعتبار سره، او ظاهره خبره ده، چه ددې فرد اکمل خپله رسول الله (ﷺ) دې، ثم الاشبه فالاشبه.

(عالم افضل دې که قاری؟)

په بعضو شرحو کښې ئې لیکلې دی، چه که څوک اوایی، چه ددې حدیث مقتضی داده، چه قاری او مقرئ د فقیه (عالم دین) نه افضل دې، حالانکه د علم او علماؤ په فضائلو کښې په سوونو احادیث وارد دی، جواب دادې، چه په دې حدیث کښې خطاب صحابه کرامو ته دې (اگر چه حکم عام دې) چه قرآن مجید ئې د معنی په فهم سره زده کولو، نو اوس چه کوم سړې عالم او فقیه کیدلو سره قاری او مقرئ هم وې، ظاهره خبره ده، چه هغه به افضل وې، دهغه سړی نه چه صرف عالم او فقیه وې، لکه په ابواب الامامة کښې تیر شوې دی، واقراهم کان اعلمهم، چه په صحابه کرامو کښې به څوک څومره لوڼې قاری وو، هغومره به هغه لوڼې عالم هم وو، حافظ ابن حجر رحمته الله لیکلې دی، چه د خیریت او افضلیت مدار د نفع متعدی په کثرت او دهغې په قلت باندې ده، (لحدیث خیر الناس من ینفع الناس) لهذا د چا چه نفع او فیض زیات وې، دهغه مرتبه به هم زیاته وې، (او ظاهره خبره ده، چه د عالم او فقیه فیض عام او ټولو ته شامل وې، د صرف قاری د فیض نه)

[١٤٥٢] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عُثْمَانَ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ".

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: په تاسو کښې د ټولو نه بهترین هغه څوک دې کوم چه قرآن خپله زده کړی او نورو ته ښائی. او یا داسې وئیل پکار دی، چه دلته کښې من مقدر دې، ای من خیرکم، دې سره به حصر ختم شی، لکه چه ددې قسمه نورو ډیرو احادیثو کښې دا جواب ورکولی شی.

[١٤٥٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرِّحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ زَبَّانِ بْنِ قَابِدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذٍ الْجُهَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَعَمِلَ بِمَا فِيهِ الْبَسَ وَالِدَاهُ تَأْجَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ضَوْءُهُ أَحْسَنُ مِنْ ضَوْءِ الشَّمْسِ فِي يَوْمِ الدُّنْيَا لَوْ كَانَتْ فِيكُمْ قَمَاطُنُكُمْ بِالَّذِي عَمِلَ بِهَذَا".

حضرت سهل بن معاذ جهنی د خپل پلار نه روایت کوی، د هغوی بیان دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: چا چه قرآن اولوستو او څه چه په دې کښې دی په هغې باندې ئې عمل اوکړو، نو د هغه مور او پلار ته به د قیامت په ورځ باندې یو تاج ورپسر کولی شی چه د هغې رنړا به د نمر د رنړا نه زیاته وی، که چرې هغه په دنیا کښې ستاسو په کورونو کښې وو. (کله چه د مور او پلار دا درجه ده) نو ستاسو څه گمان دې په خپله په دې باندې د عمل کوونکی په باره کښې. چه د هغه به کوم مقام وی.

تشریح: قوله: من قرأ القرآن و عمل بما فيه البس والداه تاجا يوم القيمة الخ:

کوم سړې چه قرآن مجید په ډیر شوق سره زده کړی، او هغې لره په ښه طریقی سره په ترتیل سره اولولی، او په هغې کښې چه کوم د اخلاق او آداب احکامات دی، په هغې ټولو باندې عمل اوکړی، او بعضو شارحینو د قرأ القرآن تشریح ای حفظه عن ظهر قلب سره کړې ده، یعنی قرآن مجید هغه زبانی یاد کړې وی، نو دهغه والدينو ته به د قیامت په ورځ داسې تاج ورپسر کړې شی، چه دهغې رنړا او چمک به دهغې نمر نه هم زیات وی، کوم نمر چه (بالفرض) ستاسو په کور کښې وی، پس څه گمان دې ستاسو دهغې سړی باره کښې چه هغه خپله دا کار کړې وی، یعنی قراءت قرآن او په هغې باندې ئې عمل کړې وی، یعنی هرکله چه د قارئ قرآن والدينو سره دارنگې د اعزاز او اکرام معامله کولی شی، نو خپله دهغې قاری او حافظ د اعزاز او اکرام به څه حال وی، صاحب منهل لیکلې دی: وهذا اشارة الى ان ثواب القاري بلغ مبلغا عظيما لا تحيط به العقول فلا يعلم قدر عظمه الا الله تعالى. په دې حدیث کښې ترغیب دې، خپل اولاد ته د تعلیم القرآن ورکولو، او هغوی ته په دې باندې د عمل کولو تاکید دې.

١: صحيح البخاري لفضائل القرآن ٢١ (٢٩٠٧)، سنن الترمذي لفضائل القرآن ١٥ (٢٩٠٧، ٢٩٠٨)، سنن ابن ماجه/المقدمة ١٦ (٢١٢)، (تحفة الأشراف: ٩٨١٣)، وقد أخرجه: ن الكبرى لفضائل القرآن (٨٠٣٧)، مسند احمد (٥٧/١، ٥٨، ٦٩)، سنن الدلومي لفضائل القرآن ٢ (٣٣٤١) (صحيح)
٢: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١٢٩٤)، وقد أخرجه: (حم) (٤٤٠/٣) (ضعيف)

[۱۴۵۴] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، وَهَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ مَا هِرَبُهُ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ، وَالَّذِي يَقْرُؤُهُ وَهُوَ يَشْتَدُّ عَلَيْهِ فَلَهُ أَجْرَانِ".

د حضرت ام المومنین عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دي چې نبی کریم ﷺ اوفر مائیل : "کوم کس چې قرآن لولی او هغه په دې کښې ماهر دي، هغه به د اعمال لیکونکو معزز او اطاعت گزار فرشتو سره وي. او کوم شخص چې قرآن لولی، مگر هغه ته په قرآن لوستو کښې مشقت وي (په تلاوت کښې اونخلي په رواني سره تلاوت نه شي کولې) نو د هغه د پاره دوه اجره دي. شرح حدیث:

قوله: مع السفرة الكرام البررة: سفره د سافر جمع ده، لکه د کاتب جمع کتبه ده، وزنا او معنی سفر بمعنی کتابت نه ماخوځ دي، یعنی هغه فرشتې چې د لوح محفوظ نه صحیفې نقل کوي، بعضو ددې ترجمه میرمنشي سره کړې ده، او وئیلې شوې دي، چې ددې نه مراد ملائکه رسل دي، یعنی هغه فرشتې چې د انبیاء علیهم السلام او د الله تعالی په مینځ کښې واسطه او سفیر وي، په دې سورت کښې به سافر په معنی د سفیر کښې وي، او د سافر مصدر به سفارة وي (منهل وغیره) او بررة د بار جمع ده، په معنی د نیکوکار، لهذا ددې معنی دا شوه، صلحاء او اتقیا، کوم سړې چې د قرآن مجید ماهر دي، هغه به دهغې ملائکو سره وي، د قرآن مجید ماهر هغه ته وئیلې شي، چې هغه ته یاد هم ښه وي، او لوستل هم ښه کوي، او که په معانی او مراد باندې هم خبر وي، نو بیا لاڅه وائي، د ملائکو سره د کیدو مطلب دادې، چې هغوی هم د قرآن مجید لره د لوح محفوظ نه نقل کونکې دي، او دې هم د قرآن مجید نقل کونکې او رسونکې دي، نو گویا دواړه په یوه لار باندې دي، یا دا چې په حشر کښې به دهغوی سره اجتماع وي، (فضائل قرآن مجید) یا کله کله د جنت په منزلونو کښې یو ځاني کیدل مراد دي. وهو يشتد عليه فله اجران: کوم سړې چې د ژبې د دروندوالي د وجې نه د قرآن مجید الفاظ په سهولت سره ادا کولې نشي، یا د حافظې د کمزورۍ په وجه په سهولت سره نه شي لوستلې، دهغه دپاره دوه اجره دي، یو اجر د قراءت، او دویم اجر د مشقت، باقی ددې نه دا لازم نه راځي، چې ددې مرتبه د ماهر بالقرآن نه اوچته شي، د ماهر مرتبه خو ډیره اوچته ده، چې مخکښې بیان شوه.

[۱۴۵۵] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَا أَجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ تَعَالَى يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ، وَحَقَّتْ لَهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ".

۱: صحيح البخاري/تفسير القرآن ۷۹ (۴۹۳۷)، صحيح مسلم للمسافرين ۲۸ (۷۹۸)، سنن الترمذي/لفضائل القرآن ۱۳ (۲۹۰۴)، ن الكبرى / فضائل القرآن (۸۰۴۵، ۸۰۴۶)، سنن ابن ماجه/الأدب ۵۲ (۳۷۷۹)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۰۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۸/۶، ۹۴، ۹۸، ۱۱۰، ۱۷۰، ۱۹۲، ۲۳۹، ۲۶۶)، سنن الدارمي/لفضائل القرآن ۱۱ (۳۴۱۱) (صحيح)
۲: صحيح مسلم/الذكر والدعاء ۱۱ (۲۶۹۹)، سنن ابن ماجه/المقدمة ۱۷ (۲۲۵)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۳۷)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الحدود ۳ (۱۴۲۵)، والبر والصلة ۱۹ (۱۹۳۰)، والعلم ۲ (۲۶۴۶)، والقرائات ۱۲ (۲۹۴۶)، مسند احمد (۲۵۲/۲)، سنن الدارمي/المقدمة ۳۲ (۳۶۸) (صحيح)

حضرت ابوهریره رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت کوی چه حضور صلی الله علیه و آله او فرمائیل: "کوم خلق چه د الله د کورونو نه په یو کور کښې جمع شی او د کتاب الله تلاوت کوی او په خپل مابین کښې د هغې درس او مذاکره کوی نو په هغوی باندې سکینه نازلېږي. رحمت هغوی لره پتوی، فرشتې هغوی لره په خپله گیره کښې اخلی او الله جل شانہ د هغوی ذکر په هغه چا کښې کوی کوم چه د هغه سره دی." (یعنی مقرب فرشتې.)

تشریح: قوله: الا نزلت عليهم السكينة: ای الرحمة او ملائكة الرحمة او ما حصل به السكون، یعنی څه داسې خیز، چه هغې سره د زړه سکون حاصل شی، ددې حدیث شرح په رساله فضائل قرآن ص ۳۲ کښې هم کتلې شی.

[۱۴۵۶] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَلِيٍّ بْنِ رَبَاحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ الْجُهَنِيِّ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَحَنَّنَ فِي الصَّفَةِ، فَقَالَ: "أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنْ يَغْدُوَ إِلَى بَطْحَانَ، أَوِ الْعَقِيقِ فَيَأْخُذَ ثَاقَتَيْنِ كُومَاوَيْنِ زَهْرَاوَيْنِ يَغْزِيَهُمَا بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَلَا يَقْطَعَ رَحِمًا؟" قَالُوا: كَلَّنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: "فَلَا أَنْ يَغْدُوَ أَحَدُكُمْ كُلَّ يَوْمٍ إِلَى الْمَسْجِدِ فَيَتَعَلَّمَ آيَتَيْنِ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ خَيْرَ لَهُ مِنْ ثَاقَتَيْنِ، وَإِنْ ثَلَاثَ ثَلَاثٍ مِثْلَ أَعْدَادِهِنَّ مِنَ الْإِبِلِ".

حضرت عقبه بن عامر جهنی رضی الله عنه بیان کوی چه رسول الله صلی الله علیه و آله مونږ ته تشریف راوړو، په داسې حال کښې چه مونږ په صفه کښې وو. حضور صلی الله علیه و آله او فرمائیل: "په تاسو کښې څوک دا خوښه وی چه د بطحان یا د عقیق وادی ته لاړ شی او د هغه ځانې نه چاقي، تازه او د اوچتو قبونو والا دوه اوبښې راوړی او دې په دې کښې د څه گناه یا د قطع رحمی مرتکب هم نه وی." صحابه کرامو رضی الله عنهم او فرمائیل آی د الله رسوله! مونږ ټول دا غواړو. حضور صلی الله علیه و آله او فرمائیل: "ستاسو هره ورځ جمات ته تلل او د کتاب الله نه دوه آیتونه زده کول د دوو اوبښو د حصول نه بهتر دی، که چرې درې آیتونه زده کړی نو د دریو اوبښانو نه بهتر دی. دغه شان د زیاتو آیتونو د مقدار مطابق د اوبښانو نه بهتر دی. حضرت ابو عبد الله د "کوما" ترجمه بیانوی چه د اوچتو قبونو والا اوبښان.

تشریح: قوله: ایکم یحب ان یغدوا الی بطحان او العقیق: دا دوه مشهور بازارونه او مندیانې دی په مدینه منوره کښې، کوماوین اوچت قب والا زهراوین ځانسته رنگ او چمک دارې، دا تشبیه ده د زهراء چه مشتق ده د زهره نه، ددې معنی ځانسته او رونق ده. قوله: وان ثلث ثلث مثل اعدادهن من الابل: د هن ضمیر آیتونو طرف ته راجع دې. په ظاهر کښې تقدیر د عبارت داسې دې، مثل اعداد من الابل او د دریو آیتونو زده کول، د دریو اوبښو نه بهتر دې.

شرح حدیث:

د مثل اعدادهن من الابل درې مطلبه کیدی شی، (۱) هلم جرا یعنی دغه شان په مخکښې ځی، درې آیاته افضل دی د دریو اوبښو نه، او څلور آیتونه د څلورو اوبښو نه، او پنځه د

(۱) صحیح مسلم للمسافرین ۴۱ (۸۰۳)، (تحفة الأشراف: ۹۹۴۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۵۴/۴) (صحیح)

پنځو اوبښو نه الی آخره. (۲) ناقة خو اوبښې (ماده) ته وئیلې شی، او د ابل نه مراد اوبښ (نر) دې، بعضې وخت کښې سړی ته په اوبښانو کښې د مادې حاجت وی، او بعضې وخت کښې د نر، ددې وجې نه ابل ئې خائله ذکر کړو، یعنی که غواړې نو هغه واخله، او که غواړې نو دا واخله. (۳) دریم مطلب دادې، چه یو آیت د یوې ناقې او یو ابل (د دواړو د مجموعې) نه افضل دې، او ابل د دواړو مجموعه مراد ده، باقی دا ټول تمثیل او تقریب الی فهمنا العلیل دې، گنی یو آیت د ټولې دنیا نه هم افضل دې، رکعتا الفجر خیر من الدنيا و ما فیها.

بَابُ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ

باب: ۱۵- د سوره فاتحې بیان

[۱۴۵۷] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُلُبٍ، عَنْ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَمْرُ الْقُرْآنِ، وَأَمْرُ الْكِتَابِ، وَالسَّبْعُ الْمَثَانِي".

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ بیان کوی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفرمائیل: "الحمد لله رب العالمين" ام القرآن دې، ام الكتاب او السبع المثاني دې.

ام القرآن و ام الكتاب والسبع المثاني، دا ټول د سوره فاتحې نومونه دی، ددې سوره ډیر نومونه دی، و کثرة الاسماء تدل على شرف المسمى، الوافيه، الکافی، الشافی، سوره الشفاء، سوره الاساس، سوره الصلوة، سوره السوال، سوره الشکر، سوره الدعاء (بذل من الضمير الكبير)

(وجه تسمیه ب سبع مثنای)

او سبع مثنای وئیلو دوه وجهې لیکلې دی، سبع خو ددې وجې نه، چه آیتونه اووه دی، او مثنای د مثنی جمع ده، په معنی د مکرر، یا خو ددې وجې نه چه ددې سوره نزول مکرر دې، یو ځل په مکه مکرمه کښې، او یو ځل په مدینه منوره کښې نازل شوي دې، او یا ددې وجې نه چه دا سوره مکرر او سه کرر لوستلې کیږی، یعنی په ټولو مونځونو کښې لوستلې کیږی.

[۱۴۵۸] (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ حَفْصَ بْنَ عَاصِمٍ يَحْدِثُ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ بْنِ الْمَعْلِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِهِ وَهُوَ يُصَلِّي فَدَعَا، قَالَ: فَصَلَّيْتُ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ، قَالَ: فَقَالَ: "مَا مَنَعَكَ أَنْ تُجِيبَنِي؟" قَالَ: كُنْتُ أَصَلِّي، قَالَ: "أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ" سورة الأنفال آية ٢٢، لَأَعْلَمَنَّكَ أَكْثَرُ سُوْرَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، أَوْ فِي الْقُرْآنِ شَكَّ خَالِدٌ، قَبْلَ أَنْ أُخْرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ" قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَوْلُكَ، قَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" سورة الفاتحة آية ٢ هي السبع المثنائي التي أوتيت والقرآن العظيم".

١: صحيح البخاري/ تفسير القرآن ٣ (٤٧٠٤)، سنن الترمذي/ لمضائل القرآن ١ (٢٨٢٥)، وتفسير القرآن ١٦ (٣١٢٤)، (تحفة الأشراف: ١٣٠١٤)، وقد أخرجه: سنن النسائي/ الافتتاح ٢٦ (٩١٥)، مسند احمد (٤٤٨/٢)، سنن الدارمي/ لمضائل القرآن ١٢ (٣٤١٧) (صحيح)

٢: صحيح البخاري/ تفسير الفاتحة ١ (٤٤٧٤)، وتفسير الأنفال ٣ (٤٦٤٨)، وتفسير الحج ٣ (٤٧٠٣)، ولمضائل القرآن ٩ (٥٠٠٦)، سنن النسائي/ الافتتاح ٢٦ (٩١٤)، سنن ابن ماجه/ الأدب ٥٢ (٣٧٨٥)، (تحفة الأشراف: ١٢٠٤٧)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/ الصلاة ٧ (٣٧)، مسند احمد (٤٥٠/٣، ٢١١/٤)، سنن الدارمي/ الصلاة ١٧٢ (١٥٣٣)، ولمضائل القرآن ١٢ (٣٤١٤) (صحيح)

حضرت ابو سعید بن معلی رضی اللہ عنہ روایت کوی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په دوی باندې تیر شو او حال دادې چه ده مونځ کولو. پس حضور صلی اللہ علیہ وسلم ده لره راوبللو. هغه وائی چه ما مونځ مکمل کړو بیا د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر شوم. حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: "تالره ماته د جواب راکولو نه څه څیز منع کړو؟ (حاضر ولې نه شوې) هغه اووې ما مونځ کولو، حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل آیا الله تعالی دانه دی فرمائیلې: ای ایمان والو! الله او د هغه رسول ته جواب ورکړئ کله چه تاسو لره راوبلی داسې څیز طرفته چه هغه تاسو ته حیات درکړی. "د څه څیز چه حکم درکړی نو فوراً په هغې باندې عمل پیرا شئ) (بیا ئې او فرمائیل: زه به تاته د جمات نه د وتلو نه وړاندې یو اعظم (افضل) سورت ښایم، "خالد ته شک راغلې دې چه په حدیث کښې لفظ د "من القرآن" دې یا د "فی القرآن" (بیا څه وخت تیر شو) نو ما عرض او کړو ای د الله رسوله! تاسو فرمائیلې وو... حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: "... (هغه سورت) {الحمد لله رب العالمین} دې دا السبع المثانی دې کوم چه ماته راکړې شوې دې او القرآن العظیم دې.

تشریح: قوله: عن سعید بن المعلی ان النبی (صلی الله علیه وسلم) مر به وهو یصلی فدعاه الخ: د دې صحابی نوم الحارث بن نفیع دې، ده مونځ کولو، حضور صلی اللہ علیہ وسلم په ده باندې تیر شو، او ورته ئې آواز او کړو، لیکن ده په مانځه کښې خبرې اونه کړې (یعنی جواب ئې ورنکړو) د مانځه نه فارغیدو نه پس حاضر شو، نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ورته او فرمائیل مامنعک ان تجینی.

اختلاف روایتین:

دا حدیث په بخاری کښې هم داسې دې، یعنی دا چه دا قصه د ابوسعید بن المعلی ده، لیکن ترمذی کښې په روایت د ابوهریره رضی اللہ عنہ داسې دی، چه دا واقعه د ابی بن کعب ده، چه هغه مونځ کولو، د حضور صلی اللہ علیہ وسلم تیریدنه په هغه باندې اوشوه، بیهقی فرمائی چه دا واقعه دواړو سره پېښه شوې ده، د حافظ ابن حجر هم دا رائي ده، ځکه چه د دواړو احادیثو مخرج او سیاق مختلف دې، دلته کښې د بعضو راویانو نه یو بل وهم شوې دې، چه هغې طرف ته حافظ اشاره کړې ده، حافظ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، چه دا خبره چه دا قصه د ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ سره پېښه شوې ده، دا وهم دې.

د اجابة النبی (صلی الله علیه وسلم) فی الصلوة حکم:

ددې نه پس په دې پوهیدل پکار دی، چه د ائمه اربعه په نزد اجابة النبی د مانځه په حالت کښې هم واجب دې، اگر که هغه مونځ فرض ولې نه وی، لیکن په بطلان د صلوۍ کښې اختلاف دې، تقریباً ټولو امامانو په دې کښې دواړه اقوال دی، لیکن معتمد عند الشافعیه والمالکیه عدم بطلان دې، رجح الطحاوی البطلان والقول الثانی للحنفیة عدم البطلان.

باب مَنْ قَالَ هِيَ مِنَ الطَّوْلِ

باب: ۱۶ - دهغه چا دليل كوم چه والی سورت فاتحه د اوږدو سورتونو نه ده -

په ترجمه الباب کښې دوه احتمالات:

الطول د طولی جمع ده، لکه الکبر د کبری جمع ده، ددې نه پس په دې پوهه شئ، چه په دې ترجمه الباب کښې دوه اقوال دی، اول داچه هی ضمیر راجع دې، فاتحې طرف ته، او مطلب دادې، چه سورة فاتحه د طول یعنی اوږدو سورتونو نه ده، یعنی په اعتبار د معانیو د کثرت او جامعیت سره، نه په اعتبار د الفاظو سره (دویم قول مخکښی راروان دې)

[۱۴۵۹] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي النَّجْدِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَوْتَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي الطَّوْلِ، وَأَوْتَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ سِتًّا، فَلَمَّا أَلْقَى الْأَلْوَحَ رَفَعَتْ لِنَتَانِ وَبَقِيَ أَرْبَعٌ.

حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته اووه ایتونه ورکړې شوې دی کوم چه بار بار لوستلې شی او ډیر اوږده دی. او موسی علیه السلام ته شپږ ایتونه ورکړې شوې وو. کله چه هغوی تختې په زمکه باندې او غورځولې نو د هغې نه دوه اوچت کړې شو او څلور باقی پاتې شو.

تشریح: قوله: عن ابن عباس رضی الله عنه قال اوتی رسول الله صلی الله علیه وسلم سبعا من المثنای الطول: ددې حدیث نه معلومه شوه، چه سبع مثنای د طول نه دې، او په باب سابق کښې تیر شو، چه د سبع مثنای مصداق سورة فاتحه دې، پس دواړه احادیث یوځانې کولو سره معلومه شوه، چه سورة فاتحه د طول نه دې، او دویم قول دادې، چه په ترجمه الباب کښې هی ضمیر طول طرف ته راجع دې، او لفظ من زائد دې، او د الطول نه مراد سبع طول دی، مطلب دا شو، چه سبع مثنای سبع طول دی، په اصل کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه د سبع مثنای په مصداق کښې دوه قوله دی، اول هغه چه په باب سابق کښې تیر شو (یعنی سورة فاتحه) او دویم قول دادې، چه د سبع مثنای نه مراد سبع طول دی، یعنی د قرآن مجید په شروع کښې اووه اوږده اوږده سورتونه، د سورة بقرې نه سورة توبې پورې.

واوتی موسی ستا فلمالقى الألواح رفعت لنتان وبقین ( ) (اربع: موسی (ع) ته چه کوم تورات ورکړې شوې وو، هغه ټول په شپږو تختو باندې لیکلې شوې وو، چه کله هغوی هغه راواچول (هرکله چه هغوی د طور نه د رب سره مناجات کولو نه فارغ شول او راغلل، نو وې لیدل، چه دهغوی قوم د سخی عبادت کولو، نو په هغې کښې دوه تختې آسمان ته پورته کړې شوې، او څلور باقی پاتې شوې، په دې سلسله کښې روایات مختلف دی، په یو روایت کښې دادې، چه د تورات اووه حصې وې، په هغې کښې شپږ حصې اوچتې کړې شوې، او صرف یوه حصه یعنی سبع باقی پاتې شوه، او په یو بل روایت کښې دادې، چه د

(۱) سنن النسائي ۷/الافتاح ۲۶ (۹۱۶، ۹۱۷)، (تحفة الأشراف: ۵۶۱۷) (صحیح)

(۲) القياس وقيمت. ۱۲ منهل.

تورات ټولې شپږ حصې وې، په هغې کښې پنځه پورته کړې شوې، او صرف یوه حصه یعنی سدس باقی پاتې شوه، (بذل عن الدر المنثور)

باب مَا جَاءَ فِي آيَةِ الْكُرْسِيِّ

باب: د آیت الکرسی فضیلت

[۱۴۶۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي السَّلِيلِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَبَاحٍ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَبَا الْمُنْذِرِ، أَيُّ آيَةٍ مَعَكَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ أَعْظَمُ؟" قَالَ: قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: "أَبَا الْمُنْذِرِ، أَيُّ آيَةٍ مَعَكَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ أَعْظَمُ؟" قَالَ: قُلْتُ: اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ۲۵۵، قَالَ: فَضَرَبَ فِي صَدْرِي، وَقَالَ: "لَيْسَ لَكَ يَا أَبَا الْمُنْذِرِ الْعِلْمُ".

حضرت ابی ابن کعب رضی الله عنه فرمائی چې رسول الله ﷺ دده نه پوښتنه او کړه: "ای ابو منذر! تاته په کتاب الله کښې د ټولو نه عظیم کوم آیت یاد دی؟ دې فرمائی چې ما عرض او کړو: الله او د هغه رسول ښه پوهیږی. حضور ﷺ (بیا) او فرمائیل: "ای ابو منذر! تاته په کتاب الله کښې کوم آیت یاد دی کوم چی د ټولو نه اعظم وی؟ ما عرض او کړو: الله لا اله الا هو القيوم { په دې باندې ما لره رسول الله ﷺ په سینه کښې اوهلو او وې فرمائیل: ای ابو منذر! تاته دې علم مبارک وی.

قلت الله ورسوله اعلم: ابتداء، جواب ئې د ادب د وجې نه ورکړو، چې حضور ﷺ ئې په خپله ارشاد او فرمائی، او یا ددې وجې نه، چې دا سوچ ئې کړې وی، چې ممکن ده، زه چې کوم آیت اعظم گنم، د نبی کریم ﷺ په نزد هغه داسې نه وی.

و قال لهن لك يا ابا المنذر العلم: العلم په ترکیب کش فاعل دې د فعل مذکور، ای ابو المنذر! تاته ستا علم مبارک شه،

(د صیغه لهن تحقیق)

لهن د امر صیغه ده، او په بعضو نسخو کښې لهنی همزې سره دې، او هم دا اصل هم دې، دلته په کتاب کښې تخفیفاً حذف کړې شوې دې، ای لیکن العلم هینا لك، هنی هغه خیز ته وئیلې شی، چې انسان ته په سهولت سره بغیر د مشقت نه حاصل وی، هنی بهنؤ هنا د باب کرم نه، او هنی بهنا د باب سمع نه، وهنا بهنا د باب ضرب نه راخی، او هم ددې نه تهنة هم راخی، چې د تعزیه ضد دې، چاته مبارکی ورکول، او د چا په خوشحالی باندې د خوشحالی اظهار کول.

شارحینو لیکلې دی، چې ددې حدیث نه معلومیږی، چې د افسر اعلی او استاذ دپاره مناسب دی، چې هغه کله کله خپل شاگرد او ماتحت ته، په چا کښې چې صلاحیت وینی، بطور امتحان ترې څه سوال کوی، دې دپاره چې دهغه خوبی او فضیلت نورو ته ښکاره شی، او هغوی هم دده نه نفع واخلي، او د استاذ یا د مشر د خپلو فضلاؤ ملگرو او لاتق

۱: صحیح مسلم للمسلمین ۴/۸۱۰، (تحفة الأشراف: ۳۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۱/۵) (صحیح)

شاگردانو تعظیم کول، او د چا په مخکښې دهغه مدح کول، هرکله چه په دې کښې مصلحت وی، او څه نقصان په کښې نه وی (یعنی د ممدوح په تکبر کښې مبتلاء کیدل) او دا چه آیه الکرسی د قرآن مجید عظیم ترین آیت دې، او دا چه د بعضو آیتونو تفضیل په بعضو باندې جائز دې، (و قد تقدم شی من التفضیل والاختلاف فیه)

باب فی سورة الصّمد

باب: ۱۸ - سورة اخلاص فضیلت

[۱۴۶۱] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّ رَجُلًا سَمِعَ رَجُلًا يَقْرَأُ: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ يَرِدُّهَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ لَهُ، وَكَانَ الرَّجُلُ يَتَقَالَهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّمَا لَتَعْدِلَ ثُلُثُ الْقُرْآنِ".

د حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه یو کس د بل نه اوریدلې دې چه هغه (قل هو الله احد) بار بار لوستله. چه کله صبا شو نو دا سرې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته راغې او ددې خبرې ذکر ئې ورته اوکړو ... او ده گویا چه دې لره کم گنړلو. نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: قسم دې په هغه ذات چه د هغه په قدرت کښې زما روح دې، بې شکه دا د دریمې حصې د قرآن برابر دې.

تشریح: قوله: عن ابی سعید الخدری ان رجلا سمع رجلا یقرأ قل هو الله احد:

یو سرې بل سرې اولیدو، چه هغه د شپې په مانځه کښې بس یو سورة یعنی سورة اخلاص بار بار لوستلو (ددې نه علاوه بل څه سورة ئې نه لوستلو) چه کله سحر شو، نو دا اوریدونکې سرې د حضور صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې حاضر شو، او ددې څیز تذکره ئې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اوکړه، او دا تذکره ئې ددې وجې نه اوکړه، چه هغه صرف د یو سورة په ذکر باندې اکتفاء کول قلیل مقدار گنړلو، په بذل المجهود کښې لیکلې دی، چه په دې قصه کښې اوریدونکې خپله د حدیث راوی ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ دې، او قاری (تلاوت کونکې) دهغه اخیافی (مور شریک) رور قتاده بن النعمان دې.

قوله: انها لتعدل ثلث القرآن: سورة قل هو الله احد د ثلث قرآن برابر دې، په دې کښې درې احتمالات دی، یا په اعتبار د ثواب سره، او یا په اعتبار د مضمون سره، د اول تشریح داده، چه د عمل یو خو اصل اجر وی، چه دهغې نه په اجر اصلی سره تعبیر کولې شی، او اجر المضاعف (الحسنة بعشر امثالها الی سبع مائة ضعف) چه هغې ته (علی لسان اهل الدرس) اجر انعامی وئیلې شی، نو مطلب دا شو، چه د سورة اخلاص اجر انعامی د ثلث قرآن د اجر اصلی برابر دې، او د دویم مطلب توضیح داده، چه په قرآن مجید کښې درې لوڼې لوڼې مضامین بیان کړې شوې دی، عقائد، احکام، اخبار و قصص (د تیر شوؤ انبیاء کرامو او امتونو احوال

(۱): صحيح البخاري للفضائل القرآن ۱۳ (۵۰۱۳)، والأيمان والنور ۳ (۶۶۴۳)، والتوحيد ۱ (۷۳۷۴)، سنن النسائي/الافتتاح ۶۹ (۹۹۶)، وعمل اليوم والليلة ۲۰۴ (۶۹۸)، (تحفة الأشراف: ۴۱۰۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للقرآن ۶ (۱۷)، مسند احمد (۴۳، ۳۵۳) (صحيح)

او واقعات، په دې وړوکې سورة کښې دهغې دریو نه عقائد یعنی د توحید او د الله تعالی د صفتونو ذکر دي، په دغې اعتبار سره دې سورة ته ثلث قرآن او فرمائیلې شو، او دریم احتمال ددې جملې په معنی کښې دادې، چه هغه سړی دا سورت بار بار په دومره کثرت سره اولوستلو، چه په مقدار کښې هغه د لسو سپارو برابر شو، (مثلا زر کرته ئې اولوستلو)

باب فی المعوذتین

باب: ۱۹- د معوذتینو فضیلت

په دې کښې د واؤ کسره او فتحه دواړه جائز دي (بذل عن المرقاة)

[۱۴۶۲] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ الْعَلَاءِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنِ الْقَاسِمِ مَوْلَى مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: كُنْتُ أَقُوذُ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاقَتَهُ فِي السَّفَرِ، فَقَالَ لِي: "يَا عَقْبَةُ، أَلَا أَعْلَمُكَ خَيْرَ سُورَتَيْنِ قُرْتَانَا؟" فَعَلِمَنِي: قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ وَقُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ قَالَ: فَلَمْ يَرْنِي سِرَّتُ بِهِمَا جَدًّا، فَلَمَّا نَزَلَ لَصَلَاةِ الصُّبْحِ صَلَّى بِهِنَّ صَلَاةَ الصُّبْحِ لِلنَّاسِ، فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الصَّلَاةِ التَفَتَ إِلَيَّ، فَقَالَ: "يَا عَقْبَةُ كَيْفَ رَأَيْتَ؟"

حضرت عقبه بن عامر وائی چه ما په یو سفر کښې د نبی کریم ﷺ د اوبښې رسنۍ نیولې وه او تللم. حضور ﷺ ماته او فرمائیل ای عقبه! آیا زه تاته دوه بهترین لوستلی شوی سورتونه اونه ښایم؟ چانچه حضور ﷺ ماته (قل اعوذ برب الفلق) او (قل اعوذ برب الناس) اوبښودل. فرمائی چه رسول الله ﷺ محسوسه کړه چه زه په دې باندې څه زیات خوشاله نه یم. فرمائی: بیا چه کله نبی کریم ﷺ د صبا د مونځ د پاره راکوز شو او خلقو ته ئې مونځ ادا کړو نو په مونځ کښې ئې هم دا دوه سورتونه تلاوت کړل. کله چه هغوی ﷺ د مونځ نه فارغ شو نو زما طرف ته متوجه شو او وې فرمائیل: ای عقبه! تا څنگه بیا موندل؟ (دې دوو سورتونو لړه).

تشریح: قوله: الا اعلمک خیر سورتین قرءتا الخ: هغه دوه سورتونه چه د ټولو نه بهتر دي، یعنی په باب استعاذه کښې، د پیریانو او شیطانانو او دهغوی د ضرر نه بچ کیدو دپاره، فلم یونی سرت بهما جدا: پس تا زه نه اوم لیدلې، چه زه څومره زیات خوشحاله شوم، دهغې دواړو سورتونو نوم اوریدلو سره.

یا عقبه کیف رایت: یعنی تا اولیدل هم، چه دا دوه واره واره سورتونه د لوڼې سورتونو قائم مقام شول، چه د سحر په مانځه کښې عام طور سره لوستلې شی، دویم مطلب ددې دا هم کیدې شی، چه نبی کریم ﷺ هغې صحابی ته د کوم غرض دپاره ددې سورتونو تعلیم فرمائیلې وو، (وسوسې، خطرات یا ویره وغیره دفع کولو دپاره)، دهغې باره کښې نبی کریم ﷺ دهغه نه تپوس فرمائی، چه اوایه اوس دې د زړه څه حالت دي؟ یعنی فائده درته محسوس شوه او که نه؟

۱: تفرد به ابوداؤد، (تحفة الأشراف: ۹۹۴۶)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمصنفين ۱۶ (۸۱۴)، سنن الترمذي للضائل القرآن ۱۲ (۲۹۰۲)، قيام الليل (۱۳۳۷)، ن الكبرى للاستعاذه (۷۸۴۸)، مسند احمد (۱۴۴/۴، ۱۴۹، ۱۵۱، ۱۵۳)، سنن الدارمي للضائل القرآن ۲۴ (۳۴۸۲) (صحيح)

[۱۴۶۳] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: بَيْنَا أَنَا أَسِيرُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الْجُحْفَةِ وَالْأَبْوَاءِ، إِذْ عَشِيتُنَا رِيحٌ وَظُلُمَةٌ شَدِيدَةٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَعَوَّذُ بِأَعُوذِ رَبِّ الْفَلَقِ وَأَعُوذِ رَبِّ النَّاسِ، وَيَقُولُ: "يَا عَقْبَةُ، تَعَوَّذْ بِهِمَا، فَمَا تَعَوَّذَ بِمِثْلِهِمَا" قَالَ: وَسَمِعْتُهُ يُؤْمِنَانِي بِهِمَا فِي الصَّلَاةِ.

حضرت عقبه بن عامر رضی اللہ عنہ بیان کوی چه یو خل زه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره تلمه، مونږ د جحفی او د ابواء مقام په مابین کښي وو چه سخت باد راغي او سخته تیاره جوړه شوه، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم { قل اعوذ برب الفلق } او { قل اعوذ برب الناس } اولوستل. اووي فرمائيل: اي عقبه! ددې په تلاوت سره تعوذ کوه (د الله نه پناه غواړه)، هيڅ پناه غوښتونکي ددې نه په زيات افضل کلماتو سره پناه نه ده غوښتلي، عقبه وائي: ما واوريدل چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به په دې سورتونو سره په مونږ کښي مونږ ته امامت راکولو.

بَابُ اسْتِحْبَابِ التَّرْتِيلِ فِي الْقِرَاءَةِ

باب: ۲۰- د قرانت د ترتیل استحباب

ترتیل بمعنی ثاني یعنی ترک العجلة، یعنی قرآن مجید لره په مزه مزه لوستل، حروف او حرکاتو لره په ښه طریقي سره ظاهرول، د حضرت گنگوهي په تقرير الکوکب الدرې کښي ليکلي دي، چه د ترتیل درجه ډيره اوچته ده د تکثیر تلاوت نه، او بياني مخکښي ليکلي دي، چه الله تعالی توفيق ورکونکي دي، د خپلو خوښو طريقو، او حضرت شيخ په حاشه کوکب کښي د حضرت شاه عبدالعزیز رحمته اللہ علیہ د تفسير نه نقل کړي دي، چه ترتیل د اووه څيزونو د لحاظ ساتلو نوم دي، تصحيح الحروف، مراعاة الوقوف، اظهار الشد والمد، اشباع الحركات، تزيين الصوت، التأوه فيه، التأثير بآيات الرغبة والرغبة، او ددې اووه وارو څيزونو تشريح حضرت شيخ په خپل اردو تصنيف فضائل قرآن مجید کښي فرمايلي ده،

[۱۴۶۴] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ بَهْدَلَةَ، عَنْ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يُقَالُ لِمَا حَبِ الْقُرْآنِ أَقْرَأَ وَارْتَقَى وَرَتَّلَ كَمَا كُنْتَ تُرْتِّلُ فِي الدُّنْيَا، فَإِنَّ مِثْلَكَ عِنْدَ آخِرِ آيَةٍ تُقْرَأُهَا".

حضرت عبد الله بن عمرو رضی اللہ عنہ بیان کوی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائيل: "صاحب قرآن ته به اوونيلي شي چه قرآن لوله او څيړه، او په مزه مزه نې داسې وايه لکه څنگه چه تا دي لره په دنيا کښي لوستلو، په کوم ثاني چه آخری آيت ختمه وي هم هغه به ستا مقام وي. يقال لصاحب القرآن:

د صاحب قرآن مصداق

د صاحب قرآن تفسير په بذل او عون المعبود کښي هغه سړی سره شوې دي، چه د قرآن مجید د تلاوت اهتمام کوی مع العمل به، او صاحب منهل ددې تفسير حافظ قرآن سره کړي

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۹۹۵۲) (صحيح)

(۲): سنن الترمذي / فضائل القرآن ۱۸ (۲۹۱۴)، ن الکبيري / فضائل القرآن (۸۰۵۶)، (تحفة الأشراف: ۸۶۲۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹۲/۲) (حسن صحيح)

دې، که حافظ د پوره قرآن مجید وی، یا د بعضې قرآن مجید، او د عمل قید ټولو لیکلې دي، حضرت شیخ په حاشیه کوکب کښې لیکلې دي، چه ملا علی قاری رحمۃ اللہ علیہ د بعضو قرائن روایات حدیثیه نه دا خبره لیکلې ده، چه د صاحب قرآن نه مراد حافظ دي، د حدیث مضمون دادې، چه جنتیان کله جنت ته داخلېږي، نو په هغه کښې هغوی کښې چه څوک حافظ قرآن وی، یا داسې اوایي، چه څوک د قرآن مجید د تلاوت اهتمام کوي، هغه ته به اوښلې شي، اقرء وارتق الخ، څرنگه چه تا په دنیا کښې قرأت کولو، ترتیل سره دلته کښې هم تلاوت کوه، او بره خيژه، فان منزلک عند آخر آية تقرؤها: پس تحقیق ستا منزل ستا د قرأت آخری آیت باندې به وی، پس که هغه ټول قرآن مجید اولوستلو، نو گویا هغه ټول منزلونه پار کړل، او د ټولو نه اعلى منزل ته اورسیدو.

د جنت درجات:

ځکه په حدیث کښې دي، چه د جنت درجات د قرآن مجید د آیتونو برابر دي (رواه البیهقي فی الشعب فی حدیث عائشة مرفوعاً) علماؤ لیکلې دي، چه د قرآن مجید د آیتونو تعداد شپږ زره خو بالاتفاق دي، ددې نه په زیاتو کښې اختلاف دي، قیل دوه سوه او شپږ دیرش، و قیل شپږ سوه او شپږ شپيته، و قیل غیر ذلک.

او وښلې شوې دي، چه د جنت درجات د قرآن مجید د حرفونو برابر دي، او حروف قرآن الف والفاء و خمسة وعشرون الفا دي، یعنی لس لاکهه پنځویشته زره دي، قاله بعض المفسرين (منهل) په دې باندې یو اشکال واردېږي، هغه دا چه کوم حافظ ټول قرآن مجید اولولي، او د ټولو نه اوچتي مرتبې ته اورسېږي، نو بیا دهغه او په منازل انبیاء کښې څه فرق به پاتې شي، جواب دادې، چه هر منزل د منزلونو د جنت نه په بې شمیره درجاتو باندې مشتمل دي، لهذا په دې طریقې باندې به فرق اوشي، (الکوکب الدرې)

او صاحب منهل ددې حدیث په شرح کښې یوه بله طریقه اختیار کړې ده، هغه دا چه ددې احادیثو حاصل دادې، چه ددې درجات عالیه حصول به هغه سړی دپاره وی، چه د قرآن مجید حافظ وی، او هغې لره په آداب او ترتیل سره لولي، او دهغې په معانی کښې تدبر او دهغې په مقتضی باندې عمل کوي، او ددې اوصافو حصول په طریقه د اتم او اکمل اول د حضور صلی اللہ علیہ وسلم دپاره دي، او بیا دهغوی نه پس راتلونکو امامانو دپاره، څنگه څنگه چه دهغوی مرتبې وی د دین او معرفت په اعتبار سره، پس په دوی کښې به هر په جنت کښې یو قرأت کوي، څرنگه قرأت ئې چه په دنیا کښې کولو، او دهغې په معانی کښې تدبر او په مقتضی باندې عمل کولو، انتهى کلامه، ددې تقریر او تشریح نه پس د مساوات اشکال بالکل ختمېږي.

ننډه: په اقرء وارتق باندې د بنده په ذهن کښې یو اشکال راغلې وو، هغه داچه د لوله او بره خيژه نه په ظاهر کښې خو دا معلومېږي، چه د دغې منازل عالیه حصول په جنت کښې چه څرنگه قرأت وی، په هغې باندې به وی، حالانکه آخرت خو دار الجزاء دي، دار العمل نه دي، ددې وجې نه بنده ددې مطلب دا واخستلو، چه په اقرء وارتق کښې قرأت بالفعل مراد

نه دې، بلکه په دې کښې اشاره ده دې طرف ته، چه تاته نن کوم منازل حاصل دی، دا ستا دهغې قراءت او ترتیل ثمره او نتیجه ده، کوم چه تا په دنیا کښې کولو، لهذا مطلب دا شو، چه د خپل قراءه فی الدنيا په جزاء کښې نن بره خپزه، لیکن بیا روستو چه کله مې د هغې حدیث شروحات او کتل، نو معلومه شوه، چه قراءه فی الجنة مراد دې، او د خپل اشکال جواب دا په پوهه کښې راشی، چه دا قراءه چه هلته کښې کیږی، هغه به په طریقې د عمل او تکلیف سره نه وی، بلکه په طریقہ د تشویق او تفریح سره به وی، چه خپل شوق او خوند پوره کولو دپاره لوله او بره خپزه، دې سره دا هم په پوهه کښې راغله، چه قاری قرآن چه په دنیا کښې د قراءت عادی او شوقین وو، هغه ته به هغې ترتیل او تجوید سره د تلاوت کولو موقع په جنت کښې هم ورکولې شی، فله الحمد والمنة، هلته کښې خو به ټول لوڼې لوڼې قراء او حافظان موجود وی، نو هرکله چه د لوستلو موقع ورکولې شی، نو د اوریدلو به ولې نشی ورکولې.

[۱۴۶۵] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسًا عَنْ قِرَاءَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "كَانَ يَمْدُمَا".

حضرت قتاده رضی اللہ عنہ بیان کوی چه ما د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د قرائت متعلق پوښتنه او کره نو هغوی او فرمائیل: حضور صلی اللہ علیہ وسلم به الفاظ د مد سره تلاوت فرمائیل. (یعنی الفاظ به ئې اوردې ول او په مزه مزه باندې به ئې الفاظ ادا کول).
عن قَتَادَةَ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسًا عَنْ قِرَاءَةِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فَقَالَ كَانَ يَمْدُمَا:
یعنی په کومو حروفو کښې به چه د مد او اطالت صلاحیت وو، په هغې کښې به ئې اطالت فرمائیلو. (منهل)

شرح حدیث:

یعنی حروف مده او حروف لین به ئې د قواعدو مطابق لوستل، حروف مده درې دی، الف (دا همیشه ساکن وی) واؤ او یا هرکله چه ساکن وی، او د ماقبل حرکت ددې موافق وی، د واؤ نه مخکښې ضمه، او یا دنه مخکښې کسره، دغه شان واؤ او یا چه کله ساکن وی، او ددې نه مخکښې فتحه وی، لکه خوف، صیف، په دې صورت کښې دې دواړو ته حروف لین وئیلې شی، او که ددې نه پس سکون راشی، نو دې لره به هم مد سره لوستلې شی، او که واؤ او یا باندې حرکت وی، نو په دې صورت کښې دې ته غیر مده وئیلې شی، لکه واذا او يضرب، د حروف مده اصل مقدار خو د یو الف برابر برابر دې، چه هغې ته مد اصلی وئیلې شی، لیکن کله چه ددې نه پس همزه یا سکون وی، نو په دغه وخت کښې مد کښې زیاتوالې کیږی، او دهغې مقدار دواؤ یا دریو الفونه تر څلورو یا پنځو الفو پورې وی، او دې ته مد فرعی او مد زائد هم وئیلې شی، او د مد زائد به څو قسمونه دی، چه دهغې

(۱): صحيح البخاري لمضائل القرآن ۲۹ (۵۰۴۵)، سنن النسائي/الافتاح ۸۲ (۱۰۱۵)، سنن الترمذي/المضايل (۳۱۵)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۷۹ (۱۳۵۳)، (تحفة الأشراف: ۱۱۴۵)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۱۹/۳، ۱۲۷، ۱۳۱، ۱۹۲، ۱۹۸، ۲۸۹) (صحيح)

تفصیل د تجوید په کتابونو کښې موجود دې، د یو الف د مقدار اندازه ضم اصبع سره شوې ده، یعنی څومره وخت چه د پرانستې گوتې بندیدلو کښې یا د بندې گوتې پرانستلو کښې لگي.

دا حدیث په صحیح بخاری کښې هم شته، او هلته کښې په دې باندې دا اضافه ده: ثم قرأ بسم الله الرحمن الرحيم یمد بسم الله و یمد بالرحمن و یمد بالرحیم، یعنی د لفظ الله لام به ئې راکارولو، او دغه شان د الرحمن میم لره، او د الرحیم حاء لره، ددې نه مخکښې دوه مده خو اصلی دی، او دریم مدزاند دې د سکون د وجې نه.

په تلاوت کښې د مد رعایت ساتلو مصلحت او حکمت ئې دا لیکلې دې، چه ددې په وجه د معانیو په تدبر او تفکر کښې مدد ملایوېږي، (منهل) او فضائل قرآن ص ۱۸ کښې د شاه عبدالعزیز رحمته الله علیه نه ئې نقل کړې دی، چه د تشدید او مد په اظهار سره د کلام پاک عظمت ظاهرېږي،

(اشکال): او په تاثیر کښې مدد ملایوېږي، او دبنده په ذهن کښې دلته یو سوال دا پیدا شو، چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په تلاوت کښې ظاهره خبره ده، چه د ټولو صفاتو رعایت به وو، بیا دلته کښې د مد تخصیص ولې اوشو،

(جواب): جواب دا کیدې شی، چه په صفات حروف کښې مد داسې یو صفت دې، چه ډیر زیات ښکاره دې، او هر سړې دې لره محسوسوی.

[۱۴۶۶] (۱) حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ مَوْهَبِ الرَّمْلِيِّ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ مَمْلُكٍ، أَنَّهُ سَأَلَ أُمَّ سَلَمَةَ عَنْ قِرَاءَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتِهِ، فَقَالَتْ: وَمَا لَكُمْ وَصَلَاتَهُ؟ "كَانَ يُصَلِّي، وَيَنَامُ قَدْرَ مَا صَلَّى، ثُمَّ يُصَلِّي قَدْرَ مَا نَامَ، ثُمَّ يَنَامُ قَدْرَ مَا صَلَّى حَتَّى يُصْبِحَ، وَتَعَتَّتْ قِرَاءَتُهُ، فَإِذَا هِيَ تَنْعَتُ قِرَاءَتَهُ حَرْفًا حَرْفًا".

د یعلی بن مملک نه روایت دې چه هغوی د حضرت ام سلمه رضی الله عنہا نه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د قرائت او د مونځ په باره کښې پوښتنه او کړه نو هغوی او فرمائیل: ستاسو د هغه د مونځ سره څه مقابلې؟ حضور صلی الله علیه و آله به مونځ کولو او بیا به دومره وخت اوده کیدلو څومره چه به ئې مونځ ادا کړې وو. بیا به پاسیدلو او مونځ به ئې کولو څومره قدرې چه به اوده شوې وو. بیا به دومره قدرې اوده شو څومره چه به ئې مونځ ادا کړې وو، تردې پورې چه صبا به شو، هغوی رضی الله عنہم د نبی کریم صلی الله علیه و آله د قرائت اندازه هم اوبښودله چه یو یو حرف به جدا جدا وو.

تشریح: قوله: انه سال ام سلمة عن قراءة رسول الله (صلى الله عليه وسلم)..... فاذا هي تنعت قراءته حرفا حرفا الخ.

ام سلمه رضی الله عنہا بیان کړې دې، چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله قراة به د هر حرف جدا جدا وو، یعنی هر حرف به د بل نه جدا وو، او داسې ترتیل سره به وو، چه که سامع به حرفونه شمارل غوختل، نو شمارلې به ئې شو.

۱: سنن الترمذي/فضائل القرآن ۲۳ (۲۹۲۳)، سنن النسائي/الافتتاح ۸۳ (۱۰۲۳)، (تحفة الأشراف: ۱۸۲۲۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۹۴/۶، ۲۹۷، ۳۰۰، ۳۰۸) (ضعيف)

علامه طيبي رحمه الله فرمائي چه ددې كلام دوه مطلبه كيدې شي، يو دا چه ام سلمه رضي الله عنها قولا بيان كړې دې، چه نبی كريم (ﷺ) به تلاوت داسې فرمائيلو، دويم مطلب دادې، چه ام سلمه رضي الله عنها خپله ترتيب سره اولوستلو، او خلقو ته ئې واوړولو، څرنگه به چه نبی كريم (ﷺ) لوستلو.

د حديث ام سلمه رضي الله عنها تحقيق من حيث الرواية والدراية:

ددې نه پس تاسو پوهه شئ، چه ددې حديث دام سلمه رضي الله عنها دوه طريق دي، يو طريق ليث بن سعد عن ابن ابی مليكة عن يعلى بن مملك عن ام سلمة رضي الله عنها، مصنف دې حديث لره په دې طريق سره اخستلې دې، دا طريق متصل دې، او دويم طريق ددې حديث دادې: ابن جريج عن ابن ابی مليكة عن ام سلمة رضي الله عنها، په ترمذی شريف كښې دا حديث په دواړو طريق سره دې، دا دويم سند منقطع دې، په دې كښې د يعلى بن مملك واسطه نشته، قاله الترمذی و قال حديث الليث اصح، دويمه خبره داده، چه د دواړو احاديث الفاظ هم مختلف دې، د ليث د روايت الفاظ خو هغه دي، كوم چه بړه ذكر دي، او د ابن جريج په روايت كښې داسې دي: كان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) يقطع فراءته يقول الحمد لله رب العالمين ثم يقف ثم يقول الرحمن الرحيم ثم يقف، دا په هر آيت باندې وقف كول په سورة الحمد كښې، په طريق دليث كښې نشته، د ابن جريج په طريق كښې شته، چه منقطع دې، چه هغې ته امام ترمذی غير اصح وئيلې دې، د امام ترمذی كلام لره صاحب مشكوة هم نقل كړې دې، او بيا صاحب مظاهر حق هم په هغې باندې كلام كړې دې، او په هر آيت باندې وقف لره ئې غير مستحسن (۱) ليكلي دي.

(۱) بعض وائي چه دا روايت (رواية ليث) د حجت لائق نه دې او اهل بلاغت او وقف تام په (مالك يوم الدين) باندې دي هم په دې وجه مو وئيلې شي چه حديث ليث صحيح تر دې، ذكره الطيبي او د جمهورو په نزد مثل د داسې آيتونو متعلق دې چه په هغې كښې خپل مينځ كښې وصل اولې دي او امام جزري (ح) فرمائي چه وقف مستحب دې او دليل ئې هم د دې حديث نه نيولې دې او هم په دې باندې باقي شوافع هم دي او جمهورو جواب كړې دې چه دا وقف په دې وجه وو اوريدونكو ته د آيتونو ابتداء معلومه شي. والله اعلم (مظاهر حق قديم ص ۲۳۸، ج ۲) هم دغه شان حضرت الحاج القاري المقرئ مولانا عبدالرحمن صاحب پاني پتي المكي نور الله مرقده د فوائد مكيه په اخر كښې ليكلي دي: فانه: په ټولو وقفونو باندې ساه اخستل سره د دې چه ساه جاري ساتلې شي داسې نه دي كول پكار، د قاري مثال د مسافر په شان دې او اوقاف د هغه د دمې خايونه دي نو څنگه چه په هر يو منزل باندې بغير د ضرورت نه ايساريدل فضول او وخت ضائع كول دي نو دغه شان هر ځانې كښې وقف كول هم عبث فعل دې چه څومره ساعت وقف كوي په دومره وخت كښې به يو يا دوه كلمې ادا شي، البته په لازم مطلق باندې او هم دغه شان چه د كوم آيت د روستو سره لفظي تعلق نه وي په داسې ځانې كښې وقف كول ضروري او مستحسن دي، انتهى. حضرت اقدس گنگوهي (ح) په رد الطفيان في اوقاف القرآن (كوم چه د اهل حديث د يوې فتوې په رد كښې دې) كښې حديث ام سلمه په طريق د ابن جريج په باره كښې فرمائي چه هغه منقطع دې كما قال الزبيدي، او زمونږ د زمانې اهل حديث، حديث مرسل منقطع حجت نه مني بيا هغوی د دې نه څنگه استدلال او كړو، بيا حضرت وړاندې ليكي خو مونږ خلق چونكه مرسل او منقطع ثقه لره معتبر مني، په مونږ باندې د دې حديث شرح ضروري دي هغه دا چه سيده ام سلمه رضي الله عنها چه قراءت رسول الله (ﷺ) كوم بيان فرمائيلې دې نو دا نه ده چه په ټول قرآن كښې به رسول الله (ﷺ) داسې كول او خاص يوه طريقه قراة او وقف په هر يو آيت باندې د هغه په څېر...

[۱۴۶۷] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغْفَلٍ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ وَهُوَ عَلَى نَاقَةٍ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفَتْحِ وَهُوَ يَرْجِعُ.

حضرت عبد الله بن مغفل رضی اللہ عنہ بیان کوی چه ما رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لره د فتح مکې په ورځ باندي اولیدو چه هغه صلی اللہ علیہ وسلم په خپله اوبښه باندي سور وو او سورة فتح ئې تلاوت فرمائیلو او په ترجیع سره ئې تلاوت فرمائیلو.

عن عبد الله بن مغفل..... وهو على ناقة يقرأ بسورة الفتح وهو يرجع.

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د فتح مکې په ورځ په اوبښه باندي سور وو، او سورة فتح ئې تلاوت کوله ترجیع سره، یا آواز لره په حلق کښې واپس کولو سره، په دې کښې حافظ ابن حجر دوه احتماله ذکر کړې دي، یو دا چه دا ترجیع د اوبښې د حرکت مشی د وجې نه پیدا شوې وه، دویم دا چه دا په موضع دمد کښې د اشباع مد د وجې نه وه، عارف بن ابی جمره فرماني، چه د ترجیع نه مراد تحسین الصوت دي، نه ترجیع الغناء، یعنی څرنګه چه سندرې آواز حلق کښې واپس کولو سره وئیلې شی، ځکه چه دا څیز د خشوع سره منافی دي، او خشوع د تلاوت مقصود دي.

[۱۴۶۸] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ طَلْحَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْمَجَةَ، عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ".

حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ بیان کوی چی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل په خپلو آوازونو سره قرآن ته زینت ورکړی.

تشریح: قوله: عن البراء بن عازب رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم) زينوا القرآن بأصواتكم: خپل تلاوت د قرآن مجید لره مزین کړی، یا دا چه د قرآن مجید زینت لره ظاهر کړی په ښه آوازونو سره (بدل) د زینت نه مراد دادي، چه ترتیل او تجوید سره او د آواز نرمۍ سره ئې اولولئ، او قرآن مجید لره په راګ کښې لوستل (د سندرې پشان) په داسې طریقې چه په حروفو کښې یا حرکاتو کښې زیاتوالي یا نقصان راشی، حرام دی، (مظاهر حق) وئیلې شوې دي، چه په دې حدیث کښې قلب دي، یعنی په دې کښې صنعت قلب لره اختیار کړې شوې دي، کما فی قولهم عرضت الناقة على الحوض والاصل عرضت الحوض على الناقة، ځکه چه غیر ذی شعور لره پیش کولې شی په ذی شعور باندي، نه چه برعکس، دغه شان دلته هم دا مراد

له..... قراءت کښې حصر نه شی کولې د دې دپاره چه د دې نه معلومه شی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د دې خلاف نه دي کړي نو مونږ وایو چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به کله کله داسې هم لوستلې دي او کله کله ئې په بله طریقه هم لوستلې دي کوم چه د قرون ثلاثه د اجماع نه معلوم شو. الي اخره (تالیفات رشیدیة ص ۲۷۷، مطبوعه پاکستان لاهور)

۱: صحيح البخاري/المغازي ۴۸ (۲۸۱)، صحيح مسلم/المسافرين ۳۵ (۷۹۴)، ت الشائل (۳۹۱)، ن الكبرى/لفاضائل القرآن (۸۰۵۵)، (تحفة الأشراف: ۹۶۶۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۸۵/۴) (صحيح)

۲: سنن النسائي/الافتتاح ۸۳ (۱۰۱۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۷۶ (۱۳۴۲)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/التوحيد ۵۲، تعليقا، مسند احمد (۲۸۳/۴، ۲۸۵، ۲۹۶، ۳۰۴)، سنن الدارمي/لفاضائل القرآن ۳۴ (۳۵۴۴) (صحيح)

دی، زینوا اصواتکم بالقرآن، لیکن دا قول صحیح نه دي، ځکه چه حدیث الباب کښې د حاکم په روایت کښې زیاتوالې دي، فان الصوت الحسن یزید القرآن حسنا، ددې نه معلومه شوه، چه څرنگه دلته په روایت کښې دي، هغه اصل دي، البته په کوم روایت کښې چه ددې عکس وارد شوي دي (کما قبل) د هغې باره کښې وئیل پکار دی، چه هلته قلب شوي دي. (بدل و منهل)

[۱۴۶۹] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَيَزِيدُ بْنُ خَالِدٍ بْنُ مَوْهَبٍ الرَّمْلِيُّ بِمَعْنَاهُ، أَنَّ اللَّيْثَ حَدَّثَهُمْ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَهْيِكَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَاصٍ، وَقَالَ يَزِيدُ: عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، وَقَالَ قُتَيْبَةُ: هُوَ فِي كِتَابِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ".

د ابو الوليد طيالسي په سند سره د حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه نه روایت دي ... او د یزید (راوی) په سند کښې د حضرت سعید بن ابی سعید رضي الله عنه نه روایت دي او قتيبه هم داسې وئيلي دي چه زما په کتاب کښې سعید بن ابی سعید رضي الله عنه دي ... هغوی بیان کوی چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم وفرمائیل: "کوم یو کس چه قرآن مجید لره په خوش الحانی سره نه لولی هغه زموږ نه نه دي."

تشریح: قوله: وَقَالَ قُتَيْبَةُ: هُوَ فِي كِتَابِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ:

شرح السند:

ددې اختلاف رواة، کوم چه مصنف بیانوی، توضیح داده، چه ددې حدیث په سند کښې د مصنف رضي الله عنه درې استاذان دي، په خپلو کښې دهغوی په سند کښې اختلاف دي، چه دهغې نقشه داسې ده:

(۱) ابوالولید عن الليث عن ابن ابی ملیکه عن ابن ابی نهیک عن سعد بن ابی وقاص عن النبی (صلی الله علیه وسلم)،

(۲) قتيبة عن الليث عن ابن ابی ملیکه عن سعید بن ابی سعید عن النبی (صلی الله علیه وسلم)،^(۲)

(۳) یزید بن خالد عن الليث عن ابن ابی ملیکه عن سعید بن ابی سعید عن النبی (صلی الله علیه وسلم)،

لیکن د قتيبه سند چه دهغه په حفظ کښې دي، هغه د عن سعید په ځانې عن سعد بن ابی وقاص دي، څرنگه چه د ابوالولید په روایت کښې دي، او دا خبره دي هم واضحه وی، چه د ابوالولید روایت مسند متصل دي، اودغه شان د قتيبه هم هغه روایت چه دهغه په حفظ کښې دي، او د یزید بن خالد او د قتيبه دویم حدیث (چه په کتاب کښې دي) منقطع هم دي او مرسل هم دي، ځکه چه د ابن ابی ملیکه اصل روایت د ابن ابی نهیک نه دي، نه د سعید نه، او مرسل ددې وجې نه دي، چه سعید بن ابی سعید المقبری تابعی دي، صحابی نه دي (بدل و منهل) په بذل کښې لیکلې دي، چه ددې سند په تشریح کښې د صاحب العون نه غلطی شوي ده.

^۱: تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۳۹۰۵، ۱۸۶۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷۹)، سنن الدارمي لمفضائل القرآن ۳۴ (۳۵۳۱) (صحیح)

^۲: کلا استفاد من المنهل، لیکن د مصنف د کلام نه دا نه معلومیږي چه د قتيبه په روایت کښې د ابن ابی نهیک واسطه ذکر ده یا نه، والله اعلم.

تشریح: قوله: ليس منا من لم يتغن بالقرآن:

د حديث په تشریح کښې اقوال علماء بالبسط:

د تغنی په تفسیر کښې څو اقوال دي، متبادر معنی خو ددې غناء او نغمه ده، چه یو مستقل فن دي، دعلم موسیقي، چه دهغې مخصوص اوزان دي، او دغه شان لوستلو ته قراءت بالالحان وئیلې شی، چه هغې ته بعضي عالمان حرام وائی، او بعضي ورته مکروه، او بعضي مباح بلکه مستحب، امام مالک رحمته الله علیه طرف ته کراهت یا تحریم منسوب کولې شی، او بعضو امام شافعی او حنفیه طرف ته جواز منسوب کړې دي، او شافعیه کښې فورانی طرف ته استحباب منسوب دي.

د مجوزینو د طرف نه وئیلې شوې دي، چه دا (قراءة بالالحان) مورث رقت دي، موجب خشية دي، استماع قرآن طرف ته رغبت پیدا کونکي دي، مانعین وائی، چه دا خیز د خشوع او تحزن او تدبر خلاف دي، د څه دپاره چه قرآن مجید موضوع دي (من المهل وغيره) چونکه قراءه بالالحان مختلف فیه دي، ددې وجې نه ددې حدیث شرح ددې په ځانې تحسین صوت سره کولې شی، چه بالاتفاق مستحب دي، په مظاهر حق کښې ددې حدیث لاندې لیکلې دي، یعنی نشته زموږ په کامله طریقه باندې هغه سرې چه نه خوش آوازی کوی قرآن مجید کښې، یعنی ښه ده خوش آوازی کول په قرآن مجید لوستلو کښې، په شرط ددې چه تغیر دحرف یا حرکت یا مد یا شد یا بلی طریقي سره نه وی، او د راگ یعنی سندرې په طریقي سره هم نه وی، او کوم سرې چه اولولې قرآن مجید لره په راگ کښې قصداً، نو حرام دی لوستل دهغه، او ددې معنی تائید تیر شوې حدیث زینوا القرآن باصواتکم سره هم کیږي، او دا معنی د تغنی د اصل لغت سره هم نزدې ده، ځکه چه د قرآن مجید غناء هم داده، چه دې لره د تجوید د قواعدو مطابق اولوستلې شی، په هغې کښې یقیناً تحسین صوت دي، دویم تفسیر ددې په استغناء سره شوې دي، امام طحاوی هم په مشکل الآثار کښې دې لره راجع گرزولې دي، یعنی د صاحب قرآن ټوله توجه قرآن مجید طرف ته کیدل پکار دي، او د قرآن مجید په وجه هغه ته استغناء عن الناس حاصلول پکار ده، یا استغناء عن الکتب السماویه یعنی د باقی کتب سماویه، تورات زبور انجیل وغیره نه استغناء پکار ده.

او دریمه معنی ئې جهر بالقراءة لیکلې ده (شاید ددې وجې نه چه عام طور سره سندرې په اوچت آواز سره وی، او یوه معنی ئې د تحزن لیکلې ده، یعنی قرآن مجید لره د درد په لهجې سره لوستل، چه دهغې تاثیر په قلب باندې زیات وی، او یو تفسیر ددې په کشف الهم سره شوې دي، توضیح ددې داده، چه انسان ته کله یوه ناخوښه یا د غم او پریشانی خبره پیښه شی، نو بعضي وختونو کښې هغه خپل غم غلطولو دپاره اشعار وغیره لولی، دې سره لېرېشان زړه مطمئن کیږي، دا د عامو او دنیا دارو خلقو حال دي، او د یو مومن حال دا پکار دي، چه کله هغه ته د څه غم یا پریشانی خبره پیښه شی، نو هغه دې خپل غم د عبثو شعرونو په ځانې . قرآن مجید په نغمه سره ختم کړي، یعنی د قرآن مجید دې خوش آوازی سره دور اوکړي، گویا د مسلمان دپاره د زړه د تسلی دپاره د قرآن مجید تلاوت کول پکار دي.

د قراءه بالالحيان تحقیق او اختلاف علماء:

د قراءه بالالحيان په سلسله کښې چه اوسه پورې څه لیکلې شوې دی، هغه د عربی شروح حدیث نه اخستلې شوې دی، چه دهغې ترجمه بنده کړې ده، او احقر ته چونکه د فن تجوید او دهغې د اصطلاحاتو پوره علم نشته، ددې وجې نه ما دا غوختل، چه دا مضمون د یو صاحب فن په الفاظو کښې اولیکلې شی، د یو ضرورت د وجې نه فوائد مکيه طرف ته رجوع اوکړې شوه، په هغې کښې دا مضمون هم اتفاقاً ملاؤ شو، چه هغې لره ما ډیر جامع اوموندلو، ددې وجې نه هغه په حاشیه کښې اولیکلو (۱)

[۱۴۷۰] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نُمَيْكٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مِثْلُهُ.

(۱) حضرت قاری صاحب صاحب فوائد مکيه، لیکلې دی، چه قرآن مجید لره په الحان او انغام سره لوستلو کښې اختلاف دي، بعضې ورته حرام بعضې ورته مکروه بعضې ورته مباح او بعضې ورته مستحب وائی، بیا په اطلاق او تقيید کښې هم اختلاف دي، مگر قول محقق او معتبر دادې، چه که د قواعد موسیقيه د وجې نه قواعد تجوید وړانیري، نو بیا خو مکروه یا حرام دي، گنی مباح یا مستحب دي، او مطلقاً تحسین صوت سره لوستل سره د قواعد تجوید نه مستحب او مستحسن دي، لکه چه اهل عرب عموماً په خوش آوازی سره، او بغیر د تکلف او بغیر د رعایت د قواعد موسیقيه نه، چه دهغې نه هغوی لېرې شان هم واقف نه دی، او ډیر په خوش آوازی سره نې لولی، او دا خوش آوازی دهغوی طبعی ده، ددې وجې نه د هر یو لهجه جدا جدا او د بل نه ممتاز وی، هر یو خپلې لهجې لره هر وخت لوستلې شی، په خلاف د انغام، چه دهغې وختونه مقرر دي، چه په نورو وختونو کښې نه جوړیږي، او نه ښه معلومیږي، دلته کښې معلومه شوه، چه په نغم او لهجه کښې فرق دي، طرز طبعی ته لهجه ونیلې شی، په خلاف د نغم، اوس دا هم معلومول ضروری دی، چه انغام څه ته ونیلې شی، هغه دا دي، چه د تحسین صوت دپاره کوم خاص قواعد مقرر کړې شوې دي، دهغې لحاظ ساتلو سره لوستل، یعنی یو ځانې کښې آواز کمول او بل ځانې کښې زیاتول، یو ځانې کښې جلدی کول، او بل ځانې کښې نه کول، یو ځانې کښې آواز ښکته کول، او بل ځانې کښې اوچتول، یوې کلمې لره په سختۍ سره ادا کول، او بلې لره په نرمۍ سره ادا کول، یو ځانې کښې د ژړا آواز راویستل، بل ځانې کښې بل څه، یو ځانې کښې یو څه او بل ځانې کښې بل څه، البته چه کوم لوني لوني ددې فن ماهرین دي، دهغوی دا اقوال اوریدلې شوې دي، چه ددې نه هیڅ یو آواز خالی نه وی، ضرور بالضرور څه نه څه قاعده به د موسیقي موندلې شی، خصوصاً هرکله چه انسان په ذوق او شوق سره څه خیز لولی، باوجود ددې نه چه هغه لېرې شان هم ددې فن نه واقف نه وی، لیکن څه نه څه نغمه به ترې خامخا راوځي، ددې وجې نه بعضې محتاط خلقو داسې لوستل شروع کړل، چه د تحسین صوت لېرې شان نوم هم رانسی، ځکه چه تحسین صوت سره نغم لازم دي، او په دې کښې احتیاط پکار دي، او هم دا بعضې اهل احتیاط اهل عرب ته وائی، چه هغوی خو په راگ کښې تلاوت کوي، حالانکه دا تحسین چرې هم ممنوع نه دي، او نه ددې نه تیښته شته، خلاصه او ماحصل زمونږ داده، چه قرآن مجید لره په تجوید سره لوستل، او فی الجمله په خوش آوازی سره لوستل پکار دي، او د قواعد موسیقيه خیال دي نه ساتی، چه دهغې سره موافق دي، او که مخالف، او د حروفو د صحت او معانی خیال دي ساتی، او که په معنی نه پوهیږي، نو دومره خیال کافی دي، چه د مالک الملک عزوجل کلام لره لوکم، او هغه اوري، او د لوستلو آداب مشهور دي، احقر وائی، د حضرت قاری صاحب د تحقیق نه معلومه شوه، چه قواعد موسیقيه او قواعد تجوید کښې بالکلیه تخالف نشته، فی الجمله دواړه جمع کیدي هم شی.

(۱) نظر ماقبله، (تحفه الأشراف: ۳۹۰، ۱۸۶۹۰) (صحیح)

حضرت سعد رضی اللہ عنہ فرمائی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل ... او د مذکورہ بالا حدیث هم مثل نی بیان کرو .

[۱۴۷۱] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَّادٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ الْوَرْدِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ، يَقُولُ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي يَزِيدَ: مَرَرْنَا أَبُو لُبَابَةَ فَأَتْبَعْنَاهُ حَتَّى دَخَلَ بَيْتَهُ، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، فَإِذَا رَجُلٌ رَثَّ الْبَيْتِ رَثَّ الْهَيْئَةِ، فَسَمِعْتُهُ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ"، قَالَ: فَقُلْتُ لِابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ، أَرَأَيْتَ إِذَا لَمْ يَكُنْ حَسَنَ الصَّوْتِ؟ قَالَ: يُحْسِنُهُ مَا اسْتَطَاعَ.

عبید الله بن یزید بیان کوی چه حضرت ابو لبابه رضی اللہ عنہ په مونږ باندې تیر شو پس مونږ هغه پسې شاته وو، تردې پورې چه هغه خپل کور ته داخل شو نو مونږ هم دننه ورغلو . مونږ اولیدل چه ډیر زوړ کور والا او د هغه خپل حالت از حد ساده وو . ما د هغه نه واوریدل، فرمائیل ئې ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلې دی هغوی رضی اللہ عنہم فرمائیل : کوم کس چه قرآن مجید لره په خوش آوازی سره نه لولی هغه زمونږ نه نه دي . “ (د حدیث راوی عبد الجبار) فرمائی : ما ابن ابی ملیکه ته اووې : که چېرې هغه خوش آواز نه وي ؟ هغوی او فرمائیل : ترڅو چه کیدې شی نو آواز دي عمده کوی .

[۱۴۷۲] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، قَالَ: قَالَ وَكِيعٌ، وَابْنُ عُيَيْنَةَ يَعْنِي يَسْتَغْنِي بِهِ.

محمد بن سلیمان انباری بیان کوی چه حضرت وکیع او ابن عیینه د حدیث مذکور معنی دا اخسته چه ددې نه مراد “ استغنا ” ده .

[۱۴۷۳] (۳) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مَالِكٍ، وَحَبِيبَةُ، عَنْ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَا أَذِنَ اللَّهُ لَشَيْءٍ مَّا أَذِنَ لِنَبِيِّ حَسَنَ الصَّوْتِ يَتَغَنَّيَ بِالْقُرْآنِ يَجْهَرُ بِهِ".

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ بیان کوی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : الله عز وجل هیڅ یو څیز لره دومره په غور سره نه اوری، څومره چه د خوش آواز نبی په بلند آواز سره قرآن ته غوږ دی .

تشریح: قوله: عن ابی هريرة رضی اللہ عنہ ان رسول الله (صلی الله علیه وسلم) قال ما اذن الله لشيء ما اذن لنبي حسن الصوت يتغنى بالقرآن:

شرح حدیث:

اذن یاذن اذنا بمعنی استماع غوږ ایخودل او توجه سره اوریدل، یعنی نه اوری الله تعالی یو آواز دومره په توجه سره، څومره چه اوری د خپل هغه نبی آواز لره چه په خوش آوازی سره قرأت کوی، نبی چونکه عام دي، ددې وجې نه قرآن نه هم عام مراد اخستل پکار دی، یعنی

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۹۰۵) (حسن صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۹۰۵) (صحيح)

۳: صحيح البخاري/المضائل القرآن ۱۹ (۵۰۲۴)، والتوحيد ۳۲ (۷۴۸۲)، ۵۲ (۷۵۴۴)، صحيح مسلم/المسافرين ۳۴ (۷۹۲)، سنن النسائي/الافتاح ۸۳ (۱۰۱۸)، (تحفة الأشراف: ۱۴۹۹۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۷۱، ۲۸۵، ۴۵۰)، مسند الدارمي/الصلاة ۱۷۱ (۱۵۲۹)، وفصائل القرآن ۳۳ (۳۵۴۰) (صحيح)

نفس قراءه، چونکه قرآن مصدر هم راځي بمعنی قراءه لهذا مراد د يو نبي مطلق اسماني کتاب لوستل دی، يا د قرآن نه معروف معنی مراد اخستلې شی، او د نبي نه مراد حضور اقدس (ﷺ) دي، بجهر به: دا د يتغنی تفسیر دي، چه د يو راوی د طرف نه مدرج دي، په دي حديث کښي د اذن نه مراد رضا او قبول دي، گنی الله تعالی خو هره خبره ښه اوري، هيڅ يوه خبره دهغه نه پټه نه ده، بلکه داسي وئيل پکار دی، چه د اذن معنی خو غوږ ايخودلو سره اوریدل دی، الله تعالی د غوږ يا د بلې آلې محتاج نه دي، ددي وجې نه اذن دلته په مجازی معنی کښي مستعمل دي.

بَابُ التَّشْدِيدِ فِي مَنْ حَفِظَ الْقُرْآنَ ثُمَّ نَسِيَ

باب: ۲۱- د قرآن یادول او بیا دهغه د هیرولو مذمت.

ما من امرئ يقرأ القرآن ثم ينساه الا لقي الله يوم القيمة اجذم: يعنی کوم سړي چه قرآن مجید زده کړی، او هغه اولولې، یاد ئې کړی، يعنی حفظ ئې کړی، او بیا هغه پریرېدی او هیر ئې کړی، دهغه باره کښي وعید دي، (چه مخکښي راروان دي) د نسيان قرآن نه مراد:

دويم تفسیر ددي حديث دا کړې شوې دي، چه د نسيان نه مراد نسيان الفاظ نه دي، بلکه ترک العمل بما فی القرآن دي، کما فی قوله تعالى كذلك اتك آياتنا فنسيتها الآية، صاحب منهل اولاً دا دویمه معنی لیکلې ده، او بیا و یحتمل سره ئې اوله معنی لیکلې ده، او حضرت سهارنپوری (رحمته الله علیه) په بذل کښي صرف اوله معنی لیکلې ده، او دا ئې هم لیکلې دي، چه د نسيان نه مراد د حنفیه په نزد دادی، چه کتلو سره هم نشي لوستلې، او د شافعيه په نزد دادی، چه زباني ئې نه شی لوستلې.

صاحب منهل لیکلې دي، چه دا حديث شافعيه دپاره حجت دي، چه دا وائی، چه نسيان قرآن کبیره گناه ده، چه دهغه تلافی توبې سره او دوباره یادولو سره کیږي، که هغه قليل وي، او که کثیر وي، او د مالکيه په نزد د قدر واجب (يعنی ماتجوز به الصلوة) نسيان حرام دي، او د مازاد علی القدر الواجب نسيان مکروه دي.

د اجذم تفسیر کښي څو اقوال دي، مقطوع الید چه هغه ته گوډ وئيلې شی، مقطوع الحجة لیس له عذر، صاحب جدام، خالي الید عن الخير.

بَابُ أَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ

باب: ۲۲- قرآن مجید په اووه حروفو باندې نازل کړې شوې دي.

دا ترجمه بلفظ الحديث ده، او دا حديث متفق عليه بلکه په ټولو صحاح سته کښي موجود دي، الا ابن ماجه (مدری) ملا علی قاري (رحمته الله علیه) فرمائي چه دا حديث بالاتفاق متواتر دي تواتراً معنویاً، او بعض محدثین وائی، چه لفظاً هم متواتر دي، ځکه چه دا حديث په دي الفاظو سره د یویشتم (۲۱) صحابه کرامو نه روایت دي، لیکن د حاکم په یو روایت کښي د علی سبعة احرف په ځاني علی ثلاثة احرف دي، ددي تاویل دا کړې شوې دي، چه په شروع کښي د

دریو اجازت ورکړې شوې وو، روستو بیا اووه پورې اجازت ورکړې شو، او د انزال نه مراد حدیث کښې اجازت من الرسول دې، ځکه چې د قرآن مجید نزول خو په لغت قریش باندې شوې دې، روستو بیا د اجازت په ذریعه دې کښې توسیع اوکړې شوه.

[۱۴۷۵] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ الْقَارِي، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمٍ بْنِ حِزَامٍ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ عَلَى غَيْرِ مَا أَقْرَأُهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْرَأَ نَبِيًّا، فَكِدْتُ أَنْ أَتَّخِلَ عَلَيْهِ، ثُمَّ أَمَرَلْتُهُ حَتَّى انْصَرَفَ، ثُمَّ لَبَّيْتُهُ بِرِدَائِهِ، فَجِئْتُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ عَلَى غَيْرِ مَا أَقْرَأَ نَبِيًّا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اقْرَأْ" فَقَرَأَ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ يَقْرَأُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "هَكَذَا أَنْزَلْتُ"، ثُمَّ قَالَ لِي: "اقْرَأْ" فَقَرَأْتُ، فَقَالَ: "هَكَذَا أَنْزَلْتُ"، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ".

عبد الرحمن بن عبد القاري فرمائی چې ما د حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ نه اوریدلې دې، هغوی بیان فرمائیلو چې ما د هشام بن حکیم بن حزام نه سورة فرقان واوریدو، مگر د هغه قرائت د هغې قرائت نه خلاف وو کوم چې ما لوستلو او هم رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ماته دا سورت اورولې وو. قریبه وه چې ما په هغې باندې تیزی کړې وې، مگر ما هغه ته مهلت ورکړو تردې پورې چې هغه فارغ شو، بیا ما د هغوی گردن په خپل خادر سره اونیولو او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خدمت کښې مې راوستلو. ما اووې: ای د الله رسوله! ما دده نه سورة فرقان واوریدو او دې ئې د هغه قرائت نه خلاف لولی کوم چې تاسو ماته لوستلې دې، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه ته وفرمائیل: اولوله. چنانچه هغه په هغه قرائت کښې تلاوت کړو کوم کښې چې ما د هغه نه اوریدلې وو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفرمائیل: هم داسې نازل کړې شوې دې. بیا ئې ماته وفرمائیل: بې شکه دا قرآن په اووه حروفو سره نازل کړې شوې دې، نو د هغې نه چې کوم آسان وی هغې لره لولی.

د حدیث الباب د معنی په تحقیق کښې اشباع کلام:

په دې حدیث کښې ډیر بحثونه دي، په اوجز المسالک ص ۳۵۴ کښې شیخ رحمۃ اللہ علیہ لس ذکر کړې دي، د ټولو نه نازک او اهم بحث په دې کښې تحقیق د معنی دې، چې د سبعة احرف نه څه مراد دې، ملا علی قاری رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې په دې کښې یو څلویښت (۴۱) اقوال دي، چې په هغې کښې اکثر مرجوح دي، زیات مشهور او صحیح په هغې کښې څلور پنځه معنی دي،

(اول) مشکل لا یدری معناه

چې دا د متشابها تو نه دې، ددې معنی مرادی معلومه نه ده، ځکه چې حرف په ډیرو معنو کښې استعمالیږي، حرف هجا (الف، با، تا وغیره) کلمه، معنی، جهت، دا اول قول د ابن سعد ان نحوی نه منقول دې.

۱: صحیح البخاري/المصنوعات ۴ (۲۴۱۹)، وفضائل القرآن ۵ (۴۹۹۲)، ۲۷ (۵۰۴۱)، والمرندین ۹ (۶۹۳۶)، والتوحيد ۵۳ (۷۵۵۱)، صحیح مسلم للمسافرین ۴۸ (۸۱۸)، سنن الترمذي للقراءات ۱۱ (۲۹۴۳)، سنن النسائي/الافتاح ۳۷ (۹۳۸، ۹۳۹)، (تحفة الأشراف: ۱۰۵۹۱)، وقد أخرجه: موطأ امام مالك/القرآن ۴ (۵)، مسند احمد (۱/۱، ۴۲، ۴۳، ۲۶۳) (صحیح)

(ثاني) تادیة المعنی باللفظ المترادف

یعنی دا سبب طرق او تعداد په اعتبار د الفاظ مترادفه سره دی، مثلاً قل یا ایها الکافرون، قل للذین کفروا، قل لمن کفر، علامه سیوطی رحمه الله په اتقان کنې نقل کړې دی، چه حضرت ابن مسعود یو سړی ته سورة دخان بنودلو، چه کله په هغې کنې دا لفظ راغلو ان شجرة الزقوم طعام الایم، نو لفظ الایم دهغه د ژبې نه ادا کیدې نشو، هغه وئیل طعام الیتیم، په دې حضرت ابن مسعود رحمه الله او فرمائیل استطيع ان تقول: طعام الفاجر، قال نعم قال فافعل، یعنی ته طعام الفاجر وایه، حافظ ابن عبدالبر دې قول لره اکثر علماؤ طرف ته منسوب کړې دې، لیکن دا خبره دې واضحه وی، چه ددې معنی دپاره یو لوئې مضبوط بریک (بند) دې، هغه داچه لکه حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره لیکلې دی، لکن الاباحة المذكورة لم يقع بالتشهی بل ذلك مقصور على السماع من الرسول (صلى الله عليه وسلم) یعنی دا تعبیر باللفظ المترادف په خپل اختیار سره نه دې، چه کوم ځانې زړه غواړی، یو لفظ لره په بل لفظ مترادف سره بدل کړه، بلکه دا موقوف دې په سماع باندې، یعنی د دغې لفظ مترادف د حضور رحمه الله یا صحابه کرامو نه منقول کیدل ضروری دی.

(ثالث) (د سبعة احرف نه سبب لغات مراد دی)

د سبعة احرف نه مراد سبب لغات دی، په اصل کنې عربی زبان ډیر وسیع دې، د هرې قبیلې زبان او لغت جدا جدا دې، په قبیلو کنې شاعران هم ځان ځانله دی، لکه چه تا د نحو په کتابونو کنې لوستلې دی، علی لغة هذیل، علی لغة بنی طی، علی لغة بنی تمیم، وغیره وغیره، او دا اختلاف لغات کله خو د الفاظ مستعمله په اعتبار سره وی، چه یو لفظ دې، هغې لره یوې قبیلې والا استعمالوی، او بله قبیله نه استعمالوی، او کله دا اختلاف د اعراب په اعتبار سره وی، د اول مثال لکه تابوت او تابوه، حضرت عثمان رضی الله عنه د جمع قرآن دپاره چه کوم حضرات منتخب کړې وو، په هغې کنې درې حضرات قریشیان وو (سعید بن العاص، عبد الرحمن بن الحارث بن هشام، عبدالله بن زبیر) او یو غیر قرشی حضرت زید بن ثابت انصاری رضی الله عنه وو، حضرت عثمان رضی الله عنه او فرمائیل چه که ستاسو په مینځ کنې په څه لفظ یا قراءه کنې اختلاف راشی، نو لغت قریش په کنې منتخب کړی، ځکه چه قرآن مجید د قریشو په لغت باندې نازل شوې دې، نو د دغې حضراتو اختلاف راغلو، په لفظ تابوت کنې، قریشی حضراتو وئیل، چه دا لفظ تابوت دې، او حضرت زید رضی الله عنه او فرمائیل چه تابوه دې، حضرت عثمان رضی الله عنه طرف ته رجوع او کړې شوه، هغوی او فرمائیل چه تابوت اولیکي، د قریشو لغت هم دادې (برمدی شریف ج ۲ ص ۱۳۸) او د ثانی مثال لکه ان هذان لساحران، په دې کنې دوه قراءته دی، ان هذین، (چه د قواعد مشهوره موافق دې) او ان هذان، په بعضو قبائلو کنې تشبیه په دریو وارو حالتونو کنې الف سره وی، او اعراب د تشبیه تقدیری وی، په دې دریمه معنی باندې دا اشکال کړې شوې دې، چه لغات عرب خو د اووه نه ډیر زیات دی، واجب عنه بان المراد الفصحها، بیا په دې کنې اختلاف دې، چه دا

ټول لغات د قبيله قریش بطون دی، یا ددې نه عام دی، قیل کله من بطون قریش، او وئیلې شوې دی، چه دا اووه لغات د قبيله مضر دی، او دهغې ټولو نه قریش هم دي، او د قبيله مضر هغه اووه شاخونه دادی، هذیل، کنانه، قیس، ضبه، تیم الرباب، اسد بن خزیمه، قریش. لیکن ددې دا مطلب اخستل پکار نه دی، چه هره کلمه د قرآن مجید اووه طریقو سره لوستلې کیږي، ځکه چه وئیلې شوې دی، چه قرآن مجید کښې داسې کلمه بالکل نشته، چه اووه طریقو سره لوستلې کیږي، الا الشی القلیل مثل عبدالطاغوت، بلکه دا اووه لغات په ټول قرآن مجید کښې خواره دي، فبعضه بلغة قریش و. بعضه بلغة هذیل، و بعضه بلغة هوازن و بعضه بلغة یمن.

(رابع) (د سبعة احرف نه قراءت سبع مراد دی)

د سبعة احرف نه قراءت سبعة مشهوره متواتره مراد دی، لیکن مکي ابن ابی طالب فرمائي چه کوم خلق دا گنړی، چه دهغې مشهور قراؤ قراءتونه لکه نافع، عاصم وغیره د سبعة احرف مصداق دي، دا خبره بالکل غلطه ده، بلکه سبعة خو هم ددې احرف سبعة یو جزء دي، گنی لازم به راشی، چه ددې قراءت سبعة نه علاوه چه کوم قراءات د نورو امامانو نه منقول دي، هغه قرآن نه دي، او دا قطعاً غلطه خبره ده، ځکه چه کومو ائمه متقدمینو په قراءت کښې تصنیفات لیکلې دي، لکه ابو عبید قاسم بن سلام، ابو حاتم سبجستانی، ابو جعفر طبری، دغې حضراتو ددې قراءات سبعة نه علاوه هم ډیر قراءتونه ددې نه دوچند او څلور چند لیکلې دي، بیا به دغې قراءتونو ته تاسو څه وایئ، دهغې ټولو انکار به لازم راځي،

د حضرت شیخ الحدیث او د علامه جزري رائي:

زمونږ حضرت شیخ رحمته الله علیه به تقریر بخاري کښې فرمائیل، چه زما په نزد راجح داده، چه ددې نه قراءات سبعة مراد دی (۱) اگر چه حافظ ابن حجر هغه سړی ته جاهل وئیلې دی، څوک چه

(۱) علامه جزري رحمته الله علیه هم دا حدیث هم په دې معنی باندې محمول کړې دي هغه فرمائي چه د ډیر شو کالو پورې د ټولو قراءتونو په اختلاف کښې د تدبیر کولو نه پس دا مطلب زما ذهن ته راغلو چه د (سبعة احرف) نه اووه قسمه تغیر لفظی مراد دي بیا هغه د دې تغیرات سبه تفصیل او تشریح کړې ده کوم چه لاندې لیکلې شی:

۱: په حرکاتو کښې تغیر وی خو د لفظ په صورت کښې او په معن کښې بالکل تغیر نه وی لکه (بالهغل) او (بالهغل القدس) او (القدس بحسب) او (بحسب). ۲: په اعراف او معنی کښې تغیر اوشی خو د تغیر څه صورت نه وی لکه قراءه متواتره کښې (فتلني ادم من ربه کلمات) او (ادم من ربه کلمات). ۳: په حروف او صورت کښې تغیر اوشی خو په معنی کښې نه وی (الصراط، السراط، بصطة، بسطة). ۴: چه په حروف او معنی کښې تغیر راشی خو په صورت کښې نه وی لکه (تلو) او (تبلوا)، (ننجیک) او (ننجیک). ۵: په حروف، معنی او صورت درې وارو کښې تغیر راشی لکه (اشد منکم) او (اشد منهم)، (ولا یاتل) او (ولا یاتل) فامضوا، ۶: د تقدیم او تأخیر تغیر لکه (فیقتلون ویقتلون) او (فیقتلون ویقتلون). ۷: د حروفو د کمی او زیادت تغیر لکه (واوصي ووصي والذکر والاثني، وما خلق الذکر والاثني) ... دا دي هغه اووه قسمه تغیر او پاتې شو اصولی اختلافات لکه اظهار او روم اشمام او ادغام تفیخم، او ترقیق مد او قصر اماله او فتحه تحقیق و تسهیل او ابدال ونقل پس په دې کښې په لفظ او معنی کښې هیڅ قسم بدلون نه کیږي صرف په کیفیت کښې بدلون وی پس یا خو دا تغیر نه دي..... ۶

دا وائی چه ددې نه قراءات سبعة مراد دی، لیکن زما په نزد ددې قول اختیارولو وجه داده، چه دا قراءات سبعة ټول په ټوله محفوظ او مضبوط دی، منقول او مروج دی، لکه چه خپله قرآن مجید کښې الله تعالی فرمائي: انا نحن نزلنا الذكر وانا له لحافظون، او که د احرف سبعة نه نورې معاني مراد واخستلې شی، نو هغه ټول قراءتونه محفوظ چرته دی؟^(۱) انتهى کلامه.

د حضرت گنگوهی رائي:

لیکن حضرت اقدس گنگوهی رحمته الله علیه په تقریر بخاری لامع الدراری ج ۳ ص ۲۵۳ کښې لیکلې دی، چه اقرب داده، چه اول قرآن مجید په لغت قریش باندې نازل شو، بیا روستو د نبی کریم صلی الله علیه و آله د طرف ته زیاتوالې طلب کړې شو، نو په هغې باندې اضافه او کړې شوه، او د یو نه زیات لغاتو باندې لوستلو اجازت ورکړې شو، دې اضافې او اجازت لره مجازا انزل سره تعبیر او کړې شو، او ددې نه قراءات سبعة مراد نه دی، بلکه دا قراءات خو لغت واحده دي، او د یو لغت په الفاظ مختلفه کښې څه تیسیر کیدې شی، هرکله چه مقصود ددې نه تیسیر دي، انتهى.

(خامس) د حضرت شاه ولی الله صاحب رائي:

دلته کښې یوه رائي زمونږ د حضرت شاه ولی الله صاحب قدس سره ده، هغه داچه دلته د سبعة نه مراد تحدید نه دی، بلکه مراد تکثیر دي (مشهوره ده، چه په اکائیو کښې د اووه (۷) عدد او په دهائیو کښې د اويا (۷۰) عدد د تکثیر دپاره وی، او دا سبعة احرف ټولو معانی مذکوره سابقه ته شامل دي، یعنی دا تعدد دوجوه او اختلاف عام دي، که د لغات مختلفه په اعتبار سره وی، او که د قاریانو د قراءات مختلفه د قبیلې نه وی (چه کله د مخارج حروف په اعتبار سره وی، او کله د مده، ترخیم او ترقیق وغیره صفاتو په اعتبار سره وی) او که د الفاظ مترادفه په اعتبار سره وی، عرض دا چه دا ټول صورتونه او شکلونه د سبعة احرف په مصداق کښې داخل دی.

[۱۴۷۶] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ قَارِسٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: قَالَ الزُّهْرِيُّ: إِنَّمَا هَذِهِ الْأَحْرُفُ فِي الْأَمْرِ الْوَاحِدِ لَيْسَ تَخْتَلِفُ فِي حَلَالٍ وَلَا حَرَامٍ.

زهري رحمته الله علیه فرمائي چه دا (اووه مختلف) قرائتونه د یو معنی او مفهوم حامل دی. د دې نه په حلالو او حرامو کښې څه اختلاف نشته دي.

[۱۴۷۷] (۲) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الْعَطَّيَالِيُّ، حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ الْخَزَاعِيِّ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَبْنِي، إِنِّي أَقْرَأْتُ الْقُرْآنَ، فَقِيلَ لِي: عَلَى

له... او که دې نو په قسم اول کښې داخل دي. (ماخوذ از عنایات رحمتي ص ۳۰ ج ۱، شرح شاطیبه مصنفه حضرت قاري فتح محمد صاحب پاتي پتي مهاجر ملني رحمه الله. مرسله حضرت مولانا زين العابدين صاحب المحط الاعظمي)
 (۱) د دې جواب دا دي چه په چا باندې انزال شوې دي نو هغه محفوظ دي یعنی لغت قریش او هم د دې د حفاظت وعده فرمائیلې شوې دي. ۱۲

(۲) انظر ما قبله (صحیح)

(۳) تقریبه ابو داود، (تحفة الأشراف: ۲۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۸، ۱۲۷، ۱۲۶/۵) (صحیح)

حَرْفٍ أَوْ حَرْفَيْنِ؟ فَقَالَ الْمَلِكُ الَّذِي مَعِيَ: قُلْ: عَلَى حَرْفَيْنِ، قُلْتُ: عَلَى حَرْفَيْنِ، فَقِيلَ لِي: عَلَى حَرْفَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةٍ؟ فَقَالَ الْمَلِكُ الَّذِي مَعِيَ: قُلْ: عَلَى ثَلَاثَةٍ، قُلْتُ: عَلَى ثَلَاثَةٍ، حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرَفٍ، ثُمَّ قَالَ: لَيْسَ مِنْهَا إِلَّا شَافٍ كَافٍ، إِنْ قُلْتَ سَمِيعًا عَلِيمًا عَزِيزًا حَكِيمًا مَا لَمْ تَخْتِمْ آيَةَ عَذَابٍ بِرَحْمَةٍ، أَوْ آيَةَ رَحْمَةٍ بِعَذَابٍ."

حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ فرمائی کہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: ای ابی! ما تہ قران اولوستلی شو نو اووئیلی شو: پہ یو حرف باندی (لوستل خونہ وې) یا پہ دوو حرفونو باندی؟ نو هغی فرشتی کومه چه زما سره وه، هغی اووئیل چه اووایه: پہ دوو حرفو باندی. نو ما اووې پہ دوو حرفو باندی. بیا ماته اووئیلی شو پہ دوو حرفو باندی یا پہ دریو حرفو باندی؟ هغه فرشتی کومه چه زما سره وه هغی اووې اووایه پہ دریو حرفو باندی. ما اووې پہ دریو حرفو باندی، تردې پورې چه خبره تر اووۀ حرفو پورې اورسیدله. بیا ئې اووې ددې نه هر حرف شافی کافی دې. که چرې ته د سمیعاً علیماً په خائې باندې عزیزاً حکیماً اووائې نو صحیح دی، مگر ترخو چه آیت د عذاب لره د آیت د رحمت سره، یا یو آیت د رحمت لره د خۀ آیت د عذاب سره بدل نه کړې."

ان قلت سمیعاً علیماً عزیزاً حکیماً: یعنی که ته د سمیعاً علیماً په خائې عزیزاً حکیماً اولولې، نو هیخ حرج په کنسې نشته، د مسند احمد په روایت کنسې دی، فان الله كذلك، الله تعالى هم دغسې دې، یعنی دا ټول د الله تعالى صفات دی، که د یو صفت په خائې بل صفت ذکر کړې شی، نو هیخ حرج نشته، مالم تختم آية رحمة بعذاب او آية عذاب برحمة، یعنی مثلاً که د رحمت آیت شروع وی، او ته هغې لره په شدید العقاب باندې ختم کړې، یا د عذاب آیت شروع وی، او ته هغې لره په غفور الرحیم باندې ختم کړې، نو دا صحیح نه دی، ځکه په دې سره نظم قرآن کنسې هم خلل واقع کیږی، او په معنی کنسې هم تغیر پیدا کیږی، په منهل کنسې د علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ نه نقل کړې شوې دی، چه دا گنجائش په شروع کنسې وو، لیکن هرکله چه په مصحف عثمان کنسې په موجوده ترتیب قرآن باندې اجماع اوشوه، نو اوس بیا د هیچا دپاره جائز نه دی، چه د سمیع علیم په خائې عزیز حکیم، قصدا اووائی، او که بغیر د قصد نه د تغیر زبان د وجې نه داسې صادر شی، نو بیا هیخ حرج نشته، لم تبطل صلوته،

[۱۴۷۸] (حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عِنْدَ أَصَابَةِ بَنِي غِفَارٍ "فَأَنَاءَهُ جَبْرِيلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أَمَّتَكَ عَلَى حَرْفٍ، قَالَ: أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ إِنْ أَمَّتِي لَا تَطِيقُ ذَلِكَ، ثُمَّ أَنَاءَهُ ثَانِيَةً، فَذَكَرَ نَحْوَ هَذَا حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرَفٍ، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ أَمَّتَكَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ، فَأَيُّمَا حَرْفٍ قَرَعُوا عَلَيْهِ فَقَدْ أَصَابُوا".

د حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د قبیلۀ بنو غفار د تالاب سره وو چه په هغه باندې جبرئیل علیه السلام نازل شو اووې فرمائیل: بی شکہ الله تعالى تاسو ته دا حکم کوی چه خپل امت ته په یو حرف سره قرآن لولئ حضور صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل: زۀ د الله تعالى نه

۱: صحیح مسلم للمسافرین ۴۸ (۸۲۱)، سنن النسائي الافتتاح ۲۷ (۹۴۰)، (تحفة الأشراف: ۶۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۷/۵) (صحیح)

د عفو او مغفرت سوال کوونکي يم، ځکه چه زما امت ددې طاقت نه لري. "بيا جبرئيل ټپه دويم ځل باندې راغي او د اول په شان ذکر ئې اوکړو، تردې پورې چه اووه حروفو ته اورسيدو. فرمائي الله تعالی حکم کوي چه خپل امت ته (کلام الله لره) په اووه حروفو کښې لولئ، په کوم حرف چه هم هغوی لولی هغه به صحيح وي

يو اشکال او جواب:

په دې باندې يو اشکال ذهن ته راځي، هغه دا چه نبی کریم (ﷺ) خو کوشش اوکړو، او د امت د آسانی دپاره ئې مختلف لغاتو کښې د تلاوت کولو اجازت حاصل کړو، نو هرکله چه دا تيسير (آسانی او سهولت) منصوص من الشارع شو، نو بيا روستنو خلقو لره ددې خلاف اجماع کول څرنگه صحيح شوه، ددې جواب دا کيدې شي، چه بې شکه د نبی کریم (ﷺ) په زمانه کښې خو ددې توسيع نه تيسير حاصل شو، ليکن روستو بيا چه کله دې تيسير د عمومي اختلاف او نزاع شکل اختيار کړو، چه خلاف مقصود وو، نو د حضرت عثمان (رضي الله عنه) په زمانه کښې د صحابه کرامو په مشورې سره په اتفاق رائي سره په يو لغت باندې استقرار او شو، چه هغې سره نزاع ختمه شوه، او د تسکين او تيسير باعث شو، (وکان هذا الاستقرار والاجماع بالالهام من الله تعالى والقائه فكان خيرا محضا) والله سبحانه و تعالى اعلم، الحمد لله على احسانه چه په دې باب باندې کلام پوره شوه، چه هغې لره آسانولو کښې او پوهه کښې راوستلو کښې مونږ ډير زيات محنت اوکړو، الله تعالی دې مونږ ته په قرآن مجيد باندې د عمل کولو او د هغې پوره پوره قدر کولو توفيق راکړي، والله الموفق ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم.

باب الدعاء

باب: ۲۳- د دعاء آداب

اوس دلته کښې د کتاب الصلوة تر آخره پورې د دعاگانو ابواب راروان دی، گویا مصنف د کتاب الصلوة اختتام په دعاگانو باندې کړې دې، دا باب ډير زيات وسيع دې، په دې سره د مصنف عرض د دعاء فضيلت او اهميت او دهغې آداب بيانول دی، په دې باب کښې ئې تقريبا شل احاديث راوړلي دي، اول حديث د حضرت نعمان بن بشير (رضي الله عنه) دې، چه دهغې

نقل دادي

[۱۴۷۹] (حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ قُتَيْبٍ، عَنْ يُسَيْمِ بْنِ الْحَضَرَمِيِّ، عَنِ النَّعْمَانَ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ، وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ سُرَّةَ غَافِرٍ آيَةٌ ١٠".

د حضرت نعمان بن بشير (رضي الله عنه) نه روايت دې چه نبی کریم (ﷺ) او فرمائيل: دعا عبادت دې ستاسو رب فرمايلي دي ما ته آواز کوي زه به ئې قبولم.

قوله: عن النبي (صلى الله عليه وسلم) قال الدعاء هي العبادة قال ربكم ادعوني استجب لكم:

١: سنن الترمذي/ تفسير البقرة ٣ (٢٩٦٩)، تفسير المؤمن ٤١ (٣٢٤٧)، الدعوات ١ (٣٢٧٢)، ن الكبرى/ التفسير (١١٤٦٤)، سنن ابن ماجه/ الدعاء ١ (٣٨٢٨)، تحفة الأشراف: (١١٦٤٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٧٦، ٢٧١/٤) (صحيح)

دا حدیث د سنن اربعه او د مسند احمد روایت دی، په دې کښې حضور (ﷺ) دعا لره عین عبادت گرزولې دې، او بیا ددې په تائید او دلیل کښې د قرآن مجید آیت شریف تلاوت فرمائیلې دې، اول خو د نبی کریم (ﷺ) ارشاد د امت دپاره کافی او وافي دې، بیا نبی کریم (ﷺ) خپل قول په کلام الهی سره هم مدلل کړو، چه هغې سره د دعاء اهمیت نور هم زیات شو.

لیکن شاید هیڅ یو مسئله داسې نشته، چه په هغې کښې د علماؤ اختلاف نه وی، (۱) د دعاء باره کښې هم اختلاف دې، چه دعاء افضل ده، او که ترک دعاء او سکوت افضل دې، دا بحث به مونږ په اخر کښې بیانوو.

د احادیث الباب نه مستفاد کیدونکې اداب دعاء:

ددې باب د احادیثو نه چه کوم آداب دعاء مستفاد کیږي، په هغې کښې بعضې ډیر ښکاره دي. (۱) د دعاء ابتداء داسې کول پکار دی، چه اول دې دعا کونکې د الله تعالی حمد او ثناء په ځانې راوړي، بیا صلوٰة النبی (ﷺ)، دهغې نه پس دې خپل مقصود د الله تعالی نه او غواړي، (من الحديث الثالث) (۲) اگرچه دعاء بغیر د رفع یدین نه هم کیدی شي، او همیشه د رفع یدین موقع هم نه وی، لیکن بهر حال په رفع یدین سره دعا کولو کښې اهتمام زیات معلومیږي، لکه ددې باب په لسم حدیث کښې دی: الله تعالی حیا کونکې دې، ددې خبرې نه حیا کوی، چه څوک بنده هغه طرف ته لاسونه خواره کړي، او الله تعالی هغې لاسونه لره خالی واپس کړي، (الحديث العاشر) (۳) چه کله رفع یدین سره دعا او کړې شي، نو د دعاء نه پس خپلو لاسونو لره په مخ او سترگو باندې رابښکل پکار دی، د تفاؤل په طور باندې، چه گویا مونږ ته څه خیز ملاؤ شوې دې، چه هغې لره مونږ خپلو سترگو سره لگوؤ، او دهغې قدر کوؤ، لکه چه ارشاد دې، ادعوا الله وانتم موقنون بالاجابة (حديث ۱۴) (۴) رفع یدین داسې کول چه د لاسونو تلې آسمان طرف ته وی، او دهغې شا زمکې طرف ته، د اکثر علماؤ رائي داده، او د بعضو علماؤ رائي، چه په هغې کښې حضرت شیخ ابن حجر مکی (رحمته الله علیه) هم دې، داده، چه کومه دعا د جلب خیر او منفعت دپاره وی، په هغې کښې خو داسې کول پکار دی، او کومه دعا چه دفع دشر دپاره وی، په هغې کښې بهتره داده، چه ظهور کفین آسمان طرف ته وی، او بطون کفین زمکې طرف ته وی، او په دې کښې قلب د حال طرف ته اشاره ده، لکه چه د استسقاء په خطبه کښې تحویل رداء (یعنی څادر الله کول) کولې شي، (حديث ۹، ۸) (۵) لیغزم المسألة: یعنی دعا عزم او پختگی سره غوختل پکار دی، داسې دې نه وائی، چه یا الله که ته او غواړې، نو داسې او کړه، عرض دا چه د کمال احتیاج اظهار پکار دی، په دعاء کښې تعلیق بالمشیة لره بعضو مکروه او بعضو حرام لیکلې دې، لهذا ډیر

(۱) اوس اوس یوه خبره ذهن کښې راغله چه اخر دومره اختلاف ولې دې او ورسره دا جواب ذهن ته راغلو چه د دې اختلاف سبب د دلائلو او علم کم والي نه دې بلکه وسعت علم او کثرت ادله دې او کوم امام هم چه کوم قول اختیار کړې دې هغه سره د دې دلیل دې، سبحان الله د شریعت جامعیت اود علم فراخی، د علم اندازه اولنگوئی، زه خو وایم چه کله جزئیات او مسائل فرعیه کښې د دلائلو او تحقیق دا حال دې نود عقائدو به څه حال وی الحمد لله الذي هدانا للاسلام وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله. ۱۲

زيات كوشش سره دعا غوختل پكار دى، او د الله تعالى نه د قبوليت پوره اميد ساتل پكار دى، ځكه چه دا دعا د كريم ذات نه ده، د بعضو علماؤ نه منقول دى، چه سړى دې د خپل تقصير احساس د دعاء نه منع نه كړى، ځكه چه الله تعالى خو د خپل بدترين مخلوق ابليس دعا هم رد كړې نه ده، قال رب انظرنى الى يوم يعنون قال انك من المنظرين، (۶) كان عليه الصلوة والسلام يستحب الجوامع من الدعاء، داسي دعاگانې اختيارول پكار دى، چه ښه جامع وي، يعنى د دارينو په مقاصدو باندې مشتمل وي، يا دا چه د ټولو مسلمانانو سړو او ښځو دپاره وي، يا دا چه د دعا په ټولو آدابو باندې حاوى وي، ځكه چه دعا د احكم الحاكمين نه كولې شي، ددې وجې نه د فضول خبرو دعاگانې، يا داسي دعا چه په هغې كښې فضول الفاظ وي، د ادب نه خلاف دى، د ټولو نه جامع او مانع دعاگانې هغه كيدي شي، كومي چه ماثور او منقول دى، ځكه چه د حضور اقدس (ﷺ) برابر هيڅ يو انسان فصيح او بليغ او زيات علم والا كيدي نشي، صاحب منهل يو څو جامع دعاگانې د نمونې په طور باندې ليكلي دي، (۱) ربنا آتنا فى الدنيا حسنة و فى الآخرة حسنة و قنا عذاب النار (۲) اللهم اكفنى بحلالك عن حرامك واغننى بفضلك عن سواك (۳) اللهم انى اسئلك الجنة وما قرب اليها من قول او عمل و اعوذ بك من النار و ما قرب اليها من قول او عمل.

(۴) اللهم انى اسئلك من الخير كله عاجله و آجله ما علمت وما لم اعلم (من المنهل)

جامع ترين دوه ماثور دعاگانې:

زه وایم، علماؤ ليكلي دي، چه په دعاگانو كښې د ټولو نه جامع په مذكوره دعا گانو كښې اوله دعاء ربنا آتنا فى الدنيا حسنة الخ ده، او په ادعيه ماثوره من الحديث كښې د ټولو نه جامع دعا هغه ده، كومه چه امام ترمذى د حضرت ابوامامه (رضي الله عنه) نه نقل كړې دې، هغوى فرمائي چه يو ځل مونږ حضور (ﷺ) ته عرض وكړو، چه تاسو مونږ ته ډيرې دعاگانې ښودلې دي، ليكن هغه ټولې مونږ ته يادې نه دي، نو نبى كريم (ﷺ) او فرمايل چه زه تاسو ته داسي دعا ښاييم، چه د ټولو دعا گانو جامع ده: اللهم انا نسالك من خير ما سالك منه نبيك محمد (صلى الله عليه وسلم) و نعوذ بك من شر ما استعاذ منه نبيك محمد (صلى الله عليه وسلم) وانت المستعان وعليك البلاغ ولا حول ولا قوة الا بالله، (قال الترمذى هذا حديث حسن غريب، و فى تحفة الاحوذى جلد ۴ ص ۲۶۶ واخرجه الطبرانى فى الكبير) ددې دعا په جامعيت كښې هيڅ كلام نشته، لكه چه خپله حضور (ﷺ) فرمايلي دي، په تحفة الاحوذى كښې علامه شوكانى (رحمته الله) نقل كړې دى، ولا شئ اجمع ولا انفع من هذا الدعاء، زمونږ حضرت شيخ نورالله مرقده هم ددې دعاء ډير زيات معتقد وو، او ددې به يئ ډير زيات ترغيب فرمايلو، او حضرت ابوامامه (رضي الله عنه) چه ددې دعاء راوى دې، دهغه لوښي احسان ئې منلو، چه هغه د حضور (ﷺ) نه دومره جامع دعا زده كړه، او مونږ ته ئې راؤرسوله، ما د حضرت مولانا تهانوى (رحمته الله) په يو مکتوب كښې اوليدل، چه هغوى د مکتوب اليه په حق كښې دعائيه كلمات دارنگې ليكلي وو، الله تعالى دې تاته د دارينو حلاوت درنصيب كړى، په اصل كښې تنگي او مشقت هيڅ خيز نه دې، كه په زړه كښې حلاوت وي، او حلاوت په صبر او

شکر باندې مرتب کيږي، پس زما په خيال دا دوه خيزونه بنيادی او معیاری دي، د حديث دعاء ده: اللهم اجعلني صبورا و اجعلني شکورا،

او په حديث کښې دي: ما اعطی احد عطاء اوسع من الصبر، د صبر میدان دومره وسیع دي، چه ټول مصیبتونه او د ناخوښه خبرې راغونډوي، (۷) يستجاب لاحدکم ما لم یعجل، په دعاء کښې تلوار کول پکار نه دي، چه دا آواښي، چه څومره ورځو نه دعا کوم، اوسه پورې قبوله نه شوه، که داسې سوچ کوي، یا ژبې سره وائي، نو بیا د قبولیت دعا هیڅ وعده نشته.

کومه دعا قابل قبول ده:

علامه قسطلانی په شرح بخاری کښې د قبولیت دعا باره کښې یوه نکته لیکلې ده، هغه دا چه د الله تعالی قول ادعونی استجب لکم، ماته آواز او کره زه اورم، په دې کښې اشاره ده دې خبرې طرف ته، چه کوم سړې الله تعالی نه دعا غواړي، لیکن د هغه په زړه کښې لږ شان د ذرې برابر اعتماد وي، په خپل مال باندې یا په خپل عزت باندې، یا په خپلو دوستانو او عزیزانو باندې، یا په خپل کوشش باندې، نو هغه فی الحقیقت الله تعالی لره صرف په خپلې ژبې سره رابللې دي، په زړه سره ئې نه دي رابللي، او د هغه د زړه اعتماد د خپل مقصود په تحصیل کښې غیر الله باندې دي، او که سړې الله تعالی لره په داسې وخت کښې راوېلي، چه هغه وخت کښې دهغه زړه غیر الله طرف ته لږ شان هم متوجه نه وي، نو بیا ظاهره داده، چه دهغه دعاء به ضرور قبلېږي، انتهى کلامه، احقر وائي، چه په حديث کښې دي، چه کوم سړې اسم اعظم سره دعا کوي، هغه ضرور قبلېږي، د حضرت جنید بغدادی نه منقول دي، چه چا دهغه نه د اسم اعظم باره کښې تپوس او کړو، چه اسم اعظم کوم یو دي، نو هغوی ورته او فرمائیل چه اسم اعظم لفظ د الله دي، لیکن ددې دپاره یو شرط دي، هغه داچه ان تقول الله و لیس فی قلبک سواه، معلومه شوه، چه اصل خیز په دعاء کښې توجه، کمال احتیاج او افتقار الی الله دي.

دعاء افضله ده، او که ترک دعاء او تفویض (رضا بقضاء)

ددې نه پس پوهه شی، چه د جمهور علماؤ رائي خو داده، چه دعاء غوختل سنت دي، او هغه عین عبادت دي، لیکن د بعضو صوفیانو دې سره اتفاق نشته، هغوی فرمائي چه ترک دعاء او تفویض اولی دي، علمه بحالی اولی من سوالی، دا حضرات فرمائي، چه تسلیم او رضا بالقضاء اصل دي، او د بعضو رائي داده، چه د نورو دپاره خو دعاء اولی ده، او په خپل حق کښې تفویض اختیارول اولی دي، یا داسې اوایی، چه که خپل خان سره دعاء کښې نور هم شریک کړي، نو بیا خودعا کول اولی دي، گني تفویض اولی دي، او یو قول دادې، چه که په یو وخت کښې یو خاص باعث یا وجه د دعاء کولو دپاره اوموندلې شی، نو بیا دعاء اولی ده، گني په عامو حالاتو کښې ترک دعاء اولی ده، د جمهورو په مسلک باندې یو اشکال کیږي، چه په حديث شریف کښې دي: من شغله ذکری عن مسألتي اعطيته افضل ما اعطى السائلین، چه څوک زما په ذکر کښې د مشغولیدلو د وجې نه زما نه سوال اونه

کړې شی، نو هغه ته زه د دعا کونکو نه هم زیاته ورکړه کوم، ددې حدیث نه په ظاهر کښې د ترک دعاء افضل کیدل معلومېږي، جواب دادې، چه او د کوم سړی حال چه دا وی، چه هغه د الله تعالی د جلال او صفاتو په معرفت کښې مستغرق اوسېږي، نو دا حالت دهغه په حق کښې د دعاء نه افضل دي، (فصلانی) حافظ رحمته الله علیه هم په فتح الباری کښې د کتاب الدعوات په شروع کښې ددې خیزونو نه بحث کړې دي، هغوی لیکلي دي:

د قائلین تفویض (ترک دعاء) دپاره دلیل:

یو جماعت وائی، چه ترک دعاء او سکوت اولی دي، او د آیت کریمه ادعونی استجب لکم په جواب کښې هغوی دا وائی، چه دلته د دعاء نه عبادت مراد دي، او ددې دپاره قرینه د آیت آخر دي، ان الذین یستکبرون عن عبادتی الآیة، گنی دواړه فقرې به یې ربط پاتې شی، دغه شان د حدیث شریف الدعاء هو العبادۃ مطلب هم دادې، چه دعاء نوم د عبادت دي، پس په دې آیت د امر بالدعاء نه مقصود امر بالعبادت دي،

(جواب از طرف جمهور)

جمهور دا وائی، چه آیت کریمه په خپل ظاهر باندې دي، د دعاء نه هم دعاء مراد ده، پاتې شو اشکال د عدم ربط، نو دهغې نه جواب دادې، چه دعاء یو خاص قسم عبادت دي، او په آیت ثانیه کښې لفظ د عبادت مذکور دي، چه مطلق او عام دي، چه کله د عام انتفاء اوشی، نو د خاص انتفاء به په طریق اولی سره کیږي،

(د امام قشیری رائي)

مخکښې حافظ لیکلي دي، چه ابو القاسم قشیری (چه د مشاهیر صوفیاء او اکابر اولیاؤ نه دي) په خپله رساله «رساله قشیری» کښې په دې مسئله کښې اختلاف لیکلي دي، او مسلک جمهور یعنی اختیار د دعاء ته ئې ترجیح ورکړې ده، او دریم قول ئې دا نقل کړې دي، چه بعضې خلق وائی، چه اولی دادی، چه ژبې سره خو داعی وی، او زړه سره راضی بقضاء وی، او بیا هغوی خپله رائې دا لیکلي ده، چه اولی دادی، چه کوم وخت سالک په خپل زړه کښې اشاره د دعاء اومومی، نو دعاء اولی ده، او کوم وخت چه اشاره د ترک دعاء اومومی، نو هغه وخت کښې ترک دعاء اولی ده، په دې باندې حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائي چه دا خو د لویو خلقو خبرې دي، د هغوی اشاره قلبی معتبر ده، د عامو خلقو په اعتبار سره اول قول بهتر دي، (الدعاء باللسا والرضاء بالقلب)

(د اکمال الشیم تبصره)

په اکمال الشیم شرح تبویب الحکم کښې د دعاء په مسئله کښې د صوفیانو په طریق باندې لوئې بحث کړې شوې دي، د دعاء حقیقت، دهغې اقسام، د عارف او غیر عارف په دعاء کښې فرق، دغه شان دعاء او ترک دعاء کښې کوم ته ترجیح ده، ډیر خائسته مضمون دي، دهغې مطالعه کول پکار دي، خو لکیرې دهغې نه دلته کښې نقل کوم، په حدیث کښې وارد دي، الدعاء مخ العبادۃ، لیکن هغه سالک چه هغه ته اوسه پورې د خپل نفس نه خلاصې نصیب شوې نه دي، هغه که دعاء او سوال لره مقصود او گنړی، نو دا دهغه خطاء ده، وجه

داده، چه تر خو پورې نفس موجود دې، په دعاء او سوال کښې هم نفسانیت موجود دې، چه نفس به د خپلو خوندونو او مزو سوال کوی، او د نظر او د زړه د توجه به نه هغه حاجت وی، او نه به د الله تعالی د بندگۍ هغه حالت وی.

د عارفینو دعاء د عبادت معز دې

په خلاف د عارفینو چه دهغوی دعاء البته د عبادت معز دې، خکه چه د عبادت مقصود اظهار افتقار او احتیاج دې، او دعاء او سوال کول، دا عین افتقار او احتیاج ظاهرول دی، پس دعا عرف کامل نفس فنا شوي وی، دهغه نفسانی غرض هیڅ نه وی، الی اخره (اکمال الشیم ص ۶۴)

[۱۴۸۰] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ مَخْرَاقٍ، عَنْ أَبِي نَعَامَةَ، عَنْ ابْنِ إِسْعَاقٍ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعَنِي أَبِيوَأَنَا أَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَنَعِيمَهَا وَبَهْجَتَهَا، وَكَدًّا، وَكَدًّا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَسَلَابِهَا وَأَعْلَاهَا، وَكَدًّا، وَكَدًّا، فَقَالَ: يَا بَنِيَّ، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ" فَإِيَّاكَ أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ، إِنَّكَ إِنْ أُعْطِيتَ الْجَنَّةَ أُعْطِيتَهَا وَمَا فِيهَا مِنَ الْخَيْرِ، وَإِنْ أُعْذِتَ مِنَ النَّارِ أُعْذِتَ مِنْهَا وَمَا فِيهَا مِنَ الشَّرِّ.

د حضرت سعد رضي الله عنه یو صاحب زاده فرمائی، چه زما پلار زما نه واوریدل او ما داسې دعا کوله: ای الله ازه ستانه د جنت سوال کووم او دهغې د نعمتونو او رونقونو او دا، او دا. او د جهنم نه پناه غواړم او دهغې د زنجیرونو او طوقونو نه او دهغې د داسې داسې مصیبتونو نه. نو هغوی او فرمائیل: خویه اما د رسول الله صلی الله علیه و سلم نه اوریدلې دی، هغوی فرمائیل: "عنقریب به څه خلق وی چه هغوی به په دعا کښې مبالغه کوی." نو خیال ساتئ د هغوی نه مه کیږئ. که چرې تاته جنت ملاو، شو نو دهغې تمام خیرات تاته ملاو، شو، او که چرې د جهنم نه بچ شوي نو دهغې د تمامو آفتونو نه بچ شولي.

قوله: سیکون قوم يعتدون فی الدعاء: دا حدیث په کتاب الطهارة باب الاسراف فی الوضوء کښې تیرې شوي دي، او د اعتداء فی الدعاء معانی هم هلته تیر شوي دي.

[۱۴۸۱] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا حَبِيبٌ، أَخْبَرَنِي أَبُو هَاشِمٍ مُحَمَّدُ بْنُ هَاشِمٍ، أَنَّ أَبَا عَلِيٍّ عَمْرُو بْنُ مَالِكٍ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَهُ قَضَالَهَ بْنَ عَبِيدٍ صَاحِبَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا يَدْعُو فِي صَلَاتِهِ لَمْ يُحْمَدِ اللَّهَ تَعَالَى، وَلَمْ يُصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "عَجَلٌ هَذَا" ثُمَّ دَعَا، فَقَالَ لَهُ أَوْ لغيره: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيُبَيِّدْ بِتَحْمِيدِ رَبِّهِ جَلَّ وَعَزَّ وَالْتِئَاءِ عَلَيْهِ، لَمْ يُصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ يَدْعُو بَعْدَ مَا شَاءَ."

صحابی رسول صلی الله علیه و سلم حضرت فضاله بن عبید رضي الله عنه بیان کوی چه رسول الله صلی الله علیه و سلم د یو کس نه واریدل چه هغه په مونځ کښې دعا کوله، هغه د الله تعالی حمد و ثنا نه وه کړې او نه ئې د حضور صلی الله علیه و سلم د پاره درود و نیلې وو، نو رسول الله صلی الله علیه و سلم او فرمائیل: ده تیزی او کړه. "کله چه په تاسو کښې څوک مونځ لولی نو اول دې دخپل رب حمد و ثنا او کړی، بیا دې د نبی صلی الله علیه و سلم د

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۹۴۸)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱/۱۷۲، ۱۸۳) (حسن صحيح)

(۲): سنن الترمذي للدعوات ۶۵ (۳۴۷۷)، سنن النسائي للسهو ۴۸ (۱۲۸۵)، (تحفة الأشراف: ۱۱۰۳۱)، وقد أخرجه: مسند

أحمد (۱۸۶) (صحيح)

پارہ دورد اولولی، ددی نہ پس چہ د هغه خہ خوبه شی دعا دی او کری.

[۱۴۸۲] (۱) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ شَيْبَانَ، عَنْ أَبِي نُوفْلٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَجِيبُ الْجَوَامِعَ مِنَ الدُّعَاءِ وَيَدْعُو مَا سِوَى ذَلِكَ".

د ام المومنین حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا بیان دی چہ رسول اللہ ﷺ به جامعہ دعا خوبولہ او د هغی نہ عللاوہ به ئی پریخودلی.

[۱۴۸۳] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنْ شِئْتَ، اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي إِنْ شِئْتَ، لِيَعْزِمَ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَا مُكْرَهَ لَهُ".

د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ منقول دی چہ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: "په تاسو کنبی دی خوک داسی دعا بالکل نہ کوی چہ یا الله مالره او بخنبی کة غواری نو. یا الله په ما باندی رحم او کری کة غواری نو. کوم خہ چہ غواری نو په عزیمت او پختگی سره ئی غواری. الله لره هی خوک نہ شی مجبور کولی.

[۱۴۸۴] (۳) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَجْعَلْ، فَيَقُولُ: قَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي".

د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ منقول دی چہ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: قبلولی به شی دعا دیو کس ستاسو نه ترخو چہ هغه تیزی اونہ کری. یعنی داسی او وائی چہ ما دعا او کره مگر قبوله نہ شوه.

[۱۴۸۵] (۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَيْمَنَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرْظِيِّ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تَسْتُرُوا الْجُدْرَ، مَنْ نَظَرَ فِي كِتَابِ أَخِيهِ بَغْيًا إِذْنَهُ فَإِنَّمَا يَنْظُرُ فِي النَّارِ، سَلُوا اللَّهَ بِعُقُوبِ وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا، فَإِذَا فَرَعْتُمْ فَأَمْسَحُوا بِهَا وَجُوهَكُمْ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ مِنْ غَيْرِ وَجْهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ كُلِّهَا وَاهِيَةً، وَهَذَا الطَّرِيقُ أَمثلُهَا وَهُوَ ضَعِيفٌ أَيْضًا.

محمد بن کعب قرظی د حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ روایت کوی چہ رسول اللہ ﷺ او فرمائیل: دیوالونو لره (په کپړو وغیره سره) مه پتوی. کوم کس چہ د خپل رور په کتاب کنبی (یا په تحریر کنبی) د هغه د اجازت نه بغیر او کتل نو هغه په اور کنبی گوری. د الله تعالی نه چہ غواری نو خپل تلی خوره وئ او غواری، د لاسونو په شا سره مه غواری او

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۰۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۸/۶، ۱۸۸، ۱۸۹) (صحیح)

(۲): صحیح البخاری/الدعوات ۲۱ (۶۳۳۹)، والتوحيد ۳۱ (۷۴۷۷)، سنن الترمذی/الدعوات ۷۸ (۳۴۹۷)، (تحفة الأشراف: ۱۳۸۷۲، ۱۳۸۱۳)، وقد أخرجه: صحیح مسلم/الذكر والدعاء ۳ (۲۶۷۹)، سنن ابن ماجه/الدعاء ۸ (۳۸۵۴)، موطا امام مالك/القرآن ۸ (۲۸)، مسند احمد (۲۴۳/۲، ۴۵۷، ۲۸۶) (صحیح)

(۳): صحیح البخاری/الدعوات ۲۲ (۶۳۴۰)، صحیح مسلم/الذكر والدعاء ۲۵ (۲۷۳۵)، سنن الترمذی/الدعوات ۱۲ (۳۳۸۷)، سنن ابن ماجه/الدعاء ۸ (۳۸۵۳)، (تحفة الأشراف: ۱۲۹۳۰)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/القرآن ۸ (۲۹)، مسند احمد (۴۸۷/۲، ۳۹۶) (صحیح)

(۴): سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۱۹ (۳۸۶۶)، (تحفة الأشراف: ۶۴۴۸) (ضعیف)

کله چه تاسو د دعا نه فارغ شئ نو هغې لره په خپلو مخونو باندې راکاږئ. " امام ابو داود رحمه الله فرمائی چه دا حدیث د محمد بن کعب نه په څو سندونو سره مروی دې او تول ضعیف دی او دا مذکوره حدیث په دغه ټولو کښې ښه دې، مگر دا هم ضعیف دې.

قوله: حدثني عبدالله بن عباس رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا تستر والجدرا: په دیوالو باندې «دهغې د ځانسته کولو دپاره» پردې مه زورندوې، ځکه چه په دې کښې اسراف او تفاخر دې، چه د متکبرینو طریقه ده، لیکن که دا زورندول ضرورة او مصلحة وی، مثلاً لدفع الحر والبرد، نو جائز دی، (منهل) احقر وائی، چه دلته کښې دوه څیزونه دی، یو سترجدار، یعنی دیوال لره ځانسته کولو دپاره په هغې باندې پرده وغیره زورندول، هغه خو ظاهره خبره ده، چه د تفاخر او زینت دپاره وی، هغه خو بهر حال ممنوع دی، او دویم څیز تعلیق الستر علی الباب، دا د عام ضرورت او مصلحت د وجې نه وی، مثلاً د حجاب د ضرورت دپاره، او ددې ثبوت د ډیرو احادیثو نه کیږي، مثلاً د مرض الوفات والا حدیث کښې تیر شو (باب الدعافى الركوع والسجود) ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كشف الستارة والناس صفوف خلف ابی بکر الحدیث، دغه شان حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ته حضور صلى الله عليه وسلم اوفرمائیل: اذنک علی ان یرفع الحجاب الخ، رواه مسلم، دغه شان د حضرت ابوذر رضي الله عنه حدیث مرفوع دې، من كشف سترا فادخل بصره فی البيت الخ رواه الترمذی، باقی دا وئیلې شي، چه د دروازي والا پرده هم قیمتی او پرتکلف پکار نه ده.

قوله: من نظر فی کتاب اخیه بغیر اذنه فانما ينظر فی النار، کوم سړې چه د بل سړي په کتاب کښې بغیر د هغه د اجازت نه گوري، نو هغه په اور کښې گوري، یعنی داسې څیز لره گوري، چه اور ته د رسولو دپاره ذریعه او سبب دې، یا مطلب دادې، چه څرنگه اور طرف ته مسلسل کتلو سره نظر خرابیږي (ځکه چه دا نظر ته نقصان ورکوي) دغه شان ددې نه هم پرهیز کول پکار دی، د کتاب نه څه مراد دی؟ بعضو وئیلې دی، چه ددې نه هغه خط یا لیکل مراد دې، چه د چا ذاتی وی، او په هغې کښې د راز خبرې وی، صاحب منهل وائی، بلکه په دې کښې عموم دې، علمی کتابونه هم په دې کښې داخل دی، او دا کتمان علم نه دې، بلکه حفظ مال دې، کتاب د سړي خپل قیمتی مال دې، او کتمان علم خو دادې، چه د څه څیز تپوس ترې اوکړې شي، هغې لره د علم باجود نه ښکاره کوي.

قوله: فاذا فرغتم فامسحوا بها وجوهکم: ددې حدیث باره کښې مصنف فرمائي، چه دا حدیث بجمیع طرق ضعیف دې، ددې وجې نه بعضې علماء د دعاء نه پس د مسح الوجه بالیدین قائل نه دی، صاحب منهل لیکلې دی، چه ددې حدیث شواهد په روایات حدیثیه کښې موجود دی، (لم ذکرها) ددې وجې نه جمهور ددې قائل دی، ان ربکم حی کریم، حیی بروزن علی، په دې کښې دوه یا گانې دی اول مکسور ده او دویمه مشدد، دا د حیاء نه ماخوځ ده (د حیوه نه نه ده ماخوځ) لیکن حیاء خو مقوله د انفعال ده په دې وجه ددې نه ددې لازمی معنی مراد ده، یعنی احسان او انعام، وهذا التوجیه مشهور فی مثل هذه الاوصاف التي اطلق على الله تعالى مثل الرحمة والغضب،

قوله: ان پردهما صفرا: صفر بمعنی خالی، يقال بیت صفر ای خال عن المتاع ورجل صفر الیدین ای خال من الخیر (ترجمه) بی شکه الله تعالى ډیر لوڼی کریم او حیادار دې، چه کله یو بنده هغه طرف ته لاس پورته کړی، نو ددې خبرې نه حیاء کوی، چه هغې لره خالی واپس کړی، سبحان الله خومره امید افزا حدیث دې، الله تعالى دې د عمل کولو توفیق راکړی.

[۱۴۸۶] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْبَهْرَانِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُهُ فِي أَصْلِ إِسْمَاعِيلَ يَعْنِي ابْنَ عَبَّاسٍ، حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ عَنْ شُرَيْجٍ، حَدَّثَنَا أَبُو ظَبْيَةَ، أَنَّ أَبَا بَحْرَةَ السَّكُونِيَّ حَدَّثَهُ، عَنْ مَالِكِ بْنِ يَسَارٍ السَّكُونِيِّ ثُمَّ الْعَوْفِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا سَأَلْتُمُ اللَّهَ فَاسْأَلُوهُ بِطُحُونٍ أَكْفِكُمْ وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهِمَا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَقَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدٍ: لَهُ عِنْدَنَا صُحْبَةٌ، يَعْنِي مَالِكُ بْنُ يَسَارٍ.

د ابو بحريه سکونی مالک بن یسار سکونی عوفی نه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمایل: کله چه تاسو د الله نه سوال کوئ نو د خپل لاس په تلو باندې غواړئ، د لاسونو په پشت باندې مه غواړئ. امام ابوداود رحمه الله فرمائی چه سلیمان بن عبد المجید و نیلي دی چه زمونږ د علم مطابق مالک بن یسار ته د صحابیت شرف حاصل دې.

[۱۴۸۷] (۲) حَدَّثَنَا عُقْبَةُ بْنُ مُكْرَمٍ، حَدَّثَنَا سَلَمُ بْنُ قُتَيْبَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ تَبَهَانَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَدْعُو هَكَذَا بِبَاطِنِ كَفِيهِ وَظَاهِرِهِمَا".

حضرت انس بن مالک رضي الله عنه فرمائی چه ما رسول الله ﷺ لره اولیدو، هغوی به د لاسونو د تلی په جانب سره او د لاسونو په شا طرف سره هم دعا کووله.

عن انس بن مالک قال رايت رسول الله (صلى الله عليه وسلم) يدعوا هكذا بباطن كفيه وظاهرهما: ظاهر كفین سره به حضور ﷺ د استسقاء په مانځه کبني دعا فرمایلله: کما تقدم في محله، او بعضو محدثینو فرمایلې دی، چه ظاهر كفین سره دعاء به نبی کریم ﷺ په نماز استسقاء کبني هم نه فرمایلله، بلکه صورت حال دادې، چه هغوی به استسقاء کبني مبالغه فی الرفع کوله، او لاسونه به ټپي دومره پورته کړل، چه سر ته به اور سیدل، چه دهغې د وجې نه د لاسونو تلی به ښکته طرف ته شو، او دهغې شا به بره شوه،

[۱۴۸۸] (۳) حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ الْفَضْلِ الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنَا عِيسَى يَعْنِي ابْنَ يُونُسَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ يَعْنِي ابْنَ مَيْمُونٍ صَاحِبَ الْأُمَّاطِ، حَدَّثَنِي أَبُو عُثْمَانَ، عَنْ سَلْمَانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ رَيْكُمُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حِينَ كَرِهْتُمْ نَسْخِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا".

د حضرت سلمان فارسي رضي الله عنه نه روایت دې هغوی فرمائی: چه رسول الله ﷺ او فرمایل: "بي شکه ستاسو رب ډیر حیاء والا او سخی دې، بنده چه کله د هغه طرف ته لاس اوچتوی نو هغه ته حیا ورځی چه هغې لره خالی واپس کړی."

۱: تقدربه ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۱۲۰۹) (حسن صحيح)

۲: تقدربه ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۳۱۷) (صحيح)

۳: سنن الترمذي للدعوات ۱۰۵ (۳۵۵۶)، سنن ابن ماجه للدعاء ۱۳ (۳۸۶۵)، (تحفة الأشراف: ۴۴۹۴)، وقد أخرجه:

مسند احمد (۴۳۸/۵) (صحيح)

[۱۴۸۹] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ يَنْبُيَّ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْبُدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمُطَّلِبِ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "السَّأَلْتُ: أَنْ تَرْفَعَ يَدَيْكَ حَذْوَ مَنْكِبَيْكَ أَوْ تَحْوَهُمَا، وَالْإِسْتِغْفَارُ: أَنْ تُشِيرَ بِأَصْبُعٍ وَاحِدَةٍ، وَالْإِبْتِهَالُ: أَنْ تَمُدَّ يَدَيْكَ جَمِيعًا".

د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ مروی دی چه سوال (د دعا ادب) دادې چه ته خپل لاس د خپلو اوځو پورې یا هغې ته قریب اوچت کړې. او استغفار دادې چه په خپلې یوې ګوتې سره اشاره او کړې او ابتهال (عجز و انکساری) داده چه خپلو دواړو لاسونو لره اوږد کړې. عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال المسئلة ان ترفع يديك حذو منكبيك و الاستغفار ان تشير باصبع واحدة والابتهاال ان تمد يديك جميعا.

شرح حدیث:

په دې حدیث کښې د درې قسمه دعاگانو درې طریقې ذکر شوې دي، (۱) عام حالاتو کښې چه کومه دعا د خیر کولې شی، دهغې طریقه خو داده، چه رفع یدین به او کړی حذاء منکین، یعنی په هغې کښې به زیاته مبالغه نه کوی، (۲) هغه دعا، چه د معاصی او د خپلو ګناهونو نه استغفار دپاره وی، دهغې باره کښې دادی، چه د دعا په وخت کښې به یوې ګوتې سره اشاره او کړی، یا خو سبا للنفس الامارة والشیطن، لکه د کنخلو کولو په وخت کښې په غصه کښې چه سرې ګوته چلوی، یعنی د نفس اماره زورلو طرف ته اشاره، یا اشاره الی التوحید، یعنی خدائي وحده لا شریک طرف ته اشاره، چه ای الله زمونږ دعاګانې واوړه (۳) څه ناګهانی آفت یا مصیبت راغلو، او دهغې د دفع کولو دپاره په زاری سره دعا کول، په دې کښې دې رفع یدین مبالغی سره او کړی (مبالغه په لفظ مدرسه پوهه کښې راځی، ددې نه مخکښې درفع لفظ وو) او اوبه وائی، یا الله یا الله.

[۱۴۹۰] (۲) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْبُدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ فِيهِ: وَالْإِبْتِهَالُ هَكَذَا: وَرَفَعَ يَدَيْهِ وَجَعَلَ ظُهُورَهُمَا مِمَّا يَلِي وَجْهَهُ.

عباس بن عبد الله بن معبد بن عباس دې مذکوره حدیث لره بیان کړو نو په هغې کښې ئې اووئیل چه ابتهال (عجز و انکساری او په دعا کښې مبالغه) داسې ده او (عملاً ئې) خپل لاسونه اوچت کړل او د هغې شا طرف ئې خپل مخ طرف ته کړو. بهذا الحديث قال فيه والابتهاال هكذا: د ابن عباس رضی اللہ عنہ اول حدیث قولي وو، او دا فعلی دې، هغوی خپل لاسونه پورته کړل او خلقو ته ئې اوبښودل، و جعل ظهورهما مما يلي وجهه: ظهور کفین ئې پورته او بطون کفین ئې ښکته طرف ته کړل، لکه چه مخکښې تیر شوې دی، چه د بعضو علماؤ رائي داده، چه په دعا، خیر کښې د لاسونو تلې مخ طرف ته کول پکار دی، او په دعا دفع شر کښې ددې برعکس کول پکار دی، او دا هم ممکن ده، چه ددې نه مقصود دا نه وی، بلکه مبالغه فی الرفع مراد وی، چه دهغې صورت اوس مخکښې تیر شو.

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۳۵۶) (صحیح)

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۳۵۶) (صحیح)

[۱۴۹۱] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ قَارِسٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمَزَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْبُدٍ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَخِيهِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَذَكَرَتْهُوَ.

عباس بن عبد الله بن معبد بن عباس د خپل ورور ابراهيم بن عبد الله نه، هغوی د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت کوی چه رسول الله صلی الله علیه و سلم او فرمائیل: او د مذکوره روایت هم معنی ئې بیان کړو.

[۱۴۹۲] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ لُحَيْعَةَ، عَنْ حَفْصِ بْنِ هَاشِمٍ بْنِ عُبَيْدَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا دَعَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ مَسَحَ وَجْهَهُ بِيَدَيْهِ".

سائب بن یزید د خپل پلار نه روایت کوی چه نبی کریم صلی الله علیه و سلم به کله دعا کووله او خپل لاسونه به ئې پورته کول نو په خپل مخ باندې به ئې رابنګل.

[۱۴۹۳] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ مَالِكِ بْنِ مِغْوَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعَ رَجُلًا يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، الْأَحَدُ، الْعَمَدُ، الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ، فَقَالَ: "لَقَدْ سَأَلْتَ اللَّهَ بِالْإِسْمِ الَّذِي إِذَا سُبِّحَ بِهِ أُعْطِيَ، وَإِذَا دُعِيَ بِهِ أُجَابَ".

د عبد الله بن بریده رضی الله عنه نه روایت دې چه ددوی والد صاحب بیان کوی چه رسول الله صلی الله علیه و سلم د یو کس نه واوریدل چه دعا ئې کووله: {اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ} ای الله ا زه ستانه سوال کووم په دې بناء باندې چه زه دا گواهی کووم چه هم ته الله ئې. ستانه سوا بل څوک معبود نشته دې. ته یواځې ئې، بې نیاز ئې چه نه د چانه پیدا دې او نه دده نه څوک پیدا دی او هیڅ څوک دده هم لا (همسر) نشته دې. "نو نبی کریم صلی الله علیه و سلم او فرمائیل: "تا د الله نه په هغه نوم سره سوال کړې دې، چه هغې سره سوال او کړې شی نو عنایت ئې فرمائی، او په هغې سره دعا او کړې شی نو قبلوی ئې.

[۱۴۹۴] (۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ الرَّقِّي، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ حُبَابٍ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ فِيهِ: "لَقَدْ سَأَلْتَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِاسْمِهِ الْأَعْظَمِ".

مالک بن مغول هم دا حدیث بیان کړې دې، په دې کسبې ئې وئیلې دی: "بې شکه ده د الله عز وجل نه په لوی نوم (اسم اعظم) سره سوال کړې دې."

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۳۵۶، ۱۸۸۸۰) (صحیح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۲۸)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۲۱/۴) (ضعیف)

۳: سنن الترمذي للدعوات ۶۴ (۳۴۷۵)، سنن ابن ماجه للدعاء ۹ (۳۸۵۷)، (تحفة الأشراف: ۱۹۹۸)، وقد أخرجه: مسند

أحمد (۳۴۹/۵، ۳۵۰، ۳۶۰) (صحیح)

۴: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۹۹۸) (صحیح)

[۱۴۹۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخَلَبِيُّ، حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ خَلِيفَةَ، عَنْ حَفْصِ بْنِ يُعْنَى ابْنِ أَخِي أَنَسٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا وَرَجُلٌ يُصَلِّي، ثُمَّ دَعَا: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدُ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْمَنَّانُ بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَقَدْ دَعَا اللَّهَ بِأَسْمِهِ الْعَظِيمِ الَّذِي إِذَا دُعِيَ بِهِ أَجَابَ، وَإِذَا سُئِلَ بِهِ أُعْطِيَ".

د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه هغه د رسول الله ﷺ سره ناست وو او یو کس مونځ کولو. هغه دُعا کووله: {اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدُ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الْمَنَّانُ بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ} ای الله! زه ستانه سوال کووم څکه چه تمام تعریفونه هم تالره دی، ستانه سوا هیڅ معبود نشته دی، ته بی انتهاء احسان کوونکي ئی، د زمکې او د آسمان بی د نمومي پیدا کوونکي ئی. ای د جلال او اکرام والا ذاته! ای حی ذاته! ای نگران کوونکي ذاته! نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل: په تحقیق سره ده د الله نه دهغه په اسم اعظم سره سوال کړې دی، کله چه په دې سره دعا او کړې شی نو قبولی ئی، او کله چه په دې سره او غوښتلې شی نو ورکړه کوی.

عن انس انه كان مع رسول الله (صلى الله عليه وسلم) جالسا..... فقال النبي (صلى الله عليه وسلم) لقد دعا الله باسمه العظيم الخ، او ددې نه ورپسې حديث کښې راروان دی، اسم الله الاعظم في هاتين الآيتين والهمك اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم و فاتحة و سورة آل عمران الم الله لا اله الا هو الحي القيوم.

د اسم اعظم بحث:

د ډيرو رواياتو نه معلومېږي، چه په اسماء الهيې کښې يو اسم اسم اعظم هم دی، چه دهغې خاصه داده، چه هغې سره کومه دعا هم او غوځتلې شی، هغه قبلېږي، ليکن ددې تعين په هيڅ يو حديث کښې نه دی راغلې، بلکه داسې راغلې دی، چه په دې آيت کښې دی، او په فلاني آيت کښې دی، ددې وجې نه ددې په تعين کښې د علماؤ هم اختلاف پيدا شو، خو اقوال دی، بعضې دهغې نه دادی: (۱) الحي القيوم (۲) لا اله الا هو الحي القيوم (۳) رب (۴) لا اله الا هو رب العرش العظيم (۵) الله، د حضرت جنيد بغدادی رحمه الله نه منقول دی، چه اسم اعظم دلفظ الله دی، ليکن ددې دپاره يو شرط دی، هغه دا چه ان تقول الله و ليس في قلبك سواه، يعنى كوم وخت چه لفظ د الله وائي، او الله تعالى ته آواز کوي، نو هغه وخت په زړه کښې سوا د الله تعالى نه بل څه خيز نه وي.

او د بعضو علماؤ رائي داده، چه په حديث کښې کوم د اسم اعظم لفظ راغلې دی، نو دلته کښې د افعل صيغه دتفضيل دپاره نه ده، بلکه د عظيم په معنى کښې ده، او ټول اسماء الهيې عظيم دی، بعضو ته په بعضو باندې هيڅ فوقيت او فضيلت نشته، گنى لازم به راشي، چه د اعظم نه علاوه کوم اسماء دی په هغې کښې څه نقص دی، (عياذا بالله تعالى) لکه چه د اسم تفضيل مقتضى ده، بهر حال دا يو اختلافی مسئله ده، او دا اختلاف دهغې

۱: سنن النسائي للسهو ۵۸ (۱۲۹۹)، (تحفة الأشراف: ۵۵۱)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للدعوات ۱۰۰ (۳۵۴۴)، سنن ابن ماجه للدعاء ۹ (۳۸۵۸)، مسند احمد (۱۲۰/۳، ۱۵۸، ۲۴۵) (صحيح)

قسم نه دي، كوم چه په تفضيل بعض القرآن على بعض كنبې تير شوې دي، ليكن صحيح د جمهورو رأي ده، لكه چه د ظاهر احاديثو نه معلومېږي، صاحب منهل ليكلي دي، چه په اسماء الهيه كنبې بعضو ته په بعضو باندې كوم فضيلت دي، دهغې علت مونږ ته معلوم نه دي، الله تعالى په هغې باندې ښه پوهېږي.

[۱۴۹۶] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "اسْمُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ فِي هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ وَالْهَكَمُ إِلَهُ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ٢٢٣، وَقَاطِحَةُ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ الْمَرْءَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ، سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ آيَةُ ٢-".

شهر بن حوشب د حضرت اسماء بنت يزيد رضي الله عنه نه روايت كوي چه نبی كريم صلی الله علیه و آله او فرمايل: د الله تعالى اسم اعظم په دې دوو آيتونو كښې دي: {وَالسُّكُوتُ إِلَهُ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} (البقره: ۱۶۳۹۳) او د سورة آل عمران په دې ابتدائي آيتونو كښې {الْمَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ}

[۱۴۹۷] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: سُرِقَتْ مِلْحَفَةٌ لَهَا، فَجَعَلَتْ تَدْعُو عَلَى مَنْ سَرَقَهَا، فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "لَا تُسَبِّحْنِي عَنْهُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: لَا تُسَبِّحْنِي: أَيْ لَا تُخَفِّقْنِي عَنْهُ.

ام المومنين حضرت عائشه رضي الله عنها بيان كوي چه د هغې يو لحاف غلا كړې شو نو هغې غل ته بد دعا او كړه نبی كريم صلی الله علیه و آله او فرمايل: د هغه گناه لره مه سپكه وه. امام ابوداود رحمه الله فرمائي چه د "لا تسبحنی" معنی "لا تخفنی" ده، يعنی مه سپكه وه مه كمه وه. تشریح: قوله: عن عطاء عن عائشة رضي الله عنها قالت سُرِقَتْ مِلْحَفَةٌ لَهَا فَجَعَلَتْ تَدْعُو عَلَى مَنْ سَرَقَهَا: يو ځل د حضرت عائشې رضي الله عنها خادر پټ شو، هغې سارق ته هيرې كولې، په دې باندې نبی كريم صلی الله علیه و آله او فرمايل لا تسبحنی عنه.

شرح حديث:

د غل نه عذاب داخرت مه سپكوه، يعنی ستا هغه ته بدې ردې وئيل د انتقام د قبيلې نه دي، او هر كله چه ته دهغه نه دلته كښې انتقام واخلي، نو ظاهره خبره ده، چه د آخرت په عذاب كښې به تخفيف وي (لهذا كه ته هغه ته زياته سزا وركول غواړي، نو دهغې شكل دادي چه خاموش شه).

(اشكال): په دې باندې دا اشكال كيدي شي، چه دا خبره په ظاهر كښې د نبی كريم صلی الله علیه و آله د شفقت على الامة خلاف ده، چه هغوی داسې مشوره وركوي، چه هغې سره يو امتي ته په آخرت كښې زيات عذاب رسيږي،

(۱): سنن الترمذي/الدعوات ۶۵ (۳۴۷۸)، سنن ابن ماجه/الدعاء ۹ (۳۸۵۵)، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۶۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۶۱/۶) (حسن لغيره)

(۲): تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۷۳۷۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۵/۶)، ويأتي برقم (۴۹۰۹) (حسن) (ملاحظه هو: ضعيف ابى داود ۹۰/۲، والصحيح: ۳۴۱۳)

(جواب): ددې جواب دا کیدې شی، چه دلته کښې نبی کریم (ﷺ) د حکمت عملی او حسن تدبیر نه کار واخستلو، سمدستی خو نبی کریم (ﷺ) حضرت عائشې (رضی اللہ تعالیٰ تعنه) ته دا خبره اوکړه، دې دپاره چه خبره زر دهغې پوهې ته راشی، او هغه دې لره قبوله کړی، او بیا چه کله غصه ئې ختمه شی، نو مشوره ورته ورکړی، چه معاف ئې کړه، فمن عفا و اصلح فاجره علی الله، وجه ددې داده، چه کله انسان په جوش کښې وی، نو هغه وخت کښې دهغه د منشاء نه خلاف نصیحت کار نه ورکوی، ددې وجې نه نبی کریم (ﷺ) دا طریقه اختیار کړه، افاده شیخنا مولانا محمد زکریا قدس الله سره، او دا هم وئیلې شی، (کما ذکره فی البدل) چه د نبی کریم (ﷺ) مقصد په لاتسخی سره دې طرف ته توجه راوستل وو، چه دا ته کومې هیرې کوې، دا د انتقام د قبیلې نه دی، که انتقام دې د خپل حق نه کم واخستلو، نو بیا خوبه د سارق نه په عذاب کښې صرف تخفیف کیږی، او که انتقام دې پوره واخستلو، نو معامله به برابر سرابر شی، او که چرته انتقام زیات شو، نو خپله به د آخرت په گرفت او مواخذه کښې راشی.

[۱۴۹۸] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: اسْتَأْذَنْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْعُمْرَةِ، فَأَذِنَ لِي، وَقَالَ: "لَا تُسْنَأُ يَا أَخِي مِنْ دُعَايِكَ"، فَقَالَ كَلِمَةً مَا يَسُرُّنِي أَنْ لِي بِهَا الدُّنْيَا، قَالَ شُعْبَةُ: ثُمَّ لَقِيتُ عَاصِمًا بَعْدَ الْمَدِينَةِ فَحَدَّثَنِيهِ، وَقَالَ: "أَشْرَكْنَا يَا أَخِي فِي دُعَايِكَ".

د حضرت عمر (رضی اللہ تعالیٰ تعنه) بیان دې چه ما د رسول الله (ﷺ) نه د عمرې کولو رخصت او غوښتو، هغوی ماته اجازت راکړو اووې فرمائیل: زما خوږه روره! مونږ لره په خپله دعا کښې مه هیره وه. هغوی (ﷺ) داسې لفظ او فرمائیلو که چېرې ماته د هغې په بدله کښې دنیا هم ملاول شی نو ماته خوږه نه ده. شعبه وائی چه زه بیا ورستو د حضرت عاصم سره په مدینه کښې ملاول شوم نو هغوی ماته دا حدیث بیان کړو. د هغوی لفظ وو: زما عزیز روره! مونږ لره په خپله دعا کښې شریکه وه.

تشریح: قوله: عن عمر (رضی اللہ تعالیٰ تعنه) قال استأذنت النبی (صلی الله علیه وسلم) فی العمرة فاذن لی و قال لا تسنأ یا اخي من دعائك:

ابن حجر (رحمته اللہ) فرمائی چه دا هغه عمره ده، چه ددې هغوی په زمانه د جاهلیت کښې نذر منلې وو (منهل) احقر وائی، چه ددې عمرې دپاره دا ضروری نه ده، چه دې لره هغوی قصدا او مستقل د مدینې منورې نه کړې وی، دې دپاره چه دا سوال پیدا نه شی، چه د تاریخ او سیرت په کتابونو کښې ددې عمرې ذکر چرته دې؟ بلکه کیدې شی، چه د سفر دوران کښې چرته ایسار شوې وی، او د هلته نه مکې مکرمې ته تلې وی، او دا عمره ئې کړې وی، لکه چه حضور (ﷺ) د جعرانې نه کړې وه، والله تعالی اعلم.

(۱) سنن الترمذی الدعوات ۱۱۰ (۳۵۶۲)، سنن ابن ماجه بالمناسک ۵ (۲۸۹۴)، (تحفة الأشراف: ۱۰۵۲۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۹/۱) (ضعیف)

(۲) وفيه ان نذر الجاهلية متعلق بالاعتكاف كما هو مصرح في الروايات لا بالعمرة. والله أعلم.

فقال كلمة ما يسنن ان لي بها الدنيا: نبي كريم (ﷺ) ماته داسې خبره اوکړه، چه هغه زما په نزد دومره قيمتي ده، چه که دهغې په بدله کښې ماته ټوله دنيا هم ملاؤ شي، نو دا ماته خوښه نه ده، هغه خبره يا خو هم دا جمله ده، کومه چه دلته په حديث کښې ذکر ده، يا خاص طور سره لفظ اخي، چه په دې کښې د بيا د متکلم طرف ته اضافت دې، او يا ممکن ده (لکه چه صاحب منهل ليکلي دي) چه ددې نه علاوه څه بله خبره هم نبي کریم (ﷺ) هغوی ته ارشاد فرمائيلې وي، چه هغې لره عمر (رضي الله عنه) مصلحة نه وي ذکر کړي د تفاخر وغيره آفات نفس نه دېچ کيدلو دپاره، والله اعلم.

[۱۴۹۹] (١) حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: مَرَّ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَدْعُو بِاصْبُعِي، فَقَالَ: "أَجِدُ أَجِدًا" وَأَشَارَ بِالسَّبَّابَةِ.

حضرت سعد بن ابی وقاص (رضي الله عنه) بیان کوي چه نبي کریم (ﷺ) په ما باندې تیر شو او ما خپلې دوا گوتې اوچتې کړې وې او دعا مې کوله نو حضور (ﷺ) او فرمائيل: "په يو سره، په يو سره." او په شهادت والا گوتې سره ئې اشاره او فرمائيله.

تشریح: قوله: عن سعد بن ابی وقاص قال مر على النبي (صلى الله عليه وسلم) وانا ادعو باصبعي: ددې نه په ظاهر کښې اشاره بالمسبحه مراد ده په تشهد کښې، په احاديثو کښې تشهد هم دعاء سره تعبیر کړې شوې دې، او د اصبعين نه مراد د دواړو لاسونو مسبحه گوتې دي، لا اصبعين من يد واحدة (کذا في تقرير الکنزومي) احد احد په اصل کښې وحد وو، واؤ لره همزې سره بدل کړې شو، دې صحابی چونکه په تشهد کښې دواړو گوتو سره اشاره کوله، ددې وجې نه نبي کریم (ﷺ) او فرمائيل، چه يوې گوتې سره اشاره کوه.

فان الذي تدعوه واحد، ځکه چه وحدانيت طرف ته اشاره ده، دهغې سره مناسب يو گوته ده. تنبيه: دا باب او په دې باندې کلام الحمد لله ختم شو، يوه خبره ذهن ته راځي، خيال راغلو، چه هغې لره ليکل پکار دي، ممکنه ده، چه لوستونکو ته فائده اورسوي، هغه داچه کومه دعا په بې پرواهۍ او غفلت سره او غوختلې شي، هغه د الله تعالی په نزد ننه قبليرې، په حديث شريف کښې دي، ان الله تعالى لا يستجيب دعاء من قلب غافل لاه رواه الترمذی من حديث ابی هريرة مرفوعا، لهذا ددې خيال ساتل ډير ضروري دي، په خلاف د مونځ، چه هغه غفلت سره هم قبليرې، يا قبلیدې شي، چه دهغې وجه په ظاهر کښې داده، چه د مونځ هيئت کذائيه عبادت دې، لاسونه تړل او اودريدل، بار بار بنسکته کيدل، اشرف الاعضاء يعنی تندي په زمکه باندې کيخودل وغيره وغيره، دويمه خبره داده، چه په دعاء کښې د کوم حاجت سوال کولې شي، هغه خو پيش کيرې، ليکن دې سره سره دا خيال ساتل هم پکار دي، چه دعا لره د عبادت په نيت غوختل پکار دي، د امتثال امر هم نيت وي، د احتياج او افتقار الى الله صفت موجود وي، کومه دعا چه په داسې طريقې سره وي، په هغې باندې مداومت ساتل پکار دي، او د حصول غرض نه پس هم منقطع کول پکار نه دي، لکه

۱: سنن النسائي/المسود ۳۷ (۱۲۷۴)، (تحفة الأشراف: ۳۸۵۰)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/اللدعوات (۳۵۵۲) (صحيح)

چه د بندګۍ تقاضه ده، په اصل کښې د صوفیاء کرامو منشاء هم داده، هغوی هم دا فرماني چه دعا که غواړې، نو په دې کیفیت سره، صرف د نفس د خواهشاتو حصول ددې نه مقصود نه وی، او هم دا هغه دعاء ده، چه هغې ته مخ العبادۃ فرمائیږي شوې ده، والله الموفق لما يحب و يرضی.

باب التَّسْبِيحِ بِالْحَصَى

باب ۲۴- (د شمیر په غرض سره) په کنکرو باندې تسبیح و نیل

او امام نسائی ترجمه قائمه کړې ده، باب عقد التسبیح، او په دې کښې هغوی د عبدالله بن عمرو بن العاص حدیث ذکر کړې دې، رایت رسول الله (صلی الله علیه وسلم) یعقد التسبیح او په یو بل طریق کښې داسې دی، یعقدهن بیده، او دلته په دې باب کښې راروان دی، یعقد التسبیح بيمينه او د یسیره بنت یاسر په حدیث مرفوع کښې راروان دی، وان یعقدن بالانامل فانهن مستولات مستنطقات، د عقد ترجمه غوټه کول دی، لیکن دلته کښې مراد ددې نه عد یعنی شمارل دی، ځکه چه بعضو وختونو کښې د شمارلو په وخت کښې تار وغیره کښې غوټه اچولې شی، ددې روایاتو نه معلومیږي، چه په انامل باندې شمار کول اولی دی، په نسبت سره تسبیح او وړو کانرو باندې شمارلو نه، دې دپاره چه د قیامت په ورځ دا گواهی ورکړی، او دې دپاره چه د ذکر برکت هغوی ته حاصل شی، د نبی کریم (ﷺ) د قول او فعل نه خو عد بالانامل ثابت دې، او په کانرو او هډوکو باندې شمار کول د نبی کریم (ﷺ) د تقریر نه ثابت دی، کما فی حدیث الباب، و بین یدیها نوى او حصی، دغه شان مخکښې کتاب کښې د کتاب النکاح په آخر کښې د ابوهریره (رضی الله عنه) باره کښې راوی وائی، وهو علی سریر له معه کیس فیہ حصی او نوى وهو یسبح بها.

او دې احادیثو نه د اذکارو او تسبیحاتو په کانرو وغیره باندې شمارلو جواز ثابتیږي، او هم په دې باندې علماؤ سبحة مروه (تسبیح) قیاس کړې دې، ځکه چه په دې دواړو کښې فرق منظوم او غیر منظوم دې، په منظوم کښې نور هم زیات سهولت دې، بلکه بعضو روایاتو کښې ددې تسبیح ترغیب راغلې دې، لکه په مسند الفردوس (للدیلمی) کښې د سیدنا علی (رضی الله عنه) نه مرفوعا مروی دی. نعم المذکر السبحة، او علامه سیوطی (رحمته الله علیه) خو دې باره کښې یو مستقل جزء تالیف کړې دې، المنحة فی السبحة، او په هغې کښې علامه سیوطی (رحمته الله علیه) ددې په ثبوت کښې ډیر آثار روایت ذکر کړې دی، په بذل کښې لیکلې دی، چه سبحة ته صوفیاء سوط الشیطان وائی، او د حضرت جنید بغدادی (رحمته الله علیه) په لاس کښې آخره پوره تسبیح وو، چه په هغې باندې ئې ذکر کولو، او فرمائیږي ئې: چه د کوم څیز په وجه مونږ دلته رارسیدلې یو، هغې لره ولې پرېږدو، البته صاحب منهل د صاحب مدخل نه تسبیح باره کښې یو بل هدایت او تنبییه نقل کړې ده، چه په خپل ځانې صحیح ده، هغه دا چه سبحة لره په قاعده کښې استعمالول پکار دی، هغې لره د قلادې پشان زوړندول، یا د بنگرې پشان لاس کښې اچول، او دخبرو اترو په وخت کښې دې لره تاوهل، گویا تسبیح هم

نولی او خبرې هم کوی، یا د معتاد طریقې نه علاوه لونی لونی او اوږدې اوږدې تسبیح جوړول وغیره دا ټول امور او طریقې غلطې او بدعت دي، او د شهرت غوختلو څیزونه دي، الله تعالی دې ددې نه حفاظت راکړي.

[۱۵۰۰] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ أَبِي هَلَالٍ حَدَّثَهُ، عَنْ خُرَيْمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهَا، أَنَّهُ دَخَلَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى امْرَأَةٍ وَبَيْنَ يَدَيْهَا نَوَى أَوْ حَصَى تُسَبِّحُ بِهِ، فَقَالَ: "أَخْبِرْكِ بِمَا هُوَ أَيْسَرُ عَلَيْكِ مِنْ هَذَا، أَوْ أَفْضَلُ، فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي السَّمَاءِ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي الْأَرْضِ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ بَيْنَ ذَلِكَ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا هُوَ خَالِقٌ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ مِثْلَ ذَلِكَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ مِثْلَ ذَلِكَ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مِثْلَ ذَلِكَ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ مِثْلَ ذَلِكَ."

عائشه بنت سعد بن ابی وقاص د خپل پلار (حضرت سعد رضی الله عنه) نه روایت کوی چه هغه د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره یوې ښځې ته راغې او د هغې ښځې مخې ته د کجورو هډوکي یا کنکری وو او هغه ښځې به په هغې باندې تسبیح ونيولو. حضور صلی الله علیه وسلم او فرمائیلو: "آیا تاته زه هغه څیز اونه ښایم چه هغه ستا د پاره ددې نه آسان یا افضل وی؟ نو حضور صلی الله علیه وسلم او فرمائیل: [سبحان الله عدد ما خلق السماء ..... الخ] الله لره تسبیح ده د هغه مخلوق په تعداد کښې کوم چه هغه په اسمان کښې پیدا کړې دي او الله لره تسبیح ده د هغه مخلوق په تعداد کښې کوم چه هغه په زمکه کښې پیدا کړې دي. الله لره تسبیح ده د هغه مخلوق په تعداد کښې کوم چه هغه ددې دواړو په مامین کښې پیدا کړې دي، الله لره تسبیح ده د هغه مخلوق په تعداد کښې کوم چه به هغه پیدا کوی. او الله اکبر ددې په مثل او الحمد لله ددې په مثل او لا اله الا الله ددې په مثل او ولا حول ولا قوة الا بالله ددې په مثل.

قولہ: انه دخل مع رسول الله (صلی الله علیه وسلم) على امرأة و بين يديها نوى او حصى تسبح به، مسکن ده، چه ددې نه مراد حضرت جویریہ رضی الله عنها وی، چه دهغې قصه مخکښې هم راروانه ده. یا بل څوک وی، که هغه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم محرم وه، نو بیا خو هیڅ اشکال نشته، او که اجنبیه وه، نو کیدې شی، چه دا واقعه د قبل الحجاب وی، یا داسې اوایښ، چه دخول فی البيت، رؤیت لره مستلزم نه دي، (بدل)

[۱۵۰۱] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ هَانِئِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ مُمَيِّزَةَ بِنْتِ أَبِي، عَنْ يُسَيْرَةَ، أَخْبَرَتْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَمَرَهُنَّ أَنْ يُرَاعِينَ بِالتَّكْبِيرِ وَالتَّقْدِيسِ وَالتَّهْلِيلِ، وَأَنْ يَغْفِدْنَ بِالْأَتَامِلِ فَإِنَّهُنَّ مَسْئُولَاتٌ مُسْتَنْطَقَاتٌ."

حضرت یسیره رضی الله عنها خبر ورکړې دي چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم دوی (صحابیاتو) ته حکم ورکړې وو چه دوی د الله تعالی د تکبیر (الله اکبر) تقدیس (سبحان الملك القدوس) او د تهلیل (لا اله الا الله) پابندی اختیار کړی او دا چه په خپلو گوتو باندې ددې شمیر کوی ځکه چه ددې نه به سوال کولې شی او دا بل بللې شی.

۱: سنن الترمذي للدعوات ۱۱۴ (۳۵۶۸)، (تحفة الأشراف: ۳۹۵۴) (ضعيف)

۲: سنن الترمذي للدعوات ۱۲۱ (۳۵۸۳)، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۰۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۷۰/۸، ۳۷۱) (حسن)

[۱۵۰۲] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ قُدَّامَةَ فِي آخَرِينَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَثَامٌ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَعْقِدُ التَّسْبِيحَ"، قَالَ ابْنُ قُدَّامَةَ: "يَمِينِهِ".

حضرت عبد الله بن عمرو رضی اللہ عنہ بیان کوی چه ما رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لره اولیدو چه هغوی په خپل لاس (گوتو) سره د تسبیح شمیر کولو (استاذ) ابن قدامه وضاحت کړې دې چه په خپل ښی لاس سره.

[۱۵۰۳] (۲) حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِيهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَوْلَى آلِ طَلْحَةَ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عِنْدِ جُوزَيْرَةَ وَكَانَ اسْمُهَا بَرَّةً، فَحَوَّلَ اسْمَهَا، فَخَرَجَ وَهِيَ فِي مَصْلَاهَا، وَرَجَعَ وَهِيَ فِي مَصْلَاهَا، فَقَالَ: "لَمْ تَزَالِي فِي مَصْلَاكِ هَذَا؟" قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ: "قَدْ قُلْتُ بَعْدَكَ أَرْبَعَ كَلِمَاتٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَوْ وَزَنْتَ بِمَا قُلْتَ لَوَزَنْتَهُنَّ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ عَدَدَ خَلْقِهِ وَرِضَا نَفْسِهِ وَزِنَةَ عَرْشِهِ وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ".

د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ بیان دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت جویریې رضی اللہ له خوا نه لارو ... ددې نه وړاندې ددې نوم بره (نیک او صالحه) وو. او رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ددې نوم بدل کړې وو ... حضور صلی اللہ علیہ وسلم د هغې د خوا اووتلو او هغه په خپله مصلی باندې وه، حضور صلی اللہ علیہ وسلم بیا واپس تشریف راوړو نو (وې کتل چه) هغه لا په خپله مصلی باندې ده. حضور صلی اللہ علیہ وسلم پوښتنه اوکړه آیا ته د هغه وخت نه په مصلی باندې ئې؟ هغې او فرمائیل: او. حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: ما ستا د خوا نه د تللو نه، بعد څلور کلمات درې ځله وئیلې دی، که چرې هغه ستا د تسبیحاتو او ذکر سره وزن کړې شی نو دا (زما کلمات به) دروند شی. یعنی {سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ عَدَدَ خَلْقِهِ وَرِضَا نَفْسِهِ وَزِنَةَ عَرْشِهِ وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ} پاکي ده الله لره د هغه تعریفونو سره، دومره قدرې څومره چه د هغه مخلوق دې او دومره قدرې چه په هغې سره راضی شی، او د هغه د عرش د وزن برابر، او دومره قدرې څومره چه د هغه د کلماتو سیاهی ده.

[۱۵۰۴] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، حَدَّثَنِي حَسَّانُ بْنُ عَاطِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَائِشَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ أَبُو ذَرٍّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ذَهَبَ أَصْحَابُ الدُّنْيَا بِالْأَجُورِ يَصْلُونَ كَمَا يُصَلُّونَ وَيَصُومُونَ كَمَا يُصُومُونَ وَهُمْ فُضُولُ أَمْوَالٍ يَتَصَدَّقُونَ بِهَا وَلَيْسَ لَنَا مَالٌ نَتَصَدَّقُ بِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَبَا ذَرٍّ، أَلَا أَعْلَمُكَ كَلِمَاتٍ تُدْرِكُ بِهِنَّ مَنْ سَبَقَكَ، وَلَا يُلْحَقُكَ مَنْ خَلَقَكَ إِلَّا مَنْ أَخَذَ بِمِثْلِ عَمَلِكَ؟" قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: "تُكَبِّرُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَتَحْمَدُهُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَتُسَبِّحُهُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَتُكَبِّرُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَهْ الْمَلِكِ وَلَهْ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، غُفِرَتْ لَهُ ذُنُوبُهُ وَلَوْ كَانَتْ مِثْلَ زَيْدِ الْبَحْرِ".

۱: سنن الترمذي للدعوات ۲۵ (۳۴۱۱)، ۷۲ (۳۴۸۶)، سنن النسائي للسهو ۹۷ (۱۳۵۶)، (تحفة الأشراف: ۸۶۳۷) (صحيح)
 ۲: صحيح مسلم للذكر والدعاء ۱۹ (۲۱۴۰ و ۲۷۲۶)، (تحفة الأشراف: ۶۳۵۸)، وقد أخرجه: سنن النسائي للفتاح ۹۴ (۱۳۵۳)، سنن الترمذي للدعاء ۱۰۴ (۳۵۵۵)، سنن ابن ماجه للأدب ۵۶ (۲۸۰۸)، مسند احمد (۲۵۸/۱، ۳۱۶، ۳۲۶، ۳۵۳) (صحيح)
 ۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۵۸۸)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمساجد ۲۶ (۵۹۵)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۳۲ (۹۲۶)، موطا امام مالك للقرآن ۷ (۲۲)، سنن الدارمي للصلاة ۹۰ (۱۳۹۳) (صحيح)

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ بیان کوی چه حضرت ابوذر رضی اللہ عنہ او فرمائیل : ای د الله رسوله ا دې مال او دولت والا خو اجر او ثواب یورو (او مونږ خالی لاس پاتې شو) هغوی مونځ کوی څنگه چه مونږ کوو روژې نیسی څنگه چه مونږ نیسو او د هغوی سره زائد اموال دی کوم چه هغوی صدقه کوی لیکن زمونږ سره نشته دې چه صدقه ئې کړو . رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : ابوذر ! آیا زه تاته داسې کلمات نه ښایم چه په هغې سره ته د خپل ځان نه مخکښې تلونکې بیا مومي او ورستو پاتیکیدونکې تالره بیا نه مومي ؟ ابوذر رضی اللہ عنہ او فرمائیل او ای د الله رسوله ! حضور او فرمائیل : د هر مونځ نه پس دری دیریش کرته الله اکبر دری دیریش کرته الحمد لله او دری دیریش کرته سبحان الله او ددې اختتام دې په لاله الا الله وحده لا شریک له له الملك وله الحمد وهو علی کل شیء قدیر، باندې وی . په دې سره به د هغه گناه او بڅښلې شی، اگر چه د سمندر د زگ برابر وی .

تشریح: قوله: قال ابوذر یا رسول الله (صلی الله علیه وسلم) ذهب اصحاب الدثور بالاجور: دثور د دثر جمع ده، بمعنی دمال کثیر، او اجور د اجر جمع ده،

شرح حدیث:

د حدیث مضمون خو واضح دی، د صحابه کرامو مخکښې ته چونکه هر وخت دار آخرت وو، دهغې په فکر کښې به اوسیدل، او په خپلو کښې به ئې په امور آخرت کښې تنافس او سیالی کوله، یعنی په اعمال صالحه کښې ئې د یو بل نه مخکښې کیدل غوختل، وفی ذلک فلیتنافس المتنافسون، نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل : زه تاته داسې کلمات ښایم تدرک یهن من سبقک، چه دهغې په ذریعې سره به ته دهغې خلقو مرتبې ته اورسې، کوم چه ستا نه مخکښې دی یعنی په مرتبه کښې، ولا یلحقک من خلفک، او کوم خلق چه په مرتبه کښې ستا نه روستو دی، هغوی به تاته نشی رسیدلې، الا من اخذ بمثل عملک، خو داچه که هغوی هم ستا پشان عمل کول شروع کړی، یعنی دا کلمات لوستل شروع کړی، مخکښې هغه کلمات حدیث مذکور دی، دهر فرض مانځه نه پس دغه کلماتو لره په اهتمام سره وئیل پکار دی، سرسری طور سره نه، بلکه معنی طرف ته توجه ساتلو سره، او ددې خبرې اختیار دې، چه که د سنتو نه پس ئې لولی او که د فرضو او سنتو په مینځ کښې، نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د دغې کلماتو ترغیب په ډیر احادیثو کښې عمومی طور سره هم فرمائیلې دي، او خصوصی طور سره خپلې نیازینې لور سیده نساء الجنة فاطمة الزهراء رضی اللہ تعالیٰ عنہا ته هم، لکه چه د صحاح په روایاتو کښې مشهور دی، مشهور نوم د دغې کلماتو تسبیحات فاطمه دې، او بعضو احادیثو کښې دهغې نه په معقبات سره تعبیر کړې شوې دي، معقبات لا یخیب قائلهن، دا تسمیه یا خو ددې وجې نه ده، چه دا کلمات د مونځونو په عقب کښې یعنی د مونځونو نه پس وئیلې شی، او یا ددې وجې نه، چه دا کلمات په خپلو کښې یو بل پسې راځی یعنی لوستلو کښې، زه تاسو ټولو ته نصیحت کوم، چه کم از کم د هر فرض مانځه نه پس دې لره ضرور لولئ، او دغه شان د شپې په کت کښې سملاستلو نه پس او د اوده کیدو نه مخکښې، په دغه وخت کښې که څوک سترې والې لرې کولو دپاره اولولی، نودهغې فائده

هم ورکوی، د ډیرو خلقو تجربه ده، په حدیث کښې راځی، چه ددې ثواب ډیر زیات دې، او وخت پکښې ډیر کم خرچ کیږی، والله الموفق.

باب مَا يَقُولُ الرَّجُلُ إِذَا سَلَّمَ

باب: ۲۵۰ سرې به د سلام نه پس کومه دعا وائی

بعینه هم دا ترجمه د ترمذی شریف ده، او امام بخاری رحمته الله علیه کتاب الصلوة کښې ترجمه قائمه کړې ده، باب الدعاء قبل السلام، او کتاب الدعوات کښې باب الدعاء بعد الصلوة، صاحب مشکوة باب قائم کړې دې، باب الذكر بعد الصلوة،

د فرض مونځونو نه پس دعاء سره متعلق ابحاث اړیعه مفیده علمیه:

دلته کښې څو بحثونه دی، د فرض مانځه نه پس دعاء مشروع ده او که نه. د فرض مانځه نه پس ذکر (اوراد او تسبیحات) مشروع دی او که نه، که دا څیزونه مشروع دی، نو بیا سمدستی بعد السلام او که د رواتب نه پس، د فرض مانځه نه پس چه کومې دعا گانې منقول دی هغه کومې دی، د فرض مانځه نه پس رفع یدین سره د امام او مقتدیانو په جمع دعا کول ثابت دی او که نه؟ دا ټول څلور بحثونه دی، چه ددې مقام شروح حدیث کتلو سره په پوهه کښې راغلې دی، او دا تجزیه به په دې مقام باندې پوهیدلو کښې معین وی.

بحث اول: (د فرض مونځونو نه پس دعا مشروع ده که نه؟)

مولانا ادریس صاحب کاندهلوی په التعليق الصبیح کښې لیکلې دی، چه د دعاء بعد الصلوة امر خو په قرآن مجید کښې موجود دې، فاذا فرغت فانصب والی ربک فرغب، (علی تفسیر ابن عباس رضی الله عنه ددې د انکار گنجائش نشته، دغه شان ذکر بعد الصلوة هم مامور به من الله دې، فاذا قضیت الصلوة فاذكروا الله قیاما و قعودا و علی جنوبکم الآیة، په فتح الباری (ج ۱ ص ۱۱۵) کښې دی، وسئل الاوزاعی هل الذكر بعد الصلوة افضل ام تلاوة القرآن فقال ليس شی یعد القرآن و لكن کان هدی السلف الذکر، ۱ هـ حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د ترجمه البخاری باب الدعاء بعد الصلوة لاندې لیکلې دی چه په دې ترجمه سره مصنف رد فرمائي په هغې خلقو باندې، کوم چه دا وائی، چه د فرض مانځه نه پس دعا مشروع نه ده، لحدیث مسلم عن عائشة کان النبی (صلی الله علیه وسلم) اذا سلم لا یثبت الا قدر ما یقول اللهم انت السلام و منک السلام تبارکت یا ذا الجلال والاكرام (ظاهره خبره ده، چه ددې کلماتو په وئیلو کښې یو منت هم نه لگی، نو بیا چه کله د مانځه نه پس هغوی بالکل ایساریدل نه، نو بیا دعاء ئې څرنگه کوله، ددې جواب حافظ رحمته الله علیه دا ورکړې دې، چه په دې حدیث کښې د راوی غرض دادې، چه د مانځه نه پس به نبی کریم صلی الله علیه وسلم مستقبل قبله دومره ایساریدو، او که دعاء به ئې غوځتله، نو اړخ به ئې بدل کړو، کما هو مصرح فی الروایات، د مطلق جلوس نفی مقصود نه ده، د حافظ ابن قیم باره کښې هم دا مشهوره ده، چه هغوی هم بعد المكتوبة د دعاء قائل نه دې، او نه دهغه شیخ ابن تیمیه رحمته الله علیه ددې قائل وو، هغوی دا فرمائي چه په احادیثو کښې د مانځه متعلق کومې دعاگانې وارد دی، دهغې اصل محل بعد الشهد قبل

السلام دې، په هغې احاديثو كښې د دېر نه مراد آخر صلوٰة دې، بعد السلام نه دې، هغه وائې، چه ما خپل شيخ ابن تيميه رحمته الله ته دې باره كښې رجوع او كړه، نو هغوی او فرمايل چه د حيوان دېر دهغه داخلي جزء دې، خارجي حصه نه ده، دغه شان دلته كښې هم دا مراد دې، او دويمه خبره داده، چه صلوٰة محل د رحمت دې، محل مناجات دې، لهذا اصل وخت د دعاء هم دغه دې، د مانځه نه خارج د دعاء څه موقع ده، البته دلته كښې يو لطيف نكته بله ده، هغه دا چه د مانځه نه پس چه كوم اذكار ماثوره لوستلې شي، دهغې نه پس مونځگزار كه صلوٰة او سلام هم اولولې، او بيا دعا او غواړې، نو په دې كښې هيڅ خراج نشته، ليكن په دې صورت كښې دا دعاء بعد الصلوٰة نشوه، بلكه بعد الذكر شوه، يعنې د مانځه نه علاوه يو بل عبادت نه پس شوه، حافظ ابن حجر رحمته الله د علامه ابن قيم رحمته الله دا رائي قوت سره رد كړې ده، او د ډيرو احاديثو نه ئې دعاء بعد السلام ثابت كړې ده.

بحث ثاني: (ذكر د فرائضو نه فورا پس او كه د روايتو نه پس؟)

د مانځه نه پس د ذكر او تسبيحاتو په مشروعيت باندې د ټولو اتفاق دې، ددې نه هيڅوك انكار نه كوي، پاتې شوه دا خبره، چه اذكار به د روايت نه پس وي او كه روستو، نو په دې كښې د جمهورو په نزد اطلاق دې، هيڅ تنگي نشته، لكه حافظ ابن حجر په فتح الباري جلد ۱۱ ص ۱۱۵ كښې ليكلي دي: وفي هذه الاحاديث ان الذكر المذكور يلي الصلوة المكتوبة ولا يؤخر الى ان يصلي الرابطة لما تقدم والله اعلم، خپله د ابن قيم رحمته الله په نزد هم اذكار مشروعه بعد السلام لوستلې شي، لكه آية الكرسي او معقبات او معوذات، د ابن قيم كه اختلاف دې، نو په دعاء كښې دې، دغه شان زمونږ د حضرت شاه ولي الله صاحب دهلوی رحمته الله هم رائي ده، (كما في معارف السنن) چه ټول اذكار او اوراد ماثوره د فرض مونځ نه پس قبل السنن لوستلې شي، ليكن د شيخ ابن الهمام رحمته الله رائي (كما في فتح القدير) په ډير قوت سره داده، چه دې اذكارو لره د روايت نه پس لوستل پكار دي، د مكتوباتو او روايتو په مينځ كښې فصل كول پكار نه دې، مونږ خپل بعضي استاذان ليدلي دي، چه هغوی به تسبيح فاطمه بعد السلام لوستل، او د بعضو معمول د سنتو نه پس د لوستلو وو.

بحث ثالث: (د فرض مونځ نه پس منقول دعاگانې)

ترمذي شريف كښې د حضرت ابو امامه رضي الله عنه حديث دې، چه د نبي كريم صلى الله عليه وسلم نه تپوس او كړې شو، چه كومه دعاء زيات قبوليت لري، نبي كريم صلى الله عليه وسلم او فرمايل، جوف الليل الآخر، و دبر الصلوات المكتوبات، يعنې د آخرې شپې دعاء، او د فرض مونځونو نه پس دعاء، ذكر الامام النووي في كتاب الاذكار ص ۶۶، د مانځه نه پس ډيرې دعاگانې دلته په كتاب (سنن ابوداؤد) كښې ذكر دي، هغې ټولو لره حفظ كول پكار دي، څومره چه هم يادې شي نو بهتره ده، مصنف په دې باب كښې شپږ اووه دعاگانې ذكر كړې دي،

[۱۵۰۵] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ وَرَادٍ مَوْلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، كَتَبَ مُعَاوِيَةُ إِلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ: أَمَّا شَيْءٌ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِذَا سَلِمَ مِنَ الصَّلَاةِ، فَأَمْلَاهَا الْمُغِيرَةُ عَلَيْهِ، وَكَتَبَ إِلَى مُعَاوِيَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطَى لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ".

د حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چہ حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ، حضرت مغیره رضی اللہ عنہ تہ خط اولیکلو او تیوس نی ترینہ اوکرو چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ د مونیخ نہ د سلام گرخولو نہ پس خہ فرمائیل: نو حضرت مغیره رضی اللہ عنہ ہغہ تہ اولیکل چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ دا لوستل: {لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطَى لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ}} د اللہ نہ سوا ہیخ خوک معبود نشته دی ہغہ احد دی ہیخ خوک د ہغہ سرہ شریک نشته دی. ملک ہم د ہغہ دی تعریف ہغہ لره دی، او ہغہ پہ ہر خیز باندی قادر دی. ای اللہ! خہ چہ تہ عنات او فرمائی د ہغی خوک بند وٹنکی نشته دی او خہ چہ تہ منع کری د ہغی خوک ورکونکی نشته دی او ہیخ یو مالدار تہ ستا پہ مقابلہ کنبی د ہغہ مال فاندہ نہ شی ورکولی.

(۱) وراد کاتب د مغیره رضی اللہ عنہ وائی، چہ حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ تہ خط اولیکو، او تیوس نی ترے اوکرو، چہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم بہ د مانخہ نہ پس کومہ دعا لوستلہ، نو مغیره پہ ما باندی پہ جواب کنبی اولیکل، چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ دا دعاء لوستلہ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطَى لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ، (واخرجه الشيخان ايضاً) بعضو روایاتو کنبی دی، چہ دا دعاء بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د مانخہ نہ پس دری کرتہ لوستلہ.

[۱۵۰۶] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا انْصَرَفَ مِنَ الصَّلَاةِ، يَقُولُ: "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ أَهْلُ النِّعْمَةِ وَالْفَضْلِ وَالْثَنَاءِ الْحَسَنَ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ".

ابو الزبیر فرمائی چہ ما د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ نہ پہ منبر باندی واوریدل چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ کلہ د مانخہ نہ سلام وارولو نو دا بہ نی لوستل: {لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ، أَهْلُ النِّعْمَةِ وَالْفَضْلِ وَالْثَنَاءِ الْحَسَنَ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ}} د اللہ نہ سوا ہیخ خوک معبود نشته دی،

۱: صحيح البخاري للأذان ۱۵۵ (۸۴۴)، والزكاة ۵۳ (۱۴۷۷)، والدعوات ۱۸ (۶۳۳۰)، والرقاق ۲۲ (۶۴۷۳)، والقدر ۱۲ (۶۶۱۵)، والاعتصام ۳ (۷۲۹۲)، صحيح مسلم بالمساجد ۲۶ (۵۹۳)، سنن النسائي السهو ۸۵ (۱۳۴۲)، (تحفة الأشراف: ۱۱۵۳۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۴۵/۴، ۲۴۷، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۴، ۲۵۵)، سنن الدارمي للصلاة ۸۸ (۱۳۸۹) (صحيح)

۲: صحيح مسلم بالمساجد ۲۶ (۵۹۴)، سنن النسائي السهو ۸۳ (۱۳۴۰)، (تحفة الأشراف: ۵۲۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۴)، (صحيح)

هغه احد دې، ملک هم د هغه دې، هغه لره تعریف دې، او هغه په هر څیز باندې قادر دې، د الله نه سوا هیڅ څوک معبود نشته دې، مونږ خالص هم د هغه اطاعت کوو، اگر که کافرانو ته دا ناخوښه وی. (ای الله) هم ته د نعمت او فضل والا او د بهترین تعریف مستحق ټی. د الله نه سوا بل هیڅ څوک معبود نشته دې، مونږ خالص د هغه اطاعت کوو، اگر که کفارو ته دا ناخوښه وی.

(۲) عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ په منبر باندې ناست وو، او وې فرمائیل، چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم د مانځه نه فارغیدو نه پس دا دعاء لوستله، لا اله الا الله وحده لا شریک له له الملك و له الحمد وهو على كل شی قدير، لا اله الا الله مخلصين له الدين ولو كره الكافرون اهل النعمة والفضل والثناء الحسن لا اله الا الله مخلصين له الدين ولو كره الكافرون (اخرجه الشيخان ايضاً) او د مسلم په روايت کښي دې، يقول بصوته الاعلى يعنى دا دعاء به نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم لږ په اوچت آواز سره لوستله، د آخری جملي مطلب دادې، چه مونږ خپل عبادت الله تعالى لره خالص کوو، او په هغې کښي غیر لره نه شریکووږنه شرک اکبر او نه شرک اصغر اگر چه کافران خلق زمونږ دې اخلاص فی العبادات لره څومره هم ناخوښوی.

[۱۵۰۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ يَمْلَأُ فِي ذُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ، فَذَكَرَ تَحَوُّدَ الدُّعَاءِ، زَادَ فِيهِ: وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاهُ لَهُ النِّعْمَةُ، وَسَاقَ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ.

ابو الزبیر فرمائی چه حضرت عبد الله بن زبیر به د هر مانځه نه پس [لا اله الا الله وحده... الخ] لوستلو او د مذکوره بالا حدیث په مثل ټی دُعا ذکر کړه او دا اضافه ټی او کړه: {وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاهُ لَهُ النِّعْمَةُ} او باقی حدیث ټی بیان کړو.

[۱۵۰۸] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ وَهَذَا حَدِيثٌ مُسَدَّدٌ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ دَاوُدَ الطَّغَاوِيَّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو مُسْلِمٍ الْبَجَلِيُّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: وَقَالَ سُلَيْمَانُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي ذُبُرِ صَلَاتِهِ: "اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ، أَنَا شَهِيدٌ، أَنَّكَ أَنْتَ الرَّبُّ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ، أَنَا شَهِيدٌ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ أَنَا شَهِيدٌ أَنَّ الْعِبَادَ كُلَّهُمْ أَخَوَةٌ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ اجْعَلْنِي مُخْلِصًا لَكَ، وَأَهْلِي فِي كُلِّ سَاعَةٍ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ اسْمِعْ وَاسْتَجِبْ، اللَّهُ أَكْبَرُ الْأَكْبَرُ، اللَّهُمَّ بِنُورِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، رَبَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، اللَّهُ أَكْبَرُ الْأَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ الْأَكْبَرُ."

حضرت زید بن ارقم رضی اللہ عنہ بیان کوی چه ما د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه واوریدل چه هغوی به د مانځه نه پس دا لوستل: {اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ، أَنَا شَهِيدٌ، أَنَّكَ أَنْتَ الرَّبُّ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ، أَنَا شَهِيدٌ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ أَنَا شَهِيدٌ أَنَّ الْعِبَادَ كُلَّهُمْ أَخَوَةٌ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ اجْعَلْنِي مُخْلِصًا لَكَ، وَأَهْلِي فِي كُلِّ سَاعَةٍ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ اسْمِعْ وَاسْتَجِبْ، اللَّهُ أَكْبَرُ الْأَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ الْأَكْبَرُ.}

۱. صحیح مسلم للمساجد ۲۶ (۵۹۴)، سنن النسائي/السهو ۸۴ (۱۳۴۱)، (تحفة الأشراف: ۵۲۸۵) (صحیح)

۲. تهرد به لهرلود، (تحفة الأشراف: ۳۶۹۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۶۹/۴)، سنن النسائي/اليوم والليلة (۱۰۱) (ضعيف)

أَكْبَرُ الْأَكْبَرِ، اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، اللَّهُ أَكْبَرُ الْأَكْبَرِ، حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ، اللَّهُ أَكْبَرُ الْأَكْبَرِ} " ای الله از مونزه ربه او د هر خیز ربه ازه گواه یم چه ته احد رب نی، ستا هی شیخ خوک شریک نشته دی. الله از مونزه ربه او د هر هر شی ربه ازه گواه یم چه محمد ﷺ ستا بنده او رسول دی، ای الله از مونزه ربه او د هر هر خیز ربه ازه گواه یم چه تول بندگان (دیو بل سره) رونه دی. ای الله از مونزه ربه او د هر خیز ربه اماره او زما اهل لره په هر ساعت کنبی، په دنیا او آخرت کنبی خپل مخلص او گرځی. ای د جلال او اکرام خاونده ازما دعا واورې او قبوله ئې کړې. الله د ټولو نه لوی دی، ډیر زیات لوی، ای الله اداسمانونو او د زمکې نور دی... سلیمان بن داود د نور په ځای باندې د رب ذکر کړې دی. (یعنی) ای د آسمانونو او د زمکې ربه... الله د ټولو نه لوی دی، ډیر زیات لوی، ما لره الله کافی دی او هغه بهترین کار ساز دی. الله د ټولو نه لوی دی ډیر زیات لوی. " (۳) زید بن ارقم رضی الله عنه فرماني چه حضور ﷺ به د مانځه نه پس دا دعاء لوستله:

اللهم ربنا و رب كل شی انا شهید انک انت الرب وحدک لا شریک لک اللهم ربنا و رب كل شی انا شهید ان محمدا عبدک و رسولک اللهم ربنا و رب كل شی انا شهید ان العباد کلهم اخوة اللهم ربنا و رب كل شی اجعلنی مخلصا لک و اهلی فی کل ساعة فی الدنيا یا ذا الجلال والاكرام، اسمع واستجب الله اکبر الله اکبر اللهم نور السموت والارض، قال سليمان بن داود رب السموت والارض الله اکبر الله اکبر حسبی الله و نعم الوکیل الله اکبر الله اکبر (اخرجه النسائي والدار قطني ايضا)

[۱۵۰۹] (۱) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَمِّهِ الْمَاجِشُونِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ مِنَ الصَّلَاةِ، قَالَ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، وَمَا أَسْرَفْتُ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ".

د حضرت علی بن ابی طالب رضی الله عنه نه روایت دی هغه فرماني چه رسول الله ﷺ به کله د مونځ نه سلام او گرځوونو دا به ئې فرمایل: (اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، وَمَا أَسْرَفْتُ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ) " ای الله ا ما ته اوبخنی هغه تقصیرات، کوم چه ما وړاندې کړې دی، کوم چه ما ورستو کړې دی، کوم چه ما پټ کړې دی، او کوم چه ما ښکاره کړې دی او کوم چه ما د حد نه تجاوز کړې دی، او د کومو متعلق چه ته زما نه زیات باخبر ئې، هم ته مقدم (مخکښې کوونکې) ئې او هم موخرا (ورستو کوونکې) ئې. (د نیکۍ توفیق ورکوي یا محروم کوي ئې) ستا نه علاوه بل څوک معبود نشته دی.

(۴) حضرت علی رضی الله عنه فرماني چه نبی کریم ﷺ به د مانځه د سلام نه پس دا دعاء لوستله، اللهم اغفر لی ما قدمت وما اخرت وما اسررت وما اعلمت وما انت اعلم به منی انت المقدم والمؤخر لا اله الا انت (اخرجه مسلم ايضا والبخاری من حدیث ابی موسی الاشعری)

(۱) انظر حدیث رقم: ۷۶۰، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۲۸) (صحیح)

[۱۵۱۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ طَلْحِيقِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُو: "رَبِّ اعْنِي وَلَا تُعِنْ عَلَيَّ، وَانصُرْنِي وَلَا تَنْصُرْ عَلَيَّ، وَامْكُرْ لِي وَلَا تَمْكُرْ عَلَيَّ، وَاهْدِنِي وَيَسِّرْ هُدَايَ إِلَيَّ، وَانصُرْنِي عَلَى مَنْ بَغَى عَلَيَّ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي لَكَ شَاكِرًا لَكَ، ذَاكِرًا لَكَ، رَاهِبًا لَكَ، مَطْوَعًا إِلَيْكَ مُخْبِتًا أَوْ مُنِيبًا، رَبِّ تَقَبَّلْ تَوْبَتِي، وَاغْسِلْ حَوْبَتِي، وَأَجِبْ دَعْوَتِي، وَثَبِّتْ حُجَّتِي، وَاهْدِ قَلْبِي، وَسَدِّدْ لِسَانِي، وَاسْلُلْ سَخِيمَةَ قَلْبِي."

د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ مروی دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به دا دعا لوستله: { "رَبِّ اعْنِي وَلَا تُعِنْ عَلَيَّ، وَانصُرْنِي وَلَا تَنْصُرْ عَلَيَّ، وَامْكُرْ لِي وَلَا تَمْكُرْ عَلَيَّ، وَاهْدِنِي وَيَسِّرْ هُدَايَ إِلَيَّ، وَانصُرْنِي عَلَى مَنْ بَغَى عَلَيَّ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي لَكَ شَاكِرًا لَكَ، ذَاكِرًا لَكَ، رَاهِبًا لَكَ، مَطْوَعًا إِلَيْكَ مُخْبِتًا أَوْ مُنِيبًا، رَبِّ تَقَبَّلْ تَوْبَتِي، وَاغْسِلْ حَوْبَتِي، وَأَجِبْ دَعْوَتِي، وَثَبِّتْ حُجَّتِي، وَاهْدِ قَلْبِي، وَسَدِّدْ لِسَانِي، وَاسْلُلْ سَخِيمَةَ قَلْبِي" } : ای زما ربه! زما مدد او کړې، زما خلاف د چا سره مد او نه فرمائي، (کوم چه مالره ستا د اطاعت نه منع کوی، زما نصرت او فرمائي او زما خلاف د هیچا سره نصرت او نه فرمائي، زما په حق کنبې تدبیر او فرمائي او زما خلاف تدبیر او نه فرمائي. زما رهنمائي او فرمائي او هدایت زما د پاره آسان او فرمائي. او څوک چه زما خلاف بغاوت کوی د هغوی په مقابله کنبې زما مدد او کړې. یا الله! مالره خپل شکر گزار جوړ کړې، خپل ذکر کوونکې مې جوړ کړې، ستانه بیردونکې، از حد اطاعت گزار او ډیر زیات تواضع کوونکې مې جوړ کړې. ای زما ربه! زما توبه قبوله کړې، زما خطاگانې اوینځې. زما زړه ته هدایت او فرمائي، (او په هدایت باندې ټی ثابت قدم اولرې، زما ژبې لره په حق باندې مستقیم اولرې او زما د زړه نه خیرې (بغض، حسد، او کینه وغیره) اوباسې."

(۵) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائي چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به دا دعاء غوختله،

رب اعني ولا تعن علي وانصرني ولا تمكر علي وامكر لي ولا تنصر علي وامكر لي ولا تنصر علي، اللهم اجعلني لك شاكرا، لك ذاكرا، لك راهبا، لك مطوعا، اليك مخبتا، او منيبا رب تقبل توبتي واغسل حوبتي، واجب دعوتي و ثبت حجتی واهد قلبي و سدد لسانی و اسلل سخيمة قلبي (واخرجه الترمذی ايضا)

[۱۵۱۱] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مُرَّةَ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ: قَالَ: "وَيَسِّرْ الْهُدَى إِلَيَّ" وَلَمْ يَقُلْ: هُدَايَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سَمِعَ سُفْيَانَ مِنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالُوا: ثَمَانِيَةَ عَشَرَ حَدِيثًا.

عمرو بن مره په خپل سند سره د مذکوره بالا هم معنی بیان کړې دي او [وَيَسِّرْ الْهُدَى إِلَيَّ] ټی وئيلي دي [هدای] ټی نه دي وئيلي.

۱: سنن الترمذی للدعوات ۱۰۳ (۳۵۵۱)، سنن ابن ماجه للدعاء ۲ (۳۸۳۰)، سنن النسائي / اليوم والليلة (۶۰۷، ۶۰۸)، (تحفة الأشراف: ۵۷۶۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۲۷/۱) (صحيح)
۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۷۶۵) (صحيح)

[۱۵۱۲] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ، وَخَالِدِ الْحَدَّادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا سَلَّمَ، قَالَ: "اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ".

د ام المومنین حضرت عائشې رضی اللہ عنہا نه منقول دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به کله سلام او گرځوو نو دا به ئې لوستل: {اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ} ای الله ته (سراسر) سلامتی یې او هم ستا نه سلامتی (حاصلیږي). ته د ډیرو برکتونو والا ئې ای د جلال او اکرام خاونده. امام ابوداؤد رحمۃ اللہ علیہ فرمائی: چه سفیان د عمرو بن مره نه اوریدلې دی او د محدثینو وینا ده چه هغوی دده نه اتلس احادیث اوریدلې دی.

(۶) حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائي چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به د مانځه د سلام نه پس دا دعاء غوځتله، اللهم انت السلام و منك السلام تباركت يا ذا الجلال والاكرام، ترجمه: ای الله ته د هر عیب او نقص نه پاک او محفوظ یې، او د آفات دنیوی او آخروی نه سلامتی هم ستا د طرف نه ده، ستا د طرف نه خیر او ښیگره ښه ډیره او په کثرت سره ده، ای د عظمت او احسان والا، او د مسلم او ترمذی دروایت نه معلومیږي، چه دا دعاء به نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم قبلې ته مخامخ لوستله، او ددې نه مخکښې چه کوم حدیث په کتاب کښې راروان دې، یعنی حدیث ثوبان، په هغې کښې دومره زائد دې، چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به ددې دعاء نه مخکښې درې ځله استغفار لوستلو، د مسلم په روایت کښې دی، چه د اوزاعی نه تپوس او کړي شو، کیف الاستغفار نو هغوی او فرمائیل: استغفر الله، استغفر الله.

[۱۵۱۳] (۲) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي أَسْمَاءَ، عَنْ ثَوْبَانَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَنْصَرِفَ مِنْ صَلَاتِهِ "اسْتَغْفَرَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ"، ثُمَّ قَالَ: "اللَّهُمَّ". فَذَكَرَ مَعْنَى حَدِيثِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

د حضرت ثوبان رضی اللہ عنہ (دا ازاد کړې شوې غلام دې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم) نه منقول دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به کله د مونځ نه پاسیدو او تلل به ئې غوښتل نو درې ځله به ئې استغفار (استغفر الله) فرمائیل بیا به ئې د هغې نه پس فرمائیل: {اللهم انت السلام ..... الخ} او د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د حدیث په مثل ئې بیان کړو.

امام ترمذی یوه بله دعا ذکر کړې ده، فرمائي: وروی انه كان يقول سبحان ربك رب العزة عما يصفون و سلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين، (اخرجه ابويعلى الموصلى عن ابى هريرة رضی اللہ عنہ) قال قلنا لابی سعيد هل حفظت عن رسول الله (صلى الله عليه وسلم) شيئا كان يقول بعد ما سلم

۱: صحيح مسلم/المساجد ۲۶ (۵۹۲)، سنن الترمذي/الصلوة ۱۰۹ (۲۹۸)، سنن النسائي/السهو ۸۲ (۱۳۳۹)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۳۲ (۹۲۴)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۸۷)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۶۲/۶، ۱۸۴، ۲۳۵)، سنن الدارمي/الصلوة ۸۸ (۱۳۸۷) (صحيح)

۲: صحيح مسلم/المساجد ۲۶ (۵۹۱)، سنن الترمذي/الصلوة ۱۰۹ (۳۰۰)، سنن النسائي/السهو ۸۱ (۱۳۳۸)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۳۲ (۹۲۸)، (تحفة الأشراف: ۲۰۹۹)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۷۵/۵، ۲۷۹)، سنن الدارمي/الصلوة ۸۸ (۱۳۸۸) (صحيح)

(۸) او صاحب مشکوة په باب الذكر بعد الصلوة کښې یو حدیث دا هم ذکر کړې دې، عن سعد بن ابی وقاص انه کان یعلم بنيه هؤلاء الكلمات ویقول ان رسول الله (صلی الله علیه وسلم) کان یتعوذ بهن دبر الصلوة اللهم انی اعوذ بک من الجبن واعوذ بک من البخل واعوذ بک من اړذل العمر واعوذ بک من فتنه الدنيا وعذاب القبر، (رواه البخاری)

امام نووی رحمته الله په کتاب الاذکار کښې د مانځه نه پس دعاگانو کښې دا دعاگانې هم ذکر کړې دي، (۹) د کعب بن عجره رضی الله عنه نه روایت دي، چه حضور ﷺ او فرمائیل: معقات لا یخیب قائلهن دبر کل صلوة، یعنی هغه کلمات چه دهغې لوستونکې ناکامه کیږي نه، د هر فرض مانځه نه پس ۳۳ کرته سبحان الله، ۳۳ کرته الحمد لله، ۳۴ کرته الله اکبر.

(۱۰) عقبه بن عامر رضی الله عنه فرمائي چه نبی کریم ﷺ ماته حکم او فرمائیلو ددې خبرې، چه د هر مانځه نه پس دې زه معوذتین لولم، او په یو روایت کښې بالمعوذات دي (دجمع صیغې سره) لهذا مناسب دي، چه دې دواړو سورتونو سره قل هو الله احد هم شامل کړي، قاله النووی. (۱۱) د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه نه روایت دي، چه یوه ورځ نبی کریم ﷺ زما لاس اونیولو، او راته ئې او فرمائیل والله انی لاجک، او بیا ئې دا او فرمائیل چه زه تاته وصیت کوم، چه دې دعاء لره د مانځه نه پس چرې هم پریږده، اللهم اعنی علی ذکرک و شکرک و حسن عبادتک (دا آخری دواړه احادیث ددې کتاب په آئنده باب کښې راروان دي،

(۱۲) د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت دي، چه حضور ﷺ به مونځ پوره کیدو نه پس ښې لاس په تندي باندې کیخودو، او دا دعاء ئې لوستله، اشهد ان لا اله الا الله الرحمن الرحيم اللهم اذهب عني الهم والحزن (۱۳) د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت دي، چه نبی کریم ﷺ به د مانځه نه فارغیدو نه پس دا دعاء لوستله، اللهم اجعل خیر عمری آخره و خیر عملی خواتمه، واجعل خیر ایامی يوم القاک (۱۴) د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه روایت دي، چه نبی کریم ﷺ به د مانځه نه پس دا دعاء لوستله، اللهم انی اعوذ بک من الکفر والفقر وعذاب القبر، (دې دریو وارو احادیثو لره ابن السنن روایت کړې دي)

بحث رابع: (د فرض مونځ نه پس په هیئت اجتماعي

او رفع یدین سره دعا ثابت ده که نه؟)

خلاصه ددې داده، چه د فرض مانځه نه پس بعد السلام رفع یدین سره دعاء کول د بعضي احادیث مرفوعه نه ثابت ده، چه دهغې تحقیق او حواله مخکښې مضمون کښې انشاء الله راروان دي، چه ظاهره خبره ده، دهغې د استحباب دپاره کافی ده، په دې باندې حضرت مولانا محمد یوسف بنوری رحمته الله په معارف السنن کښې کلام فرمائیلې دي، او ددې سلسلې روایات ئې مع حواله په کتاب مذکور کښې جمع کړې دي، او دغه شان مولانا عبدالرحمن مبارک پوری (مشهور اهل حدیث) هم په تحفة الاحوذی شرح ترمذی کښې دغه روایات سره د سند نه ذکر کړې دي، او د بحث په ابتداء کښې هغوی دا لیکلې دي، چه د علماء اهل حدیث په دې کښې اختلاف دي، چه د فرض مانځه نه پس رفع یدین سره د امام

او مقتديانو يو ځانې دعاء كول ثابت دي او كه نه؟ يو جماعت دي ته بدعت وائي، چه چرته په صحيح حديث كښې د حضور (ﷺ) نه دا ثابت نه دي، او يو جماعت د جواز قائل دي، او هغې خلقو د پنځو احاديثو نه استدلال كړې دي:

(۱) عن ابى هريرة (رضي الله عنه) ان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) رفع يديه بعد ما سلم وهو مستقبل القبلة فقال اللهم خلص الوليد بن الوليد وعياش بن ابي ربيعة و سلمة بن هشام الخ، (ذكره الحافظ ابن كثير في تفسيره ص ۱۷۲، نقلا عن ابن ابي خاتم وابن جرير بسنديهما قلت و في سنده على بن زيد بن جدعان وهو متكلم فيه)

(۲) عن محمد بن يحيى الاسلمي قال رايت عبدالله بن الزبير وراى رجلا رافعا يديه قبل ان يفرغ من صلوة فلما فرغ منهما قال ان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) لم يكن يرفع يديه حتى يفرغ من صلوته، (ذكره السيوطي في رسالته فض الوعاء وقال رجاله ثقات قلت و ذكره الحافظ الهيثمي في مجمع الزوائد وقال رواه الطبراني و رجاله ثقات انتهى).

(۳) حديث انس عن النبي (صلى الله عليه وسلم) انه قال ما من عبد بسط كفيه في دبر كل صلوة ثم يقول اللهم الهى واله ابراهيم واسحق ويعقوب واله جبرئيل و ميكائيل واسرافيل اسالك ان تستجيب دعوتى فانى مضطر و تعصمنى فى دينى فانى مبتلى و تنالنى برحمتك فانى مذنب و تنفى عني الفقر فانى متمسك، الا كان حقا على الله ان لا يرد يديه خائبين (اخرجه الحافظ ابوبكر ابن السني في عمل اليوم والليلة) (قال صاحب التحفة) قلت في سنده عبدالعزيز بن عبدالرحمن القرشي قال في الميزان اتهمه احمد وقال النسائي وغيره ليس بثقة، ۱ هـ. مختصرا.

(۴) حديث الاسود بن عبدالله العامري عن ابيه قال صليت مع رسول الله (صلى الله عليه وسلم) الفجر فلما سلم الحرف و رفع يديه و دعا، قال صاحب معارف السنن اخرجه ابن ابي شيبة في مصنفه والاسود هذا ابن عبدالله بن حاجب بن عامر من رجال ابى داؤد ذكره الحبان في الثقات وقال الذهبي محله الصدق كما في التهذيب. ۱ هـ.

(۵) ما اخرجه الطبراني في الكبير عن ابن عباس، وفي الاوسط عن ابن عمر (رضي الله عنهما) قال صلى رسول الله (صلى الله عليه وسلم) الفجر ثم اقبل على القوم فقال اللهم بارك لنا في مدينتنا و بارك لنا في مدنا و صاعنا، ذكرها السهودي في الوفاء ج ۱ ص ۳۷، و رجالهما ثقات كما قاله (كذا في معارف السنن ج ۳ ص ۱۲۳) ليكن په دي آخري روايت كښې د رفع يدين تصريح نشته، ليكن ظاهر هم دا معلومېږي، چه دا دعاء هم رفع يدين سره وه، ځكه چه د مانځه نه پس خلقو ته متوجه كيدلو سره وه، او په دعاء كښې رفع يدين د آداب دعاء نه دي.

صاحب تحفه ليكلي دي، چه د جواز قائلينو د عموماتو نه هم استدلال كړې دي، چه د صلوة مكتوبه نه پس دعاء كول مندوب او مرغب فيه ده، (قاله الحافظ في الفتح اخرج الطبراني من رواية جعفر بن محمد الصادق قال الدعاء بعد المكتوبة افضل من الدعاء بعد النافلة كفضل المكتوبة على النافلة) او د نبی كريم (ﷺ) نه دعاء بعد المكتوبه ثابت هم ده، او رفع يدين مستقل د آداب دعاء نه دي، نو د حضور (ﷺ) نه په ډيرو احاديثو كښې رفع يدين في الدعاء ثابت دي، او بعد المكتوبه رفع يدين في الدعاء نه منع په هيڅ يو حديث كښې ثابت نه ده، بلكه د رفع ثبوت موجود دي.

صاحب تحفة الاحوذی ددې سلسلې روایات حدیثیه او په هغې باندې جرح او تعدیل ذکر کولو نه پس په اخره کښې لیکلې دی، چه په دې باندې د علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ یوه مستقله رساله هم شته، فض الوعاء فی احادیث رفع الیدین فی الدعاء، او قول راجح زما په نزد دادي، چه رفع یدین فی الدعاء بعد الصلوة جائز دي، په دې کښې هیڅ حرج نشته، انشاء الله تعالی، والله تعالی اعلم، لیکن په دې باندې شدت سره مواظبت کول د امر واجب پشان، او په پریخودونکې باندې نکیر کول صحیح نه دی، انتهى کلامه.

هم دغه شان د حضرت مولانا الحاج الشاه اشرف علی تھانوی نور الله مرقدہ هم په دې کښې یو مستقل رساله په عربی کښې شته، استحباب الدعوات عقب الصلوت، چه په اصل کښې تلخیص دې د یو مالکی عالم د تالیف مسلک السادات الی سبیل الدعوات" چه دهغې ترجمه حضرت مولانا مفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ کړې ده، چه د امداد الفتاوی جلد اول په آخر کښې ملحق ده، د اصل رسالې تالیف په سنه ۱۳۲۱ هـ کښې اوشو، او حضرت تھانوی رحمۃ اللہ علیہ دهغې تلخیص په سنه ۱۳۵۴ هـ کښې اوکړو، دهغې په خطبه کښې حضرت تھانوی رحمۃ اللہ علیہ لیکلې دی: په مسلک السادات الی سبیل الدعوات کښې عموماً د احکام دعاء د تحقیق، او بالخصوص د دعاء مستحب کیدل د هر منفرد او امام او جماعت دپاره (د احادیث معتبره او د مذاهب اربعه د روایات فقهیه نه) ثابت ده، ما دهغې رسالې خلاصه اولیکله، دې دپاره چه دهغې بې باک خلقو ژبه بنده شی، چه د مانځه نه پس دعاء کولو باندې د بدعت حکم لگوی، احقر دهغې رسالې نه په دې پوهه شوې دي، چه رفع یدین سره دعاء بعد المکتوبه د بعضو صحیح احادیثو نه ثابت ده، یعنی احیانا، او په هغې باندې مداومت او مواظبت د امت د تعامل او توارث (په هغې رساله کښې د استصحاب حال لفظ دي) نه ثابت دی، او د ټولو مذاهب اربعه په کتب فقهیه کښې دهغې ثبوت ملاویرې، والله تعالی اعلم، الحمد لله علی احسانه مباحث اربعه پوره شو، نسال الله التوفیق لنا وللمسلمین و نسال الله ربنا رضاه والجنة آمین والحمد لله رب العالمین.

باب فی الاستغفار

باب: ۲۶ د استغفاریان

[۱۵۱۴] حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ وَقِيدٍ الْعُمَرِيُّ، عَنْ أَبِي نُصَيْرَةَ، عَنْ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا أَصْرَ مَنْ اسْتَغْفَرَ، وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً."

د سيدنا ابو بکر صديق رضي الله عنه نه مروی دی چه رسول الله صلی الله علیہ وسلم او فرمائیل: چا چه استغفار اختیار کړو هغه د مصر (د اصرار کوونکو) خلقو نه نه دي، اگر که په یو ورځ کښې اويا کرته د گناه اعاده اوکړي.

تخریج: قوله: عن ابی بکر ن الصديق قال قال رسول الله (صلی الله علیه وسلم) ما اصر من استغفر

وان عاد فی الیوم سبعین مرة: قلت و اخرجه ایضا الترمذی وقال حدیث غریب انما نعرفه من حدیث ابی نصیرة ۱ هـ، په اصل کښې اصرار علی المعصية (یوه گناه بار بار کول) ډیر سخت څیز دې، اگر که هغه معصیت صغیره ولې نه وی، او کومه گناه چه کله کله صادرېږي، هغه اگر که کبیره ولې نه وی، دومره سخته نه ده، لیکن په دې حدیث کښې نبی کریم (ﷺ) دا فرمائي، چه استغفار دومره مؤثر څیز دې، چه هغه اصرار علی المعصیت لره هم بې اثره او کالعدم کوی، حضرت په بذل کښې لیکلې دی، چه د استغفار نه مراد صرف تلفظ باستغفار الله نه دې، بلکه ندامت سره توبه کول مراد دی، ځکه چه د توبې او استغفار تحقق بغیر د ندامت نه کیدې نشی، ددې حدیث نه معلومه شوه، چه که څه گناه د توبې نه پس هم صادره شی، یا صادرېږي، نو بیا هم په دې خیال باندې توبه پریخودل نه ده پکار، چه د داسې توبې نه څه فائده؟ توبه په هر حال کښې فائده منده ده، لکه چه خپله په دې حدیث کښې ذکر دی، مقصود ددې حدیث نه دادی، چه د گناهونو د کثرت باوجود د الله تعالی د رحمت نه مایوسه کیدل پکار نه دی، او دا مطلب نه دی، چه بار بار گناه کوه، او بیا روستو توبه او استغفار کوه، توبه خو هله توبه وی، چه کله د آنده نه کولو پخه اراده وی، بیا ددې باوجود هم که گناه صادره شی، نو دوباره استغفار کول پکار دی، په حدیث کښې دی: لولا انکم تذبون لخلق الله خلقا یذبون و یغفرلهم (رواه الترمذی عن ابی ایوب مرفوعاً) ددې حدیث نه مقصود هم ترغیب فی الاستغفار دې و فی حدیث آخر کلکم خطاؤون و خیر الخطائین التوابون.

عن الاغر المزنی رحمته الله قال قال رسول الله (صلی الله علیه وسلم) انه لیغان علی قلبی وانی لاستغفر الله فی کل یوم مائة مرة، قلت والحديث اخرجه ایضا مسلم وروى مسلم عن بن عمر ان رسول الله (صلی الله علیه وسلم) قال یا ایها الناس توبوا الی الله فانی اتوب الیه فی یوم مائة مرة.

[۱۵۱۵] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُسَدَّدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي بَرْدَةَ، عَنْ الْأَغَرِّ الْمُزَنِيِّ، قَالَ مُسَدَّدٌ فِي حَدِيثِهِ، وَكَانَتْ لَهُ مَعْجَةٌ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ".

د حضرت اغر مزنی رحمته الله نه مروی دی ... د مسدد په روایت کښې دی چه دوی ته شرف صحب حاصل وو ... چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: "زما په زړه باندې هم پرده غوندي راځي او زه د الله هره ورځ سل ځله استغفار کووم."

شرح حدیث:

انه لیغان علی قلبی، غین بمعنی غیم (وریخ) زما زړه خیرن کیږي، یعنی بعضې حاجات و ضروریات بشریه کښې مشغول کیدلو د وجې نه، او یا توجه الی الخلق او په مصالح امت کښې مشغول کیدلو د وجې نه زما د زړه دا حالت شی (کوم چه په حدیث کښې ذکر دې) حالانکه په دې دواړو کښې د اول خو کم از کم مباح درجه ده، او ثانی خو عین عبادت دې، لیکن ظاهره خبره ده، چه د توجه الی الحق جل وعلا په مقابله کښې د توجه الی الخلق درجه

۱: صحیح مسلم للذکر والدعاء ۱۲ (۲۷۰۲)، سنن النسائي / فی الیوم واللیلة (۴۴۲)، (تحفة الأشراف: ۲۱۶۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۱۱/۴، ۲۶۰، ۴۱۱/۵) (صحیح)

کمه ده، اگر چه هغه هم اوچت عبادت دي، بلکه د نبی کریم (ﷺ) فرض منصبی دي. ما د حضرت شیخ نه اوریدلې دي، چه حضرت مولانا محمد الیاس صاحب نور الله مرقدہ به فرمائیل، چه عوامو او هر قسم خلقو سره ملاویدلو او خبرو اترو کولو کښې ډیر زیات وخت لگی، چه هغې سره بعضې وخت کښې په زړه کښې یو قسم تنگی او دروندوالې محسوسېږي، چه بیا روستو په ذکر او مراقبې سره لرې شی، او ظاهره خبره ده، چه خومره زړه او باطن صاف او شفاف وي، هغومره زړه به په هغې باندې د دورې اثر ښکاره کیږي، خومره چه کپړه سپینه او صفا وي، هغومره په هغې باندې خیرن والې ښکاره کیږي، او د حضور (ﷺ) د باطن د صفایي به څه وائي.

په بذل کښې د حضرت گنگوهی (رحمۃ الله علیه) د تقریر نه نقل کړې دي، و کان ترقیه کل لحظة یریه ان السابق منه کان معصية و منقصة، یعنی حضور اکرم (ﷺ) هر وخت او هر ساعت په باطنی او روحانی ترقی باندې وو، (کما قال الله تعالى و للآخرة خیر لک من الاولى) نو ددې ترقی د وجې نه به چه هغوی کومې درجې ته اورسیدل، نو دهغې نه لاندې درجې تصور به چه کله هغوی ته راتلو، نو هغه به ئې په خپل حق کښې تقصیر گنړلو، او په هغې باندې به ئې استغفار فرمائیلو، او په عون المعبود کښې دي، علامه سیوطی (رحمۃ الله علیه) فرمائي چه دا حدیث د هغې متشابهاتو نه دي، چه دهغې معنی معلومه نه ده، او اصمعی امام لغت ددې حدیث په تفسیر باندې اودریدو، او وې فرمائیل، چه که ددې تعلق د حضور (ﷺ) د زړه نه علاوه د بل چا زړه سره وو، نو ما به په دې باندې کلام کړې وو، علامه سندهی (رحمۃ الله علیه) هم دا لیکلې دي، چه د حضور (ﷺ) د قلب اطهر په وجه ددې کلام حقیقت معلوم نه دي، د حضور (ﷺ) مرتبې پورې د چا وهم او گمان رسیدلې شی، بس دومره وئیلې شی، چه هغوی ته به څه داسې حالت پېښیدو، چه استغفار طرف ته به داعی وو، چه په هغې باندې به هغوی هره ورځ استغفار کولو، نو بیا د نورو خلقو څه حال پکار دي، والله تعالی اعلم.

[۱۵۱۶] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ مِغْوَلٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوْقَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "إِنْ كُنَّا لَنَعْدُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَجْلِسِ الْوَاحِدِ مِائَةَ مَرَّةٍ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ".

حضرت عبد الله بن عمر (رضي الله عنه) بیان کوي بي شکه مونږ به شمیر کولو چه رسول الله (ﷺ) به په یو یو مجلس کښې سل ځله دا کلمات فرمائیل: (رَبِّ اغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ) "ای زما ربه! مالره اوبخښي او (په خپل رحمت سره، زما طرف ته رجوع او فرمائي بي شکه ته د ټولو نه زیات رجوع فرمائیلو والا او رحم کوونکی ئې."

عن ابن عمر (رضي الله عنه) قال ان كنا لنعد لرسول الله (صلى الله عليه وسلم) في المجلس الواحد مائة مرة رب اغفر لي و تب علي انك انت التواب الرحيم.

په یو مجلس کښې به مونږ د حضور (ﷺ) استغفار سل کرته شمارلو، په دې کښې د کثرت

۱. سنن الترمذي/الدعوات ۳۹ (۳۴۳۴)، سنن النسائي/اليوم واللييلة (۴۵۸)، سنن ابن ماجه/الأدب ۵۷ (۳۸۱۴)، (تحفة الأشراف: ۸۴۲۲) وقد أخرجه: مسند احمد (۲۱/۲) (صحيح)

استغفار ترغیب دي، چه هرکله نبی کریم (ﷺ) معصوم وو، او دهغي باوجود به هغوی دومره په کثرت سره استغفار فرمائیلو، نو زمونږ څه حال کیدل پکار دي، د استغفار دا کثرت به هغوی د تعلیم امت دپاره، او د فسح بحد ربک واستغفرو د امثال دپاره فرمائیلو، ددې حدیث نه دا هم مستفاد کیږي، چه نبی کریم (ﷺ) به استغفار احیانا آواز سره هم لوستلو، ځکه خو نورو خلقو شمارلو.

ما د خپل یو پخواني استاذ نه اوریدلې دي، چه زه گنگوه کښې د حضرت گنگوهي (رحمته الله علیه) په خدمت کښې دهغوی د وصال نه څو میاشتې مخکښې حاضر شوم، نو هغه وخت ما اولیدل، چه گنگوهي صیب په خانقاه شریف کښې په کټ کښې تشریف فرما وو، او بالجهر ئې استغفار لوستلو، دا واقعه ما د عبرت دپاره لیکلې ده، چه اوگورئ، اول خو خپله سرور کائنات (ﷺ) د استغفار څومره اهتمام فرمائي، او بیا دغه شان زمونږ اکابر، بلکه د اکابرو اکابر، والله الموفق لما يحب و يرضى، باقی د استغفار معنی معافی غوختل دي، لکه چه یو مجرم د حاکم مخکښې حاضر شي، او د خپل جرم اعتراف کولو نه پس معافی غواړي، او که په استغفار کښې دا حالت نه وي، صرف زباني وي، نو بیا دا استغفار په خپله گناه ده، چه دهغي دپاره د یو بل استغفار ضرورت دي، لکه رابعه بصريه فرمائي: استغفارنا يحتاج الى استغفارات كثيرة (الحسن الحسين)

[۱۵۱۷] (١) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَيْرٍ مَرَّةً ثَانِيَةً، حَدَّثَنِي أَبِي غُمَيْرٌ مَرَّةً، قَالَ: سَمِعْتُ بِلَالَ بْنَ يَسَّارٍ بْنَ زَيْدٍ مَوْلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُنِي، عَنْ جَدِّي، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ قَالَ: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ أَوْ تَوْبُ إِلَيْهِ، غُفِرَ لَهُ وَإِنْ كَانَ قَدْ قَرَّمِنَ الرَّحْفِ".

حضرت زید (رحمته الله علیه) ازاد کرده غلام د نبی کریم (ﷺ) د نبی کریم (ﷺ) نه اوریدلې دي کوم کس چه دا وائي {أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ أَوْ تَوْبُ إِلَيْهِ} نو هغه ته بخشش کولې شي اگر که هغه د جهاد نه تنبیدلې هم وي.

[۱۵۱۸] (٢) حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ مُصَافٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ لَزِمَ الْإِسْتِغْفَارَ، جَعَلَ اللَّهُ لَهُ مِنْ كُلِّ ضِيقٍ مَخْرَجًا، وَمِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجًا، وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ".

حضرت ابن عباس (رحمته الله علیه) بیان کوي چه رسول الله (ﷺ) او فرمائیل "چا چه د استغفار التزام اوکړو، الله تعالی به د هغه د پاره د هرې تنگنې نه د وتلو لاره او د هر غم نه د راحت سامان پیدا کړي. او دداسې داسې مقاماتو نه به رزق مهیا کوي چه هغه به دده په وهم او گمان کښې هم نه وي.

١: سنن الترمذي للدعوات ۱۱۸ (۳۵۷۷)، (تحفة الأشراف: ۳۷۸۵) (صحيح)

٢: سنن النسائي اليوم والليلة (۴۵۶)، سنن ابن ماجه الأدب ۵۷ (۳۸۱۹)، (تحفة الأشراف: ۶۲۸۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۸۷) (ضعيف)

[۱۵۱۹] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ الْمَعْفِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، قَالَ: سَأَلَ قَتَادَةَ أُنْسًا: أَيُّ دَعْوَةٍ كَانَ يَدْعُو بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ؟ قَالَ: "كَانَ أَكْثَرَ دَعْوَةٍ يَدْعُو بِهَا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ". وَذَا زِيَادٌ: وَكَانَ أُنْسٌ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ دَعَا بِهَا، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ دَعَا بِهَا فِيهَا.

عبد العزيز بن صهيب بیان کوی چه حضرت قتاده د حضرت انس رضی الله عنه نه تپوس او کړو چه نبی کریم صلی الله علیه و آله به کومه دعا زیاته کووله؟ هغوی او فرمائل هغوی رضی الله عنه به اکثر دا دعا زیاته کووله: {اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ}؛ ای الله! ای زموږه ربه! موږ ته په دنیا کښې هر قسم خیر عنایت او فرمائی او په آخرت کښې هم جملہ حسنات موږ ته عنایت او فرمائی، او د اور د عذاب نه مو محفوظ کړې. زیاد مزید وئیلې دی چه حضرت انس رضی الله عنه به کله خه دعا کول غوښتل نو هم په دې الفاظو سره به ئې دعا کووله او کله چه به ئې خه (خاص) دعا کووله نو په هغې کښې به ئې دا هم شاملوله.

سال قتاده انسا ای دعوة كان يدعو بها النبي (صلى الله عليه وسلم) اكثر: د حضرت انس رضی الله عنه سوال او کړې شو، چه حضور اکرم صلی الله علیه و آله به کومه دعا په کثرت سره غوځتله، نو هغوی جواب ورکړو، چه زیات تر به هغوی دا دعا غوځتله: اللهم آتنا في الدنيا حسنة و في الآخرة حسنة و قنا عذاب النار، زیاد راوی وائی، چه د حضرت انس رضی الله عنه معمول دا وو، چه که هغه به مختصر شان صرف یوه دعا غوځتله، نو په دې دعاء باندې به ئې اکتفاء کوله، او که ډیر دعاگانې به ئې غوځتلې، نو نورو دعاگانو سره به هغوی دا دعاء هم ضرور لوستله، دا دعاء ډیره جامع ده، حضرت امام بخاری رحمته الله په دې دعاء باندې مستقل باب قائم کړې دې، باب قول النبي (صلى الله عليه وسلم) ربنا آتنا في الدنيا حسنة، دا مخکښې تیر شوې دی، چه د قرآن مجید په دعاگانو کښې د ټولو نه زیاته جامع دعا هم داده، او د حدیث په دعاگانو کښې د ټولو نه جامع دعاء هغه ده، چه د حضرت ابو امامه رضی الله عنه نه مروی ده، چه دلته په باب الدعاء کښې تیره شوې ده، د حسنة په تفسیر کښې ډیر اقوال دی، د تفسیر په کتاب کښې کتل پکار دی.

[۱۵۲۰] (۲) حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خَالِدٍ الرَّمْلِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ بْنِ حَنْفٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ سَأَلَ اللَّهَ الشَّهَادَةَ صَادِقًا بَلَغَهُ اللَّهُ مَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَإِنْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ".

ابو امامه بن سهل بن حنيف د خپل پلار نه روایت کوی هغه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائل: کوم شخص چه په رښتونی زړه سره د شهادت سوال او کړو الله تعالی به هغه لره د شهادت منازلو ته رسوی اگر که هغه ته په خپله بستره باندې مرگ راشی.

(۱): صحيح مسلم للذكر والدعاء ۷ (۲۶۹۰)، سنن النسائي بعمل اليوم والليلة ۳۰۷ (۱۰۵۶)، (تحفة الأشراف: ۹۹۶، ۱۰۴۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/ تفسير البقرة ۳۶ (۴۵۲۲)، والدعوات ۵۵ (۶۳۸۹)، مسند احمد (۱۰۱/۳) (صحيح)
(۲): صحيح مسلم للإمامة ۴۶ (۱۹۰۹)، سنن الترمذي للجهاد (۱۶۵۳)، سنن النسائي للجهاد ۳۶ (۳۱۶۲)، سنن ابن ماجه للجهاد ۱۵ (۲۷۹۷)، (تحفة الأشراف: ۴۶۵۵)، وقد أخرجه: سنن الدارمي للجهاد ۱۶ (۲۴۵۱) (صحيح)

[۱۵۲۱] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْمُغِيرَةِ الثَّقَفِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبِيعَةَ الْأَسَدِيِّ، عَنْ أَسْمَاءَ بْنِ الْحَكَمِ الْفَزَارِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: كُنْتُ رَجُلًا إِذَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا نَفَعَنِي اللَّهُ مِنْهُ بِمَا شَاءَ أَنْ يَنْفَعَنِي، وَإِذَا حَدَّثَنِي أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِهِ اسْتَحْلَفْتُهُ، فَإِذَا حَلَفَ لِي صَدَقْتُهُ، قَالَ: وَحَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ، وَصَدَّقَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَا مِنْ عَبْدٍ يُذِيبُ ذَنْبًا فَيُحْسِنَ الظُّهُورَ، ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ إِلَّا غَفَرَ اللَّهُ لَهُ، ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ: وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ سُورَةَ آلِ عِمْرَانَ آيَةً ۖ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ".

سیدنا علی رضی اللہ عنہ بیان کوي چه زه داسي کس ووم چه کله به ما د نبي کريم ﷺ نه حديث واوريدو نو الله تعالى به چه دهغي نه خه غوښتل فائده به ئي ترينه راکوله او کله چه به يو بل صحابي رضی اللہ عنہ حديث بيانولو، نو ما به دهغه نه قسم اخستلو او کله چه به دهغه قسم اوخورو نو ما به دهغه تصديق کولو. فرمائي چه ما ته حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ حديث بيان کړو او هغوی رښتيا اووي، هغوی او فرمائيل چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل هغوی رضی اللہ عنہ فرمائيل: هي څ يو بنده داسي نشته دي چه دهغه خه گناه اوکړي، بيا اودس اوکړي په ښه شان سره، بيا اودريږي او دوه رکعتونه مونځ اوکړي او د الله تعالى نه استغفار اوکړي، مگر الله تعالى هغه لره معاف کوي بيا حضور ﷺ دا آيت تلاوت او فرمائيلو {وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ} آل عمران: ۱۳۵-۱۳۶ "متقيان هغه خلق دي که چرې کله د خه بي حيائي کار اوکړي يا په خپلو ځانونو باندې خه ظلم اوکړي، نو الله لره ياده وي او د خپلو گناهونو معافي غواړي او د الله تعالى نه سوا بل څوک دي چه هغه معافي اوکړي او دا خلق سره د پوهې نه په قصد باندې دا نه کوي او نه اصرار کوي."

عن اسماء بن الحكم قال سمعت علياً رضي الله عنه..... وحدثني ابوبكر وصدق ابوبكر:

يعني ماته دهغه د صدق پوره اعتقاد دي، (ددې وجي نه دهغه نه قسم نه شو اخستلي)

صلوة التوبه او صلوة الحاجة:

په دې حديث باندې امام ترمذي ترجمه قائم کړې ده، باب الصلوة عند التوبة او فرمايلي دي، هذا حديث حسن لا نعرفه الا من هذا الوجه. ۱ هـ.

هم دغه شان امام ترمذي يو بل باب قائم کړې دي، باب ما جاء في صلوة الحاجة، او په هغې کښې امام ترمذي د حضرت عبدالله بن ابي اوفى رضی اللہ عنہ حديث ذکر کړې دي، په هغې کښې دادی، چه حضور ﷺ ارشاد او فرمائيلو کوم سړي ته چه خه خاص حاجت وي، الله تعالى طرف ته، يا د هغه يو بنده طرف ته، نو هغه لره پکار دي، چه په ښه شان سره اودس اوکړي، بيا دوه رکعتونه مونځ اوکړي، دهغې نه پس د الله تعالى حمد او ثنا او درود شريف اولولي، او بيا دا دعا اولولي، لا اله الا الله الحليم الكريم سبحان الله رب العرش العظيم والحمد لله رب العالمين، اسالك موجبات رحمتك و عزائم مغفرتك والغنيمة من كل بر والسلام من كل اثم لا تدع لي ذنبا الا غفرته ولا هما الا فرجته ولا حاجة هي لك رضى الا قضيتها يا ارحم الراحمين.

(۱) سنن الترمذي/الصلوة ۱۸۲ (۴۰۶)، وتفسير آل عمران ۴ (۳۰۰۶)، سنن النسائي/اليوم والليلة (۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۹۳ (۱۳۹۵)، (تحفة الأشراف: ۶۶۱۰)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱/۲، ۸، ۹، ۱۰) (صحيح)

[۱۵۲۲] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقَرَّبِيُّ، حَدَّثَنَا حَبِوَةُ بْنُ شَرِيحٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَةَ بْنَ مُسْلِمٍ، يَقُولُ: حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحُبُلِيُّ، عَنْ الصَّنَابِغِيِّ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ بِيَدِهِ، وَقَالَ: "يَا مُعَاذُ، وَاللَّهِ إِنِّي لَأَحِبُّكَ، وَاللَّهِ إِنِّي لَأَحِبُّكَ، فَقَالَ: أَوْصِيكَ يَا مُعَاذُ لَا تَدْعَنَّ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ تَقُولُ: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ"، وَأَوْصَى بِذَلِكَ مُعَاذَ الصَّنَابِغِيِّ، وَأَوْصَى بِهِ الصَّنَابِغِيُّ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ.

د حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه نه منقول دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله ددوی لاس اونیولو او وې فرمائیل: ای معاذ! قسم په الله باندې ا زما تاسره محبت دې "بیا نې اوفرمائیل: ای معاذ! زه تاته وصیت کووم چه د هیڅ یو مونځ نه پس دا دُعا ترک نه کړې: {اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ}" ای الله په خپل ذکر کولو، شکر ادا کولو او په بهترین انداز کښې د عبادت کولو زما مدد او کړې. چنانچه حضرت معاذ رضي الله عنه دا وصیت (خپل شاگرد) صنابحی ته او کړو او بیا صنابحی دا وصیت (خپل شاگرد) ابو عبد الرحمن ته او کړو. تشریح: قوله: عن الصنابحي عن معاذ بن جبل ان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) اخذ بيده وقال يا معاذ والله اني لاحبك..... واوصى بذلك معاذ الصنابحي،

په منهل کښې لیکلې دی، چه په دې آخری جمله کښې اشاره ده دې طرف ته، چه دا حدیث مسلسل دې، ۱ هـ،، زه وایم، صرف دې سره خو تسلسل نه ثابتیږي، اگر چه دا صحیح ده، چه دا حدیث د خپلو بعضو طرقو په اعتبار سره مسلسل دې.

الحديث المسلسل او دهغې تعریف:

حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته الله دې حدیث لره په خپله رساله "الفضل المبين في المسلسل من حديث النبي الامين" کښې ذکر فرمائیلې دې، او په دې حدیث کښې تسلسل په دې خبره کښې دې، چه څرنګه حضور صلی الله علیه و آله دا حدیث حضرت معاذ رضي الله عنه ته انا احبک فقل فرمائیلو سره واړولو، دغه شان حضرت معاذ رضي الله عنه خپل شاګر صنابحی (عبد الرحمن بن عیله) ته دا حدیث انا احبک فقل سره واړولو، او بیا دغه شان صنابحی خپل شاګرد ته دا حدیث هم په دې جملې (انا احبک فقل) سره واړولو، وهكذا الی آخره، تردې پورې چه حضرت شاه ولی الله رحمته الله ته خپل استاذ شیخ ابوطاهر مدنی دا حدیث دغه شان واړولو، بیا د شاه صاحب نه لاندې هم دا سلسله دغه شان روانه وه، حتی چه مونږ هم د خپل استاذ شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا کاندهلوی قدس سره نه دا حدیث په سنه ۱۳۷۹ هـ کښې، چه زما د مشکوة کال وو، دغه شان واړیدو.

احادیث مسلسل په کثرت سره دی، او بعضې په هغې کښې داسې دی، چه دهغې تسلسل ناقص دې، په مینځ کښې منقطع شوې دې، لکه الحدیث المسلسل بالاولیة چه دهغې تسلسل په سفیان بن عیینه باندې نه دې، دهغې نه مخکښې صحابی پورې نشته، او دا هم ضروری

۱: سنن النسائي/السهو ۶۰ (۱۳۰۴)، وعمل اليوم والليلة ۴۶ (۱۰۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۳۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۴۷، ۲۴۵، ۲۴۴/۵) (صحیح)

ده، چه یو حدیث د یو شیخ د سند په اعتبار سره مسلسل وی، هغه به د نورو اسانیدو په اعتبار سره هم مسلسل وی، پس دا حدیث د معاذ د ابوداؤد د سند په اعتبار سره مسلسل نه دي. او حدیث مسلسل هغه دي، چه دهغي د سند ټول رواة په یو خاص صفت کښې مشترک وی، یا چه د سند ټولو راویانو د یو خاص څیز التزام کړې وی، دهغي خاص صفت تعلق که د الفاظو اداء سره وی، لکه هر راوی د روایت په وخت کښې داسې اوانی، حدیثی فلان قال سمعت فلانا، د ابتداء سند نه آخره پورې، یا د راوی څه حالت سره دهغي تعلق وی، که هغه حالت قولی وی یا فعلی وی، د اول مثال حدیث الباب دي، او د ثانی مثال لکه قبض لجه د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کښې دي، چه یو ځل حضور ﷺ د تقدیر باره کښې اوفرمائیل، چه بغیر ددې نه د ایمان حلاوت نه نصیب کیری، لایجد العبد حلاوة الايمان حتى يومن بالقدر خيره شره حلوه و مره قال انس و قبض رسول الله ﷺ (صلى الله عليه وسلم) على لحيته وقال آمنت بالقدر، او هغه وخت نبی کریم ﷺ خپله گیره مبارکه په موتی کښې راوښوله او وې فرمائیل، آمنت بالقدر، او بیا هر راوی دا حدیث خپل شاگرد ته دغسې واوړولو. اوریدلې مې دي، چه احادیث مسلسل اکثر ضعیف دي، او په هغي احادیثو کښې صحیح ترین حدیث المسلسل بقراءة سورة الصف دي، (قاله الحافظ)

[۱۵۲۳] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمَوَادِّيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّ حُنَيْنَ بْنَ أَبِي حَكِيمٍ حَدَّثَهُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَاحٍ اللَّخْمِيِّ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: "أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَقْرَأَ بِالْمَعُودَاتِ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ".

د حضرت عقبه بن عامر رضی الله عنه نه روایت دي هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ ماته حکم فرمائیلې وو چه د هر مانځه نه پس معوذات لوله .

[۱۵۲۴] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ سُوَيْدٍ السَّدُوسِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ يَدْعُو ثَلَاثًا، وَيَسْتَغْفِرَ ثَلَاثًا".

حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه بیان کوی چه رسول الله ﷺ ته دا خبره خوښه وه چه د دعا کلمات درې درې واره اولوستلې شی او درې ځله استغفار او کړې شی په دعاء کښې د تکرار استحباب:

عن عبد الله ان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) كان يعجبه ان يدعو ثلاثا و يستغفر ثلاثا، نبی کریم ﷺ ته دا خبره خوښه وه، چه هره دعا درې کرته او غوختلې شی، ځکه چه په دې کښې د کمال احتیاج اظهار دي، او دا څیز په اهتمام باندې دلالت کوی، او د شان عبدیت سره ډیر مناسب دي، امام بخاری رحمته الله په دې باندې مستقل باب قائم کړې دي، باب تکرار الدعاء، او

١: سنن الترمذي/المضائل القرآن ١٢ (٢٩٠٣)، سنن النسائي/المسهر ٨٠ (١٣٣٧)، (تحفة الأشراف: ٩٩٤٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٥٥/٤، ٢٠١) (صحيح)

٢: تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ٩٤٨٥)، وقد أخرجه: سنن النسائي/اليوم والليلة (٤٥٧)، مسند احمد (٣٩٤/١، ٣٩٧)، (ضعيف)

په هغې کښې هغوی هغه حدیث ذکر کړې دي، چه په هغې کښې په حضور (ﷺ) باندې د سحر کولو ذکر دي، (او نبی کریم (ﷺ) دهغې نه خبر کړې شوي هم دي)، نو نبی کریم (ﷺ) دهغې د ازالي دپاره الله تعالی نه بار بار دعا غوځتلې وه، (او ظاهري تدبیر ئې هم فرمائيلې وو، چه د بخاري شریف په هم دغه باب کښې ذکر دي، او په هغې تدبیر کښې ئې هم الله تعالی سره کامله رابطه وه، او هغوی ته الله تعالی شفاء عطاء او فرمائيله، عن ابی موسی الاشعري رضی الله عنه قال كنت مع رسول الله (صلی الله علیه وسلم) فی سفر فلما دنونا من المدینة کبر الناس ورفعوا اصواتهم:

نبی کریم (ﷺ) هغوی د ذکر بالجهر نه منع کړل، غالباً هغوی مبالغه فی الجهر کړې وه، ددې وجې نه نبی کریم (ﷺ) منع کړل، ګڼی نفس جهر خو مشروع دي، لکه تلاوت قرآن بالجهر بالاجماع مشروع دي، دغه شان آمین او دعاء بالجهر هم، لیکن د جهر او سر خپلې مواقع وی، نه هر وخت کښې جهر اولی دي، او نه هر وخت کښې سر اولی دي، کله هغه او کله دا اولی دي، اوس په لاره کښې هغوی ذکر جهري شروع کړو، نبی کریم (ﷺ) هغوی دهغې نه منع کړل.

[۱۵۲۵] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ هِلَالٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ ابْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ، قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَلَا أَعْلَمُكَ كَلِمَاتٍ تَقُولِينَهنَّ عِنْدَ الْكَرْبِ، أَوْفَى الْكَرْبِ: اللَّهُ، اللَّهُ رَبِّي لَا أَشْرِكُ بِهِ شَيْئًا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا هِلَالٌ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَابْنُ جَعْفَرٍ هُوَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ.

حضرت اسماء بنت عمیس رضی الله عنها بیان کوی چه رسول الله ﷺ ماته او فرمائیل: ایا زه تاسو ته داسې کلمات اونه ښایم کوم چه ته د پریشانۍ په حالت کښې لولي ... یعنی (اللهم الله ربی لَا أَشْرِكُ بِهِ شَيْئًا) "الله الله هم زما رب دي زه دهغه سره هیڅ خیز شریک نه جوړوم امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی چه د حدیث راوی هلال، دا د عمر بن عبد العزیز مولى (ازاد کرده غلام) دي او د ابن جعفر نه مراد عبد الله بن جعفر دي.

[۱۵۲۶] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، وَعَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، وَسَعِيدِ الْجَرْنِيِّ، عَنْ أَبِي عُمَانَ النَّهْدِيِّ، أَنَّ أَبَا مُوسَى الْأَشْعَرِيَّ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَلَمَّا دَنَوْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ كَثُرَ النَّاسُ وَرَفَعُوا أَصْوَاتَهُمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا، إِنَّ الَّذِي تَدْعُونَهُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ أَعْنَاقِي رِكَابُكُمْ"، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَيُّهَا مُوسَى، أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَثْرٍ مِّنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ؟" فَقُلْتُ: وَمَا هُوَ؟ قَالَ: "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ".

۱: سنن النسائي / اليوم والليلة (٦٤٧، ٦٤٩، ٦٥٠)، سنن ابن ماجه / الدعاء ١٧ (٣٨٨٢)، (تحفة الأشراف: ١٥٧٥٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٦٩/٦) (صحيح) (الصحيحه ٢٧٥٥ وتراجع الألباني ١١٩)
 ۲: صحيح البخاري / الجهاد ١٣١ (٢٩٩٢)، والمغازي ٢٨ (٤٢٠٥)، والدعوات ٥٠ (٦٣٨٤)، ٦٦ (٦٤٠٩)، والقدر ٧ (٦٦١٠)، والتوحيد ٩ (٧٣٨٦)، صحيح مسلم / الذكر والدعاء ١٣ (٢٧٠٤)، سنن الترمذي / الدعوات ٣ (٣٣٧٤)، ٥٨ (٣٤٦١)، سنن النسائي / اليوم والليلة (٥٣٦، ٥٣٧، ٥٣٨)، سنن ابن ماجه / الأدب ٥٩ (٣٨٢٤)، (تحفة الأشراف: ٩٠١٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٩٤/٤، ٣٩٩، ٤٠٠، ٤٠٢، ٤٠٧، ٤١٧، ٤١٨) (صحيح)

حضرت ابو موسیٰ اشعري رضی اللہ عنہ بیان کوی چه زه په یو سفر کښې د رسول الله ﷺ سره وم کله چه مونږ مدينې ته نزدې اورسيدو نو خلقو الله اکبر الله اکبر وويل شروع کړل او خپل آوازونه ئې بلند کړل، نو رسول الله ﷺ وفرمائيل: اي خلقو! تاسو چا کونړ يا غائب ته آواز نه کوئ، بې شکه چا ته چه تاسو آواز کوئ هغه ستاسو او ستاسو د سورلو د گردونو په درميان کښې دې (يعني انتھائی قریب دې، لهذا د چغې وهلو ضرورت نشته دې) ابو موسیٰ! آیا زه تاسو ته د جنت يوه خزانه اونه ښایم؟ ما عرض اوکړو هغه څه دی؟ وې فرمائيل: [لا حول ولا قوة الا بالله] د څه بدئ نه بچ کيدل او لرې کيدل او د خير همت بيا موندل د الله نه بغير ممکن نه دی.

او دا نهی، نهی ارشاد او شفقت ده، لکه په ورپسې روايت کښې راروان دی، یاایها الناس اربعوا علی انفسکم چه په خپل حال باندې رحم اوکړئ، یعنی دومره مشقت ولې اوچتوئ، یو خو د سفر او مسافت قطع کولو مشقت دې، او دویم د ذکر بالجهر مشقت دې.

د ذکر بالجهر ثبوت:

ددې کتاب په کتاب الجنائز باب الدفن باللیل کښې یو حدیث راروان دې، د حضرت جابر بن عبد الله نه روايت دې، چه دهغې مضمون دادي، چه حضور ﷺ د مدينې په قبرستان کښې د یو سړی دفن کولو دپاره خپله بنفس نفیس قبر ته کوز شو، مخکښې په روايت کښې دی، راوی وائی، چه مونږ اوليدل چه دا هغه سړې وو (د چا په قبر کښې چه حضور ﷺ کوز شوې وو) چه ذکر بالجهر ئې کولو، فاذا هو الرجل الذی کان يرفع صوته بالذكر (بدل ج ۴ ص ۱۹۷)

ددې زمانې معتدل اهل حدیث هم په ذکر جهري باندې نکیر نه کوی، بلکه تحریک رأس عند الذكر باندې نکیر کوی، لیکن دې غریبانانو ته څه خبر دې، په اصل کښې ددې تعلق تجربې سره دې، اودا د علاج په طور باندې دې، د ذکر تاثیر زیاتولو دپاره، او د صوفیانو سره ددې ماخذ د حدیث نه هم شته، آیا په تشهد کښې د کلمة التوحید په وخت کښې اشاره بالمسبحه مشروع نه ده، خصوصاً د مالکيه په نزد خو په دې اشاره کښې تحریک اصبع یمینا و شمالا (یعنی په گوتو سره ښی او گس طرف ته اشاره کول) هم مستحب دې، ان الذی تدعونه بینکم و بین اعناق رکابکم: څوک چه تاسو رابلئ، هغه ستاسو او ستاسو د سورلو د څټونو په مینځ کښې دې.

شرح حدیث:

دا کنایه ده د غایت قرب نه، لیکن د قرب او بعد تعلق چونکه دمکان او جهت په اعتبار سره وی، او الله تعالی د مکان نه منزّه دې، ددې وجې نه دا قرب په اعتبار د علم د الله تعالی سره دې، نه په اعتبار د ذات د الله تعالی سره، پس حاصل دا شو، چه الله تعالی ستاسو نه او ستاسو د احوالو نه دومره واقف او خبر دې، څرنگه چه داقرب ترین څیز نه څوک واقفیت وی.

ثم قال رسول الله (صلی الله علیه وسلم) یا ابا موسیٰ الا ادلک علی کنز من کنوز الجنة فقلت و ما هو قال لا حول ولا قوة الا بالله: والحديث اخرجه البخاری والترمذی ایضاً، د کنز نه مراد داسې

عمل دي، چه د هغې په ذريعي سره په جنت كښې ثواب عظيم حاصل شي، د ثواب عظيم تشبيهه خزانې سره وركړې شو، ابن بطال ددې حديث په شرح كښې فرمائي: نبي كريم (ﷺ) خپل امت لره د بهتر نه بهتر حالت كښې ليدل غوختل، چه كله نبي كريم (ﷺ) اوليدل، چه دا خلق كلمه اخلاص په اوچت اواز سره لولي، او په نيكي كښې كوشش كوي، نو نبي كريم (ﷺ) هغوی ته نور هم ددې كلمې تلقين او فرمايه، دې دپاره چه توحيد سره سره ايمان بالقدر هم تازه شي، (ځكه چه د لاحول الخ حاصل ايمان بالقدر دې) احقر وائي، او دا هم ونيلې شي، چه په لاحول كښې چونكه اعتراف دتوفيق دې، چه دا ټولې نيكي د الله تعالى په مدد سره او دهغه په توفيق سره دي، نو دا اعتراف دهغې نعمت شكر شو، او په شكر سره نعمت كښې زياتوالي كيږي، او هغه د زوال نه هم محفوظ كيږي.

[۱۵۲۷] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ يَتَصَعَّدُونَ فِي ثَنِيَّةٍ، فَجَعَلَ رَجُلٌ كَلِمًا عَلَا الثَّنِيَّةَ نَادِيًا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ، فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّكُمْ لَا تَنَادُونَ أَصَمًّا وَلَا غَائِبًا"، ثُمَّ قَالَ: "يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ" قَدْ كَرَّمَعْنَا.

د حضرت ابو موسى اشعري (رضي الله عنه) نه روايت دي چه هغه خلق د نبي كريم (ﷺ) سره وو او په يو غونډي باندې ختل يو سړي چه به كله هم په غونډي باندې ختلو نو په ښه اوچت اواز سره به ئې ونيل: [لا اله الا الله والله اكبر] نو نبي كريم (ﷺ) او فرمائيل: تاسو كونړ يا غاب ته اواز نه كوئ. "هغه ذات سمیع او قریب دي، د چغو وهلو ضرورت نشته دي، بیا ئې او فرمائيل: اي عبد الله بن قيس!" (ابو موسى اشعري) او د مذكوره حديث هم معنی ئې ذكر او كړو.

[۱۵۲۸] (۲) حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ مَجْنُوبُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْفَزَارِيُّ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى بِهَذَا الْحَدِيثِ، وَقَالَ فِيهِ: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ، ارْبِعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ".

ابو عثمان د حضرت ابو موسى اشعري (رضي الله عنه) نه هم دا حديث روايت كړې دي او په دې كښې ئې ونيلې دي چه رسول الله (ﷺ) او فرمائيل: اي خلقو! په خپلو ځانونو باندې رحم او كړئ (چغې مه وهئ).

[۱۵۲۹] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شُرَيْحٍ الْإِسْكَنْدَرَانِيُّ، حَدَّثَنِي أَبُو هَانِئٍ الْخَوْلَانِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا عَلِيٍّ الْجَنِّيَّ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَالَ: رَضِيتُ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ".

د حضرت ابو سعيد خدری (رضي الله عنه) بيان دي چه رسول الله (ﷺ) او فرمائيل: څوك چه دا كلمات او وائي {رَضِيتُ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا} "زه د الله په ربوبيت باندې، د اسلام په دين كيدو باندې او د محمد (ﷺ) په رسول كيدو باندې راضي يم." نو دده د پاره

۱: (تنظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۹۰۱۷) (صحيح)

۲: (تنظر حديث رقم: ۱۵۲۶، (تحفة الأشراف: ۹۰۱۷) (صحيح)

۳: (تقرء به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۴۲۶۸)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للإمامة ۳۱ (۱۸۸۴)، سنن النسائي للجهاد ۱۸

(۳۱۳۳) (صحيح)

جنت واجب شو.

[۱۵۳۰] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ صَلَّى عَلَى وَاحِدَةٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ عَشْرًا".

د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ بیان دی چه رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: کوم یو کس چه په باندې یو خل درود وائی، الله تعالیٰ په هغه باندې لس رحمتونه نازله وی.

من صلی علی واحدة صلی الله علیه عسرا: دا حدیث او ددې نه ورپسې حدیث په کتاب الاذان باب ما یقول اذا سمع المؤذن کنسې تیر شوی دی،

[۱۵۳۱] (۲) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَعْفِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ الصَّنَعَانِيِّ، عَنْ أَوْسِ بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنْ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَكَثِّرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ مَعْرُوضَةٌ عَلَيَّ"، قَالَ: فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَيْفَ نَعْرِضُ صَلَاتَنَا عَلَيْكَ وَقَدْ أَرَمْتَ، قَالَ: يَقُولُونَ: بَلَيْتَ، قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَرَّمَ عَلَى الْأَرْضِ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ".

حضرت اوس بن اوس رضی اللہ عنہ بیان کوی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: ستاسو په افضلو ورځو کنسې د جمعی ورځ د فضیلت والا ده، لهذا په دغه ورځ کنسې په ماباندې په کثرت سره درود وائی. بې شکه ستاسو درود په ما باندې پیش کولې شی. صحابه کرامو رضی اللہ عنہم او فرمائیل: ای د الله رسوله ازموږ درود به په تاسو باندې څنگه پیش کولې شی حالانکه ستاسو جسم به (په قبر کنسې) بوسیده شوی وی؟ وې فرمائیل: بې شکه الله تعالیٰ د انبیاءو جسم په زمکه باندې حرام کړې دی.

باب النہی عن أن يدعوا الإنسان على أهله وماله

باب: ۲۷ - خپل مال او اولاد ته بد دعا کول منع دی

[۱۵۳۲] (۳) حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، وَيَحْيَى بْنُ الْفَضْلِ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَبُو حَزْرَةَ، عَنْ عَبَادَةَ بْنِ الْوَلِيدِ بْنِ عَبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَدْعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَوْلَادِكُمْ، وَلَا تَدْعُوا عَلَى خَدَمِكُمْ، وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَمْوَالِكُمْ، لَا تَوَافِقُوا مِنَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى سَاعَةً نِيلَ فِيهَا عَطَاءٌ فَيَسْتَجِيبَ لَكُمْ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا الْحَدِيثُ مُتَّصِلٌ، عَبَادَةُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ عَبَادَةَ لَقِيَ جَابِرًا.

حضرت جابر بن عبد الله بیان کوی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: "خپل ځان ته بد دعا مه کوی، خپل اولاد ته بد دعا مه کوی، خپلو خادمانو ته بد دعا مه کوی، او خپل مال ته بد دعا مه کوی، هسې نه چه هغه د الله تعالیٰ د طرف نه د عطاء و قبولیت وخت وی (او دلته کنسې تاسو بد دعا کوی چه الله تعالیٰ هغې لره، ستاسو د پاره قبولې کړی. امام ابوداود

(۱): صحيح مسلم/الصلاة ۱۷ (۴۰۸)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۳۵ (الوتر ۲۰) (۴۸۵)، سنن النسائي/السهو ۵۵ (۱۲۹۷)، (تحفة الأشراف: ۱۳۹۷۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۳۷۲، ۳۷۵، ۴۸۵)، سنن الدارمي/الزقاق ۵۸ (۲۸۱۴) (صحيح)

(۲): انظر حديث رقم: ۱۰۴۷، (تحفة الأشراف: ۱۷۳۶) (صحيح)

(۳): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۶۱) (صحيح)

ﷺ فرمائی چه دا حدیث متصل دې، عباده بن ولید بن عباده د حضرت جابر رضی الله عنه سره ملاقات کړې دې.

لا تدعوا علی انفسکم ولا تدعوا علی اولادکم، بعضی وخت کښې سرې پریشانه وی، او خپل خان ته یا خپل اولاد ته هیرې کوی، ددې نه په دې حدیث کښې منع راغلې ده، چه چرته داسې اونشی، چه ستاسو دا هیرې د استجابات په وخت کښې واقع شی او قبولې شی.

بَابُ الصَّلَاةِ عَلَى غَيْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

باب: د نبی ﷺ نه علاوه په بل چا باندې درود ونیل

[۱۵۳۳] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ نُبَيْحِ الْعَزْرِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صَلِّ عَلَيَّ وَعَلَى زَوْجِي، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ وَعَلَى زَوْجِكَ".

د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه نه روایت دې چه یوې ښځې نبی کریم ﷺ ته اووې: زما او زما د خاوند د پاره د رحمت دعا او فرمائی نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل: الله تعالی دې په تا باندې او ستا په خاوند باندې خپل رحمتونه (او برکتونه) نازل او فرمائی.

تشریح: قوله: عن جابر بن عبد الله ان امرأة قالت للنبي (صلى الله عليه وسلم) صل على و على زوجي..... صلى الله عليك و على زوجك:

ترجمة الباب والا مسئلي باندې فقهي حیثیت سره مدلل کلام:

په دې کښې صلوٰة علی غیر النبی استقلالاً او موندلې شو، بعض علماء ومنهم الامام احمد ابن حنبل رضی الله عنه په نزد جائز دې، مستدلاً بهذا الحديث و بقوله تعالى وصل عليهم ان صلاتك مكن لهم، او د جمهورو په نزد جائز نه دې، په منهل کښې دی، قاضی عیاض په شفاء کښې فرمائی: صلوٰة و سلام انبیاء کرامو سره خاص دې، او په دلیل د خصوصیت کښې علماء دا دوه آیتونه پیش کوی، لا تجعلوا دعاء الرسول بینکم کدعاء بعضکم بعضا او یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه و سلموا تسلیما.

(په غیر انبیاء باندې د صلوٰة و سلام حکم)

د غیر انبیاء یعنی صحابه کرام او تابعینو دپاره خو د آیات قرانیه د اشارې نه مستفاد کیږی، چه دهغوی په حق کښې دعاء ترضی و ترحم و غفران دې، قال الله تعالی: یقولون ربنا اغفر لنا و لاخواننا الذین سبقونا بالايمان، وقال تعالی: والذین اتبعوهم باحسان رضی الله عنهم و رضوا عنه، او صلوٰة علی غیر النبی استقلالاً په صدر اول کښې رائج نه وو، بلکه دا ایجاد او احداث دې د روافضو او اهل تشیع، هغوی وائی، علی علیه الصلوٰة و السلام، د علی رضی الله عنه او حضور ﷺ په مینځ کښې د مساوات معامله کوی، او تشبه باهل البدع ممنوع دې، صاحب منهل لیکلې دی، په شعب الايمان للبيهقي او په سنن سعید بن منصور کښې د ابن

(۱) تهرده لېو داود، (تحفة الأشراف: ۳۱۱۸)، وقد أخرجه: سنن الترمذي / الشماثل (۱۷۹)، سنن النسائي / اليوم الليلة (۴۲۳)

عباس رضی اللہ عنہ نه موقوفا روایت دي، لا تجوز الصلوة والسلام على غير نبينا محمد من الانبياء (يعنى د صلوة او سلام دواړو مجموعه د حضور ﷺ) نه علاوه بل نبی دپاره جائز نه ده، نو د غير نبی دپاره به څرنگه جائز شی، ملا علی قاری رحمته الله فرمائي: شاید دا دهغي آیتونو نه مستفاد دي، چه په هغي کښې د حضور ﷺ نه

علاوه د نورو انبياء کرامو په حق کښې صرف د سلام صيغه استعمال شوې ده، سلام على نوح فى العالمين، سلام على ابراهيم، سلام على موسى و هارون، سلام على المرسلين، او د حضور ﷺ په حق کښې فرمايلى شوې دي، صلوا عليه و سلموا تسليما (صلوة او سلام دواړو لره جمع کړې شوې دي)، ليکن حديث الباب دجمهورو د مسلک نه خلاف دي، دغه شان هغه روايت هم چه په كتاب الزکوة باب دعاء المصدق لاهل الصدقة، کښې راروان دي، اللهم صل على آل ابى اوفى، او دا خبره دي واضحه وي، چه امام ابوداؤد حنبلى دي، ددي وجې نه هغه مذهب احمد ترجمه الباب او حديث الباب سره ثابت کړې دي.

(حديث الباب نه جواب)

د جمهورو د طرف نه ددي حديث جواب دا دي، چه صلوة چه په معنى د تعظيم او تكريم دي، هغه د حضور ﷺ سره خاص دي، او صلوة بمعنى دعاء و رحمت و برکت، دا د حضور ﷺ سره خاص نه دي (اگر چه د بعضو په نزد دا هم مکروه دي) او دويم جواب ددي حديث نه دا ورکړې شوې دي، چه په غير نبی باندې صلوة بالاستقلال زمونږ او ستاسو دپاره مکروه دي، ليکن که خپله حضور ﷺ داسې اوکړی، نو چونکه دا خپله د حضور ﷺ حق دي، ددي وجې نه هغوی ته اختيار دي، چه خپل حق نورو ته ورکړی.

د حضرت امام بخارى رحمته الله راځي:

امام بخارى رحمته الله هم دي سلسله کښې باب قائم کړې دي، هل يصلى على غير النبى (صلی الله عليه وسلم)، په دي باندې حافظ ابن حجر ليکلي دي، چه ددي غير په مصداق کښې نور انبياء کرام هم داخل دي، دغه شان ملائکه او عام مومنين هم، بيا ددي نه پس حافظ رحمته الله په هر يو باندې جدا جدا مستقل کلام کړې دي، يعنى صلوة على الانبياء، او صلوة على الملائكة، او صلوة على المؤمنين مع اختلاف علماء و دلائل، او ددي قسم ثالث په ذيل کښې ئې مختلف اقوال نقل کولو نه پس يو قول ليکلي دي، وقالت طائفة تجوز مطلقا (يعنى ولو استقلالاً) وهو مقتضى صنيع البخارى الى آخر ما بسط من الدلائل، لهذا کوم مذهب چه د امام احمد دي، هغه د امام بخارى رحمته الله هم دي.

بَابُ الدُّعَاءِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ

باب: ۲۹- دُعَائِيَانَهُ دُعَا فَضِيلَت

[۱۵۳۴] (۱) حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ الْمُرَجَّى، حَدَّثَنَا النَّفَرُ بْنُ شَمِيلٍ، أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ ثَرَوَانَ، حَدَّثَنِي طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهِ بْنِ كَرِينٍ، حَدَّثَنِي أُمُّ الدَّرْدَاءِ، قَالَتْ: حَدَّثَنِي سَيِّدِي أَبُو الدَّرْدَاءِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا دَعَا الرَّجُلُ لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ، قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ: آمِينَ وَلَكَ بِمِثْلِ".

ام الدرداء بیان کوی چه زما اقا ابو الدرداء رضی الله عنه بیان کړې دې چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه و آله نه اوریدلي وو: "کله چه یو کس د خپل رور د پاره غائبانه دعا کوی نو فرشتې وائی "آمین" (ای الله قبول ئې کړې) او تاته دې هم په مثل ددې حاصل وی."

(د راویه تعارف)

حدثني ام الدرداء قالت حدثني سیدی ابوالدرداء: دا ام الدرداء د ابوالدرداء بی بی ده، ام الدرداء دده دی، یوه صغری چه تابعیه ده، چه دهغې نوم هجیمه دې، او وئیلې شوې دی چه جهیمه دې، او یوه ام الدرداء الکبری ده، چه دهغې نوم خیره بنت ابی حدر دې، او دا صحابییه ده، دلته په سند کښې صغری مراد ده، نه کبری، بلکه دهغې نه خو په صحاح سته کښې هم هیڅ روایت نشته، (منهل) قالت الملائكة آمین ولك بمثل: والحديث أخرجه مسلم ايضا، کوم سرې چه د بل دپاره دهغه پشې شا د خیر دعاء کوی، نو فرشتې دهغه په دعاء باندې آمین وائی، او وائی ولك بمثل، یعنی الله تعالی دې تاته هم دغه خیز نصیب کړی، شارحینو لیکلې دی، او د پشی شا په حکم کښې دا هم دی، چه چا دپاره سرا یعنی په پته دعا اوکړې شی، چه هغه سرې ئې نه اوری، اگر چه په هغه په مجلس کښې وی، یا په هم هغه دسترخوان باندې وی.

د خپل ځان دپاره ملائکو نه ددعا کولو شکل:

ددې حدیث نه معلومېږی، چه که یو سرې خپل ځان دپاره څه معامله کښې په ملائکو باندې دعاء کول غواړی، نو دهغې صورت دادی، چه هم هغه دعاء دې د خپل رور مسلمان دپاره دهغه نه پشې شا اوکړی، منهل کښې لیکلې دی، چه د بعضو سلفو نه منقول دی، چه هغوی به هم داسې کول (یعنی کله به چه د خپل ځان دپاره د خیز دعا کول وو، نو اول به ئې هغه دعا د بل په نیت سره کوله)

[۱۵۳۵] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنْ أَمَرَعُ الدُّعَاءَ إِجَابَةً دَعْوَةَ غَائِبٍ لِغَائِبٍ".

د حضرت عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: د

۱: صحيح مسلم للذكر والدعاء ۲۳ (۲۷۳۲)، (تحفة الأشراف: ۱۰۹۸۸)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه للمناسك ۵ (۲۸۹۵)، مسند احمد (۱۹۵/۵) (صحيح)

۲: سنن الترمذي للبر والعلة ۵۰ (۱۹۸۰)، (تحفة الأشراف: ۸۸۵۲) (ضعيف)

ټولونه زیاته زر قبلیدونکی دعا داده چه انسان دعا دچا غیر موجود دپاره غائبانه دعا اوکړی.
عن عبدالله بن عمرو بن العاص (رضی الله عنهما) ان رسول الله (صلی الله علیه وسلم) قال اسرع
الدعاء اجابة دعوة غائب لغائب. ددې وجه داده، چه په داسې دعا کښې اخلاص زیات وی،
ددې وجې نه زر قبلیری. چ

[۱۵۳۶] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامُ الدَّسْتَوَائِيُّ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ
النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٌ لَا شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الْوَالِدِ، وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ، وَدَعْوَةُ
الْمَظْلُومِ".

حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم او فرمائیل: د دریو دعاگانو په قبلیدو
کښې شک نشته دې. د پلار دعا، د مسافر دعا، او د مظلوم دعا.
(نحوی تحقیق)

ثلاث دعوات مستجابات لا شک فیهن: مستجابات یا مرفوع دې او خبر دې د مبتداء دپاره، او
لا شک فیهن یا خو د خبر دپاره تاکید دې، یا خبر ثانی دې، او یا دا مستجابات مجرور دې،
او د دعوات دپاره صفت دې، او لا شک فیهن دهغې دپاره خبر دې، دعوة الوالد و دعوة
المسافر و دعوة المظلوم، په دې دعوت کښې دعا بالخیر او دعاء بالشر دواړه داخل دی،
دغه شان که دا دعاء د خپل ځان دپاره وی، یا د بل دپاره وی، او د مظلوم نه مراد عام دې،
که مسلم وی او که کافر وی، صالح وی او که فاجر وی، لکه د مسند ابوداؤد طیالسی په
روایت کښې تصریح ده: وان کان فاجرا ففجوره علی نفسه، او په مسند احمد وغیره کښې دی،
ولو کان کافرا (منهل)

بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا خَافَ قَوْمًا

باب: ۳۰- انسان ته چه د چانه یړه وی نو کومه دعا به کوی؟

[۱۵۳۷] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي بَرْدَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ،
أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا خَافَ قَوْمًا، قَالَ: "اللَّهُمَّ إِنَّا نَجْعَلُكَ فِي نُحُورِهِمْ، وَنَعُوذُ بِكَ
مِنْ شُرُورِهِمْ".

حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه بیان کوی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته به کله د یو قوم نه اندیښنه وه
نو داسې دعا به ئې فرمائیل: { اللَّهُمَّ إِنَّا نَجْعَلُكَ فِي نُحُورِهِمْ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ } "ای الله
مونږ تالره د هغوی په مقابل کښې پیش کوو او د هغوی د شرارتونو نه په تاسره پناه غواړو.
تشریح: قوله: ان النبي (صلی الله علیه وسلم) كان اذا خاف قوما قال اللهم انا نجعلك في نحورهم
و نعوذ بك من شرورهم،

۱: سنن الترمذي/البروالصلة ۷ (۱۹۰۵)، والدعوات ۴۸ (۳۴۴۸)، سنن ابن ماجه/الدعاء ۱۱ (۳۸۶۲)، (تحفة الأشراف:

۱۴۸۷۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۵۸، ۳۴۸، ۴۳۴، ۴۷۸، ۵۱۷، ۵۲۳) (حسن)

۲: تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۹۱۲۷)، وقد أخرجه: سنن النسائي/اليوم واللييلة (۶۰۱)، مسند احمد (۴/۴۱۴، ۴۱۵) (صحيح)

دلته کښې دا سوال پیدا کېږي، چه حضور (ﷺ) خو د جن او انس د شر نه محفوظ دي، نو بيا هغوی ته ويره څرنگه وه؟ جواب دادې، چه بهر حال نبی کریم (ﷺ) بشر وو، خوف د انسان د طبيعت خاصه ده، او يا دا وئيل پکار دی چه د نبی کریم (ﷺ) دا ويره د خپلو صحابه کرامو په اعتبار سره وه، او يا دا وئيل پکار دی، چه دا د تعليم دامت دپاره وه، چه هغوی لږه پکار دی، چه د خوف په وخت کښې دا دعاء لولی.

د حضور اکرم (صلی الله عليه وسلم) شجاعت:

گنی د نبی کریم (ﷺ) د شجاعت او بهادری خو دا حالت وو، چه په حديث کښې راځي، چه يو ځل د شپې په وخت کښې مدينې والو څه شور واوړیدو، چه هغې سره ټول اویریدل، چه دا څرنگه آواز دي، په دې باندې نبی کریم (ﷺ) د ابو طلحه (رضي الله عنه) په اس باندې خپلې تورې سره سور شو، او د مدينې منورې نه بهر وتلو، ددې کتلو دپاره چه دا شور څنگه دي، او لږ وخت پس ئې واپس تشریف راوړو، او وې فرمائيل، لم ترعوا، لم ترعوا، چه ويريرئ مۀ، ويريرئ مۀ، مونږ ورغلو او اومو لیدل، هيڅ خبره نشته، صلی الله تعالى عليه و علی آله واصحابه و بارک و سلم تسليما کثيرا کثيرا.

باب فی الاستخارة

باب: ۳۱- د استخاري احکام او مسائل

دلته کښې څو بحثونه دي، (۱) د استخاره لغوی معنی (۲) استخاره کله کول پکار دی (۳) استخاره کوم وخته پورې کول پکار دی (۴) د کومو کارونو دپاره استخاره کولې شي (۵) د استخاري نه مخکښې دوه رکعتہ ادا کولو مصلحت (۶) د استخاري نه پس څه کول پکار دی (۷) د استخاري حديث د کومې درجې دي (۸) د استخاري مختصره طريقه.

امور ثمانية متعلقه باستخاره:

د استخاري لغوی معنی

د استخاري لغوی معنی ده، د الله تعالى نه خير طلب کول په هغې کار کښې چه د کوم اراده ئې کړې وي، او بعضو شارحینو داسې ليکلې دي، یعنی په دواؤ کارونو کښې چه کوم کار د خير وي، هغه د الله تعالى نه طلب کول، چه دهغې طريقه په حديث شريف کښې دا بيان کړې شوې ده، چه د استخاري په نيت سره دوه رکعتہ نفل مونږ به اوکړي، او هغه دعاء به اولولی، کومه چه په حديث کښې راوړانه ده، او دهغې دعاء نه مخکښې دي د الله تعالى حمد او ثناء او په حضور (ﷺ) باندې صلوٰه او سلام اوليري.

[۱۵۳۸] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مِقَاتٍ، حَالُ الْقَعْنَبِيِّ وَمُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى، الْمَعْنَى وَاحِدٌ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الْمَوَالِ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُنَا الْإِسْتِخَارَةَ كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ، يَقُولُ لَنَا: "إِذَا هَمَّ

(١): صحيح البخاري/التهدد ٢٥ (١١٦٢)، والدعوات ٤٨ (٦٢٨٢)، والتوحيد ١٠ (٧٣٩٠)، سنن الترمذي/الصلوة ٢٢٧ (٤٨٠)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ١٨٨ (١٢٨٣)، سنن النسائي/الانكاح ٢٧ (٣٢٥٥)، (تحفة الأشراف: ٣٠٥٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣/٣٤٤) (صحيح)

أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكُزْ رَكَعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ، وَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ يُسَيِّئُهُ بَعْضُهُ الَّذِي يُرِيدُ خَيْرِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَمَعَادِي وَعَاقِبَةُ أَمْرِي فَأَقْدِرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي وَبَارِكْ لِي فِيهِ، اللَّهُمَّ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُهُ شَرًّا لِي مِثْلَ الْأَوَّلِ فَأَصْرِ فَنِي عَنْهُ وَأَصْرِهُ عَنِّي وَأَقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ، ثُمَّ رَهْنِي بِهِ، أَوْ قَالَ: فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ". قَالَ ابْنُ مُسْلَمَةَ، وَابْنُ عِيسَى: عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرٍ.

حضرت جابر رضی اللہ عنہ به فرمائیل : چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به مونو ته د استخاری تعلیم (په دومره اهتمام سره، فرمائیلو لکه د قرآن مجید یو سورت . حضور صلی اللہ علیہ وسلم به مونو ته فرمائیل چه کله په تاسو کښې یو کس د څه کار اراده او کړې نو هغه لره پکار دی چه د فرضو نه علاوه دوه رکعته او کړې او دا دعا او کړې : (اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ ..... الخ) ای الله زه ستا د علم په واسطې سره خیر او نیکی غواړم . او ستا د قدرت په واسطې سره قدرت طلب کووم . او ستا د فضل عظیم سوال کووم . بې شکه ته قدرت لري او زه قدرت نه لرم . ته علم لري او زه نه پوهیږم . او ته د تمامو غیبونو او د پوشیده امورو نه باخبر ئی . ای الله که چرې ستا په علم کښې دا معامله (دلته کښې به د خپل کار نوم واخلې) زما د دین، دنیا، آخرت او د انجام په لحاظ سره بهتر وی نو دا زما په حق کښې مقدر کړې او دې لره زما د پاره آسان کړې او زما د پاره په دې کښې برکت پیدا کړې . او که چرې دا معامله (دلته کښې به د خپل کار نوم واخلې) ستا د علم مطابق زما د پاره بده ده د دین، دنیا، آخرت او د انجام په لحاظ سره نو مالره ددې نه واره وې او دې لره زما نه واره وې او زما د پاره خیر مقدر کړې په کوم ځانې کښې چه هم وی بیا مالره په هغې باندې خوشاله کړې . " راوی وئیلې دی یا کیدې شی چه د [خیرا لی فی دینی و معاشی و معادی و عاقبة امری] په ځانې باندې ئې [فی عاجل امری و آجله] فرمائیلې دی " یعنی زما په معامله کښې داپه تیزی سره یاپه ورستو والی سره.... بهتر وی " ابن مسلمه او ابن عیسی دې سند لره په لفظ د "عن" سره بیانوی . "عن محمد بن المنکدر عن جابر"

اذا هم احدکم بالامر: ددې نه معلومه شوه، چه کوم څیز د مشورې او استخارې قابل وی، په هغې کښې استخاره د کار اراده کولو سره سمدستی کول پکار دی، دې دپاره چه د شروع نه د الله تعالی د طرف نه د امر خیر راهنمائی وی، گنی که په استخاره کښې ناوخته کړې شی، نو کیدې شی، چه د نفس میلان دمخکښې نه یو طرف ته شی، او د استخارې نه روستو پوره فائده او راهنمائی حاصله نه شی، او استخاره د مباحات دپاره وی، (۱)

(۱) په صحیح بخاری کښې دی (« كان يعلمنا الاستخارة في الامور كلها ») ابن ابی جمره فرمائی : چه دا عام مخصوص عنه البعض دې ځکه چه د واجب یا مستحب په فعل کښې به استخاره نه وی او د حرام او مکروه د ترک دپاره به استخاره نه وی بلکه په مباح امر کښې یا په دې مستحب کښې چه د هغې په مقابل کښې یو بل مستحب مخې ته وی نو په دې کښې استخاره کیدې شی چه په دې کښې کوم اختیار کړې یا دا چه کوم یو اول او کړې . حافظ ابن حجر (رح) فرمائی هم دغه شان امر واجب مخیر فیه یا هغه واجب کوم چه موسع وی. ۱۲

د واجباتو او مستحباتو دپاره نه وی، البته چه کوم واجبات موسعه دی، چه په هغې کښې تاخیر جائز دي، په هغې کښې استخاره د تعیین وخت وغیره مصلحتونو دپاره کیدې شي، مثلاً دا چه دا کار په دې کال کښې اوکړې شي، یا آئنده کال کښې، په عباداتو کښې استخاره د اصل فعل په اعتبار سره نه وی، بلکه د وخت یا حالت وغیره په اعتبار سره وی، د استخارې نه پس په کوم څیز باندې چه انشراح صدر اوشي، هغې لره د نفساني خواهشاتو نه بغیر اختیارول پکار دی، که یو دوه کرته سره انشراح اونشی، نو اووه کرته پورې کولې شي (لکه چه په یو حدیث مرفوع کښې وارد دی، چه هغې لره ابن السنی روایت کړې دي، (بدل) او حافظ ابن حجر په فتح الباری کښې لیکلې دي،

د استخارې نه پس څه کول پکار دی، په دې کښې اختلاف دي، (۱) ابن عبدالسلام فرمائي یفعل ما اتفق یعنی چه څه کیدې شي هغه دې اوکړی، (انشاء الله په هغې کښې به خیر وی) او امام نووی رحمه الله فرمائي د استخارې نه پس چه په کوم څیز باندې انشراح صدر وی، هغه دې اوکړی، حافظ خپله رأيي هم دا لیکلې ده، چه که د استخارې نه پس انشراح په هغه څیز باندې وو، په کوم څیز کښې چه دهغه رغبت او خواهش د استخارې نه مخکښې وو، نو هغې لره دې نه کوی، علامه شامی رحمه الله لیکلې دی، چه د بعضو مشائخو نه منقول دی، چه د استخارې نه پس سړی لره پکار دی، چه په اودس کښې قبلي ته مخامخ اوده شي، پس که په خوب کښې سپین والي یا شین والی اوینی، نو هغې کار لره دې اوکړی، په هغې کښې خیر دي، او که تور والي یا سور والي اوینی نو پوهه دې شي، چه په هغې کښې شر دي، او دهغې نه دي خان اوساتی.

فلیرکع رکعتین من غیر فريضة : د فرض مونځ نفی سره معلومه شوه، چه د سنت مانځه نه پس هم استخاره کولې شي، په شرط ددې چه په هغې کښې د استخارې نیت هم کړې شوې وی، گنی نشی کولې، (قاله النووي) او بعضې علماء وائي، چه ددې دپاره مستقل مونځ کول پکار دي. وليقل اللهم انی استخیرک بعلمک واستقدرک بقدرتک واسالک من فضلک العظیم فانک تقدر ولا اقدر و تعلم و لا اعلم وانت علام الغیوب اللهم فان کنیت تعلم ان هذا الامر (یسیمه بعینه الذی یرید) خیرا لی فی دینی و معاشی و معادی و عاقبة امری فاقدره لی و یسره لی و بارک لی فیہ اللهم وان کنیت تعلمه شرا لی مثل الاول فاصرفنی عنه واصرفه عني واقدر لی الخیر حیث کان ثم ارضنی به او قال فی عاجل امری و آجله.

دا دعاء یادول پکار دی، ددې وجې نه دلته مو نقل کړه، د مثل الاول مطلب دادې، چه داسې دي اوائی، فی دینی و دنیاوی او د آخری جملي مطلب دادې، چه تاته اختیار دي، چه که عاجل امری و آجله وائي، او که ددې په ځاني معاشی و عاقبة امری وائي.

علماؤ لیکلې دي، چه د صلوٰة الاستخاره په اول رکعت کښې سوره کافرون او په دویم رکعت کښې سوره اخلاص وئیل بهتر دي، او یا په اول رکعت کښې وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَنَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُغْلِثُونَ او په دویم رکعت کښې وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ

يَكُونُ لَهُمُ الْخَيْرُ مِنْ أَمْوَالِهِمْ وَمَنْ يَغْنَصِ اللَّهُ ۖ وَرَسُولُهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا اوائی، او بعضی علماء فرمائي: چه اکمل داده، چه هغه سورتونه دي هم اولولی، او دا آیتونه هم د دعاء استخاره نه مخکښي دوه رکعتو مونځ کولو کښي مصلحت علماؤ دا ليکلي دي، چه د استخاري مقصد دادي، چه مونږ ته د دين او دنيا دواړو خير حاصل شي، او ددي عظيم مقصد حاصليدل د بادشاه دروازه ټکولو نه بغير ممکن نه دی، او د دي دروازي ټکولو صورت د مانځه نه بغير هيڅ نشي کيدی، د استخاري دا حديث د صحيح مسلم نه علاوه باقي ټولو صحاح سته کښي موجود دي، امام ترمذي رحمه الله فرمائي، حديث حسن صحيح غريب لا نعرفه الا من حديث عبدالرحمن بن ابی الموال وهو شيخ مدني ثقة روى عنه غير واحد من الأئمة، ليکن امام احمد رحمه الله ددي حديث تضعيف کړي دي.

او دي لره ئي منکر گرزولی دي، هغوی فرمائي چه دي حديث لره د ابن المنکدر نه ابن ابی الموال نه علاوه هيچا روايت کړي نه دي، ليکن تقريبا نورو ټولو امامانو دهغه توثيق کړي دي، ابن ابی عدی وائي، چه حديث الاستخاره د ديرو صحابه کرامو نه مروی دي، ابو ايوب، ابوسعيد، ابوهريره او ابن مسعود رضي الله عنهم وغيره، هغوی فرمائي او په هغې کښي په هيڅ يو حديث کښي هم د مانځه ذکر نشته، سوا د حديث ابو ايوب نه، ولم يقيد برکعتين ولا بقوله من غير الفريضة (منهل) او د سعد بن ابی وقاص حديث مرفوع دي، من سعادة ابن آدم استخارته الله (اخرجه احمد و سنده حسن) او په ترمذي شريف کښي دي، من حديث ابی بکر الصديق رضي الله عنه ان النبي (صلى الله عليه وسلم) كان اذا اراد امرا قال اللهم خري واختر لي او په طبراني کښي د حضرت انس رضي الله عنه په حديث مرفوع کښي دي، ماخاب من استخار (فتح الباري ج ۱۱ ص ۱۵۵) ددي نه معلومه شوه، چه د استخاري يوه مختصره طريقه داده، چه تر څو پورې خپل مقصد حل شوې نه وي، دا دعاء کومه چه اوس تيره شوه، لوستل پکار دي، ما د خپل استاذ محترم حضرت مولانا اسعد الله صاحب رحمه الله نه په سبق کښي اوريدلي دي، ماخاب من استخار ولا ندم من استشار، ددي جزء اول خود حديث نه ثابت دي، اوس نژدې تير شو، ليکن ددي جزء ثاني د تلاش باوجود چرته په روايت کښي ملاؤ نشو.

باب في الاستعاذة

باب: ۲۲- تعوذاتوبيان

دعاگانې په دوه قسمه دي، اول هغه چه د جلب منفعت د قبيلې نه دي، چه په هغې کښي امور خير طلب کولي شي، ثاني هغه چه د دفع مضرت د قبيلې نه دي، چه په هغې کښي د شر او ضرر نه پناه غوځتلي شي، اوسه پورې مصنف قسم اول بيانول، او ددي ثاني نه قسم ثاني بيانوي. **فانده:** غالبا په امام نسائي رحمه الله باندې د دفع مضرت طرف غالب وو، هغوی د سنن صغري په آخر کښي مستقل عنوان د باب الاستعاذه قائم کړي دي، او بيا دهغې لاندې ئي پنځوس بابونه د استعاذه په سلسله کښي قائم کړي دي، البته د نوع اول روايات او ادعيه هغوی په کتاب الصلوة کښي ذکر کړي دي، يعنی هغه دعاگانې چه د صلوة سره متعلق دي، که د

تشهد نه پس قبل السلام والا دعاگانې وی، او که بعد السلام والا.
په سنن ابوداؤد کښې کتاب الدعوات مستقل نشته، هغه زیات تر دعاگانې دلته د کتاب
الصلوة په آخر کښې ذکر کړې دی، او څه دعاگانې ئې د خوب سره متعلق د کتاب الادب په
ضمن کښې ذکر کړې دی.

د ټولو نه د زیاتو دعاگانو ذخیره په کوم کتاب کښې ده؟

په صحاح سته کښې د ټولو نه د زیاتو دعاگانو ذخیره زما په علم کښې په سنن ترمذی
کښې ده، د ترمذی کتاب الدعوات ډیر طویل دی، تقریباً په ډیر شو صفحاتو باندې مشتمل
دی، او د صحیح بخاری کتاب الدعوات تقریباً شلو صفحاتو کښې دی، بعضې محدثینو
صرف په دعاگانو باندې هم مستقل تصنیفات کړې دي، چه مشهور او معروف دی.

یو ځایسته نصیحت:

زما مشوره ورته اوایی یا نصیحت، چه هر طالب علم لره پکار دی، چه هغه د ترمذی
شریف کتاب الدعوات مخکې ته کیږدی، او ټولې دعاگانې دې د اول نه تر آخره پورې
اولولې، او د قراءه دوران کښې کومه دعا چه د خپل حال سره زیاته مناسبه او گنډې، یا
کومه دعا چه ئې زیاته خوبه شی، هغه ټولې دعاگانې دې په یوه کاپۍ (بیاض) کښې نقل
کړي، بیادې دهغې نه هغه دعاگانې یادې کړي، او هغه دې لولې، والله الموفق وهو المیسر.

[۱۵۳۹] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنَا إِسْرَافِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عُمَرَوِ بْنِ مَيْمُونٍ،
عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَعَوَّذُ مِنْ خَمْسٍ: مِنَ الْجُبْنِ، وَالْبُخْلِ، وَسُوءِ الْعَمْرِ،
وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ".

حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به د پنځو خبرو نه په الله پاک سره
پناه غوښتله: بزدلی، بخیلی، انتهایي بوداوالی او د لاچارۍ د عمر نه، د سینې د فتنې نه
(حسد، کینه، او بد اخلاق او عقائد)، او د عذاب قبر نه.

[۱۵۴۰] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، أَخْبَرَنَا الْمُعَمَّرُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ، وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ، وَالْبُخْلِ، وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ
عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ".

حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ روایت کوي چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به دا دعا فرمایله: (اللهم! إلى
أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ
فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ) "ای الله! زه په تاسره پناه غواړم د عاجز راتلو نه، د کسل مندۍ او
سستۍ نه، د بزدلی، بخیلی، او د انتهایي بوداوالی نه. او په تاسره پناه غواړم د قبر د

۱: سنن النسائي/الاستعاذه ۲ (۵۴۴۵)، سنن ابن ماجه/الدعاء ۳ (۳۸۴۴)، (تحفة الأشراف: ۱۰۶۱۷)، وقد أخرجه: مسند
احمد (۵۴/۱)، (ضعيف).

۲: صحيح البخاري/الجهاد ۲۵ (۲۸۲۳)، وتفسير سورة النحل ۱ (۴۷۰۷)، والدعوات ۲۸ (۶۳۷۷)، ۴۲ (۶۳۷۱)، صحيح
مسلم/الذكر ۱۵ (۲۷۰۶)، سنن النسائي/الاستعاذه ۶ (۵۴۵۴)، مسند احمد (۱۱۳/۳، ۱۱۷، ۲۰۸، ۲۱۴، ۲۳۱)، (تحفة
الأشراف: ۸۷۳)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الدعوات ۷۱ (۳۴۸۰) (صحيح).

عذاب نہ، او د زندگنی او د مرگ د فتنی نه.

[۱۵۴۱] (۱) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ سَعِيدُ الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كُنْتُ أُخْدِمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكُنْتُ أَسْمَعُهُ كَثِيرًا، يَقُولُ: "اللَّهُمَّ أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَضَلَمِ الدِّينِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ" وَذَكَرَ بَعْضُ مَا ذَكَرَهُ النَّبِيُّ.

حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما به د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خدمت کولو، او ما به د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نه په کثرت سره دا اوریدل چه هغوی به دا دعا فرمائیله: ((اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَضَلَمِ الدِّينِ وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ)) "ای الله زه په تاسره پناه غوارم د پریشانۍ او د غم نه، د قرضې د بوج نه او د خلقو (ظالمانو) د غلبې نه او د زور آوری نه." ددې نه علاوه څه نې هغه هم ذکر کړل کوم چه تیمی (معتمر بن سلیمان، په بره ذکر شوی حدیث کښې) بیان کړې دی.

[۱۵۴۲] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ الْمَكِّيِّ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْلَمُهُمْ هَذَا الدُّعَاءَ كَمَا يَعْلَمُهُمُ السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ، يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ".

حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ بیان کوی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به دوی ته دا دعا داسې ښودله لکه قرآن مجید: ((اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ)) "ای الله زه په تاسره پناه نیسم د جهنم د عذاب نه، د قبر د عذاب نه، د مسیح د جال د فتنې نه، او د زندگنی او د مرگ د فتنې نه."

[۱۵۴۳] (۳) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا عِيسَى، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَدْعُو بِهَذِهِ الْكَلِمَاتِ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ، وَعَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ شَرِّ الْفَقْرِ، وَالْفَقْرِ".

د ام المؤمنین حضرت عائشې رضی اللہ عنہا بیان دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به په دې کلماتو سره دعا فرمائیله: ((اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ شَرِّ الْفَقْرِ وَالْفَقْرِ)) "ای الله زه پناه غوارم په تاسره د اور د فتنې او د اور د عذاب نه، د مالدارۍ د شر نه او د فقرۍ د شر نه."

[۱۵۴۴] (۴) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ، وَالْقِلَّةِ، وَالذُّلَّةِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ

۱: صحيح البخاري للدعوات ٤٠ (٦٣٦٩)، سنن الترمذي للدعوات ٧١ (٣٤٨٤)، سنن النسائي للاستعاذة ٧ (٥٤٥٥) (تحفة الأشراف: ١١١٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٢٢/٣، ٢٢٠، ٢٢٦، ٢٤٠) (صحيح)

۲: صحيح مسلم للمساجد ٢٥ (٥٩٠)، سنن النسائي للجنائز ١١٥ (٢٠٦٥)، سنن الترمذي للدعوات ٧٠ (٣٤٩٤)، (تحفة الأشراف: ٥٧٥٢)، وقد أخرجه: موطا امام مالك / القرآن ٨ (٣٣)، مسند احمد (٢٤٢/١، ٢٥٨، ٢٩٨، ٣١١) (صحيح)

۳: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٧١٣٨)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للدعاء ٢٥ (٥٨٩)، سنن الترمذي للدعوات ٧٢ (٣٤٨٩)، سنن النسائي للاستعاذة ١٦ (٥٤٦٨) (صحيح)

۴: سنن النسائي للاستعاذة ١٣ (٥٤٦٢)، (تحفة الأشراف: ١٣٣٨٥)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه للدعاء ٣ (٣٨٣٨)، مسند احمد (٣٠٥/٢، ٣٢٥، ٣٥٤) (صحيح)

أَظْلِمَ أَوْ أَظْلَمَ."

د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ به دا دعا كولو: **{(اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ وَالْقِلَّةِ وَالذِّلَّةِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَظْلِمَ أَوْ أَظْلَمَ)}** " اي الله ازه په تاسره پناه نيسم د محتاجي نه، د قلت او د ذلت نه، او په تاسره پناه غوارم ددي خبري نه چه زه د ظلم ارتكاب او كرم يا په ما باندې ظلم او كړې شي.

[۱۵۴۵] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ عُوفٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ مِنْ دُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ زَوَالِ نِعْمَتِكَ، وَتَحْوِيلِ عَافِيَتِكَ، وَفَجَاءَةِ نِقْمَتِكَ، وَجَمِيعِ سَخَطِكَ".

د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما بيان دي چه د رسول الله ﷺ په دعاگانو كښې دا دعا وه: **{(اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ زَوَالِ نِعْمَتِكَ، وَتَحْوِيلِ عَافِيَتِكَ، وَفَجَاءَةِ نِقْمَتِكَ، وَجَمِيعِ سَخَطِكَ)}** " اي الله زه په تاسره پناه غوارم ددي خبري نه چه ستا څه نعمت زائله شي يا ستا راكړې شوي صحت او عافيت واپرولي شي يا څه ناگهاني عذاب راشي. او ستا د تمام غصي او د ناراضتيا نه پناه غوارم.

[۱۵۴۶] (۲) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا ضَبْرَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي السَّلِيكِ، عَنْ دُوَيْدِ بْنِ ثَابِرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ السَّمَّانُ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَدْعُو، يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّقَاقِ، وَالنِّفَاقِ، وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ".

د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه مروی دی چه رسول الله ﷺ به دعا فرماييله: **{(اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّقَاقِ وَالنِّفَاقِ وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ)}** " اي الله ازه په تاسره پناه غوارم ددي خبري نه چه زه (د حق) مخالفت او كرم يا منافق او بد اخلاق جوړ شم.

[۱۵۴۷] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، عَنْ ابْنِ إِدْرِيسَ، عَنْ ابْنِ عُثْلَانَ، عَنْ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُوعِ فَإِنَّهُ يَنْسُ الضَّجِيمَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَيَاطَةِ فَإِنَّهَا يَنْسُ الْبَطَانَةَ".

حضرت ابو هريره رضي الله عنه فرماني چه رسول الله ﷺ به دا دعا فرماييله: **{(اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُوعِ فَإِنَّهُ [يَنْسُ] الْبَطَانَةَ)}** " اي الله زه په تاسره پناه غوارم د لوږې نه، بي شكه دا ډير زيات بد هم خواب دي. او زه په تاسره پناه غوارم د خيانت نه، بي شكه د پوشيده خصلتونو نه دا ډير بد خصلت دي.

[۱۵۴۸] (۴) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبَادٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْأَرْبَعِ: مِنَ

۱: صحيح مسلم للذكر والدعاء ۲۶ (۲۷۳۹)، (تحفة الأشراف: ۷۲۵۵) (صحيح)

۲: سنن النسائي للاستعاذة ۲ (۵۴۷۳)، (تحفة الأشراف: ۱۲۳۱۴) (ضعيف)

۳: سنن النسائي للاستعاذة ۱۹ (۵۴۷۱)، (تحفة الأشراف: ۱۳۰۴۰)، وقد أخرجه سنن ابن ماجه للأطعمة ۵۳ (۳۳۵۴) (حسن)

۴: سنن النسائي للاستعاذة ۱۷ (۵۴۶۹)، سنن ابن ماجه للمقدمة ۲۳ (۲۵۰)، والدعاء ۲ (۳۸۳۷)، (تحفة الأشراف: ۱۳۵۴۹) (صحيح)

عَلِمَ لَا يَنْفَعُ، وَمِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ، وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَشْبَعُ، وَمِنْ دُعَاءٍ لَا يُسْمَعُ".

د عباد بن ابو سعيد رضي الله عنه نه روایت دي چې هغوی د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه واوریدل چې رسول الله صلی الله علیه و آله به دا دُعا فرمائیلې: **{(اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْأَرْبَعِ: مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ، وَمِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ، وَمِنْ نَفْسٍ لَا تَشْبَعُ، وَمِنْ دُعَاءٍ لَا يُسْمَعُ)}** "ای الله زه د خلورو خیزونو نه په تاسره پناه غواړم داسې علم چې فائده نه ورکوي داسې زړه چې په هغې کښې خشوع نه وي، داسې طبیعت کوم چې مریزې نه، او داسې دُعا چې هغه قبلیري نه.

[۱۵۴۹] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَوَكِّلِ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: قَالَ أَبُو الْمُعْتَمِرِ: أَرَى أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ حَدَّثَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ صَلَاةٍ لَا تَنْفَعُ" وَذَكَرَ دُعَاءَ آخَرَ.

د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله به دا دُعا فرمائیلې: **{(اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ صَلَاةٍ لَا تَنْفَعُ)}** "ای الله زه په تاسره پناه غواړم دداسې موندنه چې فائده نه ورکوي." او یوه بله دُعا ئې هم ذکر کړه.

[۱۵۵۰] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ قُرَّةَ بْنِ نَوْفَلٍ الْأَشْجَعِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ أُمَ الْمُؤْمِنِينَ عَمَّا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُو بِهِ، قَالَتْ: كَانَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا عَمِلْتُ، وَمِنْ شَرِّ مَا لَمْ أَعْمَلْ".

فروه بن نوفل اشجعي فرمائی چې ما د حضرت عائشې رضي الله عنها نه پوښتنه او کړه چې رسول الله صلی الله علیه و آله به کومه دُعا یغوښتلې؟ هغې رضي الله عنها او فرمائیل چې رسول الله صلی الله علیه و آله به دا دُعا کوله: **{(اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا عَمِلْتُ وَمِنْ شَرِّ مَا لَمْ أَعْمَلْ)}** "ای الله زه په تاسره پناه غواړم د هغه اعمالو د شر نه کوم چې ما کړي دي او د هغه اعمالو د شر نه هم کوم چې ما نه دي کړي." کان يقول اللهم اني اعوذ بك من شر ما عملت و من شر ما لم اعمل: او په بعضو روایاتو کښې من شر ما علمت ومن شر ما لم اعلم هم راغلې دي، دلته کښې دا سوال پیدا کیږي، چې کوم عمل شوي نه دي، دهغې شر چرته دي؟ چې دهغې نه پناه اوغوځتلې شي، جواب ددې سوال به د حدیث د شرح نه معلوم شي.

شرح حدیث:

ما عملت ای من السيئات، وما لم اعمل ای من الحسنات، یعنی کوم نیک کارونه چې کول پکار وو، او ما اونه کړل، نو په دې نه کولو باندې چې کومه خرابي او شر مرتب کیدې شي، دهغې نه پناه غواړم، او یا مطلب دادې، چې زه د هر خیز د شر نه پناه غواړم، که په هغې کښې زما د عمل او کسب دخل وي، او که نه وي، مثلاً په چا کښې صفت جبن دي، یا صفت بخل دي، چې غیر اختیاري او غیر کسبي دي، نو ددې صفت په وجه چې کومه خرابي مرتب کیدې شي، دهغې نه پناه غواړم، او یا دا اوایی، چې بعضي وخت کښې د نورو د معصیت نه هم نقصان رسیږي، قال الله تعالى: واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة، لهذا دهغې

(۱) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۸۷) (ضعیف)

(۲) صحيح مسلم للذكر والدعاء ۱۸ (۲۷۱۶)، سنن النسائي للسهر ۶۳ (۱۳۰۸)، والاستعاذة ۵۷ (۵۵۲۷)، سنن ابن ماجه للدعاء ۳ (۳۸۳۹)، (تحفة الأشراف: ۱۷۴۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۱، ۱۰۰، ۱۳۹، ۲۱۳، ۲۵۷، ۲۷۸) (صحيح)

نه هم د پناه غوځولو ضرورت دي.

او بعضې وخت کښې انسان کوشش سره د يو معصيت نه بچ شي، ليکن په دې بچ کيدلو باندې هم شر مرتب کيدې شي، هغه داسې چه مثلا دې بچ کيدلو لره د الله تعالى فضل گنړلو په ځانې خپل ذات طرف ته منسوب کړي، يا ددې معصيت نه بچ کيدلو نه پس خپل ځان د نورو نه افضل او گنړي (دا ټول توجيهاټ کيدې شي).

[۱۵۵۱] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، الْمَعْفِيُّ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي، عَنْ بِلَالٍ الْعَنْسِيِّ، عَنْ شَتِيرِ بْنِ شَكْلٍ، عَنْ أَبِيهِ فِي حَدِيثِ أَبِي أَحْمَدَ شَكْلٍ بْنِ حَمِيْدٍ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلَيَّ دُعَاءُ، قَالَ: "قُل: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي، وَمِنْ شَرِّ بَصَرِي، وَمِنْ شَرِّ لِسَانِي، وَمِنْ شَرِّ قَلْبِي، وَمِنْ شَرِّ مَنِيَّ".

شتير بن شكل (د ابواحمد يعنى محمد بن عبد الله بن زبير په سند کښې ددې راوى نوم شكل بن حميد دي) د خپل پلار نه روايت کوي، هغه فرمائي چه ما اووې اې الله رسوله ! ماته څه دُعا اوبنائې. حضور ﷺ او فرمائيل: {اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي، وَمِنْ شَرِّ بَصَرِي، وَمِنْ شَرِّ لِسَانِي، وَمِنْ شَرِّ قَلْبِي، وَمِنْ شَرِّ مَنِيَّ} "اې الله! زه په تاسره پناه غواړم د خپل غوږ د شر نه، د سترگې د شر نه، د ژبې د شر نه، د زړه د شر نه، او د ماده منويه د شر نه.

[۱۵۵۲] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ صَيْفِي مَوْلَى أَفْلَحَ مَوْلَى أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي الْيَسْرِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَدْعُو: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَذَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ التَّرْدِي، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَرَقِ، وَالْحَرَقِ، وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ يَتَخَبَّطَنِي الشَّيْطَانُ عِنْدَ الْمَوْتِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَمُوتَ فِي سَبِيلِكَ مُذْبِرًا، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَمُوتَ لَدِيغًا".

د حضرت ابو اليسر نه مروى دى چه رسول الله ﷺ به دا دعا فرمائيله: {اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَذَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ التَّرْدِي، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَرَقِ، وَالْحَرَقِ، وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ [مِنْ] أَنْ يَتَخَبَّطَنِي الشَّيْطَانُ عِنْدَ الْمَوْتِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَمُوتَ فِي سَبِيلِكَ مُذْبِرًا، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَمُوتَ لَدِيغًا} "اې الله! زه په تاسره پناه غواړم چه څه مکان يا ديوال په ما باندې راپروځي يا د څه بلند مقام نه راپروزم. زه په تاسره پناه غواړم، د غرق کيدو نه، او د سوزيدو نه يا د از حد بودا کيدو نه، په تاسره پناه غواړم ددې خبرې نه چه د مرگ په وخت کښې مالره شيطان بدخواس کړي يا ددې خبرې نه چه په جهاد کښې مړ شم په داسې حال کښې چه زه شا کوونکى يم، يا ددې کيفيت نه چه د زهريله ځناور د چيچلو نه ماته مرگ راشي."

عن ابى اليسر ان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) كان يدعو اللهم انى اعوذ بك من الهدم واعوذ بك من التردى واعوذ بك من الفرق والحرق والهزم واعوذ بك ان يتخبطنى الشيطان عند الموت: او پناه غواړم زه په تاسره ددې خبرې نه چه مالره شيطان د مرگ په وخت کښې خطبى او ليونې جوړ کړي، او زما دين لره خراب او فاسد کړي، په دې حديث کښې د هدم او تردى

۱: سنن الترمذی/الدعوات ۷۵ (۳۴۹۲)، سنن النسائي للاستعاذة ۳ (۵۴۱۶)، ۹ (۵۴۵۷)، ۱۰ (۵۴۵۸)، ۲۷ (۵۴۸۶)، تحفة الأشراف: (۱۸۴۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۹/۳) (صحيح)

۲: سنن النسائي للاستعاذة ۶۰ (۵۵۳۳)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۲۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۲۷/۳) (صحيح)

وغیره امور و نه پناه غوختلې شوې ده، حالانکه دا خیزونه د اسباب شهادت نه دي؟ جواب دادې، چه دا خیزونه ډیر سخت دي، بعضې وخت کښې انسان ته په دې باندې صبر کول مشکل شي، نو شیطان ته د خپولو دپاره ښه موقع ملاؤ شي، او هغه سړی لره په ناشکری او بې صبرۍ کښې مبتلا کړي، چه سراسر د دین دنقصان دي.

[۱۵۵۳] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ، حَدَّثَنِي مَوْلَى أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي الْيَسْرِ، زَادَ فِيهِ "وَالْغَمَّ".

د حضرت ابو ایوب یو ازاد کړې شوې غلام، حضرت ابو الیسر رضی الله عنه روایت کوی ... په دې حدیث کښې د [الغم] اضافه هم ده.

[۱۵۵۴] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبَرَصِ، وَالْجُنُونِ، وَالْجَذَامِ، وَمِنْ سَيِّئِ الْأَسْقَامِ".

د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه مروی دی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم به دا دعا کوله: ((اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبَرَصِ، وَالْجُنُونِ، وَالْجَذَامِ، وَمِنْ سَيِّئِ الْأَسْقَامِ)) "ای الله زه په تاسره پناه غواړم د برص بیماری نه، د پاگل پن نه، او د جذام نه، او د بدو بیماریو نه."

ومن سَيِّئِ الْأَسْقَامِ: د سخت قسم مرضونو نه پناه غواړم، نبی کریم صلی الله علیه وسلم د مطلق اسقام نه پناه نه ده غوختلې، بلکه د سَيِّئِ الْأَسْقَامِ نه پناه غوختلې دي، علامه طیبی رحمته الله فرماني چه په اصل کښې خبره داده، چه امراض او مصیبتونو باندې د الله تعالی د طرف نه اجر او ثواب ډیر زیات دي، (۱) لیکن کوم امراض چه ډیر سخت وي، لکه سل، استسقاء او امراض مزمنه طویلې، نو په هغې کښې چونکه د جزع فزع (ژړا فریاد) او د بې صبرۍ خطره وي، ددې وجې نه صرف دهغې نه عافیت طلب کړې شوې دي، او کوم امراض چه معمولی اوسپک وي، په هغې باندې چونکه صبر کول آسان دي، ددې وجې نه دهغې نه پناه نه ده غوختلې شوې، د دار آخرت ثواب عظیم حاصلولو دپاره.

[۱۵۵۵] (۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَبِيبٍ، أَخْبَرَنَا غَسَّانُ بْنُ عَوْفٍ، أَخْبَرَنَا الْحَرَبِيُّ، عَنْ أَبِي نُعْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ: أَبُو أَمَامَةَ، فَقَالَ: "يَا أَبَا أَمَامَةَ، مَا لِي أَرَاكَ جَالِسًا فِي الْمَسْجِدِ فِي غَيْرِ وَقتِ الصَّلَاةِ؟" قَالَ: هُمُومٌ لَزِمْتَنِي وَدَيُّونَ يَأْرَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: "أَفَلَا أَعْلَمُكَ كَلَامًا إِذَا أَلْتِ قُلْتَهُ أَذْهَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ هَمَّكَ، وَقَفَعَى عَنْكَ دَيْنَكَ؟" قَالَ: قُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: "قُلْ إِذَا أَصْبَحْتَ وَإِذَا أَمْسَيْتَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ

(۱) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۲۴) (صحيح)

(۲) تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۵۹، ۱۴۲۴)، وقد أخرجه: سنن النسائي/الاستعاذة ۳۶ (۵۵۰۸)، مسند احمد

(۳) (۱۰۹۲/۳) (صحيح)

(۴) لکه په یو حدیث کښې راځي چه په آخرت کښې کله اصحاب العامات والمصابت ته دهغوی په مصائبو باندې اجر ملاوېږي نو هغه وخت به اصحاب العافیه دا تمنا کوی چه کاش په دنیا کښې زمونږ د بدن غوښې په قینچیانو سره شوکولی شوي چه دهغې ثواب اوس دلته ملاؤ شوې وي.

(۵) تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۴۳۴۰) (ضعيف)

الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَالْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ غَلْبَةِ الدِّينِ وَقَهْرِ الرِّجَالِ". قَالَ: فَقَعَلْتُ ذَلِكَ فَأَذْهَبَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ هَتِي، وَقَضَىٰ عَنِّي دَيْنِي.

حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ بیان کوی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم یوه ورځ جمات ته تشریف راوړو نو څه گوري څه یو انصاری سرې دې چه دهغه نوم ابو امامه وو، حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: ای ابو امامه! څه خبره ده چه زه تالره په جمات کښې وینم؟ "هغوی اووې ای د الله رسوله! مالره غمونو او قرضونو گیر کړې دې، نو حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل آیا زه تاته داسې کلمات اوننه ښایم، که چرې ته هغې لره لولې نو الله تعالیٰ به ستا غمونو لره لرې کوی او ستا قرضونه به ادا کوی." (یعنی ستا د قرضونو د ادا کولو سبب به پیدا کوی، ما اووې ولې نه ای د الله رسوله! حضور صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: "د سحر او ماښام دا کلمات وایه: {اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ غَلْبَةِ الدِّينِ وَقَهْرِ الرِّجَالِ}" ای الله زه په تاسره پناه نیسم د پریشانۍ او د غم نه، د عاجز کیدو او د کسل مندۍ نه، او ستا پناه نیسم د بزدلۍ او د بخیلۍ نه او په تاسره پناه غواړم د قرضې او د ظالمانو د غلبې نه. "حضرت ابو امامه رضی اللہ عنہ بیان کوی چه ما دا دعا کول شروع کړل نو الله تعالیٰ زما پریشانو لره لرې کړل او د قرضونو (د ادا کولو) سبب ټی هم پیدا او فرمائیلو."

يا ابا امامة مالي اراك جالسا في المسجد في غير وقت الصلوة قال هموم لزمته و ديون يا رسول الله (صلى الله عليه وسلم)..... قل اذا أصبحت واذا أمسيت اللهم اني اعوذ بك من الهم والحزن واعوذ بك من العجز والكسل واعوذ بك من الجبن والبخل و اعوذ بك من غلبة الدين و قهر الرجال، قال ففعلت ذلك فاذهب الله همي و قضى عني ديني. دا دعاء د دعاء اداء قرض په نوم سره مشهور ده، لکه امام نووی رحمته اللہ علیہ دې حديث لره کتاب الاذکار کښې د دعاء قضاء الدين په عنوان سره ذکر کړې ده، او هغه دې لره صرف سنن ابوداؤد ته منسوب کړې ده، ددې نه علاوه هغوی یوه دعاء د اداء قرض آسانۍ دپاره بله ذکر کړې ده، هغه دا چه یو مکاتب د حضرت علی رضی اللہ عنہ خدمت کښې حاضر شو، او عرض ټی اوکړو، چه زه د اداء کتابت نه عاجزه شوې یم، زما مدد اوکړه، هغوی ورته او فرمائیل، زه تاته هغه دعا ښایم، کومه چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم ماته په تعلیم کښې فرمائیلې وه، که په تاباندې د غره هومره قرض هم وی، نو الله تعالیٰ به هغه ادا کړی، دا دعا لوله اللهم اکفنی بحلالک عن حرامک و اغنی بفضلك عن سواک (رواه الترمذی) دغه شان په ترمذی شریف کښې د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حديث دې، چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم ماته او فرمائیل لاحول ولا قوة الا بالله کثرت سره وایه، ځکه چه دا د جنت د خزانو نه دې، په دې باندې مکحول شامی فرمائي چه کوم سرې لاحول ولا قوة الا بالله ولا منجا من الله الا اليه لولی، دهغه نه به اویا قسمه نقصانات او ضررونه دفع شی، چه په هغې کښې ادنی درجه د فقر ده.

دا خبره زده کول پکار دی، چه د دعاء څه آداب او شرائط دی، چه په کتابونو کښې ذکر دی، امام نووی رحمته الله علیه د کتاب الاذکار په آخر کښې یو باب د آداب دعاء په عنوان سره قائم کړې دې، په هغې کښې دا اختلاف لیکلې دې، چه دعاء افضله ده او که سکوت، هغوی فرمائي چه مذهب مختار چه په هغې باندې ټول فقهاء او محدثین او لوڼې لوڼې علماء سلفا و خلفا متفق دی، دادې، چه دعاء مستحب ده، دا بحث دلته په ډیر تفصیل سره د باب الدعاء په شروع کښې تیر شوې دې، امام نووی رحمته الله علیه د امام غزالی رحمته الله علیه د احیاء العلوم نه نقل کړې دی، آداب الدعاء عشرة، او بیلښې هغې لره بیان کړې دی، او لیکلې دی، چه د دعاء د شرطونو نه داده، چه د سړی روزی او خوراک ځکاګ حلال وی، او په آدابو کښې د ټولو نه اهم او مؤثر حضور قلب دې، حضرت امام بخاری رحمته الله علیه په دې سلسله کښې یو باب دا هم قائم کړې دې، باب الوضوء عند الدعاء، او په هغې کښې ټې دا حدیث ذکر کړې دې، چه حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه فرمائي چه یوه ورځ جناب رسول الله صلی الله علیه و آله اوبه طلب کړې، او اودس ټې اوکړو، او بیا ټې دواړه لاسوه پورته کړل، او دا دعاء ټې اوغوختله، اللهم اغفر لعبيد ابی عامر، دا عبيد د ابوموسی اشعری رضی الله عنه د تره نوم وو، په یو غزوه کښې په غشی لګیدلې وو، او دهغې نه وفات شو، د وفات په وخت کښې هغه خپل وراره حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه ته او فرمائیل چه زما سلام د حضور صلی الله علیه و آله په خدمت کښې عرض کړه، او زما د طرف نه د استغفار درخواست اوکړه (حاشیه بخاری) ددې نه معلومه شوه، چه د دعاء د آدابو نه یو ادب اودس کول هم دی، (د یو خاص دعاء دپاره اهتمام په وخت کښې) زه هم د خپل ځان دپاره او د خپلو والدینو دپاره که هغه والدین نسبی وی، یا روحانی وی، او د ټولو اصولو او فروعو او د اقاربو او احبابو دپاره د حضور صلی الله علیه و آله په وسیلې سره مغفرت تامه او الفوز بالجنة والنجاة من النار طلب کوم، اللهم منی الدعاء و علیک الاجابة. وهذا آخر کتاب الصلوة، و به قد تم الجزء الثاني من الدر المنضود علی سنن ابی داؤد. فالحمد لله اولاً و آخرها والصلوة والسلام علی نبیه و آله و دالما.

محمد عاقل عفا الله عنه

۲۰ جمادی الاولى سنه ۱۴۱۷ هـ يوم الجمعة.

ترجمه بشتو: ۲۵ ذی الحجة سنه ۱۴۳۳ هـ

[الحمد لله ! جلد سوم ختم شو.]

انوارالاهلالین

لفوايد قيودات الجالين

جلد اول

پښتو ترجمه

جمالين شرح جلالين

شارح: محمد جمال بلندشهری

مدرس د دارالعلوم دیوبند

پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل

فاضل دارالعلوم اسلامیہ چارسده، امداد العلوم پېښور، وفاق المدارس

خصوصیات

- ① لغوی تحقیق، چې ددې لفظ په لغت کېږي څه معنی ده.
- ② صرفی تحقیق مثلاً دا کلمه د څه صیغه ده و غیره
- ③ نحوی تحقیق مثلاً دا کلمه په ترکیب کېږي څه واقع شوې ده.
- ④ بلاغی تحقیق چې په دې اضافي قید کېږي کومه بلاغی نکته ده.
- ⑤ فقهی تحقیق چې په دې اضافي قید سره کومې مسئلې ته اشاره ده.
- ⑥ د قراءت تحقیق چې په دې مقام کېږي دا قراءت څنګه دي.
- ⑦ تقدیرات راویستل چې دلته کوم لفظ مقدر پروت دي.
- ⑧ د تقدیرې عبارتو وجه او سبب بیانول.

خوړونګی

فیصل کتب خانہ مدینہ مارکیټ

محله جنگی پېښور موبائل نمبر: ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷